

کشف الباری
عنايف
صحيح البخاري

کتاب
خبر الانبياء
عن النبي صلى الله عليه وسلم

مؤلفه
وإمامه

مجلد

وائس ایپ گروپ
کتابت دینی کتب خانہ
کتابت اللہ ابن صدیق
نیلی گرام وائس نمبر
+923247442395
+923052488551
کتابت pdf وائس ایپ نیلی
گرام چنیا بستی کتب خانہ

کشف الباری

عمافی
صحیح البخاری

کتاب الخمس

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلمہ اللہ خان مدظلہ العالی

شیخ الحدیث جامعہ فاروقیہ کراچی

ترتیب و تحقیق ← مولانا حبیب اللہ زکریا صاحب استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی

ترجمہ ← مولانا شامہ فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۸

- ① دا حدیثو تخریج
- ② د تعلیقات بخاری تخریج کول
- ③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
- ④ د گرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
- ⑤ ماقبل باب سرہ د ربط پہ بارہ کنبی پورہ تحقیق
- ⑥ د شرحی د ہرے خبری پہ حاشیہ کنبی حوالہ ورکول
- ⑦ د ترجمہ الباب مقصد پہ بیانولو کنبی پورہ تحقیق
- ⑧ د مختلفو مذاہبو تحقیقی بیان او بیا د مذہب حنفی ترجیح
- ⑨ د حدیث اطراف بیانول چہ پہ بخاری کنبی دا حدیث پہ کوم کوم خانی کنبی دے

فیصل گتہ خانہ محلہ جنگی پینور

خوروئگی

۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

موبائل :-

د کتاب ټول حقوق د مصنف او ناشر سره محفوظ دي

د کتاب نوم: - کشف الباری عماني صمیم (البخاری

جلد: کتاب (الخمیس

شارح: صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی

ترویج و تحقیق: مولانا حبیب الله زکریا صاحب استاذ جامعہ فاروقیہ کراچی

پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم و وفاق المدارس

ایم اے اسلامیات و عربی پښتو ریونیورسٹی

د کشف الباری د پښتو اور فارسي د ترجمي د حقوقو په حقله وضاحت

دا خبره دې په ذهن کښې وی چې فیصل کتب خانہ د صدر وفاق المدارس العربیہ مہتمم جامعہ فاروقیہ شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظلہ العالی څخه د کشف الباری پښتو او فارسي ژبو کښې د ترجمو حقوق تر لاسه کړل او د حقوقو معاوضه ئې ورته وکړه ددې څخه روسته هیڅ چاته د کشف الباری پښتو او فارسي د ترجمه کولو او چټاپ کولو اجازت نشته او د هر یو جلد رجسټریشن ئې هم د حکومت پاکستان سره شوې دي

د ملو ویندو پښتو د فیصل کتب خانہ پښتو څخه علاوه

- رشیدیہ کتب خانہ اکوړه خټک
- علميہ کتب خانہ اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبہ رشیدیہ کوئټہ ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبہ عثمانیہ کانسی روډ کوئټہ ۰۳۰۱۳۷۳۷۰۳۰
- مکتبہ یوسفیہ کانسی روډ کوئټہ ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانہ چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبہ عمریہ تاج میر روډ چمن بلوچستان
- مکتبہ علوم اسلامیہ تاج میر روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۹۹۶
- مکتبہ حقانیہ چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبہ رحمانیہ قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبہ عبدالحی قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۳۴
- اسد الله کتب خانہ قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۹۲۷
- مکتبہ غفاریہ قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبہ رشیدیہ قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبہ حبیبیہ قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبہ القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانہ کابل افغانستان ۰۷۹۹۲۱۹۲۰۳
- عبدالمجید کتب خانہ جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهین کتب خانہ خوست افغانستان
- بلال کتب خانہ خوست افغانستان
- اسلامی کتب خانہ خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۲۱) ابواب الخمس

۵۵	تیرشوی باب سره مناسبت:	۵۵
۵۵	د نسخو اختلاف:	۵۵

① باب: فرض الخمس

۵۵	د خمس لغوی او اصطلاحی تعریف:	۵۵
۵۵	د ترجمه الباب مقصد:	۵۵
۵۵	د جاهلیت دستور او د خمس ابتداء:	۵۵
۵۲	د خمس فرضیت کله او شو؟:	۵۲
۵۷	د علامه ابن بطال رائي:	۵۷
۵۷	د حافظ ابن حجر رائي او ابن بطال ته جواب:	۵۷
۵۸	د باب احادیث مبارک:	۵۸
۵۸	رجال الحديث:	۵۸
۵۸	① عبدان:	۵۸
۵۸	② عبد الله:	۵۸
۵۸	③ یونس:	۵۸
۵۹	④ الزهري:	۵۹
۵۹	⑤ علی بن الحسین:	۵۹
۵۹	⑥ حسین بن علی:	۵۹
۵۹	⑦ علی:	۵۹
۲۰	د حدیث ترجمه:	۲۰
۲۰	ترجمه الباب سره د حدیث مبارک مطابقت:	۲۰
۲۱	رجال الحديث:	۲۱
۲۱	① عبد العزيز بن عبد الله:	۲۱
۲۱	② ابراهيم بن سعد:	۲۱
۲۱	③ صالح:	۲۱
۲۱	④ ابن شهاب:	۲۱
۲۱	⑤ عروة:	۲۱
۲۱	⑥ عائشه:	۲۱

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۲۱	ترجمۃ الباب سرہ د حدیث مبارک مطابقت:	
۲۲	دیو تفسیری قول اضافہ	
۲۴	رجال الحدیث	
۲۴	① اسحاق بن محمد الفروی:	
۲۴	خبر داری، یواہم وضاحت:	
۲۴	② مالک بن انس:	
۲۵	③ ابن شہاب:	
۲۵	④ مالک بن اوس بن الحدثان:	
۲۵	قوله: وكان محمد بن جبير ذكر لي ذكر من حديثه ذلك، فأنطلقت معه حتى أدخل على مالك بن أوس، فسألته عن ذلك الحديث:	
۲۲	قوله: بينما أنا جالس في أهلي حين متم النهار:	
۲۲	قوله: إذا رسول عمر بن الخطاب يأتيني، فقال: أجب أمير المؤمنين:	
۲۲	قوله: فأنطلقت معه حتى أدخل على عمر، فإذا هو جالس على رمال سرير، ليس بينه وبينه فراش، متكئ على وسادة من أدم:	
۲۷	قوله: فسلمت عليه، ثم جلست، فقال: يا مال:	
۲۷	قوله: إنه قد مر علينا من قومك أهل أبيات:	
۲۸	قوله: وقد أمرت فيهم يرشح، فأقبضه، فأقمه بينهم:	
۲۸	قوله: فقلت: يا أمير المؤمنين، لو أمرت به غيري؟:	
۲۹	قوله: فقال: هل لك في عثمان وعبد الرحمن بن عوف والزيبر وسعد بن وقاص يتأذنون؟ قال: نعم. فأذن لهم، فدخلوا، فسلموا وجلسوا:	
۷۰	قوله: ثم جلس ير فأيسر، ثم قال: هل لك في علي وعباس؟ قال: نعم. فأذن لهما، فدخلوا، فلما فجلسا:	
۷۰	قوله: فقال عباس: يا أمير المؤمنين، أقض بيني وبين هذا...:	
۷۱	آيا حضرت عباس رضی اللہ عنہ واقعی دا کلمات ونیلے دی؟:	
۷۲	پہ روایت کنبی اختصار	
۷۳	د تید کم ضبط او معنی:	
۷۳	قوله: أنشدكم بالله الذي بأذنه تقوم السماء والأرض، هل تعلمون أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا نورث، ما تركنا صدقة؟:	

شمیره	مضمون	صفحه
.....	انبياء وارثان كيدي شي؟	٧٤
.....	د شوافعو او موالكو مذهب	٧٥
.....	د حضرت گنگو هي راني	٧٥
.....	يو سوال او د هغې جواب	٧٦
.....	د "صدقه" اعراب	٧٦
.....	قوله: فاقبل عمر على علي وعباس، فقال: أنشد كما لله، أتعلمان أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال ذلك؟ قالوا: قد قال ذلك....	٧٧
.....	قوله: قال عمر: فإني أحدكم عن هذا الأمر: إن الله قد خص رسوله صلى الله عليه وسلم في هذا الشيء بشئ لم يعطه أحد غيره، ثم قرأ (وما أفاء الله على رسوله منهم) إلى قوله (قد ير):	٧٧
.....	د مختلفو الفاظو ضبط او معنی:	٧٨
.....	قوله: حتى بقي منها هذا المال، فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينفق على أهله نفقة	٧٩
.....	ستهم من هذا المال، ثم يأخذ ما بقي، فيجعله يجعل مال الله:	٧٩
.....	يو اشكال او د هغې جواب:	٧٩
.....	قوله: فعيل رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك حياته، أنشدكم بالله، هل تعلمون ذلك؟	٨٠
.....	قالوا: نعم:	٨٠
.....	قوله: ثم قال لعلي وعباس: أنشد كما بالله، هل تعلمان ذلك؟:	٨٠
.....	قوله: ثم جئتماني تكلماني، وكلمتكما واحدة، وأمركما واحد، جئتي يا عباس تسألني نصيبك من	٨٢
.....	ابن أخيك، وجاءني هذا يريد علياً يريد نصيب امرأته من أبيها:	٨٢
.....	د باب حديث او امام عبد الرزاق:	٨٢
.....	د ابن شاذان او د ابن المعلم مناظره:	٨٤
.....	يو اشكال او د هغې جواب:	٨٧
.....	يو سوال او د هغې جواب:	٨٧
.....	د انكار څه وجه وه؟:	٨٨
.....	قوله: "كان ذلك على رأس الساتين، ثم تغيرت الامور، والله المستعان":	٨٩
.....	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:	٨٩
.....	يو اهمه فائده:	٨٩
.....	د حديث شريف نه مستنبطي فائدي:	٩٠
.....	د ترجمة الباب مقصد:	٩١
.....	د ترجمې د تکرار اشکال او د هغې جواب:	٩١

صفحہ	مضمون	شمیرہ
------	-------	-------

۹۱	رجال الحديث	
۹۱	① ابو النعمان	
۹۲	② حماد	
۹۲	③ ابو حمزہ	
۹۲	④ ابن عباس	
۹۲	ترجمة الباب سرہ مناسبت	

⑤ باب: نَفَقَةُ نِسَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ وَفَاتِهِ

۹۲	د ترجمہ الباب مقصد:	
۹۲	رجال الحديث	
۹۲	① عبد الله بن يوسف	
۹۲	② مالک	
۹۲	③ ابو الزناد	
۹۳	④ الاعرج	
۹۳	⑤ ابو هريره	
۹۳	قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا يقتسم ورثتي ديناراً:	
۹۴	قوله: ما تركت بعد نفقة نسائي، ومؤنة عاملي، فهو صدقة:	
۹۴	د نفقة نسائي وضاحت:	
۹۴	د عامل نه خۂ مراد دي؟	
۹۵	پہ طاعات و عبادات و باندی اجرت اخستل جائز دی:	
۹۵	مالونہ جمع کول جائز دی:	
۹۶	مال جمع کول د نہری لوړې اختیارولو نه غوره دي:	
۹۶	ترجمة الباب سرہ د حديث مناسبت:	
۹۶	رجال الحديث	
۹۶	① عبد الله بن ابي شيبة	
۹۷	② ابو اسامه	
۹۷	③ هشام بن عروه	
۹۷	④ أبيه	
۹۷	⑤ عائشه	
۹۷	قوله: قالت: توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وما في بيتي من شيء ياكله ذوكيد، الا شطر شعير	
۹۷	في رجلي:	

شماره	مضمون	صفحه
۹۷	یو اشکال او د هغې جواب	۹۷
۹۸	قوله: فاکلت منه حتی طال علی:	۹۸
۹۸	د اوربشو د ختمیدلو وجه	۹۸
۹۸	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت	۹۸
۹۹	رجال الحديث	۹۹
۹۹	① مسدد	۹۹
۹۹	② یحیی	۹۹
۹۹	③ سفیان	۹۹
۹۹	④ ابواسحاق	۹۹
۹۹	⑤ عمرو بن الحارث	۹۹
۹۹	د حدیث شریف ترجمه	۹۹
۱۰۰	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت	۱۰۰
۱۰۰	د حدیث سند سره متعلق یو خبرداري	۱۰۰

⑥ باب: ما جاء في بیوت ازواج النبی صلی الله علیه وسلم

وما تُسَبَّ من البيوت اليهن

۱۰۱	د ترجمه الباب مقصد	۱۰۱
۱۰۱	د ازواج مطهراتو قیام د اوسیدلو په حیثیت سره وو یا د ملکیت په حیثیت سره؟	۱۰۱
۱۰۲	د امام بخاری او د حضرت گنگوهی رائي	۱۰۲
۱۰۳	یو اهم خبرداري	۱۰۳
۱۰۴	رجال الحديث	۱۰۴
۱۰۴	① حبان بن موسی	۱۰۴
۱۰۴	② محمد	۱۰۴
۱۰۴	③ عبدالله، ④ معمر، ⑤ یونس	۱۰۴
۱۰۴	⑥ الزهري	۱۰۴
۱۰۴	⑦ عبيد الله بن عبد الله بن عتبة بن مسعود	۱۰۴
۱۰۴	⑧ عائشه	۱۰۴
۱۰۴	قوله: أن عائشة زوج النبي صلی الله علیه وسلم قالت: لما نقل رسول الله....	۱۰۴
۱۰۵	رجال الحديث	۱۰۵
۱۰۵	① ابن ابی مریم	۱۰۵
۱۰۵	② نافع	۱۰۵

شماره	مضمون	صفحه
٢	ابن ابی ملیکہ.....	١٠٥
٣	عائشہ.....	١٠٥
	قوله: قالت عائشة رضي الله عنها: توفي النبي صلى الله عليه وسلم في بيتي.....	١٠٥
	رجال الحديث.....	١٠٦
١	سعيد بن عفیر:	١٠٦
٢	الليث.....	١٠٦
٣	عبد الرحمن بن خالد:	١٠٦
٣	ابن شهاب:	١٠٦
٥	علي بن حسين:	١٠٦
١	صفيه:	١٠٦
	د حديث شريف ترجمه:	١٠٧
	مختصر تشریح:	١٠٧
	رجال الحديث.....	١٠٨
١	ابراهيم بن المنذر:	١٠٨
٢	انس بن عياض:	١٠٨
٣	عبيد الله:	١٠٨
٣	محمد بن يحيى بن حبان:	١٠٨
٥	واسع بن حبان:	١٠٨
٦	عبد الله بن عمر:	١٠٨
	قوله: عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: ارتقيت فوق بيت.....	١٠٨
	رجال الحديث.....	١٠٩
١	ابراهيم بن المنذر، ٢ انس بن عياض:	١٠٩
٣	هشام:	١٠٩
٢	اييه:	١٠٩
٥	عائشة:	١٠٩
	قوله: أن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم.....	١٠٩
	رجال الحديث.....	١٠٩
١	موسى بن إسماعيل:	١٠٩
٢	جویریہ:	١٠٩
٣	نافع:	١٠٩

شماره	مضمون	صفحه
عبد الله:	۱۱۰
قوله: قال: قام النبي صلى الله عليه وسلم خطيباً، فأشار نحو مكن عائشة، فقال: هنا الفتنة.
ثلاثاً من حيث يطلع قرن الشيطان:
نبي دا خبره جزته ارشاد او فرمانيله؟	۱۱۰
نبي اشاره كوم طرفته كرى وه؟	۱۱۱
د مشرق نه خه مراد دي؟	۱۱۱
د دواړو قولونو مينځ كښې تطبيق:	۱۱۲
د فتنې نه خه مراد دى؟	۱۱۳
د قرن معنى او مراد:	۱۱۵
قرن الشيطان به كله ښكاره كيږي؟	۱۱۵
يوه فائده:	۱۱۵
رجال الحديث:	۱۱۲
عبد الله بن يوسف:	۱۱۲
مالك:	۱۱۲
عبد الله بن ابي بكر:	۱۱۲
عمرة:	۱۱۲
عائشة:	۱۱۲
د حديث شريف ترجمه:	۱۱۲
د باب د حديثونو ترجمه الباب سره مناسبت:	۱۱۲
باب: ما ذكر من درع النبي ﷺ وعصاة وسيفه وقد حجه وخاتمته،
د ترجمه الباب مقصد:	۱۱۷
رجال الحديث:	۱۱۹
د حديث شريف ترجمه:	۱۱۹
ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:	۱۱۹
رجال الحديث:	۱۲۰
عبد الله بن محمد:	۱۲۰
محمد بن عبد الله الاسدي:	۱۲۰
عيسى بن طهمان:	۱۲۲
انس:	۱۲۲
ثابت البناني:	۱۲۳
د حديث شريف ترجمه:

شماره	مضمون	صفحه
۱۲۳	د جرداوين تحقيق	۱۲۳
۱۲۳	د قبالان معنی	۱۲۳
۱۲۳	د فحذثنی ثابت البنانی بعد ... مقصد:	۱۲۳
۱۲۳	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:	۱۲۳
۱۲۴	رجال الحديث	۱۲۴
۱۲۴	① محمد بن بشار:	۱۲۴
۱۲۴	② عبد الوهاب:	۱۲۴
۱۲۴	③ ايوب:	۱۲۴
۱۲۴	④ حميد بن هلال:	۱۲۴
۱۲۴	⑤ ابو برده:	۱۲۴
۱۲۴	⑥ عائشة:	۱۲۴
۱۲۴	قوله: قال: أخرجت إلينا عائشة رضى الله عنها كساء ملبدا	۱۲۴
۱۲۴	د كساء ملبدا معنی:	۱۲۴
۱۲۵	نبی ﷺ به دا خادر ولې استعمالوو؟	۱۲۵
۱۲۵	قوله: وقالت: في هذا زعروا النبي صلى الله عليه وسلم:	۱۲۵
۱۲۵	د مذكوره تعليق مقصد:	۱۲۵
۱۲۵	د مذكوره تعليق تخريج:	۱۲۵
۱۲۲	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:	۱۲۲
۱۲۲	رجال الحديث	۱۲۲
۱۲۲	① عبدان:	۱۲۲
۱۲۲	② ابو حمزه:	۱۲۲
۱۲۲	③ عاصم:	۱۲۲
۱۲۲	④ ابن سيرين:	۱۲۲
۱۲۲	⑤ انس بن مالك:	۱۲۲
۱۲۲	د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم خبرداري:	۱۲۲
۱۲۸	قوله: ان قدس النبي صلى الله عليه وسلم انكسر، فاتخذ مكان الشعب سلسلة من فضة:	۱۲۸
۱۲۸	پيالی چا صحيح كړې وه؟	۱۲۸
۱۲۹	قوله: قال عاصم: رأيت القدم، وشربت فيه:	۱۲۹
۱۲۹	د سرو زرو او د چاندني د جوړ او د زنجير لگولو حكم:	۱۲۹
۱۳۰	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:	۱۳۰

شمیره	مضمون	صفحه
رجال الحديث	١٣٠
① سعيد بن محمد الجرمي	١٣٠
② يعقوب بن ابراهيم	١٣٠
③ أبي	١٣١
④ الوليد بن كثير	١٣١
⑤ محمد بن عمرو بن جلدله الدؤلي	١٣١
⑥ ابن شهاب	١٣١
⑦ علي بن حسين	١٣١
قوله: أن علي بن حسين حدثه أنهم حين قدموا المدينة من عند يزيد بن معاوية مقتل حسين بن علي رضي الله عنه لقيه مسور بن مخرمة:	١٣١
قوله: فقال له: هل لك إلى من حاجة تأمرني بها؟ فقلت له: لا:	١٣١
قوله: فقال له: فهل أنت معطى سيف رسول الله صلى الله عليه وسلم؟:	١٣٢
قوله: فأنى أخاف أن يغلبك القوم عليه:	١٣٢
قوله: وأيم الله، لأن أعطيتني لا يخلص إليهم أبداً حتى تبلغ نفسي:	١٣٢
يو سوال او د هغې جواب:	١٣٣
قوله: إن علي بن أبي طالب خطب ابنة أبي جهل على فاطمة رضي الله عنها	١٣٣
د ابنة ابي جهل نه څوك مراد دی؟	١٣٣
د نبی کریم ﷺ د خطبې سبب څه وو؟	١٣٤
د دواړو قولونو مینځ کبني تطبيق:	١٣٤
د نکاح پيش کش د چاله طرفه وو؟	١٣٥
قوله: فسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب الناس في ذلك على منبره هذا:	١٣٦
د حضرت مسور عمر هغه وخت څه وو؟	١٣٦
قوله: فقال: إن فاطمة مني، وأنا اتخوف أن تفتن في دينها:	١٣٧
قوله: ثم ذكر صهره من بني عبد شمس، فأنش عليه في مصاهرته آية، قال: حدثني فصدقتني ووعدني فوفى لي:	١٣٧
حضرت ابو العاص بن الربيع رضي الله عنه:	١٣٧
قوله: وإنى ليست أحرر حلالاً، ولا أحل حراماً، ولكن والله، لا تجتمع بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وبنت عدو الله أبداً:	١٤١
د منع کولو وجه څه وه؟	١٤٢

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۱۴۲	یو سوال او د هغې جواب	
۱۴۳	د حضرت فاطمه (رضی اللہ عنہا) خصوصیت ولې بیان کړې شو؟	
۱۴۳	یو اشکال او د هغې جوابونه	
۱۴۴	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت	
۱۴۵	د حدیث شریف نه مستنبط شوې فائدې	
۱۴۷	شریف مرتضی او د حضرت مسور بن مخرمه حدیث	
۱۴۸	رجال الحديث	
۱۴۸	① قتیبه بن سعید	
۱۴۸	② سفیان	
۱۴۸	③ محمد بن سوقه	
۱۴۸	④ منذر	
۱۴۸	⑤ ابن الحنفیه	
۱۴۸	⑥ علی	
۱۴۸	⑦ عثمان	
۱۴۸	قوله: لو کان علی رضی الله عنه ذاکراً	
۱۴۸	د حدیث پس منظر	
۱۴۹	قوله: فقال لی علی: اذهب إلى عثمان، فأخبره أنها صدقة رسول الله ﷺ، الخ:	
۱۴۹	قوله: فأتيتها بها، فقال: أعنها عنا:	
۱۵۲	د أغنها لغوی او صرفی تحقیق	
۱۵۲	قوله: فأتيتها بها علیاً، فأخبرته، فقال: ضعتها حيث أخذتها:	
۱۵۳	حضرت عثمان رضی الله عنه دهغه صحیفې نه اعراض ولې کړې وو؟	
۱۵۳	د حضرت شیخ الحدیث صاحب رائي	
۱۵۳	د مذکوره تعلیق مقصد	
۱۵۳	د مذکوره تعلیق تخریج	
۱۵۳	د مذکوره صحیفې مضمون څه وو؟	
۱۵۴	ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت	
۱۵۴	ترجمة الباب سره متعلق یو بحث	
۱۵۵	د ترجمة الباب نحوی تحلیل او مفهوم	
۱۵۶	د ترجمة الباب لغوی تحقیق	
۱۵۶	د ترجمة الباب مقصد	
۱۵۶	خمس به کومو خلقو ته ورکولې شی؟	

شمیره	مضمون	صفحه
	د مذہبونو ماخذ:	۱۵۸
	په آیت کریمه کښې د لفظ "الله" معنی:	۱۵۸
	د سهم الرسول معنی او په هغې کښې اختلاف:	۱۶۰
	د رشته دارو حصه او په دې کښې اختلاف:	۱۶۱
	په خمس کښې د مستحق کیدو بنیاد څه دی؟	۱۶۲
	د خلفاء راشدینو اجماع:	۱۶۴
	په مصرف او استحقاق کښې فرق:	۱۶۵
	د بحث خلاصه:	۱۶۵
	یو سوال او د هغې جواب:	۱۶۵
	یو بل اشکال او د هغې جوابونه:	۱۶۲
	د ذوی القربی نه کوم خلق مراد دی؟	۱۶۷
	ذوی القربی سره متعلق احکامات:	۱۶۸
	رجال الحديث:	۱۶۸
	① بدل بن المحبر:	۱۶۸
	② شعبه:	۱۶۹
	③ الحکم:	۱۶۹
	④ ابن ابی لیلی:	۱۶۹
	⑤ علی:	۱۶۹
	⑥ فاطمه:	۱۶۹
	د باب د حدیث شریف ترجمه:	۱۷۰
	د حدیث د بعضې حصو تشریح:	۱۷۰
	قوله: فاتانا وقد دخلنا مضاجعنا، فذنبنا لنقوم، فقال: علی مکانکما،... الخ:	۱۷۲
	قوله: فقال: الا دلکما علی خیر مما سالتما؟:	۱۷۳
	د تلقین کرده کلماتو حکمت او خاصیت:	۱۷۳
	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:	۱۷۴
	یو اهم خبرداري:	۱۷۴
	⑥ باب: قول الله تعالى: فان لله خمسة وللرسول	
	د ترجمة الباب مقصد:	۱۷۴
	د آیت کریمه په تفسیر کښې اختلاف:	۱۷۲
	د (وللرسول) د تخصیص بالذکر وجه:	۱۷۲
	د تعلیق مقصد:	۱۷۲

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۱۷۷	د مذکورہ تعلیق موصولاً تخریج	
۱۷۷	ترجمة الباب سرہ د مذکورہ تعلیق مطابقت	
۱۷۸	رجال الحديث	
۱۷۸	۱) ابو الوليد	
۱۷۸	۲) شعبه	
۱۷۸	۳) سليمان	
۱۷۸	۴) منصور	
۱۷۸	۵) قتاده	
۱۷۹	۱) سالم	
۱۷۹	۲) جابر بن عبد الله	
۱۷۹	۳) حصين	
۱۷۹	۴) عمرو	
۱۷۹	رجال الحديث	
۱۷۹	۱) محمد بن يوسف	
۱۷۹	۲) سفیان	
۱۷۹	روایت در یو طرقو سرہ د راوړلو وجه	
۱۸۰	ترجمة الباب سرہ د حديث شريف مطابقت	
۱۸۱	رجال الحديث	
۱۸۱	۱) حبان	
۱۸۱	۲) عبد الله	
۱۸۱	۳) يونس	
۱۸۱	۴) الزهري	
۱۸۱	۵) حميد بن عبد الرحمن	
۱۸۱	۶) معاوية	
۱۸۱	د حديث شريف ترجمه	
۱۸۱	ترجمة الباب سرہ د حديث شريف مطابقت	
۱۸۲	رجال الحديث	
۱۸۲	۱) محمد بن سنان، ۲) فليح، ۳) هلال	
۱۸۲	۴) عبد الرحمن بن ابي عمرة	
۱۸۲	۵) ابو هريره	

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما أعطيتكم، ولا أمتعكم، أنا قاسم أضع حيث أمرت: ۱۸۲

شمیره	مضمون	صفحه
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:	١٨٣
	رجال الحديث	١٨٣
①	عبد الله بن يزيد:	١٨٣
②	سعيد بن ابي ايوب:	١٨٣
③	ابوالاسود:	١٨٣
④	ابن ابي عياش النعمان:	١٨٣
⑤	خوله الانصارية:	١٨٤
	قوله: قالت: سمعت النبي ﷺ يقول: ان رجلا لا يخوضون في مال الله بغير حق... الخ:	١٨٤
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:	١٨٥
	د حديث نه مستنبطي فاندې:	١٨٦
	⑧ باب: قول النبي ﷺ: (احلت لكم الغنائم)	
	د نسخو اختلاف:	١٨٦
	د ترجمة الباب مقصد:	١٨٧
	رجال الحديث	١٨٨
①	مسدد:	١٨٨
②	خالد:	١٨٨
③	حصين:	١٨٨
④	عامر:	١٨٨
⑤	عروه البارقي:	١٨٨
	ترجمة الباب سره مناسبت:	١٨٨
	رجال الحديث	١٨٨
①	ابو اليمان:	١٨٨
②	شعيب:	١٨٩
③	ابو الزناد:	١٨٩
④	الاعرج:	١٨٩
⑤	ابو هريره:	١٨٩
	د حديث شريف ترجمه:	١٨٩
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:	١٨٩
	رجال الحديث	١٩٠
①	اسحاق:	١٩٠

شماره	مضمون	صفحه
۱	جریز	۱۹۰
۲	عبد الملك	۱۹۰
۳	جابر بن سمرة	۱۹۰
	رجال الحديث	۱۹۰
۱	محمد بن سنان	۱۹۰
۲	هشيم	۱۹۰
۳	سيار	۱۹۰
۴	يزيد الفقير	۱۹۱
۵	جابر بن عبد الله	۱۹۱
	غنيمت او سابقه امتونه	۱۹۱
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت	۱۹۲
	رجال الحديث	۱۹۲
۱	اسماعيل	۱۹۲
۲	مالك	۱۹۲
۳	ابو الزناد	۱۹۲
۴	الاعرج	۱۹۲
۵	ابو هريره	۱۹۲
	د حديث شريف ترجمه	۱۹۳
	خبرداري	۱۹۳
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت	۱۹۳
	رجال الحديث	۱۹۳
۱	محمد بن العلاء	۱۹۳
۲	ابن المبارك	۱۹۴
۳	معمر	۱۹۴
۴	همام بن منبه	۱۹۴
۵	ابو هريره	۱۹۴
	قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: غزاني من الانبياء	۱۹۴
	دا نبی څوک وو؟	۱۹۴
	آيا د نمر او دريدل (نه ډوبيدل) صرف حضرت يوشع <small>عليه السلام</small> سره خاص دی؟	۱۹۵
	د حصر حديث او د مذکوره واقعاتو مينځ کښي تطبيق	۱۹۶

شماره	مضمون	صفحه
.....	د نمر د واپس كيدو واقعات:	١٩٧
.....	امام طحاوی او حدیث رد الشمس لعلی	١٩٩
.....	قوله: فقال لقومه: لا يتبعني رجل ملك بضم امرأة وهو يريد أن يبنى بها، ولما بين بها:	٢٠٠
.....	قوله: ولا أحد بنى بيوتاً ولم يرفع سقوفها:	٢٠١
.....	قوله: ولا أحد اشترى غنماً أو خلفات وهو ينتظر ولادها:	٢٠١
.....	د خلفات معنوی تحقیق:	٢٠١
.....	ددې كسانو د منع كولو حكمت:	٢٠٢
.....	قوله: فدنأ من القرية صلاة العصر أو قرياً من ذلك:	٢٠٣
.....	جبار ه قوم سره د حضرت يوشع جهاد:	٢٠٤
.....	قوله: فقال للشمس: انك مأمورة، وأنا مأمور، اللهم احبسها علينا، فحبت حتى فتح الله عليهم:	٢٠٥
.....	نمر ته د خطاب كولو حقيقت:	٢٠٥
.....	د نمر منع كيدو په كيفيت كښې اختلاف:	٢٠٦
.....	قوله: فجمع الغنائم، فجاءت، يعني النار لتأكلها، فلم تطعها:	٢٠٦
.....	قوله: فقال: ان فيكم غلواً:	٢٠٧
.....	قوله: فليبأ يعني من كل قبيلة رجل فلزقت يد رجل بيده فقال: فيكم الغلول، فليبأ يعني قبيلتك، فلزقت يد رجلين أو ثلاثة بيده، فقال: فيكم الغلول:	٢٠٧
.....	قوله: فجاؤا برأس مثل رأس بقرة من الذهب، فوضعوها، فجاءت النار فأكلتها:	٢٠٨
.....	قوله: ثم أحل الله لنا الغنائم، رأي ضعفنا وعجزنا، فأحلها لنا:	٢٠٩
.....	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:	٢٠٩

④ باب: الغنمة لمن شهد الواقعة

.....	د ترجمة الباب مقصد:	٢٠٩
.....	د باب د حدیث شریف مسئله:	٢١١
.....	د احنافو دليلونه:	٢١١
.....	د ائمه ثلثه د دليلونو جوابونه:	٢١٢
.....	رجال الحديث:	٢١٣
.....	① صدقة:	٢١٣
.....	② عبد الرحمن:	٢١٣
.....	③ مالك:	٢١٤
.....	④ زيد بن أسلم:	٢١٤

شمیره	مضمون	صفحه
⑤ اسلم	٢١٤
⑥ عمر	٢١٤
قوله: قال عمر رضي الله عنه لولا آخر	٢١٤
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت	٢١٤
⑩ بَابُ: مَنْ قَاتَلَ لِلْمَغْنَمِ، هَلْ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِهِ؟	٢١٥
د ترجمة الباب مقصد	٢١٥
رجال الحديث	٢١٦
① محمد بن بشار	٢١٦
② غندر	٢١٦
③ شعبه	٢١٦
④ عمرو	٢١٧
⑤ ابوانل	٢١٧
⑥ ابو موسى اشعري	٢١٧
خبرداري	٢١٧
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت	٢١٧
⑪ بَاب: قِسْمَةُ الْاِمَامِ مَا يَقْدَمُ عَلَيْهِ، وَيُخْبَأُ لَنْ لَمْ يَحْضُرْهُ اَوْ غَابَ عَنْهُ	٢١٧
د ترجمة الباب مقصد	٢١٧
رجال الحديث	٢١٨
① عبد الله بن يوسف	٢١٨
② حماد	٢١٨
③ ايوب	٢١٨
④ عبد الله بن ابي مليكة	٢١٨
قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم أهديت له أقبية من هياجر مذرذلة بالذهب	٢١٩
د مذكوره تعليقاتو مقصد	٢٢٠
د مذكوره تعليقاتو تخريج	٢٢٠
د مذكوره متابعت مقصد	٢٢٠
د مذكوره متابعت تخريج	٢٢٠
د اصيلي يوهم	٢٢١
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت	٢٢١

شميره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

٣٥ باب: كيف قسم النبي ﷺ قريظة والنضير، وما أطي من ذلك في نوابه

٢٢١	د ترجمة الباب مقصد:	٢٢١
٢٢١	رجال الحديث:	٢٢١
٢٢١	① عبد الله بن ابي الاسود:	٢٢١
٢٢١	② معتمر:	٢٢١
٢٢١	③ ابيه:	٢٢١
٢٢٢	④ انس بن مالك:	٢٢٢
٢٢٢	د حديث شريف ترجمه:	٢٢٢
٢٢٢	د حديث شريف مختصره تشریح:	٢٢٢
٢٢٢	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:	٢٢٢

٣٦ باب: بركة الغازی فی ماله حیا ومیتاً، مع النبي ﷺ وولادة الامر

٢٢٣	د ترجمة الباب مقصد:	٢٢٣
٢٢٣	يو خبرداري:	٢٢٣
٢٢٤	رجال الحديث:	٢٢٤
٢٢٤	① اسحاق بن ابراهيم:	٢٢٤
٢٢٤	② ابواسامه:	٢٢٤
٢٢٥	③ هشام بن عروة:	٢٢٥
٢٢٥	④ عروة بن زبير:	٢٢٥
٢٢٥	⑤ عبد الله بن زبير، ⑥ زبير بن العوام رضی الله عنهما:	٢٢٥
٢٢٥	قوله: قال: لما وقف الزبير يوم الجمل دعاني فقمتم الى جنبه:	٢٢٥
٢٢٥	يوم الجمل (د جمل جنگ)،	٢٢٥
٢٢٧	قوله: فقال: يا بني، لا يقتل اليوم الا ظالم أو مظلوم:	٢٢٧
٢٢٧	د دي جملي مختلف مطلوبونه:	٢٢٧
٢٢٨	قوله: واني لأرا نبي الاساقتل اليوم مظلوماً:	٢٢٨
٢٢٨	قوله: وان من أكبر همي لديني، أفترى يبقى ديننا من مالنا شيئاً؟:	٢٢٨
٢٢٩	قوله: فقال: يا بني، بم مالنا، فأقض ديني، وأوصي بالثلث، وثلثه لبنيه. يعنى بنى عبد الله بن الزبير، يقول: ثلث الثلث، فان فضل من مالنا فضل بعد قضاء الدين فثلثه لولدك:	٢٢٩
٢٣٠	قوله: قال هشام: وكان بعض ولد عبد الله قد وازى بعض بنى الزبير خيب وعباد:	٢٣٠
٢٣٠	د دي جملي مطلب:	٢٣٠

شماره	مضمون	صفحه
٢٣١	خبیب	٢٣١
٢٣٣	قوله: وله يومئذ تسعة بنين وتسمنات:	٢٣٣
٢٣٤	د حضرت عبد الله د حیرانه کیدلو وجه:	٢٣٤
٢٣٤	قوله: فقتل الزبير رضي الله عنه، ولم يدع ديناراً ولا درهماً، إلا أرضين منها: الغابة، وحدى عشرة داراً بالمدينة، ودارين بالبصرة، وداراً بالكوفة، وداراً بمصر:	٢٣٤
٢٣٥	قوله: قال: وإنما كان دينه الذي عليه أن الرجل كان يأتيه بالمال فيستودعه أياه، فيقول الزبير: لا، ولكنه سلف، فأنى أخشى عليه الضيعة:	٢٣٥
٢٣٥	د حضرت زبير رضی اللہ عنہ احتیاط کمال او تقوی:	٢٣٥
٢٣٦	قوله: وما ولي أمانة قط، ولا جباية خراج، ولا شيئاً إلا أن يكون في غزوة مع النبي ﷺ... الخ:	٢٣٦
٢٣٦	قوله: قال عبد الله بن الزبير: فحسبت ما عليه من الدين، فوجدته ألفي ألف، ومائتي ألف:	٢٣٦
٢٣٧	قوله: فكتمه، فقال: مائة ألف:	٢٣٧
٢٣٧	آیا داروغ او غلط بیانی نه ده؟	٢٣٧
٢٣٧	د قرض د اصل مقدار پتولو وجه:	٢٣٧
٢٣٨	قوله: فقال حكيم: والله، ما أرى أموالكم تسع لهذه، فقال له عبد الله: أرايتك إن كانت ألفي ألف ومائتي ألف؟ قال: ما أراكم تطيقون هذا، فإن عجزتم عن شيء منه فاستعينوا بي:	٢٣٨
٢٣٨	قوله: وكان الزبير اشترى الغابة بسبعين ومائة ألف، فباعها عبد الله بألف وستمئة ألف:	٢٣٨
٢٣٨	قوله: ثم قام، فقال: من كان له على الزبير حق فليوافنا بالغاية:	٢٣٨
٢٣٩	قوله: قال: فباع منها، ففقد دينه، فإفاه، وبقي منها أربعة أسهم ونصف:	٢٣٩
٢٤٠	قوله: فقد مر على معاوية. وعند عمرو بن عثمان، والمنذر بن الزبير، وابن زمعة:	٢٤٠
٢٤٠	قوله: المنذر بن الزبير:	٢٤٠
٢٤١	ابن زمعة:	٢٤١
٢٤٣	قوله: قال: وباع عبد الله بن جعفر نصيبه من معاوية بستمئة ألف:	٢٤٣
٢٤٣	قوله: فلما فرغ ابن الزبير من قضاء دينه قال بنو الزبير: أقسم بيننا ميراثاً. قال: لا والله، لا أقسم بينكم حتى أنادي بالموسم أربع سنين: ألا من كان له على الزبير دين، فليأتنا، فلنقضه:	٢٤٣
٢٤٤	قوله: قال: فجعل كل سنة ينادي بالموسم. فلما مضى أربع سنين قسم بينهم:	٢٤٤
٢٤٤	قوله: قال: وكان للزبير أربع نسوة:	٢٤٤
٢٤٥	قوله: فجعل مالهم خمسون ألف ألف ومائتي ألف:	٢٤٥

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۲۴۶	اشکال او د هغې جوابات	۲۴۶
۲۴۸	د حدیث شریف متن سره متعلق یو وضاحت	۲۴۸
۲۴۸	د استفهام د جواب ذکر	۲۴۸
۲۴۹	ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت	۲۴۹

۳۰ باب: إذ ابعث الامام رسولا في حاجة، وأمره بالمقام، هل يسهر له

۲۴۹	د ترجمه الباب مقصد	۲۴۹
۲۴۹	د انهمه ثلثه دليل	۲۴۹
۲۵۰	د احنافو دليل	۲۵۰
۲۵۰	د جمهورو له طرفه جواب	۲۵۰
۲۵۱	د احنافو له طرفه جمهورو ته جواب	۲۵۱
۲۵۱	رجال الحديث	۲۵۱
۲۵۱	① موسى	۲۵۱
۲۵۱	② ابو عوانه	۲۵۱
۲۵۱	③ عثمان بن موهب	۲۵۱
۲۵۱	خبرداري	۲۵۱
۲۵۲	④ ابن عمر	۲۵۲
۲۵۲	قوله: قال: إنما تغيب عثمان عن بدر، فإنه كانت تحته بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانت مريضة، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: إن لك أجر رجل من شهد بدر وسهمه	۲۵۲
۲۵۲	د باب د حدیث شریف پس منظر	۲۵۲
۲۵۳	د باب د حدیث شریف د بعضې حصو تشریح	۲۵۳
۲۵۳	حضرت رقيه رضی الله عنها	۲۵۳
۲۵۴	ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت	۲۵۴

۳۱ باب: ومن الدليل على أن الخمس لنواب المسلمين

۲۵۵	د ترجمه الباب مقصد	۲۵۵
۲۵۶	د ترجمه الباب نحوی تحلیل	۲۵۶
۲۵۶	واو عاطفه یا استفتاحیه	۲۵۶
۲۵۷	د ترجمه الباب مقصد	۲۵۷
۲۵۷	د تعلیقاتو مقصد	۲۵۷
۲۵۷	د تعلیقاتو موصولاً تخریج	۲۵۷
۲۵۸	د مذکورہ تعلیقاتو ترجمې سره مناسبت	۲۵۸
۲۵۸	د باب اوليې حدیث	۲۵۸

شماره	مضمون	صفحه
	رجال الحديث	٢٥٨
①	سعيد بن عفیر	٢٥٨
②	اللیث	٢٥٩
③	عقیل	٢٥٩
④	ابن شهاب	٢٥٩
⑤	عروة	٢٥٩
⑥	مروان بن الحكم	٢٥٩
⑦	المسورین مخرمه	٢٥٩
	خبرداري	٢٥٩
	ترجمة الباب او د باب حديث	٢٥٩
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت	٢٦٠
	رجال الحديث	٢٦١
①	عبد الله بن عبد الوهاب	٢٦١
②	حماد	٢٦١
③	ايوب	٢٦١
④	ابو قلابه	٢٦١
⑤	قاسم بن عاصم الكلبي	٢٦٢
⑥	زهدم	٢٦٢
⑦	ابو موسى	٢٦٢
	قوله: قال: وحدثني القاسم بن عاصم الكلبي، وأنا الحديث القاسم أحفظ عن زهدم	٢٦٢
	خبرداري	٢٦٣
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت	٢٦٣
	رجال الحديث	٢٦٣
①	عبد الله بن يوسف	٢٦٣
②	مالك	٢٦٣
③	نافع	٢٦٣
④	ابن عمر	٢٦٤
	د نفل لغوی او اصطلاحی تعریف	٢٦٤
	د نفل مشروعیت	٢٦٥
	د نفل صورتونه	٢٦٥
	د نفل محل	٢٦٦

شمیره	مضمون	صفحه
د نفل مقدار	٢٦٧
قوله: فكانت سمعانهم اثني عشر بغيراً أو أحد عشر بغيراً:		٢٦٨
د شريكانويه حصه كنبی خومره و خومره او بنان را غلل؟		٢٦٨
د اثني عشر بغيراً مراد:		٢٦٨
يو اعتراض او د هغې جوابات:		٢٦٨
فائده:		٢٧٠
قوله: ونفلوا بغيراً بغيراً:		٢٧٠
ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:		٢٧١
يوه فائده:		٢٧١
رجال الحديث	٢٧٢
① يحيى بن بكير:		٢٧٢
② الليث:		٢٧٢
③ عقيل:		٢٧٢
④ ابن شهاب:		٢٧٢
⑤ سالم:		٢٧٢
⑥ ابن عمر:		٢٧٢
د باب د حديث نه د حافظ صاحب استدلال:		٢٧٢
د حافظ د مذكوره استدلال وجه:		٢٧٣
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:		٢٧٣
رجال الحديث	٢٧٤
① محمد بن العلاء:		٢٧٤
② ابو اسامه:		٢٧٤
③ يزيد بن عبدالله:		٢٧٤
④ ابو بردة:		٢٧٤
⑤ ابو موسى:		٢٧٤
قوله: فخرجناسها جرين إليه، أنا وأخوان لي، أنا أصغرهم، أحد هما: أبو بردة، والآخر أبو هريرة:		٢٧٥
ابو بردة:		٢٧٥
خبرداري:		٢٧٥
قوله: إنا قال في بضع، وإنا قال في ثلاثة وخمسين أو اثنين وخمسين رجلاً من قومي:		٢٧٦
د حضرات ټول خومره وو؟		٢٧٦

شماره	مضمون	صفحه
	قوله: فركبنا سفينة، فالتقنا سفينتنا إلى النجاشي بالحبشة، وواقفنا جعفر بن أبي طالب وأصحابه عنده، فقال جعفر: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثنا ههنا، وأمرنا بالاقامة..... الخ: ٢٧٢	٢٧٢
	قوله: فأقمنا معه، حتى قدمنا جميعاً: ٢٧٧	٢٧٧
	دا شرکت د کوم مد نه وو؟: ٢٧٧	٢٧٧
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ٢٧٨	٢٧٨
	رجال الحديث: ٢٧٩	٢٧٩
	① على: ٢٧٩	٢٧٩
	② سفيان: ٢٧٩	٢٧٩
	③ محمد بن المنكدر: ٢٧٩	٢٧٩
	④ جابر: ٢٧٩	٢٧٩
	قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لو قد جاءنا مال البحرين لقد أعطيتك هكذا وهكذا وهكذا: ٢٧٩	٢٧٩
	قوله: فلم يجر حتى قبض النبي صلى الله عليه وسلم: ٢٧٩	٢٧٩
	قوله: فلما جاء مال البحرين أمر أبي بكر منادياً، فنادى: من كان له عند رسول الله صلى الله عليه وسلم دين أو عدة فليأتنا: ٢٧٩	٢٧٩
	قوله: فأتيته، فقلت: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لي كذا وكذا، فخشالي ثلاثاً: ٢٨٠	٢٨٠
	قوله: وجعل سفيان يثوب بكفيه جميعاً، ثم قال لنا: هكذا قال لنا ابن المنكدر: ٢٨٠	٢٨٠
	قوله: وقال مرة: فأتيت أبا بكر، فسئلت، فلم يعطني، ثم أتيته، فلم يعطني، ثم أتيته الثالثة، فقلت: سئلتك، فلم تعطني، ثم سئلتك فلم تعطني، ثم سئلتك فلم تعطني..... الخ: ٢٨٠	٢٨٠
	قوله: قال: قلت تبخل علي، ما منعك من مرة إلا وأنا أريد أن أعطيك: ٢٨١	٢٨١
	د منع کولو وجه خو وه؟: ٢٨١	٢٨١
	قوله: وقال: يعني ابن المنكدر: وأى داء أدوى من البخل؟: ٢٨٢	٢٨٢
	دا جمله د چا ده؟: ٢٨٢	٢٨٢
	د أدوی د لفظ تحقیق: ٢٨٢	٢٨٢
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ٢٨٣	٢٨٣
	رجال الحديث: ٢٨٣	٢٨٣
	① مسلم بن ابراهيم: ٢٨٣	٢٨٣
	② قرة بن خالد: ٢٨٣	٢٨٣

شماره	مضمون	صفحه
۲۸۴	عمر بن دینار:	۲۸۴
۲۸۴	جابر بن عبد الله رضی الله عنهما:	۲۸۴
۲۸۴	دا واقعہ د کوم وخت ده؟	۲۸۴
۲۸۴	قوله: اذ قال له رجل: اعدل:	۲۸۴
۲۸۴	دا سرې څوک وو؟	۲۸۴
۲۸۵	قوله: قال: لقد شقيت ان لم اعدل:	۲۸۵
۲۸۶	د شقيت معنی:	۲۸۶
۲۸۶	ترجمة الباب سره د حديث مبارك مطابقت:	۲۸۶
۲۸۷	باب: ما مَنَّ النبي صلى الله عليه وسلم على الأسارى من غير ان يَخْمَسَ	۲۸۷
۲۸۷	د ترجمة الباب مقصد:	۲۸۷
۲۸۷	غانمين كله د غنيمت مالكان جوړېږي؟	۲۸۷
۲۸۸	رجال الحديث:	۲۸۸
۲۸۸	① اسحاق بن منصور:	۲۸۸
۲۸۸	② عبد الرزاق:	۲۸۸
۲۸۸	③ معمر:	۲۸۸
۲۸۸	④ الزهري:	۲۸۸
۲۸۸	⑤ محمد بن جبير:	۲۸۸
۲۸۸	⑥ أبيه:	۲۸۸
۲۸۸	قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال في أسارى بدر: لو كان المطعم بن عدى حياً، ثم	۲۸۸
۲۸۸	كلمني في هؤلاء لنتنى لتركهم له:	۲۸۸
۲۸۸	د مطعم بن عدی د خاص کولو وجه:	۲۸۸
۲۸۹	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:	۲۸۹
۲۸۹	⑫ باب: ومن الدليل على أن الخمس للامام، وأنه يعطى بعض قرابته دون بعض	۲۸۹
۲۹۰	د ترجمة الباب مقصد:	۲۹۰
۲۹۱	د مذکوره تعليق لغوی او نحوی تحلیل:	۲۹۱
۲۹۱	د مذکوره تعليق مطلب:	۲۹۱
۲۹۱	د مذکوره تعليق مقصد:	۲۹۱
۲۹۱	ترجمې سره د تعليق مناسبت:	۲۹۱

شماره	مضمون	صفحه
	د ذکر کری شوی تعلیق تخریج	۲۹۲
	رجال الحديث	۲۹۲
①	عبد الله بن يوسف:	۲۹۲
⑦	اللیث، ⑤ عقیل، ⑥ ابن شهاب:	۲۹۲
⑤	ابن المسيب:	۲۹۳
①	جبر بن مطعم:	۲۹۳
	د حدیث مبارک ترجمه:	۲۹۳
	ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت:	۲۹۳
	خبرداري:	۲۹۳
	په شی واحد کښي د نسخو او د روایتونو اختلاف:	۲۹۳
	واحد یا احد:	۲۹۴
	د مذکوره تعلیق تخریج:	۲۹۴
	د مذکوره تعلیق مقصد:	۲۹۴
	ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت:	۲۹۴
	قوله: وقال ابن اسحاق: عبد شمس وهاشم والمطلب إخوة لامر، وأمه عاتكة بنت مرة، وكان	
	نوفل أخاهم لا يهيم:	۲۹۵
	د بیتونو ترجمه:	۲۹۶
	د تعلیق مقصد:	۲۹۶
	د مذکوره تعلیق تخریج:	۲۹۶

①۸ باب: من لم یُخمس الاسلاب، ومن قتل قتيلاً

فله سلبه من غیر أن یخمس وحکم الامام فیه.

لغوی او اصطلاحی اسلاب:	۲۹۶
تکلیفی حکم (د سلب مشروعیت):	۲۹۷
د امامانو دلیلونه:	۲۹۷
د جمهورو دلائل:	۲۹۷
د احنافو دلیلونه:	۲۹۸
د استدلال وجه:	۲۹۹
د سلب مستحق څوک وی؟	۲۹۹
① جمهور فقهاء:	۲۹۹
② موالک:	۲۹۹

شماره	مضمون	صفحہ
۳۰۰	خبل خان پہ خطرہ کبھی واپسی	۳۰۰
۳۰۰	د مقتول د قتل کولو شرعی اجازت وی	۳۰۰
۳۰۰	قتل نہی کپری یا	۳۰۰
۳۰۰	د جنگ دوران کبھی نہی قتل کپری	۳۰۰
۳۰۰	آیا د سلب د مستحق کیدو دپاره گواهان ضروری دی؟	۳۰۰
۳۰۱	د گواهانو نه څه مراد دی؟	۳۰۱
۳۰۲	په سلب کبھی به تخمیس جاری کیږي یا نه؟	۳۰۲
۳۰۳	په سلب کبھی به کوم کوم څیزونه ملاوېږي؟	۳۰۳
۳۰۴	د ترجمۍ الباب مقصد	۳۰۴
۳۰۴	قوله: ومن قتل قتيلاً فله سلبه:	۳۰۴
۳۰۵	قوله: من غير أن يخمس:	۳۰۵
۳۰۵	قوله: وحكم الامام فيه:	۳۰۵
۳۰۶	رجال الحديث	۳۰۶
۳۰۶	① مسدد:	۳۰۶
۳۰۶	② يوسف بن الماجشون:	۳۰۶
۳۰۶	③ صالح بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف:	۳۰۶
۳۰۶	④ أبيه:	۳۰۶
۳۰۶	⑤ جده:	۳۰۶
۳۰۶	قوله: قال بينا أنا واقف في الصف يوم بدر.....:	۳۰۶
۳۰۷	قوله: تمنيت أن أكون بين أضلع منها:	۳۰۷
۳۰۷	د أضلع لغوی او صرفی تحقیق:	۳۰۷
۳۰۷	په اضم کبھی د نسخو اختلاف:	۳۰۷
۳۰۸	قوله: لا يفارق سوادى سواده:	۳۰۸
۳۰۸	قوله: حتى يموت الا عجل مناً:	۳۰۸
۳۰۸	قوله: فلم أنشب أن نظرت إلى أبي جهل يبول في الناس:	۳۰۸
۳۰۹	قوله: فابتدراه بسيقيهما:	۳۰۹
۳۰۹	قوله: فنظر في السيفين، فقال: كلاهما قتله:	۳۰۹
۳۰۹	قوله: سلبه لمعاذ بن عمرو بن الجحوم:	۳۰۹
۳۱۰	قوله: وكانا معاذ بن عفراء، ومعاذ بن عمرو بن الجحوم:	۳۱۰

شماره	مضمون	صفحه
۳۱۰	معاذ بن عفراء	۳۱۰
۳۱۱	معاذ بن عمرو بن الجموح	۳۱۱
۳۱۱	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت	۳۱۱
۳۱۱	قوله: قال محمد: سمع يوسف صالحاً، وإبراهيم أباه:	۳۱۱
۳۱۲	د مذكوره جملي مطلب	۳۱۲
۳۱۲	د مذكوره جملي مقصد	۳۱۲
۳۱۳	رجال الحديث	۳۱۳
۳۱۳	① عبد الله بن مسلمة	۳۱۳
۳۱۳	② مالك	۳۱۳
۳۱۳	③ يحيى بن سعيد	۳۱۳
۳۱۳	④ ابن افلح	۳۱۳
۳۱۳	⑤ أبي محمد	۳۱۳
۳۱۳	⑥ أبو قتاده	۳۱۳
۳۱۳	د حديث مبارك ترجمه	۳۱۳
۳۱۴	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت	۳۱۴
۳۱۴	سلب شرعی حق دي يا د امامت حق؟	۳۱۴

⑨ باب: ما كان النبي صلى الله عليه وسلم

يعطى المؤلفه قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه

۳۱۷	د ترجمة الباب مقصد	۳۱۷
۳۱۷	مؤلفه القلوب چاته ونيلي كيږي؟	۳۱۷
۳۱۸	د مؤلفه القلوب حصه اوس باقی ده يا نه؟	۳۱۸
۳۱۹	خبرداري	۳۱۹
۳۱۹	مؤلفه القلوب ته به د کوم ځانې نه ورکړې کيده؟	۳۱۹
۳۱۹	قوله: رواه عبد الله بن زيد، عن النبي صلى الله عليه وسلم:	۳۱۹
۳۲۰	د مذكوره تعليق مقصد	۳۲۰
۳۲۰	د مذكوره تعليق تخريج	۳۲۰
۳۲۰	ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت	۳۲۰
۳۲۱	رجال الحديث	۳۲۱
۳۲۱	① محمد بن يوسف	۳۲۱
۳۲۱	② الوزاعي	۳۲۱

شمیره	مضمون	صفحه
۴	الزهري	۳۲۱
۵	سعید بن المسیب	۳۲۱
۵	عروه بن الزبیر	۳۲۱
۶	حکیم بن حزام	۳۲۱
	د حدیث شریف ترجمه	۳۲۱
	خبرداری	۳۲۲
	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت	۳۲۲
	رجال الحديث	۳۲۲
۱	ابو النعمان	۳۲۲
۲	حماد بن زید	۳۲۲
۳	ایوب	۳۲۲
۴	نافع	۳۲۳
۵	عمر بن الخطاب	۳۲۳
	قوله: أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: يا رسول الله:	۳۲۳
	يو حديث او درې احكامات:	۳۲۳
	قوله: وأصاب عمر جارتين من سبي حنين، فوضعهما في بعض بيوت مكة.....	۳۲۳
	وينزي دود وې يا يو و؟.....	۳۲۴
	قوله: وزاد جرير بن حازم عن أيوب، عن نافع، عن ابن عمر قال: من الخمس:	۳۲۴
	د مذکورہ تعلیق مقصد:	۳۲۴
	د مذکورہ تعلیق تخريج:	۳۲۵
	قوله: ورواه معمر عن أيوب، عن نافع، عن ابن عمر في النذر، ولم يقل: يوم:	۳۲۵
	د مذکورہ تعلیق مقصد:	۳۲۵
	د تعلیق تخريج:	۳۲۵
	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت:	۳۲۵
	رجال الحديث	۳۲۲
۱	موسی بن اسماعیل	۳۲۲
۱	جریر بن حازم	۳۲۲
۲	حسن	۳۲۲
۲	عمرو بن تغلب	۳۲۲
	قوله: فقال: اني أعطى قوماً أخاف ظلمهم وجزعهم:	۳۲۲

صفحه	مضمون	شمیره
۳۲۲	قوله: وأكل أقواماً إلى ما جعل الله في قلوبهم من الخير والغنى:	
۳۲۷	قوله: منهم عمرو بن تغلب:	
۳۲۷	قوله: فقال عمرو بن تغلب: ما أحب أن لي بكلمة رسول الله صلى الله عليه وسلم حمراً النعم:	
۳۲۷	ددې جملې دوه مطلبونه دي:	
	قوله: وزاد أبو عاصم، عن جرير قال: سمعت الحسن يقول: حدثنا عمرو بن تغلب: أن رسول الله	
۳۲۸	صلى الله عليه وسلم أتى بمال أويبي فقمه، بهذا:	
۳۲۸	د مذكوره تعليق مقصد:	
۳۲۸	د مذكوره تعليق تخريج:	
۳۲۸	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:	
۳۲۹	رجال الحديث:	
۳۲۹	① أبو الوليد:	
۳۲۹	② شعبه:	
۳۲۹	③ قتاده:	
۳۲۹	④ أنس:	
۳۲۹	د حديث شريف ترجمه:	
۳۳۰	رجال الحديث:	
۳۳۰	① أبو اليمان:	
۳۳۰	② شعيب:	
۳۳۰	③ زهري:	
۳۳۰	④ أنس:	
۳۳۰	خبرداري:	
۳۳۱	رجال الحديث:	
۳۳۱	① عبد العزيز بن عبد الله الاويسى:	
۳۳۱	② ابراهيم بن سعد:	
۳۳۱	③ صالح:	
۳۳۱	④ ابن شهاب:	
۳۳۱	⑤ عمر بن محمد بن جبیر بن مطعم:	
۳۳۱	⑥ محمد بن جبیر:	
۳۳۱	⑦ جبیر بن مطعم:	
۳۳۱	د حديث شريف ترجمه:	

شُمیره	مضمون	صفحه
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت	٣٣١
	رجال الحديث	٣٣٢
①	يحيى بن بكير	٣٣٢
②	مالك	٣٣٢
③	اسحاق بن عبد الله	٣٣٢
④	انس بن مالك	٣٣٢
	قوله: قال: كنت أمشي مع النبي صلى الله عليه وسلم، وعليه يرد نجراني غليظ الحاشية: ٣٣٢	٣٣٢
	قوله: فادركه أعرابي، فجذبه جذبة شديدة، حتى نظرت إلى صفحة عاتق النبي صلى الله عليه وسلم، قد أثرت به حاشية الرداء، من شدة جذبه: ٣٣٣	٣٣٣
	قوله: ثم قال: مر لي من مال الله الذي عندك: ٣٣٣	٣٣٣
	قوله: فالتفت إليه، فضحك، ثم أمره بقطاع: ٣٣٣	٣٣٣
	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ٣٣٤	٣٣٤
	يو احمه فأنده: ٣٣٤	٣٣٤
	رجال الحديث	٣٣٥
①	عثمان بن ابي شيبة	٣٣٥
②	جرير	٣٣٥
③	منصور	٣٣٥
④	ابو وائل	٣٣٥
⑤	عبد الله	٣٣٥
	قوله: قال: لما كان يوم حنين، أثار النبي صلى الله عليه وسلم أناساً في القدمة، فأعطى الأقرع ٣٣٥	٣٣٥
	بن حابس مئة من الإبل، وأعطى عيينة مثل ذلك: ٣٣٦	٣٣٦
	أقرع بن حابس: ٣٣٦	٣٣٦
	عيينة: ٣٣٦	٣٣٦
	ترجمة الباب سره مطابقت: ٣٣٧	٣٣٧
	رجال الحديث	٣٣٧
①	محمود بن غيلان	٣٣٧
②	ابو اسامه	٣٣٧
③	هشام	٣٣٧
④	أبي	٣٣٧
⑤	اسماء بنت ابي بكر: ٣٣٧	٣٣٧

شمیره	مضمون	صفحه
۳۳۷	د حدیث شریف ترجمه:	۳۳۷
۳۳۷	قوله: وقال أبو حمزة عن هشام عن أبيه أن النبي صلى الله عليه وسلم أقطع الزبير أرضاً من أموال بني النضير:	۳۳۷
۳۳۸	د مذکوره تعلیق مقصد:	۳۳۸
۳۳۹	یو اشکال او د هغې جواب:	۳۳۹
۳۳۹	د مذکوره تعلیق تخریج:	۳۳۹
۳۴۰	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:	۳۴۰
۳۴۰	رجال الحديث:	۳۴۰
۳۴۰	① احمد بن المقدام:	۳۴۰
۳۴۰	② فضیل بن سلیمان:	۳۴۰
۳۴۰	③ موسی بن عقبه:	۳۴۰
۳۴۰	④ نافع:	۳۴۰
۳۴۰	⑤ ابن عمر:	۳۴۰
۳۴۰	د حدیث شریف ترجمه:	۳۴۰
۳۴۱	د حدیث د بعضو حصو تشریح:	۳۴۱
۳۴۱	د اشکال جوابات:	۳۴۱
۳۴۱	قوله: تهاؤأرضاً:	۳۴۱
۳۴۱	ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت:	۳۴۱
	⑥ باب: ما یصیب من الطعام فی أرض الحرب	
۳۴۲	د ترجمه الباب مقصد:	۳۴۲
۳۴۳	رجال الحديث:	۳۴۳
۳۴۳	① ابو الولید:	۳۴۳
۳۴۴	② شعبه:	۳۴۴
۳۴۴	③ حمید بن هلال:	۳۴۴
۳۴۴	④ عبد الله بن مغفل:	۳۴۴
۳۴۴	قوله: قال: كنا محاصرين قصر خيبر، فرمى إنسان بجراب فيه شحم:	۳۴۴
۳۴۴	قوله: فنزوت لأخذة:	۳۴۴
۳۴۴	قوله: فالتفت، فإذا النبي صلى الله عليه وسلم، فاستحييت منه:	۳۴۴
۳۴۵	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:	۳۴۵

شمیره	مضمون	صفحه
رجال الحديث		٣٤٥
① مسدد		٣٤٥
② حماد بن زيد		٣٤٦
③ ايوب		٣٤٦
④ نافع		٣٤٦
⑤ ابن عمر رضی الله عنه		٣٤٦
قوله: ولا ترفعه:		٣٤٧
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:		٣٤٧
رجال الحديث		٣٤٧
① موسى بن اسماعيل:		٣٤٧
② عبد الواحد:		٣٤٧
③ الشيباني:		٣٤٧
④ ابن أبي اوفى:		٣٤٨
خبرداري:		٣٤٨
قوله: قال عبد الله: فقلنا انما نهى النبي صلى الله عليه وسلم لانها لم تخمس. قال: وقال آخرون: حرما البتة:		٣٤٨
قوله: وسئلت سعيد بن جبير فقال: حرما البتة:		٣٤٨
ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:		٣٤٨

٢٢. أبواب الجزية والموادعة

د نسخو اختلاف: ٣٤٩

① باب: الجزية والموادعة مع أهل الذمة والحرب

د ترجمة الباب مقصد:	٣٤٩
د جزية لغوى معنى:	٣٤٩
اصطلاحى معنى:	٣٥٠
د موادعة معنى او مراد:	٣٥٠
د جزية مشروعية:	٣٥٠
يو شبهه او د هغې جواب	٣٥١
د آيت كريمه شان نزول او مختصر تشریح	٣٥٢
قوله: ولم يذهب إلى السكون:	٣٥٣

شماره	مضمون	صفحه
۳۵۲	ترجمة الباب سره د ایت کریمه مناسبت	۳۵۲
۳۵۳	قوله: وما جاءني أخذ الجزية من اليهود والنصارى والمجوس والعجم:	۳۵۳
۳۵۳	جزیه به د چانه اخستلي شی؟	۳۵۳
۳۵۵	د مشرکینو د عرب د تخصیص وجوهات:	۳۵۵
۳۵۶	د کومو خلقو نه به جزیه نه اخستلي کیږي؟	۳۵۶
	قوله: وقال ابن عيينة، عن ابن أبي نجيح: قلت لمجاهد: ما شان أهل الشام عليهم أربعة دنائير، وأهل اليمن عليهم دينار؟ قال: جعل ذلك من قبل اليسار:	
۳۵۷	د مذکوره تعلیق تخریج:	۳۵۷
۳۵۷	د مذکوره تعلیق مقصد:	۳۵۷
۳۵۸	د مذهبونو دلائل:	۳۵۸
۳۶۰	د جمهورو له طرفه جواب:	۳۶۰
۳۶۱	د شوافعو دلیل:	۳۶۱
۳۶۱	د شوافعو د دلیل جواب:	۳۶۱
۳۶۲	د مالکیه دلیل:	۳۶۲
۳۶۳	د مالکیه د دلیل جواب:	۳۶۳
۳۶۳	ترجیح راجح:	۳۶۳
۳۶۴	رجال الحديث	۳۶۴
۳۶۴	① علی بن عبد الله:	۳۶۴
۳۶۴	② سفیان:	۳۶۴
۳۶۴	③ عمرو:	۳۶۴
۳۶۴	قوله: قال: كنت جالساً مع جابر بن زيد وعمرو بن أوس:	۳۶۴
۳۶۴	قوله: فحدثنا بإجماله سنة سبعين عام حج مصعب بن الزبير بأهل البصرة عند درج زمزم:	۳۶۴
۳۶۴	بجالة:	۳۶۴
۳۶۶	مصعب بن الزبير:	۳۶۶
۳۶۷	حديث شريف سره متعلق يو اصولی بحث:	۳۶۷
۳۶۷	د "درج" معنی:	۳۶۷
۳۶۸	قوله: قال: كنت كاتباً لجزءين معاوية عمرا لائحف:	۳۶۸
۳۶۸	جزء بن معاوية:	۳۶۸
۳۶۸	اللائحف:	۳۶۸
۳۶۸	قوله: فاتانا كتاب عمر بن الخطاب قبل موته بسنة:	۳۶۸

شماره	مضمون	صفحه
.....	عمر بن الخطاب	٣٧٨
.....	قوله: فرقوا بين كل ذي محرم من المجوس:	٣٧٩
.....	آيا مجوس به اهل كتابو كنبې داخل دي؟	٣٧٩
.....	يو اشكال او د هغې جواب	٣٧٢
.....	قوله: ولم يكن عمر اخذ الجزية من المجوس حتى شهد عبد الرحمن بن عوف:	٣٧٣
.....	مذكوره جمله باندې سندې بحث	٣٧٣
.....	هجر	٣٧٣
.....	ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت	٣٧٤
.....	رجال الحديث	٣٧٤
.....	① ابو اليمان. ② شعيب	٣٧٤
.....	③ زهري	٣٧٥
.....	④ عروة بن الزبير	٣٧٥
.....	⑤ مسور بن مخزومة	٣٧٥
.....	⑥ عمرو بن عوف الانصاري	٣٧٥
.....	دي ولي انصاري دي؟	٣٧٥
.....	يو اهم خبرداري	٣٧٦
.....	قوله: ان رسول الله بعث ابا عبيدة بن الجراح الى البحرين ياتي بمجزيها:	٣٧٦
.....	قوله: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم هو صالح اهل البحرين، وأمر عليهم العلاء بن الحضرمي:	٣٧٦
.....	د مذكوره واقعي تفصيل	٣٧٧
.....	قوله: فقد مر أبو عبيدة بحال من البحرين:	٣٧٧
.....	د حديث نه مستنبط يوه فائده	٣٧٨
.....	قوله: قالوا: أجل يا رسول الله:	٣٧٨
.....	قوله: قال: فابشروا، وأملوا ما يسركم:	٣٧٩
.....	قوله: فوالله، لا الفقر أخشى عليكم، ولكن أخشى عليكم أن تبسط عليكم الدنيا، كما بسطت على من كان قبلكم، فتنافسوها كما تنافسوها، وتهلككم كما أهلكتهم:	٣٧٩
.....	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت	٣٧٩
.....	رجال الحديث	٣٨٠
.....	① الفضل بن يعقوب	٣٨٠
.....	② عبد الله بن جعفر الرقي	٣٨٠
.....	③ المعتمر بن سليمان	٣٨١

شمبره	مضمون	صفحه
٤	سعيد بن عبيد الله الشقفي	٣٨٢
٥	بكر بن عبد الله المزني:	٣٨٣
٦	زياد بن جبير	٣٨٣
٧	جبير بن حيه	٣٨٣
	قوله: قال: بعث عمر الناس في أفناء الامصار يقاتلون المشركين:	٣٨٥
	قوله: فاسلم اهرمزان:	٣٨٢
	د هر مزان د اسلام د قبلولو واقعه:	٣٨٢
	قوله: فقال: اني مستشيرك في مغازي هذه:	٣٩٠
	قوله: قال: نعم، مثلها ومثل من فيها من الناس من عدو المسلمين مثل طائرله رأس، وله جناحان، وله رجلان:	٣٩٠
	قوله: فان كسر أحد الجناحين نهضت الرجلان بجناح والراس، فان كسر الجناح الآخر نهضت الرجلان والراس، وان شذخ الراس، ذهبت الرجلان والجناحان والراس:	٣٩١
	قوله: فالراس كسرى، والجناح قيصر، والجناح الآخر فارس:	٣٩١
	يو اشكال او د هغې جوابات:	٣٩١
	قوله: فمرد المسلمين فلينفروا إلى كسرى:	٣٩٢
	قوله: وقال بكروزياد جميعاً: عن جبير بن حيه، قال: فندبنا عمر:	٣٩٣
	قوله: واستعمل علينا النعمان بن مقرن:	٣٩٣
	حضرت نعمان بن مقرن	٣٩٣
	قوله: حتى إذا كنا بأرض العدو:	٣٩٥
	د نهاوند تعارف:	٣٩٥
	قوله: وخرج علينا عامل كسرى في أربعين ألفاً:	٣٩٥
	قوله: فقام ترجمان، فقال: ليكلمني رجل منكم، فقال المغيرة: سل عما شئت:	٣٩٦
	قوله: قال: ما ألتئم؟:	٣٩٦
	قوله: قال: نحن أناس من العرب، كنا في شقاء شديد، نمص الجلد والنوى من الجوع ونلبس الوبر والشعر، ونعبد الشجر والحجر:	٣٩٦
	قوله: فبينما نحن كذلك، إذ بعث رب السموات ورب الارضين - تعالى ذكره - وجلت عظمتة - إلينا نبيا من أنفسنا، نعرف أباه وأمه:	٣٩٧

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: فامر نبينا ورسول ربنا صلى الله عليه وسلم أن نقاتلكم حتى تعبدوا لله وحده،.....الخ: ٣٩٧

قوله: وأخبرنا نبينا عن رسالة ربنا أنه من قتل مناصرا إلى الجنة في نعيم لم ير مثله قط، ومن

بقى منّا ملك رقابكم: ٣٩٧

د حضرت نعمان بن مقرن مذكوره ارشاد كنبی د شارحینو اختلاف ٣٩٨

د "حتى تمب الارواح" معنی او مطلب: ٤٠١

د "وتحضر الصلوات" مراد: ٤٠١

د غزوة نهاوند اختتام: ٤٠١

د حديث شريف نه مستنبط فائدي: ٤٠٣

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ٤٠٤

⑥ باب: إذا وادع الامام ملك القرية، هل يكون ذلك لبقيةهم؟

د ترجمة الباب مقصد: ٤٠٤

رجال الحديث: ٤٠٧

① سهل بن بكار: ٤٠٧

② وهيب: ٤٠٧

③ عمرو بن يحيى: ٤٠٧

④ عباس الساعدي: ٤٠٧

⑤ ابو حميد الساعدي: ٤٠٧

د حديث شريف ترجمه: ٤٠٧

قوله: وكسا بردا: ٤٠٧

د بحر نه خه مراد دي؟: ٤٠٨

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ٤٠٨

⑦ باب: الوصايا بأهل ذمة رسول الله صلى الله عليه وسلم

د ترجمة الباب مقصد: ٤٠٩

د الوصاة معنی: ٤٠٩

د الذمة او د ال معنی: ٤٠٩

رجال الحديث: ٤١٠

① آدم بن أبي اياس: ٤١٠

② شعبه: ٤١٠

③ ابو جرمه: ٤١٠

شماره	مضمون	صفحه
۴۱۰	جوبیه بن قدامة التمیمی:	۴۱۰
۴۱۱	عمر بن الخطاب	۴۱۱
۴۱۱	د باب د حدیث شریف ترجمه:	۴۱۱
۴۱۱	د حدیث شریف مزید تفصیل:	۴۱۱
۴۱۲	فائده:	۴۱۲
۴۱۳	د "ورزق عیالکم" مطلب:	۴۱۳
۴۱۳	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت:	۴۱۳
۴۱۳	د ترجمة الباب وضاحت او مقصد:	۴۱۳
۴۱۳	د "إقطاع" لغوی او اصطلاحی معنی:	۴۱۳
۴۱۴	د امام بخاری رحمه الله د استدلال طریقه:	۴۱۴
۴۱۵	رجال الحديث:	۴۱۵
۴۱۵	① احمد بن یونس:	۴۱۵
۴۱۵	② زهیر:	۴۱۵
۴۱۵	③ یحیی بن سعید:	۴۱۵
۴۱۵	④ انس:	۴۱۵
۴۱۵	د اثره ضبط او معنی:	۴۱۵
۴۱۶	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:	۴۱۶
۴۱۶	رجال الحديث:	۴۱۶
۴۱۶	① علی بن عبد الله:	۴۱۶
۴۱۶	② اسماعیل بن ابراهیم:	۴۱۶
۴۱۶	خبرداري:	۴۱۶
۴۱۷	③ روح بن القاسم:	۴۱۷
۴۱۷	④ محمد بن المنکدر:	۴۱۷
۴۱۷	⑤ جابر بن عبد الله رضی الله عنهما:	۴۱۷
۴۱۷	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:	۴۱۷
۴۱۷	د مال فی تعریف:	۴۱۷
۴۱۸	مال فی به څنگه تقسیمولې شی؟	۴۱۸
۴۱۹	په مال فی کبې به خمس ویتلې شی یا نه؟	۴۱۹
۴۱۹	رجال الحديث:	۴۱۹
۴۱۹	① ابراهیم بن طهمان:	۴۱۹
۴۲۰	② عبد العزيز بن صهيب:	۴۲۰

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

۴۲۰ انس
 ۴۲۰ ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت

⑤ باب: اثم من قتل معاهداً بغير جرم

۴۲۰	د ترجمه الباب مقصد:
۴۲۰	یوه اهمه فائده:
۴۲۱	رجال الحديث
۴۲۱	① قیس بن حفص:
۴۲۱	② عبد الواحد:
۴۲۱	③ الحسن بن عمرو:
۴۲۳	④ مجاهد:
۴۲۳	⑤ عبد الله بن عمرو:
۴۲۳	د حدیث شریف سند سره متعلق یو اهم بحث:
۴۲۴	د أصیلی یو تسامح:
۴۲۴	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "من قتل معاهداً لم يرحم رائحة الجنة":
۴۲۴	د "یرح" معنی او ضبط:
۴۲۵	قوله: وإن رجلاً توجده من مسيرة أربعين عاماً:
۴۲۵	په حدیث کښې په مذکوره عدد کښې د راویانو اختلاف او ددې د اعداد توجیه:
۴۲۶	ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت:

⑥ باب: إخراج اليهود من جزيرة العرب

۴۲۶	د ترجمه الباب مقصد:
۴۲۶	د جزيرة العرب تعريف او په دې کښې د کفارو د اقامت حکم:
۴۲۶	یو اهم خبرداري:
۴۲۷	د فریقینو دلیلونه:
۴۲۹	د علامه طبری خاص رائي:
۴۲۹	په حرم مکی او په نورو مساجدو کښې د کفارو داخله:
۴۳۰	د جمهورو دلیلونه:
۴۳۱	د امام اعظم دلائل:
۴۳۱	د احنافو د مذهب تحقیق:
۴۳۳	د جمهورو د دلیلونو جواب:
۴۳۴	د غیر مسلمو عبادت خانو ته د تلو حکم:

شماره	مضمون	صفحه
۴۳۴	قوله: وقال عمرو بن النبی (أقرکم ما أقرکم الله به):	۴۳۴
۴۳۴	د مذکورہ تعلیق تفصیل او مقصد	۴۳۴
۴۳۵	د مذکورہ تعلیق تخریج	۴۳۵
۴۳۵	ترجمة الباب سره د تعلیق موافقت	۴۳۵
۴۳۵	رجال الحديث	۴۳۵
۴۳۵	① عبد الله بن يوسف	۴۳۵
۴۳۵	② الليث	۴۳۵
۴۳۵	③ سعيد المقبري	۴۳۵
۴۳۶	④ أبيه	۴۳۶
۴۳۶	⑤ ابوهريره	۴۳۶
۴۳۶	قوله: قال: بينما نحن في المسجد خرج النبي صلى الله عليه وسلم فقال: انطلقوا إلى يهود	۴۳۶
۴۳۶	په حدیث شریف کښې د یهودیانو نه څوک مراد دی؟	۴۳۶
۴۳۷	قوله: فخرنا حتى جئنا بيت الیدراس:	۴۳۷
۴۳۷	د بیت المدراس معنی:	۴۳۷
۴۳۸	قوله: فمن يجد منكم عماله شيئاً فليبعه:	۴۳۸
۴۳۸	د یجد مشتق منه او معنی:	۴۳۸
۴۳۹	قوله: وإلا فاعلموا أن الأرض لله ورسوله:	۴۳۹
۴۳۹	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:	۴۳۹
۴۴۰	رجال الحديث	۴۴۰
۴۴۰	① محمد	۴۴۰
۴۴۰	② ابن عيينه	۴۴۰
۴۴۰	③ سليمان	۴۴۰
۴۴۰	④ سعيد بن جبیر	۴۴۰
۴۴۰	⑤ عبد الله بن عباس	۴۴۰
۴۴۱	خبرداري	۴۴۱
۴۴۱	ترجمة الباب سره د حدیث شریف موافقت:	۴۴۱
۴۴۱	Ⓢ باب: إذا غدر المشركون بالمسلمين، هل يُعفى عنهم	۴۴۱
۴۴۱	د ترجمة الباب مقصد:	۴۴۱
۴۴۱	د مذکورہ مسئلې تفصیل	۴۴۱
۴۴۳	په چا باندې زهر خوړلو سره د قتلولو حکم:	۴۴۳

شمیره	مضمون	صفحه
۴۴۴	خبرداري	۴۴۴
۴۴۴	په حديث شريف كښې د مذكوره واقعي تفصيلات:	۴۴۴
۴۴۵	قوله: قال: لما فتمت خيرا هديت للنبي صلى الله عليه وسلم شاة فيها سم:	۴۴۵
۴۴۵	د كلمه سم تحقيق:	۴۴۵
۴۴۶	د "تخلفونا" لغوی او صرفی تحقيق:	۴۴۶
۴۴۶	قوله: فقال النبي صلى الله عليه وسلم: اخوافيها:	۴۴۶
۴۴۷	قوله: والله، لا تخلفكم فيها أبدا:	۴۴۷
۴۴۸	يو سوال او د هغې جواب:	۴۴۸
۴۴۹	آيا دې ښځې اسلام قبول كړې وو؟	۴۴۹
۴۴۹	نبي بشروي:	۴۴۹
۴۵۰	د نبي ﷺ معجزه:	۴۵۰
۴۵۰	حقيقي مؤثر د الله تعالى ذات دې:	۴۵۰
۴۵۰	ترجمة الباب سره د حديث باب مطابقت:	۴۵۰

۸) باب: دعاء الامام علي من نكث عهداً

۴۵۱	د ترجمة الباب مقصد:	۴۵۱
۴۵۱	رجال الحديث	۴۵۱
۴۵۱	① ابو النعمان:	۴۵۱
۴۵۱	② ثابت بن يزيد:	۴۵۱
۴۵۱	③ عاصم:	۴۵۱
۴۵۱	④ انس:	۴۵۱
۴۵۱	خبرداري:	۴۵۱
۴۵۱	يوه اهمه فائده:	۴۵۱
۴۵۲	دويمه فائده:	۴۵۲
۴۵۲	ترجمة الباب سره د حديث شريف موافقت:	۴۵۲

۹) باب: أمان النساء وجوارهن

۴۵۲	د ترجمة الباب مقصد:	۴۵۲
۴۵۲	د جوار معنى:	۴۵۲
۴۵۳	رجال الحديث	۴۵۳
۴۵۳	① عبد الله بن يوسف:	۴۵۳
۴۵۳	② مالک:	۴۵۳

شماره	مضمون	صفحه
۴۵۳	۱) ابو النضر	۴۵۳
۴۵۳	۲) ابو مره	۴۵۳
۴۵۳	۳) ام هانی	۴۵۳
۴۵۳	د حدیث شریف ترجمه	۴۵۳
۴۵۳	بنسخه امان ورکولې شی	۴۵۳
۴۵۴	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت	۴۵۴

۱۵) باب: ذمة المسلمين وجوارهم واحدة يسعى بها أدناهم

۴۵۴	د ترجمه الباب مقصد	۴۵۴
۴۵۵	آیا د غلام امان ورکول معتبر دی؟	۴۵۵
۴۵۵	د ماشوم امان ورکول	۴۵۵
۴۵۶	د مجنون امان ورکول	۴۵۶
۴۵۶	رجال الحديث	۴۵۶
۴۵۶	۱) محمد	۴۵۶
۴۵۶	۲) وکیع	۴۵۶
۴۵۶	۳) الاعمش	۴۵۶
۴۵۶	۴) ابراهيم التیمی	۴۵۶
۴۵۶	۵) أبیه	۴۵۶
۴۵۶	۶) علی	۴۵۶
۴۵۷	خبرداري	۴۵۷
۴۵۷	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت	۴۵۷

۱۶) باب: إذا قالوا صبا نأ ولم يحسنوا أسلمنا

۴۵۷	د ترجمه الباب مقصد	۴۵۷
۴۵۸	د کلمه "صبا نأ" صرفی او لغوی تحقیق	۴۵۸
۴۵۸	د مذکوره تعلیق تخریج	۴۵۸
۴۵۸	په تعلیق کښې د مذکوره واقعي تفصیل	۴۵۸
۴۵۹	د حدیث شریف نه مستنبطه یو مسئله	۴۵۹
۴۵۹	ترجمة الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت	۴۵۹
۴۶۰	د مذکوره تعلیق تخریج	۴۶۰
۴۶۰	د حضرت عمر رضی الله عنه مکمل فرمان	۴۶۰
۴۶۰	د "مترس" لغوی تحقیق او ضبط	۴۶۰

شماره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

قوله: وقال: تكلم لا بأس:..

۴۶۱

د مذکورہ اثر تخریج

۴۶۱

د مذکورہ اثر نہ بوجہ مستفاد مسئلہ

۴۶۲

ترجمہ الباب سرہ د تعلیق مطابقت

۴۶۲

(۱۲) باب: المواعدة والمصالحة مع المشركين

بالمال وغيره، وإثم من لم يف بالعهد

د ترجمہ الباب مقصد

۴۶۲

قوله: "وإن جنعوا السلم فأجنع لها وتوكل على الله:

۴۶۳

د آیت کریمہ تفسیر:

۴۶۳

د آیت مبارکہ نہ د امام بخاری استدلال او ترجمہ سرہ انطباق

۴۶۳

فائدة:

۴۶۳

ترجمہ الباب کنبی د ذکر شوی مسئلہ تفصیل:

۴۶۳

د صلحیہ پہ بدلہ کنبی مشرکانو ته د مال د ادا کولو مثالونه:

۴۶۵

رجال الحديث

۴۶۵

① مسدد:

۴۶۵

② بشر:

۴۶۶

③ يحيى:

۴۶۶

④ بشير بن يسار:

۴۶۶

⑤ سهل بن ابي حنيفة:

۴۶۶

قوله: قال: انطلق عبد الله بن سهل ومحبيصة بن مسعود بن زيد إلى خيبر وهي يومئذ صلح: ...

۴۶۶

قوله: ففرق أفاقي محبيصة إلى عبد الله بن سهل، وهو يتشط في دمر قتيلاً، فدفنه ثم قدّم المدينة:

۴۶۶

د "يتشط" معنی:

۴۶۷

قوله: فانطلق عبد الرحمن بن سهل ومحبيصة وحبيصة ابناً مسعود إلى النبي صلى الله عليه وسلم:

۴۶۷

حضرت عبد الرحمن بن سهل

۴۶۷

د حافظ ابن حجر رانی

۴۶۸

حویصہ بن مسعود:

۴۶۹

د دوی د اسلام قبولولو واقعہ:

۴۶۹

خبرداري:

۴۷۰

وهم جاته لاحق شوي دي؟

۴۷۰

شمیره	مضمون	صفحه
۴۷۱	د باب په حدیث شریف کښې د مذکورې صحابه کرامو رسته وار نوعیت	۴۷۱
۴۷۲	قوله فقال: أتخلفون وتستحقون قاتلكم أو صاحبكم؟ قالوا: وكيف نخلف ولم نشهد، ولم نر؟	۴۷۲
۴۷۲	قوله: قال: فتبريكم به يوم يحسب. فقالوا: كيف نأخذ أيمان قوم كفار؟ فعقله النبي ﷺ... الخ:	۴۷۲
۴۷۳	قوله: فذهب عبد الرحمن يتكلم: فقال: كبير، كبير، وهو أحدث القوم فسكت، فتكلمنا:	۴۷۳
۴۷۳	د حدیث نه مستفاد یو حکم:	۴۷۳
۴۷۳	یو اعتراض او د هغې جوابونه:	۴۷۳
۴۷۳	په ترجمه الباب باندې یو اشکال:	۴۷۳
۴۷۳	د مذکورې اشکال جوابونه:	۴۷۳
۴۷۴	ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت:	۴۷۴

۱۶ باب: فصل الوفاء بالعهد

۴۷۵	د ترجمه الباب مقصد او ما قبل سره مناسبت:	۴۷۵
۴۷۵	رجال الحديث:	۴۷۵
۴۷۵	① يحيى بن بكير:	۴۷۵
۴۷۵	② الليث:	۴۷۵
۴۷۵	③ يونس:	۴۷۵
۴۷۵	④ ابن شهاب:	۴۷۵
۴۷۶	⑤ عبيد الله بن عبد الله بن عتبة:	۴۷۶
۴۷۶	⑥ عبد الله بن عباس:	۴۷۶
۴۷۶	⑦ ابوسفيان:	۴۷۶
۴۷۶	د باب د حدیث ترجمه:	۴۷۶
۴۷۶	ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت:	۴۷۶

۱۷ باب: هل يعفى عن الذمي إذا سحر

۴۷۷	د ترجمه الباب مقصد:	۴۷۷
۴۷۷	د امت د فقهاؤ د اختلاف تفصيل:	۴۷۷
۴۷۸	د امام اعظم رحمه الله دلائل:	۴۷۸
۴۷۹	د ائمه ثلثه دليلونه:	۴۷۹
۴۷۹	د ائمه ثلثه د دليلونو نه جوابونه:	۴۷۹
۴۸۰	د مسلمان جادوگر حکم:	۴۸۰
۴۸۱	د ائمه ثلاثه دليلونه:	۴۸۱
۴۸۱	د اختلاف مدار:	۴۸۱

شماره	مضمون	صفحه
	یو اہم خبرداري	۴۸۲
	یو دویم خبرداري	۴۸۲
	د ساحر توبہ بہ قبولی شی یا نہ؟	۴۸۲
	رجال الحديث	۴۸۳
	① ابن وهب	۴۸۳
	② یونس	۴۸۳
	③ ابن شهاب	۴۸۳
	د مذکورہ تعلیق مقصد	۴۸۳
	د مذکورہ تعلیق تخریج	۴۸۳
	ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت	۴۸۴
	رجال الحديث	۴۸۴
	① محمد بن المثنی	۴۸۴
	② یحیی	۴۸۵
	③ هشام	۴۸۵
	④ ابی	۴۸۵
	⑤ عائشة	۴۸۵
	ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت	۴۸۵

⑤ باب: ما یحذر من الغدر

	د ترجمه الباب مقصد	۴۸۲
	قوله: وقوله تعالى: وإن يريدوا أن يخدعوك فإن حبك الله	۴۸۲
	د ترجمه الباب او آیت کریمہ مینخ کنبی مناسبت	۴۸۷
	رجال الحديث	۴۸۸
	① الحمیدی	۴۸۸
	② الولید بن مسلم	۴۸۸
	③ عبد الله بن العلاء بن زبر	۴۸۸
	خبرداري	۴۹۰
	④ بسر بن عبيد الله	۴۹۰
	خبرداري	۴۹۱
	⑤ ابو ادریس	۴۹۱
	⑥ عوف بن مالک	۴۹۱

شماره	مضمون	صفحه
۴۹۱	د حدیث شریف سند سره متعلق یوه فائده	۴۹۱
۴۹۲	قوله: قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم في غزوة تبوك:	۴۹۲
۴۹۲	قوله: وهو في قبة من أدم:	۴۹۲
۴۹۳	قوله: فسلمت، فرد، وقال: ادخل. فقلت: أكلى يا رسول الله! قال: كلك، فدخلت:	۴۹۳
۴۹۳	قوله: فقال: اعد دستابين يدي الساعة موتى ثم فتح بيت المقدس:	۴۹۳
۴۹۳	قوله: ثم موتان يأخذ فيكم كمقعاص الغنم:	۴۹۳
۴۹۳	د موتان ضبط:	۴۹۳
۴۹۴	د موتان معنی:	۴۹۴
۴۹۴	د قعاص ضبط:	۴۹۴
۴۹۴	د قعاص معنی:	۴۹۴
۴۹۵	د "ثم موتان....." مطلب:	۴۹۵
۴۹۵	قوله: ثم استفاضة المال حتى يعطى الرجل مائة دينار فيظل ساخطاً:	۴۹۵
۴۹۶	قوله: ثم فتنه لا يبقى بيت من العرب إلا دخلته:	۴۹۶
۴۹۶	قوله: ثم هدنة تكون بينكم وبين بني الاصفريغ درون فيأتونكم تحت ثمانين غاية تحت كل غاية	۴۹۶
۴۹۶	اثنا عشر الفاً:	۴۹۶
۴۹۶	د هدنة معنی او ضبط:	۴۹۶
۴۹۶	د غاية معنی او د روايتونو اختلاف:	۴۹۶
۴۹۷	شپږمه نېټه	۴۹۷
۴۹۷	د قيامت د علامتونو ترتيب زماني:	۴۹۷
۴۹۸	د امام مهدي تلاش:	۴۹۸
۴۹۸	امام مهدي به او پېژندلې شی:	۴۹۸
۴۹۹	د امام مهدي فوج:	۴۹۹
۴۹۹	د اهل خراسان لښکر:	۴۹۹
۴۹۹	د عيسائي فوجونو اجتماع:	۴۹۹
۴۹۹	عيسايانو سره د امام مهدي جنگ:	۴۹۹
۵۰۰	د امام مهدي فتح:	۵۰۰
۵۰۰	د قسطنطنيه آزادي او د دجال ښکاره کيدل:	۵۰۰
۵۰۰	د دجال بد صورتی، بداخلاقي او د چالاکي حرکتونه:	۵۰۰
۵۰۱	دجال به حرمينو ته نه شی داخلیدي:	۵۰۱
۵۰۲	د عيسى عليه السلام نازلیدل او امام مهدي سره ملاقات:	۵۰۲

صفحہ	مضمون	شمیرہ
۵۰۲	د اسلامی لشکر او د دجالی فوج مقابلہ.....	
۵۰۲	د دجال تختیدل.....	
۵۰۳	د متاثرہ ښارونو نوي تعمیر او د انصاف قانمول.....	
۵۰۳	په حضرت عیسیٰ ﷺ باندې وحی.....	
۵۰۴	د یاجوج وماجوج راوتل.....	
۵۰۴	د یاجوج وماجوج تباہ کاری.....	
۵۰۴	د حضرت عیسیٰ ﷺ دعا او د یاجوج وماجوج هلاکت.....	
۵۰۴	د امن و برکت او وژ کاله او د حضرت عیسیٰ ﷺ وفات.....	
	شپه اوږدیدل او د توبې دروازه بندیدل.....	
۵۰۶	د دابة الارض ښکاره کیدل.....	
۵۰۶	د ایماندارو د مرگ هوا.....	
۵۰۷	د حبشیانو غلبه او په شام کښې د خلقو اجتماع.....	
۵۰۷	اور په خلقو لره په شام کښې جمع کړی.....	
۵۰۸	د شپیلې آواز، مرگونه او د کائنات د نظام فنا کیدل.....	
۵۰۹	ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت.....	
	®باب: كيف يُنبذُ إلى أهل العهد	
۵۰۹	د ترجمة الباب مقصد.....	
۵۰۹	قوله: وقوله: (وإما تخافن من قوم خيانة فأنبذ إليهم على سواء:.....	
۵۰۹	د "نبذ" معنی.....	
۵۰۹	د سواء معنی او د آیت تفسیر.....	
۵۱۰	رجال الحديث.....	
۵۱۰	①ابو اليمان.....	
۵۱۰	⑦شعیب.....	
۵۱۰	⑧زهري.....	
۵۱۰	⑨حميد بن عبد الرحمن.....	
۵۱۰	⑩ابو هريره رضی الله عنه.....	
۵۱۰	د حدیث شریف ترجمه.....	
۵۱۰	د مشرکانو د منع کولو وجه.....	
۵۱۱	ترجمة الباب سره د آیت او د حدیث مناسبت.....	

شمیره	مضمون	صفحه
-------	-------	------

⑫ باب: إثم من عاهد ثم غدر

۵۱۲	د ترجمه الباب مقصد	۵۱۲
۵۱۲	قوله: وقوله: والذين عاهدت منهم ثم ينقضون عهدهم في كل مرة وهم لا يتقون:	۵۱۲
۵۱۲	د آیت کریمه شان نزول او تفسیر	۵۱۲
۵۱۲	د آیت کریمه او ترجمه الباب مینځ کښې مناسبت:	۵۱۲
۵۱۳	رجال الحديث	۵۱۳
۵۱۳	① قتيبة بن سعيد:	۵۱۳
۵۱۳	② جرير:	۵۱۳
۵۱۳	③ الاعمش:	۵۱۳
۵۱۳	④ عبد الله بن مره:	۵۱۳
۵۱۳	⑤ مسروق:	۵۱۳
۵۱۳	⑥ عبد الله بن عمرو:	۵۱۳
۵۱۳	د حديث مبارك ترجمه:	۵۱۳
۵۱۴	ترجمه الباب سره د حديث شريف مطابقت:	۵۱۴
۵۱۴	رجال الحديث	۵۱۴
۵۱۴	① محمد بن كثير:	۵۱۴
۵۱۴	② سفیان:	۵۱۴
۵۱۴	③ الاعمش:	۵۱۴
۵۱۵	④ ابراهيم التيمي:	۵۱۵
۵۱۵	⑤ أبيه:	۵۱۵
۵۱۵	⑥ علي:	۵۱۵
۵۱۵	ترجمه الباب سره د حديث مطابقت:	۵۱۵
۵۱۶	رجال الحديث	۵۱۶
۵۱۶	① ابو موسى:	۵۱۶
۵۱۶	② هاشم بن القاسم:	۵۱۶
۵۱۶	③ اسحاق بن سعيد:	۵۱۶
۵۱۶	④ أبيه:	۵۱۶
۵۱۶	⑤ ابو هريره:	۵۱۶
۵۱۶	دا حديث موصول دي يا معلق؟	۵۱۶
۵۱۶	پورتني صيغه به په سماع باندې محمول وي يا نه؟	۵۱۶

شمیره	مضمون	صفحه
.....	د مذکورہ تعلیق تخريج	٥١٧
.....	قوله: قال: كيف أنتم إذا لم تحبوا ديناراً، ولا درهماً؟ فقيل له: وكيف ترى ذلك كأننا يا أبا هريرة؟	٥١٧
.....	د تحبوا صرفى او لغوى تحقيق	٥١٧
.....	قوله: قال: إى والذي نفس أبى هريرة بيده عن قول الصادق المصدوق:	٥١٧
.....	قوله: قالوا: عم ذلك؟	٥١٧
.....	قوله: قال: تنترك ذمة الله وذمة رسوله صلى الله عليه وسلم فيشد الله عز وجل قلوب أهل الذمة	٥١٨
.....	فيمنعون ما فى أيديهم:	٥١٨
.....	ددى معني نور احاديث:	٥١٨
.....	فانده:	٥١٩
.....	ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت:	٥١٩
.....	باب بلا ترجمة	٥٢٠
.....	د ترجمې مقصد:	٥٢٠
.....	رجال الحديث	٥٢٠
.....	① عبدان:	٥٢٠
.....	② ابو حمزه:	٥٢٠
.....	③ الاعمش:	٥٢٠
.....	④ ابو وائل:	٥٢٠
.....	⑤ سهل بن حنيف:	٥٢٠
.....	قوله: قال: سئلت أبا وائل شهدت صفين؟ قال: نعم:	٥٢١
.....	صفين:	٥٢١
.....	قوله: فسمعت سهل بن حنيف يقول: اتمهوا رأيكم.....:	٥٢١
.....	رجال الحديث	٥٢٢
.....	① عبد الله بن محمد:	٥٢٢
.....	② يحيى بن آدم:	٥٢٢
.....	③ يزيد بن عبد العزيز:	٥٢٢
.....	④ عبد العزيز:	٥٢٣
.....	⑤ حبيب ابن ابي ثابت:	٥٢٤
.....	① ابو وائل:	٥٢٤
.....	ترجمة الباب سره مناسبت:	٥٢٥

شُمیره	مضمون	صفحه
--------	-------	------

٥٢٥	رجال الحديث	٥٢٥
٥٢٥	① قتيبة بن سعيد	٥٢٥
٥٢٥	② حاتم بن اسماعيل	٥٢٥
٥٢٥	③ هشام بن عروة عن أبيه	٥٢٥
٥٢٥	⑤ أسماء بنت أبي بكر	٥٢٥
٥٢٢	قوله: قالت: قدمت على أمي:	٥٢٢
٥٢٢	د حضرت اسماء د مور بی بی مختصر تعارف:	٥٢٢
٥٢٧	قوله: وهي مشركة:	٥٢٧
٥٢٧	قوله: في عهد قریش إذ عاهدوا رسول الله صلى الله عليه وسلم ومدتهم:	٥٢٧
٥٢٧	مع أبيها:	٥٢٧
٥٢٧	قوله: فاستفتت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت: يا رسول الله ﷺ، إن أمي قدمت على	٥٢٧
٥٢٧	وهي راغبة أفصلها؟ قال: نعم، صليها:	٥٢٧
٥٢٨	ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:	٥٢٨
٥٢٩	د حضرت شيخ الحديث صاحب رأي:	٥٢٩

⑤ باب: المصالحة على ثلاثة أيام أو وقت معلوم

٥٢٩	د ترجمة الباب مقصد:	٥٢٩
٥٢٩	د صلحي زيات مدت خومره دي؟	٥٢٩
٥٣١	رجال الحديث	٥٣١
٥٣١	① احمد بن عثمان بن حكيم	٥٣١
٥٣١	② شريح بن مسلمه	٥٣١
٥٣١	③ ابراهيم بن يوسف	٥٣١
٥٣١	④ أبي	٥٣١
٥٣١	⑤ ابواسحاق	٥٣١
٥٣١	⑥ البراء	٥٣١
٥٣١	د باب د حديث شريف ترجمه:	٥٣١
٥٣٢	د جلبان معنی او ددي ضبط:	٥٣٢
٥٣٢	ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:	٥٣٢

⑥ باب: المواعدة من غير وقت

٥٣٢	د ترجمة الباب مقصد:	٥٣٢
-----	---------------------	-----

شماره	مضمون	صفحه
.....	په مذکورہ مسئلہ کنبی اختلاف	۵۳۲
.....	د مذکورہ تعلیق مقصد	۵۳۳
.....	د مذکورہ تعلیق تخریج	۵۳۳
.....	ترجمة الباب سره د تعلیق ماسبت	۵۳۳

۵۰ باب: طرح جیف المشرکین فی البئر، ولا یؤخذ لهم ثمن

.....	د ترجمة الباب مقصد	۵۳۳
.....	د جیف ضبط او معنی	۵۳۳
.....	د جمهورو دلیلونه	۵۳۴
.....	د حدیث مبارک ترجمه	۵۳۵
.....	د حدیث شریف د آخری جزء "فانه كان رجلا...." تشریح	۵۳۶
.....	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت	۵۳۶
.....	د باب د حدیث نه مستنبطه یوه فائده	۵۳۷

۲۱- باب: إثم الغدر للبر والفاجر

.....	د ترجمة الباب مقصد	۵۳۸
.....	قوله: "أى: سواء كان من يرفأجراً أو يبر، ومن فاجر لبراً أو فاجر"	۵۳۸
.....	رجال الحديث	۵۳۹
.....	① ابو الوليد	۵۳۹
.....	② شعبه	۵۳۹
.....	③ سليمان الاعمش	۵۳۹
.....	④ ابو وائل	۵۳۹
.....	⑤ عبد الله	۵۳۹
.....	⑥ ثابت	۵۳۹
.....	⑦ انس	۵۳۹
.....	د حدیث شریف سند سره متعلق یو اهم وضاحت	۵۴۰
.....	قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لكل غدر لواء يوم القيامة:	۵۴۰
.....	قوله: قال أحدهما ينصب وقال الآخر: يرى يوم القيامة يعرف به:	۵۴۰
.....	رجال الحديث	۵۴۱
.....	① سليمان بن حرب	۵۴۱
.....	② حماد	۵۴۱

شماره	مضمون	صفحه
۵۴۱	۱) ایوب:	۵۴۱
۵۴۱	۲) نافع:	۵۴۱
۵۴۱	۳) ابن عمر:	۵۴۱
۵۴۱	قوله: قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: لكل غادر لواء ينصب لغدرته:	۵۴۱
۵۴۲	د "بغدرته" په باء کښې احتمالات:	۵۴۲
۵۴۲	بیرغ به چرته لگولې شی؟	۵۴۲
۵۴۲	د "لکل غادر لواء" مختلفې معنې او مطلبونه:	۵۴۲
۵۴۳	ترجمة الباب سره د درې وارو احادیثو مناسبت:	۵۴۳
۵۴۳	د حدیث نه راوتلې شوي بعضې فاندې:	۵۴۳
۵۴۳	غدر او وعده خلافې کول حرام دی:	۵۴۳
۵۴۴	د قیامت په ورځ به کوم نسبت سره آواز کولې شی؟	۵۴۴
۵۴۲	رجال الحديث	۵۴۲
۵۴۲	① علی بن عبد الله:	۵۴۲
۵۴۲	② جریر:	۵۴۲
۵۴۲	③ منصور:	۵۴۲
۵۴۲	④ مجاهد:	۵۴۲
۵۴۲	⑤ طاوس:	۵۴۲
۵۴۲	⑥ ابن عباس رضی الله عنهما:	۵۴۲
۵۴۲	ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:	۵۴۲
۵۴۹	براعت اختتام:	۵۴۹
۵۴۹	د فرض الخمس والجزية والموادعة خلاصه:	۵۴۹

فهرس اسماء من ترجم لهم علي حروف الهجاء

صفحة	مضمون	صفحة	مضمون
٢٤٠	ابن زمعه (اوگورى) عبد الله بن زمعه:	٢٣٥	٤) حضرت أقرع بن حابس رضى الله عنه:
٢٧٣	١) حضرت أبو بردة بن قيس رضى الله عنه:	٣٢٤	٥) بجاله بن عبده سالم:
٢٧٣	٢) حضرت أبو رهم بن قيس رضى الله عنه:	٤٩٠	٦) بسر بن عبيد الله الشامي:
١٣٢	٣) حضرت أبو العاص بن الربيع بن عبد العزى رضى الله عنه:	٣٨٣	٧) جبير بن حبه ثقفى:
٣٣٥	٤) حضرت أقرع بن حابس رضى الله عنه:	٣٢٨	٨) حضرت جزء بن معاوية:
١٣٢	٩) حضرت جويريه بنت أبى جهل رضى الله عنها:	٤١٠	١٠) جويريه بن قدامة:
٤٢١	١١) الحسن بن عمرو الفقيمي:	٤٢٩	١٢) حضرت حريصه بن مسعود رضى الله عنه:
٢٣٠	١٣) خبيب بن عبد الله بن زبير:	١٨٣	١٤) حضرت خوله بنت ثامر رضى الله عنها:
٢٥٢	١٥) حضرت رقيه رضى الله عنها بنت سيد البشر صلى الله عليه وسلم:	٣٨٢	١٦) سعيد بن عبيد الله الثقفى:
٢٨٠	١٧) عبد الله بن جعفر الرقى:	٢٤٠	١٨) حضرت عبد الله بن زمعه رضى الله عنه:
٤٢٧	١٩) حضرت عبد الرحمن بن سهل رضى الله عنه:	٥٢٣	٢٠) عبد العزيز بن سياه:
٤٨٨	٢١) عبد الله بن العلاء بن زبير:	٣٧٥	٢٢) عمرو بن عوف الاتصارى رضى الله عنه:
١١٩	٢٣) عيسى بن طهمان الجشمى:	٣٣٥	٢٤) حضرت عيينه بن حصن:
٢٢١	٢٥) قاسم بن عاصم كليبي:	٢٤	٢٦) مالك بن أوس:
٣٢٢	٢٧) مصعب بن الزبير:	٣٠٩	٢٨) حضرت معاذ بن عفراء:
٣١٠	٢٩) حضرت معاذ بن عمرو بن الجموح:	٢٣٩	٣٠) المنذر بن الزبير بن العوام:
٣٩٣	٣١) حضرت نعمان بن مقرن رضى الله عنه:	٣٨٢	٣٢) هرمزان:
٩٧	٣٣) يرقا مولى عمر:	٥٢٢	٣٤) يزيد بن عبد العزيز بن سياه:

(۶۱) ابواب الخمس

تیز شوی باب سره مناسبت: کتاب الجهاد چونکه ختم شوې دې او د جهاد په ملحقاتو کېنې ابواب الخمس هم راځي، په دې وجې امام بخاری به اوس د خمس احکامات بیانوي. د نسخو اختلاف: د اسماعیلی په نسخه کېنې عنوان په کتاب سره معنون دې او اکثر و نسخو کېنې د باب لفظ دې او په بعضو نسخو کېنې عنوان کېنې صرف د "فرض الخمس" کلمات دي، نه د کتاب کلمات شته او نه د باب. بیا په نسخو کېنې بسمله هم موجود ده، البته راجحه داده چې عنوان په کتاب سره معنون وي. ددې یو وجه خو داده چې امام بخاری وړاندې مختلف بابونه قائم کړي دي چې په هغې کېنې د پیرو موضوع او مقصد د خمس د احکاماتو بیان دي، لهذا ددې ټولو بابونو د یو کتاب لاندې راټلل غوره دی. دویم دا چې مصنف علیه الرحمة عموماً بسمله هم د کتاب دپاره ذکر کوي، نه چې د بابونو دپاره او ددې مقصد ددې بابونو اهمیت ښودل دی چې دا بابونه څومره اهم دي چې دا جدا عنوان سره ذکر کول پکار دی.

① باب: فرض الخمس

د خمس لغوی او اصطلاحی تعریف: خمس - یضم الخاء والیم - معنی ده پنځمه حصه یا پنځم جزء، لکه څنگه چې ربع یا ثلث وي. او د شریعت په اصطلاح کېنې خمس د غنیمت هغه پنځمې حصې ته ویلې شي چې هغه د تقسیم نه جدا کولې شي (۱) او باقی څلور حصې په مجاهدینو باندې تقسیمولې شي، د خمس د مصارفو تفصیل په آئنده بابونو کېنې راځي. د ترجمه الباب مقصد: حافظ: ابن حجر فرمائي چې دلته د ترجمه الباب درې مقصدونه کیدي شي: ① امام بخاری د خمس د فرضیت وخت او تاریخ بیانول غواړي چې د خمس فرضیت کله شوې دې؟ ② د خمس د فرضیت کیفیت بیانول غواړي چې په اول وختونو کېنې د خمس د فرضیت کیفیت څه وو؟ ③ صرف د خمس فرضیت ثابتول او بیانول غواړي چې د غنیمت په مال کېنې د خمس ویستل فرض او ضروري دي (۲) هم دا دریمه رائي د علامه عینی هم ده (۳).

د جاهلیت دستور او د خمس ابتداء: په جاهلیت کېنې به د څلورمې حصې دستور وو، یعنی عربو ته به چې په جنگ کېنې کوم غنیمت حاصل شو هغه به یې څلور حصې کولې، درې

(۱) فتح الباری: ۱۹۸/۶، عمدة القاری: ۱۷/۱۵، والقسطلانی: ۱۸۹/۵، والابواب والتراجم: ۱/۲۰۵.

(۲) فتح الباری: ۱۹۸/۶، والقاموس الوحید، مادة خمس، "لسان العرب: ۷۰/۶، مادة خمس"، وفيه لغة اخرى، وهي اسكان الميم.

(۳) فتح الباری: ۱۹۸/۶.

(۴) عمدة القاری: ۱۷/۱۵.

حصې به د غانمینو وې او یوه حصه به جدا کولې شوه، چې د قبیلې د سردار به وه هغې حصې ته به ئې رباعه وئیده، د بنو نمیر یو شاعر وائی:

انا بن الرابعين من آل عمرو
وفسان المناهر من جناب

چې زده آل عمرو د سردارانو او د جناب قبیلې د منبر د شهبوارانو څوې یم.

لیکن حضرت عبدالله بن جحش په یو سریه کېنې داسې اوکړل چې هغوی ته کوم مال غنیمت حاصل شو هغه ئې پنځه حصې کړې، څلور حصې څو ئې په غانمینو کېنې تقسیم کړې او یوه حصه ئې جدا کړه چې د حضور اقدس ﷺ په خدمت کېنې ئې پیش کړه، دا ددې ابتداء ده. (۱)

د خمس فرضیت کله اوشو؟ اوس پاتې شوه دا مسئله چې د خمس فرضیت کله اوشو په دې کېنې اختلاف دې، پورته چې د حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه د سربې تذکره راغلې ده هغه د دویمې هجری د رجب ده یعنې د غزوة بدر نه دوه میاشتې وړاندې (۲)، په دې سریه کېنې چې حضرت عبدالله بن جحش رضی الله عنه د مال غنیمت کومه پنځمه حصه ویستلې وه دا د هغوی خپل اجتهاد وو، دغه وخته پورې د خمس د فرضیت حکم نازل شوې نه وو. ابن اسحاق نقل کړې دی:

”وقد ذکر لی بعض آل عبدالله بن جحش ان عبدالله قال لاصحابه: ان لرسول الله صلى الله عليه وسلم ما غنما الخمس، وذلك قبل ان يفرض الله تعالى الخمس من البغاث، فعزل له الخمس، وقسم سائر الغنمية بين اصحابه، قال: فوقع رضا الله بذلك“ (۳)

ددې خلاصه دا ده چې حضرت عبدالله خپلو ملگرو مجاهدینو ته اووئیل چې زمونږ په غنیمت کېنې به د رسول اکرم پنځمه حصه وې چې هغوی جدا هم کړه او باقی غنیمت ئې تقسیم کړو. فرمائی چې ددې نه پس د دوی په موافقت کېنې د الله تعالی حکم هم راغې چې خمس دې ویستلې شی.

لیکن دا حکم کله راغی نو په دې کېنې قاضی اسماعیل فرمائی چې د بعضو حضراتو د قول مطابق د خمس د فرضیت حکم د بنو قریظه د غزوې په دوران کېنې نازل شوې وو او د بعضو نورو وینا داده چې ددې نه پس دا حکم نازل شوې دې لیکن د قاضی اسماعیل د وینا مطابق زما په خیال کېنې ددې واضح حکم د حنین د غنیمتونو په موقع باندې راغلې دې (۴)

(۱) دیوان الحماسة، باب الحماسة: (۱۲۰)۔

(۲) تفسیر ابن کثیر: ۱/ ۲۵۵، سورة البقرة/ (۲۱۷)۔

(۳) فتح الباری: ۱۹۹/۶، ددې غزوې د تفصیلاتو دپاره اوگوری، کشف الباری، کتاب المغازی: ۴۲-۴۶)۔

(۴) فتح الباری: ۱۹۹/۶، والسيرة النبوية لابن هشام: ۶۰۳/۲، سرية عبدالله بن جحش، وطرح التثريب فی شرح

التثريب: ۱۹۸/۶)۔

(۵) فتح الباری: ۱۹۹/۶، وشرح ابن ابطال: ۵/ ۲۴۸)۔

د علامه ابن ابطال رائي: د باب په اولنی حدیث کښې دا راغلې دی، «وكان النبي صلى الله عليه وسلم اعطان شارقاً من الخمس» حضرت علی فرمائی چې نبی علیه السلام په خمس کښې یوه اوښه ما ته راکړه، ددې په تشریح کښې علامه ابن ابطال فرمائی چې ددې حدیث د ظاهر نه دا معلومېږي چې د خمس مشروعیت په بدر کښې شوې دې لیکن د اهل سیر په دې خبره باندې اتفاق دې چې د بدر په موقع باندې خمس مشروع شوې نه وو.

بیا ابن ابطال د قاضی اسماعیل قول ته ترجیح ورکړې ده چې د غزوۍ حنین په موقع باندې د خمس د فرضیت حکم نازل شوې وو او د حضرت علی په دې حدیث کښې ئې دا تاویل اوکړو چې په دې حدیث شریف کښې د کومې اوښې ذکر دې نو دا د هغه خمس په اوبانو کښې وه کوم خمس چې د عبدالله بن جحش په سر په کښې ویستلې شوې وو (۱) هم دا موقف

د ابن الملحق هم دې چې هغوی د ابن ابطال په اتباع کښې اختیار کړې دي (۲) د حافظ ابن حجر رائي او ابن ابطال ته جواب: د حافظ ابن حجر رائي دا ده چې د غزوۍ بدر په موقع باندې د خمس د فرضیت حکم راغلې وو، دا ځکه چې سورة الانفال د بدر په موقع باندې نازل شوې دي او په دې سورت کښې د خمس د فرضیت وضاحت راغلې دي، په دې وجه امام داودی مالکی په دې باندې یقین کړې دي چې د خمس آیت د بدر په ورځ نازل شوې دي، د تاج السبکی هم دا قول دي، فرمائی چې:

«نزلت الانفال في بدر وغنائمها» (۳)

د امام کلبی قول هم ددې چې د خمس فرضیت د بدر په موقع باندې نازل شوې وو (۴) هرچه د ابن ابطال قول دې نو هغه څه عجیبه دي ځکه چې په دې کښې تضاد موندلې کیږي هغه داسې چې په خپله ابن ابطال دا تسلیموي چې د عبدالله بن جحش (رضي الله عنه) په سر په کښې کوم خمس ویستلې شوې وو او دا سر په لکه څنګه چې وړاندې تیر شو چې د غزوۍ بدر نه هم وړاندې ده نو بیا به په غزوۍ بدر کښې د خمس نه کیدلو څه وجه وي؟ (۵)

(۱) قال ابن ابطال رحمه الله: اما قول علي: اعطاني النبي عليه السلام شارقاً من الخمس يومئذ يعني يوم بدر، فظاهره ان الخمس قد كان يوم بدر، ولم يختلف اهل السير ان الخمس لم يكن يوم بدر، ذكر اسماعيل..... (القاضي) قال: في غزوة بني قريظة حين حكم سعد بن تقيت المعاقلة، وتسي الذرية - قيل: انه اول يوم جعل فيه الخمس، قال: و احسب ان بعضهم قال: نزل امر الخمس بعد ذلك، ولم يات في ذلك من الحديث ما فيه بيان شرف، و انما جاء امر الخمس يقيناً في غنائم حنين، وهي آخر غنيمة حضرها رسول الله..... واذا لم يختلف ان الخمس لم يكن يوم بدر، فيحتاج قول علي: اعطاني رسول الله شارقاً من الخمس الى تاويل لا يعارض قول اهل السير..... «شرح ابن ابطال: ۵/۲۴۸» -

(۲) ارشاد الساري: ۵/۱۸۹ -

(۳) فتح الباري: ۶/۱۹۹، وارشاد الساري: ۵/۱۸۹، وتفسير المنار: ۱۰/۵، الانفال: ۴۱ -

(۴) التفسير الكبير للرازي: ۱۵/۱۶۶، والكشاف: ۲/۲۲۲ -

(۵) فتح الباري: ۶/۱۹۹، وارشاد الساري: ۵/۱۸۹ -

په دې وجه راجح قول هم هغه دې چې کوم د عامو مفسرينو او د ابن حجر دې.

د باب احاديث مبارک: ددې نه پس په دې ځان پوهه کړې چې امام بخاری دلته په باب کنبې درې احاديث مبارک ذکر کړي دي. چې په هغې کنبې اولنې حديث د حضرت علي عليه السلام دې.

۲۹۲۵ (۱) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيًّا قَالَ كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَيْبِي مِنَ الْمُغْتَمِ يَوْمَ بَدْرٍ، وَكَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَعْطَانِي شَارِفًا مِنَ الْخُمُسِ، فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أُبْتَنِي بِفَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَعَدْتُ رَجُلًا صَوَاحًا مِنْ بَنِي قَيْنِقَاعَ، أَنْ يَرْجُلَ مَعِيَ فَتَأْتِي بِأَذْيَرٍ أَرَدْتُ أَنْ أُبِيعَهُ الصَّوَاغِينَ، وَأُسْتَعِينَ بِهِ فِي وَلِيْمَةٍ عَرْسِي، فَبَيْنَا أَنَا أَجْمَعُ لِشَارِفِي مَتَاعًا مِنْ الْأَقْنَابِ وَالْعَرَايِرِ وَالْحِبَالِ، وَشَارِفًا يَمُنَاخَانِ إِلَى جَنْبِ حُجْرَةٍ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، رَجَعْتُ حِينَ جَعَلْتُ مَا جَعَلْتُ، فَإِذَا شَارِفًا يَدِ اجْتَبَأَ أَسْمَهُمَا وَيَقْرَتُ خَوَاصِرَهُمَا، وَأَخَذَ مِنْ أَكْبَادِهِمَا، فَلَمَّ أَمْلِكُ عَيْنِي حِينَ رَأَيْتُ ذَلِكَ الْمَنْظَرَ مِنْهُمَا، فَقُلْتُ مَنْ فَعَلَ هَذَا فَقَالُوا فَعَلَ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهُوَ فِي هَذَا الْبَيْتِ فِي شَرْبٍ مِنَ الْأَنْصَارِ. فَأُطْلِقْتُ حَتَّى أَذْخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَعِنْدَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ، فَعَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي وَجْهِ الَّذِي لَقِيتُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَا لَكَ» فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رَأَيْتُكَ كَالْيَوْمِ قَطُّ، عَدَا حَمْزَةُ عَلَى نَاقَتِي، فَأَجَبْتُ أَسْمَهُمَا وَبَقَرُ خَوَاصِرَهُمَا، وَهَذَا هُوَذَا فِي بَيْتٍ مَعَهُ شَرْبٌ. فَقَدَّعَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِرِذَايِهِ فَأَرَدْتُ أَنْ أُنْطَلِقَ بِمَنْشِي، وَاتَّبَعْتُهُ أَنَا وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ حَتَّى جَاءَ الْبَيْتَ الَّذِي فِيهِ حَمْزَةُ، فَاسْتَأْذَنَ فَأَذْنُوا لَهُمْ فَإِذَا هُمْ شَرْبٌ، فَطَفِقَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَلُومُ حَمْزَةَ فِيمَا فَعَلَ، فَإِذَا حَمْزَةُ قَدْ جَمَلَ مُحَمَّرَةً عَيْنَاهُ، فَنَظَرَ حَمْزَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ صَعَدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى رُكْبَتَيْهِ، ثُمَّ صَعَدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى سَرْتِهِ، ثُمَّ صَعَدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى وَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ حَمْزَةُ هَلْ أَنْتُمْ إِلَّا عِبِيدُ الْأَبَى فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَدْ جَمَلَ، فَتَكَصَّ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى عَقِبَيْهِ الْقَهْقَرَى وَخَرَجْنَا مَعَهُ. [ر: ۱۹۸۳]

رجال الحديث

- ① عبدان: دا عبد الله بن عثمان ملقب په عبدان دې.
- ② عبدالله: دا مشهور محدث حضرت عبد الله بن مبارک دې.
- ③ يونس: دا يونس بن يزيد الايلي رحمه الله دې، ددې درې وارو حضراتو تذکره د بدء الوحي د الحديث الخامس لاندې راغلې ده (۲)

(۱) قوله: إِنَّ عَلِيًّا.....: الحديث، مر تخريجه في البيوع، باب ما قيل في الصواغ) -

(۲) كشف الباري: ۱/ ۴۶۱، ۴۶۳، د يونس ايلي نور حالاتو دپاره اوگوري، كشف: ۳/ ۲۸۲) -

⑤ الزهوی: دا ابن شهاب زهري دې، د دوی تذکره د بده الوحی لاندې تیره شوې ده (۱)
 ⑥ علی بن الحسین: دا د حضرت علی نوسې علی بن حسین بن علی دې چې زین العابدین

عليه سره مشهور دي (۲)

⑦ حسین بن علی: د نبی کریم ﷺ نوسې مبارک، حضرت حسین بن علی رضی الله تعالی عنهما دې (۳)

⑧ علی: دا د نبی کریم زوم، حضرت علی رضی الله تعالی عنهما بن ابی طالب دې. د دوی پوره او تفصیلی

حالات په کتاب العلم، باب کتابة العلم کښې تیر شوې دي (۴)

د حدیث ترجمه: د حضرت علی د پورته حدیث تشریح چونکه په مغازی (۵) کښې تیره شوې ده، په دې وجه دلته صرف د هغې په ترجمه باندې اکتفاء کولې شی.

حضرت علی رضی الله تعالی عنهما فرماني چې ماسره یوه اوښه وه چې د بدر په غنیمت کښې ماته ملاؤ شوې وه، یو دویمه اوښه هم وه چې نبی علیه السلام ما ته په خمس کښې را کړې وه چې کله ما د فاطمه رضی الله تعالی عنهما بنت رسول الله ﷺ د رخصتۍ اراده اوکړه نو د بنو قینقاع یو زرگر سره مې دا خبره اوکړه چې هغه ما سره لاړ شی چې مونږ اذخر گیا راوړو، زما اراده دا وه چې زه به دا گیا (اوښه) په زرگرانو باندې خرڅ کړم او ددې په ذریعې سره به د خپل واده په ولیمه کښې څه مدد حاصل کړم.

نو دې دوران کښې چې ما د خپلو دواړو اوښو دپاره پالان، بورئ او بیاسټي جمع کولې او زما اوښې د یو انصاري په حجره کښې ناستې وې، نو څه چې مې جمع کول هغه مې جمع کړل او واپس شوم نو ناگهانه ما اوکتل چې زما د اوښانو گوهانونه (قبونه) پرې کړې شوې دي. د هغوی خپټې څیرلې شوې دي او گولمې، لری وغیره ئې راویستلې شوې وو. ما چې گله دا منظر اولیدو نو په خپلو سترگو مې قابو اوڼه ساتلې شو ما تپوس اوکړو چې دا کار چا کړې دې؟ خلقو اووئیل چې دا حمزه بن عبدالمطلب کړې دې او هغه د انصارو یو شراپی جماعت (دلي) سره په دې مکان کښې موجود دي.

ددې حالت په لیدلو سره زه د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم، هغوی سره حضرت زید بن حارثه رضی الله تعالی عنهما هم وو، نبی ﷺ زما مخ لیدلو سره زما په غم او خفگان باندې پوهه شو او وې فرمائیل: مالک؟ په تا څه شوې دي؟ ما ورته اووئیل، یا رسول الله ﷺ: ما د نن ورځ په شان منظر کله هم نه دې لیدلې، حمزه نن زما په دوو اوښو باندې ظلم کړې دې د هغوی قبونه ئې پرې کړې دي او د هغوی خپټې ئې څیرلې دي حمزه او د هغه ملگری دلته په یو کور کښې موجود دي (زما په خبرو اوریدو سره) نبی کریم ﷺ خپل خادر طلب کړو، هغه ئې په سر

(۱) کشف الباری: ۱/۳۲۶، الحدیث الثالث.

(۲) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوگوری، کتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه.

(۳) ددوی د حالاتو کتلو دپاره اوگوری، کتاب التهجد، باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم علی صلوة اللیل.

(۴) کشف الباری: ۴/۱۴۹.

(۵) کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۵۶، ۱۶۰.

کړو او روان شو، زه او حضرت زید بن حارثه رضی الله عنہ هم نږدې پسي وروستو روان شو تردې چې هغه کور ته راغلو چرته چې حمزه رضی الله عنہ موجود وو، نږدې دننه د تلو اجازت طلب کړو نو هغوی ته اجازت ملاؤ شو، وې لیدل چې ټول هلته د شراب نوشی دپاره جمع شوي وو، نږدې حضرت حمزه رضی الله عنہ لږه د هغه په دې کار باندې ملامته کول شروع کړل لیکن هغه په نشه کښې وو، د هغه سترګې سرې کیدلې نو هغه نږدې اولیدو، بیا ئې نظر لږ نور اوچت کړو او د نږدې کونډو طرفته ئې اوکتل، بیا ئې نظر لږ نور هم اوچت کړو او د نږدې نافه نوم طرفته ئې اوکتلو، بیا ئې نظر نور هم اوچت کړو او د نږدې مخ مبارک طرفته ئې اوکتل، بیا حمزه رضی الله عنہ او وئیل "تاسو خلق خو بس هم زما د پلار غلامان یئ کنه" نږدې یوه شو چې اوس په نشه کښې ډوب دې نو نږدې د هغه ځانې نه واپس شو او مونږ دواړه هم ورسره بهر راووتلو.

ترجمه الباب سوه د حدیث مبارک مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت په "وكان النبي صلى الله عليه وسلم اعطانا شارفاً من الخمس" کښې دې (چې ددې نه د خمس مشروعیت واضحه کیږي. د باب دویم حدیث مبارک د حضرت عائشه دې:

٢٩٢٢ (ر) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - أَخْبَرَتْهُ أَنَّ قَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلَامُ - ابْنَةَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سَأَلَتْ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ بَعْدَ وَقْفِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنْ يَقِيمَ لَهَا مِيزَانَهَا، مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ أَثَرٍ أَلْفَ اللَّهِ عَلَيْهِ، قَالَ لَهَا أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَا تُورَثُ مَا تَرَكَنَا صَدَقَةً». فَقَضَيْتُ قَاطِمَةَ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَبْرَ جَرَّتِ أَبَا بَكْرٍ، فَلَمْ تَزَلْ مُهَاجِرَتَهُ حَتَّى تُوُفِّيَتْ وَعَاشَتْ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَيِّنَةً أَشْهُرَ. قَالَتْ وَكَانَتْ قَاطِمَةُ تَسْأَلُ أَبَا بَكْرٍ نَصِيبَهَا مِمَّا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ خَيْرٍ وَذَلِكَ وَصَدَّقْتِهِ بِالْمَدِينَةِ، فَأَبَى أَبُو بَكْرٍ عَلَيْهِ ذَلِكَ، وَقَالَ لَسْتُ تَارِكًا شَيْئًا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَعْمَلُ بِهِ إِلَّا عَمِلْتُ بِهِ، فَأَبَى أَخَشَى إِنْ تَرَكَتُ شَيْئًا مِنْ أَمْرِهُ أَنْ

(١) عمدة القاري: ١٧/١٥، وارشاد الساري: ١٩١/٥.

(٢) قوله: إن عائشة.....: الحديث، أخرجه البخاري أيضاً. كتاب فضائل اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم. باب مناقب قرابة رسول الله..... رقم (٣٧١١-٣٧١٢) والمغازي، باب حديث بنى النضير..... رقم (٤٠٣٦-٤٠٣٥). وباب غزوة خيبر، رقم (٤٢٤٠-٤٢٤٢) والفرائض، باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: لا نورث..... (٦٧٢٥-٦٧٢٦) ومسلم، كتاب الجهاد والسير، باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: لا نورث..... (٤٥٤٥-٤٥٤٤) ابو داود، كتاب الخراج..... باب في صفايا رسول الله..... رقم (٢٨٩٨-٢٩٦٩) والنسائي، قسم الفئ، رقم (٤١٤٦).

أَزِيْرَ. فَأَمَّا صَدَقَتُهُ بِالْمَدِيْنَةِ فَدَفَعَهَا عُمَرُ إِلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ، فَأَمَّا خَيْبَرُ وَفَدَكَ فَأَمَكَّهَا عُمَرُ وَقَالَ هُمَا صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَتْما لِحَقْوَقِهِ الَّتِي تَعْرُوهُ وَتَوَائِيهِ، وَأَمْرُهُمَا إِلَى مَنْ وَلِيَ الْأَمْرَ. قَالَ فُهَمَا عَلَى ذَلِكَ إِلَى الْيَوْمِ. [٣٥٠٨]، [٣٨١٠]، [٣٩٩٨]، [٦٣٤٦]، [٦٣٤٩]

رجال الحديث

- ① عبدالعزیز بن عبدالله: دا عبدالعزیز بن عبدالله اویسی عامری رحمۃ اللہ علیہ دې د دوی تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب الحراس علی الحديث" کښې تیر شوې دي. (١)
- ② ابراهیم بن سعد: دا ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبد الرحمن بن عوف قرشي زهري رحمۃ اللہ علیہ دې
- ③ صالح: دا صالح بن کيسان رحمۃ اللہ علیہ دې ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الايمان، "باب من کراه ان یعودوا الکفر کما یکرهه....." کښې تیره شوې ده. (٢)
- ④ ابن شهاب: د ابن شهاب زهري رحمۃ اللہ علیہ تذکره د بدء الوحی د "الحديث الثالث" لاندې تیره شوې ده. (٣)
- ⑤ عروة: دا عروة بن الزبير بن العوام قرشي رحمۃ اللہ علیہ دې.
- ⑥ عائشه: دا حضرت عائشه صديقه بنت ابوبکر صديق رضی الله عنهما ده د دواړو ترجمه د بدء الوحی د "الحديث الثانی" لاندې تیره شوې ده. (٤)
- خیموداري: د حضرت عائشي رضی اللہ تعالیٰ عنہا دا حدیث چې په دې کښې د حضرت ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ او د حضرت فاطمه رضی اللہ تعالیٰ عنہا مینځ کښې د فدک او دخیبر د زمکو د وراثت په باره کښې تذکره راغلې ده په کتاب المغازی کښې هم راغلې دي، په دې باندې هلته تفصیلی بحث راغلې دي. (٥)
- ترجمة الباب سره د حدیث مبارک مطابقت: دلته دا اعتراض شوې دي چې په حدیث شریف او ترجمه کښې څه مطابقت نشته ځکه چې په دې کښې د خمس تذکره نشته لیکن ددې جواب دادې چې حضرت فاطمه رضی اللہ تعالیٰ عنہا چې د میراث کومه مطالبه اوکره په دې کښې خیبر هم شامل وو، امام زهري رحمۃ اللہ علیہ ذکر کړې دی چې خیبر د صلح او عنوه په دواړو طریقو سره فتح شوې وو ځکه چې ددې په بعضو علائقو کښې قتال اوشو او بعضې علاقې د قتال نه بغیر په صلح سره حاصلې شوې، بکاره خبره ده چې کومه حصه په قتال سره حاصله شوه په هغې کښې به

(١) کشف البیروني: ٤/٤٨-.

(٢) کشف الباری: ٢/١٢٠-١٢٢.

(٣) کشف الباری: ١/٣٢٦-.

(٤) کشف الباری: ١/٢٩١ د بحرۃ دپاره نور اوگوري، کشف الباری: ٢/٤٣٦-.

(٥) کشف الباری، کتاب المغازی: ٤٥٤-٤٦٦.

خمس هم جاری شوې وی. دغه شان مطابقت او موندلې شو(۱)
ددې نه علاوه چې ددې حدیث کوم طریق امام بخاری رحمته الله علیه په مغازی کښې ذکر کړې دې. په
هغې کښې د خمس د الفاظو وضاحت موجود دې. "ارسلت فاطمة الی ابن پکر تساله میثاها من
رسول الله صلی الله علیه وسلم، مما افاء الله علیه بالمدينة وفدک، وما یبقی من خمس خیبر"(۲) په دې وجه
امام بخاری ددې روایت طرفته اشاره او کړه چې معامله چونکه مشهوره ده، په دې وجه دلته
په اختصار باندې اکتفاء او کړې شو(۳)

د یو تفسیری قول اضافه: د بخاری شریف په ډیرو نسخو کښې دلته د یو تفسیری قول اضافه
هم ده، هغه داسې چې: قال ابو عبد الله: اعتاک، من عورتک، فاصبتک، ومنه یعروک واعتانک.
د ابو عبد الله نه مراد امام بخاری په خپله دې او ددې تفسیری جملې غرض په دې حدیث
کښې وارد شده د یو لفظ "تعروک" وضاحت، ددې مشتقات او معنی بیانول دی.

په دې وجه فرمائی چې تعروک په اصل کښې د عروک یعروک نه دې. نصر ددې باب دې. ددې
معنی ده حصول او پتول، ددې نه تعروک دې او اعتانک دې دغه شان د قرآن کریم آیت شریفه ان
تقول الاعتاک بعض آلهتبا سو(۴) کښې چې کوم لفظ اعتاک دې. ددې اصل هم دا لفظ دې او دا
د امام بخاری عادت دې چې هغه د حدیثو د غریب الفاظو تفسیر د قرآن کریم په غریب
الفاظو سره کوي(۵)

ددې نه علاوه په دې باندې هم ځان پوهه کړې چې دا تفسیر د ابو عبیده د "المجاز" نه نقل
کړې شوې دې لیکن بهرحال د بخاری په نسخو کښې د اعتاک وزن افتعلت ښودلې شوې دې
او په "المجاز" کښې وزن افتعلک ذکر دې او د مذکوره لفظ حقیقی وزن هم دادې(۶)
دریم حدیث د حضرت مالک بن اوس بن حدثان دې.

ددې حدیث نه مخکښې په بعضو نسخو کښې د "قصة فدک" په عنوان سره یو عبارت هم
شته(۷) لیکن ددې عنوان دلته حقیقه څه ضرورت نشته ځکه چې په تیر شوې حدیث کښې

(۱) عمدة القاری: ۱۹/۱۵، وشرح ابن ابطال: ۲۵۲/۵.

(۲) صحیح بخاری، کتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۴۰-۴۲۴۱).

(۳) عمدة القاری: ۱۹/۱۵.

(۴) هود/۵۴.

(۵) فتح الباری: ۲۰۴/۶، وارشاد الساری: ۱۹۳/۵، قال العینی فی العمدة (۲۱/۱۵): وقال الجوهری: عرانی هذا الامر، واعترانی: اذا غشیک. وعروت الرجل اعروه عروا: اذا ألمت به، و آتیته طالبا، فهو معرو. وفلان تعروه الاضیاف ویعتريه أي: تغشاه. "والصحيح للجوهري: ۶۸۴، مادة عرا، عری".

(۶) فتح الباری: ۲۰۴/۶، وارشاد الساری: ۱۹۳/۵.

(۷) اوگوری، عمدة القاری: ۲۱/۱۵.

حسب د فذك واقعه مذکور ده. علامه قسطلانی فرمائی: «و زاد ابو ذر فی رواية الحموی هنا ترجمة، فقال: "قصة فذك"، وهي زيادة مستغنى عنها بما سبق في الحديث المتقدم» (١)

٢٩٢٧: (٢) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَوِيُّ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ أُوَيْسِ بْنِ الْحَدَّادِ، وَكَانَ مُحَمَّدُ بْنُ جَبْرِ ذَكَرَ لِي ذِكْرًا مِنْ حَدِيثِهِ ذَلِكَ، فَأُلْطَقْتُ حَتَّى أَدْخَلَ عَلَى مَالِكِ بْنِ أُوَيْسٍ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ الْحَدِيثِ فَقَالَ مَالِكُ بَيْنَمَا أَنَا جَالِسٌ فِي أَهْلِ جَبْرِ مَعَ النَّهَارِ، إِذَا رَسُولُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يَأْتِينِي فَقَالَ أَجِبْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. فَأُلْطَقْتُ مَعَهُ حَتَّى أَدْخَلَ عَلَى عُمَرَ، فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى رِمَالٍ سَرِيٍّ، لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ فَرَّاشٌ مُكَبِّيٌّ عَلَى وَسَادَةٍ مِنْ أَدَمٍ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ جَلَسْتُ فَقَالَ يَا مَالِكُ، إِنَّهُ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ قَوْمِكَ أَهْلُ أَنْبَاتٍ، وَقَدْ أَمُرْتُ فِيهِمْ بِرَضِيهِمْ فَأَقْبَضَهُ فَأَقْبَضَهُمْ. فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، لَوْ أَمُرْتُ بِهِ عُبَيْرِي. قَالَ أَقْبَضَهُ أَمِيرُ الْمَرْءِ. فَبَيْنَمَا أَنَا جَالِسٌ عِنْدَهُ أَتَاهُ حَاجِبُهُ يَرْفَأُ فَقَالَ هَلْ لَكَ فِي عُثْمَانَ وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ وَسَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ يَسْتَأْذِنُونَ قَالَ نَعَمْ. فَأَذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا فَاسْلُؤُوا وَجَلَسُوا، ثُمَّ جَلَسَ يَرْفَأُ يَبْرَأُ ثُمَّ قَالَ هَلْ لَكَ فِي عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ قَالَ نَعَمْ. فَأَذِنَ لَهُمَا، فَدَخَلَا فَسَلَّمَا فَجَلَسَا، فَقَالَ عَبَّاسٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَقْبِضْ بَيْنِي وَبَيْنَ هَذَا. وَهُمَا يَخْتَصِمَانِ فِيمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ بَنِي النَّضِيرِ. فَقَالَ الرَّهْطُ عُثْمَانُ وَأَصْحَابُهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَقْبِضْ بَيْنَهُمَا وَأَرِخْ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخِرِ. قَالَ عُمَرُ تَبَدُّكُمْ، أَنْتُمْ كُفَرُ بِاللَّهِ الَّذِي يَأْذِينُهُ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لَا تُورَثُ مَا تَرَكَنَا صَدَقَةً». يُرِيدُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَفْسَهُ. قَالَ الرَّهْطُ قَدْ قَالَ ذَلِكَ. فَأَقْبَلَ عُمَرُ عَلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ فَقَالَ أَنْتُمْ كُفَرُ بِاللَّهِ، أَنْتُمْ كُفَرُ بِاللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ قَالَ ذَلِكَ قَالَا قَدْ قَالَ ذَلِكَ. قَالَ عُمَرُ فَأَيُّ أَحَدٍ تَكُفَرُ عَنْ هَذَا الْأَمْرِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ خَصَّ رَسُولَهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي هَذَا الْقَوْمِ بِشَيْءٍ لَمْ يُعْطِهِ أَحَدًا غَيْرَهُ. ثُمَّ قَرَأَ (وَمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (قَدِيرٌ). فَكَانَتْ هَذِهِ خَالِصَةً لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -. وَاللَّهُ مَا اخْتَارَ هَذَا وَتَكُفَرُ، وَلَا اسْتَأْذَنَ بِهَا عَلَيْكُمْ قَدْ أُعْطَا كُفْرُهُ، وَبَيْنَهَا فِيكُمْ حَتَّى بَقِيَ مِنْهَا هَذَا الْمَالُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً سَتَرْتُمْ مِنْ هَذَا الْمَالِ، ثُمَّ يَأْخُذُ مَا بَقِيَ فَيَجْعَلُهُ فَيْعَلٌ مَالِ اللَّهِ، فَعَبَلٌ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِذَلِكَ حَيَاتِهِ، أَنْتُمْ كُفَرُ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُونَ ذَلِكَ قَالُوا نَعَمْ. ثُمَّ قَالَ لِعَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ أَنْتُمْ كُفَرُ بِاللَّهِ هَلْ

(١) (ارشاد الساري: ١٩٣/٥)۔

(٢) قوله: عن مالك بن اوس..... الحديث، مرتخرجه في كتاب الجهاد، باب المعجن، ومن.....)۔

تَقْلَمَانِ ذَلِكَ قَالَ عُمَرُ ثُمَّ تَوَفَّى اللَّهُ نَبِيَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَبِضَهَا أَبُو بَكْرٍ، فَعَمِلَ فِيهَا بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُ فِيهَا لَصَادِقٌ بَارَأَ شَيْدَ ثَابِعٍ لِلْحَقِّ، ثُمَّ تَوَفَّى اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ، فَكُنْتُ أَنَا وَلِيُّ أَبِي بَكْرٍ، فَقَبِضْتُهَا سِتْنَيْنِ مِنْ إِمَارَتِي، أَعْمَلُ فِيهَا بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا عَمِلَ فِيهَا أَبُو بَكْرٍ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنِّي فِيهَا لَصَادِقٌ بَارَأَ شَيْدَ ثَابِعٍ لِلْحَقِّ، ثُمَّ جِئْتُمَنِي تَكْلِمَانِي وَكَلِمَتُكُمَا وَاحِدَةٌ، وَأَمْرُكُمَا وَاحِدٌ، جِئْتَنِي يَا عَبَّاسُ تَسْأَلْنِي نَصِيكَ مِنْ ابْنِ أَخِيكَ، وَجَاءَنِي هَذَا يُرِيدُ عَلَيَّ أُرِيدُ نَصِيبَ أَمْرَاتِهِ مِنْ أَبِيهَا، فَقُلْتُ لَكُمَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «لَأُتَوَرَّثَ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً». فَلَمَّا بَدَأَ إِلَى أَنْ أَدْفَعَهَا إِلَيْكُمَا قُلْتُ إِنَّ شَيْئًا أَدْفَعُهَا إِلَيْكُمَا عَلَى أَنْ عَلَيَّ كُمَا عَهْدُ اللَّهِ وَمِيثَاقُهُ لِنَعْمَلَانَ فِيهَا بِمَا عَمِلَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَا عَمِلَ فِيهَا أَبُو بَكْرٍ، وَمَا عَمِلْتُ فِيهَا مِنْذُ وَلَيْتُهَا، فَقُلْتُمَا أَدْفَعُهَا إِلَيْنَا. فَبِذَلِكَ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا، فَأَنْشِدُكُمُ بِاللَّهِ، هَلْ دَفَعْتُهَا إِلَيْهَا بِذَلِكَ قَالَ الرَّفْطُ نَعَمْ. ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيَّ وَعَبَّاسٌ فَقَالَ أَنْشِدُكُمَا بِاللَّهِ هَلْ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا بِذَلِكَ قَالَا نَعَمْ. قَالَ فَتَلَمَّسَانِ مِنِّي قَضَاءً غَيْرَ ذَلِكَ قَوْلَ اللَّهِ الَّذِي يَأْذِنُ تَقَوْمُ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، لَا أَقْضِي فِيهَا قَضَاءً غَيْرَ ذَلِكَ، فَإِنْ عَجَزْتُمَا عَنْهَا فَادْفَعَاَهَا إِلَيَّ، فَأَتَى أَكْفِيكُمَا هَا. [ر: (٢٧٤٨)]

رجال الحديث

- ① اسحاق بن محمد الفروي: دا اسحاق بن محمد الفروي رحمته الله. د فاء په فتحې، د راه او د واؤ په سکون سره دې (۱)
- خبردارې (يو اهم وضاحت): د فربري او د قابسي په نسخو کښې دلته قلب واقع شوې دې نو په دې نسخو کښې محمد بن اسحاق الفروي رحمته الله مذکور دې چې وهم دې، صحيح نوم اسحاق بن محمد رحمته الله دې (۲)
- ددې نه علاوه اسحاق بن محمد رحمته الله د امام بخاري رحمته الله داسې شيخ دې چې د هغوی نه دوی په واسطې سره او بغير د واسطې نه دواړو طريقو سره روايت کوي، کتاب الصلح (۳)، کښې يوځانې کښې امام بخاري رحمته الله د اسحاق بن محمد نه د محمد بن عبدالله په واسطې سره روايت نقل کړې دې (۴)
- ② مالک بن انس: دا امام دار الهجرة مالک بن انس دې د دوی تذکره په "بدء الوحي" کښې

(۱) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوگورئ، کتاب الصلح، باب قول الامام لاصحابه. اذهبوا بناصلح)۔

(۲) عمدة القاری: ۲۳/۱۵، فتح البای: ۲۰۴/۶، وارشاد الساری: ۱۹۳/۵۔

(۳) کتاب الصلح، باب قول الامام لاصحابه: اذهبوا بناصلح، رقم (۲۶۹۳)۔

(۴) فتح الباری: ۲۰۴/۶۔

تیره شوې ده^(۱)

⑤ ابن شهاب: د ابن شهاب زهري رحمته الله اجمالی تذکره په تېره الوحي کښې تیره شوې ده^(۲)
 ⑥ مالک بن اوس بن الحدان: دا مشهور تابعی حضرت ابو سعید مالک بن اوس بن حدان بن عوف نصری دې^(۳)

قوله: وكان محمد بن جبير ذكر لي حديثه ذلك، فانطلقت معه حتى

أدخل علي مالك بن أوس، فسألته عن ذلك الحديث: او محمد بن زبير د هغوی د حديث څه تذکره ماته کړې وه نو زه هم هغوی سره د مالک بن اوس خدمت ته لاړم او هلته حاضر شوم، بیا مې د هغوی نه د حديث متعلق پوښتنه او کړه.

محمد بن جبير نه مراد مشهور تابعی محمد بن جبير بن مطعم رحمته الله دې^(۴)
 پورته ذکر شوې عبارت د امام زهري دې واقعه داده چې د باب لاندې ذکر کړې شوې حديث هغوی د محمد بن جبير نه هم اوریدلې وو لیکن خواهش دا وو چې د واقعي والا نه ئې هم واوړی، ددې دپاره ئې محمد بن جبير ځان سره کړو او د مالک بن اوس په خدمت کښې حاضر شو، مقصد واضح دې چې امام زهري خپل سند او چټول غوښتل، حافظ فرمائی:

«ولي صنيع ابن شهاب ذلك اصل في طلب علو الاسناد، لانه لم يكتفم بالحديث عنه، حتى دخل عليه، ليشافه

به، وفيه حرص ابن شهاب على طلب الحديث وتحصيله»^(۵)

دلته د ذلك مشاراليه محذوف ده ای الاځي ذکر^(۶)، يعنی آئنده کړ خو کښې چې د کوم حديث ذکر راځي هغه ما د محمد بن جبير نه اوریدلې وو.

د ادخل په اعراب کښې دوه احتمالات دي:

① مرفوع دې په دې وجه چې حتی عاطفه ده. مطلب دا دې چې: انطلقت قد خلت،

② منصوب دې، چې حتی د «إلى أن» په معنی کښې وی. ابن مالک د نصب وجه راجحه گرځولې ده^(۷)

حافظ فرمائی چې د ماضی په ځانې د مضارع صيغه استعمالول د مبالغې په طور دی چې دې وخت کښې ټول صورت حال په پوره توگه ما ته حاضر دې^(۸)

^(۱) کشف الباری: ۱/۲۹۰، الحديث الثاني: ۸۰/۲.

^(۲) کشف الباری: ۱/۳۲۶، الحديث الثالث

^(۳) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوگورئ، کتاب البيوع، باب ما يذکر فی بيع الطعام والحکرة.

^(۴) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوگورئ، کتاب الاذان، باب الجهر فی المغرب.

^(۵) فتح الباری: ۲۰۴/۶.

^(۶) پورته حواله، و ارشاد الساری: ۱۹۳/۵.

^(۷) پورته حواله جات، و عمدة القاری: ۲۳/۱۵.

^(۸) فتح الباری: ۲۰۴/۶.

قال مالک: مالک بن اوس او فرمائیل:

حضرت مالک بن اوس په مشرانو تابعینو کښې دې. حضرت عمر رضی الله عنه نه کثرت سره روایت کوي. د هغوی په صحبت کښې اختلاف دې. بعضې علماؤ د دوی شمار په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کړې دې لیکن د راجح قول مطابق دوی ته د نبی صلی الله علیه و آله صحبت حاصل شوې نه دې البته د دوی والد صاحب حضرت اوس رضی الله عنه بالاتفاق صحابی دې. د حضرت مالک بن اوس په بخاری شریف کښې دوه روایتونه دي. یو خو د باب حدیث دې. دویم روایت په بیوع ^(۱) کښې تیر شوې دې ^(۲).

قوله: بینا أنا جالس فی اهلئ حین متع النهار: دې دوران کښې چې زه خپل اهل و عیال سره ناست ووم او ورځ شوې وه.

متع. بالیم والتاء البثناة..... والعین البهملۃ المفتوحات ^(۳) معنی ده، ارتقم ^(۴) یعنی اوچته شوه. صاحب العین فرمائیلي دي چې متع النهار هغه وخت وئیلې کیږي چې کله ورځ اوخیږي او د زوال نه مخکښې وخت وي ^(۵).

دمسلم او ابوداؤد ^(۶) په روایت کښې د "حین تعال النهار" الفاظ راغلې دي ^(۷)، معنی واضحه ده. قوله: اذا رسول عمر بن الخطاب یأتیني، فقال: أجب أمير المؤمنين: اچانک ماته د عمر بن خطاب رضی الله عنه قاصد راغی او وې وئیل چې امیر المؤمنین ته حاضر شه. حافظ فرمائی چې ددې قاصد نوم ماته معلوم نه شو، لیکن دا احتمال دې چې مراد یرفا دربان وي، چې د هغه ذکر وړاندې راروان دې ^(۸)، حافظ خو دلته احتمالاً یرفا قاصد ګرځولې دې لیکن په هدی الساری کښې ئې په خپله ددې نفی هم کړې ده، او ګوري، هدی الساری: ۳۹، فرض الخمس.

قوله: فانطلقت معه حتی أدخل علی عمر، فاذا هو جالس علی رمال سریر، لیس بینہ و بینہ فراش، متکمی علی وسادة من آدم: نو زه هغې قاصد سره لاهم او

^(۱) صحیح بخاری، کتاب البیوع، باب ما یذکر فی بیع الطعام والحکرة، رقم (۲۱۳۴).

^(۲) فتح الباری: ۲۰۴/۶، وعمدة القاری: ۲۳/۱۵، والانساب للسماعی: ۴۹۴/۵، النصری، باب النون والصاد (المهملۃ).

^(۳) عمدة القاری: ۲۳/۱۵.

^(۴) پورته حواله، و ارشاد الساری: ۱۹۳/۵، و کتاب العین، ۸۳/۲، باب العین والتاء والمیم معهما.

^(۵) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسریر، باب حکم الفی، رقم (۴۵۷۷)، و سنن ابی داؤد، کتاب الخراج..... باب فی صفایا رسول الله صلی الله علیه وسلم من الاموال، رقم (۲۹۶۳).

^(۶) عمدة القاری: ۲۳/۱۵، و فتح الباری: ۲۰۴/۶-۲۰۵.

^(۷) فتح الباری: ۲۰۵/۶.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته حاضر شوم، نو اومي لیدل چې د کهجورو د ښاخونو نه جوړ شوې کټ باندې هغوی ناست وو، د هغوی او د کټ مینځ کښې څه بستره نه وه. د خرمن نه جوړه شوې تکیې ته یې ډډه لگولې وه.

فانطلقت معه..... کښې هم هغه خبره ده چې کومه اوس وړاندې تیره شوه، د رفع او نصب په حوالي سره او د مبالغې په حوالي سره چې څنگه زهری ته د خپل ملاقات هره جزیه یاده ده، دغه شان مالک بن اوس ته هم د خپل او د حضرت عمر رضی اللہ عنہ مینځ کښې چې کوم ملاقات شوې وو، د هغې یو یو جزء یاد او مستحضر دي.

رُمال د راء په ضمیمې او کسرې سره، جوړ کړې شوې څیز. د رمال سپر معنی ده هغه کټ چې د کهجورې د ښاخونو نه جوړ شوې وي (۱)

د لیس پینه وینه فراش دا وضاحت ئې دې دپاره اوکړو چې عموماً او عادة په کټ باندې بستره وي (۲) لیکن د وخت خلیفه او د نیمې دنیا بادشاه چې په کوم کټ باندې ناست وو نو هغه د بستري نه هم محروم وو. الله اکبر

قوله: فسلمت عليه، ثم جلست، فقال: يا مأل: ما ورته سلام اوکړو. بیا کیناستم. حضرت اوفرمائیل اي مالک!

مال په اصل کښې مالک وو، د ترخیم په وجه باندې مال شوې دي. لام لره کسرې سره لوستل هم جائز دی ځکه چې اصل هم دا ده او په لام باندې ضمه وئیل هم جائز دی ځکه چې د ترخیم نه پس دا مستقل اسم جوړ شوې دي، په دې وجې د منادی مفرد اعراب دي ته ورکړې شو (۳)

قوله: إنه قدم علينا من قوم أهل أبيات: ستاسو د قوم څو کورونو والا مونږ ته راغلې دي.

د قوم نه مراد بنونصر بن معاویه بن بکر بن هوازن دي، د حضرت مالک بن اوس تعلق هم ددې قبیلې سره وو (۴)

د مسلم شریف د جویریة عن مالک په طریقه کښې د "وف أهل أبيات" (۵) الفاظ دي، ددې مطلب دادې چې هغوی په لږه لږه راغلې دي، غالباً ددې خلقو وطن اصلی د قحط ښکار شوې وو، په دې وجې دوی د معاش په تلاش کښې مدینې منورې ته راغلې وو (۶)

(۱) فتح الباری: ۲۰۵/۶، وعمدة القاری: ۲۳/۱۵.

(۲) پورته حواله جات.

(۳) عمدة القاری: ۲۴/۱۵، وفتح الباری: ۲۰۵/۶، والقسطانی: ۱۹۳/۵، والکرماني: ۷۷/۱۳.

(۴) فتح الباری: ۲۰۵/۶، وارشاد الساری: ۱۹۳/۵.

(۵) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسير، باب حکم الفی، رقم (۴۵۷۷).

(۶) فتح الباری: ۲۰۵/۶، وارشاد الساری: ۱۹۳/۵، وعمدة القاری: ۲۴/۱۵.

قوله: وقد أمرت فيهم برضخ، فأقبضه، فأقبضه بينهم: يقيناً ما د هغوی دپاره د خه امداد حکم جاری کړې دې، د هغې قبضه تاسو واخلي، بیا ئې هغوی کښې تقسیم کړئ.

رضخ: بفتح الراء، وسكون المعجمة، بعدها خاء معجمة. ورکړې او امداد ته ونيلې شى، چې ډیر زیات وی، مقرر شوې نه وی^(١).

قوله: فقلت: يا أمير المؤمنين، لو أمرت به غيري؟ نو ما او وئیل، امیر المؤمنین! زمانه علاوه بل چاته دا ذمه دارى ورکړئ؟ نو ډیره غوره به وی، چونکه د امانت د معاملې برداشت کول وو او ذمه دارى لویه وه، په دې وجه مالک بن اوس د عذر پیش کولو کوشش او کړو^(٢).

قال: أقبضه أيها البرء: حضرت عمر (حکماً) او فرمائیل ای سړیه: دا په خپله قبضه کښې واخله. دویم ځل باندې حضرت عمر حکماً حضرت مالک بن اوس ته او فرمائیل چې دا کار به هم تاسو کوئ، نو هغوی د حضرت عمر حکم منلو سره مذکوره امداد په خپله قبضه کښې واخستلو او د خپل قوم په کسانو کښې ئې تقسیم کړو، چونکه قرینه په دې باندې موجود وه په دې وجه هغوی دا تفصیل حذف کړې دې^(٣).

فبينانا جالس عند آتاه حاجبه يرفا: دې دوران کښې چې زه هر کله هغوی سره ناست ووم چې د هغوی دربان یرفا دننه راغی.

يرفا: دا نوم همزه سره او د همزه نه بغير دواړو طريقو سره لوستلې شوې دې لیکن د همزې نه بغير ډیر مشهور دې^(٤).

دا د حضرت عمر رضي الله عنه مولى او دربان وو دوى د نبى صلى الله عليه وسلم زمانه موندلې ده بلکه د جاهليت زمانه ئې هم ليدلې ده، لیکن صحبت ئې ثابت نه دې^(٥).
د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه د خلافت په زمانه کښې دوى د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه سره د حج سعادت هم حاصل کړو^(٦).

حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ته په خه طریقې سره دا خبره معلومه شوه چې حضرت یزید بن ابی سفیان رضي الله عنه په یو وخت کښې مختلف او قسماً قسم خوراگونه کوي چې دا کار د زهد او تقوى خلاف دې، ددې وجې نه هغوی یرفا ته او وئیل چې کله د یزید رضي الله عنه د شپې خوراک راشی نو ماته او وایه. د حکم مطابق د خوراک په رارسیدو سره یرفا امیر المؤمنین ته اطلاع

(١) پورته حواله جات)۔

(٢) پورته حواله جات)۔

(٣) پورته حواله جات)۔

(٤) عمدة القاری: ٢٤/١٥)۔

(٥) پورته حواله، وفتح الباری: ٢٠٥/٦، والاصابة: ٦٧٢/٣، وشرح القسطلانی: ١٩٤/٥)۔

(٦) فتح الباری: ٢٠٥/٦، والاصابة: ٦٧٢/٣)۔

ورکړه نو هغوی راغلل او اجازت یې طلب کړو، په اجازت ملاویدو باندې دننه راغلل، اول ورته د غوښې تړید پیش کړې شو، چې هغې کښې ورسره حضرت عمر رضی الله عنه هم خوراک اوکړو بیا ورته کړې شوې غوښه پیش کړې شوه نو حضرت یزید خپل لاس وراوږد کړو لیکن حضرت عمر رضی الله عنه اودریدو او وې فرمائیل، ائې یزیده! دا څه دی؟ د خوراک نه پس بیا خوراک؟ قسم دې د هغې ذات چې د هغه د قدرت په قبضه کښې د عمر ساه ده، که تا د هغه د طریقي مخالفت اوکړو نو ته به هم د هغه د طریقي نه لرې کړې شې! د یرفا ذکر د مصنف ابن ابی شیبې رضی الله عنه د کتاب الصلوة په یو حدیث کښې هم راغلې دې لکه ابن ابی شیبې د یحیی بن سعید بن عبیدالله بن عبدالله بن أنیه، د طریق نه نقل کړې دی، هغوی فرمائی: "جئت إلى عمر، وهو يصل، فجعلني عن يمينه، فجاء یرفا، فجعلنا خلفه" (۱)

د سعید بن منصور رحمته الله د یو حدیث نه معلومیږي چې حضرت یرفا د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په خلافت کښې هم ژوندې وو لکه ابواسحاق (۲) د یرفا نه روایت کوی، قال: قال لى عمر: إني أنزلت نفسى من مال الله بمنزلة ولى اليتيم، إن احتجت أخذت منه، وإن أيسرت ردته، وإن استغنيت استعفت (۳)

قوله: فقال: هل لك فى عثمان وعبد الرحمن بن عوف والزبير وسعد بن وقاص يستأذنون؟ قال: نعم. فاذن لهم، فدخلوا، فسلموا، وجلسوا: یرفا اوونیل چې، امیر المؤمنین، آیا تاسو ته د عثمان، عبدالرحمن بن عوف، زبیر بن عوام او سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه په ملاقات کښې څه رغبت شته ځکه چې د احضرات د ملاویدو اجازت غواړي؟ هغوی اوفرمائیل بالکل. نو یرفا هغوی ته اطلاع ورکړه، دا حضرات دننه راغلل، سلام یې اوکړو او کیناستل.

د حضرت عمر رضی الله عنه دربار ته راتلونکي حضرات ټول څومره وو، په دې باره کښې حافظ فرمائی چې ددې حدیث په ټولو طرقو کښې ددې څلورو نه علاوه د بل چا نوم ما لیدلې نه دې، سوا د نسائی شریف (۴) او د عمر بن شبة (۵) په یو روایت کښې، چې د عمرو بن دینار عن

(۱) کتاب الزهد لابن المبارك، الجزء الرابع، باب ماجاء فى الفقر: ۲۰۳-۲۰۴، رقم (۵۷۸)۔

(۲) المصنف لابن ابی شیبې: ۵۶۸/۳، کتاب الصلوة، باب ما قالوا: إذا كانوا ثلاثة.....، رقم (۴۹۸۲)۔

(۳) د حضرت ابواسحاق عمرو بن عبید الله سبعی رضی الله عنه ولادت د عثمانی دور په آخری کلونو کښې شوې دې. کشف الباری: ۲/۲۷۱۔

(۴) السنن الکبری للبيهقي: ۳۵۴/۶، کتاب قسم الفی.....، رقم (۱۲۷۹۰) ومعرفة السنن والآثار: ۵/۱۶۴، کتاب قسم الفی.....، باب رزق الوالى، رقم (۴۰۱۲) دې اثر لره ابن ابی شیبې هم نقل کړې دې لیکن په هغې کښې د یرفا په ځانې حارثه بن مضرب عبدی دا اثر د حضرت عمر رضی الله عنه نه نقل کړې دې. انظر المصنف: ۱۷/۴۹۱، کتاب السیر باب ما قالوا فى عدل الولی.....، رقم (۳۳۵۸۵) رحمه الله تعالى رحمة واسعة۔

(۵) سنن النسائی الکبری، کتاب الفرائض، باب ذکر موارث الانبياء، رقم (۶۳۰۹)۔

(۶) اخبار المدينة: ۱/۱۲۸، رقم (۵۶۵)، خصومة على و العباس رضى الله عنهما إلى عمر.....۔

ابن شهاب د طریق نه دې. په دې کښې د طلحه بن عبیدالله رضی الله عنه د نوم اضافه هم موندلې کېږي. ددې نه علاوه امامی عن ابن شهاب په طریق کښې هم د طلحه بن عبیدالله رضی الله عنه ذکر موندلې شوی دې. دغه شان دا روایت ابوداؤد د ابوالبختری د طریق نه نقل کړې دې.^(۱) په دې کښې هم د طلحه ذکر موجود دې البته په دې کښې د حضرت عثمان بن عفان ذکر نشته.^(۲)

قوله: ثم جلس يرفايسيرا، ثم قال: هل لك في علي وعباس؟ قال: نعم.

فاذن لهما، فدخلوا، فجلسا؛ بيا يرفا لږ ساعت کيناستو، بيا ئې اووئيل آيا تاسو د حضرت علي رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه سره ملاویدل خوښوئ؟ امير المؤمنين او فرمايل آوجې! نو يرفا دواړو ته دننه د راتلو اووئيل نو دا دواړه حضرات دننه راغلل، سلام ئې اوکړو او کيناستل.

د شعيب بن ابي حمزه د مغازی په روایت کښې "هل لك في علي وعباس" ته پس د "يستاذنا" (۳)، اضافه هم ده چې "هغه دواړه دننه د راتلو اجازت غواړي".

قوله: فقال عباس: يا امير المؤمنين، اقض بيني وبين هذا... حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه او فرمائيل، امير المؤمنين! زما او د دوی مينځ کښې فيصله اوکړئ.

دلته د باب روایت داسې دې چې "اقض بيني وبين هذا" ليکن د شعيب بن ابي حمزه د روایت الفاظ داسې دي چې "فاستب علي وعباس" (۴) او د عقيل عن ابن شهاب په طريق کښې د "اقض بيني وبين هذا الظالم، استبا" (۵) الفاظ دي او د جوړيه په روایت کښې "وبين هذا الكاذب، الاثم، الغادر، الخائن" (۶) الفاظ دي.

ددې ټولو طرقو حاصل دادې چې د حضرت عمر رضی الله عنه او نورو مشرانو په موجودگي کښې حضرت عباس رضی الله عنه حضرت علي رضی الله عنه ته بد رد اووئيل او د هغوی په حق کښې ئې د کاذب، آثم او غادر په شان سخت کلمات استعمال کړل ليکن حضرت علي رضی الله عنه چې حضرت عباس رضی الله عنه ته هرڅه وئيلې وې نو په رواياتو کښې د هغې څه وضاحت نشته، د حافظ د قول مطابق صرف د عقيل يو روایت دې، چې په هغې کښې د "استبا" کلمات دي چې دې دواړو يو بل ته بد رد اووئيل، لکه حافظ وائي:

(۱) سنن أبي داود، کتاب الخراج..... باب في صفایا رسول الله صلى الله عليه وسلم..... رقم (۲۹۷۵)۔

(۲) فتح الباری: ۲۰۵/۶، وشرح القسطلانی: ۱۹۴/۵۔

(۳) صحيح البخاری، کتاب المغازی، باب حديث بنی النضير، ومخرج رسول الله..... رقم (۴۰۳۳)۔

(۴) پورته حواله۔

(۵) صحيح بخاری، کتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب ما يكره من التعقيم..... رقم (۷۳۰۵)۔

(۶) صحيح مسلم، کتاب الجهاد والسير، باب حكم الفئ، رقم (۴۵۷۷)۔

«ولم أرى شئ من الطرق أنه صدر من علي في حق العباس شئ، بخلاف ما يفهم قوله في رواية عقيل: «استبأ» (۱) ددې نه علاوه د شعیب روایت هم په دې خبره دلالت کوی چې دې دواړو یو بل ته بدرد و نیلې دي، «فاستب علی وعباس»

لیکن راجحه خبره داده چې په دې موقع باندې حضرت عباس (علیه السلام) دا مذکوره کلمات و نیلې دي نه چې حضرت علی (علیه السلام) و نیلې دي، په دې شرط چې ددې صحت تسلیم کړې شی چې حضرت عباس (علیه السلام) واقعي هم دا کلمات و نیلې دي او حضرت علی (علیه السلام) ته یې بد و نیلې دي. ایا حضرت عباس (علیه السلام) واقعي دا کلمات و نیلې دي؟ اوس سوال دا دي چې آیا واقعي حضرت عباس دا مذکوره کلمات و نیلې دي او حضرت علی ته یې بدرد و نیلې دي؟ نو په دې کسې د علماؤ مختلف اقوال دي:

① علامه عینی فرمائی چې دلته د عبارت تقدیر داسې دي: «الکاذب ان لم يتصل» چې دې دروغمن دي، خیانت گر دي..... که چرته ماسره انصاف اونکړي یعنی د حضرت عباس (علیه السلام) دا مذکوره کلمات په شرط سره مقید دي.

② علامه مازری دې کلماتو لره د حذف کولو صورت جوړ کړې دي، هغوی فرمائی چې غالباً دلته بعضې راویانو ته وهم شوي دي او علامه عینی خو دې کلماتو لره حذف کول واجب گڼي، «يجب إزالة هذه اللفظة عن الكتاب» (۲)

③ مازری مزید دا هم فرمائی چې که دا کلمات محفوظ هم وی نو دا به داسې حمل کړې شی چې حضرت عباس (علیه السلام) دا مذکوره کلمات د ناز و ادا په طریقه باندې فرمائیلي دي ځکه چې حضرت علی (علیه السلام) د حضرت دپاره د خوی په منزله دي ځکه چې حضرت عباس یې خپل سکه تره وو، د پلار خوی او د تره وراړه ترمنځه داسې کلمات څه لرې خبره نه ده، حضرت عباس (علیه السلام) چونکه حضرت علی (علیه السلام) په غلطۍ باندې گټلو په دې وجه د هغوی غرض دا وو چې حضرت علی (علیه السلام) منع کړې شی.

④ دغه شان د حضرت عباس (علیه السلام) غرض دا هم کیدې شی چې حضرت علی (علیه السلام) څه کوی نو که دا ټول قصداً عمدأ کوی نو بیا خو په دې مذکوره صفاتو سره متصف دي، او که قصداً نه وی نو بیا مذکوره صفاتو سره متصف نه دي.

مزید فرمائی چې دا تاویل ځکه ضروري دي چې څه هم اوشو نو دا ټول هرڅه د صحابه کرامو (علیهم السلام) د یو جماعت په موجودگي کسې اوشو، چې په هغوی کسې د حضرت عمر فاروق (رضی الله عنه) په شان شخصیت هم وو او نور جلیل القدر صحابه کرام (رضی الله عنهم) او لوښی لوښی هستی هم موجود وي، ددې ټولو حضراتو په موجودگي کسې ددې واقعي پېښیدل او ددې حضراتو پرې تنبیه او خبرداري نه کول په سمجه او پوهه کسې نغراخی، مازری لیکي:

(۱) فتح الباری: ۶/۲۰۵.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۲۴.

(۳) پورته حواله.

• ولابد من هذا التأويل، لوقوع ذلك بهضم الخليفة ومن ذكر معه، ولم يصدر منهم إنكار لذلك، مع ما علم من تشدهم في إنكار المنكر^(۱)، وهما يختصمان فيما أفاء الله على رسوله صلى الله عليه وسلم من بقى النصير او دي دوارو د بنو نصير په هغې مال في کښې جهگړه کوله کوم چې الله تعالى نبي کریم ﷺ ته ورکړې وو.

په روايت کښې اختصار: دلته په روايت کښې اختصار دې ځکه چې په دې کښې صرف د بنونصير د مال في ذکر دې او مراد ترينه د نبي کریم ﷺ ملکيتي زمکې دي. چې په هغې کښې د بنوقريظه، بنونصير زمکې چې په مدينه منوره کښې وې، د فدک او د خيبر خمس وغيره هم شامل دي، علامه عيني د امام نسفي په حوالې سره فرمائي:

• وقال ابن عباس في قوله (وما أفاء الله على رسوله منهم) هو من أموال الكفار، وأهل القرى. وهم بنو قريظة والنضير وهما بالمدينة، وفدك، وخيبر، وقرى عريضة، وينبع^(۲) فقال الربط عثمان و أصحابه يا امير المؤمنين، اقض بينهما، وأرض أحدهما من الآخر

جماعت يعنى حضرت عثمان رضی اللہ عنہ او د هغوی ملگرو او وئيل، امير المؤمنين: ددې دواړو حضراتو مينځ کښې فيصله او کړئ او يو ته د بل نه آرام ورکړئ.

دلته په روايت کښې د "الربط" لفظ دې او د مسلم شريف په روايت کښې "القوم" راغلي دي. دغه روايت کښې ددې کلماتو اضافه هم نقل ده، "قال مالك بن اوس: يخيّل لي انهم قد كانوا قدمهم لذلك"^(۳) او د ابو داؤد شريف په روايت کښې دي: "قال العباس: يا امير المؤمنين، اقض بيني وبين هذا. يعني عليا. فقال بعضهم: اجل يا امير المؤمنين، فاقض بينهما و أرضهما"^(۴) ددې نه ددې حضراتو د تشریف راوړلو مقصد واضحه کيږي چې دا حضرات د سفارش دپاره راغلي وو، چې د حضرت عباس رضی اللہ عنہ او د حضرت علي رضی اللہ عنہ مينځ کښې څه واضحه فيصله او کړې شي چې دا جهگړه ختمه شي او خپل مينځ کښې تعلقات نور خراب نه شي^(۵).

حافظ ابن حجر د مسند ابن ابي عمر د يو روايت چې د معمر عن الزهري د طريق نه روايت دې په حوالې سره ليکلي دي چې حضرت زبير بن العوام رضی اللہ عنہ "اقض بينهما" فرمائيې وو، په

^(۱) پورته حواله، وفتح الباری: ۲۰۵/۶، وشرح النووی علی مسلم: ۹۰/۲، وكذا انظر حاشية السندی علی صحيح مسلم، المطبوعة مع مسلم: ۳۶۶/۲.

^(۲) (الحشر/۶).

^(۳) عمدة القاری: ۲۴/۱۵، وتنوير المقياس من تفسير ابن عباس، الحشر/۳، ۸۶/۲، وأحكام القرآن للرازي:

۵۷۴/۳، ومن سورة الحشر.

^(۴) مسلم شريف، كتاب الجهاد والسير، باب حكم الفئ، رقم (۴۵۷۷).

^(۵) سنن أبي داود، كتاب الخراج والفئ والامارة، باب في صفایا رسول الله صلى الله عليه وسلم رقم (۲۹۶۳).

^(۶) فتح الباری: ۲۰۵/۶، وعمدة القاری: ۲۴/۱۵، وتكلمة فتح الملهم: ۴۹/۳.

دې سره ددې خبرې تعین او شو چې په قوم (وله) کښې خبره چا شروع کړې وه^(۱).
 قتال الرهط عثمان و اصحابه کښې عثمان واصحابه د محذوف مبتدا دپاره خبر دې. ای: هم عثمان
 واصحابه المذکورون.

البته دا د الرهط نه بدل یا عطف بیان هم کیدې شي^(۲).
 وار د امر صیغه ده. د اراحه افعال نه او او عاطفه دې. مطلب دادې چې دا دواړه په کومه
 جېگړه کښې دي. ددې نه ورته آرام ورکړئ^(۳).
 قال عمر: تیدکم: حضرت عمر او فرمائیل. لږ صبر او کړئ.

د تیدکم ضبط او معنی: تیدکم د تاء مثناة د فتحې او د کسرې سره او یاء ساکنه ده او دال
 مفتوحه یا مضمومه. یعنی تیدکم، دا اسم فعل دې د روید په شان. ددې معنی ده صبر او کړئ
 د ابوذر په روایت کښې دا کلمه تیدکم. بفتح المثناة وکس التحتانية مهبوز وفتح الدال. مروی ده.
 ابن التین فرمائی چې ددې اصل تیدکم دې چې د التؤدة مصدر نه مشتق دې. ددې معنی
 نرمی ده. ابن الاثیر هم دا خبره اختیار کړې ده^(۴).

قوله: أنشدکم باللله الذی یأذنه تقوم السماء والأرض، هل تعلمون أن رسول
الله صلی الله علیه وسلم قال: لا نورث، ما ترکنا صدقة؟ یرید رسول الله صلی

الله علیه وسلم نفسه. قال الرهط: قد قال ذلك: زة ستاسو نه د هغې ذات په
واسطه درکولو سره پوښتنه کوم چې د چا په حکم سره زمکې او اسمانونه قائم دي چې آیا
تاسو ته پته لگی چې نبی کریم ﷺ فرمائيلي وو چې مونږ ته کومه ترکه پاتې شي نو په
هغې کښې وراثت نه جاري کیږي، هغه خو صدقه ده؟ ددې نه نبی ﷺ خپل ذات مبارک مراد
اخستلې وو، حاضرینو او وئیل، بالکل، نبی کریم ﷺ دغه شان فرمائيلي وو.

آنشدکم کښې روایت د شین د ضمی سره دې، دا باء سره او د باء نه بغیر دواړو طریقو سره
 مستعمل دې نشدک الله او نشدک الله ددې معنی ده اسئکم بالله چې زة د الله تعالی په نوم
 مبارک سره تپوس کوم، درخواست کوم او د هغه واسطه درکوم.
 ددې نه علاوه دا لفظ د باب افعال نه هم مستعمل دې، یعنی د همزه په ضمی او د شین په
 کسرې سره (مضارع متکلم، نووی ددې وضاحت کړې دې)^(۵).

(۱) فتح الباری: ۲۰۵/۶.

(۲) عمدة القاری: ۲۴/۱۵.

(۳) پورته حواله و. تکمله فتح الملهم: ۴۹/۳.

(۴) عمدة القاری: ۲۴/۱۵، وفتح الباری: ۲۰۶/۶، والنهایة فی غریب الحدیث.....: ۱۷۸/۱، باب التاء مع
 الهمزة، مادة تند، وشرح القسطلانی: ۱۹۴/۵.

(۵) عمدة القاری: ۲۴/۱۵، وارشاد الساری: ۱۹۴/۵، وشرح النووی علی مسلم: ۹۰/۲.

به لائورث کنبې روایت د نون سره دې. یعنی د جمع متکلم صیغه ده، امام قرطبی فرمائی چې ددې نه مراد د انبیاء کرامو (ﷺ) جماعت دي، لکه په یو روایت کنبې دا الفاظ هم راغلې دي، انا معشرا الانبياء لائورث (د دې نه علاوه ابن عبدالبر د ابن شهاب عن مالک بن اوس عن عمر د طریق نه یو حدیث نقل کړې دي، د هغې الفاظ نور هم زیات واضح دي، فرمائی، انا معشرا الانبياء، ماترکنا صدقه (۶))

البته د حضرت حسن بصری (رضی الله عنه) مذهب دادې چې دا د حضرت نبی کریم (ﷺ) سره خاص دي، په دې کنبې نبی سره نور انبیاء (ﷺ) شامل نه دي، د هغوی استدلال د قرآني آیتونو پر وړاندې من آلی یعقوب (۷) او د وورث سلیمان (داود) (۸) نه دي.

لیکن د امت جمهور علماؤ دې آیتونو لره د میراث علم، نبوت، حکمت، یحیی علیه السلام دپاره او د مارغانو خبرې اترې د حضرت سلیمان دپاره، باندې حمل کړې دي، لهدا راجحه خبره هم داده چې د انبیاء کرامو (ﷺ) په مال کنبې میراث نه جاری کیږي، هغه صدقه وې (۹) انبیاء وارثان کیدې شي؟ پورته تفصیل په دې باره کنبې وو چې د انبیاء کرامو (ﷺ) څوک وارث کیدې شي یا نه، د هغوی په مال کنبې وراثت جاری کیږي یا نه. اوس سوال دادې چې آیا انبیاء کرام (ﷺ) هم وارثان نه شي کیدې چې د خپل مورثینو د میراث نه مال اومومی؟

په دې مسئله کنبې زمونږ د حضراتو احنافو، کثرا لله سوادهم. اقول دوه قسمه دي: علامه شامی په خپلو رسالو کنبې فرمائیلي دي چې نبوت د ارث نه مانع دي البته دا د وارثیت یا موروثیت دواړو نه مانع دي یا صرف د موروثیت نه؟ نو د شوافعو حضراتو میلان دویم طرفته دي چې نبوت صرف د موروثیت نه مانع دي د وارثیت نه مانع نه دي..... لیکن په دې مسئله کنبې زمونږ د امامانو اقول مختلف دي:

لکه د ابن نجیم د عبارت نه دا معلومیږي چې انبیاء کرام (ﷺ) نه وارثان جوړیدې شي او نه مورثین، فرمائی، کل انسان یرث ویورث، الا الانبياء عليهم السلام لا یرثون ولا یورثون، دغه شان فرمائی چې دا خبره چې منقول ده چې نبی د حضرت خدیجه د مال وارث جوړ شوې وو نو دا خبره صحیح نه ده، بلکه هلته خو داسې شوې وه چې هغې خپل ټول مال د صحت په وخت کنبې نبی ته هبه کړې وو (۱۰)

(۱) عمدة القاری: ۲۴/۱۵، والمفهم للقرطبی: ۸۵/۱۱، باب ما یصرف فیہ الفی.....

(۲) وتامه: ماترکنا فہو صدقه، انظر سنن التسانی الکبری، کتاب الفرائض، باب ذکر موارث الانبياء، رقم (۶۳۰۹) وفتح الباری: ۸/۱۲، کتاب الفرائض.

(۳) التمهید لابن عبدالبر: ۱۷۵/۸، حدیث ثامن لابن شهاب عن عروة.

(۴) مریم (۶).

(۵) النسل (۱۶).

(۶) عمدة القاری: ۲۵-۲۴/۱۵، وارشاد الساری: ۱۹۴/۵، و التمهید لابن عبدالبر: ۱۷۵-۱۷۴/۸.

(۷) الاشباہ والنظائر مع شرحه للحموی: ۴۹۶/۲، الفن الثانی، کتاب الفرائض، رقم (۱۷۸۲).

بل طرفته د ابن الکمال او سبک الانهر د عبارتونو نه معلومیږي چې انبياء کرام ﷺ هم د عوامو په شان وارثان جوړیدي شی^(۱) د شوافعو او مالکو مذهب پورته د علامه شامی په عبارت کښې تیر شو چې شافعيه د انبياء کرامو دپاره وارثیت صحیح گڼي. صاحب د "الاقتناع" علامه شریینی فرمائی:

"..... أن الناس في الارث أربعة أقسام: منهم من يرث ويورث، وعكسه فيها، ومنهم من يرث ولا يرث، وعكسه..... والرابع الانبياء عليهم السلام، فانهم يرثون ولا يورثون"^(۲)

د مالکو مذهب هم په دې مسئله کښې د شوافعو په شان دي. د هغوی په نزد هم دا راجحه ده چې انبياء کرام ﷺ وارثان کیدي شی. علامه دردیر په الشرح الکبیر کښې د نبی ﷺ په خصوصیاتو کښې لیکلې دي: "وبان لا يورث، وكذا غيره من الانبياء"^(۳) ددې په وضاحت کښې علامه دسوقی فرمائی چې ددې عبارت تقاضه داده چې هغوی وارثان کیدي شی. ځکه چې دردیر دلته په "لا يورث" باندې اقتصار کړې دي چې ددې مقتضی "يرث" ده. هم دا راجحه هم ده ځکه چې دا خبره ثابته ده چې نبی کریم ﷺ ته د خپل والد محترم په میراث کښې ام ایمن برکة حبشه ملاؤ شوې وه، او دې سره سره څه چیللی وغیره هم ملاؤ شوې وې^(۴) ابن سعد د ام ایمن په باره کښې فرمائی:

"قالوا: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ورثها عن ابيه..... فاعتق رسول الله صلى الله عليه وسلم ام ايمن حين تزوج خديجة..... رضى الله عنها"^(۵)

د حضرت ګنګوهی رائي زمونږ په مشائخو کښې حضرت ګنګوهی رضي الله عنه هم په دې مسئله کښې د شوافعو او مالکو په شان ددې خبرې قائل دی چې انبياء کرام ﷺ وارثان کیدي شی، مورث کیدي نه شی، فرمائی:

"اختلف العلماء في توريث الانبياء من غيرهم، فقال بعضهم: لا يرثون كما لا يورثون، وروا نحن معاشر الانبياء، لا يرث ولا يرث، والصحيح ان هذه اللفظة غير ثابتة....."^(۶)

^(۱) رسائل ابن عابدين: ۲/۲۰۲، الرحيق المختوم شرح قلاند المنظوم، فصل في موانع الارث. وردالمختار، كتاب الفرائض، (تمه): ۵/۵۴۳، جملة الموانع حينئذ ستة.....

^(۲) الاوجز: ۱۷/۵۴۴، والاقتناع: ۲/۲۸۵، كتاب بيان احكام الفرائض، القول في موانع الارث الحقيقية.

^(۳) الشرح الكبير مع الدسوقي: ۱/۲، باب الخصائص.

^(۴) پورته حواله، والاوجز: ۱۷/۵۴۴، وفي السيرة الحلية: ۱/۵۲، باب وفاة والده صلى الله عليه وسلم: وترك عبدالله خمسة اجمال، وقطعة من غنم، فورث ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم من ابيه.

^(۵) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۸/۲۲۳، ذكر ام ايمن، والاصابة: ۴/۴۳۲، فصل فيمن عرف بالكنية من النساء، الا ان فيه ورثها عن امه.

^(۶) الكوكب الدرر: ۲/۱۰۳-۱۰۴، كتاب الفرائض، تحت رقم (۲۱۰۵).

په دې عبارت کښې د هغه اللفظة نه مراد "لاورث" دې، دا غیر ثابت دې او عام روایات ددې لفظ د اضافې نه خالی دی، په عامو روایاتو کښې صرف د لاورث کلمات موندلې کېږي^(۱).

دغه شان علامه گنگوهری د حدیث نبوی سلون من مالی^(۲) په تشریح کښې فرمائی:

والایراد بانه صلى الله عليه وسلم لم یکن له مال سیاهکة توهم، أفلم یکن له صلى الله عليه وسلم مافیة اکله وشربه، والتركه التی اصابه من أیه؟ وما اشتهر من "إن لا ورث، ولا ورث"، فالکلمة الأولى منها لم تثبت^(۳).

خلاصه دا شوه چې د حضرت گنگوهری موقف په دې مسئله کښې هم هغه دې چې کوم موقف د شوافعو او د مالکونو دې چې انبیاء کرام عليهم السلام وراثان کیدي شی^(۴).

یو سوال او د هغې جواب: په دې پورته مذکوره موقف باندې سوال اعتراض کېږي چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د دریو لونړو مبارکو حضرت زینب، حضرت رقیه او حضرت ام کلثوم رضی الله عنهن وفات خو د نبی صلی الله علیه و آله په ژوند مبارک کښې شوې وو لیکن په روایاتو کښې دا خبره چرته هم نشته چې نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغوی په میراث کښې څه حصه اخستلې وی.

نو علماو د سیرت ددې جواب دا ورکړي دې چې اول خو دا خبره تسلیمه نه ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله د هغوی په میراث کښې څه حصه نه ده اخستلې.

دویمه دا چې که دا دعوی تسلیمه هم کړي شی چې نبی د هغوی میراث نه وو اخستلې نو کیدي شی چې د استغناء په طور ئې نه وی اخستلې لیکن بهر حال په دې سره د وراثیت نفی

نه شی کیدي^(۵)، والله اعلم بالصواب.

د "صدقة اعراب" حدیث نبوی "لاورث ما ترکنا صدقة" کښې لفظ د صدقة مرفوع دې، ملاعلی قاری فرمائی، دا رفعې سره دې او جمله مستانفه ده، گویا که نبی صلی الله علیه و آله چې کله او فرمائیل، "لاورث"، نو قدرتی طور باندې دا سوال پیدا شو چې بیا به ستاسو د ترکې څه کېږي؟ نو جواب اوکړي شو چې "ما ترکنا صدقة"، چې مونږ څه پرېږدو نو هغه صدقه ده.

دا لفظ د نصب سره هم مروی دې، په دې صورت کښې به د عبارت تقدیر داسې شی "ما ترکناه مهذول صدقة"، نو خبر (مهذول) حذف کړي شو او صدقه د نصب په صورت کښې، حال شو او د خبر په عوض کښې باقی پاتې شو.....

د شیعه شنیعه دا وینا چې په دې جمله کښې ما نافیة ده او لفظ د صدقة د ترکنا مفعول به

^(۱) تعليقات الکوکب الدرې للکاندهلوی: ۳/ ۱۰۴، وكذا انظر اوجز المسالك: ۱۷/ ۵۴۵.

^(۲) الکوکب الدرې: ۴/ ۲۲۹، کتاب التفسیر، سورة الشعراء، تحت قوله صلى الله عليه وسلم: سلوني من مالی ("

^(۳) تعليقات الکوکب: ۴/ ۲۲۹، والاوزج: ۱۷/ ۵۴۵.

^(۴) تعليقات الکوکب: ۴/ ۲۳۰، والبذل: ۱۰/ ۷۳، کتاب الفرائض، باب: فی میراث ذوی الارحام، رقم (۲۹۰۲)، والاوزج: ۱۷/ ۵۴۶، والسيره الحلیة: ۱/ ۵۲، باب وفاة والده صلى الله عليه وسلم.

کیدو په وجه منصوب دې نو دا بهتان او افتراء ده. د هغوی د رد دپاره دا هم کافی ده چې په اکثر روایاتو کېې ترکناه د ضمیر منصوب سره راغلې دې چې ضمیر عائد دې او ددې مرجع ما موصوله ده.

ددې نه علاوه په بعضې روایتونو کېې "فهو صدقة" راغلې دې^۱، ددې خو په مرفوع کیدو کېې څه شک نشته چې هو ضمیر مبتداء ده او صدقة نې خبر دې.

دغه شان هغه احادیث چې په هغې کېې ددې قسمه صراحت راغلې دې: **«إنا معشر الانبياء، لا نورث»** ددې ټولو خلاصه داده چې دلته لفظ د صدقة اکثر روایتونو کېې مرفوع دې او ما موصوله ده، نه چې مانافیه ده^۲.

قوله: فأقبل عمر على علي وعباس، فقال: أنشدكم الله، أتعلمان أن

رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال ذلك؟ قالوا: قد قال ذلك.... بیا حضرت عمر رضی اللہ عنہ د حضرت علی رضی اللہ عنہ او حضرت عباس رضی اللہ عنہ طرفته متوجه شو او وې فرمائیل: زه ستاسو دواړو نه د الله تعالی په نامه سره تپوس کوم چې آیا تاسو دواړو ته معلومه ده چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مذكوره خبره ارشاد فرمائیلې وه؟ هغوی دواړو او فرمائیل. بالکل نې ارشاد فرمائیلې وه

اول حضرت عمر رضی اللہ عنہ د سفارشیانو وړاندې مذكوره سوال کیخودو چې آیا تاسو د نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا فرمان اوریدلې وو چې "لا نورث، ما ترکنا صدقة؟" چې هرکله هغوی د اوریدلو اقرار او کړو نو هم دا سوال نې د حضرت علی رضی اللہ عنہ او حضرت عباس رضی اللہ عنہ نه هم او کړو. چې د هغې جواب دې دواړو حضراتو هم دا ورکړو چې مونږ دا خبره د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه اوریدلې ده، مونږ ددې تصدیق کوو. دا د وړاندې خبرې دپاره یو قسمه تمهید دې د **ذلك** مشارالیه حدیث "لا نورث، ما ترکنا صدقة" ده^۳.

قوله: قال عمر: فأنى أحدكم عن هذا الأمر: إن الله قد خص رسوله صلى

الله عليه وسلم فى هذا الفئ بشئ لم يعطه اخدا غيره، ثم قرء (وما آفأ الله على رسوله منهم - ألى قوله - قدیر) فكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم: حضرت عمر او فرمائیل، زه تاسو ته په دې معامله کېې وایم، الله تعالی د خپل

^۱ (انظر الموطأ، كتاب الكلام، باب ماجاء فى تركه النبى صلى الله عليه وسلم، رقم (۱۸۰۸)).

^۲ (مرقاة المفاتيح: ۱۲۹/۱۱-۱۳۰، كتاب الفضائل والسمائل، رقم (۵۹۷۶)، وشرح الطيبي: ۱۹۵/۱۱، والاوز: ۵۳۵/۱۷، والتعليق الممجد: ۳۱۹).

^۳ (عمدة القارى: ۲۵/۱۵، وارشاد السارى: ۱۹۴/۵).

رسول پاک ﷺ دپاره په دغه مال فی کنبې څه مخصوص حصه مقرر کړې وه، چې په هغې کنبې هغوی چاته هم ورکړې نه وې ده په دې وجه داصرف اوصرف د نبی کریم ﷺ سره خاص وه. په عبارت کنبې ذکر کړې شوي آيت پوره دغه شان دې

وما افاء الله على رسوله منهم فَمَا أُوجِفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَسْلُطُ رِسَالَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ، وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ^(۱)

او کوم مال چې الله تعالی خپل رسول پاک ﷺ ته د دوی نه ورکړې دې، په دې باندې تاسو نه اسونو ته منډه ورکړې ده او نه اونیانو ته. لیکن خپلو رسولانو ته په چا باندې چې اوغواړي غلبه ورکوي او الله پاک ته په هر هر څیز باندې پوره قدرت حاصل دې.

پورته آيت کریمه چې څنگه د مال فی تعریف ته شامل دې نو دغه شان په دې کنبې ددې خبرې وضاحت هم راغی چې دا مال به د نبی کریم ﷺ دپاره خالص وو او په دې کنبې د هیچا څه حق نه وو، نبی ﷺ چې دا مال څنگه صرف کوي نو هغوی ته ددې اختیار وو او په هغوی باندې دا منحصر وه، د باب د حدیث د جملې فَكَانَتْ هَذِهِ خَالِصَةً لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مطلب هم دا دې^(۲)

اوس دا خبره ذهن ته راځي چې نبی کریم ﷺ به په دې مال باندې څه کول؟ نو ددې جواب دادې چې دا مال به د هغوی په نان نفقه او د هغوی د اهل و عیال په نان نفقه کنبې استعمالیده او څه به چې باقی پاتې شو نو هغه به یې د مسلمانانو په مصلحتونو کنبې خرچ کوو لکه څنگه چې وړاندې روایت کنبې راځي.

والله ما احتازها دونکم، ولا استاثریها علیکم، قد اعطاکوها، وبشها فیکم لیکن په الله قسم: نبی کریم ﷺ دا مال صرف د خپل ځان دپاره جمع کړې نه وو او نه یې خپل ذات ته په تاسو باندې ترجیح ورکړې وه، بلکه دا مال هغوی هم تاسو ته درکړو او په تاسو کنبې یې تقسیم کړو. د مختلفو الفاظو ضبط او معنی: احتاز کنبې دوه روایتونه دي:

① حاء مهمله او زاء معجمه سره ددې مصدر حیازة دې، ددې معنی ده جمع کول. د اکثرو روایت هم دادې.

② د کشمیېني په روایت کنبې دا لفظ حاء معجمه او راء مهمله سره دې، یعنی اختار، ددې معنی ده اختیارول^(۳)

د استاثرمعنی ده خپل ځان ته ترجیح ورکول^(۴)

(۱) الحشر (۶) -

(۲) عمدة القاری: ۲۵/۱۵ -

(۳) پورته حواله، وقع الباری: ۲۰۶/۶، وارشاد الساری: ۱۹۵/۵ -

(۴) عمدة القاری: ۲۵/۱۵، وارشاد الساری: ۱۹۵/۵ -

په اعطا کړو، که چېرې هم دوه روايتونه دي:

① اعطا کړو، په دې صورت کې چې به د ضمير مرجع اموال الفی وی.

② اعطا کړو، په دې صورت کې چې به مرجع فی وی،^(۱) په دواړو صورتونو کې چې څه قباحت نشته.

د بشپړ معنی ده: فرقها یعنی تقسیم ئې کړل، چې د بې بیته پېژندنې مثله مشدده سره نه دي^(۲) او مطلب دادې چې دا اموال فی اگرچه د نبی کریم د ذات اقدس سره خاص وو، لیکن په دې سره به نبی کریم درشته دارو او غیر درشته دارو دواړه قسمه خلقو معاونت او امداد فرمائیلو. د نسائی شریف^(۳) د عکرمه بن خالد عن مالک بن اوس د طریق نه ددې تأیید کړې:

قوله: حتی بقي منها هذا المال، فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينفق على أهله نفقة سنتهم من هذا المال، ثم يأخذ ما بقي، فيجعله هجلاً مال

الله: تردې چې په هغې کې دا موجوده مال (زمکې) باقی پاتې شوې دی، په دې کې به نبی کریم ﷺ د اهل عیال دپاره د ټول کال نفقه ویستله، بیا به چې څه باقی پاتې شو نو هغه به ئې د الله تعالی د مال په طور باندې ساتلو.

یو اشکال او د هغې جواب: پورته عبارت بالکل واضح دي، لیکن د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها په یو حدیث کې^(۴) رسول الله صلی الله علیه وسلم د درعه مرهونه عند یهودی پشلائين صاعاً من

شعیر^(۵)، وارد شوې دي چې د نبی ﷺ د وفات په وخت د هغوی مبارک یو زړه د یهودی سره د دیرش صاعو اوریشو په بدله کې چې گانډه کیخودلې شوې وه.

سوال دا دي چې هرکله خپل ذاتی مال دومره فراخه وو چې د کور والاد خرج د جدا کولو نه پس به هم ډیر مال بچ پاتې شو، کوم به چې بیا په بیت المال کې جمع کیدې شو نو د حضرت عائشه صدیقه ددې حدیث څه مطلب دي او د قرض هغه هم زرعه په رهن کې کیخودل؟
اخستلو ضرورت ولې پېښ شو؟

ددې جواب دادې چې عام معمول خودا وو چې د ټول خرج به ئې جدا کوو، لیکن کال تیریدلو سره سره نبی کریم ﷺ نور د خیر کارونو او خارجي ضروریاتو کې به هم ددې نه صرف کوو، دغه شان د کال په پوره کیدو باندې به مقرر نفقه ختمه شوه او د قرض اخستلو ضرورت به پېښ شو، علامه قسطلانی فرمائی:

(۱) ارشاد الساری: ۱۹۵/۵.

(۲) پورته حواله. و عمدة القاری: ۲۵/۱۵.

(۳) سنن النسائی، اول کتاب قسم الفی، رقم (۴۱۵۳).

(۴) فتح الباری: ۲۰۶/۶.

(۵) انظر صحيح البخاری، کتاب الجهاد والسير، باب ما قبل فی درع النبی صلی الله علیه وسلم،، رقم (۲۹۱۶).

«هذا لا يعارضه حديث عائشة أنه صلى الله عليه وسلم تولى ودعه مروهنة على شعير، لأنه يجتمع بينهما بانه كان يدخل لاهله قوت سنتهم، ثم في طول السنة يحتاج لمن يطرقه إلى إخراج شيء منه، فيخرج به، فيحتاج إلى تعويض ما أخذ منها، فلذلك استدان» (۱)

«مجعل مال الله كنبی مجعل د ميم د فتحی سره د ظرف صیغه ده، بیت المال ترینه مراد دې چې په هغې سره به اسلحه وغیره اخستې کیده او د مسلمانانو په نورو مصلحتونو باندې به دغه مال خرج کولې شو» (۲)

قوله: فعمل رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك حياته، أنشدكم بالله، هل

تعلمون ذلك؟ قالوا: نعم: نو د نبی کریم ﷺ په خپل ژوند مبارک کنبې هم دغه معمول وو، تاسو خلقو ته د الله تعالی واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آیا تاسو خلقو ته ددې علم شته؟ جماعت او وئیل، بالکل، مونږ ته ددې معلومات شته.

په عمل کنبې ميم مکسور دې، دا دلته د باب سمع نه مستعمل دې؟

قوله: ثم قال لعلي وعباس: أنشدكم بالله، هل تعلمان ذلك؟: بيا حضرت عمر رضی الله عنه حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه طرفته متوجه کیدو سره او فرمائیل آیا تاسو دواړو ته هم ددې خبرې معلومات شته؟

دلته په روایت کنبې سوال خو مذکور دې لیکن دې دواړو حضراتو په جواب کنبې څه او فرمائیل ددې تذکره نشته، نو د کتاب الفرائض د عقیل په روایت (۳) کنبې ددې نه پس دا

اضافه هم روایت شوې ده، «قالا: نعم» (۴)

قال عمر: ثم توفي الله نبيه صلى الله عليه وسلم، فقال أبو بكر: أنا ولي رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقبضها أبو بكر، فعمل فيها بما عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم، والله يعلم أنه فيها لصا دق، بار، راشد، تأيم للحق، ثم توفي الله الأب بكر، فكننت أنا ولي أبي بكر، فقبضتها سنتين من أمارتى، أعمل فيها بما عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم وما عمل فيها أبو بكر، والله يعلم أني فيها لصا دق، بار، راشد، تأيم، للحق

حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل، بيا الله تعالی خپل نبی پاک ﷺ پورته کړو نو حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه او فرمائیل چې زه د رسول الله مبارک ﷺ نائب یم، نو دغه مال هغوی په خپل

(۱) ارشاد الساری: ۱۹۵/۵، وايضا فی الفتح: ۲۰۶/۶، والعمدة: ۱۲۵/۱۵

(۲) پورته حواله جات.

(۳) ارشاد الساری: ۱۹۵/۵.

(۴) صحيح البخاری، كتاب الفرائض، باب قول النبي: لانورث (رقم ۶۷۲۸).

(۵) ارشاد الساری: ۱۹۵/۵، وفتح الباری: ۲۰۶/۶.

تصرف کنبي واخسته. او هغوی په دې کنبي هم په دغه معمول باندې روان وو. کوم معمول چې د نبی کریم ﷺ وو. الله تعالی ته ښه علم دې چې هغوی ددې مال په معامله کنبي رښتونی، نیک، هدایت یافته او د حق تابع وو. بیا الله تعالی حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خپل خان ته اوغوښتلو نو زه د ابوبکر صدیق رضی الله عنه ولی او نائب جوړ شوم، ما د خپل خلافت ابتداي، دوو کالو پورې دا مال په خپل تصرف کنبي اوساتلو. ما هم په دې کنبي خپل هغه معمول اوساتلو کوم چې د نبی کریم ﷺ او د هغوی نه پس د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه وو، الله تعالی ته ښه معلومه ده چې زه ددې مال په معامله کنبي رښتونی، نیک، هدایت یافته او د حق تابع یم.

بار زاء مشدده سره، د بریر نه دي، ددې معنی ده نیک. "إمارتی" د حمزه کسري سره، خلافت او حکومت ته وائی، یو بل لفظ دې اماره د حمزه د فتحې سره، د هغې معنی ده علامت او نشانی.

د کتاب الاعتصام په روایت، چې د عقيل ابن شهاب د طریق نه دي، کنبي فقال ابوبکر: أنا ولی..... ففعل فيها بما عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم، "الفاظو نه پس دا کلمات هم موندلې شی، "واتماحيثننذ. واقبل على علي وعباس. تزعمان أن أبابكر كذا وكذا" (۱) او د مغازی د شعيب بن ابی حمزه په روایت کنبي د "تذكران أن أبابكر فيه كما تقولان" (۲) الفاظ دی. ددې دواړو روایتونو نه واضح روایت هغه دي کوم چې په مسلم شریف کنبي دي، په هغې کنبي په دې دواړو روایتونو کنبي مذکور د مبهم کلماتو وضاحت هم کړې شوې دي چې د کذا وکذا او "كما تقولان" مراد څه دي، په دې روایت کنبي مذکوره اضافه لاندې ذکر کولې شی.

"فجئتما، تطلب ميراثك من ابن أخيك، ويطلب هذا ميراث امراته من أبيها، فقال أبوبكر: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "ما نورث، ماتركنا صدقة"، فإيتباه كاذباً آثما غادرا عائنا" (۳) ددې درې واړو طرقو نه دا لاندې فائدي مستنبط شوې:

① ددې حديث مدار چونکه امام زهري دې نو په دې سلسله کنبي د هغوی کار دادې چې هغوی د مذکوره کلماتو، کوم چې د ابوبکر صدیق رضی الله عنه په باره کنبي او ويلي شو، روایت به کله صراحة کوو، کله به ئې مبهم کلمات استعمالول، هم دا حال د حضرت مالک ابن اوس هم دې چې کله صراحت کوی او کله کنایه کوی.

② هم دا روایت اسماعيلي وغيره هم درج کړې دي، د هغوی د بشر بن عمر په طریق کنبي دا کلمات بالکل نشته، محذوف دی، ددې مثال هم هغه دي کوم چې د روایت په ابتداء کنبي

(۱) ارشاد الساري: ۱۹۵/۵.

(۲) صحيح البخاري، كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب مايكره من التعق..... رقم (۷۳۰۵).

(۳) صحيح البخاري، كتاب المغازی، باب حديث بنی النضير، ومخرج رسول الله..... رقم (۴۰۳۳).

(۴) صحيح مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب حكم الفئ، رقم (۴۵۷۷).

دې چې حضرت عباس عليه السلام حضرت علي عليه السلام ته بد رد وئيلې وو، په دې کښې تاويل هم هغه دې چې غوره او بهتره خبره هم ددې کلماتو حذف کول دي.

قوله: ثم جئتمني تكلماني، وکلمتکما واحدة، وامرکما واحد، جئتمني يا عباس تسالني نصيبك من ابن اخيك، وجاعني هذا - يريد علياً - يريد نصيب امراته

من ايها: بيا تاسو دواړه ماته په دې معامله کښې ماسره خبره کولو دپاره راغلئ، ستاسو دواړو خبره يوه وه او معامله هم يوه وه، ائې عباس! ته ماته د خپل وراړه، صلى الله عليه وسلم، حصه اخستلو دپاره راغلې او دې (علي، هم ماته راغئ چې دوی ته د خپلې بې بې حصه ورکړې شې.

د باب حديث او امام عبدالرزاق: علامه عقيلي^(۱) نقل کړې دی چې امام عبدالرزاق بن همام، چې مشهور محدث، صاحب د مصنف او د اصحاب سته راوی دې، هغوی دې مقام ته رارسيدو باندې يوه ډيره بې مناسبه جمله استعمال کړه، اگرچه دا د وئيلې کيږي چې دا جمله هغوی د حضور اقدس عليه السلام د محبت نه د مجبوره کيدو په وجه وئيلې ده ليکن بهر حال د حضرت عمر عليه السلام په باره چونکه دا جمله استعمال شوې ده او د حضرت عمر فاروق عليه السلام چې د حضور اقدس سره کوم تعلق او د زړه تړون وو نو هغه معلوم او مشهور دې، په دې وجه د امام عبدالرزاق په دې جمله باندې د افسوس د اظهار نه سوا بله څه لاره نشته.

هغه حضرت عمر فاروق باندې تنقيد کښې ليکي: "انظر الى هذا الاونك، يقول: من ابن اخيك، من ايها، لايقول: رسول الله صلى الله عليه وسلم" (اللفظ للذهبي^(۲)).

پورته چې کوم روايت تير شو، په هغې کښې حضرت عمر فاروق عليه السلام د نبی کریم ذکر حضرت عباس سره اوکړو نو ابن اخيك ئې او فرمائيل او حضرت علي سره ئې اوکړو نو يريد نصيب امراته من ايها ئې او فرمائيلو، په دې باندې امام عبدالرزاق خفه شوې دې چې دې بيوقوف ته او گوږه: حضور اقدس په من ابن اخيك او من ايها سره رابلي او د رسول الله الفاظ نه لولي.

اونوک بيوقوف ته وئيلې شې، په دې کلام کښې ددې نه مراد حضرت عمر عليه السلام دې دا لفظ نوک د ينوک نوکا وواکاږس، نه مشتق دې، د اونوک جمع نوک او نوک راځي^(۳).

علي بن عبد الله بن مبارک صنعاني وائي چې زيد بن المبارک به د امام عبدالرزاق د حديث

(۱) فتح الباري: ۶/۲۰۶.

(۲) الضعفاء الكبير: ۱۱۰/۳.

(۳) ميزان الاعتدال: ۶۱۱/۲.

(۴) القاموس الوحيد، باب النون، مادة نوک، والنهية للجزري: ۵/۱۲۹، باب النون والواو..... وغريب الحديث

للخطابي: ۱۴۹/۲، وتاج العروس: ۳۷۸/۲۷، مادة (ن و ک).

په مجلسونو کښې پابندئ سره شرکت کوو او د هغه نه به نبي ښه روايتونه نقل کول ليکن بيا د عبدالرزاق نه نقل کړې شوې ټول کتابونه زيد بن المبارک اوسيزل او د محمد بن ثور حلقو ته به تلو، چا ترينه د وجې تپوس او کړو نو وي فرمايل چې مونږ يو ځل د هغه په درس کښې شريک وو چې هغه د ابن الحدثان حديث (د باب حديث) روايت کړو، چې کله د حضرت عمر رضي الله عنه دې کلماتو فتحه انت تطلب ميراثک من ابن اخيك.....ته راوړسیده نو پورته ذکر کړې شوې کلمات نبي او وئيل انظر الى هذا الانوك.....زيد بن المبارک فرمائي چې زه د هغه د مجلس نه پاسيدم او دوباره د هغه طرفته لانه رم او نه اوس د هغه نه روايت کوم (۱)

حافظ شمس الدين ذهبي په ميزان الاعتدال کښې ددې حکايت نقل کولو نه پس دا وئيلي دي چې اول خو دا کلام مرسل دې، ددې په ثبوت کښې اشکال دې چې عبدالرزاق دا خبره کړې هم ده که نه

که اومنلې شي چې دا خبره هغوی کړې ده نو بيا د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه له طرفه حافظ ذهبي په جواب کښې فرمائي چې حضرت عمر رضي الله عنه دلته د اصحاب الميراث په ژبه کښې خبره کړې ده لکه د هغوی مقصد "من ابن اخيك" وئيلو سره هغه د ميراث تعلق ښکاره کول وو ځکه چې حضرت عباس رضي الله عنه په عصبه کښې داخل وو او "من ايها" وئيلو سره د حضرت فاطمة الزهرا رضي الله عنها د نيمې حصې ذکر مقصود وو، چې کله لور يواځې وي نو هغه د پلار په ميراث کښې د نيمې وارثه وي. په دې وجه هغوی د اصحاب الميراث په ژبه کښې "من ابن اخيك" او "من ايها" وئيلي دي. خدانخواسته تحقير خو ترې نه هلو هم نه دې مقصود.

قلت: في هذه الحكاية (رسال، والله أعلم بصحتها، ولا اعتراض على الفاروق رضي الله عنه فيها، فانه تكلم بلسان قسمة التركات) (۲)

په ميزان الاعتدال کښې خو ذهبي د امام عبدالرزاق څه حده پورې دفاع کړې ده ليکن په سير کښې هغوی امام عبدالرزاق لره هم په دغه مذکوره کلماتو باندې د سخت تنقيد نشانه کړې دې، د هغې وجه ښکاره ده ځکه چې حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په دې حديث کښې هر ځانې د حضور اکرم صلی الله علیه و آله عظمت او توقير سره ذکر کړې دې او موقع په موقع نبي د نبي کریم صلی الله علیه و آله د تقليد او د اتباع ذکر کړې دې، په دې وجه دا ولې په بې ادبۍ او گستاخۍ باندې حمل کولې شي؟ او مونږ دا هم وايو چې چا دا په بې ادبۍ باندې حمل کړې ده هغه يا خو په خپله مغلوب الحال دې يا هغه په خپله د بې ادبۍ ارتکاب کړې دې.

لکه حافظ ذهبي په سير کښې ليکي: "قلت: هذه عظيمة، وما فهم قول امير المؤمنين عمر، فانك يا هذا، لوسكت، لكان اولي بك، فان عبر انما كان في مقام تبيين العمومة والبنوة، والا فعبير رضي الله عنه أعلم بحق

(۱) کتاب الضعفاء الكبير للعقيلي: ۱۱۰/۳، وميزان الاعتدال: ۱۱/۳، عوسير اعلام النبلاء: ۵۷۲/۹۔

(۲) ميزان الاعتدال: ۶۱۱/۳۔

المصطفى وبتوقيده وتعظيمه من كل متحذلق^(۱)، متطعم^(۲)، بل الصواب أن نقول عنك: انظروا الى هذا الاتوك الفاعل - عفا الله عنه - كيف يقول عن عمر هذا، ولا يقول: قال أمير المؤمنين الفاروق؟! وبكل حال فنستغفر الله لنا ولعبد الرزاق، فانه ما مرن على حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، صادق^(۳)

قلت لکما: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا نورث ماترکنا صدقة هغه وخت ما تاسو دواړو ته وئيلې وو چې نبی کریم ﷺ فرماييلې دی چې زموږ په ترکه کښې میراث نه جاری کیږي. مونږ چې کومه ترکه پرېږدو نو هغه صدقه ده.

د نبی کریم د فرمان "لا نورث ماترکنا صدقة" څه تشریح خو مونږ ددې باب د حدیث په شروع کښې بیان کړې وه چې په دې مسئله کښې د اهل سنت مسلک دا دی چې دا حکم صرف د نبی ﷺ سره خاص نه دی بلکه ټول انبیاء کرام ددې حکم په عموم کښې داخل دی، صرف حسن بصری رحمته الله علیه او ورسره ابن علی رحمته الله علیه (۴) دې لره د نبی ﷺ سره خاص کوی.

او د شیعه امامیه (علیهم لعائن الله والبالاکة والناس اجمعین) عقیده داده چې د عامو خلقو په شان د انبیاء کرامو ﷺ په مال کښې هم میراث تقسیمېږي او په حدیث شریف کښې مختلف قسم لرې لرې تاویلات کوی، مونږ لاندې د اهل علم دپاره یو واقعه ذکر کوو. چې د خوند سره سره د لوی فاندې نه هم خالی نه ده.

د ابن شاذان او د ابن المعلم مناظره: علامه باجی د ابو جعفر سماني په حوالې سره لیکلی دی چې ابوعلی بن شاذان چې لوڼې عالم او امام وو لیکن هغوی ته په عربي علومو باندې مهارت حاصل نه وو، هغوی په دې پورته مسئله باندې د امامیه یو عالم ابو عبد الله بن المعلم سره مناظره اوکړه چې د خپل وخت د امامیه د امام کیدو سره سره ورته په عربي علومو باندې هم لوی مهارت حاصل وو.

ابن شاذان په خپل موقف باندې د نبی کریم ﷺ دا حدیث مبارک پیش کړو:

"إنا معاشرة الانبياء، لا نورث، ماترکنا صدقة"^(۵)

(۱) دا لفظ د تحذلق نه مشتق دی، ددې معنی ده پوتې ایشتل (یعنی لوڼې لوڼې خبرې کول مترجم: المتحذلق معنی شوه پوتې ایشتونکې: القاموس الوحيد، باب الحاء، مادة حذلق).
(۲) ددې لفظ معنی ده غالی، د حد نه تجاوز کوونکې وغیره، د نبی کریم د حدیث: هلك المتطعمون

[مسلّم، رقم (۶۷۲۵)، ابو داود، رقم (۴۶۰۸)] په شرح کښې علامه ابن الاثير جزري فرماني یم المتعمقون، المغالون فی الکلام، المتکلمون باقصی حلو قهم، ماخوذ من النطع، وهو الفار الاعلی من الفم، ثم استعمل فی کل تعمق، قولاً وفعلًا. انظر النهایة: ۷۴/۵، باب النون مع الطاء).
(۳) سیر اعلام النبلاء، ج ۹ ص ۵۷۲-۵۷۳.

(۴) المنتقى: ۵۰۱، ۵۰۰/۹، تلخیص الحبير: ۲/۲۸۵، کتاب النکاح، الواجبات، رقم (۱۴۵۹)، دار الکتب، والاوجز: ۵۳۵/۱۷، والتعلیق المجدد: ۳۱۹، کتاب الفرائض، باب النبی صلی الله علیه وسلم هل یورث؟
(۵) سنن النسائي الكبير، کتاب الفرائض، ذکر موارث الانبياء، رقم (۶۳۰۹)، والکامل لابن عدی: ۸۶/۲، رقم (۳۰۷).

په دې باندې ابن المعلم په جواب کښې اووئیل چې دا کلمه د صدقه منسوب ده د حال واقع کیدو په وجه، چې ددې تقاضه داده چې نبی کریم کوم خیزونه د صدقې په طور پریخودلې وو نو په هغې کښې به میراث نه جاری کیږي، د هغې به څوک وارث نه وي. ددې نه مونږ هم منع نه کوو، البته کوم خیزونه چې نې د صدقې په طور نه دی پریخودلې نو په هغې کښې به میراث جاری کیږي.

ابن المعلم دا استدلال دې دپاره کړې وو چې هغه ته دا خبره معلومه وه چې ابن شاذان په عربی علومو باندې ډیر نه پوهیږي او په دې کښې ډیر مهارت نه لري او نه د حال او د غیر حال فرق باندې پوهیږي، لیکن ددې هرڅه باوجود ابن شاذان ابن المعلم لره لاجواب کړو. هغه داسې چې ابن شاذان ابن المعلم ته اووئیل ستا گمان دادې چې دا لفظ د صدقه منسوب دې او ته دا وائې چې کوم خیزونه نبی کریم ﷺ د صدقې په طور پریخودلې وي په هغې کښې مونږ هم تاسو سره موافق یو چې په هغې کښې میراث نه جاری کیږي لیکن واوړه! ماته د نصب او د رفع فرق معلوم نه دې دغه شان په دې مسئله کښې د نصب او د رفع په فرق باندې د ځان پوهولو ضرورت هم نه محسوسوم البته یو خبره ده چې نه په هغې کښې ماته څه قسم شک شته او نه تا ته چې حضرت فاطمه ﷺ افسح العرب وه. دغه شان صدقه منسوب دې یا مرفوع، په دې باندې هم د ټولو نه زیاته پوهیدله، هم دا صورت د حضرت عباس ﷺ هم دې هغه هم په میراث کښې مستحق وو، که نبی موروث وو، هم دغه حال د حضرت علی ﷺ هم دې ځکه چې د هغوی شمار هم د قریشو په فسیحو علماؤ کښې کیږي بلکه د هغوی نه هم په مرتبه کښې اوچت او لوئې وو.

او واوړه! چې کله حضرت فاطمه ﷺ د خپلې حصې طلب کولو دپاره حضرت ابوبکر صدیق ﷺ ته تشریف راوړلو نو هغوی چې حضرت فاطمه الزهرا ﷺ ته کوم جواب ورکړو، ددې نه هغوی هم دا اوگنډل چې د نبی ﷺ په میراث کښې هغوی دپاره هیڅ هم نشته او د خپلې دعوی نه وروستو شوه، هم دغه شان حضرت عباس ﷺ هم دا اوگنډل، هم دغه شان حضرت علی ﷺ او نورو صحابه کرامو ﷺ هم اوگنډل، په هغوی کښې چا هم دا اعتراض اونکړو کوم اعتراض چې تاسو کوئ. دغه شان حضرت ابوبکر صدیق ﷺ چې ددې حدیث نه کوم استدلال کوی نو هغوی هم ددې حدیث دا مفهوم نه اخلي کوم چې تاسو اخلي، بلکه د هغوی مقصد هم د ممانعت تقاضه ښکاره کول دی، حال دادې چې د حضرت ابوبکر صدیق ﷺ په اهل عربو کښې د فصیح اولوئې عالم کیدو کښې د چا هم څه اختلاف نشته، که د حدیث کلماتو په ممانعت باندې دلالت نه کوو نو دا به هغوی هیڅکله به دلیل کښې پیش کړې نه وو.

اوس دوه صورتونه دي، صدقه منسوب دي لکه څنگه چې ستاسو دعوی ده لیکن ددې نه هغه مفهوم او مطلب چاهم نه دې اخستلې کوم چې تاسو اخلي، حالانکه دغه ټول حضرات د عربو فصیح خلق وو لهدا د نصب تقاضه هم هغه ده چې کومه دغې حضراتو گنډلې وه چې میراث نه جاری کیږي، په دې وجه ستاسو دعوی باطله ده.

یا دا لفظ مرفوع دي، داسې کیدل پکار هم دی او هم دغه شان مروی هم دې په دې وجه په

دې کښې د نصب دعوی باطله ده. (۱)

فلما بدا لی أن أدفعه إلیکم، قلت: إن شئتم دفعتمها إلیکم، علی أن علیکم عهد الله وميثاقه لتعملان فیها بما عمل فیها رسول الله صلى الله علیه وسلم وبما عمل فیها أبوبکر، وبما عملت فیها منذ ولیتمها، فقلتما: ادفعها ألینا، فبذلک دفعتمها إلیکم، فأنشدکم بالله، هل دفعتمها إلیهم بأذلک؟ قال الرهط: نعم.

چې هر کله زما سینه په دې خبره کهلاؤ شوه چې دا مال تاسو دواړو ته حواله کړم نو ما تاسو ته وئیلې وو چې که تاسو دواړه غواړئ نو دا مال تاسو ته حواله کوم په دې شرط چې د الله تعالی د عهد او د وعدې پابندی به په تاسو باندې لازم وی چې تاسو دواړه به ددې زمکو په خدمت کښې هغه معمول اختیاروئ کوم معمول چې د نبی کریم ﷺ و. کوم چې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه و او کوم معمول او طریقه چې زما راروانه ده د کوم وخت نه چې ما ددې ذمه دارۍ قبوله کړې ده. نو هغه وخت، تاسو دواړو وئیلې وو چې په دې شرط باندې، دا زمکې مونږ ته حواله کړه لهدا ما په دې شرط باندې تاسو دواړو ته دا زمکه حواله کړې وه، زه تاسو ته د الله تعالی واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آیا ما دا زمکې دې دواړو حضرت علی و عباس ته په دې شرط باندې حواله کړې وې؟ د صحابه کرامو رضی الله عنہم جماعت او وئیل، آوجی اېم دغه شان وه.

مطلب دادې چې دا زمکې ددې دواړو حضراتو په حواله باندې د تملیک په غرض سره نه وې شوې بلکه د تصرف او د فائدې په غرض سره ورته حواله کړې شوې وې چې تاسو دواړه په دې کښې تصرف کولې شئ او خو مره چې ستاسو دواړو حق دې د هغې په اندازه ددې زمکو نه فائده هم حاصلولې شئ ځکه چې ددې صدقو تملیک په هیڅ طریقي سره نه شی کیدي، دا حرام دی. (۲)

ثم أقبل علی علی وعباس، فقال: أنشدکم بالله، هل دفعتمها إلیکم بأذلک؟ قال: نعم، قال: فلتتسان منی قضاء غیر ذلک؟ فوالله الذی یأذنه تقوم السماء والأرض، لا اقضی فیها قضاء غیر ذلک، فان عجزتبا عنها فادفعاهما، فان اکفیکماها.

بیا حضرت عمر رضی الله عنه د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنہم طرفته متوجه شو، وې فرمائیل زه تاسو ته د الله تعالی واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آیا دا زمکې ما تاسو دواړو ته په دې شرط باندې حواله کړې نه وې؟ دواړو حضراتو او وئیل، او جی! حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل، اوس تاسو د تیرې شوې فیصلې نه اوږئ او ما باندې بله څه فیصله کول غواړئ؟ نو واورئ! قسم دې د هغه ذات چې د هغه په حکم سره زمکې او آسمانونه قائم دی، زه به په دې زمکو کښې ددې نه علاوه هیڅ فیصله نه کوم که تاسو دواړه

(۱) أوجز المسالك: ۱۷/۵۳۵-۵۳۶، والمتنقی: ۹/۵۰۰، کتاب الجامع من الموطأ. —

(۲) ارشاد الساری: ۵/۱۹۵. —

ددې زمکو په خدمت او خیال کولو باندې تنگ شوې ئې نو دا ماته واپس کړئ، زه به ستاسو دواړو نه ضربه ددې زمکو دپاره یواځې کافی شم.

یو اشکال او دهغې جواب دلته اشکال دا کیږي چې د حضور اقدس ﷺ ارشاد دې لا نور، ما تر کتا صدقه^۱ نو حضرت عباس رضی الله عنه و حضرت علی رضی الله عنه دا کلام د حضور اقدس ﷺ نه وړاندې وو ب د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دې دواړو د نبی ﷺ دا حدیث اوریدلې وو. لکه څنگه چې هغوی په خپله د باب په حدیث کښې د اوریدلو تصدیق کړې دې که دا اوونیلې شي چې د نبی کریم ﷺ نه ئې دا حدیث اوریدلې وو نو حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته د میراث د طلب کولو دپاره ولې ورغلې وو او که دا اوونیلې شي چې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه نه ئې دا حدیث اوریدلې وو نو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ته د میراث د طلب دپاره ولې ورغلل ځکه چې دا خو د حدیث شریف خلاف ورزی ده؟

ددې جواب دا دې چې دې حضراتو دا حدیث مبارک اوریدلې وو. په دې باندې د دوی عمل هم وو لیکن ددې حضراتو موقف او نقطه نظر دا وه چې د حضور اقدس ﷺ میراث به په منقولی څیزونو کښې نه جاری کیږي البته په غیر منقولی څیزونو کښې به جاری کیږي. نو په دې وجه اول دا حضرات حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته ورغلل او هغوی انکار او کړو چونکه د هغوی رائي دا وه چې دا حکم عام دې. منقولی او غیر منقولی دواړو او ټولو پریخودلې شوې څیزونو ته شامل دې نو چې کله د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه انتقال او شو او د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه دور راغی نو د دوی خیال شو چې دوی طرفته به رجوع او کړو. ممکنه ده چې د دوی موقف هم هغه وی کوم موقف چې زموږ دې لیکن حضرت عمر فاروق رضی الله عنه هم د: «لا نور، ما تر کتا صدقه»^۲ په عموم باندې عمل او کړو او دې حضراتو ته ئې د میراث نه د څه ورکولو نه انکار او کړو.)

یو سوال او دهغې جواب: البته دلته دویم سوال ذهن کښې دا پیدا کیږي چې حضرت عمر رضی الله عنه هر کله دا دواړه حضرات یوځل منع کړې وو چې زه دا پریخودلې شوې څیزونه د میراث په طور تقسیمولې نه شم نو دوباره دا حضرات د حضرت عمر رضی الله عنه دربار ته ولې راغلل؟ ددې جواب امام دارقطنی د قاضی اسماعیل په حوالې سره دا ورکړې دې چې دا دوباره را تلل د میراث دپاره نه وو. بلکه ددې مقصد ددې جهگړي دفع کول وو چې کومه جهگړه ددې دواړو حضراتو حضرت علی رضی الله عنه و حضرت عباس رضی الله عنه، مینځ کښې ددې زمکو په تصرف او ولایت کښې شوې وه.)

واقعہ اصل کښې داده چې دا دواړه حضرات کله د حضرت عمر رضی الله عنه خوا ته په اول ځل باندې راغلل نو حضرت عمر رضی الله عنه دوی د میراث ورکولو نه خو منع کړې وو لیکن د صدقاتو

(۱) فتح الباری: ۲۰۷/۶.

(۲) فتح الباری: ۲۰۷/۶. وپنله قال الخطابی ایضاً. انظر اعلام الحديث: ۲/۱۴۴۰-۱۴۴۱، وعمدة القاری:

۲۵/۱۵، والتمهید لابن عبدالبر: ۱۶۸/۸.

دغه زمکي ئې د تصرف او د خیال ساتلو په غرض سره دوی ته حواله کړې وې چې ددې انتظام به دا تره او وراره کوی او دا زمکي به سمبالې کړي. تره حضرت عباس عليه السلام وو او وراره حضرت علی عليه السلام وو لیکن په مزاج کښې اختلاف وو. حضرت علی عليه السلام سخی سړې وو او د ضرورت او حاجت دپاره د مال د جمع کولو به ئې څه اهتمام او پرواه نه کوله او حضرت عباس عليه السلام مدبر او د سوچ خاوند وو او دنیا ئې لیدلې وه، هغوی به یې خایه د مال خرچ کول نه خوښول نو څو څو ځله دغه شان اوشو چې یوځانې حضرت علی عليه السلام خرچ کول غواړي او حضرت عباس عليه السلام مزاحمت کوی. یوځانې حضرت عباس عليه السلام مال محفوظ کول غواړي او حضرت علی عليه السلام په خرچ کولو باندې اصرار کوی.

ددې اختلاف په وجه باندې دا حضرات بیا حضرت عمر رضي الله عنه ته راغلل او د هغوی په وړاندې ئې خپله مسئله پیش کړه او وې وئیل چې تاسو نیمې نیمې زمکې مونږ ته راکړئ، حضرت عمر فاروق رضي الله عنه انکار او کړو.

دانکار څه وجه وه؟ اوس سوال دا پیدا کیږي چې ددې دواړو حضراتو مطالبه خو په ظاهره معقوله وه چې دا زمکي دې د تصرف دپاره نیمې نیمې تقسیم کړې شی. ددې باوجود حضرت عمر رضي الله عنه ولي انکار او کړو؟

ددې جواب امام ابو داؤد ورکړې دي چې اصل کښې د حضرت عمر رضي الله عنه په وړاندې دا خبره وه چې دا زمکه تقسیمیدل پکار نه دی ځکه چې دا څوک او نه وائی چې نیمه خو ئې حضرت عباس رضي الله عنه ته ورکړه او نیمه ئې حضرت علی رضي الله عنه ته ورکړه او زمکه ئې تقسیم کړه. چونکه په دې باندې د تقسیم اطلاق اوشی نو خلق به صبا وائی چې هغه خو په میراث کښې تقسیم شوې وه او حضرت عمر رضي الله عنه د تقسیم د لفظ اوریدلو دپاره بالکل تیار نه وو، په دې وجه دوی صفا انکار او کړو او قسم ئې اوخوړلو چې داسې نه شی کیدې، که تاسو ددې خدمت او خیال نه شی ساتلې نو واپس ئې کړئ، دا معاملات به زه جاری ساتم، تاسو خپل کار کوئ،^(۱) د عمر بن شبه د روایت په آخره کښې دا الفاظ راغلې دي، "فاصلحا امرکما، والام یرجع. والله.

ایکما، ققاما و ترکا الخصومة، و امضیت صدقة" (۲) چې حضرت عمر رضي الله عنه او فرمائیل چې خپل معاملات صحیح ساتئ، ورنه په خدائې قسم دا به تاسو دواړو ته حواله نه کړې شی. ددې په اوریدلو سره دواړه حضرات پاسیدل، جهگړه ئې ختمه کړه او ددې زمکې د صدقې والا حیثیت برقرار پاتې شو.

(۱) قال ابو داود: إنما ان يكون يصيره بينهما نصفين. لا أنها جهلان أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا نورث. ما تركنا صدقة فأنهما كانا لا يطلبان إلا الصواب. فقال عمر: لا أوقع عليه اسم القسم. أدع على ما هو عليه. انظر سننه، كتاب الخراج..... باب في صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم. رقم ۲۹۶۳. دغه شان اوگورئ: عمدة القاري: ۲۵/۱۵، وفتح الباري: ۲۰۷/۶، ارشاد الساري: ۱۹۵/۵، وتحرقة الباري: ۵۳۴/۳.

(۲) فتح الباري: ۲۰۷/۶، واخبار المدينة لابن شبه: ۱۳۰/۱، خصومة على والعباس..... رقم (۵۷۱).

وروستو بیا (۱) دا زمکه حضرت علی (علیه السلام) ته راغلي وه، د هغوی نه پس د حضرت حسن (علیه السلام) بیا د حضرت حسین (علیه السلام) بیا د حضرت علی بن الحسین (زین العابدین) (علیه السلام) بیا د حسن بن حسن (علیه السلام) بیا د زید بن حسن (علیه السلام) په تصرف کښې راغلي وه، دې حیثیت سره چې دا د صدقې زمکه ده (۲)، معمر فرمائی چې د زید بن حسن نه پس دا زمکه د عبدالله بن حسن په تصرف کښې راغلي وه تردې چې دا خلق یعنی بنو العباس امیران جوړ شو نو هغوی په دې باندې قبضه اوکړه (۳).

د عمر بن شهبه د قول مطابق دا زمکه نن صبا د خلیفه په تصرف کښې ده، هم هغه ددې دپاره نگران مقرروی او د مدینې منورې په حاجتمندو کښې ددې پیداوار تقسیموی، ددې کار دپاره هغه جدا وکیلان مقرر کړي دي (۴).
حافظ فرمائی چې عمر بن شهبه د کومو ورځو خبره کوی نو هغه د دویمې صدئ هجری آخری ورځې دي، بیا معاملات خراب شو.

قوله: "كان ذلك على راس المأتين، ثم تغيرت الامور، والله المستعان" (۵):
ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمه الباب سره ددې حدیث په مناسبت کښې هم هغه تفصیل دې کوم چې مونږ وړاندې د حضرت عائشه صدیقه (رضی الله عنها) په حدیث کښې بیان کړو چې په کومو زمکو او صدقاتو کښې دې حضراتو د میراث مطالبه کوله، په هغې کښې د خیر خمس هم شامل وو، دغه شان ترجمه الباب سره ددې حدیث مناسبت هم موجود دي (۶).
یواهمه فائده: بعضې خلقو خیال دي چې امام زهري ددې حدیث په روایت کښې متفرد دي، د هغوی نه علاوه د بل چا نه دا روایت منقول نه دي، علامه ابوعلی کرابیسی فرمائی یو قوم ددې روایت انکار کړي دي، د هغې خلقو دا وینا ده چې دا روایت د ابن شهاب په مستنکر روایتونو کښې دي البته دا خبره صحیح نه ده، ددې وجې نه دلته دوه صورتونه دي:
① دې مغترضینو ته که چرته دا خبره معلومه ده چې زهري دلته متفرد نه دي نو دا ممکن نه ده (بلکه دوی ته ښه معلومه ده چې متفرد نه دي).
② که دوی ته معلومه نه ده نو دا جهل دي، د جاهل سړي اعتراضات معتبر نه وي.

(۱) دا د عثمانی دور خبره ده، قاله اسماعیل القاضي، فتح الباری: ۲۰۷/۶.

(۲) فكانت هذه الصدقة بيد علي، منعها علي عباس، فغلبه عليها، ثم كان بيد حسن بن علي، ثم بيد حسن بن علي، ثم بيد علي بن حسين، وحسن بن حسن، كلاهما كانا يتداولانها، ثم بيد زيد بن حسن..... انظر صحيح بخاري، كتاب المغازی، باب حديث بني النضير..... رقم (۴۰۳۴).

(۳) مصنف عبدالرازق: ۳۲۷/۵، كتاب المغازی، خصومة علي والعباس، رقم (۹۸۳۵)، و اخبار المدينة: ۱۳۰/، رقم (۱۷۲).

(۴) فتح الباری: ۲۰۷/۶، و کتاب اخبار المدينة: ۱۳۵/۱، رقم (۵۸۰).

(۵) فتح الباری: ۲۰۸/۶.

(۶) عمدة القاری: ۲۳/۱۵، و فتح الباری: ۲۰۸/۶، و شرح ابن ابطال: ۲۵۲/۵.

بیا امام کرابیسی د هغه حضراتو نومونه شمارلې دی کومو چې دا حدیث د حضرت مالک بن اوس نه روایت کړې دې یعنی عکرمه بن خالد، ایوب بن خالد، محمد بن عمرو بن عطاء رضی الله عنه وغیره وغیره.

په دې وجه بالکل د روایت انکار کول او امام زهري لره نښه گرځول بالکل صحیح نه ده^(۱)، والله اعلم بالصواب

د حدیث شریف نه مستنبطې فائدې: ① د حدیث نه یو دا خبره معلومه شوه چې د هیڅ یو قبیلې یا جماعت یا ډلې د معاملاتو وغیره ذمه داری د هغوی سردارانو یا د حیثیت خاوندانو ته حواله کول پکار دی، ځکه چې هغوی دغه ټول کسان پیژنی کوم کسان چې د هغوی ماتحت وی، دغه شان د هر سړي څومره حق دې نو دا هم د هغوی په علم کښې وی.

② دغه شان د حدیث شریف ددې خبرې جواز هم معلومیږي چې که امام یو سړی ته ذمه داری حواله کړی نو په نرم کلامی سره دا ذمه داری د خپل ځان نه د جدا کولو کوشش کوی، په دې کښې هیڅ قباحه نشته په دې شرط چې د ذمه داری اهل بل څوک موجود وی، ورنه بیا صحیح نه ده،

③ سړي خپل تعریف او صفات بیانولې شی په دې شرط چې رښتیا وی.

④ دا خبره هم معلومه شوه چې سړي د خپل ځان او خپل اهل و عیال دپاره غله ذخیره کولې شی اگرچه هغه د ټول کال دپاره وی، دا کار د توکل خلاف نه دې ځکه چې ښکاره خبره ده چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه زیات نور څوک متوکل کیدې شی^(۲)

په دې کښې د هغه جاهل صوفیانو رد او شو چې مذکوره عمل لره د توکل خلاف منی، علامه ابن ابطال فرمائی:

“وفیه جواز ادخار الرجل لنفسه واهله قوت السنة، وان ذالك کان من فعل الرسول حين فتح الله علیه من النضير وفدك وغیرهما، وهو خلاف قول جهلة الصوفية، البتة لا ادخار، الزاعمین: ان من ادخر فقد اساء الظن بریه، ولم يتوكل علیه حق توكله“^(۳)

⑤ د حدیث نه دا هم معلومه شوه چې که په واقعه او معامله کښې په حاکم باندې د هغې حقیقت واضح او کهلاؤ شی چې حق دادې نو هغه ته په هغې باندې عمل کول پکار دی، د هغې تقاضې ته کتل پکار دی، د بل چانه په دغه معامله کښې د رائي اخستلو ضرورت نشته^(۴)، والله اعلم بالصواب

(۱) فتح الباری: ۲۰۴/۶.

(۲) شرح ابن ابطال: ۵/۲۵۴، وعمدة القاری: ۲۶/۱۵.

(۳) العمدة: ۲۶/۱۵، والفتح: ۲۰/۶، وابن ابطال: ۵/۲۵۴-۲۵۵، والتمهید لابن عبدالبر: ۱۷۶/۸.

۲) باب: آدَاءُ الْخُمْسِ مِنَ الدِّينِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری دا فرمائی چې د خمس ادا کول د دین یو حصه ده او د دین په شعبو کښې یو اهمه شعبه ده^(۱)
د ترجمې د تکرار اشکال او د هغې جواب: مصنف په کتاب الایمان کښې یو ترجمه قائمه کړې وه، "باب اداء الخمس من الایمان"^(۲) او دلته ترجمه د "اداء الخمس من الدین" ده، دغه شان دا خبره هم په کتاب الایمان کښې تیره شوې ده چې امام بخاری د ایمان، اسلام او د دین وغیره د ترادف قائل دی^(۳)، ددې وجې نه دلته د ترجمې د تکرار اشکال کیږي چې ایمان او دین یو خیز دي؟

د اشکال جواب دادې چې دلته د حیثیتونو فرق دی، په کتاب الایمان کښې ئې چې کومه ترجمه قائمه کړې وه د هغې غرض د ایمان امور بیانول وو، هلته د ایمانیاتو د بحث په ضمن کښې مذکوره ترجمه قائمه کړې شوې وه، ددې ځانې ترجمه د مال غنیمت احکامات بیانولو دپاره ذکر کړې شوي ده چې د غنیمت د مال په تقسیم کښې خمس ویستل هم شامل دی او دا اهمه معامله ده، لکه شیخ الحدیث صاحب فرمائی:

"ولا يتوهم التكرار، لان المقصود هناك بيان امور الایمان، والغرض ههنا بيان اداء الخمس اهتباطا له"^(۴)
حیثیت چونکه بدل شوي دي، ددې وجې نه د تکرار اشکال پاتې نه شو.

۲۹۲۸: (۵) حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الضُّبَيْعِيِّ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ قَدِمَ مَوْفِدٌ عَبْدُ الْقَيْسِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا هَذَا الْحَيُّ مِنْ رِبِيعَةٍ، بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ كُفَّارٌ مُضَرٌّ، فَلَسْنَا نَصِلُ إِلَيْكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَمَرْنَا بِأَمْرٍ نَأْخُذُ مِنْهُ وَنَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ وَرَاءِنَا. قَالَ «أَمَرُكُمْ بِأَرْبَعٍ، وَأَنْهَاكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ، الْإِيمَانُ بِاللَّهِ شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ - وَعَقْدُ يَدَيْهِ - وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصِيَامُ مَضَانَ، وَأَنْ تَوَدَّ وَاللَّهِ خُمْسَ مَا عَمِلْتُمْ، وَأَنْهَاكُمْ عَنْ الدُّبَاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْحَنْتَمِ وَالْمَرْقَتِ». (ر: ۵۳)

رجال الحديث

① ابوالنعمان: دا ابوالنعمان محمد بن الفضل السدوسي دي د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: الدین النصیحة....." کښې تیره شوې ده^(۶)

(۱) عمدة القاری: ۲۶/۱۵۔

(۲) صحیح البخاری: ۱۲/۱، قدیمی کتب خانه کراچی۔

(۳) کشف الباری: ۶۰۹/۱۔

(۴) الابواب والتراجم: ۲۰۵/۱۔

(۵) قوله: ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث، مر تخريجه فى الایمان، کشف الباری: ۶۹۶/۲۔

(۶) کشف الباری: ۷۶۸/۲۔

② حماد: دا حماد بن زید دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، “باب ودان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا.... الخ” کښې بیان شوي دي (۱)

③ ابو حمزه: دا ابو حمزه نصر بن عمران ضبعی دې. د دوی ترجمه په کتاب الایمان، “باب ادا الخمس من الایمان” کښې تیره شوې ده (۲)

④ ابن عباس: د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما حالات د “بدء الوحی” لاندې تیر شوي دي (۳). خبرداري: د حضرت ابن عباس د وفد عبد القیس سره متعلق د باب د حدیث مکمل تشریح په کتاب الایمان کښې تیره شوې ده (۴)

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمې سره د حدیث مناسبت په دې جمله کښې دې، “وان تؤدوا لله خمس ما غنمتم” (۵)

③ باب: نَفَقَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ وَفَاتِهِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وفات نه پس د هغوی د بیبانونو د نفقې مسئله بیانوي (۶)، تفصیل وړاندې راځي.

① ۲۹۲۹: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «لَا يَقْتَسِمُ دِينَارًا، مَا تَرَكْتُ بَعْدَ نَفَقَةِ نِسَائِي وَمَوْتِي عَامِلِي قَبْضَةً» (ار: ۲۶۲۴)

رجال الحديث

- ① عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنیسی دې.
- ② مالک: دا امام دارالهجرة حضرت امام مالک بن انس دې. ددې دواړو حضراتو تذکره د “بدء الوحی” په اولنۍ حدیث کښې تیره شوې ده (۷)
- ③ ابو الزناد: دا ابو الزناد عبدالله بن ذکوان دې.

(۱) کشف الباری: ۲/۲۱۹.

(۲) کشف الباری: ۲/۷۰۱.

(۳) کشف الباری: ۱/۴۳۵ و ۲/۲۰۵.

(۴) کشف الباری: ۲/۷۰۴-۷۲۹.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۲۶.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۲۷.

(۷) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه. الحديث: مر تخريجه في الوصايا باب نفقة القيم للوقف. -

(۸) کشف الباری: ۱/۲۸۹-۲۹۰، امام مالک دپاره مزید اوگوري: ۲/۸۰.

⑥ الاعوج: دا امام عبدالرحمن بن هرمز الاعرج دې. ددې دواړو حضراتو حالات په کتاب الایمان، "باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان" کښې تیر شوې دي.

⑦ ابوهریره: د ابوهریره حالات په کتاب الایمان، "باب أمورا لایمان" کښې تیر شوې دي. **قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا يقتسم ورثتي دينار: د حضرت ابوهریره نه روایت دې چې رسول الله فرمانيږي دې چې زما وارثان به هیڅ دینار نه تقسیموی مطلب دادې چې زما په پریخودلې شوې مال کښې به وراثت نه جاری کیږي، لکه څنگه چې عموماً د نورو خلکو په وفات باندې د هغوی په متروکه مال کښې وراثت جاری کیږي. د ضحیحینو دا روایت چې د مالک عن ابی الزناد د طریق نه روایت دې، په دې کښې صرف لفظ د "دینار" راغلې دې،^(۱) او د مسلم شریف په یو روایت چې د ابن عیینه عن ابی الزناد د طریق نه مروی دې، هغې کښې "دینار او لادرهما" دې.^(۲)**

د مالک عن ابی الزناد والا روایت په اعتبار سره به د حدیث معنی دا شی چې که زما مال متروکه یو دینار هم وی نو بیا هم په هغې کښې به میراث نه جاری کیږي، چې ددې نه زیات وی نو بیا خو په طریقه اولی به په کښې نه جاری کیږي، ددې وجې نه دا د تنبییه بالافق علی الاعلی "د قبیل نه دي، ددې په شان د الله تعالی دا فرمان هم دې چې ومنتهم من ان تامة بدینار....."^(۳) چې په دې یهودیانو کښې داسې بدبخت هم دی چې که تاسو هغوی سره یو دینار هم د امانت په طور باندې کیږدئ نو هغوی ئې نه واپس کوی: دلته هم تنبییه الادنی بالاعلی^(۴) ده چې کوم کس یو دینار واپس کولو ته تیار نه وی، نو هغه به ددې نه زیات مال څنگه واپس کړي شی؟^(۵)

(۱) کشف الباری: ۱۰۲/۱-۱۱.

(۲) کشف الباری: ۱/۶۵۹.

(۳) اوگوری، صحیح بخاری، کتاب الوصایا، باب تفقه القیم للوقف، رقم (۲۷۷۶) و کتاب الفرائض، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لا نورث.....، رقم (۴۵۸۳).

(۴) هذا ما قاله الحافظ رحمه الله، ولكنی لم أجد هذا اللفظ عند مسلم، والله أعلم، ثم وجدته فی التمهید لابن عبدالبر: ۱۷۳/۸.

(۵) آل عمران: ۷۵.

(۶) شرح التلویح علی التوضیح ۲۶۳، فصل: مفهوم المخالفة، والتقرير والتجیر: ۱/۴۸، انقسام المفهوم إلى مفهوم موافقة.....، ورفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب: ۳/۴۹۲، المطلق والمقید.

(۷) فتح الباری: ۶/۲۰۹، وعمدة القاری: ۱۵/۲۷، والاوجز للکاندهلوی: ۱۷/۵۴۸، و التمهید لابن عبدالبر: ۱۸/۱۷۱، و شرح الکرمانی: ۱۳/۸۱.

او د مسلم د ابن عیینہ عن ابی الزناد والا روایت په باره کښې حافظ صاحب فرمائی چې دا زیاتوالې غوره ده، دا ابلغ فی النفی ده چې مال متروکه خواه درهم وی یا دینار، په هغې کښې وراثت نه جاری کیږي. او ددې زیاتوالی متابعت هم په شمائل ترمذی کښې موجود دي.)

قوله: ما ترک بعد نفقة نسائي، ومؤنة عاملي، فهو صدقة: زما د بیبیانو او زما د

خلیفه د خرج نه علاوه چې کوم مال زه پریږدم هغه به صدقه وی.

د نفقة نسائي وضاحت: د حضور اکرم ﷺ د وفات نه پس د هغوی په مال کښې د بیبیانو نفقه واجب وه. ددې څه وجه وه. په دې کښې مختلف اقوال دي:

① ځکه چې ازواج مطهرات د نبی ﷺ په حق کښې محبوس (بندي) وې، هغوی د معتداتو په حکم کښې وې، ښکاره خبره ده چې هغوی نکاح خو کولې نه شوه، نو کوم سپې چې د چا په حق کښې محبوس (بندي) وې په هغه باندې دده نفقه واجب وه.

② دغه شان دا خبره هم ده چې حضور اقدس په خپل قبر کښې ژوندې دي، "إن الله حرم على الارض ان تاكل اجساد الانبياء، فتبى الله حى يرزق" (۴) نو ددې وجې نه هم د سرکار دو عالم ﷺ د بیبیانو نفقه د دوی په ذمه باندې واجب وه (۵)

دلته بیا په دې خبره باندې ځان پوهه کړئ چې لفظ د نفقة د ژوند ټولو ضرورتاتو او لوازماتو ته شامل دي، هم دا وجه وه چې د نبی ﷺ د وفات نه مخکې ازواج مطهرات ﷺ په کومو کورونو کښې مقيمي وې، د وفات نه پس هم هغه د هغوی په ملکیت کښې وو (۶) والله اعلم بالصواب

د عامل نه څه موادي؟ په دې کښې پنځه اقوال دي:

① ددې نه د نبی پاک ﷺ خلیفه مراد دي، حافظ ابن حجر فرمائی "وهذا هو المعتمد، وهو الذي يوافق ما تقدم في حديث عمر" (۷)

(۱) فتح الباری: ۲۰۹/۶۔

(۲) پورته حواله، والشمال المحدثية باب ماجاء في ميراث رسول الله صلى الله عليه وسلم، رقم: (۴۰۴)۔

(۳) قال الله تعالى: (ولا ان تنكحوا ازواجه من بعده ابدأ، ان ذلكم كان عند الله عظيماً) الاحزاب/۵۳۔

(۴) سنن ابن ماجه، كتاب الجنائز، باب ذكر وفاته ودفنه صلى الله عليه وسلم، من رواية ابى الدرداء رضى الله عنه، رقم: (۱۶۳۷) والحديث صحيح، كما نبه عليه ابن حجر الامام في التهذيب: ۳/۳۱۸، ترجمة زيد بن ابراهيم.

(۵) الكرمانی: ۸۲/۱۳، والعمدة: ۲۷/۱۵، والفتح: ۲۰۹/۶، والاوزج: ۵۴۸/۱۷، والديباج على مسلم: ۷۲/۲، دغه شان اوگورئ، خصائل نبوی اردو: (۲۵۲)۔

(۶) قاله السبكي والحافظ، انظر فتح الباری: ۸/۱۲، مزيد تفصيل د باب ماجاء في بيوت ازواج النبي ﷺ (لندي راخی)۔

(۷) فتح الباری: ۲۰۹/۶، وعمدة القاری: ۲۷/۱۵، والاوزج: ۵۴۹/۱۷۔

چې هم دا معتمد او صحیح خبره ده، وړاندې چې کوم حدیث تیر شو د هغې موافق هم ده.
 ② ددې نه عامل علی النخل مراد دې، یعنې کوم کس چې به د نبی کریم ﷺ د کهجورو د باغونو خیال ساتلو. په دې باندې ابن ابطال او امام طبري یقین کړې دي.
 ③ د نبی ﷺ قبر مبارک کنستونکی ترینه مراد دې، دا احتمال حافظ لري ګرځولې دي.
 ④ د نبی پاک ﷺ خادم ترې نه مراد دې، دا د ابن دحیه قول دي.
 ⑤ عامل علی الصدقات ترینه مراد دې.^(۱)

په طاعاتو، عباداتو، باندې اجرت اخستل جائز دی: امام طبري فرمائی چې ددې حدیث نه دا فائده معلومه شوه چې هیڅ یو سرې هم چې په کوم نیک کار کېنې مشغول وي او د هغې په ذریعې سره د مسلمانانو په مشقت او تکلیف کېنې سپکوالې او کمې راځي. په هغوی باندې لازمه شوې ذمه واری کمیري نو په دې باندې دې انسان ته اجرت او معاوضه اخستل جائز دی، لکه مؤذن ته په اذان ونيولو باندې اجرت اخستل او معلم ته د تعلیم اجرت اخستل جائز دی.

دې سره چې کوم خلق په اعمالو باندې اجرت اخستلو ته حرام وائی د هغوی د قول بطلان هم ددې حدیث نه کیږي.

ددې وجه داده چې نبی کریم ﷺ د باب په حدیث کېنې خپل پریخودلې شوې مال د هغې کار ولى ته د حواله کولو حکم کړې دي، چې کوم کس به د نبی پاک ﷺ نه پس د مسلمانانو د ټولو کارونو نگران وي، هم دغه نگرانی او مصروفیت دده لره د مال متروکه حقدار جوړوي. ددې وجې نه اوس دا خبره واضحه شوې ده چې هر هغه سرې چې د مسلمانانو د څه معاملې ذمه دار وي، چې د هغې نفع ټولو خلقو ته رسیږي نو دده دپاره به هم هغه لاره اختیارولې شي چې کومه د نبی د عامل (ولى الامر) دپاره اختیار کړې شوې وه چې دده وظیفه وغیره به هم د بیت المال نه وې ترڅو چې دا کس دا ذمه واری سر ته رسوي، لکه عالمان، قاضیان، د سلطنت امیران او نور ډیر هغه حضرات چې د عامو مسلمانانو په کارونو کېنې مشغول دي.^(۲)

مالونه جمع کول جائز دی: ددې نه علاوه د حضرت ابوهریره د باب په حدیث کېنې ددې خبرې هم واضح دلالت دي چې الله تعالی مسلمانانو دپاره دومره قدرې مال و دولت جمع کول حلال ګرځولې دي چې د دوی او د دوی د اهل و عیال د رزق و خوراک دپاره کافی وي، چې ددې په ذریعې سره دوی د مختلف قسمه حوادثو او آفاتو مقابله کولې شي او د دوی د ضروریاتو نه زیاتى وي، د نبی کریم ﷺ خپل فعل مبارک هم دا وو چې د خپل کوروالو غیره دپاره به ئې د یو کال خرچ جمع ساتلو، دې سره سره خپله نفقه او مصرفونه هم.... او

(۱) شرح ابن ابطال: ۲۵۹/۵. ددې قول نسبت د حافظ طبري طرفته حافظ ټولیدلې کړې دي، او په شرح ابن ابطال کېنې ددې برخه (ولى الامر) قول د حافظ طبري طرفته منسوب دي. والله أعلم -

(۲) الفتح: ۲۰۹/۶، والعده: ۲۷/۱۵، والديباچ علی مسلم للسيوطی: ۷۲۴/۲، والکرماني: ۸۲/۱۳ -

(۳) شرح ابن ابطال: ۲۵۹/۵ -

خه به چې بچ پاتې کیدل نو هغه به نې د مسلمانانو په نفع کېنې استعمالول. اسلحه وغیره به نې اخستله. ښکاره خبره ده چې دا ټول هرڅه یوځانې شی نو د مال و متاع یو لویه مجموعه ده او په دې باندې بیشکه د مال کثیر اطلاق کیدې شی.

ددې ټول تفصیل نه دا خبره ښه معلومه شوه چې مال جمع کول جائز دی لیکن چې نیت د نورو خلقو په وړاندې د سوال د لاس خورولو نه ځان بچ کول، د نفس عزت لره برقرار ساتلو سره د نبی کریم ﷺ اقتدا وې.

مال جمع کول د نهرې لوړې اختیارولو نه غوره دې د باب د حدیث نه دا خبره هم معلومه شوه چې د مال و متاع جمع کول د نهرې لوړې اختیارولو نه غوره دې. په دې شرط چې بنده په مال کېنې هغه حقوق هم ادا کوی کوم چې د الله تعالی حقوق دي.

که نهره لوړه غوره وې نو نبی کریم ﷺ به کله هم مال و سامان وغیره جمع کړې نه وو، بلکه ورسره به چې څه وو نو هغه به نې په خپلو ملگرو خصوصاً په ضرورت مندو کېنې تقسیمول. په خپل ملکیت کېنې به نې هیڅ هم نه ساتل حالانکه حدیث مبارک ددې برخلاف دې. ددې وجې نه ابن ابطال فرماني:

“وان ذلک لرای اتخاذ الاموال واقتناؤها، افضل من الفقر، والفاقة اذا ادى حق الله منها، ولو کان الفقر افضل لما کان الرسول یختار احسن البنزلتین عند الله علی ارفعهما، بل کان یقسم امواله واصله علی اصحابه، ولا یمایتن ذوی الحاجة منهم” (۱)

ترجمه الباب سوه د حدیث مناسبت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې، چې ترجمه د ازواج مطهرات د نفقې وه، په حدیث شریف کېنې هم دا مضمون دې چې د نبی پاک

ﷺ په متروکه مال کېنې به د ازواج مطهرات ﷺ حصه د نفقې په طور باندې وی وانه اعلم ۲۹۳۰: (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ تَوَفَّى رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَمَا فِي بَيْتِي مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَيْدٍ، إِلَّا شَطْرَ شِعْرِ فِی رَقِیْلِ، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَى، فَكَلَّمْتُهُ فَقَنِي. [۶۰۸۶]

رجال الحديث

① عبدالله بن ابی شيبه: دا ابوبکر عبدالله بن محمد بن ابی شيبه دې، (۵)

(۱) شرح ابن ابطال: ۲۵۹/۵-۱۲۶۰

(۲) شرح ابن ابطال: ۲۶۰/۵

(۳) عمدة القاری: ۲۷/۱۵

(۴) قوله: عن عائشة رضى الله عنها: الحديث. أخرجه البخارى. كتاب الرقاق ايضاً. باب فضل الفقر. رقم (۶۴۵۱). ومسلم. وائل كتاب الزهد. رقم (۷۴۵۱). والترمذى. كتاب صفة القيامة. باب حديث عائشة: توفي رسول الله رقم (۲۴۶۷). وابن ماجه. الاطعمة. باب خبز الشعير. رقم (۳۳۴۵). (۵) د دوى حالات كتنلو دپاره او همورئ، كتاب العمل فى الصلوة، باب لا يرد السلام فى الصلوة.

② ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، ”باب فقل من علم

وعلم“ کښې تیره شوې ده.)

③ هشام بن عروه: دا مشهور محدث حضرت هشام بن عروه دې.

④ ابیه: دا اب نه مراد حضرت عروه بن الزبير بن العوام دې.

⑤ عائشه: دا حضرت عائشه صدیقه کبریٰ بنت صدیق اکبر رضی الله عنها ده. ددې درې واپو حضراتو

تذکره د بده الوحي د الحديث الاول لاندې تیره شوې ده.)

قوله: قالت: توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وما في بيتي من شيء يأكله

ذوکبد، الا شطر شعير في رف لي: حضرت عائشه فرمائی چې کله رسول الله مبارک ﷺ

وفات شو نو زما په کور کښې داسې څه هم نه وو چې هغه څه ساه لرونکې څيز او خوری.

سوا د لږو شان اوربشو نه چې زما په یو تاخ کښې پرتې وې.

”ذوکبد“ نه مراد ساه لرونکې ذی روح دې، خواه انسان وی یا بل یو ځناور.)

د ”شطر“ نه مراد د حافظ بن حجر د قول مطابق بعض دې. البته ددې اطلاق په نیم یا په معین

جهت باندې هم کیږي لیکن دلته آخری دواړه معنی مرادې نه دي.)

او قاضی عیاض د شطر تفسیر ”تیم وسق“ بیان کړې دې. ددې نه علاوه ددې کلمې په تفسیر

کښې نور اقوال هم دي.) ددې ټولو خلاصه داده چې دغه اوربشې په ډیر کم مقدار کښې وې.

”رف“ په دیوال کښې دننه تاخ ته ویلې شی او دیوال سره لگیدلې تختې ته هم وائی چې په

هغې باندې د کور سامان کیځودلې کیږي، حافظ فرمائی:

”قال الجوهري: ”الرف: شبه الطاق في الحائط“. وقال عیاض: ”الرف: خشب يرتفع عن الارض في البيت،

يوضع فيه ما يراود حفظه“. قلت: والاول اقرب للمراد“.)

ددې جمع رفوف او رفاف راځي.)

یو اشکال او د هغې جواب: د کتاب الوصایا یو حدیث چې د حضرت عمرو بن الحارث

مصطلقی دې (چې د هغې بعضې حصه هم د باب حدیث دې) په هغې کښې راغلې دی:

١) کشف الباری: ۳/ ۴۱۴ _

٢) کشف الباری: ۱/ ۲۹۱، هشام او عروه دپاره مزید او گوړی، کشف الباری: ۲/ ۴۳۲- ۴۴۰ _

٣) فتح الباری: ۱۱/ ۲۸۰، وعمدة القاری: ۱۵/ ۲۸ _

٤) فتح الباری: ۱۱/ ۲۸۰ _

٥) پورته حواله، وعمدة القاری: ۱۵/ ۲۸، واکمال المعلم للقاضی: ۸/ ۲۶۶، کتاب الزهد، رقم (۲۷) _

٦) فتح الباری: ۱۱/ ۲۸۰، والصالح للجوهري: ۴۱۹، مادة رف _

٧) عمدة القاری: ۱۵/ ۲۷ _

“ما ترک رسول الله صلی الله علیه وسلم عند موته دینارا، ولا درهماً، ولا عهداً، ولا امة، ولا شیئاً، إلا.....” (۱)
 چې نبی کریم ﷺ د خپل وفات په وخت کښې نه څه دینار په ترکه کښې پریځودلې وو نه درهم، نه نې غلام پریځودلې وو او نه ویزه، نه بل څه څیز، سواء د یو سپینې خچرې، اسلحې او زمکې نه چې هغه ئې په صدقه کښې جمع کړې وو.
 او د باب په حدیث شریف کښې حضرت عائشه رضی الله عنها دا فرماني چې هغوی لږې اوربشې هم پریځودلې وې نو پورته د شی“نفی وه او دلته د شی“د وجود اثبات دې -

ددې سوال جواب ډیر آسان دې، هغه دا چې د حضرت عمرو بن الحارث په حدیث کښې د هغې څیزونو ذکر دې چې کوم د نبی کریم سره خاص وو چې په هغې کښې بیغمبر پاک هیڅ یو څیز هم پریځودو او د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها په حدیث کښې د هغې څیز ذکر دې چې کوم د هغې د نفقې حصه وه او هغې سره خاص وو چونکه مورد جدا جدا دې، ددې وجې نه د اشکال هیڅ وجه نه شی کیدې (۲)

قوله: فاکلت منه حتی طال علی: نو ما د هغې نه خوراک کوو تردې چې معامله په ما باندې اوږده شوه.

یعنی حضرت عائشې رضی الله عنها د دغې اوربشو نه خوراک کوو تردې چې په دې کښې څه موده تیره شوه لیکن هغه اوربشې ختمې نه شوې.

فکلته ففقی: نو ما د هغې وزن او کړو ددې وجې نه هغه ختمې شوې.

کله“د کاف په کسرې سره (۳) د کال یکیل نه د ماضی واحد متکلم صیغه ده.

د اوربشو د ختمیدلو وجه: علامه ابن ابطال فرماني چې حضرت عائشې سره کومې اوربشې وې هغه چونکه وزن کړې شوې نه وې، ددې وجې نه په هغې کښې برکت هم وو، ځکه چې هغې ته د هغې د وزن علم نه وو، د هغې کمی طرفته کتلو سره به حضرت عائشې رضی الله عنها روزانه دا خیال کوو چې دا اوربشې به ډیرې زر ختمې شی ددې وجې نه هغې ته دا معامله اوږده ښکاره شوه لیکن هرکله چې هغې وزن او کړو نو د باقی پاتې کیدو مدت معلوم شو نو د

هغه مودې په پوره کیدو باندې هغه اوربشې هم ختمې شوې ځکه الله اعلم
 ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: د حضرت عائشې رضی الله عنها د حدیث مناسبت ترجمه الباب سره په دې جمله کښې دي: “فاکلت منه حتی طال علی، فکلته ففقی” او حضرت عائشې رضی الله عنها دلته دا اونه فرمائیل چې هغې دا اوربشې په خپله حصه کښې اخستلې وې، ځکه چې که په نفقه کښې د هغې استحقاق نه وو نو موجوده اوربشې به ئې په بیت المال کښې جمع کړې وې یا

(۱) صحیح البخاری، کتاب الوصایا، وقول النبی صلی الله علیه وسلم (رقم ۲۷۳۹).

(۲) فتح الباری: ۱۱/۲۸۰.

(۳) فتح الباری: ۱۱/۲۸۰.

(۴) شرح ابن ابطال: ۵/۲۶۱.

به نبي د وارثانو مينځ کښې تقسيم کړې وې. په وارثانو کښې هغه هم وه او داسې اونه شو نو معلومه شوه چې دا نفقه وه، ميراث نه وو.

لکه ابن المنير فرمائي: "وجه مطابقة الترجمة لحديث عائشة، قولها: "فاكلت منه حتى طال علي، فكلته ففق"، ولم تذكر أنها أخذته في نصيبها، إذ لو لم تكن لها النفقة لكان الشعرير البوحد لببيت المال، أو مقسوما بين الورثة، وهي إحداهن" (۱)

۲۹۳۱ (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ قَالَ قَالَ مَا تَرَكَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَّا يَلَاخُهُ وَيَغْلَتُهُ الْبَيْضَاءُ، وَأَرْضًا تَرَكَهَا صَدَقَةً. (ار: ۱۲۵۸۸)

رجال الحديث

① مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسرېل دې. د دوی تذکره په کتاب الايمان. "باب من الايمان أن يحب لآخيه....." کښې تيره شوې ده (۳).

② يحيى: د امام يحيى بن سعيد تذکره هم د کتاب الايمان مذکور د باب کښې تيره شوې ده (۴).

③ سفيان: دا امام المحدثين حضرت سفيان ثوري دې. د دوی حالات په کتاب

الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تير شوې دی (۵).

④ ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبيدالله السبيعي دې. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب الصلوة من الايمان" کښې تير شوې دی (۶).

⑤ عمرو بن الحارث: دا د نبی ﷺ نسبتي ورور حضرت عمرو بن الحارث خزاعي مصطلقي دې (۷).

د حديث شريف ترجمه: دا حديث چونکه اوس نژدې په کتاب الوصايا کښې تير شوې دې، ددې وجې نه دلته صرف په ترجمه باندې اکتفاء کولې شی.

(۱) المتواری: ۱۸۵، وفتح الباری: ۲۰۹/۶، وعمدة القاری: ۲۷/۱۵، وقال القاضي في إكمال المعلم (۲۶۶/۸): وفي هذا أن البركة أكثر ما توجد في المجهولات والمهمات، وأما ما حصر بالعدد أو بالكيل فمعرّف قدره (۲).

(۲) قوله: عمرو بن الحارث رضي الله عنه: "الحديث، مر تخريجه في كتاب الوصايا، باب الوصايا....." (۳).

(۳) كشف الباری: ۲/۲۰۲.

(۴) پورته حواله.

(۵) كشف الباری: ۲/۲۷۸.

(۶) كشف الباری: ۲/۳۷۰.

(۷) د دوی د حالاتو دپاره اوگوري، كتاب الزکوة، باب الزکاة على الزوج والايتام..... (۸).

حضرت عمرو بن الحارث فرمائی چې نبی کریم ﷺ د وفات په وخت کښې دا لاندینی څیزونه پریخودلې وو:

اسلحه، سپینه خچره او څه زمکې چې دا نبی د صدقې په طور باندې پریخودلې وو. ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت په دې معنی کښې دې چې نبی کریم ﷺ کومې زمکې د صدقې په طور پریخودلې وې، د هغې نه به د ازواج مطهرات ﷺ نفقه ورکولې شوه. دا روایت صراحتاً خو د مصنف مدعی نه ثابتوی لیکن د مصنف عادت دې چې هغوی داسې کوی چې بعضې داسې روایات نقل کوی چې صراحتاً د مدعی دپاره مفید وی او بعضې روایات داسې وی چې هغه په خپله خو مدعی نه ثابتوی لیکن نورو روایتونو سره چې ملاوشتی اویا ورته اوکتلې شی نویا ترینه د مدعی اثبات کیږي، دلته هم دغه شان ده، نورو روایتونو سره د ملاویدلو نه پس ددې نه د مدعی اثبات کیږي.

علامه ابن المنیر فرمائی: "وجه مطابقتها للحديث..... قوله: "وارضا تركها صدقة"، لانها الارض التي انفق على نسائه منها بعد وفاته صلى الله عليه وسلم، على ما هو مشهور في الحديث" (۱) او علامه عینی فرمائی:

"مطابقته للتربة تؤخذ من قوله: "وارضا تركها صدقة"، وذلك، لان نفقة نسائه صلى الله عليه وسلم بعد موته كانت مباحصة الله به من القم، ومنه فذك، وسهمه من خير" (۲) والله اعلم بالصواب.

د حدیث سند سره متعلق یو خبرداري: امام قابسی دا حدیث د "حدثنا يحيى عن سفيان....." د طریق نه نقل کړې دې، دغه شان د هغوی نه د بخاری د شیخ حضرت مسدد نوم پاتې شوې دې حالانکه ددې نوم نه بغیر بله څه لاره نشته ځکه چې یحیی بن سعید القطان د امام بخاری شیخ نه دې، نه د هغوی نه د مصنف سماع ثابت ده، امام جیانی په دې باندې خبرداري کړې دي.

البته د امام قابسی وینا که صحیح هم او ګرځولې شی نو د یحیی نه به مراد ابن موسی یا ابن جعفر وی او د سفيان نه به ابن عیینه، چونکه ابن موسی او ابن جعفر دواړه د امام بخاری شیخان دي (۳) لیکن دا خبره د احتمال د حده پورې ده، صحیح خبره هم هغه ده کومه چې جیانی کړې ده والله اعلم.

(۱) المتواری: (۱۸۵)۔

(۲) عمدة القاری: ۲۸/۱۵، وبه قال القسطلانی، انظر ارشاد الساری: (۱۹۷/۵)۔

(۳) فتح الباری: ۲۱۰/۶، وعمدة القاری: (۲۸/۱۵)۔

باب: ما جاء في بيوت ازواج النبی صلی اللہ علیہ وسلم وما نسب من البيوت اليهن

وقول الله تعالى: "وقرن في بيوتكن" / الاحزاب: ۳۳. و: "لا تدخلوا بيوت النبی الا ان يؤذن لکم" الاحزاب: ۵۳

د ترجمه الباب مقصد: حضرت امام بخاری دلتہ دا فرمائی چي څنگه د حضور اقدس د وفات نه پس د هغوی په مال کښي د هغوی د ازواج مطهرات عليه السلام نفقه واجبه وه. دغه شان د نبی عليه السلام د وفات نه پس د هغوی د ازواج مطهرات عليه السلام دپاره اوسیدل هم د نبی عليه السلام په کورونو کښي واجب وو، ځکه چي دا ټولي بیبياني د نبی عليه السلام په حق کښي محبوسي (قید) وې، ددې وجي نبی اکرم عليه السلام چي په کومو کورونو کښي دا ازواج مطهرات ساتلي وې نو د نبی عليه السلام د وفات نه پس هم دوی په دغه کورونو کښي اوسیدلي. دغه شان دا ازواج مطهرات عليه السلام څنگه چي په ژوند کښي د نفقي مستحقې وې نو دغه شان د اوسیدلو د مکان هم مستحقې وې (۱)

د ازواج مطهراتو قیام د اوسیدلو په حیثیت سره وو یا د ملکیت په حیثیت سره؟ اصل مسئلي طرفته د تللو نه وړاندې په دې باندې ځان پوهه کړي چي امام بخاری دلتہ د ترجمه الباب لاندې دوه آیتونه ذکر کړي دي، یو (وقرن في بيوتكن) او دویم (لا تدخلوا بيوت النبی الا ان يؤذن لکم) په اولنی آیت کښي د بیوت نسبت ازواج مطهرات عليه السلام طرفته او په دویم آیت کښي د نبی کریم عليه السلام طرفته دي.

امام بخاری غالباً ددې په ذریعې سره هغه اختلاف طرفته اشاره کړي ده کوم چي په دې عنوان کښي ذکر دي چي د ازواج مطهرات عليه السلام په مذکوره کورونو کښي قیام صرف د اوسیدلو په حیثیت سره وو یا د ملکیت په حیثیت سره، یا داسې اووایی چي دا کورونه دوی ته صرف د اوسیدلو دپاره ورکړي شوې وو یا دوی ددې کورونو مالکان جوړ کړي شوې وو.

د قرآن پاک مشهور مفسر علامه جمل د آیت کریمه (لا تدخلوا بيوت النبی الا ان يؤذن لکم) تفسیر کښي فرمائی:

په دې آیت کښي ددې خبرې دلیل دي چي کور د سړي وی او هغه دپاره به ددې فیصله کولي شي ځکه چي الله تعالی په خپله د کور نسبت د سړي (نبی کریم عليه السلام) طرفته کړي دي.

لیکن په دې باندې اعتراض دا دي چي په یو بل آیت (واذکرن ما یتلین فی بیوتکُن) کښي خو د

(۱) المتواری: ۱۸۶، فتح الباری: ۲۱۱/۶، وعمدة القاری: ۲۹/۱۵، وتعلیقات اللامع: ۷/۲۹۴.

(۲) الاحزاب: (۳۳).

(۳) الاحزاب: (۵۳).

(۴) الاحزاب: (۳۴).

کورونو نسبت د بنحو ازواج مطهرات (۱) طرفته کړې شوې دي. ددې وجې نه دا وینا خو صحیح نه شوه چې کور د سړۍ وې.

ددې جواب دادې چې د بیوت (کورونو) اضافت د نبی (ﷺ) طرفته د ملکیت په اعتبار سره دې او د ازواج مطهرات (۲) طرفته د محل په اعتبار سره دې چې دا د دوی د اوسیدلو ځایونه دي. ددې دلیل دادې چې په آیت کریمه کې د داخلیدو اجازت د نبی (ﷺ) فعل ښودلې شوې دې او اجازت صرف د مالک حق وې.

بیا په دې ځان پوهه کړئ چې د نبی (ﷺ) په کورونو کې د علماؤ اختلاف دې، او په دې مسئله کې د هغوی دوه اقوال دي:

① د یو جماعت وینا ده چې دا کورونه د ازواج مطهرات (۳) ملکیت وو، هغوی په دې کې د ملکیت په اعتبار سره اوسیدل. ددې خبرې دلیل ددې حضراتو د وینا مطابق دا دې چې د نبی (ﷺ) د وفات نه پس هم ازواج مطهرات (۴) په دغه کورونو کې اوسیدل تردې چې وفاتې شوې، ددې وجه دا وه چې نبی (ﷺ) په خپل ژوند مبارک کې دا کورونه ازواج مطهرات (۵) ته هبه کړې وو.

② او یو بل جماعت دا وائی چې دا اوسیدل وو، هبه نه وه او ازواج مطهرات (۶) د ژوند پورې دغلته اوسیدل ځکه چې دا د هغې "مؤنة" حصه وه کوم چې نبی کریم (ﷺ) مستثنی گرځولې وه، لکه څنگه چې ئې د هغوی نفقه مستثنی گرځولې وه چې "ما ترکت بعد نفقة اهل و مؤنة عامل فهو صدقة" (۱) هم دا د اهل علمو قول دې او هم دې لره امام ابن عبدالبر (۲) او ابن العربی وغیره غوره کړې دي.

ددې دلیل دادې چې ازواج مطهرات (۳) په کومو کورونو کې مقیمې وې، د هغوی د وفات نه پس دغه کورونه د هغوی د وارثانو طرفته منتقل نه شو، ددې وجې نه دا ددې خبرې واضحه دلیل دې چې دا کورونه د دوی په ملکیت کې نه وو، صرف مسکن (د اوسیدلو دپاره) وو چې کله دوی وفات شوې نو دغه کورونه د مسجد نبوی (ﷺ) حصه او گرځولې شو او ددې کورونو په ذریعې سره د مسجد نبوی توسیع او کړې شوه (۳).

د امام بخاری او د حضرت کنکوهی رائي: د حضرت شیخ الحدیث د قول مطابق د امام بخاری رائي دا معلومیږي چې هغوی ددې کورونو د ملکیت قائل وو چې ازواج مطهرات (۴) په دې کورونو کې د ملکیت په حیثیت سره مقیمې وې، لکه مصنف "و ما نسب اليهن من البيوت"

(۱) الحديث، مر تخريجه في الباب السابق عن أبي هريرة رضي الله عنه.

(۲) التمهيد لابن عبد البر: ۸/ ۱۷۲- ۱۷۴، واحكام القرآن لابن العربي: ۳/ ۱۲۶- ۱۳۶، المسئلة الثالثة، سورة

الاحزاب، الآية: (۵۳).

(۳) انتهى ما قاله سليمان الجمل رحمه الله مختصراً، نقلاً عن تعليقات الامام: ۷/ ۲۹۵، والابواب والتراجم للشيخ الكاندملوي: ۱/ ۲۰۵، وحاشية الجمل على الجلالين: ۶/ ۱۹۲- ۱۹۳، سورة الاحزاب: ۵۳، دغه شان اوگوري،

ابن ابطال: ۵/ ۲۶۳، والديباج للسيوطي: ۲/ ۷۲۴.

ونیلو سره غالباً ددې خبرې طرفته اشاره کړې ده.

لیکي: "وقول البخاری فی الترجمة: "ومانسب الیهن" لعله إشارة إلی ترجیح ملکہن" (۱) او هم دا راښي د حضرت گنګوهی هم ده، ارشاد فرمائي:

"یعنی بڼدک ان اضافتها الیهن تملیكة، والیه صلی الله علیه وسلم لاحق ملایسة، فکان قد ملکہن ایاماتہل الموت، فلا یعترض علی قوله: "لا نورث، ماترکناه صدقة" (۲)

او ابن المنیر ددې خلاف راښي اختیاره کړې ده او فرمائي چې امام بخاری دلته دا ویل غواړي چې دې کورونو کښې ازواج مطہرات (۳) ته د اوسیدلو اختیار وو، مالکانه اختیارات ورته نه وو، فرمائي:

"وساقی البخاری الاحادیث التي تنسب إلیهن البيوت فيها تنبیها علی أن هذه النسبة تحقق دوام استحقاقهن للبيوت مابقين" (۴)

یو اهم خبر دا وي: حافظ ابن حجر، علامه قسطلانی او شیخ الاسلام زکریا انصاري وغیره په کتاب الوضوء (۵) کښې پورته ذکر شوي اولنې احتمال چې نبی کریم ﷺ دا کورونه ازواج مطہرات (۶) ته هبه کړي وو او د دغه کورونو ټي مالکاني جوړې کړي وې. ذکر کړې دي او دا قول ټي هلته اختیار کړې دي، او دلته کتاب الخمس ته رارسیدلو سره دې حضراتو دلته ددې خبرې وضاحت کړې دي چې حضور اکرم ﷺ کوم کورونه ازواج مطہرات (۷) ته ورکړي وو نو هغه د هغوی ملکیت نه وو بلکه هلته د هغوی قیام صرف د اوسیدلو په حیثیت سره وو، لکه څنګه چې بنحیې ته نفقه ورکولې شي او د اوسیدلو دپاره ورته کور ورکولې شي نو هغه د هغې مالکانه نه وي او دې حضراتو دا وضاحت هم کړې دي چې هم دا وجه ده چې د هغوی د وارثانو طرفته دغه کورونه منتقل نه شو (۸)

په حافظ صاحب، علامه قسطلانی او شیخ زکریا انصاري ټولو باندې دا اعتراض کیږي چې هلته په کتاب الوضوء (۹) کښې مو څه ویل او دلته په کتاب الخمس کښې څه وائي، لیکن دا اشکال په علامه عینی (۱۰) باندې نه کیږي ځکه چې هغوی دا احتمال په کتاب الوضوء کښې نه دي ذکر کړې چې د ازواج مطہرات (۱۱) قیام په دغه کورونو کښې په مالکانه حیثیت سره (وو) (۱۲)

(۱) تعليقات اللامع: ۲۹۵/۷، والابواب والتراجم: ۲۰۵/۱.

(۲) لامع الدرري: ۲۹۴/۷، والابواب والتراجم: ۲۰۵/۱.

(۳) المتواری: ۱۸۶-۱۸۷.

(۴) فتح الباری للعسقلانی، کتاب الوضوء، باب من تبرز علی لبنتين، رقم (۱۴۵)، وشرح القسطلانی: ۲۳۸/۱، باب التبرز فی البيوت، وتحفة الباری: ۱۵۸/۱، باب التبرز فی البيوت.

(۵) فتح الباری: ۲۱۱/۶، وتحفة الباری: ۵۳۷/۳، وشرح القسطلانی: ۱۹۷/۵.

(۶) عمدة القاری: ۲۸۶/۲، کتاب الوضوء، باب التبرز فی البيوت.

(۷) عمدة القاری: ۲۹/۱۵.

دې نه پس خان په دې پوهه کړې چې امام بخاری د ترجمه الباب لاندې اووه احادیث مارکه ذکر کړې دي. اولنې حدیث د حضرت عائشې صدیقې رضی الله عنها دې:

۲۹۳: حَدَّثَنَا جَبَانُ بْنُ مُوسَى وَ مُحَمَّدٌ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ وَيُونُسُ عَنْ زُهْرَى قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - زَوَّجَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَتْ لَمَّا ثَقُلَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سَأَدَنَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يُمَرَّضَ فِي بَيْتِي فَأُذِنَ لَهُ. (ار: ۱۹۵)

رجال الحديث

- ① حبان بن موسی: دا د امام بخاری شیخ حبان بن موسی السلمی المروزی دې.
 - ② محمد: د محمد نه مراد ابن المقاتل مروزی دې، د دوی تذکره په کتاب العلم. "باب ما یذکر فی المناولة، و کتاب اهل العلم....." کښې بیان شوې ددې.
 - ③ عبدالله، معمر، یونس: د عبدالله نه مراد ابن المبارک، د معمر نه ابن راشد او د یونس نه مراد ابن یزید ایلی دې. ددې ټولو حضراتو ترجمه د "بدء الوسی" د "الحديث الخامس" لاندې تیره شوې ددې.
 - ④ الزهري: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب الزهري دې. د دوی حالات د "بدء الوسی" په "الحديث الاول" کښې تیر شوې دي.
 - ⑤ عبیدالله بن عبدالله بن عتبۀ بن مسعود: دا د مدينې منورې مشهور فقيه حضرت عبیدالله بن عبدالله بن عتبۀ بن مسعود دې. د دوی حالات هم د "بدء الوسی" په "الحديث الخامس" کښې تیر شوې دي.
 - ⑥ عائشه: د حضرت عائشې صدیقې رضی الله عنها حالات د "بدء الوسی" په اولنۍ حدیث کښې تیر شوې دي.
- قوله: أن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت: لما ثقل رسول الله..:

١) قوله: عائشة رضى الله عنها.....: بمر تخريجه فى الوضوء، باب الغسل والوضوء فى المخبض.....)۔

٢) د دوى د حالاتو دپاره اوگورئ، كتاب الاذان، باب يسلم حين يسلم الامام)۔

٣) كشف البارى: ٢٠٦/٣)۔

٤) كشف البارى: ٤٦٢/١-٤٦٦، د يونس بن يزيد دپاره مزید اوگورئ: كشف البارى: ٢٨٢/٣)۔

٥) كشف البارى: ٣٢٦/١)۔

٦) كشف البارى: ٤٦٦/١ و ٣٧٩/٣)۔

٧) كشف البارى: ٢٩١/١)۔

حضرت عبیدالله بن عبدالله فرمائی چې حضرت عائشه او فرمائیل چې کله د رسول الله مبارک طبیعت ناساز شو نو دوی د نورو بیبیانو نه ددې خبرې اجازت واخستلو چې دوی به دبیمارۍ په ورځو کېنې زما په کور کېنې اوسېږي نو ازواج مطهرات رضی اللہ عنہا ورته اجازت ورکړو. دویم حدیث هم د حضرت عائشې صدیقې رضی اللہ عنہا دی.

۲۹۳۳ (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْزُوقٍ حَدَّثَنَا فَاطِمَةُ سَمِعَتْ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَتْ عَائِشَةُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا تُوُفِّيَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي بَيْتِي، وَفِي تَوْبَتِي، وَبَيْنَ سَعْرِي وَنَحْرِي، وَبِمَمَّ اللَّهُ بَيْنَ رِيقِي وَرَيْقِهِ. قَالَتْ دَخَلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بِسَوَاكٍ، فَضَعَفَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْهُ، فَأَخَذَتْهُ فَبَضَعَتْهُ لَمْ سَنَلْنَاهُ بِهِ. [۸۵۰]

رجال الحديث

① ابن ابی مریم: دا ابو محمد سعید بن الحکم بن ابی مریم الجمحي دي. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سمع شیئا فراجع حق يعرفه" کېنې تیره شوې ده(۱)

② نافع: دا نافع بن یزید مصري دي(۲)

③ ابن ابی ملیکه: دا عبیدالله بن ابی ملیکه دي. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله....." کېنې تیر شوې دي(۳)

④ عائشه: د حضرت عائشه صدیقه تذکره په "بده الوحي" کېنې تیره شوې ده(۴)

قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: تُوُفِّيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي

بَيْتِي..... حضرت عائشه صدیقه رضی اللہ عنہا فرمائی چې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم انتقال زما په کور کېنې. زما د نمبر والا ورځ، زما په سینه باندې داسې چې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سر مبارک زما په سینه باندې پروت وو، او شو او الله تعالی زما لارې او د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم لارې مبارکې جمع کړې هغه داسې چې حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر رضی اللہ عنہ چې راغې نو مسواک ورسره وو، نبی صلی اللہ علیہ وسلم کېنې دومره طاقت نه وو چې هغه ئې چوپلې وو، نو ما مسواک واخستلو، هغه مې په خلۍ کېنې نرم کړو، بیا مې ورله مسواک اوکړو.

او د حدیث پوره تفصیلی تشریح وړاندې په کتاب الجمعة کېنې تیره شوې ده(۵)

① قوله: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الجمعة، باب من تسوک.....(۱)

② كشف الباری (۱۰۶/۴) -

③ د دوی حالات کتلو دپاره اوگوری، کتاب الجنائز، باب الدخول علی المیت بعد الموت اذا.....(۲)

④ كشف الباری (۵۴۸/۲) -

⑤ كشف الباری (۲۹۱/۱) -

⑥ صحيح البخاری، کتاب الجمعة، باب من تسوک.....رقم (۸۹۰)) -

د باب دریم حدیث د ام المؤمنین حضرت صفیه دې.

۲۹۳۴: (۱) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ أَنَّ صَفِيَّةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تَزْوُورُهُ، وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ ثُمَّ قَامَتْ تَتَقَلَّبُ فَقَامَ مَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى إِذَا بَلَغَ قَرِيبًا مِنْ بَابِ الْمَسْجِدِ عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَرَّ بِهِمَا رَجُلَانِ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَسَلَّمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، ثُمَّ نَفَذَا فَقَالَ هُمَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «عَلَيْ رَسَلِكُمَا». قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَكَبَّرَ عَلَيْهِمَا ذَلِكَ. فَقَالَ «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّاءِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا». [ر: ۱۹۳۰]

رجال الحديث

- ① سعید بن عفیر: دا سعید بن کثیر بن عفیر دې. د دوی تفصیلی تذکره کتاب العلم، "باب من یرد الله به....." کښې تیره شوې ده(۱)
- ② الليث: دا مشهور محدث لیث بن سعد فهمی دې. د دوی حالات د "بده الوسی" په "الحديث الاول" کښې تیر شوې دي(۲)
- ③ عبد الرحمن بن خالد: دا عبد الرحمن بن خالد دې. د دوی ترجمه تفصیل سره د کتاب العلم، په "باب السمری العلم" کښې تیره شوې ده(۳)
- ④ ابن شهاب: دا ابن شهاب الزهري مختصر حالات د "بده الوسی" په "الحديث الاول" کښې تیر شوې دي(۴)
- ⑤ علی بن حسین: دا امام زین العابدین علی بن حسین بن علی دې(۵)
- ⑥ صفیه: دا ام المؤمنین حضرت صفیه بن حیى (رضی الله عنها) ده(۶)

(۱) قوله: ان صفية..... الحديث، مر تخريجه في الاعتكاف، باب هل يخرج المعتكف الى.....؟) _

(۲) كشف الباری: ۳/ ۲۷۴ _

(۳) كشف الباری: ۱/ ۳۲۴ _

(۴) كشف الباری: ۴/ ۴۰۵ _

(۵) كشف الباری: ۱/ ۳۲۶ _

(۶) د دوی حالات کتلو دپاره اوگوری، کتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه _

(۷) د دوی حالات کتلو دپاره اوگوری، کتاب الحيض، باب المرأة تحيض بعد الافاضة _

د حدیث شریف ترجمه حضرت صفیه رضی اللہ عنہا فرمائی چې دا یو ځل د رسول الله مبارک صلی اللہ علیہ وسلم د ملاقات دپاره مسجد نبوی ته حاضره شوه، چرته چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د رمضان المبارک په آخری عشره کښې معتکف وو، د ملاقات نه پس د رخصتیدو دپاره اوږدیده نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورسره هم اوږدېدلو او ورسره روان شو، تردې چې کله د مسجد دروازې ته اورسیدل کوم چې د باب ام سلمه سره متصله وه، هغې ته نژدې اورسیدل نو ددې دواړو خوا ته دوه انصاری صحابه تیر شو، هغوی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته سلام اوکړو، بیا وړاندې تیر شو نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم دغې دواړو ته او فرمائیل چې آرام سره ځانې څخه داسې خبره نشته، هغې دواړو حضراتو او وویل، یا رسول الله! سبحان الله! دا جمله هغوی د تعجب د وجې نه او وویل، او په دې دواړو باندې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خبره ډیره سخته اولگیده، نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چې بیشکه شیطان د انسان په بدن کښې داسې گرځی لکه څنگه چې وینه گرځی. او ماته دا ویره شوه چې شیطان ستاسو دواړو په زړونو کښې د بدگمانۍ څه تخم اونه کړی.

مختصر تشریح: علامه قسطلانی په لفظ د قیل سره نقل کړې دی چې دا دواړه حضرات حضرت اسید بن حضیر او عباد بن بشر وو.

حضرت امام شافعی فرمائی چې په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې د بهتان د تړلو نتیجه چونکه د کفر نه سوا بل څه نه ده، په دې وجه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته دا ویره شوه چې دا دواړه هسې نه د کفر ارتکاب اونکړي، لهذا نبی صلی اللہ علیہ وسلم وړاندې والې اوکړو او اصل خبره ئې ورته اوبودله او شیطان ته ئې دا موقع ورنکړه چې ددې دواړو په زړونو کښې څه وسوسه واچوی، څه غلط تصور په کښې واچوی چې د هغې د وجې نه دوی هلاک او برباد شی.

علامه قسطلانی فرمائی: قال إمامنا الشافعي رحمه الله: خاف عليهما الكفر، إن ظنا به تهمة، فهاذر إلى إعلامهما نسيحة لها قبل أن يقذف الشيطان في قلوبهما شيئا يهدكان به“ (۱)
د باب څلورم حدیث د حضرت ابن عمر دې.

٢٩٣٥ (٢) حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ ارْتَقَيْتُ فَوْقَ بَيْتِ حَفْصَةَ، فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقْضِي حَاجَتَهُ، مُسْتَذِيرَ الْقِبْلَةِ، مُتَقَبِّلَ الشَّامِ. (ار: ١٤٥)

(۱) شرح القسطلانی: ۱۹۸/۵، وفتح الباری: ۲۸۰/۴، الاعتکاف، وتهذيب تاريخ دمشق الكبير: ۴۲۹/۶، وشرح ابن ماجه، کتاب الصوم، باب المعتکف يزوره اهله في المسجد، رقم (۱۷۷۰)۔

(۲) شرح القسطلانی: ۱۹۸/۵۔

(۳) قوله: عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما: الحديث، مر تخريجه في الضوء، باب التبرز في البيوت)۔

رجال الحديث

- ① ابراهيم بن المنذر: دا ابراهيم ابن المنذر القرشي الحزامي دي . د دوی تذکره په کتاب العلم، ”باب من سئل علما وهو.....“ کښې تیره شوې ده.)
 ② انس بن عیاض: دا انس بن عیاض ابو ضمره لیثی دي .
 ③ عبیدالله: دا عبیدالله بن عمر بن حفص بن خطاب دي.)
 ④ محمد بن یحیی بن حبان: دا محمد بن یحیی بن حبان دي .
 ⑤ واسع بن حبان: دا د پورتنی راوی تره واسع بن حبان دي.)
 ⑥ عبدالله بن عمر: مشهور صحابی حضرت ابن عمر حالات په کتاب الايمان، ”باب الايمان، وقول النبی صلی الله علیه وسلم.....“ کښې تیر شوې دي.)

قوله: عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: ارتقيت فوق بيت.....: حضرت ابن عمر فرمائی چې زه د خپلې خور بی بی حضرت حفصه رضی الله تعالی عنهما د کور په چت باندې او ختمل نو اومې کتل چې نبی کریم صلی الله تعالی علیه وسلم د قبلي طرفته شا کړې او د شام ملک طرفته ئې مخ کړې خپل حاجت پوره کوی .

د کتاب الوضوء په روایت کښې فوق ظهريت حفصة“ (دې مقصود د دواړو روایتونو یو دي یعنی د کور په چت باندې ختم مراد دی او هلته ددې خبرې هم وضاحت دي چې حضرت ابن عمر رضی الله تعالی عنهما د خپل څه ضرورت دپاره په چت باندې ختمې وو.) پنځم حدیث د حضرت عائشې صدیقې رضی الله تعالی عنہا دي .

٢٩٣٦: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ لَمْ تَخْرُجْ مِنْ مَحْجَرِهَا. (ار: ٥١٩)

١ (كشف الباری: ٥٨/٣)

٢ (ددې دواړو حالات کتلو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء ،باب التبرز فی البيوت)

٣ (ددې دواړو حالات کتلو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء ،باب من تبرز علی لبنتين)

٤ (كشف الباری: ٦٣٧/١)

٥ (كتاب الوضوء ،باب التبرز فی البيوت، رقم (١٤٨))

٦ (د حدیث مزید وضاحت دپاره اوگورئ (كشف الباری)، کتاب الوضوء ،باب التبرز فی البيوت ،وباب من تبرز علی لبنين)

٧ (قوله: ان عائشة رضى الله عنها: الحدیث ،مر تخريجه فی مواقيت الصلاة، باب مواقيت الصلاة.....)

رجال الحديث

- ① ابراهيم بن المنذر، ② انس بن عياض: ددې دواړو دپاره سابقه سند او گورۍ.
 ③ هشام: دا مشهور محدث حضرت هشام بن عروه بن زبير دې.
 ④ اييه: د اب نه مراگ حضرت عروه بن زبير بن العوام دې.
 ⑤ عائشة: دا حضرت عائشه ده. ددې درې واړو حضراتو تذکره د "بده الوسی" په الحديث الاول کښې تیره شوې ده.

قوله: أن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم

..... حضرت عائشه فرمائی چې رسول الله مبارک به د مازیگر مونځ ورکولو او هغه وخته پورې به نمر د حضرت صدیقې رضی الله تعالی عنہا د حجرې نه وتلې نه وو. شپږم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله تعالی عنهما دې.

٢٩٣٧: ﴿حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جُورِيَّةُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خَطِيبًا فَأَبْشَرَ تَحْمُوسَكِينَ عَائِشَةَ فَقَالَ «هَذَا الْفِتْنَةُ - ثَلَاثًا - مِنْ حَيْثُ يَطْلُمُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ» [٤٩٩٠، ٣٣٢٠، ٣١٠٥، ٤٦٧٩، ٤٦٨٠، وانظر: ١٩٩٠]

رجال الحديث

- ① موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تبوؤکی بصری دې. د دوی تذکره د "بده الوسی" په "الحديث الرابع" کښې تیره شوې ده.
 ② جویریة: دا جویریة بن اسماء الضبعی البصری دې.
 ③ نافع: دا نافع مولى ابن عمر دې. د دوی حالات په کتاب العلم، "باب ذکر العلم والفتیالی المسجد" کښې تیر شوې دي.

١) کشف الباری: ٢٩١/١، هشام او عروه دپاره مزید او گورۍ، کشف الباری: ٤٣٢/٢-٤٤٠-
 ٢) قوله: عن عبدالله رضى الله عنه: "الحديث، اخرجه البخارى فى كتاب بدء الخلق ايضا، باب صفة ابليس وجنوده، رقم (٣٢٧٩)، وكتاب المناقب، باب بلا ترجمة، بعد باب نسبة اليمين الى اسماعيل، رقم (٣٥١١)، وكتاب الطلاق، باب الاشارة فى الطلاق والامور، رقم (٥٢٩٦)، وكتاب الفتن، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: (الفتنة من قبل المشرق)، رقم (٧٠٩٢-٧٠٩٣)، ومسلم فى صحيحه، كتاب الفتن..... باب الفتنة من المشرق من حيث..... رقم (٧٢٥٢-٧٢٦٧)، ولترمذى فى سننه، ابواب الفتن، باب فى العمل فى الفتن..... رقم (٢٢٦٨)
 ٣) کشف الباری: ٤٣٣/١-
 ٤) د دوی د حالاتو دپاره او گورۍ، کتاب الغسل، باب الجنب يتوضا ثم.....-
 ٥) کشف الباری: ٤/٦٥١-

عبدالله: حضرت ابن عمر حالات په کتاب الایمان، "باب الایمان، وقول النبی صلی الله علیه وسلم
..... "کنبی تیر شوې دی".

قوله: قال: قام النبی صلی الله علیه وسلم خطيباً، فاشار نحو مسکن عائشة،

فقال: هنا الفتنة. ثلاثاً. من حيث يطلع قرن الشيطان: حضرت ابن عمر فرمائی

چې نبی کریم د خطبې (تقریر) کولو دپاره اودریدو نو د حضرت عائشې صدیقې مسکن طرفته ئې اشاره اوفرمائیلې او وې فرمائیل، دلته فتنة ده، دا خبره ئې درې ځله ارشاد اوفرمائیلې، د چرته نه چې د شیطان ښکاره ښکاره کیږي.

دا خود حدیث ترجمه شوه، په دې حدیث کېنې څو مباحث دي، چې هغه مونږ لاندې ذکر کوو. نبی دا خبره چرته ارشاد اوفرمائیلې؟ پورته دا خبره بیان کړې شوه چې نبی ﷺ د حضرت عائشې ﷺ د کور طرفته اشاره کولو سره پورته خبره ارشاد اوفرمائیلې لیکن دغه وخت نبی ﷺ په خپله چرته موجود وو، په دې حوالې سره روایت کېنې څه صراحت نشته.

په دې سلسله کېنې درې قسمه روایتونه دي، د مسلم په یو روایت(۱) کېنې د قام عند باب حفصة، الفاظ دي او په دویم (۲) کېنې د عند باب عائشة او په یو بل روایت کېنې چې د جامع

ترمذی (۴) دي، کېنې د قام رسول الله صلی الله علیه وسلم علی المنبر..... کلمات دي.

امام زرقانی ددې ټولو روایتونو مینځ کېنې تطبیق کولو سره فرمائی چې ممکنه ده چې نبی ﷺ د مذکوره دواړو بیسیانو په دروازو کېنې د یوې د دروازې نه راوتلې وی او ددې دواړو دروازې نزدې نزدې وې، لکه یو ځل اشاره نبی ﷺ هغه وخت اوفرمائیلې کوم وخت چې نبی ﷺ د دواړو دروازو مینځ کېنې ولاړ وو چې د هغې تعبیر کله په "باب حفصة" سره شوې دي او کله په "باب عائشة" سره شوې دي، بیا د منبر طرفته لاړل او دویم ځل باندې ئې اشاره اوفرمائیلې، بیا په منبر باندې اودریدل او په دریم ځل باندې ئې اشاره اوفرمائیلې(۵).

دا یو ښه تطبیق دي، ددې نه علاوه بل څه د تطبیق صورت ښکاره په نظر هم نه راځي او دا روایت د واقعي په تعدد باندې هم معمول کیدې نه شی ځکه چې مخرج یو دي یعنی ابن عمر، لکه زرقانی فرمائی:

"فان ساء هذا، والا فیطلب جمع غيره، ولا يجمع بتعدد القصة، لاتحاد المخبر، وهو ابن عمر (۶)"

(۱) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

(۲) صحيح مسلم. كتاب الفتن. باب الفتنة من المشرق من حيث يطلع..... رقم (۷۲۵۳).

(۳) پورته حواله. رقم (۷۲۵۴).

(۴) جامع الترمذی، ابواب الفتن. باب في العمل في الفتن. رقم (۲۲۶۸).

(۵) شرح الزرقانی علی المؤطا: ۴/۳۸۴، والاوجز: ۱۷/۳۵۲، وفتح الباری: ۱۳/۴۶.

(۶) شرح الزرقانی علی المؤطا: ۴/۳۸۴-۳۸۵، ماجاء في المشرق. رقم (۱۸۹۰)، والاوجز: ۱۷/۳۵۲.

البته حضرت شیخ الحدیث د امام زرقانی سره اختلاف کوی او فرمائی چې دې روایتونو لره د واقعې په تعدد باندې حمل کولو کښې هیڅ مانع نشته چې دا روایات د واقعې په تعدد باندې حمل کړې شی ځکه چې د روایتونو په سیاق و سباق کښې ډیر زیات اختلاف دې لکه نبی ﷺ د فتنې متعلق مضمون طرفته څو ځله تنبیه کړې وه او دې لره حضرت ابن عمر رضی الله عنهما او نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم د خپلې خپلې سماع مطابق روایت کړې دي^(۱).

نبی اشاره کوم طرفته کړې وه؟ د باب په حدیث شریف کښې څو دا راغلې دی چې نبی کریم د حضرت عائشې کور او مسکن طرفته اشاره او فرمائیلې او وې فرمائیل چې فتنه دلته ده. او ددې روایت په نورو طرقو کښې لفظ د مشرق راغلې دې چې پیغمبر د مشرق طرفته اشاره او کړه، ددې ټولو طرقو طرفته نظر کولو نه پس به هم دا و نیلې کیږي چې عائشې د مسکن نه د مشرق طرفه مراد دي او د هـنا "مشار الیه مشرق دي"^(۲).

د حضرت عائشې کور ترینه هیڅکله مراد نه دې لکه څنگه چې د روافضو او د شیعه گانو خیال دي. هغوی دې حدیث لره بنیاد جوړوی او په حضرت عائشه رضی الله عنها باندې الزامات لگوي چې نبی پاک ﷺ د هغې کور لره د فتنو سرچشمه گرځولې ده. العیاذ بالله. لیکن څنگه چې تاسو او کتل او وړاندې به هم خبره راځي چې دلته د هـنا نه مراد د مشرق طرف دي. د مشرق نه څه مراد دي؟ په دې کښې د علماؤ مختلف اقوال دي.

د اکثر عالمانو رائي داده چې د مشرق نه مراد نجد دي، ددې په دلیل کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما یو روایت پیش کړې شوې دي چې:

«ذكر النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم بارك لنا في شامنا، اللهم بارك لنا في يمتنا، قالوا: يا رسول الله، وفي نجدنا؟ قال: اللهم بارك لنا في شامنا، اللهم بارك لنا في يمتنا، قالوا: يا رسول الله، وفي نجدنا؟ قال: في الثالثة: هناك الزلزال والفتن، وبها يطمع قرن الشيطان»^(۳).

نبی ﷺ یوه ورځ د شام او د یمن ذکر کولو کښې ددې دواړو دپاره د برکت دعا او فرمائیلې، صحابه کرامو رضی الله عنهم درخواست او کړو چې دا دعا د نجد دپاره هم اوکړي، لیکن نبی کریم ﷺ هغه اولنۍ خبره دوباره ارشاد او فرمائیلې، صحابه کرامو بیا درخواست او کړو چې د نجد دپاره هم دعا اوکړي، غالباً په دریم ځل باندې نبی کریم ﷺ او فرمائیل چې په نجد کښې څو به زلزلې او فتنې وي. د هغې ځانې نه به د شیطان ښکر ښکاره کیږي.

ددې حدیث شریف نه استدلال کولو سره بعضې حضراتو د مشرق نه نجد مراد اخستلو لره

(۱) أوجز المسالك: ۱۷/۳۵۴.

(۲) پورته حواله.

(۳) الحديث: أخرجه البخاري، كتاب الفتن، باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: الفتن من قبل المشرق، رقم (۷۰۹۴). وكتاب الاستسقاء، باب ما قيل في الزلازل..... رقم (۱۰۳۷)، والترمذي، كتاب المناقب، باب في فضل الشام واليمن، رقم (۳۹۵۳).

راجع گر خولې دي^(۱)

او بعضې نور عالمان د مشرق نه مراد عراق اخلي، د هغوی استدلال د حضرت سالم بن عبدالله بن عمر ددې روايت نه دي. ابن فضيل د خپل والد صاحب نه نقل کوي
 "سبعت سالم بن عبدالله بن عمر يقول: يا اهل العراق، ما اسئلكم عن الصغيرة، واراكمم للكبيرة؟! سبعت ابي عبدالله بن عمر يقول: سبعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "ان الفتنة تحيي من ههنا" واما بيده نحو البصرة "من حيث يطلع قرن الشيطان" واتمم يضرب بعضكم رقاب بعض....."^(۲)
 چې حضرت سالم اهل عراق ته د خطاب کولو دوران کښې او فرمايل چې تاسو خومره عجيبه خلق ئې. د وړو گناهونو په باره کښې خو ښه تپوسونه کوي او د لوڼې گناهونو نه ځان نه ساتئ؟ ما د خپل والد عبدالله عليه السلام او هغوی د رسول الله مبارک ﷺ نه اوریدلي دي چې فتنه به ددې ځاني نه او چټيرې او نبي ﷺ د لاس مبارک په اشارې سره د مشرق طرفته اشاره او کړه، د کوم ځاني نه به چې د شيطان دواړه ښکرونه ښکاره کيږي او تاسو خلق اهل عراق، د يو بل سرور نه وهی....."

نو په دې حديث کښې د مشرق نه عراق او د اهل مشرق نه اهل عراق مراد دي^(۳)
 د مؤطا مالک او د کنز العمال وغيره روايت دي چې حضرت عمر دا عزم او کړو چې هغه به د ټولو اسلامي ښارونو دوره کوي نو حضرت کعب احبار هغوی د خپل عزم نه منع کړل او ورته ئې او فرمايل: "لاتات العراق، فان فيه تسعة اعشار الشر"^(۴)

دې ټولو روايتونو ته په نظر کولو سره ډيرو عالمانو د مشرق نه عراق مراد اخستلې دي.
 د دواړو قولونو مينځ کښې تطبيق څنگه چې تاسو پورته اوکتل چې بعضې حضراتو د مشرق نه مراد نجد او بعضو عراق مراد اخستلې دي ليکن ددې دواړو مينځ کښې هيڅ منافات نشته، اوس چې د نجد په حوالې سره کوم روايت تير شوي دي په هغې کښې د نجد څه مخصوص علاقه مراد نه ده، د حديث شارحينو دلته نجد په لغوی معنی باندې محمول کړې دي او عموم يې مراد اخستلې دي. د نجد لغوی معنی "ما ارتفع من الارض" ده، يعنی هغه علاقه چې د زمکې د سطحې نه اوچته وي، دغه شان به په دې حديث کښې عراق هم داخل شي، علامه خطابي رحمه الله فرمائي چې نجد په مشرقي طرف کښې دي او د اهل مدينه چې کوم نجد دي هغه د عراق ديهات او د هغې طرفونه دي، هم دا د اهل مدينه مشرق دي، ځکه چې د نجد لغوی معنی "ما ارتفع من الارض" ده^(۵)

(۱) تكملة فتح الملهم: ۱۶۲/۶، وفتح الباری: ۴۷/۱۳.

(۲) صحيح مسلم، كتاب الفتن، باب الفتنة من المشرق، من حيث يطلع..... رقم: (۷۲۵۷).

(۳) تكملة فتح الملهم: ۱۶۲/۶، وشرح الابي على مسلم: (۱).

(۴) المؤطا: ۹۷۵/۲، كتاب الاستئذان، باب ما جاء في المشرق، رقم: (۳۰)، وکنز العمال: ۱۴/۱۷۳، مسند عمر، رقم: (۲۸۲۷۹)، و المصنف لابن ابي شيبه: ۱۶۸/۲۱، كتاب الفتن، من كره الخروج في الفتنة، رقم: (۳۸۵۶۱).

(۵) قال الحموي: نجد: بفتح اوله، وسكون ثانيه، قال النضر: النجد: قفاف الارض وصلابها، وما غظ منها واشرف، والجماعة النجاد..... "انظر معجم البلدان: ۲۶۱/۵.

”وقال الخطابي رحمه الله: نجد: ناحية المشرق، ومن كان بالمدينة كان نجداً بادية العراق ونواحيها، وفي

مشرق أهلها، وأصل النجد: ما ارتفع من الأرض.....“ (۱)

د فتنې نه څه مراد دی؟ د باب په حدیث شریف کښې چې د مشرق د فتنې کومه پېشن گوښ ده، یو بل حدیث چې د حضرت اسامه بن زید رضی الله عنه نه روایت دی، په هغې کښې دا پېشن گوښ د مدينې منورې سره متعلق ده چې په مدينه منوره کښې به دا فتنه ښکاره کېږي. نبی صلی الله علیه و آله فرمائی: ”فان لاری الفتن تقع خلال بیوتکم کوفه القطر“ (۲) چې ”زه ستاسو کورونو کښې راتلونکې فتنې داسې وینم لکه څنگه چې باران راځي“.

دغه شان یو حدیث کښې راغلې دی، کوم چې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دی:

”ستكون فتن، القاعد فيها غير من القائم“ (۳)

په دې حدیث شریف کښې د ډیرو فتنو د ښکاره کیدو پېشن گوښ ده. ددې ټولو احادیثو مینځ کښې تطبیق دادې چې د باب د حدیث شریف او د حضرت اسامه بن زید رضی الله عنه په حدیث کښې د فتنې نه مراد د دریم خلیفه حضرت عثمان رضی الله عنه قتل دی، او د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت او نور هغه ټول روایتونه چې په هغې کښې ”فتن“ د جمعې صیغې سره راغلې دي، په دې کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه قتل نه پس ښکاره کیدونکې نور واقعات او احوال دي. ددې اجمال تفصیل دادې چې د حضرت عثمان رضی الله عنه قتل د ټولو فتنو او د حوادثو بنیاد وو، کوم چې په مدينه منوره باندې اوشو، ددې نه پس فتنه په نورو ښارونو کښې هم ښکاره شوه، د صفین او د جمل جنگونه اوشو، په نهروان کښې چې کوم جنگ اوشو د هغې سبب د صفین واقعه او گرځیده، ددې وجې نه دا وئیلې کیدې شی چې په اولنۍ صدۍ هجری کښې چې کومې فتنې ښکاره شوې، ددې ټولو وجه او سبب، بنیاد د حضرت عثمان رضی الله عنه مظلومانه شهادت وو.

حافظ صاحب رحمته الله فرمائی: ”وانما اختصت المدينة بذلك لان قتل عثمان رضی الله عنه کان بها، ثم

انتشرت الفتن في البلاد بعد ذلك، فالقتال بالجمال والصفين كان بسبب قتل عثمان رضی الله عنه، والقتال

(۱) شرح الخطابي، (اعلام الحديث): ۴/۲۳۳، وفتح الباری: ۱۳/۴۷، ددې تعیین وجه داده چې که د نجد نه مطلقاً څه مخصوص علاقه مراد کړې شی نو بیا به مشکل شی، لکه د نجد اطلاق د عرب په ډیرو علاکو باندې کېږي مثلاً: نجد تهايم، نجد برق، نجد العقاب، نجد مريع او نجد اليمن وغيره وغيره. اوگوري، معجم البلدان: ۵/۲۶۲-۲۶۵.

(۲) الحديث، اخرجه البخاری فی کتاب الفتن، باب قول النبي صلی الله علیه و آله، ويل للعرب.....، رقم (۷۰۶۰)، وانظر جامع الاصول وتعليقاته: ۱۰/۳۸، ومسند الحميدي: ۱/۲۴۸، احاديث اسامة بن زيد، رضی الله عنه، رقم (۲۵۲).

(۳) الحديث، اخرجه البخاری، کتاب احاديث الانبياء، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (۳۶۰۱)، وکتاب الفتن، باب تكون فتنة القاعد فيها خير من القائم، رقم (۷۰۸۱-۷۰۸۲)، ومسلم، کتاب الفتن، باب نزول الفتن کماوقع النظر، رقم (۷۲۴۷-۷۲۴۹).

بانهروان کان بسبب التحکیم بصغیرین، وکل قتال وقم فی ذلک العصا إنما تولد عن شی من ذلک أو عن شی تولد عنه“ (۱)

دا تفصیل د هغې حدیث شریف وو کوم چې د مدينې منورې سره متعلق وو. تاریخ کډ لوړ وړاندې او کتلي شی نو معلومه به شی چې د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت سبب عراق وو. لکه په دریم خلیفه باندې چې کوم اعتراضات شوې وو، په هغې کښې یو اعتراض د ښارونو امیران او گورنران وو چې هغوی په مختلفو علاقه باندې کوم گورنران او امیران مقرر کړې وو، په هغې کښې د ټولو نه مخکښې د عراق په امیر باندې اعتراض شوې وو. هم دا وروستو د لوئې فتنې سبب او گرځیده. آخر د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت واقعہ پیښه شوه او عراق په مشرقی طرف کښې دې (۲).

بیا وروستو اسلامی دنیا د لویو لویو فتنو او حوادثو سره مخامخ شوه. قیامت پورې به دا سلسله جاری وی. أعاذنا الله من جميع الفتن ظاهرها وباطنها.

حضرت شیخ الحدیث رحمته الله فرمائی: “فالمراد عندی فی هذه الاحادیث مبدأ الفتن، وهو قتل عثمان رضی الله عنه، ومهدوه کان من العراق.....“ (۳) چون کفر از کعبه برخیزد.....

مزید فرمائی: “کوم سړې چې د حضرت عائشې رضی الله عنها حجرې باندې د فتنې د ځانې گمان او کړی، هغه وخت کله چې ورته د بصرې سفر پیل شو نو دې بیشکه کافر دې، ځکه چې دا خو د اهل ایمان د سردار محمد مصطفی صلی الله علیه و آله ټپکانه ده. چې د هغوی په نوم اوږدو سره کفر او فتنې تختی او د مزې خبره داده چې حضرت عائشه رضی الله عنها د حجرې نه د حج ادا کولو دپاره روانه شوې وه نه چې د فتنې پیدا کیدو دپاره، که حضرت عائشه رضی الله عنها فتنه انگیزه او گرځولې

(۱) فتح الباری: ۱۳/۱۳، رقم (۶۶۵۱)، وایضا انظر الاستذکار: ۵۲۹/۷، والاوجز: ۳۴۵/۱۷. _

(۲) فتح الباری: ۱۳/۴۷، والاوجز: ۳۵۴/۱۷. _

(۳) الاوجز: ۳۵۴/۱۷، قال الامام ابو عمر ابن عبد البر رحمته الله: رويناه عن حذيفة رضی الله عنه، انه قال: لول الفتن قتل عثمان، وأخراها الدجال“

ومعلوم ان اكثر البدع انما ظهرت و ابتدأت من المشرق، و ان كان الذين اقتتلوا بالجمل وصفين منهم كثير من اهل الحجاز والشام، فان الفتنة وقعت في ناحية المشرق، وكانت سببا الى افتراق كلمة المسلمين ومذاهبهم، و فساد ثبات كثير منهم الى اليوم، والى ان تقوم الساعة، والله اعلم. الاستذکار: ۵۲۹/۷ او شاه عبدالعزيز محدث دهلوی رحمته الله فرمائی: په دې امت مرحومه کښې چې کومه لویه فتنه هم پورته شوه، ددغه طرف نه پورته شوه. د ټولو نه اولنۍ فتنه د مالک بن اشتر خروج وو چې هغه او د هغه ملگری د حضرت عثمان شهید خلاف د کوفې نه راووتل او کوفه د مدينې منورې نه د مشرق په طرف ده. دویمه فتنه د عبید الله بن زیاد ده، کومه چې د حضرت حسین د شهادت سبب او گرځیده. ددې نه پس د نبوت دعوی کوونکې د مختار ثقفی فتنه ښکاره شوه. بیا هم ددې طرفه اکثر بدعتونه او باطل عقیدې ښکاره کیدې، ددې وجې نه د “روافضو” چشمه هم کوفه ده او د معتزله د پیدا کیدو ځانې بصره ده. واصل بن عطاء، بصری دې قرامطه د کوفې د علایقې پیداواری خوارج د نهروان نه راووتل او دجال په داصفهان نه راوخی “ملخص از: تحف اثنا عشرية فارسی، مطاعن ام المؤمنین رضی الله عنها، طعن نهم، ص: ۳۳۷)

شی نو بیا دا حقیقت هم د نظر لاندې ساتل پکار دی چې حضرت عائشه رضی الله تعالی عنہا مکې مکرمې نه بصري دپاره روانه شوې وه. بیا خو د حضرت عائشې رضی الله تعالی عنہا حجرې په خانې مکې معظمې ته د فتنې خانې ونيول پکار دی!

چون کفر از سببه ریزد کباماند مسلمان!

او چې هرکله د کعبې نه کفر راوځي نو اسلام به چرته باقی شی

پورته حواله. دغه شان اوگورئ. احکام القرآن لابن العربي: ۵۲۹/۳. سورة الاحزاب: ۳۳-۳۳. الآية الثامنة، المسألة الخامسة. والله اعلم بالصواب.

د قرن معنی او مراد: قرن د قاف فتحې او د راء سکون سره ښکړته ونيولې شی.

علامه داودی رحمته الله علیه فرمائی چې په حقیقت کښې د شیطان لښکر وی. او دا احتمال هم شته چې د قرن نه مراد د شیطان طاقت وی او هغه خیزونه چې د هغې په ذریعې سره هغه خلق گمراه

کوي حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دا راجح ښودلې ده. (۱).

او علامه سیوطي رحمته الله علیه لیکلې دی چې د قرن الشیطان نه مراد د هغه ډله او ملگری دی او

مطلب دادې چې ددې نه د شیطان ملگری راوځي. (۲).

قرن الشیطان به کله ښکاره کیږي؟ حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه فرمائی چې زما په نزد د قرن الشیطان د ظهور نه مراد د دجال ښکاره کیدل دی. ځکه چې د دجال ښکاره کیدل د امت محمدیه فتنه ده او داسې فتنه ده چې ددې نه لویه فتنه نشته. مزید فرمائی چې زما ددې قول تائید د حضرت سالم بن عبدالله رضی الله تعالی عنہ د هغه روایت نه کیږي کوم چې اوس تیر شو.

هلته ترتیب دا وو چې اول ”الفتنة تجي من ههنا“ فرمائیږي شوې وو، بیا ”من حيث يطلع قرن الشيطان“ د حدیث ظاهر سیاق په دې خبره باندې دلالت کوي چې ”مجي الفتنة“ جدا خیز دې او ”طلوع القرن“ جدا خیز دې. دغه شان د طلوع نه مراد خروج دې لکه څنگه چې د ترمذی په

یو روایت (۳) کښې هم د ”يطلع“ په ځانې ”يخرج“ راغلې دي. (۴). والله اعلم بالصواب

یوه فائده: په اکثر روایتونو کښې قرن الشیطان راغلې دي، او د بخاری شریف (۵) په یو روایت کښې شک سره قرن الشیطان او قرن الشمس ذکر دي، دغه شان د مسلم شریف (۶) په یو روایت کښې د قرن تشبیه قرنا الشیطان راغلې دي، لیکن راجحه صیغې د مفرد سره د

(۱) وفيه اقوال اخر ايضا. انظر فتح الباری: ۴۶/۱۳. وعمدة القاری: ۹۹/۲۴. —

(۲) مرآة المفاتيح: ۴۰۴/۱۱. —

(۳) انظر الجامع للترمذی، ابواب المناقب، باب فی فضل الشام واليمن، رقم (۳۹۵۳). —

(۴) اوجز المسالك: ۳۵۵/۱۷. —

(۵) صحيح البخاری، کتاب الفتن، باب قول النبی ﷺ: الفتنة من..... رقم (۷۰۹۲). —

(۶) صحيح مسلم، کتاب الفتن، باب الفتنة من المشرق..... رقم (۷۲۹۷). —

شک نه بغیر قرن الشیطان ده (۱)

د باب اووم حدیث شریف د حضرت عمره بنت عبد الرحمن رحمهما الله تعالی دی.

۲۹۳۸ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ عُمَرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَخْبَرَتْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ عِنْدَهَا، وَأَنْهَا سَمِعَتْ صَوْتَ إِنْسَانٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَرَأَيْتَ فَلَانًا، يَعْرِفُ حَفْصَةَ مِنَ الرِّضَاعَةِ، الرِّضَاعَةُ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلَادَةُ». (ار: ۲۵۰۳)

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسی رحمته الله دی.

② مالک: دا امام دارالهجرة حضرت مالک بن انس رحمته الله دی. ددې دواړو تذکره د بده الوحي په اولنی حدیث کښې راغلې ده (۳).

③ عبدالله بن ابی بکر: دا عبدالله بن ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری رحمته الله دی (۴).

④ عمره: دا عمره بنت عبد الرحمن بن سعد رحمهما الله تعالی ده (۵).

⑤ عائشة: د حضرت عائشې رحمته الله تذکره د بده الوحي په اولنی حدیث کښې تیره شوې ده (۶).

د حدیث شریف ترجمه: حضرت عمره فرمائی چې حضرت عائشې رحمته الله ماته اووئیل چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ماسره وو چې هغوی د یو سړی آواز واوریده. کوم چې د حضرت حفصه رضی الله عنها کورته د داخلیدو دپاره اجازت غوښته، حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی: نو ما اووئیل یا رسول الله! څوک سړې دي، چې ستاسو کور ته راتلل غواړي. نبی صلی الله علیه وسلم او فرمائیل زما په خیال دا فلانې دي. دا ئې د حضرت حفصه رضاعی تره یاد کړو. رضاعت سره هم هغه رشتې حرامیږي کومې چې ولادت سره حرامیږي.

ددې حدیث تشریح په ابواب الرضاع کښې راغلې ده (۷).

د باب د حدیثونو ترجمه الباب سره مناسبت: د باب ټول احادیث مبارکه ترجمه الباب سره واضح مناسبت لري، تفصیل لاندې ذکر کولې شی:

(۱) انظر فتح الباری: ۴/ ۲۴۰، والاوجز: ۱۷/ ۳۵۲.

(۲) قولها: "ان عائشة.....": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الشهادات، باب الشهادة علی الانساب.....

(۳) کشف الباری: ۱/ ۲۸۹ - ۲۹۰، دغه شان اوگورئ، کشف الباری: ۲/ ۸۰.

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء، باب الوضوء مرتین مرتین.

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الحيض، باب عرق الاستحاضة.

(۶) کشف الباری: ۱/ ۲۹۱.

(۷) کشف الباری، کتاب النکاح، ابواب الرضاع: ۱۸۷ - ۱۸۸.

- ① د اولنی حدیث ترجمه الباب سره مناسبت په دې جمله کښې دې "فی بیقی" چې دلته حضرت عائشې رضی اللہ عنہا د بیت نسبت خپل طرفته کړې دې.
- ② د دویم حدیث شریف مناسبت هم واضح او ښکاره دې لکه د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په دې جمله "توفی النبی صلی الله علیه وسلم فی بیقی....." کښې مطابقت موجود دې.
- ③ دریم حدیث، چې د حضرت حفصه رضی اللہ عنہا دې، د هغې مطابقت ترجمه الباب سره په دې الفاظو کښې دې، "عند باب امر سلبه...." ځکه چې د دروازي ذکر کول کور ته لازم او مستلزم دی.
- ④ څلورم حدیث، کوم چې د ابن عمر رضی اللہ عنہما وو، د هغې مناسبت هم ښکاره دې. د هغې الفاظو "فی بیت حفصه" کښې مناسبت موجود دې.
- ⑤ د پنځم حدیث مناسبت "من حجرتها" کښې دې، چې حجره او کور یو څیز دې.
- ⑥ د شپږم حدیث مبارک مطابقت ترجمه الباب سره په دې جمله کښې دې. "فاشار نحو مسکن عائشة" ځکه چې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا مسکن هم د هغې کور وو.
- ⑦ د آخری او د اووم حدیث شریف مناسبت ترجمه الباب سره په "فی بیت حفصه" کښې دې.
- ⑤ باب: مَا ذُكِرَ مِنْ دَرَعِ النَّبِيِّ ﷺ وَعَصَاهُ وَسَيْفِهِ وَقَدْحِهِ وَخَاتَمِهِ، وَمَا اسْتَعْمَلَ الْخُلَفَاءُ بَعْدَهُ مِنْ ذَلِكَ مِمَّا لَمْ تُذْكَرْ قِيَمَتُهُ، وَمِنْ شَعْرَةٍ وَنَعْلَةٍ وَأَنْبِيتِهِ مِمَّا يَتَّبِرُكُ بِهِ أَصْحَابُهُ وَعَبَرَهُمْ بَعْدَ وَفَاتِهِ.
- د ترجمه الباب مقصد: په دې باب کښې حضرت امام بخاری رحمته الله علیه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د متروکاتو تذکره فرمایلي ده، دا تذکره ئې ولې فرمایلي ده؟ دې سره د امام بخاری رحمته الله علیه څه غرض دې؟ په دې سلسله کښې دوه خبرې شوې دي:
- ① یو خبره خو شوې ده چې اصل کښې د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دادې چې ولایه الامور (حکمرانانو) ته ددې څیزونو په استعمال کښې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم اتباع او اقتداء کول پکار

① عمدة القاری: ۲۹/۱۵، وارشاد الساری: ۱۹۷/۵۔

② پورته حواله جات)۔

③ عمدة القاری: ۲۹/۱۵، وفتح الباری: ۲۱۱/۶۔

④ عمدة القاری: ۳۰/۱۵، وارشاد الساری: ۱۹۸/۵۔

⑤ پورته حواله جات)۔

⑥ عمدة القاری: ۳۰/۱۵، وفتح الباری: ۲۱۱/۶۔

⑦ عمدة القاری: ۳۱/۱۵۔

دی ددې طرفته امام بخاری رحمته الله علیه توجه پیدا کول غواړی دا قول د علامه مهلب رحمته الله علیه دې حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چې په دې کښې نظر او اشکال دې او دا خبره پوهه کښې نه راځی. فرمائی: ”واما قول المهلب: إنه إنا ترجم بهذا ليتأس..... ففقيه نظر، وما تقدم، أولى، وهو الايق لدخوله في أبواب الغمس“

حافظ رحمته الله علیه په خپله د ترجمة الباب غرض دا بیان کړې دې چې امام بخاری دا وئیل غواړی چې د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم په متروکاتو کښې کوم مال موجود وو او کوم څیزونه چې موجود وو نو په هغې کښې وراثت جاری نه شو، نه هغه خرڅ کړې شو، بلکه هغه د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم متروکات او تبرکات او ګرځولې شو او باقی اوساتلې شو، دې دپاره چې خلق ددې نه تبرک حاصل کړی، هم دا رائي هغوی یق او غوره ګرځولې ددې

شیخ الاسلام زکریا انصاری چې د ابن حجر رحمهما الله شاګرد دې. هغوی په دې غرض کښې د حافظ صاحب تقلید کړې دې، او هم دا غرض واقعی ډیر زیات صحیح او غوره هم دې. او حضرت ګنګوهی رحمته الله علیه د باب د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې فرمائی:

”یعنی أن ما تركه النبي صلى الله عليه وسلم وقت موته كان حقاً مشتركاً بين المسلمين أجمعين، لكونه صدقة، إلا أن يكون ملكه أحداً من أصحابه قبل موته، وإذا ثبت فيه اشتراك الكل، فید الصالح الذي هو عند ید تولیة وحفظ، لا ید استبداد بالتصرف وتبک“

مطلب دادې چې نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم د خپل وفات په وخت کوم څیزونه پریخودلې وو په هغې کښې د ټولو مسلمانانو مشترکه حق وو، ځکه چې دا صدقات وو ددې وجې نه دا په بیت المال کښې داخل کړې شو، سوا د هغه څیزونو نه، چې د وفات نه مخکښې نبی صلی الله علیه و آله وسلم څوک د هغې مالکان جوړ کړې وو، هرکله چې دا ثابت شوه چې په دې کښې د ټولو مسلمانانو مشترکه حق وو نو کوم صحابی سره هم چې څه متروکه څیزونه وو، هغه صحابی د هغې څیزونو مالک نه وو، نه ورته په دغه څیزونو کښې د تصرف کولو اختیار وو، بلکه دا قبضه صرف د حفاظت او د تولیت وه ځکه چې د هغوی په ګورونو کښې دغه څیزونه حفاظت سره وو. غالباً په دې پورتنۍ عبارت کښې حضرت ګنګوهی رحمته الله علیه د هغه اشکال جواب ورکړې دې چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم پریخودلې شوې څیزونه په صدقاتو کښې داخل وو نو په هغې کښې بعضې

(۱) شرح ابن بطلال: ۵/۲۶۵.

(۲) فتح الباری: ۲۱۳/۶.

(۳) پورته حواله، وتعلیقات لامع الداری: ۲۹۶/۷.

(۴) قال الانصاری رحمته الله علیه: قال شيخنا: الغرض من هذه الترجمة تثبيت انه صلی الله علیه و آله وسلم لم يورث، ولا بيع موجوده انظر تحفة الباری: ۳/۵۳۹. د حافظ نه مخکښې هم دا مقصد ابن المنیر اسکندراني رحمته الله علیه هم بیان کړې دې. انظر المتواری: ۱۸۹. او ابن بطلال رحمته الله علیه هم، انظر شرح ابن بطلال: ۵/۲۶۵.

(۵) لامع الداری: ۲۹۶/۷.

خیزونه د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم په ملکیت کښې ولې وو؟ ددې جواب هم حضرت په ترجمه الباب کښې بیان کړو چې دا تصرف مالکانه نه وو بلکه دا خیزونه د هغوی په قبضه کښې د حفاظت له جهتو وو، وړاندې به د حدیث شریف په تشریح کښې ددې تفصیل راشی. ددې نه پس خان په دې پوهه کړې چې امام بخاری رحمته اللہ علیہ ترجمه الباب کښې شپږ حدیثونه او یو تعلیق ذکر کړې دي، دا ټول به مونږ لاندې ترتیب سره ذکر کوو. اولنې حدیث د حضرت انس رضی اللہ عنہ دي.

۲۹۳۹: (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ مُسَامَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - لَمَّا اسْتَخْلِفَ بَعَثَهُ إِلَى الْبُحْرَيْنِ، وَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ وَخَمَمَهُ، وَكَانَ نَقْشُ الْخَاتَمِ ثَلَاثَةَ أَصْطُرٍ مُحَمَّدٌ سَطْرٌ، وَرَسُولٌ سَطْرٌ، وَاللَّهُ سَطْرٌ. [۵۵۴۰]

رجال الحديث

دا حدیث بعنیه هم دې سند سره په کتاب الزکوة (کښې تیر شوې دي)، هلته اوگورئ. د حدیث شریف ترجمه: حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چې کله حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ خلیفه مقرر کړې شو نو هغوی زه (حضرت انس) د بحرین طرفته واستولم او دا خط ئې راکړو او په دې باندې ئې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په گوتمه باندې مهر اولگوو، د هغې گوتمې چې کوم مضمون وو، هغه په دریو لکیرو باندې مشتمل وو، یو لکیره کښې لفظ د محمد صلی اللہ علیہ وسلم، په دویمه لکیره کښې لفظ د رسول او په دریمه لکیره کښې لفظ د الله وو.

د "هذا الكتاب" نه مراد هغه کتاب دي، په کوم کښې چې د صدقاتو تفصیل وو، ددې مضمون په کتاب الزکوة (کښې تیر شوې دي)، چونکه دا کتاب د هغوی په نزد ډیر مشهور وو، ددې وجه نه ئې دامطلق بیان کړو او ددې طرفته ئې "هذا الكتاب" ویلو سره اشاره اوکړه (۱).

د باب حدیث شریف سره متعلق نور تفصیلات په کتاب اللباس کښې راغلې دي (۲). ترجمه الباب سوه د حدیث شریف مطابقت: ترجمه الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت د ترجمه الباب یو جزء "وخاتمته" سره دي (۳)، او حافظ وائی چې په دې حدیث شریف کښې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د گوتمې ذکر دي، کومه چې حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ وغیره هم استعمال کړه نو

(۱) قوله: انس رضی اللہ عنہ: "الحديث، مر تخريجه في كتاب الزكاة، باب العرض في الزكاة" _

(۲) صحيح البخاري، كتاب الزكاة، باب العرض في الزكاة، رقم (۱۴۴۸) _

(۳) صحيح البخاري، كتاب الزكاة، باب زكاة الغنم، رقم (۱۴۵۴) _

(۴) عمدة القاري: ۳۱/۱۵، وشرح القسطلاني: ۱۹۹/۵ _

(۵) كشف الباري، كتاب اللباس: ۲۳۵-۲۳۸ _

(۶) عمدة القاري: ۳۱/۱۵ _

ترجمة الباب سره مطابقت "وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك" سره دي^(۱).

د باب دويم حديث شريف هم د حضرت انس رضي الله عنه دي

۲۹۴۰. (حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَسَدِيُّ حَدَّثَنَا عِيْسَى بْنُ طَهْمَانَ قَالَ أَخْرَجَ إِلَيْنَا أَنَسُ بْنُ تَعْلَيْنَ جُرَافًا وَبَيْنَهُمَا قَبَالَانِ، فَحَدَّثَنِي ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُمَا تَعَلَّاهُمَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - [۵۵۱۹، ۵۵۲۰]

رجال الحديث

① عبدالله بن محمد: دا عبدالله بن محمد بن ابی شيبه رضي الله عنه دي^(۲)

② محمد بن عبدالله الاسدي: دا ابو احمد محمد بن عبدالله الاسدي الزبيري رحمته الله دي^(۳)

③ عيسى بن طهمان: دا ابوبكر يا ابوليث عيسى بن طهمان بن رame جشمي كوفي بصري رحمته الله دي^(۴)

په وړوكو تابعينو كښې وو، اصل كښې د بصري دي، بيا ئې وروستو په كوفه كښې استوگنه اختيار كړه او آخره پورې دلته اوسيدلو^(۵)

دي د حضرت انس بن مالك، ثابت البناني، مساور مولى ابى برزه او ابوصادق الازدي رضي الله عنه وغيره نه حديث روايت كوي. او ددوى نه د حديث په روايت كووونكو كښې عبدالله بن مبارك، وكيع، ابواحمد زبيري، يحيى بن آدم، ابوقتيبه، ابوالنضر، خالد بن عبد الرحمن خراساني، قبيصة بن عقبة، خلاد بن يحيى او ابونعيم رحمته الله وغيره شامل دي^(۶)

امام احمد رحمته الله فرمائي: "شيخ، ثقة"^(۷) دغه شان فرمائي: "ليس به باس"^(۸)

(۱) فتح الباري: ۶/۲۱۳.

(۲) قوله: "انس" الحديث، أخرجه البخاري أيضا في كتاب اللباس. باب قبلا في نعل..... رقم (۵۷۵۸-۵۸۵۸). وابو داود في سننه، ابواب اللباس، باب في الانتعال، رقم (۴۱۳۴)، والترمذي في جامعه، ابواب اللباس، باب ما جاء في نعل النبي ﷺ، رقم (۱۷۷۲-۱۷۷۳)، وفي الشانل المحمديه، باب ما جاء في نعل رسول الله..... رقم (۷۸)، والنسائي في سننه، كتاب الزينة، باب صفة نعل رسول الله..... رقم (۵۳۶۹).

(۳) د دوى دحالاتو دپاره اوگورئ، كتاب العمل في صلاة، باب لا يرد السلام في الصلاة.

(۴) د دوى دحالاتو دپاره اوگورئ، كتاب الاذان، باب المكث بين السجدين.

(۵) تهذيب الكمال: ۶۱۷/۲۲-۶۱۸، وكتاب المجروحين لابن حبان: ۹۸/۲، وتاريخ بغداد: ۱۱/۱۴۳، رقم (۵۸۴۱). وتاريخ الاسلام للذهبي: ۴/۲۶۳، رقم (۳۳۹۸).

(۶) هدى السارى، حرف العين: ۶۰۶، وتهذيب الكمال: ۶۱۸/۲۲.

(۷) د استاذانو او شاگردانو دپاره اوگورئ، تهذيب الكمال: ۶۱۸/۲۲.

(۸) الجرح والتعديل: ۶/۳۶۰، رقم (۱۰۸۰۲/۱۵۵۲)، وتهذيب الكمال: ۶۱۸/۲۲.

(۹) تهذيب الكمال: ۶۱۸/۲۲، وتاريخ بغداد: ۱۱/۱۴۴.

یحیی بن معین رحمته فرمائی: ”بصری، صا د ا ل الکوفه، ثقہ.....“ (۱)
 ابو حاتم رحمته فرمائی: ”لا ہاس بہ، یشہہ حدیثہ حدیث اہل الصدق، ما بحدیثہ ہاس“ (۲)
 ابو داؤد رحمته فرمائی: ”لا ہاس بہ، احادیثہ مستقیمہ“ (۳)
 ذہبی رحمته فرمائی: ”ثقہ“ (۴)

ددی حضراتو نہ علاوہ د جرح او تعدیل نورو ډیرو علماء کرامو ہم ددوی توثیق کړې دې (۵)
 لیکن علامہ عقیلی او ابن حبان په دوی باندې کلام کړې دې، بلکه ابن حبان خو ډیر سخت
 الفاظ استعمال کړې دې، لکه عقیلی فرمائی: ”ولا یتابع علی حدیثہ“ (۶) ”لیکن دې سره سره
 هغوی عیسی بن طهمان ددې الزام نہ ہم بری کړې دې او فرمائیږي ئې چې په احادیثو
 کښې د عدم متابعت کوم الزام دې د هغې وجه خالد بن عبد الرحمن دې، کوم چې د عیسی نہ
 روایت کوی، هم دا خبره صحیح هم ده چې دلته د عدم متابعت الزام په عیسی باندې نه
 دې، بلکه د خالد بن عبد الرحمن په ذمه باندې دې، حافظ رحمته فرمائی:

”وقال العقیلی: ”لا یتابع، ولعلہ ان من خالد بن عبد الرحمن“ یعنی: الراوی عنه، وهو کما ظن العقیلی“ (۷)
 د عیسی بن طهمان په باره کښې د ابن حبان رحمته کلام دادې:

”ینفرد بالناکیر عن انس، ویالی عنه به لا یشہہ حدیثہ، کانه کان یدلس علی أبان بن ابی عیاش ویزید الرقاش
 عنه، لا یجوز الاحتجاج بخبره، وإن اعتبر بها وافق الثقات من حدیثہ فلا ضیر.....“ (۸)

په دې عبارت کښې په عیسی بن طهمان باندې دا اعتراضات شوي دي چې د حضرت انس
رضی اللہ عنہ نه منکر روایتونه نقل کوي او د هغوی نه داسې روایتونه نقل کوي چې د هغوی د
 حدیثونو سره مشابهت نه لري، گویا چې عیسی بن طهمان مدلس هم دې، ددې وجې نه د
 دوی د مرویاتو نه استدلال کول صحیح نه دي، البته که د دوی روایات د ثقاتو د روایتونو
 موافق وي نو بیا هیڅ باک نشته.
 او د دلیل په طور ابن حبان رحمته دا حدیث پیش کړې دې:

”.....من انس بن مالک، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارحموا من الناس ثلاثة:

(۱) تهذيب الكمال: ۶۱۹/۲۲، وتاريخ بغداد: ۱۴۴/۱۱، وتهذيب التهذيب: ۲۱۶/۸.

(۲) الجرح والتعديل: ۳۶۰/۶، رقم (۱۰۸۰۲/۱۵۵۲)، وتهذيب الكمال: ۶۱۹/۲۲.

(۳) تهذيب الكمال: ۶۱۹/۲۲، وتهذيب التهذيب: ۲۱۶/۸.

(۴) المغني في الضعفاء: ۱۶۷/۲، رقم (۴۸۰۵).

(۵) مثلاً يعقوب بن سفيان، ابن حجر او دارقطني وغيره، او گوري، هدي الساري: ۶۰۶، وتهذيب الكمال
 وتعليقاته: ۶۲۰، ۱۹/۲۲، والمعرفة والتاريخ، الكني والاسامي..... ۲۷۰/۳.

(۶) الضعفاء الكبير للعقيلي: ۳۸۵/۳، رقم (۱۴۲۵)، وتعليقات تهذيب الكمال: ۶۱۹/۲۲، وهدي الساري: ۶۰۶.

(۷) هدي الساري: حرف العين: ۶۰۶.

(۸) پورته حواله، وكتاب المجروحين: ۲/تعليقات تهذيب الكمال: ۶۱۹/۲۲، وتهذيب التهذيب: ۲۱۵/۸.

عزیز قوم ذل، وغنی قوم افتقر، وعالمأ بین الجہال^(۱)، لیکن یاد ساتی چہ د عیسی بن طہمان پہ بارہ کنبی د ابن حبان دا مذکورہ کلام ہیچ کله نقصان نہ دی، اول خو ددی وجہ نہ چہ د ابن حبان کلام پہ جرح کنبی معتبر نہ دی، خُکھ چہ دی پہ متشددینو کنبی دی^(۲)، دویم ددی وجہ نہ چہ حافظ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ ابن حبان د خپلې دعویٰ ”لایجوز الاحتجاج بہ“ دپاره د دلیل پہ طور صرف یو روایت پیش کړې دی، پہ دی کنبی ہم د عیسی قصور نشته بلکہ د دوی نہ پس د یو بل راوی قصور دی، لیکلی چہ:

”ثم لم یسقط له الاحدثا واحداً، والافقه فیه مین دونه“^(۳)

دریم ددی وجہ نہ چہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د دوی صرف دوه حدیثونه پہ خپل صحیح کنبی نقل کړې دی، یو خو د باب دا حدیث، چہ د هغې دویم طریق په کتاب اللباس^(۴)، کنبی دی، دویم په کتاب التوحید^(۵)، کنبی، او دواړو خایونو کنبی هغوی د سماع او د حدیث وضاحت کړې دی، ددی وجہ نہ د بخاری پورې د تدلیس الزام هم صحیح نه دی^(۶)، والله اعلم بالصواب

عیسی بن طہمان رحمۃ اللہ علیہ د صحیح بخاری نه علاوه د ترمذی فی الشائل^(۷) او د نسائی راوی هم دی^(۸)، د حافظ ذہبی رحمۃ اللہ علیہ د قول مطابق ددوی انتقال په ۱۶۰ هجری کنبی اوشو^(۹)، دی د امام بخاری د یو دریم روایت هم راوی دی^(۱۰)،

⑤ انس رضی اللہ عنہ: د حضرت انس حالات په کتاب الایمان، ”باب من الایمان ان یحب لایخیه....“ کنبی تیر شوی دی^(۱۱)،

⑥ ثابت البنانی: د حضرت ثابت بن اسلم البنانی رحمۃ اللہ علیہ حالات په کتاب العلم، ”باب القراءة والعرض علی المحدث“ کنبی راغلې دی^(۱۲)،

^(۱) کتاب المجروحین: ۹۸/۲، د حدیث ترجمہ دا ده: ”په خلقو کنبی درې قسمه کسانو باندې رحم اوکړی، یو د قوم معزز او سردار کوم چہ ذلیل شوې وی، دویم د قول مالدار کوم چہ محتاج شوې وی، او دریم هغه عالم چہ د جاهلانو مینځ کنبی وی“۔

^(۲) قواعد فی علوم الحدیث للعثمانی، لا یؤخذ بقول کل جارج.....: ۱۷۸-۱۷۹)۔

^(۳) هدی الساری: حرف العین: ۶۰۶، وتهذیب التهذیب: ۲۱۶/۸)۔

^(۴) صحیح البخاری، کتاب اللباس، باب قبلان فی نعل، رقم (۵۸۵۸)۔

^(۵) صحیح البخاری، کتاب التوحید، باب (وکان عرشه علی الماء)، رقم (۷۴۲۱)۔

^(۶) هدی الساری: ۶۰۶)۔

^(۷) تهذیب الکمال: ۶۲۰/۲۲)۔

^(۸) تهذیب التهذیب: ۲۱۶/۸)۔

^(۹) صحیح البخاری، کتاب التوحید، باب (وکان عرشه علی الماء)، رقم (۷۴۲۱) وتاریخ الاسلام للذهبی: ۴/

۲۶۳، الطبقة السادسة عشرة، رقم (۳۳۹۸)۔

^(۱۰) کشف الباری: ۴/۲)۔

^(۱۱) کشف الباری: ۱۸۳/۴)۔

د حدیث شریف ترجمه: عیسی بن طهمان رضی اللہ عنہ وائی چې حضرت انس رضی اللہ عنہ خپلې اوباسلې او مونږ ته ئې اوبنودلې، چې د هغې پورته ویخته د د زړیدو د وجې نه پرېوتې وو. د هغې دوه تسمې وې عیسی بن طهمان وائی چې بیا وروستو ماته ثابت البنانی رضی اللہ عنہ او وئیل چې دا دواړه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خپلې دی.

د جر داوین تحقیق: جر داوین د جرداء تشنیه ده. دا د اجر د مؤنث دې. ددې دوه معنې بیان کړې شوې دي (۱) چې ویخته پرې نه وی (۲) زور مونږ چې پورته کومه ترجمه کړې ده هغه د علامه عینی رحمته الله د کلام مطابق ده او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله اوله معنی اختیار کړې ده

او دویمه معنی ئې قیل سره بیان کړې ده (۱) او دواړه معنې صحیح دي.
د قبالات معنی: قبالات د قبال تشنیه ده. د خپلې هغې تسمې ته وئیلې شی کومه چې د پورته نه

د خپې غټې گوتې او دې سره یوځانې گوتې مینځ کښې پیوست شوې وی (۲)
د فحدثنی ثابت البنانی بعد..... مقصد: حضرت انس رضی اللہ عنہ چې دوی ته کومې خپلې بنودلې وې نو دا د چا وې؟ دا معلومه نه وه، بیا وروستو حضرت ثابت بنانی رضی اللہ عنہ ددې وضاحت او کړو چې دا خپلې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دی او ښکاره خبره ده چې حضرت ثابت به هم دا خبره د خپل طرفنه نه وی کړې بلکه د حضرت انس رضی اللہ عنہ نه به ئې اوریدلې وی، قسطلانی رحمته الله فرمائی:

”وكانه رأى الثعلين مع انس، ولم يعلم انهما لعل النبی صلی الله علیه وسلم، فحدثه بذلك ثابت عن انس“ (۳)

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمه الباب سره ددې حدیث مناسبت ددې جزء ”ونعله“ سره دې ځکه چې په دې کښې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خپلو تذکره ده (۴)
د باب دریم حدیث شریف د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا دې.

۲۹۴۱: (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ أَخْرَجَتِ ابْنُ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - كِسَاءً مُلْبَدًا وَتَأَلَّتْ فِي هَذَا نَزْعُ رَوْحٍ

(۱) عمدة القاری: ۳۲/۱۵، وخصائل نبوی شرح شمائل ترمذی مع عربی حواشی للکاندھلوی: ۴۷، وقال الخطابی رحمته الله: جر داوین: یرید، خلقین، وئوب جر داو: خلق، اعلام الحدیث: ۱۴۴۲/۲)۔

(۲) کشف الباری، کتاب اللباس: ۲۱۵، وعمدة القاری: ۳۲/۱۵)۔

(۳) شرح القسطلانی: ۲۰۰/۵، وایضا انظر فتح الباری: ۲۱۴/۶)۔

(۴) عمدة القاری: ۳۲/۱۵)۔

(۵) قوله: اخرجت ابنا عائشة.....: الحدیث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب اللباس، باب الاکسیة والخمائن، رقم (۵۸۱۸)، ومسلم، کتاب اللباس والزینة، باب التواضع فی اللباس، رقم (۵۴۴۲-۵۴۴۴)، او بر داود، ابواب اللباس، باب لباس الغلیظ، رقم (۴۰۳۶)، و الترمذی، ابواب اللباس، باب ماجاء فی لبس الصوف، رقم (۱۷۳۳)، وابن ماجه، ابواب اللباس، باب لباس رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، رقم (۳۵۵۱)۔

النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - . وَزَادَ سُلَيْمَانُ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ إِذَا رَأَيْتُمَا مِمَّا يُصْنَعُ بِالْيَمَنِ ، وَكَيْسَاءَ مِنْ هَذِهِ الْبَنَاتِ يَدْعُوْنَهَا الْمَلْبَدَةَ . (۱۵۴۸۰۱)

رجال الحديث

① محمد بن بشار: دا محمد بن بشار عبدی رضی اللہ عنہ دې د دوی تفصیلی تذکره په کتاب العلم، ”باب ما کان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم....“ کښې راغلې ده (۱)

② عبد الوهاب: دا عبد الوهاب بن عبد المجید ثقفی رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، ”باب حلاوة الايمان“ کښې تیره شوې ده (۲)

③ ايوب: دا ايوب سختياني رضی اللہ عنہ تذکره هم د کتاب الايمان مذکوره باب کښې راغلې ده (۳)

④ حميد بن هلال: دا حميد بن هلال عدوی رضی اللہ عنہ دې (۴)

⑤ ابو بردة: دا ابو بردة حارث بن ابي موسى اشعري دې د دوی حالات په کتاب الايمان، ”باب أي الاسلام افضل“ کښې تیر شوې دي (۵)

⑥ عائشة: د حضرت عائشة رضی اللہ عنہا حالات په بدء الوحی کښې بیان کړې شوې دي (۶)

قوله: قال: أخرجت إلينا عائشة رضی اللہ عنہا كساء ملبدا: حضرت ابو بردة رضی اللہ عنہ فرمائی چې حضرت عائشې رضی اللہ عنہا مونږ ته یو پلن (پسې) خادر اوبندلو. د کساء ملبدا معنی: نن صبا خو کساء مطلقاً خادر ته وئیلې شی لیکن مخکښې به ددې اطلاق صرف د وړې په خادر باندې کیدلو، قال العینی: ”الكساء معروف، لكن الظاهر انه لا يطلق إلا على ما كان من الصوف“ (۷)

او ملبد د تلبيد نه د اسم مفعول صيغه ده، ددې اصل لبد یا لبدۍ ده، لبدۍ نمده ته وئیلې شی يعنی هغه کپه چې وړې یا ويخته په اوبو کښې خوشتولو نه پس جوړولې شی او د آس د زين نه لاندې کيځودلې شی، دې دپاره چې خوله زين لره متاثره نه کړي، اوس د کساء ملبد معنی دا شوه چې هغه خادر چې د هغې مینځ سخت وی، د مختلفو کپرو د لمدولو نه پس، په

(۱) کشف الباری: ۲۵۸/۳.

(۲) کشف الباری: ۲۶/۲.

(۳) پورته حواله.

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الصلاة، باب یرد المصلی من مربین یدیه.

(۵) کشف الباری: ۶۹۰/۱.

(۶) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۷) عمدة القاری: ۳۲/۱۵، والقاموس الوحید، مادة لبد (۸).

یو بل باندې قط په قط ایخودلو نه وروستو تیار کړې شوې وې.
نبی ﷺ به دا خادر ولې استعمالوو؟ نبی کریم ﷺ به کساء ملبد ولې استعمالوو، په دې
سلسله کښې مختلف خبرې شوې دي.

① ددې استعمال به ئې د عاجزې د وجې نه کوو. ② ددې نه غوره خادر چونکه نبی ﷺ سره
نه وو، ددې وجې نه به ئې دا استعمالوو. ③ د خه قصد او ارادې نه بغیر اتفاقی طور به ئې
استعمالوو، چې خه به ملاؤ شو نو هغه به ئې اغوستل.
لیکن په دې ټولو کښې اولنې احتمال غوره دي. علامه نووی او علامه عینی دغه احتمال

غوره کړې دي.

قوله: وقالت: فی هذا نزاع روح النبی صلی الله علیه وسلم: حضرت عائشې رضی الله عنها

مزید او فرمائیل چې هم په دې خادر کښې د نبی کریم ﷺ روح وتلې وو.

مطلب دا دي چې د وفات په وخت هم نبی ﷺ دا خادر اغوستې وو.

و زاد سلیمان عن حمید عن ابی بردة قال: أخرجت إلینا عائشة.....

او سلیمان بن مغیره د حمید عن ابی بردة د طریق نه دا اضافه هم بنودلې ده چې ابوبرده
او فرمائیل چې حضرت عائشې رضی الله عنها د یمن جوړ کړې شوې یو پلن ازار (لنگ) او یو خادر مونږ
ته اوښودل، کوم ته چې تاسو ملبده وائې.

د سلیمان نه ابو سعید سلیمان بن مغیره قیسی بصری رضی الله عنه مراد دي.

د مذکورہ تعلیق مقصد: غالباً ددې تعلیق مقصد دادې چې د ایوب عن حمید په روایت کښې
اختصار دي، او د حمید نه د باب د حدیث په روایت کولو کښې یو بل راوی د سلیمان بن
مغیره په روایت کښې د ازار تذکره هم شته، اوس د حدیث مطلب دا شو چې د وفات په
وخت د نبی کریم ﷺ په بدن مبارک باندې دوه کپړې وې، یو ازار چې د یمن جوړ کړې شوې
وو او دویم کساء ملبد. والله اعلم

د مذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق امام مسلم رضی الله عنه په خپل صحیح کښې "شیبان بن فروخ، عن
سلیمان بن المغيرة، عن حمید، عن ابی بردة" طریق سره موصولاً نقل کړې دي، هلته پوره روایت دغه
شان دي. حضرت امرجوده فرمائی:

"دخلت على عائشة، فاخرجت إلینا إزاراً غليظاً، مباحيصة باليمن، وكساء من الق تسمونها البلدة، قال:
فأقسم بالله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قبض في هذين الثوبين."

(بورته حواله جات، و شرح النووی علی مسلم: ۱۹۴/۲، والنهاية لابن الاثير: ۲۲۴/۴) _

(عمدة القاری: ۳۲/۱۵، و شرح النووی: ۱۹۳/۲) _

(د دوی د حالاتو دپاره او گوږی، کشف الباری: ۱۸۱/۳، کتاب العلم، باب القراءة والعرض.....) _

(صحیح مسلم، کتاب اللباس والزينة، باب التواضع فی اللباس، والاقتصار..... رقم (۵۴۲)، و تغلیق التعلیق:

۴۶۸، ۴، وفتح الباری: ۴/۶، ۲۱، و عمدة القاری: ۳۲) _

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ د قول مطابق ددی حدیث شریف مناسبت ترجمه الباب سره د ترجمه الباب جزء "وما استعمل الخلفاء....." سره دې د باب خلورم حدیث د حضرت انس رضی اللہ عنہ دې.

۲۹۴۲: حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ قَدْرَةَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ائْتَسَرَ، فَأَتَّخَذَ مَكَانَ الثَّغْبِ سِلْسِلَةً مِنْ فِضَّةٍ. قَالَ عَاصِمٌ رَأَيْتُ الْقَدْرَةَ وَشَرِيفُ فِيهِ. [۵۳۱۵]

رجال الحديث

① عبدان: دا عبد الله بن عثمان بن جبلة رضی اللہ عنہ دې چې ملقب په "عبدان" سره دې د دوی تذکره په "بده الوسی" کښې تیره شوې ده (۲)؛

② ابو حمزه: دا ابو حمزه محمد بن میمون سکری مروزی رضی اللہ عنہ دې (۳)؛

③ عاصم: دا عاصم بن سلیمان الاحول رضی اللہ عنہ دې (۴)؛

④ ابن سيرين: دا مشهور محدث او تعبیر کوونکې محمد بن سيرين رضی اللہ عنہ دې د دوی حالات په کتاب الايمان "باب اتباع الجنائز من الايمان" کښې راغلې دي (۵)؛

⑤ انس بن مالک: د حضرت انس رضی اللہ عنہ تذکره په کتاب الايمان، "باب من الايمان....." کښې راغلې دي (۶)؛

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم خبرداري: ددې حدیث شریف په سند کښې اختلاف دي. ابو حمزه دا د عاصم عن ابن سيرين عن انس طريق سره نقل کړې دي. او شریک د عاصم عن انس د طريق سره. يعنی هغوي په کښې د ابن سيرين واسطه نه ده ذکر کړې. هم دا حدیث امام بزار رضی اللہ عنہ هم د امام بخاری رضی اللہ عنہ په واسطې سره په خپل مسند کښې ذکر کړې دي او فرماني چې "لأنعلم من رواه عن عاصم هكذا إلا باحيزة" (۷) او امام دارقطني رحمۃ اللہ علیہ فرماني، "والصحيح الاول"

(۱) عمدة القاری: ۳۲/۱۵.

(۲) قوله: انس بن مالک: الحدیث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب الاشربة، باب الشرب من قدح النبی ﷺ وآنيته، رقم (۵۶۳۸)، ولم یخرجه غیره، انظر تحفة الاشراف: ۲/۴۸۱، ۱/۳۷۳.

(۳) کشف الباری: ۴۶۱/۱.

(۴) د دوی د حالاتو دپاره او گوري، کتاب الغسل، باب نفث البیدین من الغسل عن الجنابة).

(۵) د دوی د حالاتو دپاره او گوري، کتاب الوضوء، باب الماء الذي يغسل به شعر الانسان).

(۶) کشف الباری: ۵۲۴/۲.

(۷) کشف الباری: ۴/۲.

(۸) مسند الامام البزار: ۲۳۷/۱۳، مسند انس بن مالک، رقم (۶۷۳۹).

(چې د ابو حمزه والا سند صحیح دي. البته علامه جیانی رحمته الله علیه فرمائی چې دلته یو سند ته د صحیح ویلو او دویم ته د غلط ویلو ضرورت نشته، په دې سلسله کښې زما په نزد تحقیقی خبره داده چې ددې حدیث بعضې حصه عاصم د انس په واسطې سره او بعضې حصه ابن سیرین د عن انس د طریق نه نقل کړې ده. لکه امام بخاری رحمته الله علیه چې د ابو عوانه د طریق نه کوم روایت په کتاب الاشربة کښې ذکر کړې دي، هغه تفصیلی هم دي او په دې مسئله کښې واضح هم دي. ددې په آخره کښې عاصم فرمائی: "قال ابن سيرين: "انه كانت فيه حلقة من حديث..... فقال له ابو طلحة: لا تغرون فيه شيئاً....." ددې وجې نه د ابو حمزه او د شریک والا دواړه روایتونه صحیح دي، هر یو د حدیث شریف بعضې حصه نقل کړې ده او د ابو عوانه روایت دواړو ته جامع دي او واضح هم دي. والله اعلم بالصواب

قوله: أن قدح النبي صلى الله عليه وسلم انكسر، فأتخذ مكان الشعب سلسلة

من فضة: د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت دي چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم پیالې ماته شوې وه نو د اصلاح په غرض متاثره ځانې باندې هغوی د چاندی یو زنجیر اولگوه. "شعب" د شین فتحه او د عین سکون سره، شلیدلو ته ویلې شی، دغه شان د شلیدلی او مات شوې ځانې اصلاح او سمولو ته هم شعب ویلې شی.)

د باب په حدیث شریف کښې چې د کومې پیالې ذکر دي، ددې متعلق د کتاب الاشربة (په روایت کښې راغلې دي چې دا د یو خاص قسم لرگی نضار جوړه کړې شوې وه، شارحینو د نضار مختلف تفسیرونه کړې دي، مثلاً خالص عود، نبع وغیره، ابو حنیفه دینوری رحمته الله علیه ویلې دي چې د لوبښو دپاره د ټولو نه غوره لرگی هم داوی.

ددې نه علاوه ددې په صفت کښې د "عریض" لفظ راغلې دي یعنې پلنه، ددې پلنوالی څومره وو؟ تحقیقاً څو معلومه نه ده البته امام احمد رحمته الله علیه د حجاج بن حسان تابعی رحمته الله علیه حدیث نقل کړې دي، هغوی فرمائی چې مونږ حضرت انس رضي الله عنه سره وو، هغوی یو لوبښې طلب کړو. د هغې درې واړه لاسکې وو، اوسپنې وو، حلقة هم د اوسپنې وه، هغوی دا د یو تورې کپړې نه رابهر کړو نو ددې وزن د یو ربع نه کم او د نصف ربع، نه زیات وو، د حضرت

(۱) العلل للدار قطنی، رقم السوال (۲۶۲۸).

(۲) صحیح البخاری، کتاب الاشربة، رقم (۵۶۳۸).

(۳) عمدة القاری: ۳۳/۱۵، وفتح الباری: ۶/۲۱۴، ۱۰/۱۰۰، کتاب الاشربة.

(۴) عمدة القاری: ۳۳/۱۵، وفتح الباری: ۱۰/۱۰۰.

(۵) صحیح البخاری، کتاب الاشربة، باب الشرب من قدح..... رقم (۵۶۳۸).

(۶) ربع یو پیمانہ ده چې د جدید پیمانش په حساب سره ۲۳، ۲۴ کیلن جوړېږي، یعنې د ربع گنجانش به دومره وو، ددې جمع ارباع ده، او گورئ القاموس الوحید، مادة ربع.

انس عليه السلام په حکم سره په دې کښې اوبه واچولې شوې، بیا دا زمونږ وړاندې پېش کړې شو نو مونږ هغه اوبه اوڅکلې، په خپلو سرونو او مخونو مو واچولې او په نې کریم عليه السلام باندې مو درود اولوستلو صلی الله علیه وسلم

کیدې شې په دې حدیث شریف کښې د انا، نه مراد هم دغه پیالې وی. د کومې پیالې تذکره چې د باب په حدیث شریف کښې ده.

پیالې چا صحیح کړې وه؟ د باب په حدیث شریف کښې چې د "فاتخذ" کوم فعل دې، نو ددې فاعل څوک دې؟ په دې کښې دوه اقوال دی، یو خو دادې چې د فاتخذ فاعل نبي کریم عليه السلام دې چې نبي عليه السلام دا پیالې تهېک کړې وه او دویم قول دادې چې ددې فاعل حضرت انس رضی الله عنه دې، د حدیث شریف د ظاهر نه اولنې رائي صحیح معلومېږي او د کتاب الاشربة^(۱) د روایت د ظاهر نه دویمه رائي صحیح معلومېږي، د هغې الفاظ دادې: "رايت قدّم النبي عليه السلام عند انس بن مالك، وكان قد انصدم فسلّسلة بفضة....." لیکن د باب د حدیث ددې طریق چې کوم الفاظ امام بیهقی رحمته الله نقل کړې دی، د هغې نه دا معلومېږي چې ددې فاعل حضرت انس رضی الله عنه دې، په هغې کښې دی: "ان قدّم النبي صلی الله علیه وسلم انصدم، فجعلت مکان الشعب سلسلة، یعنی أن انس جعل مکان الشعب سلسلة" ددې نه پس امام بیهقی رحمته الله فرماني چې حدیث دغه شان روایت دې، اوس دا معلومه نه ده چې ددې قائل کوم راوی دې، آیا هغه موسی بن هارون دې یا بل څوک دې^(۲)

حافظ ابن حجر رحمته الله د امام بیهقی په دې روایت باندې تبصره کولو کښې فرماني چې ددې روایت نه دا معلومه نه شوه چې ددې قائل څوک دې؟ او ددې بنیاد دادې چې په "جعلت" کښې تاء د متکلم او منلې شې او دا مضمومه وی، دغه شان حضرت انس رضی الله عنه ددې فاعل کیدې شې. دا هم کیدې شې چې د "جعلت" جیم مضموم شې او دا فعل مجهول شې نو دغه شان په دا حدیث د باب د حدیث سره یوشان شې او د نبي کریم عليه السلام فاعل کیدل به متعین شې. هغوی لیکي: "وجزم بعض الشاه باثبات ذی الضمیر لانس واحتج بروایة بلفظ "فجعلت مکان الشعب سلسلة"، ولا حجة فيه لاحتمال أن يكون فجعلت بضم الجيم على البناء للمجهول، فرجع إلى الاحتمال لابهام الجاعل"^(۳)

(۱) مسند احمد: ۱۸۷/۳، مسند انس بن مالك، رقم (۱۲۹۷۹)، وعمدة القاري: ۳۲/۱۵.

(۲) البخاري، كتاب الاشربة، باب الشرب من قدح النبي عليه السلام..... رقم (۵۶۳۸).

(۳) السنن الكبرى للبيهقي: ۳۰/۱، كتاب الطهارة، باب النهي عن الاناء المفضض، رقم (۱۱۵).

(۱) پورته حواله.

(۲) فتح الباري: ۲۱۴/۶، و: ۱۰۰/۱، و تحفة الباري: ۵۳۹/۳.

قوله: قال عاصم: رأيت القدر، وشریت فيه: حضرت عاصم الاحول فرمائی چې ما هغه پیالی لیدلی ده او هغه باندې مې اوبه هم څکلي دي دلته د تحدیث بالنعمت په طور او د فخر په طور حضرت عاصم دا فرمائی چې ماته دغې پیالی باندې د اوبو څکلو شرافت هم حاصل شوې دي. ددې نه علاوه بیا وروستو دا شرافت نورو ډیرو حضراتو ته هم حاصل شوې دي، لکه حافظ ابونعیم د علی بن حسن بن شقیق عن ابی حمزه د طریق نه هم دا حدیث نقل کړې دي. په هغه کښې دي: “قال علی بن الحسین: وانا رأیت القدر، وشریت منه” (په خپله د امام بخاری رحمته الله علیه نه هم په دې پیالی باندې څکل منقول دي، علامه قرطبي رحمته الله علیه په “مختصر البخاری” کښې لیکلي دي چې هغوی د صحیح بخاری په بعضې زړو قدیمو نسخو کښې دا عبارت لیکلې شوې او لیده چې: “قال أبو عبد الله البخاری: رأیت هذا القدر بالبصرة، وشریت منه، وکان اشترى من مبراث النضر بن أنس بثمان مائة ألف” (۱)

یعنی “امام بخاری فرمائی چې دا پیالی ما په بصره کښې اولیده او دې سره مې اوبه څکلي دي، دا د نضر بن انس رحمته الله علیه د میراث نه په اټه لکهه کښې اخستلې شوې وه.” د سرو زرو او د چاندې د جوړ او د زنخیر لکولو حکم: د باب د حدیث شریف نه د چاندې د جوړ کړې شوې لاسکۍ، زنخیر (کړا) او د حلقي وغيره د استعمالولو جواز ثابتیږي، لیکن په دې مسئله کښې اختلاف دي. امام ابوحنیفه رحمته الله علیه دا مطلقاً جائز گرځوي، البته صاحب هدایه علامه مرغینانی رحمته الله علیه دا مطلق حکم یو شرط سره مقید کوي، هغه دا چې د سرو زرو او د چاندې ځانې خلې سره اونه لگوي، ددې نه ځان بیچ اوساتي (۲) د امام مالک رحمته الله علیه نه دواړه قسمه اقوال نقل دي، یعنی حلال والې او حرم والې وروستو ائمه مالکیه مثلاً د دریر، د سوقی او ابن الحاجب رحمته الله علیه وغیره حرمت غوره ښودلې دي (۳) د شوافعو مذهب د امام نووی رحمته الله علیه د قول مطابق دادې چې دسته وغیره که لویه وی او د زینت دپاره وی نو حرام ده او که وړوکې وی او د ضرورت دپاره وی نو بیا جائز ده، د دوی دویم قول د مطلق حرمت دي چې دا کار جائز نه دي (۴)

(۱) فتح الباری: ۱۰/۱۰۰.

(۲) پورته حواله.

(۳) بدائع الصنائع: ۵۲۴-۵۲۵، کتاب الاستحسان، واما الاناء المضرب..... والهدایة مع البناية: ۱۲/۷۰-۷۲، کتاب الکراهي، وموظا محمد: ۳۷۵، ابواب السير، باب الشرب فی آية الفضة.

(۴) حاشية الدسوقي مع الشرح الكبير: ۱/۱۰۹، باب احکام الطهارة، فصل الطاهر.

(۵) المجموع شرح المذهب: ۱/۲۵۴-۲۵۵، کتاب الطهارة، حکم الاواني المضربة..... وشرح النووی علی مسلم: ۱۹۳/۲.

او حنابله ددې خیزونو استعمالول دریو شرطونو سره مفید کوي، یعنی لږېکم، وی، صرف چاندی وی او د ضرورت دپاره وی یعنی څه فائده په کښې وی لکه چې د دوی په نزد په دې غرض سره سره زرا استعمالول بالکل ناجائز دی او دچاندی استعمال شرطونو سره مفید دې توجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې جمله کښې دې، "ان قدام النبی صلی الله علیه وسلم انکس" ځکه چې په دې کښې د نبی کریم ﷺ

د پیالې تذکره ده، کومه چې د ترجمه الباب جز، "قدحه" سره مطابق ده(د باب پنځم حدیث شریف د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه دې.

۲۹۴۳: (حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَرْمِيُّ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي أَنَّ الْوَلِيدَ بْنَ كَثِيرٍ حَدَّثَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَلْهَلَةَ الدَّؤَلِيِّ حَدَّثَهُ أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ حَدَّثَهُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ حُسَيْنٍ حَدَّثَهُ أَنَّهُمْ جِئُوا الْمَدِينَةَ مِنْ عِنْدِ يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ مُقْتَلٌ حَتَّى بَلَغُوا بَنِي رَحْمَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ لَقِيَهُ الْيَسُورِيُّ فَقَالَ لَهُ هَلْ لَكَ إِلَى مِنْ حَاجَةٍ تَأْمُرُنِي بِهَا فَقُلْتُ لَهُ لَا. فَقَالَ لَهُ قَبْلَ أَنْ تُعْطَى سَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَغْلِبَكَ الْقَوْمُ عَلَيْهِ، وَإِنَّمَا اللَّهُ، لَئِنْ أُعْطِيَْتَنِيهِ لَا يُخْذُصَ إِلَيْهِمْ أَبَدًا حَتَّى تُبْلَغَ نَفْسِي، إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ خَطَبَ ابْنَةَ أَبِي جَبَلٍ عَلَى قَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ فَتَمَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ النَّاسَ فِي ذَلِكَ عَلَى مِنْبَرِهِ هَذَا وَأَنَا يَوْمَئِذٍ مُخْتَلِمٌ فَقَالَ «إِنَّ قَاطِمَةَ مَيِّتٌ وَأَنَا أَخَوْفُ أَنْ تُفْتَنَ فِي دِينِي». ثُمَّ ذَكَرَ صِهْرَ آلِهِ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ، فَأَتَيْتُ عَلَيْهِ فِي مُصَاهَرَتِهِ إِيَّاهُ فَقَالَ «حَدَّثَنِي فَصَدَّقَنِي، وَوَعَدَنِي فَوَقَّى لِي، وَإِنِّي لَسْتُ أَحْرَمُ حَلَالًا وَلَا أَجِلُ حَرَامًا، وَلَكِنْ وَاللَّهِ لَا تَجْعَلُ يَمُوتُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَبْتَ عَدُوًّا لِلَّهِ أَبَدًا» (ج ۱: ۸۸۴)

رجال الحديث

- ① سعید بن محمد الجریمی: دا سعید بن محمد بن سید الجریمی رضی الله عنه د دوی تذکره په کتاب الجهاد، "باب قتال الترك" کښې تیره شوې ده(د
- ② یعقوب بن ابراهیم: دا یعقوب بن ابراهیم قرشي زهري رضی الله عنه د دوی ترجمه په کتاب العلم "باب ما ذکر فی ذهاب موسی...." کښې تیره شوې ده(د

^۱ (المغنی: ۹۱۴۷/ کتاب الاشریة، رقم (۷۳۷۰)، والموسوعة الفقهية: ۱۶۵/۳۲_ ۱۶۶، مادة فضة)۔

^۲ (عدة القاری: ۳۳/۱۵)۔

^۳ (قوله: المسورین مخرمة: الحدیث، مر تخریجه فی الجمعة، باب من قال فی الخطبة بعد.....)۔

^۴ (کشف الباری، کتاب الجهاد: ۷۰۳/۱)۔

^۵ (کشف الباری: ۳۳۱)۔

③ ابی: د اب نه مراد ابراهیم بن سعد قرشی زهري رضی اللہ عنہ دی د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب من کره ان یعود الی الکفر....." کښې راغلې دی.

④ الولید بن کثیر: دا الولید بن کثیر مخزومی رضی اللہ عنہ دی.

⑤ محمد بن عمرو بن حمله الدؤلی: دا محمد بن عمرو بن حمله الدؤلی بضم الدال وفتح الهمزة رضی اللہ عنہ دی.

⑥ ابن شهاب: د محمد بن مسلم بن شهاب زهري رضی اللہ عنہ تذکره د "بده الوحي" په اولنی حدیث کښې تیره شوې ده.

⑦ علی بن حسین: دا امام زین العابدین علی بن حسین بن علی رضی اللہ عنہ دی.

قوله: أن علی بن حسین حدثه أنه حين قدموا المدينة من عند يزيد بن معاوية مقتل حسين بن علي رضي الله عنه لقيه مسور بن محرمه: ابن شهاب رضی اللہ عنہ فرمائی چې ماته امام زین العابدین علی بن حسین رضی اللہ عنہ او فرمائیل چې دا حضرات کله د خلیفه یزید بن معاویه د خوا نه د حضرت حسین بن علی رضی اللہ عنہ شهادت نه پس مدینې منورې ته راغلل نو دوی سره مسور بن مخرمه ملاؤ شو. حضرت مسور بن مخرمه او د امام زین العابدین د ملاقات دا واقعه د ۶۱ هجری ده، ځکه چې په دغه کال باندې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د شهادت واقعه پېښه شوې وه.

دې پورتنۍ عبارت کښې د یزید بن معاویه نه مراد مشهور اموی خلیفه رضی اللہ عنہ دی. د حسین بن علی نه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نوسې رضی اللہ عنہ او د مسور بن مخرمه نه مراد مشهور صحابی رضی اللہ عنہ دی.

قوله: فقال له: هل لك إلى من حاجة تأمرني بها؟ فقلت له: لا. حضرت مسور بن مخرمه د امام زین العابدین نه تپوس او کړو چې که ستاسو څه ضرورت ماسره متعلق وی

(۱) کشف الباری: ۱۲۰/۲.

(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الصلاة، باب الحلق والجلوس فی المسجد).

(۳) عمدة القاری: ۳۳/۱۵، تحفة الباری: ۵۳۹/۳.

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الاذان، باب جهر الامام بالتأمين).

(۵) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۶) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه).

(۷) عمدة القاری: ۳۳/۱۵.

(۸) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب التهجد، باب صلاة النوافل جماعة).

(۹) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب التهجد، باب تحريض النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی صلاة.....).

(۱۰) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس).

نو ماته حکم او کړئ چې زه ئې پوره کړم؟ ما ورته او وئیل چې نه. حضرت مسور عليه السلام چې وړاندې امام زین العابدین ته گومې خبرې او کوم گزارش وړاندې کول غواړي نو دا پورته چې څه تیر شو دا د هغې دپاره تمهید وو.

قوله: فقال له: فربل أنت معطی سیف رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ نو مسور عليه السلام زین العابدین عليه السلام ته او فرمائیل چې ایا تاسو به ماته د نبی کریم عليه السلام توره وتلوار، راکړئ؟

معطی د یاء تشدید سره دې، دویمه یاء د متکلم ده(۱)

او د "سیف رسول الله" ته مراد په ظاهره د نبی کریم عليه السلام مشهوره توره "ذوالفقار" ده. دا توره نبی کریم عليه السلام د غزوه بدر په موقع باندې د نفل په طور اخستلی وه او دا هغه توره ده چې ددې باره کښې نبی عليه السلام د غزوه احد په موقع باندې خوب لیدلې وو چې د دوی په توره باندې دوه غاښونه لگیدلې دي(۲)

انظر سيرة ابن هشام: ۲/۳، غزوة احد، رؤيا رسول الله، وايضا الروض الانف: ۲/۱۲۷. نبی عليه السلام سره ټولې لس تورې وې چې په هغې کښې یو توره "ذوالفقار" ده(۳)

اوس سوال دادې چې د نبی عليه السلام دا توره د حضرت علی عليه السلام خاندان ته څنگه راغله؟ ددې په جواب کښې علامه عینی رحمته الله علیه دوه احتمالات ذکر کړي دي:

① غالباً دا توره نبی کریم عليه السلام په خپل ژوند کښې حضرت علی عليه السلام ته هبه کړې وه. چې وروستو بیا حضرت زین العابدین عليه السلام ته راوړسیده.

② یا حضرت ابوبکر صدیق حضرت علی عليه السلام ته ورکړې وه چې وروستو بیا د دوی خاندان ته منتقل شو(۴).

قوله: فأنى أخاف أن يغلبك القوم عليه: ځکه چې ماته ویره ده چې دا قوم به د طاقت په زور سره ستاسو ته دا توره واخلي. دلته د قوم نه مراد بنو امیه دي، ځکه چې د ساداتو حضراتو اختلاف هم دوی سره وو.

قوله: وأمر الله، لأن أعطيتني لا يخلص إليهم أبداً حتى تبلغ نفسي: په خدائي قسم!

(۱) عمدة القاری: ۳۳/۱۵، وارشاد الساری: ۲۰۰/۵.

(۲) د نبی کریم عليه السلام مذکورہ خوب لاندې ذکر کولې شی، ابن هشام رحمته الله علیه فرمائی: فلما سمع بهم رسول الله عليه السلام والمسلمون قد نزلوا حيث نزلوا، قال رسول الله عليه السلام للمسلمين: اني قد رايت والله خيرا، رايت بقرا، ورايت في ذباب سيفي ثلما، ورايت اني ادخلت يدي في درع حصينة، فاولتها المدينة(۳).

(۳) قال العيني: والظاهر ان هذا السيف هو ذوالفقار، لان سبط ابن الجوزي ذكر في تاريخه: ولم يزل ذوالفقار عنده عليه السلام، حتى وهبه لعلی عليه السلام قبل موته، ثم انتقل الى آله، وكانت به عشرة اسيايف، منها: ذوالفقار، تنفله

يوم بدر. انظر عمدة القاری: ۳۳/۱۵.

(۴) عمدة القاری: ۳۳/۱۵، وفتح الباری: ۲۱۴/۶، وعمدة القاری: ۳۴/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۰۱/۵.

که تاسو دا توره ماته را کړئ نو بنو امیه به هیڅکله دا حاصله نه کړي یا دا چې زما ساه لاړه شی زه پرې وفات شم، مطلب دا دی چې زه به ددې تورې په خاطر خپل ځان قربان کړم.)
 یو سوال او د هغې جواب حافظ رحمته الله علیه باب د حدیث په بنیاد باندې د تعجب په طور یو سوال نقل کړې دي. هغه دا چې حضرت مسور رحمته الله علیه فرمائي چې زه ددې تورې د حفاظت دپاره د خپل ځان قرباني ته تیار یم. دلته حضرت مسور رحمته الله علیه صرف او صرف د حضرت فاطمه رحمته الله علیه د نوسی، زین العابدین، د زړه ساتلو دپاره خپل خواش د هغوی وړاندې کوی. لیکن بل طرفته چې حضرت حسین بن علی رحمته الله علیه چې د حضرت فاطمه رحمته الله علیه ځونې دي، د هغوی دپاره د خپل ځان قرباني نه ورکوی، نه ئې څه داسې د خپل خواش اظهار او کړو، تردې چې حضرت حسین رحمته الله علیه د ظالمانو حکمرانانو دلاسه شهید شو او دا لویه واقعه پېښه شوه
 ددې په جواب کښې د حضرت مسور رحمته الله علیه له طرفه په عذر کښې دا ونیلي کیدي شی چې حضرت حسین رحمته الله علیه کله عراق ته روان شو نو د اهل حجاز او د حضرت مسور رحمته الله علیه په ذهن کښې هم دا خبره نه وه چې د حضرت حسین رحمته الله علیه معامله به دا رخ اختیار کړي او هلته به د خپلو ملگرو سره مظلومانه شهادت بیا مومي (والله اعلم)

قوله: إن علي بن أبي طالب خطب ابنة أبي جهل على فاطمة رحمته الله علیه: حقیقت
 کښې حضرت علی په حضرت فاطمه رحمته الله علیه باندې بن راوستلو دپاره د ابو جهل هشام بن مغیره لور ته د نکاح پیغام ورکړو.

د حضرت علی رحمته الله علیه تذکره تفصیل سره په کتاب العلم، "باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم کښې تیره شوي ده.)

د ابنة ابي جهل نه څوک مراد دی؟ دا د دین مشهور دشمن د ابو جهل لور حضرت جویریة بنت هشام بن مغیره مخزومیه رحمته الله علیه ده. ددې نوم جمیله ښودلې شوې دي، لیکن د حافظ رحمته الله علیه په قول حضرت علی رحمته الله علیه چې کومې ښځې ته د نکاح پیغام ورکول غوښتل نو هغه جویریة وه. (چې کله نښی کریم صلی الله علیه وسلم د خپل خفگان اظهار او کړو او حضرت علی رحمته الله علیه دې سره نکاح اونکړې شوه نو عتاب ابن اسید ورسره نکاح اوکړه چې د نبی صلی الله علیه وسلم په عهد کښې د مکې مکرمې امیر وو، ددې نه ئې اولاد هم اوشو، تاریخ ئې د یو ځوی نوم محفوظ کړې دي چې د هغه نوم عبد الرحمن وو، دې په جنگ جمل کښې شهید شو.)

(۱) فتح الباری: ۲۱۴/۶، وعمدة القاری: ۳۴/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۰۱/۵.

(۲) فتح الباری: ۹۳۲۷.

(۳) کشف الباری، کتاب العلم: ۱۴۹/۴، دغه شان د حضرت فاطمه رحمته الله علیه د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الرضوء، باب غسل المرأة اباهما الدم.....)

(۴) الاصابة: ۲۶۵/۴، وعمدة القاری: ۳۴/۱۵، ددې په نوم کښې نور اقوال هم دي، اوگوری: فتح الباری:

۸۶/۷ والطبرانی فی الکبیر: ۲۱۰/۲۴.

(۵) الاصابة: ۲۶۵/۴، وفتح الباری: ۸۶/۷، وعمدة القاری: ۲۳۰/۱۶.

حضرت جویریہ رضی اللہ عنہا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه د حدیث روایت هم کوی^۱ فرمائی چې یو ځل نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم زمونږ کور سره تیر شو او اوبه^۲ نهې طلب کړې نو ما ورته پیاوړی راوړه او اوبه مهې ورته پیش کړې دې دوران کښې یو سړی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه څه تپوس او کړو چې دوه د زیر رنگ خادرونه پرې پراته وو. نبی صلی اللہ علیہ وسلم په جواب کښې او فرمائیل، ”تعهد الله، لا تشرك به شيئا، وتقيم الصلوة، وتؤدى الزكاة، وتصل الرحم“ بیا نهې او فرمائیل ”خير اماق قلب، ثم الذين يلونهم“^۳

د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خطبې سبب څه وو؟ د باب په حدیث شریف کښې چې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کومه خطبه او تقریر نقل کړې شوې دې ددې وجه څه وه؟ په دې کښې دوه قولونه دي:

① د کتاب النکاح د روایت نه معلومېږي کوم چې د ابن ابی ملیکه نه روایت دې چې د بنو هشام بن مغیره اجازت غوستل د خطبې سبب وو، چې کله بنو هشام بن مغیره د خپلې جینې نکاح حضرت علی رضی اللہ عنہ سره کول غوښتل او د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه نهې اجازت طلب کړو نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم خطبه ارشاد او فرمائيله^۴.

② او د امام زهري چې کوم طریق دې، په هغې کښې یو بل سبب بیان کړې شوې دې، په صحیح ابن حبان کښې دي:

”ان علیاً خطب بنت ابی جهل، فبلغ ذلك فاطمة، فأتت رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقالت: إن الناس يزعمون أنك لا تغضب لبنتك، وهذا على ناكح بنت ابی جهل!.....“^۵

”حضرت علی رضی اللہ عنہ د ابو جهل لور ته د نکاح پیغام ورکړو، دا خبر حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا ته اورسیدو نو هغه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته راغله او وې فرمائیل چې د خلقو خیال دادې چې تاسو د خپلو لونړو د حمایت او ملګرتیا دپاره نه غصه کیږئ، دې علی ته اوګورئ چې هغه د ابو جهل لور سره نکاح کوونکې دي!.....“

نبی صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت فاطمه په خبرې اوریدو سره مسجد نبوی ته تشریف راوړلو او خطبه نهې ارشاد او فرمائيله. ددې روایت نه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خطبې لوستلو سبب معلومېږي چې ددې خطبې سبب حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا وه^۶.

د دواړو قولونو مینځ کښې تطبیق: اوس د دواړو قولونو مینځ کښې تطبیق دادې چې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د تقریر سبب دا دواړه خبرې کیدې شی چې بنی هشام بن مغیره د خپلې جینې په سلسله

(۱) الإصابة: ۴/۲۶۲، ومعرفة الصحابة: ۵/۲۰۴، باب الجیم.

(۲) پورته حواله جات، والطبرانی فی الکبیر: ۲۵۸/۲۴، رقم (۶۵۸)، باب الدال، درة بنت ابی لهب.....

(۳) صحیح البخاری، کتاب النکاح، باب ذب الرجل عن ابنته فی الغيرة والانصاف، رقم (۵۲۳۰).

(۴) فتح الباری: (۹۳۲۸).

(۵) الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان، مناقب علی بن ابی طالب، ذکر البیان بان علی بن ابی طالب..... رقم

(۶۹۱۸)، وروی بعضه البخاری فی صحیحه، کتاب فضائل الصحابة، باب ذکر اصهار النبی صلی اللہ علیہ وسلم..... رقم (۳۷۲۹)

(۷) فتح الباری: (۹۳۲۸).

کنې نبي ﷺ سره رابطه اوکړه چې نکاح کيدل پکار دی یا نه؟ او چې کله ددې معاملې خبر حضرت فاطمه (رضی الله عنها) ته اوشو نو هغې هم خپل والد محترم ته شکایت اوکړو چې علی زما بن راوستل غواړی بهر حال په دواړو سببونو کېنې څه منافات نشته.

د نکاح پېش کش د چاله طرفه وو؛ د روایتونو د تلاش نه هم دا معلومیږي چې د ابو جهل لور سره د نکاح کولو فیصله د حضرت علی (رضی الله عنه) خپله فیصله وه، په خپله د جیني والو له طرفه په دې کېنې څه حرکت نه وو، ددې وجې نه په اکثر روایتونو کېنې د خطبې نسبت د حضرت علی (رضی الله عنه) طرفه دي، په خپله چې د حضرت فاطمه (رضی الله عنها) په حوالې سره پورته کوم حدیث مبارک تیر شو، په هغې کېنې هم د "ناکح" لفظ حضرت فاطمه (رضی الله عنها) استعمال کړې دي. حالانکه دغه وخت پورې نکاح شوې نه وه، ددې وجه ښکاره ده چونکه د حضرت علی (رضی الله عنه) اراده وه او اراده ئې مضبوطه هم وه چې که ممانعت اونکړې شو نو چې نن نه وی چې صبا نکاح خامخا اوشی، ددې وجې نه حضرت فاطمه (رضی الله عنها) د "ناکح" لفظ استعمال کړو، په بعضې روایتونو کېنې راځي چې په خپله حضرت علی (رضی الله عنه) هم په دې سلسله کېنې نبي کریم (ﷺ) سره مشوره کړې وه او د نکاح اجازت ئې غوستلې وو. په مستدرک حاکم کېنې د حضرت سويد بن غفله مخضرمي (رضی الله عنه) روایت دي، فرمائی:

"خطب علی ابنة ابی جهل الی عها الحارث بن هشام، فاستشار النبی صلی الله علیه وسلم، فقال: أعن حسبها تستلنی؟ قال علی: قد أعلم ما حسبها، ولكن أتامنی بها؟ فقال: لا، فاطمة بضعة منی، ولا أحسب إلا وانها تحزن وتجزم، فقال علی: لا آتی شیئاً تکرهه" (۱)

یعنی: "حضرت علی (رضی الله عنه) د ابو جهل لور سره د نکاح کولو دپاره د هغې تره حارث بن هشام ته پیغام واستوو او په دې معامله کېنې ئې نبي کریم (ﷺ) سره مشوره اوکړه. نبي (ﷺ) اوفرمائیل، آیا ته ما نه ددغه ښځې د حسب نسب تپوس کول غواړي؟ نو حضرت علی (رضی الله عنه) اووئیل چې د هغې حسب نسب ماته ښه معلوم دي لیکن آیا تاسو ماته هغې سره د نکاح کولو مشوره راکوئ؟ نبي (ﷺ) اوفرمائیل، فاطمه زما حصه ده او زما خیال دا دي چې ستا په دې نکاح کولو سره به هغه غمژنه او پریشانه شي. نو حضرت علی (رضی الله عنه) اووئیل چې زه به داسې هیڅ یوکار اونکړم چې تاسو ته ناخوښه وی.

حافظ ابن حجر (رحمته الله) فرمائی چې غالباً حضرت علی (رضی الله عنه) د نبي (ﷺ) د خطبې لوستلو نه پس اجازت غوستلې وو او په خپله د خطبې دوران کېنې موجود نه وو. ددې وجې نه ئې مشوره هم اوکړه لیکن هرکله چې نبي (ﷺ) منع کړو نو حضرت علی (رضی الله عنه) ددې معاملې نه وروستو، لکه په یو حدیث کېنې دا الفاظ راغلې دي کوم چې د "شعیب عن الزهري" د طریق نه روایت دي چې: "فترك علی الخطبة" (۲)

(۱) پورته حواله.

(۲) المستدرک للحاکم: ۱۷۳/۳، کتاب معرفة الصحابة، ذکر مناقب فاطمة بنت رسول الله (ﷺ)، رقم (۴۷۴۹)

(۳) صحيح البخاری، کتاب فضائل الصحابة، باب ذکر اصهار النبی (ﷺ)، رقم (۳۷۲۹).

او د ابو داؤد شریف روایت چې د "معمر عن الزهري عن عمرو" نه دې. هغې کښې دا الفاظ راغلې دي: "فسكت على من ذلك النكاح" (خو الله اعلم بالصواب)

قوله: فسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب الناس في ذلك على

منبره هذا: نو ما د نبی ﷺ نه واوریدل چې هغوی خلقو ته په دې معامله کښې خطاب کړو

په خپل منبر باندې. مطلب دادې چې کله نبی ﷺ دا واوریدل چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمه رضی الله عنها بن راوستل غواړي او د ابوجهل لور سره نکاح کول غواړي نو نبی ﷺ د خپل منبر نه دا راتلونکې خطبه ارشاد او فرمائيله، دې دپاره چې خلق هم د اصل واقعي نه خبردار شي او خلقو ته هم پته ولگي چې د نبی د لور او د الله تعالی د دشمن د لور اجتماع نه شي کيدې (و انايومئ محتلم: او زه دغه ورځو کښې بالغ ووم.

ددې جملې نه د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه مقصود دادې چې وړاندې به زه د نبی کریم ﷺ کوم الفاظ نقل کوم نو هغه غیریقیني نه دي بلکه ماته ښه یاد دی چې زه هغه وخت بالغ ووم او د واقعاتو د تول مې صلاحیت او قابلیت لرلو.)

د حضرت مسور رضی الله عنه عمر دغه وخت څومره وو؟ ددې نه پس خان په دې پوهه کړې چې ابن سید الناس د باب د حدیث دې الفاظو "وانايومئ محتلم" ته د حقیقت نه خلاف او غلط وئیلې دي او فرمائي چې صحیح لفظ "کالمحتلم" دې مطلب دا چې د بالغانو په شان وو. دا د اسماعیلی روایت دې ددې وجه دا ده چې حضرت مسور رضی الله عنه د نبی په ژوند مبارک کښې بالغ شوې نه وو ځکه چې دوی د حضرت عبدالله بن زبیر نه پس پیدا شوې وو. ددې وجې نه د حضرت مسور عمر مبارک به د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس اته کاله وی. (لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن سید الناس ددې رائي سره اختلاف کړي دې او فرمائي چې د ابن سید الناس له طرفه د باب حدیث ته غلط وئیل صحیح نه دی، ځکه چې د صحیح قول مطابق د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه ولادت د هجرت نه مخکښې کال باندې شوې وو. ددې وجې نه به د نبی کریم ﷺ د وفات په وخت د دوی عمر نهه کاله وی، لهذا دا خبره بالکل ممکن ده ځکه چې دا د بلوغ اقل مدت (کمه مده) ده یعنی نهه کاله، په دې کښې به بالغ شوې وی. یا به

(١) سنن ابی داود، کتاب النکاح، باب ما یکره ان یجمع بینهن من النساء، رقم (۲۰۷۰)۔

(٢) فتح الباری: ۹۳۲۸، دغه شان اوگورې، شرح مشکل الآثار للامام الطحاوی: ۵۱۱/۱۲، ۵۱۹، باب بیان

مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ من قوله: إن بنی هشام بن المغيرة.....، (الباب: ۷۸۸)۔

(٣) فتح الباری: ۸۶/۷۔

(٤) فتح الباری: ۹۳۲۷۔

(٥) پورته حواله۔

د حضرت مسور قول-محتلم“ په مبالغه باندې حمل کولې شی، ددې نه مراد به تشبیه وی. دغه شان دواړه روایتونه یعنی-محتلم“ او-کالمحتلم“ د معنې په لحاظ سره به موافق شی، یو ته صحیح وئیل او دویم لږه د غلط ګرځولو به هیڅ ضرورت پاتې نه شی. ددې ټول تفصیل ضرورت دې دپاره محسوس کړې شو او ددې وجه دا شوه چې د اتو کالو ماشوم ته چرته هم محتلم یا کالمحتلم نه دي وئیلې شوې، مګر دا چې تشبیه مراد واخستلې شی او دا اووئیلې شی چې په فهم او حفظ کښې او د اخذ په معامله کښې حضرت مسور د بالغ په شان وو^(۱)، والله اعلم بالصواب.

قوله: فقال: ان فاطمة منی، وانا اتخوف ان تفتن فی دینہا: نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل، فاطمه رضی اللہ عنہا زمانه ده او ما ته دا ویره ده چې ددې معاملې د وجې نه به د فاطمې رضی اللہ عنہا دین متاثره شی.

مطلب دادې چې حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا به د طبیعي غیرت په وجه سره صبر اونکړې شی او په دې سره به د هغې ذاتی او خانګی ژوند متاثره شی^(۲).

قوله: ثم ذکر صهره له من. بنی عبد شمس، فأننی علیه فی مصاهرته ایاة، قال:

حدثنی فصدقنی ووعدنی فوفی لی: بیا نبی کریم ﷺ د بنو عبد شمس سره تعلق لرونکی یو خپل زوم (د ابو العاص بن الربیع) تذکره او فرمائیلله نو هغه سره ئې د خپلې رشتې او تعلق تعریف او کړو، وې فرمائیل هغه ماسره خبره او کړه او هغه ئې رښتوئې کړه. ماسره ئې وعده او کړه او هغه ئې پوره کړه.

حضرت ابو العاص بن الربیع: دا حضرت ابو العاص بن الربیع رضی اللہ عنہ بن عبد العزی بن عبد مناف بن قصی بن کلاب قرشی عبشمی دي^(۳).

د دوی د مور نوم هاله بن خویلد ده چې د ام المؤمنین حضرت خدیجة الکبری رضی اللہ عنہا خور وه، دغه شان حضرت ابو العاص رضی اللہ عنہ د حضرت خدیجه رضی اللہ عنہا حقیقی خور ئې شو^(۴).

د دوی نوم څه وو، په دې کښې د سیرت د عالمانو اختلاف دي، بعضو لقیط، بعضو زبیر، بعضو هشیم، بعضو مهشم او بعضو یاسر ښودلې دي.

د ابن عبد البر رحمۃ اللہ علیہ د قول مطابق اکثر حضراتو لقیط اختیار کړې دي^(۵).

^(۱) پورته حواله.

^(۲) عمدة القاری: ۳۴/۱۵.

^(۳) سیر اعلام النبلاء: ۱/۳۳۰، والاصابة: ۴/۱۲۱، والاستيعاب: ۲/۴۳۰، باب العين من الکئی.

^(۴) سیر اعلام النبلاء: ۱/۳۳۱، والاصابة: ۴/۱۲۱، والاستيعاب: ۲/۴۳۰، والمستدرک للحاکم: ۳/۶۳۸ کتاب

معرفة الصحابة. ذکر ابی العاص..... (رقم ۶۶۹۳).

^(۵) الاستيعاب: ۲/۴۳۰.

د دوی لقب جرو البطخاء وو، دغه شان په امین سره به هم رابللي کیدو^(۱)

د غزو ه حديبيه نه پنځه میاشتې مخکېنې دوی اسلام قبول کړو^(۲)

د نبی کریم ﷺ د ټولو نه مشر لور حضرت زینب ﷺ د دوی په عقد کېنې وه. د بدر په موقع باندې د مکې مکرمې د مشرکینو چې کوم کسان گرفتار شوي وو، په هغوی کېنې حضرت ابوالعاص بن الربیع هم وو، مسلمانانو چې کله د دغه کسانو په بدله کېنې د فدیې د وصولولو فیصله اوکړه نو د قیدیانو متعلقینو او وارثانو د مکې مکرمې نه پیسې راواستولې، حضرت زینب چې دغه وخت مکه مکرمه کېنې وه، هغې هم د خپل خاوند د آزادۍ دپاره فدیې راواستوله، کوم خیز چې هغې راواستوو د هغې په لیدلو سره د نبی کریم ﷺ زړه مبارک نرم شو، هغه د حضرت خدیجه الکبریٰ ﷺ هار وود^(۳)، چې ددې دواړو د واده په موقع باندې حضرت خدیجه الکبریٰ ﷺ حضرت زینب ﷺ ته په غاړه کېنې اچولې وو، د هار په لیدلو سره نبی کریم ﷺ صحابه کرامو ته او فرمائیل چې که تاسو مناسب گنئ نو د زینب قیدی پرېږدئ چې دې هغې ته واپس لاړ شی. صحابه کرامو ﷺ دا خبره اومنله او هغه ئې آزاد کړو.

مکې مکرمې ته د روانیدو نه مخکېنې نبی کریم ﷺ د حضرت ابوالعاص نه وعده واخستله چې دې واپس لاړ شی نو حضرت زینب ﷺ به د نبی کریم ﷺ خدمت ته راوړلېږي او نبی کریم ﷺ دده ته ددې خبرې د پټ ساتلو دپاره هم او فرمائیل.

بل طرفته رسول الله مبارک ﷺ حضرت زید بن حارثه ﷺ چې د نبی ﷺ متبني وو، او یو بل انصاری راوړل او ورته ئې او فرمائیل چې تاسو دواړه بطن یاجج^(۴) ته روان شئ او هلته اودریږئ، تردې چې حضرت زینب ﷺ تاسو ته راشي نو تاسو دواړه به د هغې د سفر ملگری ئې او هغه خپل ځان سره راولئ، دا د بدر نه څو میاشتې پس واقع ده.

حضرت ابوالعاص چې د آزادیدو نه پس کله مکې مکرمې ته اورسیدو نو حضرت زینب ته ئې اووئیل چې خپل والد محترم ته د ټلو دپاره تیاری اوکړه نو هغوی تیاره مکمل کړه او د هغې لیور کثانه چې د ترور ځوې ئې هم وو، یو اوبن ئې راوستو چې په هغې باندې حضرت زینب ﷺ سوره شوه او کثانه هم غشی او کمان ځان سره کړل او د ورځې په رڼا کېنې روان شو، په دې باندې د مکې مکرمې والا ډیر غصه شو او د حضرت زینب ﷺ په تلاش کېنې

^(۱) پورته حواله، والاصابه: ۱۲۱/۴، وسیر اعلام النبلاء: ۳۳۱/۱.

^(۲) سیر اعلام النبلاء: ۳۳۱/۱.

^(۳) سیر اعلام النبلاء: ۳۳۲/۱، والمستدرک: ۲۳۶/۳، کتاب معرفة الصحابة، ذکر مناقب ابی العاص..... رقم (۵۰۳۸)، والسيرة النبوية لابن هشام: ۶۵۳/۲، ومسنند احمد، مسند عائشة، رقم (۲۶۸۹۴)، وابو داود، کتاب الجهاد، باب فی فداء الاسیر بالمال، رقم (۲۶۹۲)، من رواية ﷺ، والاصابه: ۱۲۱/۴.

^(۴) قوله: یاجج، هو بفتح الیاء، وبعدها همزة، وجیم مکسورة، موضع علی ثمانية امیال من مكة، انظر تعليقات سیر اعلام النبلاء: ۳۳۳/۱، ومعجم البلدان: ۴۲۴/۵، باب الیاء والالف وما یلیهما.

راووتل نو کتانه په یو مقام د ژوتوی کښې اوبې اودرولو او خپل ترکش ئې خورکړو، دلته یو مشرک هباربن الاسود حضرت زینب رضی الله عنها ته نیزه اوبښودله او وې ویړوله، ددې معاملې په لیدلو سره کتانه اووئیل چې څوک هم نژدې راغی نوزۀ به دهغه په بدن کښې دا غشی ښخ کړم. دې خلکو کښې ابوسفیان هم وو، هغه کتانه ته اووئیل، ائې سړیه! دا غشی زمونږ نه لرې کړه، مونږ تاسره څه خبره کول غواړو نو کتانه صبر شو او د ابوسفیان خبره ئې واوړیده، ابوسفیان وئیل چې دا تانۀ او نکرل چې د ورځې په وخت کښې اود سردارانو او امیرانو په موجودگي کښې راووتلې، حالانکه اوس نژدې مونږ په بدر کښې چې کومې رسوائی او ذلت سره مخامخ شو او د محمد صلی الله علیه و آله نه چې مونږ ته کوم تکلیف راوړسیده د هغې تانۀ ښۀ پته ده، دا ته چې د ورځې په رڼا کښې دا ښځې بولې، خلق به دا گټرې چې دا هم د بدر د ذلت یو حصه ده. په خدا ئې قسم! دوی دلته د حصارولو مونږ ته هیڅ ضرورت نشته، ددې وجې نه اوس دا زینب واپس بوځه، چې کله حالات پرسکون او د امن شی او خلکو کښې دا خبره مشهوره شی چې مونږ دوی واپس کړې دی نو پته ئې بیا بوځه او پلار ته ئې حواله کړه.

نو کتانه د ابوسفیان په خبره باندې عمل اوکړو او حضرت زینب رضی الله عنها ئې واپس کړه، څو ورځې پس دوباره اووتل او دا ئې حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه او د هغوی ملگری ته حواله کړه، دې دواړو حضراتو حضرت زینب رضی الله عنها مدینې منورې ته اورسوله.

د فتح مکه نه څه وخت مخکښې خبره ده چې حضرت ابو العاص د تجارت په غرض سره د شام قصد اوکړو، د قریشو هم ورسره ډیر مال وو، واپسې کښې د مسلمانانو یو لښکر سره مخامخ شو، مسلمانانو ترینه ټول مال واخسته لیکن دې یې گرفتار نه کړې شو. دې د هغه ځانې نه اوختیده، د شپې مدینې منورې ته راغی او حضرت زینب رضی الله عنها ته راوړسیده، د هغې نه ئې پناه طلب کړه، حضرت زینب رضی الله عنها ورته پناه ورکړه او شپه ئې هلته تیره کړه.

سحر چې کله نې کریم صلی الله علیه و آله او صحابه کرام رضی الله عنهم د مانځه نه فارغ شو نو د ښځو د ډلې نه حضرت زینب رضی الله عنها په اوچت آواز سره وفرمائیل: ایها الناس! قد اجرت ابا العاص بن الربیع“ چې ائې! خلکو! ابو العاص بن الربیع زما په پناه کښې دې.

بل طرفته نې کریم صلی الله علیه و آله هغه لښکر ته پیغام اولیږو کوم لښکر چې د ابو العاص مال اختلې وو: "ان هذا الرجل منا حیث قد علمتم، وقد اصبتم له مالا، فان تحسنوا وتردوه، فانا نحب ذلك، وان ایبتم، فهو فی الله، فانتقم احق به“

یعنی: څنگه چې تاسو ته هم معلومه ده چې دا زمونږ د خاندان کس دې او تاسو دده مال اختلې دې، نو که تاسو دده سره ښۀ سلوک اوکړئ او دده مال واپس کړئ نو دا مونږ ته خوښه ده او که تاسو انکار اوکړئ نو دا غنیمت دې، چې تاسو ئې ډیر حقدار یئ“

په دې باندې حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم او فرمائیل، دغه مال به ورته مونږ واپس کړو، نو د وعدې مطابق صحابه کرامو رضی الله عنهم د هغه اختلې شوې ټول مال واپس کړو.

حضرت ابو العاص د خپل تجارت مال او سامان واخستلو او مکې مکرمې ته روان شو، هلته په رسیدلو سره چې څومره مال وو، هغه ئې حواله کړو او بیا ئې وفرمائیل ائې د

مکې والو! آیا په تاسو کښې په ما باندې د چا خه حق شته؟ هغوی په جواب کښې او ویل، نه! الله تعالی دې تا ته جزاء خیر درکړی، په دې باندې حضرت ابو العاص او فرمائیل:

«اشهد ان لا اله الا الله وان محمداً عبده ورسوله»^۱ په الله تعالی قسم: ما مدینه منوره کښې د نبی کریم ﷺ خوا کښې اسلام ددې وجې نه قبول نه کړو چې هسې نه تاسو دا خیال اونکړئ چې زه ستاسو مال خوړل غواړم، اوس چې هرکله ما تاسو ته ستاسو مالونه واپس کړل او په ما باندې د چا خه حق پاتې نه شو نو ددې وجې نه زه د اسلام د قبولولو اعلان کوم.

ددې نه پس دوی مدینې منورې ته د نبی ﷺ خوا ته تشریف راوړلو او نبی کریم ﷺ حضرت ابو العاص او د حضرت زینب نکاح خپل مینځ کښې برقرار اوساتله، دغه شان شپږ کاله فراق او جدائی ددې دواړو ترمینځه تیره شوه.

د باب د حدیث شریف په الفاظو «حدثني فضة بنت قيس، وعبد بن قيس، انهما سمعا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: اني قد فارق ابنتي زينب بنت جحش، واني قد فارق ابنتي زينب بنت جحش»^۲ کښې دې پورتنی ذکر شده واقعي طرفته اشاره ده چې حضرت ابو العاص رضی الله عنه د خپل ډیر زیات محبت باوجود کوم چې ئې حضرت زینب رضی الله عنها سره وو، هغه د خپل پلار طرفته روانه کړه او نبی ﷺ سره ئې چې کومه وعده کړې وه نو هغه ئې پوره کړه، په دې کښې نبی ﷺ د ابو العاص ددې کار تعریف او ستاینه کړې ده. د حضرت ابو العاص رضی الله عنه د اولاد په سلسله کښې تاریخ صرف د یو لور تذکره کوي،^۳ امامه بنت ابو العاص چې ددې مور حضرت زینب رضی الله عنها وه. دا هغه امامه ده چې نبی ﷺ به دا اوچته کړې وه او مونږ به ئې کوو، دې نه د دوی خپل مینځ کښې هغه ډیر زیات مینه محبت ښه طریقې سره معلومېږي، د صحیح بخاری وغیره روایت دې کوم چې د حضرت ابو قتاده رضی الله عنه روایت دې چې:

«ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلى وهو حامل بنت زينب بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا بن العاص بن الربيع، فاذا قام حملها، واذا سجد وضعها؟.....»^۴ (د اللفظ للبخاري)

^۱ (للاستزادة انظر: سير الذهبی: ۱/۳۳۲-۳۳۴، والاصابة: ۴/۱۲۲، والمعجم الكبير: ۲۲/۴۲۶-۴۳۱، ما اسندت ام سلمة رضی الله عنها رقم (۱۰۵۰)، والسيرة النبوية لابن هشام: ۲/۶۵۱-۶۵۹ اسر ابی العاص بن الربيع رضی الله عنه....)

^۲ (سير اعلام النبلاء: ۱/۳۳۱)۔

^۳ دا د مشهور قول مطابق خبره ده. البهت حاکم په مستدرک (۲۳۶/۳) کښې او حافظ په فتح الباری (۸۵/۷) کښې او عینی په عمدة القاری (۲۳۰/۱۶) کښې د یو خوی ذکر هم کړې دې چې د هغه نوم علی وو. دې په ماشوموالي کښې وفات شوې وو، غالباً ددې وجې نه عام طور سره د دوی ذکر نه کېږي. او حضرت امامه رضی الله عنها ډیر وخت ژوندی وه، اول د حضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه په نکاح کښې وه، د هغوی د وفات نه پس د حضرت مغیره بن نوفل په نکاح کښې راغله او د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په دور کښې دا وفات شوه. رضی الله عن الجميع او گورئ: سير اعلام النبلاء: ۱/۳۳۵، والاصابة: ۴/۱۲۳)۔

^۴ (الحدیث اخرجه البخاری، ابواب ستره المصلی، باب اذا حمل جارية صغيرة على عنقه في الصلاة، رقم (۵۱۶)، وكتاب الادب، باب رحمة الولد وتقبيله، رقم (۵۹۹۶)، ومسلم، كتاب المساجد، باب جواز حمل الصبيان..... رقم (۱۲۱۲-۱۲۱۵)، وابو داود، كتاب الصلاة، باب العمل فی... [بقية برصفحه آئنده...]

چې "نبی ﷺ به امامه اوچته کړې وه او مونځ به یې کولو، د قیام په حالت کښې به یې اوچته کړې وه او د سجده په وخت به یې په زمکه کیخودله" (۱) په شپږو کتابونو کښې د حضرت ابوالعاص (رضی الله عنه) نه خه حدیث منقول نه دی (۲)، دوی د حضرت صدیق اکبر (رضی الله عنه) په زمانه کښې په ۱۲ هجری او د ذی الحجې په میاشت کښې وفات شو (رضی الله عنه وارضاه).

قوله: وانی لیست أحرماً حلالاً، ولا أحل حراماً، ولكن والله، لا تجتمع بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وبنت عدو الله أبداً: او زه یو حلال څیز لره حرام او حرام څیز لره حلال نه ګرځوم، لیکن په خدائې قسم: د رسول الله ﷺ او د الله تعالی د دشمن لور په یوځای کښې جمع کیدې نه شی. د باب د حدیث شریف الفاظ خو تاسو اوکتل او په کتاب النکاح کښې دا الفاظ راغلې دي:

"فلا آذن، ثم لا آذن، إلا أن یزید ابن ابی طالب أن یطلق ابنتی، وینکم ابنتهم" (۳) چې "زه اجازه نه ورکوم، بیا نه ورکوم، البته یو صورت دی هغه دا چې علی زموږ لور ته طلاق ورکړي او د هغوی جین سره نکاح اوکړي".

په دې روایت کښې چې نبی ﷺ درې ځله کوم لفظ د "لا آذن" او فرمایلو نو دا د تاکید په طور وو، دغه شان په دې کښې دې خبرې طرفته اشاره ده چې دا ممانعت همیشه دپاره وو، هسې نه چې څوک دا خیال اوکړي چې دا ممانعت عارضی دی، د څو ورځو دپاره دی، نو ددې احتمال د بالکل ختمولو دپاره نبی ﷺ په خپله خبره کښې زور او تاکید پیدا کړ او دا مذکوره پورتنې کلام ته درې ځله ارشاد او فرمایلو (۴) او هرچه د نبی ﷺ دا الفاظ "إلا أن یزید ابن ابی طالب أن یطلق" دی نو دا غالباً په دې خبره باندې محمول دی چې چا نبی ﷺ ته چغلی کړې وی چې حضرت علی (رضی الله عنه) د ابو جهل لور سره د نکاح کولو مضبوطه اراده کړې

...بقیه از حاشیه گذشته [الصلاة، رقم (۹۱۷-۹۲۰)، والنسائی، کتاب المساجد، باب ادخال الصبيان المساجد، رقم (۷۱۲)، و کتاب السهو، باب حمل الصبيان فی الصلاة، ووضعهن فی الصلاة، رقم (۱۲۰۵-۱۲۰۶)] _

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۱/۳۳۱ _

(۲) علامه نابلسی د دوی یو روایت ذکر کړې دی، لیکن په دې کښې د دوی نه تسامح شوي ده، نابلسی (رحمته الله علیه) چې د سنن نسائی د کوم روایت حواله ورکړي ده نو هغه د حضرت عثمان بن ابی العاص (رضی الله عنه) نه روایت دی نه چې د ابوالعاص بن الربیع (رضی الله عنه)، او کورنی ذخائر الموارث: ۳/۹۷، حرف العین، رقم (۷۳۴۷)، وسنن النسائی، کتاب الاستعاذه من الهرم، رقم (۵۴۸۹)، وتحفة الاشراف: ۷/۲۳۹ (۹۷۶۸)، عثمان بن ابی العاص (رضی الله عنه) _

(۳) الاصابه: ۴/۱۲۳، وسیر اعلام النبلاء: ۱/۳۳۵، والطبقات الکبری لابن سعد: ۲/۱۸، ومنهم من اغرب فی تاریخ وفاته (هو العلامة العینی)، وقال: انه قتل يوم الیمامة _

(۴) صحیح البخاری، کتاب النکاح، باب ذب الرجل ابنته فی الفیرة والانصاف: رقم (۵۲۳۰) _

(۵) فتح الباری: ۸/۹۳۲۸ _

ده. ددې وجې نه ئې اوفرمائیل چې صرف په دې صورت کښې علی نکاح کولې شی چې حضرت فاطمه علیها السلام ته طلاق ورکړی ورنه د حضرت علی علیه السلام په شان شخصیت نه داسې توقع څنگه کیدې شی چې هغه د نبی صلی الله علیه و آله د منع کولو باوجود د خپلې نکاح اراده اولری؟ (۱)
د منع کولو وجه څه وه؟ پورتنۍ حدیث کښې نبی صلی الله علیه و آله فرمائیلې دی چې د نبی لور او د الله تعالی د دشمن لور د یو سړي په عقد کښې جمع کیدې نه شی اوس سوال دا پیدا کیږي چې ددې منع کولو وجه څه وه؟

ابن التین رحمته الله فرماني چې ددې واقعي صحیح ترین محمل دادې چې نبی صلی الله علیه و آله د خپلې لور او د ابو جهل د لور جمع کیدل حرام گرځولې دی. ځکه چې نبی صلی الله علیه و آله په خپله ددې علت او وجه هم بیان کړې ده چې ددې کار د وجې نه به ماته تکلیف وی او دا خبره اتفاق سره واضحه ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته تکلیف رسول یا په دې کار کښې اخته کیدل حرام دی او د نبی صلی الله علیه و آله د قول مبارک ”لا احرار حلالاً“ مطلب دادې چې د ابو جهل لور د حضرت علی علیه السلام دپاره حلاله ده، نکاح ورسره کولې شی لیکن د حضرت فاطمه علیها السلام په موجودگي کښې ورسره نکاح نه شی کولې ځکه چې ددې دواړو بنځومینځ کښې جمع والي به د حضرت فاطمه علیها السلام د تکلیف سبب جوړ شی او د هغې تکلیف به د نبی صلی الله علیه و آله د تکلیف سبب او گرځي. ”ویرؤ ذیق ما اذاها“ (۲)
او حافظ ابن حجر رحمته الله دا د نبی صلی الله علیه و آله په خصوصیاتو کښې شمار کړې دی چې یو سړي سره د نبی صلی الله علیه و آله لور په نکاح کښې وی نو هغه دویمې بنځې سره نکاح نه شی کولې دغه شان دا هم کیدې شی چې دا د حضرت فاطمه علیها السلام خصوصیت وی، حافظ صاحب فرماني:

”والذی یظهرلی أنه لا یبعد أن یعد فی خصائص النبی صلی الله علیه وسلم أن لا یتزوج علی بناته، ویحتمل أن ینکرن ذلك خاصاً بفاطمة.....“ (۳)

یو سوال او د هغې جواب: البته دلته یو سوال دا پیدا کیږي چې د نبی صلی الله علیه و آله یو بل زوم حضرت عثمان ذوالنورین رضی الله عنه هم وو، لیکن په خپل تقریر کښې نبی صلی الله علیه و آله د حضرت ابوالعاص بن الربیع ذکر او کړو، د هغه تعریف او ستاینه ئې اوکړه او د حضرت علی علیه السلام د پوهولو دپاره ئې د دوی حواله ورکړه او د حضرت عثمان رضی الله عنه تذکره ئې او نه کړه، ددې څه وجه وه؟ شارحینو ددې مختلف جوابونه ذکر کړي دي:

① غالباً نبی صلی الله علیه و آله حضرت علی او حضرت ابوالعاص رضی الله عنه دواړو سره دا شرط لگولې وو چې دوه، به د حضرت زینب او حضرت فاطمه علیها السلام په موجودگي کښې دویمه نکاح نه کوی نو حتی ابوالعاص خو ددې شرط موافق څه داسې قدم پورته نه کړو او حضرت علی علیه السلام دا اقدام اوکړو ددې وجې نه نبی صلی الله علیه و آله د حضرت ابوالعاص رضی الله عنه تعریف بیان کړو او حضرت

(۱) پورته حواله.

(۲) پورته حواله، وعمدة القاری: ۳۴/۱۵، وشرح الکرماني: ۸۸/۱۳.

(۳) فتح الباری: ۹۳۲۹، و تحفة الباری: ۵۴۰/۳، وارشاد الساری: ۲۰۱/۵.

علی (علیه السلام) ته یی تنبیه او کړه^(۱)

۷) دا هم کیدې شی چې مذکوره شرط د حضرت علی (علیه السلام) نه هیر شوې وی، ددې وجې نه یې دا قدم اوچت کړو.

۸) دا داسې څه شرط خو نه وو ځکه چې ددې وضاحت چرته نشته لیکن ددې باوجود مناسب دا وه چې حضرت علی (علیه السلام) ددې خبرې خیال ساتلې وې او داسې څه قدم نې پورته کړې نه وو چې هغې سره حضرت فاطمه (علیها السلام) او نبی (صلی الله علیه و آله) ته تکلیف وو، ددې وجې نه حضرت

علی (علیه السلام) ته تنبیه او کړې شوه حالانکه نبی (صلی الله علیه و آله) به ډیر کم چاته غصه کیدو^(۲) والله اعلم بالصواب د حضرت فاطمه (علیها السلام) خصوصیت ولې بیان کړې شو؟ لیکن دلته دا سوال پیدا کیږي چې په دې معامله کې د حضرت فاطمه (علیها السلام) تخصیص ولې او کړې شو چې د هغې په موجود کې کېنې حضرت علی (علیه السلام) د دویمې نکاح نه منع کړې شو؟

ددې جواب هم د باب په حدیث شریف کېنې موجود دي. یعنې ”وَأَنَا أَتَخَوُّفُ أَنْ تَفْتَنَ فِي دِينِهَا“، ددې اجمال تفصیل دادې چې حضرت فاطمه (علیها السلام) د خپلې مور بی بی حضرت خدیجه الکبری او نورو درې وارو خویندو زینب، رقیه او د ام کلثوم (علیها السلام) د وفات نه پس یواځې شوې وه، داسې څه هستی د هغې دپاره موجوده نه وه چې هغې له نې تسلي ورکړې وې، چې هغوی ته حضرت فاطمه (علیها السلام) تلې وې او خپل غم نې سپک کړې وې، ځکه چې دا خبره واضحه ده چې د بن وجود هیڅ یو ښځه هم برداشت کولې نه شی، ددې وجې نه که څه داسې خبره وه او حضرت فاطمه (علیها السلام) د غیرت د وجې نه څه کار کړې وې چې هغه د حضرت علی (علیه السلام) د خفگان سبب جوړ شوې وو نو د حضرت فاطمه (علیها السلام) ذاتی او کورنې ژوند او دینی کارونه به هم متاثره شوې وو حالانکه د هرې ښځې دپاره د ټولو نه لوڼې او اهم خیز د خپل خاوند خوشحالی وی، چونکه ددې معاملې طرفته د نبی (صلی الله علیه و آله) نظر مبارک وو نو ددې وجې نه هغوی حضرت علی (علیه السلام) د دویمې نکاح نه منع کړو او هغوی هم د نبی (صلی الله علیه و آله) د تابعداری کولو د وجې نه منع شو^(۳) والله اعلم بالصواب

یو اشکال او د هغې جوابونه: دلته یو اشکال داکیرې چې نبی (صلی الله علیه و آله) د حضرت فاطمه (علیها السلام) د وجې نه حضرت علی (علیه السلام) د دویمې نکاح نه منع کړو چې هغه غیرت کېنې راتلو سره هر څه کولې شی لیکن په خپلې حوالې سره نې ددې اصولو طرفته خیال اونه کړو او ډیر نکاحونه نې اوکړل، هغه هم په یو وخت نې ټول اوکړل، ځکه چې په یو وخت کېنې د نبی (صلی الله علیه و آله) په نکاح کېنې خو اموهات المؤمنین موجودې وې او د هغوی مینځ کېنې به کله کله د خفگان

^(۱) فتح الباری: ۸۶/۷، و عمدة القاری: ۱۶/۲۳۱.

^(۲) فتح الباری: ۸۶/۷.

^(۳) فتح الباری: ۹۳۲۹/۷، و ۸۶/۷.

واقعات هم پېښېدل^(۱)، لیکن ددې باوجود نبی ﷺ د دغه امهات المؤمنین په باره کښې ددې خبرې لحاظ اونه ساتلو، د کومې خبرې خیال چې ئې د حضرت فاطمه علیها السلام په باره کښې اوساتلو؟ ددې اشکال دوه جوابونه دي:

① لکه څنگه چې اوس پورته تیر شو چې د حضرت فاطمه علیها السلام حالت دغه وخت دا وو چې هغه د داسې قسمه هستی نه محرومه وه چې د هغې په وړاندې خپل غم پېش کړي. مور بی بی او نورې خويندې ئې وفات شوې وې. د غم او د خفگان لرې کولو څه ذریعه نه وه، په خلاف د نورو امهات المؤمنین علیهم السلام څکه چې په هغوی کښې تقریباً د هرې یوې مور یا خويندې موجود وې، چې د هغوی د وجې نه یې خپل غم او خفگان لرې کولې شو.

② ددې نه علاوه د هغوی خاوند نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم وو، نبی ﷺ به چې هغوی سره څنگه د نرمی، محبت او د زړه د رابښکلو وغیره کومه معامله ساتله نو دا د بل انسان د طاقت خبره نه ده، ددې وجې نه ټول ازواج مطهرات به د هغوی نه په هر حالت کښې خوشحاله او راضی وو، دغه شان نبی ﷺ ته چې کوم ښائسته اخلاق، او ظاهري او باطني حسن وجمال ورکړي شوې وو، نو ددې وجې نه که څه واقع به هم پېښه شوه نو هغه به د نبی ﷺ په نزديکت سره

ختمیده^(۲)، په دې باندې د ټولو نه زیات واضح دلیل د سورة احزاب والا واقعه ده، چې کله د تخیر آیتونه^(۳) نازل شو او ازواج مطهرات علیهم السلام ته اختیار ورکړي شو چې یا خو رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اختیار کړي یا د دنیا لذتونه اختیار کړي نو هغوی نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم اختیار کړ^(۴).

او گورئ ببیانو ته چې کوم اختیار ورکړي شوې وو نو د هغې باوجود هم هغوی د نبی ﷺ نه جدا کیدل او فراق خوښ نه کړو. ښکاره خبره ده چې هغوی په هر حال کښې نبی ﷺ سره راضی او خوشحاله وې او د حضرت فاطمه علیها السلام په باره کښې هغوی مبارک په خپله حضرت

علی علیه السلام ته شکایت کوی. ددې وجې نه نبی ﷺ منع او فرمائیله والله اعلم بالصواب ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت: علامه کرمانی رحمته الله ترجمه الباب سره ددې حدیث شریف د مناسبت واضح کولو دپاره درې مناسبتونه ذکر کړي دي:

① غالباً امام بخاری رحمته الله په ترجمه الباب کښې دا حکایت او مکالمه ددې وجې نه ذکر کوی چې نبی ﷺ به د هر هغه کار نه ځان ساتلو چې دهغې د وجې نه د رشته دارانو مینځ

^(۱) مثلاً په سورة تحریم کښې بیان شوې واقعه د غسل، تفصیل دپاره او گورئ کشف الباری، کتاب التفسیر: (۶۸۴)۔

^(۲) فتح الباری: (۹۳۲۹)۔

^(۳) د تغیر آیتونو نه مراد دا آیتونه دي: یا ایها النبی قل لازواجک ان کنتن تردن الحیوة الدنیا وزینتها فعا لین أمتعن وأسرحکن سراحاً جمیلاً، وإن کنتن تردن الله ورسوله والدار الآخرة فان الله أعد للمحسنات منکم اجرأ عظیماً، الاحزاب: ۲۹-۲۹.

^(۴) تفصیلی واقعه دپاره او گورئ، کشف الباری، کتاب النکاح، باب موعظة الرجل ابنته: ۳۲۸-۳۳۸، کتاب التفسیر: (۵۱۸-۵۱۹)۔

کښې څه غم او خفګان پیداشی دلته هم حضرت مسور عليه السلام حضرت علی بن حسین عليهما السلام ته دا وئیل غواړی چې تاسو هم ددې نه ځان اوساتئ او دا تلوار ماته راکړئ. ددې وجې نه چې ددې تلوار دوجې نه ستاسو اوستاسو د نورورشته دارانو مینځ کښې څه خفګان پیدانه شی.

① یا دا مناسبت دې چې نبی عليه السلام به څنګه د عبشمی ورونرو خیال ساتلو نو دغه شان تاسو هم د خپلو نوفلی ورونرو خیال اوساتئ او دا تلوار ماته راکړئ ځکه چې حضرت مسور عليه السلام نوفلی دې^۲، لیکن د علامه کرمانی دا آخری خبره صحیح نه ده چې دې نوفلی دې بلکه دې

زهری دې^۳.

② یا دا چې نبی عليه السلام به څنګه د حضرت فاطمه عليها السلام د زړه د ساتلو کوشش خیال ساتلو، ددې خبرې اهتمام به ئې کوو، دغه شان زه هم ستاسو زړه ساتل غواړم ځکه چې تاسو د حضرت فاطمه عليها السلام څوئې یې، ددې وجې نه دا تلوار ماته راکړئ چې زه ددې حفاظت او کړم. حافظ ابن حجر رحمته الله هم د عسقلانی په حوالې سره دا درې واړه مناسبتونه ذکر کړي دي او آخری مناسبت ئې معتمد بنودلې دې، فرمائی:

”وهذا الأخير هو المعتمد، وما قبله ظاهر التکلف“^۴.

او حافظ صاحب رحمته الله هم ترجمه الباب سره ددې حدیث د مناسبت ښکاره کولو دپاره دې دریم مناسبت سره لګ یو شان کلام ذکر کړې دې، لیکن:

”امر سيف النبي صلى الله عليه وسلم، وأراد المسور بذلك صيانة سيف النبي صلى الله عليه وسلم لئلا يأخذ من لا يعرف قدره“^۵.

لیکن دلته مزیداره خبره هغه ده کومه چې علامه عینی رحمته الله په خپله مختصر جملہ کښې وئیلې ده. -مطابقته لجزء الترجمة الذي هو قوله: وسيفه“^۶ چې ترجمه الباب سره ددې حدیث مناسبت د ترجمه الباب جزء ”وسيفه“ سره دې، په دې حدیث کښې هم د سيف النبي عليه السلام ذکر دې، چې په هغې کښې وراثت جاری شوي نه وو او هم دومره قدرې تفصیل د ترجمه الباب د ثابتولو دپاره کافی ده.

د حدیث شریف نه مستنبط شوي فائدي: د حضرت مسور بن مخرمه عليه السلام په دې حدیث شریف

١ (شرح الکرماني: ۸۸/۱۳)۔

٢ (پورته حواله)۔

٣ فتح الباری: ۲۱۴/۶)۔

٤ (شرح الکرماني: ۸۸/۱۳-۸۹)۔

٥ فتح الباری: ۲۱۴/۶)۔

٦ (پورته حواله)۔

٧ (عمدة القاری: ۳۳/۱۵)۔

کښې مختلف او قسم قسم فواید او نکات دی، چې د هغې طرفته د حدیث شارحینو ښودنه کړې ده. په هغې کښې بعضې دلته لاندې درج کولې شی.

① ددې حدیث شریف نه یو دا خبره معلومه شوه چې څنگه نبي ﷺ ته تکلیف او او اذیت رسول حرام دی، خوا دهغه تکلیف لږ وی یا ډیر، نو دغه شان هغه خلقو ته هم تکلیف ورکول حرام دی چې کومو ته د تکلیفونو رسولو په وجه نبي ﷺ ته هم تکلیف وی. په دې حدیث کښې نبي ﷺ یقین سره او فرمانیل چې کوم څیز سره حضرت فاطمه رضی الله عنها ته تکلیف وی نو د هغې د وجې نه به ماته هم تکلیف وی. ”یؤذینی ما آذاها“.

اوس او گورئ: ددې حدیث په رڼا کښې دا خبره معلومه شوه چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په حق کښې که د یو سړي نه څه څیز صادر شوې وی او د هغې د وجې نه ورته تکلیف هم وی نو د هغې د وجې نه به نبي ﷺ ته هم تکلیف وی. بیا په دې ځان پوهه کړئ چې ددې نه به زیات تکلیف څه وی چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها ځوڼي مبارک شهید کړې شی. ددې نه ښه طریقې سره اندازه کیدې شی چې په دې کار سره به حضرت فاطمه رضی الله عنها او د هغې والد محترم نبي کریم صلی الله علیه و آله ته څومره تکلیف رسیدلې وی؟ ددې نتیجه هم د حضرت حسین قاتلانو ته ښه ملاو شوه. په دنیا کښې خو څوار او ذلیل شو ولعذاب الآخرة اشد وابقی).

② د فقهې یو اصطلاح ده. ”سد ذریعه“ ددې خلاصه داده چې یو کار د مباح او جائز کیدو باوجود صرف ددې وجې نه منع کړې شی چې مستقبل کښې د هغې د وجې نه د ضرر او د نقصان خطر ده. دا حدیث شریف د هغې خلقو دلیل دی څوک چې د سد ذریعه قائل دی. ددې تفصیل دادې چې څلور نکاحونه د سړي دپاره کول جائز دی. ددې نه زیات کول جائز نه دی. ددې باوجود نبي کریم صلی الله علیه و آله حضرت علی رضی الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړو. ځکه چې ددې د وجې نه به مستقبل کښې نقصان واقع کیده، حافظ صاحب لیکي:

”وفیه حجة لمن یقول بسد الذریعة لان تزویج ما زاد علی الواحدة حلال للرجال مالم یجاوز الاربع، ومع ذلك فقد منع من ذلك فی الحال، لما یترتب علیه من الضر فی المال“ (۱)

③ ددې حدیث شریف نه دا فائده هم معلومه شوه چې د پلار نیکه رسوائی او ذلت د هغوی نسلونو کښې هم منتقل کیږي. یا داسې اووایی چې د وینې اثر په هرحال کښې وی. لکه نبي ﷺ د ابو جهل لور ته ”بنت عدو الله“ فرمائیلې دی، ددې نه دا معلومیږي چې نبي ﷺ چې حضرت علی رضی الله عنه منع کړې وو نو په هغې کښې ددې صفت هم څه نا څه اثر وو، اگرچه په خپله دغه ښځه یو نیکه او ښه مسلمان وه لیکن د ”بنت عدو الله“ کیدل د هغې دپاره یو پیغور جوړ شو (۲).

(۱) فتح الباری: (۹۳۲۹)۔

(۲) پورته حواله. وفي الموسوعة: ومعنی سد الذریعة: جسم مادة وسائل الفساد دفعالها. اذا كان الفعل السالم من المفسدة وسيلة الى مفسدة (۲۴/۲۷۹) سد الذرائع)۔

(۳) پورته حواله)۔

شریف مرتضیٰ او د حضرت مسور بن مخرمه حدیث مشهور شیعه عالم شریف مرتضیٰ موسوی^(۱) دې د نورو ډیرو کتابونو مصنف هم دې. د دوی انتقال په ۴۳۲ هجری کبې او شو. د تفصیلی حالاتو دپاره اوگوری، الاعلام للردکی: ۳/۴۸۲، ومیزان الاعتدال: ۲/۱۱۲، رقم

(۵۸۲۷)، ولسان البیان: ۵/۵۲۹، رقم (۵۳۷۵)، و تاریخ بغداد: ۱۱/۳۰۲. په خپل کتاب "غرر" کبې د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه دې حدیث ته موضوع و نیلې دی ځکه چې په دې کبې یو قسم د حضرت علی رضی الله عنه نقصان بیان شوې دې او دلیل یې دا پیش کړې دې چې ددې حدیث راوی حضرت مسور رضی الله عنه دې چې حضرت علی رضی الله عنه سره به یې بغض ساتلو. ددې وجې نه د خپل بغض اظهار کولو سره یې دا حدیث او دا واقع د خپل طرفه جوړه کړې ده. دغه شان دا

روایت د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه هم روایت شوې دي (۲) چې د حضرت علی رضی الله عنه په بغض کبې د حضرت مسور رضی الله عنه نه هم ډیر زیات سخت وو (۳)، لیکن د دوی دا کلام باطل او مردود دې ځکه چې د صحاح سته اصحاب ددې حدیث شریف په تخریج باندې بالاجماع متفق دی. که دا حدیث موضوعی وو نو دې حضراتو به هیڅکله په خپلو کتابونو کبې نقل کړې نه وو حالانکه د دوی په صحت باندې د امت اتفاق دې (۴).

۲۹۴۴: (۵) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سَفْيَانُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَوْقَةَ عَنْ مُنْذِرِ بْنِ ابْنِ الْحَنْفِيَّةِ قَالَ لَوْ كَانَ عَلِيٌّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - ذَاكِرًا عُثْمَانَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - ذَكَرَ يَوْمَ جَاءَهُ نَاسٌ فَشَكَّوْا سَعَاءَ عُثْمَانَ، فَقَالَ لِي عَلِيٌّ أَذْهَبَ إِلَيَّ عُثْمَانُ فَأَخْبِرُهُ أَمْ هِيَ صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَبَرَسَعَاتُكَ يَعْملُونَ فِيهَا. فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ أَغْنِيَا عَنْكَ. فَأَتَيْتُ بِهَا عَلِيًّا فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ ضَعْبًا حَيْثُ أَخَذْتَهَا.

(۱) دا مشهور شیعه عالم ابوالقاسم علی بن حسین بن موسی بن محمد بن ابراهیم دې، په ۲۵۵ هجری کبې پیدا شوې وو، نسلأ حسینی دي. د شیعیت او د اعتزال دواړو قائل وو، د حضرت علی رضی الله عنه طرفته منسوب کتاب د نهج البلاغه جمع کوونکې هم دادې، چې حقیقت کبې د دوی خپل تالیف دې لیکن د حضرت علی رضی الله عنه طرفته یې منسوب کړې دي، حافظ ذهبی لیکنی. وهو السنه یو وضع کتاب نهج البلاغه..... ومن طالع جزم بانه مکذوب علی امیر المؤمنین رضی الله عنه، فقیه: السب الصراح. والخط علی السیدین: ابی بکر و عمر. رضی الله عنه و فیه التناقض والاشیاء الرکیکه والعبارات الی من له معرفة بنفس القرشیین الصحابة وبنفس غیرهم ممن بعدهم من المتأخرین جزم بان الكتاب اکثره باطل. میزان الاعتدال: ۲/۱۲۴.

(۲) انظر الجامع للترمذی، کتاب المناقب، باب ماجاء فی فضل فاطمة رضی الله عنها، رقم (۳۸۶۹).

(۳) غرر القلاند و درر الفوائد نومې کتاب د ډیر زیات تلاش کولو باوجود مونږ ته ملاؤ نه شو.

(۴) فتح الباری: ۷/۸۶، و عمدة القاری: ۱۶/۲۳۱.

(۵) قوله: عن ابن الحنفية: الحدیث، تفرد بتخریجه البخاری رضی الله عنه، وهو فی هذا الباب فقط.

رجال الحديث

- ① قتيبة بن سعيد: دا مشهور محدث حضرت قتيبة بن سعيد رحمته الله دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب افشاء السلام....." کښې راغلې ده.)
- ② سفیان: دا مشهور محدث حضرت سفیان بن عيينه رحمته الله دې د دوی مختصر تذکره د "بدم الوی" په اولنی حدیث کښې راغلې ده.)
- ③ محمد بن سواقه: دا ابوبکر محمد بن سواقه غنوی کوفی رحمته الله دې.)
- ④ منذر: دا ابویعلی منذر بن یعلی ثوری کوفی رحمته الله دې.
- ⑤ ابن الحنفیه: دا محمد بن علی بن ابی طالب ابن الحنفیه رحمته الله دې ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم، "باب من استحياء فامرغیره....." لاندې تیره شوې ده.)
- ⑥ علی: د حضرت علی ابن ابی طالب رحمته الله تذکره په کتاب العلم، "باب کتابه العلم" کښې راغلې ده.)
- ⑦ عثمان: دا حضرت عثمان بن عفان ذوالنورین رحمته الله دې.)
- قال: لوکان علی رضی الله عنه ذا کراماتین رضی الله عنه ذکره لایومر جاءه ناس فشکوا ساعه عثمان محمد ابن الحنفیه رحمته الله فرمائی چې که چرته حضرت علی د حضرت عثمان رحمته الله تذکره نامناسب الفاظو کښې کوله نو هغه ورځ به ئې خامخا کړې وه چې په کومه ورځ ورته خه خلق راغلل او د هغوی په وړاندې ئې د حضرت عثمان رحمته الله له طرفه د زکوة دپاره مقرر کرده عاملینو باندې شکایت اوکړو.
- د حدیث پس منظور: امام ابن ابی شیبه رحمته الله په خپل مصنف کښې دا روایت د محمد بن د سواقه نه یو بل طریق سره نقل کړې دې، په هغې کښې راغلې دی، منذر بن یعلی فرمائی:
- "کنا عند ابن الحنفیه، فنال بعض القوم من عثمان، فقال: مه، قتلنا له: اکان ابوک یسب عثمان؟ فقال: ماسبه، ولوسبه یوما لاسبه یومرجمته....." د)

١ (کشف الباری: ۱۸۹/۲) _

٢ (کشف الباری: ۲۳۸/۱، تفصیلی حالاتو دپاره اوگوری، ۱۰۲/۳) _

٣ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب العیدین، باب مایکړه من حمل السلاح فی العید والحرم) _

٤ (کشف الباری: ۳۳۷/۴ _ ۶۴۰) _

٥ (کشف الباری: ۱۴۹/۴) _

٦ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء ثلاثا ثلاثا) _

٧ (المصنف لابن ابی شیبه: ۳۲۶/۲۱، کتاب الفتن، باب ما ذکر فی عثمان..... رقم (۳۸۸۶۲)) _

چری ”مون ر خلق محمد بن الحنفیه رضی اللہ عنہ سره ناست وو چری به مجلس ابنی جا د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خلاف خه نامناسب خبره اولیزه به دی باندی هغوی اوفرمانیل چری خاموش شه، نومون ر اوونیل چری آیا ستاسو والد حضرت علی به حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته بدر د و نیل؟ محمد ابن الحنفیه اوونیل چری زما والد صاحب ورته کله همر بدر د ده دی و نیل ی، که هغوی جرته بدر د و نیل ی نوبه هغه ورخ به دی و نیل ی وو چری کله زه ور غلم.....-

ددې روایت نه هم معلومه شوه چې د باب په حدیث شریف کښې د ذکر نه مراد ذکر بالسو، دې، لکه د حدیث شریف په بعضې طرغو کښې ددې ذکر موجود دې. یعنې ”ذاکرا عثمان بسو.....“ (۱)

بیا په دې ځان پوهه کړئ چې په حدیث کښې ناس او سعاة مطلق دې، دې سره دا تعیین نه کیږي چې شکایت کوونکی خلق څوک وو، نه دا خبره متعین کیدې شی چې ذکوم عامل شکایت کړې شوې وو، ددې وجې نه حافظ صاحب لیکي:

”ثم اتف على تعيين الشاكى، ولا المشكوى“ (۲)

او سعاة د ساع جمع ده، د زکوة عامل ته و نیلې شی، کوم چې د مالدارانو نه زکوة وصولی او د وخت امام ته ئې حواله کوی (۳)

قوله: فقال لى على: اذهب الى عثمان، فاخبره انها صدقة رسول الله ﷺ، فمر سعاتك يعملون فيها: نو حضرت علی رضی اللہ عنہ ما ته او و نیل چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته لار شه. ورته دا اووايه چې دا د نبی کریم ﷺ د صدقاتو کتاب دې، لهذا تاسو خپلو عاملینو ته دا اولیږئ او ورته اووايئ چې په دې باندې عمل او کړئ. حضرت علی رضی اللہ عنہ چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته کوم څیز لیږلې وو دا غالباً خه کتاب یا صحیفه و دلکه د باب په راروان روایت کښې، خذ هذا الكتاب“ الفاظ هم دی. دغه شان دا هم دی ”فان فيه امر النبي ﷺ الى الصدقة“ او د ابن ابی شیبه (۴) روایت الفاظ دادی: ”خذ كتاب السعاة، فاذهب به الى عثمان“ (۵)

قوله: فاتيت به، فقال: اعنيها عنا: نو هغه صحیفه ما واخستله او د هغوی په خدمت

(۱) فتح الباری: ۲۱۴/۶، دغه شان اوگوری، عمدة القاری: ۳۴/۱۵، وابن بطلال: ۲۶۷/۵، والقسطلانی: ۲۰۱/۵، وکشف المشکل من حدیث الصحیحین: ۱۴۰/۱، مسند ابی الحسن، ومسند الامام احمد: ۳۹۵/۱، رقم (۱۱۹۶) مسند علی.....-

(۲) فتح الباری: ۲۱۵/۶،

(۳) پورته حواله، وعمدة القاری: ۳۴/۱۵،

(۴) المصنف لابن ابی شیبه: ۳۲۶/۲۱، کتاب الفتن، باب ما ذکر فی عثمان.....، رقم ((۳۸۸۶۲))،

(۵) فتح الباری: ۲۱۵/۶، وعمدة القاری: ۳۴/۱۵، واعلام الحدیث للخطابی: ۱۴۴۳/۲،

کنبي حاضر شوم نو هغوی اوفرمانیل چې دا زمانه لرې ساته.
د اغنېا لغوی او صرفی تحقیق دا د باب افعال نه د امر حاضر معروف صیغه ده. ضمیر د
مفعول دې. د افغی من کذا معنی ده اړول. گرځول اغن وجهک غی، ای: معرفه ددې په شان د الله
تعالی دا قول دې لکل امرئ منهم یومئذ شان یغنیه“ (ای: یصده ویصرفه من غیره)
ددې کلمې په ضبط کنبي دویم قول دادې چې د مجرد نه د باب سمع نه د امر حاضر معروف
صیغه ده. ددې معنی ده پریخودل. اعراض کول او بې پروا کیدل ابن الانباری نحوی بجمله
فرمانی چې ددې نه مشتق د الله تعالی دا قول دې: “وتولوا واستغفی الله” المعنی ترکه کم، ځکه چې
کله یو سړی د یو څیز نه استغنا بنکاره کوی نو هغه پریږدی
قال الخطابی رحمه الله: “وقوله: ”اغنها عنا“ کلمة معناها: الترك والاعراض.
قال ابن الانباری: ”ومن هذا قوله سبحانه: ”فکفروا وتولوا واستغفی الله“ (المعنی ترکه کم، لان کل من
استغفی عن شیء ترکه“ (۱)

حضرت عثمان رضی الله عنه ددې صحیفې نه ولې اعراض او کړو؟
دلته سوال دا پیدا کیږي چې حضرت عثمان رضی الله عنه حضرت محمد بن الحنفیه رضی الله عنه ته دا ولې
اوفرمانیل: “اغنها عنا” او ددې صحیفې یا ددې کتاب نه ئې ولې اعراض او کړو؟ حالانکه
پورته دا خبره ذکر شوه چې صحیفه د نبی صلی الله علیه و آله مرتب کړې شوې وه؟
علامه داؤدی او ابن بطلان رحمهما الله ددې اشکال په جواب کنبي فرمائی چې حضرت عثمان
رضی الله عنه دا خبره ددې وجې نه اوکړه چې هغوی سره ددې مثال موجود وو هغوی ددې نه بې خبره
او ناواقف نه وو بلکه ددې د لیکلې شوې خبرو نه بنه طریقې سره خبردار وو دې سره سره
ئې په خپلو عاملینو باندې په دې باندې عمل هم کوو. ددې وجې نه د حضرت عثمان
رضی الله عنه ددې صحیفې رد کول مقصد نه وو البته هغوی دا وئیل غوښتل چې ماته ددې ضرورت
نشته او دا خبره څه د عقل نه لرې هم نه ده. دویم مطلب چې کوم مراد اخستلې کیږي د هغې
مقصد د حضرت عثمان رضی الله عنه نه توقع هم نه شی کیدې چې هغوی دا د سپک والی د وجې نه
رد کړي وی.

”وأما رد الصحیفة وقوله: ”اغنها عنا“ فذلک لانه کان عنده نظیر منها، ولم یجهلها، لانه ردها ولیس عنده
علم منها، ولانه قد کان أمریها ساعاته، فلا یجوز علی عثمان غیر هذا“ (۲)

(۱) عبس: (۳۷)۔

(۲) فتح الباری: ۲/۱۵، وعمدة القاری: ۱۵/۳۴)۔

(۳) التغابن: (۶)۔

(۴) اعلام الحدیث: ۲/۱۴۴۳-۱۴۴۴، وعمدة القاری: ۱۵/۳۴، وفتح الباری: ۶/۲۱۵)۔

(۵) شرح ابن بطلان: ۵/۲۶۷، وعمدة القاری: ۱۵/۳۴، وشرح القسطلانی: ۵/۲۰۱)۔

هم دا خبره د ابن عیینہ رحمہ اللہ نه هم بعضی شاگردانو نقل کړې ده^(۱)

وقال الکنکوهی رحمہ اللہ: "قوله: "اغنها عنا"، لاننا نعمل بها، لاغير". وقال الکاندھلوی رحمہ اللہ: "یعنی عملنا موافق لهذه الصحیفة، فلا حاجة لنا اليها". لامع الدراری وتعلیقاته: ۴/۳۹۱. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دلته نور احتمالات هم ذکر کړې دي:

① کیدې شې چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ دا مذکورہ صحیفه ددې وجې نه رد کړې وی چې د هغوی په عاملینو باندې کوم الزام لگیدلې وو نو دا د هغوی په نزد هلو و ثابت شوې نه وو.

② الزام خو ثابت شوې وو لیکن تدبیر ددې خبرې تقاضه کوله چې څه تاخیر سره کارروائی او کړې شی.

③ حضرت علی رضی اللہ عنہ چې کوم اعتراض کړې وو نو ممکنه ده چې د هغې تعلق مستحباتو سره وو او واجباتو سره نه وو، غالباً هم دا وجه وه چې حضرت علی رضی اللہ عنہ حضرت عثمان

رضی اللہ عنہ عذر قبول کړو او د هغوی په شان کښې ئې څه نامناسب خبره اونه کړه^(۲)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمہ اللہ رائي: دا خو ددې حضراتو رائي شوه یعنې د ابن عیینہ. ابن بطلال، داؤدی، عینی، ابن حجر عسقلانی، قسطلانی او د گنګوهی رحمہم وغیره لیکن شیخ الحدیث صاحب د دوی د رائي نه جدا یوه بله خبره ارشاد فرمایلي ده هغه دا چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ به د صدقاتو په سلسله کښې د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ په کتاب باندې عمل کوو ددې وجې نه هغوی د حضرت علی رضی اللہ عنہ صحیفې متعلق دا او فرمائیل چې مونږ ته ددې ضرورت نشته. ددې اجمال تفصیل دادې چې د صدقاتو په سلسله کښې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه درې قسمه صحیفې منقول دي:

۱. صحیفه د ابوبکر، ۲. صحیفه د عمر او ۳. صحیفه د آل عمرو بن حزم رضی اللہ عنہم (۳)

علامه زرقاتی رحمہ اللہ په شرح المواهب کښې فرمائی چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د مختلفو احکاماتو متعلق څه صحیفې تیارې کړې وې. په هغې کښې یو کتاب الصدقات وو کوم چې د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ سره وو، دوی چې کله حضرت انس رضی اللہ عنہ بحرین والی جوړ کړو او هلته ئې واستولو نو د هغې یوه نسخه یئ هم ورکړه^(۴) په هغې کښې دویمه صحیفه حضرت عمر رضی اللہ عنہ

(۱) الجمع بین الصحیحین للحمیدی: ۱/۱۶۶، رقم (۱۳۹)، افراد البخاری..... عن علی رضی اللہ عنہ، وتاریخ مدینه دمشق: ۳۹/۲۶۶، ذکر من اسمه عثمان، وفتح الباری: ۶/۲۱۵.

(۲) فتح الباری: ۶/۲۱۵.

(۳) قال ابن العربی فی کتابه المسالك شرح مؤطا مالک: "ثبت عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی الماشیة ثلاث كتب: کتاب ابی بکر، وکتاب آل عمرو بن حزم، وکتاب عمر بن الخطاب، وعليه قول مالک ... انظر الاوجز: ۵/۵۲۵، وتعلیقات لامع الدراری: ۷/۲۹۸.

(۴) الحديث اخرجه البخاری فی صحیحه، کتاب الزکاة، باب العرض فی الزکاة، رقم (۱۴۴۸)، وباب لا یجمع بین متفرق..... رقم (۱۴۵۰)، وباب ما کان من خلیطین..... رقم (۱۴۵۱)، وباب من بلغت... [بقیه بر صفحه آنده...]

سره وه (بیاد ساتی دا هغه صحیفه نه ده کومه چې حضرت ابوبکر حضرت انس رضی الله عنهما ته ورکړه، ددې دواړو کتابونو د الفاظو په خپل مینځ کېنې کوم مغایرت او فرق دې نو د هغې نه هم دا معلومېږي چې دا دواړه یو صحیفه نه وه بلکه جدا جدا صحیفې دی هر چه د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایت دې چې "نبی صلی الله علیه و آله کتاب الصدقه تیار کړو لیکن د حکومت عاملینو ته یې هغه صحیفه اونه نه بودله او هغه یې خپلې تورې سره وتړله، تردې چې وفات شو. د دوی مبارک نه پس حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خلافت د مودې پورې په دې باندې عمل جاری اوساتلو، د هغوی نه پس حضرت عمر رضی الله عنه په خپل ژوند کېنې په دې باندې عمل کوو" (نو ددې روایت نه ددې دواړو صحیفو صدیقی او عمری، یو کیدل لازم نه راځي چې دا دواړه یو قسم صحیفې وې؟)

لیکن شیخ الحدیث کاندهلوی رحمته الله علیه زرقانی د کلام آخری حصه رد کوی او فرمائی چې د صحیفې د ابوبکر او د عمر د دواړو صحیفو بعضې ځایونو کېنې موجود اختلاف ددې خبرې نه مانع نه دې چې په دې باندې عمل ممکن نه وي. شاید حضرت عثمان رضی الله عنه د هغې مطابق عمل ددې وجې نه کوو چې د شیخینو عمل هم په دې باندې وو او دا د هغوی مشهور عادت دې چې هغوی به د شیخینو عمل ته ترجیح ورکوله او د هغوی په رائي باندې به یې چلیدل خوښول؟)

قوله: فاتیت بها علیاً، فأخبرته، فقال: ضعتها حيث أخذتها: نو ما هغه حضرت علی رضی الله عنه ته واپس راوړله او تفصیل مې ورته بیان کړو نو هغوی او فرمائیل چې دا صحیفه دې د کوم ځای نه اخستلې وه نو هم هلته یې کیده. د حدیث نه مستنبط یو فائده، امام ابن عیینه رحمته الله علیه فرمائی چې ددې حدیث نه دا فائده حاصله شوه چې امیرانو او والیانو ته نصیحت کول پکار دی، د هغوی لاندې کسانو کېنې

بقیه از حاشیه گذشته] عنده صدقه..... رقم (۱۴۵۳)، باب زکاة الغنم، رقم (۱۴۵۴)، و باب لا تؤخذ فی الصدقة هرة..... رقم (۱۴۵۵)، و کتاب الشركة، باب ما کان من خلیطین..... رقم (۲۴۸۷)، و کتاب فرض الخمس، باب ما ذکر من درع النبی صلی الله علیه و آله..... رقم (۳۱۰۶)، و کتاب اللباس، باب هل يجعل نقش الخاتم..... رقم (۵۸۷۸)، و کتاب الحیل، باب فی الزکاة..... رقم (۶۹۵۵)، و ابو داود فی سننه، کتاب الزکاة، باب فی زکاة باب اذا اخذ المصدق سنا دون سن، رقم (۱۸۰۰)۔

(۱) و الحدیث عند مالک فی الوطا، کتاب الزکاة، باب صدقة الماشية، رقم (۲۳/۶۵۹)، و ابی داود فی سننه، کتاب الزکاة، باب زکاة السائمة، رقم (۱۵۷۰)، و الترمذی فی جامعه، کتاب الزکاة، باب ماجاء فی زکاة الابل و الغنم، رقم (۶۲۱)۔

(۲) اخرجه الترمذی، کتاب الزکاة، باب فی زکاة الابل و الغنم، رقم (۶۲۱)، و ابو داود، کتاب الزکاة، باب زکاة السائمة، رقم (۱۵۶۸-۱۵۶۹)، و ابن ماجه، کتاب الزکاة، باب صدقة الابل، رقم (۱۷۹۸)۔

(۳) شرح المواهب تعلیقات لامع الدراری: ۲۹۸/۷۔

(۴) تعلیقات لامع الدراری: ۲۹۸/۷۔

که خه قسم فساد وی نو د هغوی په وړاندې ددې وضاحت کول پکار دی او د وخت امام ته

هم د دوی په حقله د شکایاتو تحقیق او تفتیش کول پکار دی (۱)
قَالَ الْحَمْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَوْقَةَ قَالَ سَمِعْتُ مُنْذِرًا النَّوْرِيَّ عَنِ ابْنِ الْحَنْظَلِيِّ قَالَ أُرْسِلْنِي أَسْأَلُ هَذَا الْكِتَابَ فَأَذْهَبَ بِهِ إِلَى عُثْمَانَ، فَإِنَّ فِيهِ أَمْرَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي الصَّدَقَةِ.

د مذکوره تعليق مقصد: امام حمیدی د امام بخاری رحمته الله شیخ دې، امام بخاری په فقه او حدیث دواړو کښې د دوی شاگردی کړې ده، د قتیبه بن سعد د روایت ذکر کولو نه پس دوی تعليقاً د امام حمیدی روایت هم نقل کړې دي. ددې وجه او مقصد دادې چې د حمیدی په روایت کښې د قتیبه د روایت په نسبت د سفیان بن عیینه د تحدیث وضاحت کوی دغه شان په دې

کښې محمد بن سَوْقَةَ هم د منذر بن یعلی نه د سماع وضاحت کوي (۲)
 د مذکوره تعليق تخريج: د امام حمیدی دا تعليق د دوی په تالیف "کتاب النوادر" کښې هم

دې سند سره موصولاً موجود دي (۳)
 د مذکوره صحیفې مضمون خه وو؟ د باب حدیث شریف امام بخاری رحمته الله دوو طُرُقو سره: موصولاً او تعليقاً نقل کړې دي لیکن په دې کښې د مذکوره صحیفې مضمون ذکر نه دي چې په دې کښې خه لیکلې شوې وو؟ حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چې ماته ددې حدیث په هیڅ یو طریق کښې دا خبره معلومه نه شوه چې په دې صحیفه کښې خه مضمون لیکلې شوې وو؟ البته امام خطابی رحمته الله په "غریب الحديث" کښې د عطیه عن ابن عمر رضی الله عنهما د طریق نه یو حدیث نقل کړې دي چې:

"يَعِثُ عَلَى ابْنِ عُثْمَانَ بِصَحِيفَةٍ، فِيهَا: لَا تَأْخُذُوا الصَّدَقَةَ مِنَ الزَّوْعَةِ، وَلَا مِنَ النَّخْعَةِ" (۴)

یعنی: "حضرت علی حضرت عثمان رضی الله عنهما ته یوه صحیفه واستوله چې د هغې مضمون دا وو چې په زکوة کښې د چیلۍ بچې او د اوبښ بچې مه اخلئ". ددې حدیث سند اگر چه ضعیف دي لیکن ددې مضمون احتمال کیدي شی (۵) والله اعلم بالصواب

(۱) فتح الباری: ۲۱۵/۶.

(۲) د امام حمیدی رحمته الله حالات په کشف الباری، بدء الوحی (۲۳۷/۱) کښې تیر شوې دي او د نورو حضراتو راویانو د ترجمو نشاندهی په تیر شوې سند کښې کړې شوې ده)۔

(۳) فتح الباری: ۲۱۵/۶، وارشاد الساری: ۲۰۱/۵.

(۴) فتح الباری: ۲۱۵/۶، وتعليق التعليق: ۴۶۹/۳.

(۵) غریب الحديث: ۱۷۶/۲، ۱۷۷، حدیث ابن عمر رضی الله عنهما، وتلخیص الحبير: ۱۵۶/۲، رقم (۸۲۰)، کتاب الزکاة: باب زکاة النعم، الشرط الثالث: الحول، ولسان العرب: ۲۱/۳، مادة زخخ، وفيه عثمان بن حنيف غير عثمان بن عفان)۔

(۶) فتح الباری: ۲۱۵/۶، داهم کیدي شی چې حضرت علی رضی الله عنه کومه صحیفه لیرلې وه [بقیه بر صفحه آنده

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت ترجمه الباب سره ددي حديث د دواړو طرفو په دي جمله کښې مطابقت موجود دي. "فاخيرها انها صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم" داسې چې دلته د صدقة رسول الله نه مراد هغه صحيفه ده په کومه کښې چې د صدقاتو احکامات وو. امام بخاري رحمه الله په ترجمه الباب کښې يو جمله "وما استعمل الخلفاء بعده" هم ذکر کړې ده، دي جملې سره به ددي حديث مناسبت وي چې دا صحيفه وروستنی خليفه گانو په خپل استعمال کښې اوساتله او د هغې په احکاماتو ئې عمل کوو علامه عيني رحمه الله فرماني: "مطابقته للترجمة يکون ان تؤخذ من قوله: "فاخيرها انها صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم"، وأراد به الصحيفة التي كانت فيها احكام الصدقات ويكون هذا مطابقاً لقوله في الترجمة: وما استعمل الخلفاء بعده" (۱)

ترجمة الباب سره متعلق يو بحث: امام بخاري رحمه الله چې کومه ترجمه ذکر کړه نو دا په نهه جزونو باندې مشتمله ده، يعنی درع، همسا، توره، پيالي، گوتمه، وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك، شعر، نعل او آية. او په ترجمه کښې چې کوم احاديث ذکر کړي شوې دي نو د هغې تعداد شپږ دي په اولنی کښې د گوتمې، په دويم کښې د نعل، په دريم کښې د کساء ملبه، په څلورم کښې د پيالي، په پنځم کښې د توري او په شپږم کښې د صحيفې ذکر دي. پورته ذکر شوو شپږو احاديثو مناسبت ترجمه الباب سره څنگه دي نو ددي وضاحت مونږ وړاندې کړې دي. ليکن د څلورو څيزونو يعنی ذغره، همسا، ويختو او د لوبښو مطابقت به ترجمه الباب سره څنگه وي، دا مذکور نه دی نه دي سره متعلق څه حديث مصنف رحمه الله ذکر کړي دي ددي دوه جوابونه دي:

① دې څيزونو سره متعلق حديثونه خو د هغوی په نظر کښې وو ليکن اتفاقاً هغوی په باب کښې ذکر نه کړي شو.

② د مصنف رحمه الله يو عادت دا هم دي چې هغوی بعضې وخت په ترجمه کښې يو څيز ذکر کړي ليکن هغې سره متعلق څه حديث ذکر نه کړي، بلکه يو بل مقام کښې ورته اشاره او کړي چې د اهل علم نه پته نه وي نو دلته هم دا معامله ده. اوس تفصيل ته او گوري.

① ذغري سره متعلق حديث حضرت مصنف رحمه الله په بيوع وغيره کښې ذکر کړي دي، حضرت عائشه صديقه کرامه فرماني: "تولى رسول الله صلى الله عليه وسلم ودرعه موهونة عند يهودي" (۲) چې "د نبی ﷺ وفات په وخت د هغوی يو ذغره يو يهودی سره د گانې (رهن) په طور کيخودلې شوې وه"

...بقية از حاشيه گذشته [د هغې مضمون د صديق او د عمر رضي الله عنهما د صحيفې په شان وو، چې هغوی سره د مخکښې نه موجود وو کما مر عن شيخ الحديث رحمه الله (انفا) _

(۱) عمدة القاري: ۳۴/۱۵ _

(۲) انظر صحيح البخاري، كتاب الجهاد والسير، ما قيل في درع النبی..... رقم (۲۹۱۶) _

④ همسا سره متعلق حدیث مصنف رحمہ اللہ پہ کتاب الحج کنبی د ابن عباس رضی اللہ عنہما پہ روایت سره نقل کړې دې "طاف النبی صلی اللہ علیہ وسلم حجة الوداع علی بعضی یرسٹلم الرکن بمحجن" (دوغه شان وړاندې په کتاب التفسیر کنبی ئې هم یو حدیث د حضرت علی رضی اللہ عنہ په روایت سره ذکر کړې دې) چې په هغې کنبی یو د مختصره (یعنی لختې، چوکې، ذکر راغلې دې) ⑤ ویختو سره متعلق حدیث هغه دې کوم چې په کتاب الطهارة کنبی تیر شو. ابن سیرین رحمہ اللہ فرمائی "عندنا من شعر النبی صلی الله علیه وسلم، أصبنا له من قبل انس رضی اللہ عنہ" ⑥ هرچه لوبنی وو نو حافظ رحمہ اللہ فرمائی چې د پیالې نه پس ددې ذکر کول د عطف العام علی الخاص د قبیل نه دې او په باب کنبی هغوی صرف د پیالې ذکر کړې دې او دا کافی دې. ځکه چې دې سره په نورو لوبنیو باندې هم دلالت کیږي (دوا الله اعلم بالصواب)

⑥ بَابُ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمْسَ لِنَوَائِبِ

رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالْمَسَاكِينِ .

وَاِثَارُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَهْلُ الصَّفَةِ وَالْأَرَامِلَ حِينَ سَأَلَتْهُ فَأُطْمَئِنَّتْ وَشَكَتْ إِلَيْهِ الظَّنَّ وَالرَّحَى أَنْ يُخْدِمَهَا مِنَ السَّبْيِ، فَوَكَّلَهَا إِلَى اللَّهِ.

د ترجمه الباب نحوی تحلیل او مفهوم: علامه عینی رحمہ اللہ خو دا وئیلې دی "هذا باب في بيان الدليل " ددې مقصد دادې چې دلته مبتدا محذوف ده چې هغه هذا اسم اشاره ده بیا د المساكين او د ايثار النبي عطف په نوائب باندې دې او اهل الصفة او الارامل د ايثار مصدر د مفعول به کیدو د وچې نه په حالت د نصب کنبی دی، ددې نه علاوه حین ... ظرف دې د ايثار مصدر دپاره او جمله د "ان یخدمها" د مصدر په تاویل سره دویم مفعول دې د

① (صحیح البخاری، کتاب الحج، باب استلام الرکن بالمحجن، رقم (۱۶۰۷)) _

② (صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب قوله: (و کذب بالحسنی)، رقم (۴۹۴۸)) _

③ (قال العینی فی العمدۃ: ۳۱/۱۵) _ و اما اعصاه فقد ذکرُوا انه کانت له مخصرة، تسمى العرجون، وهي كالقضب، يستعملها الاشراف للتشاغل بها فی ایدیهم، ویحکون بها ما بعد من البلدان عن الید، وکان له قضب من شوحط یسمى الممشوق، وکان له عسیب من جرید النخل) _

④ (صحیح البخاری، کتاب الطهارة، باب الماء الذی یغسل به شعر الانسان، رقم (۱۷۰)) _

⑤ (فتح الباری: ۲۱۳/۶، وقال العینی فی العمدۃ: ۳۱/۱۵) _

و اما آئینه فکثیره، ذکرها اصحاب السير، منها: قدر من حجارة، يدعى المخضب، يتوضأ فيه، ومخضب آخر من شبه، يكون فيه الحناء والکتم، يضع علی راسه اذا وجد فيه حرا، وکان له مغسل من صفر، وکانت له رکوة، تسمى الصادرة، وکان له طست من نحاس، وقدح من زجاج، وکانت له جفنة عظيمة يطعم فيها الناس، يحملها اربعة رجال، تسمى الغداء..... " و کذا انظر مجمع الزوائد: ۲۷۲/۵، کتاب الجهاد، باب آلات الحرب.....) _

سئله فعل دپاره (خلاصه دا شوه چې هذا محذوف مبتدا ده او باقي عبارت خبر دې.

او علامه سندھی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې الدلیل..... مبتدا ده او حین سئله دا جمله خبر دې. ددې دپاره به تقدیری عبارت راویستلې شی. یعنی ما فعله (باقی تفصیل د ما قبل په شان دې. ددې مطابق به عبارت داسې شی. الدلیل علی..... ما فعله حین سئله فاعله.....“ او د ترجمه الباب عبارت مفهوم به دا وی:

د خمس مصرف د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نواب او مسکینان وغیره دی. ددې دلیل د نبی صلی اللہ علیہ وسلم فعل دې چې کله حضرت فاطمې رضی اللہ تعالیٰ عنہا د کور د کار دپاره د خادم مطالبه او کړه نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم هغې باندې اصحاب صفه ته ترجیح ورکړه او د هغې معامله ئې الله تعالی ته او سپارله.

د ترجمه الباب لغوی تحقیق: په ترجمه الباب کښې د مذکورہ بعضې الفاظو وضاحت لاندې ذکر کولې شی:

① نواب: دا د نائبه جمع ده، ”وہی ما کانت تنوبہ“ یعنی مختلف کارونه او حادثات کوم چې به نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته پېښیدل..

② الارامل: دا د ارمال جمع ده. هغې سړی ته وائی چې د هغه ښځه نه وی او ارملة هغې ښځې ته ویلې شی چې د هغې خاوند نه وی. دلته د ارمال نه دواړه مراد دی. هرکله چې فقیران وی (۱)

د ترجمه الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د خمس مصرف ښودلې دې او په دې سلسله کښې ئې د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ مذهب اختیار کړې دې کوم چې ددې خبرې قائل دې چې په خمس کښې د وخت حاکم او امام ته اختیار دې چې خمس په خپله مرضی باندې چرته او خومره چې غواړی نو خرچ کولې شی د مسئلې تفصیل وړاندې راځی.

خمس به کومو خلقو ته ورکولې شی؟ د علماء اسلام په دې خبره کښې څه اختلاف نشته چې غنیمت به پنځه حصې کولې شی، چې په هغې کښې به څلور حصې د مجاهدينو وی یعنی کوم خلق چې په غزوه کښې شریک و. یو حصه چې هغې ته خمس ویلې شی په دې کښې اختلاف دې چې ددې مستحق به کوم خلق وی او دا به کوم ځانې کښې خرچ کولې شی. د مذهبونو تفصیل لاندې ذکر کولې شی:

① احناف دا وائی چې خمس به درې حصې کولې شی، یوه حصه به د یتیمانانو وی، یوه حصه به د مسکینانو او یوه حصه به د مسافرو وی. البته په مسافرو کښې رشته دار هم داخل دی او په دې معامله کښې به دوی ته ترجیح ورکولې شی او په رشته دارو کښې چې کوم مالداران وی نو د هغوی به په دې کښې څه حصه نه وی. د وخت امام او حاکم به په دې

(۱) عمدة القاری: ۳۵/۱۵.

(۲) حاشیة السندی علی البخاری: ۴۳۹/۱، وتعلیقات اللامع: ۲۹۸/۷-۲۹۹.

(۳) عمدة القاری: ۳۵/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۰۲/۵.

تقسیم کنبی خود مختار وی چي چاته ورکوی او چاته نه ورکوی -

په ذوی القری کنبې د قرابت نه مراد قرابت د رسول ﷺ دې، یعنې د نبی کریم ﷺ رشته

دار وغیره دا د خلفاء راشدینو مذهب هم دې.

⑤ شوافع او حنابلہ دا وائی چي خمس به پنځه حصې کړې شی او په دې خلقو باندې به تقسیم کړې شی، یتیمان، مسکینان، مسافر، رشته دار او نبی ﷺ اوس چونکه نبی ﷺ وفات شوې دې نودهغوی دا حصه به د مسلمانانو په کارونو او د اسلحې وغیره په اخستلو باندې خرج کولې شی بیا ددې حضراتو په نزد په رشته دارو کنبې د فقیرانو څه تخصیص نشته، په رشته دارو کنبې به مالداران هم ددې حصې مستحق وی. ابن قدامه فرمائی چي

هم دا مذهب د عطاء، مجاهد، شعبی، نخعی، قتاده او د ابن جریج رحمهم الله وغیره هم دې.

⑥ د مالک په نزد د خمس، جزیه، فنی، عشر او د خراج وغیره ددې ټولو محل بیت المال دې. د وخت امام به د خپلې راڼې مطابق دا د مسلمانانو په مصلحتونو باندې خرج کوی لیکن په دې کنبې به بنو هاشم یعنې د نبی ﷺ خاندان ته ترجیح ورکولې شی او دوی ته به ددې نه ډیر مقدار کنبې ورکړه کولې شی ځکه چې دوی د زکوٰۃ مال نه شی اخستلي. بیا به دا مال د عامو مسلمانانو په خیر نیسگره کنبې خرج کولې شی لکه جماتونه، پلونه او جنگونه وغیره.

ابن همام رحمهم الله فرمائی: "فَعَنْدَ مَالِكِ الْأَمْرُ مَقْضُودٌ إِلَى رَأْيِ الْأِمَامِ، إِنْ شَاءَ قَسَمَ بَيْنَهُمْ، وَإِنْ شَاءَ أَعْطَى بَعْضَهُمْ

دوون بعض، وإن شاء أعطى غيرهم، إن كان أمر غيرهم أهم من أمرهم." ⑦

دا خو د ائمه اربعه د مذهبونو بیان وو، په دې مسئله کنبې نور مذهبونه هم شته چې د هغې تعداد د حافظ ابن حجر رحمهم الله د قول مطابق او وده دې او د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمهم الله

① احکام القرآن للرازی: ۸۲/۳، واعلاء السنن: ۲۱۰/۱۲، والواجز: ۹۲۸۲/، والدر المختار: ۲۵۸/۳، والهدایة: ۲۴۰/۴، وفتح القدير لابن الهمام: ۲۴۳/۵، وروح المعانی: ۲۸۰/۱۰، ۲۸۳، سورة الانفال

په دې مسئله کنبې امام نسائی رحمهم الله هم د احتافو ملگرې دې، هغوی په خپل سنن کنبې د مختلفو روایتونو د نقل کولو نه پس دا کلمات ارشاد فرمائیلي دي:

وسهم لذی القری، وهم بنو هاشم، و بنو المطلب، بینهم الغنی منهم والفقیر، وقد قيل: انه للفقیر منهم دون الغنی، کلیتای و ابن السبیل، وهو شبه القولین بالصواب عندی، والله اعلم.

راجع السنن الصغری: اول کتاب قسم الفی، تحت رقم (۴۱۵۲)، والسنن الکبری: ۴۸/۳، کتاب الخمس، تفریق الخمس..... قبل رقم (۴۴۵۰) -

② (الغنی لابن قدامة: ۳۱۴/۶، و کتاب الام: ۱۴۷/۴/۲، قسم الفی، سنن تفریق القسم، رقم (۱۲۷۹۳)) -

③ (الغنی: ۳۱۴/۶، کتاب الزکاة، باب قسمة الفی والغنیمة والصدقة، رقم (۵۰۷۹)، الفصل الرابع) -

④ (الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي: ۵۰۱/۲ - ۵۰۲، والواجز: ۹۲۸۵/، والمغنی: ۳۱۵/۶) -

⑤ (فتح القدير: ۲۴۳/۵) -

⑥ (فتح الباری: ۲۳۸/۶) -

مطابق یوولس (دې وړاندې به هغې کښې بعضو طرفته اشاره هم کيږي).

د مذهبونو ماخذ په دې مسئله کښې آتمه کرام دا آیت کریمه: واعلموا انما غنمتم من شیء فان الله خمسہ وللرسول ولذی القری والیتامی والمساکین وابن السبیل(۱) د ماخذ په طور منی، هم دا آیت کریمه د مذهبونو د اختلاف اصل هم دې. ددې آیت کریمه په تفسیر کښې د ملت د مفسرینو او د فقهاء کرامو اختلاف دې چې د هغې تفصیل لاندې ذکر کولې شی.

په ایت کریمه کښې د لفظ "الله" معنی: اولنی اختلافی مسئله داده چې دلته په آیت کریمه کښې د لفظ "الله" څه مطلب دې؟ الله تعالی ته به د حصې ورکولو څه صورت وی؟ په دې سلسله کښې اولنې قول د حضرت ابو العالیه رضی الله عنه دې. هغه فرمائی چې خمس به شپږ حصې کړې شی ځکه چې په آیت کریمه کښې د خمس مصارف شپږ بیان کړې شوي دي. یعنی الله تعالی، رسول الله صلی الله علیه وسلم، رسته دار، یتیمان، مسکینان او مسافر. او الله تعالی ته به سهم د حصې ورکولو صورت داوی چې دهغې شپږمه حصه به دبیت الله کعبه مبارکه، دپاره استعمالیږي(۲).

د بیضاوی د قول مطابق: دوی د آیت د ظاهر نه استدلال کړې دې(۳). دغه شان ابو العالیه رضی الله عنه فرمائی چې د نبی صلی الله علیه وسلم په وړاندې به د غنیمت مال پیش کړې شو نو هغوی به پرې لاس رانېکولو، ځکه چې به لاس کښې راغلل نو هغه به ئې د کعبې مبارکې دپاره خاص کړل. بیا به ئې باقی مال غنیمت په پنځو مصارفو کښې تقسیم کړو(۴).

او د اکثرو حضراتو راځي داده چې په آیت کریمه کښې لفظ د الله د کلام د افتتاح او د تبرک او تعظیم دپاره راغلې دې(۵). امام رازی رحمته الله علیه د ابو العالیه قول رد کولو سره فرمائی چې ددې هیڅ معنی نشته ځکه چې که دا خبره ثابته وه نو څلور واړه خلیفه گان د نورو خلقو په مقابله کښې ددې زیات حقدار وو چې هغوی په دې باندې عمل کړي وو حالانکه دا خبره ثابته نه ده نو د ابو العالیه قول هم ثابت نه دې. دغه شان ددې هیڅ مطلب نشته چې حصه د بیت الله شریف الله تعالی سره خاص او وئیلې شی ځکه چې نور مذکوره حصه جات هم د الله تعالی د قرب حاصلولو دپاره خرچ کولې شی، معلومه دا شوه چې په آیت کریمه کښې (فان الله خمسہ) دا حصه د بیت الله شریف سره خاص نه ده.

(۱) الاوجز: ۹۲۷۷/۲۸۲.

(۲) الانفال: ۴۱.

(۳) الاوجز: ۹۲۷۷، و تفسیر مع حاشیه الشهاب الخفاجی: ۴/۷۶، و التفسیر الکبیر: ۱۵/۱۶۵-۱۶۶، و احکام القرآن: ۳/۷۹.

(۴) تفسیر البيضاوی مع الشهاب: ۴/۷۶، و الاوجز: ۹۲۷۷/۲۸۲.

(۵) احکام القرآن: ۳/۷۹، و الاوجز: ۹۲۷۸/۲۸۲.

(۶) احکام القرآن: ۳/۷۹، و الاوجز: ۹۲۸۱، و التفسیر الکبیر: ۱۵/۱۶۶، و المغنی: ۶/۳۱۴-۳۱۵، و تفسیر البيضاوی: ۴/۷۵، و بذلک جزم صاحب الهدایه: ۲/۲۴، طبع مکتبه البشري، کراتشي، و شرح ابن بطلال: ۵/۲۷۴.

اوس چې هر کله د ابو العالیه د قول بطلان ثابت شو نو ددې دوه معني او وجوهات کیدې شي
 ① اول دا چې دا لفظ د "الله" د کلام د افتتاح دپاره وي. لکه څنگه چې مونږ د مشرانو د يو
 جماعت عطاء، شعبي او د قتاده په حوالې سره وئيلې دي او مقصد زموږ تعليم وي چې د
 الله تعالی په نوم سره تبرک حاصل کړې شي او ټول کارونه د الله تعالی د باعظمت نوم نه
 شروع کړې شي.

دويم ددې دا معنی هم کيدې شي چې خمس ټول په ټوله په هغه لارو کښې خړج کړې شي
 کوم چې د الله تعالی د رضا او د هغه د قرب حاصلولو سبب وي. ددې وجې نه ئې شروع
 کښې لفظ د "الله" راوړلو، بيا ئې هغه وجوهات او لارې اوښودلې چې هغه لارې دادې
 (وللرسل ولذی القربى....) خلاصه دا شوه چې ابتداء کښې ئې د خمس حکم مجمل اوساتلو.

بيا ئې دهغې تفصيل او وضاحت ذکر کړو (ليکن اشکال دا کيږي چې په دې صورت کښې

ددې واو څه معنی ده کوم چې د "لله ولسوله" مينځ کښې واقع شوې دي؟

ددې په جواب کښې امام رازی رحمته الله علیه فرماني چې د لغت په رنډا کښې ددې واو داخلول جائز
 دی ليکن ددې نه مراد الغاء ده مطلب دا چې ددې هيڅ اعتبار نشته. لکه څنگه چې د الله

تعالی قول دي، (ولقد آتينا موسى وهارون الفرقان وضياء) په دې کښې واو ملغی او غير معتبر

دې ځکه چې هم فرقان ضياء ده. دغه شان په قرآن کریم کښې دی: (قلبا اسلبا وتله للجبين) ^۱

ددې معنی ده: (لها اسلبا تله للجبين)، ځکه چې "قلبا اسلبا" د جواب تقاضه کوی او د هغې

جواب "للجبين" دي.)

د سهم الرسول معنی او په دې کښې اختلاف: د پورتنی بحث نه دا خبره واضحه شوه چې په

آيت کریمه کښې د لفظ "الجلالة" ذکر کولو څه مقصد دي ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ

چې نبی عليه السلام ترڅو حیات وو نو د خمس يو حصه ئې اخستله. ددې نه علاوه صفی (پوږيه

باندې هم د نبی عليه السلام حق وو، په غنیمت کښې به هم نبی عليه السلام د يو عام لښکري په شان حصه

اخستله ليکن د نبی عليه السلام د وفات نه پس په دې حصه کښې د اسلافو اختلاف شو چې ددې

څه حکم دي؟ په دې سلسله کښې د حنابلې او د شافعيه مؤقف خو دادې چې دا حصه اوس هم

باقی ده او کله چې خمس تقسيميږي نو دا حصه به هم جدا شمارلې شي البته اوس به ددې

^۱ (احکام القرآن للرازي: ۸۰/۳)۔

^۲ (الانبياء: ۴۸)۔

^۳ (الصفات: ۱۰۳)۔

^۴ (احکام القرآن: ۸۰/۳، ۸۱)۔

^۵ قال الموفق: الصفی، وهو شی یختاره من المغم من القسمة، كالجارية، والعبد، والثوب والسيف

ونحوه. ^۶ المغنی: ۳۱۶/۶، وايضا انظر بذل المجهود: ۳۱۱/۱۳)۔

مصرف داوی چې دا به د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کولې شی یعنی په دې باندې به اسلحه اخستلې کیږي او د سرحدونو حفاظت به پرې کولې شی وغیره.

امام شافعي رحمته الله فرمائی: "اختاران یصنعه الامام کل امر حسن به الاسلام واهله من سد ثغر، وإعداد کرام او سلام، أو اعطائه أهل البلاء علی الاسلام نفلاً.....".

او د مالکو مسلک د خمس په حوالې سره اوس وړاندې تیر شو چې هغوی د هیڅ تقسیم قائل نه دی او دا چې ټول په ټوله خمس امام ته حواله دې چې هغه دا د مسلمانانو په مصرفونو او مصلحتونو کښې خرچ کړي، او احناف دا وائی چې د نبی صلی الله علیه و آله حصه د هغوی د وفات نه پس ساقطه شوې ده ځکه چې دا حصه به نبی صلی الله علیه و آله ته د یو خاص قسم صفت په بنیاد باندې ملاویده. یعنی د رسالت د وجې نه، ددې تصور د نبی صلی الله علیه و آله نه پس ممکن هم نه دي، امام جصاص رحمته الله فرمائی:

"سهم النبی صلی الله علیه وسلم إنما کان له ما دام حیا، فلما توفی سقط سهمه کما سقط الصقی بموته، فراجع سهمه إلی جملة الغنیمة کما رجع إلیها، ولم یعد للنوایب".

درشته دارو حصه او په دې کښې اختلاف: په آیت کښې چې کوم دریم مصرف ذکر کړې شو نو دا د درشته دارانو دي، د دوی په حصه کښې هم اختلاف دي. امام ثوری رحمته الله فرمائی چې رسول الله صلی الله علیه و آله سهم د خمس په پنځمه حصه کښې خمس دي. دا پنځه حصه او څه چې بیچ شی نو دا به په هغه خلکو کښې تقسیمېږي د کوم چې په آیت کریمه کښې ذکر دې یعنی رسته دار، یتیمان، مسکینان او مسافر.

د امام شافعي او امام احمد رحمهما الله مسلک وړاندې تیر شو چې دوی د ذوی القربی د سهم او د حصې مستقل قائل دي، خواه دا خلق مالدار وی یا حاجت مند. او په دې ذوالقربا کښې به تقسیم د للذکر مثل الاثیین د اصل مطابق وی او احناف دا وائی چې په خمس کښې د ذوالقربی مستقل څه حصه نشته، تقسیم به درې طبقاتو کښې کیږي، یتیمان، مسکینان او مسافر، کما مرقبل.

امام مالک رحمته الله فرمائی چې د وخت حاکم به د خپلې رائې او اجتهاد مطابق د نبی صلی الله علیه و آله رسته دارو ته د خمس نه ورکړه کوی، کما مرقبل. البته د رسته دارانو په فقیرانو باندې ددې نه هم خرچ کولې شی لیکن ددې علت به فقیری وی، د نبی صلی الله علیه و آله قربت نه، دغه شان به دوی په دریو

(۱) المغنی: ۳۱۵/۶، والام: ۱۴۷/۲، رقم (۱۲۸۰۲)، والاوزج: ۹۲۸۴/.

(۲) الشرح الكبير للدردير: ۱۹۰/۲، والاوزج: ۹۲۸۵/.

(۳) الدر المختار: ۲۵۹/۳، والهدایة: ۲۴۲/۴، ومعالن السنن للخطابی: ۲۹۱/۲، رقم (۷۷۶)، باب المن عن الاسیر

بغير فداء.

(۴) احکام القرآن: ۸۱/۳.

واړو طبقاتو کښې داخل شی.)

په خمس کښې د مستحق کیدو بنیاد څه دی؟ د احنافو او شوافعو مینځ کښې د اختلاف وجه دا خبره ده چې هغوی د استحقاق وجه د نبی ﷺ رشته داری ښائی او وائی چې د نبی ﷺ رشته داری ددې استحقاق دپاره کافی ده او احناف وائی چې د استحقاق دپاره دوه څیزونه دي. د نبی ﷺ رشته داری او نصرت ددې اجمال تفصیل دادې چې لفظ د "ذوی القربى" مجمل دي. د بیان ضرورت لری. ښکاره خبره ده چې دا لفظ د نبی ﷺ رشته داری سره خاص نه دي. د نورو خلقو رشته داری هم وی او دا هم ښکاره خبره ده چې دلته د ټولو خلقو رشته داری مراد نه دی. ددې وجې نه ددې لفظ وضاحت ضروری دي د سلف صالحینو په دې خبره کښې اتفاق دي چې په دې آیت کریمه کښې د قرابت نه مراد د نبی ﷺ رشته داری ده. اوس په دوی کښې بعضې حضرات هغه دی کوم چې دا وائی چې په دې رشته دارانو کښې د خمس حق لرونکی هغه کسان دی چې هغوی به د نبی ﷺ نصرت هم کوو. ددې وجې نه په حصه کښې د مستحق جوړیدو دپاره دوه څیزونه بنیاد او ګرځیدل. د نبی ﷺ رشته داری او نصرت کول او هغه رشته دار چې د نبی ﷺ نصرت به ئې نه کوو یعنې وروستو پیدا شوی ئې وروستو اسلام قبول کړو هغوی هم ددې مستحق وو لیکن ددې بنیاد فقر وو چې په دوی کښې به څوک فقیر او محتاج وو نو هغوی ته به ددې حصې نه څه ورکړې کیدل. لکه څنګه چې به نورو عامو فقیرانو ته حصه ورکولې شوه او د نبی ﷺ رشته دار هم نه وو. ددې واضح دلیل د حضرت جبرین مطعم رضی الله عنه حدیث دي، فرمائی:

"لما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم سهم ذوی القربى بين بنى هاشم وبنى المطلب أيتته أنا وعثمان؛ قلنا: يا رسول الله، هؤلاء بنو هاشم، لا تكثر فضلهم بـمكانك الذى وضعك الله فيههم، أرايت بنى المطلب أعطيتهم ومنعتنا، وإنا هم ونحن منك بمنزلة؟ فقال صلى الله عليه وسلم: إنهم لم يفارقوني فى جاهلية ولا إسلام، وإنا بنو هاشم وبنو المطلب شى واحد، وشك بين أصابعه" (١)

په دې حدیث شریف کښې نبی ﷺ د شعب ابی طالب د واقعي طرفته اشاره کړې ده چې په هغې کښې قریشو د نبی ﷺ، او د دوی حمایتی او ملګری قبیلو بنو هاشم او بنو عبدالمطلب سره بائیکات او مقاطعه کړې وه، هغه وخت پوره قریش د اسلام په مخالفت کښې یو طرفته وو او بنو هاشم او بنو عبدالمطلب د نبی ﷺ په ملګرتیا کښې بل طرفته

(١) احکام القرآن: ۸۱/۳، وحاشیه الدسوقي: ۵۰۲/۲، باب فى الجهاد والواجز: ۹۲۸۵/۲، والام: ۱۴۷/۴، رقم (۱۲۷۹۳)، المعنى: ۹۳۱۴/۴، والهداية: ۲۴۰-۲۴۲.

(٢) الحديث، اخرجه البيهقي: ۵۵۴-۵۵۵، كتاب قسم الفئ..... باب سهم ذى القربى، رقم (۱۲۹۵۱-۱۲۹۵۵)، وابن ابى شيبه: ۱۳۰/۱۸، كتاب السير، باب سهم ذى القربى..... رقم (۳۴۱۳۳)، وكتاب المغازی، باب غزوة خيبر، رقم (۳۸۰۲۰) دغه شان او ګورې وړاندې باب (۱۷)، ومن الدليل على ان الخمس للامام، وانه يعطى..... ك د حضرت جبرين مطعم رضی الله عنه حدیث تخریج.

و و دا حدیث په دوو وجوہاتو سره په دې خبره باندې دلالت کوی چې په خمس کښې د حقدار جوړیدو دپاره صرف رسته داری کافی نه ده اوله وجه خو دا ده چې بنو عبد شمس او بنو مطلب دواړه د نبی ﷺ په رسته داری کښې برابر دی لیکن نبی ﷺ بنوالمطلب ته خو په خمس کښې ورکړه او بنو عبد شمس ته یې څه ور نه کړل، که استحقاق د قرابت د وجې نه و نو نبی ﷺ به په دواړو کښې برابر والې کړې وو.

دویمه وجه داده چې په آیت کریمه کښې ذکر شوې لفظ د ذوی القربی کښې چې کوم احتمال و نو دا د نبی ﷺ فعل سره مجمل پاتې نه شوبلکه ددې وضاحت اوشو اودنبی ﷺ

کار چې چرته د بیان اجمال دپاره راشی نو دا په وجوب باندې دلالت کوی. کما تقرری الاصول^(۱) چې هرکله نبی ﷺ دا بیان اوکړو چې قرابت د نصرت سره سره نو دا معلومه شوه چې هم دا د الله تعالی مراد هم دې په دوی کښې هغه خلق چې د نبی ﷺ نصرت سره موصوف نه دی که هغوی په دې خمس کښې اخلی نو د فقر او احتیاج په بنیاد باندې به اخلی. داسې نه چې د نبی ﷺ د رسته داری د وجې نه اخلی^(۲)

د خلفاء راشدینو اجماع: ددې نه علاوه د څلورو واړو خلیفه گانو هم په دې باندې اجماع ده چې په خمس کښې د حقدار جوړیدو دپاره سبب او وجه فقر دې، دلیلونه لاندې ذکر کولې شی.

① محمد بن اسحاق وائی چې ما د محمد بن علی رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چې کله حضرت علی رضی الله عنه خلیفه جوړ شو نو هغوی د رسته دارو د حصې سره څه اوکړل؟ محمد بن علی رضی الله عنه او فرمائیل چې په دې مسئله کښې هغوی هغه طریقه اختیار کړه کومه طریقه چې د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما وه او هغوی دا خبره ناخوښه کړه چې په ما باندې د شیخینو د رائي نه خلاف د چلیدو الزام راشی^(۳)

امام ابوبکر رازی رضی الله عنه فرمائی چې که د حضرت علی رضی الله عنه رائي هم هغه نه وه کومه چې د حضرات شیخینو رضی الله عنہم وه نو حضرت علی رضی الله عنه به د هغې مطابق فیصله نه کوله، ځکه چې بل طرفته په نورو څو مسئلو کښې حضرت علی د حضراتو شیخینو سره اختلاف کړې دې، مثلاً د نیکه میراث، ځکه چې په دې مسئله کښې د دوی شیخینو حضراتو سره اختلاف دې. اوس دا خبره پوره شوه چې د حضرت علی او د حضراتو شیخینو رضی الله عنہم رائي په دې مسئله کښې یو ده چې د رسته دارانو د حصې حقداران به فقیران وی او چې هرکله د څلورو واړو خلیفه گانو د حضرت عثمان رضی الله عنه عمل هم په دې مسئله کښې د شیخینو موافق وو لکه څنگه چې وړاندې حدیث راځی، په دې مسئله کښې اجماع اوشوه نو ددې مسئلې حجیت د دوی په دې اجماع سره ثابت شو، ځکه چې د نبی ﷺ ارشاد دې.

(۱) احکام القرآن: ۸۲/۳.

(۲) پورته حواله وشرح معانی الآثار: ۱۵۳/۲، والهدایه: ۲۴۰/۴-۲۴۲.

(۳) احکام القرآن: ۸۲/۳، وشرح معانی الآثار: ۱۵۲/۲، والسنن الکبری للبيهقي: ۵۵۷/۶-۵۵۸، کتاب قسم الفی

والغنیمة، باب سهم ذی القربی من الخمس، رقم (۱۲۹۶۰).

”علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدين من بعدی“ (۱)

⑥ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ د نجدة الحروری د رشته دارئ د حصی متعلق د سوال په جواب کښې فرمائیلې وو:

”کنانزى انه لنا، فمداننا عمر الى ان تزوج منه ايننا، ونقطض منه عن مفرمنا، فابينا ان لايسلمه لنا، وابي ذلك علينا قومنا“ (۲)

يعنى ”زمونږ دا خيال وو چې دا زمونږ حصه ده ليکن حضرت عمر رضی اللہ عنہ مونږ دې خبرې طرفته راغوښتلو چې مونږ ددې په ذريعې سره د خپلو کنډو رنډو ودونه او کړو او په مونږ کښې چې څوک قرضدار وي، د هغوی قرض ادا کړو البته مونږ په دې باندې اصرار او کړو چې دا دې مونږ ته راکړې شى څه قسم قيددې په کښې نه لگولې کيږي، ليکن په دې باندې زمونږ قوم (خلفاء راشدينو او نور صحابه کرام رضی اللہ عنہم) راضى نه شو“

په دې روايت کښې ابن عباس رضی اللہ عنہ په خپله اقرار کړى چې زمونږ د قوم يعنى د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم خيال هم دا وو چې په دې کښې زمونږ د فقيرانو حصه خو شته ليکن د مالدارانو نشته. دغه شان د هغوی دا فرمائيل چې ”کنانزى انه لنا“ ددې خبرې دليل دې چې دا صرف د هغوی رائي وه، چې په سنتو او د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم په موجودگي کښې ددې هيڅ حيثيت نشته. صرف يو رائي ده (۳)

⑦ حضرت جبير بن مطعم رضی اللہ عنہ فرمائي: ”وكان ابوبكر يقسم الخس حق قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم، غير انه لم يكن يعطى قربي رسول الله صلى الله عليه وسلم ما كان النبي صلى الله عليه وسلم يعطيهم، قال: فكان عيرين الخطاب يعطيهم منه، وعثمان بعده“ (۴)

يعنى ”د حضرت ابوبکر صديق رضی اللہ عنہ د خمس تقسيمولو طريقه هم هغه وه کومه طريقه چې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم وه، البته هغوی به د نبی صلی اللہ علیہ وسلم رشته دارانو ته دومره نه ورکوله، څومره قدرې چې به دوى په خپله ورکوله، بيا وروستو حضرت عمر او حضرت عثمان به رضی اللہ عنہما هغوی ته په دې کښې حصه ورکوله“.

په دې حديث شريف کښې وضاحت دې چې اولنى خليفه به رشته دارانو ته حصه نه ورکوله ليکن حضرت عمر او حضرت عثمان رضی اللہ عنہما ورکوله، ددې وجه هم تيرو شوو احاديثو کښې

(۱) الحديث. اخرجه ابو داود. كتاب السنة. باب فى لزوم السنة. رقم (۴۶۰۷). واحمد فى مسنده. مسند العرياض بن سارية. رقم (۱۷۲۷۵). وجامع المسانيد والسنن. مسند العرياض..... رقم (۴۴۷۳). _

(۲) مسند الامام احمد، مسند عبدالله بن عباس. رضی اللہ عنہ رقم (۲۸۱۲) و (۲۹۴۳). وسنن النسائي. اول كتاب قسم الفى. رقم (۴۱۳۸ _ ۴۱۳۹). والمعجم الكبير للطبراني: ۱۰/۳۳۶. يزيد بن هرمز عن ابن عباس. رقم (۱۰۸۳۲)

(۳) احكام القرآن للرازي: ۸۳/۳. _

(۴) سنن ابى داود. كتاب الخراج..... باب فى بيان مواضع قسم الخمس. رقم (۲۹۷۸ _ ۲۹۷۹). _

تیره شوه چې ددې بنیاد فقر او احتیاج وو، داسې نه چې د استحقاق په بنیاد باندې ئې ورکولل، بیا پورته د حضرت جبر بن مطعم رضی الله عنه په حدیث کښې چې د حضرت عمر رضی الله عنه متعلق دا اوونیلې شو چې هغوی به حصه ورکوله نو ددې دا مطلب نه دې چې هغوی به ټوله پوره پوره حصه د رسته دارئ هغوی ته حواله کوله بلکه ددې مطلب دا دې چې د نورو حصو نه به ئې د هغوی د حاجت مطابق ورکوله، ددې دلیل هم هغه نجدة الحروری لیکلې شوې دې، د حضرت ابن عباس رضی الله عنه ناخظ دې، په بعضې طریقو کښې د هغې الفاظ دادې.

”وقد كان عمر عرض علينا من ذلك عرضاً، رأينا له دون حقنا، فردنا له عليه، وأبينا أن نقبله“ (۱)

په دې حدیث شریف کښې حضرت سهارنپوی رضی الله عنه فرمائی:

”ولعل هذا مبني على أن عمرو رآهم مصارف، وظن ابن عباس أنهم أهل استحقاق فيه، أفترى ينقص حقهم أولاً، ثم إذا نقص فردوا؟ أفليظن به أنه يحرمهم منه أصلاً؟ فلم يكن إلا أنه رآهم مصارف، ورأى استغنائهم عنه، فلم يرد عليهم ثانياً“ (۲)

یعنی ”شاید ددې وجه دا وه چې د حضرت عمر رضی الله عنه په رائي کښې رسته دار مصرف وو او د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په خیال کښې دا حضرات ددې مستحق وو یعنې دوی ته ورکول ضروری وو. ورنه آیا تاسو دا خیال کوئ چې حضرت عمر رضی الله عنه اول خو د دوی په حق کښې کمې کړې وو او د کمی نه پس چې کله دوی واپس کړل نو آیا دا گمان د هغوی باره کښې صحیح کیدې شی چې هغوی به دوی لره ددې نه بالکل محروم اوساتی؟ ددې وجه هم دا وه چې هغوی دوی مصرف گنړل، چې کله هغوی د دوی استغناء او کتله نو دوباره ئې ورته پېشکش اونه کړو“.

په مصرف او استحقاق کښې فرق: د حضرت سهارنپوی رضی الله عنه د پورتنۍ عبارت نه د مصرف او د استحقاق مینځ کښې فرق هم واضح شو، د مصرف مطلب دادې چې خمس په آیت کریمه کښې مذکوره کسانو کښې خرچ کړې شی نو دا خرچ به په صحیح محل کښې استعمال شی، چې چاته ورکړې شی او چاته ورنه کړې شی نو په دې کښې د اعتراض څه خبره نشته او د استحقاق مطلب دادې چې په دې مذکوره کسانو کښې دا فلانې متعین کول او په ده باندې خرچ کول ضروری دی.

دا هم د ائمه اربعه مینځ کښې یو بنیادی اختلاف دې چې په قرآن کریم کښې د کومو خلقو ذکر دې نو دا مصرف دی یا مستحق دی؟ امام شافعی او احمد رحمهما الله د مستحق کیدو قائل دی او داوا ئې چې دې ټولو ته رسول او ورکول ضروری دی، امام مالک او امام ابوحنیفه

(۱) تكملة فتح الملهم: ۲۵۵/۳-۲۵۶

(۲) سنن ابی داود، کتاب الخراج..... باب فی بیان مواضع..... رقم ((۲۹۸۲))

(۳) بذل المجهود: ۱۷۱/۱، کتاب الخراج..... د احنافو د نورو دلیلونو دپاره اوگوری، تكملة فتح الملهم: ۲۵۴/۳-۲۵۸، واحكام القرآن للجصاص: ۸۳/۳ واعلاء السنن: ۲۰۹/۱۲-۲۵۱، باب اربعة اخماس الغنیمه....

رحمة الله علیهما مصرف کیدو قائل دی او استحقاق نه منی .

د بحث خلاصه ددې ټول تفصیلی بحث نه دا لاندینی خبرې ثابت شوې

① اوس به خمس درې حصې کيږي چې په یتیمانو، مسکینانو او مسافرو کښې به تقسیمولې شی .

② د استحقاق دپاره علت فقر او احتیاج دي. ددې وجې نه په دې باندې تقریباً ټول متفق دي چې په آیت کریمه کښې د یتیم نه مراد هغه یتیم دي چې د هغه مورث ددې یتیم دپاره هیڅ هم پریځودلې نه وي، محتاج او ضرورت مند وي، د مالدار او غنی کیدو په صورت کښې به دې یتیم ته هم نه ملاوېږي.

③ په دې باندې د خلفاء راشدینو اجماع هم ده.

یو سوال او د هغې جواب: دلته د احنافو په مسلک باندې دا اشکال پیدا کيږي چې که د رشته دارانو فقیران د خمس مستحق دي او مالداران نه دي نو د دوی د جلا ذکر کولو څه ضرورت وو؟ حالانکه دوی ددې فقیري د علت د وجې نه په مسکینانو کښې داخل دي؟ ددې یو جواب خو دا دي چې څنگه یتیمان او مسافر خاص طور سره ذکر کړي شو نو دغه شان د رشته دارو هم تخصیص شوې دي ورته یتیمان او مسافر به هم ددې حصې مستحق په هغه وخت کښې وي چې کله دوی فقیران وي.

دویم جواب دادې چې په قرآن کریم کښې د الله تعالی ارشاد دي: ”إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ.....“ (چې د صدقاتو مستحق خو فقیران او مسکینان ... وغیره دي او د نبی ﷺ ارشاد دي، ”إِنَّ الصَّدَقَةَ لَا تَحِلُّ لَنَا.....“ (ددې نه دا معلومه شوه چې صدقات د نبی ﷺ د آل دپاره حلال نه دي. که د خمس په مستحقینو کښې د دوی نوم نه وو نو چا هم دا وئیلې شو چې په خمس کښې هم رشته دارو ته ورکول جائز نه دی څنگه چې ورته صدقات ورکول جائز نه دي نو ددې وهم د وجې نه الله تعالی مونږ ته ددې د ښودلو دپاره ددې تذکره هم او فرمائیله چې د خمس په معامله کښې د دوی مسئله د صدقاتو د مسئلې نه جدا او مختلفه ده. په خمس کښې د دوی دپاره اخستل جائز دي) والله اعلم

یو اشکال او د هغې جوابونه: نبی ﷺ خپل تره حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه ته هم د

① (احکام القرآن: ۳/۸۳، ۸۵، وفتح القدیر: ۵/۲۴۳)۔

② (التوبة: ۶۰)۔

③ (و تمامه وان موالی القوم من انفسهم“ اللفظ للترمذی، من رواية ابی رافع مولى رسول الله ﷺ، کتاب الزکاة، باب ما جاء فی کراهية الصدقة..... (۶۵۷). وکذا انظر سنن ابی داود، کتاب الزکاة، باب الصدقة علی بنی هاشم، رقم (۱۶۵۰)، والنسائی، کتاب الزکاة، باب مولى القوم منهم، رقم (۲۶۱۳)، والمصنف لابن ابی خيبة: ۵۰/۷. کتاب الزکاة، من قال: لا تحل الصدقة علی بنی هاشم، رقم (۱۰۸۱۰)۔

④ (احکام القرآن: ۳/۸۳، ۸۶)۔

خمس د مال نه ورکړې وو حالانکه هغه مالدار وو! ددې نه خو هم دا ثابته شوه چې په دې کښې د مالدارو او فقيرانو دواړو رشته دارانو حصه ده. ددې اعتراض دوه جوابونه دي:

① دوی ته چې نبی ﷺ څه ورکړل نو ددې وجه رشته داری او نصرت دواړه وو. دا علت دوی په خپله هم بیان کړې دي چې "انهم لم یفارقونی فی جاهلیة ولا اسلام" نو په دې کښې مالدار او فقیر دواړه برابر دي. په دې کښې هیڅ اختلاف نشته. اختلاف خو د نبی ﷺ وفات نه پس دې ځکه چې اوس نصرت باقی پاتې شوې نه دي.

② دا خو هم ممکنه ده چې دغه مال نبی ﷺ حضرت عباس رضی الله عنه ته ددې دپاره ورکړې وی چې هغوی دا د بنو هاشم په فقيرانو کښې تقسیم کړي. یعنی د خپل ذات دپاره ئې نه وو ورکړې. والله اعلم

د ذوی القربی نه کوم خلق مراد دی؟ د امت د عالمانو په ذوی القربی کښې هم اختلاف دي چې ددې نه څوک مراد دی؟ په دې کښې علامه قرطبي رحمه الله درې قولونه ذکر کړي دي

① ددې نه مراد د قریشو ټوله قبيله ده، دا د بعضې اسلافو قول دي. د دوی دلیل دا دي چې نبی ﷺ د بعثت په ابتداء کښې کله د صفا غره ته وختلو نو دا آواز ئې اوکړو "یا بقی فلان، یا بقی عبد مناف، یا بقی عبد المطلب، یا بقی کعب بن مرة، یا بقی عبد شمس، انقذوا انفسکم من النار...."

② ددې نه مراد بنو هاشم او بنو عبد مناف دي، ددې وینا ویونکې حضرت امام شافعی. احمد، ابو ثور، مجاهد، قتاده، ابن جریج او مسلم بن خالد رحمهم الله دی. دلیل وړاندې تیر شوی دي چې "انهم لم یفارقونی فی جاهلیة....." ③

④ ددې نه صرف بنو هاشم مراد دی، دا قول د مجاهد (فی روایة) حضرت عمر بن عبد العزیز.

① احکام القرآن: ۸۴/۳، وفتح القدير: ۵/۵۲۴، په روایتونو کښې راغلې دي چې د حضرت عباس رضی الله عنه شل غلامان وو چې هغوی به گټله او دوی ته به ئې ورکوله دغه شان نبی ﷺ یوځل د دوی نه د دوو کالو وړاندې زکوٰۃ وصول کړې وو. دا هم د مالداري او د فراخی دلیل دي او گوري شرح معانی الآثار: ۱۸۴/۲، کتاب وجوه الفی وخمس الغنائم، دغه شان او گوري المستدرک للحاکم: ۳/۳۶۶، ذکر اسلام العباس، رقم (۵۴۰۹)، وسنن البیهقی الکبری: ۶/۵۲۴، کتاب قسم الفی..... باب مفاداة الرجل منهم بالمال، رقم (۱۲۸۴۹)، والمعجم الكبير للطبرانی: ۱۱/۱۷۱، عطاء عن عباس، رقم (۱۱۳۹۸)، ومجمع الزوائد: ۷/۲۸، سورة الانفال، والطبقات الکبری لابن سعد: ۴/۱۵، الطبقة الثانية من المهاجرين..... رقم (ودلائل النبوة: ۳/۱۴۳، غزوة بدر المعظمی، باب ما فعل رسول الله ﷺ بالغنائم..... وفتح الباری: ۸/۳۱۲، کتاب التفسیر، رقم (۴۳۸۶)، وعمدة القاری: ۱۳/۹۷، کتاب العتق، باب اذا اسراخو الرجل او مع هل یفادی.....؟)۔

② احکام القرآن: ۸۴/۳۔

③ الحديث اخرجه مسلم، کتاب الايمان، من رواية ابی هريرة باختصار، رقم (۵۰۱)۔

④ سبق تخريجه أنفا۔

زید بن ارقم او د علی بن الحسین (امام زین العابدین) دې، دغه شان امام مالک، ثوری او اوزاعی رحمهم الله ددې قائل دی (۱).

هم دا دریم قول د احنافو هم دې او د بنو هاشم نه مراد آل د علی، آل د عباس، آل د جعفر، آل د عقیل او اولاد د حارث بن عبدالمطلب دی (۲).

پورته ذکر شوې درې واړه طبقات د نبی صلی الله علیه و آله د رشته دارئ حامل دی، ځکه چې کله آیت کریمه "وانذر عشیرتک الاقربین" (۳) نازل شو نو نبی صلی الله علیه و آله دا ټول د صفا په غر باندې جمع کړل او دوی ټولو ته یې دعوت ورکړې وو، ددې نه دا ثابت شوه چې د رشته دارئ وصف دې ټولو ته شامل دي.

ذوی القربی سره متعلق احکامات: اوس ذوی القربی سره متعلق درې احکامات دي:

① د خمس د حصې استحقاق، بقوله تعالیٰ (وللرسل ولذی القربی) (او د ذی القربی نه مراد دوی فقیران دي. کما مر قبل).

② په دوی باندې صدقات حرام دي او په چا باندې چې صدقات حرام دي نو هغه آل د علی، آل د حضرت عباس، آل د حضرت جعفر، آل د حضرت عقیل او اولاد د حارث بن عبدالمطلب رحمهم الله دي، هم دا خلق اهل بیت دي، په دې حکم کښې بنو المطلب داخل نه دي ځکه چې دوی په اهل بیت کښې نه دي. که دوی په اهل بیت کښې وې نو بنو امیه به هم په اهل بیت کښې وو چونکه د بنو امیه نسبې تعلق نبی صلی الله علیه و آله سره هم هغه دې کوم چې ورسره د بنو المطلب دي او د امت د عالمانو په دې باره کښې هیڅ اختلاف نشته چې بنو امیه په اهل بیت کښې داخل نه دي، ددې وجه نه به په اهل بیت کښې بنو المطلب هم داخل نه وي.

③ د الله تعالیٰ خپل نبی کریم صلی الله علیه و آله ته خاص طور سره دا حکم ورکول چې هغوی خپل نزدې رشته دار د الله تعالیٰ د عذاب نه اوویروی، دا انداز د قریشو ټولو شاخونو او قبیلو ته شامل دي چې کله دا آیت کریمه (وانذر عشیرتک الاقربین) نازل شو نو نبی صلی الله علیه و آله ټولو ته خطاب کولو سره د ویرولو فریضه پوره کړه. کما ورد به الاثر (او نزدې رشته دارو لره خاص طور سره

① الجامع لاحکام القرآن: ۱۲/۸، وفتح الباری: ۲۴۵/۶-۲۴۶.

② احکام القرآن للرازی: ۸۴/۳-۸۵.

③ الشعراء: (۲۱۴).

④ الانفال: (۴۱).

⑤ (روی مسلم بسنده عن ابی هريرة رضی الله عنه قال: لما نزلت هذه الآية: (وانذر عشیرتک الاقربین) دعا رسول الله صلی الله علیه و آله قریشا، فاجتمعوا، فعم وخص. فقال: یا بنی کعب بن لوی، انقذوا انفسکم من النار، یا بنی مرة بن کعب، انقذوا..... یا بنی عبد شمس، انقذوا..... یا بنی عبد مناف انقذوا..... یا بنی هاشم، انقذوا..... یا بنی عبد المطلب، انقذوا..... یا فاطمة، انقذی نفسک من النار، فانی لا املك لکم من الله شیئا، غیر ان لکم رحما، سابها ببلالها". انظر صحیحہ، کتاب الایمان، باب فی قوله تعالیٰ: (وانذر عشیرتک.....) (رقم (۵۰۱)).

ویرول، نو ددې یوه وجه خو دا وه چې د دین د دعوت په سلسله کښې دا کار ډیر زیات غوره او ښه دې دویم دا چې د دعوت الی الله په معامله کښې دا بهترین صورت وو چې رشته دارو سره به خایه طرفدارۍ اونه کړې شی. دا ځکه چې کله خلقو ته دا معلومه شی چې نبی ﷺ د خپلو نژدې رشته دارو او خاندان په باره کښې هم دا برداشت نه کړه چې هغوی د غیر الله عبادت او کړۍ او هغوی ئې هم د الله تعالی د عذاب نه اویرول. د غیر الله د عبادت نه ئې منع کړل نو نبی ﷺ زیات حقدار دې چې نور خلق هم د الله تعالی نه اوویروی او د غیر الله د عبادت نه ئې منع کړی ځکه چې که به دې معامله کښې مدهانت او طرفدارۍ جانز وه نو د نبی ﷺ نژدې رشته دار ددې زیات حقدار وو چې په دې باره کښې ورته څه اونه ونیلې شی لیکن ددې برعکس نبی ﷺ هغوی ته د نورو خلقو په مقابله کښې زیات دعوت ورکړو او په هغوی ئې زیاته توجه او ساتل. یو الله اعلم بالصواب

ددې نه پس د باب حدیث شریف ته اوږورئ.

۲۹۴۵: (۱) حَدَّثَنَا بَدَلُ بْنُ الْمُحَبَّرِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ أَيْبَ بْنَ لَيْلَى حَدَّثَنَا عَلِيٌّ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلَامُ - اشْتَكَتْ مَا تَلْقَى مِنَ الرَّحَى مِمَّا تَطْعَنُ، قَبْلَهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى بِسَبِيٍّ، فَأَتَتْهُ تَسَالُهُ خَادِمًا فَلَمْ تَوَافِقْهُ، فَذَكَرَتْ لِعَائِشَةَ، فَجَاءَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَذَكَرَتْ ذَلِكَ عَائِشَةُ لَهُ، فَأَتَانَا وَقَدْ خَلْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْنَا لِنَقُومَ فَقَالَ «عَلَى مَكَانِكُمَا» حَتَّى وَجَدَتْ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي فَقَالَ «أَلَا أَدُلُّكُمَا عَلَى خَيْرٍ مِمَّا سَأَلْتُمَا؟ إِذَا أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا فَكَبِّرَا لِلَّهِ أَرْبَعًا وَثَلَاثِينَ، وَامْحَا أَثْلًا وَثَلَاثِينَ، وَسَحَا أَثْلًا وَثَلَاثِينَ، فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمَا مِمَّا سَأَلْتُمَا».

[۳۵۰۲، ۵۰۴۶، ۵۰۴۷، ۵۹۵۹]

رجال الحديث

① بدل بن المحبر: دا بدل بن المحبر - بتشديد الباء - رضي الله عنه دې.

② شعبه: دا د حدیثو مشهور امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رضي الله عنه دې. د دوی حالات په

(۱) احکام القرآن للرازی: ۸۵/۳ -

(۲) قوله: «علي»: الحديث أخرجه البخاري أيضا. كتاب فضائل اصحاب النبي ﷺ. باب مناقب علي..... رقم (۳۷۰۵). وكتاب النفقات. باب عمل المرأة في بيت زوجها. رقم (۵۳۶۱). وكتاب خادم المرأة. رقم (۵۳۶۲). وكتاب الدعوات. باب التكبير والتسبيح..... رقم (۶۳۱۸). وكتاب الذكر والدعاء. باب التسبيح اول النهار..... رقم (۶۹۱۵-۶۹۱۷). والترمذي. كتاب الدعوات. باب ما جاء في التسبيح والتكبير..... رقم (۳۴۰۵). وابو داود. كتاب الخراج..... باب بيان مواضع قسم الخمس. رقم (۲۹۸۸-۲۹۸۹). وكتاب الادب. باب التسبيح عند النوم. رقم (۵۰۶۲-۵۰۶۳) -

(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوږورئ، کتاب الاذان، باب استواء الظهر في الركوع -

کتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" کنبی راغلی دی^(۱)

⑤الحکم: دا الحکم بن عتیبہ رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب السرفی العلم" کنبی تیره شوې ده^(۲)

⑥ابن ابی لیلی: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن ابی لیلی رضی اللہ عنہ دې^(۳)

⑦علی: د خلوړم خليفه حضرت علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ حالات په کتاب العلم، "باب کتابه العلم" کنبی تیر شوې دی^(۴)

⑧فاطمه: دا فاطمه رضی اللہ عنہا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم لور مبارکه ده^(۵)

د باب د حدیث شریف ترجمه: عبدالرحمن بن ابی لیلی وائی چې حضرت علی رضی اللہ عنہ مونږ ته اووئیل چې د حضرت فاطمه رضی اللہ عنہا په لاسونو مبارکو باندې^(۶) د میچن چلولو د وجې نه نښې جوړې شوې وې، نو هغوی ته پته اولگیده چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته څه قیدیان راغلي دي نو هغه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته راغله چې یو خادم تربینه واخلی، لیکن نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره د هغې ملاقات اونه شو نو دوی خپل ضرورت حضرت عائشې رضی اللہ عنہا ته بیان کړو، کله چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم کور ته تشریف راوړلو. حضرت عائشې رضی اللہ عنہا ورته بیان اوکړو چې حضرت فاطمه راغلي وه او خپل ضرورت ئې بیان کړو. نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم مونږ کړه تشریف راوړلو په داسې حال کنبی چې مونږ خپلو بستره ته تلې وو، د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په لیدلو سره مونږ پاسیدل اوغوستل نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم منع کړو او وې فرمائیل چې دواړه په خپل ځانې اوسیرئ تردې چې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د قدمونو یخوالي ما په خپله سینه کنبی محسوس کړو نو وې فرمائیل تاسو چې زما نه د کوم څیز مطالبه کړې ده نو د هغې نه غوره څیز زه تاسو ته اونه ښایم؟ کله چې تاسو دواړه خپلو بستره ته لاړئ نو څلور دیرش ځله الله اکبر، درې دیرش ځله الحمد لله او درې دیرش ځله سبحان الله وایئ: د کوم څیز چې تاسو مطالبه کړې ده نو دا عمل تاسو دپاره د هغې نه زیات غوره دې.

(۱) کشف الباری: ۱/۶۷۸.

(۲) کشف الباری: ۴/۱۴۱.

(۳) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الاذان، باب استواء الظهر فی الركوع.
ابن الاثیر رحمته اللہ لیکلي دی چې د محدثینو په نزد د ابن ابی لیلی نه مراد عبدالرحمن وی او د فقهاؤ په نزد د ابن ابی لیلی نه مراد د عبدالرحمن خوني محمد بن عبدالرحمن بن ابی لیلی وی. عمدة القاری: ۱۵/۳۶.

(۴) کشف الباری: ۴/۱۴۹.

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء، باب غسل المرأة اباهما الدم.....

(۶) د مسلم شریف او ابوداؤد شریف په روایت کنبی د ید یعنی د لاس وضاحت دې، چې د میچن چلولو د وجې نه لاسونه متاثره شوې وو. صحیح مسلم، کتاب الذکر والدعاء، باب التسیب اول النهار.....
رقم (۶۹۱۵-۶۹۱۷). ولسنن ابی داود، کتاب الخراج..... باب فی بیان مواضع قسم الخمس، رقم (۲۹۸۸).

د حدیث د بعضې حصو تشریح: د سبې معنی ده تختول او خلق نیول او ددې اطلاق په غلام او وینه دواړو باندې کیږي، ددې جمع سبایا دده دغه شان د خادم اطلاق هم په سړي او ښځه دواړو باندې کیږي.

د باب په روایت کښې فاتحه تسمله راغلې دې چې حضرت فاطمه عليها السلام راغله آیا دې سره بل هم څوک وو، دلته ددې خبرې وضاحت نشته امام ابو داؤد یو روایت نقل کړې دې په هغې کښې د ام الحکم بنت الزبیر یا د ضباعة بنت الزبیر رضی الله عنها دا بیان دي

”اصاب رسول الله صلى الله عليه وسلم سيياً، فذهبتُ أنا وأخوتي وفاطمة بنتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم فشككونا إليه ما نحن فيه، وسئلنا: أن يامر لنا بشي من السبي، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: سبيكن يتامى بدر“

چې ”نبی کریم صلی الله علیه و آله ته څه قیدیان راغلل نو زه، زما خور او حضرت فاطمه د نبی صلی الله علیه و آله مبارکه نبی صلی الله علیه و آله ته ورغلو، په کوم تکلیف او مشقت کښې چې مونږ اخته وو نو مونږ ورته د هغې تذکره او کره او دا درخواست مو او کړو چې په قیدیانو کښې مونږ ته هم څه راکړې شی (د خادم په طور، نبی صلی الله علیه و آله په جواب کښې او فرمائیل چې د بدر د یتیمانو نه تاسو سبقت کړې دي“

د ابو داؤد شریف د روایت نه څنگه دا معلومه شوه چې حضرت فاطمه عليها السلام سره د حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه دوه لوڼه هم وې نو دا هم معلومه شوه چې دا واقعه د غزوہ بدر نه پس ده بیا د باب په حدیث شریف کښې دا راغلې دی چې نبی صلی الله علیه و آله په کور کښې موجود نه وو نو ددې وجې نه حضرت فاطمه عليها السلام د خپل حاجت تذکره حضرت عائشه رضی الله عنها ته او کړه. په اکثرو روایتونو کښې دغه شان دی، البته دارقطني رحمته الله په خپل ”علل“ کښې یو روایت نقل کړې دي چې په هغې کښې د حضرت ام سلمه رضی الله عنها ذکر دي.

حافظ په دواړو کښې تطبیق کولو سره فرمائی چې کیدي شی چې دواړو ازواج مطهراتو کره حضرت فاطمه عليها السلام راغلې وی، یعنی اول حضرت عائشه رضی الله عنها کره راغلې وی هلته نبی صلی الله علیه و آله ملا و نه شو نو ام سلمه رضی الله عنها کره ئې تشریف راوړلو.

قوله: فاتانا وقد دخلنا مضاجعنا، فذهبنا لنقوم، فقال: علي مكانكما، حتى

وجدت بردقمية علي صدری: په دې عبارت کښې مختلف فائدې دي

① کله چې نبی صلی الله علیه و آله دې دواړو ته تشریف راوړلو نو دا د شپې وخت وو، لکه په یو روایت

(١) عمدة القاری: ۳۶/۱۵۔

(٢) جامع الاصول للجزري: ۲۵۶/۴۔

(٣) انظر سنن ابی داود، کتاب الخراج..... باب فی بیان مواضع قسم..... رقم (۲۹۸۷)۔

(٤) العلل للدارقطني: ۲۸۲/۳۔ ۲۸۴، رقم السؤال: (۴۰۶)، وفتح الباری: ۱۱/۱۲۴۔

کښې ددې وضاحت دې چې "اتانا النبی ﷺ ذات لیلۃ" (۱) چې یو شپه نبی ﷺ مونږ ته راغلو. ① دغه شان کله چې نبی ﷺ تشریف راوړلو نو هغه وخت دوی دواړو خادر اغوستلي وو ځکه چې د یخنی موسم وو، دوی دواړو چې کله نبی ﷺ اولیدو نو د اودریدلو او د ګډوډ اغوستلو اراده ئې اوکړه نو نبی ﷺ منع کړل چې په خپل ځانې باندې اوسپړئ، د پاسیدلو ضرورت نشته. په یو روایت کښې دی، "وكانت ليلة باردة، وقد دخلت هي وعلى اللحاف، فارادان يلبسا الثياب....." (۲) فقهاء کرامو ددې نه دا مسئله مستنبط کړې ده چې پلار لور کره هغه وخت هم تلي شی چې کله دا خپل خاوند سره ملاسته وي (۳).

② د ابوداؤد شریف په یو روایت کښې دا هم راغلې دی چې نبی ﷺ ددې دواړو د سر له طرفه تشریف راوړلو، چې کله حضرت فاطمې (رضی الله عنها) خپل والد صاحب اولیدو نو د شرم او حیا له وجې نه ئې خپل مخ مبارک په خادر کښې پټ کړو (۴).

③ هم د بخاری شریف په یو روایت کښې دا اضافه هم ده چې نبی ﷺ راغلو او ددې دواړو مینځ کښې کیناستلو، "فجاء قعد عيني وبينها" (۵) فقهاء کرامو ددې نه دا مسئله مستنبط کړې ده چې پلار د خپلې لور او د هغې د خاوند مینځ کښې هم کیناستلې شی چې کله دوی دواړه ملاست وي، اگرچه د پلار د بدن څه حصه د لور د بدن سره مس کیږي هم، لکه څنگه چې د باب په روایت کښې حضرت علی (رضی الله عنه) قد مونو د یخوالی په باره کښې فرمائی (۶) لیکن امام مالک (رضی الله عنه) دا جائز نه گنړي (۷)، د زیات احتیاط خبره هم داده چې جائز نه شی، خصوصاً زموږ په دې زمانه کښې چې هرکله د محارمو پیژندګلو ختمیږي، نبی کریم (ﷺ) خو معصوم وو، د هغوی په باره کښې داسې سوچ کول هم صحیح نه دی.

الامرفوق الادب

بیا په حدیث شریف کښې راغلې دی چې د نبی ﷺ په لیدلو سره حضرت علی او حضرت فاطمه (رضی الله عنهما) ادباً د اودریدو اراده اوکړه لیکن نبی ﷺ حکماً او فرمائیل، "علی مکانکما" چې په خپل ځانې باندې اوسپړئ، ددې نه پس دوی دواړه پاته سیدل، په خپل زوړ حالت باندې پاتې شو، ددې وجې نه چې دا د "الامرفوق الادب" د قبیل نه دې چې هرکله د نبی ﷺ حکم

(۱) مسند احمد: ۴/۱، مسند علی بن ابی طالب (رضی الله عنه)، عن ابن ابی لیلی، رقم ((۱۲۲۹)).

(۲) عمدة القاری: ۳۶/۱۵.

(۳) شرح ابن بطلال: ۲۷۳/۵.

(۴) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب التبیح عند النوم، رقم ((۵۰۶۳)).

(۵) صحیح البخاری، کتاب النفقات، باب عمل المرأة فی بیت زوجها، رقم ((۵۳۶۱)).

(۶) شرح ابن بطلال: ۲۷۳/۵.

(۷) پورته حواله.

راغلو نو ادباً چې ئې کومه د اودريدلو اراده کړې وه، هغه ئې پريخودله (دې نه پس په دې خان پوهه کړئ چې حضرت گنگوهری عليه السلام د "حق وحدت برد قديمه" مجازی معنی مراد اخستلو سره ددې تفسير په اطمینان او سکینې سره کړې دې، مطلب دادې چې ما يو قسم اطمینان او سکون محسوس کړو او فرمائی چې ددې نه حسې یخوالې مراد نه دې (۱). لیکن حضرت شیخ الحدیث صاحب عليه السلام فرمائی چې د نبی صلی الله علیه و آله لائق خو دا خبره ده چې د "برو قديمه" نه اطمینان او سکون مراد وی ځکه چې د نبی صلی الله علیه و آله ذات مبارک خو هر اعتبار سره راحت، سکون او اطمینان وو، البته د روایتونو نه ښکاره دا معلومیږي چې دلته ددې نه مراد حسې یخوالې دې، لکه د طبری په یو روایت کښې وضاحت سره دا الفاظ نقل دي، قال علی: حق وحدت برد قديمه علی صدری فسخنتمها" (۲) چې ما د هغوی د قدمونو مبارکو یخوالی په خپله سینه کښې محسوس کړو نو ما هغه گرم کړل او یو روایت چې وړاندې هم تیر شو، په هغې کښې وکانت لیلۍ بارده" (۳) راغلې دی (۴)، په دې ټولو کښې د حسې یخوالی ذکر دې، ددې نه علاوه وړاندې ذکر شوې روایت کښې د لحاف لفظ (هم په دې باندې دلالت کوی چې دا د یخنی موسم وو، چونکه نبی کریم صلی الله علیه و آله د بهر نه تشریف راوړلې وو، ددې وجې نه ئې خپې مبارکې یخې وې. والله اعلم بالصواب

قوله: فقال: (إلا ادلكمأ على خير مما سألتهم)؟ نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل چې زه تاسو ته د هغې نه غوره څیز او نه ښایم د کوم څیز چې تاسو زما نه تقاضه او مطالبه کړې ده؟ په اصل کښې سوال کوونکې حضرت فاطمه عليها السلام وه لیکن دا طلب او تقاضا چونکه د حضرت علی عليه السلام په رضامندی سره وه نو ددې وجې نه د طلب نسبت نبی صلی الله علیه و آله دواړو طرفته او فرمائیلو او وې فرمائیل چې، "سألتهم" (۵) بلکه د جامع ترمذی د یو روایت نه خو دا معلومیږي چې حضرت علی عليه السلام په خپله، خپله بی بی مبارکه د نبی صلی الله علیه و آله خدمت ته لیرلې وه چې هلته څوک خادم او گوره، حضرت علی عليه السلام فرمائی:

"شكت ال فاطمة مجل يديها من الطحن، فقلت لها: لو اتيت اباك، فسألتيه عادماً؟....." (۶)

(۱) لامع الدارې: ۳۰۲/۷۔

(۲) پورته حواله۔

(۳) فتح الباری: ۱۱/۱۲۰، رقم (۶۳۱۸)، واعدة القاری: ۳۶/۱۵، طبری۔

(۴) لم اجد في متون الحديث، وانما ذكره العيني في العدة: ۳۶/۱۵۔

(۵) تعليقات اللامع: ۳۰۲/۷۔

(۶) انظر سنن أبي داود، كتاب الادب، باب التسييح عند النوم، رقم (۵۰۶۳)۔

(۷) عدة القاری: ۳۶/۱۵۔

(۸) الجامع الترمذی، كتاب الدعوات، باب ما جاء في التسييح والتكبير..... [بقیه بر صفحه آنده.....]

د تلقین کرده کلماتو حکمت او خاصیت حضرت فاطمه علیها السلام د نبی صلی الله علیه و آله نه د خادم تقاضه کړې ده په جواب کښې نبی صلی الله علیه و آله د هغې کلماتو تلقین او فرمائیلو چې په حدیث شریف کښې د هغې ذکر دي. دې کلماتو ته تسبیحات فاطمی هم ویلې شی. امام ابن تیمیه رحمته الله لیکلی دی چې کوم کس د اوده کیدو په وخت ددې کلماتو پابندی کوی او خامخا ددې ورد کوی نو هغه به کله هم سترې نه شی. ځکه چې حضرت فاطمه علیها السلام هم ددې شکایت کړې وو چې د کار د پیروالی او د میچن کولو د وجې نه په لاسونو باندې پولی راختلې دی. ددې وجې نه یو خادم راکړی لیکن نبی کریم صلی الله علیه و آله د خادم په ځای ددې کلماتو تلقین او فرمائیلو.

البته د حافظ ابن حجر رحمته الله په دې کښې سوچ او فکر دي. هغوی دا وائی چې دا خبره متعین نه ده چې سترې والې به بالکل نه وي بلکه مطلب دادې چې کوم سړې ددې کلماتو پابندی کوی نو د کار د پیروالی د وجې نه به هغه ته څه نقصان نه کیږي. نه به دغه کار کول ددې انسان دپاره دروند ثابتیږي. اگرچه سترې والې هم محسوسوي. ددې کلماتو د تلقین د حکمت په بیانولو کښې علامه عینی رحمته الله فرمائی چې د خادم په بدله کښې نبی صلی الله علیه و آله هغوی ته دا کلمات ورکړل او دا ئې غوره څیز اوښودلو ځکه چې د ذکر فائده د آخرت ثواب دي او د خادم فائده خدمت وغیره دي چې یو دنیوی کار دي. ددې وجې نه دا خبره منلې شوې ده چې "الشواب اکثر اباقی، فهو خیر" (۲).

توجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: حدیث شریف سره د ترجمة الباب مطابقت واضح دي. په ترجمه کښې د امام بخاری رحمته الله دعوی دا وه چې د وخت امام او حاکم ته د خمس په مالونو کښې پوره تصرف او اختیار حاصل دي چرته چې خرچ کول غواړي نو خرچ کولې شی او په دې کښې څه قسم تخصیص نشته. لکه د باب په حدیث شریف کښې اوگورئ چې نبی صلی الله علیه و آله ددې باوجود حضرت فاطمه علیها السلام ته د خادم ورکولو نه منع او فرمائیله چې هغه ئې د ټولو نه نزدې او د زړه ټکره وه او په هغې باندې ئې نورو خلقو ته ترجیح ورکړ. د قله اسماعیل القاضی (۳) هم دا خبره امام طبري رحمته الله هم فرمائیلې ده. لیکي چې:

ولو کان قسماً مفروضاً لذوی القربى لا خدماً ابنته، ولم یکن علیه السلام لیدم شیئاً اختاره الله لهم وامتن به عليهم لان ذلك حیف علی المسلمین، واعتراض لما افاء الله عليهم، فاخدم منته ناساً، وترکه ابنته، ثم لم تدم

...بقیه از حاشیه گذشته [رقم (۳۴۰۵)]. و اخرجه ابو داود ایضا فی سننه. کتاب الخراج..... باب فی بیان مواضع قسم الخمس. رقم (۲۹۸۸).

(۱) فتح الباری: ۱۱/۱۲۴-۱۲۵. کتاب الدعوات. رقم (۶۳۱۹). والوابل الصیب: ۲۰۶. ذکر الله وفوائده. الحادیة والستون (۱) فتح الباری: ۱۱/۱۲۵.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۳۶. ومثله عند ابن بطال بزیادة: ۵/۲۷۳. د باب د حدیث شریف د مزید وضاحت دپاره اوگورئ: کشف الباری. کتاب الدعوات: (۲۰۴).

(۳) فتح الباری: ۶/۲۱۶. وشرح ابن بطال: ۵/۲۷۰.

فيه رضى الله عنها حق القربة حين وكلها الى التسييح، ولو كان فرضاً لبينه تعالى كما بين فراثف المواريث“ (۱)
هم دا خبره امام طحاوى رحمته الله هم ليكلې ده او مزيد فرمائى:

“وان اباكر وعمر اخذاً بذلك، وقسا جميع الغبس، ولم يجعل لذي القربى منه حقاً مخصوصاً به، بل يحسب ما يرى الامام، وكذلك فعل على.....“ (۲)

يو اهم خبر دارې: امام بخارى رحمته الله په ترجمه الباب كښې د اهل صفه او د ارامل تذكره هم كړې وه ليكن په ترجمه كښې چې كوم حديث نقل شوي دي هغې كښې دا تذكره نشته ددې په توجيه كښې حافظ صاحب فرمائى چې امام بخارى رحمته الله د خپل مشهور عادت مطابق دلته د هغه روايتونو او د حديثونو هغه طرفو طرفته اشاره كولو باندې اكتفاء كړې ده، په كومو كښې چې ددې ذكر دې لكه د مسند احمد (په يو طريق كښې د باب حديث او بډوالى سره ذكر كړې شوي دي، په هغې كښې د نبى كريم صلوات الله عليه د كلمات هم دي:

“والله لا اعطيكما وادم اهل الصفة تطوى بطونهم من الجوع، لا احد ما انفق عليهم ولكن ابيعهم وانفق عليهم اثمانهم“ (۳)

په خدايي قسم زه تاسو ته نه شم دركولې په داسې حال كښې چې د اهل صفه خيتې د لوړې د وجې نه لگيدلې دي، ماسره داسې هيڅ خيز هم نشته چې په هغوى باندې خرچ كړم، ددې وجې نه زه دا خادمان خرطوم او ددې قيمت به په اهل صفه باندې خرچ كوم.
د مسند احمد ددې روايت نه دا فائده معلومه شوه چې د ديني علومو طالبان به د غنيمتونو په خمس وغيره كښې مقدم كولې شى د هغې خلقو په مقابل كښې د كومو ذكر چې په آيت كريمه كښې شوې دې (۴)

⑥ باب: قول الله تعالى: فان لله خمس وللرسول / الانفال: ۴۱

يعنى: للرسول قسم ذلك، قال رسول الله صلوات الله عليه: (انما انا قاسم وخازن، والله يعطى)
د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخارى رحمته الله دا خبره راجحه گرځوي چې په خمس كښې د رسول اكرم صلوات الله عليه څه حصه نه وه، هغوى مبارك صرف د تقسيم ذمه دار وو، دا كار نبى كريم صلوات الله عليه ته د خمس په معامله كښې د الله تعالى له طرفه حواله كړې شوې وو چې هغوى مبارك دا حصه جات خپلو مستحقينو ته اورسوي. حضرت گنگوهرى رحمته الله عليه فرمائى: “ان اضافة الخمس اليه

(۱) شرح ابن بطلال: ۲۷۱/۵، وفتح البارى: ۲۱۶/۶.

(۲) شرح معانى الآثار للطحاوى: ۲۰۱/۲، وشرح ابن بطلال: ۲۷۱/۵، وفتح البارى: ۲۱۶/۶.

(۳) مسند الامام احمد بن حنبل: ۱/ مسند على بن ابي طالب، رحمته الله عليه، رقم (۸۳۸).

(۴) فتح البارى: ۲۱۶/۶، وعمدة القارى: ۳۶/۱۵.

(۵) شرح ابن بطلال: ۲۷۲/۵.

تبارک وتعالیٰ تبرک، وال النبی صلی الله علیه وسلم باعتبار أنه یقسمه، وانا هولنا ثواب المسلمین“ (۱)
دایت کریمه په تفسیر کښې اختلاف په ترجمه الباب کښې چې کوم آیت کریمه ذکر کړې
شوې دې نو د هغې په تفسیر کښې د مفسرینو حضراتو اختلاف دې، ددې څه تفصیل
وراندې باب کښې ذکر کړې شوې دې، دلته چې باب سره متعلقه کومه مسئله ده هغه دا

چې لمرسول“ کښې چې کوم لام دې، دا لام د تمليک دې یا بل څه لام دې؟
امام بخاری رحمته الله علیه دویمه راڼې غوره گرځولې ده چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خمس په حصو کښې
مالک نه وو بلکه هغوی ته صرف د تقسیم ذمه داری حواله کړې شوې وه چې دا په خپلو
مصارفو کښې خرچ کړي. په دې مسئله کښې د شوافعو حضراتو دوه قولونه دي او مشهور
قول ئې دادې چې دا لام دلته د تمليک دې، هغوی دا وائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به په جنگ کښې
حاضر وو یا حاضر نه وو لیکن هغوی ته به یوه حصه خاصاً ملاویدله او نبی صلی الله علیه وسلم به د هغې
مالک وو (۲)

په دې سلسله کښې د مالکو حضراتو مسلك هم هغه دې کوم چې د امام بخاری رحمته الله علیه دې (۳)
امام اسماعیل قاضی رحمته الله علیه فرمائی:

”لا حاجة لمن ادعى أن الخس يملكه النبي صلى الله عليه وسلم بقوله تعالى: ﴿واعلموا أنبا غنمتم من شئ فان لله
خمسه وللمسول﴾ (۴) لانه تعالیٰ قال: ﴿يستلوك عن الانفال، قل الانفال لله والرسول﴾ (۵) واثقفوا على أنه
قبل فرض الخس كان يعطى الغنيمة للغنائين بحسب ما يؤدى اليه اجتهاده، فلما فرض الخس تبين
للغنائين أربعة أخماس الغنيمة، لا يشار لهم فيها أحد، وانا خص النبي صلى الله عليه وسلم بنسبة الخس
اليه اشارة الى أنه ليس للغنائين فيه حق بل هو مقوض الى رأيه، وكذلك الى الامام بعده.....“ (۶)

قال المهلب: ”وانما خص بنسبة الخس اليه عليه السلام، لان ليس للغنائين فيه دعوى، وانا هو اولى اجتهاد
الامام، فان رأى رفعه بيت المال لما يخشى ان ينزل بالمسلمين رفعه، او يجعله قيا يراه، وقد يقسم منه
للمغنائين، كما انه يعطى من المغنم لغير الغنائين، كما قسم لجعفر وغيره ممن لم يشهد الواقعة، فالخس وغیره

(۱) لامع الدراری و تعلیقاته: ۳۰۲/۷۔

(۲) فتح الباری: ۲۱۷/۶۔ ۲۱۸، وعمدة القاری: ۳۶/۱۵۔

(۳) بداية المجتهد: ۴۴۶/۳، كتاب الجهاد، الفصل الاول فى حكم خمس الغنيمة۔

(۴) الانفال: ۴۱۔

(۵) الانفال: ۱۔

(۶) فتح الباری: ۲۱۸/۶، وقال ابن بطال رحمته الله علیه فى شرحه (۲۷۴/۵): وغرض البخارى فى هذا الباب ايضا الرد
على من جعل للنبي خمس الخمس ملكا؛ استدلالا بقوله تعالى: ﴿واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسة
وللمسول﴾، وهو قول الشافعى (۷)۔

القسمة عليه السلام واجتهاده، وليس له في الخمس ملك، ولا يملك من الدنيا الا قدر حاجته، وغير ذلك كله عائد على المسلمين، وهذا معنى تسميته بقاسم، وليست هذه التسمية بموجهة الا تكون اثرة في اجتهاده لقوم دون قوم، (ابن بطال: ۲۷۳/۵-۲۷۴-۲۷۵).

په دې عبارت کښې څنگه چې د امام شافعي رحمته الله عليه د دليل رد دې نو دغه شان د نبی کریم صلی الله علیه و آله طرفته د خمس د نسبت کولو حکمت هم دې لکه امام شافعي رحمته الله عليه د آیت کریمه د ظاهر نه استدلال کوی چې دلته لام د تمليک دې او نبی کریم صلی الله علیه و آله به د خمس مالک وو لیکن دا دليل ددې وجې نه صحیح نه دې چې د سورة انفال په اولنۍ آیت کښې هم «الانفال لله والرسول» فرمائيلې شوې دې، دا آیت د خمس د فرض کیدو نه مخکښې نازل شوې دې او په دې باندې تقریباً د ټولو اتفاق دې چې د خمس د فرض کیدو نه مخکښې هم غنیمت تقسیم شوې دې او دا تقسیم به د نبی کریم صلی الله علیه و آله د رائې او د اجتهاد مطابق وو نو کله چې د خمس فرضیت راغی نو دا خبره واضحه شوه چې د غنیمت په پنځو حصو کښې په خپله د لښکر څلور حصې دی چې په دې څلورو کښې دوی سره بل څوک شریکیدې نه شی او یو حصه چې هغې ته خمس وئيلې شی هغې سره متعلق تفصیل تیر شوې باب کښې تیر شو.

د(وللرسول) د تخصیص بالذکر وجه: اوس سوال دا پاتې شو چې بیا په آیت کریمه کښې (وللرسول) خاض طور سره د ذکر کولو څه وجه ده؟ او د خمس نسبت د نبی کریم صلی الله علیه و آله طرفته ولې او کړې شو؟

ددې جواب هم په خپله قاضی اسماعیل رحمته الله علیه ورکړې دې چې په آیت کریمه کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله ذکر ددې خبرې د بیانولو دپاره او کړې شو چې په دې خمس کښې د مجاهدینو هېڅ حق نشته، د هغوی حق صرف څلورو حصو سره متعلق دې او ددې مصرف به څه وي. دا به کوم ځانې کښې خرچ کولې شی؟ نو ددې جواب دا ورکړې شو چې دا خبره د نبی صلی الله علیه و آله په رائې باندې موقوف ده، نبی صلی الله علیه و آله مبارک ته اختیار دې چې په خپله مرضی باندې دا کوم ځانې کښې خرچ کوی، هم دا حکم د هر هغه امام او حاکم دپاره دې چې کوم وروستو زمانې والا دی.

قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (انما انا قاسم وخازن، والله

يعطي): نبی صلی الله علیه و آله فرمائيلې دی: زه خو تقسیموونکې او خازن یم او ورکوونکې ذات د الله تعالی دې.

د تعلیق مقصد: دا تعلیق دې او امام بخاری رحمته الله علیه ددې په ذریعې سره په خپل بیان کرده موقف باندې استدلال کړې دې چې نبی صلی الله علیه و آله په خمس کښې د خپلې حصې مالک نه وو، بلکه د تقسیمولو او د هغې د حفاظت کولو ذمه دار وو او په هغه حضراتو باندې ئې رد کړې دې څوک چې ددې د ملکیت قائل دی!

د مذکورہ تعلیق موصولاً تخریج حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی جی د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دا مذکورہ تعلیق دے الفاظو سرہ پہ دے یو سیاق کنبی چرتہ ہم نہ دے راغلی حقیقت کنبی دا تعلیق د دوو مختلفو حدیثونو نہ اختسلی شوی دے لکه انہا ناقاسم د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ د حدیث حصہ دہ کوم جی وړاندې ہم پہ دے باب (کنبی وړاندې موصولاً راخی دغه شان وړاندې پہ کتاب العلم کنبی د حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ حدیث تیر شوې دے. پہ هغې کنبی دا الفاظو راغلی دی انہا ناقاسم والله يعطی“ (مهرچہ دا حدیث انہا ناخازن، والله يعطی“ دے نو دا حدیث د حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ د روایت نه وړاندې پہ کتاب الاعتصام..... (کنبی موصولاً راخی (دے سرہ یوشان الفاظ امام داؤد ہم د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ نه نقل کړې دی.)

د هغوی د حدیث الفاظ د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په مدعی باندې زیات وضاحت سرہ دلالت کوی. د هغې الفاظ دا دی: “اننا الاخازن، اضع حیث امرت“ (د)

ترجمہ الباب سرہ د مذکورہ تعلیق مقصد: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ خپله مدعا دا بیان کړې وه چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خمس د خمس مالک نه وو بلکه صرف منتظم او متولی وو، ددې د ثابتولو دپاره امام صاحب دا مذکورہ پورتنې تعلیق هم نقل کړو. په کوم کنبی چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم خپل خان ته قاسم او خازن وئیلې دي او الله تعالی ته ئې ورکوونکي ذات وئیلې دي. ددې نه معلومه شوه چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم به د څه څیز مالک نه وو. حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

“استدل علی مدعاه من حیث انه صلی الله علیه وسلم سبی نفسه قاسماً، والله المعطى فعلم انه لم یکن یملک شیئاً، والله اعلم“ (د)

ددې نه پس په دې باندې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د خپلې مدعا دپاره څلور موصول حدیثونه هم ذکر کړي دي. په هغې کنبی اولنې حدیث د حضرت جابر رضی اللہ عنہ دي، کوم چې مؤلف په مختلفو طرقو سرہ نقل کړې دي (د)

(۱) البخاری. رقم ((۲۱۱۷))۔

(۲) صحیح البخاری. کتاب العلم. باب من یرد الله به خیرا یفقه فی الدین. رقم ((۷۱))۔

(۳) صحیح البخاری. کتاب الاعتصام. باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم: لا تزال طائفة..... رقم ((۷۳۱۲))۔

(۴) تغلیق التعلیق: ۴/۷۱، وفتح الباری: ۶/۲۱۸۔

(۵) سنن ابی داود. کتاب الخراج..... باب فیما یلزم الامام من امر الرعية..... رقم ((۲۹۴۹))۔

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۳۷، وفتح الباری: ۶/۲۱۸۔

(۷) لامع الدراری: ۷/۳۰۳۔

(۸) فتح الباری: ۶/۲۱۸۔

٢٩٤٧، ٢٩٤٨ (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ وَمَنْصُورٍ قَتَادَةَ سَمِعُوا سَالِمَ بْنَ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ وَلِدَ لِرَجُلٍ مِّنَ الْأَنْصَارِ غُلَامٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا - قَالَ شُعْبَةُ فِي حَدِيثٍ مَنْصُورٍ إِنَّ الْأَنْصَارِيَّ قَالَ حَمَلْتُهُ عَلَى عَنَقِي فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَفِي حَدِيثٍ سُلَيْمَانَ وَلِدَ لَهُ غُلَامٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا - قَالَ «سَمَوُا بِاسْمِي، وَلَا تَكْنُوا بِكُنْيَتِي، فَإِنِّي إِنَّمَا جِئْتُ قَابِئًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ». وَقَالَ حُصَيْنٌ «بُغِثْتُ قَابِئًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ». قَالَ عَمْرُو أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ سَالِمًا عَنْ جَابِرٍ أَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ الْقَاسِمَ فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «سَمَوُا بِاسْمِي وَلَا تَكْنُوا بِكُنْيَتِي».

رجال الحديث

- ① ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبد الملك طيالسي رحمته الله دې د دوى تذکره په کتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" کښې راغلې ده.
- ② شعبه: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبة بن الحجاج بصرى رحمته الله دې د دوى حالات په کتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من....." کښې تير شوې ده.
- ③ سليمان: دا سليمان بن مهران رحمته الله دې چې په اعمش باندې مشهور دې د دوى حالات په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تير شوې ده.
- ④ منصور: دا منصور بن معتمر رحمته الله دې د دوى تذکره په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم ايما معلومة" کښې تيره شوې ده.
- ⑤ قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسي بصرى رحمته الله دې د دوى حالات په کتاب الايمان، "باب من

(١) قوله: جابر بن عبد الله رحمته الله: الحديث، أخرجه البخارى فى نفس هذا الباب، رقم (٣١٥). وكتاب الانبياء، باب كنية النبی رحمته الله، رقم (٣٥٣٨). وكتاب الادب، باب احب الاسماء الى الله عز وجل، رقم (٦١٨٦). وباب قول النبی رحمته الله: سموا باسمي.....، رقم (٦١٨٧). وباب من سمى باسماء الانبياء، رقم (٦١٩٦). ومسلم، كتاب الادب، باب النهى عن التكنى بابي القاسم، رقم (٥٥٨٨_٥٥٩٧)، والترمذی، كتاب الادب، باب ماجاء فى كراهة الجمع بين اسم.....، رقم (٢٨٤٢)، وابو داود، كتاب الادب، باب من رأى ان لا يجمع بينهما، رقم (٤٩٦٦). وابن ماجه، كتاب الادب، باب الجمع بين اسم النبی.....، رقم (٣٧٣٦)۔

(٢) كشف الباری: ٣٨/٢۔

(٣) كشف الباری: ٦٧٨/١۔

(٤) كشف الباری: ٢٥١/٢۔

(٥) كشف الباری: ٢٧٠/٣۔

الایمان أن یحب لایحیه ما یحب لنفسه“ کنبی راغلی دی

① سالم: دا مشهور تابعی حضرت سالم بن ابی الجعد رضی الله عنه دی

② جابر بن عبد الله رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبد الله الانصاری رضی الله عنه دی

③ حصین: دا ابو الهذیل حصین بن عبد الرحمن کوفی رضی الله عنه دی

④ عمرو: دا عمرو بن مرزوق رضی الله عنه دی

۲۹۴۷: (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سَفِيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ وَلِدَ لِرَجُلٍ مِنَّا غُلَامٌ قَمَاهُ الْقَاسِمُ فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ لَا نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلَا نُعَمِّكَ عَيْنًا، فَأَتَى النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَلَدِي غُلَامٌ، قَمَاهُ الْقَاسِمُ فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ لَا نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلَا نُعَمِّكَ عَيْنًا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَحْسَنَتِ الْأَنْصَارُ، سَمَوُا بِاسْمِي، وَلَا تَكْنُوا بِكُنْيَتِي، فَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ».

[۵۸۴۳، ۵۸۳۵، ۵۸۳۳، ۵۸۳۲، ۳۳۴۵]

رجال الحديث

① محمد بن يوسف: دا محمد بن يوسف بیکندی رضی الله عنه دی. دوی حالات په کتاب العلم، "باب

مقی یصح سماع الصغیر؟" کنبی بیان کړې شوي دي

② سفیان: دا مشهور محدث حضرت سفیان ثوری رضی الله عنه دی. دوی تذکره په کتاب الایمان،

"باب ظلم دون ظلم" کنبی تیره شوي ده

روایت دریو طرقو سره د واورلو وجه: ددې ته پس په دې باندې ځان پوهه کړی چې امام بخاری رضی الله عنه د حضرت جابر رضی الله عنه دا حدیث د دریو شیخانو نه نقل کړې دی، د ابو الولید هشام

بن عبد الملك طرابلسی، عمرو بن مرزوق او د محمد بن یوسف بیکندی رحمهم الله.

د ابو الولید اود عمرو بن مرزوق شیخ شعبه دي او د محمد بن یوسف شیخ سفیان ثوری دي.

^۱ (کشف الباری: ۳/۲)۔

^۲ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب التمسية على كل حال وعند الوقاع)۔

^۳ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين.....)۔

^۴ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب مواقيت الصلاة، باب الاذان بعد ذهاب الوقت)۔

^۵ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الغسل، باب اذا التقى الحثانان)۔

^۶ (قوله: عن جابر بن عبد الله الانصاري: "الحدیث، مر تخريجه في الحديث السابق)۔

^۷ (کشف الباری: ۳/۳۸۷)۔

^۸ (کشف الباری: ۲/۲۷۸)۔

اوس سوال دادې چې مؤلف همام دا روایت درېو طرقو سره ولې نقل کړې دي؟ نو ددې جواب دا دي چې امام شعبه رحمته الله علیه دا روایت د مختلفو شیوخو نه روایت کړې دي او ددې شیوخو په الفاظو کښې اختلاف دي. ددې اختلاف د ختمولو دپاره او د امام ثوري روایت ته ترجیح ورکولو دپاره مؤلف دا طریقه اختیار کړه لکه د امام شعبه رحمته الله علیه هغه روایت په کوم کښې چې د امام بخاری شیخ ابو الولید دي. په هغې کښې سلیمان، منصور او قتاده

هؤلاء شیوخ شعبه رحمته الله علیه درې واړه حضرات په دې باندې متفق دي چې انصاری د کوم چې خوښ پیدا شوي وو نو هغه د خپل ځوی نوم محمد کیخودل غوښتل او د عمرو بن مرزوق روایت. کوم چې امام بخاری تعلیقاً نقل کړې دي په هغې کښې شعبه د قتاده نه روایت کولو سره فرمائی چې انصاری صحابی د خپل ځوی نوم قاسم کیخودل غوښتل دغه شان د شعبه په روایت کښې اختلاف راغی چې مذکوره انصاری صحابی د خپل ځوی نوم محمد کیخودل غوښتل یا قاسم؟ ددې اختلاف د ختمولو دپاره امام بخاری رحمته الله علیه د سفیان ثوري روایت هم نقل کړو او ددې خبرې د ترجیح طرفته ئې اشاره او فرمائیلې چې مذکوره انصاری صحابی د خپل ځوی نوم محمد نه بلکه قاسم کیخودل غوښتل معنوی او عقلی اعتبار سره د امام ثوري رحمته الله علیه دا روایت ددې وجې نه راجح دي چې انصارو په مذکوره انصاری صحابی باندې کوم نکیر کړې وو د هغې وجه دا وه چې که هغوی د خپل ځوی نوم قاسم کیخودلې وو نو د هغه کنیت به ابو القاسم شوې وو او دا خبره نورو انصارو ته ناخوښه وه. ددې ممانعت هم راغلې دي په خلاف د محمد کیخودلو، چې په دې صورت کښې به ئې کنیت ابو محمد وو.

په دې کښې څه باک هم نشته او ممانعت په کښې هم نشته!

ترجمه الباب سوره د حدیث شریف مطابقت: ترجمه الباب سره ددې حدیث شریف مطابقت په دې جمله کښې دي: "انما جعلت قاسماً أقسم بکم" دا جمله د امام بخاری رحمته الله علیه په مدعی باندې واضح دلالت کوي.

دویم حدیث شریف د حضرت معاویه رضی الله عنه دي.

۲۹۴۸: (۲) حَدَّثَنَا جَبَّانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاوِيَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ، وَاللَّهُ الْمُعْطَى وَأَنَا الْقَاسِمُ، وَلَا تَزَالُ هَذِهِ الْأُمَّةُ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ» (۱: ۷۱)

(۱) فتح الباری: ۲۱۸/۶، وعمدة القاری: ۳۸/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۰۳/۵.

(۲) عمدة القاری: ۳۸/۱۵.

(۳) قوله: معاویه رضی الله عنه: "الحدیث، مر تخریجه فی کتاب العلم، کشف الباری: ۲۷۴/۳.

رجال الحديث

- ① هبان دا ابو محمد حبان بن موسى مروزی رحمته الله دې. (۱)
- ② عبدالله دا مشهور محدث او امام عبدالله بن مبارك مروزی رحمته الله دې. ددوی تذکره د پده الوسی "په الحديث الخامس" کښې اجمالاً تیره شوې ده. (۲)
- ③ یونس دا یونس بن یزید الایلی رحمته الله دې. د دوی حالات په پده الوسی "کښې اجمالاً او په کتاب العلم، "باب من یرد الله به خیراً یقظه...." کښې تفصیلاً تیر شوې دی. (۳)
- ④ الزهري دا محمد بن مسلم بن شهاب زهري رحمته الله دې. د دوی تذکره په پده الوسی "کښې راغلي ده. (۴)
- ⑤ حمید بن عبدالرحمن دا حمید بن عبدالرحمن بن عوف قرشي رحمته الله دې. د دوی حالات په کتاب الا بیان، "باب تطوع قیام رمضان....." کښې تیر شوې دی. (۵)
- ⑥ معاویه د حضرت معاویه بن ابی سفیان رحمته الله تذکره په کتاب العلم، "باب من یرد الله به خیراً یقظه...." کښې بیان شوې ده. (۶)
- د حدیث شریف ترجمه: حضرت حمید بن عبدالرحمن رحمته الله فرمائی چې ما د حضرت معاویه رحمته الله نه واوریدل چې رسول الله مبارك صلی الله علیه و آله وسلم فرمائیلي دي چې الله تعالی کوم بنده سره د خیر اراده او فرمائی نو هغه ته د دین پوهه ورکړي او ورکونکې ذات د الله تعالی دې او زه تقسیموونکې یم او دا امت به همیشه دپاره په خپلو مخالفینو باندې غالب وی، تردې چې د الله تعالی حکم (قیامت) راشي او هم دوی به غالب وی..
- ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: دا حدیث په دریو جزونو باندې مشتمل دي. ددې اولنې جزء من یرد الله به الدین" دي. ددې تفصیلی تشریح په کتاب العلم کښې تیره شوې ده. (۷)

ددې دویم جزء الله المعطی وانا القاسم" دي، هم دا حصه ترجمه الباب سره مطابقت لري، د امام

① (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الاذان، باب یسلم الامام)۔

② (کشف الباری: ۱/۴۶۲)۔

③ (کشف الباری: ۱/۴۶۳، ۳/۲۸۲)۔

④ (کشف الباری: ۱/۳۲۶، الحديث الاول)۔

⑤ (کشف الباری: ۲/۳۱۶)۔

⑥ (کشف الباری: ۳/۲۸۵)۔

⑦ (کشف الباری: ۳/۲۸۹ و ۲۹۰)۔

بخاری رحمہ اللہ دعویٰ دا وه چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د غنیمت د مالونو تقسیموونکې دې، ددې خبرې اظهار په دې جمله کښې موجود دې. (۱)

دریم جزء ولا تزال هذه الامة..... وهم ظاهرون“ دې ددې تشریح هم په کتاب العلم کښې تیر شوې ده. (۲)

دریم حدیث شریف د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې.

۲۹۴۹. (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلَالٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عُمَرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «مَا أُعْطِيَكُمْ وَلَا أَمْنَعُكُمْ، أَنَا قَاسِمٌ أَضَعُ حَيْثُ أُمِرْتُ».

رجال الحديث

① محمد بن سنان، ② فليح، ③ هلال: د فليح نه عبد الملك بن سليمان بن معيرده او د هلال نه ابن علي الفهري مراد دی. ددې درې واړو حضراتو تذکره تفصیل سره په کتاب العلم، “باب من سئل علماً وهو مشغول....” کښې راغلي ده. (۴)

⑤ عبد الرحمن بن أبي عمرة: دا عبد الرحمن بن أبي عمرة الانصاري النجاري رضی اللہ عنہ دې. (۵)

⑥ ابوهريره رضی اللہ عنہ: د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ حالات په کتاب الايمان، “باب أمور البيان” کښې تیر شوې دي. (۶)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما أعطيكم، ولا أمنعكم، أنا

قاسم أضع حيث أمرت: د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ نه روایت دې چې رسول الله مبارك صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چې زه ورکوم، منع او بندول نه کوم، زه خو صرف تقسیموونکې یم، چرته چې حکم کیري نو هلته خرج کوم.

په مسند احمد شریف کښې هم دا روایت د فليح نه سريچ بن نعمان روایت کړې دې، په هغې کښې د “ما أعطيكم.....” نه مخکښې ددې جملې اضافه هم ده، “والله يعطى” چې ورکړونکې ذات د الله تعالی دې. (۷)

(۱) فتح الباری: ۲۱۸/۶، وعمدة القاری: ۴۰/۱۵.

(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۳-۲۹۵.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضی اللہ عنہ: “الحديث، تفرد به البخاری رحمہ اللہ، انظر تحفة الاشراف: ۱۰/۱۴۹، رقم (۱۳۶۰۶).

(۴) کشف الباری: ۵۳/۳-۵۸ و ۶۳/۳.

(۵) د دوی د حالو دپاره اوگوري، کتاب المساقاة، باب حلب الابل على الماء.

(۶) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۷) هذا ما ذكره الحافظ، والكنى لم اجد هذه الرواية في مسند الامام احمد.

او د حدیث شریف مطلب دادې چې ورکوونکې ذات د الله تعالى دې، زه صرف په خپلې رانې سره نه چاته ورکوم او نه منع کوم، ددې وجې نه که زه چاته څه ورکړم نو هغه هم د الله تعالى په حکم سره او که چاته ورنه کړم او منع او کړم نو دا هم د الله تعالى په حکم سره، په دې زما ذاتی څه دخل نشته، زما حیثیت صرف د یو تقسیموونکي دې چې د موقع محل په اعتبار سره ورکوی یا منع کوی، او د ابن همام عن ابی هريره رضی الله عنه طریق سره چې کوم

روایت امام ابو داؤد نقل کړې دې، په هغې کښې: «ان انا الاخاذه» دې، ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت بالکل واضح دې، کوم چې په دې جمله کښې دې: «انا قاسم.....» ددې نه د امام بخاري رحمه الله مدعی په واضحه توگه ثابتیږي. خلورم حدیث د حضرت خوله انصاریه رضی الله عنها دې.

۲۹۵۰: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الْأَسودِ عَنْ أَبِي أَبِي عِيَّاشٍ - وَأُمِّهِ نُعْمَانُ - عَنْ خَوْلَةَ الْأَنْصَارِيَّةِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ «إِنَّ رَجُلًا يَخْوَضُونَ فِي مَالِ اللَّهِ يَغْفِرُ حَقِّ قَلْبِهِمُ النَّارَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

رجال الحديث

- ① عبدالله بن يزيد: دا ابو عبد الرحمن عبد الله بن يزيد المقرئ رحمه الله دې.
- ② سعيد بن ابی ایوب: دا سعيد بن مقلاص ابو ایوب خزاعي مصري رحمه الله دې.
- ③ ابو الاسود: دا ابو الاسود محمد بن عبد الرحمن بن نوفل نوفلي رحمه الله دې.
- ④ ابن ابی عیاش النعمان: دا نعمان ابن ابی عیاش زید زرقی رحمه الله دې. دوی تذکره په کتاب الجهاد والسير "باب فضل الصوم فی سبیل الله" کښې تیره شوې ده.

١ فتح الباری: ۲۱۸/۶، وعمدة القاری: ۴۰/۱۵، وبذل المجهود: ۱۲۸/۱۰.

٢ سنن ابی داود، کتاب الخراج..... باب فیما یلزم الامام من امر الرعية، رقم ((۲۹۴۸)).

٣ عمدة القاری: ۴۰/۱۵.

٤ قوله: عن خولة الانصارية..... الحديث، اخرجه الترمذی فی کتاب الزهد، باب ماجاء فی اخذ المال بحصة، رقم ((۲۳۷۵)).

٥ د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الاذان، باب بین کل اذانین صلاة لمن شاء.

٦ د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب التهجد، باب المداومة علی رکعتی الفجر.

٧ د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الغسل، باب الجنب يتوضا ثم ینام.

٨ کشف الباری، کتاب الجهاد: ۳۰۷/۱.

⑥ خوله الانصاریه: دا حضرت خوله بنت قیس بن قهد بن قیس بن ثعلبه النجاریه الانصاریه رضی اللہ عنہا ده.

بعضی حضراتو ددی د پلار نوم ثامر بنودلی دی لیکن تحقیقی خبره دا ده چې ثامر ددی د پلار لقب دی، نوم ئی نه دی ددی وچې نه کله دی ته بنت ثامر او کله ورته بنت قیس وئیلی شوې ده، په حقیقت کښې دا یو زنانه ده.

ابن المدینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، "خوله بنت قیس هی خوله بنت ثامر" (۱)

بعضو ددی نوم خویله-تصغیر سره-هم نقل کړې دی. (۲) ددی کنیت ام محمد وو دا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د تره حضرت حمزه رضی اللہ عنہ په نکاح کښې وه. دهغوی د شهادت نه پس حضرت خوله رضی اللہ عنہا یو انصاری صحابی حضرت حنظلہ رضی اللہ عنہ سره نکاح اوکړه. بعضو د دوی نوم نعمان بن عجلان

بنودلی دی، ددی تعلق د بنو زریق سره وو. (۳)

دا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی.

او ددی نه په روایت کوونکو کښې ابوالولید عیبیدسنوطا، معاذ بن رفاعه زرقی او نعمان

بن ابی عیاش زرقی رضی اللہ عنہ وغیره شامل دی. (۴)

د دوی نه بخاری او ترمذی روایت کوی. (۵) ددوی نه صرف یو حدیث (د باب حدیث شریف،

روایت دی. (۶) رضی الله عنها وارضاهما

قوله: قالت: سمعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم يقول: ان رجالاً يتخوضون في مال الله بغير

حق، فلهم النار يوم القيامة: حضرت خوله رضی اللہ عنہا فرمائی چې ما د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه

واوریدل چې بعضې خلق به په ناحقه د الله تعالی په مال کښې تصرف کوی، نو د داسې خلقو

دپاره د قیامت په ورځ د جهنم اور دی. "يتخوضون" د خوض نه مشتق دی، ددې معنی ده په اوبو

کښې تلل او اوبو ته حرکت ورکول، لیکن بیا دا لفظ په دې معنی کښې مستعمل شو چې په

یو خیز کښې دننه کیدل او په هغې کښې تصرف کول. (۷)

(۱) تهذيب الكمال: ۱۶۴/۳۵، وعمدة القاری: ۴۰/۱۵، والاستيعاب: ۵۱۳/۲، ۵۱۵، وتهذيب التهذيب: ۴۵۱/۱۲ (۴)

(۲) تهذيب المزی: ۱۶۵/۳۵، والاصابة: ۲۸۹/۴، والعمدة: ۴۰/۱۵، وتهذيب التهذيب: ۴۱۵/۱۲ (۴)

(۳) تهذيب الكمال: ۱۶۵/۳۵، وعمدة القاری: ۴۰/۱۵، وتهذيب التهذيب: ۴۱۵/۱۲ (۴)

(۴) تهذيب الكمال: ۱۶۵/۳۵، وعمدة القاری: ۴۰/۱۵، والاستيعاب: ۵۱۵/۲ (۵)

(۵) تهذيب الكمال: ۱۶۵/۳۵، وتهذيب التهذيب: ۴۱۵/۱۲ (۴)

(۶) پورته حواله جات.

(۷) معرفة الصحابة للاصبهاني: ۲۲۰/۵، وقال الخرجي: لها احاديث، روى عنها في (خ) حديثا واحدا، وكذلك

الترمذي..... خلاصة لتذهيب تهذيب الكمال: ۴۹۰، حرف الخاء، من كتاب النساء.

(۸) عمدة القاری: ۴۰/۱۵، وارشاد الساری: ۲۰۵/۵.

ددې نه پس په دې خان پوهه کړې چې هم دا حدیث امام ترمذی رحمته الله هم نقل کړې دي. په هغې کښې د حدیث په الفاظو کښې څه اضافه هم ده، ابو الولید عبید سوطا فرمائی: سمعت خولة بنت قيس. وكانت تحت حمزة بن عبد المطلب. تقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ان هذا المال خمرية حلوة، من اصابه بحقه بورك له فيه، ورب متخوض فيما شاءت نفسه من مال الله ورسوله ليس له يوم القيامة الا النار“ (۱)

او د ابن عبد البر رحمته الله چې کوم روایت دي، په هغې کښې د حدیث پس منظر هم دي چې نبی صلی الله علیه و آله دا کلمات کله ارشاد فرمائيې وو، په هغې کښې دي: ان النبي صلى الله عليه وسلم تذاكر هو و حمزة بن عبد المطلب الدنيا، فقال النبي صلى الله عليه وسلم.....“ (۲)

د دواړو روایتونو مطلب دادې چې نبی کریم صلی الله علیه و آله او د هغوی تره مبارک حضرت حمزه رضی الله عنه خپل مینځ کښې د دنیا په باره کښې مذاکره کوله چې ددې دنیا څه حقیقت دي؟ نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمائیل چې حقیقت کښې دا دنیا میلان پیدا کوونکې او خوږه ده، خلق ددې طرفته مائله کیږي، د ښه نه ښه څیز په تلاش کښې اخته وی لیکن په دې کښې به برکت هغه چاته وی چې څوک د خپلې حصې په اندازه باندې ددې نه واخلې، د چا مال په ناحقه اونه خوری او ډیر خلق داسې هم دی چې د الله تعالی او د رسول په مال کښې د خپل نفس د خوښې مطابق په ناحقه تصرف کوی نو د داسې خلقو دپاره د قیامت په ورځ به صرف او صرف د جهنم اور وی، دا خلق به ددې مستحق وی. پورته په حدیث شریف کښې د مال دپاره خبر موندل استعمال کړې شوې دي ځکه چې دلته مال د غنیمت په معنی کښې دي، ددې دلیل دمن مال الله“ الفاظ دی او د خمرية معنی مشتة ده چې خلق ددې طرفته مائله کیږي (۳) ددې نه علاوه په حدیث شریف کښې په من مال الله“ کښې لفظ د الله د مظهر اقیم مقام المضرد قبیل به دي، یعنی من ماله“ وئیل کافی وو لیکن لفظ د الله تاکید دپاره ظاهر کړې شو او دې خبرې طرفته اشاره او کړې شوه چې د الله تعالی او د رسول په مال کښې د نفس او د زړه د خوښې مطابق تصرف کول ډیر نامناسبه کار دي (۴)

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: حافظ رحمته الله فرمائی چې ترجمه الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت په فی مال الله بغیر حق“ کښې دي او مطلب دادې چې دا خلق د مسلمانانو په مالونو کښې په ناحقه سره تصرف کوی او دا خبره عامه ده چې دا ناحقه

(۱) جامع الترمذی، کتاب الزهد، باب (۴۱) ماجاء فی اخذ المال بحقه، رقم (۲۳۷۴)۔

(۲) الاستیعاب فی اسماء الاصحاب: ۵۱۵/۲۔

(۳) فتح الباری: ۲۱۹/۶۔

(۴) پورته حواله۔

تصرف کول به تقسیم کنبې وی یا د تقسیم نه بغیر وی^(۱)، او علامه کرمانی رحمته الله دا فرمانی چې ترجمه الباب سره ددې حدیث مناسبت پټه دې، واضح او صریح نه دې البته دا ممکنه ده چې ترجمه الباب سره مناسبت ددې جملې نه واخستلې شی. یتغوضون فی مال الله بغیر حق^(۲) ای: بغیر قسمه حق، اگر چه دلته په الفاظو کنبې عموم دې لیکن مونږ تخصیص او کړو د تقسیم سره. دې دپاره چې ترجمه الباب صراحت سره فهم کنبې راشی^(۳)، هم دا قول علامه عینی، قسطلانی او د حافظ ابن حجر شاگرد رشید شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمته الله اختیار کړې دې^(۴)، او علامه ابن بطال رحمته الله د حضرت خوله رضی الله عنها دا حدیث مبارک په ترجمه الباب کنبې د ذکر کیدو وجه دا بیانوی چې کوم سړې هم د غنیمت وغیر نه د نبی صلی الله علیه و آله یا د هغوی نه پس د حاکم د تقسیم نه بغیر څه واخلی نو دې به د الله تعالی په مال کنبې په ناحقه سره تصرف کوونکې وی او ده چې کوم خیانت کړې دې نو د قیامت په ورځ به دې ددې خیانت سره د الله تعالی په دربار کنبې پیش کیږي^(۵)، والله اعلم بالصواب

د حدیث نه مستنبطې فائدې: ددې حدیث شریف نه یو خو دا فائده حاصله شوه چې د وخت د امام د تقسیم نه بغیر که څوک په غنیمت کنبې څه واخلی نو دا انسان به گناهگار وی^(۶)، دویمه فائده په دې حدیث شریف کنبې داده چې په دې کنبې د سلطنت امیرانو او بادشاهانو ته ددې خبرې خبردارې ورکړې شوې دې چې هغوی د مال غنیمت یا د بیت المال نه په ناحقه باندې څه واخلی، دغه شان که څوک حقدار راشی نو هغه مه منع کوئ، بلکه هغه ته خپل حق پوره پوره ورکوئ^(۷)، والله اعلم بالصواب

۸ باب: قول النبی صلی الله علیه و آله: (أحلت لكم الغنائم)

وقال الله تعالى: ﴿وعدكم الله مغنم كثيرة تأخذونها فعجل لكم هذه﴾ الفتح: ۱/وهي

للعمامة حتى يبينه الرسول صلی الله علیه و آله

د نسخو اختلاف: په اکثر و نسخو کنبې باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: أحلت لكم الغنائم دې البته د ابن التین په نسخه کنبې أحلت ل.....“ راغلي دي. د حافظ ابن حجر رحمته الله وینا ده چې

(۱) پورته حواله.

(۲) پورته حواله، وشرح الکرماني: ۹۳/۱۳.

(۳) عمدة القاری: ۴۰/۱۵، و تحفة الباری للانصاری: ۵۴۳/۳، و ارشاد الساری: ۲۰۵/۵.

(۴) شرح ابن بطال: ۲۷۵/۵.

(۵) فتح الباری: ۲۱۹/۶، قال ابن بطال رحمته الله: من اخذ من المقاسم شيئا بغیر الرسول او الامام بعده، فقد

تخوض فی مال الله بغیر حق، ویاتی بما غل يوم القيمة. انظر شرحه: ۲۷۵/۵.

(۶) پورته حواله جات.

د ابن التین الفاظ زیات غوره دی ځکه چې امام بخاری رحمته الله علیه په خپله هم دې الفاظو سره په

دې باب کېنې حدیث شریف ذکر کړې دي... (۱)
 د ترجمه الباب مقصد دلته په ترجمه الباب کېنې امام بخاری رحمته الله علیه دا وئیل غواړي چې غنیمتونه د مسلمانانو دپاره وی، الله تعالیٰ په آیت کریمه (وعدکم الله.....) کېنې هم دا وعده کړې ده او د نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک هم په دې باندې دلالت کوی چې غنیمت د مسلمانانو وی او دا د دوی دپاره حلال دي. دا خو عامو مسلمانانو سره متعلق خبره وه. په خپله د نبی کریم صلی الله علیه و آله څه حیثیت وو؟ نو دا امام بخاری رحمته الله علیه په «وهی للعامة حق بیئنه للمسلم» کېنې او وئیل چې غنیمت خو به اصل کېنې د مسلمانانو دپاره وی لیکن ددې د استحقاق فیصله به نبی صلی الله علیه و آله کوی چې چاته دا د غنیمت ورکول پکار دی او چاته ورکول پکار نه دی. څوک مجاهد او غانم وو او څوک نه وو، د غنیمت په مال کېنې به چاته حصه ملاوېږي او په خمس کېنې به چاته ملاوېږي؟ دا ټول کارونه د نبی صلی الله علیه و آله دی او بیا د دوی مبارک نه پس د دوی د نائب او د خلیفه دی چې دا کسان به بیا په دې کارونو کېنې اختیار لری نو قرآن پاک مجمل وو او سنت سره ددې تفسیر اوشو. (۲)

پورته چې امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه کېنې کوم آیت کریمه ذکر کړو نو د هغې دوه حصې دی، یو خو «وعدکم الله مغنم کثیرة تاخذونها» ده، په دې کېنې د هغې غنیمتونو ذکر دې کوم چې به د قیامته پورې حاصلېږي، خواه د نبی صلی الله علیه و آله په ملګرتیا کېنې حاصل شوې وی یا د هغوی نه پس د خلیفه گانو او د لښکر د امیرانو په ملګرتیا کېنې حاصل شوې وی. دویمه حصه «فعجل لکم هذه» ده، ددې نه مراد د خیبر غنیمتونه دي. (۳)

بیا په دې باب کېنې امام بخاری رحمته الله علیه شپږ حدیثونه ذکر کړې دي. اولنې حدیث د حضرت عروه البارقی رضی الله عنه دي.

۲۹۵۱ (۱): حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِيِّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «الْحَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ الْأَجْرُ وَالْمَغْنَمُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ». [ار: ۱۲۶۹۵]

(۱) فتح الباری: ۶/۲۲۰.

(۲) پورته حواله، وارشاد الساری: ۵/۲۰۵، وشرح ابن بطال: ۵/۲۷۷.

(۳) پورته حواله جات، وعمدة القاری: ۱۵/۴۱، وتحفة الباری: ۳/۵۴۴.

(۴) قوله: عروة البارقی: الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الجهاد، کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱/۳۵۹.

رجال الحديث

- ① مسدد: دا مسدد بن مسرهد رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، ”باب من الایمان ان یحب لایه.....“ کښې تیره شوې ده. (١)
- ② خالد: دا خالد بن عبدالله بن عبدالرحمن الطحان رضی اللہ عنہ دې. (٢)
- ③ حصین: دا حصین بن عبدالرحمن سلمی رضی اللہ عنہ دې. (٣)
- ④ عامر: دا مشهور محدث عامر شعبی رضی اللہ عنہ دې. د دوی حالات اجمالاً په کتاب الایمان، کښې او تفصیل سره په کتاب العلم، ”باب کتابه العلم“ کښې راغلې دي. (٤)
- ⑤ عروه البارقی: دا حضرت عروه بن ابی الجعد البارقی رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره په کتاب الجهاد، ”باب الخیل معقود فی نواصیها الخیر.....“ کښې بیان کړې شوې ده. (٥)
- حضرت عروه البارقی رضی اللہ عنہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوي چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلې دي چې داسو نو په تندو (پیشانی) کښې خیر ترلې شوې دي، یعنی د قیامته پورې په کښې اجر او غنیمت دي. ددې حدیث تفصیلی تشریح مونږ په کتاب الجهاد کښې بیان کړې ده. (٦)
- ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت واضح دي. کوم چې په دې کلمه کښې دې ”والبغتم“ (٧)
- دویم حدیث شریف د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دي.

٢٩٥٢: (٨) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلَا كِسْرَى بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرٌ فَلَا قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَتَنْفُقَنَّ كُنُوزُهُمَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ». [ر: ٢٨٦٤]

رجال الحديث

- ① ابو اليمان: دا ابو اليمان حکم بن نافع رضی اللہ عنہ دي.

(١) کشف الباری: ٢/٢۔
 (٢) د دوی د حالو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء، باب من مضمّن.....۔
 (٣) د دوی د حالو دپاره اوگورئ، کتاب مواقيت الصلاة، باب الاذان بعد ذهاب الوقت۔
 (٤) کشف الباری: ١/٦٧٩، ٤/٢٢٩۔
 (٥) کشف الباری، کتاب الجهاد: ١/٣٦٠۔
 (٦) کشف الباری، کتاب الجهاد: ١/٣٥٤، ٣٦٥، باب الخیل معقود فی نواصیها الخیر.....۔
 (٧) عمدة القاری: ١/٤١، وفتح الباری: ٦/٢٢٠۔
 (٨) قوله: عن ابی هريرة رضی اللہ عنہ: الحديث، مر تخريجه فی الجهاد والسير، باب الحرب خدعة۔

① شعيب: دا شعيب بن ابی حمزه رضي الله عنه دې ددې دواړو حضراتو تذکره دېده الوي، په الحديث السادس “کښې تيره شوې ده.”

② ابو الزناد دا ابو الزناد عبد الله بن ذکوان رضي الله عنه دې.

③ الاعرج: دا عبد الرحمن هرمز رضي الله عنه دې چې په الاعرج باندې مشهور دې ددې دواړو حالان په کتاب الايمان، ”باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان“ کښې راغلې دي.”

⑤ ابو هريره رضي الله عنه: د حضرت ابو هريره رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، ”باب امور الايمان“ کښې بيان کړې شوې دي.”

د حديث شريف ترجمه: د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې چې نبی ﷺ فرمائي چې کله کسري هلاک شي نو دده نه پس به بل کسري نه وي. قيصر به هلاک شي نو دده نه پس به هم بل قيصر نه وي او په هغه ذات قسم چې د هغه د قدرت په قبضه کښې زما ساه ده تاسو خلق به ددې دواړو د خزانو نه د الله تعالى په لاره کښې خرچ کوئ.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت په

دې جمله کښې دې، ”لَتَتَّقَنَّ كُنُوزَهُمَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ“ (نو د نبی کریم ﷺ د پيشن گوئي مطابق د کسري او د قيصر خزانې د مال غنيمت په صورت کښې د مسلمانانو لاسونو ته راغلې او هغوی دا خزانې خرچ کړې معلومه شوه چې غنيمت د مسلمانانو دپاره دي او دا غنيمت به د مسلمانانو په ضرورتو کښې خرچ کيږي البته تقسيمونکي به د الله تعالى رسول او د دوی مبارک نه پس به د دوی نائب او خليفه وي. ددې حديث تفصيلي تشریح په کتاب الجهاد

کښې تيره شوې ده.)

دریم حديث د حضرت جابر بن سمره رضي الله عنه دې.

۲۹۵۳: (حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَمِيعٍ جَرِيرًا عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِذَا هَلَكَ كِسْرِي فَلَا كِسْرِي بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرٌ فَلَا قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَتَتَّقَنَّ كُنُوزَهُمَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ». [۳۴۲۳، ۶۲۵۴]

¹ (کشف الباری: ۱/۴۷۹-۴۸۰).

² (کشف الباری: ۲/۱۰-۱۱).

³ (کشف الباری: ۶۵۹).

⁴ (فتح الباری: ۲۲۱/۶، وعمدة القاری: ۱۵/۴۱).

⁵ (کشف الباری، کتاب الجهاد: ۲/۳۷۹-۳۸۵، باب الحرب خدعة).

⁶ (قوله: عن جابر بن سمره رضي الله عنه: ”الحديث، اخرجه البخاری فی کتاب الانبياء ايضاً، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (۳۶۱۹)، وکتاب الايمان والنذور، باب كيف كانت يمين النبي ﷺ؟ رقم (۶۶۲۹)، ومسلم: کتاب الفتن..... باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر الرجل..... رقم (۷۳۲۷-۷۳۲۹)).

رجال الحديث

- ① اسحاق: دا اسحاق بن ابراهيم بن راهويه رحمته الله دې ابوعلی جیانی رحمته الله لیکلې دی چې ما یو راوی کله هم د دوی طرفته د نسبت او نسب ذکر کولو سره لیدلې نه دې، یعنې دا نه معلومیده چې د اسحاق نه څوک مراد دی؟ لیکن وروستو بیا دا حدیث شریف مونږ ته هم دې سیاق او مضمون سره په مسند اسحاق کښې ملار شو نو غالب گمان هم دادې چې ددې نه مراد ابن راهویه دې.
- د اسحاق بن راهویه تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.
- ② جریر: دا جریر بن عبد الحمید رحمته الله دې د دوی حالات په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم آیام معلومة" کښې بیان شوې دی.
- ③ عبد الملك: دا عبد الملك بن عمیر کوفی رحمته الله دې.
- ④ جابر بن سمرة: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن سمرة رضی الله عنه دې ددې حدیث شریف مضمون بعینه هم هغه دې کوم مضمون چې د تیر شوې حدیث مبارک وو. څلورم حدیث شریف د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه دې.
- ۲۹۵۴: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَنَانٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ الْقَيْسِيُّ حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَجَلْتُ لِي الْقَنَائِمُ». [ر: ۳۲۸]

رجال الحديث

- ① محمد بن سنان: دا محمد بن سنان باهلی رحمته الله دې د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سئل علما وهو....." کښې تیره شوې ده.
- ② هشيم: دا هشيم بن بشير واسطی رحمته الله دې.
- ③ سیار: دا سیار بن ابی سیار وردان واسطی رحمته الله دې.

① فتح الباری: ۲۲۱/۶، وشرح الکرماني: ۹۴/۱۳، و مسند اسحاق)۔

② کشف الباری: ۴۲۸/۳)۔

③ کشف الباری: ۲۶۸/۳)۔

④ د دوی د حالاتو دپاره او گوری، کتاب الاذان، باب اهل العلم والفضل احق بالامامة)۔

⑤ د دوی د حالاتو دپاره او گوری، کتاب الاذان، باب وجوب القراءة للامام.....)۔

⑥ قوله: جابر بن عبد الله.....: الحديث، مر تخريجه في كتاب التميم)۔

⑦ کشف الباری: ۵۳/۳)۔

④ یزید الفقير: دا یزید بن صهيب کوفی رضی اللہ عنہ دې چې په الفقير باندې مشهور دې. ^(۱)

⑤ جابر بن عبدالله: دا مشهور انصاری صحابی حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ دې. ^(۲)
دلته امام بخاری رحمہ اللہ د حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ د حدیث صرف یوه جمله ذکر کړې ده. دا حدیث پوره په کتاب التیمم کېنې راغلې دې. په هغې کېنې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دا ارشاد مبارک دې چې: «أعطيت خمساً.....» «ما ته خاص طور سره د الله تعالی له طرفه پنځه څیزونه راکړي شوي دي چې زما نه مخکېنې چاته ورکړي شوي نه وو. لکه د یو میاشت په مسافت (فاصله) باندې د رعب او دبدې په ذریعې سره زما نصرت کړې شوې دې او ټوله زمکه زما دپاره د مانځه ځای او د پاکوالي ذریعه ګرځولې شوې ده. نو زما د امت هر سړي چې کوم ځای کېنې هم د مانځه وخت بیا مومی نو مونځ دې او کړي او زما دپاره غنیمتونه حلال کړي شوي دي حالانکه زما نه مخکېنې دا غنیمتونه د چا دپاره حلال نه وو او ما ته شفاعت راکړي شوې دې او زما نه مخکېنې به انبیاء کرام صلی اللہ علیہ وسلم د یو قوم دپاره خاص طور سره راستولې کیدل او زما رالیرل عام طور د ټول انسانیت دپاره شوې دي. ^(۳)

غنیمت او سابقه امتونه: علامه خطابی رحمہ اللہ لیکلې دی چې په تیر شوي امتونو کېنې به خلق په دوه قسمه وو، یو خو هغه خلق چې هغوی ته په جهاد او قتل و قتال کېنې اجازت نه وو نو هغوی ته به غنیمت هم نه ملاویده او دویم قسم هغه خلق وو چې په قتال کېنې خو به شریکیدل لیکن که هغوی به مال غنیمت حاصل کړو نو ددې هغې خوراک د هغوی دپاره حلال نه وو بلکه یو آسمانی اور به راغی او هغه د غنیمت ټول مال به یې اوسوزو. ^(۴)
په غنیمت کېنې تصرف، ددې خوراک صرف د محمد صلی اللہ علیہ وسلم او د دوی مبارک د امت خصوصیت دې. ^(۵) بلکه په قرآن پاک کېنې خو دپته حلالاً طیباً وئیلې شوې دي. ^(۶) د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ په یو روایت کېنې راغلې دي: «أطيب کسب المسلم سهمه فی سبیل الله» ^(۷)

^(۱) د هشيم، سيار او د یزید الفقير د حالاتو دپاره او گوري: کتاب التيمم، باب التيمم.

^(۲) د دوی د حالاتو دپاره او گوري، کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين.....

^(۳) او گوري، صحيح البخاري، کتاب التيمم، باب التيمم، رقم (۳۳۵).

^(۴) فتح الباري: ۱/۴۳۸، و اعلام الحديث للخطابي: ۱/۳۳۴، کتاب التيمم، رقم (۳۳۵).

^(۵) قال ابن رجب الحنبلي: «اما احلال الغنائم له ولائته خاصة، فقد روى ان من كان قبلنا من الانبياء كانوا يحرقون الغنائم، وفي حديث عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده، عن النبي صلی اللہ علیہ وسلم: ((واحللت لي الغنائم اكلها، وكان من قبلي يعظمون اكلها، وكانوا يحرقونها))». فتح الباري: لابن رجب: ۱/۳۱۵، تحت رقم (۳۳۵)، وحديث عمر بن شعيب اخبره احمد في مسنده: ۲/۲۲۲، مسند عبدالله بن عمرو بن العاص، رضی اللہ عنہ، رقم (۷۰۸).

^(۶) قال الله تعالى: (فكلوا مما غنمتم حلالاً طيباً) (الانفال: ۶۹).

^(۷) او گوري، التمهيد لابن عبد البر: ۳/۱۳۴، حديث خامس لربيع بن عبد الرحمن..... وكنز العمال: ۴/۲۸۵، عن ابن عباس رضی اللہ عنہ، رقم (۱۰۵۶۱)، كتاب الجهاد، والجامع الصغير مع الفيض: ۱/۶۹۹، رقم (۱۱۲۳).

ددې په تشریح کښې علامه مناوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی:

«ی مایکسه من غنیمه ولی سلب قتیل ودحوما لان ما حصل بسبب الحرص علی لصرة دین الله و دیل درجه الشهادة لا شی ا طیب منه، فهو افضل من البیعم وغیره مباحر لانه کسب المصطفی صلی اللہ علیہ وسلم و حرافته، لا ترى ال قوله: ”جعل رقی تحت ظل رمی“ فافضل الکسب مطلقاً سهم الغازی لما ذکر.....» (۱)
ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت واضح دې، کوم چې په دې جمله کښې دې، اخلتل الغنائم». پنځم حدیث د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې.

۲۹۵۵: (۱) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْوَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «تَكْفُلُ اللَّهُ لِمَنْ جَاهَدَ فِي سَبِيلِهِ، لَا يُغْرِبُهُ إِلَّا الْجَهَادُ فِي سَبِيلِهِ وَتُصَدِّقُ كَلِمَاتِهِ، بِأَنْ يَدْخُلَهُ الْجَنَّةَ، أَوْ يُرْجَعَهُ إِلَى مَسْكِنِهِ الَّذِي خَرَجَ مِنْهُ { مَعَ مَا نَالَ } مِنْ أَجْرِ أُوغْنِيْمَةٍ». (ار: ۱۳۶)

رجال الحديث

- ① اسماعیل: دا مشهور محدث اسماعیل بن ابی اویس رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، ”باب من کره ان یعود فی الکفر کباکره.....“ کښې تیره شوې ده. (۲)
- ② مالک: دا امام دارالهیجرة حضرت امام مالک بن انس رضی اللہ عنہ دې د دوی حالات د ”بدع البوی“ په ”الحديث الثاني“ کښې تیر شوې دي. (۳)
- ③ ابو الزناد: دا ابو الزناد عبد الله بن ذکوان رضی اللہ عنہ دې.
- ④ الاعرج: دا عبدالرحمن بن هرمز رضی اللہ عنہ دې. د دې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الايمان، ”باب حب الرسول.....“ کښې راغلې ده. (۴)
- ⑤ ابوهریره: د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ حالات په کتاب الايمان، ”باب امور.....“ کښې تیر شوې دي. (۵)

(۱) فیض القدير شرح الجامع الصغير: ۱/۶۹۹، حرف الهمزة.

(۲) قوله: عن ابی هريرة رضی اللہ عنہ: ”الحديث، مر تخريجه فی کتاب الايمان، باب الجهاد من الايمان، كشف الباری: ۳۰۱/۲.

(۳) كشف الباری: ۱۱۳/۲.

(۴) كشف الباری: ۲۹۰/۱، تفصیلی حالاتو دپاره اوگوری، كشف الباری: ۸۰/۲.

(۵) كشف الباری: ۱۰/۲-۱۱.

(۶) كشف الباری: ۶۵۹/۱.

د حدیث شریف ترجمه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمائی چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیيلي دی چې الله تعالی د هغې کس ضمانت اخستلې دې څوک چې د هغه په لاره کښې جهاد کوي، هغه لره خپل کور نه صرف جهادى سبيل الله او د الله تعالی د کلماتو تصدیق وېستلې وی، چې دې به د شهادت په صورت کښې جنت کښې داخلوی او یا به نې د غازی کیدو په صورت کښې د خپل کور طرفته واپس کړی. د کوم ځای نه چې دې تلې وو، هغه اجر او غنیمت سره کوم چې دده حاصل کړو، یعنې په دواړو صورتونو کښې دې کامیاب دې.

خبر داوي: ددې حدیث پوره تشریح په کتاب الایمان او کتاب الجهاد کښې تیرې شوې ده. د ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ددې شریف مناسبت ترجمه الباب سره په دې کلمه کښې دې: «أَوْغْنِيْمَةً»

شېرم حدیث شریف هم د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ دې.

۲۹۵۲. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مَنِيَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «عَزَّابِي مِنَ الْأَنْبِيَاءِ فَقَالَ لِقَوْمِهِ لَا يَتَّبِعْنِي رَجُلٌ مَلَكَ بَضْعَ امْرَأَةٍ وَهُوَ يَرِيدُ أَنْ يَبْنِيَ بِهَا وَلَمَّا يَنْتَهِ بِهَا، وَلَا أَحَدٌ بَنَى بُيُوتًا وَلَمْ يَرْفَعْ سُقُوفَهَا، وَلَا أَحَدٌ اشْتَرَى غَنَمًا أَوْ خِلْفَاتٍ وَهُوَ يَنْتَظِرُ وَلَدَهَا. فَقَزَا قَدًا مِنَ الْقَرْيَةِ صَلَاةَ الْعَصْرِ أَوْ قَرِيبًا مِنْ ذَلِكَ فَقَالَ لِلشَّمْسِ إِنَّكَ مَأْمُورَةٌ وَأَنَا مَأْمُورٌ، اللَّهُمَّ احْبِسْهَا عَلَيْنَا. فُحِبْتُ، حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَلَيَّ، فَجَمَعَ الْغَنَائِمَ، فَجَاءَتْ - يَعْنِي النَّارَ - لِتَأْكُلَهَا، فَلَمْ تَطْعَمْهَا، فَقَالَ إِنَّ فِيكُمْ غُلُولًا، فَلْيَبْأِغْنِي مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ رَجُلٌ. فَلَزِقَتْ يَدُ رَجُلٍ بِيَدِهِ فَقَالَ فِيكُمْ الْغُلُولُ. فَلْتَبْأِغْنِي قَبِيلَتَكَ، فَلَزِقَتْ يَدُ رَجُلَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةٍ بِيَدِهِ فَقَالَ فِيكُمْ الْغُلُولُ، فَجَاءُوا بِرَأْسٍ مِثْلِ رَأْسِ بَقَرَةٍ مِنَ الدَّهَبِ فَوَضَعُوهَا، فَجَاءَتِ النَّارُ فَأَكَلَتْهَا، ثُمَّ أَحَلَّ اللَّهُ لَنَا الْغَنَائِمَ، رَأَى ضَعْفَنَا وَعِزَّنَا فَأَحَلَّهَا لَنَا». [۴۸۶۲]

رجال الحديث

① محمد بن العلاء: دا محمد بن العلاء همدانی کوفی رضی اللہ عنہ دې. ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې راغلې ده.

(۱) کشف الباری، کتاب الایمان: ۲/۳۰۵-۳۱۴، و کتاب الجهاد: ۱/۶۸-۱۱۲، ۱۱۵-.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۴۲.

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضی اللہ عنہ: "الحديث أخرجه البخاري، كتاب النكاح، باب من أحب البناء قبل الغزو، رقم (۵۱۵۷)، ومسلم، كتاب الجهاد، باب تحليل الغنائم لهذه الأمة خاصة، رقم (۴۵۵۵)."

(۴) کشف الباری: ۳/۴۱۳-.

(۴) ابن المبارک دا حضرت عبداللہ بن مبارک رضی اللہ عنہ دې د دوی اجمالی تذکرہ د تہذیب الوسی "په
"تحدیث الخامس" کښې راغلې ده.)

(۵) معمر دا ابو عروہ معمر بن راشد ازدی رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکرہ هم د تہذیب الوسی "په الحدیث
"الخامس" کښې تیر شوی ده.)

(۶) همام بن منبہ دا د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ مشهور شاگرد حضرت همام بن منبہ رضی اللہ عنہ دې د
دوی حالات په کتاب الايمان، "باب من حسن اسلام المرء....." کښې تیر شوي دي.)

(۷) ابو هريره د حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ تذکرہ په کتاب الايمان، "باب امور الايمان" کښې تیر شوي
د دي.)

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه

وسلم: غزا نبي من الانبياء: حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ فرمائي چې نبي ﷺ او فرمايل چې
په انبياء کرامو کښې يو نبي قتال او کړو غزا فعل ماضی ده ليکن د مضارع په معنی کښې
ده مطلب دا دې چې د غزوې او د قتال اراده ئې او کړه.)

داني خوک وو؟ د قاضي عياض، ابن اسحاق (۱)، امام حاکم (۲) او د جمهور محدثينو او علماء
کرامو رائي هم دا ده چې دا نبي حضرت يوشع بن نون عليه السلام وو. چې د بني اسرائيلو طرفته
را ليرلي شوي وو.)

ددې تصديق او تايد د هغه حديث شريف نه هم کيږي کوم چې امام احمد رضی اللہ عنہ په خپل
"مسند" کښې د هشام عن محمد بن سيرين عن ابي هريره رضی اللہ عنہ طريق نه نقل کړې دې چې د
نبي کریم ﷺ ارشاد مبارک دې: ان الشمس لم تحبس ليلها الا ليوشع بن نون ليالي سار الى بيت
القدس....." (۳) دا حديث شريف مرفوع هم دې او صحيح هم دې.)

(^۱) كشف الباري: ۱/۴۶۲.

(^۲) كشف الباري: ۱/۴۶۵.

(^۳) كشف الباري: ۲/۴۲۸.

(^۴) كشف الباري: ۱/۶۵۹.

(^۵) فتح الباري: ۶/۲۲۱، وتحفة الباري: ۳/۵۴۴.

(^۶) عمدة القاري: ۱۵/۴۲، وطرح التثريب في شرح التقریب للعراقي: ۶/۱۹۷۶، باب الغنيمة.....

(^۷) فتح الباري: ۶/۲۲۱، والمستدرک للحاکم: ۲/۱۳۹-۱۴۰، کتاب قسم الفی: رقم (۲۶۱۸).

(^۸) فتح الباري: ۶/۲۲۱، وعمدة القاري: ۱۵/۴۲، وارشاد الساري: ۵/۲۰۶، وشرح الابي على مسلم: ۲/۵۸، وتحفة

الباري: ۳/۵۴۴.

(^۹) مسند احمد: ۲/۳۲۵، مسند ابي هريرة، رقم (۸۲۹۸).

(^{۱۰}) فتح الباري: ۶/۲۲۱.

لیکن ابن بطال رحمہ اللہ واقعہ حضرت داؤد علیہ السلام طرفته منسوب کړې ده او د باب د حدیث د الفاظو نسبت ئې د هغوی طرفته کړې دې. رحمہ اللہ، حافظ وائی چې ماته په هیڅ یو مسند حدیث کښې دا خبره ملاو نه شوه البته خطیب بغدادی په خپل تالیف *ذم النجوم* "کښې د ابو حذیفه د طریق نه او امام بخاری رحمہما اللہ په *المبتدا* "کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ د طریق نه یو روایت نقل کړې دې، د هغې خلاصه داده چې د حضرت یوشع علیہ السلام قوم د هغوی نه مطالبه اوکړه چې مونږ ته د مخلوقاتو د ابتداء او زمونږ د مقرر وختونو د مرگ، په باره کښې حال احوال بیان کړئ، هغوی د قوم دا مطالبه پوره کړه، اوس هر سړی ته د خپل مرگ وخت معلوم شوې وو. حالات هم په دې طریقہ باندې روان وو تردې چې حضرت داود علیہ السلام تشریف راوړلو او هغوی دوی سره په حال کښې چې دوی کافران شوې وو، د قتل اراده اوکړه او لښکر ئې راوستلو نو دوی هم د حضرت داود علیہ السلام د مقابلې کولو دپاره خپل کسان روان کړل لیکن هغه کسان ئې روان کړل چې د کومو خلکو مرگ کښې وخت باقی وو. اوس د جنگ نتیجه دا شوه چې د حضرت داود علیہ السلام لښکریان خو شهیدان شو لیکن په دوی کښې څوک هم مړ نه شو، حضرت داود علیہ السلام الله تعالی ته شکایت اوکړو او د الله تعالی نه ئې مدد او غوښتلو نو الله تعالی په دوی باندې نمر اودرولو چې نمر ډوب نه شی، دغه شان ورځ اوږده شوه او په کافرانو باندې شپه ورځ وده شو او خپل حساب ترینه هیر شو، دغه شان پرې حضرت داود علیہ السلام قابو او موندلو. حافظ ابن حجر رحمہما اللہ ددې روایت د نقل کولو نه پس لیکي:

"واستاده ضعیف جداً، وحديث أبي هريرة البشار اليه عند أحمد أولى فان رجال استأده محتج بهم في الصحيح، فالمبتدأ نهالم تحبس الاليوشع" رحمہما اللہ

ایا د نمر اودریدل (نه ډویدل)، صرف حضرت یوشع علیہ السلام سره خاص دی؟ د پورتنی تفصیل نه هم دا معلومېږي چې د نمر د اودریدلو واقعہ صرف د حضرت یوشع علیہ السلام سره شوې وه، د مسند احمد شریف د پورتنی ذکر کړده حدیث نه حصر معلومېږي، "ان الشمس لم تحبس لبشار الاليوشع بن دون...." لیکن څه نور واقعات چې صحیح سندونو سره روایت شوې دي، د هغې نه دا حصر باطل معلومېږي چې دا واقعہ صرف حضرت یوشع علیہ السلام سره خاص نه ده.

لکه ابن اسحاق په *المبتدا* "کښې د یحیی بن عروة بن الزبیر عن ابيه د طریق نه نقل کړې دي چې کله الله تعالی حضرت موسی علیہ السلام ته حکم اوکړو چې بنی اسرائیل خان سره کړه او د مصر نه اوځئ اوکړئ نو دا حکم ئې هم ورکړو چې خپل خان سره د حضرت یوسف علیہ السلام تابوت هم واخلي. د الله تعالی په حکم سره دوی د حضرت یوسف علیہ السلام تابوت تلاش کوو لیکن هغه دوی پیدا نه کړې شو، تردې چې د سحر رنډا په خوریدو شوه نو ددې نه مخکښې حضرت موسی علیہ السلام بنی اسرائیلو سره وعده کړې وه چې د صبا په راختلو (طلوع فجر) باندې

(۱) شرح ابن بطال: ۱۳۵/۵، باب استئذان الرجل الامام.....

(۲) فتح الباری: ۲۲۱/۶.

به روانگی کوو، ددې وځې نه هغوی الله تعالی ته دعا او کړه چې طلوع فجر هغه وخت پورې مؤخر کړې شی چې کله د یوسف عليه السلام د تابوت ذمه دارئ نه فارغ شم نو الله تعالی د هغوی دا دعا قبوله کړه.^(۱)

ددې نه علاوه د نبی کریم صلی الله علیه و آله په باره کښې د تاریخ مختلفو غالمانو لیکلې دي چې د معراج د شېبې په سحر باندې نبی صلی الله علیه و آله د مکې مکرّمې قريشو ته او وښل چې ما ستاسو هغه قافله لیدلې ده کومې چې سره د تجارت مال او سازوسامان دې او هغه قافله به د ورځې په ختمیدو باندې ښکاره کیږي لیکن د قافلې د رارسیدلو نه مخکښې نمر په ډوښدو شونو نبی صلی الله علیه و آله د الله تعالی په دربار کښې خپل درخواست پیش کړو چې نمر او درولې شی نو نمر او درولې شو تردې چې هغه قافله راوړسیدله. د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه کلمات دادی: "ان النبی صلی الله علیه وسلم امر الشمس، فتأخرت ساعة من نهار"^(۲)

ددې ټولو واقعاتو نه دا خبره معلومېږي چې د نمر او دریدل صرف د حضرت یوشع عليه السلام خصوصیت نه دې او په هغوی کښې دا خبره منحصر هم نه ده بلکه دغه شان نور واقعات هم شته. د حصر حدیث او د مذکوره واقعاتو مینځ کښې تطبیق: د حضرت موسی عليه السلام واقعه بنیاد جوړول او بیا د مسند احمد د حصر والا حدیث باندې اشکال کول صحیح نه دی. دا ځکه چې د حضرت یوشع بن نون عليه السلام د واقعې تعلق د نمر د ډوښدو سره دې او د حضرت موسی عليه السلام د واقعې تعلق د طلوع فجر سره دې، یعنې هغه د ماښام واقعه ده او دا د سحر واقعه ده. ددې وځې نه د حضرت یوشع عليه السلام دپاره د نمر او دریدل ددې خبرې سره منافې نه دی چې د هغوی نه علاوه د بل چا دپاره د طلوع فجر او دریدل نه وی شوي.^(۳) هرچه د نبی صلی الله علیه و آله د معراج شریف د واقعې د سحر خبره ده نو د هغې جواب دادې چې د حصر والا په حدیث شریف کښې د حصر تعلق د سابقه انبیاء کرامو عليهم السلام سره دې، مطلب دادې چې زمونږ د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه وړاندې د نمر او دریدل صرف د حضرت یوشع عليه السلام دپاره شوي دی نو په دې کښې ددې خبرې هیڅ نفی نشته چې دنمر او دریدل دهغوی نه پس زمونږ د نبی کریم صلی الله علیه و آله دپاره نه شی کیدې.^(۴) امام سدی رحمته الله علیه ددې واقعې په باره کښې فرمائی:

"ان الشمس کادت أن تغرب قبل أن يقدم ذلك العیر، فدعا الله عزوجل، فحبسها حتى قدموا کما وصف لهم.... فلم تجس الشمس على أحد الا عليه ذلك اليوم، وعلى یوشع بن نون....."^(۵)

(۱) پورته حواله، وعمدة القاری: ۴۳/۱۵.

(۲) پورته حواله جات، وحدیث جابر اخرجه الطبرانی فی "الاوسط": ۴/۲۲۴، باب من اسمه ابراهیم، رقم (۴۰۳۹). بسند حسن. کما قال الحافظ فی الفتح: ۲۲۱/۶، وطرح التثريب: ۱۹۷۸/۶، واخرجه البيهقي فی دلائل النبوة: ۴۰۲/۲. بسنده عن اسماعيل بن عبد الرحمن القرشي، تحت باب الاسراء برسول الله صلی الله علیه و آله من المسجد....

(۳) فتح الباری: ۲۲۱/۶.

(۴) پورته حواله.

(۵) عمدة القاری: ۴۳/۱۵، وشرح الايبي علی مسلم: ۵۸/۲.

د نمر د واپس کیدو واقعات پورته چې کوم واقعات ذکر شو نو ددې تعلق اودریدو سره وو. خواه سحر وی یا ماښام، ددې نه علاوه د تاریخ او د سیر په کتابونو کېنې د نمر د واپس کیدو واقعات هم ملایویری، یعنی هغه واقعات چې په هغې کېنې د یو شخصیت دپاره نمر د پریوتلو نه پس دوباره د واپس کیدو تذکره ده. لاندې د هغې واقعاتو تذکره کولې شی

① په دې ضمن کېنې د ټولو نه اولنې واقعه د حضرت سلیمان عليه السلام په باره کېنې مشهوره ده. د قرآن کریم په دې آیتونو کېنې د هغې ذکر د بعضې مفسرینو د وینا مطابق، راغلې دې:

﴿اذ عرض عليه بالعش الصافات الحياد، فقال ان احببت حب الخير عن ذكر ربى حق توارت بالحجاب، ردوها

على ففلق مسحاً بالسوق والاعناق﴾^(۱)

ددې آیتونو خلاصه داده چې یو ماښام حضرت سلیمان عليه السلام ته اسونه د کتلو دپاره راوستي شو. دوی مبارک په دې کار کېنې دومره قدرې مشغول شو چې د مازیگر مونځ ترینه پاتې شو او نمر پریوتلو، وروستو ورته خبر اوشو نو دوباره ئې د اسونو د راوستلو حکم اوکړ او په توره باندې ئې د هغوی څټونه او خپې وهل شروع کړل. دا خلاصه د مشهور تفسیر مطابق ده او په دې کېنې د «ردوها» ضمیر د اسونو طرفته راجع کیږي لیکن بعضې مفسرینو (شعلی او بغوی وغیره) د ددې ضمیر مرجع نمر ښودلې دې او وائی چې سلیمان عليه السلام د نمر د واپس کولو وئیلې وو. د هغوی درخواست قبول کړې شو. نمر واپس کړې شو. دغه شان هغوی د مازیگر مونځ اوکړو. لیکن د محققینو علماؤ په نزد دا واقعه ثابته نه ده او د جمهورو مفسرینو رائي هم داده چې د «ردوها» ضمیر د مونث اسونو طرفته راجع کیږي.

حافظ فرمائی: «أورد هذا الأثر جماعة ساکتین علیه جازمین بقولهم: "قال ابن عباس: قلت لعلی: "وهذا لا یشیت عن ابن عباس ولا عن غیره، والشایب عن جمهور أهل العلم بالتفسیر من الصحابة ومن بعدهم أن الضمیر المؤنث فی قوله «ردوها» للخیل، والله أعلم»^(۲)

البته بعضې مفسرین مذکوره واقعې ته صحیح وائی او دا د حضرت سلیمان عليه السلام معجزه ئې ګرځوي، علامه قرطبي رحمته الله فرمائی:

"قلت ومن قال ان الهاء فی «ردوها» ترجع للشمس، فذلك من معجزاته"^(۳)

(۱) سورة ص: ۳۱-۳۳.

(۲) ددې آیتونو د تفسیر دپاره اوګوری، کشف الباری، کتاب التفسیر، ص: ۵۵۵.

(۳) فتح الباری: ۲۲۲/۶، وتفسیر البغوی: ۱/۴، وتفسیر النبی: ۳۹/۴.

(۴) فتح الباری: ۲۲۲/۶، وعدة القاری: ۴۳/۱۵.

(۵) فتح الباری: ۲۲۲/۶.

(۶) الجامع لاحکام القرآن للقرطبي: ۱۵/۱۹۷.

⑤ دویمه واقعه د حضرت نبی اکرم ﷺ ده. قاضی عیاض رحمته وغیره فرمائی چې په غزوۀ خندق کښې په قتال کښې د مشغولیت د وجې نه د نبی صلی الله علیه و آله او د صحابه کرامو رضی الله عنهم نه د مازیگر مونځ پاتې شوې وو. تردې چې نمر پریوتلو نو نبی صلی الله علیه و آله په بارگاه الهی کښې خپل درخواست پیش کړو. هغه قبول کړې شواو نمر واپس کړې شو بیا ټولو د مازیگر مونځ او کړو دې واقعې ته امام طحاوی رحمته صحیح وئیلې دی او راویان یې ثقه گرځولې دي (۱).

⑥ دویمه واقعه د حضرت علی رضی الله عنه ده. ددې تخریج امام طحاوی رحمته په دوو طریقو سره کړې دې او دواړو طریقو ته یې صحیح او ثابت وئیلې دی.

حضرت اسماء بنت عمیس رضی الله عنها فرمائی: کان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوحى اليه، و رأسه في حجر علي، فلم يصل العصر حتى غربت الشمس، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "صليت يا علي؟" قال: لا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "اللهم، انه كان في طاعتك وطاعة رسولك، فاردد عليه الشمس". قالت اسماء: فزيتها غريت، ثم رأيتها طلعت، بعدما غربت (۲).

مطلب دا دې چې په رسول الله مبارک صلی الله علیه و آله وحي نازلیده او د هغوی سر مبارک د حضرت علی رضی الله عنه په غیبه کښې وو. حضرت علی رضی الله عنه د مازیگر مونځ نه وو کړې او نمر پریوتلې وو. نبی صلی الله علیه و آله ترینه تپوس او کړو چې انې علی. تاسو مونځ کړې دې؟ نو هغوی جواب ورکړو چې نه جی. نبی صلی الله علیه و آله د الله تعالی په دربار کښې عرض او کړو چې انې الله! علی ستا او ستا د رسول په اطاعت او خدمت کښې مشغول وو نو دده دپاره نمر دوباره واپس کړه. حضرت اسماء وائی چې ما نمر اولیدو نو پریوتلې وو. بیا مې اولیده نو دا مشاهده مې اوکړه چې هغه د پریوتلو نه پس دوباره راختلې دې.

ددې حدیث شریف په دویم طریق کښې حضرت اسماء رضی الله عنها دا هم فرمائی:

ثم قام علي، فتوضا وصلى العصر، ثم غابت، وذلك في الصبغة غزوة خيبر (۳).

بیا حضرت علی رضی الله عنه پاسیدلو، اودس یې اوکړو او د مازیگر مونځ یې اوکړو. بیا نمر

(۱) ددې تخریج د قاضی عیاض د وینا مطابق امام طحاوی کړې دې لیکن مونږ ته دا حدیث په شرح مشکل الآثار کښې خو ملاو نه شو، حافظ ابن حجر ته هم ددې په نسبت کښې تامل دې لیکن په واقعه باندې هغوی څه تنقید نه دې کړې، غالباً هغوی دا قصه صحیح مني، هم دا حالت د علامه عینی رحمته هم دې. هغوی ددې واقعې د نقل کولو نه پس په دې باندې خاموشی اختیار کړې ده. انظر الفتح: ۲۲۲/۶، والعمدة: ۴۳/۱۵، او علامه ذهبی رحمته ددې واقعې تغلیط کړې دې، او گوړی، تنزیه الشریعة المرفوعة: ۱/۳۷۹.

(۲) شرح مشکل الآثار: ۹۲/۳، باب: ۱۶۵، بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه و آله فی مسالته الله عزوجل ان يرد الشمس..... رقم (۱۰۶۷)، والمعجم الكبير للطبراني: ۱۵۰/۲۴ - ۱۵۲، رقم (۳۹۰ - ۳۹۱)، و روی اوله ابن ابی عاصم فی کتاب السنة: ۲۲۶، رقم (۱۳۲۳).

(۳) شرح مشکل الآثار: ۹۲/۳، باب: ۱۶۵، بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه و آله فی مسالته الله عزوجل ان يرد الشمس..... رقم (۱۰۶۸).

پریو تلو او دا د صهبا، د خانی واقعہ ده، د غزوہ خیبر ورځې دي.
امام طحاوی رحمہ اللہ ددې حدیث د نقل کولو نه خو صفحې پس لیکي:

وکل هذه الاحادیث من علامات النبوة.

وقد حکى لى بن عبد الرحمن بن البغيرة، عن أحمد بن صالح، أنه كان يقول: لا ينبغي لمن كان سبيله العلم

التخلف عن حفظ حديث أسماء الذي رواه لأئعنه لأنه من أجل علامات النبوة“ (۱)

چې دا ټول حدیثونه د نبوت د علاماتو نه دي او ماته علی بن عبد الرحمن د احمد بن صالح قول نقل کولو سره او فرمائیل چې هغوی به فرمائیل چې د هیڅ یو عالم دپاره هم دا مناسب نه دی چې هغه د حضرت اسماء رضی اللہ تعالیٰ عنہا ددې حدیث نه اجتناب او کړې ځکه چې دا حدیث د نبوت د لویو علاماتو نه دي.

ددې نه علاوه حافظ ابن حجر، علامه عینی، امام قرطبی، امام ابو الفضل عراقی او د هغوی جلیل القدر خوئی ابو زرعه عراقی رحمہم اللہ وغیره هم دې حدیث او دې واقعې ته صحیح وئیلې دي (۲) لیکن بل طرفته بعضې محدثینو دا حدیث موضوع او باطل ښودلې دي چې په هغوی کښې ابن الجوزي (۳)، ابن تیمیة (۴)، ذهبي (۵)، ابن کثیر (۶)، ابن عساکر او جوزقانی رحمہم اللہ (۷) په شان امامان شامل دي. (۸) امام ابن تیمیة رحمہ اللہ خو ددې حدیث په بنیاد باندې امام طحاوی رحمہ اللہ د ډیر سخت تنقید نشانه ګرځولې ده او وائی چې ده ته د احادیثو د تللو او د هغې د سندونو د صحت او د کمزورتیا په معلومولو کښې څه زیات مهارت حاصل نه وو (۹).

امام طحاوی او حدیث رد الشمس لعلی: هرچه د امام طحاوی رحمہ اللہ مناقب او صفات دي نو د هغې د بیانولو خو دا موقع نه ده، پاتې شو حدیث د حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دپاره د نمر د واپس کیدو والا، او په دې بنیاد باندې امام طحاوی د تنقید نشانه ګرځول، دا خو بالکل صحیح نه دي. ددې وجه دا ده چې ددې حدیث نقل کوونکې صرف حضرت امام طحاوی رحمہ اللہ نه دي،

(۱) پورته حواله، ص: ۹۷-۹۸.

(۲) الفتح: ۲۲۲/۶، والعمدة: ۴۳/۱۵، وطرح التثريب التقریب: ۱۹۷۸/۶-۱۹۷۹، وتفسیر القرطبي: ۱۹۷/۱۹۷، وايضا صححه القاضي عياض في الشفاء: ۱/۱۷۷، والخفاجي في شرحه تسيم الرياض للشفاء: ۳۸۶-۲۸۳/۳، القسم الاول، فصل انشفاق القمر وحبس الشمس.

(۳) كتاب الموضوعات: ۱/۲۶۶، باب في فضائل علي رضي الله عنه، الحديث الحادي عشر، في رد الشمس له.

(۴) منهاج السنة النبوية: ۴/۱۸۹، فصل، قال الرافضي..... التاسع، رجوع الشمس له.....

(۵) تنزيه الشريعة المرفوعة: ۱/۳۷۹، الفصل الثاني، رقم (۱۰۴).

(۶) البداية والنهاية لابن كثير: ۶/۸۱.

(۷) الاباطيل والمناكير: ۱/۱۵۸، بحواله تعليقات شرح مشكل الآثار: ۳/۹۳.

(۸) فتح الباري: ۲۲۲/۶، تعليقات شرح مشكل الآثار: ۳/۹۳.

(۹) منهاج السنة لابن تيمية: ۴/۱۸۹.

بلکه د طبرانی (۱)، بیهقی (۲)، او د امام حاکم (۳) په شان محدثین هم دا حدیث روایت کوی (۴). ددې وجه نه دا حدیث بالکل رد کول ممکن نه دی.

هم دا وجه وه چې د حافظ ابن حجر (۵) په شان جلیل القدر د حدیث رد کوونکي هم دا د نبی کریم (ﷺ) معجزه بنودلو سره فرماني:

”وقد اعطانا ابن الجوزي بالبراهين في ”الموضوعات“، وكذا ابن تيمية في ”كتاب الرد على الروافض“ في زعم وضعه، والله اعلم“ (۶).

ابن تيمیه چې په امام طحاوی (۷) کوم تنقید کړې دې نو ددې جواب علامه کوثری مصری ورکړې دې چې ددې الزام بنیاد دادې چې امام طحاوی د ”رد الشمس لعل“ حدیث صحیح ګرځولي دې او د خبره د ابن تيمیه د خیال خلاف ده، ابن تيمیه دا د روافضو شرارت ګنړۍ دا د عناد نه سوا هیڅ نه دی ځکه چې نورو ډیرو محدثینو هم ددې حدیث شریف تصحیح کړې ده، خواه ابن تيمیه په دې باندې خوشحاله وی یا خفه (۸) والله اعلم بالصواب

قوله: فقال لقومه: لا يتبعني رجل ملك بضع امرأة وهو يريد أن يبنى بها، ولما

بين بها...: نو حضرت یوشع (ع) خپل قوم ته اوونیل چې ماسره دې داسې سپړ سفر نه کوی چې هغه اوس اوس (تازه) نکاح کړې وی او خپلې بی بی ته تلل غواړي ځکه چې اوسه پورې هغه ورغلي نه دي.

حضرت یوشع (ع) د جهاد دپاره د روایتیدو نه مخکښې یو اعلان اوکړو چې داسې قسم خلق دې ماسره په سفر کښې نه ځي، چې هغوی اوس اوس نکاح کړې وی او بی بی سره ئې ملاقات شوې نه دي او غواړي چې زما ملاقات ورسره اوشي.

”بضع“ د بآء ضمي سره لوستلې شی او ددې معنی نکاح ده، دغه شان ددې معنی شرم ګاه او جماع هم راځي او دلته درې واړه معنې صحیح دي، دغه شان ددې لفظ اطلاق په مهر او په طلاق باندې هم کیږي، جوهری د ابن السکیت نه د بضع معنی نکاح نقل کړې ده،

(۱) المعجم الكبير للطبراني: ۲۴/۱۵۰-۱۵۲، حدیث اسماء بنت عميس، رقم (۳۹۰-۳۹۱)، وايضا اخرجه السيوطي في الخصائص الكبرى: ۲/۸۲، باب رد الشمس بعد غروبها)۔

(۲) لم اجده في مطبوعاته، والله اعلم بالصواب)۔

(۳) لم اجده في مطبوعاته، والله اعلم بالصواب)۔

(۴) فتح الباري: ۶/۲۲۱)۔

(۵) فتح الباري: ۶/۲۲۲)۔

(۶) الحاوي في سيرة الامام الطحاوي، ص: ۱۳، ددې بحث سره متعلق د مزيد وضاحت او تفصيل دپاره اوګوري، نسيم الرياض في شرح الشفاء للقاضي عياض: ۳/۳۸۳-۳۸۶، وتعليقات حمدي عبد المجيد على المعجم الكبير: ۲۴/۱۴۸-۱۵۱، رقم (۳۹۰-۳۹۱))۔

يقال: "مالك فلان يضع فلانة" (۱)

"ولما بين بها" کنبې لها، "جازمه دلم" په معنی کنبې ده لیکن د لما په ذریعې سره ترینه تعبیر او کړې شو چې هغه ددې خبرې توقع هم لری چې ورته د زفاف موقع به ملاو شی لکه سعید بن المسیب عن ابی هریره رضی الله عنه د طریق نه چې کوم روایت امام نسائی او ابو عوانه او ابن حبان رضی الله عنه نقل کړې دي، د هغې الفاظ دادی:

"لا يتبعني رجل بني دارالم يسكنها أو تزوج امرأة ولم يدخل بها" (۲)

بیا چې د عدم دخول کوم قید لگولې شوې دي ددې نه دا معلومېږي چې د دخول نه پس به معامله ددې برعکس وی او ددې دواړو خبرو مینځ کنبې چې کوم فرق دي نو هغه پټ نه دي. اگرچه د دخول نه پس هم د بعضې خلقو زړونه په کورونو کنبې باندې وی لیکن بهر حال هغه حالت به نه وی کوم چې د دخول نه مخکې وی ځکه چې په دې صورت کنبې خو په ذهن باندې پس پنځه سوره وی. رضی الله عنه والله اعلم

قوله: ولا أحد بني يبوثة ولم يرفع سقوفها: نه داسې سړې چې هغه کور جوړ کړې وی لیکن د هغې چټکې اچولې نه وی.

مطلب دادې چې داسې سړې دي هم ماسره په سفر کنبې نه ځي چې د کور په جوړولو او تعمیر کنبې مشغول وی او د هغې نه مکمل فارغ شوې نه وی بلکه څه کار باقی پاتې وی د مسلم شریف رضی الله عنه او د مسند احمد رضی الله عنه په روایت کنبې د سقوفها په ځانې سقفا راغلي دي، دواړه صیغې د جمع دي، دغه شان د شیخینو او د مسند احمد روایتونه به خپل مینځ کنبې په معنی کنبې موافق شی، حافظ رحمته الله علیه د سین فتحه او د قاف سکون سره ضبط وهم ګرځولې دي. رضی الله عنه په دې صورت کنبې به لفظ مفرد وی.

قوله: ولا أحد اشتري غنماً أو خلفات وهو ينتظر ولاها: نه داسې سړې چې هغه چیلې یا حاملې اوښې اخستلې وی او د هغې د لنگون انتظار کوی د خلفات معنوی تحقیق: خلفات. بفتح الخاء المعجمة وکسر اللام وفتح القاعد خلفه جمع ده، حاملې

(۱) الصحاح للجوهري: ۹۵، مادة يضع. فتح الباری: ۲۲۲/۶، وعمدة القاری: ۴۳/۱۵، وارشاد الساری: ۵/ ۲۰۶، وطرح الثريب: ۱۹۷۶/۶.

(۲) صحيح ابن حبان: ۱۴۹/۸، كتاب السير، باب الغنائم وقسمتها، ذكر تحليل الله..... رقم ((۴۷۸۷)).

(۳) فتح الباری: ۲۲۲/۶.

(۴) پورته حواله، وارشاد الساری: ۵/ ۲۰۶.

(۵) صحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحليل الغنائم لهذه الامة خاصة، رقم ((۵۵۵)).

(۶) مسند الامام احمد: ۳۱۸/۲، مسند ابی هريرة، رضی الله عنه، رقم ((۸۲۲۱)).

(۷) فتح الباری: ۲۲۲/۶، وطرح الثريب: ۱۹۷۷/۶.

اوينې ته ونيلې شى. البته بعضې وخت كېنې د اوينې نه علاوه په نورو ځناورو باندې هم ددې اطلاق كيږي.)

او کلمه داو چې د غنما او خلفات مینځ کېښي ده. دا د تنويع دپاره ده. بيا دلته غنما مطلق ذکر کړې شوې دې او ددې صفت حمل غالباً حذف کړې شوې دې. ددې وجه يا خو داده چې دويمه کلمه يعنى خلفات په دې باندې دلالت کوي. په دې صورت کېښي د غنما ترجمه به هم داوې چې حامله چيلن دويمه وجه دا هم کيدې شي چې غنم دلته مطلق دې د څه زياتي وصف نه بغير. يعنى صرف چيلن. په دې صورت کېښي به ددې د مطلق بيانولو توجه داوې چې په چيلن کېښي د برداشت ماده کمه وي. دا ډيره زر ويړيږي. دغه شان ددې د ضائع کيدو ويړه وي. په خلاف د اوښې دلته خو د حمل د ضائع کيدو ويړه وي چې چرته حمل ضائع نه شي. ځکه چې په عربو کېښي د نومي اوښ اهميت وو.)

بعضې شارحینو او “د شك دپاره گرځولې دې لیکن حافظ صاحب رحمه الله فرماني چې دا صرف د یو احتمال په درجه کښې ده. معتمد د تنويع دپاره کیدل دی ځکه چې د ابویعلی رحمه الله محمد بن العلاء نه د روایت الفاظ دا دی. “ولا رجل له غنم أو بقرا أو خلائق” دلته خو دا او په

تتویع باندې ضراحه دلالت کوي (او ولادد ولدیلد ولاده مصدر دي. د او کسري سره)
ددې کسانو د منع کولو حکمت: څنگه چې تاسو او کتل چې حضرت یوشع عليه السلام درې قسمه خلق
خیل ځان سره د تلو نه منع کړل او وې فرمائیل. “لا یقبعنی.....” نو ددې حکمت دا وو چې په
جهاد کې به د هغوی توجو تقسیم شوې وه. ذهن به یې په دغه کارونو کې انحصار
وو ددې وجې نه مهلب عليه السلام فرمائی چې په دې حدیث شریف کې ددې خبرې دلیل دې چې
ددنیا فتنې انسان لږه بې صبره او بې حواسه کوي، مثلاً هغه سړي چې نژدې وخت کې یې
واده کړې وي، د خپلې بې بې سره د نزديکت خواهشمند هم وي، د هغې د دیدار کولو
مشتاق وي نو داسې سړي که چرته جهاد ته هم لار شى نو دده زړه به د واپس کېدو په فکر
کېښي وي.)

(١) فتح الباری: ۶/۲۲۲، وعمدة القاری: ۱۵/۴۳۔

(¹) فنع الباري: ٢٢٢/٦، وطرح التثريب: ١٩٧٧/٦)۔

(٣) لم أحده في مسند أبي يعلى، وإنما عزاه إليه الحافظ رحمته الله، في الفتح: ٢٢٢/٦ -

(^١ فتح الباری: ٦/٢٢٢)

(۳) پورتنه حواله، و طرح التثريب: ۱۹۷۷/۶۔

٦) وضاح بن اسماعيل خېلې محبوبې ته په خطاب كولو كېنې دا مضمون په دې بيتونو كېنې بيان كړې دى

شیطان به دې د عبادت نه بې فکره کړی په کوم عبادت کښې چې دې مشغول دې او دده په

زړه کښې به ویره و اچوی هم دا حال د دنیا د نور ساز و سامان دې. (۱)
او امام نووی رحمته الله علیه فرمائی چې ددې حدیث شریف نه د اخیره معلومه شوه چې اهم امور د
داسې کسانو په ذمه باندې لگول پکار دی چې فارغ وی، ددې کارونو دپاره وخت ورکولې
شی. اهم کارونه دداسې کسانو په ذمه باندې لگول پکار نه دی چې د هغوی زړه ددې
کارونو نه علاوه په نورو کارونو کښې مشغول وی ځکه چې دغه کارونه به دده عزم کمزورې
کړی او کوم کوشش چې دې کوی نو په هغې کښې به دغه نور کارونه د نقصان سبب وی. (۲) او
علامه ابی رحمته الله علیه په شرح مسلم کښې فرمائی چې زیاته واضحه خبره داده چې دا حدیث د
یقض القاضی و هو غضبان، د قبیل نه دې لکه دا د تنقیح مناط (۳) باب نه دې.... او د حدیث
شریف مطلب دادې چې ماسره دې داسې هیڅ یو سرې هم رانه شی چې د هغه زړه په بله څه
معامله کښې مشغول وی. (۴) یاد ساتئ چې مذکوره حکم په هغه صورت کښې دې چې کله
جهاد فرض کفایه وی ورنه د فرض عین کیدو په صورت کښې چې کله تفریع عام شی نو د هر
سړی دپاره وتل ضروری دی، البته که حاکم وقت د څه مصلحت د وجې نه څوک منع کړی نو
جدا خبره ده.

فغوا: نو د غزوې دپاره روان شو.
یعنی هغه کسان ئې ځان سره کړل کوم کسانو کښې چې دا مذکوره صفات نه وو د کومو ذکر
چې حضرت یوشع عليه السلام کړې وو. (۵) چې "لا يتبعني رجل....." او جهاد دپاره روان شو.
قوله: فدا من القرية صلاة العصر أو قريباً من ذلك: نو هغوی کلی ته نژدې شو
مازیگر په وخت کښې یا مازیگر ته نژدې

د کلی نه مراد اریحا (۶) د عبرانی ژبې لفظ دې، د حضرت نوح عليه السلام په نسل کښې د یو سړی
اریحا بن مالک بن ارفحشد بن سام بن نوح طرفته ددې ښار نسبت کولو سره دې ته اریحا
وئیلې شی، دا د شام په ښار اردن (نن صبا مستقل مملکت دې) په نشیب کښې واقع وو، ددې

(۱) شرح ابن بطلال: ۲۷۷/۵، وفتح الباری: ۲۲۳/۶، وطرح التثريب: ۱۹۷۶/۶.

(۲) شرح النووی علی مسلم: ۸۵/۲، ومثله فی فتح الباری: ۲۲۳/۶، وشرح الکرمانی: ۹۶/۱۳.

(۳) وتنقیح المناط عند الاصولیین: هو النظر والاجتهاد فی تعیین ما دل النص علی کونه علة من غیر
تعیین، بحذف ما لا مدخل له فی الاعتبار مما اقترن به من الاوصاف، و ذلك مثل قول النبی ﷺ للاعرابی
الذی قال: هلکت یا رسول الله ما صنعت؟.... انظر البوسوعة الفقهية: ۷۷/۱۴، مادة تنقیح المناط.

(۴) شرح الابی علی مسلم: ۵۸/۵، احادیث اباحه الغنائم لهذه الامة.....

(۵) فتح الباری: ۲۲۲/۶.

(۶) اریحا بالفتح، ثم الکسر، وباء ساکنه، والحاء المهملة، والقصر.

او د بیت المقدس مینځ کښې د یو ورځ مشکل غریز سفر فاصله ده، دا د حموی د زمانې خبره ده، دلته جبارین قوم آباد وو، چې د هغوی ذکر په قرآن کریم کښې هم راغلې دې، هالوا یوسو ان فیها قوما چهارین..... (الباندة: ۳۳) او گوره معجم البلدان: ۱/۱۶۵، مادة "اریحا" - ښار دې، دلته د ښار نه په قریه سره تعبیر کړې شوې دې، امام حاکم رحمه الله چې کوم روایت د حضرت کعب رضی الله عنه نه نقل کړې دې، په هغې کښې ددې کلی نوم اریحا راغلې دې، د مسلم شریف په روایت کښې "فادق للقرية" (د اریحې دې، په دې صورت کښې به مطلب دا شی چې هغوی خپل لښکر اریحا ښار ته نزدې کړو).

جباره قوم سره د حضرت یوشع عليه السلام جهاد: د باب په حدیث شریف کښې چې د کوم جهاد او قتال ذکر دې نو دا د جباره قوم یا د جبارینو خلاف وو، ابن اسحاق وائی چې کله حضرت موسی عليه السلام وفات شو او ددې واقعې څلویښت کاله تیر شو نو حضرت یوشع عليه السلام بنی اسرائیلو ته پیغمبر راواستولی شو او هغوی بنی اسرائیلو ته او وویل چې اوس زه د الله تعالی نبی یم او ماته الله تعالی جباره قوم سره د جهاد کولو حکم کړې دې، نو بنی اسرائیلو ددوی تصدیق او کړو، په دوی ئې ایمان راوړو او د دوی په لاس ئې بیعت او کړو، نو حضرت یوشع عليه السلام بنی اسرائیلو ځان سره د اریحا طرفته بوتلل، دوی سره د میثاق تابوت عليه السلام هم وو، هلته په رسیدلو سره دوی د اریحا ښار محاصره او کړه او دا محاصره شپږو میاشتو پورې جاري وه.

د اوومې میاشتې په شروع کښې د حضرت یوشع عليه السلام ملگرو په یوځانې حمله او کړه چې د هغې د وجې نه د جبارینو ټول قوم او ویریده، په هغوی کښې وارخطائی خوره شوه او د ښار د پناه والا دیوال پرېوته، دغه شان دوی داخل شو او جباره ئې ښه قتل کړل، دا د جمعة المبارک ورځ وه او د جباره څه خلق ژوندی وو او جنگیدل، په دې دوران کښې نمر پریوتل شروع شو او د هفتې شپه په داخلیدو شوه، په دې شپه کښې د دوی دپاره د قتال او د ښکار وغیره ممانعت وو، ددې صورت حال په لیدلو سره حضرت یوشع عليه السلام ته ویره شوه چې چرته مونږ کمزورې نه شو او جنگ د هفتې ورځې ته اونه رسی نو ددې وجې نه هغوی د الله تعالی

۱) المستدرک للحاکم: ۲/۱۴۰، کتاب قسم الفی، رقم (۲۶۱۸)، والمعجم الاوسط للطبرانی: ۳۵۳/۶، من اسمه

محمد، رقم ((۶۶۰)).

۲) فتح الباری: ۶/۲۲۲.

۳) صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب تحلیل الغنائم لهذه الامة خاصة، رقم ((۴۵۵۵)).

۴) فتح الباری: ۶/۲۲۲، وطرح التریب: ۶/۱۹۷۸.

۵) د میثاق د تابوت نه مراد هغه تابوت دې په کوم کښې چې سکینه، د حضرت موسی او هارون علیهما السلام همسا او د هغې تختو لرگی وو کومې چې حضرت موسی عليه السلام د خپل قوم د غوا د بچی په عبادت باندې د لیدلو په وخت کښې ماتې کړې وې، دا د حضرت ابن عباس رضی الله عنه قول دې، هناک

اقوال اخری ایضا، انظر تفسیر القرطبی: ۳/۲۴۹.

په دربار عاليه کښې دعا او کړه: "اللهم اردد الشمس على....." (۱)

قوله: فقال للخمس: انك مامورة، وأنا مامور، اللهم احبسها علينا، فحبست حتى

فتح الله عليهم: نو حضرت يوشع عليه السلام نمر ته په خطاب کولو کښې او وويل چې ته هم مامور ئې او زه هم مامور يم انې الله! دا نمر زمونږ دپاره اودرې نو نمر اودرولې شو تردې چې الله تعالی هغوی ته په جباره قوم باندې فتح نصيب کړه.

مطلب دادې چې کله يوشع عليه السلام اوليدل چې نمر پريوځي او دشمن تردې وخته پورې پوره ختم شوې نه دې نو هغوی نمر ته خطاب اوکړو او وې فرمائيل چې ته هم مامور ئې او زه هم مامور يم، تا ته د عام عادت مطابق د پريوتلو دپاره د الله تعالی حکم دې او ما ته دا حکم دې چې د هغې په ورځ جنگ اونه کړم لکه د حاکم په روايت کښې ددې سبب هم موجود دې، حضرت کعب رضي الله عنه فرمائي:

"انه وصل الى القرية وقت عصر يوم الجمعة، فكادت الشمس أن تغرب ويدخل الليل" (۲)

د وانا مامور هم دا معنی ده او د دواړو مامورانو مينځ کښې هم دا فرق دې چې جماداتو ته امر ته د تسخير (مسخر کيدو) دې او عاقلانو ته امر د تکليف (مكلف کيدو) دې. (۳)

نمر ته د خطاب کولو حقيقت: دلته حضرت يوشع عليه السلام چې نمر ته کوم خطاب اوکړو نو دا يا په حقيقت باندې محمول دې چې الله تعالی په نمر کښې دا صلاحيت پيدا کړې وو چې په هغه کښې تميز او ادراک راغلې وو او د حضرت يوشع عليه السلام په خبرو باندې پوهيدلو يا دا په مجاز باندې محمول دې چونکه دا خبره هغوی ته معلومه شوه چې نمر د خپل عام عادت نه اړول صرف د خرق عادت په طور باندې ممکن دی، ددې وجې نه هغوی په زړه کښې ددې خبرې سوچ اوکړو چې ته هم مامور ئې او زه هم مامور يم، ددې نه پس هغوی په ژبې سره او فرمائيل چې: "اللهم احبسها علينا"

حافظ رحمته الله فرمائي: (۴) چې د دويم احتمال تائيد د هغې روايت نه هم کيږي کوم چې د حضرت سعيد بن المسيب رضي الله عنه نه روايت دې، په هغې کښې دی:

"اللهم، انها مامورة، واني مامور، فاحبسها علي، حتى يلقى بيني وبينهم، فحبس الله عليه" (۵)

"انې الله! دې هم مامور دې، زه هم مامور يم نو دې د وبيدو نه بند کړه، تردې چې زما او د جباره قوم مينځ کښې څه فيصله اوشي نو الله تعالی نمر د وبيدو نه منع کړو." ددې روايت

(۱) عمدة القاری: ۴۳/۱۵، و کتاب الاسماء المهمة: ۳۳۲/۵۔

(۲) لم اجدما فی المستدرک، واما قاله الحافظ: ۲۲۲/۶۔

(۳) فتح الباری: ۲۲۳/۶۔

(۴) پورته حواله، وانظر كذلك طرح التثريب: ۱۹۷۸/۶۔

(۵) صحيح ابن حبان: ۱۴۹/۸، کتاب السير باب الغنائم رقم ((۴۷۸۷))۔

نه د "وانا مامود" د ارشاد وضاحت کيږي (بهر حال دواړه احتمالات ممکن دي او راجح دويم احتمال دې والله اعلم

د باب په روايت کښې "اللهم احسبها علينا" راغلې دې کوم چې مطلق دې او د امام احمد په روايت کښې مفيد راغلې دې چې "اللهم احسبها على شيئا" چې دا نمر هغه وخت پورې منع کړې کوم وخت پورې چې زموږ ضرورت دي چې هغه پوره شي او بنابر فتح شي (د) د نمر منع کيدو په کيفيت کښې اختلاف: لکه څنگه چې په روايت کښې راغلې دي چې نمر د دوبيدو نه منع کړې شو ليکن ددې کيفيت څه وو؟ په دې کښې د حديث د عالمانو اختلاف دي، په دې سلسله کښې راجح قول هغه دې کوم چې ابن بطال رحمه الله وغيره اختيار کړې دي چې د نمر حرکت رو شوې وو. د هارون بن يوسف امادي په ترجمه کښې راغلې دي چې دا واقع د حزينان په مياشت (غالباً جون) کښې په څوارلسم تاريخ باندې پيښه شوې وه. دا ورځ ډيره اوږده وى. (د) په انگرېزي مياشتو کښې د جون ۲۲ تاريخ د کال په ورځو کښې د ټولو نه اوږده ورځ وى، کيدې شي چې دا هم دغه ورځ وى، والله اعلم

قوله: فجمع الغنائم، فجاءت - يعنى النار - لتاكلها، فلم تطعمها: نو حضرت يوشع عليه السلام غنيمتونه جمع کړل دې دپاره چې هغه يعنى اور راشي او دا اوخوړى ليکن هغې اور غنيمتونه اوم نه ځکل (خوړل خو لري خبره ده)

يعنى النار "جمله تفسيريه ده، دا د يو راوى له طرفه ده، په دې کښې د جاعت د فاعل وضاحت کړې شوې دې بيا دلته "فلم تطعمها" وئيلې شوې دې او لم تاكلها نه دې وئيلې شوې ځکه چې تاكلها سره به موافقت شوې وو نو دا مبالغه ده ځکه چې د طعم معنى ده ځکل او د اكل معنى ده خوړل، مطلب دادې چې راتلونكى اور د غنيمتونو نه ځکل هم اونه کړل، خوړل خو لري خبره ده، ددې وجې نه ددې جملې "فلم تطعمها" معنى د لم تذيق طعمها ده، ددې مثال په قرآن کریم کښې هم موجود دې (د)

ارشاد مبارك دې: (ومن لم يطعمه فانه مقي) چې حضرت طالوت عليه السلام بنى اسرائيلو ته او وئيل چې کوم کس دې نهر ته د اوبو ځکلو دپاره لاس نږدې نه کړى نو هغه زما ملگري دې او څوک چې ددې خلاف کار او کړى نو هغه سره زما هيڅ تعلق نشته.

(۱) فتح الباری: ۶/۲۲۳ -

(۲) پورته حواله، والمسند للامام احمد: ۱۸/۲، مسند ابی هريرة (۸۲۲۱) -

(۳) فتح الباری: ۶/۲۲۳، وابن بطال: ۵/۲۷۸، والکرماني: ۱۳/۹۶، وطرح التثريب: ۶/۱۹۷۸ -

(۴) البقرة (۲۳۹) -

قوله: فقال: ان فيكم غلولا: نو حضرت یوشع عليه السلام اوفرمائیل چې بیشکه په تاسو خلقو کښې غلول دي

غلول د غنیمت په مال کښې خیانت کولو ته ویلې شی^(۱)

قوله: فليبايعني من كل قبيلة رجل فلزقت يد رجل بيده فقال: فيكم الغلول، فليبايعني قبيلتك، فلزقت يد رجلين أو ثلاثة بيده، فقال: فيكم

الغللول: نو د هرې قبیلې نه دې یو سړي زما په لاس باندې بیعت او کړی نو د یو سړي لاس د هغوی لاس پورې انخلو، وې فرمائیل چې خیانت هم تاسو خلقو کړې دي، ددې وجې نه اوس دې ستاسو قبیلې زما په لاس باندې بیعت او کړی نو د دوو یا دریو کسانو لاسونه انخل، یوشع عليه السلام اوفرمائیل چې خیانت هم تاسو خلقو کړې دي.

د فلزقت نه مخکښې دواړو ځایونو کښې حذف دي، چونکه د کلام سیاق په دې باندې دلالت کوی، ددې وجې نه دا جمله حذف کړې شوه، یعنې قبايعوه چې هغوی بیعت او کړو..... نو دا واقعې پیښه شوه، ^(۲)دلته په روایت کښې “رجلین او ثلاثة” راغلې دي، د ابویعلی ^(۳)په روایت کښې “رجل او رجلین” دي. د بیعت دوران کښې د څو کسانو لاس انخته نو په دې کښې شک دي، البته د سعید بن المسیب رضی الله عنه په روایت کښې یقین سره “رجلین” راغلې دي، ^(۴) چې د دوو کسانو لاس انختلې وو^(۵)

ابن المنیر رحمته الله فرمائی چې د هغوی په وخت کښې د خیانت معلومولو طریقه هم دا وه^(۶)

^(۱) عمدة القاری: ۴۳/۱۵، وفتح الباری: ۲۲۳/۶، وشرح الکرامی: ۹۶/۱۳.

^(۲) فتح الباری: ۲۲۳/۶.

^(۳) لم اجد فی مسند ابی یعلی، واما قاله الحافظ فی الفتح.

^(۴) صحیح ابن حبان: ۴۹/۸، کتاب السیر، باب الغنم وقسمتها..... رقم ((۴۷۸۷)).

^(۵) فتح الباری: ۲۲۳/۶.

^(۶) یوه عجیبه واقعې: دلته علامه قسطلانی رحمته الله یو واقعې ذکر کړې ده، کومه چې د مستند او ثقه راویانو نه روایت ده، فرمائی چې په مدینه منوره کښې یو حمام وو، په هغې کښې به ښځو ته غسل ورکولې شو، هغې کښې یو ځل یو ښځه راوستلې شوه، هغې ته غسل ورکولې شو چې یو بله ښځه تخت ته راغله او اوږدیده او مرده ښځې ته نې اوونیل اې رناکارې او د هغې ښځې په شرم گاه نې لاس هم اووهلو چې په هغې ځانې باندې وینخلو، هغې ښځې او نورو ښځو ډیرې جغې اووهلې چې په څه طریقي سره دا لاس لرې شی لیکن داسې اونه شو دا معامله د مدینې منورې والی ته بیان کړې شوه نو هغوی د مدینې منورې فقهاؤ سره مشوره اوکړه نو یو کس راښی ورکړه چې لاس دې ترینه کټ کړې شی دویم اوونیل چې د مړې ښځې ددغه ځانې نه دې غوښه کټ کړې شی ځکه چې بهرحال د مړ انسان په مقابلې کښې د ژوندې حرمت زیات دي. د مدینې منورې والی اوونیل چې ترڅو ما د ابو عبید امام مالک سره مشوره کړې نه وی نو هیڅ قسم حکم جاری کولې نه شم نو د امام مالک طرفته قاصد واستولې شو نو هغوی اوفرمائیل چې مه د ښځې لاس کټ کوی [په برصغه ائده.....]

نو کوم کس چې به خیانت گر او د هوکه باز وو نو د بیعت کولو په وخت به د هغه لاس انخلو په دې کښې به دې خبرې طرفته اشاره وه چې په دې لاس باندې د بل چا څه حق دي چې دده نه اخستل پکار دی. یا دا داسې لاس دي چې دا وهل پکار دی او ددې لاس مالک ځان، لږه قید کول پکار دی. تردې چې مذکوره حق خپل مالک ته واپس کړي. دا د هغې جنس نه دي د کوم ذکر چې په روایتونو کښې هم راغلې دي چې په قیامت کښې به لاس د خپل مالک خلاف گواهی ورکوي.)

فیکه الغلول: نه پس د سعید بن المسیب رضی الله عنه په روایت کښې د هغې دواړو د جرم قبول هم مذکور دی چې هغې دواړو او وئیل قحلا: أجل، غلنا.)

قوله: فجأؤا برأس مثل رأس بقرة من الذهب، فوضعوها، فجاءت النار فاکلتها: نو هغوی د سرو زرو یو سر راوړو چې د غوا د سر برابر وو، هغه یې کیخودلو، او راغی او هغه غنیمت یې اوخوړه.

مطلب دادې چې هرکله په هغوی باندې جرم ثابت شو نو هغوی د غوا د سر برابر یو سر راوړو چې د سرو زرو جوړ کړې شوې وو، هغه یې راوړلو او نورو غنیمتونو سره یې کیخودلو، اوس چونکه غنیمت مکمل راغی نو راتلونکې اور هغه ټول غنیمت اوخوړلو کوم چې د قبولیت علامت وو لکه څنگه چې وړاندې تیر شو چې د تیر شوې امتونو او انبیاء کرامو عليهم السلام خصوصیت دا وو چې په یو فراخه ځانې کښې به یې غنیمت جمع کړو، د آسمان نه به اور راغی او هغه به یې اوسوزوو او که په هغې کښې به څه قسم خیانت وو یا داسې څیز به وو چې حلال به نه وو او په هغې ته هیڅ هم نه وئیل او دابه د نه قبیله و علامت گڼلې شو. دا حال د هغوی د قربانو هم وو، د ځناور د قربانی کولو نه پس به اور راغی او هغه به یې اوسوزوو کوم چې به د الله تعالی په نزد قبول وو او چې کوم به قبول نه وو نو هغه به په خپل

...بقیه از حاشیه گذشته] او مه غوښه کت کوي، زما خیال خو دادې چې دا مړه او وفات شده ښځه په خپل حد کښې خپل حق غواړي، دې الزام لگوونکې ښځې، قاذفه، ته حد اولگوي: نو د هغوی په مشوره باندې عمل کولو سره د مدینې منورې والي په هغې ژوندۍ ښځې باندې حد جاری کړو، چې کله یو انبیا کوږې ورکړې شوې نو لاس هم هغه شان انخلې وو لیکن څنگه چې ورته انبیایمه کوږه ورکړې شوه او د حد قذف نصاب پوره شو نو د هغې ښځې لاس هم د مړې ښځې د بدن نه جدا شو!!! علامه قسطلانی رحمته الله علیه ددې واقعي د نقل کولو نه پس لیکي: فاما أن يكون مالک رحمه الله اطلع على هذا الحديث. فاستعمله بنور التوفيق في مكانه، واما أن يكون وفق، فوافق:

وقد كان الزاق بدالغال بيد يوشع تنبها على أنها يد عليها حق يطلب أن يتخلص منه، أو دليلاً على أنها يد ينبغي أن يضرب عليها، ويجس صاحبها، حتى يؤدي الحق الى الامام، وهو من جنس الشهادة اليد على صاحبها يوم القيامة" او گوري ارشاد الساري: (۲۰۷/۵).

(فتح الباري: ۲۲۳/۶، وبشله قال ابن بطل، انظر شرحه: ۲۷۸/۵).

(پورته حواله جات، وصحيح ابن حبان: ۱۴۹/۸، كتاب السير، باب الغنائم..... رقم (۴۷۸۷)).

حالت باندې باقی پاتې شو او اور به هغې ته هیڅ هم نه وئیل. (۱)

قوله: ثم أحل الله لنا الغنائم، رأى ضعفنا وعجزنا، فأحلها لنا: بیا الله تعالی زموږ دپاره غنیمتونه حلال کړل. هغه زموږ عجز او کمزوری ته او کتل نو دا ئې زموږ دپاره حلال کړل. یعنې الله تعالی امت محمدیه سره د شفقت معامله او کړه او په حکم کښې ئې تخفیف او سپکوالی او کړو او غنیمتونه ئې د امت محمدیه علیهم السلام دپاره حلال کړل. اوس دا امت د غنیمت مالونه خوړلې شی او دا ددې امت خصوصیت دي.

د نسائی شریف (په روایت کښې راغلې دي: "قال رسول الله صلى الله عليه وسلم عند ذلك: ان الله اطعنا الغنائم رحمة رحمانها، وتخفيفاً وخف عنا") (۲)

جمله د: رأى ضعفنا وعجزنا "جمله تعلیلیه او سببیه ده، په دې کښې د امت محمدیه علیهم السلام دپاره غنیمتونه حلال ولې او گرځولې شو، ددې خبرې علت او سبب په کښې بیان کړې شوې دي. سعید بن المسیب رضی الله عنه په روایت کښې نور هم وضاحت دي. په هغې کښې دي: لما رأى من ضعفنا "په دې جمله کښې دې خبرې طرفته هم اشاره ده چې د الله تعالی په وړاندې د عاجزی اظهار کول د فضل او د انعام سبب جوړیږي. (۳)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دي: ثم أحل الله لنا الغنائم" (۴)

⑨ باب: الغنیمة لمن شهد الواقعة

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د ائمه ثلثه مذهب لره راجح ګرځول دي هغوی دا وائی چې کوم خلق په جهاد کښې شریک وي نو هغوی ته به د غنیمت په مال کښې حصه ملاویری او کوم کسان چې شریک نه وي نو هغوی ته به په کښې حصه نه ملاویری بیا چې امام بخاری رحمته الله علیه کومو الفاظو سره ترجمه قائمه کړې ده نو هغه د حضرت عمر رضی الله عنه د یو اثر الفاظ دي. چې هغوی د حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنه ته د هغوی په تېوس کولو باندې راستولې وو. ددې نه ائمه ثلثه په خپل مذهب باندې استدلال کوي. (۵)

(۱) عمدة القاری: ۴۳/۱۵، ۴۴، وشرح ابن بطال: ۲۷۸/۵، وطرح التثريب: ۱۹۷۹/۶.

(۲) سنن النسائی الکبری: ۳۵۲/۶، کتاب التفسیر، الانفال، قوله تعالى: (حلالا طيبا)، رقم (۱۱۲۰۹).

(۳) فتح الباری: ۲۲۳/۶، وعمدة القاری: ۴۴/۱۵، وشرح الکرماني: ۹۶/۱۳.

(۴) سنن النسائی: ۳۵۲/۶، کتاب التفسیر..... قوله تعالى: (حلالا طيبا)، رقم (۱۱۲۰۹)، ومسنند احمد: ۲۲۲/۳.

مسنند ابی هريرة من رواية همام بن منبه، رقم (۸۱۸۵) و: ۲۳۸/۳، رقم (۸۲۲۱).

(۵) فتح الباری: ۲۲۳/۶.

عمدة القاری: ۴۴/۱۵.

(۶) فتح الباری: ۲۲۴/۶.

دا اثر امام عبدالرزاق صنعانی رحمہ اللہ موصولاً پہ خپل مصنف کنبی نقل کړې دي، (ددې نه علاوه امام بیهقي رحمہ اللہ هم دا اثر مختلف طرق سره نقل کړې دي او ددې په پس منظر بیانولو کنبی ئې یوه واقعہ هم لیکلې ده، لکه طارق بن شهاب رحمہ اللہ فرمائی:

«ان اهل البصرة غزوا اهل نهاندا، فامدوهم باهل الكوفة، وعليهم عمار بن ياسر، تقدموا عليهم بعد ما ظهروا على العدو، فطلب اهل الكوفة الغينة، واداهل البصرة ان لا يقسموا لاهل الكوفة من الغينة، فقال رجل من بني تميم لعمار بن ياسر: ايها الاجدم، تريد ان تشار كنا في غنائنا؟ قال: وكانت اذن عمار جدعت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكتبوا الى عمر بن الخطاب، رضى الله عنه، فكتب اليهم عمر: «ان الغينة لمن شهد الواقعة»^(۱)»

چې اهل بصره اهل نهاندا سره جنگ او کړو، د هغوی د مدد دپاره اهل کوفه روان شو او د دوی امير حضرت ياسر رحمہ اللہ وو، اهل کوفه میدان جنگ ته هغه وخت اورسیدل چې کوم وخت کنبی اهل بصره په دشمن باندې غالب شوې وو، نو اهل کوفه په غنیمت کنبی خپله حصه او غوښتل او د اهل بصره خواهش دا وو چې اهل کوفه مونږ سره په تقسیم کنبی شریک نه شی، نو په بنو تمیم کنبی یو سری حضرت عمار بن ياسر رحمہ اللہ ته په خطاب کنبی او وویل: آیا تاسو زموږ په غنیمتونو کنبی نور خلق شریکول غواړئ؟ نو هغې خلقو صورت حال حضرت عمر رحمہ اللہ ته واستوو او د حل باره کنبی ئې پوښتنه او کړه نو حضرت عمر رحمہ اللہ په جواب کنبی او فرمائیل چې د غنیمت حقدار هغه دي څوک چې په جنگ کنبی شریک شوي وي.

د اصل مسئلې طرفته د تللو نه مخکې په دي باندې ځان پوهه کړئ چې د غنیمت د استحقاق دپاره څو شرطونه دي، کوم چې لاندې ذکر کولې شی:

① مستحق صحیح او سالم وي، بیمار نه وي، بمطلب دادې چې د جنگ کولو صلاحیت لري، ګډ، شل او نابینا وغيره نه وي.

② دار الحرب کنبی دي د قتال په نیت سره داخل شوې وي، خواه وروستو بیا په جنگ کنبی حصه واخلي یا وانخلي لیکن مقصد ئې قتال او دشمن بتره جنگیدل وي.

③ سړې وي، په غنیمت کنبی د ښځو څه حصه نشته، اگرچه په جنگ کنبی شرکت او کړي.

④ مسلمان وي، کافر دپاره د غنیمت په مال کنبی څه نشته، اگرچه په جنگ کنبی شریک وي،^(۲)

(۱) مصنف عبدالرزاق: ۳۰۲/۵-۳۰۳، کتاب الجهاد، باب لمن الغنیمه؟ رقم (۹۶۸۹)۔

(۲) د نهاندا غزوي سره متعلق تفصیل به په کتاب الجزية، باب الجزية کنبی راشي۔

(۳) السنن الکبری للبيهقي: ۹۸۶، کتاب السير باب الغنیمه لمن شهد الواقعة، رقم (۱۷۹۵۴-۱۷۹۵۵)، ايضا

عند ابن ابي شيبة: ۴۹/۱۸، کتاب السير، باب من قال: ليس له شيء اذا..... رقم (۳۳۹۰۰)۔

(۴) الموسوعة الفقهية: ۳۳۱/۳۱-۳۱۲، وبدائع الصنائع: ۹۵۰۲/۲، کتاب السير، فصل في احكام الغنائم وما يتصل

بها، وحاشية الدسوقي: ۵۰۴/۲، باب في الجهاد، والمعنى: ۹۲۰۸-۲۰۹)۔

د باب د حدیث شریف مسئله: امام بخاری رحمہ اللہ چې د کومې مسئلې د تشریح دپاره دلته دا باب قائم کړې دې نو د هغې تعلق پورته ذکر شوي دویم شرط سره دې او د مسئلې صورت دادې چې که د جنگ ختمیدو نه پس یو سړي یا یو لښکر د جنگ میدان ته راورسی نو آیا دده به په غنیمت کښې حصه وی یا نه؟

نو ددې دوه صورتونه دي، یو اتفاقي دې او دویم صورت اختلافي دې. اتفاقي صورت دادې چې مذکوره سړي یا لښکر د جنگ میدان ته داسې وخت کښې اوراسي چې جنگ هم ختم شوې وي او د غنیمت د تقسیم عمل هم پوره شوې وي نو دده په غنیمت کښې څه حصه نشته او اختلافي صورت دادې چې جنگ خو ختم شوې وي لیکن د غنیمت د تقسیمولو نه مخکښې دا سړي یا دا لښکر میدان جنگ ته اورسی نو د احنافو په نزد به دا سړي په غنیمت کښې شریک وي، دوی ته به هم حصه ملاویري او د جمهورو په نزد به دوی ته په غنیمت کښې هېڅ هم نه ملاویري. د جمهورو دلیل د حضرت عمار رضی اللہ عنہ هغه واقعه ده کومه چې اوس تیره شوه چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ په خپل خط کښې "الغنيمة لمن شهد الواقعة" لیکلې وو. او د دوی دویم دلیل د بخاری شریف او ابوداؤد شریف د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ حدیث دي، "ان النبي صلى الله عليه وسلم بعث ابا نيار بن سعيد بن العاص في سرية قبل نجد، فقدم ابا نيار بعد فتح خيبر، فلم يسهم له" (۱)

د احنافو دلیلونه: په دې مسئله کښې د احنافو دلیلونه ډیر زیات دي، په هغې کښې مونږ یو څو دلته ذکر کوو.

① امام ابویوسف رحمہ اللہ خپل سند سره د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په باره کښې روایت کړې دی چې هغوی حضرت سعد رضی اللہ عنہ ته خط اولیکه چې "قد امدتک بقوم، فمن اتاک منهم قبل ان تغلق القتل، فاشركه في الغنيمة" (۲) یعنی: زه د امداد په طور یو لښکر ستاسو طرفته درلېرم، د مقتولینو د ختمیدو نه مخکښې چې په هغوی کښې څوک هم تاسوته راورسی نو هغه په غنیمت کښې شریک کړئ.

② حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د حضرت عکرمه بن ابی جهل په سرداري کښې د پنځو سوو کسانو یو لښکر د ابوامیه او د زیاد بن لیید بیاضی د مدد دپاره روان کړو، دا جماعت دوی ته هغه وخت اورسیده کله چې هغوی "نجیر" (۳) فتح کړې وو نو هغوی دغه راتلونکي جماعت

(۱) الموسوعة الفقهية: ۳۱/۳۱، غنیمه، شروط استحقاق الغنيمة.

(۲) الحدیث، اخرجه البخاری فی الجهاد، باب الکافر یقتل المسلم..... رقم (۲۸۲۷)، والمغازی، باب غزوة خيبر، رقم (۴۲۳۷، ۴۲۳۹)، و ابو داود فی سننه، کتاب الجهاد، باب فيمن جاء بعد الغنيمة لا سهم له، رقم (۲۷۲۴-۲۷۲۳).

(۳) التلخيص الحبير: ۱۰۸/۳، والمغني: ۹۲۱۰/، واعلاء السنن: ۱۱۸/۱۲.

(۴) قال الحموي: النجیر..... حصن باليمن قرب حضر موت - منبع، لجا اليه اهل الردة.... [بقیه بر صفة آنده]

هم خپل خان سره په غنیمت کښې شریک کړو^۱

د ائمه ثلثه د دلیلونو جوابونه د هغوی اولنې دلیل د الغنیمه لمن شهد الوقعة والا اثر وو، ددې نه استدلال کول د څو وجو هاتو په بناء صحیح نه دي، هغه وجو هات لاندې ذکر کولې شی

① ددې اثر په وقف او رفع کښې اختلاف دي او ددې موقف کیدل راجح دی^۲

② احناف هم د حضرت عمر رضی الله عنه د اثر نه استدلال کوي، چونکه اوس د هغوی نه روایت شده

روایتونو کښې تعارض راغی نو ددې وجې نه دا حدیث د احنافو خلاف حجت جوړیدې نه شی

③ احناف ددې اثر مطلب دا اخلي چې په جنگ کښې څوک د قتال په نیت سره شریک شوي

وي نو هغه ته به غنیمت کښې حصه ملاویري، اوس دده نیت د قتال وي یا نه وو نو ددې پته

به څنگه لگی نو ددې دوه طریقې کیدې شی چې هغه د جهاد یا قتال دپاره د وتلو اظهار

او کړی، دهغې دپاره تیاري او کړی او ددې عملی مظاهره هم او کړی چې په جهاد کښې شریک

شوي دي دویم صورت دادی چې دده وتل خو په بل څه غرض سره وو لیکن هلته تلو سره په

جهاد کښې هم شریک شو لکه د آسونو په خیال ساتلو وغیره باندې مامور سړي، نو ده ته به

دې صورت کښې په غنیمت کښې حصه ملاویري چې په قتال کښې هم شریک شوي وي،

صرف په میدان جنگ کښې دده موجود کیدل د غنیمت د حاصلولو دپاره کافی نه دی^۳

د ائمه ثلثه دویم دلیل د حضرت ابان بن سعید بن العاصی رضی الله عنه واقعه ده، ددې واقعي نه

ددې حضراتو استدلال کول ددې وجې نه صحیح نه دی چې دا د خیر واقعه ده کوم چې فتح

کیدو سره په دارالاسلام کښې بدل شوي وو او د باب د مسئلې تعلق د دارالحرب سره

دي، په دارالاسلام کښې دغه شان مدد دپاره رارسیدونکو خلقو ته په اتفاق سره په غنیمت

کښې حصه نه ورکړې کیدي^۴

دویم طرف ته هم دې خیر سره متعلق د حضرت ابوموسیٰ اشعري رضی الله عنه واقعه ده کومه چې

وړاندې راځي،^۵ په هغې کښې دا راغلې دی چې کله هغوی د خپل قوم ملگرو سره چې

...بقیه از حاشیه گذشته [مع الاشعث بن قیس فی ایام ابی بکر، رضی الله عنه، فحاصره زیاد بن لبید البیاضی، حتی

افتتحه عنوة، وقتل من فيه، واسر الاشعث بن قیس، وذلك فی سنة ۱۲ للهجرة.....] انظر معجم البلدان: ۵

۲۷۲/ باب النون والجیم)۔

۱) التلخیص العجیر: ۱۰۸/۳، والسیر الکبیر: ۱۱۲/۳، مع شرحه للسرخی، باب کیفیه قسمة الغنیمه..... رقم

الباب (۱۰۵)، والاستزادة انظر اعلاء السنن: ۱۱۸/۱۲- (۱۲۸)۔

۲) اعلاء السنن: ۱۲۰/۱۲، کتاب السیر، باب اذا لحق عسکر الاسلام مدد.....، والهدایة مع البناية: ۱۴۳/۷،

کتاب السیر، باب الغنائم وقسمتها)۔

۳) اعلاء السنن: ۱۲۱/۱۲، وفتح القدیر: ۲۲۶/۵- ۲۲۷، کتاب السیر، باب الغنائم وقسمتها)۔

۴) اعلاء السنن: ۱۲۱/۱۲)۔

۵) الحدیث، اخرجه البخاری فی فرض الخمس، باب ومن الدلیل علی ان الخمس..... [بقیه برصفحه آینده....]

دهغوی تعداد پنخوس زره وو او د حضرت جعفر بن ابی طالب عليه السلام ملگرو. کوه چې نجاشی سره مقیم وو. سره د نبی کریم صلی الله علیه و آله خدمت کښې حاضر شو نو دا عین هغه وخت وو کوم وخت چې نبی صلی الله علیه و آله د خیبر د فتح کولو نه فارغ شوې وو. نو نبی صلی الله علیه و آله دوی هم په غنیمت کښې شریک کړل او ددې حضراتو نه علاوه هغه کسان ئې په غنیمت کښې شریک نه کړل کوم کسان چې په دغه موقع باندې حاضر نه وو

یو طرفته دا حدیث دې او دویم طرفته د حضرت ابان عليه السلام واقعه. په دې دواړو کښې چونکه ظاهري تعارض دې نو ددې وجې نه د جمع بین الروایات طریقته اختیارولو سره احناف هم دا وائی چې د حضرت ابو موسی اشعری عليه السلام واقعه د غنیمت د تقسیمولو نه مخکښې ده او د حضرت ابان بن سعید عليه السلام د واقعي تعلق د غنیمت د تقسیم نه پس وخت سره دې. په دې باندې د حدیث دا الفاظ واضح دلالت کوی چې: "تقدم ابان بعد فتح خیبر....." او د

حضرت ابو موسی اشعری عليه السلام الفاظ خو دادی: "توافقنا له حین افتتح خیبر....." (ددې وجې نه احناف حضرات د تفریق قائل دی او د دوی په مذهب کښې په دواړو واقعاتو باندې عمل کیږي.)^(۲) والله اعلم بالصواب

ددې نه پس د باب حدیث شریف ته او گورئ.

۲۹۵۷: (حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - لَوْلَا آخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فَتَحَتْ قُرَيْشٌ إِلَّا قَمَحَهَا بَيْنَ أَخْلَبَا كَمَا قَوْمَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - خَيْبَرَ. (ر: ۲۲۰۹)

رجال الحديث

① صدقة: دا ابو الفضیل صدقه بن الفضل مروزی رحمته الله دې ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب العلم والعظة باللیل" کښې تیره شوې ده^(۳)

② عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن مهدی بصری رحمته الله دې^(۴)

...بقیه از حاشیه گذشته [لنوائب المسلمين ما سال هوازن..... رقم (۳۱۳۶)] _

(^۱) الحدیث اخرجه البخاری، وابو داود، مر تخریجه (أنفا) _

(^۲) صحیح بخاری، کتاب فرض الخمس، باب ومن الدلیل علی ان الخمس..... رقم (۳۱۳۶) _

(^۳) اعلاء السنن: ۱۲/۱۲، دغه شان اوگورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۴۷-۴۸ _

(^۴) قوله: قال عمر عليه السلام: "الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الحرث والمزارعة، باب اوقاف اصحاب النبی صلی الله علیه و آله واراض الخراج....." _

(^۵) کشف الباری: ۴/۳۸۸ _

(^۶) د دوی د حالو دپاره اوگورئ، کتاب الصلاة، باب فضل استقبال القبلة _

⑤ مالک: دا امام دار الهجرة مالک بن انس رضی اللہ عنہ دې ددوی حالات په "بده الوسی" کښې راغلې دي.
 ⑥ زید بن اسلم: دا زید بن اسلم رضی اللہ عنہ دې د دوی ترجمه په کتاب الايمان، "باب کفران العشير...." کښې راغلې ده.

⑦ اسلم: دا ابو خالد اسلم رضی اللہ عنہ دې چې د حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مولى دې.
 ⑧ عمر: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ حالات د بده الوسی په "الحديث الاول" کښې تیر شوې دي.
 قال عمر رضى الله عنه: لولا آخر المسلمين ما فتحت قرية الا قستها بين أهلها، كما قسم النبي صلى الله عليه وسلم خيبر.

حضرت عمر رضی اللہ عنہ او فرمايل چې که د راتلونکي (آئنده) مسلمانانو خيال نه وو نو هر يو کلي يا ښار فتح کولو نه پس به مې د هغې اوسيدونکو کښې تقسيمو و لکه څنگه چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خيبر زمکې سره کړې وو.
 د بخاری شريف په روايت کښې دا اثر ډير اختصار سره راغلې دي. د ابن ابی شيبه په روايت کښې نور هم تفصيل دي. اسلم فرمائي:

"سعت عمر يقول: "والذي نفس عمر بيده، لولا أن يترك آخر الناس لأشي لهم، ما افتتح على المسلمين قرية من قرى الكفار الا قستها سهما، كما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر سهما، ولكني أردت أن تكون حصة تجري عليهم، وكرهت أن يترك آخر الناس لأشي لهم".

دې حديث شريف سره متعلق تفصيل به په كتاب الحرف والمزارعة کښې راشي.
 ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ابن المنير رحمته اللہ فرمائي چې په ترجمه او د باب په حديث کښې څه مناسبت نشته. دا ځکه چې ترجمه د الغنيمة لمن شهد الواقعة ده او په باب کښې چې کوم حديث ذکر کړې شوې دي نو د هغې مضمون د ترجمة الباب خلاف دي، په دې کښې خو ددې ذکر دي چې غنيمت د عامو مسلمانانو دپاره وقف دي او په مجاهدينو کښې به نه تقسيمېږي، بلکه د آئنده راتلونکي مسلمانانو د مصلحتونو دپاره به وقف کيږي او تاسو خو وئيل چې غنيمت صرف د مجاهدينو دپاره وي، په دې کښې د بهر خلقو حصه نه وي نو دلته خو خبره په عکس شوه؟
 ددې اشکال جواب هم ابن المنير رحمته اللہ ورکړې دي چې ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دي، "كما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر"

١ (كشف الباري: ١/٢٩٠، الحديث الثاني، تفصيل دپاره اوگوري، كشف الباري: ٢/٨٠)۔

٢ (كشف الباري: ٢/٢٠٣)۔

٣ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوري، كتاب الزكاة، باب هل يشتري صدقته؟)۔

٤ (كشف الباري: ١/٢٣٩)۔

٥ (المصنف لابن ابی شيبة: ١٧/٥١٠، كتاب السير، في قصة ما يفتح..... رقم (٣٣٦٤٨))۔

په دې کښې امام بخاري رحمه الله د غنیمت فوراً د تقسیمولو ترجیح طرفته اشاره کړې ده چې غنیمت فوراً تقسیمول پکار دی، څنگه چې نبی ﷺ او کړل لکه د نبی ﷺ دا کار ددې خبرې دلیل دی چې په موقع باندې کوم کس حاضر نه وي نو په موجوده غنیمت کښې به د هغه هیڅ حق نه وي. ددې وجې نه خو فوری د تقسیم عمل اختیارولې شی. اوس چې کوم کس بالکل په جنگ کښې شریک نه وي نو هغه ته خو په طریقه اولی سره حصه ملاویدل پکار نه

دی. والله اعلم

دا د امام بخاري او د ائمه ثلثه رائي ده، وړاندې تفصیل تیر شوې ده، دواړو طرفونو ته دلیونه دي، البته د احنافو د مذهب په سلسله کښې څه فراخی شته کوم چې د سابقه تفصیل نه وضاحت سره معلومیږي.

⑩ بَابُ مَنْ قَاتَلَ لِلْمَغْنَمِ، هَلْ يَنْتَظِرُ مِنْ أَجْرِهِ؟

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاري رحمه الله مقصد دلته دا بیانول دی چې یو سړي د غنیمت په نیت سره قتال کوی نو دده څه حکم دي؟ په دې قتال باندې دده ته اجر ملاویری یا نه؟ که اجر ملاویری نو څومره به ملاویری؟ پوره یا ناقص؟

په دې مسئله کښې د عالمانو اختلاف دي. یو رائي د جمهورو ده او یو مؤقف د بعضي حضراتو دي. ظاهراً خو دا معلومیږي چې ددې سړي اجر به کم شی لیکن جمهور علماء دا فرمائي چې دې سره هیڅ فرق نه پریوځي. او گورئ کله چې د نبی کریم ﷺ نه تپوس او کړي شو چې یو سړي د غنیمت دپاره قتال کوی او دویم د بهادرئ دپاره او دریم د ریاکارئ دپاره نو په دوی کښې فی سبیل الله کوم یو دي؟ نو نبی کریم ﷺ او فرمائیل، "من قاتل لتکون کلمه الله فی العلیافهوقی سبیل الله" نبی ﷺ دا ئې او نه فرمائیل چې که دده نیت د غنیمت وی نو دې په فی سبیل الله کښې داخل نه دي.

اوس یو سړي د اعلام کلمه الله دپاره قتال کوی او ورسره ورسره ئې په زړه کښې د مال غنیمت خیال هم دي نو دې به د کال او د پوره اجر مستحق وی او دده په اجر کښې به هیڅ کمې نه راځي. امام ابن جریر طبري رحمه الله د امت د جمهور عالمانو نه هم دا نقل کړې دی. دغه شان علامه قاضی ابوبکر ابن العربی رحمه الله هم په احکام القرآن کښې ددې وضاحت کړې ده. ددې حضراتو دلیل هغه روایت دي کوم چې امام ابوداؤد رحمه الله په خپل "سنن" کښې نقل کړي دي، حضرت عبد الله بن حواله رضی الله عنه فرمائي:

"بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم لنغتم على أقدامنا، فرجعنا، فلم نغتم شيئاً، وعرف الجهد في وجوهنا،

(فتح الباری: ۲۲۵/۶)

(فتح الباری: ۲۸/۶، وهو قول ابن المنیر كذلك. انظر فتح الباری: ۲۲۶/۶)

(احکام القرآن لابن العربی: ۲/۳۸۳، سورة الانفال، الآية: ۷، المسالة الثالثة)

بقامر فینا، فقال: اللهم، لاتکلم الی فاضع عنهم، ولا تکلم الی انفسهم فیعجزوا عنها، ولا تکلم الی الناس فیستاثروا علیهم“ (۱)

نبی کریم ﷺ مونږ د غنیمت د وصولولو دپاره په پیدل لښکر کښې واستولو لیکن مونږ واپس شو او مونږ ته څه غنیمت ملاو نه شوی یعنی په مقصد کښې کامیاب نه شو، نبی ﷺ د مونږ د مخونو نه زموږ په مشقت او تکلیف باندې پوهه شو نو د خطبې دپاره د تسلی په طور، اودریډلو، په خطبه کښې ئې اوفرمایشل، انې الله دوی ماته مه حواله کوه ځکه چې زه د دوی د مدد او نصرت کولو نه عاجز یم، نه دوی خپلو ځانونو ته حواله کړې چې دوی به د خپل نصرت او مدد نه عاجز راشی او مه دوی هغه خلکو ته حواله کړې چې هغه خلق په دوی باندې خپلو ځانونو ته ترجیح ورکړی.

په دې حدیث شریف کښې وضاحت دې چې نبی ﷺ دا حضرات د غنیمت د مال د حاصلولو دپاره لیرې وو، ددې نه معلومه شوه چې اعلاء کلمه الله سره که د مال غنیمت نیت هم وی نو بیا هم په اجر کښې څه کمې نه واقع کیږی. (۲)

۲۹۵۸: (۳) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَابِلٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ أَعْرَابِي لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَغْنَمِ، وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيُذَكِّرَ، وَيُقَاتِلُ لِيُزَيِّ مَكَائِهِ، مَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَالَ «مَنْ قَاتَلَ لَتَكُونَ كَلِمَةً لِلَّهِ هِيَ الْعُلَيَّا قَبُو فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (۱۲۳)

رجال الحديث

① محمد بن بشار: دا محمد بن بشار رضي الله عنه دې د دوی تذکره په کتاب العلم، ”باب ماكان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم.....“ کښې تیره شوې ده. (۴)

② غندر: دا محمد بن جعفر رضي الله عنه دې چې په ”غندر“ باندې مشهور دې د دوی حالات په کتاب الايمان، ”باب ظلم دون ظلم“ کښې راغلې دی. (۵)

③ شعبه: دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن الحجاج بصري رضي الله عنه دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، ”باب المسلم من سلم المسلمون.....“ کښې راغلې ده. (۶)

(۱) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب فی الرجل يغزو: يلتبس الاجر والغنيمه، رقم (۲۵۳۵).

(۲) فتح الباری: ۲۹/۶.

(۳) قوله: ابو موسى الاشعري رضي الله عنه: الحديث، مر تخريجه في كتاب العلم، باب من سال وهو قائم عالما جالسا.

کشف الباری: ۵۱/۴.

(۴) کشف الباری: ۲۵۸/۳.

(۵) کشف الباری: ۲۵۰/۲.

۳) عمرو: دا عمرو بن مره رضی اللہ عنہ دې.

۵) ابو وائل: دا مشهور تابعی ابو وائل شقیق بن سلمه رضی اللہ عنہ دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله....." کښې بیان کړې شوي دي.

۶) ابو موسی اشعری: د حضرت ابو موسی اشعری (عبدالله بن قیس رضی اللہ عنہ) حالات په کتاب الایمان، "باب أي الإسلام أفضل؟" کښې راغلي دي.

خبرداري: د باب د حدیث شریف تشریح وړاندې په کتاب العلم، (او کتاب الجهاد،) کښې تیر شوې ده.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: دلته ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت د علامه عینی رحمته اللہ علیہ د وينا مطابق په "الرجل یقاتل للغنم" کښې دې.

۱۱) باب: قسمة الامام ما يقدم عليه، ويخالف من لم يحضره أو غاب عنه

د ترجمة الباب مقصد: علامه ابن المنیر رحمته اللہ علیہ فرمائی چې په خلقو کښې چې دا مشهوره شوې

ده چې "الهدية لمن حضرا" چې هديه به صرف هغه چا ته ملاوېږي څوک چې په مجلس کښې شريک وي. امام بخاری رحمته اللہ علیہ ددې خبرې ترديد کوي او دا فرمائی چې کوم خلق موجود نه وي

او امام د هغوی دپاره هديه اوساتی نو په دې کښې هيڅ حرج نشته.

ليکن د ابن المنیر رحمته اللہ علیہ دا رأي بې ځايه او بې محله ده، دا ددې وجې نه چې امام بخاری رحمته اللہ علیہ

دا وئيل غواړي چې امام المسلمین ته کوم مال د کافرانو نه حاصل شي لکه مال د غنيمت.

مال فني او جزیه وغيره نو امام ته په دې کښې پوره اختيار حاصل دي. چرته چې مناسب

گنډې نو خرچ کولې شي، په حاضرینو کښې تقسيمول غواړي نو په حاضرینو کښې دې

تقسيم کړي او که د حاضرینو نه علاوه په غائب خلقو کښې تقسيمول غواړي نو هغوی ته

دې ورکړي، چاته چې غواړي نو ورکولې شي. علامه عینی رحمته اللہ علیہ فرمائی: "حاصل المعق يقسم

۱) کشف الباری: ۱/۶۷۸.

۲) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الاذان، باب تسوية الصفوف عند الإقامة وبعدها.

۳) کشف الباری: ۲/۵۵۹.

۴) کشف الباری: ۱/۶۹۰.

۵) کشف الباری: ۴/۵۱۱-۵۱۵.

۶) کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱/۱۷۳-۱۷۵، باب من قاتل لتكون كلمة الله....

۷) عمدة القاری: ۱۵/۴۵.

۸) فتح الباری: ۶/۲۲۶، والمتواری علی تراجم ابواب البخاری: ۱۹۱.

ما يقدم عليه بين الحاضرین والغائبین، بان يعطى شيئاً للحاضرین، ويغيب شيئاً للغائبین» (۱)
 ۲۹۵۹. حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَهْدَيْتَ لَهُ أَقْبِيَّةً مِنْ دِيَسَاجٍ مَزْرُوءَةٍ بِالذَّهَبِ، فَقَمَمَهَا فِي ثَابِرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَعَزَلَ مِنْهَا وَاحِدًا يَخْرُمُهُ بْنُ نُوفَلٍ، فَجَاءَ وَمَعَهُ ابْنُهُ الْيُسُورُ بْنُ خُزَيْمَةَ، فَقَامَ عَلَى الْبَابِ فَقَالَ اذْعُهُ لِي. فَكَبِهَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - صَوْتَهُ فَأَخَذَ قَبَاءً فَنَلَقَاهُ بِهِ وَاسْتَقْبَلَهُ بِأُزْرَارِهِ فَقَالَ «يَا أَبَا الْيُسُورِ، خَبَأْتَ هَذَا لَكَ، يَا أَبَا الْيُسُورِ، خَبَأْتَ هَذَا لَكَ». وَكَانَ فِي خُلُقِهِ شِدَّةٌ.

رجال الحديث

- ① عبدالله بن يوسف: دا ابو محمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبى رحمته الله دې د دوى تذکره په کتاب العلم، "باب لیعلم الشاهد الغائب" کښې تیر شوې ده. (۲)
 - ② حماد: دا حماد بن زید بن درهم رحمته الله دې د دوى حالات په کتاب الايمان، "باب المعاصى من امر الجاهلية" کښې تیر شوې دى. (۳)
 - ③ ايوب: دا ايوب بن ابى تيممه کيسان سختياني رحمته الله دې د دوى تذکره په کتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" کښې راغلې ده. (۴)
 - ④ عبدالله بن ابى مليکه: دا قاضى عبدالله بن ابى مليکه تميمى رحمته الله دې د دوى حالات په کتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله" کښې بيان کړې شوې دى. (۵)
- حضرت عبدالله بن ابى مليکه رحمته الله فرمائی چې د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې څه قباگانې هديه راغلې چې د رېښمو وې او د سرو زرو کار پرې شوې وو نو هغه ټولې نبی صلی الله علیه و آله په بعضې صحابه کرامو کښې تقسيم کړې او په هغې کښې يو قبا، جدا د حضرت مخرمه بن نوفل (۶) دپاره کيخوډه، حضرت مخرمه چې کله په خدمت اقدس کښې حاضر شو نو ورسره خپل خوڼي مسور (۷) وو، هغه راغی دروازه کښې او دریدلو او خوڼی ته ئې اووئيل، دوى راوبله

(۱) عمدة القاری: ۵/۴۵، دغه شان اوگورئ، فتح الباری: ۶/۲۲۶، وارشاد الساری: ۵/۲۰۹.

(۲) قوله: عن عبدالله.....: "الحديث، مر تخريجه فى كتاب الهبة، باب كيف يقبض العبد والمتاع؟".

(۳) كشف الباری: ۴/۱۳۸.

(۴) كشف الباری: ۲/۲۱۹.

(۵) كشف الباری: ۲/۲۶.

(۶) كشف الباری: ۲/۵۴۸.

(۷) د حضرت مخرمه بن نوفل رحمته الله د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الهبة، باب كيف يقبض العبد والمتاع؟

(۸) د حضرت مسور بن مخرمه رحمته الله د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس.

(یعنی نبی ﷺ) نبی ﷺ ئې آواز واوریدلو نو قباء ئې راواخسته او دوی سره ملاو شو او د هغې بټن ئې دوی ته مخامخ کړې او وې فرمائیل ائې ابو المسور! ما دا قبا ستاسو دپاره پټه کيځودلې وه او د هغوی په طبیعت کښې څه سختی وه.

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم أهديت له أقبية من ديباج مزرعة

بالذهب: په اکثرو نسخو کښې دغه شان "مزرعة بالذهب" راغلې دې، ددې معنی مونږ پورته بیان کړې ده چې د سرو زرو کار پرې شوې وو، په اصل کښې تزرید وائی د زرې د حلقو خپل مینځ کښې ملاویدلو ته، بویول کښې داخلیلد، البته ابوذر چې د مستملې نه کوم روایت نقل کړې دې نو په هغې کښې مزرعة دې یعنی د تزریر نه دې په دې صورت کښې به معنی دا شی چې په دې قباء باندې د سرو زرو تنړۍ لگیدلې وې ځکه چې د تزریر معنی ده بټن لگول،^(۱)

ادعمل: دا د حضرت مخرمه ﷺ کلام دې، د دوی مخاطب دلته حضرت مسور ﷺ دې هغوی خپل خوی ته دا اووئیل چې لاړ شه او نبی ﷺ ته آواز اوکړه چې زه راغلې یم په یو روایت کښې دې، مسور وائی چې ما ته دا خبره نامناسبه ښکاره شوه او ما د ناخوښۍ اظهار اوکړو چې دغه شان نبی ﷺ رابلل نامناسب دی او ښه خبره نه ده. نو د هغوی پلار حضرت مخرمه ﷺ اووئیل چې ائې خویه! په دې کښې د بد منلو (نامناسب والي) څه خبره نشته، نبی ﷺ نه ناراضه کیرې ځکه چې هغوی مبارک جبار نه دی.^(۲)

ددې حدیث شریف متن سره متعلق نور بحثونه په کتاب اللباس او کتاب الادب وغیره کښې راغلي دي.^(۳)

قوله: وَرَوَاهُ ابْنُ أَبِي عُمَرَ عَنْ أَبِي يُونُسَ. قَالَ حَاتِمُ بْنُ وَرْدَانَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ ابْنِ

أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ الْمُسَوَّرِ قَدِمَتْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْبِيَّةٌ تَابَعَهُ

اللَّيْثُ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ: او دغه شان اسماعیل بن علیهم^(۴) هم د ایوب نه روایت کړې

دې او حاتم بن وردان^(۵) په سند بیانولو کښې د عن المسور..... اضافه هم کړې ده.

(۱) مجمع بحار الأنوار: ۴۲۲/۲، باب الزای مع الرءاء، مادة ززر، "والقاموس الوحيد، مادة زرد".

(۲) مجمع بحار الأنوار: ۴۲۲/۲، باب الزای مع الرءاء، مادة ززر، "والقاموس الوحيد، مادة ززر"، وارشاد الساری: ۲۰۹/۵، وعمدة القاری: ۴۵/۱۵.

(۳) ارشاد الساری: ۲۰۹/۵، وعمدة القاری: ۴۵/۱۵.

(۴) کشف الباری، کتاب اللباس: ۱۶۴، وکتاب الادب: ۵۲۶-۵۲۸.

(۵) د اسماعیل بن ابراهیم بن مسلم ابن علیہ حالات په کشف الباری: ۱۲/۲، کتاب الایمان کښې تیر شوې دي.

(۶) د حاتم بن وردان د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الشهادات، باب شهادة الاعمی وامره.....

د مذکورہ تعلیقاتو مقصد: په دې عبارت باندې د پوهیدلو نه مخکې دا زده کړې چې د باب حدیث شریف لره د ایوب سختیانی نه روایت کوونکی کسان درې دی، حماد بن زید، اسماعیل بن علیه او حاتم بن وردان او د درې وارو په روایت کې په ارسال او وصل کې اختلاف دي، لکه د باب په حدیث شریف کې ایوب هن ابن ابی ملیکه ان النبی صلی الله علیه وسلم..... "راغلي دي او دا حدیث مرسل دي ځکه چې ابن ابی ملیکه تابعی دي، ددې نه علاوه د اسماعیل بن علیه چې کوم روایت دي نو هغه هم مرسل دي، دغه شان دا دواړه حضرات د روایت په مرسل کیدو باندې متفق شو، ددې دواړو روایتونه یو شان دي، او د حاتم بن وردان رضی الله عنه چې کوم روایت دي، په هغې کې ابن ابی ملیکه هن السور بن مخرمة.... " دي، دغه شان دا روایت موصول شو.

امام بخاری رحمته الله د ارسال او وصل ددې اختلاف دواضحه کولو دپاره د تعلیقات ذکر کړي دي. د مذکورہ تعلیقاتو تخریج: پورته چې امام بخاری رحمته الله کوم دوه تعلیقات ذکر کړي دي، اول د ابن علیه او دویم د حاتم بن وردان د اسماعیل بن علیه رحمته الله تعلیق مصنف په کتاب الادب کې موصول ذکر کړي دي، او د حاتم بن وردان رحمته الله تعلیق موصول په کتاب الشهادات کې تیر شوي دي. (۱)

تابعه الليث، عن ابن ابی ملیکه. (ر: ۲۴۵۹)

حضرت لیث بن سعد رحمته الله (۲) د ابن ابی ملیکه نه روایت کولو کې د ایوب رحمته الله تابعدرای کړي ده.

د مذکورہ تابعدرای مقصد: پورته د تعلیقاتو په ضمن کې چې مونږ څه بیان کړل نو هغه تاسو او کتل، اوس سوال دا دي چې دا روایت مرسل دي، لکه څنگه چې د ابن علیه او د حماد بن زید روایت دي یا موصول دي لکه څنگه چې د حاتم بن وردان روایت دي او راجع کوم یو دي؟

امام بخاری دا متابعت ددې ترجیح او رجحان بنودلو دپاره ذکر کړي دي چې لیث بن سعد احفظ دي او د روایت موصول کیدل راجع دي، ابن حجر رحمته الله فرماني:

"واعتمد البخاری الموصول لحفظ من وصله" (۳)

د مذکورہ متابعت تخریج: امام بخاری حضرت لیث بن سعد رحمته الله مذکورہ پورتنې متابعت په

کتاب الهبه کې موصول نقل کړي دي. (۴)

(۱) صحیح بخاری، کتاب الادب، باب المدارة مع الناس، رقم (۶۱۳۲)۔

(۲) صحیح بخاری، کتاب الشهادات، باب شهادة الاعمی..... رقم (۲۶۵۷)۔

(۳) د حضرت لیث بن سعد رحمته الله حالاتو دپاره اوگوری، کشف الباری: ۱/۳۲۴، بدء الوحي)۔

(۴) فتح الباری: ۲۲۶/۶۔

(۵) صحیح بخاری، کتاب الهبه، باب كيف يقبض العبد والمتاع؟ رقم (۲۵۹۹)۔

د اصیلی یو وهم: ددې پوره تفصیل نه یو خبره دا هم واضحه شوه چې د اصیلی په نسخه کې چې عن ابن ابی ملیکه عن السور مذکور دې نو دا وهم دې، صحیح او معتمد خبره داده چې د حماد بن زید عن ایوب عن ابن ابی ملیکه، والا طریق مرسل دې. (۱)

ترجمه الباب سوره د حدیث شریف مناسبت: ترجمه الباب سوره د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کې دې، "نجات هذا لك" (ددې نه د امام بخاری رحمته الله علیه مدعی ثابتیږي چې په دې کې هیڅ باک نشته او امام ته په دې کارونو کې اختیار دې، والله اعلم بالصواب

⑫ باب: كيف قسم النبي ﷺ قريظة والنضير،

وما أطي من ذلك في نوائيه.

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله علیه د استفسار په طور دا فرماني چې نبی کریم ﷺ د بنو قريظه او د بنو نضير نه حاصل شده مال غنیمت څنگه تقسیم کړې وو؟ اوس هغوی د تقسیم کیفیت خو بیان کړې نه دې کوم چې ترجمه الباب دې او په باب کې چې نبي د حضرت انس رضي الله عنه حدیث نقل کړو ددې نه معلومه شوه چې هغه مالونه نبي ﷺ په توأب او حاجاتو کې خړج کړل، ددې په ذریعې امام بخاری رحمته الله علیه دا اوښودل چې په دې تصرفاتو کې نبي ﷺ ته پوره او کلی اختیار حاصل وو، نبي ﷺ به چې چرته مناسب گنله نو هلته به نې خړج کول. (۲)

۲۹۶: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسودَ حَدَّثَنَا مُعَمَّرٌ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - يَقُولُ كَانَ الرَّجُلُ يَجْعَلُ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْخَلَّاتِ حَتَّى افْتَتَحَ قَرْيَظَةَ وَالنَّضِيرَ، فَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ. [۳۸۰۶، ۳۸۹۴]

رجال الحديث

- ① عبدالله بن ابی الاسود: دا عبدالله بن حمید ابو الاسود بصری رحمته الله علیه دې.
- ② معتمر: دا معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی رحمته الله علیه دې.
- ③ ابیه: د اب نه مراد حضرت سلیمان بن طرخان تیمی رحمته الله علیه دې. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب العلم، "باب من غص بالعلم قوماً دون قوم....." کې راغلې ده. (۳)

(۱) فتح الباری: ۲۲۶/۶ _

(۲) فتح الباری: ۲۲۷/۶ _

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۴۶، وشرح الکرماني: ۱۳/۹۹ _

(۱) قوله: سمعت انس.....: بالحديث، مر تخريجه في الهبة، باب فضل المنية _

(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الاذان، باب بلا ترجمه، رقم (۷۹۸) _

(۳) کشف الباری: ۵۹۰/۴ _ ۵۹۵ _

○ انس بن مالک: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب من الایمان ان یحب لاهیه....." کښې تیر شوې دي. (۱)

د حدیث شریف ترجمه: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې خلقو به د نبی صلی الله علیه و آله دپاره د کهجورو اونې خاص کولې تردې چې نبی صلی الله علیه و آله ته په بنوقریظه او بنو نضیر باندې فتح حاصله شوه، بیا وروستو نبی صلی الله علیه و آله دا اونې واپس کړې.

د حدیث شریف مختصره تشریح: په دې حدیث شریف کښې د "الرجل" نه انصار مراد دی او د "افتتح" تعلق د بنوقریظه سره دي، ځکه چې بنونضیر خو جلا وطن کړې شوې وو لیکن مالاً او مجازاً ددې نه هم په فتحې سره تعبیر کړې شوې دي. (۲)

په مدينه منوره کښې چې کله مهاجرین داخل شو او خپل هر څه ئې پریخودل نو انصارو ورته حوصله ورکړه، د هغوی ئې هر قسم تعاون او مدد اوکړو، پټی وغیره ئې ورته حواله کړل، د کومو انصاری صحابه کرامو رضی الله عنهم چې دوه دوه بیسياني وی نو په هغوی کښې ئې یو یو ته طلاق ورکړو او هغه ئې خپل مهاجر ورور ته په نکاح کښې ورکړه او د قربانی او د ایثار لوئې لوئې مثالونه ئې پیش کړل. دا د انفرادی کارونو معامله وه. د اجتماعی کارونو دپاره چې د انصارو کوم باغونه وو نو په هغې کښې هغوی څه د نبی کریم صلی الله علیه و آله دپاره خاص کړل، د هغې آمدن به د مسلمانانو په مصلحتونو، مصارفو، او اهل بیت باندې خرچ کیدله، دا اختصاص د هدیی په صورت کښې وو ځکه چې صدقه خو د نبی کریم صلی الله علیه و آله او د اهل بیت دپاره حرامه ده.

دا سلسله جاری وه، تردې چې نبی کریم صلی الله علیه و آله او صحابه کرامو رضی الله عنهم ته د مدينې منورې په یهودیانو باندې فتح حاصله شوه نو نبی صلی الله علیه و آله هغه اونې انصارو ته واپس کړې. (۳) ددې کارونو تفصیلات په کتاب المغازی کښې بیان کړې شوې دي. (۴)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دي چې په ترجمه کښې د تقسیم د کیفیت په باره کښې سوال وو، د هغې جواب په حدیث شریف کښې موجود دي چې د بنوقریظه د مالونو د تقسیم دپاره څه طریقه اختیار کړې شوه، نو جواب دا وو چې نبی صلی الله علیه و آله د خپل خواش مطابقت په هغې کښې تصرف اوکړو او هغه ئې د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کړل. (۵)

(۱) کشف الباری: ۴/۲.

(۲) عمدة القاری: ۴۶/۱۵.

(۳) پورته حواله، وارشاد الساری: ۲۱۰/۵، وشرح ابن بطلال: ۲۸۶/۵.

(۴) کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۸۳، و: ۳۰۲.

(۵) عمدة القاری: ۴۶/۱، وفتح الباری: ۲۲۷/۶، وارشاد الساری: ۲۱۰/۵.

باب: بركة الغازی فی ماله حیا ومیتاً، مع النبی ﷺ وولاية الامر

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله دلته دا فرمائی چې د غازی مال چې د غنیمت وغیره نه حاصل شوې دې، په هغې کښې د غازی په ژوند کښې هم برکت وی او د غازی د وفات نه پس په کښې هم برکت وی، خواه دې غازی دا جهاد د نبی ﷺ په ملگرتیا کښې کړې وی یا نه د نبی ﷺ نه پس د هغوی نائبانو او خلیفه گانو سره په ملگرتیا کښې کړې وی. د شهادت او د دلیل په طور امام بخاری رحمته الله د حضرت زبیر رضی الله عنه واقعه پیش کړې ده، چې د هغې تفصیل وړاندې راځي.

یو خبرداری: په ترجمه الباب کښې لفظ د برکته باء مؤحده سره دې، بعضې حضراتو په دې کښې تصحیف کړې دې او تاء مثناة سره ئې ترکه لوستلې دې، قاضی عیاض رحمته الله فرمائی چې د لفظ ترکه احتمال هم اگرچه شته ځکه چې په دې قصه کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه د ترکې ذکر دې، لکه وړاندې چې کوم عبارت راځي، "حیا ومیتاً مع النبی ﷺ وولاية الامر" دا په دې خبره باندې دلالت کوی چې صحیح روایت د جمهور حضراتو دې یعنی باء مؤحده سره دې.

۲۹۶۱: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي أَسَامَةَ أَحَدَكُمْ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ لَمَّا وَقَفَ الزُّبَيْرُ يَوْمَ الْحِجَلِ دَعَانِي، فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ فَقَالَ يَا بَنِي، إِنَّهُ لَا يُقْتَلُ الْيَوْمَ إِلَّا ظَالِمٌ أَوْ مَظْلُومٌ، وَإِنِّي لَا أَرَأِي إِلَّا سَاقُتَ الْيَوْمَ مَظْلُومًا، وَإِنِّ مِنْ أَكْبَرِ هِمِّي لَدُنِّي، أَفْتَرِي بَقِي دَيْنًا مِنْ مَالِنَا شَيْئًا فَقَالَ يَا بَنِي بِمَ مَالِنَا قَاطِضٌ دَيْنِي. وَأَوْصِي بِالْثَلَاثِ، وَلِئَلَّيْ لِيْنِيهِ، يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ثَلَاثُ الثَّلَاثِ، فَإِنْ فَضَلَ مِنْ مَالِنَا فَضْلٌ بَعْدَ قَضَاءِ الدَّيْنِ شَيْءٌ فَمِنْهُ لِي وَلِكَ. قَالَ هِشَامُ وَكَانَ بَعْضُ وَلَدِ عَبْدِ اللَّهِ قَدْ وَاذَى بَعْضَ بَنِي الزُّبَيْرِ خُبَيْبٌ وَعَبَّادٌ، وَلَهُ يَوْمَ مِيزَةٌ بَيْنَ وَتَسْعُ بَنَاتٍ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَجَعَلَ يُوصِينِي بِدَيْنِهِ وَيَقُولُ يَا بَنِي، إِنْ عَجَزْتَ عَنْهُ فِي شَيْءٍ فَاسْتَعْنِ عَلَيْهِ مَوْلَايَ. قَالَ قَوْلَ اللَّهِ مَا ذَرَيْتُ مَا أَرَادَ حَتَّى قُلْتُ يَا أَبَتِ مَنْ مَوْلَاكَ قَالَ اللَّهُ. قَالَ قَوْلَ اللَّهِ مَا وَقَعْتُ فِي كُرْبَةٍ مِنْ دَيْنِهِ إِلَّا قُلْتُ يَا مَوْلَى الزُّبَيْرِ، أَقْضِ عَنْهُ دَيْنَهُ. فَيَقْضِيهِ، فَقِيلَ الزُّبَيْرُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - وَلَمْ يَدْعُ دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا، إِلَّا أَرْضِيَنَ مِنْهَا الْعَاقِبَةَ، وَإِحْدَى عَشْرَةَ دَارًا بِالْمَدِينَةِ، وَدَارَيْنِ

(۱) هذا ما قاله الشيخ الكاندهلوي رحمته الله واختاره شيخنا المجل رحمته الله. انظر الابواب والتراجم للكاندهلوي: ۲۰۶/، وقال القسطلاني رحمته الله: والظاهر ان الغرض ذكر الكثرة التي نشأت عن البركة في تركه الزبير اذا خلف ديناً كثيراً، ولم يخلف الا القفار المذكور، ومع ذلك فيورك فيه، حتى تحصل منه هذا المال العظيم". شرح القسطلاني: (۲۱۳/۵).

(۲) فتح الباري: ۲۲۸/۶، وعمدة القاري: ۴۷/۱۵، وشرح القسطلاني: ۲۱۰/۵.

(۳) قوله: عن عبدالله: "الحديث، تفرد به البخاري، ولم يخرجوه غيره، انظر تحفة الاشراف: ۱۷۹/۳، رقم (۳۶۲۶)، ومن مسند الزبير: (.....).

بالبصرة، وداراً بالبكوفة، وداراً بيمصر. قال وإنما كان دينه الذي عليه أن الرجل كان يأتيه بالنال فيستودعه إياه فيقول الزبير لا ولكنه سلف، فأبى أخشى عليه الضيعة، وما ولي إماراً قط ولا جباية خراج ولا شيئاً، إلا أن يكون في غزوة مع النبي - صلى الله عليه وسلم - أو مع أبي بكر وعمر وعثمان - رضي الله عنهم - قال عبد الله بن الزبير حسبت ما عليه من الدين فوجدته ألفي ألف ومائتي ألف قال فلقى حكيم بن حزام عبد الله بن الزبير فقال يا ابن أخي، كم على أخي من الدين فكتفه. فقال مائة ألف. فقال حكيم والله ما أرى أمركم تسع هذه. فقال له عبد الله أقرأيتك إن كانت ألفي ألف ومائتي ألف قال ما أراكم تطيقون هذا، فإن عجزتم عن شيء منه فاستعينوا بي. قال وكان الزبير اشترى الغاية بسبعين ومائة ألف، فباعها عبد الله بألف ألف وبسبعين ألف ثم قام فقال من كان له على الزبير حق فليؤاينا بالغاية، فأثاه عبد الله بن جعفر، وكان له على الزبير أربع مائة ألف فقال لعبد الله إن شئتم تركتها لكم. قال عبد الله لا. قال فإن شئتم جعلتموها فيما تؤجرون إن أعزتم. فقال عبد الله لا. قال قال فاقطعوا لي قطعة. فقال عبد الله لك من هاهنا إلى هاهنا. قال فباع منها ففرض دينه فأوقاه، وبقي منها أربعة أشهر ونصف، فقدم على معاوية وعنده عمرو بن عثمان والمُنذر بن الزبير وابن زمعة فقال له معاوية كم قومت الغاية قال كل سهم مائة ألف. قال كم بقي قال أربعة أشهر ونصف. قال المُنذر بن الزبير قد أخذت سهماً بمائة ألف. قال عمرو بن عثمان قد أخذت سهماً بمائة ألف. وقال ابن زمعة قد أخذت سهماً بمائة ألف. فقال معاوية كم بقي فقال سهم ونصف. قال أخذته بخمسين ومائة ألف. قال وباع عبد الله بن جعفر نصيبه من معاوية بمائة ألف، فلما قرع ابن الزبير من قضاء دينه قال بنو الزبير أقيم بيننا ميراً. قال لا، والله لا أقسم بينكم حتى أتادي بالموسم أربعة سنين إلا من كان له على الزبير دين فليأتنا فلنقضه. قال فجعل كل سنة يتأدى بالموسم، فلما مضى أربعة سنين قسم بينهم قال فكان للزبير أربعة نسوة، ووقع الثلث، فأصاب كل امرأة ألف ألف ومائتي ألف، فحبيبه ماله خمسون ألف ألف ومائتي ألف.

رجال الحديث

- ① اسحاق بن ابراهيم: دا اسحاق بن ابراهيم بن راهويه حنظلي مروزي رحمته الله دي.
- ② ابواسامه: دا ابواسامه حماد بن اسامه ليشي رحمته الله دي. ددي دواړو حضراتو تذكره تفصيل سره په كتاب العلم، "باب فقل من علم وعلم" كښې تيره شوې ده. (۱)

- ① هشام بن عروة دا هشام بن عروة بن زبیر قرشی رضی اللہ عنہ دی
 ② عروة بن زبیر دا عروة بن زبیر بن العوام قرشی رضی اللہ عنہ دی ددی دواړو حضراتو حالات د پده الوی "په الحديث الثانی" کښې تیر شوې دی.
 ③ عبدالله بن زبیر، ① زبیر بن العوام رضی اللہ عنہ ددی دواړو حضراتو حالات تفصیل سره په کتاب العلم، "باب اثم من کذب علی النبی ﷺ" کښې راغلي دي.^(۱)

قوله: قال: لما وقف الزبير يوم الجمل دعاني فقممت الي جنبه: حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ فرمائي چې د جمل په ورځ چې کله زما والد صاحب حضرت زبیر رضی اللہ عنہ د قتال دپاره اوږديدو نو هغوی زه طلب کړم نو زه د هغوی يو طرفته اوږديدم.
 يوم الجمل (د جمل جنگ)، د جمل واقعہ د اسلامي تاريخ يوه دردناکه واقعہ ده، په دې کښې دواړو طرفونو ته جليل القدر صاحبه کرام رضی الله عنهم وو او دواړو طرف ته خلق په حق باندې هم وو، هم دا د اهل سنت والجماعت عقیده ده، دې واقعي سره متعلق تفصيلات خو به انشاء الله په کتاب الفتن کښې راشي، مونږ دلته ددې خلاصه ذکر کوو.
 دا د ۳۲ هجري مطابق ۶۵۶، جمادی الاولی يا جمادی الثانيه او د حضرت علي رضی اللہ عنہ د خلافت واقعہ ده، دا جنگ د حضرت علي رضی اللہ عنہ د ملگرو او د حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د ملگرو مينځ کښې وو، مسئله د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د قصاص وه او د جنگ ځاني بصره وو.
 حضرت عائشه رضی اللہ عنہا د خپلو طرف دار کسانو سره د مکې مکرمي نه بصري ته روانه شوه. حضرت علي رضی اللہ عنہ د مخکښي نه بصري سره نژدې ښار کوفه کښې موجود وو، چې کله هغوی د حضرت عائشي رضی اللہ عنہا د لښکر په باره کښې واوريدل چې بصري ته راروان دي نو هغوی هم د کوفې نه لښکر راويستلو، تردې چې دواړه لښکرې مخامخ شوې او د دواړو ډلو مينځ کښې څو ځله مذاکرات هم اوشو، نژدې وه چې دا مذاکرات کامياب شوې وو او حضرت علي رضی اللہ عنہ د دليلونو په رنډا کښې دويمه ډله قائل کړې وې ليکن هلاکت دې وی ابن سبا يهودی او د هغه خبيث ملگرو لږه، دوی چونکه د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د شهادت ذمه دار وو، ددې وجې نه دوی ته ويره شوه چې که دا دواړه ډلې خپل مينځ کښې ملاو شوې نو مونږ به خامخا قصاص کولي شو نو دوی د حضرت علي رضی اللہ عنہ د ملگرتيا شروع کړه او موقع موندلو سره ئې په اهل جمل يعنې د حضرت عائشي رضی اللہ عنہا په لښکر باندې حمله اوکړه او ددې خبر حضرت علي رضی اللہ عنہ ته نه وو، چې هغوی ته پته اولگيده نو تپوس ئې اوکړو چې داشور دڅه دي؟ نو څه سباني کسانو غلط بياني اوکړه او وې وييل چې فريق ثانی اچانک او په بې خبري کښې مونږ باندې حمله کړې ده، هم دا حال دويم طرفته هم اوشو او دا حضرات د نه غوښتلو باوجود د جنگ ميدان ته کوز شو او سبایان په خپل سازش کښې کامياب شو، لعنهم الله وخذلهم.

(۱) کشف الباری: ۲۹۱/۱، دغه شان اوگوری، کشف الباری: ۴۳۲/۲ - ۴۴۰.

(۲) کشف الباری: ۱۶۴/۴ - ۱۷۴.

د دواړو ډلو مینځ کښې خطرناک جنگ اوشو، دغه وخت حضرت عائشه رضی الله عنها د جنگ په میدان کښې موجوده نه وه او هغې ته د جنگ د شروع کیدو پته هم نه وه، په دې کښې کعب بن مسور نومې تابعی د هغوی په خدمت کښې حاضر شو او د واقعی حال احوال نه ئې خبر کړه او ورته یې اووئیل چې مناسب دا معلومیږي چې تاسو په اوښ باندې سوره شئ او د جنگ د میدان طرفته راشئ، کیدې شی چې د صلح څه صورت پیدا شی، ددې په اوریدو سره حضرت عائشه رضی الله عنها په اوښ باندې سوره شوه او اووتله، لیکن د توقع نه خلاف خلق ددې په سورلۍ لیدلو سره نور هم غصه شو ځکه چې د هغوی خیال دا وو چې دوی د جنگ میدان ته د قائد او د سپه سالار په حیثیت سره تشریف راوړي دي.

حضرت عائشې رضی الله عنها چې کله اولیدل چې خلق په هیڅ شان باندې د جنگ بندولو دپاره تیار او آماده نه دی او مسلسل مری نو هغې کعب بن مسور ته حکم اوکړو چې ته د اوښ مهار پرېږده، قرآن مجید پورته کړه او وړاندې ورشه او خلق د قرآن مجید د فیصلې طرفته راوبله او ورته اووايه چې مونږ ته د قرآن فیصله منظوره ده، تاسو هم ددې فیصله اومنی کعب وړاندې شو او اعلان ئې اوکړو نو د عبدالله بن سبا ملگرو پرې په یوځای د غشو باران جوړ کړو او شهید ئې کړو، ددې نه پس د حضرت عائشې رضی الله عنها کسان نور هم غصه شو، برابر قتلیدل لیکن هیڅ یو کس ئې د حضرت عائشې رضی الله عنها د اوښ مهار ته پرېنځوده.

حضرت علی رضی الله عنه ددې حالت په لیدلو سره پوه شو چې ترڅو په میدان جنگ کښې دا اوښ په نظر راځي نو د اور دا شعلې به هیڅ کله کمې نه شی نو هغوی خپلو کسانو ته حکم اوکړو چې په څه طریقې سره دا اوښ ختم کړئ ځکه چې ددې په پریوتلو سره به جنگ ختم شی، ددې په اوریدلو سره هغوی په دې کوشش کښې اولگیدل چې په څه طریقې سره دا اوښ راوغورځولئ شی لیکن دویم طرفته اهل جمل هم غافل نه وو، هغوی د دویم فریق هروار منع کوو، د اوښ مهار نیولو سره برابر جنگیدل، دغه شان په سوونو کسان د اوښ په مهار باندې شهیدان شو، آخر کافی وخت پس یو سړی موقع موندلو سره د اوښ خپې په توره باندې اووهلې او د هغې خپې ئې پرې کړې، دغه شان اوښ په سینه باندې کیناسته د اوښ په پریوتلو سره اهل جمل منتشر شو او د حضرت علی رضی الله عنه لښکر د دوی محاصره اوکړه او محمد بن ابی بکر کوم چې دوی سره وو هغه ته ئې حکم اوکړو چې لاړ شه د خپلې خور حفاظت اوکړه، چې هیڅ قسمه تکلیف ورته اونفرسی، دغه شان دا جنگ خپل انجام ته اورسیده.

دا اولنې جنگ وو چې دواړه ډلې په کښې مسلمانان وو، ددې نه پس د فتنو دروازه کھلاؤ شوه. د جنگ ختمیدلو نه څو ورځې پس د خلافت امور دوباره مرتب کولو دپاره حضرت علی رضی الله عنه محمد بن ابی بکر ته حکم اوکړو چې د سفر تیاری اوکړه، نو په یکم رجب ۳۲ هجری کښې د سفر د تیاری کولو نه پس حضرت علی رضی الله عنه ام المؤمنین حضرت عائشه رضی الله عنها د بصرې د څلویښت سردارانو د ښځو سره او د محمد بن ابی بکر سره د بصرې نه روانه کړه، څو پرلانگه فاصلې پورې قافلې سره په خپله هم لاړل، بیا ئې حضرات حسنین د حفاظت په غرض قافلې سره کړل، حضرت عائشه رضی الله عنها اول مکې مکرمې ته لاړه، هلته ئې حج اوکړو او په محرم ۳۷ هجری کښې یې مدینې منورې ته تشریف راوړلو.

په دې جنگ کېنې د دواړو ډلو په زرگونو کسان شهیدان شو، چې د هغوی په تعداد کېنې اختلاف دې، په شهیدانو کېنې حضرت طلحه بن عبیدالله هم وو کوم چې په عشره مبشره کېنې دې او حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه په کېنې هم وو حضرت عائشې رضی الله عنها به فرمائیل: "وودت أن مت قبل هذا اليوم بعشرين سنة" چې "اې عائشې! کاش ا د نن ورځ نه زه شل کاله مخکېنې وفات شوې وې چې دا مې نه وو لیدلې".

دې جنگ ته جمل نوم ځکه ورکړې شو چې حضرت عائشه رضی الله عنها په دې جنگ کېنې به یو لونی اوښ باندې تشریف فرما وه، د هغه نوم عسکر وو، دا حضرت یعلی بن امیه رضی الله عنه د قبيله عرينه د یو سړي نه په دوه سوه دیناره اخستلې وو او دا د حضرت عائشې رضی الله عنها د سورلۍ دپاره مخصوص وو. (اعاذنا الله من الفتن، ماظهر منها وما باطن)

قوله: فقال: يا بني، لا يقتل اليوم الا ظالم أو مظلوم: نو زما والد صاحب حضرت زبیر ماته او وئیل، اې خویه! نن ورځ قتلیدونکې به یا ظالم وی یا مظلوم ددې جملې مختلف مطلبونه: ددې جملې څو مطلبونه او معنی بیان کړې شوې دی. ① علامه ابن بطال رحمته الله فرمائی:

که هغوی قتل شو نو هغوی به په خپل خیال کېنې مظلومان وی لیکن دویم فریق (مدقابل) به ئې ظالمان گنړي ځکه چې هر فریق خپل ځان په حق باندې او دویم فریق په ناحقه باندې گنړلو او په دې کېنې به ئې تاویل کولو.

او ددې کلام نه د حضرت زبیر رضی الله عنه مقصد دادې چې صحابه چې د امت غوره خلق دی د هغوی خپل مینځ کېنې قتال او جنگ کول د هغې خلقو په شان نه دی کوم چې د عصیت په بنیاد باندې قتال کوی یا باغیان دی یا هغه خلق چې د هغوی قاتلان او مقتولین دواړه به ظالمان وی، د هغوی په باره کېنې خو د نبی صلی الله علیه و آله صفا ارشاد مبارک دې، "إذا التقى المسلمان بسيفيهما فالقاتل والمقتول في النار" (ځکه چې دلته خو د تاویل کولو گنجائش بالکل نشته چې د هغې د وجې نه دا خلق د الله تعالی په نزد معذور او گنړلې شی.

او حضرت زبیر، طلحه او د صحابه کرامو رضی الله عنهم جماعت چې د حضرت عائشې رضی الله عنها سره وتلې

(۱) د جنگ جمل تفصیلاتو، اسباب او نتیجه دپاره اوگوری، عمدة القاری: ۱۵/۴۹_ ۵۰، وفتح الباری: ۲۲۹/۶. والبدایة والنهاية: ۴/۲۲۲-۲۴۱، سنة ۳۶ هـ والکامل لابن الاثير: ۳/۹۹_ ۱۴۹، وقعة الجمل، وشرح القسطلانی: ۵/۲۱۰، تاریخ اسلام (اردو) از اکبر شاه نجیب آبادی: ۱/۴۳۰_ ۴۳۴، طبع مکتبة العلم کراچی، و تاریخ الاسلام للذهبي: ۲/۱۷۱، سنة ست وثلاثين، وقعة الجمل، الطبقة الرابعة).

(۲) الحديث أخرجه البخاری، کتاب الايمان باب (وان طافتان من المؤمنین.....) رقم (۳۱)، والديات، باب قول الله تعالی: (ومن احياها)، رقم (۶۸۷۵)، والفتن، باب اذا التقى المسلمان.....، رقم (۷۰۸۳)، ومسلم فی الفتن، باب اذا توجه المسلمان.....، رقم (۷۲۵۲-۷۲۵۵)، وابو داود، الفتن، باب النهی عن القتال فی الفتنة، رقم (۴۲۶۸)، والنسائی، تحريم الدم، باب تحريم القتل، رقم (۴۱۲۱-۴۱۲۲)، و(۴۱۲۵-۴۱۲۸)، ((۴۲۶۸-۴۱۲۵)).

و نو د هغوی مطالبه خو دا وه چې د حضرت عثمان رضی الله عنه قاتلان دې گرفتار کړې شی او حد دې پرې جاری کړې شی، ښکاره خبره ده چې دا یو شرعی مطالبه ده او دا خلق هیڅکله او بالکل د حضرت علی رضی الله عنه سره د قتال کولو دپاره وتلې نه وو ځکه چې په دې کښې دوه رانې نه وې ځکه چې حضرت علی رضی الله عنه د خپلې زمانې په خلقو کښې د خلافت صحیح حقدار وو، هم هغوی د لوڼې امامت مستحق وو.

البته کار دا شوې وو چې د حضرت عثمان رضی الله عنه قاتلانو حضرت علی رضی الله عنه سره پناه اخستلې وه، د حضرت علی رضی الله عنه ملګرتیا به ئې کوله، د حضرت علی رضی الله عنه خپل خیال دا وو چې ترڅو د امت حالات برابر شوي او پرامن شوي نه وي نو دا قاتلان جلاد ته حواله کول مناسب نه دي، البته کله چې حالات پرسکون او برابر شي نو دا کار به هم اوکړې شي. ښکاره خبره ده چې دا دواړه ډلې په خپل خپل ځانې صحیح دي نو ددې وجې نه د دواړو ډلو مقتولین به مظلومان شمارلې شي نه چې ظالمان هم دا د اهل سنت والجماعت مذهب دي، والقاتل منهم والمقتول فی الجنة ان شاء الله.

② علامه ابن التین السفاقي رحمته الله فرماني: مطلب دادې چې قتال کوونکی دوه قسمه خلق وي: صحابی او غیر صحابی نو په صحابی کښې خو تاویل کیدي شي ددې وجې نه هغه مظلوم دي او غیر صحابی چې د دنیا دپاره جنگ او قتال کوي نو هغه به ظالم وي.

معناه: انهم امّا صحابى متاول فهو مظلوم، واما غیر صحابى قاتل لاجل الدنيا فهو ظالم.

قوله: وانى لا ارانى الا ساقط اليوم مظلوماً: او زما د خپل ځان په باره کښې خیال دي چې نن به زه ظلماً شهید کیږم.

أراؤ د همزه ضمه لوستلې شي ددې معنی ده اظن یعنی زما خیال او گمان دادې او د همزه فتحه هم لوستلې کیږي بیا به ددې معنی اعتقدوى یعنی زما یقین او اعتقاد دادې چې نن به زه شهید کیږم.

د هغوی دا گمان یا یقین پوره شو او عمرو بن جرموز نومى یو سړى پرې اچانک حمله اوکړه او شهید ئې کړو، داسې حال کښې چې دوى د جنگ د میدان نه وتلې وو. ددې تفصیل په کتاب العلم کښې تیر شوې دي.

قوله: وان من اکبرهمى لدينى، أفترى يبقی ديننا من مالنا شيئاً؟: او زما د

(۱) شرح ابن بطلان: ۵/۲۹۰، وعمدة القاری: ۱۵/۵۱.

(۲) شرح القسطلانی: ۵/۲۱۰، وعمدة القاری: ۱۵/۵۱، وفتح الباری: ۶/۲۲۹.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۵۱، وفتح الباری: ۶/۲۲۹.

(۴) پورته حواله جات.

(۵) کشف الباری: ۴/۱۷۳.

ټولو نه لویه پېریشانی زما قرض دې، ستا څه خیال دې، زموږ دا قرض به زموږ په مال کېنې څه پرېږدی؟

مطلب دادې چې دومره قرضونه چې ما د خلقو نه اخستلې دي د هغې په ادا کولو کېنې به ټول مملوکه مال خرج شی، هغې کېنې به څه پاتې شی؟

په لیدی کېنې لام د تاکید دې او مفتوح دې او په افتدی کېنې همزه د استفهام ده او فعل مجهول دې، دا د افتظن په معنی کېنې دې او یقین د ابقائه دې (افعال نه، نه چې د بقاء نه).

قوله: فقال: یا بنی، یعم مالنا، فاقض دینی، وأوصی بالثلث، وثلثه لبنیه. یعنی

بنی عبدالله بن الزبیر، يقول: ثلث الثلث. فان فضل من مالنا فضل بعد

قضاء الدين. فثلثه لولدك: بیا ئې اووئیل ائې ځویه: زموږ مال خرڅ کړه او زما قرض ادا کړه او د ثلث (دریمې حصې) وصیت ئې اوکړو او په ثلث کېنې به ثلث د هغوی یعنی د عبدالله بن زبیر د مخاطب د ځامنو دپاره وی، وی وئیل چې ثلث به په دریو حصو کېنې تقسیم کړې او د هغې یو ثلث به خپل ځامنو ته ورکړې. که د قرض ادا کولو نه پس زموږ په مال کېنې څه بچ شو نو د هغې ثلث به ستا د ځامنو دپاره وی.

پورته ذکر شوې عبارت د مختلفو حضراتو په کلام باندې مشتمل دې، ددې وضاحت دادې چې د حضرت زبیر رضی الله عنه کلام دادې، یا بنی، یعم مالنا، فاقض دینی، فان فضل من مالنا فضل بعد قضاء

الدين فثلثه لولدك، ددې مطلب دادې چې ائې ځویه: زما مال خرڅ کړه او زما قرض ادا کړه او د قرض ادا کولو نه پس که هم مال باقی بچ پاتې شو نو د هغې یو ثلث به د فقیرانو او

مسکینانو دپاره وی، لیکن ددې ثلث ثلث به ستا د اولاد دپاره وی او - وأوصی بالثلث وثلثه لبنیه - دا د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه کلام دې. او یعنی بنی عبدالله بن الزبیر يقول: ثلث

الثلث، دا د یو راوی تفسیر او وضاحت دپاره راوړلې شوې جمله ده، چې په دې کېنې راوی د ثلثه لبنیه، وضاحت کړې دې. که ددې تفصیل خیال او لحاظ اونه ساتلې شی نو په عبارت باندې پوهیدل مشکل دی.

په دې عبارت کېنې فثلثه کېنې کوم ضمیر مجرور دې دا مطلقاً د ثلث طرفته راجع دې یعنی د ثلث ثلث ځکه چې وصیت خو مطلقاً د مال په ثلث کېنې جاری کیږي. ددې برعکس امام مهلب رحمه الله دا ضمیر مجرور د فضل طرفته راجع کړې دې لیکن دا د اشکال نه خالی نه دې، (بعضی حضراتو په فثلثه کېنې لام تشدید سره لوستلې دې یعنی د اسم په ځانې ئې امر

(۱) عمدة القاری: ۵۲/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۱۱/۵. -

(۲) فتح الباری: ۲۳۰/۶، عمدة القاری: ۵۲/۱۵، وارشاد الساری: ۲۱۱/۵، والکوثر الجاری: ۱۱۱/۶. -

گر خولې دې چې ددې مطلق ثلث درې حصې کول. حافظ دېته زیات اقرب وئیلې دې.)
قوله: قال هشام: وكان بعض ولد عبد الله قد وازى بعض بني الزبير خبيب وعباد: هشام وائی چې د عبدالله بن زبیر بعضې ځامن د حضرت زبیر رضی الله عنه د بعضې ځامنو هم عمر وو یعنې خبیب او عباد د هشام بن عروه دا قول د سابقه سند سره موصول دې (د علامه جوهری رحمته الله علیه وازی په واو سره لیکل غلط او خلاف القیاس ښودلې دې. هغوی دا وائی چې دا همزه سره آزی لیکل پکار دی، د باب د حدیث شریف الفاظ په دې باندې رد کوی چې دلته وازی واو سره دې، ددې معنی ده ساوی یعنې برابر کیدل.)

ددې جملې مطلب: ① علامه مهلب رحمته الله علیه فرمائی چې ددې دا معنی هم کیدې شی چې د حضرت عبدالله ځامن د حضرت زبیر رضی الله عنه د ځامنو یعنې د خپلو ترونو په عمر کښې برابر شوې وو ② او دا معنی هم کیدې شی چې د حضرت عبدالله ځامن د میراث په حصه کښې د خپل ترونو یعنې د حضرت زبیر رضی الله عنه د ځامنو برابر شوې وو یعنې هغوی ته هم دومره ملاؤ شوه لکه څومره چې ئې ترونو ته ملاؤ شوه.

دا دویم احتمال مهلب رحمته الله علیه غوره گرځولې دې او فرمائی چې په دویم صورت کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه د اولاد د کثرت بیانولو هیڅ معنی نشته. لیکن نورو شارحینو اولنې احتمال راجح او دویم احتمال مرجوح ښودلې دې. لکه حافظ رحمته الله علیه فرمائی چې دا احتمال د اعتراض او د اشکال نه خالی نه دې ځکه چې دغه وخت پورې څو میراث تقسیم شوې نه وو. نه د مال موروث څه معلومه او معینه اندازه وه نه د موضی به یعنې د ثلث اندازه وه.

ددې نه علاوه دا وینا: والام یکن لذکر کثرة اولاد الزبیر معنی فی الموازاة فی السن “هم صحیح نه ده ځکه چې مراد دا دې چې حضرت زبیر رضی الله عنه د حضرت عبدالله رضی الله عنه اولاد ته خصوصیت سره بیان او کړو او د نورو نوسو په مقابله کښې ئې هغوی ته زیات اهمیت ورکړو، ددې وجه واضحه ده چې د حضرت عبدالله ځامن د لویې عمر والا او د کورونو خاوندان شوې وو تردې چې په دې معامله کښې د ترونو برابر شوې وو نو حضرت زبیر رضی الله عنه د خپل وصیت په ذریعې سره د مال څه مقدار د خپلو نوسو دپاره هم مقرر کړو، دې دپاره چې د دوی د پلار حضرت عبدالله رضی الله عنه حصه زیاته فراخه شی، دغه شان دوی په مالی معاملاتو کښې د خپل

① فتح الباری: ۲۳۰/۶، وعمدة القاری: ۵۲/۱۵، وارشاد الساری: ۲۱۱/۵.

② فتح الباری: ۲۳۰، وارشاد الساری: ۲۱۱/۵.

③ پورته حواله جات، والصحاح للجوهري: ۴۰، مادة “ازا” حرف الالف، والعمدة: ۵۲/۱۵، والکوثر الجاری: ۱۱۲/۶.

④ فتح الباری: ۲۳۰/۶، وارشاد الساری: ۲۱۱/۵، وشرح ابن بطال: ۲۹۱/۵، والکوثر الجاری: ۱۱۲/۶، وشرح

الکرمانی: ۱۰۰/۱۳.

⑤ قاله ابن بطال: ۲۹۱/۵.

پلار حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ سرہ معاون او مددگار جوہی شیخ رحمۃ اللہ علیہ واللہ اعلم بالصواب
 "خیب وعبادہ بدلیت یا د بعض نہ د بیان د وچہ نہ مرفوع دی او دا د بعض تفسیر کوی. د
 مثال یہ طور صرف پہ دے دوو نومونو باندی اکتفاء او کړې شوه. ورنه د حضرت عبداللہ پہ
 اولاد کنبی نور کسان هم وو چې په عمر کنبی د ترونو برابر شوې وو. حافظ دلته دا هم
 وئيلي دي چې "خیب وعبادہ" مجرور هم لوستلې کیدې شی چې دا د لفظ "بعض" نه بیان واقع
 شی لیکن دلته د حافظ نه سهو شوې ده، علامه عینی وائی چې لفظ د "بعض" په حدیث
 شریف کنبی دوه ځله راغلې دي، په هغې کنبی یو مرفوع دې او دویم منصوب دې دا دریم
 صورت د کوم ځانې نه راغی؟ دا خبره قسطلانی هم کړې ده صحیح خبره داده چې دا دواړه
 نومونه مجرور هم لوستلې کیدې شی لیکن د ولد په اعتبار سره، کوم چې په "بعض" ولې
 عبداللہ..... "کنبی راغلي دي نه چې په اعتبار د بعض سره." (۱)

خیب: دا خییب بن عبداللہ بن الزبیر بن العوام القرشي الاسدي المدنی رضی اللہ عنہ دي. د دوی مور
 بی بی تماضر بنت منظور بن زبان الفزاريه ده. (۲)

دې د خپل والد عبداللہ بن زبیر او د حضرت عائشه و کعب الاحبار رضی اللہ عنہ نه روایت کوی. د
 دوی نه په روایت کوونکو کنبی د دوی ځوئي زبیر بن خییب، یحیی بن عبداللہ بن
 مالک، زهری او سلیمان بن عطاء وغیره شامل دي. (۳)

دوی په اهل علم او اهل ورع کنبی وو، د دوی ورور مصعب بن عبداللہ وائی:

"کان خییب قد لقی کعب الاحبار، ولقی العلماء، وقرأ الكتاب وكان من النساك" (۴)

ابن حبان د دوی تذکره په کتاب الثقات کنبی کړې ده. (۵)

علامه ذهبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، "ناسک، صدوق، معنی بالعلم" (۶)

علامه مزی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، "وكان..... عالماً بقریش، وكان طویل الصلوة، قليل الكلام" (۷)

(۱) فتح الباری: ۲۳۰/۶، وارشاد الساری: ۲۱۱/۵، وكذا انظر الكوثر الجاری: ۱۱۲/۶)۔

(۲) عمدة القاری: ۵۲/۱۵، وفتح الباری: ۲۳۰/۶، وارشاد الساری: ۲۱۱/۵)۔

(۳) پورته حواله جات)۔

(۴) تهذيب الكمال: ۲۲۳/۸، البتھان حبان (۲۱۱/۴) د دوی د مور نوم حنتمه بنت عبدالرحمن ليکلي دي
 کوم چې د مشهور قول خلاف دي)۔

(۵) تهذيب الكمال: ۲۲۳/۸، تهذيب التهذيب: ۱۳۵/۳)۔

(۶) تهذيب الكمال: ۲۲۳/۸، تهذيب التهذيب: ۱۳۵/۳، وخلاصة الغزرجی: ۱۰۴، من اسمه خییب)۔

(۷) الثقات لابن حبان: ۲۱۱/۴)۔

(۸) الکاشف: ۳۷۱/۱، رقم (۱۳۷۶)۔

(۹) تهذيب الكمال: ۲۲۵/۸)۔

د بنو امیه خلیفه ولید بن عبد الملک د حضرت عمر بن عبد العزیز طرفته یو خط واستوو، کله چې عمر د مدینې منورې والی وو چې دده ته سل کورې ورکړه او قید کښې ئې واچوه. حضرت عمر بن عبد العزیز رضی الله عنه د حکم پوره والی او کړو او په یو منځی کښې اوبه یخې کړې شوې او د یخنی په موسم کښې یو سحر هغه اوبه په دده باندې واړولې شوې چې د هغې د وچې نه دده بدن یخ شو او یخنی پرې راغله، هم دا عمل وروستو دده د مرګ سبب جوړ شو. په جیل کښې چې کله دده تکلیف زیات شو نو حضرت عمر بن عبد العزیز رضی الله عنه دې د جیل نه بهر کړو او په خپل کار باندې ډیر پښیمانه شو، او د خیب خاندهان دې د عمر بن مصعب بن زبیر کور ته منتقل کړو، دې دوران کښې چې کله د خیب خاندهان دده سره نژدې ناست وو، د ماجشون سره د ملاقات کولو په غرض باندې راغلل، دا صاحب د حضرت عمر بن عبد العزیز په ملګرو کښې وو، کله چې دې د مدینې منورې والی وو، کله چې دې دننه داخل شو نو عروه بن عبد الله بن زبیر او وئیل، کیدې شی ستاسو ملګری (عمر بن عبد العزیز) ته تردې وخت پورې دده په مرګ کښې شک دې او نژدې ناستو کسانو عروه ته او وئیل چې خادر لرې کړئ او ورته د خیب حالت او بنایئ چې کله ماجشون د هغه حالت اولیده، دغه وخت خیب وفات شوې وو نو هغه نیغ د حضرت عمر کور درمروان ته لاړو.

ماجشون وائی چې هلته په رسیدلو سره ما دروازه اوټکوله، بیا داخل شوم، د داخلیدو نه پس می حضرت عمر بن عبد العزیز رضی الله عنه په دې حالت کښې اولیدو چې هغه په دردزه کښې د مبتلا ښځې په شان کله کینی او کله پاسی، زما په لیدلو سره ئې او فرمائیل چې څه خبر دې راوړلې دې؟ ما ورته او وئیل چې بنده (خیب) خو مړ شو. نو هغه په زمکه باندې پریوتلو، بیا ئې سر اوچت کړو او وې وئیل انا لله وانا الیه راجعون. ددې حادثې اثر ټول ژوند کښې په حضرت عمر بن عبد العزیز رضی الله عنه باندې وو، ددې نه پس هغوی د مدینې منورې د ولایت نه استعفی ورکړه او د گورنرئ وغیره د قبلولو نه منع شو. ددې نه پس که به دوی ته په یو داسې نیک کار باندې چا مبارک باد ورکوو کوم نیک کار چې به دوی جاری کړې وو نو دوی

به فرمائیل، "کفیک بخیب؟"!! چې ستاسو خبره خو صحیح ده لیکن زه به د خیب څه کوم؟" حضرت عمر بن عبد العزیز رضی الله عنه چې کله خلیفه جوړ شو نو هغوی آل زبیر بن عوام ته خصوصی طور باندې عطیات او تحفې ورکړې نو خلقو به وئیل چې دا د خیب دیت دې. (۱)

د ابن حبان رضی الله عنه د قول مطابق د حضرت خیب انتقال په ۹۳ هجری کښې اوشو (هم دا رائي د ابن الاثیر رضی الله عنه هم ده او د زبیر بن بکار هم ده.)

په اصحاب سته کښې صرف امام نسائی رضی الله عنه په سنن کبری کښې د دوی په واسطې سره یو

(۱) تهذیب الکمال: ۸/۲۲۵-۲۲۶، وتهذیب التهذیب: ۳/۱۳۵-۱۳۶.

(۲) الثقات: ۴/۲۱۱.

(۳) الکاشف: ۱/۳۷۱، والکامل فی التاريخ: ۴/۲۷۸، سنة ثلاث وتسعين، ذکر عدة حوادث.

روایت اخستلې دې،^(۱) رحمه الله تعالى رحمة واسعة. او د حضرت عباد بن زبیر رضی اللہ عنہ حالات وړاندې تیر شوې دي.^(۲)

قوله: وله يومئذ تسعة بنين وتسعينات: دې ورځو کښې ددوی نهه ځامن او نهه لونړه وې. په له کښې چې کوم ضمير مجرور دې نو دا د زبیر طرفته راجع دې، دلته د امام کرمانی نه یو عجيبه تسامح شوې ده چې هغوی دا ضمير د عبد الله طرفته راجع کړې دې.^(۳) دا صفا غلطی ده. د حضرت عبد الله رضی اللہ عنہ چې دغه وخت کښې کوم اولاد موجود وو، هغه خبيب، عباد، هاشم، ثابت او حمزه دي.^(۴) د دوی د باقی اولاد پیدائش د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ د شهادت نه پس شوې دي.^(۵)

د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ نارینه اولاد چې نهه دي، د هغوی نومونه دا دي: عبد الله، عروه او منذر، د دوی مور حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہ ده. عمرو او خالد، د دوی مور ام خالد بنت خالد بن حسين ده. مصعب او حمزه او د دوی مور رباب بنت انيف ده. عبیده او جعفر او ددې دواړو مور زينب بنت بشر ده.

ددې نهه علاوه چې کوم نارینه اولاد وو نو هغه د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ د شهادت نه مخکې وفات شوي وو. او د نهه لونړو نومونه دا دي:

خديجة الکبرى، ام الحسن او عائشه، دا درې واړه د حضرت اسماء بنت ابی بکر نه وې حبیبه، سوده او هند د دوی مور ام خالد ده. د رمله مور رباب، د حفصه مور زينب او د زينب مور ام کلثوم بنت عقبه وه.^(۶) رضی الله عنهم وعنهن اجمعين.

قال عبد الله: فجعل يوصيني بدينه، ويقول: ان عجزت عن شيء منه فاستعن عليه مولاي، قال: فوالله، ما دريت ما اراد، حتى قلت: يا أبة، من مولاك؟ قال: الله. قال: فوالله، ما

وقعت في كربة من دينه الا قلت: يا مولى الزبير، اقض عنه دينه، فيقضيه. حضرت عبد الله وائی چې زما پلار ما ته د خپل قرض په باره کښې وصيت کوو او دا به ئې وئيل چې ائې ځويه، که ته د قرض د څه حصې ادا کولو نه عاجز شوې نو زما د مولا نه مدد

(۱) السنن الکبری، ابواب الزينة (۹/۷۸)، کذا فی تحفة الاشراف: ۱۱/۳۹۳، رقم (۱۶۰۶۶)، وتهذيب الکمال: ۸/۲۲۶-۲۲۷.

(۲) د دوی د حالو دپاره اوگوری، کتاب الزکاة، باب الصدقة فيما استطاع.

(۳) شرح الکرماني: ۱۳/۱۰۰، وفتح الباری: ۶/۲۳۰.

(۴) د حمزه نوم په تهذيب الکمال: ۸/۲۲۳ کښې راغلې دي، حافظ، عینی او قسطلانی نه دا اولنی څلور نومونه ذکر کړي دي.

(۵) فتح الباری: ۶/۲۳۰، وعمدة القاری: ۱۵/۵۲، وارشاد الساری: ۲۱۱.

(۶) پورته حواله جات.

واخلة عبدالله وائی چې په خدائې قسم زه یوه نه شوم چې دې څه وائی او د مولې نه، د دوی څه مراد دي؟ تردې چې ما او وئیل، ایا جان ستاسو مولا څوک دي؟ نو وې فرمائیل: الله حضرت عبدالله وائی چې په خدائې قسم د هغوی په قرض ادا کولو کښې چې به ما ته کله هم څه پریشانې پېښه شوه نو ما به عرض او کړو انې د زییر مولا: د زییر له طرفه د هغوی قرضه ادا کړې نو الله تعالی به څه لاره پیدا کړه

د حضرت عبدالله د هیرانه کیدلو وجه: مولې په عرب کښې هغې سړې ته وائی چې یو غلام ئې آزاد کړې وی ښکاره خبره ده چې حضرت زییر رضی الله عنه خو حراً اصل وو د هغوی مولې به څوک وو. یعنی د هغوی آزادونکې به څوک وو؟ ددې وجې نه حضرت عبدالله بن زییر رضی الله عنه ته حیرانتیا او پریشانې جوړه شوه چې د مولا نه د دوی مراد څه دي؟ ددې وجې نه ئې تپوس او کړو، یا ایه، من مولا؟ نو په جواب کښې او وئیلې شو، الله "نو کله چې به حضرت عبدالله ته د قرض په سلسله کښې څه مشکل پېښ شو نو الله تعالی به به ئې درخواست او کړو، الله تعالی به ئې درخواست قبول کړو، نتیجه دا چې ټول قرض ادا شو.

ددې حضراتو یقین کامل وو او دا ټول دي درجې ته رسیدلې وو، چې خپله هره مسئله، هر مشکل او هره پریشانې به ئې د الله تعالی په دربار کښې پیش کوله، کوم چې ټولو ته ورکوي، کافر او مسلمان، د غریب او د امیر تفریق د هغه په نزد نشته، یو خو مونږ یو چې په هر څیز کښې په اسبابو باندې نظر ساتو، د رب الاسباب طرفه نه متوجه کیږو، نو د امت چې کوم حشر دې هغه د ټولو په وړاندې دي.

قوله: فقتل الزبير رضي الله عنه، ولم يدع ديناراً ولا درهماً، إلا أرضين

منها: الغاية، واحدي عشرة داراً بالمدينة، ودارين بالبصرة، وداراً بالكوفة، وداراً بمصر: ددې نه پس حضرت زییر رضی الله عنه شهید شو، په ترکه کښې ئې نه دینار پریخودو او نه څه درهم لیکن څه زمکې وې چې په هغې کښې یو غابه ده او یو ولس کورونه په مدینه منوره کښې، دوه کورونه په بصره کښې، یو کور په کوفه کښې او یو کور ئې په مصر کښې پریخودو

"ارضین" د جمع صیغه ده او په حالت د نصب کښې دي، ددې مفرد ارض دي، ددې ترجمه پورته څه زمکو سره کړې شوې ده، البته غالباً دلته د حافظ رضی الله عنه نه تسامح شوې ده چې هغوی دا تشبیه گنډلې ده او فرمائی چې د "منها" په ځانې منها "تثنیه سره کیدل پکار وو" دا لفظ غین معجمه او باء مؤحده خفیفه سره دي، بعضې حضراتو دا الغایه یاء سره لوستلې دي کومه چې واضح او صفا غلطی ده، دا د مدینې منورې په اطرافو او مضافاتو کښې د یو مشهورې علاقې نوم دي چې ورته عوال المدينة "وئیلې شی. ددې مقام او د مدینې منورې

مینح کنبی خلور میله فاصله وه او دا مقام د شام په لاره باندې راتله. حضرت زبیر رضی اللہ عنہ دا زمکه، کما فی حدیث الباب، په یو لاک او یا زره باندې اخستلې وه او بیانی وروستو په شپاړس لاکه باندې خرڅه کړې وه. د باب په حدیث کنبی د مذکور کورونو نه علاوه د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ یو کور په مکه مکرمه کنبی وو. د هغې ذکر ابو نعیم په مستخرج کنبی کړې دې، ددې راوی هم هشام بن عروه دې.

قوله: قال: وانما كان دينه الذي عليه أن الرجل كان يأتيه بالمال

فيستودعه أياه، فيقول الزبير: لا، ولكنه سلف، فأنى أخشى عليه الضيعة: حضرت عبدالله رضی اللہ عنہ فرمائی چې کومه قرضه په حضرت زبیر رضی اللہ عنہ باندې واجبه وه نو ددې صورت داسې شوې وو چې یو سړی به ورته مال راوړلو چې دا خپل ځان سره امانت کیږي نو حضرت زبیر رضی اللہ عنہ به ورته او وویل چې امانتاً خو نه البته د قرض په صورت کنبی ئې راسره پرېږده ځکه چې ماته ددې د ضائع کیدو ویره ده.

په دې عبارت کنبی حضرت عبدالله رضی اللہ عنہ د هغې لوڼې رقم وجه بیان کړې ده چې کوم لوڼې رقم ئې په والد محترم باندې قرض جمع شوې وو، چې ددې قرض سبب او وجه څه وه.

د حضور زبیر رضی اللہ عنہ احتیاط کمال او تقویٰ چې یو سړی به حضرت زبیر رضی اللہ عنہ ته راغلو چې خپل مال ورسره امانت کیږي نو دوی به هغه خیز د امانت په صورت نه قبلوو بلکه ورته به ئې فرمائیل چې د قرض په شکل کنبی ئې پرېږده. دغه شان د صاحب المال مال به هم محفوظ وو او اعتماد به ئې هم وو او حضرت زبیر رضی اللہ عنہ به ددې الزام نه بیج وو چې هغوی دا مال قصداً عمداً ضائع کړي دې چونکه د امانت په هلاکیدو او ضائع کیدو کنبی ضمانت وى او قرض خو په هر حالت کنبی واپس کول وى، ددې وجې نه به حضرت زبیر رضی اللہ عنہ ذمه دارى په خپل ځان واخستله، په حدیث شریف کنبی هم ددې طرفته اشاره ده، "فانى أخشى الضيعة" او که په دې مال باندې به ئې تجارت کوو نو ددې منافع به هم د دوی دپاره پاکه او حلاله وه. ددې عمل نه ددې خبرې انداز نه لگي چې حضرت زبیر رضی اللہ عنہ کنبی څومره لوڼې احتیاط او حد درجې تقویٰ وه، علامه ابن بطال رحمته اللہ علیہ ددې وجوهاتو په بیانولو کنبی لیکي:

"وأما قول الزبير للذين كانوا يستودعونهم "لا، ولكنه سلف"، انما يفعل ذلك خشية أن يضيع المال، فيظن به ظن سوء فيه، أو تقصيراً في حفظه، فيرى أن هذا أبلى لمروءته، وأوثق لصاحب الأموال، لانه كان صاحب ذمة وإفراقة، وعقارات كثيرة، فمأى أن يجعل أموال الناس مضمونة عليه، ولا يقينها تحت شئ من جواز التلف، ولتطيط نفس صاحب الوديعة على ذمته، وتطيط نفسه هو على ربح هذا المال" (د)

(١) پورته حواله جات، والکونثر الجاری: ۱۱۲/۶، ومعجم البلدان: ۱۸۲/۴، باب الغین مع الالف (.....)۔

(٢) فتح الباری: ۲۳۱/۶-۲۳۲۔

(٣) شرح ابن بطال: ۲۹۱/۵، وعمدة القاری: ۵۲/۱۵، وفتح الباری: ۲۳۰/۶۔

مشرانو صحابه کرام و رضی اللہ عنہم ہم د خپلو مالی معاملاتو ذمه داری حضرت زبیر رضی اللہ عنہ ته حواله کړې وه. دوی به د هغوی د مالی کارونو او امورو نگرانی کوله. لکه زبیر بن بکار د هشام بن عروه د طریق نه نقل کړې دې چې د حضرت عثمان، حضرت عبدالرحمن بن عوف، حضرت مطیع بن الاسود، حضرت ابوالعاص بن الربیع، حضرت عبدالله بن مسعود او د حضرت مقداد بن عمرو رضی اللہ عنہم وغیره په شان صحابه کرامو هم د خپل مالی معاملاتو انتظام حضرت زبیر رضی اللہ عنہ ته حواله کړې وو. (۱)

قوله: وما ولي اماره قط، ولا جباية خراج، ولا شيئاً الا أن يكون في غزوة مع

النبي ﷺ، أو مع أبي بكر وعمر وعثمان رضی اللہ عنہم: كله هم دوی د خه خاڼي حاکم جوړ شوي نه دي، كله ئې هم د خراج د وصولولو ذمه داری اخستلې نه ده او نه بل خه خیز وو چې په هغې کښې ئې خه عهده اخستلې وي، بس نبی کریم ﷺ سره یا حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی اللہ عنہم سره به ئې غزا (جهاد) کوله. (۲)

په دې جمله کښې حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ د یو وهم دفع کړې ده چې حضرت زبیر رضی اللہ عنہ سره دومره لوڼي مقدار کښې مال د کوم خاڼي نه راغی. چې هرکله والی هم نه وو. جابی هم نه وو (بیکس وصولونکي) نو ددې جواب هغوی بیان کړو چې دا ټول مال د مختلفو غزاگانو برکت دې، حضرت زبیر رضی اللہ عنہ به په غزاگانو کښې نبی کریم ﷺ، حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت عثمان رضی اللہ عنہم سره ملگرتیا کوله، کوم غنیمت چې به ملاؤ شو نو هغه به ئې په کاروبار وغیره کښې لگوو، ددې وجې نه خه بد او خراب گمان کول پکار نه دی، الله تعالی د دوی په مال کښې برکت اچولي وو، په هغې کښې ورته ډیرې زیاتې فائدې حاصلې شوې يعنی د لکونو او کروړونو نه زیاتې شوې. ابن بطال رحمته الله فرمائي:

”قوله: “وما ولي اماره قط، ولا جباية خراج،” فيكثر ماله من هذا الوجه، فيكون عليه فيه ظن سوء ومغفل ظن عمرو السدسين بالعمال، حتى قاسهم، بل كان كسبه من الجهاد وسهمائه من الغنائم مع رسول الله وخليفته بعده، فشارك الله في ماله لطيب أصله، وريح أرباحاً بلغت ألوف الألوف“ (۳)

ددې نه علاوه زبیر بن بکار خپل سند سره روایت کړې دې چې د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ په ملکیت کښې سل غلامان وو چې دوی ته به ئې خراج ادا کوو. نو په دې وجوهاتو باندې خیال کول چې هغوی دا مال غلطو طریقو سره حاصل کړې وو، دا خیال بالکل غلط دې. (۴)

قوله: قال عبد الله بن الزبير: فحسبت ما عليه من الدين، فوجدته ألفي ألف،

(۱) فتح الباری: ۶/۲۳۰.

(۲) د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء باب من لم يتوضا من لحم الشاة والسويق

(۳) شرح ابن بطال: ۵/۲۹، وعمدة القاری: ۱۵/۵۲، وفتح الباری: ۶/۲۳۰.

(۴) فتح الباری: ۶/۲۳۰.

ومائتین ألف: حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ وائی چې په دوی باندې کومه قرضه وه، ما د هغې حساب اولگولو نو هغه دوه ویشته لاکه وه (دوه ملین، دوه لکهه)،

دا قول هم سابقه سند سره موصول دي.^(۱)
او حسب د باب نصر نه د ماضی متکلم صیغه ده ددې معنی ده شمارل او حساب کول. حساباً وحسباً بالفهم. وغیره ددې مصدرونه دی دویم یو لفظ دي چې د باب حسب بالکسره نه دي، د هغې مصدر حسباً بالکسره. وغیره دي، د هغې معنی ده گمان او اندازه لگول.^(۲)

قال: فلقى حکیم بن حزام عبدالله بن الزبیر، فقال: یا ابن اخی، کم علی اخی من الدین؟

فرمائی چې حضرت حکیم بن حزام (حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ سره ملاؤ شو او وې فرمائیل: وراره زما د ورور قرضه څومره ده؟
حضرت حکیم بن حزام رضی اللہ عنہ د حضرت زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ د تره ځونې وو، ددې وجې نه هغوی حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ ته «یا ابن اخی» سره آواز او کړو.^(۳)

قوله: فکتمه، فقال: مائة ألف: حضرت عبدالله رضی اللہ عنہ ترینه د قرض اصل مقدار پټ اوساتلو او وې فرمائیل یو لاک

ایا دا دروغ او غلط بیانی نه ده؟ په حضرت زبیر رضی اللہ عنہ باندې د واجب قرض مقدار دوه ویشته لاکه وو لیکن د حضرت حکیم بن حزام رضی اللہ عنہ په تپوس باندې حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ د قرض اصل مقدار ترینه پټ اوساتلو او صرف یو لاک ئې ورته اووئیل او باقی یو ویشته لاکه ئې حذف کړل نو آیا دا په دروغو او غلط بیانی کېنې نه راځي؟

ابن بطلال رحمته اللہ علیہ ددې اشکال جواب دا ارشاد فرمائیلې دي چې دا دروغ نه دی او نه غلط بیانی ده ځکه چې هغوی ورته څه اووئیل او څه ئې پټ اوساتل ځکه چې هر سړی ته دا حق حاصل دي چې کله د هغه نه د څه څیز په باره کېنې تپوس او کړې شی نو تپوس کوونکې ته چې څومره ئې خوښه وي وئیلې شی نو دغه شان هغوی ته هم دا حق حاصل وو چې څه ورته اووائی او څه ورته اونۍ وائی، دلته هغوی د حضرت حکیم بن حزام رضی اللہ عنہ په تپوس کولو باندې دا خپل حق اختیار کړو.^(۴)

د قرض د اصل مقدار پټولو وجه: ددې وجه دا وه چې حضرت حکیم رضی اللہ عنہ د حضرت زبیر رضی اللہ عنہ په باره کېنې څه غلط گمان او د احتیاط د کموالی رائي اختیار نه کړی چې دومره لویه قرضه

^(۱) فتح الباری: ۲۳۰/۶، وعمدة القاری: ۵۲/۱۵)۔

^(۲) پورته حواله جات)۔

^(۳) د حضرت حکیم بن حزام رضی اللہ عنہ د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الزکاة، باب لا صدقة الا عن ظهر غنی)۔

^(۴) عمدة القاری: ۵۳/۱۵، وشرح الکرماني: ۱۰۱/۱۳، وفتح الباری: ۲۳۱/۶)۔

^(۵) شرح ابن بطلال: ۲۹۲/۵، وفتح الباری: ۲۳۱/۶، وعمدة القاری: ۵۳/۱۵)۔

پرې څنگه واجبه شوه، چې بیا د هغې په ادا کولو کېنې وارثان پريشان وي؟
ددې نه علاوه د حضرت عبدالله عليه السلام په نظر کېنې دا خبره هم وه چې حضرت حکیم عليه السلام د هغوی په باره کېنې دا خیال اونه کړی چې دې د څه مدد او تعاون محتاج دي. چې د هغې په نتیجه کېنې دې حضرت حکیم، حضرت عبدالله بن زبیر عليه السلام لره خپل محتاج خیال کړی. (۱)
د حقیقت د پتولو خلاصه دوه خبرې شوې.

- ① حضرت زبیر عليه السلام متعلق حضرت حکیم بن حزام عليه السلام د څه غلط فهمې ښکار نه شی.
- ② حضرت عبدالله عليه السلام غیرت او خود دارئ ته څه نقصان اونه رسی چې حضرت حکیم بن حزام عليه السلام دوی لره د خپل مدد او تعاون محتاج خیال کړی.

قوله: فقال حکیم: واللہ، ما أرى أموالکم تسع لهذه، فقال له عبد اللہ: أرايتک إن کانت ألفی ألف ومائت ألف؟ قال: ما أراکم تطيقون هذا، فان عجزتم

عن شیء منه فاستعینوا بی: حضرت حکیم او فرمائیل په خدائي قسم: زما خیال نه دي چې ستاسو مالونه به د دومره قرض دپاره کافی شی نو حضرت عبدالله ورته اووئیل، که قرض دوه ویشت لاکه وی نو ستاسو څه خیال دي؟ نو حضرت حکیم او فرمائیل زما په خیال تاسو ددې د ادا کولو قدرت نه لرئ، نو که چرته تاسو ددې د ادا کولو نه عاجزه شئ نو زما تعاون حاصل کړئ.

ابتداء کېنې حضرت عبدالله د قرض مقدار کم اوښودلو، چې د هغې وجه اوس تیره شوه، چې هرکله ئې محسوسه کړه چې حضرت حکیم یو لاک قرض ډیر لوئې رقم گنړی نو حضرت عبدالله دا ضروری او گنړله چې د قرض پوره مقدار دوی ته اوښودلې شی او دا یقین ورته هم ورکړې شی چې د قرض د دومره لوئې مقدار په ادا کولو باندې زما قدرت هم شته، یو لاک خو ډیر معمولی رقم دي. (۲)

قوله: وكان الزبیر اشتری الغابة بسبعین ومائة ألف، فباعها عبد اللہ بألف ألف

وستمائة ألف: او حضرت زبیر غابه په یو لاک او یا زره باندې اخستې وه، دا حضرت عبدالله په شپاړس لاکه باندې خرڅه کړه.

حضرت عبدالله د غابه زمکه شپاړس حصو کېنې تقسیم کړه او د هرې حصې قیمت ئې یو لاک مقرر کړو چې څوک اخستل غواړی نو د هرې حصې یو لاک روپی قیمت دي، دغه شان ټوله زمکه د شپاړس لاکو شوه. (۳)

قوله: ثم قام، فقال: من كان له علی الزبیر حق فلیوافنا بالغابة: بیا حضرت عبدالله د اعلان کولو دپاره، او دریدو، وې فرمائیل چې په زبیر باندې د چا حق وی نو هغه

(۱) پورته حواله جات.)

(۲) فتح الباری: ۲۳۱/۶، وعمدة القاری: ۵۳/۱۵.)

(۳) فتح الباری: ۲۳۱/.)

دې مونږ سره په غاښه کښې ملاؤ شی.

فلیوافناد موافقة مفاعلة به دې، ددې معنی ده راتلل، ای فلیاتناد.

فاتاه عبد الله بن جعفر. وكان له على الزبير أربع مائة ألف. فقال لعبد الله: إن شئت تركتها لكم. قال عبد الله: لا، قال: فإن شئت جعلتها فيما تؤخرون إن أخرتم. فقال عبد الله: لا، قال: قال: فأقطعوا لي قطعة. قال عبد الله: لك من هاهنا إلى هاهنا

نو عبدالله بن جعفر د حضرت عبدالله بن زبير اعلان اوریدلو سره، راغی، د دوی په حضرت زبير باندې څلور لاکه روپۍ وې او ابن الزبير ته ئې اووئیل چې که تاسو غواړئ نو زه به خپل رقم تاسو ته پرېږدم. ابن الزبير او فرمائیل نه، دا نه شی کیدې. نو ابن جعفر اووئیل چې که تاسو غواړئ نو دا معامله مؤخر کړئ د نورو مؤخر شوې معاملاتو په شان، ابن الزبير اووئیل چې نه دا هم نه شی کیدې. ابن الزبير وائی چې ابن جعفر اووئیل ته زما دپاره د زمکې یوه حصه جدا کړه حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه اووئیل چې ستاسو دپاره ددې ځانې نه دې ځانې پورې زمکه ده.

حضرت زبير د حضرت عبدالله بن جعفر څلور لاکه قرض دارې وو، چې کله عبدالله بن زبير اعلان اوکړو نو د اعلان په اوریدو سره عبدالله بن جعفر ورته راغی او دوه پیشکشونه ئې اوکړل، یو خو دا چې زه خپل حق پرېږدم، دویم دا چې دا معامله فی الحال د نورو معاملاتو په شان مؤخر کړه، زه اوس د خپل حق مطالبه نه کوم، چې کله دې خوښه شی نو بیا راته راکړه، د باب د حدیث شریف مضمون هم دا دی.

د یعقوب بن سفیان په تاریخ کښې نور تفصیل دادې چې په دې موقع باندې حضرت حکیم بن حزام او عبدالله بن عمر رضی الله عنهما هم حاضر وو او دا خبرې اترې د حضرت عبدالله بن جعفر رضی الله عنه په کور کښې شوې وې، نو هرکله چې دا ټول حضرات د هغوی کور ته داخل شو نو ابن جعفر او فرمائیل چې آیا تاسو دا حضرات ماته د سفارش دپاره راوستلې دی، پس ما ورته خپل حق پرېځودو نو ابن الزبير اووئیل، زه دا نه غواړم، نو هغوی اووئیل چې ددې قرض په بدله کښې تاسو ماته خپلې خپلې راکړئ، ابن الزبير اووئیل، زه دا هم نه غواړم نو حضرت عبدالله بن جعفر حیرانتیا سره اووئیل آیا تاسو معامله د قیامت د ورځ دپاره پرېځودل غواړئ چې هلته فیصله اوشی؟ ابن الزبير اووئیل، داسې هم نه غواړم نو ابن جعفر اووئیل چې زه معامله په تاسو باندې پرېږدم، تاسو چې څه فیصله اوکړئ نو ماته به قبول وی نو ابن الزبير اووئیل چې زه به د قرض په بدله کښې تاسو ته جائیداد درکوم نو هغوی اووئیل چې تهیک ده.

قوله: قال: فباع منها، ففرضي دينه، فأوفاه، وبقي منها أربعة أسهم ونصف...

١) عمدة القاری: ۵۳/۱۵، والقاموس الوحید للکیرانوی، مادة: وفی.

٢) المعرفة والتاریخ للفوری: ۲۳۹/۲، مکحول، رقم (۲۴۰) وفتح الباری: ۲۳۱/۶.

فرمائی چې حضرت عبداللہ بن زبیر پہ ترکه کنبي خه حصه خرڅه کړه او قرض نه پوره ادا کړو او د زمکې څلورنیمې حصې د قرض ادا کولو نه پس بیچ شوې.

”منها“ ته مراد ”من الغابة والدور“ دې، صرف ”من الغابة“ نه دې. دا ځکه چې قرض دوه ویشت لاکه وو، پورته ذکر شوې دې چې د زمکې قیمت شپاړس لاکه وو^(۱). ښکاره خبره ده چې په شپاړس لاکه باندې دوه ویشت لاکه څنگه ادا کیدي شي؟ ددې وجې نه ابن الزبیر زمکه هم خرڅه کړه او خه کورونه نه هم خرڅ کړل. دغه شان نه قرض ادا کړو او د زمکې څلور نیمې حصې بیچ پاتې شوې.

قوله: فقد مر علي معاوية - وعنده عمرو بن عثمان، والمنذر بن الزبير، وابن زمعة:

ددې نه پس حضرت عبداللہ بن زبیر حضرت معاویه رضی اللہ عنہ ته راغی، دغه وخت دوی سره عمرو بن عثمان^(۲)، منذر بن زبیر او عبداللہ بن زمعه رضی اللہ عنہم هم موجود وو.

قوله: المنذر بن الزبير: دا جلیل القدر شخصیت ابو عثمان منذر بن زبیر بن عوام بن خویلد دې. حضرت اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہا د دوی مور بی بی ده^(۳) او د حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ ورور دې. دوی د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په دور خلافت کنبي پیدا شوې وو.^(۴)

حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ چې د قسطنطنیه د محاذ دپاره د خپل ځوی یزید په مشرۍ کنبي کوم لښکر ته ترتیب ورکړې وو، په هغې کنبي دوی هم وو او په دغه غزوه کنبي شریک وو.^(۵)

زبیر بن بکار وائی چې د منذر د خپل ورور حضرت عبداللہ سره خه خفگان پیدا شو نو دوی هغه پریځودلو او کوفه کنبي د حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ خدمت کنبي حاضر شو، چې هغوی ئې ډیر اکرام او کړو او لس لاکه درهمه^(۶) او دې سره سره خه جائیداد هم وو.^(۷)، ئې ورکړل لیکن د هغې د وصولولو نه مخکې حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ وفات شو.

حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ په خپل وصیت کنبي فرمایلې وو چې زما قبر ته به منذر کوزیري^(۸) ددې نه ددې دواړو د تعلق د کلکوالی اندازه ښه کیدې شي.

(۱) فتح الباری: ۲۳۱/۶.

(۲) د حضرت عمرو بن عثمان حالات کتلو دپاره اوگوری: کتاب الجنائز، باب قول النبی صلی الله علیه

وسلم: یعذب الميت.....)

(۳) سیر أعلام النبلاء: ۳/۳۸۱، والطبقات الكبرى لابن سعد: ۵/۱۸۲.

(۴) سیر أعلام النبلاء: ۳/۳۸۱، والبداية والنهاية: ۸/۲۴۶.

(۵) پورته حواله جات).

(۶) د ابن کثیر مطابق دا رقم یو لاک وو.

(۷) البداية والنهاية: ۸/۲۴۶.

(۸) البداية والنهاية: ۸/۲۴۶، وسیر أعلام النبلاء: ۳/۳۸۱.

د دوی د ورور عبدالله بن زبیر او د یزید بن معاویه مینځ کنبې چې کله د بیعت په معامله کنبې اختلاف شو، خبره ډیره شوه او دوی ته اطلاع اوشوه نو دوی د کوفې نه راغلل او په اتو ورځو کنبې ئې د مکې مکرمې مسافت پوره کړو او راوړسیدو. اهل شام چې کله د عبدالله بن زبیر محاصره اوکړه نو په دې محاصره کنبې دوی هم راغلل. دې دوران کنبې ۲۴هـ کنبې دوی وفات شو، ټول عمر مبارک ئې څلویښت کاله وو. (۱)

ابن کثیر لیکلې دی چې دوی او عثمان بن عبدالله بن حکیم به د ورځې د اهل شام خلاف جنگیدل او د شپې به ئې هم په دوی باندې خوراک کوو. (۲)

د دوی لور فاطمه بنت المنذر مشهوره محدثه وه او د هشام بن عروء بن زبیر په نکاح کنبې وه. (۳) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

ابن زعمه: دا د نبی کریم ﷺ صحابی عبدالله بن زعمه بن اسود بن مطلب بن اسد قرشي اسدي مدنی ؓ دې. د دوی مور بی بی قریبه الکبری ده چې د ام المؤمنین حضرت ام سلمه حقیقی خور ده، دغه شان حضرت ابن زعمه د حضرت ام سلمه خور ئې شو. (۱)

د حضرت ام سلمه لور زینب بنت ابوسلمه د ابن زعمه په نکاح کنبې وه. (۲)

دوی د نبی کریم ﷺ او د خپلې ترور حضرت ام سلمه ؓ نه روایت کوی.

د دوی نه د حدیث په روایت کوونکو کنبې د دوی ځوئي ابو عبیده، عبیدالله بن عبدالله بن عتبہ، عروء بن الزبیر او ابوبکر بن عبدالرحمن بن الحارث وغیره شامل دی. (۳)

دوی د قریش په اشرافو کنبې دی، البته د محدثینو په نزد د دوی شمار په اهل مدینه کنبې کیږي. (۴)

دوی به د نبی کریم ﷺ کور ته خپلې ترور کره تلل راتلل، د نبی کریم ﷺ په مرض الوفا کنبې ئې دا خبر راوړې وو چې ابوبکر ته اووايه چې مونځ ورکړی، لیکن حضرت ابوبکر ؓ په موقع باندې موجود نه وو نو دوی حضرت عمر فاروق ؓ ته د مونځ ورکولو دپاره او فرمائیل. (۱) د نبی کریم ﷺ د وفات په وخت د دوی عمر پنځلس کاله وو. (۲)

(۱) پورته حواله جات، وتاریخ الذهبی: ۳۷۶/۲ _

(۲) البداية والنهاية: ۲۴۶/۸ _

(۳) سیر اعلام النبلاء: ۳۸۱/۳ _

(۴) تهذیب الکمال: ۵۲۵/۱۴، وتهذیب التهذیب: ۲۱۸/۵، والاستیعاب: ۵۴۴/۱، والجرح والتعديل: ۶۹/۵ باب العین، رقم (۲۷۲) _

(۵) تهذیب التهذیب: ۲۱۸/۵، وتهذیب الکمال: ۵۲۶/۱۴ _

(۶) تهذیب التهذیب: ۲۱۸/۵، وتهذیب الکمال: ۵۲۶/۱۴ _

(۷) الاستیعاب: ۵۴۴/۱، وإكمال مغطای: ۳۵۹، وتهذیب الکمال: ۵۲۶/۱۴ _

(۸) تهذیب الکمال: ۵۲۶/۱۴، والاستیعاب: ۵۴۴/۱، وتهذیب التهذیب: ۲۱۸/۵، وسنن أبی داؤد، کتاب السنة، باب فی استخلاف أبی بکر، رضی الله عنه، رقم (۴۶۶۰) _

(۹) تهذیب الکمال: ۵۲۵/۱۴ _

دوی د زیادی د قول مطابق حضرت عثمان سره ۳۵ هجری کنې شهید شو اودابن الکلبی وینا دا ده چې مسلم بن عقبه په "یوم الحرة" باندې دوی ظلماً شهید کړې وو. لیکن ابن عبدالبر فرمائی چې په یوم الحرة باندې خو د دوی خونې یزید شهید شوې وو نه چې ابن زمعه (۱).

امام ذهبی وائی چې حضرت عبدالله بن زمعه د ام المؤمنین حضرت سوده ورور دې (۲)، غالباً هم د دوی په تقلید کنې علامه عینی هم دا لیکلې دی. البته دا خبره صحیح نه ده. دلته د دوی نه تسامح شوې ده. د دواړو په نسب کنې غوروفکر کولو سره دلته ددې خبرې غلط کیدل په واضحه توگه معلومېږي. (۳)

د اصول سته اصحابو د دوی روایات نقل کړې دي. (۴).

د دوی نه ټول څلور احادیث مبارکه روایت دي. چې په هغې کنې یو حدیث داسې دي چې په دریو احکاماتو باندې مشتمل دي. ددې وچې نه بعضې راویانو خو دا درې واړه یوځای کړې دي او د یو حدیث مجموعه ئې گرځولي ده او بعضو په هر حکم باندې مشتمل حدیث مستقل بالذات حدیث گرځولي دي. لکه څنگه چې علامه خزرجی هم کړې دی او فرمائی

چې "وله حدیث متفق علیه" (۵) په دې اعتبار سره به مجموعه روایتونه دوه شی، هم دې خبرې لره اختیارولو سره علامه نابلسی د دوی صرف دوه حدیثونه ذکر کړې دي. (۶)

په حدیث شریف کنې چې د حضرت عبدالله بن زبیر حضرت معاویه رضی الله عنه ته د تللو کومه تذکره ده نو دا د دمشق ده ځکه چې دوی مبارک هلته وو چې حضرت عبدالله د ملاقات دپاره

تشریف یووړو. دغه ځای کنې دغه وخت نور حضرات هم تشریف فرما وو. (۷). کما مر.

فقال له معاوية: كم قومت الغابة؟ قال: كل ستم مائة ألف. قال: كم بقي؟ قال: أربعة

(۱) تهذيب التهذيب: ۲۱۹/۵، والاستيعاب: ۵۴۵/۱، والاکمال للمغلطای: ۳۵۹/۷.

(۲) الکاشف للذهبي: ۵۳۳/۱، رقم (۲۷۲۶)، وعمدة القاری: ۵۳/۱۵.

(۳) تهذيب التهذيب: ۲۱۹/۵، د ام المؤمنین حضرت سوده نسب دادي: سوده بنت زمعه بن قيس بن عبدشمس بن عبدود بن نصر..... قرشیه عامريه، رضی الله عنها (تهذيب الکمال: ۲۰۰/۳۵، النساء) او د حضرت عبدالله بن زمعه نسب داسې دي: عبدالله بن زمعه بن الاسود بن المطلب بن اسد بن عبدالعزيز..... قرشي اسدي، رضی الله عنه (تهذيب الکمال: ۵۲۵/۱۴).

نو د دواړو په نسب کنې واضح طور سره فرق دي چې د حضرت سوده نيکه قيس بن عبدشمس دي. او د عبدالله بن زمعه نيکه الاسود بن المطلب دي. دغه شان حضرت سوده عامريه ده ځکه چې د بنوعامر سره ئې تعلق دي او د عبدالله بن زمعه تعلق د بنواسد سره دي رضی الله عنهما.

(۴) تهذيب الکمال: ۵۲۶/۱۴، والکاشف: ۵۳۳/۱، وتهذيب التهذيب: ۲۱۸/۵.

(۵) خلاصة الخزرجی: ۱۹۸، دغه شان اوگوري: الاصابة: ۳۱۱/۲، والاستيعاب: ۵۴۴/۱.

(۶) ذخائر الموارث في الدلالة على مواضع: ۲۶/۲، رقم (۲۶۹۰-۲۶۹۱).

(۷) عمدة القاری: ۵۳/۱۵.

أَسْهُمَ وَنِصْفَ فَقَالَ الْمُنْذَرُ بْنُ الزَّبِيرِ: قَدْ أَخَذْتَ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. وَقَالَ عَمْرُو بْنُ عَثْمَانَ: قَدْ أَخَذْتَ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. وَقَالَ ابْنُ زَمْعَةَ: قَدْ أَخَذْتَ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. فَقَالَ مَعَاوِيَةُ: كَمْ بَقِيَ؟ فَقَالَ: سَهْمٌ وَنِصْفٌ. قَالَ: أَخَذْتَ بِخَمْسِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ.

نو حضرت معاویہ اووئیل چې د غابې څه قیمت مقرر شوې دې؟ عبدالله اووئیل چې هره حصه د یو لاک ده. وې فرمائیل چې څومره حصې پاتې دي؟ وې فرمائیل څلور نیمې حصې نو منذر بن زبیر اووئیل چې یوه حصه زه په یو لاک اخلم او عمرو بن عثمان اووئیل چې یوه حصه ما په یو لاک واخسته او عبدالله بن زمعه اووئیل چې یوه حصه ما په یو لاک واخسته بیا معاویہ رضی اللہ عنہ اووئیل چې څومره پاتې شوه؟ عبدالله بن زبیر اووئیل چې یوه نیمه حصه، نو معاویہ رضی اللہ عنہ او فرمائیل چې دا ما په یو نیم لاک (یو لاک پنځوس زره) باندې واخسته. د حضرت عبدالله په قول "کل سهم مائة ألف" کښې لفظ د مائة منصوب بنزع الخافض دې. اصل عبارت داسې دې، "کل سهم مائة ألف" (۱).

قوله: وقال: وباع عبدالله بن جعفر نصيبه من معاوية بستمائة ألف: فرماني: او عبدالله بن جعفر هم خپله حصه په حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ باندې په شپږ لاکه باندې خرڅه کړه. مطلب دادې چې حضرت عبدالله بن جعفر ته د خپل قرض په بدل کې کښې په غابه کې کومه حصه ملاؤ شوې وه نو هغه ئې په حضرت امیر معاویہ باندې خرڅه کړه. د څلورو لاکو حصه وه او هغه ئې په هغوی باندې په شپږ لاکه خرڅه کړه، دغه شان هغوی ته دوه لکه روپۍ فائده او شوه. (۲).

قوله: فلما فرغ ابن الزبير من قضاء دينه قال بنو الزبير: اقسام بيننا ميراثنا. قال: لا والله، لا اقسام بينكم حتى اناذي بالموسم أربع سنين: ألا من كان له على الزبير دين، فليأتنا، فلنقضه: هر کله چې حضرت عبدالله بن زبیر د قرض ادا کولو نه فارغ شو نو بنو الزبیر مطالبه اوکړه چې زموږ میراث په مونږ کېنې تقسیم کړه. هغوی او فرمائیل په خدائې قسم چې نه تقسیموم، هغه وخته پورې نه تقسیموم چې د حج په موقع باندې څلور کالو پورې آواز او نه کړم چې که په زبیر باندې د چا څه حق وی نو هغه دې مونږ ته راشی چې مونږ د هغه حق ادا کړو.

د حضرت عبدالله قول "لا والله" د فعل د حذف سره دې، "لا اقسام والله" ددې نه پس جمله د ماقبل تفسیر دې. حضرت عبدالله چونکه وصی وو او په بنو الزبیر کېنې د ټولو نه مشر هم وو، ددې وجې نه هغوی د میراث د تقسیمولو نه انکار اوکړو، ددې گمان په بنیاد باندې چې شاید د چا حق پاتې شوې وی او ماته اطلاع نه وی رارسیدلې، ښکاره خبره ده چې ترڅو د

(۱) پورته حواله، وإرشاد الساری: ۲۱۲/۵.

(۲) فتح الباری: ۲۳۲/۶، وإرشاد الساری: ۲۱۳/۵.

فرض پوره ادائیگی شوې نه وی نو میراث خو نه شی تقسیمیدې. ددې وجې نه ئې افرمائیل چې لږ صبر او کړئ، زه د حج په موقع باندې څلور کالو پورې اعلان کوم. ددې نه پس به ئې تقسیموم. بهر حال د هغوی مقصد هیڅکله حق دار لره د خپل حق د وصولی نه منع کول نه وو چې حقدار ته د هغه حصه ور نه کړې شی. (۱)

الموسم. بکسې السین. نه مراد د حج ورځې دی. دا د وسمه بمعنی علامت نه مشتق دي. چونکه دا ورځې په مکه مکرمه کښې د خلغو د جمع کیدو دپاره علامت وی، ددې وجې نه ددې نوم موسم او گرځولې شو. (۲)

او د څلور کالو د خاص کولو وجه داده چې دغه وخت هم او د هغې نه پس بیا هم د مکې مکرمې او د دنیا د نورو علاکو تر مینځه دوه کاله مسافت وو. د هغوی مقصد دا وو چې اقطار عالم ته د دوی پیغام اورسی، دا دوه کاله شو. بیا ددې جواب راشی نو دا دوه کاله شو. دغه شان دا ټول څلور کاله شو. (۳)

قوله: قال: فجعل كل سنة ينأدي بالموسم فلما مضى أربع سنين قسم بينهم: فرمائی چې حضرت عبدالله بن زبیر به هر کال د حج په ورځو کښې اعلان کوو. چې کله څلور کاله تیر شو نو په وارثانو کښې ئې میراث تقسیم کړو.

قوله: قال: وكان للزبير أربع نسوة: فرمائی او د حضرت زبیر څلور بیبیاڼې وې. دا د شهادت د وخت ذکر دي چې د شهادت په وخت کښې د هغوی په نکاح کښې څلور بیبیاڼې وې. د هغوی نومونه دا دی، ام خالد، رباب، زینب او عاتکه بنت زید. دا د حضرت سعید بن زید خوربې بی ده چې په عشره مبشره کښې دي. (۴)

حضرت زبیر شپږ نکاحونه کړي وو، چې په هغې کښې هغوی حضرت اسماء بنت ابی بکر او ام کلثوم ته طلاق ورکړي وو، طلاق هغوی بی بی عاتکه ته هم ورکړي وو لیکن د هغوی د شهادت په وخت دا په عدت کښې وه او حضرت عبدالله بن زبیر د مال په یو مخصوص

مقدار باندې دوی سره صلح کړې وده. (۵). کبار واه الحاكم (۶)

ورفع الثلث: او دریمه حصه ئې جدا کړه.

یعنی د کوم ثلث مال چې حضرت زبیر وصیت کړې وو، هغه ئې جدا کړو. (۷)

(۱) عمدة القاری: ۵۳۱۱۵، وشرح الکرماني: ۱۰۲۱۱۳. _

(۲) عمدة القاری: ۵۳۱۱۵، وشرح الکرماني: ۱۰۳۱۱۳، والقاموس الوحید، مادة (وسم) _

(۳) العمدة: ۵۳۱۱۵، والکرماني: ۱۰۲۱۱۳، وارشاد الساری: ۲۱۳۱۵، والکوثر الجاری: ۱۱۳۱۶. _

(۴) فتح الباری: ۲۳۲۱۶، وعمدة القاری: ۵۳۱۱۵. _

(۵) المستدرک: ۴۱۵۱۳، کتاب معرفة الصحابة، ذکر مقتل الزبیر بن العوام، رقم (۵۵۸۲). _

(۶) فتح الباری: ۲۳۲۱۶، وعمدة القاری: ۱۵، وارشاد الساری: ۲۱۳۱۵. _

فاماب كل امرأة ألف ألف ومائتا ألف: نو د هري ښځې په حصه كښې دولس لاکه راغلې.
ددې مطلب دادې چې د ميراث پيسې ۴۸ لاکه وې، دولس لره څلورو سره ضرب ورکولو
كښې هم دا تعداد جوړېږي.)

قوله: فجميع ماله خمسون ألف ألف ومائتا ألف: د دوی د ټول مال مقدار ۵ کروړه او
دوه لاکه وو.

دلته د حديث شارحينو تفصيلي بحثونه کړې دي، چې په هغې باندې پوهيدل آسان نه دی
البتة مونږ لاندې يو څو اقوال نقل کوو او په هغې باندې به تبصره هم کيږي.
حضرت زبير بن عوام رضي الله عنه فرمايلې وو چې که د قرض ادا کولو نه پس څه مال بچ پاتې شي
نو د هغې په ثلث كښې دې وصيت جاري کړې شي او باقی مال دې په وارثانو كښې تقسيم
کړې شي، تفصيل وړاندې تير شوې دې.
اوس په حساب باندې ځان پوهه کړئ!

قرض دوه ويشت لاکه روپۍ دې او هري بې بې ته دولس لاکه ورکړې شوې، نو د دوی ټوله
حصه اته څلوېښت لاکه جوړېږي، دا اته څلوېښت د قرض او وصيت ادا کولو نه پس باقی
مال دې نو ۴۸ لاکه ته چې په ۸ كښې ضرب ورکړې شي نو د قرض او وصيت ادا کولو نه
پس چې څه پاتې کيږي د هغې ټول مقدار به معلوم شي ($۸ \times ۴۸۰۰۰۰ = ۳۸۴۰۰۰۰$)
دغه شان به دا رقم ۳ کروړه او ۸۴ لاکه شي، دې سره چې د وصيت ثلث ملاؤ کړې شي کوم
چې يو کروړ ۹۲ لاکه دې، نو حاصل جمع (۵۷۲۰۰۰۰) پنځه کروړه او شپږ اویا لاکه روپۍ
شوې.

د وصيت د ثلث ويستلو طريقه به دا وي چې ۵ کروړ ۷۲ لاکه په ۳ باندې تقسيم کړې شي نو
ثلث به راؤځي، يعنې $۱۹۲۰۰۰۰ : ۳ = ۵۷۲۰۰۰۰$

بيا چې په دې ټول رقم يعنې ۵ کروړه ۷۲ لاکه كښې ۲۲ لاکه قرض شامل کړې
شي، يعنې $۵۷۲۰۰۰۰ + ۲۲۰۰۰۰ = ۵۹۸۰۰۰۰$ نو ټول مال ۵ کروړه او ۹۸ لاکه روپۍ
شو. دا ساده حساب دې او په دې كښې د دين او وصيت نه پس، ثلث او وصيت ټول
راغلل.)

(۱) فتح الباری: (۲۳۲۶)۔

(۲) ټول مال ۵ کروړه ۹۸ لاکه دي، چې دهغې تفصيل د اجزاوېه اعتبار سره لاندې ذکر کولې شي: ثمن
 ۸×۴۸۰۰۰۰ (د ۴ بيبيانو حصه) اته څلوېښت لاکه،

ثمن ته مو په ۸ كښې ضرب ورکړو ۳۸۴۰۰۰۰ (چې د قرض او وصيت نه پس مجموعه
(۵) ۳ کروړه ۸۴ لاکه)

د وصيت دريمه حصه $۱۹۲۰۰۰۰ + ۱۹۲۰۰۰۰$ (۱ کروړ ۹۲ لاکه)

حاصل جمع $۵۷۲۰۰۰۰ + ۵۷۲۰۰۰۰$ (۵ کروړ ۷۲ لاکه)

قرض ۲۲۰۰۰۰۰ (دوه ويشت لاکه)

.....[بقية برصفحه آتند...]

اشکال او ده هغه جوابات تفصیل تاسو اولوستلو، اوس اشکال دادې چې د روایت په آخره کښې دی، ”فجیع ماله خمسون ألف ومائتا ألف“ یعنی ټول مال ۵ کروړه او دوه لاکه وو او تفصیلی حساب سره ټول مال ۵ کروړه ۹۸ لاکه جوړیږي، نو په اجمال او تفصیل کښې مطابقت نشته، هم دې خبرې د بخاری شریف شارحین حیران او پریشان کړې دي.

جواب نمبر ① حافظ شرف الدین دمیاطی ددې اشکال جواب دا ورکړې دې چې د بیبیانو په حصو کښې بعضې راویانو ته وهم شوې دي، اصل کښې د هرې یې یی حصه زر زر یعنی لس لاکه وه، په قرض کښې چې کوم الف الف ومائتا ألف وو، د هغې نه مائتا ألف (دوه لاکه) د بیبیانو په الف الف کښې شامل کړې شوې او الف الف ومائتا ألف جوړ شو، که د بیبیانو نیمه حصه الف الف (۱۰ لاکه) وی نو د څلورو بیبیانو حصه به ۴۰ لاکه شي، بیا څلویښت لاکه چې ثمن دي، دې ته به ۸ کښې ضرب ورکوو $۸ \times ۴۰۰۰۰۰ = ۳۲۰۰۰۰۰$ ، د ضرب حاصل درې کروړه او شل لاکه شو، چې د دین او وصیت نه پس باقی پاتې شوې مال دي، په دې کښې به د وصیت ثلث یو ځانې کړې شي چې یو کروړ ۲۰ لاکه دي، یعنی $۳۲۰۰۰۰۰ + ۲۲۰۰۰۰۰ = ۴۸۰۰۰۰۰$ نو حاصل جمع به ۴ کروړه ۸۰ لاکه شي، بیا دې سره ۲۲ لاکه قرض یو ځانې کړې شي، یعنی:

$۴۸۰۰۰۰۰ + ۲۲۰۰۰۰۰ = ۵۰۲۰۰۰۰۰$ نو حاصل جمع به ۵ کروړه او دوه لاکه شي او اجمال او تفصیل کښې به مطابقت پیدا شي.

حافظ ابن حجر دې جواب ته غوره وټیلي دي (۱).

جواب نمبر ② حافظ شرف الدین دویم جواب دا ورکړې دي چې حضرت عبدالله بن زبیر چې کوم څلور کاله میراث مؤخر کړې وو، په دغه زمانه کښې دا مال زیات شو او ۵ کروړه ۹۸

...بقیه از حاشیه گذشته [ټول مال - ۵۹۸۰۰۰۰۰، ۵ کروړه ۹۸ لاکه،

تفصیل دپاره اوگورئ، فتح الباری: ۲/۲۳۲].

(۱) فتح الباری: ۱/۲۳۳، هم دا قول علامه عینی هم ذکر کړې دي، لیکن ددې قول نسبت یی نه دي ذکر کړې، اوگورئ عمدة القاری: ۱۵/۴۹

ددې قول خلاصه داده:

ثمن ۴۰۰۰۰۰ (د څلورو بیبیانو حصه، څلویښت لاکه)،

ثمن ته موزب ورکړو ۸ سره

حاصل ضرب ۳۲۰۰۰۰۰ (درې کروړه شل لاکه، چې د قرض او وصیت نه پس

باقی مانده دي)

د وصیت ثلث ۱۲۰۰۰۰۰ (یو کروړ شپيته لاکه)

حاصل جمع ۴۸۰۰۰۰۰ (څلور کروړه اتیا لاکه)

قرض ۲۲۰۰۰۰ (دوه ویشت لاکه)

ټول مال ۵۰۲۰۰۰۰ (پنځه کروړه دوه لاکه)۔

لاکه شو، ور نه ابتدا، کنبی دا ۵ کروړه ۲ لاکه وو. (۱) گویا ۹۲ لاکه زیاتوالې په کنبی اوشو. حافظ صاحب دا جواب د اول جواب نه هم غوره ښودلې دې او ترجمه کنبې چې برکة الغازی سهر د حیا او د میتا کوم قید دې نو هغې سره هم ددې مطابقت دې او دا جواب بې تکلفه هم دې. (۲) هم دا جواب علامه کرمانی هم ذکر کړې دې. (۳)

جواب نمبر (۴) حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې ”جمیع مالہ خمسون“ دا مبتدا او خبر دی، ددې معنی ده، ”جمیع مالہ خمسون سہما“ کل د ټول مال پنځوس حصې وې او ددې نه پس ”الف الف ومائتا الف“ دې، دا د هرې حصې قیمت دې چې هره حصه د دولس لاکو روپو وه، اوس چې ۱۲ لاکه لره په ۵۰ کنبې ضرب ورکړې شی، یعنی ۱۲۰۰۰۰۰ × ۵۰ = ۶۰۰۰۰۰۰۰ نو د ټول مال مجموعه شپږ کروړه جوړېږي. او ۵ کروړه ۹۸ لاکه کنبې صرف دوه لاکه فرق پاتې کیږي، لکه په تفصیل کنبې خو ۵ کروړه ۹۸ لاکه جوړېږي او په اجمال کنبې تقریبی طور سره دې ته شپږ کروړه اووئیلې شو او په محاوراتو کنبې دغه شان اطلاعات کیږي. (۴) لیکن ښکاره خبره ده چې دا جواب به تقریبی وی، تحقیقی به نه وی.

جواب نمبر (۵) بعضې علماؤ یو بل جواب ورکړې دې چې قرض د یو ښځې د حصې یعنی د دولس لاکو دوچند یعنی ۲۴ لاکه. په دې صورت کنبې به مجموعه شپږ کروړه وی. ۵ کروړه ۹۸ لاکه به نه وی، په دې صورت کنبې به د اجمال او د تفصیل پوره مطابقت وی، په دې جواب کنبې د یو ښځې حصه دوچند کولو سره د قرض مقدار متعین کړې شوې دې.

دلته قرض د من قبیل تثنیۃ البرکب نه معتبر منلې شوې دې، د یو ښځې حصه چې دولس لاکه ده، هغه مرکب ده، ددې دوچند قرض گرځولې شوې دې. بیا جمیع مالہ مبتدا او خمسون ئې خبر دي، ددې نه مراد خمسون سہما دې او الف الف ومائتا الف د هرې حصې قیمت دي، نو د پنځوس حصو قیمت د ۱۲ لاکو په حساب سره ۲ کروړه جوړېږي، دغه شان په اجمال او تفصیل کنبې فرق نه پاتې کیږي. (۵) والله اعلم بالصواب

(۱) فتح الباری: ۶/۲۳۳۔

(۲) فتح الباری: ۶/۲۳۴۔

(۳) پورته حواله، وشرح الکرماني: ۱۳/۱۰۳، وعمدة القاری: ۱۵/۵۳۔

(۴) فیض الباری: ۳/۴۶۵، قصة شهادة الزبیر۔

(۵) البدر الساری الی فیض الباری: ۳/۴۶۵۔ ۴۶۶۔ ددې قول خلاصه لاندې ذکر کولې شی:

د ښځو حصې ۴۸۰۰۰۰۰، اتمه څلویښت لاکه،

۸ کنبې ضرب ورکړې شو ۸۰

د ضرب حاصل ۳۸۴۰۰۰۰۰، درې کروړه، څلور اتیا لاکه، دا د قرض او وصیت نه پس

باقی مانده مال دې، ابقیه برصفحه آئنده ..

پورته چې کوم صورتونه بیان کړې شو نو دهغې روایت مطابق دی کوم چې امام بخاری صاحب رحمته الله علیه نقل کړې دي. ورنه ابن سعد په طبقات کښې، ددې نه علاوه نورو حضراتو محدثینو چې کوم روایتونه نقل کړې دي، دهغې په اعتبار سره نور شکلونه جوړیږي.^(۱) د حدیث شریف متن سره متعلق یو وضاحت: د باب د حدیث شریف شمار په هغه احادیثو کښې دي، چې په کومو کښې امام بخاری صاحب رحمته الله علیه متفرد دي ځکه چې په اصحاب سته کښې د دوی نه علاوه چاهم دا حدیث نه دي ذکر کړي. اصحاب الاطراف دا حدیث په مسند زبیر کښې ذکر کړې دي. حالانکه ددې شمار په مسند عبدالله بن زبیر رحمته الله علیه کښې کیدل پکار دی.^(۲)

د استفهام د جواب ذکر: دلته د حدیث په سند کښې راغلې دي “قلت لابي اسامة: احدثكم هشام بن عروة....؟” چې استفهام او سوال خو ذکر دي لیکن په دې کښې جواب او تصدیق ذکر نه دي ځکه چې ابواسامه د ابواسحاق بن ابراهیم په تپوس باندې “نعم” وغیره نه دي وئيلې. لیکن هم دا حدیث ددې سند سره په مسند د اسحق بن راهویه کښې موجود دي، په هغې کښې کلمه د ایجاب موندلې کیږي چې هغوی د تحدیث په سوال باندې او فرمائیل چې او هشام بن عروه ماته دا حدیث اورولي دي.^(۳) والله اعلم

...بقیه از حاشیه گذشته]

د وصیت دریمه حصه	۱۹۲۰۰۰۰	(بو کروې، دوه نوي لاکه)
حاصل جمع	۵۷۲۰۰۰۰	(پنځه کروړه، شپږ اویا لاکه)
د قرض مقدار	۲۴۰۰۰۰۰	(خلویریشته لاکه، دا د من قبیل شتیة المربکته دي)
ټول مال	۲۰۰۰۰۰۰	(شپږ کروړه)...

(۱) حافظ ابن حجر رحمته الله علیه ددې سلسلې تقریباً ټول روایتونه او طرق بیان کړې دي (فتح الباری: ۱/۳۳۳)، په دې ټولو کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه د مال په باره کښې ډیر سخت اختلاف دي، څوک څه وائی او څوک څه وائی. البته حافظ رحمته الله علیه په دې ټولو روایتونو کښې تطبیق کولو سره فرمائیلې دي چې دلته مقصود د مال په کمیت کښې اختلاف بیانول نه دی، بلکه مقصود دا وینا ده چې د هغوی په ترکه کښې څومره قدرې زیاتوالې اوشو ځکه چې د شهادت په وخت هغوی د خپلو پسماندگانو دپاره څه جائیداد پریخودلې وو او دې سره سره لوڼې قرض هم لیکن الله تعالی په دې کښې برکت پیدا کړو او د مال دومره لویه مجموعه حاصله شوه، لیکي:

وكان القوم اتوا من عدم إلقاء البال على تحرير الحساب، إذ الغرض فيه ذكر الكثرة التي نشأت عن البركة في تركة الزبير إذ خلف ديناً كثيراً، ولم يخلف إلا العقار المذكور، ومع ذلك فيورث فيه حتى تحصل منه هذا المال العظيم. “فتح الباری: ۲۳۳/۶”

(۲) عمدة القاری: ۴۸/۱۵، وفتح الباری: ۲۲۸/۶-۲۲۹.

(۳) فتح الباری: ۲۲۹/۶، وشرح القسطلانی: ۲۱۳/۵. دا د حافظ او د هغوی په اتباع کښې د قسطلانی ارشاد دي، البته دا روایت مونږ ته د ډیر زیات تلاش کولو باوجود هم په [بقیه برصفحه آندۀ...]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په دې معنى كېنې دې چې حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه په خپله تركه كېنې څه كورونه پريخودلي وو، دې سره سره ډير زيات قرض هم، ليكن كوم مال چې ورته د حضرت نبى كريم صلى الله عليه وسلم او د خلفاء ثلاثه حضرت ابوبكر، عمر او عثمان رضي الله عنهم سره په غزواتو كېنې شركت كولو سره حاصل شو. هغې مال كېنې الله تعالى د دوى په ژوند كېنې هم برکت واچوو او د شهادت نه پس هم لکه څنگه چې تاسو په حديث شريف كېنې او كتل. هم دا د ترجمې مقصود هم وو چې د غازي په مال كېنې د هغه په ژوند كېنې او د مرگ نه پس برکت وي. والله اعلم بالصواب

(۱۳) باب: اذابعت الامام رسولاً في حاجة،

أوامره بالمقام، هل يُسهر له.

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاري رحمته الله دلته دا فرماني چې كه د وخت امام يو سړي لره په دارالاسلام كېنې د څه ضرورت د وجې نه پريخودلي وي، يا ئې د څه ضرورت د وجې نه يو سړي قاصد او پيغام رسوونكې لېږلي وي نو هغه ته به د غنيمت په مال كېنې حصه ملاوېږي يا نه؟

په دې مسئله كېنې اختلاف دې، د ائمه ثلاثه، امام اوزاعي، ابوثور، نخعي او ليث بن سعد رضي الله عنهم وغيره مسلك دادې چې په دې صورت كېنې به دغه قاصد او رسول يا چې په اقامت باندې مامور وي دوى ته به د غنيمت نه حصه نه ملاوېږي، هم دې سره يوشان مسئله په باب [۹] الغنيمه لمن شهد الواقعة كېنې تيره شوې ده.

① احناف: او د امام ابوحنيفه او د هغوى د ملگرو رضي الله عنهم وينا داده چې دې قسمه خلقو ته به په غنيمت كېنې حصه ملاوېږي، دوى به د غنيمت په مال كېنې شريك وي.

② د ائمه ثلاثه دليل: په دې سلسله كېنې د جمهورو مشهور دليل د حضرت عمر رضي الله عنه اثر دې چې ”الغنيمه لمن شهد الواقعة“ چې په غنيمت كېنې به د هغه چا حصه وي څوك چې په جنگ كېنې هم شريك شوې وي.

...بقية از حاشيه گذشته [مسند اسحاق كېنې ملاو نه شو، بلكه دلته د حافظ نه تسامح شوې ده ځكه چې امام ابن راهويه ددې سند سره حديث د افك هم نقل كړي دي، چې د هغې په آخره كېنې واقعي كلمه د ايجاب موجوده ده، فاقربه ابو اسامة، وقال: نعم. مسند اسحاق بن راهويه، حديث رقم (۱۱۷۷).

١) فتح الباري: ۶/ ۲۳۳، وشرح القسطلاني: ۵/ ۲۱۳، وعمدة القاري: ۱۵/ ۴۸.

٢) عمدة القاري: ۱۵/ ۵۴.

٣) شرح ابن بطل: ۵/ ۲۹۳، والكوثر الجاري: ۶/ ۱۱۴.

٤) ارشاد الساري: ۵/ ۲۱۴.

د باب الغنیمه لمن شهد الوقعة والا مسئله کنبی امام بخاری رحمہ اللہ د ائمہ ثلاثہ سره یو شان وو، او په دې مسئله کنبی هغوی د احنافو هم مسلک معلومیری.

د احنافو دلیل د احنافو دلیل د باب حدیث شریف دې، په کوم کنبی چې راغلي دي چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ته نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په غزوہ بدر کنبی د نه شریکیدو باوجود په غنیمت کنبی حصه ورکړې وه، ځکه چې د هغوی د نه شرکت وجه د حضرت نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ممانعت وو چې تاسو دلته د خپلې بی بی پرورش او کړئ.

دغه شان اهل سیر ذکر کړي دي چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت سعید بن زید وطلحه بن عبید الله رضی اللہ عنہ هغه لاري ته لیرلې وو کومه لاره چې د شام طرفته تلې وه، مقصد جاسوسی کول وو، دا دواړه حضرات د غزوہ بدر د ختمیدو نه پس راوړسیدل نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم دې دواړو حضراتو ته په غنیمت کنبی حصه ورکړه، دې دواړو او وئیل چې حضرت: د اجر نه خو محرومه پاتې شو؟ نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چې اجر به هم ملاؤ شی.

د جمهورو له طرفه جواب: جمهورو د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د حدیث دا جواب ورکړو چې دا د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خصوصیت دې. یا نبی صلی اللہ علیہ وسلم هغوی ته په خمس کنبی ورکړې وه.

(۱) شرح ابن بطلال: ۲۹۳/۵، والکوثر الجاری: ۱۱۴/۶، وعمدة القاری: ۵۴/۱۵.

(۲) پورته حواله جات. علامه عینی د ابن اسحاق په حواله سره او ابن عبد البر رحمہ اللہ د هغه صحابه کرامو رضی اللہ عنہم نومونه شمارلي دي، کوم چې په غزوہ بدر کنبی په مختلفو وجوهاتو سره شریک شوي نه وو، لیکن هغوی ته حصه ورکړې شوې وه، دهغوی تعداد تقریباً لس دي، چې لاندې ذکر کولې شی:

① عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ، د شرکت نه کولو وجه د باب په حدیث شریف کنبی ذکر ده.

② طلحه بن عبید الله وسعید بن زید بن نفیل، د جاسوسی دپاره د شام طرفته لیرلې شوي وو.

③ ابولبابه بشیر بن عبد المنذر: چې کله د مکې مکرمې ته د مشرکینو د روانیدو پته نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته اولگیده نو دوی ئې د مقام روحاء نه واپس کړل او د مدینې منورې د عامل په حیثیت سره ئې مقرر کړل.

④ حارث بن حاطب بن عبید، دوی هم د لاري نه واپس کړې شوي وو.

⑤ حارث بن صمه، دوی ته د روحاء په مقام کنبی زخم لگیدلې وو، ددې وجه نه واپس شو.

⑥ خوات بن جبیر، په غزوہ کنبی شریک نه وو.

⑦ ابو الضیاح بن ثابت بن نعمان، په لاره کنبی د دوی یو خپه په کانې باندې د لگیدو په وجه ډیره زخمی شوې وه، ددې وجه نه واپس شو.

⑧ عاصم بن عدی بن الجعد بن العجلان، دوی هم غزوہ کنبی د شرکت کولو دپاره راوتلې وو لیکن نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دوی واپس کړل.

⑨ سعد بن مالک بن خالد الساعدي، دوی د غزوې دپاره پوره تیارې کړې وو لیکن وفات شو. یو قول دا دی چې د روحاء په مقام باندې دوی وفات شو. دا د مشهور صحابی حضرت سهل بن سعد رضی اللہ عنہ والد صاحب دې.

نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دې ټولو ته د غنیمت په مال کنبی حصه ورکړه او د اجر خوشخبري ئې هم ورکړه.

اوکوزی عمدة القاری: ۵۴/۱۵، والسيرة النبوية لابن هشام: ۶۷۸/۲، باب: من حضر بدرًا من المسلمين، والاستيعاب: ۳۶۱/۱، باب سعد، رقم (۹۵۲) والله اعلم.

(۲) عمدة القاری: ۵۵/۱۵، والکوثر الجاری: ۱۱۴/۶.

د احنافو له طرفه جمهورو ته جواب: د حضرت عثمان رضی الله عنه معامله په خصوصیت باندې معمول کول ددې وجې نه صحیح نه دی چې د خصوص دپاره د خه دلیل کیدل ضروری دی او دلته دلیل نشته.

او دا وینا چې نبی صلی الله علیه و آله هغوی ته د خمس نه حصه ورکړې وه، نو دا د غزوه حنین واقع دود. بدر واقع نه ده، په غزوه بدر کښې حصه ورکړې شوې وه، چې په هغې باندې د باب د حدیث شریف دا الفاظ دلالت کوي، "فقال له النبی صلی الله علیه وسلم: ان لك اجر رجل من شهد بدر اوسمه".

بهر حال د دلیلونو په رنړا کښې دلته د احنافو مذهب راجح معلومیدي. والله اعلم بالصواب

۲۹۶۲: (حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ مُوَهَّبٍ عَنْ ابْنِ عُثْمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ: إِثْمًا تَقِيَّبُ عُمَانُ عَنْ بَدْرٍ، فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ يَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَكَانَتْ مَرِيضَةً. فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ». (۳۸۳۹، ۳۴۹۵)

رجال الحديث

- ① موسی: دا موسی بن اسماعیل تبو ذکی رحمته الله دی.
- ② ابو عوانه: دا ابو عوانه وضاح بن عبدالله الیشکری رحمته الله دی. ددې دواړو حضراتو تذکر: اجمالاً د "بدء الوسی" په "الحديث الرابع" کښې تیره شوې ده. (۲).
- ③ عثمان بن موهب: دا عثمان بن عبد الله بن موهب الاعرج تمیمی قرشي رحمته الله دی. (۴). خبرداری: ابو علی جیانی رحمته الله لیکي چې د اصیلی په نسخه کښې د عثمان بن موهب په ځای عمرو بن عبد الله مذکور دي چې غلط دي، صحیح عثمان بن موهب دي. (۵).

① العدة: ۵۵/۱۵. دې مسئلې سره متعلق خه تفصیلات وړاندې په باب الغنیمه لمن شهد الوقعة کښې تیر شوې دي.

② قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: الحديث: أخرجه البخاري أيضا. كتاب فضائل اصحاب..... باب مناقب عثمان بن عفان. رضي الله عنه..... رقم (۳۶۹۸). وباب مناقب علي بن ابي طالب..... رقم (۳۷۰۴). وكتاب المغازی. باب قول الله تعالى: (ان الذين تولوا منكم يوم التقى الجمعان.....) رقم (۴۰۶۶). وكتاب التفسير. باب (وقاتلوه حتى لا تكون فتنة ويكفون.....) رقم (۴۵۱۳_۴۵۱۴). وباب (وقاتلوه حتى لا تكون فتنة) رقم (۴۶۵۰_۴۶۵۱). وكتاب الفتن. باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: الفتنة من قبل المشرق. رقم (۷۰۹۵) والترمذي. كتاب المناقب. باب مناقب عثمان بن عفان رضي الله تعالى عنه. رقم (۳۷۰۹). _

③ كشف الباری: ۴۳۳/۱_۴۳۴ _

④ د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الزکاة، باب وجوب الزکاة _

⑤ عمدة القاری: ۵۴/۱۵ _

۵) ابن عمر: حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما حالات په کتاب الایمان، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: "ہی السلام علی خمس" کښې تیر شوې دی.".

قوله قال: إنما تغيب عثمان عن بدر، فإنه كانت تحتہ بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانت مريضة، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: إن لك أجر

رجل من شهد بدر وسهمه: حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د غزوہ بدر نه غائب وو ځکه چې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم لور مبارکه د هغوی سره د نکاح په عقد کښې وه او هغه بيماره وه نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغوی ته او فرمائیل چې ستاسو دپاره د بدری صحابی په شان اجر او په غنیمت کښې حصه ده.

د باب د هديت شريف پس منظور: ددې حديث مبارک تعلق اصل کښې فضائلو سره دي، البته امام بخاری رحمہ اللہ د خپلې مدعی ثابتولو دپاره دا دلته نقل کړې دي، هغه هم اختصار سره، تفصیلی روایت مؤلف علیه الرحمة په فضائل اصحاب النبی او مغازی وغیره ۱ کښې نقل کړې دي، چې د هغې خلاصه داده:

يو مصری سرې د حبیب دپاره راغلې وو او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په مخالفینو کښې وو. هغه د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په وړاندې په حضرت عثمان رضی اللہ عنہ باندې درې اعتراضونه او کړل، ابن عمر رضی اللہ عنہ اول خو دده د مزید کتلو دپاره اول دده تائید او کړو او بیا ئې ورته د درې واړو اعتراضاتو جوابونه ورکړل.

د هغه اولنی اعتراض دا وو چې حضرت عثمان د غزوہ احد په ورځ تختیدلې وو، حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ددې خبرې تصدیق او کړو، بیا ئې وضاحت او کړو چې د الله تعالی له طرفه ددې مسئلې معافی شوې ده، ددې وجې نه مونږ ته په دې مسئله کښې د خبرې کولو حق نشته، د الله تعالی ارشاد دي: (ولقد عفا الله عنهم) ۲ نو دا معامله اوس ختمه شوه.

دویم اعتراض د هغه دا وو چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د جنگ بدر نه هم غائب وو. حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما ددې وجه دا بیان کړه چې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ په عقد کښې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم لور وه او د بدر په موقع باندې هغه بيماره وه نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغوی ته د خپلې بی بی د خیال ساتلو دپاره په مدینه منوره کښې د اوسیدلو دپاره او فرمائیل او دا ئې او فرمائیل چې تاسو ته به هغه اجر و ثواب او په غنیمت کښې هغومره حصه ملاویرې څومره چې په جنگ کښې یو شریک مجاهد ته ملاویرې. نو ددې وجې نه هغوی حکماً بدری دی.

ددې سړی دریم اعتراض دا وو چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د بیعت رضوان نه وروستو پاتې شوي وو. ددې جواب دادې چې که د مکې مکرمې په وادی کښې د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ نه

۱) کشف الباری: ۱/۶۳۷.

۲) اوگورئ: صحیح بخاری، کتاب فضایل اصحاب، رقم (۳۶۹۸)، و کتاب المغازی، رقم (۴۰۶۶).

۳) آل عمران: ۱۵۵.

زیات عزتمند بل خوک سړې وو نو نبی کریم ﷺ به هغه لیرې وې او چونکه دوی د ټولو نه زیات عزتمند وو، ددې وجې نه نبی کریم ﷺ د دوی انتخاب او فرمائیلو - هرکله چې حضرت عثمان رضی الله عنہ مکې مکرمې ته اور سیدلو نو د بیعت رضوان واقعې پېښه شوه. حضرت عثمان رضی الله عنہ چونکه په موقع باندې په خپله موجود نه وو، ددې وجې نه نبی کریم ﷺ خپل ښې لاس مبارک اوچت کړو او وې فرمائیل چې "دا د عثمان لاس دې" - بیا ئې هغه په دویم لاس باندې کیخوډلو او وې فرمائیل چې "دا د عثمان بیعت دې" - حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ددې سړي د دریو وارو اعتراضاتو د جوابونو ورکولو نه پس او فرمائیل چې "اوس خپل ځان سره دا تفصیل یوسه" - د باب د حدیث شریف د بعضو حصو تشریح: تغیب د باب تفعل نه دې، دې کښې د تکلف معنی پرته ده، مطلب دادې چې حضرت عثمان رضی الله عنہ د خپلې بی بی د خیال ساتلو په غرض سره د غزه بدر نه غائب وو، قصداً غائب نه وو.

د بنت رسول الله ﷺ نه مراد حضرت رقیه رضی الله عنها ده. حضور رقیه رضی الله عنها: دا د نبی کریم ﷺ لور مبارکه حضرت ام عبدالله رقیه بنت سید البشر ﷺ محمد بن عبدالله الهاشمیه رضی الله عنها ده. د دوی مور بی بی حضرت خدیجه الکبریٰ رضی الله عنها ده.

د مشهور قول مطابق دا د نبی کریم ﷺ درمیانه لور ده (مینځنۍ)، ابن عبدالبر رضی الله عنه فرمائی چې په دې کښې خوڅه اختلاف نشته چې حضرت زینب رضی الله عنها د نبی کریم ﷺ د ټولو نه مشرې لور ده، البته رقیه، فاطمه او د ام کلثوم رضی الله عنها باره کښې اختلاف دې، د اکثرو قول دادې چې مینځ کښې حضرت رقیه، فاطمه د دوی نه وړوکې او ام کلثوم رضی الله عنها د ټولو نه کشره ده. حضرت رقیه رضی الله عنها اول د ابولهب د ځوی عتبه په نکاح کښې وه، دا خبره د هجرت نه د وړاندې زمانې ده، البته کله چې سورة المهب نازل شو نو ابولهب سخت خفه شو او خپل ځوی ته ئې اووئیل چې که تا دده (محمد ﷺ) لور ته طلاق ور نه کړو نو زما او ستا به هیڅ قسم تعلق نه وي نو عتبه دې ته د دخول نه مخکښې طلاق ورکړو، بیا دا د حضرت عثمان رضی الله عنه په نکاح کښې راغله، د هغوی نه ئې یو ځوی عبدالله پیدا شو، هم ددې ځوی طرفته کنیت کولو سره به حضرت عثمان رضی الله عنه په ابو عبدالله باندې بللې شو. حضرت رقیه رضی الله عنها ته خپل خاوند سره د حبشې طرفته دواړو هجرتونو کښې د ملګرتیا شرف

(۱) عمدة القاری: ۵۴/۱۵ -

(۲) الاصابه: ۴/۳۰۴، سیر اعلام النبلا: ۲/۴۰۳ -

(۳) الاستیعاب بهامش الاصابه: ۲۹۹/۴، والاصابه: ۴/۳۰۴ -

(۴) پورته حواله جات، وسیر اعلام النبلا: ۲/۲۵۱ -

او سعادت حاصل دی. (۱).

هم په حبشه کښې د دوی خوي حضرت عبدالله وفات شو، دغه وخت ددې هلک عمر شپږ کاله وو. (۲).

بيا حضرت رقيه (رضي الله عنها) د خپل خاوند حضرت عثمان نه پس مدينې منورې ته هجرت او کړو، هلته د بدر نه څه موده وړاندې دوی د خسري په بيماري کښې مبتلا شو، ددې وجې نه حضرت عثمان (رضي الله عنه) ته نبی کریم (صلي الله عليه وسلم) د دوی د عيادت او خيال ساتلو دپاره په مدينه منوره کښې د اوسيدلو حکم او فرمايلو، هم په دې مرض کښې دا وفات شوه او مسلمانان دغه وخت په بدر کښې وو. (۳).

حضرت عثمان (رضي الله عنه) چې کوم وخت ددې په دفن کولو کښې مشغول وو، نو اتفاقاً دغه وخت حضرت زيد بن حارثه (رضي الله عنه) په غزه بدر کښې د فتحې خوشخبري مدينې منورې ته راوړلو دپاره راوړسيدو، حضرت اسامه بن زيد (رضي الله عنه) هم د دفن کولو په دې عمل کښې شريک وو، هشام بن عروه د خپل پلار نه نقل کوي:

”تخلف عثمان واسامة بن زيد عن بدر، فبيناهم يدفنون رقية سمع عثمان تكبيرا، فقال: يا اسامة، ماهذا؟ فنظروا، فاذا زيد بن حارثة على ناقه رسول الله (صلي الله عليه وسلم) الجدهاء، يشيرا بقتل المشركين يوم بدر“ (۴).

د حضرت رقيه (رضي الله عنها) وفات په دويمه هجري کښې او شو، د دوی د وفات نه پس نبی کریم (صلي الله عليه وسلم) په ربيع الاول دريمه هجري کښې خپل لور حضرت ام کلثوم (رضي الله عنها) حضرت عثمان (رضي الله عنه) ته په نکاح ورکړه او وې فرمايل چې ”که زما لس لوڼه وې نو ما به ټولې عثمان ته په نکاح ورکړې وې“ (۵). ددې وجې نه حضرت عثمان ته ذوالنورين ويلي شې. رضی الله عنهم وأرضاهم ترجمه الباب سوه د حديث شريف مناسبت: د ترجمه الباب دويم جزء سره خو د حديث شريف مناسبت واضح دې چې حضرت عثمان (رضي الله عنه) د نبی کریم (صلي الله عليه وسلم) په هدايت باندې د خپلې بې بې عيادت دپاره د غزوې نه پاتې شوې وو، ددې باوجود دوی ته اجر او غنيمت دواړه ملاؤ شو. ددې تعلق د ترجمې د الفاظو ”او امره بالقيام“ سره دې (۶).

(۱) پورته حواله جات).

(۲) الاستيعاب بهامش الاصابة: ۴/۳۰۰، والاصابة: ۴/۳۰۴، وسير اعلام النبلا: ۲/۲۵۱.

(۳) الاصابة: ۴/۳۰۴-۳۰۵، وسير اعلام النبلا: ۲/۲۵۱، وطبقات ابن سعد: ۸/۳۶، والاستيعاب بهامش الاصابة: ۴/۳۰۱.

(۴) الاصابة: ۴/۳۰۵، والاستيعاب بهامش الاصابة: ۴/۳۰۲، وكذا انظر المعجم الكبير: ۲۲/۴۳۵، رقيه بنت رسول الله صلى، رقم (۱۰۵۸).

(۵) الطبقات الكبرى: ۸/۳۸، وسير اعلام النبلا: ۲/۲۵۲-۲۵۳، ومجمع الزوايد: ۹/۲۱۷، والمعجم الكبير: ۲۲/۴۳۶، رقم (۱۰۶۱).

(۶) عمدة القاري: ۱۵/۵۴، والكوثر الجاري: ۶/۱۱۳.

لیکن د ترجمې اولنې جز، یعنی د "بعث الامام رسولی حجة" د اثبات دپاره مؤلف رحمۃ اللہ علیہ حدیث وغیره نه دې ذکر کړې؟
ددې دوه جوابونه دي:

يو خو دا چې هغوی دا مسئله د اقامت والا په مسئله باندې قیاس کړې ده، چې هلته څنگه د حاکم حکم موجود دي، نو دغه شان د قاصد لیرل هم د وخت د حاکم په ذریعې سره کیږي، ددې وجې نه قاعده به دا وی چې که د وخت امام یو کس لره د څه غرض د وجې نه په غزوه کښې د شرکت کولو نه منع کړی او بل څه کار ورته اوسپاری نو د هغه به هم په غنیمت کښې حصه وی.

دویم دا چې حدیث خو موجود وو، لیکن د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د شرط مطابق پوره نه وو، ددې وجې نه هغوی د ارسال رسل لاندې څه حدیث شریف ذکر نه کړو.

او دا حدیث هم هغه دې کوم چې اوس مخکښې تیر شو چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حضرت طلحه بن عبیدالله او سعید بن زید رضی اللہ عنہما لره د شام لارې طرفته د جاسوسۍ دپاره لیږلې وو، دغه شان دا دواړه حضرات په غزوه بدر کښې شریک نه شو، ددې باوجود نبی صلی اللہ علیہ وسلم دوی ته غنیمت ورکړو او د اجر و ثواب خوشخبری یې هم ورکړه.

⑮ باب: وَمِنْ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمْسَ لِنَوَائِبِ الْمُسْلِمِينَ

مَسْأَلُ هَوَازِنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِرِضَاعِهِ فِيهِمْ فَتَحَلَّلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ. (۱۵) وَمَا كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُعِدُّ النَّاسَ أَنْ يُعْطِيَهُمْ مِنَ الْفَيْءِ وَالْأَنْقَالِ مِنَ الْخُمْسِ، وَمَا أُعْطِيَ الْأَنْصَارُ، وَمَا أُعْطِيَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَخْرَجًا.

د توجمة الباب مقصد: دا باب ددې خبرې په بیان کښې دې چې خمس به د عامو مسلمانانو په ضرورتونو کښې خرچ کولې شی، ددې دلیل دا دي چې قبيله بنو هوازن نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته درخواست کړې وو چې زموږ نه اخستلې شوې مال غنیمت مونږ ته واپس کړې شی ځکه چې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د قبيله بنو هوازن سره رضاعی تعلق دي، نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم صحابه کرامو رضی اللہ عنہم ته او فرمائیل چې هغوی په غنیمت کښې د خپل خپل حق نه لاس وینځي، او غنیمت واپس کړی. دغه شان ددې دلیل دا هم دي چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به مختلف صحابه کرامو رضی اللہ عنہم سره دا وعده فرمائيله چې زه به تاسو ته په مال فې، غنیمت کښې درکوم، کوم چې د خمس نه حاصل شی. ددې نه علاوه نبی صلی اللہ علیہ وسلم چې انصارو ته څه ورکړل او حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ ته یې چې د خیر کومې کهجورې ورکړې نو دا هم ددې خبرې دلیل دي چې د خمس مصرف د عامو مسلمانانو ضرورتونه هم دي.

١) الکونین الجاری: ۱۱۴/۶.

٢) پورته حواله، والاستیعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابه: ۱/۴۵۰-۴۶۰، باب طلعة، رقم (۱۲۷۹).

د توجمة الباب نحوی تعلیل: باب مرفوع دې او منون دې یعنی تتوین لری، خبریت د وجې نه، د دې مبتدا محذوف ده چې هذا (د).

ومن الدلیل. المسلمین پورې خبر مقدم دې، ما موصوله او معطوف علیها ده او "وماکان..... ومانعطی الانصار، ومانعطی جابرین عبدالله....." دا ټول معطوف دی. بیا مبتدا ده (د).

په ما سئل هوازن النبی صلی الله علیه وسلم کښې هوازن د فاعلیت د وجې نه مرفوع او النبی د مفعول به کیدو د وجې نه منصوب دې (د).

د هوازن نه مراد قبیله ده لیکن دلته ددې په بعضې کسانو باندې ددې اطلاق مجازاً کړې شوې دې او په برضاعه کښې باء سببیه ده، یعنی بسبب رضاعه (د).

واو عاطفه یا استفتاحیه: امام بخاری رحمته الله علیه وړاندې اته بابونه مخکښې یو باب "ومن الدلیل علی أن الخمس لنوائب رسول الله صلی الله علیه وسلم....." قائم کړې وو. د هغې نه پس نې دویم باب دا قائم کړې دې: "ومن الدلیل علی أن الخمس لنوائب المسلمین....." دریم باب وړاندې راځی، "ومن الدلیل علی أن الخمس للامام، وأنه یعطى....." دا درې بابونه دی.

اوس د حافظ رحمته الله علیه رائي خو داده چې "ومن الدلیل" کښې واو عاطفه دې. ددې معطوف علیه هغه تیر شوې باب دې کوم چې د اتو بابونو نه وړاندې ذکر شوې دې او دا باب معطوف دې او یو معطوف وړاندې راځی (د). علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چې دا د دلیل نه بغیر یو دعوی ده. دا هم څه خبره ده چې په معطوف او معطوف علیه کښې دومره فاصله وی. د احادیثو سره سره دومره ډیر بابونه مینځ کښې فاصله جوړه شی؟

که د دوی خبره او منلې هم شی چې دلته واو راغلي دې نو ددې جواب دا دې چې دا واو عاطفه نه دې، اکثر وختونو کښې داسې کیږی چې واو استعمال کړې شی او هغه په څه خیز باندې عطف نه وی، ددې وجې نه به دا اووئیلې شی چې دا واو د استفتاح دې، هم دا خبره د مشرانو استاذانو نه اوریدلې شوې ده (د). علامه قسطلانی رحمته الله علیه په دې مسئله کښې د علامه عینی رحمته الله علیه ملگرتیا کوی (د).

^۱ (عمدة القاری: ۵۵/۱۵، فتح الباری: ۲۳۸/۶، وارشاد الساری: ۲۱۴/۵).

^۲ (عمدة القاری: ۵۵/۱۵، وارشاد الساری: ۲۱۴/۵).

^۳ (پورته حواله جات، فتح الباری: ۲۳۸/۶).

^۴ (پورته حواله جات).

^۵ (فتح الباری: ۲۳۸/۶).

^۶ (عمدة القاری: ۵۵/۱۵).

^۷ (شرح القسطلانی: ۲۱۴/۵).

د ترجمه الباب مقصد: اصل خبره دلته داده چې امام بخاری رحمته الله علیه هم یو خبره بیانوی چې خمس به د مسلمانانو په ضروریاتو کېږي خړج کیږي، نبي کریم صلی الله علیه و آله به دهغې د تقسیم دمه دار وی، چې هغې لره نبي کریم صلی الله علیه و آله په خپلو ضروریاتو کېږي هم د ضرورت په اندازه باندې خړج کولې شی او د دوی مبارک نه پس چې کوم امام وی هغه به د دوی نائب وی، هغه هم د خپل ضرورت مطابق ددې نه اخستلې شی، ددې نه علاوه خمس به هغه د مسلمانانو په ضرورتونو او حاجتونو کېږي خړج کوي.^(۱)

د تعلیقاتو مقصد: بیا په دې ځان پوهه کړئ چې مصنف رحمته الله علیه د خپلې خبرې ثابتنولو دپاره د باب لاندې د احادیثو نه علاوه د ترجمه الباب جزء جوړولو سره څلور تعلیقات هم ذکر کړي دي، ددې ټولو نه د هغه مدعی ثابتیږي چې خمس به د عامة المسلمین په ضرورتونو وغیره کېږي خړج کیږي.

د تعلیقاتو موصلاً تخریج: د اولنی تعلیق قصه هوازن سره ده، کومه چې مؤلف رحمته الله علیه په دې باب کېږي مسنداً ذکر کړې ده، ددې نه علاوه په کتاب الهبه... وغیره کېږي^(۲) دویم تعلیق د وعدو سره متعلق دي چې نبي کریم صلی الله علیه و آله د مختلفو صحابه کرامو رضی الله عنهم سره په مختلفو وختونو کېږي دا وعده کړې وه چې زه به تاسو ته د مال فئ نه درکوم، په دې باره کېږي هم احادیث په دې باب کېږي مذکور دي.^(۳) د دریم تعلیق تعلق د حضرات انصار رضی الله عنهم سره دي چې نبي کریم صلی الله علیه و آله هغوی ته په مختلفو مقامونو کېږي ورکړه کړې وه، په هغې کېږي د یو واقعي تخریج حضرت مؤلف رحمته الله علیه په کتاب الهبه وغیره^(۴) کېږي کړې دي.^(۵)

او څلورم تعلق د حضرت جابر رضی الله عنه واقعي سره متعلق دي، یعنی خیبر کېږي چې هغوی ته کومې کهجورې ورکړې شوې وې. دا واقعه امام ابوداؤد رحمته الله علیه موصلاً په خپل سنن کېږي ذکر کړې ده، چې په هغې کېږي د واقعي پوره تفصیل دي، امام بخاری رحمته الله علیه چې په دې باب

(۱) فتح الباری: ۶/۲۳۸.

(۲) امام بخاری رحمته الله علیه دا حدیث ددې باب نه علاوه په مختلفو مقامونو کېږي موصلاً نقل کړي دي، اوگوري، کتاب الوکالة، رقم (۲۳۰۸، ۲۳۰۷)، وکتاب العتق، رقم (۲۵۰۴، ۲۵۳۹)، وکتاب الهبه، رقم (۲۵۴۸، ۲۵۸۳)، ورقم (۲۶۰۸، ۲۶۰۷)، وکتاب المغازی، رقم (۴۳۱۹، ۴۳۱۸) ددې نه علاوه امام ابوداؤد رحمته الله علیه هم دا حدیث په خپل سنن کېږي موصلاً روایت کړي دي، اوگوري، کتاب الجهاد، باب فی فدا الاسیر بالمال، رقم (۲۶۹۳).

(۳) فئ دپاره اوگوري، ددې باب د حضرت جابر رضی الله عنه حدیث مبارک، رقم (۳۱۳۷)، وکتاب الجزية، رقم (۳۱۲۴)، او غنیمتونو سره متعلق حدیث د ابن عمر رضی الله عنهما دي کوم چې په باب کېږي ذکر دي.

(۴) هو من حدیث انس بن مالک، انظر کتاب الهبه، باب فضل المنیعة، رقم (۲۶۳۰)، اردو کتاب الخمس، باب کیف قسم النبی صلی الله علیه و آله قریظة والنضیر.....، رقم (۳۱۲۸)، وکتاب المغازی، باب حدیث بنی النضیر، رقم (۴۰۳۰)، وباب مرجع النبی صلی الله علیه و آله من الاحزاب.....، رقم (۴۱۲۰).

(۵) تغلیق التغلیق وتعلیقاته: ۴/۷۶.

کنبی شپږم نمبر کوم حدیث مبارک ذکر کړې دې، نو دا د هغه حدیث یو حصه ده. (۱)
 د مذکورې تعلیقاتو ترجمې سره مناسبت: د مذکورې څلورو واپړو تعلیقاتو مناسبت ترجمې سره
 بالکل واضح دې، چې دعوه ددې خبرې وه چې د خمس مصرف صرف د مسلمانانو
 ضروریات او حاجات وغیرې دی او په دې تعلیقاتو کنبی ددې دعوي دلیل دې چې خمس به
 د مسلمانانو په ضرورتونو وغیرې کنبی د موقع محل مناسب څرګ کولې شی.
 د باب اولي حدیث: بیا په دې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری رحمته الله علیه په دې باب کنبی ټول اووه
 احادیث ذکر کړې دي، چې په هغې کنبی اولنې حدیث د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه او
 مروان بن حکم نه روایت دي.

۲۹۲۳. حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ
 قَالَ وَزَعَمَ عُرْوَةُ أَنَّ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكِيمِ وَمُسْرَبِينَ مَخْرُومَةَ أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله
 عليه وسلم- قَالَ حِينَ جَاءَهُ وَقَدْ هَوَّازَتْ مُسْلِمِينَ، فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبَبَهُمْ
 فَقَالَ لَهُمُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَيَّ أَصْدَقُهُ، فَاخْتَارُوا إِحْدَى
 الظَّاهِتَيْنِ إِمَّا السَّبْيَ وَإِمَّا الْمَالَ، وَقَدْ كُنْتُ اسْتَأْذِنتُ بِهِمْ». وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-
 أَنْ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- انْتَقَرُوا آخِرَهُمْ بَضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، حِينَ قُفِّلَ مِنَ الظَّاهِتِ، فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُمْ
 أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- غَيَّرَ إِذْ إِلَيْهِمْ إِلَّا إِحْدَى الظَّاهِتَيْنِ. قَالُوا فَإِنَّا نَخْتَارُ سَبْيَنَا
 ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْمُسْلِمِينَ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ
 «أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ هَؤُلَاءِ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ، وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبَبَهُمْ، مِنْ
 أَحَبِّ أَنْ يُطِيبَ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَقِّهِ حَتَّى نُعْطِيَهُ إِنَاءً مِنْ
 أَوَّلِ مَا يَفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ». فَقَالَ النَّاسُ قَدْ طَبِينَا ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُمْ. فَقَالَ
 لَهُمُ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّمَا أَتَدْرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذَلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذَنْ
 ، فَارْجِعُوا حَتَّى يَرَفَعَ إِلَيْنَا عُرْفَاؤُكُمْ أَمْرَكُمْ» فَرَجَعَ النَّاسُ، فَكَلَّمَهُمْ عُرْفَاؤُهُمْ، ثُمَّ رَجَعُوا
 إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ قَدْ طَبَبُوا فَأَذِنُوا. فَبَدَأَ الَّذِي بَلَغَنَا عَنْ سَبْيِ
 هَوَّازِينَ. (ر: ۲۱۸۴)

رجال الحديث

① سعید بن عفیر: دا سعید بن کثیر بن عفیر رضی الله عنه دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من
 یرد الله به خیراً....." کنبی تیره شوې ده. (۲)

(۱) پورته حواله: ۴۷۶/۳-۴۷۷، وسنن ابی داود، کتاب الاقضية، باب فی الوکالة، رقم (۳۶۳۲) -
 (۲) قوله: ان مروان..... ومسور.....: الحديث، مر تخريجه في الوکالة، باب اذا وهب شيئا لو كليل او.... -
 (۳) كشف الباری: ۲۷۴/۳ -

① اللیث دا مشهور محدث لیث بن سعد فهمی رحمہ اللہ دی۔

② عقیل دا عقیل بن خالد رحمہ اللہ دی۔

③ ابن شہاب دا محمد بن مسلم بن عبید اللہ بن شہاب زہری رحمہ اللہ دی۔ ددی درې وارو

حضراتو تذکرہ د ”ہدء الوسی“ په ”الحديث الثالث“ کښې بیان کړې شوې ده (۱)۔

④ عروۍ دا مشهور تابعی حضرت عروہ بن زبیر رحمہ اللہ دی۔ د دوی مختصر حالات د ”ہدء

الوسی“ په ”الحديث الثانی“ کښې تیر شوې دی (۲)۔

⑤ مروان بن الحکم: دا مروان بن حکم اموی رحمہ اللہ دی (۳)۔

⑥ المسور بن مخرمه: دا مشهور صحابی د صحابی خوښ حضرت مسور بن مخرمه رحمہ اللہ دی (۴)۔

خبرداري: ددی حدیث تشریح په مغازی کښې د غزوہ حنین لاندې بیان کړې شوې ده (۵)۔

ترجمة الباب او د باب حدیث: دا حدیث شریف په خپل مطلب کښې بالکل واضح دی، البته په

ترجمة الباب کښې ذکر کړې شوې یو اهم جزئیہ دلته ذکر نه ده، هغه دا چې په ترجمه کښې

مؤلف رحمہ اللہ دا فرمایلي وو چې قبیلہ بنو ہوازن د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم رضاعت سبب او ګرځو او

خپل درخواست ئې پیش کړو او په حدیث شریف کښې ددی رضاعت هیڅ ذکر نشته۔

ددې د جواب د کتلو نه مخکښې په دې ځان پوهه کړئ چې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د مرضعې

حضرت حلیمہ سعدیہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا تعلق د بنو سعد سره وو، چې د قبیلہ بنو ہوازن یو شاخ دی (۶)۔ نو

امام بخاری رحمہ اللہ د رضاعت ذکر دلته خو اونه کړو لیکن په خپل تاریخ کښې ئې ددی

تفصیلی ذکر کړې دی، ددی نه علاوه د تاریخ نورو امامانو هم ددی ذکر کړې دی (۷)۔

لکه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم رضاعت سره متعلق دا حدیث شریف ابن اسحاق په مغازی کښې د

عمرو بن شعیب عن ابیہ (شعیب) عن جدہ (عبد اللہ بن عمرو بن العاص) رضی اللہ تعالیٰ عنہما د طریق نه نقل کړې

دی او ددی دویم طریق زهیر بن صرو الجمشی رحمہ اللہ دی، کوم چې په طبرانی کښې ذکر دی۔

ددې دواړو طرقو خلاصه داده چې د ہوازن وفد کله جعرانه مقام کښې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم

خدمت کښې حاضر شو، په داسې حال کښې چې دغه وخت دا قبیلہ مسلمانہ شوې وه، دې

ونیل چې مونږ یو قوم او قبیلہ یو، په مونږ باندې هغه مصیبت راغلې ده کوم چې ستاسو نه

پټ نه دی، تاسو په مونږ باندې احسان او کړئ، الله تعالیٰ به تاسو ته د احسان بدلہ درکړي۔

(۱) کشف الباری: ۱/۳۲۴-۳۲۶۔

(۲) کشف الباری: ۱/۲۹۱ او ۲/۴۳۶۔

(۳) د دوی د حالاتو دپاره او ګوری، اردو کتاب الوضوء، باب البزاق والمخاط ونحوه فی الثوب)۔

(۴) د دوی د حالاتو دپاره او ګوری، کتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس)۔

(۵) کشف الباری، کتاب المغازی: ۵۳۶-۵۳۸۔

(۶) فتح الباری: ۶/۲۳۸ و عمدة القاری: ۱۵/۵۶، والکوثر الجاری: ۶/۱۱۴)۔

(۷) تاریخ البخاری الصغير: ۱/۵)۔

بیا په هغوی یو سړې او دریده چې د هغه نوم زهیر^(۱) وو، او وې وئیل اني د الله رسول: زمونږ ښځې ستاسو تروریانې، ماسی او پرورش کوونکی دی، چا چې په وړو کوالی کښې ستاسو پرورش کړې دې.

که حارث بن ابی شمر د شام بادشاه، او نعمان بن المنذر د عراق بادشاه باندې مونږ پټ ځکلي وې او په مونږ باندې دا مصیبت د هغوی له طرفه راغلې وو کوم چې ستاسو له طرفه راغی، نو په دې معامله کښې به مونږ د هغوی دواړو له طرفه د ښیگرې او د مهربانۍ امیدوار وو، حالانکه تاسو خو د ټولو نه غوره یی، نو ستاسو د ښیگرې او د مهربانۍ په څنګه امید نه لرو؟ بیا زهیر نومې سړی د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې څه اشعار پیش کړل،^(۲) چې په دې کښې د نبی کریم ﷺ د رشته دارۍ وغیره ذکر وو، ددې سړی ددې خبرو نه نبی کریم ﷺ ډیره متاثره شو، ددې نه پس د واقعي تفصیل د باب په حدیث شریف کښې ذکر دې.

توجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: د ترجمة الباب د ابتدائی حصې ”ومن الدلیل علی ان الخمس لثوائب المسلمین ما سئل هوازن النبی صلی الله علیه وسلم..... فتحلل من المسلمین“ سره ددې حدیث مطابقت دې.^(۳)

د باب دویم حدیث شریف د حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه دې.

(۱) د علامه واقدی رحمه الله په روایت کښې ددې سړی نوم ابو برقان السعدی ذکر دې، چې ددې نه په ظاهره هم دا معلومېږي چې خطیب بل څوک وو او شاعر بل کس، البته په دې کښې تطبیق هم کیدی شی چې ابو برقان کنیت وو او زهیر نې نوم وو، شرح القسطلانی: ۲۱۴/۵)۔
(۲) په هغې کښې څه اشعار لاندې ذکر کولې شی.

انا لنشکر للنعماء اذ کفرت	و عندنا بعد هذا اليوم مدخر
فالبس العفو من قد کنت ترضعه	من امهاتک ان العفو مشتهر
یا خیر من مرحت کمت الجیاد به	عند الهیاج اذا ما استوقد الشرر
انا نؤمل عفواً منك تلبسه	هدی البریة اذ تعفو و تنتصر
فاعف عفا الله عما انت راهبه	یوم القیامة اذ یهدی لک ظفر

تغلیق التعليق: ۳/۷۵)۔

(۳) القسطلانی: ۲۱۴/۵، والفتح: ۲۳۸/۶، ومجمع الزاوید: ۱۸۷/۶، وتغلیق التعليق: ۳/۷۳، ۴/۷۵)۔

(۴) عمدة القاری: ۵۷/۱۵)۔

٢٩٦٤ ر: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قَلَابَةَ قَالَ وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ عَاصِمٍ الْكَلْبِيُّ - وَأَنَا يُحْدِثُ الْقَاسِمَ أَحْفَظُ - عَنْ زُهَيْرٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ أَبِي مُوسَى، فَأَتَى ذَكَرْدَ جَاحِجَةٍ وَعِنْدَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَيْمِ اللَّهِ أُخْبِرَ كَأَنَّهُ مِنَ النَّوَالِي، فَدَعَاَهُ لِلطَّعَامِ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُهُ يَأْكُلُ شَيْئًا، فَقَدِرْتُهِ، فَخَلَفْتُ لَا أَكُلُ. فَقَالَ هَلُمَّ فَلَا حَيْلَ لَكُمْ عَنْ ذَلِكَ، إِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي نَفَرٍ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ نَسَخِمِلُهُ فَقَالَ «وَاللَّهِ لَا أُحْمِلُكُمْ، وَمَا عِنْدِي مَا أُحْمِلُكُمْ». وَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِنَهْبٍ إِبِلٍ، فَسَأَلَ عَنْهَا فَقَالَ «أَيُّ النَّفَرِ الْأَشْعَرِيِّينَ». فَأَمَرَنَا بِغَنَسٍ ذُوذِغَرٍ الدَّرِي، فَلَمَّا انْطَلَقْنَا قُلْنَا مَا صَنَعْنَا لَا يَبَارِكُ لَنَا، فَرَجَعْنَا إِلَيْهِ فَقُلْنَا إِنَّا سَأَلْنَاكَ أَنْ تُحْمِلَنَا، فَخَلَفْتَ أَنْ لَا تُحْمِلَنَا أَفَنَسِيتَ قَالَ «لَسْتُ أَنَا حَمَلْتُكُمْ، وَلَكِنَّ اللَّهَ حَمَلَكُمْ، وَإِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَا أُحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فَأَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَتَحَمَّلْتُهَا». [٤١٢٤، ٤١٥٣، ٥١٩٨، ٥١٩٩، ٤٢٣٩، ٤٢٧٣، ٤٣٠٠، ٤٣٤٠، ٤٣٤٢، ٤٣١٦]

رجال الحديث

- ① عبدالله بن عبد الوهاب: دا ابو محمد عبدالله بن عبد الوهاب حبيبي بصري رحمته الله دي. د دوى حالات په كتاب العلم، "باب لبيد العلم الشاهد الغائب" كښي تيره شوې دي. (د)
- ② حماد: دا حماد بن زيد بن درهم رحمته الله دي. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب المعاصي من امرا لجاهلية...." كښي تيره شوې ده. (د)
- ③ ايوب: دا ايوب سختياني رحمته الله دي.
- ④ ابو قلابه: دا ابو قلابه عبدالله بن زيد جرمي بصري رحمته الله دي. د دې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" كښي تيره شوې ده. (د)

١) قوله: "كنا عند ابي موسى..... الحديث، اخرجه البخاري ايضا، المغازي، باب قدوما لا شعر بين..... رقم (٤٣٨٥)، وباب غزوه تبوك..... رقم (٤٤١٥)، والاطعمة، باب الدجاج، رقم (٥٥١٧_٥٥١٨)، والايان والنذور، باب قول الله تعالى: (لا يؤاخذكم الله.....)، رقم (٦٦٢٣)، وباب: لا تحلفوا بآباءكم، رقم (٦٤٩)، وباب اليمين فيما لا يملك..... رقم (٦٦٧٨_٦٦٨٠)، وباب الاستثناء في الايمان. رقم (٦٧١٨_٦٧١٩)، وباب الكفارة قبل الحنث وبعده، رقم (٧٢١)، والتوحيد، باب قول الله تعالى: (والله خلقكم وما تعملون)..... رقم (٧٥٥٥)، ومسلم. الايمان. باب نذب من حلف يمينًا، فراى غيرها خيرا منها..... رقم (٤٢٦٣_٤٢٨)، والنساي. الايمان، باب الكفارة قبل الحنث، رقم (٣٨١١)، الصيد والذبايح، باب اكل لحوم الدجاج، رقم (٤٣٥١_٤٣٥٢)، وابو داود. الايمان، باب الرجل يكفر قبل ان يحنث، رقم (٣٢٧٦)، وابن ماجه، الكفارات، باب من حلف على يمين..... رقم (٢١٠٧)

٢) كشف الباري: ٣/٣٨ -

٣) كشف الباري: ٢/٢١٩ -

٤) كشف الباري: ٢/٢٦ -

⑤ قاسم بن عاصم الکلبی: دا مشهور محدث او تابعی حضرت قاسم بن عاصم کلبی تميمی لیشی بصری رحمته الله دي. بعضو د دوی نسبت کلبی (^۱) هم لیکلې دي. دوی د حضرت رافع بن خديج رحمته الله، او زهد بن مضرب جرمی، سعيد بن المسيب او عطاء الخراسانی رحمهم الله نه روایت کوی. د دوی نه په روایت کوونکو کښې ايوب سختيانی. حميد الطويل او خالد الخداء رحمهم الله وغيره شامل دي (^۲).

ابن حبان رحمته الله دوی په خپل کتاب "الثقات" کښې ذکر کړې دي (^۳). حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني "مقبول" دي (^۴).

امام ابو داؤد د دوی نه په "مراسل" کښې، امام ترمذی په "شمائل" کښې او نورو محدثينو بخاری او مسلم او نسائي رحمهم الله دوی روایات اخستلې دي. البته په ابن ماجه کښې د دوی خه روایت نشته (^۵). رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑥ زهدم: دا زهد بن مضرب جرمی ازدي بصری رحمته الله دي (^۶).

⑦ ابو موسی: د حضرت ابو موسی عبدالله بن قيس اشعري رحمته الله حالات په کتاب الايمان، "باب ای الاسلام افضل؟" کښې تیر شوي دي (^۷).

ددې سند ټول راویان د بصرې دي، دغه شان دا سند بصری شو.

قوله: قال: وحدثني القاسم بن عاصم الكلبی، وأنا لحديث القاسم أحفظ عن زهدم: دلته ويونکې ايوب سختيانی رحمته الله دي (^۸) او ددې عبارت وضاحت دادې چې

(^۱) حافظ مزى او ابن حجر وغيره رحمهم الله د دوی نسبت کلبی (نون سره) ذکر کړي دي. ليکن دا په ظاهره صحيح نه دي، صحيح کلبی باء مؤحده سره دي، ددې وجه داده چې د دوی اصل تعلق د بنو تميم سره دي چې د هغې يو شاخ کلب بن يربوع هم دي، د هغې طرفته منسوب کيدلو سره دوی ته کلبی ونيلي شى، او گورى: الانساب: ۴۶۵/۱۰، و تعليقات تحرير تقريب التهذيب: ۱۷۰/۳، او کلبين بضم الكاف وفتح الهمزة مصغراً او کسرها بالامالة د عراق يو کلي دي، او گورى، الانساب: ۴۶۳/۱۰، والاکمال للمغلطاي: ۱۸۶/۷، و توضيح المشتبه للذهبي: ۵۶/۵، والله اعلم.

(^۲) تهذيب الكمال: ۳۷۱/۲۳، و تهذيب التهذيب: ۳۱۹/۸.

(^۳) پورته حواله (جات).

(^۴) الثقات لابن حبان: ۳۰۳/۵.

(^۵) تقريب التهذيب: ۱۹/۲، رقم (۵۴۶۵).

(^۶) پورته حواله، و تهذيب الكمال: ۳۷۲، و تهذيب ابن حجر: ۳۱۹/۸، و خلاصة الخزرجي (۳۱۲).

(^۷) د دوی د حالو دپاره او گورى، كتاب الشهادات، باب لا يشهد على شهادة زور (.....).

(^۸) كشف الباری: ۶۹/۱.

(^۹) فتح الباری: ۲۳۹/۶، و عمدة القاری: ۵۷/۱۵، و ارشاد الساری: ۲۱۵/۵.

ایوب دا روایت د دوو حضراتو یعنی ابوقلابه او قاسم بن عاصم نه روایت کوی او دا دواړه حضرات د زهد بن مضرب جر می نه روایت کوی. لکه امام بخاری رحمته الله علیه چې په کتاب الايمان والنذور کښې کوم روایت نقل کړې دې. دهغې سند داسې دې: ”حدثنا قتيبة، حدثنا عبد الوهاب عن أيوب، عن أبي قلابة والقاسم التميمي، عن زهد بن مضرب...“ (۱)
په دې کښې د دواړو ذکر یوځاني دې. اوس ایوب سختیانی رحمته الله علیه دا فرماني چې د قاسم روایت د ابوقلابه په نسبت ماته زیات یاد دې.
خبره داړې: ددې حدیث مبارک تشریح په مغازی او اطعمه وغیره مختلفو ځایونو کښې راغلي ده. (۲)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت په دې جمله کښې دې، ”وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى أَهْلَهُ..... فَأَمَرْنَا بِخَمْسٍ ذُووِ غَرَائِزٍ“ چې نبی کریم صلی الله علیه و آله مونږ ته د اوچت قُب والا پنځه سپین اوبښان راکړل، دا اوبښان د خمس وو، دغه شان ددې حدیث مناسبت د ترجمې د جز، ”وما كان النبي صلى الله عليه وسلم بعد الناس أن..... من الخمس“ سره واضح دې (۳)
د باب دریم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې.

۲۹۲۵: (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَعَثَ سَرِيَّةً فِيهَا عَبْدُ اللَّهِ قَبْلَ نَجْدٍ، فَقَعِمُوا إِلَّا كَثِيرًا، فَكَأَنَّتْ يَمَاهِمُهُمُ اثْنِي عَشَرَ يَوْمًا أَوْ أَحَدَ عَشَرَ يَوْمًا، وَنَقَلُوا بَعِيرًا بَعِيرًا. (۴۰۸۳)

رجال الحديث

- ① عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تنيسي رحمته الله علیه دې.
- ② مالک: دا امام دارالهجرة حضرت امام مالک بن انس رحمته الله علیه دې. ددې دواړو حضراتو تذکره د بده الوسی په ”الحديث الثانی“ کښې تیره شوې ده. (۴)
- ③ نافع: دا نافع د ابن عمر رضی الله عنهما مولی دې. ددوی تفصیلی حالات په کتاب العلم، ”باب ذکر

(۱) صحيح بخارى. كتاب الايمان والنذور. باب: لا تحلفوا بأبائكم. رقم (۶۶۴۹)۔

(۲) كشف البارى. كتاب المغازى: ۶۰۸، ۶۳۳ و. كتاب اطعمة: ۲۸۷، ۲۹۰۔

(۳) عمدة القارى: ۵۷/۱۵۔

(۴) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: الحديث. أخرجه البخارى فى المغازى. باب السرية التى قبل نجد. رقم (۴۳۳۸)۔
ومسلم. فى الجهاد والسير. باب الانتقال. رقم (۴۵۲۱-۴۵۲۵)۔ وابوداود. فى الجهاد. باب فى النفل فى السرية..... رقم (۲۷۱۴-۲۷۴۶)۔

(۵) كشف البارى: ۱/۲۹۸-۲۹۰۔

العلم والفتیاء المسجد“ کنبې تیر شوې دی. (۱)

⑤ ابن عمر: د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان، “باب الایمان....” کنبې تیر شوې دی. (۲)

عن ابن عمر رضی الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث سرية، فيها عبد الله بن عمر، قبل نجد، فغفوا البلاء كثيرة

د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چې نبی کریم صلی الله علیه و آله یوه سریه روانه کړه، چې په هغې کنبې حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خپله هم موجود وو، دا سریه د نجد طرفته لیږلې شوې وه، په دې کنبې هغوی په غنیمت کنبې ډیر زیات اوښان حاصل کړل. پورته په حدیث شریف کنبې چې د کومې سربې تذکره ده هغه په “سریه ابی قتاده بن ربیع الانصاری” سره موسوم ده، ددې امیر حضرت ابو قتاده رضی الله عنه وو، دا سریه د فتح مکه نه مخکې روانه کړې شوې وه، د ابن سعد د تحقیق مطابق دا د ۸ هجري واقعه ده. (۳)

دلته نجد مطلقاً ذکر شوې دې، چې ډیره لویه علاقه ده. ددې تحقیق وړاندې په څه مقام باندې تیر شوې دې. (۴)، البته د باب په حدیث کنبې د نجد نه یو خاص علاقه “ارض محارب” مراده ده، کوم ځای چې قبيله غطفان اوسیدله، دا سریه ددې قبیلې د شکست او سرکوبۍ دپاره روانه کړې شوې وه. (۵)

د مشهور قول مطابق په دې سریه کنبې پنځلس صحابه کرام رضی الله عنهم وو. په مال غنیمت کنبې دوه سوه اوښان، دوه زره چیلې او ډیر زیات قیدیان په لاس راغلل او دا سریه صرف پنځلس ورځې وه. (۶) په دې حدیث شریف کنبې د نقل ذکر راغلي دي، لاندې به مونږ ددې متعلق اختصار سره بحثونه پیش کوو، ځکه چې دا حدیث شریف د نقل په باب کنبې د اصل حیثیت لري.

د نقل لغوی او اصطلاحی تعریف: نفل د نون او د فاء فتحې سره دې، کله فاء ساکن هم لوستلې شي، ددې جمع انقال ده، ددې معنی ده زیاتوالې. (۷)

د شریعت په اصطلاح کنبې نفل هغه انعام او زیاتوالی ته ویلې شي کوم چې مجاهد ته د غنیمت نه علاوه ملاوېږي، البته ددې اطلاق په اکثر روایتونو کنبې په مطلق غنیمت

(۱) کشف الباری: ۴/۶۵۱ _

(۲) کشف الباری: ۱/۶۳۷ _

(۳) طبقات ابن سعد: ۲/۱۳۲ _

(۴) اوگوری د باب ما جاء فی بیوت ازواج النبی... شبېدم حدیث، حدیث ابن عمر _

(۵) طبقات ابن سعد: ۲/۱۳۲-۱۳۳ _

(۶) پورته حواله، والاوجز: ۹/۱۱۸ _

(۷) شرح الزرقانی: ۳/۱۵، کتاب الجهاد، جامع النفل فی الغزو، باب رقم (۳۰۲) والاوجز: ۹/۱۱۶ _

باندې هم شوې دي، علامه راغب اصفهاني وائي چې دا اختلاف د تعبير دي، لکه په دې اعتبار چې غازي ته دا انعام ملاؤ شوې دي نو دې ته غنيمت وائي او په دې اعتبار سره چې د الله تعالی له طرفه ورته دا انعام ملاؤ شو، چې ضروري نه وو نو دې ته نفل وائي، په دې دواړو کښې نور فرقونه هم بيان کړي شوي دي، چې د هغې دلته ضرورت نشته (۱).

د نفل مشروعيت: د نفل په مشروعيت باندې د جمهور علماؤ او فقهاؤ اتفاق دي، البته صرف يو فقيه عمرو بن شعيب ددې د مشروعيت قائل نه دي. هغوی دا وائي چې د نبی کریم ﷺ نه پس ددې گنجائش نشته لیکن دا قول مرجوح دي (۲).

① امام شافعی او امام مالک رحمهما الله: بیا ائمه ثلثه کښې امام شافعی او امام مالک رحمهما الله دې لره د ضرورت د شرط سره مشروط کوی چې ترڅو سخت ضرورت نه وي، مثلاً مسلمانان په تعداد کښې کم او کفار په تعداد کښې زیات وي نو جائز دی، او که داسې نه وي نو جائز نه دی

② احناف: احناف ددې د مطلق جواز قائله دي، ځکه چې دا هم د تحریض او د ترغیب یو قسم دي، د الله تعالی حکم هم ددې خبرې دي چې **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ** (۳) چې "اې نبی! مسلمانان په قتال باندې راتیز کړئ" دا حکم مطلق دي (۴) البته احناف کثراشه سواد هم دا هم فرمائي. **کَمَا فِي الْإِدْبَاعِ**، چې د وخت د امام دپاره دا مناسب نه دی چې د غنیمت ټول مال چاته نفلی ورکړی، ځکه چې په دې کښې به د ټولو مجاهدينو حق او وهلې شی، لیکن که داسې اوکړي نو جائز دی (۵).

د نفل صورتونه: د تنفیل بیا درې صورتونه دي:

① د وخت امام د لویې لښکر نه مخکښې یو وړوکی لښکر (سریه) اولیږي، چې په دشمن باندې حمله اوکړي، دې لښکر ته چې کوم غنیمت ملاؤ شی د هغې یوه مقرر حصه مثلاً څلورمه یا درېمه به د هغه دپاره خاص کړی.

② د وخت امام یا د لښکر امیر د څه متعین او معلومو کسانو دپاره څه انعام مقرر کړی او دا ددې وجې نه چې هغوی د جنگ دوران کښې د بهادرۍ مظاهره کړې وي یا ئې بل څه د

(۱) المفردات فی غریب القرآن: ۵۰۴، کتاب النون، مادة نفل، والاوز: ۱۱۶/۹، والبداءع: ۴۵۹/۶، وفی الموسوعة الفقهية (۱۴/۲۴): وهو..... زیادة مال علی سهم الغنیمة، یشرط الامام او امیر الجیش لمن یقوم بما فیه نکایة زائدة علی العدو (۲)

(۲) الموسوعة الفقهية: ۷۵/۱۴، (مادة تنفیل)، وفتح الباری: ۲۴۰/۶، والاوز: ۱۱/۹. _

(۳) الانفال: (۶۵). _

(۴) الموسوعة الفقهية: ۷۵/۱۴، وشرح الزرقانی: ۱۶/۳. _

(۵) بدایع الصنائع: ۴۵۹/۹. _ ۴۶۰، وانظر فتح القدیر: ۲۴۹/۵، والفتاوی الشامية لابن عابدين: ۲۶/۳، وکتاب السير للشیباني: ۱۲۱/۲، ابواب الانفال. _

فاندې کار کړې وی چې دغه کار نور چا نه وی کړې او دا کار مشروط هم نه وی. یعنې د مخکې نه پرې خبره نه وی شوې، بلکه د غنیمت د تقسیم په وخت کې دا انعام ورکړې شی چې فلانی سړی ته د هغه د مقررې حصې نه زیاتې د هغه ددې کارنامې د وجې نه دا انعام ورکولې شی.

⑤ دوخت امام دا اووانی چې کوم سړې فلانې دیوال مات کړی یا په دې کېنې سورې اوکړې، ونحوذلک، نو هغه ته به دا خیز یا دومره قدرې مال د انعام په طور ورکولې شی (۱).
دا درې صورتونه شو، دا درې صورتونه د جمهورو فقهاؤ په نزد صحیح دی. البته امام مالک رحمته الله علیه او د هغوی ملگری دریم صورت لږد مکروه گنځي، هغوی دا فرماني چې دې سړه به د مجاهد اخلاص متاثره شی او د هغه قتال به د دنیا دپاره شی، نه چې د آخرت دپاره. دغه شان په دې کېنې خپل خان په خطر کېنې اچول هم موندې کېږي حالانکه داسې کول جائز نه دی (۲).

په دې سلسله کېنې د جمهورو دلیل د حضرت حبیب بن مسلمه فهری هغه روایت دې کوم چې په ابو داؤد شریف کېنې (۳) کېنې مذکور دې چې نبی کریم صلی الله علیه و آله په ابتداء کېنې څلورمه او د واپسې په وخت دریمه حصه د نفل په طور ورکړه، ددې نه ثابت شوه چې ابتداء کېنې هم دا کار صحیح دې (۴).

د نفل محل: د نفل ادا کول د بیت المال نه هم جائز دی لیکن په دې صورت کېنې د نفل قسم او مقدار معلومول ضروری دی.

دغه شان د دشمن نه چې نزدې کوم غنیمت حاصل شی، په هغې کېنې هم نفل ورکول جائز دی. په دې کېنې اگرچه جهالت موندې کېږي چې څه معلومه ده چې غنیمت به حاصل هم شی یا نه؟ لیکن دا جهالت نقصان دا نه دي ځکه چې ددې ضرورت دې (۵).
بیا د امت د فقهاء کرامو رحمته الله علیهم په دې خبره کېنې اختلاف دې چې نفل که د غنیمت نه وی نو څنگه به وی؟

① حنابلې او شوافع: د حنابلې او شوافعو په نزد به نفل د غنیمت د خمس په څلورمه حصه کېنې ورکولې شی، هم دا قول د حضرت انس رضی الله عنه هم دې، دلیل دا حدیث شریف دې. "لا نفل الا بعد الخمس" (۶).

(۱) الموسوعة: ۷۵/۱۴، والمغنی: ۱۸۵/۹، وحاشیه ابن عابدین: ۲۶۲/۳، وفتح القدير: ۲۴۹/۵.

(۲) حاشیه الزرقاني: ۱۶/۳، والواجز: ۱۲۵/۹.

(۳) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، فیمن قال: الخمس قبل النفل، رقم (۲۷۴۸ - ۲۷۵۰).

(۴) المغنی: ۱۸۴/۹، والواجز: ۱۲۵/۹.

(۵) المغنی: ۱۸۶/۹، والموسوعة: ۷۵/۱۴.

(۶) المغنی: ۱۸۷/۹، دا د موفق د وضاحت مطابق دې، ورنه د شوافعو په کتابونو..... [بقیه بر صفة آئنده...]

② احناف: د احنافو په نزد په دې کښې تفصیل دي:

که د جنگ دوران کښې امام نفل ورکوي نو د غنیمت د خمس څلورمه حصه به وي. که د مال غنیمت د تقسیم نه پس کوی یعنی د جنگ ختمیدلو نه پس د غنیمت د تقسیم عمل شروع شي او هغه وخت د نفل ورکولو اعلان او کړی نو دا به په خمس کښې جاری کیږي. (۱). او د مالک په نزد به نفل د غنیمت په خمس کښې جاری کیږي. شرح الزرقاني: ۱۱/۳، وهدایة المجتهد: ۳۹۶/۱، الفصل الثالث فی حکم الانفال)۔

د نفل مقدار: د فقهاء کرامو رحمهم الله په نزد د نفل دوه مقدارونه دي، غوره او بیکاره. بیکاره خو دا دي چې څلورمه حصه یا دریمه یا ددې نه هم کمه وي یا بالکل نه وي، د وخت امام ته په دې ټولو څیزونو کښې اختیار دي چې په نفل کښې دریمه ورکوي یا څلورمه یا ددې نه هم کمه یا بالکل نه ورکوي. په دې کښې د ټولو فقهاء اتفاق دي. (۲). البته د غوره په حد کښې د دوی اختلاف دي.

د امام احمد رحمهم الله په نزد د دریمې حصې نه زیات مقدار په نفل کښې نه شي ورکړي کیدي. (۳). د امام شافعي رحمهم الله په نزد د نفل څه غوره حد نشته بلکه دا د وخت د امام په رائي باندې منحصر ده ځکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم کله دریمه حصه ورکړې ده او کله څلورمه نو دا ددې خبرې دلیل دي چې "لیس للنفل حد" (۴).

او د احنافو په نزد هم د نفلو څه غوره مقدار متعین نه دي، که د وخت امام او غواري نو ټول غنیمت هم لښکر ته ورکولې شي لیکن دوی دا هم فرمائي چې دا کار مناسب نه دي ځکه چې په دې صورت کښې به د نورو مجاهدینو حق او وهلې شي. (۵). دا خو نفل سره متعلق فقهي بحثونه وو کوم چې مونږ دلته مختصراً پېش کړل. اوس یو نظر د باب په حدیث شریف باندې اچوو.

...بقیه از حاشیه گذشته] کښې د هغوی مذهب دا لیکلې شوي دي چې نفل به د خمس په خمس کښې جاری کیږي، یعنی د غنیمت د پنځمې حصې پنځمه حصه به نفل کښې ورکولې شي، هم دا صحیح قول دي، او گوړی، نوی: ۸۶/۲، وفتح الباری: ۲۴. و حدیث انس اخرجه ابوداود من حدیث معن بن یزید، کتاب الجهاد، باب فی النفل من الذهب والفضة..... رقم (۲۷۵۳)۔

(۱) حاشیه ابن عابدین: ۳/۲۶۴، وفتح القدیر: ۵/۲۵۰، والواجز: ۹/۱۲۷)۔

(۲) الموسوعة: ۷۶/۱۴، (مادة تنفیل)۔

(۳) پورته حواله، والمغنی: ۹/۱۸۴، والواجز: ۹/۱۲۵)۔

(۴) الواجز: ۹/۱۲۵، والموسوعة: ۷۶/۱۴)۔

(۵) حاشیه ابن عابدین: ۳/۲۶۳، والبدایع: ۹/۴۶، فصل فی احکام الغنم..... والواجز: ۹/۱۲۶-۱۲۷. د نفلو سره متعلق نورو معلوماتو دپاره او گوړی، الواجز: ۹/۱۱۶-۱۲۸، والموسوعة الفقهية: ۷۴/۷۷-۷۷، والاستذکار لابن عبدالبر: ۴/۱۴-۳۶، وفتح الباری: ۶/۲۳۹-۲۴۱، وعمدة القاری: ۱۵/۵۵-۶۰)۔

قوله: فكانت سهمائهم اثني عشر بعيراً أو أحد عشر بعيراً: نو په سریه کښې شریک کسانو کښې هر کس ته دولس دولس یا یوولس یوولس اوبښان ملاؤ شو.

”سهمان“ د سین ضمی او د بڼه سکون سره، د سهم جمع ده. یعنی حصې^(۱)، مطلب دادې چې په پورته مذکوره تعداد کښې اوبښان د غنیمت په طور ملاؤ شو.

امام نووی رحمته الله فرمائی چې بعضې خلکو ددې معنی دا بیان کړې ده چې د ټولو شریکانو حصه دولس اوبښان وو، لیکن دا واضح طور سره غلطه خبره ده، ځکه چې د ابوداؤد رحمته الله وغیره^(۲) په روایت کښې وضاحت شوې ده چې د هر شریک حصه دولس اوبښان وو^(۳).

د شریکانو په حصه کښې څومره څومره اوبښان راغلل؟ د باب په حدیث کښې شک سره ”اشقی مشر بعیراً او احد عشر بعیراً“ راغلې ده، دا شک د امام مالک رحمته الله له طرفه راغلې ده او د حضرت نافع نور ټول شاگردان دا د شک نه بغیر ”اشقی مشر بعیراً“ نقل کوی، ابن عبدالبر رحمته الله هم دا فرمائیلې دي^(۴).

د اثني عشر بعیراً مراد: وړاندې دا خبره تیره شوې ده چې په دې سریه کښې: د کومې چې د باب په حدیث کښې تذکره ده، دې کښې چې کوم غنیمت حاصل شو نو هغه دوه سوه اوبښان، دوه زره چیلې او څه قیدیان وو او دا خبره هم بیان شوه چې د اهل سیر مشهور قول دادې چې په دې کښې پنځلس کسان شریک وو، اوس که دوه سوه اوبښان پنځلس لره د دولس په حساب سره تقسیم ورکړې شی نو جواب ۱۸۰ راځی او د دوو سوو خمس څلوینست ده، ۱۸۰ او څلوینست نو ۲۲۰ شوې، نو دلته حساب صحیح نه راځی ځکه چې یا خو د دوو سوو عدد غلط دي یا د دوو سوو شلو تعداد غلط دي؟

ددې تضاد جواب د حدیث شارحینو دا کړې ده چې اوبښان او چیلې یوځایې ورکړې شوې وې او لس چیلې د یو اوبښ برابر وې، نو دوه زره چیلې په دې حساب سره د دوو سوو اوبښانو برابر شوې، دوه سوه اوبښان د مخکښې نه وو، دغه شان دا مجموعه څلور سوه شوه. دې عدل لره د نظر لاندې ساتلو د وجې نه اثني عشر بعیراً وئیلې شوې ده او په نفلو کښې هم ددې لحاظ دي، هم دا توجیه د ټولو نه غوره ده^(۵).

یو اعتراض او د هغې جوابات: البته په دې ټول تفصیل باندې یو اعتراض دا پیدا کیږي چې

^(۱) (أوجز ۱۱۹: ۹، وشرح الزرقانی: ۱۵/۳)۔

^(۲) (سنن أبی داؤد، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السرية..... رقم (۲۷۴۱)۔

^(۳) (أوجز: ۱۹۹/۹، والنووی علی مسلم: ۸۶/۲، وفتح الباری: ۲۳۹/۶)۔

^(۴) (الاستذکار: ۴۱/۴، والتمهید: ۱۴، حدیث رابع عشر لنافع عن ابن عمر، وفتح الباری: ۲۳۹/۶،

والاوجز: ۱۱۹/۹)

^(۵) (طبقات ابن سعد: ۱۳۲/۲-۱۳۳، سريه ابی قتادة ربعی..... والاوجز: ۱۱۹/۹)۔

اوبنان د عدل نه پس څلور سوه شو، ددې خمس پنځمه حصه، اتيا دده کومې نه چې نفل ورکړې شو، پنځلس کسانو ته د ۱۲، ۱۲ په حساب سره یو سل اتيا اوبنان ورکړې شو. حاصل جمع ۲۶۰ شو، اوس سوال دا دې چې باقی یو سل څلوینست اوبنان څه شو؟ ددې اعتراض نه د خلاصی دپاره حافظ رحمته الله علیه خو دا اووئیل چې په سربیه کښې شریک کسان پنځلس نه وو بلکه پنځویشته وو،^(۱) پنځویشته لره دولس کښې ضرب ورکړو نو حاصل جمع ۳۰۰ جوړیږي، اتيا خمس دې، چې دا دواړه جمع کړې شی نو حاصل ۳۸۰ راځي چې څلور سوه ته نژدې نژدې دي.

لیکن د حافظ رحمته الله علیه دا جواب د بعضي وجوهاتو د وجې نه داسې نه دې چې اعتماد پرې اوکړې شی.

یو وجه خو داده چې اکثر اهل سیر په سربیه کښې د شریک کسانو تعداد پنځلس بنودلې دي، مثلاً ابن سعد، قسطلانی او صاحب السیر الحلییه وغیره وغیره^(۲)، دویمه وجه داده چې بعضي حضراتو د شریکانو تعداد لس^(۳) او بعضو شپاړس^(۴) او بعضو څلور زره هم بنودلې دي^(۵)، په دې صورت کښې به حافظ صاحب څه کوي؟

ددې اعتراض دویم جواب دادې چې که ددې حدیث شریف ټول روایتونه د نظر لاندې کړې شی نو دا خبره پوهې ته راځي چې نبی کریم صلی الله علیه و آله یو لښکر روان کړې وو، رخ د هغوی د نجد طرفته وو، هلته د رسیدلو نه پس د لښکر یوه حصه جدا شوه او د بنو غطفان د شکست دپاره روانه شوه، هلته دوی فتح بیامونده او غنیمت ئې هم بیامونده. د سربې امیر خپل هر یو ملگری ته یو یو اوبن د نفل په طور ورکړو، باقی غنیمت سره لښکر کښې واپس راغلل. هرکله چې دوی په لښکر کښې واپس شو نو باقی غنیمت هم تقسیم شو او د لښکر هر هر کس ته دولس دولس اوبنان ملاؤ شو ځکه چې د لښکر خپل غنیمت هم وو، دا ټول چې جمع کړې شو نو د هر یو په حصه کښې دولس دولس اوبنان راغلل او په سربیه کښې د شریک کسانو په لاس دیارلس دیارلس اوبنان راغلل ځکه چې یو یو اوبن نفلی وو.

ددې دلیل دوه جدا جدا روایتونه دي، اول د ابن اسحاق نه روایت دې او دویم د شعیب بن ابی حمزه نه، ددې دواړو روایتونو خلاصه هغه ده کومه چې پورته ذکر شوه، مونږ دلته صرف د شعیب بن ابی حمزه د روایت الفاظ نقل کوو، حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائي:

”بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم في جيش، قبل نجد، وانبعث سرية من الجيش، فكان سهمان الجيش

(۱) فتح الباری: ۵۶/۸، والاوجز: ۱۱۹/۹.

(۲) اوگوری، طبقات ابن سعد: ۱۳۲/۲، والسيرة الحلییه: ۲۰۴/۳، والاوجز: ۱۱۹/۹.

(۳) دا د ابن التین رحمته الله علیه راځي ده، اوگوری عمدة القاری: ۳۱۲/۱۷.

(۴) حکاه ابن الاثیر فی الکامل: ۱۵۷/۲.

(۵) دا د ابن عبد البر قول دي، دا قول حضرت سهارنپوری رحمته الله علیه په بذل کښې د حقیقت نه خلاف او بې اصل بنودلې دي، اوگوری بذل: ۳۵۲/۱۲.

اثنی عشر بعبيراً، اثنی عشر بعبيراً، ونفل أهل السرية بعبيراً بعبيراً، فكانت سبعمائة وثلاثة عشر^(۱).
 په دې روایت باندې ابن عبد البر رحمته الله اگر چه سخت رد کړې دې ځکه چې دا روایت د نافع د
 نورو شاگردانو د بیان کرده روایتونو نه خلاف دې، کوم چې د شعيب په مقابل کې ثقات
 هم دي او اثبات هم دي^(۲).

البته د ابن عبد البر رحمته الله ددې رد د وجې نه څه فرق نه پریوځي. هغه داسې چې ابن عبد البر
 په خپله هم دا مني چې د شعيب بیان کرده معنی هم صحیح ده، ځکه چې د امت د علماؤ او
 فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چې که د لښکر څه حصه سربیه دپاره روانه شي نو کوم
 غنیمت چې ملاؤ شي، په هغې کېنې به لښکر هم شریک وي. په سربیه کېنې د شریک کسانو
 امتیاز به داسې وي چې هغوی ته به نفل ورکولې شي^(۳)، نو په دې واقعه کېنې هم دغه شان
 شوې دی لکه څنگه چې د شعيب بن ابی حمزه او د ابن اسحاق وضاحت موجود دي. ددې

وجې نه د ابن عبد البر رحمته الله دا اعتراض په خپل محل باندې نه دي. والله اعلم
 فائدة: باب په حدیث شریف کېنې چې د کوم نفل تذکره ده، په هغې کېنې د فقهاؤ اختلاف
 دې چې دا نفل د کوم څیز نه ورکړې شوې وو، مشهور قولونه درې دي:

① امام اوزاعي، احمد، ابو ثور او احناف رحمهم الله وغیره ددې خبرې قائل دي چې دا نفل د
 اصل غنیمت نه وو. دلیل د ابو اسحاق روایت دې چې د هغې ذکر اوس د ابو داؤد په حوالې
 سره تیر شو.

② امام مالک، قاسم بن سلام، سعید بن المسیب او امام بخاری رحمهم الله وغیره رائي داده
 چې دا غنیمت د خمس نه وو، د دوی دلیل د ابن عبد البر رحمته الله قول مطابق د باب حدیث
 شریف دې ځکه چې د حضرت نافع د اکثر شاگردانو روایتونه په دې باندې دلالت کوي.
 سوا د ابن اسحاق د روایت نه.

③ امام شافعی وغیره رحمه الله رائي داده چې په دې کېنې نفل د خمس په خمس کېنې وو،
 ابن عبد البر رحمته الله باوجود ددې چې مالکی دې لیکن دې رائي ته ترجیح ورکوي^(۴)، والله اعلم
قوله: ونفلوا بعبيراً بعبيراً: او په سربیه کېنې شریک ټولو کسانو ته یو یو اوبښ د نفل په طور
 سره ورکړې شو.

په دې روایت کېنې د منفل تعیین نشته چې نفل چا ورکړې وو، دلته منفل مجهول دي او د

(۱) سنن ابی داؤد، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السرية..... رقم (۲۷۴۱)، روايه ابن اسحاق انظرها فی
 نفس هذا الباب، برقم (۲۷۴۳).

(۲) الاستذکار: ۴/۴۲.

(۳) پورته حواله، والفتح: ۶/لنوی علی مسلم: ۸۶/۲، والمغنی: ۹/۱۸۳-۱۸۴، والاوز: ۹/۱۳۰.

(۴) ولاستراة انظر: الاستذکار: ۴/۴۳-۴۶، والفتح: ۶/۲۴، والاوز: ۹/۱۲۸، واعلاء السنن: ۱۲/۲۶۰-۲۷۴.

مسلم د روایت^(۱) نه معلومېږي چې نفل ورکونکې نبي کریم ﷺ وو او د ابوداؤد روایت^(۲) بالکل ددې خلاف دي. په کوم کښې چې ابواسحاق دا فرماني چې نفل ورکونکې د سړي امير حضرت ابوقتاده انصاري رضي الله عنه وو؟

بيا د غنيمت په تقسيم کښې هم اختلاف دي چې غنيمت چا تقسيم کړې وو؟ ددې جواب دادې چې نفل ورکول د سړي د امير له طرفه وو او تقسيم د نبي کریم ﷺ په لاسونو مبارکو شوې وو ځکه چې نبي کریم ﷺ ته د نفل ورکولو پته اولگيده نو هغوی مبارک دا کار برقرار اوساتلو، ددې وجې نه دا د ”تقرير“ د قسم نه شو چې د سنت يو قسم دي. په دې باندې د ليث عن نافع وغيره روایت دلالت کوي، په کوم کښې چې راغلي دي چې ”ولم يغيره رسول الله صلى الله عليه وسلم“^(۳) يا دواړه کارونه د سړي امير کړې وو، دا کار هم په تقرير باندې محمول دي ځکه چې نبي کریم ﷺ هيڅ اعتراض اونه کړو او د لښکر د امير فيصله ئې برقراره اوساتله^(۴).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ددې حديث مطابقت د ترجمة الباب د جزء ”الانفال من الخمس“ سره دي، په حديث کښې چې ”ونقلوا بغيراً بغيراً“ راغلي دي نو دا د خمس نه وو. هم دا د امام بخاري رحمه الله راځي ده^(۵)، کما مراً نقلاً مفصلاً.

يوه فائده: علامه نووي رحمه الله فرماني چې په اکثرو روايتونو کښې اثناعشر راغلي دي او په بعضو کښې اثنى عشر، کافي حديث الباب. دا لفظ خو واضح دي چې په حالت د نصب کښې دي او د مشهور قاعدي مطابق دي. اولني اعراب هم ددې حضراتو په نزد صحيح دي، کوم حضرات چې دا وائي چې د مثنى اعراب به په درې واړو حالتونو (رفع، نصب، جر) کښې د الف سره وي. دا د عربو د څلورو قبيلو لغت دي او ددې مثالونه هم په کلام د عربو کښې په کثرت سره بيا موندې شى.....^(۶)

د باب څلورم حديث هم د حضرت ابن عمر رضي الله عنه دي.

۲۹۲۲. (۷) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ عَنْ سَالِمٍ

(۱) صحيح مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب الانفال، رقم (۴۵۲۳)۔

(۲) ابوداؤد شريف، كتاب الجهاد، باب فى النفل فى السرية.....، رقم (۲۷۴۳)۔

(۳) صحيح مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب الانفال، رقم (۴۵۲۲)۔

(۴) شرح النووى على مسلم: ۸۶/۲، وفتح البارى: ۲۴۰/۶، والاوجز: ۱۲۱/۹۔

(۵) الكوثر الجارى: ۱۱۷/۶۔

(۶) شرح النووى على صحيح مسلم: ۸۶/۲، وتعليقات جامع الاصول: ۶۸۱/۲۔

(۷) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنه، الحديث، اخرجه مسلم، كتاب الجهاد.....، باب الانفال، رقم (۴۵۲۶)۔

داؤد، كتاب الجهاد، باب فى النفل فى السرية.....، رقم (۲۷۴۶)۔ [بقية بر صفحه آندۀ...]

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يُثْقِلُ بَعْضَ مَنْ يَبْعَثُ مِنَ السَّرَايَا لَأَنْفُسِهِمْ خَاصَّةً يَوْمَ قِسْمِ عَامَةِ الْيَشِ.

رجال الحديث

① يحيى بن بكير: دا يحيى بن عبد الله بن بكير مخزومي رحمته الله دي.

② الليث: دا ليث بن سعد فهمي رحمته الله دي.

③ عقيل: دا عقيل بن خالد رحمته الله دي.

④ ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله رحمته الله دي چې مشهور په ابن شهاب

زهري دي ددې څلور وارو حضراتو تذکره د "بده الوسی" په "الحديث الاول" کښې تیره شوي ده (۱)

⑤ سالم: دا مشهور تابعی سالم بن عبد الله بن عمر رحمته الله دي. د دوی حالات په کتاب الايمان،

"باب الحياء من الايمان" کښې تیر شوي دي (۲).

⑥ ابن عمر: د حضرت عبد الله بن عمر رحمته الله تذکره په کتاب الايمان، "باب الايمان...." کښې تیره

شوي ده (۳).

عن ابن عمر رضى الله عنهما ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يثقل بعض من السرايا لانقسام

خاصة، سوى قسم عامة الجيش.

حضرت ابن عمر رحمته الله فرمائي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به کوم خلق سريو ته ليرل. په هغوی کښې به

ئې بعضو ته نفل ورکول، چې دا نفل به دهغوی سره د لښکر د عامو کسانو نه علاوه خاص وو.

د باب د حديث نه د حافظ صاحب استدلال: حافظ ابن حجر رحمته الله ددې حديث نه دا استدلال

کړې دي چې په نفل کښې د يو سريې بعضې کسان محروم ساتل او بعضو ته ورکول جائز

دي (۴) او د جمهورو په نزد دا جائز نه دی، په سريه کښې شريک ټولو کسانو ته نفل ورکول

ضروري دي (۵). زموږ په نزد ددې حديث معنى دا ده چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به مختلف سريې

روانولې چې په هغې کښې به ئې بعضې سريو ته نفل ورکولو او بعضو ته به ئې نه ورکولو.

...بقية از حاشیه گذشته] دا تخريج د تخريج د عام صاحبانو د تحقيق مطابق دي ځکه چې هغوی دا

مستقل حديث شمار کړې دي ورته د علامه ابن الاثير جزري رحمته الله تحقيق دادې چې د باب تیر شوي

روایت او دا روایت دواړه يو حديث دي لهذا دواړه جدا جدا شمارل صحيح نه دی. او گوري جامع

الاصول: ۶۸۱/۲-۶۸۲

(۱) کشف الباری: ۳۲۳/۱-۳۲۶

(۲) کشف الباری: ۱۲۸/۲

(۳) کشف الباری: ۶۳۷/۱

(۴) فتح الباری: ۲۴۱/۶

(۵) دا بحث سابقه باب کښې تیر شوي دي.

پورته مونږ ترجمه د شافعيه مسلک مطابق کړې ده (۱). د حافظ د مذکوره استدلال وجه: شوافع چونکه ددې خبرې قائل دي چې نفل به د خمس د خمس نه ورکړې کېږي، ددې وجې نه هغوی هم په یو سریه کېنې ”تخصیص البعض دون البعض النفل“ ته جائز وائي، که هغوی دا جائز او نه گنړي نو دهغوی د خمس الخمس والا قول صحیح نه پاتې کېږي. علامه نووی رحمته الله هم دا تشریح د مخکېنۍ حدیث د جملې ”ونقلوا بعیدا بعیدا“ کړې وه او دا ئې فرمایلې وو چې ددې مطلب دادې چې په سریه کېنې کوم د نفل مستحق وو، نو په هغوی کېنې هر یو ته یو یو اوبن د نفل په طور سره ملاؤ شو، دا مطلب نه دې چې په سریه کېنې شریک ټولو کسانو ته نفل ملاؤ شو (۲).

حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله فرمائی چې امام نووی (او حافظ) ته ددې تاویل کولو ضرورت ددې وجې نه پېښ شو چې د خپل راجح مذهب دپاره څه تائید کوونکې څیز تلاش کړي، ځکه چې دا حضرات د نفل د خمس الخمس قائل دي، ددې وجې نه په دې حدیث شریف کېنې چې د خمس الخمس کوم مقدار جوړېږي نو هغه په ټوله سریه باندې تقسیمېدې نه شي، ددې وجې نه دې حضراتو دا مذکوره تاویل اوکړو.

البته دا تاویل چلیدلې نه شي ځکه چې هم ددې حدیث په یو طریق کېنې صراحت سره دا الفاظ راغلې دي، ”نقلنا أمیرنا بعیدا بعیدا لكل إنسان“ (۳) ددې نه ښه وضاحت سره دا معلومېږي چې په سریه کېنې شریک ټول کسان د نفل مستحق گرځیدلې وو (۴) والله اعلم.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت بالکل واضح دې ځکه چې په ترجمه کېنې یو جزء الانفال من الخمس وو، په حدیث شریف کېنې هم د نفل ذکر دې، کوم چې د خمس نه ویستلې کېږي. کهاوه مذهب البخاری. ددې وجې نه مطابقت

او موندلې شو. والله اعلم بالصواب

د باب پنځم حدیث شریف د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه دې.

۲۹۲۷ (۵) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ

(۱) التلخیص الحبیږ: ۲/۲۷۳، واعلاء السنن: ۱۲/۲۷۶. نقلًا عن الترمذی بیلغ مالک بن انس)۔

(۲) شرح النووی علی مسلم: ۸۶/۲)۔

(۳) سنن ابی داود. کتاب الجهاد. باب فی النفل فی السریة..... رقم (۲۷۴۳))۔

(۴) الاوجز: ۹/۱۲۰)۔

(۵) قوله: عن ابی موسی رضی الله عنه: الحدیث. اخرجه البخاری ایضا. کتاب مناقب الانصار. باب هجرة الحبشة. رقم (۳۸۷۶). وکتاب المغازی. باب غزوة خیبر. رقم (۴۲۳۰ و ۴۲۳۱). ومسلم. کتاب فضائل الصحابة. باب من فضائل جعفر... واهل سفینتهم. رقم (۶۴۱۰). وابوداود. فی کتاب الجهاد. باب فیمن جاء بعد الغنیمة..... رقم (۲۷۲۵).

أَبِي مُوسَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَلَّغْنَا مُحَمَّدًا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَنَحْنُ بِالْيَمَنِ
فَحَرَجْنَا مِنْهَا جَرِينَ إِلَيْهِ، أَنَا وَأَخَوَانِي، أَنَا أَصْغَرُهُمْ، أَحَدُهُمَا أَبُو يَزِيدَ وَالْآخَرُ أَبُو رَهْمٍ، إِنَّمَا قَالَ
فِي بَعْضٍ، وَإِنَّمَا قَالَ فِي ثَلَاثَةٍ وَخَمْسِينَ أَوْ اثْنَيْنِ وَخَمْسِينَ رَجُلًا مِنْ قَوْمِي فَوَكَّبْنَا سَفِينَتَهُ،
فَأَلْقَيْنَا سَفِينَتُنَا إِلَى النَّجَاشِيِّ بِالْحَبَشَةِ، وَوَأَقَفْنَا جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَأَصْحَابُهُ عِنْدَهُ فَقَالَ
جَعْفَرُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَعَثَنَا هَاهُنَا، وَأَمَرَنَا بِالْإِسْلَامَةِ فَأَقْبَلُوا مَعَنَا. فَأَقْبَلْنَا
مَعَهُ، حَتَّى قَدِمْنَا بِجَمِيعِنَا، فَوَأَقَفْنَا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ افْتَتَحَ خَيْبَرَ، فَأَنَّهُمْ لَنَا أَوْ
قَالَ فَأَعْطَانَا مِنْهَا. وَمَا قَسَمَ أَحَدٌ غَابَ عَنْ فَتْحِ خَيْبَرَ مِنْهَا شَيْئًا، إِلَّا لَيْسَ شَهِيدَ مَعَهُ، إِلَّا أَصْحَابُ
سَفِينَتِنَا مَعَ جَعْفَرٍ وَأَصْحَابِهِ، قَسَمَهُمْ لَهُمْ مَعَهُمْ. (۳۶۳، ۳۹۹۰ - ۳۹۹۲)

رجال الحديث

- ① محمد بن العلاء: دا ابو العلاء محمد بن العلاء همدانی کوفی رحمته الله دی.
- ② ابو اسامه: دا ابو اسامه حماد بن اسامه رحمته الله دی. ددی دواړو حضراتو تذکره په کتاب العلم،
”باب فضل من علم وعلم“ کښې تیزه شوې ده. (۱).
- ③ بريد بن عبد الله: دا ابو برده بريد بن عبد الله بن عامر کوفی رحمته الله دی.
- ④ ابو برده: دا ابو برده عامر بن موسى اشعری رحمته الله دی.
- ⑤ ابو موسی: دا حضرت ابو موسی عبد الله بن قیس اشعری رحمته الله دی. ددی درې واپرو حضراتو
تذکره په کتاب الايمان، کښې د ”باب ای الاسلام افضل“ په ضمن کښې بیان شوې ده. (۲).

عن أبي موسى رضي الله عنه قال: بلغنا مخرج النبي صلى الله عليه وسلم ونحن باليمن
حضرت ابو موسی اشعری رحمته الله فرمائی چې مونږ ته د نبی کریم صلی الله علیه و آله د وتلو خبر ملاؤ شو په
داسې حال کښې چې مونږ په یمن کښې وو.

”مخرج“ مصدر میمی دی، ددې معنی ده وتل او د فاعل کیدو د وجې نه مرفوع دی. (۲).

د مخرج نه څه مراد دی؟

د مخرج نه دوه څیزونه مراد کیدې شی:

- ① بعثت: په دې صورت کښې به مطلب داوی چې په ظاهره باندې دې حضراتو ته د نبی کریم
صلی الله علیه و آله بعثت او د خروج علم د هجرت د اوږدې مودې تیریدو نه پس اوشو، نو هر کله چې
دوی ته علم اوشو نو دوی د زیارت په غرض سره د یمن نه راووتل.
- ② هجرت: په دې صورت کښې به مطلب داوی چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله په باره کښې خو دوی ته

(۱) کشف الباری: ۳/۱۳-۴/۱۷-.

(۲) کشف الباری: ۱/۶۹۰-.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۶۰-.

علم د مخکنی نه حاصل وو. دې حضراتو اسلام هم قبول کړې وو لیکن په خپل وطن کښې مقیم وو. تردې چې د نبی کریم ﷺ د هجرت پته ورته اولگیده نو دوی د هجرت اراده اوکړه اوس سوال دا پیدا کیږي چې بیا دا حضرات دومره اوږده زمانه چرته اوسیدل او هجرت ئې ولې اونه کړو؟

نو ددې جواب دادې چې غالباً دوی ته د صحیح حالاتو پته نه لگیده، چې هر کله د حالاتو مکمل اطلاع ملا شو نو دوی هم هجرت اوکړو او خپل وطن ئې پریځودئ. (۱)

قوله: فخرجنا مهاجرين إلیه، أنا وأخوان لی، أنا أصغرهم، أحدهما: أبو بردة، والآخر

أبوهرم: نو مونږ د هغوی په طرف د هجرت په نیت اووتلو، زه او زما دوه ورونه، زه په هغوی ټولو کښې کشر ووم، یو ابوبرده وو او دویم ابورهم.

لفظ ”مهاجرين“ د حال جوړیدو د وجې نه منصوب دي. (۲)

ابوبرده: دا د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه ورور ابوبرده بن قیس بن سلیم بن حصار بن حرب رضی الله عنه دي. (۳)

د دوي نوم عامر دي لیکن د خپل ورور په شان دوی هم په دې خپل کنیت سره مشهور دي. (۴) په آخره کښې ئې کوفه خپل د اوسیدو ځانې اوگرځوو او آخری وخت پورې کوفه

کښې اوسیدل. دوی د نبی کریم ﷺ نه یو حدیث روایت کوی، فرمائی:

”قال رسول الله صل الله عليه وسلم: اللهم اجعل فناء أمتي قتلا في سبيلك بالطعن والطعن“ (۵) رض الله عنه وأرضاه.

خبردارې: ابوبرده د دوی د وراره هم کنیت دي کوم چې د باب د حدیث راوی هم دي، د هغوی نوم هم عامر دي. البته دوی صحابی دی او د دوی نه صرف هم دا یو پورته روایت مروی دي او د دوی وراره ابوبرده مشهور تابعی او فقیه دي او د خپل والد صاحب ابو موسی اشعری او نورو صحابه کرامو رضی الله عنه نه کثرت سره روایت کوی.

ابورهم: دا هم د حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه ورور دي، د دوی نوم څه وو؟ په دې کښې

(۱) فتح الباری: ۴۸۵/۷.

(۲) عمدة القاری: ۶۰/۱۵.

(۳) الإصابة مع الاستیعاب: ۱۸/۴، وفتح الباری: ۴۸۵/۷، وعمدة القاری: ۶۰/۱۵.

(۴) پورته حواله جات.

(۵) الإصابة: ۱۸/۴.

(۶) الحدیث رود احمد فی مسنده: ۴۳۷/۳، مسند ابی بردة..... رقم (۱۵۶۹۳)، ۲۳۸/۴، حدیث ابی بردة.....

رقم (۱۸۲۴۸)، والحاکم فی مستدرکه: ۹۳/۲، کتاب الجهاد، رقم (۲۴۶۲)، وقال: هذا حدیث صحیح

الاستناد، وقال الذهبي فی تلخیصہ: صحیح.

مختلف اقوال دی. ابن عبد البر رحمہ اللہ خود فرمائی چې د دوی نوم مجدی وو او ابن حبان د دوی نوم یقین سره محمد بنائی لیکن حافظ په دې باندې رد کړې دې. د ابن قانع رحمہ اللہ رائې داده چې د دوی نوم مجید وو (۱) ابن قتیبه وئیلی دی چې د دوی طبیعت لږ تیز وو، ددې وجې نه به د دوی ورور حضرت ابو موسیٰ اشعری رحمہ اللہ دوی ته خبرې اترې کولې (۲). رضی الله عنه وارضاه

قوله: إِمَاقَال فِی بَضْع، وإِمَاقَال فِی ثَلَاثَةِ وَخَمْسِینَ وَأَئْثْنِینَ وَخَمْسِینَ رَجُلًا

من قومی: یا ئې دا او فرمائیل یا بل څه، یا ئې او فرمائیل چې درې پنځوس یا دوه پنځوس سړو سره، کوم چې زما د قوم وو.

دا حضرات ټول څومره وو؟ دلته د باب په روایت کېنې، د کتاب المغازی په روایت کېنې عبارت دغه شان شک سره دي، د بضع اطلاق د دریو نه تر نهو (۳ تا ۹)، پورې کېږي، ددې وجې نه دا د درې پنځوس نه تر یو کم شپیتو پورې هم احتمال لری او درې پنځوس هم په روایت کېنې راغلې دي او دوه پنځوس هم.

البته ابن منده رحمہ اللہ په یو بل طریق سره نقل کړې دی چې د دوی (اشعریینو) تعداد پنځوس وو (۴)، د پنځوستو نه زیات چې کوم خلق دی شاید هغه حضرت ابو موسیٰ او د هغوی وروڼه وو، نو په کوم روایت کېنې چې دوه پنځوس دی هغې کېنې ورسره د دوی دواړه وروڼه ابوبرده او ابورهم ملاوېږي د کوم ذکر چې د باب په حدیث کېنې دي. او څوک چې درې پنځوس یا زیات تعداد بنائی نو د هغوی مراد د هغه اختلاف طرفته اشاره ده کوم اختلاف چې د دوی د وروڼو د تعداد په باره کېنې دي، ابن عبد البر رحمہ اللہ ددې ټولو وروڼو تعداد څلور بنودلې دي او د ابن منده په روایت کېنې د پنځو ذکر دي. په دې روایت کېنې دا هم راغلې دی چې شپږ سړی د قبيله عک هم وو لیکن هغوی دلته مراد نه دی ځکه چې حضرت ابو موسیٰ رحمہ اللہ د من قومی وضاحت خو کړې دي، د دوی په تعداد کېنې نور قولونه هم شته (۵).

قوله: فِرْکَبْنَا سَفِینَةً، فَالْقَتْنَا سَفِینَتَنَا إِلَى النِّجَاشِ بِالْحَبْشَةِ، وَوَأَقْتْنَا جَعْفَرِ بْنِ أَبِي

طَالِبٍ وَأَصْحَابَهُ عِنْدَهُ، فَقَالَ جَعْفَرُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَنَا

هَهْنَا، وَأَمَرَنَا بِالْإِقَامَةِ، فَاقِيمُوا مَعَنَا: نو مونږ په یو کشتی کېنې سواره شو، دغه کشتی مونږ د حبشې بادشاه حضرت نجاشی رحمہ اللہ ته اورسولو، هلته زمونږ ملاقات د حضرت جعفر

(۱) الإصابة: ۷۱/۴، والاستيعاب بهامش الإصابة: ۶۹/۴، وفتح الباری: ۴۸۵/۷، وعمدة القاری: ۱۵/۶۰، وابن قانع فی معجم الصحابة: ۳۹/۳، باب الميم، رقم ((۱۱۶۰)) _

(۲) الإصابة: ۷۱/۴ _

(۳) فتح الباری: ۴۸۵/۷، وابن منده _

(۴) فتح الباری: ۴۸۵/۷ _ ۴۸۶، والاستيعاب بهامش الإصابة: ۶۹/۴ _

بن ابی طالب عليه السلام او د هغوی ملګرو عليه السلام سره اوشو. نو حضرت جعفر او فرماييل چې نبی کریم عليه السلام مونږ دلته رالیرې یو او دلته ئې مونږ ته د اوسیدلو حکم فرمایلي دې نو تاسو هم دلته اقامت اختیار کړئ.

قوله: فاقمنا معه، حتی قدمنا جميعاً: نو مونږ هم هغوی سره هلته مقيم شو، تردې چې ټول په یوځای، په خدمت اقدس کښې حاضر شو.

ابن اسحاق په مغازی کښې لیکلې دی چې نبی کریم عليه السلام حضرت عمرو بن امیه عليه السلام نجاشی طرفته ددې پیغام سره لیرې وو چې حضرت جعفر او د هغوی ملګری تیار کړه او روان ئې کړه نو هغوی حضرت جعفر او د هغوی ملګری د اکرام سره روان کړل نو حضرت عمرو عليه السلام دا حضرات خبر ته اور رسول (ﷺ). ابن اسحاق ددې حضراتو تعداد شپاړس بنودلې دي، دوی د اشعریینو نه علاوه دي.

فواقفنا النبی صلی الله علیه وسلم حین افتتح خیبر، فاسهم لنا او قال: فاعطانا منها، وما قسم لاحد غاب عن فتح خیبر منها شیئاً، الا لمن شهد معه، الا اصحاب سفینتنا مع جعفر، واصحابه، قسم لهم معهم.

مونږ نبی کریم عليه السلام ته هغه وخت اور سیدو کوم وخت چې نبی کریم عليه السلام خیبر فتح کړې وو، نو نبی عليه السلام مونږ ته هم غنیمت راکړو، زموږ نه علاوه چې کو به خلق د فتح خیبر نه غائب وو هغوی ته نبی عليه السلام په دغه غنیمت کښې هیڅ هم ور نه کړل، دا غنیمت صرف هغه چاته ملاؤ شو کوم چې د نبی عليه السلام سره په جنگ کښې شریک وو او مونږ د کشتی والاحلګری، جعفر عليه السلام او د هغوی ملګری، دا ټول ئې هم په جنگ کښې د شریک کسانو سره د غنیمت په تقسیم کښې شریک کړل.

دا شرکت د کوم مدنه وو؟ په دې حدیث شریف کښې حضرت ابو موسی عليه السلام دا فرمایلي دي چې نبی کریم عليه السلام د خیبر په غنیمتونو کښې مونږ د مجاهدینو سره شریک کړو لیکن سوال دادي چې دا شرکت په کوم بنیاد باندې وو، ځکه چې غنیمت خو هغه چا ته ملاویري چې په جنگ او قتال کښې شریک وي، حال دادي چې دوی په خپله وضاحت او کړو چې مونږ په جنگ کښې شریک نه وو بلکه د فتحې نه پس حاضر شوي وو؟

ددې باشکال جوابات مونږ وړاندې ذکر کړي دي او په مغازی کښې په دې باندې بحث راغلې دي البته اختصار سره مونږ دغه جوابات دلته دوباره ذکر کوو:

① موسی بن عقبه فرمائي چې اصل کښې د مجاهدینو په اجازت سره نبی عليه السلام دا حضرات په غنیمت کښې شریک کړي وو، چونکه مستحقین راضي وو نو ددې وجې نه هیڅ خبره نه ده.

② دوی ته ئې د مال فئ نه ورکړې وو، کوم چې د جنگ نه بغیر حاصل شوي وو.

③ دوی ته ئې د خمس نه ورکړې وو، په خمس کښې امام ته اختیار وی، چرته چې غواړي

١) سیره ابن هشام: ۳۶۲/۴/۲، ذکر قدوم جعفر..... (عدة من حملهم مع عمرو بن امیه))..

٢) پورته حواله، وفتح الباری: ۷/۸۶۴..

خرچ کولې شی، هم دې طرفته د علامه کرمانی رحمته الله علیه د قول مطابق د امام بخاری رحمته الله علیه میلان دې.

② تحقیقی جواب دادې چې په غنیمت کښې اصل داده چې د تقسیم نه لږ مخکښې نور کسان چې په جنگ کښې شریک نه وی، راوړسی نو هغوی هم په تقسیم کښې شریکيږي، که د تقسیم نه پس راوړسی نو د غنیمت مستحق نه دی، دلته هم دغه شان شوې دی چې دا حضرات د فتحې نه پس لیکن د غنیمت د تقسیم نه مخکښې را رسیدلې وو نو ددې وجې نه دوی په تقسیم کښې شریک شو. حافظ رحمته الله علیه هم د مختلف احتمالات ذکر کولو نه پس دا آخری احتمال غوره څرګولې دې. په دې مسئله کښې تفصیل وړاندې په باب الغنیمه لمن شهد الوقعة وغیره کښې تیر شوې دې.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ددې حدیث مناسبت د ترجمة الباب سره ددې دعوي په بنیاد دې چې اشعريینو وغیره ته څه ورکړې شوې وو نو هغه د خمس نه وو، په دې باندې ابو عبید هم په کتاب الاموال کښې یقین ذکر کړې دې نو د ترجمې لفظ "من الخمس" سره به ددې مناسبت شی. د باب شپږم حدیث د حضرت جابر رضی الله عنه دې.

۲۹۲۸: حَدَّثَنَا عَلِيُّ حَدَّثَنَا سَفِيَانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ رَسَمَهُ جَابِرًا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَوْ قَدْ جَاءَنِي مَالُ الْبَحْرَيْنِ لَقَدْ أُعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». فَلَمْ يَجِئْ حَتَّى قُبِضَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَلَمَّا جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ أَمَرَ أَبُو بَكْرٌ مُنَادِيًا فَنَادَى مَنْ كَانَ لَهُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - دَيْنٌ أَوْ عِدَّةٌ فَلْيَأْتِنَا. فَأَتَيْنَهُ فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ لِي كَذَا وَكَذَا. فَمُتَّالِي ثَلَاثًا وَجَعَلَ سَفِيَانُ يَحْتَوِيكَفِيهِ جَمِيعًا، ثُمَّ قَالَ لَنَا هَكَذَا أَقَالَ لَنَا ابْنُ الْمُنْكَدِرِ -

وَقَالَ مَرَّةً فَأَتَيْتُ أَبَا بَكْرٍ فَسَأَلْتُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ الثَّلَاثَةَ فَقُلْتُ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، فَأَمَّا أَنْ تُعْطِنِي، وَإِنَّمَا أَنْ تَبْخَلَ عَنِّي. قَالَ قُلْتُ تَبْخَلَ عَلَى مَا مَنَعْتُكَ مِنْ مَرَّةٍ إِلَّا وَأَنَا أَرِيدُ أَنْ أُعْطِيكَ.

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۶۰ وشرح الکرمانی: ۱۳/۱۰۸.

(۲) اعلاء السنن: ۱۲/۱۲۲.

(۳) فتح الباری: ۶/۲۴۱-۲۴۲.

(۴) فتح الباری: ۶/۲۴۱.

(۵) قوله: سمع جابرا رضی الله عنه: الحدیث، مر تخریجه فی الکفالة، باب من تکفل عن میت دینا....

رجال الحديث

① علی دا مشهور محدث حضرت علی بن المدینی رحمہ اللہ دې . د دوی تذکره په کتاب العلم، ”باب الفهم فی العلم“ کښې تیره شوې ده (۱) .

② سفیان دا ابن عیینہ رحمہ اللہ دې . د دوی حالات اجمالاً د هغه الوحي په ”الحديث الاول“ کښې او تفصیل سره په کتاب العلم، ”باب قول المحدث.....“ کښې تیر شوې دی (۲) .

③ محمد بن المنکدر دا محمد بن المنکدر بن عبد الله رحمہ اللہ دې (۳) .

④ جابر دا حضرت جابر بن عبد الله انصاری رحمہ اللہ دې (۴) .

قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لو قد جاءنا مال البحرين

لقد أعطيتك هكذا وهكذا وهكذا: حضرت جابر رحمہ اللہ فرمائي چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ماته فرمائيلې وو چې مونږ ته د بحرین مال راغی نو مونږ به تا ته درې لېږ (مېټې) ډکې کړو.

په حديث شريف کښې چې د کوم مال ذکر دې نو دا جزیه وه، وړاندې په کتاب الجزیه کښې

د حضرت عمرو بن عوف رحمہ اللہ په حديث کښې ددې وضاحت راځي (۵) او دا مال حضرت علاء

بن الحضرمی رحمہ اللہ الریلي و (۶) ابن بطلال رحمہ اللہ دلته دا فرمائيلې دی چې غالباً دا مال د

خمس يا د مال فئ و (۷) لیکن د مذکورده وضاحت په موجودگي کښې ددې تاویل هیڅ

ضرورت نشته (۸) .

قوله: فلم یجئ حتی قبض النبي صلى الله عليه وسلم: لیکن دغه مال راغی. تردې

چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د دنیا نه تشریف یووړ. یعنی د کوم مال وعده چې شوې وه د هغې د

راټللو نه مخکې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم انتقال اوشو.

قوله: فلما جاء مال البحرين. أمر أبو بكر منادياً، فنادی: من كان له عند

رسول الله صلى الله عليه وسلم دين. أو عدة فليأتنا: هرکله چې د بحرین مال راغی

(۱) کشف الباری: ۲۵۶/۳

(۲) کشف الباری: ۱/۲۳۸، ۳/۱۰۲

(۳) د دوی د حالاتو د پاره او گوړی. کتاب الوضوء. باب صب النبي صلی اللہ علیہ وسلم وضوء)

(۴) د دوی د حالاتو د پاره او گوړی. کتاب الوضوء. باب من لم ير الوضوء الا من المغرجين.....)

(۵) انظر صحيح البخاری. کتاب الجزية والموادعة. باب الجزية والموادعة..... رقم ((۳۱۵۸))

(۶) عمدة القاری: ۶۱/۱۵

(۷) شرح ابن بطلال: ۳۰۱/۵

(۸) فتح الباری: ۲۴۲/۶

نو خلیفه اول حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ یو آواز کوونکی ته حکم اوکړو چې هغه اعلان وکړی نو هغوی اعلان اوکړو چې په نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم باندې د چا قرض وی یا څه وعده وی نو هغه دې مونږ ته راشی چې مونږ ورته هغه ورکړو یا ورسره هغه وعده پوره کړو). ددې آواز کوونکی نوم د حافظ د قول مطابق ما ته معلوم نه شو. البته غالباً دا حضرت بلال رضی اللہ عنہ ووده.

قوله: فأتيتہ، فقلت: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لي كذا وكذا،

فخأ لي ثلاثاً: نو زه ورته راغلم او ورته مې اووئيل چې نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم ما سره د دریو لپو د راکولو وعده فرمائيلې وه نو هغوی ماته درې حشيه مال راکړو. د ثلاثاً نه مراد ثلاث حشيات دي چې د حشيه جمع ده. دا د ضرب او نصر دواړو نه استعمالیږي. د يو مېټې مقدار ته وئيلې شي او يو لفظ الحفنة دي. ددې معنی ده د دوو مېټې مقدار. البته ابو عبید دواړه په يو معنی کښې گرځولې دي. (۱) د باب په حدیث شریف کښې د دوو مېټې مقدار، يعنی د دوو لاسونو برابر مال مراد دي. لکه څنگه چې حضرت سفیان وړاندې وضاحت کړې دي (۲) مطلب دادې چې حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ ما ته درې ځله دواړه لاسونه ډک کړل. هم دا وعده نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائيلې وه. اعطيتک هکذا وهکذا او هکذا.

قوله: وجعل سفیان یحثو بکفيه جميعاً، ثم قال لنا: هکذا قال لنا ابن

المنکدر: او حضرت سفیان رضی اللہ عنہ مونږ ته دواړه لاسونه ډکولو سره اوښودل. بيا ئې اوفرمائيل چې ابن المنکدر رضی اللہ عنہ مونږ ته هم دغه شان وئيلې وو. دا جمله د حضرت ابن المدیني رضی اللہ عنہ ده. ددې نه د حضراتو محدثينو د ضبط د کمال اندازه معلومیږي چې هغوی به څنگه یو یو جزیه او یو یو ادا محفوظه ساتله.

قوله: وقال مرة: فأتيت أبا بکر، فسئلت، فلم يعطني، ثم أتيتہ، فلم يعطني، ثم أتيتہ

الثالثة، فقلت: سئلتک، فلم تعطني، ثم سئلتک فلم تعطني، ثم سئلتک فلم

تعطني، فأما أن تعطيني، وأما أن تبخل عني: او يو ځل ئې اوفرمائيل، زه حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ ته راغلم او مال مې ترينه طلب کړو نو هغوی رانه کړو. بيا راغلم. بيا ئې رانه کړو. دريم ځل باندې راغلم او ورته مې اووئيل چې ما ستاسو نه مال طلب کړو ليکن تاسو رانه کړو. بيا مې طلب کړو ليکن تاسو رانه کړو. بيا مې په دريم ځل درخواست اوکړو نو بيا هم تاسو رانه کړو. اوس خو يا تاسو ماته مال راکړئ يا زما په معامله کښې د بخل نه کار واخله.

(۱) فتح الباری: ۲۴۲/۶، وايضا عمدة القاری: ۶۱/۱۵)۔

(۲) پورته حواله جات)۔

(۳) فتح الباری: ۲۴۲/۶)۔

دلته قائل حضرت سفیان ابن عیینہ رضی اللہ عنہ دی (۱)۔

قوله: قال: قلت تبخل علی، ما منعتک من مرة إلا وأنا أريد أن أعطيك:

حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د تعجب پہ طور سره اوفرمائیل تہ دا وائے چی ما تاسو سره د بخل معاملہ کری دہو داسی خہ خبرہ نشته؟ ما خو چی کله ہم تاسو تہ د درکولو نہ انکار کری دی نو مقصد می ہم دا وو چی زہ بہ تاسو تہ ضرور درکوم۔ دلته د قال قائل حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ دی او مخاطب حضرت جابر او قلت جملہ استفہامیہ استعجابیہ دہ، دلته ہمزه

استفہام حذف شوی دی، پہ مغازی کنبی ہم دا لفظ ہمزه سره اقلت راغلی دی، (۲) د منع گولو وجہ خہ وہ؟ دلته سوال دا دی چی هرکله حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ د حضرت جابر ضرورت خامخا پوره کوو نو بار بار ئی خالی لاس ولی واپس کوو؟ ددی مختلف جوابونه کیدی شی:

① فی الحال ئی منع کوو، ہمیشہ دپارہ ئی نہ منع کوو، یعنی اوس نہ شم درکولی، بیا راشہ۔
 ② ددی معاملہ نہ اہم معاملات پینن وو۔
 ③ دوی تہ چی ورکری شی نو ددی پہ لیدلو سره نور خلق رانشی، ددی وجہ نہ ئی منع اوفرمائیلہ۔

بہر حال دا منع کول کلی نہ (۳)۔ کما ذکر ابوبکر بنفہسہ۔

قَالَ سُفْيَانٌ وَحَدَّثَنَا عَمْرُو عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ جَابِرِ بْنِ جَعْفَرٍ حَتَّى قَالَ عَدَمًا. فَوَجَدَهَا تَحْتِهَا قَالًا فَحَدَّثَنَا مِثْلَهَا مَرَّتَيْنِ. وَقَالَ يَعْنِي ابْنُ الْمُنْكَدَرِ وَأَيُّ دَاءٍ أَذْوَ مِنْ الْبُخْلِ. (ار: ۲۱۷۴)

دا مذکورہ سند سره متصل دی او د عمرو نہ مراد ابن دینار (۴) او د محمد بن علی (۵) نہ مراد د حضرت حسین نوسی او د حضرت علی کروی دی، (۶)

حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی چی حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ یو خل دواړه لاسونه ډک راکړل او وې فرمائیل چی خہ می درته درکری دی نو دا اوشماره، اومې کتل نو هغه پنځه سوه درهم وو، وې فرمائیل چی دومره دوه ځلې نورې ہم واخله۔ ددی روایت د ذکر کولو مقصد د هغې زیاتوالی طرفته اشاره ده کوم چی د عمرو عن محمد بن علی په طریق کنبی خو موندی کیږی لیکن د محمد بن المنکدر په طریق کنبی نشته۔ د ابن المنکدر روایت د تعداد په

(۱) پورته حوالہ۔

(۲) صحیح بخاری، کتاب المغازی، باب قصۃ عمان والبحرین، رقم ((۴۳۸۳))۔

(۳) عمدة القاری: ۶۱/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۲/۶۔

(۴) ددوی حالات په کشف الباری، کتاب العلم کنبی راغلی دی، اوگوری، ۳۰۹/۴۔

(۵) د دوی حالاتو دپارہ اوگوری، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین....)۔

(۶) فتح الباری: ۲۴۲/۶، وعمدة القاری: ۶۱/۱۵۔

اعتبار سره مبهم وو، البته پورته طریق سره هغه ابهام ختم شو او دا معلومه شوه چې حضرت جابر رضی الله عنه ته حاصل شوې دراهم پنځلس سوه وو او د ثلاثاً معنی هم متعین او معلومه شوه،^(۱)

قوله: وقال - یعنی ابن المنکدر: وأی داء أدوی من البخل؟ او وی فرمائیل یعنی ابن المنکدر چې بل کوم مرض د بخل نه زیات خطرناک کیدی شی؟

د لفظ "وقال" ویونکې حضرت سفیان دې او د یعقوب یونکې ابن المدینی دې، مطلب دادې چې حضرت سفیان وقال او فرمائیل، ددې وضاحت ابن المدینی رحمه الله او فرمائیلو چې د سفیان مراد د وقال نه ابن المنکدر دې چې ابن المنکدر به فرمائیل چې د بخل نه زیات بل کوم مرض زیات خطرناک کیدی شی؟

دا جمله د چا ده؟ د باب د حدیث د ظاهر نه دا معلومیږي چې د "وأي داء أدوی من البخل" والا جمله د ابن المنکدر رحمه الله ده لکه علامه ابویوسف یعقوب رحمه الله په الخیر الجاری کښې هم دا خبره اختیار کړې ده،^(۲) البته دا صحیح نه ده، بلکه دا د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه مقوله ده، په مغازی کښې ددې وضاحت راغلې دې، هلته دا هم دی چې حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دا جمله درې ځله ارشاد او فرمائیل،^(۳) دغه شان په مسند حمیدی کښې هم ددې وضاحت راغلې دې، هغوی د سفیان نه روایت کولو سره په دې حدیث کښې فرمائیلې دی، "وقال ابن المنکدر فی حدیثه" ددې نه ددې جملې نسبت د حضرت ابوبکر رضی الله عنه طرفته واضح طور سره معلومیږي.^(۴)

د أدوی د لفظ تحقیق: قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چې محدثین دا لفظ غیر مهموز نقل کوی یعنی د دوی دوی دوی نه، ددې معنی ده د خیتې په مرض کښې اخته کیدل، لیکن صحیح أدوا همزه سره دی ځکه چې دا د داعنه دې نه چې د دوی نه ^(۵)، البته حافظ علیه الرحمة د محدثینو په نقل کرده لفظ کښې تاویل کولو سره فرمائی چې کیدی شی هغوی په همزه کښې د

(۱) فتح الباری: ۲۴۲/۶، البته د ابن عساکر په یو روایت کښې د اعطانی ألفاؤ ألفاؤ ألفاؤ راغلې دی، یعنی د درهمونو مقدار درې زره وو. تاریخ مدینه دمشق: ۳۰/۳۲۳، حرف العین)۔

(۲) فتح الباری: ۲۴۲/۶۔

(۳) الخیر الجاری..... لم اطلع علی هذا الكتاب!۔

(۴) صحیح بخاری، کتاب المغازی، باب قصة عمان والبحرين، رقم (۴۳۸۳)۔

(۵) مسند الحمیدی: ۵۱۸/۲، احادیث جابر بن عبدالله..... رقم (۱۲۳۳)، وفتح الباری: ۲۴۲/۶۔

(۶) فتح الباری: ۲۴۲/۶، وایضاً انظر لامع الدراری وتعلیقاته: ۳۱/۷۔

(۷) پورته حواله جات، وعمدة القاری: ۶۱/۱۵۔

تسهیل قاعده جاری کړې وې.)

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمه الباب سره ددې حدیث شریف په مناسبت کښې علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ خو دا فرمائیږي دی چې د ترجمې د جزء ”وماکان النبی صلی الله علیه وسلم یعد الناس ان یعطیهم من الفی، والانفال من الخمس“ او د حدیث د جملې ”من کان له عند رسول الله صلی الله علیه وسلم دین او عدا“ خپل مینځ کښې مناسبت دې (د علامه احمد الکورانۍ الحنفی د ترجمه الباب د جزء ”من الفی“ سره ددې حدیث مطابقت بیان کړې دې او فرمائیږي دی چې دا مال کوم چې د بحرین نه راغلې وو نو دا مال فی و. لهدا مناسبت اوموندلې شو (د او ابن بطال رحمۃ اللہ علیہ دا مال د خمس ګرځولې وو، کما مرقبل، په دې اعتبار سره به مناسبت د لفظ الخمس سره وې.)

او د حافظ علیه الرحمة رائي دا ده چې ظاهراً ترجمې سره د حدیث مناسبت واضح نه دي البته دومره خبره کیدې شي چې د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په نزد چونکه د خمس او د جزیه مصارف یو دي، په دې مناسبت سره هغوی جزیه سره متعلق حدیث د خمس د ترجمې لاندې نقل کړو.)

د باب اووم حدیث هم د حضرت جابر رضی اللہ عنہ دې.

۲۹۲۹: (حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ حَدَّثَنَا قُرَّةُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - قَالَ بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقْسِمُ غَنِيمَةً بِالْجِعْرَانَةِ إِذْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ اْعْدِلْ. فَقَالَ لَهُ «شَقِيتَ إِنْ لَمْ اْعْدِلْ».)

رجال الحديث

- ① مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهيم فراهیدی، ازدي رحمۃ اللہ علیہ دې. د دوی تذکره په کتاب الايمان، ”باب أحب الدين الى الله اذومه“ کښې تیره شوې ده.)
- ② قرة بن خالد: دا ابو محمد قرة بن خالد سدوسی بصری رحمۃ اللہ علیہ دې.)^۸

١ (فتح الباری: ۲۴۲/۶)۔

٢ (عمدة القاری: ۶۱/۱۵)۔

٣ (الکونر الجاری: ۶۱/۶)۔

٤ (شرح ابن بطال: ۳۰۱/۵)۔

٥ (فتح الباری: ۲۴۲/۶)۔

٦ (قوله: عن جابر.....: الحديث اخرجه مسلم، كتاب الزكاة، باب ذكر الخوا رج وصفاتهم، رقم (۲۴۴۹) - (۲۴۵۰)، وابن ماجه، كتاب السنة، باب في ذكر الخوا رج، رقم (۱۷۲)۔

٧ (كشف الباری: ۴۵۵/۲)۔

٨ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب مواقیت الصلاة، باب السر فی الفقه....)۔

○ عمرو بن دينار دا مشهور تابعی حضرت عمرو بن دينار رضی الله عنه دې د دوی تذکره په کتاب نه، "باب کتابه العلم" کېږي تیره شوې ده^(۱).

○ جابر بن عبدالله رضی الله عنه دا حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنه دې^(۲).

قال: بینما رسول الله صلی الله علیه وسلم یقسم غنیمه بالجماعة

حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه فرماني چې دې دوران کېږي نبي کریم صلی الله علیه وسلم د جعرانه په مقام کېږي غنیمت تقسیموو.

دا واقعه د کوم وخت ده؟ نبي کریم صلی الله علیه وسلم چې کله د حنین د غزوې نه فارغ شو نو د جعرانه مقام ته یې تشریف راوړو، دلته په راتلو سره یې د حنین غنیمتونه تقسیم کړل. دا واقعه د ۵

ذوالقعدة ۸ هجري ده^(۳) د مسلم شریف په روایت کې راځي چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم د حضرت بلال رضی الله عنه د څادر نه چاندی راویستلو راویستلو سره په خلقو کېږي تقسیموله او ډک ډک

متبې به یې ورکول^(۴).

قوله: أذقال له رجل: اعدل: نو یو سړی نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته اوویل چې عدل اوکړئ.

دا سړی څوک وو؟ دلته رجل (سړی) مبهم دي. دغه شان د مسلم شریف په روایت کې هم "رجل" مبهم دي^(۵) البته شارحینو په نورو روایتونو کې نظر کولو سره ددې رجل د متعین کولو کوشش کړې دي لکه حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرماني چې دلته دوه واقعات دي. یو خو د باب د حدیث شریف واقعه چې په کومه کې د چاندی د تقسیم ذکر دي او دویمه واقعه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت ده. دا واقعه حضرت علی رضی الله عنه لره د یمن په طرف د روانولو نه پس ده کومه چې په نهمه هجري کېږي پېښه شوې ده. په دې کې سړی زر تقسیم شوې وو هغه هم صرف د څلورو کسانو مینځ کېږي. اوس دا دوه قصې شوې. په دواړو کې یو سړی د نبي کریم صلی الله علیه وسلم په تقسیم باندې اعتراض اوکړو. البته د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه په روایت کې د معترض د نوم وضاحت کړې شوې دي چې هغه ذوالخویصره تمیمی وو^(۶) او د حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کې د معترض د نوم وضاحت نه

(۱) کشف الباری: ۳۰۹/۴.

(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....

(۳) فتح الباری: ۲۸/۸، ۲۹/۱۲، وکشف الباری: کتاب المغازی: (۵۵۳).

(۴) صحیح مسلم، کتاب الزکاة، باب ذکر الخوارج وصفاتهم، رقم (۲۴۴۹).

(۵) پورته حواله. وسن سعید بن منصور: ۳۲۲/۲، کتاب الجهاد، باب جامع الشهادة، رقم (۲۹۰۲).

(۶) صحیح البخاری، کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (۳۶۱۰)، وکتاب الادب، باب ما جاء فی قول الرجل: ویلک، رقم (۶۱۶۳)، وکتاب استئابة المرتدین، باب من ترک قتال الخوارج للثأف..... رقم (۲۹۳۳)، د حضرت ابوسعید دا روایت په بخاری شریف کې په څو ځایونو کې راغلې دي لیکن مونږ صرف د هغې ځایونو تخریج کړې دي په کومو کې چې د ذوالخویصره..... [بقیه بر صفحه ۲۸۴ نندو.....]

دې شوې. ددې ابهام د ختمولو دپاره بعضې حضراتو خو دا اووئیل چې د باب په حدیث شریف کښې هم د مبهم رجل نه مراد ذوالخویصره تمیمی دې لیکن بنیاد ئې دا قائم کړو چې په دواړو روایتونو کښې هم یوه قصه ده «جدا جدا واقعات نه دي» لیکن حافظ علیه الرحمة دا یو وهم گرځولې دې.

بیا حافظ رحمته فرمانی چې ما ته د حضرت جابر رضی الله عنه د حدیث یو گواه هم ملاؤ شو، په هغې کښې هم سړې مبهم دې لکه د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه نه روایت دې چې د غزوۀ حنین په موقع باندې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته یو سړې راغی، کوم وخت چې نبی صلی الله علیه و آله خذ تقسیمول نو هغې سړې اووئیل، «یا محمد! عدل» لیکن د حضرت عبد الله بن عمرو ددې حدیث دې ابهام لره ابن اسحاق په بنائسته سند سره ختم کړې دې او د حضرت عبد الله بن عمرو نه روایت کولو سره وائی چې دا ذوالخویصره وو،^(۱)

ددې روایت تخریج امام احمد او طبری هم کړې دي. د هغې الفاظ دادی: «اق ذوالخویصره التیمی رسول الله صلی الله علیه وسلم، وهویقسم الغنائم یحزین، فقال: یا محمد.....»^(۲)

ددې وجې نه ددې روایتونو په ذریعې سره د حضرت جابر رضی الله عنه د روایت د مبهم سړې تعیین اوشو چې هغه ذوالخویصره وو، په دواړو واقعاتو کښې د تطبیق دپاره دا خبره کیدې شی چې معترض په دواړو ځایونو کښې هم دا سړې وو، کله چې د حنین غنیمتونه تقسیمیدل نو هغه وخت هم ذوالخویصره اعتراض کړې وو او د حضرت علی رضی الله عنه د رالیږلې شوی سرو زرو د تقسیم په وخت ئې هم اعتراض کړې وو. والله اعلم بالصواب

علامه عینی رحمته هم د باب په حدیث کښې مبهم رجل ته ذوالخویصره وئیلې دی او هم دې ته ئې ترجیح ورکړې ده.^(۳)

علامه ذهبي رحمته وغیره د ذوالخویصره نوم حرقوص بن زهیر نقل کړې دې.^(۴)

قوله: قال: لقد شقیت إن لم أعدل: نبی کریم صلی الله علیه و آله او فرمائیل زه به شقی شم که عدل اونه کړم.

...بقیه از حاشیه گذشته [د نوم وضاحت راغلي دي، د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه د حدیث د تشریح دپاره اوگورئ، کشف الباری، کتاب المغازی، باب بعث النبی.....: ۵۷۱-۵۷۴، و کتاب الادب، باب ما جاء فی قول الرجل: ویلک: ۵۸۱-۵۸۲]—

^(۱) سیره ابن هشام: ۴/۴۹۶، امر اموال هوازن..... اعتراض ذی الخویصره التیمی.)—

^(۲) مسند احمد: ۲/۲۱۹، مسند عبدالله بن عمرو..... رقم (۷۰۳۸). و تاریخ الامم والملوک للطبری: ۲/۱۷۶، سنة ۸هـ—

^(۳) فتح الباری: ۱۲/۲۹۱، وفتح الملهم، کتاب الزکاة، باب ذکر الخوارج.....: ۱۴۸/۱، رقم ((۲۴۲۴))—

^(۴) عمدة القاری: ۱۵/۶۲، ورجعه ابن الجوزی ایضا فی کشف المشمل: ۱/۷۱۱، وقال: هذا الرجل یقال له: ذوالخویصره، کذلک ذکره ابو سعید الخدری فی مسنده.)—

^(۵) عمدة القاری: ۱۵/۶۲، ومثله عند الحافظ فی الفتح: ۱۲/۲۹۲، کتاب استنابة المردتین، رقم (۶۹۳۳).—

د شقیّت معنی د شقیّت په لفظ کښې دوه احتمالات دي. د متکلم صیغه ده یا د مخاطب البته اکثر و حضراتو تاء مضمومه سره د متکلم صیغه نقل کړې ده. ددې معنی واضحه ده چې که د عدل نه کار وانخلم نو زه به شقی شم. دلته دا یاد ساتنې چې شرط سره دا لازمی خبره نه ده چې واقع دې هم شی. ځکه چې نبی کریم ﷺ ددې نه بالکل نه دې چې عدل اونه کړې چې هغوی ته شقاوت لازم وی بلک هغوی مبارک خو عادل دي. ددې و چې نه هغوی شقی کیدې نه شی (د دویم طرفه قاضی عیاض تاء ته مفتوح یعنی د خطاب صیغه وائی، هم دې خبرې ته علامه نووی او ابن الجوزی هم ترجیح ورکوي. دغه شان اسماعیلی په خپل یو روایت، کوم چې د خپل شیخ المنیعی نه نقل کوي، کښې د عثمان بن عمر عن قرة: $\text{عن عثمان بن عمر عن قرة:} \times$ طریق نه هم مفتوح نقل کړې دې (۲).

په دې دویم صورت کښې به ددې جملې مطلب دا شی چې ته خو گمراه شوې چې د داسې سړي اقتدار د خپل گمان مطابق، کوي کوم چې عادل نه دي، بنسکاره خبره ده چې د ظالم سړي مقتدی او تابعداري کوونکي به هم ظالم وي.

دویم مطلب دادې چې ته خو گمراه او بدبخت شوي چې هرکله د خپل نبی په باره کښې داسې قسم اعتقاد لرې، چې یو مسلمان ئې هیڅکله نه شی لرلې، ته خو د اسلام نه خارج شوي، بنسکاره خبره ده چې څوک د اسلام نه خارج شو نو هغه شقی او بدبخت شو. والله اعلم

ترجمه الباب سره د حدیث مبارک مطابقت: ظاهراً ددې حدیث د ترجمه الباب سره څه مطابقت نشته البته دا خبره کیدې شی چې په فنی، انقال، غنائم او اخیاس کښې نبی کریم ﷺ ته د تصرف حق حاصل وو او په حدیث شریف کښې د غنیمتونو د تقسیم تذکره ده، او په ترجمه الباب کښې په دې باندې دلالت موجود دي. دغه شان خو به څه نه څه مطابقت پیدا شی

لیکن دا د تکلف او تعسف نه خالی نه ده. هدا ماقاله العینی (۳)

علامه کوراني حنفی رحمته الله علیه فرمائی چې ترجمې سره د حدیث شریف مطابقت د هغه سړي په قول "اعدل" کښې دې ځکه چې هرکله ذوالخویر سره اولیدل چې نبی ﷺ مؤلفه القلوب ته زیات مال ورکوي نو هغه ته اعتراض پیدا شو او مؤلفه القلوب ته ورکړې کیدونکې مال د خمس نه وو (۴) په ترجمه کښې خو د خمس ذکر وضاحت سره موجود دي نو مطابقت اوموندلې شو. $\text{والله اعلم بالصواب}$

(۱) فتح الباری: ۲۴۳/۶، وعمدة القاری: ۶۲/۱۵، وارشاد الساری: ۲۱۸/۵، وکشف المشکل من حدیث

الصحيحین: ۷۱۱/۱.

(۲) پورته حواله جات، وانظر اخبار مكة للفاکهي: ۶۳/۵، رقم (۲۸۴۳)، ذکر مسجد الجعراثة وما جاء فيه

(۳) پورته حواله جات، غير اخبار مكة..... والکوثر الجاری: ۱۱۹/۶.

(۴) عمدة القاری: ۶۱/۱۵.

(۵) الکوثر الجاری: ۱۱۹/۶، ومثله قال السهارنفوری رحمه الله فی الابواب والتراجم: [بقیه برصغه آئنده...]

۱۶) باب: مَا مَنَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْأَسَارِيِّ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُخَمَّسَ

د ترجمه الباب مقصد دلته هم امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ هم هغه خپله خبره دوباره ذکر کوی چې د وخت امام ته په غنیمت کښې پوره اختیار حاصل دې، هغه په غنیمت کښې هر قسمه تصرف کولی شی، که د خمس جدا کولو نه مخکښې چاته ورکوی نو هم تهیګ ده او که ددې نه پس ورکوی نو هم صحیح ده. ^(۱) کيفيارات مصلحته.

د استدلال وجه داده چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم به په قیدیانو باندې د اصل غنیمت په ذریعې سره احسان کوو او کله د خمس په ذریعې سره، ددې نه دا خبره ثابته شوه چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته په اصل غنیمت کښې هم پوره اختیار حاصل وو، په ترجمه الباب کښې د "من غیر ان یخمس" نه مراد اصل غنیمت دې او بغیر د احسان نه د تخمیس معنی ده د فدیې اخستلو نه بغیر پریخودل ^(۲)، ځکه چې دغه وخته پورې د خمس حکم نازل شوې نه وو، د خمس حکم د بدر نه پس راغلی دي، حسب القول المشهور.

او ابن بطال رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې دلته د استدلال وجه داده چې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دپاره دا خبره بالکل صحیح نه ده چې د داسې کار یا داسې خیز په باره کښې څه اووایی چې که حقیقه واقع شی نو جائز نه وی یعنی د جائز فعل په باره کښې به نبی صلی اللہ علیہ وسلم وینا کوی. داسې نه شی کیدی چې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیان کړې شوې یو خیز د واقع کیدو نه مخکښې خو جائز وی او د واقع کیدو نه پس ناجائز، ددې نه ثابته شوه چې د امام دپاره دا جائز دی چې هغه قیدیان د فدیې اخستلو نه بغیر پریږدي، ^(۳) که دا کار جائز نه وو نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم به هیڅکله هم د معطم بن عدی د ژوند تمنا نه وه کړې، چونکه دا کار جائز وو نو ددې وجې نه ئې تمنا اوکړه چې که هغه سفارش کړې وي نو ما به هغه د فدیې اخستلو نه بغیر پریخودلې وو.

مجاهدین کله د غنیمت مالکان جوړیږي؟ ددې حدیث شریف نه دا مسئله هم راووتله چې مجاهدین د غنیمت مالکان هغه وخت جوړیږي چې کله مال د تقسیم نه پس د هغوی لاسونو ته راشي هم دا د مالکيه او د حنفیه مذهب دې او د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ رائي داده چې صرف د غنیمت په حاصلولو سره دوی مالکان جوړیږي ^(۴).

...بقیه از حاشیه گذشته [فبقول: والوجه عند هذا العبد الضعيف ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم لما اعطى بعضهم ازید بعض حمله المعترض على خلاف العدل، كما عند مسلم (رقم ۲۴۴۹)؛ فانه اخرج الحديث اثم مما في البخاري، وكان تصرفه صلی اللہ علیہ وسلم ذلك من الخمس، فطابق الحديث الترجمة. الابواب والتراجم: ۱/۲۰۷] _

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۶۲، وفتح الباری: ۲۴۳/۶ _

(۲) پورته حواله جات _

(۳) شرح ابن بطال: ۵/۳۰۴، وفتح الباری: ۲۴۳/۶ _

(۴) فتح الباری: ۲۴۳/۶، وعمدة القاری: ۱۵/۶۲ _ ۶۳ _

۲۹۷. حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَبْرِ عَنْ أَبِيهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ فِي أُسَارَى بَدْرٍ «كُنُو كُنَّانَ الْمُطْعَمِ بْنِ عَدِي حَيًّا، ثُمَّ كَلِّمْنِي فِي هَؤُلَاءِ النَّتْنِ، لَتَرْكُتَهُمْ لَهُ» (۳۷۹۹)

رجال الحديث

- ① إسحاق بن منصور: دا ابو يعقوب اسحاق بن منصور کونج رحمته الله دې.
- ② عبد الرزاق: دا د مصنف صاحب، امام عبد الرزاق بن همام صنعانی رحمته الله دې. ددې دواړو حالات په کتاب الايمان، "باب حسن اسلام المرء....." کېنې تیر شوې دي.
- ③ معمر: دا معمر بن راشد رحمته الله دې. ددوی تذکره د بده الوسی په "الحديث الخامس" کېنې تیره شوې ده.
- ④ الزهري: دا ابن شهاب زهري رحمته الله دې. د دوی حالات اجمالاً په "بده الوسی" کېنې بیان شوې دي.

- ⑤ محمد بن جبير: دا محمد بن جبير بن معطعم بن عدی رحمته الله دې.
- ⑥ ابیه: دا مشهور صحابی حضرت جبير بن معطعم قرشي رحمته الله دې.

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي أُسَارَى بَدْرٍ: كُنَّا كُنَّانَ الْمُطْعَمِ بْنِ عَدِي حَيًّا، ثُمَّ كَلِّمْنِي فِي هَؤُلَاءِ النَّتْنِ لَتَرْكُتَهُمْ لَهُ: د حضرت جبير بن معطعم رحمته الله نه روایت دې چې نبی کریم صلی الله علیه و آله د بدر د قیدیانو متعلق او فرمائیل چې که مطعم بن عدی ژوندې وو، بیا ئې زما په وړاندې ددې بدبوداره خلقو سفارش کړې وو نو ما به د هغه په خاطر دوی پریخودلې وو.

د مطعم بن عدی د خاص کولو وجه: دوی د مکې مکرمې په سردارانو کېنې وو او د شرک په حالت کېنې وفات شوې وو، لیکن دده په نبی کریم صلی الله علیه و آله باندې دوه احسانات وو، یو خو دا چې کله نبی کریم صلی الله علیه و آله طائف ته د دعوت دپاره تشریف یوړلو او واپس راغلل نو هغه وخت ورته مطعم پناه ورکړې وه. دویم احسان دا وو چې د مکې مکرمې مشرکانو کله د بنو هاشم

١) قوله: عن ابیه رحمته الله: الحديث، اخرجه البخاری ایضا. کتاب المغازی. باب (بلا ترجمة) بعد باب شهود..... رقم (۴۰۲۴)، و ابو داود. کتاب الجهاد. باب فی المن علی الاسیر بغیر فداء. رقم (۲۶۸۹).

٢) کشف الباری: ۲/۴۲۰-۴۲۱.

٣) کشف الباری: ۱/۴۶۵.

٤) کشف الباری: ۱/۳۲۶. الحديث الثالث.

٥) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری. کتاب الاذان. باب الجهر فی المغرب.

٦) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الغسل. باب من افاض علی راسه ثلاثاً.

او بنو مطلب سره مقاطعة او بایشکات کړې وو نو په دغه مقاطعة ختمولو کښې د مطعم لوڼې کردار وروڼه هم ددې احساناتو د وجې نه نښې کریم ﷺ داپورتنې جمله ارشاد اوفرمانيله التتقی دا جمع ده. ددې مفرد تثنی وکتنې دې لکه څنگه چې د ژمن جمع دثقی او د جزیع جمع جزیع راځي. ددې معنی ده بدبودار او د بدر قیدیان ترینه مراد دی.

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمه الباب سره ددې حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دې چې نښې کریم ﷺ ددې خواهش اظهار کوی چې که داسې وې نو ما به داسې کړې وو. ښکاره خبره ده چې دغه مذکوره خواهش که چرته جائز نه وو نو ددې اظهار به نې ولې کوو؟ معلومه شوه چې امام په غنیمت کښې پوره تصرف او اختیار لری. د خمس ویستلو نه بغیر هم په غنیمت کښې تصرف کولې شی. والله اعلم بالصواب

①۴ باب: بَابُ وَمِنْ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمْسَ لِلْإِمَامِ وَأَنَّهُ يُعْطَى بَعْضُ قَرَابَتِهِ دُونَ بَعْضٍ

مَا قَسَمَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِبَنِي الْمُطَّلِبِ وَبَنِي هَاشِمٍ مِنْ خُمْسٍ خَيْرٌ د ترجمه الباب مقصد: دا يو بل باب دې، وړاندې دغه شان څو بابونه تیر شوې دي. دلته هم امام بخاری رحمه الله دا فرمائی چې امام او حاکم د خمس په معامله کښې د تصرف پوره اختیار لری، څنگه چې غواړی نو په کښې تصرف کولې شی، خپلو بعضو رشته دارانو ته ورکوی او بعضو ته نه ورکوی نو داسې کولې شی.

وړاندې په باب "وَمِنْ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمْسَ لِنَوَائِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ....." کښې د مذهبونو تفصیل تیر شوې دې، په هغې کښې دا بیان شوې وو چې د احنافو په نزد اوس د ذوی القربی حق ساقط شوې دې او امام مالک ئې د خمس مصرف خو منی لیکن د خمس مستحق ئې نه منی. هلته دا هم ذکر کړې شوې وو چې امام بخاری رحمه الله په دې مسئله د امام مالک ملگري دې، دا موجود باب هم ددې سلسلې یوه کړۍ ده لکه د مصنف د رائي مطابق ذوی القربی مستحق نه دی، د خمس د نورو مصرفونو په شان صرف مصرف دی. امام ته اختیار دې چرته چې غواړی نو خرج کولې شی، ذوی القربی ته ورکوی یا نه ورکوی، ښکوي دا

(۱) عمدة القاری: ۶۲/۱۵، وکشف الباری، کتاب المغازی: (۱۷۲)۔

(۲) العمدة: ۶۲/۱۵، والفتح الباری: ۲۴۴/۶، واعلام الحديث للخطابی: ۱۴۵۵/۲، واکوثر الجاری: ۱۲۰/۶۔

(۳) عمدة القاری: ۶۲/۱۵، وشرح ابن بطال: ۳۰۴/۵۔ قال الکورانى رحمه الله (الکوثر الجاری: ۱۲۰/۶): فان قلت: ليس فى الباب دلالة على انه من على احد من غير ان يخمس؟ قلت: قوله: لو كان مطعم حيا، وكلنى فيهم لتركتهم له كاف فى الدلالة۔

(۴) عمدة القاری: ۶۳/۱۵، واکوثر الجاری: ۱۲۱/۶، والابواب والتراجم: ۲۰۷/۱۔

باب ذو القربی سره متعلق دې. د مزید تفصیل دپاره دې هغه باب دوباره دې اوکتلې شی د کوم باب چې حواله ورکړې شوه.

دا خو د امام بخاری رحمته الله علیه دعوی ده او په دلیل کښې هغوی یو خو د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمته الله علیه قول نقل کړې دې او دویم ئې د حضرت جبریل رحمته الله علیه حدیث نقل کړې دې.

د ترجمه الباب په الفاظو کښې تقدیم او تاخیر دې، لکه د "ومن الدلیل....دون بعض" پورې خبرمقدم دې او "ما قسم النبی الی آخره" مبتداء مؤخر ده.

د بنی المطلب نه مراد المطلب بن عبد مناف دې کوم چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د نیکه عبدالمطلب تره دې، دا څلور ورونه وو، مطلب، هاشم، نوفل او عبدشمس، ددې ټولو پلار عبد مناف دې.

قَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ لَمْ يُعْمَرْ بِذَلِكَ، وَلَمْ يُصْ قَرِيبًا دُونَ مَنْ أُخُوٌّ إِلَيْهِ، وَإِنْ كَانَ الَّذِي أُعْطِيَ لِمَا يَشْكُو إِلَيْهِ مِنَ الْحَاجَةِ، وَلِمَا سَمِعْتُمْ فِي جَنْبِهِ، مِنْ قَوْمِهِمْ وَخَلْقَائِهِمْ.

د مذکوره تعلیق لغوی او نحوی نچوږ په دې تعلیق باندې د پوهیدلو نه مخکښې ددې لغوی او نحوی تحلیل او گورئ.

په لم یعم کښې ضمیر فاعل نبی کریم صلی الله علیه و آله او ضمیر مفعول "هم" د قریش طرفه راجع کیږی کوم چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله رشته دار دی.

د پدې نه مراد بما قسمه یعنی د غنیمت تقسیم دې، یا اعطاء الخمس دې، دویم راجع دې ځکه چې بحث د خمس جاری دې.

په دون من اخوچ الیه کښې د موصول عائد یعنی "هو" محذوف دې، اصل عبارت دغه شان پکار وو: "دون من هو اخوچ الیه" ابن مالک وائی چې داسې ډیر کم کیږی چې د موصول عائد محذوف

وی لکه د قرآن کریم په آیت (تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ) کښې یو قراءت د یحیی بن یعمر دې، هغه احسن د نون په ضمی سره روایت کوی، دا ددې وجې نه ضعیف ښودلې شوې دې چې په

دې کښې د عائد حذف موندلې کیږی یعنی اصل عبارت دادې: "تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ".

مزید فرمائی چې که کلام اوږد شی نو په دې کښې هیڅ حرج نشته، ددې دلیل د قرآن کریم آیت: وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهُ فِي الْأَرْضِ إِلَهُ) (دې، په دې کښې د عائد حذف هم موندلې کیږی ځکه چې اصل عبارت دغه شان پکار وو: "وَفِي الْأَرْضِ هُوَ إِلَهُ" البته دا ضرری نه ده ځکه چې

کلام اوږد دې. علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چې په بعضې نسخو کښې "دون من هو اخوچ الیه"

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۶۳.

(۲) پورته حواله، وسیره ابن هشام: ۱۰۶/۱، اولاد عبد مناف واهانتهم، اردو.)

(۳) الانعام: ۱۵۴.

(۴) الزخرف: ۸۴.

ذکر دې، په دې صورت کښې ددې ټولو تکلفاتو ضرورت نشته. او ”أحوه“ د أحوه إلیه غیره نه دې، د احتیاج معنی کیدو په معنی کښې دې.

أعطی اکثر و حضراتو معروف بنودلې دې، په دې صورت کښې به ضمیر د نبی کریم ﷺ طرفته راجع کیږي. او علامه عینی ټي مجهول گړځوي او ددې معنی دا بیانوي: ”وإن کان الذی أعطی أبعد قرابة من لم یعط“ دلته د کان خبر محذوف دې، یعنی من لم یعط.

”لما یشکو....“ جمله تعلیلیه ده، ځکه چې لرې رشته دار ته د ورکولو علت په کښې بیانېږي. ”ولما مستهم“ دا په اولنی لما باندې عطف دې او دواړو ځایونو کښې لما لام مکسوره سره ده، دا لما میم مشدده سره نه ده.

”جنبه“ ددې معنی ده طرف او جهت.

”خلفاءهم“ ځا، مهمله سره دا د حلیف جمع ده او په دې کښې هغه تکلیفونو او مصیبتونو طرفته اشاره ده کوم چې د مکې مکرمې د قریشو او د هغوی د ملگرو له طرفه نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو رضی الله تعالی عندهم ته ورکړې شوې وو. (۱)

د مذکوره تعلیق مطلب: د حضرت عمر بن عبدالعزیز ددې تعلیق مطلب دادې چې نبی کریم ﷺ په ذوی القربی (قریشو) کښې ټولو ته ورته کړه، نه ټي داسې او کړل چې څوک زیات ضرورت مند دې نو د هغه د ضرورت لحاظ نه ساتلو سره ټي نزدې کس ته ورکړو. بلکه ددې خلاف ټي او کړل چې یو نزدې کس دې، زیات ضرورت مند نه دې، دویم لرې کس دې لیکن زیات محتاج او ضرورت مند دې نو کوم چې زیات ضرورت مند دې او نزدې نه دې نو نبی کریم ﷺ هغه ته ورکړه او کوم کس چې نزدې دې لیکن ضرورت مند نه دې نو هغه ته ټي ورته کړه.

او په دې ورکړه کښې ټي د دوو څیزونو خیال او ساتلو چې دهغې بیان په ”لما یشکوالی آخره“ کښې دې، یو احتیاج او ضرورت، دویم څیز نصرت او مدد ځکه چې د اسلام په شروع زمانه کښې په مسلمانانو باندې د غمونو بارانونه وو، هغه وخت دا خلق د ظلم وستم په مقابله کښې ثابت قدم پاتې شو او د الله تعالی او د هغه د رسول ﷺ مدد او تعاون ټي کوو. (۲)

د مذکوره تعلیق مقصد: ددې تعلیق مقصد څو پورتنی تقریر سره واضح شو چې امام ته اختیار دې چې د خمس مال چرته غواړي نو خرج کولې شی، په دې کښې د هیڅا تخصیص نشته، هم دا د امام مالک رحمه الله مذهب دې کوم چې امام بخاری رحمه الله اختیار کړې دې. ترجمې سره د تعلیق مناسبت: اوس ترجمه الباب سره ددې تعلیق مناسبت بالکل واضح شوې دې، امام بخاری رحمه الله چې د پوره تصرف کومه دعوی کړې وه، په هغې باندې د حضرت عمر

(۱) عمدة القاری: ۶۳/۱۵، وفتح الباری: ۶/۴۴، وارشاد الساری: ۲۱۹/۵، وشرح ابن بطلال: ۳۰۶/۵.

(۲) عمدة القاری: ۶۳/۱۵، وفتح الباری: ۶/۴۴، وشرح القسطلانی: ۲۱۰/۵.

بن عبد العزیز رحمہ اللہ ارشاد واضح طور سرہ دلالت کوی۔ پہ دی تعلیق سرہ ضمن کنبی د احنافو مذهب ہم ثابتیری، احناف دا فرمائی چی ذوی القربی بہ د حصی مستحق وی لیکن د ضرورت او احتیاج پہ بناء باندی، ہم دا دوه خیزونه حضرت عمر بن عبد العزیز پہ "لہا یشکو..... ال آخرہ" کنبی بیان کرې دی، تفصیل وړاندې تیر شو. (۱)

د ذکر کرې شوې تعلیق تخریج: دا تعلیق ابو زید عمر بن شبہ پہ خپل کتاب اخبار المدينہ کنبی موصولاً او مطولاً نقل کرې دې، هغې کنبی دا د یو خط پہ شکل کنبی دې، کوم چی حضرت عمر بن عبد العزیز رحمہ اللہ یو قریشی ته لیکلې وو، د هغې ابتدائی جملې داوې:

"اما بعد! فان الله تبارك وتعالى اقرن القرآن على محمد، هدى وبصائر لقوم يؤمنون....." (۲)

۲۹۷۱: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُسُفٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عَقِيلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ ابْنِ الْمُسَيْبِ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ قَالَ مَشَيْتُ أَنَا وَعُمَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطَيْتَ بَنِي الْمُظَلِّبِ وَتَرَكَتَنَا، وَتَحَرُّنَ وَهُمْ مِنْكَ بِمَنْزِلَةِ وَاحِدَةٍ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِنَّمَا بَنُو الْمُظَلِّبِ وَبَنُوهَا شِرْشَى عَوَاجِدٌ».

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف: دا عبد الله بن يوسف تنيسی رحمہ اللہ دې. د دوی حالات اجمالاً د بدء الوسی په "الحديث الثاني" کنبی تیر شوې دی. (۳)

② الليث، عقیل، ③ ابن شهاب: ددې درې واړو حضراتو حالات د بدء الوسی په "الحديث الثالث" کنبی تیر شوې دی. (۴)

⑤ ابن المسيب: دا مشهور تابعی محدث حضرت سعید بن المسيب رحمہ اللہ دې. د دوی تذکره د کتاب الايمان، "باب من قال: إن الايمان هو العمل" په ضمن کنبی تیره شوې ده. (۵)

(۱) اردو باب ومن الدليل على ان الخمس لنواب رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم..... باب رقم (۶)۔

(۲) تعلیق التعلیق: ۴۷۸/۳، و کتاب اخبار المدينہ: ۱۳۲/۱، خصومة على والعباس الى عمر رضی اللہ عنہ۔ رقم،

(۵۷۷)، او د حضرت عمر بن عبد العزیز رحمہ اللہ د حالاتو دپاره اوگوری، کشف الباری: ۶۲۳/۱۔

(۳) قوله: عن جبير..... الحديث، اخرجه البخاري ايضا، كتاب المناقب، باب مناقب قريش، رقم (۳۵۰۲)، و کتاب المغازی، باب غزوة خيبر، رقم (۴۲۲۹)، و ابو داود، کتاب الخراج و الامارة..... باب بيان مواضع قسم الخمس..... رقم (۲۹۷۸-۲۹۸۰)، و النساء، کتاب الفیء، رقم (۴۱۴-۴۱۴۲)، و ابن ماجه، کتاب الجهاد، باب

قصة الخمس، رقم (۲۸۸۱)۔

(۴) کشف الباری: ۲۸۹/۱۔

(۵) کشف الباری: ۳۲۴/۱-۳۲۶۔

(۶) کشف الباری: ۱۵۹/۲۔

جیبیر بن مطعم: دا حضرت جیبیر بن مطعم بن عدی رضی اللہ عنہ دی: (۱)۔

① جیبیر بن مطعم: حضرت جیبیر بن مطعم رضی اللہ عنہ فرمائی چې زه او عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم خدمت اقدس کښې حاضر شو او مونږ او وئیل چې یا رسول الله! تاسو خو بنو المطلب ته ورکړه او کړه لیکن مونږ مو محروم او ساتلو، حالانکه مونږ د یو جدا شان حاملین یو؟ جواب کښې ننی کریم صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چې بنو المطلب او بنو هاشم خو یو خیز دي۔ ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت: وړاندې چې کوم تفصیل تیر شو نو د هغې په رڼا کښې ددې حدیث شریف ترجمه الباب سره مناسبت او مطابقت بالکل واضح او ښکاره دي۔

خبر دا وي: ددې حدیث شریف تشریح وړاندې هم په کتاب الخمس کښې ”باب ومن الدلیل علی أن الخس لنوائب رسول الله“ او په کتاب المغازی رضی اللہ عنہ کښې تیره شوې ده، البته مونږ به دلته بعضې فائدې ذکر کوو۔

په شئ واحد کښې د نسخو او د روایتونو اختلاف: علامه خطابی رحمته اللہ علیہ لیکلې دی چې دا حدیث زمونږ نه حسن بن صالح روایت کړې دي او مونږ د ابن المنذر نه، په دې کښې ”شئ واحد“ راغلې دي، یعنې د سین مهمله کسره او د یاء د تشدید سره، ددې معنی ده هم مثل یعنې یو شان رضی اللہ عنہ۔

حافظ علیه الرحمة فرمائی چې ما سره چې د بخاری شریف کومه اصل نسخه ده، په هغې کښې د کشمېښې په روایت کښې د باب حدیث، په مغازی کښې د مستملی روایت او د قریشو په مناقبو کښې د مستملی او د حموی په روایت کښې سی، بکس، السین، المهملة و تشدید التحيانة دي، ابن معین رحمته اللہ علیہ به هم دغه شان سین مهمله سره روایت کوو او خطابی رحمته اللہ علیہ هم دې روایت ته صحیح وئیلې دي رضی اللہ عنہ۔ البته اکثر و حضراتو دا لفظ د شین معجمه سره نقل کړې دي، قاضی عیاض رحمته اللہ علیہ فرمائی چې په بخاری شریف کښې خو مونږ ته هم دغه روایت د څه اختلاف نه بغیر رارسیدلې دي لیکن د بخاری نه علاوه کتابونو کښې د سی والا روایت دي او د اکثر و نقل کرده روایت صحیح دي، ددې واضح دلیل د حدیث مبارک دا الفاظ دي، ”وشک بین أصابعه“ رضی اللہ عنہ، چې ننی کریم صلی اللہ علیہ وسلم تشبیهک بین الاصابع کړې دي، یعنې څنگه چې دا دوه گوتې خپل مینځ کښې ملاؤ دی، دغه شان بنو هاشم او بنو المطلب هم خپلو

(۱) د دوی د حالاتو دپاره او گورئ، کتاب الفسل، باب من افاض علی راسه ثلاثاً۔

(۲) کشف الباری، کتاب المغازی: (۴۴۴)۔

(۳) تلخیص الجبر، کتاب قسم الفیء والفتیة: ۱۰۱/۳، رقم (۱۳۸۷)، و کشف المشکل: ۴/ من مسند جیبیر بن مطعم، رقم (۲۸۵۶)۔

(۴) فتح الباری: ۲۴۵/۶، و عمدة القاری: ۶۴/۱۵۔

(۵) د دوی د حالاتو دپاره او گورئ، کتاب الخراج..... باب بیان مواضع قسم الخمس، رقم (۲۸۹۰)۔

کښې یو دی چونکه دلته مساوات بیانول مقصود دی، مماثلت او یوشان والې بیانول مقصود نه دی او نبی ﷺ دا وئیل غواړی چې مونږ او بنو المطلب یو او مساوی یو. واحد یا احد: بیا په دې ځان پوهه کړی چې په اکثرو روایتونو کښې واحد دې، لیکن د ابو زید مروزي په روایت کښې شی احد راغلي دې نو بعضو اووئیل چې د دواړو لفظونو یو معنی ده.

قَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ وَزَادَ قَالَ جُبَيْرٌ وَلَمْ يَقْسِمِ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَيْنِي عَبْدَ شَمْسٍ وَلَا لَيْنِي نَوْفَلٌ. وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَبْدُ شَمْسٍ وَهَاشِمٌ وَالْمُطَّلِبُ إِخْوَةُ لَأْمٍ، وَأَمَهُمْ عَاتِكَةُ بِنْتُ مَرْثَةَ، وَكَانَ نَوْفَلٌ أَخَاهُمْ لِأَبِيهِمْ. (۳۳۱۱، ۳۹۸۹).

لیث بن سعد وائی چې هم دا حدیث ماته یونس بن یزید ایلی هم روایت کړې دې، هغوی په خپل روایت کښې ددې الفاظو زیاتوالې کړې دې چې نبی کریم ﷺ بنو عبد شمس او بنو نوفل ته په خمس کښې نه وه ورکړې.....

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام بخاری رحمه الله موصولاً او مسنداً په کتاب المغازی (کښې د یحیی بن بکیر په طریق سره ذکر کړې دې) لیکن حافظ فرمائی چې د عبد الله بن یوسف عن الليث د طریق نه هم دا روایت ما سره دې، دغه شان به دا روایت موصول وي، معلق نه (لیکن معلق کیدل زیات راجح دی، ځکه چې حافظ په خپله هم دا روایت په خپل کتاب تغلیق التعلیقک په تعلیقاتو کښې شمار کړې دې).

د مذکوره تعلیق مقصد: ددې مقصد واضح دې، کوم چې په لفظ د "وژاد" کښې موجود دې چې لیث د یونس بن یزید (۷) نه هم دا روایت اخستلې دې، په هغې کښې دا اضافه هم ده چې د حضرت جبیر بن مطعم (د دوی تعلق بنو نوفل سره وو) او د حضرت عثمان بن عفان (د دوی تعلق د بنو عبد شمس سره وو) دواړو د گزارش باوجود دوی ته هیڅ هم ور نه کړل لکه څنګه چې د مغازی په روایت کښې د "شیثاً" الفاظ هم دی.

ترجمه الباب سره د تعلیق مناسبت: دلته مناسبت واضح دې چې ددې دواړو حضراتو د

(۱) فتح الباری: ۲۴۵/۶، وعمدة القاری: ۶۴/۱۵.

(۲) پورته حواله جات.

(۳) کتاب المغازی، باب عروة خیبر، رقم (۴۲۲۹).

(۴) فتح الباری: ۲۴۵/۶، وعمدة القاری: ۶۴/۱۵، دواړه اشاد الساری: ۳۱۹/۵.

(۵) فتح الباری: ۲۴۵/۶.

(۶) تغلیق التعلیق: ۴۷۹/۳.

(۷) د یونس بن یزید ایلی رحمه الله حالات اجمالاً بدء الوحي: (۴۶۳/۱) او تفصیل سره کتاب العلم، باب من یرد

الله به خیرا..... (۲۸۲/۳) کښې تیر شوي دي.

گزارش با وجود نبی ﷺ دوی ته په خمس کښې هیڅ هم ورنه کړل، دا ددې خبرې د ثابتولو دپاره کافی ده چې په دې کارونو کښې اصل تصرف د امام دې، هغه چې څنگه او چرته غواړي نو صرف کولې شی، په هغه باندې هیڅ پابندی نشته. والله اعلم

قوله: وقال ابن اسحاق: عبد شمس وهاشم والمطلب إخوة لامر، وأمههم عاتكة بنت مرة وكان نوفل أخاهم لا يهملهم: او ابن اسحاق وائی چې عبد شمس، هاشم او مطلب د یو مور نه وو، د دوی مور عاتکه بنت مره ده. او نوفل ددې ټولو پلار شریک ورور وو، یعنې د هغه مور دویمه وه. د عبد مناف د دوو ښځو نه څلور نارینه اولاد وو، چې په هغوی کښې د دریو مور څو عاتکه بنت مره بن هلال وه، ددې تعلق د بنو سلیم سره وو او د نوفل مور واقده بنت عمرو ده، ددې تعلق د بنو مازن سره وو. (۱)

امام ابن جریر لیکلې دی چې هاشم او عبد شمس دواړه په یو وخت پیدا شوې وو، د پیدائش په وخت هاشم اول پیدا شو لیکن د هغه یو خپه د عبد شمس د سر سره پیوسته وه، د جدا کولو په کوشش کښې دواړو اندامونو (سر او خپه) نه وینه روانه شوه، هغه وخت خلكو دا غلط خیال کړو چې ددې دواړو په اولاد کښې به جنگونه وی او وړاندې هم دغه شان اوشوه لکه په یو سل درې دیرشمه ۱۳۳ هجری کښې د بنو العباس او د بنو امیه بن عبد شمس مینځ کښې څو جنگونه اوشو. (۲)

ددې نه علاوه زبیر بن بکار په "نسب" کښې لیکلې دی چې خلكو به هاشم او مطلب ته د بنائت او د زینت د وجې نه بدران او عبد شمس او نوفل ته ابهران وئیل په دې کښې ددې خبرې دلالت دي چې په دې دواړو کښې یو خاص قسم تعلق او محبت وو چې وروستو بیا د دوی په اولاد کښې هم جاری وو، ددې وجې نه چې هر کله قریشو اتفاق سره د بنو هاشم مقاطعة او کړه او په شعب ابی طالب کښې دوی پناه واخسته نو هغه وخت بنوالمطلب هم د بنو هاشم سره په شعب ابی طالب کښې داخل شو او بنو عبد شمس او بنو نوفل د قریشو سره د دوی په مقاطعة کونکو کښې شامل وو او په شعب ابی طالب کښې داخل نه شو. (۳)

دې وادې کښې چې د دواړو قبیلو کوم خلق داخل شو، په هغې کښې دواړه قسم خلق وو، مسلمانان او مشرکان، مسلمانان خو ددې وجې نه داخل شو چې د هغوی مرګ او ژوند د نبی کریم ﷺ سره وو نو د الله او د رسول ﷺ په اطاعت کښې دا خلق دغه ځانې کښې قید وو او کفار د قبائلی غیرت په بنیاد او د ابو طالب په اطاعت کښې دغه ځانې کښې قید شو. هم په دې باندې ابو طالب یو مشهوره قصیده وئیلې ده چې "لامیه" سره مشهوره ده، په دې

(۱) سيرة ابن هشام: ۱/۱۰۶، اولاد مناف وامهاتهم)۔

(۲) پورته حواله، وفتح الباری: ۶/۲۴۵، وعمدة القاری: ۱۵/۶۴)۔

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۶۴، وتاریخ ابن جریر: ۱/۵۰۴، ذکر نسب رسول الله ﷺ، ابن هاشم)۔

(۴) فتح الباری: ۶/۲۴۵، والکامل فی التاریخ: ۱/۵۵۴، نسب رسول الله ﷺ، و ذکر اخبار آباءه.....)۔

کښې هغوی د بنو نوفل او د بنو عبد شمس مذمت بیان کړې دي. دا قصیده په یوسل لس بیتونو باندې مشتمله ده. چې د هغې نه مونږ صرف څلور بیتونه لاندې ذکر کوو:

چړی الله عناهد شمس ونو فلا عقوبة شرما چل غیر آجل
بیزان قسط لایغیش شعیرة له شاهد من نفسه حق عادل
لقد سلفت أخلاق قوم تبدلوا بلی غلف قیهاً بنا والقیاطل
ودعن الصمیم من ذؤابة هاشم وآل قصی لی الخطوب الاوائل (۱)

د بیتونو ترجمه: ① الله تعالی دې زموږ له طرفه عبد شمس او نوفل ته خرابه بدله ورکړی، چې زړوی او غیر مؤخرو یی.

② داسې د عدل میزان سره، چې د یو اوربشې برابر مقدار هم پریښودی، په دې باندې هم د هغوی نه یو حق گو گواه وی.

③ د هغې قوم اخلاق خراب شو، چا چې مونږ پریخودو او بنو خلف بن جمع او غیاطل (بنو سہم) ئې خپل کړل.

④ مونږ د هاشم او د آل قصی د نسل خالص النسب خلق یو په اولنی تیر شوو حادثاتو کښې د تعلیق مقصد لکه څنگه چې تاسو او کتل دوی ټول په نسب کښې برابر دی، لیکن نبی کریم ﷺ بعضو ته څه ورکړل او بعضو ته ئې ورنه کړل، نو دا ددې خبرې دلیل دې چې د نزدې کسانو ته ورکول علت نه دې، هم په دې خبره باندې د خبرداری دپاره امام بخاری رحمه الله دا تعلیق ذکر کړې دې (۲).

د مذکورې تعلیق تخریج: د امام محمد بن اسحاق، د صاحب المغازی دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په خپل تاریخ کبیر و صغیر دواړو کښې د اسماعیل بن ابی اویس د طریق نه موصولاً نقل کړې دې (۳) ددې نه علاوه ابن جریر او زبیر بن بکار هم دا تعلیق ذکر کړې دې (۴).

⑧ باب: بَابُ مَنْ لَمْ يُخَيِّسِ الْأَسْلَابَ. وَمَنْ قَتَلَ قَتِيلًا

فَلَهُ سَلْبُهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُخَيِّسَ، وَحُكْمُ الْإِمَامِ فِيهِ.

لغوی او اصطلاحی اسلاب: اسلاب د سلب جمع ده، سلب د سین او د لام فتحې سره مصدر په معنی د مسلوب کښې دې، په دې کښې یو لغت د لام سکون سره هم دې. ددې معنی ده په

(۱) عمدة القاری: ۶۵/۱۵، ذکر اوله فی زاد المعاد: ۳۰/۳، فصل (السلام حمزة....)، وکامله فی سيرة ابن هشام: ۱۱۸/۱-۲۷۲، ۲۸۰. شعر ابی طالب فی استعطاف قریش، والروض الانف: ۱/۱۷۴-۱۷۹، فصل فی ذکر قصيدة لامية ابی طالب....

(۲) لامع الداری: ۳۱۱/۷.

(۳) فتح الباری: ۲۴۵/۶، و تغلیق التعلیق: ۴۷۹/۳، و التاريخ الكبير: ۴/۱، و التاريخ الصغير: ۶/۱.

(۴) عمدة القاری: ۶۴/۱۵، و تاریخ ابن جریر: ۵۰۴/۱.

زور سره اخستلې شوې ځکه چې سلبه معنی ده اخستل (۱).

اصطلاحاً مایوچد مع البحارب من ملهوس وغیره، عند الجمهور^۲، یعنی جنگجو سره چې کوم لباس او اسلحه وغیره وی نو په هغې باندې ددې اطلاق کیږي. د سلب په احکاماتو کښې ډیر تفصیلات دی چې هغه به مونږ ترتیب سره ذکر کوو.

تکلیفی حکم، د سلب مشروعیت، د امت د جمهورو فقهاء کرامو ^۳موقف او رائي داده چې یو مسلمان مجاهد چې د جنگ دوران کښې وړاندې شی او یو مشرک قتل کړي نو کوم مال و اسباب چې دغه مشرک سره وی، د هغې مستحق دا مسلمان مجاهد دي. په دې کښې هیڅ اختلاف نشته. البته په دې کښې د فقهاؤ اختلاف دي چې آیا ددې دپاره د امام اجازت هم ضروري دي یا نه؟

① نو د احنافو نه علاوه د نورو ټولو حضراتو، سوا د امام مالک نه، دا وائي چې ددې دپاره د امام د اجازت هیڅ ضرورت نشته، امام د سلب وضاحت او کړی یا اونه کړی. مجاهد به په هر حال کښې ددې مستحق او حقدار وی.

② حضرات حنفیه کثراشه سوادهم ددې دپاره د امام اجازت شرط گرځوی. مثلاً امام دا اوواني چې د غنیمت جمع کیدو نه مخکښې څوک یوکس قتل کړی فله سلبه (یعنی د هغه سازو سامان به دده دپاره وی، ورته په نورو صورتونو کښې به دا سلب هم د غنیمت حصه وی چې د مجاهدینو مینځ کښې به تقسیمېږي (۴).

امام طحاوی ^۵فرمائي: "أمر السلب موكول للامام فیری فیه رایه....." (۵)

⑥ د موالکو مذهب هم احنافو ته نژدې نژدې دي لیکن هغوی دا وائي چې د امام دپاره دا مناسب نه دی چې ابتداء کښې هغه دغه شان د څه خبرې شرط اولگوي، البته د جنگ ختمیدو نه پس څه داسې خبره کیدې شی، ددې وجې نه چې د مجاهد په نیت کښې فساد رانه شی. اصل کښې مالکیه سلب هم د نفل حصه گرځوي نو د نفل په سلسله کښې چې د هغوی کوم مذهب تیر شو هم هغه مذهب د هغوی په سلب کښې هم دي (۶).

د امامانو دلیلوونه

د جمهورو دلائل په دې سلسله کښې د جمهورو دلیل خو یو مشهور حدیث مبارک دي چې "من قتل قتیلًا، له علیه یینة، فله سلبه" (۷) او دویم دلیل د حضرت سعد بن ابی وقاص ^۸قول

(۱) فتح الباری: ۲۴۷/۶، وعمدة القاری: ۶۵/۱۵، والالوج: ۹/۱۸۵، والموسوعة: ۱۷۶/۲۵.

(۲) پورته حواله جات. ولسان العرب: ۳۱۷/۶، باب السین، مادة: سلب.

(۳) عمدة القاری: ۶۵/۱۵، وحاشیه ابن عابدین: ۳/۲۶۰، مطلب فی التفتیل، وفتح الباری: ۲۴۸/۶.

(۴) شرح معانی الآثار: ۱۴۶/۲، ۱۵۰، باب الرجل یقتل قتیلًا فی دار الحرب....

(۵) المنقی: ۱۹۱/۳، والالوج: ۱۹۴/۹، والشرح الکبیر للرد ۱۹۰/۲.

(۶) رواه البخاری فی الباب، واخرجه الجماعة. غیر النسائی. من حدیث.... [بقیه بر صفحه آنده...]

دې: "اللهم ارفعني رجلاً شديداً.....حق اُقتله وأخذ سلبه" ۱. استدلال وجه داده چې دا احاديث مطلق او عام دی، په دې کښې هيڅ قسم قيد نشته. ۲. د احنافو دليلونه د احنافو يو دليل د حضرت عوف بن مالک رضي الله عنه حديث دي، فرماني: "ان مدينا لا تاتهم بقتل علجاً، فاخذ خالد بعض سلبه، واعطاه بعضه، فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: لا تروء عليه يا خالد" ۳.

"يو معاون هم دوی سره سره لاړو او هغه يو بهادر کافر قتل کړو نو حضرت خالد بن ولید رضي الله عنه د سلب بعضي حصه په خپله کيځوده او باقي حصه يې دغه سړي ته ورکړه. ددې ذکر نبي کریم صلي الله عليه وسلم ته او کړې شو نو نبي صلي الله عليه وسلم او فرمايل، انې خالده: څه چې تا اخستلې دی نو هغه سړي ته يې مه واپس کوه"

دويم دليل د باب حديث دي، په کوم کښې چې د ابو جهل لعین د قتل قصه ذکر ده. په دې کښې نبي کریم صلي الله عليه وسلم سلب معاذ بن جموح رضي الله عنه ته ورکړې وو (۴).
درېم دليل د شير بن علقمه واقعه ده، فرماني:

"بارئهم رجلاً يوم القادسية يقتلته، واخذت سلبه، فأتيت به سعداً، فغلب سعد أصحابه، ثم قال: ان هذا

...بقية از حاشیه گذشته [ابی قتاده رضي الله عنه، انظر جامع الاصول وتعليقاته: ۲/۶۸۷-۶۸۸، وابن ماجه. كتاب الجهاد. باب المبارزة والسلب. رقم (۲۸۳۷)]

(۱) هو بعض حديث سعد بن ابي وقاص رضي الله عنه، اخرجه الحاكم، وكامله:

.....ان عبد الله بن جحش قال يوم احد: لا تاتي ندعوا لله؟ فخلوا في ناحية، فدعا سعد، فقال: يا رب، اذا لقينا القوم فلقيني رجلاً شديداً باسه، شديداً حرد، فاقاتله فيك، ويقاتلني، قم ارزقني عليه الظفر، حتى اقتله وأخذ سلبه. فقام عبدالله بن جحش، ثم قال: اللهم ارزقني غدا رجلاً شديداً حرد، شديداً باسه، اقاتله فيك ويقاتلني، ثم ياخذني: فيجعد انفي واذني، فاذا لقيتك غدا قلت: يا عبدالله، فيم جعد انفك واذنك؟ فاقول: فيك، وفي رسولك. فيقول: صدقت. قال سعد بن ابي وقاص: يا بني، كانت دعوة عبد الله بن جحش خيراً من دعوتي، لقد رايته آخر النهار وان اذنه وانفه لمعلقان في خيط. انظر: المستدرک: ۲/۸۶، كتاب الجهاد، رقم (۲۴۰۹)، واخرجه البيهقي ايضاً في الكبرى: ۵۰۲/۶. كتاب قسم الفء والغنيمة، باب السب للقاتل، رقم (۱۲۷۶۹).
(المعنى: ۱۸۹/۹)

(۲) په جنگ موته کښې چې کوم لښکر د مدد او تعاون دپاره راغلې وو، د هغې يو سړي مراد دي، مددې په معنی د مددگار. د مسلم شريف وغيره د روايت نه معلومېږي چې ددې سړي تعلق د بنو حمير سره وو. او گوري، مسلم، كتاب الجهاد والنير، باب استحقاق القاتل سلب القاتل، رقم (۴۵۷۰)، وسنن سعيد بن منصور: ۲/۲۶۰، رقم (۲۶۹۷).

(۳) هذا ملخص من حديث طويل، رواه ابو داود في كتاب الجهاد، باب في الامام يمنع القاتل السلب، رقم (۲۷۹۱)، وسعيد بن منصور في سننه: ۲/۲۶۰، كتاب الجهاد، باب النفل والسلب..... رقم (۲۶۹۷).

(۴) او گوري، حديث باب، رقم (۳۱۴۱)، ددې دليل سره متعلق خبرداري به وړاندې د حديث په تشریح کښې راشي.

سلب شریک، لهو غیر من اثنی عشر ألفاً، وَاِنْ قَدْ نَفَلْنَا اِيَّاهُ“ (۱)

د استدلال وجه دلته د استدلال وجه واضح ده. لکه په اولنی حدیث شریف کښې نبي کریم ﷺ ددې دواړو حضراتو مینځ کښې فیصله او فرمائیل او سلب ئې په دواړو کښې تقسیم کړو، که د امام اجازت شرط وو یا بس صرف قاتل مستحق وو نو ددې فیصلې ضرورت ولې پېښیدو؟

په دویم دلیل کښې راغلې دی چې نبي کریم ﷺ سلب معاذ بن جموح رضی الله عنه ته ورکړ او د نبي هم او فرمائیل چې “کلا کما قتله” دغه شان خو سلب ټولو ته ملاویدل پکار وو. لیک ۱۰۰ برخلاف سلب صرف معاذ بن الجموح رضی الله عنه ته ورکړې شو، ښکاره خبره ده چې نبي کریم ﷺ خپل اختیار استعمال کړې دي.

په دریم دلیل کښې حضرت سعد رضی الله عنه دا بیان فرمائی چې “وَاِنْ قَدْ نَفَلْنَا اِيَّاهُ” حالانکه دغه سلب د شبرحق دې نو ددې قول ضرورت ولې پېښ شو چې مونږ دا سلب ده ته د نفل په طور ورکړې دي؟ (۲)

د سلب مستحق څوک وی؟

① جمهور فقهاء په دې جزء کښې د فقهاؤ اختلاف دي، نو د جمهور وادامام اعظم ابوحنيفه. شافعی او احمد زحمهم الله په نزد د سلب مستحق هر هغه سړې کيدې شی چې د حصې مستحق وی یا د رضح مستحق وی، لکه غلام، ښځه، ماشوم، تاجر او ذمی ځکه چې په حدیث شریف کښې عموم دي “من قتل قتيلًا، له عليه يينة فله سلبه” (۳).

البته د شوافعو په نزد ذمی ددې حکم نه مستثنی دي، د هغوی په نزد ذمی اگرچه د امام په اجازت سره په جنگ کښې شریک شوې وی لیکن هغه د سلب مستحق نه شی کيدې. د اجازت نه بغير خو د ټولو اتفاق دي چې د هغه د سلب مستحق کيدې نه شی (۴).

② موالک او د مالکيه مذهب په دې سلسله کښې دا دي چې ددې سلب مستحق هغه کس وی چې صرف د سهم مستحق وی نو د هغوی په نزد ماشوم، ښځه او ذمی د سلب په مستحق کيدو کښې شامل نه دی البته که امام دوی ته اجازت ورکړی یا په دوی باندې جهاد فرض عين شی نو دوی به هم مستحق وی. ددې تفصيل نه معلومه شوه چې کوم کس د سهم مستحق نه وی او د رضح مستحق هم نه وی نو بالاتفاق په دې حکم کښې داخل نه دي (۵).

(۱) رواه سعيد في سننه: ۲/۲۵۸، في كتاب الجهاد باب النفل والسلب في الغزو..... رقم (۲۶۹۲)۔

(۲) المغني: ۹/۱۹۲، وايضا انظر البناية شرح الهداية: ۷/۱۸۱-۱۸۴، واعلاء السنن: ۱۲/۲۸۲۔

(۳) او گوړی، حدیث باب رقم (۳۱۴۲)، وسلم. كتاب الجهاد باب استحقات القاتل..... رقم (۴۵۶۸)۔

(۴) حاشیه ابن عابدين: ۳/۲۶۱، والمغني: ۹/۱۸۹، وفتح القدیر: ۵/۲۵۰، فصل في التنفيل، وسبل السلام شرح

بدع المرام: ۴/۵۲-۵۳۔

(۵) المغني: ۹/۱۹۱، والاوز: ۹/۱۸۵، والموسوعة: ۲۵/۱۷۸، وعمدة القاری: ۱۵/۶۹۔

خپل ځان په خطر ه کښې واچوی د سلب د مستحق کیدو دپاره چې کوم شرطونه دی نو په هغې کښې دا هم دې چې قاتل خپل ځان په خطر ه کښې واچوی او په دې حالت کښې مقتول قتل کړی او د مرگ سره لوبې کوی ورته بیا د سلب مستحق نه شی کیدي. مثلاً د صف نه غشی گزار کړی او هغې باندې یو کافر اولگي یا کافر په قلعه کښې بند وی او د یو مجاهد غشی دننه لاړ شی هغه کافر قتل کړی. (۸).

د مقتول د قتل کولو شرعی اجازت وی یو شرط دا هم دې چې کوم کافر قتلولې شی. نو د هغه قتل شرعاً جائز وی. ددې وجې نه ښځه، ماشوم، شیخ فانی، پاگل او د راهب وغیره قتلولو سره به څوک د سلب مستحق نه جوړیږي. ځکه چې ددې خلقو د قتل شرعاً ممانعت دې البته که په دې خلقو کښې یو کس په جنگ کښې شریک شو نو د داسې کس په قتلولو باندې به بیا د سلب مستحق وی ځکه چې د دوی قتل اوس جائز شو. (۹).

قتل نهې کړی یا یو شرط دا هم دې چې مقتول قتل کړی یا نهې د مقتول په حکم کښې کړی یعنی د هغه دومره قدرې وینه اوبهوی چې مسلمانان د هغه د شر نه محفوظ شی او هغه بالکل بې لاسو خپو کړی. مثلاً د هغه سترگې اوباسی. یا د هغه نظر ختم کړی یا د هغه خپي لاسونه کټ کړی. (۱۰).

د جنگ دوران کښې نهې قتل کړی: ددې نه علاوه یو شرط دا هم دې چې هغه وخت نهې قتل کړی چې کوم وخت جنگ جاری وی او مقتول په جنگ کښې مصروف وی که جنگ ختم شی او مشرکینو ته شکست اوشی. بیا یو مسلمان کافرانو پسې شی او په هغوی کښې یو کس قتل کړی نو دې به د سلب مستحق نه وی ځکه چې مشرکینو ته په شکست ملاویدو سره د هغوی شر هم ختم شوې دې. په دې کښې قیدی کافر، اوده وغیره هم داخل دی ځکه چې په دې صورت کښې قاتل خپل ځان په خطر ه کښې وانه چوو. (۱۱) دا د جمهورو مسلک دې البته په شافعيه کښې د ابو ثور او ابن المنذر وغیره رائي دا ده چې کافر لره قتل کړې شی نو دا قاتل به په هر صورت کښې د هغه د سلب مستحق وی ځکه چې د "من قتل قتیلًا فله سلبه" والا حدیث شریف عام دې. (۱۲).

ایا د سلب د مستحق کیدو دپاره گواهان ضروري دي؟ ① په دې باره کښې مشهورو اختلافی مسئلو کښې یو مسئله داده، جمهور فقهاء کرام ددې خبرې قائل دی چې د سلب د مستحق

(۸) المغنی: ۹/۲۹۰، والاوجز: ۹/۱۸۷، وللاستزاده انظر الموسوعة: ۲۵/۱۷۸-۱۷۹، وکتاب السیر الکبیر للشیخانی: ۲/۱۲۱، ابواب الانفال، مع شرحه للسر خسی)۔

(۹) الموسوعة: ۲۵/۱۷۹، والمغنی: ۹/۱۹۰، والاوجز: ۹/۱۸۶، ولدر المختار: ۳/۲۶۱)۔

(۱۰) الموسوعة: ۲۵/۱۷۹، والمغنی: ۹/۱۹۰، والاوجز: ۹/۱۸۷)۔

(۱۱) الموسوعة: ۲۵/۱۸۱، والمغنی: ۹/۱۹۱، والاوجز: ۹/۲۰۳)۔

(۱۲) بوزنه حواله جات، وفتح الباری: ۶/۲۴۹)۔

کېدو دپاره گواهان پيش کول ضروری دی، ترڅو چې قاتل گواهان پيش نه کړي چې قتل هم ده کړې دې نو دده د سلب د مستحق کېدو دعوی به مقبول نه وی ځکه چې په بعضو صحیح روایتونو کې د "له علیه بیینه" د الفاظو وضاحت موجود ده^(۱).

(۲) دویم طرفته د امام مالک او امام اوزاعی رحمهما الله مسلک دادې چې ددې دپاره د گواهانو پيش کولو هیڅ ضرورت نشته، د قاتل دومره وینا هم کافی ده چې اناقتلته. د دوی دلیل د حضرت ابوقتاده او د حضرت معاذ بن الجموح رضی الله عنهما حدیثونه دي، ذکرهما الامام فی هذا الباب چې په دې کې نبي کریم صلی الله علیه و آله د دوی نه څه گواهان او قسم وغیره طلب نه کړو. لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چې د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه نه د گواهي نه طلب کولو دعوی کول ددې وجې نه صحیح نه ده چې د واقدی په مغازی^(۲) کې نبي راغلي دي چې اوس بن خولی رضی الله عنه په دې موقع باندې گواهي ورکړې وه. او که بالفرض دا صحیح هم نه وي نو ممکنه ده چې نبي کریم صلی الله علیه و آله ته په بل څه ذریعه باندې دا خبره معلومه شوې وي چې قاتل هم ابوقتاده رضی الله عنه دي^(۳).

د گواهانو نه څه مراد دی؟ بیا هغه حضرات چې گواهان پيش کول ضروری گنري د هغوی په دې خبره کې اختلاف دي چې د بيېني (گواهان پيش کولو) نه څه مراد دي؟ نو بعضې حضرات خو د دوو کسانو گواهي ورکول شرط گرځوي، دا د امام احمد رحمته الله مذهب هم دي او بعضې نور حضرات وائي چې شهادة رجل وامرأتين او رجل ويمن هم کافی دي ځکه چې دعوی په مال کېنې ده. او بعضې نور حضرات په دې معامله کېنې شهادة رجل واحد هم کافی گنري ځکه چې نبي کریم صلی الله علیه و آله د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه په معامله کېنې د يو گواه گواهي قبوله کړې وه او د هغه نه قسم هم اخستلې شوې نه وو. ابن العتيه وائي چې په دې باره کېنې د اکثرو فقهاؤ هم دا قول دي^(۴).

(۱) فتح الباری: ۲۴۹/۶، والموسوعة: ۱۸۲/۲۵، وشرح الابی علی مسلم: ۶۳/۵، باب استحقاق القاتل سلب القتل، والمغنی: ۱۹۴/۵، ۱۹۵. کتاب الجهاد، فصل: لا تقبل دعوی القتل الا بیینه، رقم (۷۴۷۶).

(۲) د علامه واقدی په مغازی کېنې د حضرت ابوقتاده په حق کېنې په گواهي ورکونکو کېنې د دوو حضراتو نومونه راغلي دي، عبدالله بن أنیس او الاسود بن الخزاعي رضی الله عنهما په دې کېنې د حضرت اوس رضی الله عنه نوم مونږ ته ملاؤ نه شو، او گوري، کتاب المغازی للواقدي: ۹۰۸/۳، غزوة حنین، غالباً دلته د حافظ نه تسامح شوې ده، ځکه چې په اصابه کېنې هغوی په خپله د واقدی په حوالې سره د حضرت الاسود بن الخزاعي په باره کېنې لیکلې دي شهد لابی قتادة سلب يوم حنین والله اعلم، الاصابه: ۴۳، القسم الاول، رقم (۱۵۳).

(۳) فتح الباری: ۲۴۹، دغه شان او گوري، الموسوعة: ۱۸۲/۲۵.

(۴) پورته حواله جات، والمغنی: ۱۹۵/۹، واکمال الابی: ۶۳/۵، ومکمل اکمال المعلم المطبوع مع اکمال لابی: ۶۳، وسيل السلام: ۵۳/۴، کتاب الجهاد، رقم (۲۲)، والواجز: ۲۰۵/۹.

په سلب کښې به تخمیس جاری کیږي یا نه؟ دا یو بله مشهوره اختلافی مسئله ده.

① د شافعی له المشهور عندهم، حنابلہ، ابن المنذر او ابن جریر رحمہم الله وغیرہ مسلک دادې چې په سلب کښې به تخمیس نه جاری کیږي. مطلب دادې چې سلب به قاتل ته حواله کولې شی او ددې نه به خمس نه اخستلې کیږي. د دوی یو دلیل د حضرت عوف بن مالک او د حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہما حدیث دې چې، "ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قضي بالسلب لقاتل، ولم یغس السلب" (چې "نبی صلی اللہ علیہ وسلم قاتل ته د سلب ورکولو حکم جاری کړو او په هغې کښې نه خمس وانه خستلو". او دویم دلیل د حضرت عمر رضی اللہ عنہ قول دې، "انا کنا لا نغس السلب" (چې "موږ به په سلب کښې خمس نه ویستلو".

② په دې مسئله کښې دویم مذهب د امام اوزاعي او مکحول رحمہما الله دې چې په سلب کښې به هم خمس جاری کیږي ددې حضراتو دلیل د قرآن پاک آیت: «اعلموا انما غنمتم من شی فان الله خمسہ وللمسولین» دې ځکه چې دا آیت کریمه عام دې. نو ددې وجې نه په غنیمتونو کښې به مطلقاً تخمیس جاری کیږي هم دا مذهب د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما هم دې.

③ په دې مسئله کښې دریم مذهب د اسحاق بن راهویه دې، هغوی فرماني: "ان استکثر الامام السلب خمسہ، وذلک لیه" چې "که امام دا اووینی چې د سلب مقدار ډیر زیات دې نو تخمیس دې پکښې جاری کړي او ددې اختیار به امام ته وي".

د دوی دلیل د ابن سیرین رضی اللہ عنہ نه روایت شده حدیث دې چې حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ یو مرزبان د اهل فارس مذهبی مشر او فقیه، سره په بحرین کښې مبارزت او کړو. حضرت براء رضی اللہ عنہ هغه په نیزه او ووهلو، چې هغې سره د مرزبان ملا ماته شوه. حضرت براء رضی اللہ عنہ د هغه دواړه بنګړي واخستل او نور سامان هم، د ماسپڅین د مونځ نه پس دوی حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ ته راغلل او ټوله واقعه یې واوروله، نو حضرت ابو طلحه رضی اللہ عنہ او فرمائیل چې مخکښې به موږ په سلب کښې خمس نه اخستلو لیکن د براء چې کوم سلب دې نو دا معتدبه مال دې، ددې وجې نه به زه په دې کښې خمس اخلم، نو دا اولنې سلب وو چې په دې کښې تخمیس جاری

(١) صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب استحقاق، عاتل سلب القاتل، رقم (۴۵۷۱)، وسنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب فی السلب لخمس، رقم (۲۲۲۱)۔

(٢) التمهید: ۲۴۷/۲۳، حدیث ثامن وعشرون لیحیی بن سعید، والمصنف لابن ابی شیبہ: ۵۵۸/۱۷، کتاب السیر، من جعل السلب للقاتل، رقم (۳۳۷۶)۔

(٣) الانفال: (۴۱)۔

(٤) الموسوعة: ۱۸۳/۲۵، وعمدة القاری: ۶۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۷/۶۔

(٥) پورته حواله جات، والمغنی: ۱۹۲/۹، والاوزار: ۱۸۸/۹۔

شو. ددې سلب مقدار دیرش زره وو(۱).

⑤ په دې مسئله کښې څلورم مذهب د حنفیه او د مالکیه دي. ددې حضراتو په نزد سلب د نورو غنیمتونو په شان دي. دا د قاتل سره مختص نه دي بلکه قاتل او غیر قاتل ټول په دې کښې برابر دي. امام به سلب د نفل په طور باندې ورکوي. اوس د احنافو په نزد د تنفیل محل غنیمتونو لره دارالاسلام ته منتقل کولو نه مخکښې خو اربعة الاخماس دي او دارالاسلام ته د منتقل کولو نه پس خمس دي. او د مالکیه په نزد په هرحال کښې خمس دي او د امام په رايې باندې موقوف دي، که امام مناسب او گټور نو قاتل ته به ورکړي. ورنه نه دي ورکوي(۲)، که امر تفصیله فها قبل.

په سلب کښې به کوم کوم څیزونه ملاویري؟ په دې خبره کښې د فقهاؤ اتفاق دي چې قاتل نه د مقتول کوم سلب ملاویري نو په دې کښې به دا قاتل ددې څیزونو حقدار وي کپري، ټوپي، پگړي، موزي او خادر وغيره، يعنې د استعمال څیزونه. دغه شان اسلحه او د جنگ آلات، مثلاً ډهال، خود، نیزه، چارۍ، توره، لیندکي او غشي.

دغه شان د مقتول د سورلي زین او واگي وغيره(۳). ددې څیزونو نه علاوه د مقتول په نورو څیزونو کښې د امامانو اختلاف دي لکه د ائمه ثلثه په نزد د مقتول سورلي په سلب کښې داخلش ده، د امام اوزاعي او امام مکحول هم دا مذهب دي. د دوی دلیل هغه حدیث مددي دي کوم چې وړاندې تیر شو، په هغې کښې راغلې دي، "انه قتل علجا، فحازر سه وسلاحه".

او امام احمد رحمته الله سورلي د سلب نه خارج گڼي. هم دا قول د ابوبکر هم دي(۴) دا بحث د هغې سورلي په باره کښې دي کومه سورلي چې د مقتول په استعمال کښې وه لکه هغه سورلي چې د هغه په ځیمه کښې وي یا تختیدلې وي نو هغه بالاتفی په سلب کښې داخله نه ده(۵). ددې نه علاوه د مقتول تاج، بنگړي، گوتمه، طوق، پټکا، اگرچه د سرو زرو وي یا د

(۱) رواه سعيد في السنن: ۲/۲۶۳-۲۶۴. کتاب الجهاد، باب ما یخمس فی النفل، رقم (۲۷۰۸)، وابن عبد البر فی التمهید: ۲۳/۲۴۷. حدیث ثامن وعشرون لیحيى بن سعيد، وعبدالرزاق فی مصنفه: ۵/۱۵۸. کتاب الجهاد، باب السلب والمبارزة، رقم (۹۵۳۱).

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۶۵، والموسوعة: ۲۵/۱۸۳، لیکن د احنافو تحقیقي مذهب هغه دي کوم چې په فناوی هندیه کښې د المحيط په حوالي سره نقل کړي شوي دي، هغه دا دي چې که امام داسې اوواڼی من قتل قتیلاً فله السلب بعد الخمس نو په دې صورت کښې به په سلب کښې تخمیس جاری کیږي او که مطلقاً من قتل قتیلاً اوواڼی نو تخمیس به نه جاری کیږي الفتاوی الهندي: ۲/۲۱۸، الفصل الثالث فی التنفیل، من کتاب السیر.

(۳) البنایة مع الهدایة: ۷/۱۸۴، وفتح القدیر: ۵/۲۵۳، وحاشیة ابن عابدین: ۳/۲۶۴، والمغنی: ۹/۱۹۳، والاوجز: ۹/۱۹۰.

(۴) المغنی: ۹/۱۹۳، والاوجز: ۹/۱۹۰، والدر المختار: ۳/۲۶۴، والموسوعة: ۲۵/۱۸۴.

(۵) پورته حواله جات.

بل خه خبر وی. دغه شان میانئ د پیسو هغه تهیلئ کومه چې ملا سره ترلې شی او په دې کښې موجود پیسې. دا ټول خیزونه د انمه نلنه په نزد په سلب کښې داخل دی ځکه چې دا ټول خیزونه د حدیث شریف په عموم کښې داخل دی. یعنی "من قتل قتیلًا فله سلبه" دغه شان د براء بن مالک رضی الله عنه حدیث کوم چې اوس تر شو. هغې کښې هم د ښکړو او پټکي ذکر راغلي دي. او د مالکيه مذهب ددې خیزونو په باره که دا دې چې دا خیزونه په سلب کښې داخل نه دي. ځکه چې ددې خیزونو په ذریعې سره په جنگ خه مدد نه حاصلیږي. بیا د امام احمد په نزد مقتول لره بالکل بې لباسه کول هم جائز دی. هم دا قول د امام اوزاعی هم دې اوبن منذر او سفیان ثوري رحمهم الله دا ناخوښه گنړی. ځکه چې په دې کښې بدن ښکاره کیږي. او د امام احمد وغيره دلیل د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه په حدیث شریف کښې د نبی کریم صلی الله علیه و آله دا جمله مبارکه ده. "له سلبه اجمع" دغه شان حدیث "من قتل قتیلًا فله سلبه" هم د جمهورو د مذهب دپاره دلیل دي. ځکه چې په دې کښې هر خه داخلېږي. "وهذا يتناول جميعه" (۱)

خبرداري د سلب متعلق مزید معلوماتو دپاره او گورئ. اوجوالمسالك: ۱۸۳/۹_ ۲۰۶، کتاب الجهاد، باب ما جاء في السلب في النفل، والموسوعة الفقهية: ۱۷۶/۲۵_ ۱۸۳، واعلاء السنن: ۲۷۵/۱۲_ ۳۷۷، واحكام القرآن للمازني: ۷۹/۳_ ۷۲، مطلب في سلب القتيل، وفتح الباري: ۲۳۷/۶_ ۳۳۹، والله اعلم بالصواب. د سلب متعلق ددې ټولو تفصیلاتو نه پس اوس د باب سره متعلق بحثونه او گورئ. د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمته الله ددې ترجمة الباب په قائلولو سره د هغه مشهور اختلاف طرفته اشاره کړې ده کوم چې د سلب په تخمیس کښې دې چې ددې خمس به ویستلې شی یا نه؟ امام بخاری رحمته الله په دې مسئله کښې د جمهورو سره ملگري دي. د هغوی د مذهب ثابتولو دپاره ئې دا باب قائم کړې دي. (۲)

قوله: ومن قتل قتیلًا فله سلبه: او څوک چې چالره قتل کړی نو ددغه مقتول سلب به د قاتل وی.

دا د حضرت انس رضی الله عنه حدیث شریف یوه حصه ده، پوره حدیث شریف داسې دي "ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يومئذ: من قتل قتیلًا فله سلبه. فقتل أبو طلحة يومئذ عشرين

(۱) المفتی: ۱۹۳/۹. والمنقذی: ۱۹۱/۳. والوجز: ۱۹۵/۹. والموسوعة: ۱۸۴/۲۵.

(۲) حدیث سلمة اخرجه البخاری فی کتاب الجهاد، رقم (۳۰۵۱)، وانظر لتخریجه الكامل كشف الباری، کتاب الجهاد: ۴۵۸/۲.

(۳) المفتی: ۱۹۵/۹. وعمدة القاری: ۶۹/۱۵. والوجز: ۲۰۶/۹.

(۴) عمدة القاری: ۶۵/۱۵. وفتح الباری: ۲۴۷/۶.

رجلاً، فاعنوا سلامهم“^(۱) چې ”د غزوہ حنین په موقع باندې نبی کریم ﷺ ارشاد او فرمائیلو چې څوک چالره قتل کړي نو د هغه سلب به قاتل ته ملاوېږي نو په دغه ورځ حضرت ابو طلحه انصاری رضی اللہ عنہ شل کسان قتل کړل او د هغې ټولو سلب یې واخستلو“

قوله: من غیر ان یخمس: د سلب د تخمیس خمس جاری کیدو، نه بغیر دا جمله د امام بخاری رحمہ اللہ د تفقه، فقاہت، نه ده رحمہ اللہ غالباً هغوی د حضرت انس رضی اللہ عنہ مذكوره حدیث ذکر کولو سره ددې د عموم نه استدلال کړې دې چې په دې کنبې د سلب د تخمیس وغیرہ څه خبره نشته، دا حدیث شریف چونکه مطلق دي، ددې وجې نه به په سلب کنبې د تخمیس عمل نه وی والله اعلم

قوله: وحکم الامأمر فیه: او په دې کنبې د امام حکم. دا د آخری جزء ترجمه ده، حکم مرفوع او مجرور دواړو طریقو سره لوستلې شوې دي. د مرفوع کیدو په صورت کنبې به مطلب دا وی چې په سلب کنبې به د امام راتې چلېږي، هغه چې څنگه غواړي نو هغه شان حکم به لگولې شی، د امام په حکم باندې څوک هم اعتراض نه شی کولې. په دې صورت کنبې به دا مذهب د احنافو او د مالکیه تأیید شی چې د امام د حکم او د هغه د اجازت نه بغیر به څوک د سلب مستحق نه جوړېږي، گویا امام بخاری رحمہ اللہ په دې مسئله کنبې ددې حضراتو سره ملګري دي. او د مجرور کیدو په صورت کنبې به ددې مطلب دا شی چې د امام د فیصلې نه بغیر به هم قاتل د سلب مستحق وی، په دې صورت کنبې به مؤلف علیه الرحمة د امام شافعی او امام احمد رحمہما الله ملګري شی. مسئولې سره متعلق تفصیل د باب په شروع کنبې راغلې دي. بیا امام بخاری رحمہ اللہ په باب کنبې دوه احادیث نقل کړې دي:

(۱) رواه ابو داود. کتاب الجهاد. باب فی السلب يعطى القاتل. رقم (۲۷۱۸). والحاكم فی المستدرک: ۳/ ۳۹۷. کتاب معرفة الصحابة. مناقب ابی طلحة..... رقم (۵۵۰۵). وابن ابی شیبة فی مصنفه: ۲۰/ ۵۳۲. کتاب المغازی غزوة حنین وما جاء فيها. رقم (۳۸۱۵۴). و: ۲۰/ ۵۲۳. رقم (۲۸۱۴۳).
(۲) فتح الباری: ۶/ ۲۴۷. وقال العینی (۶۵/ ۱۵): من غیر ان یخمس“ لیس من لفظ الحدیث، وراود به ان السلب لا یخمس“.

۲۹۷۲ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ الْمَاجُشُونِ عَنْ صَالِحِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ بَيْنَا أَنَا وَأَقِفٌ فِي الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ فَظَهَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَشِمَالِي فَإِذَا أَنَا بِغُلَامَيْنِ مِنَ الْأَنْصَارِ حَدِيثُهُ أَسْنَانُهُمَا، تَمَنَّيْتُ أَنْ أَكُونَ بَيْنَ أَضْلَعِهِمَا، فَقَعَزَنِي أَحَدُهُمَا فَقَالَ يَا عَمْرُؤُ، هَلْ تَعْرِفُ أَهْلَ جَهَنَّمَ قُلْتُ نَعَمْ، مَا حَاجَتُكَ إِلَيْهِ يَا ابْنَ أَحَى قَالَ أَخْبَرْتُ أَنَّهُ يُسَبِّحُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَبِنٌ رَأَيْتُهُ لَا يُفَارِقُ سَوَادِي سَوَادَةً حَتَّى يَمُوتَ الْأَعْمَلُ مِنَّا. فَتَعَجَّبْتُ لِدَلِكِ، فَقَعَزَنِي الْآخَرُ فَقَالَ لِي يَمْلِكُهَا، فَلَمْ أَتَسَبَّبْ أَنْ تَنْظُرْتُ إِلَيَّ أَمْسَ جَهَنَّمَ يَجُولُ فِي النَّاسِ، قُلْتُ أَلَا إِنَّ هَذَا صَاحِبُكُمْمُ الَّذِي سَأَلْتُمَنِي. فَأَبْتَدَرَاهُ بِسِيفَيْنِهَا فَضَرَبَاهُ حَتَّى قَتَلَاهُ، ثُمَّ الْعَرَفَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَخْبَرَاهُ فَقَالَ «أَيُّكُمَا قَتَلَهُ». قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَا قَتَلْتُهُ. فَقَالَ «هَلْ مَسَحْتُمَا سِيفَيْكُمَا». قَالَ لَا. فَظَنَنْتُ فِي السِّيفَيْنِ فَقَالَ «كِلَاكُمَا قَتَلَهُ». سَلَبَهُ لِيُعَاذِ بَيْنَ عَمْرٍو بْنِ الْجُمُوحِ. وَكَانَا مَعَاذَ ابْنِ عَفْرَاءَ وَمَعَاذَ بَنِي عَمْرٍو بْنِ الْجُمُوحِ.

رجال الحديث

① مسدد: دا مسدد بن مسرهد رحمته الله دې. د دوى تذکره په کتاب الايمان، ”باب من الايمان ان يجب

لاخيه.....“ کښې تيره شوې ده.

② يوسف بن الماجشون: دا يوسف بن يعقوب الماجشون بن عبد الله بن ابي سلمه رحمته الله دې.

③ صالح بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف: دا د مشهور صحابي حضرت عبد الرحمن بن عوف نوسې صالح بن ابراهيم رحمته الله دې. (۱)

④ عن ابيه: د دې نه مراد ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف رحمته الله دې.

⑤ جده: د جده نه مراد مشهور صحابي حضرت عبد الرحمن بن عوف رحمته الله دې. (۲)

قوله: قال بينا أنا واقف في الصف يوم بدر..... په دې حديث شريف کښې د ابو جهل لعين د قتل واقعه ذکر کړې شوې ده، کومه چې په بدر کښې پيښه شوې وه. د دې تفصيل چونکه په مغازی کښې راغلې دې. د دې وجې نه دلته د دې دوباره ذکر کولو ضرورت

(۱) قوله: عن جده: الحديث، اخرجه البخاري ايضا، كتاب المغازی، باب قتل ابي جهل، رقم (۳۹۶۴)، و. اب (بلا ترجمه)، بعد باب فضل من شهد بدراً، رقم (۳۹۸۸)، و. مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب استحقاق القاتل سلب القيل، رقم (۴۵۶۹)۔

(۲) كشف الباری: ۲/۲۔

(۳) د دې دواړو د حالاتو دپاره اوگوري، كتاب الوكالة، باب اذا وكل المسلم حربيا في دار الحرب (....)۔

(۴) د دې دواړو د حالاتو دپاره اوگوري، كتاب الجنائز، باب الكفن من جميع المال)۔

نشتم^(۱) البته دلته به مونرد حدیث شریف دڅه الفاظو اود جملو وضاحت خامخا کوو.

فاذا انا بعلامین من الانصار حدیثه اُسنانها

نو ما او کتل چې زه د دوو انصاری هلكانو مینځ کښې یم، چې دواړه کم عمره وو.

”حدیثه اُسنانها“ دا شبه جمله صفت دې د ”غلامین“، ددې وجې نه مجرور هم دې او اُسنانها

مرفوع دې ځکه چې هغه د حدیثه فاعل دې^(۲) او ددې معنی ده کم عمری.

قوله: تَمَنَّتْ أَنْ أَكُونَ بَيْنَ أَضْلَعِ مِنْهُمَا: ما تمنا او کره چې کاش زه ددې دواړو نه

علاوه د یو طاقتور سړی په خوا کښې وې، چې د هغه نه ماته څه فائده وې.

د اُضلع لغوی او صرفی تحقیق: اُضلع: بفتح الهمزة، وسكون الضاد، وفتح اللام صیغه د اسم تفضیل

ده. ددې معنی ده ډیر زیات قوی او طاقتور، ددې مصدر الضلعة دې، ددې معنی ده قوت او

طاقت، دا د علامه عینی رحمته الله علیه تحقیق دې^(۳). او حافظ رحمته الله علیه دا هم الضلع جمع بنودلې

ده. ددې معنی ده پښتې، ددې نه علاوه حافظ دا هم فرمائیلې دی چې دا د اکثر روایت دې

او د علامه عینی ذکر کړې شوی تحقیق ته ئې په وړوئ وئیلو سره د ضعیف ګرځولو کوشش

کړې دې^(۴). لیکن راجع دلته د علامه عینی تحقیق دې، هم دا امام نووی هم ذکر کړې

دې^(۵) او علامه ابن الاثیر جزری رحمته الله علیه هم دا اختیار کړې دې^(۶)، ددې نه علاوه فهم ته ډیر

زیات نژدې هم دا تحقیق دې.

په اُضلع کښې د نسخو اختلاف: بیا په دې ځان پوهه کړئ چې د بخاری شریف اکثر روایانو

دا لفظ د ضاد معجمه سره اُضلع نقل کړې دې، لیکن د حموی په نسخه کښې اُصلح. په اصاح

المهملة والحاء المهملة راغلې دې^(۷) علامه ابن بطال رحمته الله علیه فرمائی چې دا اختلاف د مسدد له

طرفه دې کوم چې د بخاری شیخ دې، ورنه هم دا روایت د یوسف بن العاجشون نه ابراهیم بن

حمزه په طحاوی کښې^(۸)، موسی بن اسماعیل په ابن سنجر کښې او عفان په ابن ابی شیبې^(۹)

(۱) کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۰۸/۱۰۳.

(۲) عمدة القاری: ۶۶/۱۵، وفتح الباری: ۶/۲۴۸.

(۳) عمدة القاری: ۶۶/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۶/۲۴۸، البته په مقدمه کښې دوی هم د عینی تحقیق اختیار کړې دې، هدی الساری: ۲۲۷، فصل ض. ل. حرف الضاد المعجمة. الفصل الخامس.

(۵) شرح النووی علی مسلم: ۸۷/۲، کتاب الجهاد، باب استحقاق القاتل سلب القتل.

(۶) جامع الاصول: ۱۹۵/۸، والنهایة فی غریب الحديث والائثر: ۹۷/۳، باب الضامع اللام.

(۷) عمدة القاری: ۶۶/۱۵، وفتح الباری: ۶/۲۴۸.

(۸) شرح معانی الآثار: ۱۴۷/۲، کتاب السير، باب الرجل يقتل قتيلًا....

کښې هم روايت کړې دي. په دې ټولو کښې اضمه دي. او راجع روايت هم د اضمه ولا دي. ځکه چې د دريو حافظانو روايتونو په مقابله کښې د حافظ راوي روايت څه هم دي چې مرجوح به وي. علامه قريظي او قاضي عباس رحمهما الله هم د اضمه ولا روايت راجع ګرځولي دي. (۴)

قوله لا يفارق سوادى سواده: زه به هغه پريښېده.

دا کلام په دغه کم عمرو هلکانو کښې د يو هلک دي. سواد. بفتح السين سړى ته وائي. چونکه دلري نه دسړى په شان څيز په نظرتورښکاري. ددې وجې نه سړى ته سواد هم وائي. (۵)
قوله: حتى يموت الاعجل منا: تردې چې په مونږ کښې د چا مرګ زيات نږدې وي. هغه مړ شي.

بعضې حضراتو ونيلې دي چې الاعجل تحريف دي. اصل کښې دا الاعجز وو ليکن حافظ فرمائي چې په روايت کښې مذکور لفظ صحيح دي. (۶) ددې نه علاوه دا جمله د ملازمت لزوم نه کنايه ده او په دې معنى کښې کثير الاستعمال هم ده. مطلب دا دي چې ترڅو ما هغه قتل کړې نه وي. نو هغه به زه نه پريښېدم.

اوس ددې کم عمره صحابي د عقل کمال او ګورئ چې د جنگ په حالت کښې چرته چې د لويو لويو خلقو طاقت کار نه ورکوي. هلته هم د عقل لمن نه پريږدي او دا محتاطه جمله يې ارشاد او فرماييله. حالانکه د سختې غصې تقاضه خو دا وه چې داسې يې فرماييلې وې. "حق اقلته" ليکن انجام چونکه مجهول وو. ددې وجې نه يې حق يموت الاجل منا او فرمايل (۷)

قوله: فلم أنشب أن نظرت إلى أبي جهل يبول في الناس: لږ وخت تير شوې وو چې ما ابو جهل اوليده. چې د خلقو مينځ کښې يې چکر لګوو.

نشب نشوېا ونشهاد باب سمع نه دي ددې معنى نه اختل او د لم أنشب معنى ده لم ألث ولم ألتعلق بشئ غوره. (۸) د باب په روايت کښې "يجول" راغلې دي او د مسلم شريف په روايت

(۱) المصنف. لم اجد فيه رغم تنبهي. وانما اشار اليه الحافظان ابن حجر وابن بطال.

(۲) ابن بطال: ۵/ ۳۱۵، والمعمدة: ۱۵/ ۶۶، والفتح: ۲۴۸/ ۶، والنووي على مسلم: ۸۷/ ۲ (۸۸).

(۳) پورته حواله جات.

(۴) عمدة القاري: ۱۵/ ۶۶، المفهم لقرطبي: ۱۱/ ۷۵، باب اسحقاق القاتل سلب..... ومشارك الانوار: ۵۹/ ۲ (ض ل ع)

(۵) عمدة القاري: ۱۵/ ۶۶، وفتح الباري: ۲۴۹/ ۶.

(۶) فتح الباري: ۲۴۹/ ۶.

(۷) عمدة القاري: ۱۵/ ۶۶.

(۸) پورته حواله. وشرح النووي على مسلم: ۸۸/ ۲.

کنبی "یزول" راغلی دی. د دواړو یو معنی ده. مطلب دادې چې ابوجهل ډیر زیات پریستان وو او اخوا دیخوا گرځیده او په یو ځانې باندې نه حصاریده. (۱)

قوله: فابتدراه بسیقهما: نو دغه دواړو خپلې خپلې تورې اخستلو سره د ابوجهل طرفته تیزی اوکړه.

ابتدرو پادرد دواړو یو معنی ده. مطلب سبقت او جلدی کول دی. (۲). د مغازی په روایت کنبی "فشداعلیه مثل الصقرین" الفاظ راغلي دي. (۳). چې "دا دواړه هلکان په ابوجهل باندې د شکری په شان حمله آور شو".

قوله: فظفر فی السیفین، فقال: کلا کما قتله: نبی کریم ﷺ دواړو تورو ته په غور سره او کتل بیا نې افرمائیل چې تاسو دواړو هغه قتل کړي دي.

دلته دا خبره ده چې نبی کریم ﷺ دواړه تورې په غور او کتلې او ددې نه مخکې نې هم دا تیوس او کړو چې تاسو تورې صفا کړي خو نه دی، بیا نې افرمائیل چې تاسو دواړو قتل کړي دي. ددې ټولې کارگذاری مقصد څه وو؟

علامه مهلب رحمه الله فرماني چې ددې مقصد دا بنودل وو چې د سلب د مستحق کیدو دپاره اشخان شرط دي او په دې باره کنبی اشخان ته یو قسم امتیاز حاصل دي، هغه داسې چې نبی ﷺ ددې دواړو د تورو معائنه افرمائیله چې د تورو دواړو طرفونو ته وینه څومره قدرې لگیدلې ده او د ابوجهل په بدن کنبی کومه توره څومره قدرې ننوتلې ده. ددې وجې نه نې دا سوال هم اوکړو چې تورې مو صفا کړې خو نه دي؟ ځکه چې د صفا کولو په صورت کنبی به د داخیدو مقدار بدل شوې وو. (۴). بیا نبی کریم ﷺ افرمائیل چې "کلا کما قتله" ځکه چې نبی ﷺ اولیدل چې اشخان د یو کس فعل دي او دویم صحابی صرف په قتل کنبی شرکت کړې دي لیکن نبی ﷺ د هغوی د زړه ساتلو دپاره او د تسلی دپاره دا جمله ارشاد افرمائیله چې "کلا کما قتله" (۵).

قوله: سلبه لمعاذ بن عمرو بن الجموح: لیکن دده سلب د معاذ بن عمرو بن الجموح دي. مطلب دادې چې دواړه هلکان اگرچه په قتل کنبی شریک دي، لیکن اشخان چونکه د معاذ بن عمرو له طرفه دي. ددې وجې نه سلب هم د هغه حق دي، دې ځانې پورې خو خبره واضحه

(۱) صحیح مسلم. کتاب الجهاد والسير. باب استحقاق القاتل سلب..... رقم (۴۵۶۹).

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۶۶.

(۳) پورته حواله.

(۴) صحیح بخاری. کتاب المغازی. باب (بلا ترجمة). رقم (۳۹۸۸).

(۵) پورته حواله. شرح ابن بطلال: ۳۱۲/۵. وفتح الباری: ۲۴۸/۶. وعمدة القاری: ۱۵/۶۶.

(۶) شرح ابن بطلال: ۳۱۲/۵. وعمدة القاری: ۱۵/۶۶-۶۷.

دې ددې نه پس ددې جملو ته احنافو او مالکيه دا استدلال کړې دې چې د مقتول په قتل کولو سره قاتل د سلب مستحق نه جوړېږي. بلکه د امام په ورکړې سره هغه ددې مستحق جوړېږي ورته نبي ﷺ به سلب په دوی دواړو باندې تقسیم کړې وو. یو لږه محروم ساتلو سره به نې دویم نه نه ورکړو. ددې نه معلومه شوه چې په دې معاملاتو کېنې امام ته اختیار دي. قاله الطحاوی رحمه الله (۱) لیکن دا استدلال کمزوري دې ځکه چې دا خبره خو ټول مني چې د سلب مستحق مشخنی او نبي ﷺ چې د تورو کومه معائنه فرمایلي وه نو د هغې مقصد هم دا وو چې دا اوکتلې شی چې د اثخان د کوم کس په توري سره شوې دي. په دې بنیاد باندې سلب معاذ بن عمرو ته ورکړي شو.

دې جز، سره متعلق د احنافو دلیلونه د باب په ابتداء کېنې راغلي دي.

لبته ددې حدیث په یو بل طریق. کوم چې امام ابو داؤد (۲) او امام احمد (۳) وغیره نقل کړې دي. د هغې نه په مذکور ه جز، باندې استدلال کیدې شی. په دغه طریق کېنې راغلي دي چې نبي کریم ﷺ د ابو جهل توره حضرت عبدالله بن مسعود (رضی الله عنه) ته ورکړې وه حالانکه هغه مشخن هم نه وو. اصل حق د معاذ بن عمرو وو ځکه چې هغه مشخن وو نو د ابو جهل توره حضرت عبدالله بن مسعود (رضی الله عنه) ته ورکول ددې خبرې دلیل دې چې سلب څه شرعی حق (۴) نه دي بلکه قاتل که ددې مستحق جوړېږي نو د نقل په طور سره ددې حقدار گرځي والله اعلم بالصواب

قوله: وکانا معاذ بن عفراء، ومعاذ بن عمرو بن الجموح: او هغه دواړه کم عمره هلکان معاذ بن عفراء او معاذ بن عمرو بن الجموح (رضی الله عنه) وو.

دواړو ځایونو کېنې کلمه د معاذ منصوب ده، ځکه چې دا د کان خبر دي.

معاذ بن عفراء: دا حضرت معاذ بن الحارث بن رفاعه بن سواد الانصاري (رضی الله عنه) دي. د دوی د خپلې مورې بی عفراء بفتح العين وسکون الفاء بنت عبید بن ثعلبه په حوالې سره مشهور دی (۵) بدر، احد او نورو ټولو غزواتو کېنې د نبي کریم ﷺ سره ملگرې وو (۶)

د حضرت معاذ (رضی الله عنه) یو فضیلت دا هم دي چې دوی د انصارو نه دي، چاچې د عقبه اولی د بیعت دوران کېنې په مکه مکرمه کېنې اسلام قبول کړو، د راجع قول مطابق دا شپږ

(۱) شرح ابن بطلان: ۳۱۲/۵، وشرح معانی الآثار: ۱۴۷/۲-۱۴۸، کتاب السير، باب الرجل یقتل....

(۲) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب من اجاز علی جریح مشخن..... رقم (۲۷۲۲).

(۳) فی مسنده: ۴۴۴/۱، مسند عبدالله بن مسعود، رقم (۴۲۴۶)، واین ابی شیبه فی مصنفه: ۵۶۰/۱۷، کتاب السير.

(۴) باب من جعل السلب للقاتل، رقم (۳۳۷۶۵) و: ۳۲۴/۲۰، رقم (۳۷۸۵۲)، کتاب المغازی، غزوة بدر الکبری..

(۵) سلب د شریعت حق دي یا د امام په دي باندې به د باب په آخره کېنې انشاء الله بحث راځي..

(۶) د دوی په نسب کېنې نور قولونه هم دي. اوگوری تهذیب الکمال: ۱۱۵/۲۸.

(۷) پورته حواله، وعمدة القاری: ۶۷/۱۵، والاصابة: ۴۲۸/۳.

(۸) پورته حواله جات..

انصاری صحابه کرام رضی اللہ عنہ و رضی اللہ عنہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د حضرت معاذ بن عفراء او حضرت معمر بن الحارث رضی اللہ عنہ مینخ کنی و رورولی قائمه کړې وه رضی اللہ عنہ امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ د دوی یو روایت "صلاة بعد العصر حق تغرب الشمس...." ذکر کړې دې رضی اللہ عنہ باقی پنځو امامانو سره د دوی خه روایت نشته. د دوی په وفات کنی اختلاف دې چې کله اوشو او چرته اوشو؟
د راجح قول مطابق د دوی انتقال د حضرت علی رضی اللہ عنہ په زمانه خلافت کنی شوې دې رضی اللہ عنہ رض الله عنه وارضاه.

معاذ بن عمرو بن الجموح: دا معاذ بن عمرو بن الجموح بن زید بن حرام انصاری خزرجی سلمی رضی اللہ عنہ دې رضی اللہ عنہ دوی هم په بیعت عقبه کنی شریک شوې دی. بدری صحابی دې رضی اللہ عنہ کمال حدیث الباب.

دوی د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوی او د دوی نه روایت کوونکې صرف حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ دې رضی اللہ عنہ.

د علامه ذهبی رحمۃ اللہ علیہ مطابق د دوی انتقال د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ په زمانه کنی شوې دې او د ابن اسحاق مطابق په خلافت عثمانی کنی شوې دې رضی اللہ عنہ. والله اعلم. رضی الله عنه وارضاه.
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ د حدیث مطابقت په دې معنی کنی دې چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د ابو جهل په سلب کنی خمس نه وو جاری کړې رضی اللہ عنہ.

قوله: قال محمد: سمع يوسف صالحاً، وإبراهيم أباه: [٢٤٦٢، ٣٤٣٧]
محمد وائی: يوسف د صالح نه اوریدلې دی او د هغوی پلار د حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ

(^١) تهذيب الكمال: ١١٦/٢٨، والاصابة: ٤٢٨/٣ _

(^٢) تهذيب الكمال: ١١٦/٢٨، والاستيعاب بهامش الاصابة: ٣/٣٦٤ _

(^٣) سنن النسائي الكبرى: ١/١٥٥، كتاب الصلاة الاولى، باب النهي عن الصلاة بعد العصر، رقم (٣٨١)، والحديث اخرجه ايضا ابن ابي عاصم في الاحاد والمثنائ: ٣٩١، رقم (٥٥٥)، وابن ابي شعبة، رقم (٧٣٩٩)، وابو داود الطيالسي، رقم (١٢٢٦)، وغيرهم من الامة، انظر للاستزادة تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف لابن ابي شعبة: ١٠٨/٥، رقم (٧٣٩٩) _

(^٤) تهذيب الكمال: ١١٥/٢٨، والعمدة: ١٥/٦٧، والاصابة: ٣/٤٢٨، وتهذيب التهذيب: ١٠/١٨٨ _

(^٥) عمدة القاري: ١٥/٦٧، والاصابة: ٣/٤٢٩، والاستيعاب بهامش الاصابة: ٣/٣٦١ _

(^٦) بورته حواله جات، وسير اعلام النبلاء: ١/٢٤٩ _

(^٧) سير اعلام النبلاء: ١/٢٥٠ _

(^٨) سير اعلام النبلاء: ١/٢٥٠ _ ٢٥١، ولاستيعاب بهامش الاصابة: ٣/٣٦٣ _

(^٩) عمدة القاري: ١٥/٦٦ _

نه اوریدلې دی

د مذکورہ جملې مطلب د محمد نه مراد په خپله امام بخاری رحمہ اللہ دي او د يوسف نه مراد ابن ماجشون، د صالح نه مراد ابن ابراهيم او د ابراهيم نه مراد ابن عبد الرحمن بن عوف رحمہ اللہ او د اب نه مراد حضرت عبد الرحمن بن عوف رحمہ اللہ دي او ددې ټولو اوریدل ترتیب سره ثابت دي. ددې نه علاوه دا جمله صرف د ابوذر او د ابو الوقت په نسخه کښې موندلې کیږي.

د مذکورہ جملې مقصد بعضې حضراتو د باب حدیث ته منقطع وئیلې دي. هغوی دا وائی چې د يوسف بن ماجشون او د صالح بن ابراهيم مینځ کښې یو راوی عبد الواحد بن ابی عون ساقط دي حالانکه د هغه ذکر ضروري دي. ددې وجې نه دا روایت منقطع دي. متصل نه دي اصل کښې هم دا روایت امام بزار هم په خپل مسند کښې ذکر کړې دي او سند هم دا د بخاری والا دي لیکن په هغې کښې عبد الواحد بن ابی عون هم دي. پوره سند او گورنۍ نو خبره به آسانه شی امام بزار په خپل روایت کښې فرمائی:

”حدثنا محمد بن عبد الملك القرشي وعلي بن مسلم قالا: حدثنا يوسف بن أبي سلمة.....، حدثنا عبد الواحد بن أبي عون، حدثني صالح بن إبراهيم.....، قال: بيننا....“

ددې روایت د نقل کولو نه پس امام بزار دا هم فرمایلې دي: ”وهذا الحديث لانه لم يروى عن عبد الرحمن بن عوف، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا من هذا الوجه بهذا الاستاد....“

بنکاره خبره ده چې اوس خبره سخته شوه چې بزار یوځه وائی او امام بخاری بل ځه وائی ددې اشکال او گرانوالی ختمولو دپاره امام بخاری دا پورتنی جمله ارشاد او فرمایلې چې عبد الواحد بن ابی عون اگرچه زما په سند کښې نشته لیکن په دې سره د حدیث په اتصال باندې څه فرق نه پریوځي، ددې وجه هم داده چې د يوسف سماع د صالح نه ثابت ده او د ابراهيم سماع هم د خپل پلار عبد الرحمن بن عوف رحمہ اللہ نه ثابت ده، ددې وجې نه په دې کښې څه باک نشته او حدیث متصل دي نه چې منقطع (والله اعلم دویم حدیث د حضرت ابو قتاده رضی اللہ عنہ دي).

٢٩٧٣: (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَفْلَحَ عَنْ أَبِي مُعْمَدٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَامَ حُنَيْنٍ، فَلَمَّا التَقَيْنَا كَانَتْ لِلْمُسْلِمِينَ جَوْلَةٌ، فَأُيْتُ رَجُلًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ عَلَا رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَاسْتَدْرَكَ حَتَّى أَتَيْتُهُ مِنْ وَرَائِهِ حَتَّى ضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ

(١) عمدة القاري: ٦٧/١٥

(٢) مسند الامام البزار: ٣: ٢٢٥، باب ما روى سعد بن ابراهيم..... رقم (١٠١٣)، وعمدة القاري: ١٥/٦٨ وارشاد

الساري: ٢٢١/٥، فتح الباري: ٢٤٩/٦

(٣) قوله: عن أبي قتادة.....: الحديث، مر تخريجه في كتاب البيوع، باب بيع السلاح في الفتنة....

عَلَى حَبْلِ عَاتِقِهِ، فَأَقْبَلَ عَلَى فَضْمَتِي فَهَمَّةٌ وَجَدْتُ مِنْهَا رِيحَ الْمَوْتِ، ثُمَّ أَذْرَكُهُ الْمَوْتَ فَأُرْسَلَنِي، فَلَجِئْتُ عُمَرَيْنِ الْخَطَّابِ فَقُلْتُ مَا بَأَلُ النَّاسِ قَالَ أَمَرَ اللَّهُ، ثُمَّ ارْتَأَى النَّاسَ رَجَعُوا وَجَلَسَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلْبُهُ». فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُنِي ثُمَّ جَلَسْتُ ثُمَّ قَالَ «مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلْبُهُ» فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُنِي ثُمَّ جَلَسْتُ، ثُمَّ قَالَ الثَّالِثَةُ مِثْلُهُ فَقَالَ رَجُلٌ صَدَقَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَسَلْبُهُ عِنْدِي فَأَرْضِيهِ عَنِّي. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَا هَذَا اللَّهُ إِذَا يَعْبُدُ إِلَى أَسَدٍ مِنْ أَسَدِ اللَّهِ يُقَاتِلُ عَنِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُعْطِيكَ سَلْبَهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «صَدَقَ» فَأَعْطَاهُ قَبِيعَتِ الدِّزْعِ، فَأَبْتَعْتُ بِهِ خَمْرًا فَبِئْسَ سَلْمَةً، فَإِنَّهُ لِأَوَّلِ مَا لِي تَأْتَلَتْهُ فِي الْإِسْلَامِ. (ار. ۱۹۹۴)

رجال الحديث

- ① عبدالله بن مسلمه دا عبدالله بن مسلمه رضي الله عنه دې - د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب من الدين القرار من الفتن" کښې تير شوې دي.
 - ② مالک دا امام دارالهجرة مالک بن انس رضي الله عنه دې د دوی تذکره د بدم الوسی په "الحديث الثان" کښې تيره شوې ده.
 - ③ يحيى بن سعيد دا يحيى بن سعيد انصارى رضي الله عنه دې د دوی حالات د بدم الوسی په "الحديث الاول" کښې تير شوې دي [کشف الباری: ۱/۳۳۸، و: ۲/۳۲۱، باب صوم رمضان احتساباً...].
 - ④ ابن افلح دا عمر بن کثیر بن افلح منسوب الی حده رضي الله عنه.
 - ⑤ ابی محمد دا ابو محمد نافع دې چې د حضرت ابو قتاده رضي الله عنه مولى دې.
 - ⑥ ابو قتاده دا مشهور صحابی حضرت ابو قتاده الحارث بن ربیع الانصارى رضي الله عنه دې.
- د حديث مبارک ترجمه حضرت ابو قتاده رضي الله عنه فرماني چې مونږ د حنين په کال ۸ هجري کښې نبي کریم صلي الله عليه وسلم سره د حنين طرفته اووتلو، چې کله زمونږ مخامخ کيدل د دشمن سره اوشو نو مسلمانانو ته په شروع کښې، ناکامی اوشوه ما اوکتل چې يو مشرک په يو مسلمان باندې غالب راغلي دې نو زه راواپس شوم او د هغه د خټ رگ مې په توره اووهلو

(کشف الباری: ۲/۸۰) _

(کشف الباری: ۱/۲۹۰، و: ۲/۸۰) _

(د دوی د حالاتو دپاره اوگوری. کتاب البيوع. باب بيع السلاح فی الفتنة وغيرها) _

(د دوی د حالاتو دپاره اوگوری. کتاب جزاء الصيد. باب لا یعین المحرم الحلال....) _

(د دوی د حالاتو دپاره اوگوری. کتاب الوضوء. باب النهی عن الاستنجاء باليمين) _

نو هغه زما طرفته متوجه شو او دومره زور ئې راته راکړو چې ما ته د مرگ بونی محسوس شو. بیا هغه مړ شو او زه ئې هم پریخوډم!

ددې نه پس زه حضرت عمر رضی الله عنه سره ملاؤ شوم، او د هغوی نه مې تېوس او کړو چې، د خلقو څه او شو! هغوی او فرمائیل چې دا د الله تعالی فیصله وه، کومه چې پوره شوه، ددې نه پس مسلمانان دوباره راوایس شول او فتح ئې حاصله کړه، بیا نبی صلی الله علیه و آله تشریف فرما شو او اعلان ئې اوکړو چې، "من قتل قتیلًا، له علیه یینه، فله سلبه".

ددې اعلان په اوریدو سره، زه اودریدم او ما اووئیل چې زما دپاره به څوک گواهی ورکړی! بیا کیناستم نبی صلی الله علیه و آله بیان اعلان اوکړو نو زه بیا اودریدم. دریم ځل نبی صلی الله علیه و آله اعلان اوکړو نو یو سړی اووئیل، یا رسول الله! دې رښتیا وائی او دده سلب ما سره دې. لیکن تاسو دوی زما په حق کښې راضی کړئ (چې دې ئې هم ماسره پریږدی).

ددې سړی دې خبرې اوریدو سره، حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه او فرمائیل، نه. د الله قسم! د الله تعالی په زمره کښې چې یو زمرې د الله تعالی او د هغه د رسول له طرفه قتال کوی، نبی صلی الله علیه و آله به هیڅکله دا خوښه نه کړی چې د هغه سلب تاسو ته درکړی نبی صلی الله علیه و آله د حضرت صدیق اکبر تصدیق او فرمائیل او سلب ئې ابوقتاده ته ورکړو ابوقتاده وائی چې ما په هغې سلب باندې چې زړه وه، په قبیلې بنی سلمه کښې یو باغ واخستو د اسلام قبلوگو نه پس دا د ټولو نه اول مال وو چې ما ذخیره کړو ددې حدیث تشریح په کتاب المغازی کښې د غزوه حنین لاندې راغلې ده.

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دې چې حضرت ابوقتاده رضی الله عنه ته کوم سلب ورکړې شو په هغې کښې خمس نه وو جاري کړې شوې.

سلب شرعی حق دې یا د امامت حق؟ د باب په شروع کښې دا مسئله تیره شوې ده چې قاتل د مقتول د سلب حقدار وی او دا چې ددې دپاره د امام اجازت شرط دې یا نه؟

ددې مسئلې د نور وضاحت دپاره مونږ د ابن قیم رحمته الله علیه د کلام خلاصه نقل کوو، فرمائی چې په غزوه حنین کښې نبی کریم صلی الله علیه و آله دا جمله هم ارشاد فرمائیلې وه، "من قتل قتیلًا، له علیه یینه، فله سلبه" اوس د فقهاؤ اختلاف شو چې د سلب د مستحق کیدو بنیاد شریعت دې یا شرط، یعنی چې امام شرط اولگوی او اجازت ورکړی؟

① امام شافعی او احمد خو د شریعت د حق کیدو قائل دی

② امام مالک او امام ابوحنیفه د شرط قائل دی

اوس د اختلاف ماخذ څه دې او د فقهاؤ اختلاف په کوم بنیاد باندې دې؟

ماخذ او بنیاد دا دې چې د نبی ﷺ مختلف حیثیتونه دی. نبی ﷺ مبارک امام هم دې او حاکم هم دې. مفتی هم دې او رسول هم دې اوس نبی ﷺ بعضې خبرې د رسالت د منصب لائق ارشاد فرمائی نو هغه عام شریعت جوړ شی او د هغې اطلاق په ټولو باندې وی بعضې خبره د افتاء د منصب مناسب ارشاد او فرمائی. ددې واضح مثال د حضرت هند بنت عتبه چې د ابوسفیان رضی الله عنه بی بی ده، مسئله ده. دا بی بی نبی ﷺ ته راغله او د خپل خاوند د بخل او په نان نفقه کنبې نې د تنگۍ کولو شکایت او کړو نو نبی ﷺ او فرمائیل. "خذ ما یکفیک، و ولدک بالمعروف" دا فتوی ده. حکم او فیصله نه ده. ورنه نبی ﷺ به مدعی علیه هم طلب کړې وو. د دعوي د جواب ذکر کولو حکم به نې فرمائیلې وو او حضرت هند رضی الله عنه به نې گواهان هم طلب کړې وو

کله به څه خبره نبی ﷺ د امامت د منصب شایان شان فرمائیله، چې په هغې کنبې به د امت د هغه وخت. د هغه ځانې او د هغه کیفیت او د حالت کتلو سره فیصله فرمائیله. بیا به وروستو امامانو هم ددې رعایت ساتلو، د هغه مصلحت پیش نظر، کوم باندې چی به نبی ﷺ د زمانې مکان یا د حالت په اعتبار سره تلو. ددې ځانې نه د فقهاؤ اختلاف پیدا کیږی. ددې ډیر مثالونه دی، چې په هغې کنبې یو مثال د "من قتل قتیلًا...." دې

اوس دا ارشاد کوم قسم کنبې داخل دې. په دې کنبې د امت د فقهاؤ اختلاف دې. نو هغه حضرات کوم چې ددې خبرې قائل دی چې دا ارشاد د امامت د منصب مطابق وو نو د هغوی په نزد دا حکم د امام سره متعلق دې او د امام په اجازت سره مشروط دې. او کوم حضرات چې ددې خبرې قائل دی چې دا ارشاد د رسالت او د نبوت د منصب شایان شان وو نو د هغوی په نزد دا د شریعت حکم دې چې څوک قاتل هم وی نو هغه به د مقتول د سلب مستحق وی. خواه د امام اجازت وی یا نه.

ابن قیم رحمه الله فرمائی:

"و فی هذه الغزوة انه قال: "من قتل قتیلًا، له علیه یبنة، فله سلبه" (۱). و قوله فی غزوة أخرى قبلها، فاعتلّف الفقهاء، هل هذا السلب مستحق بالشّرع، أو بالشّرع؟ علی قولین، هما روايتان عن أحمد. أحدهما: أنه له بالشّرع، شرطه الامام أو لم یشرطه، وهو قول الشافعی. والثاني: أنه لا يستحق إلا بشرط الامام، وهو قول أبي حنيفة.

وقال مالك رحمه الله: لا يستحق إلا بشرط الامام بعد القتال، فلو قتل قبله، لم يجوز، قال مالك: ولم يبلغني أن النبي صلى الله عليه وسلم قال ذلك إلا يوم حنين، وإنما نقل النبي صلى الله عليه وسلم بعد أن برد القتال. وماخذ النزاع أن النبي صلى الله عليه وسلم كان هو الامام، والحاكم، والمحقق، وهو الرسول، فقد يقول الحكم بمنصب الرسالة، فيكون شرعاً عاماً إلى يوم القيامة، كقوله: "من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد" (۲).

(۱) متفق عليه. مر تخريجه سابقاً.

(۲) أخرجه البخاري. كتاب الصلح، باب إذا اصطلحوا على صلح جور..... رقم (۲۶۹۷)..... [بقية بر صفة آتية.....]

وقوله: "من زرع في أرض قوم بغير اذهم فليس له حظ من الزرع شي وله نفقته" (١). وكعبه "بالشاهد، واليمين" (٢). وبالشفعة فيما لم يقسم" (٣).

وقد يقول بنصب الفتوى، كقوله لهند بنت عتبة امرأة أبي سفيان. وقد شكت اليه شح زوجها، وأنه لا يعطيها ما يكفيها: "عذري ما يكفيك وللدك بالمعروف" (٤)، فهذه فتيا لا حكم، اذ لم يدع باي سفيان، ولم يستل منه جواب الدعوى، ولا سلها البينة.

وقد يقوله بنصب الامامة، فيكون مصلحة للامة في ذلك الوقت، وذلك المكان، وعلى تلك الحال، فيلزم من بعده من الامة مراعاة ذلك على حسب المصلحة التي راعاها النبي صلى الله عليه وسلم زماناً ومكاناً وحالاً، ومن هاهنا تختلف الامة في كثير من المواضع التي فيها اثره صلى الله عليه وسلم، كقوله صلى الله عليه وسلم: "من قتل قتيلاً فله سلبه" هل قاله بنصب الامامة، فيكون حكمه متعلقاً بالامة، أو بنصب الرسالة والنبوة، فيكون شهاً عاماً؟ وكذلك قوله: "من احيا أرضاً ميتة فهي له" (٥) هل هو شرم عام لكل احد، اذن فيه الامام، أو لم ياذن أو هو راجع الى الامة، فلا يملك بالاحياء الا باذن الامام؟ على القولين، فالاول: للشافعي وأحمد في ظاهر مذهبهما.

والثاني: لابن حنيفة، وقرئ مالك بين الغلوات الواسعة، وما لا يتشام فيه الناس، وبين ما يقيم فيه التشام، فاعتبر اذن الامام في الثاني، دون الاول" (٦).

..

...بقية از حاشيه گذشته [و مسلم، كتاب الاقضية، باب نقض الاحكام الباطلة..... رقم (٤٤٩٢). (١٨). من حديث عائشة رضي الله عنها] _

(١) أخرجه احمد: ١٤١/٣، رقم (١٥٩١٥)، وابو داود (٣٤٠٣)، وابن ماجه (٣٤٦٦)، من حديث رافع خديج] _

(٢) أخرجه مسلم (٤٤٧٢)، في الاقضية: باب القضاء باليمين والشاهد من حديث ابن عباس] _

(٣) أخرجه البخاري، كتاب البيوع، باب بي الشريك..... رقم (٢٢١٣)، وكتاب الشفعة، باب الشفعة فيما لم يقسم..... رقم (٢٢٥٧)، وفي مواضع اخرى، مسلم، كتاب المساقاة، باب الشفعة، رقم (٤١٢٨)، وابو داود (٣٥١٤)، من حديث جابر بن عبدالله] _

(٤) أخرجه البخاري، كتاب البيوع، باب من أجرى امر امصار..... رقم (٢٢١١)، والنقعات: باب اذالم ينفق الرجل، فللمراة ان تاخذ بغير علمه، رقم (٥٣٦٤)، ومسلم (٤٤٧٧)، في الاقضية: باب قضية هند] _

(٥) رواه البخاري، في المزارعة: باب من احيا ارضا مواتاً، تعليقاً، ومالك في الموطأ موصولاً: ٧٤/٤، في الاقضية، باب القضاء في عمارة الموات، رقم (١٤٢٥)، عن ابن عمر رضي الله عنهما، ورواه غير واحد من الصحابة، انظر

جامع الاصول: ٣٤٧/١ _ ٣٥١، الكتاب السادس.....] _

(٦) زاد المعاد: ٤٨٩/٣ _ ٤٩١، فصل في ان من قتل قتيلاً فله سلبه] _

۱۹) باب: مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

يُعْطَى الْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبَهُمْ وَغَيْرَهُمْ مِنَ الْخُمْسِ وَنَحْوِهِ

د ترجمه الباب مقصد دلته امام بخاری رحمہ اللہ د مؤلفہ القلوب مسئلہ بیانوی. دغه شان دا چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خمس نہ مؤلفہ القلوب وغیرہ تہ ورکول نو خبرہ ہم هغه راغله چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ د غنیمتونو بہ معاملہ کنسې مکمل اختیار حاصل وو. چرته چې بہ نې مناسب گنلې نو خرج بہ نې ترې نہ کوو چې په دې کنسې مؤلفہ القلوب ہم داخل دی

قاضی اسماعیل فرمائی: ”فی إعطاء النبي صلى الله عليه وسلم للمؤلفة من الخمس دلالة على أن الخمس إلى الامام، يفعل فيه ما يرى من المصلحة“ (۱).

مؤلفہ القلوب چاته وئیلې کیږي؟ د مؤلفہ القلوب مختلف قسمونه دي:

① هغه خلق چې مسلمانان شوې خو وو لیکن اسلام د هغوی زړونو کنسې مضبوط شوې نه وو. راسخ شوې نه وو نبی صلی اللہ علیہ وسلم به دغه خلقو ته مال ورکوو، دې دپاره چې اسلام ددې خلقو په زړونو کنسې راسخ شی، ځکه چې قاعدہ ده چې ”الانسان عهد الاحسان“ (۲).

② دغه خلق خو کافر وو لیکن ددوی په باره کنسې دا توقع وه چې که دوی ځان ته نژدې کړي شی نو دوی به اسلام قبول کړي. دې خلقو ته به نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د زړه د رابنکلو دپاره مال ورکوو

③ هغه کفار وو د چا په باره کنسې چې دا خطر وه چې دوی به خپلو گاونډیانو مسلمانانو ته تکلیف ورکړي. نو د مصلحت د وجې نه به دوی ته هم مال ورکړې کیدو.

په ترجمه الباب کنسې د ”المؤلفة قلوبهم“ نه مخکنې دوه قسمونه او د ”وغيرهم“ نه آخری قسم مراد دي (۳).

دا راتې چې د غیرهم نه د مؤلفہ القلوب دریم قسم مراد دي، نو دا د بخاری د عام شارحینو راتې ده البته مؤلف رحمہ اللہ چې په ترجمه الباب کنسې کوم احادیث ذکر کړي دي، په هغې کنسې د حضرت عمر او د حضرت زبیر بن العوام رضی اللہ عنہما ذکر هم راغلي دي، دوی په دریم قسم کنسې شاملول بالکل ممکن نه دی. د دوی ایمانی کیفیت خو ښکاره او معلوم دي، پاتې لا دا خبره چې دوی په کافرانو کنسې داخل او گنلې شی. ددې وجې نه به دا وئیلې شی چې لفظ د

(۱) فتح الباری: ۶/۲۵۲.

(۲) اوگوری، الاعجاز والایجاز للعالمی: ۹۲/۱، والتشیل والمحاضرة له: ما یتمثل به من ذکر الانسان..... وفیات الوفيات: ۳/۱۵۳، ترجمه السراج الوراق، رقم (۳۷۹).

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۶۹، وفتح الباری: ۶/۲۵۲، واحکام القرآن للرازی: ۳/۱۵۹، البته ابن قدامه د مؤلفہ القلوب شپې قسمونه بیان کړي دي، دوه د کافرانو او څلور د مسلمانانو اوگوری، المغنی: ۳۲۸-۳۲۹، باب قسمة الفی..... المؤلفة قلوبهم..... فصل، رقم (۵۱۰۷).

و غیرهم عام دی. په دې کښې د مؤلفه القلوب نه علاوه ټول داخل دي. د دریم قسم کافران او ټول مسلمانان او دا به وئیلې شی چې دلته د حضور اکرم ﷺ هغه اختیار کلی بیانولې شی والله اعلم

“دنعوه” کښې ضمیر مجرور د الخمس طرفته راجع دي. “ای ودعو الخمس” ددې نه د خراج مال، جزیه او مال فی مراد دي. (۱)

د مؤلفه القلوب حصه اوس باقی ده یا نه؟ اوس سوال دادې چې د مؤلفه القلوب حصه باقی ده یا نه؟

د ائمه ثلثه په نزد د معتمد قول مطابق د مؤلفه القلوب حصه اوس هم په خه نه خه صورت کښې باقی ده، ساقطه نه ده.

ددې حضراتو یو قول د احتیاج او د ضرورت د قید سره هم مقید دي. یعنی د هغوی حصه ساقط شوې ده ځکه چې اسلام ته اوس قوت و طاقت اوشان وشوکت حاصل شوې دي لیکن که خه وخت د دوی د زړه د راتښکلو ضرورت پېښ شو نو دوی ته به حصه ورکولې شی. (۲)

د حنفیه قول دادې چې مؤلفه القلوب ته به حصه نه ملاوېږي ځکه چې د دوی د حصې په ساقط کیدلو باندې د صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع شوې ده. (۳) د احنافو دلیل د حضرت اقرع بن حابس او د عیینه بن حصن رضی الله عنهما واقعه ده.

لکه امام بیهقی وغیره روایت نقل کړې دي چې دا دواړه حضرات صدیق اکبر رضی الله عنه ته راغلل او د هغوی نه ئې تقاضه اوکړه، زمکه ئې او غوښتنه او یو خط ئې اولیکه. بیا دا دواړه حضرات عمر رضی الله عنه ته ورغلل چې هغوی هم په دې خط باندې خپله گواهی درج کړې حضرت عمر رضی الله عنه هغه خط واخسته، په هغې ئې لارې تهوک کړې او هغه ئې وران کړو. د وړانولو نه پس ئې اوشلوو. دا حضرات د غصې په حالت کښې حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه ته راغلل او وې وئیل: “ما درى، الخليفة انت ام عمر؟!” صدیق اکبر رضی الله عنه او فرمائیل: “هو انشاء الله”، خومره عجیبه جواب ئې ورکړو! (۴)

حضرت عمر رضی الله عنه هغوی ته فرمائیلې وو چې اسلام هغه زمانه کښې ذلیل وو، حضور ﷺ به ستاسو زړونه ساتل، اوس الله تعالی اسلام ته عزت ورکړې دي. لار شې خه مو چې خوښه وی هغه کړئ. اسلام اوس ستاسو نه بې پرواه دي، ددې وجې نه په اسلام باندې اوسیرئ. گنی نو ستاسو او زمونږ مینځ کښې به فیصله توره اوکړی. (۵)

(۱) عمدة القاری: ۶۹/۱۵، وفتح الباری: ۲۵۲/۶.

(۲) الموطاع الاوجز: ۹۰/۶، کتاب الزکاة، باب اخذ الصدقة ومن يجوز له اخذها، رقم (۲۹/۶۶).

(۳) فتح القدیر: ۲۰۱/۲، واحکام القرآن للرازی: ۱۶۱/۳، وفتح الملهم: ۱۳۳/۵.

(۴) سنن البیهقی الکبری: ۳۲/۷، کتاب قسم التصرفات، باب سقوط سهم المؤلفة قلوبهم..... رقم (۱۳۱۸۹).

واحکام القرآن للرازی: ۱۶۰/۳-۱۶۱.

دا د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه شان وو...
 حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه هم په دې مسئله کېنې د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه موافقت او کړو
 او په صحابه کرامو رضی الله عنهم کېنې چا هم په دې باندې رد اونه کړو. گویا دا د صحابه کرامو رضی الله عنهم
 یو قسم اجماع منعقد شوه. (۱)

ددې واقعي نه معلومه شوه چې دا اتهام الحکم باتهام علت د قبیل نه دې، لکه څنگه چې د
 رمضان مبارک ختمیدو سره د هغې حکم یعنی روژه هم ختمیږي. دغه شان ذل الاسلام هم
 دې، یعنی د مال ورکولو چې کوم علت وو د هغې ختمیدلو سره مؤلفه القلوب ته مال ورکول
 هم ختم شو. ورنه دوباره به د اسلام ذلیل کیدل لازم راشي. وڅایيږي.

دویم جواب دادې چې دلته د صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع شوې ده. د شیخینو موافقت شوې
 دي او دا اجماع ناسخه ده او مذکوره حکم منسوخ شو. (۲)

خبردایې ابن رشد په بدایة المجتهد کېنې د امام ابو حنیفه رحمه الله نه نقل کړې دي چې مؤلفه
 القلوب ته حصه ورکړې کیدې شي که چرته د امام په دې باندې رائي وي. (۳)
 لیکن عثمانی رحمه الله دا نقل غریب ګرځولې دي او فرمائي:

”لم أجدها في النقل عن أبي حنيفة، رحمه الله، في كتبنا إلى الآن، وليتثبت!“ (۴)

بهرحال په دې مسئله کېنې چې د احنافو کوم مسلک دې نو هغه څه د دلیل نه بغیر نه
 دي. (۵)

مؤلفه القلوب ته به د کوم ځانې نه ورکړې کیده؟ ددې نه پس په دې کېنې هم د امامانو
 اختلاف دي چې نبی کریم صلی الله علیه و آله به مؤلفه القلوب ته د کوم ځانې نه ورکوله؟

① د امام مالک او د یو جماعت خیال دادې چې هغوی ته به ئې د خمس نه ورکوله
 ② امام شافعی او د یو جماعت رائي داده چې دې خلقو ته به ئې د خمس الخمس نه
 ورکوله. (۶) د امام بخاری رحمه الله رائي هم د امام مالک رحمه الله رائي موافق ده کماور.

قوله: رواه عبد الله بن زيد، عن النبي صلى الله عليه وسلم: [زم: ۱۳]

دا خبره عبد الله بن زيد د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت کړې ده. عبد الله بن زيد بن عاصم انصاري.

(۱) احکام القرآن: ۱۶/۳، فتح الملهم: ۱۳۴/۵، وشرح النقاية: ۱/۳۸۵، الرکاة، مصارف الزکاة) _

(۲) شرح النقاية: ۱/۳۸۵، فتح الملهم: ۱۳۴/۵) _

(۳) بدایة المجتهد: ۱/۲۷۵، کتاب الزکاة، الفصل الاول فی عدد الاصناف..... السألة الثانية) _

(۴) فتح الملهم: ۱۳۴/۵) _

(۵) ددې مسئلې د نور وضاحت دپاره او ګوري، احکام القرآن: ۱۶۰/۳ _ ۱۶۱، مطلب: فی المؤلفه القلوب
 وفتح الملهم: ۱۳۳/۵ _ ۱۳۵، والموسوعة الفقهية: ۳۱۹/۲۳، و: ۱۳/۲۶) _

(۶) فتح الباری: ۲۵۲/۶، دغه شان او ګوري، کشف الباری، کتاب المغازی: ۵۵۳ _ ۵۵۴) _

ماری. مدنی رحمۃ اللہ علیہ مشہور صحابی دی.

د مذکورہ تعلیق مقصد مؤلف رحمۃ اللہ علیہ جی یہ ترجمہ الباب کنہی خیلہ کومہ دعوی ذکر کرے
دہ. نو ددی تعلیق مقصد د ہفتی تقویت دی جی ہم دا خیر د عبد اللہ بن زید نہ روایت دی جی
نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم بہ مؤلفۃ القلوب وغیرہ تہ د خمس وغیرہ نہ ورکولہ

د مذکورہ تعلیق تخریج بہ دی تعلیق کنہی امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ د حضرت عبد اللہ بن زید رحمۃ اللہ علیہ
ہفہ اور د حدیث شریف طرفتہ اشارہ کرے دہ کوم جی مؤلف بہ مغازی (کنہی د حنین د
فصی لاندی موصولاً ذکر کرے دی)، د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ نہ علاوہ امام مسلم رحمۃ اللہ علیہ ہم بہ
کتاب الزکوۃ کنہی دا حدیث موصولاً ذکر کرے دی).

ترجمہ الباب سرہ د تعلیق مناسبت د حضرت عبد اللہ بن زید رحمۃ اللہ علیہ د حدیث ابتدائی جملہ
دادی "لما فاء الله على رسوله صلى الله عليه وسلم يوم حنين، قسم في الناس في المولفة قلوبهم".

ہم بہ دی الفاظو کنہی ترجمہ الباب سرہ د تعلیق مطابقت دی خکہ جی بہ دی کنہی مؤلفۃ
القلوب تہ د ور کرے کیدو تذکرہ دہ)، ددی تعلیق نہ علاوہ امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ بہ باب کنہی
لس احادیث ذکر کرے دی. بہ ہفتی کنہی اولی حدیث د حضرت حکیم بن حزام رحمۃ اللہ علیہ دی

۲۹۷۴ (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةَ
بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّ حَكِيمَ بْنَ حِزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ لِي «يَا حَكِيمُ، إِنَّ هَذَا النَّاسَ خَصِرٌ حُلُوٌّ، فَمَنْ
أَخَذَهُ بِخَاوَةِ نَفْسٍ بُوْرَكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِأَمْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ، وَكَانَ
كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبِعُهُ، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى». قَالَ حَكِيمٌ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ
اللَّهِ، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أُرْزَأُ أَحَدًا بَعْدَكَ شَيْئًا حَتَّى أَقَارِقَ الدُّنْيَا. فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يَدْعُو
حَكِيمَ لِيُعْطِيَهُ الْعَطَاءَ، فَيَأْتِي أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُ شَيْئًا، ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ دَعَا لِيُعْطِيَهُ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَ
فَقَالَ يَا عُمَرُ الْمُسْلِمِينَ، إِيَّيْ أَغْرَضَ عَلَيْهِ حَقُّهُ الَّذِي قَسَمَ اللَّهُ لَهُ مِنْ هَذَا النَّفْسِ، وَقَبْلِي أَنْ
يَأْخُذَهُ. فَلَمْ يَزَلْ أَحَكِيمٌ أَحْدًا مِنَ النَّاسِ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَوُفِّيَ. [ر: ۱۳۶۱]

(۱) د دوی د حالو دیارہ اوگوری. کتاب الوضوء. باب لا يتوضا من الشك....

(۲) صحيح البخاری. کتاب المغازی. باب غزوة الطائف. رقم (۴۳۳۰).

(۳) فتح الباری: ۲۵۲/۶. وعمدة القاری: ۷۰/۱۵.

(۴) صحيح مسلم. کتاب الزکاة. باب اعطاء المولفة قلوبهم علی الاسلام. رقم (۲۴۴۶).

(۵) فتح الباری: ۲۵۲/۶.

(۶) قولہما: ان حکیم بن ۳ الحدیث مر تخریجہ فی کتاب الزکاة. باب الاستغفار عن المسالة.

رجال الحديث

- ① محمد بن یوسف دا محمد بن یوسف فریبائی رحمہ اللہ دې د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ما کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتخولهم....." کښې تیره شوې ده. (۱)
- ② الاوزاعي دا مشهور محدث عبد الرحمن بن عمرو الاوزاعي رحمہ اللہ دې د دوی تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب الخواص فی طلب العلم" کښې تیر شوې دی. (۲)
- ③ الزهري محمد بن مسلم ابن شهاب الزهري رحمہ اللہ اجمالی تذکره په "پده الوسی" کښې تیره شوې ده. (۳)
- ④ سعید بن المسیب دا مشهور محدث حضرت سعید بن المسیب رحمہ اللہ دې د دوی حالات د کتاب الايمان، "باب من قال: ان الايمان....." په ضمن کښې بیان شوې دی. (۴)
- ⑤ عروه بن الزبير: مشهور تابعی حضرت عروه بن الزبير رحمہ اللہ تذکره اجمالی طور په "پده الوسی" کښې تیره شوې ده. (۵)
- ⑥ حکیم بن حزام: دا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم صحابی، حضرت حکیم بن حزام رحمہ اللہ دې (۶). د حدیث شریف ترجمه: حضرت حکیم بن حزام رحمہ اللہ فرمائی چې ما د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه طلب اوکړو، نبی صلی اللہ علیہ وسلم ما ته راکړو، بیا ما سوال اوکړو، نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیا راکړو، بیا ئې او فرمائیل. انې حکیم دا مال ښائسته او خوشگوار دې، نو کوم سرې چې دا په نیک نیتۍ سره اخلی نو د هغه په مال کښې برکت وی او خوک چې ئې لالچ او حرص سره اخلی نو د هغه په مال کښې برکت نه وی، بلکه هغه داسې شی چې خوراک کوی لیکن..... د هغه خپته نه ډکېږي او پورته لاس د ښکته لاس نه غوره دې. حضرت حکیم فرمائی، ما او وئیل انې د الله رسوله: قسم په هغه ذات کوم ذات چې تاسو په حقه رالیرلې ئې زه به ستاسو نه پس د هیچا نه وانخلم، تردې چې دنیا پریرېدم نو حضرت ابوبکر به حضرت حکیم راغوښتو چې ورته خه ورکړی لیکن هغوی به ترې هیڅ نه اخستل بلکه انکار به ئې کوو. بیا حضرت عمر فاروق رحمہ اللہ طلب کړو چې خه ورته ورکړی لیکن د هغوی نه ئې هم د اخستلو نه انکار اوکړو، ددې صورت حال په لیدلو سره، عمر فاروق رحمہ اللہ او فرمائیل، انې د مسلمانانو ډلې زه په حکیم باندې د هغه حق پیش کوم. کوم چې الله تعالی هغه دپاره په مال فنی کښې ګیخوډې دې لیکن هغه ئې د

(۱) کشف الباری: ۲۱۶/۳.

(۲) کشف الباری: ۳۵۳/۳.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶، الحديث الثالث.

(۴) کشف الباری: ۱۵۹/۲.

(۵) کشف الباری: ۲۹۱/۱، تفصیلی حالو دپاره اوگوری، کشف الباری: ۴۳۶/۲.

(۶) د دوی د حالو دپاره اوگوری، کتاب الزکاة، باب لا صدقة الا عن ظهر غنی.

دولولو به انکار کوی دغه شان حضرت حکیم بن حزام د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس تر مرگه سوری د خلغو نه هرخ هم وانخسل الله اکبر!

همو داري ددي حديث مبارک نعلی جوکه کتاب الزکوة سره دي. ددي وجي نه ددي تشریح به هلته ذکر کسري. (۱)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت دا حديث امام بخاری رحمه الله ددي وجي نه دلته ذکر کړی دی چې حضرت حکیم بن حزام رضي الله عنه به مؤلفه القلوب کسبي ووي. نبی ﷺ به به دي بند باندی مخلفو موفعو باندی دوی ته مال وغیره ورکوو. چې د هغې ذکر به "سئلت فاعطان" کسبي دي. نو مطابقت اوموندلی شو. (۲)

د باب دویم حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دي

٢٩٧٥ (١). حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ كَانَ عَلَى اغْتِكَافٍ يَوْمَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَنْفِيَ بِهِ. قَالَ وَأَصَابَ عُمَرُ جَارِيَتَيْنِ مِنْ سَبَى حُنَيْنٍ، فَوَضَعَهُمَا فِي بَعْضِ ثِيَابٍ مَكَّةَ - قَالَ - فَمَنْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى سَبَى حُنَيْنٍ، فَجَعَلُوا يَسْعَوْنَ فِي السِّبْكِ فَقَالَ عُمَرُ يَا عَبْدَ اللَّهِ، انْظُرْ مَا هَذَا فَقَالَ مَنْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى السَّبَى. قَالَ أَذْهَبَ فَأَرْسِلَ الْجَارِيَتَيْنِ. قَالَ نَافِعٌ وَلَمْ يَغْمَرْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنَ الْجَعْرَانَةِ وَلَوْ أَعْمَرُ لَمْ يَخَفْ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ.

رجال الحديث

① ابو النعمان دا ابو النعمان محمد بن الفضل سدوسی رحمه الله دي د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب قول النبي صلى الله عليه وسلم، الدين النصيحة....." کسبي تيره شوې ده. (۳)

② حماد بن زيد: دا حماد بن زيد بن درهم رحمه الله دي د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المعاص من أمر الجاهلية....." کسبي تير شوې دي. (۴)

③ ايوب دا ايوب سختياني رحمه الله دي د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب خلافة الايمان" کسبي

(۱) ددي حديث بعضې تشریحات. کشف الباری. کتاب الرقاق: ۳۹۷-۲۹۸ کسبي راغلي دي.
(۲) د مؤلفه القلوب د نومونو دپاره اوگوړی. کشف الباری. کتاب المغازی: ۵۵۴. مع حواله جات)۔

(۳) عمدة القاری: ۱۵-۷۰. والکوتر الجاری: ۱۲۵/۶۔

(۴) قوله: ان عمر..... "الحديث، مر تخريجه في الاعتكاف، باب الاعتكاف (ليلا)۔

(۵) کشف الباری: ۲-۷۶۸۔

(۶) کشف الباری: ۲-۲۱۹۔

راغلي ده.^۱

⑤ نافع دا نافع د ابن عمر رضي الله عنه مولى دې د دوى تذکره په کتاب العلم “باب ذکر العلم والفتیالی المسجد” کښې تیره شوې ده.^۲

⑥ عمر بن الخطاب د خليفه ثانی حضرت عمر فاروق رضي الله عنه اجمالی تذکره په “بده الوسی” کښې بیان شوې ده.^۳

قوله: ن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: يا رسول الله:

يو حديث او درې احکامات دا حديث اصل کښې په درې مختلف حکمونو باندې مشتمل دي. بيا داسې اووایی چې امام بخاری رحمه الله درې حديثونه په يو حديث کښې جمع کړي دي. ځکه چې راوی د ټولو نافع عن ابن عمر رضي الله عنه دي.

اولنې حکم اعتکاف سره متعلق دي.^۴ چې د هغې تشریح به ددې لاندې راشي. دویم حکم د غزوه حنین د قیدیانو متعلق دي، چې د هغې تشریح دلته مقصوده ده. دا دویم حکم د و اصاب عمر جاریتین نه قال: اذهب فارسل الجاریتین پورې دي. دریم حکم عمرې سره متعلق دي. چې د “قال نافع: ولم يعتمر....” نه د حديث شریف د آخره پورې دي. ددې تشریح به په کتاب العمرة کښې راشي.^۵

قوله: وأصاب عمر جاریتین من سبي حنین، فوضعهما فی بعض بیوت

مكة.....: او حضرت عمر رضي الله عنه ته د حنین په قیدیانو کښې دوه وینزې حاصلې شوې، چې هغه دوی د مکې مکې مکرمې په يو کور کښې حصارې کړې. فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله په هغه قیدیانو باندې احسان او کړو، نو دا قیدیان د مکې مکرمې په لارو کوڅو کښې په منډو تړو وو نو عمر رضي الله عنه او فرمائیل، ائي عبدالله! او گوره! څه خبره ده؟ هغوی جواب کښې او فرمائیل چې نبی کریم صلی الله علیه و آله قیدیان آزاد کړي دي، عمر او فرمائیل، لار شه: دواړه وینزې آزادې کړه په دې حديث شریف کښې د بنو هوازن د دوو قیدیانو ذکر دي، د قصې تفصیل تیر شوې بابونو او په کتاب المغازی کښې تیر شوې دي.^۶

^۱ (کشف الباری: ۲/۲۶)۔

^۲ (کشف الباری: ۳/۶۵۱)۔

^۳ (کشف الباری: ۱/۱۳۹) د باب د حديث په ارسال او اتصال کښې د راویانو اختلاف دي، د بحث دپاره او گوړی، کشف الباری، کتاب المغازی: ۵۳۸_۵۳۹)۔

^۴ (صحيح بخاری، کتاب الاعتکاف (الصوم)، باب الاعتکاف لیل، رقم (۲۰۳۲)۔

^۵ (کتاب الحج (العمرة)، باب کم اعتمر النبي صلی الله علیه و آله؟)۔

^۶ (کشف الباری، کتاب المغازی: ۵۳۲، باب قول الله تعالى: (ويوم حنين....))۔

دلته دا بیان کړې شوې دی چې د هوازن قیدیان په غنیمتونو کېنې تقسیم شو نو دوه وینزې د حضرت عمر رضی الله عنه په حصه کېنې راغللې. چې کله د هوازن قیدیانو اسلام قبول کړو نو نېی کړ به رضی الله عنه د هغوی د آزادولو حکم او کړو نو حضرت عمر رضی الله عنه هم د خپلې حصې دواړه وینزې آزادي کړې

وینزې دوه وې یا یو وه؟ بیا په دې ځان پوهه کړئ چې په حدیث شریف کېنې د جاریتین ذکر دی چې وینزې دوه وې. او د مسلم شریف رحمه روایت کېنې صرف د یوې وینزې ذکر دی په دې دواړو روایتونو کېنې تطبیق داسې دی چې وینزې اصل کېنې دوه وې لیکن په هغې کېنې یوه وینزه هغوی خپل ځوی عبدالله ته هبه کړې وه، ددغه هبه کړې شوې وینزې نوه قلابه وو او دویمه وینزه حضرت عمر رضی الله عنه خپل ځان سره ساتلې وه لکه ابن اسحاق د نافع عن ابن عمر د طریق نه یو روایت نقل کړې دی. چې د هغې الفاظ دادی

”قال: بعثت جاريق إلى أخواني في بني جهم، ليصلحو إلى منها، حتى أطوف بالبيت، ثم أتيتهم، ففرجت من المسجد، فإذا الناس يشتمون، قلت: ما شأنكم؟ قالوا: رد علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم نساءنا وإبنائنا، فقلت: دونكم صاحبكم، فمضى في بني جهم، فانطلقوا، فاعذوها“، اللفظ للحافظ رحمه.

”ابن عمر رضی الله عنه فرمائی چې ما خپله وینزه قبيله جهم ته خپل ماما کره اولیرېله. دې دېره چې دغه خلق ئې زما دپاره تیاره کړی، تردې چې زه د بیت الله شریف د طواف نه فارغ شم. بیا هغوی ته راغلم او د مسجد نه راووتلم نو اومې کتل چې خلق منډې وهی ما تپوس اوکړو چې څه خبره ده؟ دا شور او غوغا ولې ده؟ نو هغوی اووئیل چې رسول الله صلی الله علیه و آله زمونږ ښځې او بچی مونږ ته واپس کړې دی. ما اووئیل چې خپلې ښځې ته لاړ شئ. هغه په ښی جمع کېنې ده نو دا خلق هلته لاړل او هغه ئې هم خپل ځان سره بوتله.“

ددې روایت نه معلومه شوه چې یوه وینزه ابن عمر رضی الله عنه ته ورکړې شوې وه دخواشه اعلم بالصواب قوله: وَزَادَ جَرِيرٌ حَازِمَ بْنَ أَبِي بَرْزَةَ عَنْ أَبِي بَرْزَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ مِنَ الْخُمْسِ:

او جریر په خپل طریق کېنې د ”من الخمس“ اضافه نقل کړې ده

د مذکوره تعلیق مقصد ددې تعلیق دوه مقصدونه دی:

یو خو د حماد بن زید پورته ذکر کړې شوې روایت مرسل وو ځکه چې د نافع د عمر رضی الله عنه نه سماع ثابت نه ده بلکه لیدل ئې هم ثابت نه دی او د جریر بن حازم رحمته روایت مسند دي ځکه چې په دې کېنې هغوی د ابن عمر نه نقل کوی

(صحیح مسلم، کتاب الايمان، باب نذر الکافر، وما يفعل فيه اذا سلم، رقم (۴۲۹۴))

(سيرة ابن هشام: ۴/۱۳۳، امر اموال هوازن.....، وفتح الباری: ۸/۳۶)

(فتح الباری: ۸/۳۶)

(د جریر د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الصلاة، باب الخوخة وللمر فی المسجد)

نبيه امام دارقطنی رحمه الله فرمائي چي د جرير روايت اگرچه موصول او مسند دي او د حماد بن زيد هغه مرسل دي، ليکن راجح روايت د حماد بن زيد دي، ځکه چې هغه د ايوب سخنانی په روايتونو کښي د جرير نه زيات ثابت او قوي دي، دويم مقصد دا ښودل دي چي د حضرت عمر په حصه کښي کومې دوه وينزي راغلي وې نو هغه د خمس وې، د مذکوره تعليق تخريج ددې تعليق تخريج امام مسلم رحمه الله په کتاب الايمان، کښي موصولاً او مسنداً کړي دي.

قوله: وَرَوَاهُ مُعْمَرُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي النَّذْرِ وَلَمْ يَقُلْ يَوْمَ: [١٤٤] او د اعتکاف والا حديث معمر د ايوب عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما د طريق نه د نذر په حديث کښي نقل کړي دي او په هغې کښي د يوم اضافه نشته د مذکوره تعليق مقصد ددې تعليق مقصد دادې چي د اعتکاف والا حديث د معمر د طريق نه هم روايت دي ليکن په هغې کښي د يو ذکر نشته بلکه د مطلق نذر ذکر دي د تعليق تخريج دا تعليق امام بخاري رحمه الله موصولاً په کتاب المغازي، کښي ذکر کړي دي.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت د حديث په ابتدائي حصه "وأصاب عمر جارتين من سبي حنين" کښي دي ځکه چې دا وينزي د خمس وې چې غير المؤلفه يعني حضرت عمر رضي الله عنه ته ورکړې شوې هم دا خبره د جرير په تعليق کښي هم راغلي ده، والله اعلم بالصواب دريم حديث د حضرت عمرو بن تغلب رضي الله عنه دي

٢٩٧٧ (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُو بْنُ تَغْلِبٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَوْمًا وَمَنْةً آخِرِينَ، فَكَأَنَّهُمْ عَتَبُوا عَلَيْهِ فَقَالَ «إِنِّي أُعْطِي قَوْمًا أَخَافُ ظَلَعَهُمْ وَجَرَ عَظْمَهُمْ، وَأَكِلُ أَقْوَامًا

(عمدة القارى: ١٥/٧١، وفتح البارى: ٢٥٣/٦، وشرح القسطلاني: ٥/٢٢٤، وشرح علل الترمذى لابن رجب، ترجمة حماد بن زيد بن درهم: ١/٤٦٣) _

(عمدة القارى: ١٥/٧١، وشرح القسطلاني: ٥/٢٢٤، والكوثر الجارى: ٦/١٢٥-١٢٦) _

(صحيح مسلم، كتاب الايمان، باب نذر الكافر..... رقم (٤٢٩٤)) _

(تغليق التعليق: ٣/٤٨٠) _

(صحيح بخارى، كتاب المغازي، باب قول الله تعالى: (ويوم حنين.....) رقم (٤٣٢٠)) _

(تغليق التعليق: ٣/٤٨٠، وفتح البارى: ٦/٢٥٣) _

(عمدة القارى: ١٥/٧٠، وفتح البارى: ٦/٢٥٢، والكوثر الجارى: ٦/١٢٥-١٢٦، والامع: ٧/٣١٢) _

(قوله: حَدَّثَنِي عمرو.....: الحديث، مر تخريجه في كتاب الجمعة، باب من قال في الخطبة.....) _

إِلَى مَا جَعَلَ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْخَيْرِ وَالْغَنَى، مِنْهُمْ غُرُوبٌ تَغْلِبُ. فَقَالَ غُرُوبٌ تَغْلِبُ مَا أَجِبَ أَنْ لِي بِكَلِمَةِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- تَمْرُ النِّعَمِ.

رجال الحديث

① موسی بن اسماعیل دا موسی بن اسماعیل نبوذکی بصری رحمته الله دی. د دوی مذکره اجمالاً د بده الوسی به "الحديث الرابع" کنبی تیره شوې ده. ۱.

② جریر بن حازم دا جریر بن حازم "بالعامة المهمة والزای" رحمته الله دی. ۲.

③ حسن دا مشهور تابعی بزرگ حضرت امام حسن بصری رحمته الله دی. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المعاصي من افعال الجاهلية...." کنبی راغلې دي. ۳.

④ عمرو بن تغلب دا د نبی صلی الله علیه و آله صحابی حضرت عمرو بن تغلب نمری رحمته الله دی. ۴.

قال: اعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم قوماً، ومنع آخرين، فكانهم عتوا عليه حضرت عمرو بن تغلب رحمته الله فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله بعضي خلقو ته څه ورکړل او بعضو ته نه، گویا که محروم پاتې کیدونکې د نبی صلی الله علیه و آله نه خفه شو خلیل فرمائی چې عتاب هغې شکایت او د خفگان اظهار ته وئیلې شی چې د ناز په طور سره وی. ۵.

قوله: فقال: اني أعطى قوماً أخاف ظلمهم وجزعهم: نو نبی صلی الله علیه و آله او فرمانیل چې زه هغې خلقو ته ورکوم، چې د کومو خلقو متعلق ما ته د زړه د مرض او کمزورتیا او د یقین د کمزورۍ او د ژړا، فریاد کولو ویره وی قلعه ظاء او لام سره کوږوالی ته وئیلې شی. دلته ددې نه مراد د ایمان کمزورتیا او د زړه مرض دې. ۶. په دې جمله کنبی نبی کریم صلی الله علیه و آله بعضي خلقو ته د مال ورکولو علت او وجه بیان کړې ده چې د هغوی د ایمان د کمزورتیا د وجې نه هغوی ته مال ورکوم، چې چرته دا خلق واپس نه شی.

قوله: وأكل أقواماً إلى ما جعل الله في قلوبهم من الخير والغنى: او بعضي قومونه الله تعالی ته حواله کړم د کومو خلقو په زړونو کنبی چې الله تعالی خیر او استغنا کیخودلې وی.

مطلب دادې چې د اول قسم خلقو په مقابله کنبی دا دویم قسم خلق دی. کوم چې د مال

(۱) کشف الباری: (۱/۴۳۳)۔

(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الصلاة، باب الخوخة والعمر فی المسجد۔

(۳) کشف الباری: (۲/۲۲۰)۔

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الجمعة، باب من قال فی الخطبة بعد النشاء: اما بعد)۔

(۵) عند القاری: ۷۱/۱۵، والقسطلانی: ۵/۲۲۴، وکتاب العین: ۷۵/۲، باب العین والتاء والياء....)۔

(۶) عند القاری: ۷۱/۱۵، وارشاد الساری: ۵/۲۲۵، وفتح الباری: (۶/۲۵۳)۔

و غیره نه مستغنی او بی پرواه دی. ددوی زړونه د خیر نیسگرې نه ډک دی. دا خلق د مال و غیره نه بغیر هم په خپل ایمان و یقین باندې مضبوط دی او مضبوط به وی. نو د داسې خلقو معامله څه گرانه نه ده. نه د دوی نه څه ویره او خطر هشته.

ددې نه علاوه د اول قسم خلق ډیر کم وی بلکه د اولې زمانې نه تر نن زمانې پورې د داسې خلقو ډیروالی او کثرت دې. چې نه په پیسو خرڅیږي او نه دین بدلوی. غالباً د نبی ﷺ په اړه د مبارک کښې هم دې دې نکتي طرفته اشاره ده چې د اول قسم خلقو دپاره یې "قوم" او د دویم قسم خلقو دپاره یې د "اقوام" لفظ ارشاد او فرمائیلو چې د جمع صیغه ده او په کثرت او ډیروالی باندې دلالت کوی

"غنی" باندې کسره ده او الف مقصوره دې. دا د فقر (غریبی) ضد دې. (۱)

قوله: منهم عمرو بن تغلب: چې په دوی کښې عمرو بن تغلب هم دې. یعنی الله تعالی دوی هم په دویم قسم خلقو کښې ساتلې دی. دوی د مال و غیره نه بی پرواه دی او زړونه یې د خیر نیسگرې نه ډک دی. که دوی مال ورهم نه کړې شی نو هیڅ خطر ه نشته

قوله: فقال عمرو بن تغلب: ما أحب أن لی بکلمة رسول الله صلى الله عليه

وسلم حمراً النعم: نو عمرو بن تغلب رضی الله عنه فرمائی چې ما ته د نبی کریم ﷺ د مذکوره ارشاد په عوض کښې سره اوبنان هم خوښ نه دی په بکلمه کښې باء د بدلیت او د عوض دپاره ده او نعم د نون د فتحې سره دې. او دا د جوهری د قول مطابق د الانعام واحد دې. ددې عام طور سره اطلاق په اوبن باندې کیږي او حمراء د ضمی سره او د میم د سکون سره دې. بیا دا یاد ساتئ چې حمراء منصوب دې. ځکه چې دا د ان اسم مؤخر دې

ددې جملي دوه مطلبونه دي: د حضرت عمرو بن تغلب رضی الله عنه ددې جملي دوه مطلبونه دي:

① بکلمه رسول الله..... ددې نه مراد هغه کلام دې کوم چې نبی کریم ﷺ د حضرت عمرو بن تغلب په باره کښې ارشاد فرمائیلې وو چې دې هم د هغه خلقو نه دې او په هغوی کښې داخل دې. کومو خلقو ته چې الله تعالی د زړه نیسگره او د مال نه بی پرواهۍ نصیب کړې ده نو ددې جملي د وجې نه چې هغوی ته څومره قدرې خوشحالی ملاؤ شوه چې د هغوی د قول مطابق که ددې په بدله کښې ورته سره اوبنان هم ملاؤ شوې وو نو دومره قدرې به خوشحاله نه وو.

② د کلمې نه مراد هغه جمله ده کومه چې نبی کریم ﷺ د اولنی قسمه خلقو (ضعفاء الایمان ومرض القلوب) په باره کښې ارشاد او فرمائیله په دې صورت کښې مطلب دادې چې په دوی کښې زما د نه شاملولو د وجې نه چې ما ته په دې باندې کومه خوشحالی ملاؤ شوه نو

(پورته حواله جات)۔

هغو مړه خوشحالی به ماته د سرو اوښانو په ملاویدو باندې هم ملاؤ شوي نه وه. د خبر النعم د تخصیص وجه واضحه ده چې سور اوښ به د عربو په نزد د ټولو نه قیمتي مال وو والله اعلم بالصواب.

وَزَادَ أَبُو عَاصِمٍ عَنْ جَرِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَقُولُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ ثَعْلَبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَتَى بِمَالٍ أَوْ بِسَبِي فَقَسَّمَهُ. [هَذَا: (۸۸۱:)]

د ابو عاصم نه مراد ضحاک دي، چې په النبیل سره مشهور وو. د مذکورې تعلیق مقصد ددې تعلیق مقصد واضح دي. هغه دادې چې د باب په حدیث کښې اختصار دي. دغه شان په دې کښې چې د کوم خیز د ورکولو او د نه ورکولو تذکره ده د هغې نه مراد مال یا قیدی دې کوم چې نبی کریم ﷺ تقسیمول ددې وجې نه د ابو عاصم روایت د باب د حدیث په نسبت زیات واضح دي. دکشمېښي په روایت کښې دسبې په ځانې شیې یعنی شین سره دې او هم دا روایت زیات غوره دې ځکه چې دا ټولو څیزونو ته شامل او عام دي. د مذکورې تعلیق تخریج: دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په کتاب الجمعة (کښې موصولا نقل کړې دي).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مطابقت د حدیث په ابتدائی حصه کښې دي، یعنی "اعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم قوماً ومنهم آخرین" چې "نبی ﷺ بعضې خلقو ته مال ورکړو او بعضو ته ئې ور نه کړو" ددې نه چې څنګه دا ثابتېږي چې امام ته په دې کارونو کښې مطلق اختیار دې نو دغه شان دا هم ثابتېږي چې نبی ﷺ به مؤلفه القلوب ته مال ورکړو. خلورم حدیث شریف د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دي.

٢٩٧٧/٢٩٧٨: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -قَالَ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِنِّي أُعْطِي قُرْنًا أَتَأْتِيَهُمْ، لِأَتَهُمْ حَدِيثُ عَهْدٍ بِمَا هَلِيَّةٌ».

(١) فتح الباری: ٢٥٣/٦، وعمدة القاری: ٧١/١٥، وارشاد الساری: ٢٢٥/٥.

(٢) د دوی حالانکشف الباری. باب القراءة والعرض: ١٢٩/٣ کښې راغلي دي.

(٣) فتح الباری: ٢٥٣/٦، وعمدة القاری: ٧١/١٥، وارشاد الساری: ٢٢٥/٥.

(٤) صحيح البخاری. کتاب الجمعة. باب من قال فی الخطبة بعد الشاء: رقم (٩٢٣).

(٥) عمدة القاری: ٧١/١٥، وفتح الباری: ٢٥٤/٦، وتغلیق التعلیق: ٣٤٨، وشرح القسطلانی: ٢٢٥/٥.

(٦) قوله: عن انس:: "الحديث اخرجہ البخاری ایضاً. نفس هذا الباب. رقم (٣١٤٧). وکتاب فضائل اصحاب

النبي ﷺ، باب ابن اخت القوم منهم: رقم (٣٥٢٨). وکتاب مناقب الانصار. باب مناقب الانصار. رقم

(٣٧٧٨). وباب قول النبي ﷺ للانصار: رقم (٣٧٩٣). وکتاب المغازی. [بقیه بر صفحه آندۀ ...]

رجال الحديث

- ① ابو الوليد دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالىسى رحمته الله دې د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" كېنې تير شوې دى. (د)
- ② شعبه دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج عتكى بصرى رحمته الله دې د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب المسلم عن سلم المسلمون من....." كېنې تيره شوې ده. (د)
- ③ قتاده دا قتاده بن دعامة رحمته الله دې
- ④ انس دا د نبى صلوات الله عليه صحابى، حضرت انس بن مالك رضي الله عنه دې ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب من الايمان ان يحب لاهيه....." كېنې تير شوې دى. (د)
- د حديث شريف ترجمه د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چې نبى كريم صلوات الله عليه او فرمايل چې زه قريشو ته وركوم، نو دا هغوى خپل خان سره د اموخته مانوس كولو دپاره، خكه چې دا زمانه جاهليت سره نژدې دى
- پنځم حديث شريف هم د حضرت انس رضي الله عنه دې.

٢٩٧٨ (د) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ أَمْوَالٍ هَوَازَنَ مَا أَقَاءَ، فَطَفِقَ يُعْطِي رِجَالًا مِنْ قُرَيْشٍ الْبَايَةَ مِنَ الْإِبِلِ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُعْطِي قُرَيْشًا وَبَدْعَنَا، وَسَيُوفِنَا تَقَطُّرُ مِنْ دِمَائِهِمْ قَالَ أَنَسٌ حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ بِمَقَالَتِهِمْ، فَأَرْسَلَ إِلَى الْأَنْصَارِ، فَجَبَّعَهُمْ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ، وَلَمْ يَذْغْ مَعَهُمْ أَحَدًا غَيْرَهُمْ، فَلَمَّا اجْتَمَعُوا جَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «مَا كَانَ حَدِيثٌ بَلَغَنِي عَنْكُمْ». قَالَ لَهُ فَقَهَاؤُهُمْ أَمَا ذَوُّوْا رَأْيَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يَقُولُوا شَيْئًا، وَأَمَّا أَنَا سَ مِنَّا حَدِيثُهُ أَسَاءَهُمْ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَتْرُكُ الْأَنْصَارَ، وَسَيُوفِنَا تَقَطُّرُ مِنْ دِمَائِهِمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ

بقيه از حاشيه گذشته] باب غزوة الطائف، رقم (٤٣٣١_٤٣٣٤، ٤٣٣٧)، وكتاب اللباس، باب القبة الحمراء من ادم، رقم (٥٨٦٠)، وكتاب الفرائض، باب مولى القوم من انفسهم..... رقم (٦٧٦٢)، وكتاب التوحيد، باب قول الله تعالى: (وجوه يومئذ ناضرة...)، رقم (٧٤٤١)، ومسلم، كتاب الزكاة، باب اعطاء المولقة..... رقم (٢٤٤٢_٢٤٣٦)، والترمذي، كتاب المناقب، باب فضل الانصار وقريش، رقم (٣٩٠١)۔

(كشف الباري: ٣٨/٢)۔

(كشف الباري: ٦٧٨/١)۔

(كشف الباري: ٣/٢٤)۔

(قوله: اخبرني انس..... الحديث، مر تخريجه في الحديث السابق آنفا)۔

عنه وسلم - «إِنِّي أُعْطِيَ رَجُلًا حَدِيثَ عَهْدِهِمْ بِكَفَرٍ، أَمْ تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِرَأْمٍ وَأَنْ تَرْجِعُونَ إِلَيَّ رَجَالُكُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، قَوْلَ اللَّهِ مَا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خَيْرَ مَا يَنْقَلِبُونَ بِهِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ رَضِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «إِنَّكُمْ سَعَوْنَ بَعْدِي نَزْوَ شَدِيدَةً، فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى الْخَوْضِ». قَالَ نَسْ قُمْ نَصِيرًا. [۳۵۶۷، ۳۳۲۷، ۳۵۸۲، ۴۰۷۶، ۴۰۷۹، ۴۰۸۲، ۵۵۲۲، ۶۳۸۱، ۷۰۰۳]

رجال الحديث

- ابو اليمان دا ابو اليمان حضرت حکم بن نافع رضی اللہ عنہ دی
 ○ شعیب دا شعیب بن ابی حمزہ رضی اللہ عنہ دی ددی دواړو حضراتو حالات اجمالاً د بدم الوسی به "الحديث الثالث" کښې تیر شوي دي.
 ○ زهري دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دی ددوی حالات هم د بدم الوسی د "الحديث الثالث" په ضمن کښې بیان شوي دي.
 ○ انس د حضرت انس رضی اللہ عنہ تذکره په کتاب الايمان، "باب من الايمان....." کښې تیره شوي دي.

خبرداري امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ د باب لاندې د حضرت انس رضی اللہ عنہ مشهور حديث اجمالاً او تفصيلاً دواړو طريقو سره نقل کړي دي. ددې تشریح په مغازی کښې راغلي دي.
 د باب شپږم حديث د حضرت جبير بن مطعم رضی اللہ عنہ دی

۲۹۷۹ (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَوْثِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي شَهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ أَنَّهُ بَيْنَا هُوَ وَمَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَمَعَهُ النَّاسُ مُقْبِلًا مِنْ حُنَيْنٍ عَقِبَتْ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْأَعْرَابُ يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطُرُّوا إِلَيَّ سَمَرَةً، فَخُصِّفْتُ رِدَاءَهُ، فَوَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «أَعْطُونِي رِدَائِي، فَلَوْ كَانَتْ عَدُوهُنَا الْعِصَاءُ نَعَمَ لَقَمْتُهُ بَيْنَكُمْ، ثُمَّ لَا تَحِدُونِي بَحِيلًا وَلَا كَدًّا وَلَا جَبَانًا». [۱۲۶۶۶]

(۱) کشف الباری: ۱- ۴۷۹- ۴۸۰)

(۲) کشف الباری: ۱- ۳۲۶)

(۳) کشف الباری: ۲- ۴)

(۴) کشف الباری. کتاب المغازی: ۵۵۲- ۵۵۹)

(۵) قوله: اخبرني جبير..... "مر تخريجه في الجهاد، انظر كشاف الباري، كتاب الجهاد: ۱/ ۲۲۲-)

رجال الحديث

- ① عبدالعزیز بن عبدالله الاویسی دا عبد العزیز بن عبد الله اویسی رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره په کتاب العلم، ”باب الحرس علی الحديث“ کښې تیره شوې ده(۱).
- ② ابراهیم بن سعد دا ابراهیم بن سعد بن عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ دې صالح دا صالح بن کيسان رضی اللہ عنہ دې ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الايمان، ”باب من کره ان يعودی الکفر.....“ کښې تیره شوې ده(۲).
- ③ ابن شهاب دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهري رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره په ”بده الوسی“ کښې تیره شوې ده(۳).
- ④ عمر بن محمد بن جبير بن مطعم: دا د حضرت جبير بن مطعم رضی اللہ عنہ نوسې عمر بن محمد رضی اللہ عنہ دې د دوی حالات په کتاب الجهاد، ”باب الشجاعة فی الحرب والجهن“ کښې تیر شوې دی(۴).
- ⑤ محمد بن جبير: دا محمد بن جبير بن مطعم نوفلی رضی اللہ عنہ دې(۵).
- ⑥ جبير بن مطعم: دا ابو محمد جبير بن مطعم نوفلی رضی اللہ عنہ دې(۶).
- د حديث شريف ترجمه: حضرت جبير رضی اللہ عنہ فرمائی چې د حنین نه د واپسې دوران کښې کله چې زه د رسول الله مبارک صلی اللہ علیہ وسلم سره ووم او نور خلق هم ورسره وو. بدوی خلق نبی صلی اللہ علیہ وسلم پورې وینختل. هغوی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه مال غوښته. تردې چې هغوی نبی صلی اللہ علیہ وسلم د کیکر یو اونې سره په پناه اخستلو باندې مجبور کړو نو کیکر د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خادر مبارک رابښکته. ددې وجې نه نبی صلی اللہ علیہ وسلم اودريده او وې فرمائیل. زما خادر ما ته راکړه که ماسره ددې ازغی دار اونو برابر هم خناور(خاروی) وو نو ټول به ما په تاسو کښې تقسیم کړې وو، بیا به تاسو ما نه بخیل گنړئ. نه دروغژن او نه بزدل
- ددې حديث شريف تفصیلي تشریح چونکه په کتاب الجهاد(۷) کښې تیره شوې ده، ددې وجې نه مونږ دلته صرف په ترجمه باندې اکتفا کړې ده
- ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت ددې حديث شريف مطابقت ترجمة الباب سره په

(۱) کشف الباری: ۳/۳۴-

(۲) کشف الباری: ۲/۱۲۰-۱۲۱-

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶. الحديث الثالث-

(۴) کشف الباری. کتاب الجهاد: ۱/۲۲۳-

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الاذان. باب الجهر فی المغرب-

(۶) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الفسل، باب من افاض علی راسه ثلاثا-

(۷) کشف الباری. کتاب الجهاد: ۱/۲۲۴-۲۲۸-

دی جمله کبی ده. "لقسمة بینکم" (۱) چی "مال به ستاسو منیخ کنبی نفسم کپی وو" خکه
 حی داب نه بجان هم په مؤلفه القلوب کنبی دی ددی وجی نه دا جمله نبی ﷺ د هغوی د
 سنی او د زرد ساتلو دپاره ارشاد فرمایلی ده
 ووه حدیث د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې

۲۹۸۰ (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ
 مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ أُمْسِي مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَعَلَيْهِ بَرْدٌ فَنَجْرَانِي
 غَيْظُ الْحَاشِيَةِ، فَأَذَرَكُهُ أَغْرَابِي فَجَذَبَهُ جَذْبَةً شَدِيدَةً، حَتَّى نَظَرْتُ إِلَى صَفْعَةِ عَاتِقِ النَّبِيِّ -
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ أَثَرَتْ بِهِ حَاشِيَةُ الرِّدَاءِ مِنْ شِدَّةِ جَذْبَتِهِ، ثُمَّ قَالَ مُرَلِي مِنْ مَالٍ
 اللَّهِ الَّذِي عِنْدَكَ. فَأَلْتَفَتَ إِلَيْهِ، فَضَجَّكَ ثُمَّ أَمَرَ لَهُ بِعَطَاءٍ. (۵۴۷۲، ۱۵۷۳۸)

رجال الحديث

- ① يحيى بن بكير دا يحيى بن عبدالله بن بكير رحمته الله دی د دوی حالات پده الوی کنبی
 "الحديث الثالث" کنبی تیر شوې دی. (۱).
- ② مالک دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس رحمته الله دې د دوی حالات پده الوی کنبی
 "الحديث الثاني" کنبی دی. (۱).
- ③ اسحاق بن عبد الله دا مشهور تابعی ابو يحيى اسحاق بن عبدالله بن ابي طلحه انصاری رحمته الله
 دې ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب من قعد حیث ینتہی به المجلس" کنبی تیره شوې ده. (۱).
- ④ انس بن مالک: د حضرت انس رضی الله عنه تذکره په کتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب....."
 "کنبی تیرې شوې دی. (۱).

قوله: قال: كنت أمسي مع النبي صلى الله عليه وسلم، وعليه برد فجراني غليظ

- (۱) عدة القاري: ۷۳/۱۵. حضرت گنگوهی رحمته الله فرمائی لقسمة بینکم "فيه الترجمة: حيث لم يكن هؤلاء
 كمالا في ايمانهم، والا لما فعلوا ما فعلوا". لامع الدراري: ۳۱۳/۷. -
- (۲) قوله: عن انس..... "الحديث، اخرجه البخاري ايضا، كتاب اللباس، باب البرود والحبرة والشملة، رقم
 (۵۸۰۹). وكتاب الادب، باب التسمم والضحك، رقم (۶۰۸۸). وسلم، كتاب الزكاة، باب اعطاء من سال بفحش
 وغلظة، رقم (۲۴۲۹ - ۲۴۳۰). وابن ماجه، كتاب اللباس، باب لباس رسول الله ﷺ، رقم (۳۵۵۳). -
- (۳) كشف الباري: ۱/۳۲۳. -
- (۴) كشف الباري: ۱/۲۹۰، والايمان: ۸۰/۲. -
- (۵) كشف الباري: ۳/۱۸۲. -
- (۶) كشف الباري: ۴/۲. -

الحاشية: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چې زه نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره روان ووم. د دوی په بدن مبارک باندې د نجران جوړ کړې شوي یو خادر وو. چې د هغې غاړې پلنې وې نجران د من د یو ښار نوم دی، چې د هغې خادرونه به مشهور وو او برد د هغې خادر نوم دی چې د هغې جمع برود او ایراد ده.

قوله فادركه أعرابي، فحذبه جذبة شديدة، حتى نظرت إلى صفحة عاتق النبي صلى الله عليه وسلم، قد أثرت به حاشية الرداء، من شدة جذبته: نو یو اعرابي نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوسولو او ډیرې سختې سره یې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خادر مبارک رابښکته نو ما او کتل چې د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په څټ مبارک باندې د هغې خادر د رابښکلو د وجې نه ښې جوړې شوې دلته په دې روایت کې چې جذبه راغلې دي، او د مسلم شریف په روایت کې چې جهده راغلې دي. البته د دواړو معنی یوه ده، یعنی رابښکل

عاتق خو څټ ته وئیلې شی او د صفحه معنی ده غاړه او کناره، یعنی د څټ غاړه ده. **قوله: ثم قال: مر لي من مال الله الذي عندك:** بیا هغه او وئیل چې تاسو سره د الله تعالی درکړې شوې کوم مال دي، د هغې نه ماته د را کولو حکم او کړئ مطلب دادې چې تاسو د خپل بیت المال ذمه دارانو ته اووایئ چې د الله تعالی په مال کې ماته هم څه را کړئ. ستاسو د خپل مال نه نه، نه ستاسو د والد صاحب د گټلې شوې مال نه. بلکه د هغه مال نه کوم چې ستاسو په خپل محنت سره گټلې شوې نه دي لکه په یو روایت کې دا الفاظ هم دي: "لا من مالک، ولا من مال أیک" (۱). او بعضې حضراتو وئیلې دي چې ددې نه مراد د زکوٰۃ مال دي، ځکه چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم به ددې نه په مؤلفه القلوب باندې خرچ کوو (۲).

قوله: فالتفت إليه، فضحك، ثم أمر له بعطاء: نبی صلی اللہ علیہ وسلم د هغه طرفته متوجه شو، بیا یې اوځنډل. بیا یې هغه ته د څه مال ورکولو حکم او فرمائیلو.

مطلب دادې اول خو یې د حیرانتیا په طور سره ورته او کتل، بیا یې د مزي په طور اوځنډل (۳). ددې حدیث شریف نه د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د لوڼې صبر او برداشت ښه اظهار کیږي چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم

(۱) عدة القاری: ۷۳/۱۵، فتح الباری: ۵۰۶/۱۰، وشرح القسطلانی: ۲۲۶/۵.

(۲) مسلم شریف، کتاب الزکاة، باب اعطاء من سال بفحش وغلظة، رقم (۲۴۲۹-۲۴۳۰).

(۳) عدة القاری: ۷۳/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۲۶/۵، فتح الملهم: ۱۳۵/۵.

(۴) فتح الباری: ۵۰۶/۱۰، فتح الملهم: ۱۳۶/۵.

(۵) بورتو حواله جات.

(۶) فتح الملهم: ۱۳۶/۵، والکونثر الجاری: ۱۲۸/۶.

مبارک به د خلقو په تکلیفونو او بیوقوفیتو باندې خومره قدرې د صبر نه کار اخستلو (۱).
ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت په
آخری جمله کښې دې. "ثم امرله بمعطاء" چې نبی ﷺ د دغه باندې چې په عجیبه انداز سره د
سوال کولو باوجود هم هغه ته د مال ورکولو حکم او فرمایلو. هم دا د زړه ساتل دي (۲).
یو اهمه فائده د حضرت انس رضی الله عنه دا حدیث امام بخاری رحمه الله صرف د امام مالک د طریق نه
نقل کړې دې. کوم چې د اسحاق بن عبدالله نه روایت کوی. هم دا حدیث امام مسلم رحمه الله هم
نقل کړې دې. هغوی دا د امام مالک نه علاوه د امام اوزاعی. همام بن منبه او عکرمه بن
عمار د طریق نه هم نقل کړې دي لیکن هلته هم اصل روایت د مالک دي. او د نورو حضراتو
طرق د بعضی زیاتی فاندو د بیانولو په غرض سره نقل کړې شوې دي (۳).
بیا په دې خان پوهه کړئ چې دا حدیث د مؤطا په مشهورو نسخو کښې نشته.

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی. "لم أر هذا الحديث عند أحد من رواة المؤطا، إلا عند يحيى بن بكير ومن
بن عيسى، ورواه جماعة من رواة المؤطا عن مالك، لكن خارج المؤطا" (۴).

چې "د مؤطا کوم راویان دی نو په هغوی کښې د یو کس په نسخه کښې هم ما دا روایت نه
دې لیدلې. سوا د یحیی بن بکیر او معن بن عیسی د نسخې نه او د مؤطا د راویانو یو
جماعت (۵) له دا حدیث د امام مالک نه نقل کړې دي. لیکن د مؤطا نه علاوه"
او ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې د مؤطا دوو راویانو مصعب بن عبدالله زبیری او سلیمان بن
سرد هم په خپلو خپلو نسخو کښې دا حدیث ذکر کړې دي (۶). البته د برصغیر په نسخو

کښې دا حدیث نه موندلې کیږي. والله اعلم بالصواب

د باب اتم حدیث د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې.

۲۹۸۱ (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُتَيْنَ أَقْرَأَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَا سَافِي الْقِيَمَةِ

(۱) پورته حواله جات، وفتح الباری: ۵۰۶/۱۰ و عمدة القاری: ۷۳/۱۵۔

(۲) عمدة القاری: ۷۳/۱۵ و فتح الباری: ۲۵۴/۶ و لا مع الدراری: ۳۱۳/۷۔

(۳) فتح الباری: ۵۰۶/۱۰ او په صحیحینو کښې د حدیث د خایونو پیژندګلو وړاندې په تخریج کښې
کېږي شوي ده۔

(۴) فتح الباری: ۵۰۶/۱۰۔

(۵) پورته حواله ددې حدیث مزید تشریح دپاره اوګوری. کشف الباری. کتاب الادب. باب التبسم
والضحک: ۴۸۷-۴۹۱۔

(۶) قوله: عن عبدالله (رضی الله عنه): الحدیث. اخرجه البخاری ایضا. کتاب احادیث الانبیاء. باب (بلا ترجمه) بعد باب
حدیث الخضر... رقم (۳۴۰۵) و کتاب المغازی. باب غزوة الطائف. رقم (۴۳۵-۴۳۶). [بقیه بر صفحه آنده...]

وَأَعْطَى الْأَقْرَعَ بَنِي حَابِسٍ مِائَةً مِنَ الْإِبِلِ، وَأَعْطَى عَيْنَةَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَأَعْطَى أَنَسًا مِنْ أَشْرَافِ الْعَرَبِ، فَأَتَرَهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْقِسْمَةِ. قَالَ رَجُلٌ وَاللَّهِ إِنَّ هَذِهِ الْقِسْمَةَ مَا عَدِلَ فِيهَا، وَمَا أُريدُ بِهَا وَجْهَ اللَّهِ. فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَا أَخْبِرُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَتَيْتُهُ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ: «فَنَنْتَ بَعْدَ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ رَحِمَ اللَّهُ مُوسَى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرٍ مِنْ هَذَا قَصِيرٌ»
[۳۲۲۶، ۴۰۸۰، ۴۰۸۱، ۵۷۱۲، ۵۷۴۹، ۵۹۳۳، ۵۹۷۷]

رجال الحديث

- ① عثمان بن ابی شیبہ دا عثمان بن محمد بن ابی شیبہ کوفی رضی اللہ عنہ دی
- ② جریر دا جریر بن عبد الحمید ضبی رازی رضی اللہ عنہ دی
- ③ منصور دا منصور بن معتمر سلمی کوفی رضی اللہ عنہ دی ددی درې واپو حضراتو محدثینو تذکرہ دپه کتاب العلم، ”باب من جعل لاهل العلم.....“ کښې تفصیل سره تیره شوې ده.
- ④ ابوائل دا ابوائل شقیق بن سلمه اسدی کوفی رضی اللہ عنہ دی د دوی حالات په کتاب الايمان، ”باب خوف المؤمن من ان يحبط.....“ کښې تیر شوې دی.
- ⑤ عبدالله دا حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ حالات په کتاب الايمان، ”باب قلم دون قلم“ کښې راغلي دي.

قوله: قال: لما كان يوم حنين، أثار النبي صلى الله عليه وسلم أناساً في القسمة، فأعطى الأقرع بن حابس مئة من الإبل، وأعطى عينة مثل ذلك:
حضرت عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چې د غزوه حنین په موقع باندې په تقسیم کښې نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم بعضې خلقو ته ترجیح ورکړه، لکه اقرع بن حابس ته نې سل او بنان ورکړل. هم دومره نې عینہ بن حصن ته هم ورکړل.
په دې عبارت کښې د فی القسمة نه مراد قسمة الغنم دی، نه چې قسمة الغنیمه، ځکه چې په غنیمت کښې خو حصه متعین او معلومه وی، کومه چې د مجاهدینو وی.

بقیه از حاشیه گذشته [و کتاب الادب، باب من اخبر صاحبه بما يقال فيه، رقم (۶۰۵۹)، و باب الصبر علی الاذى، رقم (۶۱۰۰)، و کتاب الاستئذان، باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة..... رقم (۶۲۹۱)، و کتاب الدعوات، باب قول الله تعالى: (وصل عليهم)..... رقم (۶۳۳۶)، و مسلم، کتاب الزکاة، باب اعطاء المؤلفه قلوبهم..... رقم (۲۴۴۸-۲۴۴۷)]

(کشف الباری: ۳، ۲۶۶-۲۷۲)

(کشف الباری: ۲/۵۵۹)

(کشف الباری: ۲/۲۵۷)

(الکونثر الجاری: ۱۲۹/۶)

اقرع بن هابس دا اقرع بن حابس بن عقال بن محمد بن سفیان تسمی دارمی (رحمہ اللہ) دی. دوی به مؤلفه القلوب کنبی وو. نبی کریم (صلی اللہ علیہ وسلم) سره په فتح مکه. غزوه حنین او طائف کنبی شریک وو. (۱)

ذهبی (رحمہ اللہ) فرمائی چې د دوی اصل نوم فراش وو. او اقرع ئې لقب دی. د دوی دا لقب په نوم باندې غالب شو. دوی د عربو په اشرافو کنبی وو. حضرت عبد الله بن عامر (رحمہ اللہ) دوی د یو لښکر امیر جوړ کړې وو او د خراسان په طرف ئې لیږلې وو. هلته دوی زخمی شو او د زخمونو د طاقت نه لرلو د وجې نه هلته وفات شو (۲). رضی الله عنه وارضاه.

عیسۃ دا عیسۃ "بضم العین، مصغر العین" بن حصن بن حذیفه بن بدر الغزازی دې دوی هم په مؤلفه القلوب کنبی وو. (۳). امام ذهبی وائی چې دوی هم په خپل قوم کنبی سید او مطاع وو. لیکن په طبیعت کنبی ئې تیزی وه. (۴). رضی الله عنه وارضاه.

ددې حدیث مبارک تفصیلی تشریح په کتاب المغازی او کتاب الادب وغیره کنبی راغلې ده. (۵)
ترجمة الباب سوره مطابقت: ددې حدیث مطابقت ترجمه الباب سره بالکل واضح دی. په دې کنبی د تقسیم ذکر هم دی او د اقرع او عیسۃ (رحمہما اللہ) ذکر هم دی. کوم چې په مؤلفه القلوب کنبی وو.

د باب نهم حدیث شریف د حضرت اسماء بنت ابی بکر (رحمہا اللہ) دې

۲۹۸۲ (۶). حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ غِيْلَانَ حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ كُنْتُ أَتَقُلُّ النَّوَى مِنْ أَرْضِ الزُّبَيْرِ الَّتِي أَقْطَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى رَأْسِي، وَهُوَ مِثْنِي عَلَى ثَلَاثِينَ فَرْسَخًا. وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَقْطَعَ الزُّبَيْرَ أَرْضًا مِنْ أَمْوَالِ بَنِي النَّضِيرِ. [۴۹۲۶]

(۱) عمدة القاری: ۷۴/۱۵، والاستیعاب: ۷۰/۱، باب اقرع، رقم ((۶۹))۔

(۲) عمدة القاری: ۷۴/۱۵۔

(۳) پورته حواله۔

(۴) پورته حواله جات، والکونثر الجاری: ۱۲۹/۶، والاستیعاب: ۱۳۵/۲، رقم ((۲۰۶۶))۔

(۵) عمدة القاری: ۷۴/۱۵، وایضا نظر الاستیعاب: ۱۳۵/۲۔

(۶) کشف الباری، کتاب المغازی: ۵۵۷، دغه شان او گوری، کتاب الادب: ۴۴۶۔

(۷) قوله: عن أسماء.....: "الحديث، أخرجه البخاری ایضا، کتاب النکاح، باب الغيرة، رقم ((۵۲۲۴))، ومسلم،

کتاب السلام، باب جواز ارداف المرأة الاجنبية.....، رقم ((۵۶۹۲-۵۶۹۳))۔

رجال الحديث

- ① محمود بن غیلان دا محمود بن غیلان "بفتح المعجمة وسكون المشاة تحت یاء یاء" دې (۱).
 ② ابواسامه دا ابو اسامه حماد بن اسامه رضی الله عنه دې د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم و علم" کښې تیره شوې ده (۲).
 ③ هشام دا هشام بن عروة بن زبیر رضی الله عنه دې
 ④ ابی ددی نه مراد حضرت عروة بن زبیر رضی الله عنه دې ددې دواړو حضراتو تذکره د بده الوی په "الحديث الثانی" کښې راغلې ده (۳).
 ⑤ اسماء بنت ابی بکر د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنها حالات تفصیل سره په کتاب العلم، "باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد....." کښې تیر شوې دی (۴).
 د حدیث شریف توجیه حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنها فرمائی چې ما د هغې زمکې نه په سرباندي د لرگو بندولي منتقل کولې کومه زمکه چې نبی صلی الله علیه و آله حضرت زبیر رضی الله عنه ته د جائیداد په طور ورکړې وه. او ددې زمکې او زما د کور مینځ کښې فاصله دوه ثلث فرسخه وه
 النوی د نواة جمع ده. بنډول ته وئیلې شی او اقطعة: د اقطاع الارض نه ده. ددې معنی ده جائیداد ورکول او علی راس جار مجرور انقل سره متعلق دې. او بعضې حضراتو دا حال ګرځولې دې حال کونها علی راس..... (۵).

"فرسخ" درې میله مسافت ته وئیلې شی (۶). نو د ثلثی فرسخ معنی شوه دوه میله
قوله: وقال أبو حمزة عن هشام عن أبيه أن النبي صلى الله عليه وسلم أقطع
الزبير أرضاً من أموال بني النضير: او ابوضمره د هشام عن ابيه د طریق نه نقل کوی
 چې نبی کریم صلی الله علیه و آله حضرت زبیر رضی الله عنه ته د بنونضیر په زمکو کښې زمکه ورکړې وه
 ابوضمره "بفتح الصاد وسكون الميم" نه مراد حضرت انس بن عیاض رضی الله عنه دې (۷).
 د مذکوره تعلیق مقصد دا تعلیق امام بخاری رحمته الله علیه د دوو فائدو بیانولو دپاره نقل کړې دې

(۱) د دوی د حالاتو دپاره اوګوری: کتاب مواقیت الصلاة، باب النوم قبل العشاء لمن غلب.

(۲) کشف الباری: ۳/ ۴۱۴.

(۳) کشف الباری: ۱/ ۲۹۱، دغه شان اوګوری: ۲/ ۴۳۲- ۴۴۰.

(۴) کشف الباری: ۳/ ۴۸۷.

(۵) عمدة القاری: ۱۵، ۷۵، وشرح القسطلانی: ۵/ ۲۲۷.

(۶) نقایوس الوحید، مادة فرسخ.

(۷) د دوی د حالاتو دپاره اوګوری: کتاب الوضوء، باب التبرؤ فی البیوت.

① ابو اسمعہ دا حدیث موصولاً نقل کری دی. او ابو حمزہ رہ بہ دی معاملہ کنبی ددہ مخالف کری دی او دانی مرسلان نقل کری دی

② بہ دی تعلیق کنبی د ہفتی زمکی تعین او بنود نہ شوی دہ کومہ جی حضرت زبیر رضی اللہ عنہ تہ ور کری سوی وہ جی ہفتہ د یھودیانو وہ او پہ مال فنی کنبی وہ

دی وحدت سرہ د علامہ خطابی رحمۃ اللہ علیہ ہفتہ اشکال ہم خستہ شو. کوہ جی وانی جی معلوم نہ دہ جی نبی صلی اللہ علیہ وسلم د مدینہ منورہ زمکہ د جانیداد پہ طور خنگہ ورکړہ. جی د کومی وسدونکی بہ رضا او خوبہ باندی اسلام کنبی داخل شوی نہ وو. ادا زمکہ خو د انصارو وہ بہ دی کنبی نبی صلی اللہ علیہ وسلم خنگہ تصرف او کړو؟

ددی اشکال نقل کولو نہ پس علامہ خطابی رحمۃ اللہ علیہ ددی بو احتمالی جواب ہم ذکر کړی دی جی کیدي شی دا پہ ہفتہ زمکو کنبی وہ. کومی زمکي جی انصارو نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ حوالہ کړی وی جی پہ مونږ کنبی ددی زمکو د اوبہ کولو او ددی د ساتلو طاقت نشته. د اوبو وغیرہ هلہ خہ انتظام نہ وو. لہذا پہ دی زمکو باندی تاسو د خپلي راني مطابق تصرف او کړی نو ددی وجہ نہ حضرت زبیر رضی اللہ عنہ تہ ور کړی شوی زمکہ پہ دغہ زمکو کنبی وہ ہذا رائی الخطابی. لیکن ددی اشکال جواب ہم ہفتہ دی کوم جی پہ تعلیق کنبی ذکر شو جی دا زمکہ د انصارو نہ وہ بلکہ د مدینہ منورہ د یھودیانو وہ او پہ مال فنی کنبی وہ.؟

یو اشکال او د ہفتی جواب دلته پہ روایت کنبی د اقطاع ارض ذکر دی. او د ابوداؤد شریف پہ روایت کنبی دی جی حضرت اسماء فرمائی جی: ”ان رسول الله صلى الله عليه وسلم اقطع الزبير

تغلاً“، جی پہ جاگیر کنبی نبی صلی اللہ علیہ وسلم کھجورو باغ ورکړی وو بہ دی باندی دا اشکال کبیری جی د جاگیر ورکولو دستور دادی جی امام پہ خالی زمکہ کنبی جاگیر ورکوی. دی دپارہ جی جاگیردار د ہفتی زمکي خیال اوساتی او ہفتہ دوبارہ ژوندی او آبادہ شی. باغ خو د مخکښی نہ آباد وی نو ہفتہ خنگہ او ولی نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ جاگیر کنبی ورکړو؟

ددی جواب دادی جی ابو عبیدہ قاسم بن سلام د ابن سیرین رحمۃ اللہ علیہ تہ نقل کړی دی. حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دا زمکہ یو سړی تہ ورکړی وہ. ہفتہ دا آبادہ کړہ او دا زمکہ پہ شنو شنو اونو بوتو کنبی بدلہ شوہ. ددی نہ پس ہفتی سړی نبی صلی اللہ علیہ وسلم تہ عرض اوکړو جی یا رسول اللہ ددی زمکي د مشغولتیا د وجہ نہ زہ ستاسو پہ خدمت کنبی حاضریدی نہ شم. ددی وجہ نہ تاسو دا زمکہ زما نہ واپس واخلي.؟

(اعلام الحديث: ۲/ ۱۴۵۸- ۱۴۵۹، فتح الباری: ۶/ ۲۵۴، وعمدة القاری: ۱۵/ ۷۵)۔

(فتح الباری: ۶/ ۲۵۴، وعمدة القاری: ۱۵/ ۷۵، دغہ شان اوگوری، بذل: ۱۰/ ۳۱۳، وشرح السنة: ۴/ ۴۱۳،

کتاب البيوع، رقم (۲۱۸۶)۔

(ابوداؤد مع البذل: ۱۰/ ۳۱۳، کتاب الخراج، باب فی اقطاع الارضین، رقم (۳۰۶۹)۔

(کتاب الاموال، رقم (۶۷۶)، بحوالہ تعلیقات مصنف ابن ابی شیبہ، محمد عوامة: ۱۷/ ۵۲۷، رقم (۳۳۶۵۹)

ددې وجې نه کدې شی چې هم دغه زمکه نبی ﷺ حضرت زبیر رضی الله عنه ته ورکړې وی والله اعلم
د مذکورې تعلیق تخريج ددې تعلیق متعلق حافظ ابن حجر رحمه الله په هدی الساری کښې
فرمانلې دی چې "و رواية ابن ضمرة بأرسالها لم أجدها" (۱)

ولكن.... الرواية بأرسالها رواها ابن سعد في الطبقات: ۱/۳، ومن بني اسد بن عبد العزى بن قصى: الزبير بن
العوام، والبلاد ذرى في فتوح البلدان: ۱/۳۳، اموال بني النضير، وانظر ايضا تعليقات الشيخ محمد عوامة على
المصنف: ۱/۴، ۵۲۸، رقم (۳۳۹۵) -

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په ترجمة الباب کښې دوه الفاظ دي. "وغيرهم" او
"نحوه" ددې حديث مناسبت د ترجمة الباب لفظ وغيرهم سره هم کيدې شی او نحوهم سره
هم کيدې شی وغيرهم سره داسې چې د باب په شروع کښې مونږ دا وئيلې دی چې که
وغيرهم عام او منلې شی نو دا ډيره غوره ده چونکه نبی ﷺ ته په دغه مالونو کښې پوره
اختيار حاصل وو. ددې وجې نه به نبی ﷺ مسلمان او غيرمسلم دواړو ته مال ورکولو په ډې
بنیاد باندې حضرت زبیر رضی الله عنه ته مذکورې جائيداد ورکړې شوې وو
او نحوه سره ئې هم مطابقت کيدې شی چې په نحوه کښې چونکه خراج، فئ او جزیه وغيره
ټول داخل دي. ددې وجې نه چې کوم حضرات مثلاً علامه خطابی (فئ قول) دا وائی چې
مذکورې زمکه د خمس نه ورکړې شوې وه نو مطابقت به من الخمس سره وی او کوم حضرات
چې دې ته مال فئ وائی نو د هغوی په نزد به مناسبت د نحوه سره وی. ځکه چې فئ هم په دې
کښې داخل دې او هم ددې حضراتو دا قول راجع دې ځکه چې مشهور قول د بنو نضير د
مال فئ دي والله اعلم بالصواب

د باب لسم حديث شريف د حضرت ابن عمر رضی الله عنه دې

٢٩٨٣ (٢) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْبُقْدَارِ حَدَّثَنَا الْفَضِيلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَقِبَةَ
قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَهْلَى الْيَهُودَ
وَالنَّصَارَى مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَنَا ظَهْرٌ عَلَى
أَهْلِ خَيْبَرَ أَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ الْيَهُودَ مِنْهَا، وَكَانَتْ الْأَرْضُ لَنَا ظَهْرٌ عَلَيْهَا لِلْيَهُودِ وَلِلرَّسُولِ
وَلِلْمُسْلِمِينَ، فَسَأَلَ الْيَهُودَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنْ يَتْرُكَهُمْ عَلَى أَنْ يَكُونُوا
الْعَقْلَ، وَهُمْ يَصِفُ الثَّمَرُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «يَتْرُكُكُمْ عَلَى ذَلِكَ مَا
شِئْتُمْ». فَأَقْبَرُوا حَتَّى أَجْلَاهُمْ عُمَرُ فِي إِمَارَتِهِ إِلَى تَيْمَاءَ وَأَرْحَا. ار ٢٢١٣

(۱) هدى السارى: ۵۷، كتاب الجهاد، الفصل الرابع من المقدمة، هذا ما قاله الحافظ) -

(۲) اعلام الحديث للخطابي: ۱/۴۵۴، رقم (۳۱۳۶)، وشرح السنة: ۴/۱۴۳، رقم ((۲۱۸۶)) -

(۳) قوله: عن ابن عمر....: الحديث، مر تخريجه في كتاب الاحارة، باب اذا استاجر ارضا....

رجال الحديث

- ① احمد بن المقدم دا احمد بن سليمان عجلي بصري رحمته الله دي.
 ② فضيل بن سليمان دا فضيل بن سليمان نميري بصري رحمته الله دي.
 ③ موسى بن عقبه دا د مغازی مشهور امام موسى بن عقبه رحمته الله دي.
 ④ نافع دا د ابن عمر رحمتهما الله مولى نافع رحمته الله دي د دوی حالات په كتاب العلم، "باب ذكر العلم والفتيا بالمسجد" كښي تير شوې دي.

⑤ ابن عمر د ابن عمر رحمتهما الله حالات په كتاب الايمان، "باب الايمان....." كښي راغلې دي.
 د حديث شريف توجمه حضرت ابن عمر رحمتهما الله فرماني چې حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه يهود و نصاري د حجاز نه بهر ويستلي وو، ددې نه مخكښي، كله چې نبي صلی الله علیه و آله خيبر په يهوديانو باندي فتح موندلې وه نو نبي صلی الله علیه و آله د خيبر نه د هغوی د بهر ويستلو اراده فرمايلې وه او كله چې د خيبر دا زمكه نبي صلی الله علیه و آله فتح كړه نو دا د يهوديانو وه. د رسول الله وه او د مسلمانانو وه. نو كله چې يهوديانو ته دا خبر ملاؤ شو چې ددې ځاني نه زمونږ د ويستلو ازاده كړې شوې ده، هغوی نبي صلی الله علیه و آله ته درخواست او كړه چې مونږ ددې ځاني نه بهر نه كړې شو. په دې شرط باندي چې په زمكه كښي به كار يهوديان كوي او په پيداوار كښي به ستاسو نيمه حصه وي نبي صلی الله علیه و آله او فرمايل: (تهيك ده) مونږ تاسو په دې خبره باندي پرېږدو ليكن كوم وخت پورې چې زمونږ خوښه وي. دغه شان هغوی «د هغوی په زمكو باندي» برقرار پريخودلې شو. تردې چې حضرت عمر رضي الله عنه د خپل خلافت په دور كښي دوی د تهاؤ و اړيحا طرفته جلاوطن كړل.

د حديث د بعضو حصو تشرېح: د باب په روايت كښي راغلې دي، "وكانت الارض لما ظهر عليها لليهود وللرسول وللمسلمين" په اكثر و نسخو كښي عبارت دغه شان دي. البته د ابن السكّن په نسخه كښي لله وللرسول..... دې ښكاره خبره ده چې دا تعارض دي چې په اكثر و نسخو كښي لفظ د يهود دي او د ابن السكّن په نسخه كښي لفظ د الجلالة يعنې لله دي.
 دا تعارض په دوو طريقو سره دفع كړې شوې دي.
 ① طريقه د ترجيح چې د ابن السكّن روايت راجح او صحيح دي

① د دوی د حالاتو دپاره اوگورې، كتاب البيوع، باب من لم ير الوساوس....

② د دوی د حالاتو دپاره اوگورې، كتاب الصلاة، باب المساجد التي على طرق المدينة....

③ د دوی د حالاتو دپاره اوگورې، كتاب الوضوء، باب اسباغ الوضوء....

④ كشف الباري: ۴/ ۶۵۱-

⑤ كشف الباري: ۱/ ۶۳۷-

② البته ابن ابی صفره وائی چې د اکثرو نسخه هم صحیح ده، یعنی د لليهود الفاظ

په دې صورت کښې به اشکال داوی چې بیا به د لما ظهرعليها معنی څه وی؟ ځکه چې د مسلمانانو د غلبې نه پس ددې څه مطلب شو چې د يهوديانو زمکه؟ د اشکال جوابات ددې اشکال مختلف جوابونه دي:

① د لما ظهرعليها نه مراد دا دې چې کله د خيبر اکثر علاقه فتح شوه او هغه وخت پورې يهوديانو د مصلحت درخواست نه وو کړې، واضحه خبره داده چې دغه پورې زمکه د يهودو وه او د مسلمانانو هم ليکن کله چې د يهوديانو له طرفه د مصلحت درخواست راغی او په شرطونو باندې صلح او شوه نو زمکه د الله او د هغه د رسول ﷺ شوه.

② دا هم احتمال دي چې دلته مضاف محذوف وی، یعنی ثمة الارض چې د زمکې پيداوار د يهوديانو او د نبی اکرم ﷺ وو.

③ لفظ د "ارض" مفتوحه او غير مفتوحه، فتح شوي او غير فتح شوي، دواړو ته شامل دي او د ظهور نه مراد غلبه ده چې مسلمانان په يهوديانو باندې غالب وو، په دې صورت کښې به زمکه د يهوديانو، د رسول الله مبارک او د مسلمانانو وی، یعنی فتح شوي زمکه د مسلمانانو او غير فتح شوي زمکه د يهوديانو.

قوله: تيماء وأريحا: "بافتح والدم" د شام طرفه يو وړوکې ښار دي، دا د شام او د وادی القرى مينځ کښې چې د حاجيانو کومه لاره ده هلته واقع ده.

أريحا سره متعلق وضاحت د کتاب الخمس په شروع کښې تير شوې دي. (۲)

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: ظاهر کښې خو ترجمة الباب سره د حديث مطابقت نه ښکاري ځکه چې په دې کښې نه د مؤلفه القلوب ذکر شته او نه د مال ورکولو؟

نو بعضې حضراتو ونيلې دي چې مطابقت موجود دي، په حديث مبارک کښې راغلې دي. "وكانت الارض لما ظهرعليها لليهود وللرسول وللمسلمين" ددې الفاظو نه مصنف ترجمه ثابته کړې ده، هغه ځکه چې هرکله دغه زمکه د الله تعالی او د رسول وه نو په هغې کښې دوی ته د تصرف کولو حق هم حاصل وو، چې چاته نبی ﷺ ورکول او غواړی نو ورکولې شی، په دې کښې مؤلفه القلوب هم داخل دی او غير مؤلفه القلوب هم داخل دی. کما ذکرنا قبل.

البته د ټولو نه غوره توجیه د حضرت گنگوهی ﷺ ده، کومه چې هغوی په لامع کښې ذکر کړې ده، د هغې خلاصه داده چې د خيبر زمکه يهوديانو ته په مزارعت باندې ورکړې شوې وه، اوس چې به کله نبی ﷺ خارص د خرص دپاره ليرولو نو ورته به نې حکم کوو چې د خرص

(۱) فتح الباری: ۲۵۵/۶، وعمدة القاری: ۷۵/۱۵.

(۲) معجم البلدان: ۶۷/۲، باب الناء والياء وما يليهما.

(۳) اوگوري: باب قول النبي ﷺ: احلت لكم الغنم....

نه پس ربع یا ثلث ددی یهودیانو دپاره پریږدی هم دا ورکول دی او ددی ورکولو مقصد ښکاره خبره ده چې د زړونو ساتل وو.

بیا چې د ورکولو دا کوم عمل دی، نو دا به د خمس او د خمس په شان مالونو نه وو، ځکه چې کوم پیداوار به هم حاصلیده نو اول به د هغې خمس ویستلې شو. بیا په مجاهدینو کې تقسیمیده، اوس په دې ځان پوهه کړئ چې مزارعت په نیمه باندې وو، بیا خارج ته حکم وو چې د ثلث یا ربع وغیره نصف نه علاوه هم د دوی دپاره پریځودلې شی. گویا اکثره حصه یهودیانو ته لاړه او د مسلمانانو په حصه کېنې، دغه شان په خمس کېنې کمی راغی. نو په خمس کېنې هم یهودیانو ته ملاؤ شوه او د مسلمانانو، مجاهدینو، په حصه کېنې هم هغوی ته ملاؤ شوه ځکه چې د مجاهدینو او د خمس دواړو حصې په واضحه توګه سره د ثلث یا ربع ورکولو د وجې نه کمې شوې وې. د حضرت الفاظ دادی:

”ولعل ایاد هذه الرواية ههنا لاجل ان النبي ﷺ كان يأمر اصحابه ان يتركوا لهم بعد الخمس ربعا او ثلثا، كما تشهد به الروایات، وليس ذلك الا اعطاء؛ فكان هذا الحديث مایناسب الباب باعتبار اعطاء الغير المؤلفة ان اريد به المؤمنون، وان كان اعم من آمن، ولم یکل ایسانه بعد، ومن لم یکن مؤمنا بعد، فحق من قبیل اعطاء المؤلفة، وكان ذلك اعطاء من الخمس ونحوه؛ لان ما كان یجئ الی المسلمین كان یخمس منه اولاً، ثم یقسم بین الغائبین علی حسب حصصهم، فما انتقص من نصیبهم وجبایاتهم بترك الربیع والخمس والثلث ونحوه انتقص بحسبه من الخمس ایضاً، فكان هذا الحظ لهم من المسلمین اعطاء ایضاً.“
مولانا یحییٰ رحمۃ اللہ علیہ ددې عبارت د نقل کولو نه پس فرمائی:

”فانهم، فانه غریب، وکم للاستاذ مثل ذلك من عجیب! (۱).“

②۰ باب: مَا يُصِيبُ مِنَ الطَّعَامِ فِي أَرْضِ الْحَرْبِ

د ترجمه الباب مقصد: که یو مجاهد ته په دار الحرب کېنې د خوراک دپاره څه ملاؤ شی، یا د خپلې سورلۍ دپاره ګیاه ملاؤ شی نو د هغې خوړل او استعمال به ددې مجاهد دپاره جائز وي یا نه؟ دا اختلافی مسئله ده.

① د جمهور فقهاؤ په نزد ددې خوراک او استعمال جائز دی. په خوراک کېنې هر هغه څیز داخل دی د کوم څیز خوړل چې عام طور سره د خلقو عادت وي، خواه د غنیمت د تقسیم نه وړاندې وی یا وروستو، د امام اجازت وي یا نه وی، ددې وجه دا ده چې په دار الحرب کېنې د خوراک ځکاګ د څیزونو ملاویدل عام طور سره ګران وي، ددې وجې نه د ضرورت له کبلې دې ته جائز وئیلې شوې دی، بیا د جمهورو په نزد که ضرورت نه وي نو بیا هم جائز دی.

② البته بعضې حضراتو مثلاً امام زهري او اوزاعی وغیره دا د امام اجازت سره مقید کړې دي. او سلیمان بن موسی دا فرمائی چې ابتداء خو صحیح دی لیکن که امام منع او کړي نو

بیا جائز نه دی هم دا قول د امام محمد رحمته الله علیه نه هم روایت دې. امام بخاری رحمته الله علیه دې ترجمه الباب سره د جمهور علماؤ تائید کړې دې او دا فرمائی چې په دې خیزونو کښې به خمس وغیره نه جاری کیږي. بلکه د مجاهدینو دپاره به ددې خوراک او خناورو باندې خوړل وغیره جائز او مباح وی.

(۳) د احنافو په نزد په دې کښې نور وسعت هم شته، هغوی په دې حکم کښې دا خیزونه هم داخل گنړي لږگی، اسلحه، اس، او هغه تیل چې تقسیم شوې نه وی.

بیا د جمهورو په نزد پورته ذکر شوې حکم دارالحرب سره خاص دې، دا خیزونه ځان سره دارالاسلام ته راوړل جائز نه دی، که داسې اوکړې شو نو دا خیزونه به په غنیمت کښې داخلول ضروری وی.

اوس د باب احادیث او گورئ، امام بخاری رحمته الله علیه د جمهورو د موقف ثابتولو دپاره دلته درې حدیثونه ذکر کړې دی، چې په هغې کښې اولنې د باب حدیث د حضرت عبدالله بن مغفل رضی الله عنه دې.

۲۹۸۴: (حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُقْبَلٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنَّا مُحَاصِرِينَ قَصْرَ خَيْبَرَ، فَرَمَى إِنْسَانٌ بِجِرَابٍ فِيهِ شَعْمٌ، فَتَرَوْتُ لَأَخَذَهُ، قَالَتْ فَإِذَا النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَاسَتْ حَيْثُ مِنْهُ. [۳۹۷۷، ۵۱۸۹])

رجال الحديث

① ابوالولید: دا ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی رحمته الله علیه دې. د دوی تذکره په دې کتاب الایان، "باب علامة الایان حب الانصار" کښې تیر شوې دی.

(^۱) فتح الباری: ۲۵۵/۶، وشرح التووی علی مسلم: ۹۷/۲، واعلاء السنن: ۱۲/۱۲۹، وعمدة القاری: ۷۶/۱۵، والارجز: ۱۵۷/۹، والدر المختار: ۲۵۴/۳، والمغنی: ۴۵/۸، وشرح السیر الکبیر: ۱۲۰/۲، باب ما يستعمل فی دار الحرب، ویؤکل ویشرب.)

(^۲) الدر المختار: ۲۵۴/۳.

(^۳) ددې مسئلې د نور وضاحت او شرطونو دپاره اوگورئ، السیر الکبیر مع شرحه: ۱۲۰/۲-۱۲۳، والمغنی: ۲۲۳/۹-۲۲۴، رقم (۷۵۵۴)، والارجز: ۱۵۱/۱۶۳، واعلاء السنن: ۱۲/۱۳۷، والموسوعة الفقهية: ۳۰۷/۱-۳۰۹، (غنیمة: الاخذ من المغنیمة.....)، رقم (۱۸).

(^۴) قوله: عن عبدالله..... "الحديث: اخرجہ البخاری ایضا، کتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۱۴)، وکتاب الذبائح والصيد، باب ذبائح اهل الکتاب وشحومها.....، رقم (۵۵۰۸)، ومسلم، کتاب الجهاد، باب جواز الاکل من طعام الغنیمة.....، رقم (۴۶۰۵-۴۶۰۶)، وابو داود، کتاب الجهاد، باب اباحة الطعام فی ارض العدو، رقم (۲۷۰۲)، والنسائی، کتاب الضحایا، باب ذبائح اليهود، رقم (۴۴۰).

(^۵) کشف الباری: ۳۸/۲.

① شعبه دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتقی علیه السلام دې ددوی حالات په کتاب الايمان، "باب المسلم من سلم....." کښې تیر شوې دي.

② حميد بن هلال: دا حميد بن هلال عدوی بصري علیه السلام دې.

③ عبدالله بن مغفل: دا د نبی ﷺ صحابی حضرت عبدالله بن مغفل بزنه محمد، رضی الله عنه دې.

قوله: قال: كنا محاصرين قصر خيبر، فرمى إنسان بجواب فيه شحم: حضرت عبدالله بن مغفل رضی الله عنه فرمائی چې مونږ د خیبر د محل محاصره کړې وه چې د پورته ځانې نه، یو سړی د څرمنې یو تهیلۍ راوېستله، چې په هغې کښې وازگه وه جراب مزود ته واښی، یعنې د لارې د توبنې تهیلۍ، کومه چې د څرمن نه جوړه شوې وی. دا د جیم کسري او فتحې دواړو سره لوستلې شی، صحیح کسره ده، ددې جمع اچیه وچړې ده.

قوله: فنزوت (آخذة): ما د هغې د نیولو دپاره تیزې سره توپ او وهل.

نزوت: ننون او زای سره "ددې معنی ده توپ وهل، دا د باب نصر نه دې.

د ابوداؤد رحمه الله سليمان بن المغيرة په روایت کښې دا هم اضافه ده: "فالتزمته، قلت: لا أعطی اليوم أحداً من هذا شيئاً" چې "ما هغه تهیلۍ اونيو له او ما او وئیل چې نن ورځ به زه هیچاته هم ددې نه څه نه ورکوم".

او د ابن وهب یو روایت چې د معضل سند دې سره روایت دې، هغې کښې هم دا راغلې دي چې حضرت کعب بن عمرو بن زید انصاري رضی الله عنه هغه تهیلۍ د هغوی نه واخسته. چې په دې باندې نبی ﷺ حضرت کعب ته او فرمائیل چې هغه ته خپله تهیلۍ ورکړه.

قوله: فالتفت، فإذا النبي صلى الله عليه وسلم، فاستحييت منه: زه واپس شوم نو اومې لیدل چې اچانک نبی ﷺ هلته موجود وو نوماته د نبی ﷺ نه حیا راغله، یعنې او شرمیدم.

① (کشف الباری: ۱/۶۷۸).

② (د دوی د حالاتو دپاره اوگورۍ، کتاب الصلاة، باب یرد المصلی من مریین یدیه).

③ (د دوی د حالاتو دپاره اوگورۍ، کتاب مواقیت الصلاة، باب من کره ان یقال للمغرب....).

④ (عمدة القاری: ۱۵/۷۶، فتح الباری: ۶/۲۵۶).

⑤ (پورته حواله جات، والقاموس الوحید، ماده نزو).

⑥ (سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب اباحه الطعام فی ارض العدو، رقم (۲۷۰۲)).

⑦ (والمعضل: یفتح الضاد: ما سقط من سنده اثنان فصاعداً مع التوالی کقول مالک (ابن انس): قال رسول الله ﷺ (فقد ترک فیه: نافعاً، ثم ابن عمر)، وقول الشافعی: قال ابن عمر کذا (فقد ترک فیه: مالکاً، ثم نافعاً). = ".

قواعد فی علوم الحدیث للعثماني: ۱/۴۱، من الדיباج المذهب: ۳۷، وتعليقات عبد الفتاح ابي غدة على قواعد....

⑧ (فتح الباری: ۶/۲۵۶).

”اذا“ مفاعتیه ده او مطلب دادې چې کله زه واپس شوم نو اچانک مې نبي ﷺ اولیدلو نو ماته حیا راغله، ځکه چې نبي ﷺ زما کار لیدلې وو او کوم الفاظ چې ما ونیلې وو هغه نې اوریدلې وو. (۱) ددې نه هغه عزت او توقیر هم واضح شو کوم چې د نبي ﷺ دپاره د صحابه کرامو رضایت په زړونو کېنې وو دغه شان دا هم معلومه شوه چې دې حضراتو به د غیرت او حیا نه خلاف کارونو نه څنگه خان بچ ساتلو او د داسې کارونو نه به لرې لرې اوسیدل (۲).

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمه الباب سره ددې حدیث مطابقت د نبي ﷺ په انکار نه کولو کېنې دې چې چې نبي ﷺ هغوی اولیدل چې د دشمن د زمکې نه خوراک کوی. ددې باوجود ئې ورته هم هیڅ اوښه ونیل، بلکه د مسلم شریف په روایت کېنې خو دا هم راغلې دی: ”فاذا رسول الله صلى الله عليه وسلم متيسماً“ (۳) چې نبي ﷺ خندل او دا خبره د نبي ﷺ په رضامندۍ باندې دلالت کوی. ددې نه علاوه د ابوداؤد طیالسی (په روایت کېنې دا اضافه هم ده، ”فقال: هولك“ چې نبي ﷺ اوفرمائیل چې دا تهیلې ستاسو ده) (۴)

ددې حدیث د نور وضاحت دپاره اورگوئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۳۳۲-۳۳۳، وکتاب الذبائح والصید، باب ذبائح اهل الكتاب: ۲۷۳-۲۷۴. ددې ټول تفصیل نه ددې کار جواز معلومېږي. دویم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې.

۲۹۸۵: (۵) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - قَالَ: كُنَّا نَصِيبُ فِي مَغَازِنَا الْعَسَلَ وَالْعَنْبَ فَنَأْكُلُهُ وَلَا تَرْفَعُهُ.

رجال الحديث

① مسدد: دا مسدد بن مسرهد رضی الله عنه دې د دوی حالات په کتاب الايمان، ”باب من الايمان ان يجب لآخيه.....“ کېنې تیر شوې دی. (۶)

(۱) پورته حواله، عمدة القاری: ۷۶/۱۵، والکوثر الجاری: ۱۳۰/۶-.

(۲) پورته حواله جات).

(۳) مسلم شریف، کتاب الجهاد، باب جواز الاكل من..... رقم (۴۶۰۵).

(۴) مسند ابی دود الطیالسی: ۴۹۱/۱، وما اسند عن عبدالله بن مغفل رضی الله عنه، رقم (۹۵۹).

(۵) فتح الباری: ۲۵۶/۶، وعمدة القاری: ۷۶/۱۵-.

(۶) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: ”الحديث، تفرد به البخاری، ولم يخرج الا في هذا الموضوع“ تحفه الاثراف: ۷۶/۶، رقم (۵۵۸).

(۷) کشف الباری: ۲/۲-.

① حماد بن زید: دا حماد بن زید بن درهم رضی اللہ عنہ دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب المعاص من اموال جاهلیة....." کښې راغلې ده.

② ايوب دا ايوب سختيانی رضی اللہ عنہ دې د دوی تفصیلی تذکره په کتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" کښې راغلې ده.

③ نافع دا حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما مولى حضرت نافع رضی اللہ عنہ دې ددوی تفصیلی حالات په کتاب العلم، "باب ذکر العلم والفتیالی المسجد" کښې تیر شوې دي.

④ ابن عمر رضی اللہ عنہما د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما حالات په کتاب الايمان، "باب الايمان....." کښې راغلې دي.

قوله: عن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال: کنا نصيب في مغازينا..... د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما نه روایت دي، فرمائی چې مونږ به په خپلو جنگونو کښې شهد او انگور حاصلول او هغه به مو خوړل.

دا روایت اسماعیلی او ابو نعیم هم نقل کړې دي، د دوی په روایت کښې د "الفواکه" اضافه هم ده. دغه شان اسماعیلی یو بل روایت د ابن المبارک رضی اللہ عنہ د طریق نه نقل کړې دي. په هغې کښې د غوړو تذکره هم شته.

ددې نه علاوه یو بل روایت د جریر بن حازم رضی اللہ عنہ د طریق نه هم روایت دي. په هغې کښې دي "اصبنا طعاماً واغناماً يوم اليموك، فلم يقسم." چې د غزه یرموک په موقع باندې مونږ ته خوراک او چیلې حاصلې شوې، چې تقسیم نه شوې، یعنی هغه په غنیمت کښې شاملولو سره تقسیم نه شوې، بلکه دا خیزونه مونږ سره پاتې شو. د یرموک والا دا روایت موقوف دي، ځکه چې په دې کښې وضاحت دي چې دا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د زمانې واقعه ده، لیکن په دې موقوف روایت کښې هم څه حرج نشته ځکه چې د مرفوع روایت موافق دي.

(^۱) کشف الباری: ۲/۲۱۹.

(^۲) کشف الباری: ۲/۲۶.

(^۳) کشف الباری: ۴/۶۵۱.

(^۴) کشف الباری: ۱/۳۶۷.

(^۵) فتح الباری: ۶/۲۵۶، عمدة القاری: ۱۵/۷۶، وکذا فی رواية سعيد بن منصور فی سننه: ۲/۲۷۱، لفظ الثمار. وهو متناول للفواکه، رقم (۲۷۳۵)، وشرح الزرقانی: ۳/۲۳، وسنن البيهقي الكبرى: ۹/۱۰۱، کتاب السير. باب السرية تاخذ العلف..... رقم (۱۷۹۹۴).

(^۶) تاريخ مدينة دمشق لابن عساكر: ۳۱/۸۳، حرف العين.

(^۷) عمدة القاری: ۱۵/۷۶، وفتح الباری: ۶/۲۵۶.

قوله: ولانرفعه: او دا به مونږ نه جمع کول.

ددې جملې یو مطلب خو دادې چې مونږ به دا نه ذخیره کوله. دویم مطلب دادې چې مونږ به دا د غنیمت ذمه دار یا نبی ﷺ ته نه حواله کوو، نه به مو د هغې د خوراک اجازت طلب کوو.

ځکه چې د مخکینې نه به د داسې قسم څیزونو د استعمال اجازت وو. (۱)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت بالکل

ښکاره دي، (۲) حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د نبی ﷺ د زمانې د جنگونو په باره کښې فرماني چې

مونږ به د خوراک ځکاګ عام څیزونه استعمالول، او دا د جواز دلیل دي والله اعلم

د باب دریم حدیث شریف د حضرت عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه دي.

۲۹۸۲: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ

ابْنَ أَبِي أَوْفَى - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ أَصَابْنَا فِجَاعَةً لَيْالِي خَيْبَرٍ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ خَيْبَرٍ

وَقَعْنَا فِي الْحُمْرِ الْأَهْلِيَّةِ، فَأَنْتَحَرْنَاهَا فَلَمَّا غَلَّتِ الْقُدُورُ، نَادَى مُنَادِي رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ - اكْفُوا الْقُدُورَ، فَلَا تَطْعَمُوا مِنْ لُحُومِ الْحُمْرِ شَيْئًا. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَقُلْنَا إِنَّمَا نَهَى النَّبِيَّ -

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لِأَنَّهُمْ أَمَرُ تُحْمَسَ. قَالَ وَقَالَ آخَرُونَ حَرَمَهَا الْبَيْتَةُ. وَسَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ

جُبَيْرٍ فَقَالَ حَرَمَهَا الْبَيْتَةُ. [۳۹۸۳-۳۹۸۶، ۴۲۰۵]

رجال الحديث

① موسی بن اسماعیل: دا موسی بن اسماعیل تبوډکی رضی الله عنه دي. د دوی حالات د پده الوسی په

”الحديث الرابع“ کښې تیر شوي دي. (۳)

② عبدالواحد: دا عبد الواحد بن زیاد عبدی بصری رضی الله عنه دي. د دوی تذکره په کتاب الايمان، ”باب

الجهاد من الايمان“ کښې تیره شوي ده. (۴)

③ الشيباني: دا سليمان بن ابی سليمان کوفی شيباني رضی الله عنه دي. (۵)

(۱) پورته حواله جات، وشرح القسطلاني: (۲۲۸/۵)۔

(۲) عدة القاري: ۷۶/۱۵، والکوثر الجاري: (۱۳۱/۶)۔

(۳) قوله: سمعت ابن ابی اوفی.....: ”الحديث“، اخرجه البخاری ایضا، کتاب المغازی، باب غزوة خيبر، رقم (۴۲۲، ۴۲۲، ۴۲۲، ۴۲۲)، وکتاب الذبائح والصيد، باب لحوم الحمر الانسية، رقم (۵۵۲۶)، ومسلم، کتاب الصيد

والذبائح، باب تحريم اكل لحم الحمر الانسية (۵۰۱۰-۵۰۱۱)، والنساء، کتاب الصيد، باب تحريم اكل لحوم

الحمر الاحلية، رقم (۴۳۴)، وابن ماجه، کتاب الذبائح، باب لحوم الحمر الاحلية، رقم (۳۱۹۲)۔

(۴) كشف الباری: (۴۳۳/۱)۔

(۵) كشف الباری: (۳۰۱/۲)۔

(۶) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الحيض، باب مباشرة الحائض)۔

① ابن ابی اوفی دا مشهور صحابی حضرت عبداللہ بن ابی اوفی رضی اللہ عنہ دی ہے۔
خبر داوی د حضرت عبداللہ بن ابی اوفی رضی اللہ عنہ ددی حدیث تشریح پہ کتاب الذبائح والصید کنبی
راغلی دہے۔

قوله: قال عبداللہ: فقلنا إنما هي النبي صلى الله عليه وسلم، لأنها لم
تخمس. قال: وقال آخرون: حرمة البتة: عبداللہ وانی نو مونہ او وئیل چہ نبی
ﷺ، ددی خرونو د غوبنی د خورولو نہ ددی وجہ نہ، منع او فرمائیلہ چہ ددی خمس نہ وو
ویستلہ شوے، فرمائی: او بعضی نورو صحابہ کرامو او وئیل چہ نبی ﷺ مطلقاً ددی
خرونو تحریم فرمائیلہ دی یعنی دا خرونو مطلقاً حرام دی۔
مطلب دادی چہ کلہ نبی ﷺ ددغہ خرونو دغوبنی نہ دک، او جوشیدلہ کتیو د راغورزولو
حکم او کرو او د هفی د خوراک نہ ئی منع او فرمائیلہ نو ددی د حرمت د علت پہ بارہ کنبی د
صحابہ کرامو دوه رائی پیدا شوے۔
د بعضی صحابہ کرامو ﷺ رائی داوہ چہ چونکہ دا پہ غنیمت کنبی شاملول پکار وو او
پہ دی کنبی تقسیم جاری شوے نہ وو، ددی وجہ نہ نبی ﷺ منع او فرمائیلہ خکہ چہ دا د
غنیمت حصہ دہ او پہ دی کنبی تصرف جائز نہ دی۔
او د بعضی نورو صحابہ کرامو ﷺ رائی دا وہ چہ نبی ﷺ ددی د خوراک نہ مطلقاً منع
فرمائیلہ دہ او مطلب دادی چہ دا د خوراک خیز نہ دی۔
پہ دی عبارت کنبی د عبداللہ نہ مراد ابن ابی اوفی رضی اللہ عنہ دی، لکہ د مغازی پہ روایت کنبی
پہ بل طریق سرہ ددی وضاحت راغلی دی۔

قوله: وسئلت سعید بن جبیر فقال: حرمة البتة: او ما د سعید بن جبیر رضی اللہ عنہ نہ تپوس
او کرو نو هغوی او فرمائیل چہ نبی ﷺ دا قسم خرونو مطلقاً حرام گر خولی دی ددی جملہ
ویونکی (قائل) شیبانی دی۔ او دا فرمائی چہ هرکله ما پہ دی مذکورہ مسئلہ کنبی د
صحابہ کرامو دوه رائی اولیدی نو د تحقیق گولو دپارہ ما د حضرت سعید بن جبیر نہ
تپوس او کرو چہ ددی ممانعت خہ وجہ وہ: نو هغوی او فرمائیل، حرمة البتہ۔
ترجمة الباب سرہ د حدیث شریف مطابقت: ددی حدیث مطابقت ہم ترجمة الباب سرہ واضح
دی۔ خکہ چہ پہ دی سلسلہ کنبی د ماکولاتو د خواکو خکااک خیزونہ وغیرہ، طرفتہ د

(۱) د دوی د حالاتو دپارہ او گوری، کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين....۔

(۲) کشف الباری، کتاب الذبائح والصید: ۲۹۳-۲۹۵۔

(۳) فتح الباری: ۲۵۷/۶، وعمدة القاری: ۷۷/۱۵۔

(۴) پورہ حوالہ جات، و کتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۲۰)۔

(۵) عمدة القاری: ۷۷/۱۵، وفتح الباری: ۲۵۷/۶، وشرح القسطلانی: ۲۲۸/۵۔

صحابه کرامو عادت د جلدی وو، که داسې نه وه نو دې حضراتو به د نبی ﷺ په موجودگي کښې د داسې قسم قدم پورته کولو نه ځان ساتلو، دلته داسې اونه شوه نو ددې نه ثابته شوه او معلومه شوه چې د جنگ دوران کښې د خوراک ځکاګ د عام څیزونو خوراک جائز دي. (۱) والله اعلم بالصواب

وبه تم کتاب الخمس، ویلیه کتاب (أبواب الجزية والموادعة) ان شاء الله.

.....

بسم الله الرحمن الرحيم ۲۲- أبواب الجزية والموادعة

د نسخو اختلاف: د بخاری شریف د نسخو په اکثر و روایتو کښې عنوان "باب الجزية" راغلې دي او لفظ د "کتاب" سره عنوان صرف د ابو نعیم او ابن بطال په نسخو کښې مذکور دي. او هم دا زیات مناسب دي لکه څنګه چې د حافظ رحمته الله علیه راڼې ده. (۲) او بسمله بسم الله الرحمن الرحيم هم د ابوذر نه سوا په ټولو نسخو کښې موجوده ده. (۳)

① باب: الجزية والموادعة مع أهل الحرب

د ترجمه الباب مقصد: دلته د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد د جزیه احکامات او کافرانو سره د صلح کولو احکامات بیانول دي، کما قاله العيني. (۴)

لکه اهل حرب سره د وخت او د حالاتو په مناسبت سره صلح کیدې شی او کوم خلق چې ذمیان دي، د هغوی نه به جزیه اخستلې شی. تفصیل راروان دي.

د جزیه لغوی معنی: د لغت عالمانو او د حدیث شارحینو ددې لفظ درې معنې بیان کړې دي: ① لفظ "جزية" د جزای جزئی تجزیه نه مشتق دي. ددې معنی ده تقسیمول او یو څیز حصه حصه کول، جزیه هم په ذمیانو باندې تقسیمېږي.

② دا کلمه د جزاء نه مشتق ده، ددې معنی ده بدله، ځکه چې د جزیې د ادا کولو په بدله کښې ذمیانو ته په دارالاسلام کښې د اوسیدلو او د پاتې کیدلو اجازت ورکولې شی.

(۱) پورته حواله جات، والکونثر الجاری: ۱۳۱/۶.

(۲) عمدة القاری: ۷۷/۱۵، وفتح الباری: ۶/۲۵۹، ۲۵۸، وشرح ابن بطال: ۳۲۷/۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۷۷، وفتح الباری: ۶/۲۵۸، وارشاد الساری: ۲۲۹/۵.

(۴) عمدة القاری: ۷۷/۱۵.

(۵) دا د اجزاء، افعال، نه ده. ددې معنی ده کفایت کول و چې تسمیه ددې داده چې جزیه ادا کول هم د دغه سری د عزت، ناموس، مال و جان د حفاظت دپاره کافی کیږي. په کوم سړي باندې چې جزیه مقرر کړې شي. (۶).

اصطلاحی معنی جزیه هغه مقرر مال دې کوم چې د کافر نه په دارالاسلام کښې د اوسیدلو د وجې نه او ددې په عوض کښې اخستلې شي. (۷).
یا داسې اووایی چې جزیه هغه مال دې کوم چې د ذمې د وجې نه په اهل کتابو باندې مقررولې شي. (۸).

د موادة معنی او مراد موادة د باب مفاعله مصدر دې ددې معنی ده پریخودول. او دلته ددې نه مراد دا دې چې د څه مصلحت په بناء باندې اهل حرب سره قتل و قتال د یو معلومې مودې پورې پریخودول. (۹).

بیا د امام بخاری رحمته الله علیه په دې الفاظو کښې ”الجزية والموادة مع اهل الذمة والحرب“ کښې لف نشر مرتب دي، ځکه چې د جزیه تعلق د ذمیانو سره او د موادة تعلق د اهل حرب سره دي. (۱۰)
د جزیه مشروعیت: ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې د جزیه ثبوت او ددې مشروعیت د قرآن کریم، احادیث نبویه او د اجماع نه دي او د قیاس تقاضه هم داده. لکه د قرآن کریم دا آیت کریمه قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ه کوم چې امام بخاری رحمته الله علیه هم دلته ذکر کړي دي. د جزیه د مشروعیت دپاره اصل اصیل دي. (۱۱).

او په سنت کښې هم ددې په مشروعیت باندې ډیر احادیث مبارکه دي، مثلاً د حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه نه روایت دي چې هغوی د ”جنگ نهاوند“ په موقع باندې د کسری فوج ته د خطاب په وخت فرمائیلې وو:

”أمرنا نبينا رسول ربنا أن نقاتلكم حتى تعبدوا الله وحده أو تؤدوا الجزية.....“ (۱۲)

(۱) پورته حواله، وفتح الباری: ۲۵۹/۶، ومعجم مقاييس اللغة: ۱۴۵۵، والجامع لاحكام القرآن للقرطبي: ۱۱۴/۸، البناء: ۲۳۸/۷، باب الجزية)۔

(۲) اعلاء السنن: ۴۲۹/۱۲)۔

(۳) عمدة القاری: ۷۷/۱۵، والنهایة فی غریب الحديث والاثار: ۷۱/۱)۔

(۴) عمدة القاری: ۷۷/۱۵، وفتح الباری: ۲۵۹/۶، وتحفه الباری: ۵۶۵/۳)۔

(۵) پورته حواله جات)۔

(۶) فتح الباری: ۲۵۹/۶، وعمدة القاری: ۷۸/۱۵، واعلاء السنن: ۴۲۹/۱۲)۔

(۷) اعلاء السنن: ۴۳۰/۱۲)۔

دغه شان د امت مسلمه هم په دې باندې اجماع ده چې د ذمیانو نه به جزیه وصولیږي. (۷)
هر چې قیاس دې نو د قیاس تقاضه هم داده چې د دوی نه جزیه وصول کړې شی، ځکه چې
هر کله دا خلق زموږ د مسلک او د دین تابع نه دی نو زموږ د ملک (دارالاسلام) نه د فاندې
اختلو کښې به دوی ته خامخا څه نه څه ورکول وی. دا خو د جزیه د وصولی ظاهري وجه
شود. (۸).

ددې نه علاوه د جزیه په وصولولو کښې یو باطني حکمت هم دې او هغه دا چې کله دوی
جزیه ادا کړي او د وطن دویم نمبر خلق شمار شي نو د دوی نفس ته به خفگان اوری شي او
دوی په طبیعتونو کښې به د اسلام طرفته میلان پیدا شي، دې دپاره چې دوی هم ایک نمبر
خلق شمار شي، دغه شان دوی چې کله د مسلمانانو سره لین دین او میل ملاپ ساتي او
خپل مینځ کښې په معاملاتو کښې شرکت کوي نو دوی ته به د اسلام په صفتونو باندې د
خبریدو موقع ملاؤ شي، نو ممکنه ده چې دا څیز د دوی د اسلام قبلولو سبب جوړ شي. (۹).

د جزیه مشروعیت په اتمه (۸) هجری کښې او شویا په نهمه (۹) کښې، دواړه اقوال موجود دي (۱۰)
یو شبهه او د هغې جواب: ممکنه ده چې په ملحدینو کښې یو روشن خیال سړي دا شبهه پیش
کړي چې د ذمیانو نه جزیه وصولول د دوی په کفر باندې رضامندی ده او دغه شان دوی لږه
په شرکيه مذهب باندې قائم اوسیدل مباح ګرځولي شوې دي، د جزیه د ادا کولو په وجه
باندې د اسلام په بدله کښې په کفر باندې د دوی برقرار اوسیدل څنګه صحیح کیدی شي؟
ددې شبهې جواب ډیر واضح دې، هغه دا چې جزیه نه د اسلام بدل دې او نه د اسلام قیمت،
بلکه دا یو قسم ټیکس دي، چې په دارالاسلام کښې د اوسیدلو د وجې نه د دوی نه
وصولي شي، دوی ته د جان و مال، د عزت او ناموس د حفاظت ضمانت ددې جرئې په ادا
کولو باندې ورکولې شي، او په معاملاتو کښې د دوی نه د اسلام د لحاظ ساتلو ضمانت
اختلې شي چې دا ذمیان به ددې احترام کوي.

دغه شان د دوی نه د جزیه د وصولولو مطلب بالکل دا نه دې چې د دوی په کفر باندې
رضامندی اختیارولې شي بلکه دا خو د هغوی په کفر اختیارولو باندې یو دنیوی سزا ده
ځکه چې په دې کښې د دوی ذلت دي،

لکه د الله تعالی ارشاد مبارک دي: (...حق يعطوا الجزية وهم صاغرون) (۱۱).

او د دوی نه جزیه اخستلو سره دوی ژوندی پریخودل خو داسې دی چې بغیر د جزیه اخستلو
موندی پریږدو او دوی باندې څه غرض نه لرو، ځکه چې عقلاً هم دا خبره صحیح نه ده چې

(۱) المغنی لابن قدامة: ۹۲۶۳، وپورته حواله.

(۲) احکام القرآن: ۱۳۳/۳، سورة التوبة، فصل، واعلاء السنن: ۴۳/۱۲، الجواب عن شبهة الملحدین فی الجزية.

(۳) فتح الباری: ۲۵۹/۶.

(۴) پورته حواله.

(۵) التوبة: ۲۹.

دوی ټول قتل کړې شی، که دا کار صحیح وو نو الله تعالی به یو کافر د یو لمحې دپاره هم ژوندې نه وو پریځودلې، اوس که الله تعالی دوی ژوندی ساتلې دی نو ددې مطلب هم دادې چې دوی ته دا سزا ورکړې شی، دې دپاره چې دوی ته د کفر نه د توبې کولو توفیق ملاؤ شی او د ایمان طرفته رغبت ملاؤ شی، نو هرکله چې د الله تعالی دا مقصد دې نو په دې کښې هېڅ باک نشته چې د الله تعالی له طرفه دوی ته مهلت ورکړې شی، دا خو د الله تعالی په علم کښې ده چې بعضې به په دوی کښې ایمان راوړی او بعضې به د دوی په نسلونو کښې ایمان راوړی، نو ددې جزیه په وصولولو کښې او کفارو لره ژوندی پریځودلو کښې د الله تعالی ډیر لوڼې مصلحت دې.

بیا په دې کښې د مسلمانانو هم ډیرې فائدې دي، ځکه چې که چرته مسلمانان کافرو لره بالکل ژوندی نه پریږدی نو په دې کښې هم د مسلمانانو خرج دي، مثلاً په زمکو کښې زمیندارۍ او د مجاهدینو خدمت به څوک کوی؟ دغه شان د اسلامی لښکر د خوراک ځواک انتظام به څوک کوی؟ د پلونو جوړول او د قلعه گانو د جوړولو فریضه به څوک ادا کوی؟ ددې وجې نه دا ټولې خبرې هم په ذهن کښې ساتل پکار دي. (۱)

وقول الله تعالى: قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُعِزُّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ التوبة: ٢٩ أُولَئِكَ فِي الْمَسْكَنَةِ / البقرة: ٦١ / آل عمران: ١١٣ / مصدر المسكين، يقال: فلان أسكن من فلان: أخرج منه، ولم يذهب إلى السكون.

او د الله تعالی قول چې په اهل کتابو کښې څوک ایمان نه راوړی او نه په قیامت باندې ایمان لری او نه هغه څیزونه حرام گنړي کوم څیزونه چې الله تعالی او د هغه رسول حرام بنودلې دي او نه رښتوني دین قبلوی، دوی سره جنگ او کړی، تردې چې دوی ماتحت شی او رعیت جوړیدلو سره جزیه ورکول منظور کړي.

دایت گوریمه شان نزول او مختصر تشریح: هرکله چې په مشرکانو باندې اهل اسلام ته غلبه حاصله شوه، خلق ډلې ډلې اسلام کښې داخل شو، په جزیره عرب کښې د مسلمانانو جرړې او بنیاد مضبوط شو او د الله تعالی آخری دین، دین محمدی ﷺ ښه خور شو او ښه ترقی ئې اوکړه نو دا آیت نازل شو، کوم کښې چې الله تعالی اهل کتاب یهودیانو او عیسایانو سره د قتال کولو حکم فرمائیلې دې، هم دا وجه وه چې نبی ﷺ اسلامی لښکر رومیانو سره د قتال دپاره تیار کړو او خلقو ته ئې په دې کښې د شرکت کولو دعوت ورکړو، چې ددې په نتیجه کښې د غزوه تبوک واقعہ پیښه شوه، ددې واقعہ مشهوره ده. (۲)

(۱) هذا ملخص ما قاله الرازي في احكام القرآن: ١٣٣/٣، فصل، سورة التوبة، والعثماني في اعلاء السنن: ٤٣٠/١٢، وكذا انظر البناية شرح الهداية: ٢٣٨/٧ و ٢٤١.

(۲) عمدة القاري: ٧٨/١٥.

”ید“ ائمه لغت ددی د شلو نه زیاتې معنې بیان کړې دي. لیکن دلته د ”ید“ ته مراد قهر او غلبه ده. (۱) یا د نفس خوشحالی ده او هر هغه سرې چې د یو ظالم جابر اطاعت اختیار کړې او هغه ته د زر په رضامندی سره د لاس په ذریعه څه ورکړی نو ویلې شی: ”اعطاه عن ید“ اوس به د حق یعطوا الجزیة عن ید معنی داوی: ”تر دې چې د زر په خوشی سره جزیه ادا کړې.“ او د قهر او غلبې د معنې په اعتبار سره به مطلب دا وی چې جزیه ادا کوونکی به د مغلوب او مقهور کیدو د وجې نه جزیه ادا کوی ددې یو بل مطلب هم بیان کړې شوې دې چې جزیه دوی په خپل لاس باندې ادا کړی. د چا په ذریعې سره ئې نه ورکوی. (۲) والله اعلم

اذلاء دا د امام بخاری رحمته الله علیه په نزد د (وهم صاغرون) تفسیر دې. یعنی ”صاغرون“ معنی ذلیل او حقیر کیدل دي. لکه ابو عبیدیه خپل کتاب ”المجاز“ کښې لیکلې دی ”الصاغرة: الذلیل، الحقیر“ (۳) والبسکنة مصدر السکین، يقال: أسکن من فلان أخوچ منه.

او مسکنة د مسکین مصدر دې. لکه څنگه چې ویلې شی اسکن من فلان یعنی هغه د فلانی نه زیات محتاج دې د امام بخاری رحمته الله علیه مشهور عادت دې چې هغه د څه لږ مناسبت د وجې نه د قرآن کریم نور آیتونه هم د باب لاندې ذکر کوی او د هغې تفسیر او تشریح کوی. دلته هم د مصنف رحمته الله علیه ذهن بل طرفته منتقل شو او هغوی هم د اهل کتابو په باره کښې نازل شوې د یو بل آیت (وضریت علیهم الذلة والبسکنة) (۴) تفسیر شروع کړو چې لفظ ”مسکنة“ د مسکین مصدر دې لکه څنگه چې د اسکن من فلان معنی په أخوچ من فلان سره بیانولې شی. (۵)

قوله: ولم یذهب إلى السکون: او امام بخاری د سکون طرفته تګ اونه کړو. مطلب دادې چې امام بخاری رحمته الله علیه د مسکین اشتقاق د سکون نه اونه کړو. بلکه هغوی دا د مسکنة نه ماخوذ ښودلې دې. ددې جملې ویونکې (قائل) څوک دې؟ ددې په باره کښې د حافظ صاحب رحمته الله علیه خیال دادې چې ددې جملې صحیح قائل د بخاری راوی فربری رحمته الله علیه دې. (۶)

ترجمة الباب سره د آیت کریمه مناسبت: علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چې ترجمة الباب سره د آیت کریمه مناسبت د آیت کریمه په دې حصه کښې دې: (حق یعطوا الجزیة عن ید و هم صاغرون X)

(۱) پورته حواله. وتحفة الباری: ۵۶۵/۳. والقاموس الوحید، مادة: یدی (۲) —

(۲) فتح الباری: ۲۵۹/۶. واحکام القرآن: ۱۲۹/۳. —

(۳) فتح الباری: ۲۵۹/۶. وتحفة الباری: ۵۶۵/۳. والقسطلانی: ۲۲۹/۵. وعمدة القاری: ۷۸/۱۵. —

(۴) البقرة: ۶۱. —

(۵) عمدة القاری: ۷۸/۱۵. وتحفة الباری: ۵۶۵/۳. والقسطلانی: ۲۲۹/۵. وفتح الباری: ۲۵۹/۶. —

(۶) فتح الباری: ۲۵۹/۶. —

(۷) عمدة القاری: ۷۸/۱۵. —

قوله: وَمَا جَاءَ فِي أَخْذِ الْجَزِيَّةِ مِنَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسِ وَالْعَجَمِ: اود يهوديانو، نصاری، مجوسیانو او عجمیانو نه د جزئی د وصولولو په بیان کښې دا کتاب دې دا د ترجمه الباب باقی حصه ده.

جزیه به د چانه اخستلې شی؟ ددې ځانې نه اختلافی مسئله شروع کیږی چې جزیه به د کومو خلقو نه اخستلې شی، آیا صرف د اهل کتابو نه یا د نورو مذهبونو د تابعدارو خلقو نه هم؟ تفصیل لاندې ذکر کولې شی:

① د امام شافعی او احمد رحمة الله علیهما مذهب دادې چې جزیه به صرف د اهل کتابو او مجوسیانو نه اخستلې شی. (۱) پاتې شوبت پرست، اهل هوی او باقی ټول کفار، نو د دوی نه به جزیه نه قلیږی، ددې ټولو خلقو له طرفه به صرف اسلام قابل قبول وی. (۲)

هر چه مجوسیان دی نو چونکه د نبی کریم ﷺ نه ثابت دی چې هغوی د مجوسیانو نه جزیه اخستلې وه نو د سنت په ذریعې سره به په کتاب الله کښې تخصیص اوشی او د جزیه په حکم کښې به مجوسیان هم داخل شی. (۳)

② د امام مالک رحمه الله مذهب دادې چې د جزئی حکم هر کافر ته شامل دي. ددې وجې نه به د هر کافر نه جزیه وصولولې شی، خواه کتابی وی یا مجوسی وی، هندو وی یا سیک، عرب وی یا عجم. (۴)

لیکن د هغوی په نزد مرتد په دې عام کښې داخل نه دي، یعنی د هغه په حق کښې جزیه قابل قبول نه ده. دده دپاره خو دوه صورتونه جائز دی، توبه یا قتل.

هم دا مذهب د امام اوزاعی او د شام د فقهاء کرامو هم دي. (۵) دې حضراتو په دې سلسله کښې استدلال د حضرت بریده رضی الله عنه د روایت نه کړې دي، کوم چې امام مسلم رحمه الله وغیره نقل کړې دي، حضرت بریده رضی الله عنه فرمائی:

”کان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أمر أميراً على جيش أو سرية أو صالاً في خاصته يتقوى الله ومن معه من المسلمين خيراً، ثم قال: وإذا لقيت عدوك من المشركين فادعهم إلى ثلاث خصال، أو خلال فان هم أبوا فسلمهم الجزية، فان هم أجابوك فاقبل منهم، وكف عنهم.....“ (۶)

(۱) پورته حواله، فتح الباری: ۲۵۹/۶، والاوز: ۱۹۱/۶، والمغنی: ۹۲۳/۶، وکتاب الام: ۱۷۴/۴/۲.

(۲) المغنی: ۹۲۶/۶، رقم: (۷۶۴۲).

(۳) الفتح: ۲۵۹/۶، کتاب الام: ۱۷۲/۴/۲، وعمدة القاری: ۷۸/۱۵، واحکام القرآن: ۱۲۰/۳.

(۴) المدونة الكبرى: ۴۶/۲، فتح الباری: ۲۵۹/۶، وعمدة القاری: ۷۸/۱۵.

(۵) فتح الباری: ۲۵۹/۶، وعمدة القاری: ۷۸/۱۵.

(۶) الحديث اخرجه مسلم، كتاب الجهاد والسير، باب تأمير الامام على البعوث ووصية..... رقم (۵۵۲۱) _ (۵۵۲۴)، و ابو داود، اول كتاب الجهاد، باب في دعاء المشركين، رقم (۲۶۱۲-۲۶۱۳)، والترمذی، ابواب السير، باب ما جاء في وصية ﷺ في القتال، رقم (۱۶۱۷)، وابن ماجه، ابواب الجهاد، وصية الامام، رقم (۲۸۵۸).

یعنی "دنبی علیہ السلام" عادت مبارکہ خو دا وو، چې کله به ئې څوک دلنکر یا دسربې امیر مقررولو، نو عادت مبارکه دا وو چې مذکوره امیر ته به ئې د خپل ذات او د عامو مسلمانانو په باره کښې د الله تعالی نه د وپړیدو وصیت فرمائیلو، بیا به ئې ارشاد فرمائیلو..... او کله چې دشمن سره مخامخ شئ نو تاسو هغوی ته د دریو څیزونو دعوت ورکړئ..... که هغوی انکار او کړي نو د هغوی نه جزیه طلب کړئ، که په دې باندې راضی شی نو د هغوی نه جزیه قبول کړئ او هغوی سره څه غرض مه ساتئ....."

ددې حدیث د عموم نه دا حضرات استدلال کوی چې دا حدیث ټولو مشرکینو او کافرانو ته عام دي، لکه څنگه چې دلته نبی ﷺ د مشرکین لفظ استعمال فرمائیلې دي، لهدا د کوم ځانې شرک چې هم وی، هر قسم شرک چې وی نو هغه ددې حدیث په عموم کښې داخل دي. اهل کتاب هم ښکاره خبره ده چې د هغوی اکثره حصه خلق مشرکان دي، څوک عزیر ﷺ ته ابن الله وائی او څوک عیسی ﷺ ابن الله منی.

دغه شان دا حضرات ددې خبرې نه هم دلیل نیسی چې نبی ﷺ د هجر د مجوسیانو نه جزیه وصول کړې ده، او دا ددې خبرې تقاضه کوی چې دلته د آیت کریمه د مفهوم مخالف اعتبار نه دې کړې شوې، بلکه مفهوم مخالف لره اعتبار ورکول دلته پریخودلې شوې دی، نو هر کله چې ددې حدیث په ذریعې سره د اهل کتابو تخصیص او کړې شو نو معلومه شوه چې په آیت کریمه کښې مذکوره کلمات (من اهل الکتاب) څه مفهوم مخالف نشته. (۱)

③ د احنافو حضراتو کثرت الله سوادهم، مذهب د جزیه په اخستلو کښې دادې چې د اهل کتاب، مجوسیانو او د عجم د بت پرستو نه به جزیه اخستلې شي، هرچه د عربو بت پرست دی نو د هغوی نه به جزیه نه اخستلې کیږي، د هغوی دپاره اسلام دې یا توره، دریم هیڅ صورت نشته، دغه شان د مرتدینو نه به هم جزیه نه قبلېږي. (۲)

غالباً امام بخاری رحمه الله هم ددې مسلک قائل دي ځکه چې دلته هغوی د ترجمه الباب لاندې کوم الفاظ ذکر کړي دي، د هغې نه هم دا معلومېږي. (۳)

د احنافو مذهب د مالکیه په شان دي، فرق صرف دادې چې هغوی د مشرکین عرب نه هم د

(۱) شرح ابن بطال: ۳۳۰/۵، واحکام القرآن للرازی: ۱۱۸/۳- (۱۲۱)۔

(۲) شرح ابن بطال: ۳۳۰/۵، وفتح الباری: ۲۶۰/۶۔

(۳) الهدایة مع فتح القدیر: ۲۹۱/۵، وعمدة القاری: ۷۸/۱۵، واحکام القرآن: ۱۲۱/۳۔ قال الامام محمد بن الحسن الشیبانی رحمه الله: ثم کل من یجوز استرقاقه من الرجال یجوز اخذ الجزية منه بعقد الذمة: کاهل الکتاب وعبدة الاوثان من العجم، ومن لا یجوز استرقاقه لا یجوز اخذ الجزية منه: کالمرتدين وعبدة الاوثان من العرب، والاصل فيه حدیثان..... السیر الکبیر مع شرحه للسرخی: ۱۳۲/۳-۲، باب قتل الاسارى والمن علیهم، رقم الباب (۱۰۷)۔

(۴) عمدة القاری: ۷۸/۱۵، واوز المسالك: ۱۹۲/۶، وفیض الباری: ۴۷۲/۳۔

جزیه اخستلو قائل دی او احناف ددې قائل نه دی ددې حضراتو مستدل یو خو هم دغه آیت کریمه دې کوم چې امام بخاری رحمته الله علیه هم په باب کنبې ذکر کړې دي.

دویم مستدل د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه حدیث دې کوم چې ددې تذکره ده چې هغوی د هجر د مجوسیانو نه جزیه اخستلې وه دا حدیث باب کنبې راوړان دي. بیا قیاس هم د احنافو تائید کوی، هغه دا چې اهل کتاب، مجوسیان او عجمی بت پرستو لره غلامان جوړول جائز دی نو د دوی نه جزیه قبولول به هم جائز وی ددې عکس مرتد دي چې هغه لره غلام جوړول جائز نه دی لهدا د هغه نه جزیه اخستل هم جائز او صحیح نه دی.

د مشرکینو د عرب د تخصیص وجوهات: هرچه د مشرکین عرب او د مرتدینو نه جزیه نه اخستل دی نو ددې وجه داده چې د هغوی د کفر نوعیت او کیفیت لږ مختلف دي ځکه چې د هغوی کفر لږ زیات سخت دي، او گورئ نبي عليه السلام د مشرکینو د عرب مینځ کنبې لوني شوي وو، قرآن کریم هم د هغوی په ژبه کنبې نازل شوي وو، ددې وجې نه معجزات د هغوی په حق کنبې زیات ښکاره وو، ددې ټولو باوجود د اسلام نه قبولولو مطلب چې ضد، بغض او طاقت ښودل نه دی نو نور څه دي؟

دغه شان د مرتد معامله ده، هغه د هدایت نه پس تیاره، د اسلام او اطاعت نه پس د خپل حقیقي رب انکار کړې دي، حالانکه دده د اسلام د صفتونو هم معلومات وو، ددې وجې نه به دده نه جزیه نه اخستلې کیږي، په سزا کنبې به د زیاتې او اضافې په طور سره دده په حق کنبې صرف توره یا صرف اسلام قابل قبول وی.

علامه رازی رحمته الله علیه په احکام القرآن کنبې نور وجوهات هم ددې تخصیص دپاره ذکر کړې دي:

① امام معمر رحمته الله علیه د علامه زهري رحمته الله علیه نه نقل کړې دي چې نبي عليه السلام بت پرستو سره په جزیه باندې صلح کړې وه، البته ددې نه هغه بت پرست جدا وو کوم چې عرب وو.

② د الله تعالی ارشاد دي: **فَاَقْتُلُوا الشَّاكِرِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ** دا آیت کریمه د عرب د بت پرستو په باره کنبې نازل شوې وو، ددې وجې نه دوی به یا خو قتلولې شی یا به دوی اسلام قبولوي. دغه شان ملا علی قاری رحمته الله علیه فرماني چې د مشرکینو د عرب په باره کنبې زمونږ دا

^۱ (الفقه الحنفی وادلته: ۳۹۹/۲، والهدایة مع فتح القدیر: ۲۹۲/۵).

^۲ (شرح ابن بطلال: ۳۳۰/۵، والهدایة مع فتح القدیر: ۲۹۲/۵).

^۳ (مرقاة المفاتیح: ۵۵۵/۷، الفصل الثالث من باب الجزية، والهدایة مع فتح القدیر: ۲۹۲/۵، واوز المسالك:

۱۹۷/۶، والبسوط للرخسی: ۱۰/۱۲۶، باب المرتدين).

^۴ (التوبة: ۵).

^۵ (احکام القرآن: ۱۲۱/۳، مطلب فی الصائین، والاوز: ۱۹۳/۶، و۱۹۵، والمصنف لعبد الرزاق: ۱۰/۳۲۶، رقم ۱۹۲۵۹)، وانظر كذلك كتاب السير الكبير مع شرح الرخسی: ۲/۱۳۲، باب (۱۰۷) قتل الاسارى والمن عليهم).

دلیل دی: (تقاتلونهم اویسلمونهم) او د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دی چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل: "لا یقبل من مشرک العرب الا اسلامه او السیف" (۱).

د کومو خلقو نه به جزیه نه اخستلې کېږي؟ وړاندې چې کوم بحث اوشو نو د هغې تعلق دی سره وو چې جزیه په کومو خلقو باندې واجبه ده. اوس بحث دادې چې جزیه په کومو خلقو باندې واجبه نه ده، نو په دې سلسله کېنې د حضراتو احنافو رحمهم الله دلیل دادې چې د عربو په بت پرستو، مرتدینو، بنحو، ماشومانو، معذور خلقو، نابینا، شیخ فانی او په کار باندې قدرت او طاقت نه لرونکي فقیرانو باندې جزیه واجبه نه ده (۲).

د عرب بت پرستو او مرتدینو نه د جزیه نه اخستلو چې کومه وجه وه نو هغه مونږ وړاندې بحث کېنې ذکر کړه، هرچه د بنحو، ماشومانو، معذورو خلقو او د شیخ فانی وغیره نه جزیه نه اخستل دی او په دوی باندې د نه واجب کیدلو چې کومه معامله ده نو د هغې وجه داده چې دوی په جنگونو کېنې نه شی قتلولي، او قانون دادې چې کوم سړې د سزا په طور نه قتلېږي نو د هغه نه د جزیی مطالبه هم نه کېږي، چونکه جزیه خو ددې وجې نه لازمه شوې وه چې قتل ترینه ساقط کړې شی، ددې وجې نه چې د کوم سړي قتل واجب نه دي نو په هغه باندې جزیه هم لازمه نه ده او دا هغه کسان دی چې د دوی قتل جائز نه دي، ددې وجې نه په دوی باندې جزیه ادا کول هم لازم نه دی.

د حضرت عمر رضی اللہ عنہ مولى حضرت اسلم فرمائی: "کتب عمر رضی اللہ عنہ الی امراء الجریة: ان لا یضعوا الجریة الا علی من جرت علیه البواس، ولا یضعوا الجریة علی النساء والصبيان....." (۳).

چې "حضرت عمر رضی اللہ عنہ د جزیی وصولولو ذمه دارانو ته اولیکل چې هغوی جزیه لازمی نه کړي سوا د هغه سړي چې د چا په سر باندې چاره چلیدلې وی، یعنی بالغ وی او په بنحو او ماشومانو باندې جزیه لازمه نه کړي".

فقیر غیر معتمل، یعنی هغه فقیر چې د خه پیشې او صنعت وغیره باندې پوهیدلو باوجود په کار باندې قدرت نه لری، د داسې فقیر نه د جزیه نه اخستلو وجه داده چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا شرط لگولې وو چې د هغه فقیر نه به جزیه اخستلې کېږي څوک چې په کار باندې قدرت لری. لکه صله بن زفر فرمائی چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د ذمیانو یو بوډا اولیدلو چې سوال کوي (خیر غواړي) حضرت تپوس او کړو چې تا ته څه تکلیف دي؟ سوال ولې کوي؟ نو بوډا

(۱) الفتح: (۱۶) -

(۲) کتاب الخراج لایي يوسف القاضي، ومراجعة المفاتيح: ۵۵۵/۷، عن الحسن قال: امر رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ان یقال العرب علی الاسلام، ولا یقبل منهم غیره..... اعلاء السنن: ۱۲/۴۵۰، والفقہ الحنفی وادلته: ۴۰۰/۲ -

(۳) الفقه الحنفی وادلته: ۴۰۰/۲، والهدایة مع فتح القدیر: ۲۹۳/۵ - ۲۹۴ -

(۴) سنن البیهقی: ۹۳۳۳، کتاب الجزیة، باب من یرفع عنه الجزیة، رقم (۱۸۷۰۰)، والهدایة مع فتح القدیر: ۲۹۴/۵، والفقہ الحنفی وادلته: ۴۰۱/۲ -

او وئیل چې ماسره مال نشته او زما نه جزیه اخستلې کېږي. ددغه پیسو پوره کولو دپاره سوال کوم حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل چې مونږ تاسو سره انصاف اونه کړو ځکه چې مونږ ستاسو خوانی او خوږه او اوس ستاسو نه جزیه هم اخلو بیا خلیفه خپلو ټولو کسانو ته اولیکل چې د شیخ فانی نه جزیه مه اخلي.

دغه شان د مملوک، مکاتب، مدبر، ام ولد او راهب کوم چې خلقو سره میل ملاپ نه ساتی، دوی نه به هم جزیه نه اخستلې کېږي.

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ قُلْتُ لِمَجَاهِدٍ مَا شَأْنُ أَهْلِ الشَّامِ عَلَيْهِمْ أَرْبَعَةُ دَنَانِيرٍ وَأَهْلُ الْيَمَنِ عَلَيْهِمْ دِينَارٌ قَالَ جَعَلَ ذَلِكَ مِنْ قَبْلِ الْيَسَارِ.

او ابن عیینة د ابن ابی نجیح نه روایت کوی چې ما د مجاهد نه تپوس او کړو چې ددې څه وجه ده چې په اهل شام باندې څو څلور دیناره لازم دی او په اهل یمن باندې صرف یو دینار لازم دي؟ نو هغوی او فرمائیل چې دا د مالدارۍ او د غریبۍ په حساب سره مقرر کړې شوې ده. یعنی شامی خلق چونکه مالدار دي ددې وجې نه د هغوی نه څلور دیناره اخستلې شی او یمنی خلق غریب دي نو د هغوی نه یو دینار اخستلې شی.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام عبدالرزاق رحمته الله علیه په خپل مصنف کښي موصولا "اخبرنا ابن عیینة عن ابن ابی نجیح" د سند سره نقل کړې دي. دغه شان ابو عبید رحمته الله علیه هم په کتاب الاموال کښي دا بلاغاً روایت کړې دي.

د مذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمته الله علیه دا اثر دلته ذکر کولو سره د جزیه په وصولۍ کښي د فرق طرفته اشاره کړې ده. د ذمیانو نه چې کومه جزیه وصولولې شی نو ددې به څومره مقدار وی، په دې کښي هم د اتمه اریعه اختلاف دي.

① د امام ابو حنیفه او په یو روایت کښي د امام احمد رحمته الله علیه مذهب دادې چې خلق درې قسمه وی: مالدار، متوسط او فقیران، د مالدارو خلقونه به کال کښي اته څلوېښت دینارونه

(^۱) نصب الراية: ۴۵۳/۳، باب الجزية، الحديث الرابع، وكتاب الاموال لابن زنجويه: ۱۱۶۲، باب من تجب عليه الجزية ومن تسقط عنه، رقم (۱۶۵) وکنز العمال: ۲۱۳/۴، كتاب الجهاد، رقم (۱۱۴۷۳) اعلاء السنن: ۴۶۲/۱۲، والهداية مع فتح القدير: ۲۹۴/۵، والفقهاء الحنفی وادلته: ۴۰۱/۲)۔

(^۲) الهداية مع فتح القدير: ۲۹۴/۵، و۲۹۵، باب الجزية، وقال ابن رشد في بداية المجتهد: ۴۰۴/۱، الفصل السابع في الجزية: فانهم اتفقوا على انها انما تجب بثلاثة اوصاف: الذكورية، والبلوغ، والحرية، وانها لا تجب على النساء والصبيان، اذا كانت انما هي عوض من القتل انما هو متوجه بالامر نحو الرجال البالغين، اذا قد نهى عن قتل النساء والصبيان، وكذلك اجمعوا انها لا تجب على العبيد)۔

(^۳) المصنف لعبد الرزاق: ۳۳۰/۱۰، كتاب اهل الكتابين، باب كم يؤخذ منهم في الجزية، رقم: (۱۹۲۷۱)، وتغليق التعليق: ۴۸۲/۳، وعمدة القاري: ۷۹/۱۵)۔

(^۴) كتاب الاموال، باب فرض الجزية، ومبلغها: ۵۱/۱، وتغليق التعليق: ۴۸۲/۳)۔

(^۵) المغنى لابن قدامة: ۹۲۶۷/۱۲ واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲)۔

اخذتلی شیء یا خلور دیناره، هرې میاشتې په حساب سره. دا درې درهمه جوړېږي. د متوسط قسم خلقو ته به خلور ویشته درهمه یا دوه دیناره، یعنی هره میاشت کښې دوه دیناره او د فقیرانو نه به د ولس دیناره یا یو دینار، میاشت کښې یو دینار^(۱).

⑦ د امام ثوري. ابو عبید، په یو روایت کښې د امام احمد رحمهم الله مذهب دادې چې د جزیې څه خاص مقدار متعین نه دي، د امام په رائي باندې منحصره ده چې کم وصولی یا زیاته^(۲).

⑧ د امام شافعی رحمته الله علیه مسلک دادې چې د مالدار او فقیر دواړو نه به یو دینار وصولولې شی^(۳). البته امام ته دا اختیار دي چې ماکست او کړي یعنی د جزیې رقم د زیاتولو کوشش او کړي، تردې چې خلور دیناره د دوی نه واخستلې شی^(۴).

⑨ د امام مالک رحمته الله علیه غوره قول دادې چې د سرو زرو والو نه به خلور دیناره او د چاندئ والو نه به خلورینه درهمه اخستلې شی^(۵). او که ددې طاقت نه وی نو د ضرورت په قدر به کمولې شی^(۶).

⑩ په حنابلې کښې د امام ابوبکر غوره مسلک دادې چې د جزیې کم از کم مقدار یو دینار دي، او د زیات مقدار حد ئې مقرر نه دي، د امام احمد نه هم یو دا روایت مروی دي^(۷). د مذهبونو دلائل: د احنافو دلیل د حضرت عمر رضی الله عنه هغه فیصله ده کومه چې هغوی مختلفو گورنرانو او عاملینو ته لیرلې وه، لکه ابو عون محمد بن عبید الله الشافعي رحمته الله علیه لیکي: "وضع عمر بن الخطاب رضی الله عنه في الجزية على رؤوس الرجال، على الغنى ثمانية وأربعين درهماً، وعلى المتوسط أربعة وعشرين درهماً، وعلى الفقير اثني عشر درهماً".

امام ابوبکر بن ابی شیبې دا روایت په خپل "مصنف" کښې مرسلأ روایت کړې دي^(۸). او ابن زنجويه په "کتاب الاموال" کښې دا مسندأ روایت کړې دي او په دې مسند روایت کښې په یو راوی مندل باندې کلام دي لیکن مرسل روایت که مسندأ روایت کړې شی، خواه

^(۱) فتح الباری: ۲۶۰/۶، واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲، والهدایة مع فتح القدیر: ۲۸۹/۵.

^(۲) المغنی لابن قدامة: ۲۶۷/، رقم (۷۶۴۰)، واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲.

^(۳) احکام القرآن للجصاص: ۱۲۵/۳، واعلاء السنن: ۴۳/۱۲، و کتاب الام: ۲۷۹/۴.

^(۴) فتح الباری: ۲۶۰/۶، و شرح النووي علی مسلم: ۸۲/۲.

^(۵) شرح الزرقانی علی المؤطا: ۱۴۰/۲، جزیة اهل الكتاب والمجوس، وبداية المجتهد: ۴۰۴/۱، الفصل السابع في الجزية. واوز المسالك: ۲۰۴/۶.

^(۶) پورته حواله جات، وفتح الباری: ۲۶۰/۶.

^(۷) المغنی لابن قدامة: ۹۲۶۷/، واعلاء السنن: ۴۳۱/۱۲.

^(۸) المصنف لابن ابی شیبې: ۴۰۶/۱۷، کتاب السير بما قالوا في وضع الجزية، رقم (۳۳۳۱)، او پورته حواله جات.

په ضعیف طریق سره وی نو د ټولو په نزد حجت او دلیل وی. دغه شان حارثه بن مضرب، د حضرت عمر رضی الله عنه نه روایت کوی:

«انه بعث عثمان بن حنیف، فوضع عليهم ثمانية وأربعين درهماً، وأربعة وعشرين، واشق عشرين.....» (۱).

چې «حضرت عمر رضی الله عنه عثمان بن حنیف روان کړو، نو هغوی په ذمیانو باندې اته څلوینست درهمه، څلور ویشتمه درهمه او دولس درهمه مقرر کړل».

دا حدیث مرسل او موصولاً متعدد طرقو سره روایت شوې دي او دا صحیح او مشهور حدیث دي، علامه ابن قدامه رحمته الله په المغنی کښې فرماني چې ددې حدیث په صحت او شهرت کښې هیڅ شک و شبهه نشته خواه صحابه کرام رضی الله عنهم وی یا غیر صحابه. د ټولو په نزد ددې صحت منلې شوې دي، هیڅ یو منکر ددې انکار نه دي کړي او په دې کښې د چا اختلاف هم نشته، په دې حدیث باندې د حضرت عمر رضی الله عنه نه پس خلیفه گانو هم عمل کړي دي، چې ددې خبرې دلیل دي چې په دې باندې اجماع شوې ده او ددې خلاف عمل کول جائز نه دی تردې چې په خپله د امام شافعی رحمته الله نه روایت دي چې په دې حدیث باندې عمل کول مستحب دی. (۲).

د امام ثوري او ابو عبید وغيره وینا داده چې د جزبي د مقدار په سلسله کښې د نبی صلی الله علیه و آله او د حضرت عمر رضی الله عنه نه مختلف قسم احکامات روایت شوې دي، لکه نبی صلی الله علیه و آله حضرت معاذ رضی الله عنه ته دا حکم ورکړې وو چې د هر بالغ نه یو دینار وصول کړي. (۳). دغه شان نبی صلی الله علیه و آله د نجران نصارو سره په دوه زره جوړو باندې صلح کړې وه، د نیمو جوړو ادا کول په صفر کښې وو او باقی نیمې په رجب کښې ادا کول ضروري وو. (۴). او حضرت عمر رضی الله عنه د جزبي درې طبقې مقرر کړې وې چې په مالدار سړی باندې اته څلوینست درهمه، په متوسط باندې څلور ویشتمه او په فقیر باندې دولس درهمه. (۵).

دغه شان کله چې حضرت عمر رضی الله عنه د بنو تغلب نصارو سره صلح او کړه نو په هغې کښې دا فیصله هم شوې وه چې مسلمانان په زکوۍ کښې څه ادا کوی نو دوی به د هغې دوچند په

(۱) کتاب الاموال لابن زنجويه: ۱/ ۲۱۰، باب ارض العنوة تقر بایدی..... رقم (۲۵۸)، اعلاء السنن: ۱۲/ ۴۳۱.

(۲) پورته حواله، ص: ۴۳۳، ۴۳۴، وفتح الباری: ۶/ ۲۶۰.

(۳) المغنی لابن قدامة: ۹۲۶۸، واعلاء السنن: ۱۲/ ۴۳۲-۴۳۳.

(۴) حدیث معاذ اخرجه الترمذی، ابواب الزکاة، باب ما جاء فی زکاة البقر، رقم (۶۲۳)، وایو داود، ابواب الزکاة، باب زکاة السائمة، رقم (۱۵۷۶)، والنسائی، کتاب الزکاة، باب زکاة البقر، رقم (۲۴۵۲-۲۴۵۵)، وابن ماجه، کتاب السنة، باب اجتناب الراي والقياس، رقم (۵۵)، وایو ابواب الزکاة، باب صدقة البقر، رقم (۱۸۰۳).

(۵) الحدیث اخرجه ابو داود فی سننه، کتاب الخراج..... باب فی اخذ الجزية، رقم (۳۰۴۱).

(۶) المصنف لابن ابی شیبة: ۱۷/ ۴۰۶، رقم (۳۳۳۱۱)، والمغنی: ۹۲۶۷، واعلاء السنن: ۱۲/ ۴۳۱.

جزیه کنې ادا کوي. ددې ټولو واقعاتو نه دا ثابت شوه چې د جزېې معامله امام ته حواله ده چې هغه څنگه غواړي نو هغه شان فيصله به کوي. که د جزېې څه مقررې حد مقرر او متعین وو نو دا اختلاف به نه پيدا کیده او دا هم ممکنه نه ده چې که په متعین مقدار کنې اختلاف وي چې یو کس یوڅه وصول کړي او بل کس بل څه وصول کړي.

د جمهورو له طرفه جواب: په دې مسئله کنې اگرچه د جمهورو اختلاف دې چې جزیه به څومره مقدار کنې وي؛ لیکن په دې کنې هیڅ اختلاف نشته چې د د جزېې حد مقرر دې، په دې سلسله کنې صرف امام ثوري، ابو عبید و غیره رحمهم الله ددې قائل دي چې دا د امام په رائې باندې منحصر ده چې د ذمیانو نه څومره جزیه وصول کړي شی نو د جمهورو له طرفه دې حضراتو ته دا جواب ورکړي شوې دې چې اصل کنې جزیه په دوه قسمه ده:

① الجزية بالتراضي: دا هغه قسم دي چې د دوو ډلو مینځ کنې د صلحي په صورت کنې د دواړو په رضامندی سره فیصله کړې شی، په دې کنې به ددې خلقو نه هغه خیز اختلې شی په کوم خیز باندې چې صلح شوې ده، په دې کنې تعدی (زیاتوالې) جائز نه دي. ددې دلیل د نبی ﷺ اهل نجران سره صلح ده، کوم چې نصاری وو، دویم دلیل د حضرت عمر رضی الله عنه هغه عمل دي کوم چې اوس تیر شو چې هغوی د مسلمانانو د زکوة دوچند مال د بنو تغلب نه وصول کړي وو.

② الجزية بالغلبة على الكفار: دا هغه قسم دي چې په دې کنې د وخت امام په کافرانو باندې په جنگ کنې د غلبې او تسلط حاصلولو نه پس، په دې کافرانو باندې د مالدار او فقیر و غیره په اعتبار سره جزیه مقررې وي.

ملا علی قاری رحمه الله د علامه ابن الهمام په حوالې سره لیکي:

”الجزية على ضريين: جزية توضع بالتراضي والصلح عليها، بقدر يحسب ماعليه الاتفاق، فلا يواد عليه تحرزا عن العذر، واصله صلح رسول الله ﷺ اهل نجران وهم قوم من النصارى يقرب اليهن على مائى ابي داود عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: صلح رسول الله ﷺ اهل نجران على الفحل، الحديث (٢). وصالح عمر رضي الله عنه نصارى بقى تغلب على ضعف ما يؤخذ من المسلم من المال (٣)، والضرب الثاني: جزية يبتدئ الامام بتوليغها اذا غلب على الكفار.....“ (٤).

(١) المغني: ٩٢٦٧/، اعلاء السنن: ٤٣١/١٢، والمرقا: ٤٦٨/٨، واوزج السالك: ٢٠٧/٦._

(٢) المغني: ٩٢٦٧/، اعلاء السنن: ٤٣١/١٢._

(٣) الفقه الحنفی وادلتہ: ٣٩٨/٢، والمرقا: ٤٦٨/٨، والاوزج: ٢٠٧/٦، والبنایة: ٢٣٨/٧، باب الجزية._

(٤) رواه ابو داود، كتاب الغراج..... باب في اخذ الجزية، رقم (٣٠٤١) _

(٥) انظر المصنف لابن ابي شيبة: ٥٦٢/٦، كتاب الزكاة، في نصارى بنى تغلب: ما..... رقم (١٠٦٨٤) والسنن الكبرى للبيهقي: ٩٣٦٣/١ _ ٣٤٤، كتاب الجزية، باب نصارى العرب تضعف..... [بقية برصفحه آندہ...]

چونکه د دواړو قسمونو نوعیت جدا جدا دي، ددې وجې نه ئې احکامات هم جدا جدا شو، د صلحې په صورت کښې ذميانو ته هم څه اختيار حاصل دي ليکن د شکست په صورت کښې هغوی ته هيڅ اختيار نشته. په دې سلسله کښې به د وخت امام فيصله کوي، دغه فيصله به د احنافو په نزد د حضرت عمر رضي الله عنه د فيصلې په رڼا کښې وي. د شوافعو په نزد به د حضرت معاذ رضي الله عنه د حديث مطابق او د امام مالک رحمه الله په نزد د هغوی د دليل په بنياد باندې فيصله کيږي.

د شوافعو دليل: د حضرات شافعيه رحمهم الله مشهور دليل په دې سلسله کښې د حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه هغه حديث دي کوم چې اوس تير شو چې:

”ان النبي صلى الله عليه وسلم إلى اليمن امرأة أن يأخذ..... ومن كل حالم يعني محتلباً. ديناراً أو عدله من العاقر، ثياب تكون باليمن“ (اللفظ لابي داؤد) ^(۱)

يعني ”کله چې نبي صلي الله عليه وسلم حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه د يمن طرفته روان کړو نو ورته ئې حکم اوکړو چې..... او د هربالغ سړي نه يو دينار يا ددې برابر معافری کپړې واخله(دا د يمنی کپړو يو قسم دي).

د شوافعو د دليل جواب: دا د شوافعو دليل دي، ليکن دا زمونږ خلاف ځکه حجت نه دي چې مونږ هم په دې باندې د عمل کولو قائل يو او دا په فقير باندې محمول کوو (دغه شان حضرت معاذ رضي الله عنه چې د اهل يمن نه يو دينار اخستلې وو نو ددې وجې د هغوی غريبی وه ځکه چې يمنی خلق غريبان وو، په دې باندې دليل د حضرت امام بخاري رحمه الله هغه تعليق دي کوم چې د باب په ابتداء کښې تير شو.....

”قال ابن عيينة عن ابن أبي نعيم: قلت لبحاجد: ما شان اهل الشام عليهم أربعة دنانير واهل اليمن عليهم دينار؟ قال: جعل ذلك من قبل اليسار“ ^(۲).

او امام ابوبکر جصاص رحمه الله فرمائی چې د حضرت معاذ رضي الله عنه حديث په صلح باندې محمول دي. ددې دليل دادې چې ددې حديث په بعضې طرُق کښې د ”حالة“ ^(۳) اضافه هم موجود ده

بقیه از حاشیه گذشته [رقم (۱۸۷۹۴-۱۸۷۹۶)، و کتاب الخراج لیحيی بن آدم، رقم (۲۰۶-۲۰۸)، والخراج لابی یوسف القاضی ۱۲۹-۱۳۱، فصل فی شان نصاری بنی تغلب..... ونصب الرأية فی تخریج احادیث الهدایة: ۴۵۵/۳، باب الجزية، من کتاب السير) _

(۱) مرقاة المفاتیح: ۶۶/۸، و اوجز المسالك: ۲۰۷/۶، وفتح القدیر: ۲۸۸/۵ (۲۸۹) _
(۲) الحديث صححه الترمذی والحاكم فی کتاب الزكاة، زكاة البقر: ۱/۳۹۸، و مر تخریجه آنفا. وفتح الباری: ۲۶۰/۶ _

(۳) اعلاء السنن: ۴۳۳/۱۲، و المصنوع: ۱۶۷/۲، و اوجز المسالك: ۲۰۹/۶ _

(۴) اعلاء السنن: ۱۲/۱، و المغنی: ۹۲۶۸/۱، و اوجز المسالك: ۲۰۸/۶ _

(۵) المصنف لعبد الرزاق: ۳۳۰/۱۰، رقم (۱۹۲۲۸)، و كان معمر يقول: هذا غلط، قوله: حالة، ليس على النساء شيء، كذا في نصب الرأية: ۴۴۳/۳، رقم (۴۰۴۲) _

او په دې باره کښې خو څه اختلاف نشته چې د ښځې نه به جزیه صرف د صلحې په صورت او په دې باره کښې چې دا خبره صاحب هدايه علامه مرغینانی رحمته الله علیه هم فرمائيلې ده، کښې اخستلې کېږي. هم دا خبره صاحب هدايه علامه مرغینانی رحمته الله علیه هم فرمائيلې ده، لکه هغوی لیکي: ”وما رواه محمول على أنه كان ذلك صلحاً، ولهذا أمره بالاخذ من الحائمه، وإن كانت لا يؤخذ منها الجزیه.....“ (۱).

او دا خو معلومه ده چې یمن د صلحې په ذریعې سره فتح شوې وو دا نه چې عنود (۲). د مالکيه دليل: امام مالک رحمته الله علیه د خپل مذهب دپاره د استدلال په طور دا روایت پیش کړې دې، کوم چې د ”نافع عن أسلم مولى عمار بن الخطاب“ د طریق نه مروی دې: ”أن عمار بن الخطاب رضى الله عنه ضرب الجزية على أهل الذنب أربعة دنانير، وعلى أهل الورق أربعين درهماً، مع ذلك أقرناق المسلمين، وضيافة ثلاثة أيام“ (۳).

چې ”حضرت عمر رضي الله عنه سره زرو والو باندې څلور دیناره، په چاندې والو باندې څلویشت درهمه، دې سره اسلامی لښکر ته خوراک ورکول او درې ورځې میلستیا د جزیې په طور مقرر کړې وه“.

که دا اثر او کتلې شی نو هم دا خبره وړاندې راځي چې د سرو زرو والو نه به څلور دیناره اخستلې شی، د چاندې والو نه څلویشت درهمه او په دې کښې د مالدار یا د فقیر څه تقسیم نشته. ددې نه علاوه اثر کښې نور دوه څیزونه هم دي، یو دا چې اسلامی لښکر ته د خوراک ځکاګ څیزونه ورکول چې په ذمیانو باندې به دا څیز هم واجب وی چې کله اسلامی لښکر د هغوی په علاقو باندې تیرېږي نو د هغوی د خوراک ځکاګ انتظام به هم کوي (۴).

دویم څیز درې ورځې میلستیا ده، ددې مطلب دادې چې کوم مسلمانان ددې خلقو په علاقو باندې تیرېږي نو ورته به دا خلق روتی او سالن وغیره ورکوي او د هغوی دپاره به د

داسې رهائش بندوبست او انتظام کوي چې د گرمې او یخنۍ نه محفوظ وي (۵). لیکن په دې څیزونو باندې عمل اوس د مالکيه په نزد نشته لکه علامه دردير مالکي رحمته الله علیه فرمائي:

”وسقط إضافة الجتاز عليهم من المسلمين ثلاثاً من الايام، وإنما سقطت عنهم للظلم الحادث عليهم من ولاية الامور.....“ (۶).

(۱) احکام القرآن: ۱۲۶/۳، واعلاء السنن: ۴۳۲/۱۲، واوز المسالك: ۲۰۸/۶.

(۲) الهدایه مع فتح القدير: ۲۹۱/۵.

(۳) اعلاء السنن: ۴۳۲/۱۲، کتاب الاموال لابن زنجويه: ۱۲۹/۱، رقم (۱۱۰)، والاوز: ۲۱۰/۶.

(۴) المؤطا: ۲۷۹/۱، کتاب الزکاة باب جزیه اهل الکتاب.....، رقم (۴۳)، والاوز: ۲۰۴/۶، ۴۱۱.

(۵) المنتقى: ۱۷۴/۲، والاوز: ۲۱۰/۶.

(۶) التمهيد لابن عبد البر: ۱۳۱/۲.

(۷) اوز المسالك: ۴۱۱/۶، والشرح الكبير للدردير مع الدسوقي: ۵۲۱/۲، فصل، ف، عقد الحد: ۱۷.

یعنی "په ډمیانو باندې د تیریدونکو مسلمانانو درې ورځې د میلستیا اضافه اوس ختمه شو او ددې وجه داده چې حکمرانان به په دوی باندې نوې نوې طریقو سره ظلم و ستم کوی" د مالک په دلیل جواب دا خو د مالک په دلیل وو. لیکن ددې جواب ډیر واضح دي، هغه دا چې که په دې اثر باندې مکمل عمل او کړې شی نو ددې مطلب هم هغه دي د کوم چې احناف قائل دي، ځکه چې مسلمانانو ته د خوراک فراهمی او درې ورځې میلستیا که څلوېښتو سره ملاؤ کړې شی نو دا د اته څلوېښت درهمو برابر جوړېږي).

تر جمع راجع: د احنافو د مذهب د دلیل په طور باندې مونږ وړاندې د حضرت عمر (رضی الله عنه) فیصله نقل کړې وه کومه چې د حارثه بن مضرب او محمد بن عبید الله الثقی رحمهما الله وغیره نه مروی ده، په دې روایت شوي آثارو کېني د انسانانو د دریو طبقاتو (مالدار، متوسط او فقیر، تفصیل بیان شوې دي، ددې وجې نه د عمل په اعتبار سره هم دغه آثار به راجع وي، ځکه چې په دې کېني زیادت روایت شوې دي او دغه شان د هرې طبقې حکم په کېني هم موجود دي.

بیا دا خبره هم ده چې کوم حضرات د طبقاتو په حساب سره د جزیه مقرر کیدو قائل دي نو هغوی په دې روایت باندې هم عمل کوی کوم کېني چې صرف د اته څلوېښتو درهمو تذکره ده، یعنی د حضرت عمرو بن میمون اودی (رضی الله عنه) اثر، ددې برخلاف حضرات شافعیه چونکه په اته څلوېښت درهمو باندې انحصار کړي دي ددې وجې نه هغوی ددې اثرونو او روایاتو پریڅوونکی شو، په کومو کېني چې د طبقاتو تمیز او په هغې کېني په هرې طبقې باندې د مقرر د مقدار د تخصیص تذکره ده. هم ددې په بیان کېني امام جصاص رازی (رحمته الله علیه) فرماني:

"فكان الخبر الذي فيه تفصيل الطبقات الثلاث أولى بالاستعمال، لما فيه من الريادة، وبين حكم كل طبقة، ولأن من وضعها على الطبقات فهو قائل بخبر الثمانية والاربعين، ومن اقتصر على الثمانية والاربعين، فهو تارك للخبر الذي فيه ذكر تميز الطبقات، وتخصيص كل واحد بمقدار منها....." (و. الله أعلم بالصواب)

٢٩٨٧: (٢: ١٥١) - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ قَالَ كُنْتُ جَالِسًا مَعَ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ وَعُمَرُ بْنُ أُوَيْسٍ، فَحَدَّثَهُمَا بِحَالِهِ سَنَةَ سَبْعِينَ - عَامَ حَجَّةٍ مُصْعَبُ بْنُ الزُّبَيْرِ بِأَهْلِ الْبَصْرَةِ - عِنْدَ دَرَجٍ زَمَزَمَ قَالَ كُنْتُ كَاتِبًا لِحُزْرَيْنِ مُعَاوِيَةَ عِمْرَ الْأَخْنَفِ، فَأَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَةِ فَرَّقُوا بَيْنَ كُلِّ ذِي مَقَرٍّ مِنَ الْمُجُوسِ. وَلَمْ

(١) احكام القرآن للرازي: ١٢٦/٣، والاوجز: ٢٠٨/٦، و٢١٠، واعلاء السنن: ١٢/٣٢٢)۔

(٢) احكام القرآن: ١٢٦/٣، والاوجز: ٢٠٨/٦، واعلاء السنن: ١٢/٤٣٣)۔

(٣) قوله: سمعت عمرا الحديث، أخرجه الترمذي، كتاب السير، باب ما جاء في اخذ الجزية من المجوس، رقم (١٥٨٤)، وأبو داود، كتاب الخراج والفتن، الامارة، باب في اخذ الجزية من المجوس، رقم (٣٠٤٣)، والنسائي في الكبرى، كتاب السير، رقم (٨٧٤٨)۔

يَكُنْ عُمَرُ أَخَذَ الْحِزْبَةَ مِنَ الْمَجُوسِ. حَتَّى شَهِدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَخَذَهَا مِنْ مَجُوسٍ هَجَرٍ.

رجال الحديث

① علی بن عبدالله: دا مشهور د حدیثو امام علی بن عبدالله بن المدینی رحمته الله دی، د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الفهم فی العلم" کښې تیره شوې ده. (۱).

② سفیان: دا مشهور محدث سفیان بن عیینه بن ابی عمران کوفی رحمته الله دی. د دې مختصر حالات د "بده الوسی" په اولنۍ حدیث کښې او تفصیل سره په کتاب العلم، "باب قول المحدث: حدثنا...." کښې تیر شوې دی. (۲).

③ عمرو: د مشهور تابعی حضرت عمرو بن دینار رحمته الله تذکره په کتاب العلم کښې راغلې ده. (۳)
قوله: قال: كنت جالساً مع جابر بن زيد وعمرو بن أوس: حضرت عمرو بن دینار رحمته الله فرمائی چې زه د جابر بن زید او عمرو بن اوس رحمهما الله سره ناست ووم.

د جابر بن زید نه مراد ابو الشعثاء جابر بن زید بصری رحمته الله دی. (۴) او د عمرو بن اوس نه مشهور تابعی عمرو بن اوس بن ابی اوس رحمته الله مراد دی. (۵).

قوله: فحدثني بأحوال سنة سبعين عام حج مصعب بن الزبير بأهل البصرة عند

درج زمزم: په ۷۰ هجري کښې، چې په دې کښې مصعب بن زبیر اهل بصره سره حج کړې وو، په دې کال باندې د زمزم کوهې پورې سره بجاله جابر بن زید او عمرو بن اوس ته بیان او کړو. بجاله: دا مشهور تابعی بجاله بفتح الهاء الموحدة، بعدها جیم: بن عهدة بن سالم (تمیمی عنبری بصری رحمته الله دی). (۶).

دوی د جزء بن معاویه کاتب وو او د احنف بن قیس تره وو. (۷) دې د حضرت عمر، حضرت عبد الرحمن بن عوف، حضرت عمران بن حصین او حضرت عبد الله بن عباس رحمته الله نه هم

① (کشف الباری: ۲۹۷/۳).

② (کشف الباری: ۱۰۲/۳، ۲۶۰/۱).

③ (کشف الباری: ۳۰۹/۴، باب كتابة العلم).

④ (د دوی د حالو دپاره او گوری، کتاب الفسل، باب من افاض علی راسه.....).

⑤ (د دوی د حالو دپاره او گوری، کتاب التهجد، باب من نام عند السحر).

⑥ (تعلیقات تهذیب الکمال: ۸/۴، و تعلیقات تهذیب التهذیب: ۱۷/۱، و توضیح المشتبه: ۷۳/۴).

⑦ (تهذیب الکمال: ۸/۴، و تهذیب التهذیب: ۱۷/۱، و فتح الباری: ۲۶۰/۶).

⑧ (پورته حواله جات، و طبقات ابن سعد: ۱۳۰/۷).

حدیث روایت کوی د دوی نه په روایت کوونکو کښې عمرو بن دینار، عوف الاعرابی، قتاده بن دعامة او شصیر بن عمرو رحمهم الله تعالى وغیره شامل دی. (۱)

امام ابو ذرعه رحمته الله فرمائی: ”مکثۃ“ (۲)

امام ابو حاتم رحمته الله فرمائی: ”هوشیخ“ (۳)

علامه جاحظ د دوی تذکره د بصري په عبادت گزارو کښې کړې ده. (۴)

دغه شان مجاهد بن موسی او ابن حبان رحمهما الله هم د دوی توثیق فرمایلې دي. (۵)

البته امام ربیع بن سلیمان د امام شافعی رحمته الله په حوالې سره نقل کړې دی چې امام صاحب د دوی په باره کښې فرمایلې وو: ”هچاله رجل مجهول“ (۶)

علامه بیهقی رحمته الله لیکلې دی چې امام شافعی رحمته الله په ”کتاب الحدود“ کښې لیکلی دی چې دې مجهول دي او مشهور نه دي، دغه شان دا هم مشهوره نه ده چې جزء بن معاویه نومې څوک سرې د حضرت عمر رضی الله عنه عامل وو. بیا امام شافعی رحمته الله دا په ”کتاب الجزیه“ کښې ذکر کړه او وې فرمائیل: ”حدیث بچاله متصل ثابت، لانه ادرک عمر، وکان رجلاً في زمانه، کاتباً لعماله“.

ددې نه معلومه شوه چې امام شافعی رحمته الله هم د خپلو سابقه خبرو نه رجوع کړې وه چې بچاله مجهول دي، د کتاب الجزیه د عبارت نه معلومه شوه چې دې مجهول نه دي،

علامه بیهقی دې بیانولو سره لیکي: ”وکان الشافعی رحمه الله لم يقف على حال بچاله حين صنف كتاب الحدود، ثم وقف عليه حين صنف كتاب الجزية، إن كان صنفه بعداً“ (۷)

امام بخاری، ابو داؤد، ترمذی او نسائی رحمهم الله د دوی روایات اخستلي دي. (۸) صحیح بخاری شریف کښې ددوی ذکر صرف دې ځانې کښې راغلې دي. (۹) رحمه الله رحمة واسعة.

(۱) تهذيب الكمال: ۸/۴، والجرح والتعديل: ۳۶۲/۲، رقم ((۱۷۳۷)) _

(۲) تهذيب الكمال: ۹/۴، والجرح والتعديل: ۳۶۲/۲، رقم ((۱۷۳۷)) _

(۳) پورته حواله جات) _

(۴) تهذيب الكمال: ۹/۴ و تهذيب التهذيب: ۱۷/۱ (۴) _

(۵) تعليقات تهذيب الكمال: ۹/۴ و تهذيب التهذيب: ۱۷/۱ (۴) _

(۶) پورته حواله جات، و کتاب الام: ۵۲۲/۱۲/۷، کتاب الحدود، باب حد الذميين اذا زنوا، رقم ((۲۳۲۸۶)) _

(۷) السنن الكبرى للبيهقي: ۲۴۸/۸، کتاب الحدود، باب حد المذميين، رقم ((۱۷۱۲۳)) و کتاب الجزية، باب المعجوس اهل کتاب ۹۱۸۹/، رقم ((۱۸۶۵۳))، و کتاب الام: ۱۷۴/۴/۲، کتاب الجزية، من يلحق باهل الكتاب، رقم ((۱۳۱۹۳))، و تعليقات تهذيب الكمال: ۴۹/ _

(۸) تهذيب الكمال: ۴۹/ _

(۹) فتح الباری: ۲۶۰/۶، و عمدة القاري: ۸۰/۱۵) _

مصعب بن الزبیر: دا د مشهور صحابی حضرت زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ خونی حضرت مصعب بن الزبیر بن العوام قرشی اسدی رضی اللہ عنہ دی ^(۱).

ابو عیسیٰ او ابو عبدالله د دوی کنیت دي ^(۲). د دوی مور بی بی رباب بنت انیف کلیبه ده ^(۳). ډیر زیات بهادر وو او ډیر زیات حسین و جمیل، د خپل سخاوت د وجې نه به ورته "انیة النخل" د شهدو گبین یا لوبڼې، وئیلې کیدو، لیکن دې سره سره وینه تویونکې هم وو. مختار بن عبید الشقی سره ئې جنگ او کړو او هغه ئې قتل هم کړو ^(۴).

دې د خپل پلار شریک ورور حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ له طرفه د عراقینو، عراق وشام، امیر مقرر شوې وو، دا مقرر کیدل یو اعتبار سره د مصعب د یو تمنا نتیجه وه، چې د الله تعالی په نزد قبوله شوه. لکه ابن ابی الزناد د خپل پلار نه روایت کوی چې هغوی اوفرمائیل: د حجر په مقام باندې څلور حضرات جمع شو: عبدالله، مصعب، عروه د حضرت زبیر بن العوام ځامن، او ابن عمر رضی اللہ عنہ. حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چې تمنا اوکړې: د خپل خپل خواهش اظهار اوکړې چې پته اولگي چې څوک څه غواړي؟ عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چې زما خواهش د خلافت حصول دي او حضرت عروه بن زبیر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چې زما تمنا او خواهش خو دا دي چې زما په ذریعې سره علم خور شی او زما نه خلق فائده حاصله کړي. او مصعب بن زبیر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چې زما خواهش د اهل عراق د امارت حصول دي او عائشه بنت طلحه و سکینه بنت الحسین په خپله نکاح کښې راوستل. حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چې زما تمنا خو صرف دا ده چې زما مغفرت او بخښنه اوکړې شی. راوی وائی چې هر کس چې کومه تمنا کړې وه نو هغه ورته حاصله شوه، پاتې شو حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ نو د هغوی به هم مغفرت کړې شوې وی ^(۵).

اسماعیل بن ابی خالد رضی اللہ عنہ فرمائی: "ما رایت امیراً قط احسن من المصعب" ^(۶).

امام شعبی رضی اللہ عنہ فرمائی: "ما رایت امیراً قط علی منبر احسن من مصعب" ^(۷).

اوس تیر شو چې دې ډیر زیات حسین و جمیل وو، مدائنی رضی اللہ عنہ فرمائی:

"کان یحسد علی الجمال" ^(۸). چې د حسن د وجې نه به ورسره حسد کولې شو.

(۱) سیر اعلام النبلاء: ۴/ ۱۴۰ -

(۲) پورته حواله، وطبقات ابن سعد: ۵/ ۱۸۲ -

(۳) سیر اعلام النبلاء: ۴/ ۱۴۱، وطبقات ابن سعد: ۵/ ۱۸۲ -

(۴) سیر اعلام النبلاء: ۴/ ۱۴۱، وطبقات ابن سعد: ۵/ ۱۸۳ -

(۵) سیر اعلام النبلاء: ۴/ ۱۴۱، حلیة الاولیاء: ۲/ ۱۷۶، رقم (الترجمة ۱۷۱) -

(۶) سیر اعلام النبلاء: ۴/ ۱۴۱ -

(۷) پورته حواله و فوات الوفيات: ۴/ ۱۴۳، رقم (۵۲۵) -

(۸) پورته حواله جات -

د اموی خلیفه عبدالملک بن مروان او د مصعب بن زبیر د فوجونو مینځ کېنې یو سخت او فیصله کن جنگ اوشو. مصعب خو دې دپاره وتلې وو چې شام به دوباره اخلو او د عبدالملک مقصود دفاع وه. ددې دواړو ټکراؤ د عراق یو وړوکې ښار "اوانا" (۱) سره نژدې د دیر الجائق (۲) په مقام باندې اوشو، چې آخرکار په دې کېنې فتح عبدالملک ته اوشوه او مصعب قتل شو دا د ۷۲ هجري جمادی الاولی واقعه ده او دا د جمعرات ورځ وه، دې وخت کېنې د مصعب همر څلوېښت کاله وو. (۳)

د قتل نه پس د هغه سرکتې کړې شو او د عبدالملک وړاندې پیش کړې شو؛

عبد الملک بن مروان وائی: "رایت بقصر الکوفة رأس الحسين الشهيد، ثم رأس ابن زیاد، ثم رأس المختار، ثم رأس مصعب بن یزید عبدالملک" (۴).

حدیث شریف سره متعلق یو اصولي بحث: دلته حدیث سره متعلق یو خبره باندې ځان پوهه کړئ چې د حضرت عمرو بن دینار (رحمه الله) الفاظ دا وو:

"فحدثها بجاله....." چې بجاله دغه دواړو ملگرو ته بیان کړه..... ددې نه معلومه شوه چې بجاله دا روایت عمرو ته نه وو بیان کړې او هغه مقصود بالتحديث هم نه وو. ددې باوجود عمرو د بجاله نه روایت کوی، دغه شان اوریدلې شوې حدیث روایت کول جائز دی او دا بالاتفاق د تحمل د وجوهو نه ده. (۵)

البته په دې کېنې اختلاف دې چې په داسې صورت کېنې "حدثنا" وئیل جائز دی یا نه؟ نو جمهور ددې د جواز قائل دی او امام نسائی او بعضي حضرات ددې نه منع کوی، او علامه برقانی (رحمه الله) فرمائی چې د "حدثنا" په ځانې "سمعت فلاناً" وئیل پکار دی. (۶)

د درج معنی: "درج" د دال او د راء فتحې سره، د درجه جمع ده، پورې ته وئیلې شی (۷) په المغرب کېنې دی: "درج السلم: رتبة، الواحدة: درجة" (۸).

(۱) قال ابن خلكان: او انا ببلدة كثيرة البساتين والشجر، نزهة من نواحي دجيل بغداد، بينها وبين بغداد عشرة فراسخ من جهة تكريت..... "معجم البلدان: ۱/۲۷۴، باب الهزمة والواو....."

(۲) دیر الجائلیق: دیر قدیم البناء، رجب الفناء، من طسوج مسکن قرب بغداد فی غربی دجلة، وهو رأس الحدين السواد وارض تكريت. معجم البلدان: ۲/۵۰۲، باب الدال والياء.....

(۳) سير اعلام النبلاء: ۱/۴۳، وطبقات ابن سعد: ۵/۱۸۳.

(۴) سير اعلام النبلاء: ۱/۴۳.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۷۹ - ۸۰ وفتح الباری: ۶/۲۶۰.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۸۰ وفتح الباری: ۶/۲۶۰.

(۷) عمدة القاری: ۱۵/۸۰، والصحاح للجوهري: ۳۳۷، مادة "درج".

(۸) المغرب: ۲۸۴، الدال مع الراء.

قوله: قال: كنت كاتباً لجزء بن معاوية عم الاحنف: بجاله فرمائی چې زه د احنف د تره جزء بن معاویه کاتب ووم.

جزء بن معاویه: دا جزء "بفتح الميم وسكون الزاى، ولى آخره هـزة" (۱).

دا ابن معاویه بن حصین بن عبادۀ بن النزال بن مرة تمیمی رضی اللہ عنہ دی. دې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ له طرفه د هواز عالم وو او د ترمذی شریف په روایت کښې راغلې دی چې جزء د "تندر" عامل وو. لیکن حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې تنادر هم د هواز یو کلی دی. د دوی په صحابی کېدو کښې اختلاف دی، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ د دوی شمار په صحابه کرامو رضی اللہ عنہم کښې کړې دي، د ابن الاثیر جزری رحمۃ اللہ علیہ رائي هم داده، البته ابن عبدالبر رحمۃ اللہ علیہ د دوی د صحبت انکار کړې دي. لیکن حافظ د دوی قول رد کولو سره فرمائی چې دغه زمانه کښې به خلیفه گانو هغه کسان عاملان مقررول څوک چې به صحابه کرام رضی اللہ عنہم وو. غیر صحابه به عام طور باندې عاملان نه وو، ددې وچې نه غوره هم دا معلومیږي چې دا صحابی وو. د بلاذری د وضاحت مطابق حضرت جزء رضی اللہ عنہ د حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ خلافت زمانې پورې ژوندې وو او دوی د زیاد له طرفه څه ذمه دارئ هم ادا کړلې.

الاحنف: دا مشهور مخضرم تابعی حضرت احنف بن قیس رضی اللہ عنہ دی، د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المعاصي من امر الجاهلية....." کښې تیر شوې دي.

قوله: فاتانا كتاب عمر بن الخطاب قبل موته بسنة: نو مونږ ته د حضرت عمر رضی اللہ عنہ خط د دوی د وفات نه یو کال مخکښې راغی.

عمر بن الخطاب: د دویم خلیفه حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ اجمالی تذکره د "بدء الوسی" اولنی حدیث لاندې راغلې ده.

(۱) ددې لفظ په ضبط کښې د محدثینو او د اهل نسب اختلاف دی، د محدثینو چې کوم مشهور قول دي نو مونږ هغه ذکر کړې دي، د نورو اقوالو دپاره اوگورئ عمدة القاری: ۷۹/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۰/۶، والاکمال لابن ما کولا: ۷۹/۲، باب جری وجزی.....)۔

(۲) الاصابة: ۱/۲۳۴، والاستيعاب بهامش الاصابة: ۱/۲۵۹)۔

(۳) انظر الجامع للترمذی، کتاب السير، باب فی اخذ الجزية من المجوس، رقم (۱۵۸۶)، ولكن المثبت فی رواية الترمذی مناذر "بدل تنادر" ولعل المثبت هو الصحيح، انظر معجم البلدان: ۱۹۹/۵، باب الميم والنون.....)

(۴) فتح الباری: ۲۶۰/۶)۔

(۵) الاصابة: ۱/۲۳۴، والاستيعاب بهامش الاصابة: ۱/۲۵۹، واسد الغابة: ۱/۱۷۸، باب الجيم والزاري)۔

(۶) الاصابة: ۱/۲۳۴)۔

(۷) پورته حواله)۔

(۸) کشف الباری: ۲/۲۲۳)۔

(۹) کشف الباری: ۱/۲۳۹)۔

پورته ذکر کړې شوې واقعه د ۲۲ هجري ده څکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه وفات په ۲۳ هجري کښې شوې ده.^(۱)

قوله: فرقا بين كل ذي محرم من المجوس: په مجوسيانو کښې چې چا خپل ډی محرم سره واده کړې وی نو هغه ترینه جدا کړئ.

مجوس، د مجوسی جمع ده چې د مجوسیت طرفته ئې نسبت شوې دي او مجوسيان په زړو تېرو شوو باطلو فرقو کښې يوه فرقه ده او دا کلمه د منج گوش معرب دي چې د يو سړي نوم دي. د هغه واره واره غوړونه وو، ددې فرقې نسبت د هغه طرفته کيږي او "مجوس" ورته ونيلې شي، دا هغه سړي وو چې د مجوسيت ايجاد کړو او خلق ئې ددې طرفته راوېلل. د مجوسيانو نسبت د خپل وهم مطابق پيغمبر، زرتشت طرفته هم کيږي او ددې وجې نه دوی ته زرتشي هم ونيلې کيږي. د مشهور قول مطابق دوی د اور عبادت کوي او قتاده رحمته الله فرماني چې دوی د نمر، سپوږمۍ او د اور عبادت کوي.

د خپلې ترقۍ په زمانه کښې دوی د دنيا په مختلفو ځايونو کښې آتش کډې د دوی د عبادت ځايونه، جوړې کړي، چې هلته به دوی د اور عبادت کوو، نن هم په هغې کښې څه موجودې دي او ددې مذهب مونږنکي ددې خبرې هم قائل وو چې يو خالق د خير دي او بل خالق د شر دي، د خير د خالق نوم بزدان او د شر د خالق نوم اهرمن دي.^(۲)

ايا مجوس په اهل کتابو کښې داخل دي؟ د امت د فقهاء کرامو په دې خبره کښې اختلاف دي چې مجوس اهل کتابو کښې داخل دي يا نه؟

ددې اختلاف دارومدار په دې مسئله باندې دي، وړاندې تېر شو چې د مجوسيانو نه به جزيه اخستلې کيږي يا نه؟ او په کوم بنياد باندې به ترينه اخستلې کيږي؟

د مجوسيانو متعلق حضرات شوافع دا وائي چې دوی هم اهل کتاب دي، ددې په دليل کښې هغوی د حضرت علي رضی الله عنه دا اثر پيش کوي:

"کان المجوس اهل کتاب يعرفونه، وعلم يدرسونه، فشب أميرهم الخمر، فوقهم على أخته، فرآه نفر من المسلمين، فعلا أصبح قالت أخته: أنك قد صنعت بها كذا وكذا، وقد رآك نفر لا يسترون عليك، فدعا أهل الطبع، فأعطاهم، ثم قال لهم: قد علمتم أن آدم أنكم بنية بنته، فجاء أولئك الذين راو، فقالوا: ولا لأبعد، إن في ظهرك حدا، فقتلهم، وهم الذين كانوا عنده، ثم جاءت امرأة، فقالت له: بلي، قد رأيتك، فقال لها: ويحاً لبعثي بنى فلان، قالت: أجل، والله لقد كنت بغية، ثم تبت، فقتلها، ثم أسرى على مائى قلوبهم وعلى كتبهم، فلم يصح عندهم شيء"^(۳). (اللفظ لعبد الرزاق).

(۱) فتح الباري: ۶/۲۶۱.

(۲) د مذکوره تفصيلاتو دپاره اوگوري، اوجز المسالك: ۱۹۱/۶، ولسان العرب: ۲۲۳/۶، مادة: مجس، و روح المعاني: ۱۷/۱۲۹، سورة الحج: ۱۷، تفسير قوله تعالى: (والنصارى والمجوس) و دائره معارف اسلاميه (اردو): ۵۸۸/۱۸.

(۳) انظر المصنف لعبد الرزاق، كتاب اهل الكتابين، باب هل يقاتل اهل الشرك [بقية بر صفحه آئنده....]

یعنی ”مجوس د یو کتاب حاملین وو، چې په هغې باندې پوهیدل، هغه ئې لوستلو، یوه ورځ د هغوی امیر شراب او څکل، نو په خپله خور باندې ورغی، نو د مسلمانانو یوې ډلې هغه اولیده، چې کله سحر شو نو د هغه خور او وئیل چې تا ماسره داسې داسې کړې دی او حق خبره دا ده چې یو داسې ډلې ته لیدلې ئې چې په تا باندې به پرده وانه چوې. نو هغه اهل طمع، علما، سو، راوېلل، بیا ئې هغوی ته او وئیل چې تاسو ته ښه پته ده چې آدم عليه السلام به د خپلو خامنو نکاح د خپلو لونړو سره کولې، لهذا ما هم داسې کړی دی نو په دې کښې څه حرج دې؟ نو هغه خلق راغلل، چا چې دا سرې خپلې خور سره مېتلا لیدلې وو، وې وئیل چې د منجوس دپاره دې هلاکت وی، په تا باندې حد واجب شوې دې. نو هغوی دې قتل کړه، دا هغه خلق وو چې د هغه سره وو، بیا یو ښځه راغله، هغې او وئیل: او اما تاسو لیدلې ئې، نو امیر هغې ښځې ته او وئیل: د بڼې فلان د زناکارې دپاره دې هلاکت وی، هغې ښځې او وئیل: صحیح ده! بالکل! په خدائې قسم! زناکاره ووم، بیا ما توبه او کړه، هغه هغه ښځه هم قتل کړه، بیا ددغه خلقو په زړونو کښې چې څه وو او د هغوی په کتابونو کښې چې څه وو هغه اوچت کړې شو، دغه شان دوی سره هیڅ څیز روغ پاتې نه شو.“

دا خو د شوافعو دلیل شو، لیکن ددې اثر په صحت کښې کلام دې، بعضې حضراتو دا متصل بنودلې دې او بعضو منقطع بنودلې دې، او بعضې علماء حضرات خو ددې اثر د صحت بالکل قائل نه دی، لکه علامه ابن قیم او حافظ ابن بطال رحمة الله علیهما دې اثر ته غیر صحیح او غیر ثابت وئیلې دی، بیا که چرته ددې صحت تسلیم هم کړي شی نو ددې مطلب هم دادې چې د دوی اسلاف هم اهل کتاب وو، ځکه چې د مذکوره اثر مضمون هم دادې چې دا خلق اول اهل کتاب وو، لیکن وروستو بیا کتاب د دوی د سینو نه اووړستلې شو، نو اوس څنگه دوی اهل کتاب شو؟

د دوی په اهل کتاب نه کیدو باندې هغه روایت هم دلالت کوی کوم چې د حسن بن محمد رحمته الله علیه نه روایت دې، چې ”لا تؤکل لهم ذبیحة، ولا تنکح لهم امراة“، چې ”نه به د دوی ذبیحه خوړلې شی او نه د دوی د ښځو سره نکاح جائزه ده“.

نو که دوی اهل کتاب وو نو ددوی ذبیحه خوړل او د دوی ښځو سره نکاح کول به خامخا

بقیه از حاشیه گذشته [حتی یؤمنوا.....؟ رقم (۱۹۲۶۲). و کتاب اهل الکتاب، اخذ الجزیه من المجوس، رقم (۱۰۰۲۹)، وفتح الباری: ۲۶۱/۶، وعمدة القاری: ۸۰/۱۵، وکتاب الام: ۱۷۳/۴/۲، وسنن البیهقی الکبری، کتاب الجزیه، باب المجوس اهل الکتاب،: ۹۱۸۹/۱، رقم (۱۸۶۵۰). — (۱) (اعلاء السنن: ۴۳۹/۱۲). —

(۲) زاد المعاد فی هدی خیر العباد: ۱۵۴/۳، وشرح ابن بطال: ۳۳۱/۵، دلته اوگوری، نصب الراية: ۲۵۶/۲، والجواهر النقی: ۹۱۹۰/۱. —

(۳) احکام القرآن: ۱۲۱/۳، وطبقات ابن سعد: ۲۶۳/۱، والمصنف لابن ابی شیبہ: ۴۰۷/۱۷، کتاب السیر، ما قالوا فی المجوس.....، رقم (۳۳۳۱۳). —

جائز وو لکه څنگه چې الله تعالی د نورو اهل کتابو سره دا کارونه مباح ګرځولې دي. په دې باره کښې چې مجوس په اهل کتابو کښې داخل نه دی د احناف حضراتو ښه دلیل د قرآن کریم نه خو دا دي: «ان تقولوا انما اهل الکتاب علی طاقتین من قبلنا» دې آیت کریمه کښې اهل کتاب ته په دوو ډلو کښې منحصر ونيلې شوي دي، که مجوس هم په اهل کتاب کښې وو نو بیا خو دا درې ډلې شوې، حالانکه دا خبره د آیت کریمه خلاف ده، ددې وجې نه د آیت کریمه په رڼا کښې مجوس په اهل کتابو کښې داخل نه دی.

د احنافو دویم دلیل هغه روایت دی کوم چې په مؤطا وغيره کښې د جعفر بن محمد بن علی عن ابيه د طریق نه روایت دي:

«ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه ذكر المجوس، فقال: ما أدري كيف اصنع في امرهم؟ فقال عبد الرحمن بن عوف: أشهد لسبع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: سئوا بهم سنة أهل الكتاب».

يعني: «حضرت عمر رضي الله عنه د مجوسيانو تذکره او کړه، بیا ئې او فرمائيل چې ماته ددې مجوسيانو په سلسله کښې علم نشته چې زه څه او کړم؟ نو حضرت عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه او فرمائيل چې ما د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه اوریدلې دی چې دوی سره د اهل کتابو په شان سلوک او کړي».

دا روایت اگرچه منقطع دي ځکه چې د محمد ملاقات نه د عمر فاروق رضي الله عنه سره ثابت دي او نه د عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه سره لیکن ددې معنی د حسان نورو مختلفو طرقو د وجې نه متصل ده. دغه شان ابو علی الحنفی هم دا روایت د امام مالک د طریق نه نقل کړې دي، چې د هغې تخریج بزار او دارقطنی رحمة الله علیهما وغيره کړې دي او دا روایت مرسل دي چې زمونږ په نزد حجت دي. او په دې روایت کښې خو صراحتاً د «فی الجیوة» لفظ هم موجود دي. بیا په طبرانی کښې د مسلم بن العلاء الحضرمی د طریق نه ددې گواه هم موجود دي چې «سئوا بالمجوس سنة أهل الكتاب».

١) احکام القرآن للجصاص: ۱۲۱/۳، واوز المسالك: ۱۹۴/۶.

٢) الانعام: (۱۵۶).

٣) احکام القرآن للجصاص: ۱۲۱/۳، واوز المسالك: ۱۹۴/۴.

٤) مؤطا، کتاب الزکاة، باب جزية اهل الکتاب..... رقم (۴۲)، ومصنف ابن ابی شیبة: ۷۱/۷-۲۷، فی الزکاة، فی المجوس یؤخذ منهم..... رقم (۱۰۸۷۰)، و۴۰۹/۱۷، کتاب السير (۳۳۳/۱۹)، وسنن البيهقي الكبير: ۹۱۸۹/، کتاب السير، رقم (۱۸۶۵۴).

٥) اوز: ۲۰۰/۶، والتعليق الممجد على مؤطا محمد: ۱۷۶، کتاب الزکاة، باب الجزية).

٦) اوز: ۲۰۰/۶، والتهميد لابن عبد البر: ۱۱۵/۲، ومسنند البزار: ۲۶۴/۳، مسند عبد الرحمن بن عوف، رقم (۱۰۵۶).

٧) فتح الباری: ۲۶۱/۶، والاوز: ۲۰۱/۶.

٨) مجمع الزوائد: ۱۳/۶، کتاب الجهاد، ماجاء فی الجزية، والطبرانی فی الكبير: ۳۷/۱۹ [بقیه بر صفحه آنده..

دغه شان ددې نه علاوه هم ددې خبرې خیال ساتی چې شوافع ددې خبرې خو قائل دی چې مجوسیانو سره نکاح کول او د هغوی ذبیحه خوړل جائز نه دی لیکن بیا هم دا وائی چې دا خلق اهل کتاب دی، که دوی اهل کتاب وو نو دا کارونه به هم جائز وو؟ دغه شان د باب حدیث هم په خپله په دې باندې دلالت کوی چې مجوس اهل کتابو کښې داخل نه دی او دوی د "اهل الکتاب" په عموم کښې شامل نه دی ورنه حضرت عمر رضی الله عنه چې د دوی نه د جزیې په وصولی کښې کوم توقف کوی نو ددې څه مطلب دی؟ ددې وجې نه صحیح هم دا معلومیری چې مجوس په اهل کتاب کښې داخل نه دی، صرف د جزیې په وصولی کښې دوی د اهل کتابو سره شریک دی، دا هم ددې وجې نه چې نبی صلی الله علیه و آله د دوی نه جزیه اخستلې ده، ددې وجې نه چې دوی په اهل کتابو کښې داخل دی؟ والله اعلم بالصواب.

یو اشکال او د هغې جواب: د حدیث شارحینو دلته یو اشکال ذکر کړې دې چې د هغې تقریر دا دې چې د ذمیانو دیني عقائدو او شعائرو سره تعرض نه شی کیدې، مثلاً د مجوسیانو په نزد چونکه محرمانو سره نکاح کول جائز دی ددې وجې نه خلیفه او د خلیفه نائبان ددوی په دې کار کښې مداخلت نه شی کولې؟ او دلته د باب په حدیث کښې راغلې دی چې حضرت عمر رضی الله عنه د مجوسیانو د هغې جوړو د جدا کولو حکم کړې وو کوم چې خپل مینځ کښې محرم وو نو دا خو د هغوی په مذهبي عقیدو کښې مداخلت شو چې شرعی لحاظ سره صحیح نه کار نه دي.

ددې اشکال جواب دادې چې دلته دوه جدا جدا څیزونه دی، یو خو دا چې ذمیان خپل مذهبي معاملات پوره کوی. دویم دا چې ذمیان ددې معاملاتو اظهار هم د مسلمانانو په وړاندې او کړې نو اولنې څیز خو جائز دې لیکن ددې دویم کار یعنی د مسلمانانو په وړاندې د ښکاره کولو اجازت بالکل نشته، د حضرت عمر رضی الله عنه د حکم مطلب هم دا وو چې دوی خپل مینځ کښې محرمانو سره نکاح خو کولې شی لیکن د عامو مسلمانانو په وړاندې ددې اظهار نه شی کولې، نه ددې دپاره اجتماعات منعقد کولې شی، دغه شان څنگه چې د مسلمانانو د ودونو ښادو اعلان کیږي نو دغه شان اعلان هم نه شی کولې.

ددې مثال هغه شرطونه دی، کوم چې د امین الامه حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه له طرفه د دمشق د فتح کولو نه پس په نصاری باندې لگولې شوې وو، په هغې کښې بعضې شرطونه دا وو چې هغوی صلیب ښکاره نه شی آویزاندولي، د خپلو مخصوص خوشحالو (اخترنو)

بقیه از حاشیه گذشته [رقم (۱۰۵۹)، مسلم بن العلاء الحضرمی]۔

(۱) المنتقى: ۲۷۶/۳، کتاب الزکاة، جزیه اهل الکتاب، رقم (۶۸۱)، والاوجز: ۲۰۲/۶، وشرح ابن بطال: ۳۳/۵

(۲) عمدة القاری: ۸۰/۱۵، واعلام الحدیث للخطابی: ۱۴۶۲/۲۔

(۳) احکام القرآن: ۱۱۹/۳۔ (۱۲۱)۔

(۴) وفي الشامية: ۲۹۷/۳: نتر کهم وما یدینون "فصل فی الجزیه، مطلب لیس المراد منه....."

اعلان نه شی کولی د گرجو دروازي مسلمانانو دپاره نه شی بندولی، وغیره وغیره).
دې دپاره چې عام مسلمانان په فتنه کېنې مبتلا نه شی او د هغوی د شان و شوکت نه متاثره
نه شی). والله اعلم

قوله: ولم يكن عمر أخذ الجزية من المجوس حتى شهد عبد الرحمن بن عوف:
او حضرت عمر رضي الله عنه د مجوسيانو نه جزیه نه وه اخستلې تردې چې حضرت عبد الرحمن بن
عوف رضي الله عنه د گواهي ورکړه.....

مذکور ه جمله باندې سندې بحث پورته ذکر شوې جمله يا خو د حضرت عمر رضي الله عنه د هغه خط
حصه ده د کوم خط تذکره چې پورته په حديث کېنې تيره شوه، په دې صورت کېنې به د
روایت حیثیت ”روایه عمر عن عبد الرحمن بن عوف“ وی یعنی حضرت عمر، د حضرت عبد الرحمن
نه روایت کوی لکه د ترمذی شریف رحمه الله په روایت کېنې ددې وضاحت هم شته چې ”فجاءنا
کتاب عمر: انظر مجوس من قهلق، فخذ منهم الجزية، فان عبد الرحمن بن عوف اخبرني.....“.

لیکن اصحابو د ”اطراف الحديث“ دا حدیث په بجاله عن عبد الرحمن کېنې ذکر کړې دي).
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې ددې حضراتو دا کار صحیح نه دي، ځکه چې د حدیث په
ټولو طرقو کېنې هیڅ یو طریق کېنې هم دا خبره ذکر نه ده چې بجاله دا روایت د حضرت عبد
الرحمن بن عوف نه اخستلې دي بلکه د ترمذی شریف پورته ذکر شوې روایت خو په دې
باب کېنې واضح دي، ددې وجې نه دا روایت په ”عبرین الخطاب عن عبد الرحمن“ کېنې ذکر کول
مناسب وو نه چې په ”بجاله عن عبد الرحمن“ کېنې دي).

هغو: دا کلمه د هاء او د جیم فتحې سره ده، د نبی صلی الله علیه و آله په زمانه کېنې په دې نوم سره خو
علاقې وې، چې په هغې کېنې هجر بحرین، هجر نجران، هجر جازان او هجر مازن وغیره شامل
دي. لیکن دلته هجر بحرین مراد دي، دې وخت کېنې دلته مجوسیان په لوڼې تعداد کېنې
آباد وو، په ۸ یا ۱۰ هجری کېنې د نبی صلی الله علیه و آله په ژوند مبارک کېنې دا علاقه د حضرت علاء بن

(۱) انظر نص تلك الشروط في تهذيب تاريخ دمشق الكبير: ۱/۱۵۰، باب كيف كان امر دمشق.....؟)

(۲) اعلام الحديث: ۲/۱۴۶۳، وفتح الباری: ۶/۲۶۱، وعمدة القاری: ۱۵/۸۰، واعلاء السنن: ۱۲/۴۴۱-۴۴۲.

وتحفة الباری: ۳/۵۶۵، وارشاد الساری: ۵/۲۳۰.)

(۳) د حضرت عبد الرحمن بن عوف حالاتو دپاره اوگوری: کتاب الجنائز، باب الکفن من جمیع المال.)

(۴) الحديث اخرجه الترمذی فی ابواب السير، باب فی اخذ الجزية من المجوس، رقم (۱۵۸۷)، وایو داؤد،

کتاب الخراج.....، باب فی اخذ الجزية من المجوس، رقم (۳۰۴۳)، والنسائی فی الکبری، رقم (۸۷۶۸).)

(۵) انظر مثلا: تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف: ۷/۲۰۷.)

(۶) فتح الباری: ۶/۲۶۱، والنکت الظرف علی الاطراف: ۷/۲۰۸.)

الحضرمی رضی اللہ عنہ پہ لاسونو مبارکو فتح شوی و د. مجوسیانو نه په جزیه اخستلو کښې چې کله د حضرت عمر رضی اللہ عنہ تردد پیدا شو نو حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ ورته ددې علاقې حواله ورکړه چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ددې علاقې د مجوسیانو نه جزیه اخستلې و. ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې جمله کښې دې: "ان رسول الله صلى الله عليه وسلم اخذها من المجوس" په دې کښې د مجوسیانو نه د جزیه اخستلو تذکره ده، چې د مصنف رحمته الله مقصود دې.

۲۹۸۸: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنِ الْمُسَوِّدِ بْنِ مَخْرَمَةَ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عُمَرَو بْنَ عَوْفٍ الْأَنْصَارِيَّ وَهُوَ خَلِيفَةُ ابْنِي عَامِرِ بْنِ لُؤْيٍ وَكَانَ شَهِيدًا بِدَرِّ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجَزْيَتِهِمَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - هُوَ صَالِحَ أَهْلِ الْبَحْرَيْنِ وَأَمَرَ عَلَيْهِمُ الْعَلَاءَ بْنَ الْحَضَرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتْ الْأَنْصَارُ يَقْدُومُ أَبِي عُبَيْدَةَ قَوَافَتْ صَلَاةَ الصُّبْحِ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَلَبَّأَ صَلَّى بِهِمُ الْفَجْرَ انْصَرَفَ، فَتَعَرَّضَ لَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ رَأَاهُ وَقَالَ «أَظَنُّكُمْ قَدْ سَمِعْتُمْ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ قَدْ جَاءَ بِشَيْءٍ؟» قَالَ «فَأَنْبِئُونَا وَأَمْلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَإِنَّ اللَّهَ لَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بَسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَّا فُتُوهُمَا كَمَا تَنَّا فُتُوهُمَا وَتُبْلِكُكُمْ كَمَا أَهْلَكُكُمْ» [۳۷۹۱، ۶۰۶۱]

رجال الحديث

① ابواليمان، ② شعيب: د حضرت ابو اليمان حکم بن نافع او د شعيب ابن ابی الحمزه الحمصي رحبهما الله حالات د بده الوسي په شپږم حدیث کښې تیر شوي دي.

۱) معجم البلدان: ۳۹۳/۵، باب الهاء والجيم، وعمدة القاری: ۸۰/۱۵. و ذکر ابن سعد فی طبقاته (۲۶۳/۱): ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم بعد قسمه الغنائم بالجعرانة ارسل العلاء الى المنذر بن ساوی عامل البحرين، يدعوهم الى الاسلام، فاسلم، وصالح مجوس تلك البلاد على الجزية. فتح الباری: ۲۶۲/۶، وهذه العبارة تدل على انها كانت فی سنة تسع لان النبی صلی اللہ علیہ وسلم نزل بالجعرانة سنة تسع من الهجرة.

۲) عمدة القاری: ۷۹/۱۵.

۳) قوله: عمرو بن عوف الانصاري رضی اللہ عنہ: الحديث، اخرجه البخاري ايضا فی صحیحة فی کتاب المغازی، باب بلا ترجمة، بعد باب شهود الملائكة بدار رقم (۴۰۱۵)، وفی کتاب الرقاق، باب ما يحذر من زهرة الدنيا والتنافس فيها، رقم (۶۴۲۵)، ومسلم فی صحیحة، کتاب الزهد، باب الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر، رقم (۷۴۲۶-۷۴۲۷)، والترمذي، فی ابواب صفة القيامة (باب حدث: والله ما الفقر اخشى عليكم)، رقم (۲۴۶۲)، وابن ماجه فی سننه، کتاب الفتن، باب فتنة المال، رقم (۳۹۹۷).

۴) كشف الباری: ۴۷۹/۱- ۴۸۰.

③ زهری: دا امام ابن شهاب زهری رحمته الله دې، د دوی تذکره په ”بدء الوحی“ کښې راغلې ده.
 ④ عروة بن الزبیر: دا مشهور تابعی حضرت عروه بن زبیر بن العوام رحمته الله دې. د دوی حالات د ”بدء الوحی“ په دویم حدیث کښې ذکر شوي دي.

⑤ مسور بن مخرمه: دا مشهور صحابی حضرت مسور بن مخرمه رحمته الله دې.

⑥ عمرو بن عوف الانصاري: دا حضرت عمرو بن عوف الانصاري رحمته الله دې، دوی د اسلام کښې اولنو صحابه کرامو رحمته الله کښې او د بنو عامر بن لوئی ملګري او د بدر په شریکانو کښې دی.
 د دوی د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت کوی. د دوی نه روایت کوونکې صرف حضرت مسور بن مخرمه رحمته الله دي. او د دوی نه صرف یو حدیث روایت دې کوم چې په باب کښې ذکر شوي دي.
 په ائمه سته کښې د امام ابو داؤد رحمته الله نه علاوه باقی ټولو حضراتو د دوی نه روایت اخستلي دي.
 د حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه د خلافت په دور کښې دوی وفات شو.
 الله عنه وارضاه

دې ولې انصاري دي؟ دلته یو سوال دا پیدا کیږي چې حضرت عمرو بن عوف رحمته الله څنگه انصاري دي، حالانکه د اهل مغازی په نزد دا مشهوره ده چې دوی مهاجر وو، ددې خبرې تائید ددې جملې نه هم کیږي: ”وهو حلیف لبني عامر بن لؤی“ ددې جملې نه خو دا معلومیږي چې دوی مکي وو؟
 حافظ ابن حجر رحمته الله ددې سوال دوه جوابونه ذکر کړي دي:

① کیدې شی چې دوی د معنې په اعتبار سره په انصاري باندې مشهور وی، ددې خبرې نه خو هیڅ خیز مانع نه دي چې د دوی تعلق اوس یا خرج سره وی، بیا ئې په مکه مکرمه کښې اوسیدل اختیار کړي وی او هلته ئې بعضې قبیلو سره اتحاد کړي وی نو په دې اعتبار سره مهاجر او انصاري دواړه شو.

② لفظ د ”الانصاري“ وهم دي او دا د شعيب ابن ابی حمزه تفرد دي، ځکه چې په صحیحینو کښې دا حدیث د امام زهری رحمته الله نه د هغوی پنځه شاگردان نقل کوی، شعيب بن ابی

① (کشف الباری: ۱/۳۲۶، الحدیث الثالث)۔

② (کشف الباری: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۶)۔

③ (د دوی د حالاتو دپاره اوګوری، کتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس)۔

④ (تهذيب الكمال: ۲۲/۱۷۴، والطبقات: ۴/۳۶۳، و تهذيب التهذيب: ۸/۸۵، والاستيعاب: ۲/۱۰۴، رقم (۱۹۵۲))

⑤ (الطبقات: ۴/۳۶۳، و تهذيب الكمال: ۲۲/۱۷۵، والجرح والتعديل: ۶/۳۱۳، باب العين، رقم (۱۳۴۰))۔

⑥ (تهذيب الكمال: ۲۲/۱۷۵)۔

⑦ (پورته حواله)۔

⑧ (فتح الباری: ۶/۲۶۲)۔

حمزه، معمر بن راشد، یونس بن یزید، موسی بن عقبه او صالح بن کیسان (۱) په دوی کښې د شعیب نه علاوه څوک هم د "الانصاری" لفظ نه روایت کوی، ددې وجې نه د حافظ صاحب یقین په دې باندې دې چې مذکوره لفظ وهم دې (۲)، او علامه عینی (رحمته الله علیه) اولنې احتمال راجح ګرځولې دې چې دې انصاری هم دې او مهاجر هم د علامه قسطلانی (رحمته الله علیه) رانې هم داده (۳).

یو اهم خبر دا وي: د امام موسی بن عقبه (رحمته الله علیه) نه د حضرت عمرو بن عوف د نوم په سلسله کښې دوه اقوال روایت دي، لکه هغوی په خپل کتاب "المغازی" کښې د دوی نوم تصغیر سره عمیر بن عوف نقل کړې دې او د بخاری شریف د کتاب الرقاق روایت چې د موسی نه روایت دې په هغې کښې د تصغیر نه بغیر عمرو موجود دې (۴). ددې وجې نه ممکنه ده چې دا دواړه نومونه د دوی وی، کله ورته عمیر وئیلې شوې وی او کله ورته عمرو (۵)، ابن عبد البر (رحمته الله علیه) لیکلې دی چې دوی ته عمیر هم وئیلې کیږي (۶). البته عسکری (رحمته الله علیه) د عمیر او د عمرو مینځ کښې تفریق کړې دې، دا دواړه ئې جدا جدا شخصیات ګرځولې دې لیکن صحیح داده چې دا د یو صحابی دوه نومونه دي (۷).

قوله: أن رسول الله بعث أبا عبيدة بن الجراح (۸) إلى البحرين يأتي بمجزيها.. چې رسول الله (ﷺ) بحرین ته د جزیرې د وصولی دپاره حضرت ابو عبیده بن الجراح (رضی الله عنه) روان کړو. "بحرین" نن سبا یو مستقل ریاست دې لیکن په دغه زمانه کښې دا علاقه په عراق کښې شامله وه، دا د بصرې او د هجر مینځ کښې واقع دې، ددې اوسیدونکې دغه وخت کښې ډیر مجوسیان وو (۹). کما مرقبل ایضاً.

قوله: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم هو صالح أهل البحرين، وأمر عليهم العلاء (۱۰) بن الحضرمي: او نبی کریم (ﷺ) د بحرین اوسیدونکو سره صلح کړې

(۱) تحفة الاشراف: ۱۶۸/۸، مسند عمرو بن عوف الانصاری.....) _

(۲) فتح الباری: ۲۶۲/۶ _

(۳) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۰/۵ _

(۴) انظر صحيح البخاری، کتاب الرقاق، باب ما يحذر من زهرة الدنيا..... رقم (۶۴۲۵)) _

(۵) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۲/۶ _

(۶) الاستيعاب: ۱۰۴/۲، رقم (۱۹۵۲) _

(۷) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۲/۶، وتهذيب التهذيب: ۸۶/۸ _

(۸) د دوی د حالاتو دپاره اوګوری، کتاب الشركة، باب الشركة فی الطعام.....) _

(۹) فتح الباری: ۲۶۲/۶ _

(۱۰) د دوی د حالاتو دپاره اوګوری، کتاب الشهادات، باب من امر بانجاز الوعد) _

وه او په هغوی باندې نې حضرت علاء بن الحضرمی امیر مقرر کړې وو په حدیث شریف کښې د مذکوره صلیحي واقعہ "سنۃ الوفود" یعنی د ۹ هجری (د د.)

د مذکوره واقعي تفصیل: د جعرانه نه په واپسې باندې نبی کریم ﷺ حضرت علاء بن الحضرمی رضی اللہ عنہ د منذر بن ساوی العبیدی په طرف روان کړو. مقصد هغه ته د اسلام دعوت ورکول وو او د هغه په نوم نې یو خط هم اولیکه، منذر نبی ﷺ ته جوابی خط اولیکه، چې په هغې کښې د هغه د اسلام د قبولولو اطلاع وه، دا نې هم لیکلې وو چې:

"وان قد قرأت کتابک علی اهل هجر، فبنتهم من احب الاسلام، وأعجبهم، ودخل فیہ، ومنهم من کرهه، وبارض مجوس ویهود، فاحدث إلی ذلک أمراً".

یعنی: "ما ستاسو خط اهل هجر ته اولوستلو، بعضو خو اسلام خوښ کړو، هغوی ته خوښ شو او ښه پرې اولگیده او په اسلام کښې داخل شو او بعضو ناخوښه کړو او زما په حکومت کښې مجوسیان او یهودیان هم دی، د هغوی په باره کښې تاسو ما ته څه اولیکې چې د هغوی متعلق ستاسو څه حکم دي؟"

نو نبی کریم ﷺ ورته په جواب کښې خط اولیکلو چې ترڅو تاسو حکومت ښه طریقي سره جاری ساتئ او د حکومتی کارونو خیال ساتئ نو مونږ به تاسو ته معزوله کوو او کوم سړي چې هم په مجوسیت او یهودیت باندې برقرار اوسېږي نو هغه دپاره به جزیه ادا کول ضروری وی..... (د.)

قوله: فقدّم أبو عبیدة بمال من البحرین: نو حضرت ابو عبیده رضی اللہ عنہ څه مال سره د بحرین نه واپس شو.

حضرت ابو عبیده رضی اللہ عنہ چې د بحرین نه واپس کیدو نو ځان سره نې د هغې ځانې نه څه مال هم راوړلو، د هغې مال مقدار څه وو؟ نو په دې سلسله کښې حضرت ابن ابی شیبہ رضی اللہ عنہ د حمید بن هلال د طریق نه مرسلأ روایت کړې دي چې ددغه مال مقدار اته لاکه وو، دا حضرت علاء رضی اللہ عنہ راستولې وو او دا د ټولو نه اولنې خراج وو، کوم چې د نبی ﷺ خدمت مبارک کښې پیش کړې شو (د.)

خبرداري: د ابن ابی شیبہ په نسخو کښې د مذکوره مال مقدار اته لاکه راغلې دي، او حافظ د ابن ابی شیبہ نه یو لاک نقل کړې دي اود ابن سعد، یعقوب بن سفیان او د حاکم په روایتونو کښې د مذکوره مال مقدار اتیا زره ذکر شوي دي. والله اعلم بالحقیقة.

او گوري: تعلیقات الشیخ محمد عوامة علی المصنف: ۱۹/۵۳۲. _

۱) فتح الباری: ۲۶۲/۶، وشرح القسطلانی: ۵/۲۳۰، وعمدة القاری: ۸۱/۱۵. _

۲) الطبقات الکبری لابن سعد: ۴/۳۶۳. _

۳) المصنف لابن ابی شیبہ: ۵۳۳/۱۹، کتاب الاوائل، باب اول ما فعل..... رقم (۳۶۹۵۵)، وفتح الباری: ۵۱۷/۱. _

رقم (۴۲۱)، کتاب الصلاة.....، وهدی الساری: ۳۹۶، کتاب الصلاة. _

فسمعت الانصار بقدوم أبي عبيدة، فوافقت صلاة الصبح مع النبي ﷺ، فلما صلى بهم الفجر انصرف، ففترضوا له، فقتسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآهم، وقال: أظنكم قد سمعتم أن أبا عبيدة قد جاء بشئ

چې انصارو د حضرت ابو عبیدہ د واپسې واوریدل نو هغوی د سحر مونځ نبی کریم ﷺ سره اوکړو، کله چې نبی ﷺ هغوی ته د سحر مونځ اوکړو نو د واپسې دپاره راتاؤ شول نو انصار ورته مخامخ راغلل، چې نبی ﷺ هغوی اولیدل نو وې خاندل او ارشاد نې اوفرمائیلو، زما خیال دادې چې تاسو خلقو د ابو عبیدہ د بحرین نه، د واپسې اوریدلې دی چې هغوی ځان سره څه راوړلې دی.

د حدیث نه مستنبط یوه فائده: د مذکوره پورتنۍ عبارت نه دا یو خبره مستنبط شوه چې صحابه کرام (مهاجرین و انصار) ﷺ به په ټولو مونځونو کښې د نبی ﷺ سره په جماعت کښې نه شریکیدل، البته دا چې څه واقع به پېښه شوه او دا چې صحابه کرامو ﷺ به په خپلو خپلو مساجدو کښې مونځ کوو، ځکه چې د هرې قبیلې خپل خپل مسجد وو چې هلته به هغوی جمع کیدل، ددې وجې نه چې هرکله نبی کریم ﷺ هغوی اولیدل چې د سحر په مانځه کښې ټول جمع دی نو دوی ته معلومه شوه چې دا ټول د څه کار په غرض سره راغلي دي او قرینه هم ددې کار په تعیین باندې دلالت کوی چې هغوی ته د مال و دولت ضرورت وو نو چې په دې مال کښې د هغوی دپاره هم څه گنجائش اوشی، البته د هغوی دا خواهش وو چې مهاجرینو ته هم په دې کښې څه حصه ملاویدل پکار دی، ددې وجې نه کله چې هغوی ته نبی ﷺ په بحرین کښې د جاگیردارو پیش کش اوکړو نو انصارو هم دا اوفرمائیل: "حق تقطع لاخواتنا من المهاجرین مثل الذی تقطع لنا" (۱) هرکله چې مال راغی نو انصارو سوچ اوکړو چې په دې مال کښې د مهاجرینو هم حق دی.

او دا هم احتمال دې چې نبی ﷺ په خپله دوی سره وعده کړې وی چې کله مال راشی نو زه به ترینه تاسو خلقو ته درکوم، لکه حضرت جابر بن عبد الله انصاری رضی الله عنه سره نبی ﷺ وعده کړې وه چې د بحرین نه مال راشی نو زه به تاسو ته درکوم، بیا دا وعده د نبی ﷺ وفات نه پس حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه پوره کړې وه (۲) خلاصه دا شوه چې انصارو خو یا په خپله د مال باره کښې واوریدل نو راغلل چې په دې مال کښې زموږ هم حق دې یا چونکه نبی کریم ﷺ ورسره وعده کړې وه ددې وجې نه حاضر شو (۳).

قوله: قالوا: أجل يا رسول الله: انصارو په جواب کښې اووئیل، آوچی! یا رسول الله! امام اخفش رحمه الله فرمائی چې اجل په معنی کښې د نعم په شان دې، البته په دې دواړو کښې

(۱) اوگوری، صحیح البخاری، کتاب المساقاة، باب القطنان، رقم ((۲۳۷۶))۔

(۲) انظر صحیح البخاری، کتاب الکفالة، باب من تکفل عن میت..... رقم ((۲۲۹۶))۔

(۳) فتح الباری: ۲۶۲/۶-۲۶۳۔

فرق دادې چې د نعم استعمال د جواب استفهام دپاره وی ځکه چې ددې استعمال په دې ځانې کېنې غوره دې او چې کله تصدیق مقصود وی نو هلته د اجل استعمال د نعم په ځانې زیات غوره دې).

قوله: قال: فابشروا، وأملوا مايسركم: نبی ﷺ او فرمائیل، خوشحاله شه او د هغه څیز امید ساته چې تا خوشحاله کړي.

”ابشروا“ صورتاً خو امر دې لیکن معنا خبر دې، مطلب دادې چې د کوم مقصود دپاره تاسو ماته راغلې ئې، هغه حاصل شو او مال به تاسو ته ملاؤ شی).

قوله: فوالله، لا الفقر أخشى عليكم، ولكن أخشى عليكم أن تبسط عليكم الدنيا، كما بسطت على من كان قبلكم، فتنافسوها كما تنافسوها، وتهلككم كما

أهلككم: په ځداني قسم ماته ستاسو د نهري لورې خطر نهشته بلکه دا ویره ده چې دنیا به په تاسو باندې فراخه کړې شی، لکه څنگه چې ستاسو نه مخکېني امتونو باندې کړې شوې وه، تاسو به هم په دې کېنې دغه شان رغبت او کړئ څنگه چې هغوی رغبت کړې وو، بیا به تاسو دنیا د هغوی په شان هلاک کړي.

د ”تنافس“ معنی ده په یو څیز کېنې رغبت ساتل او هغه څیز خپل ځان سره خاص کول. او په حدیث مبارک کېنې دا خبره وئیلې شوې ده چې په دنیا کېنې رغبت ساتل بعضې وخت کېنې انسان د هلاکت په طرف روان کړي او ددې وجې نه آخرت برباد شی).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د باب مطابقت د حدیث دې لاندې جملو سره موندلې شی:

① ”ان رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث أبا عبيدة..... يأتى بجزئتها“ ځکه چې په دې کېنې د جزیه ذکر دې او د ترجمې اولنې جزء جزیه ده.

② ”قد مر أبو عبيدة بهال من البحرين“ ځکه چې د بحرین نه کوم مال راغلې وو نو هغه د جزئې وو، دغه شان د بحرین اوسیدونکی دغه وخت کېنې مجوسیان وغیره وو. ددې وجې نه د ترجمة الباب جزء ”الجزية“ او ”المجوس“ دواړو سره مناسبت موجود دې، والله اعلم بالصواب

..

(فتح الباری: ۲۶۳/۶)

(پورته حواله)

(پورته حواله، عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۱/۵، دلته او گوره، کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۶۶)

(عمدة القاری: ۸۱/۱۵)

۲۹۸۹: حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الرَّقِّي حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهُ الثَّقَفِيُّ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْعَزَنِيُّ وَزَيْدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَبِةَ قَالَ بَعَثَ عُمَرُ النَّاسَ فِي أَفْئَاءِ الْأَمْصَارِ يُقَاتِلُونَ الْمُشْرِكِينَ، فَأَسْلَمَ الْهُزْمَانُ فَقَالَ إِنِّي مُسْتَشِيرُكَ فِي مَعَاذِي هَذِهِ. قَالَ نَعَمْ، مَثَلُهَا وَمَثَلُ مَنْ فِيهَا مِنَ النَّاسِ مِنْ عَدُوِّ الْمُسْلِمِينَ مَثَلُ طَائِرٍ لَهُ رَأْسٌ وَلَهُ جَنَاحَانِ وَلَهُ رِجْلَانِ، فَإِنْ كَسِرَ أَحَدُ الْجَنَاحَيْنِ نَهَضَتْ الرِّجْلَانِ بِجَنَاحِ وَالرَّأْسِ، فَإِنْ كَسِرَ الْجَنَاحَ الْآخَرَ نَهَضَتْ الرِّجْلَانِ وَالرَّأْسُ، وَإِنْ شُدَّ الرَّأْسُ ذَهَبَتِ الرِّجْلَانِ وَالْجَنَاحَانِ وَالرَّأْسُ، قَالَ الرَّأْسُ كَسِرَى، وَالْجَنَاحُ قَصِرَ، وَالْجَنَاحُ الْآخَرُ قَارِسَ، فَمَرِ الْمُسْلِمِينَ فَلْيَنْفِرُوا إِلَيَّ كَسِرَى.

رجال الحديث

① الفضل بن يعقوب: دا د امام بخاری، رحمته اللہ علیہ خاص شیخ، الفضل بن یعقوب رخامی بغدادی رحمته اللہ علیہ دی.

② عبد الله بن جعفر الرقي: دا امام عبد الله بن جعفر بن غيلان القرشي رحمته اللہ علیہ دی. ابو جعفر او ابو عبد الرحمن د دوی کنیت دی. د آل عقبه بن ابی معیط آزاد کردہ غلام وود.

د دوی نسبت د رقه طرفته شوې دی او ددې وجې نه ورته الرقي "يفتح الرءاء البشدرة، وكم القاف البشدرة" وئيلي کيږي، دا په عراق کښې د فرات مشرقی غاړې سره يو مشهور ښار وو، اوس ختم شوې دی. د دوی د عبيد الله بن عمرو، ابو المليح حسن بن عمر الرقي، عبد العزيز الدراوردي، معتمر بن سليمان او د موسى بن اعيان رحمته اللہ علیہ نه روايت کوي. د دوی نه په روايت کوونکو کښې احمد ابن ابراهيم الدروقي، ابو الازهر نيسابوري، اسماعيل بن عبد الله الرقي، علي بن الحسين الرقي، ايوب بن محمد الوزان، سلمة بن شبيب، دارمي، عمرو الناقد، فضل بن يعقوب رخامی، محمد بن حاتم بن ميمون، محمد بن جبلة، ابو زرعة الدمشقي او ابو حاتم رحمته اللہ علیہ وغيره شامل دي. (۵).

(۱) قوله: بعث عمر: الحديث، أخرجه البخاري أيضا في صحيحه، في كتاب التوحيد، باب قول الله تعالى: (يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك.....) رقم (۷۵۳۰)، وتحفة الاشراف بمعرفة الاطراف: (۱۹/۸) _

(۲) د دوی د حالو دپاره اوگورن، کتاب البيوع، باب التجارة في البر _

(۳) تهذيب الكمال: ۱/ ۳۷۶، وتهذيب التهذيب: ۵۱۷۳، وتاريخ البخاري الكبير: ۶۲/ ۵، رقم (۱۵۰)، و اکمال مغلطای: ۲۸۵/ ۷، رقم (۲۸۵۳)، والطبقات: ۷/ ۴۸۶ _

(۴) عمدة القاري: ۸۲/ ۱۵ _

(۵) شيخانو او شاگردانو دپاره اوگورن، تهذيب الكمال: ۳۷۷ _ ۳۷۸ _

امام حاتم رحمته فرمائی: ”لغة، وهو أحب إلى من علي بن معبد الذي كان بصيرا“ (۱).

امام يحيى بن معين رحمته فرمائی: ”لغة“ (۲).

امام عجلي رحمته ہم دوی ته ثقہ و ثیلې دی (۳).

حافظ ذہبی رحمته فرمائی: ”لغة، حافظ“ (۴).

ابن شاہین رحمته ہم په خپل کتاب کښې الثقات کښې ذکر کړې دي (۵).

امام نسائی رحمته فرمائی: ”ليس به بأس قبل أن يتغير“ (۶).

حافظ ابن حجر رحمته فرمائی: ”لغة، لكنه تغير باخذ، فلم يفتش اختلاطه“ (۷). ابن حبان رحمته هم

دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او وائی چې په آخر عمر کښې دوی ته اختلاط

واقع شوې وو (۸).

لیکن دا اختلاط او ذهني کمزوری نقصان ده نه دي، دا ځکه چې دې حضراتو یعنی حافظ

صاحب او ابن حبان رحمهما الله په خپله ددې خبرې اعتراف کړې دي چې اختلاط نقصان ده نه

دي، بلکه کم وو او کله کله به وو، چې د روایاتو دپاره نقصان ده نه دي. په ائمه سته کښې

تولو حضراتو د دوی روایات اخستلي دي (۹). چې دا په خپله د ثقافت یو دلیل دي.

په ۲۱ یا ۲۳ شعبان ۲۲۰ هجري کښې په رقه کښې د دوی انتقال او شو (رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑤ المعتمر بن سليمان: دا معتمر ”د عين سکون سره، د تاء فتحې سره او د ميم کسرې سره،

ابن سليمان رحمته دي. په ټولو نسخو کښې هم دا نوم راغلې دي، په مستخرج اسماعيلي وغيره

کښې ددې حديث په سند کښې هم د بخاري په شان دي، یعنی معتمر، او د دمياطي رحمته

خيال دا دي چې صحيح نوم معمر ”بفتح المبهله، وتشديد المفتوحة بغير مشنة“ دي، هغوی ددې

١ (الجرح والتعديل: ۲۹/۵، رقم (۱۰۴)، وتهذيب الكمال: ۳۷۸/۱۴).

٢ (الجرح والتعديل: ۲۸/۵، رقم (۱۰۴)، وتهذيب الكمال: ۳۷۸/۱۴).

٣ (اکمال مغلطای: ۷/۲۸۶، وتهذيب التهذيب: ۵/۱۷۴).

٤ (الکاشف للامام الذهبي: ۱/۳۷۸، رقم (۲۶۶۷)).

٥ (تعليقات تهذيب الكمال: ۱۴/۳۷۸، واکمال مغلطای: ۷/۲۸۵).

٦ (تهذيب الكمال: ۱۴/۳۷۸، وتهذيب التهذيب: ۵/۱۷۳، وميزان الاعتدال: ۲/۴۰۳، رقم: ((۴۲۴۹)).

٧ (تقريب التهذيب: ۱/۴۸۳، رقم (۳۲۶۴)، وهدي الساري: ۵۸۰، الفصل التاسع، حرف العين).

٨ (كتاب الثقات: ۸/۳۵۱).

٩ (تقريب: ۱/۴۸۳، وتهذيب الكمال: ۱۴/۳۷۶).

١٠ (الثقات لابن حبان: ۸/۳۵۲، والطبقات الكبرى: ۷/۴۸۶، الکاشف: ۱/تهذيب الكمال: ۱۴/۳۷۸، و ميزان الاعتدال: ۲/۴۰۳، رقم ((۴۲۴۹)).

دلیل دا پیش کړې دې چې عبد الله بن جعفر رقی د معتمر بن سلیمان نه روایت نه کوي. د هغوی ملاقات ثابت نه دي.

حافظ و عینی فرمائی چې صرف دا وجه چې عبد الله رقی دې او معتمر بصری دې، د دوی ملاقات ممکن نه دي. نو دومره قدرې خبره د صحیح روایتونو د رد کولو دپاره کافی نه ده. که مونږ دا اومو چې دا دواړه د یو بل په ښارونو کښې نه دي داخل شوي نو آیا په یو حج یا یو غزوه کښې به هم د دوی ملاقات نه وي شوي؟ بیا د دمیاطی اعتراض په خپله د هغه د قول معارض دې، ځکه چې که معمر کیدل صحیح او ګرځولې شی، چې رقی نه دي او روایت کوي د سعید بن عبيد الله نه چې بصری دې نو بعینه هم هغه اعتراض دلته هم کیږي چې که د رقی ملاقات د بصری سره ممکن نه دي نو د بصری ملاقات هم د رقی سره ډیر مشکل دي، حالانکه داسې څه خبره نشته. دواړه صورتونه ممکن دي.

ددې نه علاوه کومو حضراتو چې د بخاری په رجالو باندې کار کړې دي، په هغوی کښې چا هم د بخاری په رجالو کښې د معتمر بن سلیمان ذکر نه دي کړې، بلکې ټولو د بخاری په رجالو کښې متفق طور باندې د معتمر بن سلیمان تیمی بصری ذکر کړې دي.

اصیلی، ابن قرقول وغیره هم معتمر کیدل راجح ښودلي دي^(۱). دلته د علامه کرمانی رحمته الله علیه نه تسامح شوي ده ځکه چې هغوی د بعضي حضراتو نه نقل کولو کښې معتمر ته اول معمر او وئیل، بیا ابن راشد یعنی معمر بن راشد د عبدالرزاق صنعانی شیخ، دا عجیبه خبره ده، ځکه چې د عبد الله بن جعفر رقی روایت خو د معمر بن راشد نه هلو ثابت نه دي^(۲).

③ سعید بن عبيد الله الثقفي: دا سعید بن عبيد الله بن جبیر بن حیه الثقفي الجبیری البصري رحمته الله علیه دي. دې د خپل تره زیاد، بکر بن عبد الله المزني، حسن بصری، حکم بن اعرج او عبد الله بن بریده رحمهم الله وغیره نه روایت کوي. او د دوی نه د دوی خوښ اسماعیل، معتمر بن سلیمان، ابو عبيده الحداد، بشر بن السري، خالد بن الحارث، روح بن عباد او مکی بن ابراهیم رحمهم الله تعالی وغیره روایت کوي^(۳).

امام احمد، یحیی بن معین او ابو زرعة رحمهم الله تعالی فرمائی: "ثقة"^(۴).

امام نسائی رحمته الله علیه فرمائی: "لیس به پاس"^(۵).

امام ابن حبان رحمته الله علیه د دوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دي^(۶).

^(۱) فتح الباری: ۲۶۳/۶، و عمدة القاری: ۸۲/۱۵.

^(۲) پورته حواله جات، و شرح الکرماني: ۱۲۶/۱۳.

^(۳) تهذيب الکمال: ۵۴۵/۱۰، تهذيب التهذيب: ۶۱/۴، و التاريخ الكبير: ۹۵/۳، رقم ((۱۶۵۴)).

^(۴) د شيخانو او شاگردانو دپاره او ګوري، تهذيب الکمال: ۵۴۵/۱۰، ۵۴۶ (۵۴۶).

^(۵) الجرح والتعديل: ۳۸/۴، رقم ((۱۶۷))، خلاصة الخزرجي: ۱۴۱.

^(۶) تهذيب الکمال: ۵۴۶/۱۰، و تهذيب التهذيب: ۶۱/۴.

^(۷) تهذيب الکمال: ۵۴۶/۱۰، و الثقات لابن حبان: ۲۵۹/۸.

حافظ ذهبی رحمہ اللہ فرمائی: "ثقة" (۱).

ابن شاہین رحمہ اللہ ہم د دوی ذکر پہ کتاب الثقات کنبی کړې دې. (۲)
البته امام دارقطنی رحمہ اللہ په دوی باندې جرح کړې ده او وئیلې ئې دی چې دا مضبوط راوی
نه دي، هغه روایات به دوی مسندانه روایت کول کوم چې نور حضرات موقوفاً روایت کوي (۳).

دغه شان حافظ ابن حجر رحمہ اللہ هم د دوی په باره کنبی لیکي: "صدوق، رباوهم" (۴).
په دې سلسله کنبی په امام بخاری رحمہ اللہ باندې اعتراض ددې وجې نه نه شی کیدې چې
هغوی د سعید بن عبید الله دوه روایات په خپل صحیح بخاری کنبی اخستلې دي. یو په
اشربه (۵) کنبی، چې د هغې شواهد موجود دي، د باب دویم حدیث، چې په کتاب التوحید (۶)
کنبی هم مختصراً راغلې دي، البته ددې شاهد هم موجود دي، ددې وجې نه د باب د حدیث
هم دا مضمون د حضرت معقل بن یسار رضی اللہ عنہ نه هم روایت دي. د حضرت معقل بن یسار رضی اللہ عنہ
روایت ابن ابی شیبہ (۷) د قوی سند سره روایت کړې دي. د بخاری نه علاوه ترمذی، نسائی
او ابن ماجه رحمهم الله تعالی هم د دوی نه روایات اخستلې دي (۸).

⑥ بکر بن عبدالله المزني: دا بکر بن عبدالله المزني البصري رحمہ اللہ دي (۹).

⑦ زياد بن جبير: دا زياد بن جبير بن حية الثقفي الجبيري البصري رحمہ اللہ دي (۱۰).

⑧ جيبون حية: دا جيبون حية بن مسعود بن معتب بن مالک بن عمرو بن سعد بن عوف
ثقفی بصري رحمہ اللہ دي. دا د حضرت عروه بن مسعود ثقفی رضی اللہ عنہ وراړه دي (۱۱). د دوی کنيټ
ابوفرس يا ابوفرش او ابو زياد دي (۱۲). دوی د حضرت عمر بن الخطاب، حضرت عبدالله بن

(۱) الکاشف: ۴۴/۱-.

(۲) الکمال مغلطای: ۳۲۶/۵، رقم (۲۰۱۱)-.

(۳) پورته حواله، وتهذيب التهذيب: ۶۱/۴، والمعنی فی الضعفاء: ۴۰۹/۱، وميزان الاعتدال: ۱۵۰/۲-.

(۴) تقريب التهذيب: ۳۵۹/۱، رقم (۲۳۶۶)، تعليقات تهذيب الکمال: ۵۴۶/۱۰-.

(۵) صحيح بخاری، کتاب الاشربة، رقم (۵۵۸۴)-.

(۶) صحيح بخاری، کتاب التوحيد، رقم (۷۵۳)-.

(۷) المصنف: ۲۸۷/۱۸-۲۹۱، کتاب البعوث والسرائيا، توجيه النعمان بن مقرن الى نهاوند، رقم (۳۴۴۸۵)-.

ددې قصې د مزيد تخريج دپاره اوگورئ، تعليقات محمد عوامة على المصنف: ۲۸۸/۱۸-.

(۸) هدى الساري: ۵۷۰، الفصل التاسع في سياق أسماء من طعن..... باب السين-.

(۹) تهذيب الکمال: ۵۴۶/۱۰-.

(۱۰) د دوی د حالو دپاره اوگورئ، کتاب الفسل، باب عرق الجنب.....-.

(۱۱) د دوی د حالو دپاره اوگورئ، کتاب الحج، باب نحر الابل المعقدة.....-.

(۱۲) تهذيب الکمال: ۵۰۲/۴، وتهذيب التهذيب: ۲۶/۲-.

(۱۳) طبقات ابن سعد: ۱۸۸/۷، واکمال مغلطای: ۱۶۷/۳-.

عمر، حضرت مغیره بن شعبه او د حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنهما نه روایت کوی. د دوی نه بکر بن عبدالله المزنی او د دوی خوښی زیاد روایت کوی. رضی الله عنه.

ابو الشیخ فرمائی: "جبر د طائف او سیدونکی وو او هلته د یو مکتب معلم، بیا د هغه ځانې نه عراق ته منتقل شو، په عراق کښې په دیوان ځانه کښې کاتب جوړ شو، چې کله زیاد بن ابی سفیان د عراق والی جوړ شو نو هغوی د جبر اکرام او اعزاز او کړو، خپل نزدیکتې ورکړو، دغه شان د دوی شان اوچت شو او زیاد دوی د اصفهان والی جوړ کړو." رضی الله عنه.

سبط ابن العجمی رحمته الله فرمائی: "ثقة جلیل" رضی الله عنه.

ابن حبان رحمته الله د دوی شمار په کتاب الثقات کښې جلیل القدر تابعینو کښې کړې دي. رضی الله عنه.

دغه شان ابن خلفون په الثقات کښې د دوی ذکر او کړو او وې فرمائیل: "کان ثقة" رضی الله عنه.

اکثرو امامانو د رجال دوی تابعی ښودلې دي، لیکن د حافظ ابن حجر رحمته الله رائي داده چې جبر بن حیه صحابی دي، ددې وجې نه حافظ صاحب د دوی تذکره د "الاصابة" په اولنی قسم کښې کړې ده.

د هغوی وینا داده چې د صحیح بخاری د روایت نه دا ثابتیږي چې د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې چې کوم فتوحات وو نو په هغې کښې جبر شریک شوې وو. او امام

بخاری رحمته الله مذکوره روایت د "لائدة بن ابی زیاد بن جبر عنه" د طریق نه نقل کړې دي. رضی الله عنه او ما

خوک نه دی لیدلې چې هغوی د دوی ذکر په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کړې وی حالانکه دې

د هغوی په شرطونو باندې پوره دي. دا ځکه چې د بنو ثقیف یو سړي هم د نبی صلی الله علیه و آله په حیات

مبارک کښې ژوندې نه وو، مگر دا چې هغوی اسلام قبول کړې وو او په حجة الوداع کښې

نې شرکت کړې وو (دې هم ثقفي دي). البته ابو موسی المدنی د دوی شمار په صحابه کرامو

رضی الله عنهم کښې کړې دي، د دوی یو حدیث ئې هم ذکر کړې دي بیا لیکي چې حدیث مرسل دي او

دا خبره ئې صحیح ښودلې ده چې دا تابعی دي صحابی نه دي. رضی الله عنه. لیکن زما په نزد د دوی

صحابیت ناممکن نه دي، لکه کوم سړي چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه خلافت کښې په

فتوحاتو کښې شرکت کړې وی نو هغه به دغه وخت خامخا ځوان وی او په کومه واقع

کښې چې دې حاضر وو نو هغه د نبی صلی الله علیه و آله د وفات نه پس لس کال تیریدلو نه مخکښې پښه

^(۱) الجرح والتعديل: ۴/۵۰۲، وتهذيب الكمال: ۴/۵۰۲، واکمال مغلطای: ۱۶۷/۳.

^(۲) تهذيب الكمال: ۵۰۲/۴، وتهذيب التهذيب: ۲۶/۲.

^(۳) حاشیه سبط ابن العجمی علی الکاشف: ۱/۲۸۹.

^(۴) تهذيب التهذيب: ۶۳/۲.

^(۵) اکمال مغلطای: ۱۶۷/۳.

^(۶) لعل الحافظ رحمته الله اراد حدیث الباب، ولكن طريقه يخالف لما قاله الحافظ، والله اعلم.

^(۷) اکمال مغلطای: ۱۶۷/۳، والاصابة: ۱/۲۲۵.

نوی ده. ددې وجې نه کم از کم د دوی لیدل به خامخا ثابت وی او دا خبره د صحابیت د شرف د حصول دپاره کافی ده. (د حضرت جبریر انتقال د اموی خلیفه عبد الملک بن مروان په زمانه کېنې اوشو). ابن عساکر رحمته الله لیکلې دی چې د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د شهادت په دویمه جمعه باندې حجاج بن یوسف خطبه ورکړه. او وې وئیل چې زما وهم او گمان دادې چې تاسو خلق د حق او باطل مینځ کېنې د تمیز کولو قابل پاتې نه شوی. زه ستاسو نه د دریو څیزونو باره کېنې تپوس کوم که د دغه سوالونو جوابونه تاسو صحیح را کړل نو ښه خبره ده، ورنه زه به په تاسو باندې جزیه لازم کړم او تاسو به ددې اهل هم یئ. سوالات دادی چې هغه کوم څیز دې چې دهغې نه هیڅ یو څیز مستغنی (بې پرواه) کیدې نه شی؟ هغه کوم څیز دې چې په کنیت سره پیژندلې شی او هغه کوم بچې دې چې دهغه پلار نشته؟ نو حضرت جبریر بن جبه او دریدو او وې فرمائیل چې اې امیر! که ستا دا مذکوره اراده او عزم نه وي نو ما به تا ته جواب نه وو درکړې، پاتې شو هغه څیز چې د هغې نه هیڅ یو څیز مستغنی نه دي نو هغه نوم (اسم) دې، هغه څیز چې کنیت سره پیژندلې شی نو هغه ام الجنین ده او هغه ماشوم چې پلار نه وي نو هغه حضرت عیسی علیه السلام دې. حجاج او وئیل اې متکلمه! تاسو څوک یئ؟ وې فرمائیل: جبریر بن حیه ثقفی. حجاج او وئیل چې ستاسو صحیح جوابونه هم غلط شو، ددې نزدې رشته دارئ باوجود تاسو څنگه زما نه لرې یئ، ځکه چې حجاج په خپله هم ثقفی وو؟ وې فرمائیل: اې امیر! ته به د خپل قوم دپاره همیشه باقی نه ئې او نه ستا دا عزت همیشه دپاره دې، ځکه چې زمانه د مختلفو حالاتو ښکار کیری او نن مونږ ستاسو نه د فائدې حاصلولو سره دا نه غواړو چې صبا مونږ ته د هغې سزا ملاویرې. راوی وائی چې حجاج دوی ته ډیر انعام ورکړو. (۱)

قوله: قال: بعث عمر الناس في أفناء الأمصار يقاتلون المشركين: حضرت جبریر بن حیه فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه خلق لوئې لوئې ښارونو ته روان کړل چې دوی به مشرکانو سره قتال کوی.

”أفناء“ د ”فتو“ پکس، القاء وسکون النون ”جمع ده، ددې معنی ده ډله، د کمې او معمولی درجې خلق، دغه شان هغه سړې چې د هغه هیڅ قبيله نه وی نو هغه ته هم ”فتو“ وئیلې شی (۲). علامه کرمانی رحمته الله د ”الامصار“ په ځانې ”الانصار“ نقل کړې دې او دا ئې وئیلې دی چې په بعضې نسخو کېنې ”الامصار“ راغلي دي. په دې ځان پوهول پکار دی چې هم ”الامصار“ صحیح دې، د دوی د ذکر کرده کلمې دلته هیڅ معنی نه جوړیږی، ځکه چې انصار خو د مخکښې نه

(۱) الإصابة: ۱/۲۲۵، وتعلیقات تهذيب الکمال: ۴/۵۰۳، وفتح الباری: ۶/۲۶۳.

(۲) تهذيب الکمال: ۴/۵۰۳، وتهذيب: ۲/۶۳، والتقريب: ۱/۱۵۶، رقم ((۹۰۱)).

(۳) اکمال مغلطای: ۳/۱۶۸.

(۴) فتح الباری: ۶/۲۶۴، وعمدة القاری: ۱۵/۸۳، والنهایة: ۳/۴۸۸، باب القاء مع النون.

مسلمانان وو نو هغوی سره د جنگ کولو څه مطلب؟ او ددې نه پس په حدیث شریف کښې متصل "یقاتلون البشر کین" هم راغلې دې: (۱).

قوله: فأسلمهم الرمزان: نو هر زمان اسلام قبول کړو.

دلته د حدیث شریف په سیاق کښې ډیر زیات اختصار دې، ځکه چې د هر زمان د اسلام د قبولیت واقعه فوراً نه وه پېښه شوې بلکه ددې نه مخکښې څو جنگونه شوې وو، د واقعاتو تفصیل چونکه ډیر زیات دې ددې وجې نه مونږ به دهغې د خلاصې پېش کولو کوشش کوو.

د هر زمان د اسلام د قبولولو واقعه: هر زمان "یضم الهاء وسكون الرءاء وضم البیم وتخفیف الزای ولی آخره"

نون" (۲) د عجم په لوئی لوئی بادشاهانو کښې وو، د دوی په حکومت کښې ډیرې زیاتې علاقې شاملې وې، مثلاً اهواز، جندی سابور، سوس، سرق، نهریین، نهرتیری او مناذر وغیره.

د قادسیه په مقام باندې د مسلمانانو او د ایرانیانو چې کوم مشهور جنگ "جنگ

قادسیه" شوې وو، په دې جنگ کښې د ایرانیانو په لښکر کښې دې هم شامل وو، دا لښکر

یزدجر روان کړې وو. د مسلمانانو د لښکر مشر حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه او د

ایرانیانو د لښکر مشر رستم وو، ایرانی لښکر په دوه لاکه جنگجو باندې مشتمل وو، دوی

سره درې ډیر ش (۳۳) هاتیان هم وو او هر زمان د میمنه مشر وو.

د ابن اسحاق رضی الله عنه وینا ده چې د مسلمانانو لښکر صرف په اووه یا اته زره کسانو باندې

مشتمل وو، د دواړو ډلو مینځ کښې خطرناک او ډیر زیات سخت جنگ اوشو، داسې جنگ

اوشو چې تاریخ ددې مثال ددې نه مخکښې نه وو لیدلې، د مسلمانانو د لښکر یوې ډلې په

دغه ورځ باندې ډیره زیاته بهادری اوښودله او د بې مثاله بهادري نمونې ئې پیش کړې، په

دوی کښې حضرت طلحه الاسدی، حضرت عمرو بن معدیکرب، حضرت قعقاع بن عمرو، حضرت جریر بن عبدالله البجلی، حضرت ضرار بن خطاب، حضرت خالد بن عرفطه

رضی الله عنهم او نور ډیر حضرات شامل وو.

د دواړو ډلو مینځ کښې دا جنگ د کُل په ورځ یکم محرم ۱۴ هجری باندې اوشو. اسلامی

لښکر سره د الله مدد داسې شامل حال شو چې الله تعالی یو طوفان راولیږو، چې هغې د

ایرانیانو او فارسیانو څیمې اووېستلې او د رستم تخت ئې د هغه د فوجیانو په وړاندې

الته کړو، نو هغه په یو خپر باندې سور شو او اوختیده، لیکن مسلمانانو هغه رالاندې کړو

او جهنم ته ئې اورسوو، دغه شان ایرانی لښکر ته شکست اوشو، مسلمانانو د دوی یو لویه

ډله قتل کړه. د ایرانی لښکر یوه حصه په زنځیرونو کښې تړلې شوې وه، چې د هغې تعداد

شل زره وو، دا ټول تباہ ویرباد شو، دا د تختیدو نه پس قضه ده، او صرف د جنگ دوران

(۱) شح الکرمانی: ۱۲۷/۱۳، وارشاد الساری: ۲۳۱/۵، وفتح الباری: ۲۶۴/۶، وعمدة القاری: ۸۳/۱۵، ومنله قال ابن بطلان ایضاً. انظر شرحه: ۳۴/۵.

(۲) عمدة القاری: ۸۳/۱۵.

کښې لس زره ایرانیان مړه کړې شول. مسلمانان مسلسل دوی پسې لگیدلې وو تردې چې آخر کار د بادشاه تخت "مدائن" ته ورغلل، چرته چې د کسری محل وو.

هرمان هم په تختیدونکو کښې شامل وو، د مسلمانانو او د هرمان مینځ کښې هم یو معرکه اوشوه، بیا د دواړو فریقو مینځ کښې صلح اوشوه، او دا صلح او معاهده څو ورځې پس هرمان ماته کړه او د کردو یو ډلې ته یې امداد ترلاسه کړو. نو مسلمانان بیا د دوی په مقابله کښې راغلل او مسلمانانو ته واضحه فتح ملاؤ شوه. د هرمان په حکومت کښې چې کوم ځایونه شامل وو نو په هغې کښې په اهواز، مناظر او نهرتیری باندې اسلامی بیرغ اولگولې شو او دا د ۱۶ یا ۱۷ هجری واقعده.

د مذکور علاقه نه چې هرمان او تختیده نو د تستر په لاره روان شو او هلته په قلعه کښې پټ شو، د مشورې دپاره مسلمانانو حضرت عمر رضی الله عنه ته خط ولیکه چې څه طریقه اختیار کړې شی؟ نو د امیر المؤمنین رضی الله عنه په حکم باندې د هرمان مقابله کولو دپاره حضرت جز، بن معاویه رضی الله عنه روان شو او مسلسل هرمان پسې لگیدلې وو تردې چې زمکه یې په هرمان باندې تنگه کړه، هرمان چې کله عاجز شو نو بیا یې د صلحې درخواست اوکړه. ددې درخواست د منظوری دپاره حضرت عمر رضی الله عنه ته پیغام روان کړې شو، د کوم ځای نه چې د رامهرمز، تستر، جندی سابور او د نورو ښارونو باره کښې منظوری راغله چې صلح دې اوکړې شی.

دلته د ایران بادشاه یزدجر به هر وخت ایرانیان راپورته کول چې دا عرب ستاسو په ښارونو باندې غالب راغلې دی، د دوی د مقابلي دپاره پاسی، نو هغه اهل فارس او اهل اهواز ته اولیکل چې د مسلمانانو سره د جنگ دپاره تیار او متحرک شی. دا خبر حضرت عمر رضی الله عنه ته هم اورسیده، دغه وخت حضرت سعد رضی الله عنه په کوفه کښې وو، حضرت عمر رضی الله عنه دوی ته خط ولیکه چې د حضرت نعمان بن مقرن سره یو لښکر د اهواز په طرف اولیږه. حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه ته یې هم اولیکل، دغه وخت دوی په بصره کښې وو، چې د اهواز په طرف یو لښکر روان کړئ او ددې امیر حضرت سهیل بن عدی رضی الله عنه مقرر کړه، او وې فرمائیل چې ددې دواړو ډلو اصل امیر به حضرت ابوسیره بن ابی رهم وی.

نو حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه کوفی لښکر خان سره روان کړو او د بصرې په لښکر باندې وړاندې شو، تردې چې رامهر ته اورسیدل او هلته هرمان هم وو، دې د خپل فوج سره د اسلامی لښکر په طرف راووته، سابقه معاهده یې ماته کړه. دواړه فوجونه مخامخ شو او سخت جنگ اوشو، چې په دې کښې هرمان ته شکست اوشو او هغه د تستر په طرف اوختیده، چې کله بصری لښکر ته ددې واقعي اطلاع اوشوه چې د حضرت نعمان رضی الله عنه په قیادت کښې هرمان ته شکست شوې دې او هغه د تستر په طرف تختیدلې دې نو دوی د تستر په طرف روان شو، چې هلته کوفی لښکر هم دوی سره ملاؤ شو. د حضرت ابوسیره بن ابی رهم رضی الله عنه په قیادت کښې بصری او کوفی لښکرونو د تستر محاصره اوکړه. دا محاصره څو میاشتو پورې جاري وه. دې دروان کښې د دواړو ډلو یو لوی تعداد قتل شو، آخر یو ورځ یو ایراني حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه ته راغی او وې ویل چې که تاسو ددې ښار

اوسیدونکو ته امان ورکړئ نو زه به ښار باندې تاسو ته قبضه درکړم، حضرت دا خبره منظوره کړه، نو هغه مسلمانانو ته هغه ځانې اوښودې د کوم ځانې نه چې ښار کښې دننه د دجله د یو شاخ اوبه داخلیدې، دغه لاره باندې د مسلمانانو یوه ډله د بطخو په شان تیزې سره دننه داخله شوه، هغوی څوکیداران قتل کړل، د ښار لوڼې دروازې ئې پرانستې، مسلمانانو د تکبیر نعره اوچته کړه او ټول په ټوله د سحر په وخت کښې داخل شو، چې هرکله هرمان دا صورت حال اولیده نو په قلعه کښې ئې پناه واخسته، څه صحابه کرام رضی الله عنه ددې پسي اولگیدل، دې دوران کښې د هرمان په لاس حضرت براء بن مالک او مجزاه بن نور رضی الله عنه شهیدان شو، چې کله هرمان په قلعه کښې یو مکان کښې محصور شو او د یو څو کسانو نه علاوه څوک هم پاتې نه شو نو هغه اووئیل چې زما په ترکش کښې اوس هم ۱۰۰ غشی دی، تاسو کښې چې څوک هم وړاندې راځی نو زه به ئې قتل کړم، چونکه د خپلو سلو کسانو د قتلولو نه پس زما په قتلولو کښې تاسو ته څه فائده نشته، ددې وجې نه ماته امان راکړئ او حضرت عمر رضی الله عنه ماته راوړسئ، زما په باره کښې د هغوی مرضی ده چې څه فیصله کوی.

د هرمان دا مطالبه حضرت ابوسیره بن ابی درهم رضی الله عنه منظور کړه او حضرت انس او احنف بن قیس رضی الله عنه ئې په دې باندې مامور کړل چې دې مدینې منورې ته اورسوی، دې حضراتو دې روان کړو، مدینې منورې ته چې کله نژدې شو نو ده خپل ځان شاهانه لباس باندې مزین کړو، د عجم د بادشاهانو موافق ئې تاج او زیورات وغیره واغوستل، ددې نه پس په مدینه منوره کښې داخل شو، دا ټول د حضرت عمر رضی الله عنه کور ته اورسیدل، هغه ځانې کښې دوی ته اووئیلې شو چې هغوی په مسجد کښې تشریف فرما دی او د کوفې د یو وفد انتظار کوی، د هغه ځانې نه مسجدنبوی رضی الله عنه ته راغلل نو وې لیدل چې هغه سرې چې د هغه د رعب او دېدې د وجې نه ټوله دنیا ریږیږی، د خاورو په فرش باندې خوب کوی، ټوپئ ئې ځان ته تکیه کړې ده او په مسجد کښې علاوه د هغوی نه څوک هم نشته، دره یئ په لاس کښې نیولې ده، هرمان تپوس اوکړو چې عمر چرته دې؟ جواب ملاؤ شو: هم دا عمر دې! خلقو رو رو خبرې کولې چې آرام کښې خلل واقع نه شی، هرمان اووئیل چې د دوی محافظ او درباری چرته دې؟ جواب ملاؤ شو: “لیس له حجاب، ولا حرس، ولا کاتب، ولا دیوان” ډیر حیران شو او وې وئیل دا خو نبی کیدل پکار دی! د عوامو د کثرت او د هغوی د تگ راتگ د وجې نه د حضرت عمر رضی الله عنه سترگې مبارکې اوغړیدې، نو کیناستلو، بیا ئې د هرمان په طرف اوکتل او وې فرمائیل: “الهرمان؟” خلقو جواب ورکړو: آوجی اهرمان دې. لاندې باندې ئې ورته اوکتل او وې فرمائیل: “اعوذ بالله من النار، واستعین بالله” بیا ئې او فرمائیل: “الحمد لله الذی اذل بالاسلام هذا و اشياعه”.

وفد عرض اوکړو چې دا د اهواز بادشاه دې، دوی سره خبرې اترې اوکړئ. وې فرمائیل، اول ترینه دا زیورات وغیره کوز کړئ، نو خلقو د هرمان لباس بدل کړو، ددې نه پس ورته

امیرالمؤمنین مخاطب شو او وې فرمائیل چې تا د غداری او بدعهدۍ څه نتیجه بیا موندله؟ هر زمان او وئیل ائې عمره د جاهلیت په زمانه کښې الله تعالی مونږ دواړه تنه پریځودلې وو، ددې وجې نه هغه وخت مونږ په تاسو باندې غالب راغلې وو، ځکه چې الله تعالی هغه وخت نه تاسو سره وو او نه مونږ سره وو، اوس چونکه تاسو ته د الله تعالی مدد حاصل دې، ددې وجې نه تاسو په مونږ باندې غالب راغلې په جواب کښې امیر المؤمنین او فرمائیل چې د جاهلیت په زمانه کښې تاسو په مونږ باندې ځکه غالب وئ چې تاسو متحد وئ، مونږ جدا جدا، بیا ئې او فرمائیل چې تا دا څو ځله بدعهدۍ او وعده خلافې او کړه، ددې په سلسله کښې ستا څه عذر دې؟ جواب کښې ئې او وئیل چې ماته ددې خبرې ویره ده چې د پوره خبرې ختمولو نه وړاندې تاسو ما قتل نه کړئ، وې فرمائیل چې د قتل ویره مه کوه، نو ددې نه پس هر زمان اوبه طلب کړې، اوبه راوړلې شوې، چې کله هر زمان اوبه ځکل غوښتل نو د هغه لاسونه ریږدل او وې وئیل چې ماته ویره ده چې د اوبو ځکلو دوران کښې تاسو ما قتل نه کړئ، امیرالمؤمنین او فرمائیل، مه ویرېږه، اوبو ځکلو پورې به تاسو ته هیڅ هم نه وئیلې کیږي. په دې باندې هر زمان ټولې اوبه وړولې، حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل چې ده ته دوباره اوبه ورکړئ، قتل او تنده دواړه په ده باندې مه جمع کوئ، نو هر زمان او وئیل چې اوس ماته د اوبو ضرورت نشته، ما خو لږه تسلی حاصلول غوښتل، امیرالمؤمنین او فرمائیل چې زه به تا قتلوم هر زمان او وئیل چې تاسو ماته امان راکړې دې، ځکه به ما قتل کړئ؟ وې فرمائیل، دروغ وئ، ما تا ته کله امان درکړې دې؟ دلته حضرت انس رضی الله عنه او وئیل چې امیرالمؤمنین دې رښتیا وائی، امیرالمؤمنین او وئیل ائې انس: خوار شې آیا زه هغه کس ته امان ورکړم چې هغه براء او مجزاه قتل کړې دې؟ خلاصی څه صورت پیش کړه ورنه د سزا دپاره تیار شه، حضرت انس او وئیل، امیرالمؤمنین: تاسو دوی ته دوه ځله امان ورکړې دې ځکه چې تاسو اول او فرمائیل، “لا یاس علیک حق تغبی” بیا مو دا او فرمائیل: “لا یاس علیک حق تشبه” دا خو امان دې، نورو حاضرینو هم د حضرت انس رضی الله عنه تائید او کړو، په دې باندې امیرالمؤمنین د هر زمان طرفته متوجه شو او وې فرمائیل چې تا ما سره دهوکه کړې ده لیکن په خدائې قسم چې زه به ستا په دهوکه کښې رانشم مگر دا چې ته اسلام قبول کړې، نو هر زمان اسلام قبول کړو، امیرالمؤمنین د هغه دپاره د کال دوه زره رقم مقرر کړو او په مدینه منوره کښې ئې د اوسیدو اجازت ورکړو.

هر زمان ته چونکه عربی نه ورته، ددې وجې نه ددې دواړو مینځ کښې د ترجمانی کولو ذمه داری حضرت مغیره بن شعبه او حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه پوره کړه. حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائی چې وروستو د دوی په اسلام کښې حسن و جمال راغلې وو، دوی به هر وخت د حضرت عمر رضی الله عنه سره وو، کله به هم د هغوی نه نه جدا کیدو، د امیرالمؤمنین د شهادت نه پس څه کسانو دا الزام اولگوو چې د ابولؤلؤ فیروز په لمسلولو او دهوکه کولو کښې دده پټ لاس وو، په دې بنیاد باندې حضرت عبید الله بن عمر رضی الله عنه دا دواړه قتل کړل.

حافظ ابن کثیر رحمه الله مزید فرمائی چې کله حضرت عبید الله بن عمر رضی الله عنه ددوی د قتل کولو

دپاره توره اوچت کړو نو دوی "لا اله الا الله" او وئیل حضرت عمر رضی الله عنه ته دې ډیر گران وو او په جنگی کارونو کښې به ئې ددوی نه مشوره اخستله. کتابی حدیث الباب ایضاً^(۱).

قوله: فقال: إني مستشيرك في مغازی هذه: نو حضرت عمر رضی الله عنه هرمان ته او وئیل چې زه په خپلو جنگی کارونو کښې ستاسو نه مشوره اخستل غواړم د "مغازی" یاء مشدد ده. دویمه یاء د متکلم د ضمیر ده.^(۲)

د "مغازی" نه د حضرت عمر رضی الله عنه څه مراد وو؟ ددې وضاحت د طبرانی او د مصنف ابن ابی شیبه^(۳) د معقل بن یسار رضی الله عنه د روایت نه کیږي چې حضرت عمر رضی الله عنه د فارس، اصفهان او د آذربایجان په باره کښې د هرمان نه تپوس او کړو، مشوره ئې ورسره او کړه چې د کومې علاقې نه د جنگ ابتداء او کړې شی، وجه ښکاره ده، چونکه هرمان هم ددې علاقه سره تعلق ساتلو، ددې وجې نه په دې سلسله کښې معلومات ورته هم زیات وو.^(۴)

قوله: قال: نعم، مثلها ومثل من فيها من الناس من عدو والمسلمين مثل

طائر له رأس، وله جناحان، وله رجلان: هرمان او وئیل چې آوجی: ددې جنگونو او د هغه کسانو، څوک چې په دې جنگونو کښې د مسلمانانو د دشمن په صورت کښې شریک وی. ددوی مثال دهغې مرغۍ په شان دي چې دهغې یوسر، دوه وزرې او دوه خپې وی. نعم حرف ایجاب دي، علامه کرمانی او عینی رحمهما الله فرمائی چې په کوم روایت کښې "نعم" د فعل مدح په صورت کښې راغلي دي، که دغه روایت صحیح وی نو مطلب به داوی چې ددې د ټولو نه ښه مثال د مرغۍ په شان دي.....

د فعل مدح کیدو په صورت کښې به تقدیری عبارت داسې وی: "نعم المثل مثلها" او په مثلها کښې چې کوم ضمیر مجرور دي، هغه د ارض طرفته راجع دي کوم چې د کلام د سیاق نه ذهن ته راځي او مثلهاد مبتدا کیدو د وجې نه مرفوع دي او وړاندې جمله "مثل طائر....." خبر دي.^(۵)

(۱) تفصیلی واقعاتو دپاره اوگوری، العمدۃ: ۸۳/۱۵، والفتح: ۲۶۴/۶، والبدایة والنهاية: ۸۲/۷، ۸۸، والکامل لابن الاثیر: ۳۹۲/۲، ۳۹۹/۲، سنة سبع عشرة، ذکر فتح را مهر مز..... والفاروق لشبلی: ۱۴۳-۱۴۵.

(۲) فتح الباری: ۲۶۴/۶، وعمدة القاری: ۸۳/۱۵.

(۳) المصنف لابن ابی شیبه: ۲۸۸/۱۸، کتاب البعوث والسرائا، باب فی التعمان بن مقرن الی نهاوند، رقم (۳۴۴۸۵)، ومجمع الزوائد: ۲۱۵/۶.

(۴) فتح الباری: ۲۶۴/۶، وعمدة القاری: ۸۳/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۱/۵.

(۵) شرح الکرماني: ۱۲۷/۱۳، وعمدة القاری: ۸۴/۱۵.

قوله: فان کسر أحد الجناحين نهضت الرجلان بجناح والراس، فان کسر الجناح الآخر نهضت الرجلان والراس، وإن شدخ الراس، ذهبت الرجلان

والجناحان والراس: که ددی مرغی یو وزر مات کړې شی نو دواړه خپې لاس او وزرې به اوچتوی او دا مرغی به حرکت کوی، که دویم وزر نې هم مات کړې شی نو خپې او سر به اوچتوی، بیا به هم حرکت کوی. او که سر ورله مات کړې شی نو دواړو خپې، دواړې وزرې او سر هرڅه به ختم شی.

مطلب دادې چې که ددی مرغی په دواړو وزرو کښې یو وزر مات کړې شی نو بیا هم څه فرق نۀ راځي، په دویم وزر، سر او دواړو خپو سره به د حرکت کولو قابله وی. دغه شان که دویم وزر نې مات کړې شی نو بیا به هم سر او خپې اوچتولې شی لیکن که سر ورله مات کړې شی نو قصه ختمه شوه، په دې صورت کښې به د خپو او د وزرو حیثیت بالکل ختم شی. ځکه چې اصل خیز خو سر دې.

د “شدخ” معنی ده ماتول، علامه ابن الاثیر رحمته الله فرمائی، چې دننه ته خالی خیز ماتولو ته شدخ ونيلي دي، “تقول: شدخ رأسه فان شدخ” (۱).

قوله: فالراس کسری، والجناح قیصر، والجناح الآخر فارسک: نو سر نې کسری دې، او یو وزر قیصر او دویم وزر نې د فارس قوم دې.

یو اشکال او د هغې جوابات: تاریخي طور باندې دا خبره منلې شوې ده چې د قیصر سلطنت جدا وو او د کسری جدا وو، قیصر د روم بادشاه وو او کسری د ایران بادشاه وو. ددې وجې نه دا وینا څنګه صحیح کیدې شی چې سر خو کسری دې او قیصر نې وزر یعنی تابع دې حالانکه په حقیقت کښې خو قیصر د هغه تابع نۀ وو.

ددې اشکال جواب دا شوې دې چې د کسری مثال د سروو، ځکه چې په دغه زمانه کښې دده نۀ لوڼې بادشاه نۀ وو، د دنیا لوڼې لوڼې بادشاهانو به دده نۀ ویره کوله او دده نۀ به ویریدل، دغه شان دې د دوی دپاره سر شو. دا جواب علامه کرمانی، عینی او قسطلانی رحمته الله

کړې دې (۲). لیکن د حافظ ابن حجر رحمته الله وینا داده چې د بخاری شریف دا روایت صحیح نۀ دې، صحیح روایت هغه دې کوم چې امام طبری رحمته الله د حضرت معقل بن یسار رضی الله عنه نه روایت

کړې دې، په هغې کښې دې: “فان فارس الیوم رأس وجناحان” او دا روایت د ابن ابی شیبه د روایت هم موافق دې کوم چې وړاندې تیر شو چې حضرت عمر رضی الله عنه هرمان سره کومه مشوره کړې وه نو هغه د فارس، اصفهان او د اذربيجان په باره کښې وه او هم دا خبره راجحه هم ده (۳).

(۱) پورته حواله جات، والتهایه فی غریب الحديث والاثر: ۴۵۱/۲، باب الشين مع الدال –

(۲) شرح الکرماني: ۱۲۷/۱۳، وعمدة القاری: ۸۴/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۳۱/۵ –

(۳) تاریخ ابن جریر الطبرانی: ۵۲۰/۲، سنة احدى وعشرين، ومجمع الزوائد: ۲۱۴/۶، ومصنف ابن ابی شیبه:

۲۸۸/۱۸، کتاب البعوث والسرائا، رقم (۳۴۴۸۵) –

ددې وجه داده چې قیصر به په شام کښې وو یا شمالي علاقه کښې عراق، فارس او مشرق وغیره سره د هغه خه تعلق نه وو. ددې وجه نه دلته د قیصر د ذکر کولو هیڅ معنی نشته. بیا حافظ صاحب د علامه کرمانی رحمته الله علیه وغیره په رد کښې فرمائی چې که کسری د ټولو بادشاهانو سردار او ګرځولې شی په داسې حال کښې چې هغه د مشرق بادشاه وو، او د روم شاه قیصر د هغه نه کم او ګرځولې شی او په دې بنیاد باندې قیصر ته د کسری وزر او وئیلې شی نو بیا هم دا مناسب وه چې دویم وزر هغه بادشاهان او ګرځولې شی کوم چې د قیصر په مقابل کښې ښې طرفته وو، مثلاً د هندوستان او د چین بادشاهان لیکن د حضرت معقل بن بيسار رحمته الله علیه حدیث په دې خبره باندې دلالت کوی چې د هرمان مراد هم هغه علاقې وې چې د کومو په باره کښې هغه ته معلومات حاصل وو، ګویا که د ایران فوج په دغه وخت کښې په دریو ښارونو کښې وو، ددې فوج زیاته او لویه حصه په هغه ښار کښې اوسیده کوم ځانې چې کسری موجود وو، ددې وجه نه کسری سر شو او باقی ښارونو ته به وزر او وئیلې شی، ځکه چې دې د دغه ټولو سردار وو، هم دا تحقیقی خبره معلومېږي ځکه چې د حافظ صاحب په رائي کښې وزن زیات دې.

قوله: فمر المسلمین فلیتغفروا الی کسری: نو تاسو مسلمانانو ته حکم ورکړې چې هغوی د کسری په طرف لار شی.

د تاریخ طبری د مبارک بن فضالة په روایت کښې دې چې هرمان او وئیل چې تاسو ترینه وزر پرې کړې، سر به نرم شی، دا رائي حضرت عمر رضی الله عنه ناخوښه کړه او وې فرمائیل چې اول به ترینه سر کټ کوم. ددې روایت په بنیاد باندې دا خبره کیدې شی چې هرمان ورته اول د دواړو وزرو د کټ کولو مشوره ورکړې وه لیکن هرکله چې حضرت عمر رضی الله عنه دا مشوره ناخوښه او رد کړه نو هرمان دوباره صحیح مشوره ورکړه چې اول مقابل کسری سره کول پکار دی لکه څنګه چې د باب په حدیث شریف کښې دی.

وَقَالَ بَكْرٌ وَبَادٌ جَمِيعًا عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَبَّهٍ قَالَ قَتَدْتُ عَنْ عُمَرَ وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْنَا النُّعْمَانُ بْنُ مَقْرِبٍ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِأَرْضِ الْعُدُوِّ، وَخَرَجَ عَلَيْنَا عَامِلٌ كَسْرِي فِي أَرْبَعِينَ أَلْفًا، فَقَامَ تَرْجُمَانٌ فَقَالَ لِيُكَلِّمْنِي رَجُلٌ مِنْكُمْ. فَقَالَ الْمُبْعِرَةُ سَلْ عَمَّا شِئْتَ. قَالَ مَا أَنْتُمْ قَالَتْ نَحْنُ أَنْاسٌ مِنَ الْعَرَبِ كُنَّا فِي شَقَاءٍ شَدِيدٍ وَبَلَاءٍ شَدِيدٍ، نَحْمَصُ الْجُلْدَ وَالنَّوَى مِنَ الْجُوعِ، وَنَلْبَسُ الْوَبْرَ وَالشَّعْرَ، وَنَعْبُدُ الشَّجَرَ وَالْحَجَرَ، فَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ، إِذْ بَعَثَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَرَبُّ الْأَرْضِينَ نَعَالِي ذِكْرَهُ وَجَلَّتْ عَظَمَتُهُ الْإِنْسَانِيَّاتِ مِنْ أَنْفُسِنَا، نَعْرِفُ أَبَاهُ وَأُمَّهُ، فَأَمَرَنَا نَبِينَا سَوْلَ رَبِّنَا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنْ نَقَاتِلَكُمْ حَتَّى نَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ أَوْ نُؤَدِّدَ الْحِزْبَ، وَأَخْبَرَنَا نَبِينُنَا - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْ رَسُولِهِ رَبَّنَا أَنَّهُ مَنْ قُتِلَ مِنَّا صَارَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي نَعِيمٍ لَمْ يَرِ مِثْلَهَا

(۱) فتح الباری: ۶/۲۶۴۔

(۲) پورته حواله، و تاریخ طبری: ۲/۵۲۰۔

قَطَا، وَمَنْ بَقِيَ مِنْ مَمْلَكَ رَقَابِكُمْ. فَقَالَ النُّعْمَانُ: رُبَّمَا أَشْهَدَكَ اللَّهُ مِنْهَا مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمْ يَنْدِمْكَ وَلَمْ يُغْرِكَ، وَلَكِنِّي شَهِدْتُ الْقِتَالَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا لَمْ يُقَاتِلْ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ انْتَهَرَتْ حَتَّى تَهْبِ الْأَوَارُ وَتُخْفَرَ الصَّلَوَاتُ. (۱۷۰۹۲) قوله: وقال بكر وزياد جميعاً: عن جبير بن حبة، قال: فندبنا عمر: أو بكر أو زياد دواره دحضت جبير بن حبه نه نقل کوی چې هغوی او فرمائیل چې حضرت عمر مونږ طلب کړو. مطلب دادې چې هر کله د هر زمان او د حضرت عمر رضی الله عنه مشوره اوشوه او حضرت عمر رضی الله عنه د جنگي حکمت عملی فیصله او کړه نو بیا ئې د یته عملی جامه اغوستلو دپاره مجاهدين راوبلل او ورته ئې د جهاد دپاره د جمع کیدو او وئیل.

قوله: واستعمل علينا النعمان بن مقرن: او حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه ئې زمونږ امیر مقرر کړو.

حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت نعمان بن مقرن بن عائذ بن میجا بن هجیر بن نصر المزنی رضی الله عنه دې. البته د ابن سعد رضی الله عنه رائي داده چې مقرن د دوی نیکه دې، د دوی د والد نوم هغوی عمرو ذکر کړې دې یعنی نعمان بن عمرو بن مقرن.

د دوی کنیت ابو عمرو یا ابو حکیم دې.

دوی د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت کوی. د دوی نه په روایت کوونکو کښې د دوی څوئې معاویه بن النعمان، جبير بن حبه الشقفی، مسلم بن هیشم عبدی، معقل بن یسار مزنی او ابو خالد والبی رحمهم الله وغیره شامل دي.

د دوی د ټولو نه اول غزوه "غزوة خندق" ده، په فتح مکه کښې هم د نبی کریم صلی الله علیه و آله سره شریک وو، په دې موقع باندې د قبيله مزینه بین غ د دوی په لاس کښې وو.

حضرت سويد بن مقرن رضی الله عنه د دوی ورور دې، مصعب بن عبدالله زبیری رضی الله عنه فرمائي چې حضرت نعمان رضی الله عنه خپلو اووه (۷) وروڼو سره هجرت کړې وو. دا اووه واړه وروڼه په "الباکون" سره مشهور وو، حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې د ایمان څه کورونه

(۱) عمدة القاری: ۸۴/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۲/۵.

(۲) تهذيب الكمال: ۴۵۸/۲۹، وسیر اعلام النبلاء: ۳۵۶/۲، وطبقات ابن سعد: ۱۸/۶.

(۳) طبقات ابن سعد: ۱۸/۶، واکمال مغلطای: ۶۳/۱۲.

(۴) تهذيب الكمال: ۴۵۹/۲۹، وسیر اعلام النبلاء: ۳۵۶/۲.

(۵) تهذيب الكمال: ۴۵۹/۲۹.

(۶) پورته حواله، وطبقات ابن سعد: ۱۸/۶، واکمال مغلطای: ۶۳/۱۲.

(۷) تهذيب الكمال: ۴۵۹/۲۹، وعمدة القاری: ۸۴/۱۵.

دی او د نفاق هم څه کورونه دی، د آل مقرون کورنۍ د ایمان په کورونو کښې ده (۱). د حضرت نعمان رضی الله عنه نه په خپله روایت دې، فرمائی چې د قبیله مزینه څلور سوه کسانو سره مونږ د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو (۲).

علامه ابن عبدالبر رحمته الله وغیره لیکلې دی چې حضرت نعمان رضی الله عنه بیا په بصره کښې رهائش اختیار کړو او د هلته نه کوفې ته منتقل شو، ددې ځانې نه حضرت سعد رضی الله عنه دوی د "کسکر" په طرف روان کړل، چرته چې دوی د "زندورد" اوسیدونکو سره صلح اوکړه او مدینې منورې ته ئې د قادسیه د فتحې خوشخبری راوړه، ددې نه پس چې کله دې اطلاع حضرت عمر رضی الله عنه پریشان کړو چې د اصفهان، همدان، ری، اذربایجان او د نهاوند ایرانیان جمع شوې دی نو هغوی د نبی صلی الله علیه و آله ملگرو سره مشوره اوکړه، حضرت علی رضی الله عنه دا راتې ورکړه چې اهل کوفه ته پیغام ورکړئ چې د هغوی ۳۱۲ حصه خو اسلامي لښکر سره لاړه شی او ۱/۳ حصه ښځو وغیره سره پاتې شی او اهل بصره ته هم پیغام ورکړئ حضرت عمر رضی الله عنه د دوی نه تپوس اوکړو چې ددې خلکو امیر څوک شی؟ حضرت علی رضی الله عنه او فرمائیل چې تاسو په راتې کښې زموږ نه زیات افضل او زیات پوه ئې. نو حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل چې زه به په دوی باندې داسې سرې امیر مقرر کړم چې ددې اهل هم وی. امیر المؤمنین ددې نه پس مسجد طرفته روان شو نو حضرت نعمان رضی الله عنه ئې هلته په مانځه کښې مشغول بیاموندلو.

ددې نه پس د ابن ابی شیبې په روایت کښې دی چې امیر المؤمنین کیناستلو او انتظار ئې کوو چې کله دې د مانځه نه فارغ شو نو امیر المؤمنین ورته اووئیل چې زه تا لره امیر جوړول غواړم؟ هغوی اووئیل چې که دا ولایت او امارت د ټیکس د وصولۍ دپاره دې نو نه، لیکن د غازي په طور قبول دې. حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل: "فانک غاز" او دوی سره حضرت زبیر، حذیفه، ابن عمر، الاشعث او عمرو بن معدیکرب رضی الله عنه هم اووتل.

د کوفې او د بصرې لښکر اخستلو سره دوی د ایرانیانو طرفته ورغلل، هلته د دوی په لاس اصفهان فتح شو، ددې نه پس د نهاوند غزوه چې په ۲۱ هجری کښې اوشوه، په هغې کښې دوی شهید شو، ددې نه پس د لښکر قیادت حضرت حذیفه رضی الله عنه سمبال کړو، آخر دا چې کامیابی او کامرانی حاصله شوه (۳). د دوی شهادت د جمعة المبارک په ورځ باندې اوشو، چې د هغې خبر حضرت عمر رضی الله عنه مسلمانانو ته د منبر نه ورکړو او بیا ئې د حضرت نعمان رضی الله عنه په یاد کښې ډیر زیات اوژړل (۴). رضی الله عنه وارهه

(۱) تهذيب الكمال: ۴۵۹/۲۹، وطبقات ابن سعد: ۲۰/۶، واکمال مغلطای: ۶۳/۱۲.

(۲) تهذيب الكمال: ۴۵۹/۲۹، والاستيعاب: ۲۹۹/۲، باب النعمان.

(۳) تهذيب الكمال: ۴۵۹/۲۹، والاستيعاب: ۳۰۰/۲، والمصنف لابن ابی شيبه: ۲۸۹/۱۸، كتاب البعوث والرايا..... رقم (۳۴۴۸۵)، وفتح الباری: ۲۶۴/۶.

(۴) سير اعلام النبلاء: ۳۵۷/۲، وذكر الذهبي في ذلك حكاية ايضا..... [بقية برصحه آئنده...]

قوله: حتی إذا کنا بأرض العدو: تردې چې مونږ د دشمن په زمکه کښې وو. د "ارض العدو" نه مراد نهانوندې، لکه څنگه چې د طبری وغیره په روایت کښې ددې وضاحت دېږي.

د نهاوند تعارف: نهاوند "بضم النون وتخفيف الهاء وفتح الواو وسكون النون وفي آخره دال مهملة" (۲) د همدان په جنوب کښې یو ښار دې، ددې تعمیر چونکه نوح علیه السلام کړې وو، ددې و چې نه دې ته "نوح اوند" وئیلې کیده، یعنې "عمرها نوح علیه الصلوة والسلام" بیا ځای په ځای سره بدله کړې شوه، دا ښار خپلو نهرونو او د باغاتو د وجې نه مشهور وو. (۳).

قوله: وخرج علينا عامل کسری فی أربعين ألفاً: او د کسری گورنر څلویښت زره کسانو سره زموږ مخامخ شو.

د طبری په روایت کښې ددې عامل نوم بندار، او د ابن ابی شیبې په روایت کښې ذوالحاجبین مذکور دې، شاید په دې دواړو نومونو کښې یو د دوی لقب وی. (۴).

بیا په دې ځان پوهه کړې چې د باب په حدیث کښې دې: "وخرج علينا عامل کسری فی أربعين ألفاً" دا د هغې لښکر تعداد دې کوم چې په اهل فارس او کرمان باندې مشتمل وو. د اصل لښکر تعداد یونیم لاک وو چې په هغې کښې د اهل نهاوند حصه ۲۰ زره، د اهل اصفهان ۲۰ زره، اهل قم وقاشان ۲۰ زره، د اهل ذریبجان ۳۰ زره او د نورو علاقو ۲۰ زره حصه وه. ددې ټولو مجموعه یولاک پنځوس زره جوړېږي. (۵).

بقیه از حاشیه گذشته [و تهذیب التهذیب: ۴۵۶/۱۰] _ وفی الطبرانی: (۵۲۱/۲): وکتب الی عمر بالفتح مع رجل من المسلمين، فلما اتاه قال له: ابشر یا امیر المؤمنین بفتح، اعز الله به الاسلام واهله، و اذل به الکفر واهله، فحمد الله عز وجل، ثم قال: النعمان بعثک؟ قال: احتسب النعمان یا امیر المؤمنین، قال: فبکی عمر، و استرجع، قال: و من ویحک؟ قال: فلان و فلان حتی عدله ناسا کثیرا، ثم قال: و آخرین یا امیر المؤمنین لا تعرفهم، فقال عمر: هو بکی: لا یضرهم ان لا یعرفهم عمر، ولكن الله یعرفهم.

(۱) عمدة القاری: ۸۴/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۴/۶، و تاریخ الطبرانی: ۵۲۰/۲.

(۲) علامه عینی رحمه الله دا کلمه دغه شان ضبط کړې ده (۸۴/۱۵) او علامه یاقوت حموی نون لره مفتوح یا مکسور وئیلې دې (معجم البلدان: ۳۱۵/۵) او علامه عینی رحمه الله ددې انکار کړې دې چې نون مفتوح وی یا مکسور.

(۳) پورته حواله جات.

(۴) تاریخ طبری: ۵۲۰/۲، و مصنف ابن ابی شیبې: ۲۸۹/۱۸، کتاب البعث و السرايا..... رقم (۳۴۴۸۵)، و الفتح:

۲۶۴/۶، البته علامه عینی او یاقوت الحموی رحمه الله یو دریم نوم هم ذکر کړې دې، الفیروزان "چې مصنف کیدو سره په عمدة القاری کښې الفیروزان جوړ شوې دې، کیدې شی چې د طباعت غلطی وی. او گوری: عمدة: ۸۴/۱۵، و معجم البلدان: ۳۱۶/۵، دغه شان او گوری، البدایة و النهایة: ۱۱۰/۷.

(۵) عمدة القاری: ۸۳/۱۵.

قوله: فقام ترجمان، فقال: ليكلمني رجل منكم، فقال المغيرة: سل عما

شئت: نو ترجمان اودريده، وي وثيل به تاسو کښې دې يو کس ماسره خبرې اوکړې. حضرت مغیره رضي الله عنه او فرمائيل تپوس اوکړه چې څه تپوس کول غواړې. دلته په روايت کښې اختصار دي، مينځ کښې واقعات ذکر نه دي، ددې تفصيل دادې چې هرکله دواړه ډلې جمع شوې نو بنډار خپل قاصد د مسلمانانو په طرف روان کړو چې خپل يو کس راواستوي، چې هغه سره مونږ خبره اوکړو نو مسلمانانو حضرت مغیره رضي الله عنه روان کړو، د دواړو ډلو مينځ کښې فاصله يو نهر وو، حضرت مغیره رضي الله عنه روان شو او نهر نه واوړيدلو، هلته بنډار خپلو ملگرو سره مشوره اوکړه چې د مسلمانانو قاصد ته څنگه کينم؟ هغوی ورته اووئيل چې د بادشاهت شکل و صورت اختيار کړه، نو هغه په خپل تخت باندې کيناسته، په سر باندې ئې تاج کيځوده، شهزادگان د هغه مخامخ په دوو قطارونو کښې اودريدل، او د سرو زرو بنگرې او د ريښمو لباس ئې په بدن باندې وو. بيا هغه حضرت مغیره رضي الله عنه ته دننه د داخلیدو اجازت ورکړه، نو دوو کسانو دوی ځان سره اونبول او دننه لاړل، دوی سره خپله توره او نيزه هم وه، حضرت مغیره رضي الله عنه توره په قالين باندې رابښکه، دې دپاره چې دا خلق زما ددې کار نه اثر واخلي چې دې خلقو لږه به زما توره زخمی کوي (۱).

قوله: قال: ما أنتم؟ بنډار اووئيل: ته څه ئې؟

بنډار حضرت مغیره رضي الله عنه ته داسې خطاب اوکړه چې کلمه د "ما" ئې استعمال کړه کومه چې د غبرډوی العقول دپاره وضع شوې ده، دا د حقارت په طور سره چې ستا څه حيثيت دې چې مونږ سره د جنگ کولو دپاره راغلي ئې؟ (۲).

د ابن ابی شيبه په روايت کښې دا اضافه هم ده چې بنډار اووئيل، ائي عربو! لورې او مشقت تاسو خلق تنگ کړئ نو دلته راغلي، که تاسو غواړئ نو مونږ تاسو ته د لارې خرجه وغيره درکولې شو، تاسو خپل ښار ته واپس لاړ شئ. حضرت مغیره رضي الله عنه فرمائي چې دده په خبرې اوریدو سره ما د الله تعالی تعريف او ثناء بيان کړه، بيا مې اووئيل چې تا زموږ متعلق څه اووئيل نو په دې کښې غلطی نشته، مونږ هم دغه شان وو (۳).

قوله: قال: نحن أناس من العرب، كنا في شقاء شديد، نمص الجلد والنوى

من الجوع ونلبس الوبر والشعر، ونعبد الشجر والحجر: حضرت مغیره بن شعبه رضي الله عنه او فرمائيل مونږ د عرب قوم څه کسان يو، مونږ ډير سخت د بدبختۍ ښکار وو، مونږ به د

(۱) فتح الباری: ۲۶۵/۶، و تاريخ الطبرانی: ۵۲۰/۲، والمصنف لابن ابی شيبه: ۲۸۹/۱۸، کتاب البعوث..... رقم (۳۴۸۵)، ومجمع الزوائد: ۲۱۴/۶.

(۲) العمدة: ۸۵/۱۵، والفتح: ۲۶۵/۶، وتحفة الباری: ۵۶۵/۳، وارشاد الساری: ۲۳۲/۵.

(۳) عمدة القاری: ۸۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۵/۶.

لورېږ د وجې نه د اونو پېټ او هلوکۍ چوپل، د وړې او د ويختو لباس به مونږ اغوستلو او کانړو، اونو عبادت به مو کوو.

”البر“ ددې مفرد وېره دې، داوبس، سوې وغيره نرم ويختو او وړې وغيره دپاره استعمالېږي(۱)

قوله: فيبنا نحن. كذلك، إذ بعث رب السموات ورب الارضين - تعالى ذكره، وجلت

عظمته - إلينا نبيا من أنفسنا، نعرف أباه وأمه: مونږ په دې حال کېنې وو چې د اسمانونو او د زمکو رب..... د هغه ذکر دې اوچت او عظمت دې لورې وی. زمونږ طرفته هم زمونږ په نسل کېنې یو نبی راواستوو، چې مونږ د هغه مور پلار پیژنو

یعنې مونږ ددې بدبختۍ او د غریبۍ ښکار وو، حقیقی رب مونږ هیرکړې وو چې رب ذوالجلال په مونږ باندې رحم او کړو او هغه هم زمونږ په نسل کېنې یو سړې منتخب کړو او زمونږ د هدایت دپاره ئې راواستوو، چې هغه مونږ ډیر ښه پیژنو، د هغوی د حسب نسب د شرافت هم مونږ ته ښه پته ده چې په مونږ ټولو کېنې اشرف او د نسب په اعتبار سره د ټولو نه غوره او په خبرو اترو کېنې د ټولو نه زیات رښتونی انسان دې(۲).

قوله: فأمر نبينا ورسول ربنا صلى الله عليه وسلم أن نقا تلکم حتی تعبدوا لله

وحده، أو تؤدوا الجزية: نو زمونږ نبی او زمونږ د رب پیغمبر ﷺ مونږ ته حکم راکړو چې مونږ تاسو سره قتال او کړو تر دې چې تاسو د یو خدایي عبادت او کړئ یا تاسو مونږ ته جزیه راکړئ. ددې حدیث نه هم معلومه شوه چې د مجوسیانو نه جزیه اخستل صحیح دی، د کوم چې حضرت مغیره رضی الله عنه وضاحت کوی ځکه چې د هغوی مخاطب خلق مجوسیان وو(۳).

قوله: وأخبرنا نبينا عن رسالة ربنا أنه من قتل منا صار إلى الجنة في نعیم لم

یر مثلاً قط، ومن بقى منا ملک رقابکم: دغه شان زمونږ نبی مونږ ته زمونږ د رب له طرفه دا پیغام هم راکړو چې په مونږ کېنې څوک مقتول او شهید شی نو هغه به نېغ جنت ته ځي، په داسې نعمتونو کېنې(په وی، چې) د هغې مثال بالکل لیدلې شوې نه دې او څوک چې ژوندې پاتې شی نو هغه به ستاسو د سرونو مالک وی.

یعنې مونږ په هر صورت کېنې کامیاب یو، که شهادت راته ملاؤ شو نو جنت دې، چې د هغې هیڅ مثال نشته که ژوندې پاتې شو نو ستاسو د سرونو مالکان به یو، د نبی صلی الله علیه و آله په وینا مبارکه باندې چونکه زمونږ سل فیصده یقین دي، ددې وجې نه مونږ ددې ځانې نه تلونکي او واپس کیدونکي نه یو، نه ستاسو نه ویریدونکي یو، په طبری کېنې د حضرت مغیره رضی الله عنه نه هم دا مفهوم او معنی روایت شوې ده،

(۱) القاموس الوحید، مادة: وبر(—)

(۲) المصنف لابن ابی شیبۃ: ۲۸۹/۱۸، والعمدة: ۸۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۵/۶، وابن بطلان: ۳۳۵/۵—

(۳) فتح الباری: ۲۶۵/۶، وارشاد الساری: ۲۳۲/۵، وشرح الکرماني: ۱۲۸/۱۳—

”وإنا والله، لا نرجع إلى ذلك الشقاء، حتى تغلبكم على مائ أیدیکم“^(۱)

”وفیه فصاحة المغيرة، من حيث ان كلامه مبين لآحوالهم فيما يتعلق بدينهم: من البطوهم والملبوس، ودينهم من العبادة، وبنعما ملتهم من الاعداء: من طلب التوحيد او الجزية، ولبعادهم في الآخرة الى كونهم في الجنة، وفي الدنيا الى كونهم ملوكا للمراقب.....“ انظر الكواكب الدرر ای: ۱۳/۱۲۸-.

قَالَ النعمان: رَبِّهَا أَشْهَدُكَ اللَّهُ مِثْلَهَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يَنْدَمْكَ وَلَمْ يَخْزُكَ، وَلَكِنِّي شَهِدْتُ الْقِتَالَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، كَانَ إِذَا لَمْ يَقَاتِلْ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ، أَنْتَظِرُ حَتَّى تَهْبِ الْأُرُوسُ، وَتَحْضُرَ الصَّلَوَاتُ

په دې باندې حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه او فرمائیل ائې مغیره: تاسو ډیر وخت نبی کریم صلی الله علیه و آله سره په جنگونو کېنې پاتې شوي ئې، هلته تاسو الله تعالی د پښیمانتیا او د رسوائی نه محفوظ ساتلې ئې او زه هم په څو جنگونو کېنې د نبی کریم صلی الله علیه و آله سره شریک پاتې شوي یم، ستاسو عادت دا وو چې که د ورځې په شروع کېنې به مو قتال نه شروع کوو نو د مونځ نه پس به تاسو د مناسب هواگانو د چلیدو انتظار کولو.

د حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه په دې پورتنی ارشاد کېنې د شارحینو اختلاف: د حضرت نعمان رضی الله عنه پورته ذکر شوې ارشاد مبارک په دوو حصو یعنی ”ربها اشهدك الله..... ولم يخزك“

او ”ولكني شهدت..... الخ“ باندې مشتمل دي، اوس ددې دواړو حصو په خپل مینځ کېنې چې کوم ربط او تړون دي نو په هغې کېنې د شارحینو اختلاف دي چې ددې جملو مطلب او مقصد څه دي؟

د علامه ابن بطال رحمته الله میلان دي طرفته دي چې د اولنې جملې مفهوم هم مستقل دي او د دویمې جملې مفهوم هم مستقل دي، ددې دواړو مینځ کېنې هیڅ تړون نشته، لکه دوی د اولنې جملې ”ربها اشهدك الله مثلها.....“ تشریح داسې کوی چې حضرت نعمان حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه ته او فرمائیل چې مغیره تاسو تیر شوي وخت کېنې په دغه شان مشکل حالاتو کېنې نبی کریم صلی الله علیه و آله سره پاتې شوي یئ، هغوی سره تاسو جنگونو کېنې هم وئ، لیکن هغه مصیبتونو او پریشانو چرته تاسو پښیمانه نه کړئ کوم چې نبی صلی الله علیه و آله ته پیښ شوي وو، نه دې خبرې تاسو پریشاننه کړئ چې تاسو ولې د غزواتو نه ژوندی راغلئ، ځکه چې ددغه مصیبتونو او پریشانو په مقابله کېنې کوم نعمتونه او شهادت ملاویدل وو نو د هغې تاسو ته ښه علم وو.

او د حضرت نعمان رضی الله عنه دا ارشاد ”ولكني شهدت القتال مع رسول الله ﷺ“ دا د یو نوي کلام ابتداء او د نوي قصې شروع کول دی، چې په دې کېنې حضرت نعمان رضی الله عنه خپل فوج ته د

(۱) فتح الباری: ۶/۲۶۵، وعمدة القاری: ۱۵/۸۵، وقال العلامة الكرمانی شارحا للكلام المغيرة:—

(۲) قوله: النعمان الحديث، أخرجه الترمذی ایضا. كتاب السير، ما جاء فی الساعة التي يستحب فيها القتال. رقم (۱۱۶۱۳)۔

نبی کریم ﷺ په باره کښې دا وئیلې دی چې که نبی ﷺ به د جنگ ابتداء د ورځې په شروع کښې نه کوله نو د جنگ نه به منع شو. تردې چې د الله تعالی د مدد، هواگانې او چلیپو او د مونځ وخت شی ددې معنې د تائید دپاره علامه ابن بطال رحمته الله علیه دوه حدیثونه پیش کړي دي. کوم چې د حماد بن سلمه عن النعمان بن مقرن د طریق نه روایت دي چې "کان النبی صلی الله علیه وسلم اذا لم یقاتل اول النهار اخر القتال، حتی یتول الشمس وتهب رياح النصارى".

علامه ابن بطال رحمته الله علیه مزید دا فرمائی چې غوره وختونه د مانځه وختونه دي. چې په دې کښې اذان هم دي او په حدیث شریف رحمته الله علیه کښې راغلي دي: "الدعاء بین الاذان والاقامة لا یرد". چې د "اذان او اقامت مینځ کښې کومه دعا او غوښتنې شی نو هغه نه رد کیږي". مطلب دا شو چې د اذان او اقامت او دغه شان د مونځ نه پس د دعا موقع ملاو شی نو دا به د الله تعالی د امداد موجب وي. رحمته الله علیه.

لیکن د حافظ ابن حجر، علامه عینی او حافظ کرمانی رحمهم الله قول دادې چې دا دواړه جدا جدا جملې خو دی لیکن ددې په خپل مینځ کښې تړون هم شته او دویمې جملې نه نوې قصه نه شروع کیږي، لکه څنگه چې د علامه ابن بطال رحمته الله علیه خیال دي. رحمته الله علیه. لکه په طبری کښې چې د مبارک بن فضاله کوم روایت دي، په هغې کښې مبارک د زیاد بن جبیر په واسطې سره د حضرت نعمان رحمته الله علیه د دواړو جملو مینځ کښې ربط او تعلق بیان کړي دي او ددې د سیاق نه دا خبره واضحه کیږي چې دویمه جمله د قصې په طور جمله مستانفه نه ده. ددې خلاصه داده چې حضرت مغیره په حضرت نعمان رحمته الله علیه د لشکر په امیر باندې د قتال په شروع کولو کښې تأخیر کولو باندې اعتراض او کړو، چې د هغې جواب حضرت نعمان رحمته الله علیه مذکوره جملو کښې ورکړو. رحمته الله علیه.

د مبارک بن فضاله د روایت خلاصه داده چې ایرانیانو مسلمانانو ته دا پیغام واستوو چې نهر نه تاسو راواوړئ یا به مونږ درشو؟ کوم نهر چې د دواړو مینځ کښې فاصله وه، نو

١) پورته حواله، واخرجه ابن ابی شیبة فی مصنفه: ۱۸/۲۹۰، کتاب البعوث..... رقم (۳۴۴۸۵)، من طریق عفان عن حماد عن ابی عمران الحونی عن علقمه عن معقل بن یسار.....

٢) الحدیث، اخرجه ابو داود فی الصلاة، باب فی الدعاء بین الاذان والاقامة، رقم (۵۲۱)، والترمذی فی الصلاة، باب ما جاء ان الدعاء لا یرد بین الاذان والاقامة، رقم (۲۱۲)، وفی الدعوات، باب فی العفو والعافية، رقم (۳۵۹۳-۳۵۹۴)، عن انس رضی الله عنه.

٣) شرح ابن بطال: ۵/۳۳۵، وفتح الباری: ۶/۲۴۵، وعمدة القاری: ۱۵/۸۵.

٤) قال العلامة الكرمانی رحمته الله علیه: فان قلت: ما معنى الاستدراك، وابن تومنه بین کلامین متغایرین؟ قلت: کان المغیرة قصد الاشتغال بالقتل اول النهار بعد الفراغ من المکاملة مع الترحمان، فقال النعمان: ان وان شهدت القتال مع رسول الله ﷺ لکنک ما ضبطت انتظاره للهوب. شرح الكرمانی: ۱۳/۱۲۹.

٥) فتح الباری: ۶/۲۴۵.

حضرت نعمان رضی اللہ عنہ مسلمانانو ته حکم اوکړو چې تاسو ورشئ او حمله پرې اوکړئ. دغه شان دواړه لښکرې مخامخ شوې او یو بل ته نژدې راغلې، ایرانيانو د خپل فوج په وروستنۍ حصه کښې د اوسپنې میخونه وغیره ښخ کړل دې دپاره چې فوج واپس نه شی. حضرت مغیره رضی اللہ عنہ چې هرکله د دشمن کثرت اولیده نو وې فرمائیل، د نن په شان ناکامی ما هیڅ کله نه ده لیدلې ځکه چې زموږ دشمن د تیاری کولو او ساه اخستلو دپاره آزاد پریځودلې شوې دي. په خدائې قسم! که معامله زما په لاسونو کښې وې نو ما به په دوی باندې په حمله کولو کښې جلدی کړې وه. او د ابن ابی شیبې په روایت کښې دی، راوی وائی چې مونږ د هغوی په وړاندې صف بندی اوکړه نو هغوی په مونږ باندې ډیر زیات غشی او وروړول. تردې چې مونږ ته ئې په رارسیدلو کښې جلدی اوکړه نو حضرت مغیره رضی اللہ عنہ حضرت نعمان رضی اللہ عنہ ته اوفرمائیل چې ددې ایرانیانو له طرفه په حمله کولو کښې جلدی شوې ده، ددې وچې نه که تاسو هم حمله اوکړئ نو مناسب به وي. په دې باندې حضرت نعمان رضی اللہ عنہ اوفرمائیل چې تاسو خو د فضیلتونو او د مناقبو مالک یئ او حقیقت دادې چې په دغه شان جنگونو کښې تاسو د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره شریک پاتې شوې یئ.

ددې نه پس د طبری په روایت کښې دی چې په خدائې قسم! ما په دوی باندې په حمله کولو کښې جلدی د هغه څیز د وجې نه اونه کړه کوم څیز چې ما په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کښې اولیده. خلاصه دا شوه چې حضرت نعمان رضی اللہ عنہ په قتال کښې کوم تاخیر اوکړو نو د هغې وجه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم فعل وو چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم به چونکه دغه شان کول نو ددې وجې نه حضرت نعمان هم دغه شان اوکړل او د نمر د زوال انتظار ئې اوکړو. بیا چې علامه ابن بطلال رحمۃ اللہ علیہ د بعضې جملو کومه تشریح کړې ده، هغه هم د اشکال نه خالی نه ده، لکه د ”فلم یندمک“ تشریح هغوی دا کړې وه چې کوم تکلیفونه او سختۍ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته پېښې شوې وې نو هغې سره تاسو د پریشانۍ او د پښیمانتیا ښکار نه شوی.

حافظ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې ما ته چې کومه خبره صحیح ښکاری نو هغه داده چې د ”فلم یندمک“ نه مراد د نمر د زوال پورې تاخیر او صبر کول دی، کوم چې حضرت مغیره اوکړو، په دې باندې الله تعالی دوی شرمنده نه کړل. ددې نه علاوه ابن بطلال رحمۃ اللہ علیہ د ”ولم یغوک“ په تشریح کښې یو بله نسخه اختیار کړه او ”ولم یغوک“ روایت کولو سره ئې ددې وضاحت شروع کړو، لیکن صحیح روایت دلته د خاء معجمه سره او د نون نه بغیر ”ولم یغوک“ دي. هم دا د

(۱) پورته حواله، و عمدة القاری: ۸۵/۱۵، و تاریخ الطبری: ۲/۶۲۰.

(۲) المصنف لای شیبۃ: ۱۸/۲۹۰، کتاب البعث..... رقم (۳۴۴۸۵)، و مجمع الزوائد: ۶/۲۱۵.

(۳) تاریخ الامم والملوک للطبری: ۲/۵۲۱، سنة احدى وعشرين.

(۴) شرح ابن بطلال: ۵/۳۳۵.

مستملی روایت دې او ماقبل سره زیات مناسب هم دې. دغه شان د عبدالقیس د وفد په روایت کښې “غیرغزایا ولاندای” چې کومه جمله ده نو دا د هغې په شان هم ده (۱).

ددې نه علاوه د ابن بطلال رحمته الله علیه د کلام نه دا هم معلومیږي چې د “مثلها” کوم ضمیر دې نو دوی دا د “شدة” یعنی د عصائب طرفته راجع کوی. کوم چې محذوف دې حالانکه نورو حضراتو د “مثلها” ضمیر مجرور “وقعة” یا “غزوة” طرفته راجع کړې دې (۲). یعنی په دغه شان غزواتو کښې الله تعالی تاسو ته د شرکت موقع درکړه البته علامه عینی رحمته الله علیه د ابن بطلال رحمته الله علیه په تقلید کښې ضمیر د شدة طرفته راجع کړې دې. بیا چې کومه تشریح کړې ده نو هغه ئې د نورو شارحینو موافق کړې ده او هم دې ته ئې راجع وئیلې دی چې د ابن بطلال رحمته الله علیه تشریح د کلام د سیاق سره موافق نه ده (۳). والله اعلم

د “حتى تهب الارواح” معنی او مطلب: د “تهب” مصدر “هوبا” دې او دا د واحد مؤنث غائب صیغه ده، ددې فاعل الارواح دې او د هبوب معنی ده، هوا وغیره چلیدل.

“الارواح” د “ریح” جمع ده چې اصل کښې روح وو، د واؤ ساکن ماقبل چونکه مکسور دې ددې وجې نه واؤ په یاء سره بدل شو او ریح جوړ شو، ځکه چې د یو څیز جمع هغه څیز لره خپل اصل طرفته گرځوی، البته ابن جنی رحمته الله علیه وئیلې دی چې د ریح جمع أریاح هم راځي (۴). او دلته د ارواح نه مراد ارواح النصر دې، یعنی تردې چې د الله تعالی د نصرت او د مدد هوا گانې او چلیږي. کما مرقبل عن ابن بطلال رحمه الله تعالی (۵).

د “وتحضر الصلوات” مواد: دلته په روایت کښې “وتحضر الصلوات” وارد شوې دې او د ابن ابی شیبه په روایت کښې “وتزول الشمس” راغلې دې (۶)، کوم چې روایت بالمعنی دې ځکه چې د نمر د زوال نه پس د ماسپڅین د مونځ وخت شروع کیږي (۷).

د غزوة نه اوند اختتام: وړاندې تیر شو چې حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه او نورو بعضې ملگرو په حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه باندې اعتراض کړې وو چې دې قتال نه شروع کوی: بیا ئې په دې باندې اصرار هم اوکړو لیکن حضرت نعمان رضی الله عنه په خپله خبره باندې مضبوط ولاړ وو او چې کله د نمر زوال او شو نو مسلمانانو له ئې جمع ورکړه، بیا په خپل اس باندې سور

(۱) پورته حواله، والفتح: ۲۶۵/۶، العمدۃ: ۸۵/۱۵، والکواکب الدراری: ۱۲۹/۱۳، وارشاد الساری: ۲۳۲/۵

(۲) شرح الکرامانی: ۱۲۸/۱۳، وارشاد الساری: ۲۳۲/۵

(۳) عمدة القاری: ۸۵/۱۵

(۴) پورته حواله، وفتح الباری: ۲۶۵/۶، وشرح القسطلانی: ۲۳۲/۵

(۵) شرح ابن بطلال: ۳۳۵/۵

(۶) المصنف: ۲۹۰/۱۸، کتاب البعث والسرائیا..... رقم (۳۴۴۸۵)، وکذا فی مجمع الزوائد: ۲۱۶/۶

(۷) فتح الباری: ۲۶۵/۶، وعمدة القاری: ۸۵/۱۵

شو او د هر بیرغ قبیلې ته ورغلو، هغوی ته یې د صبر او د ثابت قدمۍ تلقین ورکړو، بیا یې لښکر ته او فرمائیل چې اول به زه د نعره تکبیر آواز اوچت کړم نو تاسو خلق به د حملې کولو دپاره تیار شئ، چې دویم تکبیر اوچت کړم نو تیاری به مکمل او پوره کړئ ځکه چې ددې نه پس به هیڅا ته د تیاری کولو موقع نه ورکړې کیږي. بیا په دریم تکبیر سره به فوراً په دشمن باندې حمله کوئ، ددې نه پس حضرت نعمان رضی الله عنه واپس خپل ځانې ته تشریف راوړلو. دویم طرفته دشمن هم زبردسته تیاری کړې وه، ددې وجې نه هغوی یو ډیر لوڼي لښکر او ډیرې زیاتې اسلحې سره صف بندی اوکړه، د ایرانی لښکر په روستنۍ حصه کښې د اوسپنې میخونه اچولې شوې وو، دې دپاره چې خپل فوجیان اونه تختی او نه وروستو واپس شی. ددې نه پس حضرت نعمان رضی الله عنه اولنې تکبیر اوچت کړو، خلق د حملې دپاره تیاریدل شروع شو، هغوی دویم تکبیر اووئیل او خپله بیرغ یې اوخوزولو. خلق تیار شوې وو، بیا یې دریم تکبیر اووئیل نو ټولو په یوځای په دشمن باندې حمله اوکړه، د حضرت نعمان رضی الله عنه د امر لاندې چې کوم کسان وو هغوی په دشمن باندې داسې حمله اوکړه لکه څنگه چې اوږې باز په ښکار باندې حمله کوي، داسې سخت جنگ شروع شو چې بیا ددې نه پس وروستنی جنگونو کښې ددې مثال ډیر کم ملاویري، د نمر د زوال نه تر د تیاري خوریدو پورې د دشمن دومره کسان مړه شو چې د هغوی وینې زمکه لونده کړه، داسې چې څنار او سورلۍ هم په هغې کښې خویدلې.

د بعضې خلقو د خیال مطابق د حضرت نعمان رضی الله عنه اس په دې وینه کښې اوخویده، چې د هغې نه وجې نه هغوی راپریوتل، یو غشې راغې چې د هغې د وجې نه حضرت نعمان رضی الله عنه شهید شو، د دوی ورور حضرت سوید بن مقرن رضی الله عنه، نه علاوه چاته هم د دوی د شهادت پته نه وه، بیا حضرت سوید دوی په څادر باندې پټ کړل او د شهادت خبر یې پټ اوساتلو. ددې نه پس حضرت سوید رضی الله عنه بیرغ قائم مقام امیر حضرت حذیفه بن یمان رضی الله عنه ته حواله کړه، حضرت حذیفه حضرت سوید د نعمان بن مقرن رضی الله عنه په ځانې مقرر کړو او ورته یې اووئیل چې د صورت حال د واضح کیدو پورې د حضرت نعمان د شهادت خبر پټ اوساتئ، ددې دپاره چې په اسلامی لښکر کښې بزدلی پیدا نه شی.

چې کله د شپې تیازه په خوریدو شوه نو مشرکانو تختیدل شروع کړل، مسلمانانو د هغوی تعاقب اوکړو، دا مشرکان په خپلو کښتې شوې کندو کښې پریوتل، د جنگ په دوران کښې د قتل کیدونکو نه علاوه چې کوم مشرکان په دې کندو وغیره کښې پریوتلو سره هلاک شو نو د هغوی تعداد د یو لاک نه زیات ښودلې شی. د ایرانی لښکر مشر بندار د جنگ دوران کښې خویدلې وو، په موقع باندې د هغه ځانې نه اوختیډه نو حضرت نعیم یا حضرت سوید هغه پسې شو او حضرت قعقاع رضی الله عنه ته مخامخ ورغی نو په یو غر باندې اوخته او هلته پټ شو، آخر دا چې د حضرت قعقاع رضی الله عنه په لاس قتل شو او مسلمانانو ته

(۱) د حضرت نعمان د ددې ورور په باره کښې اختلاف دې چې دا څوک وو؟ بعضو سوید، بعضو نعیم او بعضو معقل نوم ښودلې دې. اوگوری، البدایه والنهایه: ۷/۱۱۰، وفتح الباری: ۶/۲۶۶۔

لویه فتح حاصله شوه، په غنیمت کښې ډیر زیات مال په لاس راغی. د لښکر امیر حضرت حذیفه رضی الله عنه قیدیان او د مال غنیمت پنځمه حصه د حضرت سائب بن الاقرع سره د امیر المؤمنین په طرف روان کړل، ددې نه مخکښې حضرت طریف بن سهم رضی الله عنه د فتحې خوشخبری مدینې منورې ته اوړلو دپاره روان شوې وو، دا ښار د اسلامي لښکر په لاسونو باندې فتح شو، مسلمانانو به دا فتح د "فتح الفتوح" په نوم سره یادوله.^(۱)

د حدیث شریف نه مستنبط فائدې: ① د حدیث شریف نه د مشورې فضیلت معلومیږي چې لوڼې مرتبې والا سرې کمې مرتبې والا سرې سره مشوره او کړې نو نه په دې کښې څه باک شته او نه په کښې د مشر کس څه توهین شته دغه شان دا هم ده چې مفضول هم کله کله د افضل سرې امیر وی لکه اوگورئ حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه په دې لښکر کښې وو د کوم لښکر امیر چې حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه وو او دا متفق علیه خبره ده چې حضرت زبیر د حضرت نعمان رضی الله عنه نه غوره دې.^(۲)

② د حدیث شریف نه دا خبره هم معلومه شوه چې په جنگ کښې د ټولو نه مخکښې د لوڼې دشمن قصد کول پکار دی، لکه څنگه چې ورته هرمان مشوره ورکړې وه چې د کسری نه دې شروع او کړې شی، ځکه چې هرکله د طاقتور سرې جرړې کټ کړې شی نو کمزورې به په خپله باندې شکست تسلیموي.^(۳)

③ د حدیث شریف نه د حضرت نعمان منقبت او د حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه د جنگ په امورو کښې پیژندگلنه، قوت نفس، بهادری، فصاحت او بلاغت معلومیږي چې حضرت مغیره د بندار په وړاندې د هغه په دربار کښې کومه خطبه ارشاد فرماتیلې وه، هغه مختصر خو وه لیکن ډیره زیاته بلیغه او اثرانداز هم وه. ددې وجې نه دا خطبه چې څنگه د هغوی په دنیوی حالاتو مثلاً د خوراک ځکاک وغیره په بیان باندې مشتمله ده نو دغه شان په دې کښې د هغوی چې کوم دیني کیفیت د اسلام نه وړاندې وو او کوم چې بیا د اسلام د قبلولو نه پس شو، ددې بیان په کښې هم دې، دغه شان په دې خطبه کښې د هغوی د معتقداتو مثلاً د توحید، رسالت او د قیامت په ورځ د ایمان بیان هم دې، دغه شان هغه بیان کوم چې رسول

(۱) کوم صاحب چې د حضرت عمر رضی الله عنه طرفته خوشخبری اوړلې وه نو د هغوی په باره کښې هم اختلاف دې چې دا څوک وو؟ حافظ ابن کثیر او سیف د دوی نوم طریف بن سهم ښودلې دې او د ابن ابی شیبې په روایت کښې د ابو عثمان نهدي نوم راغلي دي، حافظ ابن حجر رحمته الله فرماني چې ممکنه ده چې دې دواړو حضراتو مدینې منورې ته تشریف اوړلې وی انظر فتح الباری: ۲۶۶/۶، والبدایة والنهاية: ۱۱۰/۷.

(۲) د غزوة نهاوند د تفصیل دپاره اوگورئ، البدایة والنهاية: ۱۰۵/۷-۱۱۲، تاریخ الاسلام (اردو) نجیب اکبر آبادي: ۳۰۸/۱.....

(۳) فتح الباری: ۲۶۶/۶، وشرح ابن بطلال: ۳۳۴/۵، وعمدة القاری: ۸۵/۱۵.

(۱) پورته حواله جات.

الله ﷻ د معجزاتو، بیشن گویانو بیا ددغه بیشن گویانو باره کښې چې فرمائیلې وو نو د هغې په واقع کیدو باندې هم دا خطبه مشتمله ده^(۱).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د کتاب په شروع کښې چې مؤلف ﷺ کوم عنوان قائم کړې وو نو هغه ”الجهية والموادعة“ وو، لکه څنګه چې د باب دا آخری حدیث د موادعة یعنی مصالحت سره متعلق دې، نو حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه چې په جنگ شروع کولو کښې کوم تاخیر اوکړو، د الله تعالی د مدد د هواګانو او د نمر د زوال چې نې کوم انتظار کړې وو نو دا موادعة وو یعنی د مصالحت امکان د هغوی په ذهن کښې وو ددې وجې نه هغوی د نمر د زوال پورې جنگ شروع نه کړو، د موادعة معنی هم داده چې په دشمن باندې د فتح یاب کیدو نه مخکښې قتال نه شروع کول او قتال دغه وخت پورې پریخودل، دا امکان په ذهن کښې ساتلو سره چې جنگ کیدې هم شی او کیدې نه هم شی^(۲).

دغه شان ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت د حدیث په دې جمله کښې هم کیدې شی: ”حق تعبدوا الله أو تودوا الجزية“ ځکه چې په دې کښې د جزیه ذکر دې چې د ترجمې اولنۍ حصه ده، لیکن په دې صورت کښې به اشکال دا وی چې بیا خو د ”الموادعة“ ذکر بیکاره او فضول شو، ځکه چې د باب کوم احادیث تیر شو، په هغه ټولو کښې د ترجمې او د حدیث تعلق د ”جزية“ لفظ سره وو، دلته هم که چرته تعلق لفظ ”جزية“ سره وی نو الموادعة سره د کوم حدیث تعلق دې؟ که د هیڅ یو حدیث تعلق او ربط نشته نو ددې د ذکر کولو څه فائده؟

غالباً دې خیزلره په ذهن کښې ساتلو سره شارحینو اولنۍ توجیه ذکر کړې ده. والله اعلم بالصواب

② باب: إِذَا وَاذَعَ الْإِمَامُ مَلَكَ الْقَرْيَةِ هَلْ يَكُونُ ذَلِكَ لِبَقِيَّتِهِمْ؟

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله یوه بله مسئله ذکر کول غواړي، هغه دا چې د وخت خلیفه که چرته د یو ښار یا د یو کلی والی یا بادشاه سره صلح اوکړی نو آیا دا صلح به ددغه کلی او ښار اوسیدونکو ته هم شامله وی یا نه؟ او ددغه ځانې اوسیدونکی خلق وغیره به په دې صلح کښې داخل وی یا نه؟

جواب استفتاء دلته محذوف دې، یعنی ”یکون“ چې دا صلح به ددغه ځانې اوسیدونکو ته هم شامل وی^(۳)، امام بخاری رحمه الله په مذکوره مسئله باندې د حضرت ابو حمید الساعدي رضی الله عنه حدیث د دلیل په طور باندې پیش کړې دې، په دې کښې صراحة دا خبره مذکوره خو نه ده البته ددې حدیث په بعضې طرفو کښې ددې وضاحت موجود دې او غالباً هم دې طرفته

(۱) الفتح: ۲۶۶/۶، والکرماني: ۱۲۸/۱۳، وعمدة القاری: ۸۵/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۲/۵۔

(۲) المتواری علی تراجم ابواب البخاری: ۱۹۷، وعمدة القاری: ۸۲/۱۵۔

(۳) عمدة القاری: ۸۵/۱۵، وتحفة الباری: ۵۶۶/۳۔

امام بخاری رحمہ اللہ د خپل مشهور عادت موافق اشاره کړې ده. لکه ابن اسحاق رحمہ اللہ په "السيرة" کښې فرماني:

"لما انتهى رسول الله ﷺ إلى تبوك، أتاه ليحنة (١) بن ربيعة، صاحب أيلة، فصالح رسول الله ﷺ، وأعطاه الجيزة..... فكتب رسول الله ﷺ لهم كتاباً، فهو عندهم، فكتب ليحنة بن ربيعة:

بسم الله الرحمن الرحيم، هذه أمانة من الله و محمد النبي ﷺ رسول الله ليحنة بن ربيعة واهل أيلة، سفنهم وسيارتهم في البر والبحر: لهم ذمة الله، وذمة محمد النبي، ومن كان معهم من اهل الشام، واهل اليمن، واهل البحر، فمن أحدث منهم حدثاً فإنه لا يحول ماله دون نفسه، وإنه طيب لبن أخذ من الناس، وإنه لا يجل أن ينعوا ماء يردونه، ولا طريفاً يريدونه، من برأوهم" (٢).

يعنى "چې كله نبي ﷺ تبوك ته اور سيدو نو يحنه (يوحنا) بن روبه، د ايله والى نبي ﷺ ته راغی، نبي ﷺ سره ئې مصالحت او کړو او جزيه ئې په خدمت اقدس کښې پيش کړه. نبي کريم ﷺ ورته يو خط ورکړو، کوم چې هغه سره موجود دې، نبي ﷺ چې يحنه بن روبه ته کوم خط ليکلي ورکړي وو نو د هغې مضمون دادي:

"بسم الله الرحمن الرحيم، د ايله د والى او ددې د اوسيدونکو دپاره د الله تعالى او د محمد النبي. رسول الله ﷺ له طرفه دا امان نامه ده، د دوى د کشتو او د گاډو دپاره، په زمکه او سمندر دواړو کښې، د دوى دپاره د الله تعالى او د محمد النبي ﷺ ذمه دارى ده او د هغه چا دپاره هم چې کوم خلق د شام، يمن او د سمندر نه دې خلقو سره دى. په دوى کښې چې خوک هم نوي کار کوي (يعنى د معاهدي خلاف ورزى کوي)، نو د هغه مال به د هغه د ذات دپاره حائل او مانع نه جوړيږي تردې چې کوم کس د ده هغه مال واخلې نو دا به د هغه دپاره حلال وي. او دا هم جائز نه دى چې د اوبو يو گودر يا چينې ته د راتگ نه دوى منع کړي شى. نه دا جائز دى چې دوى يوه لاره اختيار کړي او دوى منع کړي شى، خواه د اوچې لار وي يا د سمندر".

ددې نه استدلال کولو سره جمهور علماء وائي چې يو بادشاه يا والى سره صلح کول به د هغه ټول قوم او ټولو علاقه ته شامل وي، ځکه چې هرکله هغه د صلحې درخواست پيش کړو نو گويا هغه د خپل نفس، د خپل قوم او د خپلو ټولو علاقه دپاره د صلحې درخواست پيش کړو چې دې ټولو ته حفاظت او امان ملاؤ شى.

علامه ابن بطال رحمہ اللہ ليکي: "والعلماء مجبوعون على أن الامام إذا صالح ملك القرية أنه يدخل في ذلك الصلح بقيةتهم، لانه إذا صالح على نفسه، ورعيته، ومن يلى أمرة، وتشتمل عليه بلداه وعمله، ألا ترى أن في

(١) بيا مشاة تحتانية مضمومة، بعدها حاء مهمله مفتوحة، ثم نون مشددة مفتوحة. وآخره هاء.

(٢) السيرة النبوية لابن هشام: ٥٢٥/٤ - ٥٢٦، غزوة تبوك، في سنة تسع، و شرح ابن بطال: ٣٣٦/٥، وفتح

الباري: ٢٦٧/٦، و عمدة القاري: ١٥/٨٦، وارشاد الساري: ٢٣٣/٥.

کتاب النبی تاملین ملک ایلہ و اهل بلدہ“ (۱).

البته په دې کښې اختلاف دې چې که چرته بادشاه د یو مخصوص او متعین جماعت دپاره د صلحې درخواست پیش کړې چې دې خاص قسم جماعت ته دې امان ورکړې شی نو په دې کښې به بادشاه هم داخل وی یا نه؟

نو د جمهورو مسلک خو هم دادې چې په دې صورت کښې به دغه بادشاه په دې صلح و امان کښې داخل نه وی ترڅو چې ئې خپل تعیین نه وی کړې، دا حضرات ددې خبرې دلیل دا پیش کوی چې د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې اشعث بن قیس د څه خلقو سره مرتد شو او په یو محل کښې پټ شو، بیا هغه د اويا کسانو دپاره امان طلب کړو او خلیفه ورته امان هم ورکړو، نو دې د محل نه راووته او اويا سړي ئې اوشمارل او خپل ځان ئې په دوی کښې شامل نه کړو، حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه او فرمائیل چې ستا دپاره امان نشته، مونږ خو به تا قتلوو، په دې باندې اشعث اسلام قبول کړو او د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه لور سره ئې نکاح اوکړه (۲).

دغه شان کله چې حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه د توستریا د سوس محاصره اوکړه نو د هغوی امیر اووئیل چې تاسو زما سلو کسانو ته پناه ورکړئ نو زه به ستاسو دپاره د قلعه دروازه پرانځم کړم؟ حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه د هغه خبره منظور کړه، نو هغه خپل سل کسان او ملگری شمارل او جدا کول شروع کړل، حضرت ابوموسی رضی الله عنه (په زړه زړه کښې وئیل، د الله تعالی نه امید دې چې هغه به ماته په دۀ باندې قابو راکړی او د سلو کسانو د شمارلو نه پس به ددۀ ته خپل ځان هیر شی، نو هم دغه شان اوشوه چې هغه سل کسان شمار کړل، هغوی ئې جدا کړل او خپل ځان ترینه هیر شو، حضرت ابوموسی رضی الله عنه هغه گرفتار کړو نو هغه اووئیل چې تاسو خو ماته امان راکړې وو؟ حضرت ابوموسی رضی الله عنه او فرمائیل چې ما خو تا ته هیڅ قسم امان نه دې درکړې، واوره! الله تعالی د څه دهو کې نه بغیر ماته په تا باندې قابو راکړې دې، بیا ئې د هغه سر و الوزولو (۳).

اکثر امامان ددې واقعاتو نه استدلال کولو سره هم دا وائی چې د بادشاه یا د امیر خپل ځان لره منتخب کول ضروری دی، ورنه په دې مخصوص جماعت کښې به دې داخل نه وی. لیکن په مالکیه کښې د امام اصبح او د امام سحنون قول دادې چې خپل ځان منتخب کول نه ضروری دی او نه ددې حاجت شته، بلکه په دې باندې قرینه هم کافی ده، ځکه چې بادشاه کله د نورو خلقو دپاره امان طلب کوی نو خامخا هغه خپل ځان هم په دې کښې شاملوی او ددې مقصود هم دادې چې ده ته هم امان حاصل شی (۴). والله اعلم بالصواب

(۱) شرح ابن بطلال: ۳۳۶/۵، وفتح الباری: ۲۶۷/۶.

(۲) شرح ابن بطلال: ۳۳۷/۵، والمتواری: ۱۹۸.

(۳) شرح ابن بطلال: ۳۳۶/۵.

(۴) شرح ابن بطلال: ۳۳۷/۵.

۲۹۹۰ (۱) حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ حَدَّثَنَا وَهَيْبٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى عَنْ عُبَّاسِ السَّاعِدِيِّ عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ثُبُوكَ، وَأَهْدَى مَلِكًا أَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَغْلَةً بَيْضَاءَ، وَكَسَاءً بَرْدًا، وَكَتَبَ لَهُ بِحَرَمِهِمْ. [۱۴۱۱]

رجال الحديث

- ① سهل بن بكار: دا ابوبشر سهل بن بكار دارمی بصری رضی اللہ عنہ دی. (۲)
- ② وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان بصری رضی اللہ عنہ دی.
- ③ عمرو بن يحيى: دا عمرو بن يحيى بن عماره مازنی رضی اللہ عنہ دی. ددی دواړو حضراتو مختصر حالات په کتاب الايمان، "باب من كره ان يعود في الكفر....." كښې تير شوې دي. (۳)
- ④ عباس الساعدي: دا عباس بن سهل ساعدي رضی اللہ عنہ دی. (۴)
- ⑤ ابو حميد الساعدي: دا ابو حميد عبد الرحمن الساعدي رضی اللہ عنہ دی. (۵)
- د حديث شريف ترجمه: حضرت ابو حميد الساعدي رضی اللہ عنہ فرمائي چې مونږ په غزوه تبوك كښې د نبی كريم صلی اللہ علیہ وسلم سره شركت وكړو او د ايله بنار (بادشاه نبی كريم صلی اللہ علیہ وسلم ته يو سپين خچر په هديه كښې پيش كړو، نبی صلی اللہ علیہ وسلم هغه ته يو ښكلي څادر وركړو او هغه ته ئې د هغه د سمندري علاقه په باره كښې امان اوليكلو او ورته ئې وركړو.
- دا د يو اوږد حديث حصه ده، كوم چې په كتاب الزكوة كښې تير شو. (۶) امام بخاري رحمته اللہ علیہ د باب د مناسبت د وجې نه ددې يو حصه دلته ذكر كړې ده.
- قوله: وكساء بردا: په ټولو نسخو كښې واو سره "وكساء" دې او د ابوذر په نسخه كښې فاء سره "فكساء" دې او هم دا غوره دې، ځكه چې د فعل "كساء" فاعل نبی كريم صلی اللہ علیہ وسلم دې.
- د دواړو مينځ كښې فرق دادې چې كه واو سره "وكساء" او وييلې شي نو مطلب به داوی چې د ايله بادشاه ورته خچر هم وركړو او څادر ئې هم وركړو، حالانكه دا خبره غلطه ده. دا ځكه غلطه ده چې هغه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته صرف خچر وركړې وو، په جواب كښې ورته نبی صلی اللہ علیہ وسلم څادر

(۱) قوله: عن ابي حميد الساعدي رضی اللہ عنہ: "الحديث، مر تخريجه في الزكاة، باب خرص التمر)۔

(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، كتاب الزكاة، باب خرص التمر)۔

(۳) اوگورئ، كشف الباري: ۲/ ۱۱۵-۱۱۸)۔

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، كتاب الزكاة، باب خرص التمر)۔

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، كتاب الصلاة، باب فضل استقبال القبلة)۔

(۶) قال ابن قزوين: هي مدينة بالشام على النصف ما بين طريق مصر ومكة، على شاطئ البحر، من بلاد الشام. انظر عمدة القاري: ۱۵/ ۸۶)۔

(۷) صحيح البخاري، كتاب الزكاة، باب خرص التمر، رقم ((۴۸۱))۔

ورکړو او د هغه د علاقو او د رعايا دپاره يې ورته امان ورکړو.

او که فاء سره "فکساء" او وييلې شي نو مطلب يې بالکل واضح دي چې د بادشاه کار خچر په هديه کښې ورکول وو او د نبی ﷺ کار په هديه کښې خادر ورکول. امان ليکل او ورکول وو او هم دا صحيح خبره ده.^(۱)

د بحر نه څه مراد دي؟ دلته په "بحرهم" کښې د بحر نه مراد کلې يا ښار دي، چونکه دوی د سمندر په غاړه باندې اوسيدل ددې وجې نه چې د دوی د کلې يا د ښار نه تعبير په بحر سره کړې دي او مقصود ددې اوسيدونکي يا ددې علاقې دي.^(۲) علامه انور شاه کشميري رحمته الله عليه ددې "بحرهم" ترجمه په دې الفاظو سره کړې ده: "هغه کلې چې د درياب په غاړه وي"^(۳). مدينه منوره هم چونکه سمندر سره نژدې ده، ددې وجې نه حضرت سعد بن عبادۀ رضي الله عنه په دې باندې د بحيرة اطلاق او کړو او وې فرمايل چې:

"لقد اصطلح أهل هذه البحيرة على أن يتوجهوا، فيعصبونه بالعصابة، فلما إن الله ذلك بالحق الذي أعطاك الله شرقاً بئذلك....."^(۴).

چې اهل مدينه دا فيصله کړې وه چې د عبدالله بن ابی بن سلول تاج پوشی او دستاربندي به کولې شي. دې به د خپلې علاقې چودهری مقررولې شي، د نبی ﷺ د راتگ نه پس دا ټوله قصه ختمه شوه، د عبدالله بن ابی د مشرئ ارمان پوره نه شو، ددۀ رسئ ددۀ په غاړه کښې انختې ده ددې وجې نه داسې قسم شرارتونه کوي.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: علامه ابن المنير رحمته الله عليه ليکي چې د بخاري شريف په روايت کښې صيغه د امان ده، نه چې صيغه د طلب چې بادشاه امان طلب کړې وي ليکن ددې باوجود امام بخاري رحمته الله عليه د خپل عادت د وجې نه د باب د حديث نه مذکوره استدلال او کړو چې بادشاه چې د حضور اکرم ﷺ په خدمت اقدس کښې کومه هديه پيشه کړه نو د هغه مقصد ددې په ذريعي سره د خپل حکومت د بقاء درخواست پيش کول وو او د هغه د حکومت بقاء هم هله ممکنه وه چې هرکله د هغه قوم او رعايا هم باقی وي، نتيجه هم دا شوه چې د هغه دا مصالحت د خپل رعايا دپاره وو.^(۵) هم دا مقصد د ترجمة الباب هم دي. علامه

(^۱) فتح الباری: ۲۶۶/۶، وعمدة القاری: ۸۶/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۳۳/۵.

(^۲) فتح الباری: ۲۶۷/۶، وعمدة القاری: ۸۶/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۳۳/۵.

(^۳) فیض الباری: ۴۷۴/۳.

(^۴) صحيح البخاری، کتاب التفسير، باب (والسمع من الذين اتوا الكتب).....، رقم (۴۵۶۶)، والقصة رواها ابن هشام ايضا، ولكن لا يوجد فيها هذه اللفظة. اعنى البحيرة. انظر سيرته: ۵۸۸/۳، خروج قوم ابن ابی عليه.....، وغضب الرسول.....).

(^۵) فتح الباری: ۲۶۷/۶.

عینی رحمته د علامه ابن المنیر رحمته دا وضاحت اختیار کړې دې. (۱) او حافظ ابن حجر رحمته فرمائی چې ترجمه الباب سره د حدیث شریف د مطابقت دپاره دومره خبره کافی نه ده ځکه چې امام بخاری رحمته د خپل مشهور عادت موافق د حدیث د ذکر کولو نه بغير هم دا خپله مدعا حاصلولې شوه حقیقت کښې امام بخاری رحمته د خپل یو بل عادت مطابق دلته دا طریقه اختیار کړې ده چې کله دوی یو حدیث ذکر کولو سره د هغې نورو طریقو طرفته اشاره کوي، دلته هم دوی د سیره ابن اسحاق د یو روایت طرفته اشاره کړې ده کوم چې اوس وړاندې تیر شو، په کوم کښې چې ددې خبرې وضاحت دې چې د ایله بنار بادشاه نبی عليه السلام سره مصلحت او کړو او جزیه ئې ادا کړه، بیا هغه ته نبی عليه السلام یو خط ورکړو چې په هغې کښې هغه دپاره د امان ورکولو وضاحت وو. (۲) والله اعلم بالصواب

③ باب: الوصايا بأهل ذمّة رسول الله صلى الله عليه وسلم

وَالذِّمَّةُ الْعَهْدُ، وَالْأَمْلُ الْقَرَابَةُ.

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته دا بیانول غواړي چې نبی عليه السلام کومو غیر مسلمو سره عهد کړې وو، خواه هر قسم عهد چې وی، نو دوی سره د ښیګړې معامله ساتل پکار دي، بغير د څه وجې دوی لږه تنګول پکار نه دی او د نبی عليه السلام د عهد پوره والي پکار دي

د الوصاة معنی: الوصاة "بفتح الواو، والمهمله مخففا" ددې معنی ده وصیت او د وصیت مختلفه معنی دی چې په هغې کښې یو معنی ده چاسره ښیګړه کول. (۳)

د الذمة او د الأمل معنی: بیا ددې نه پس امام بخاری رحمته په ترجمه الباب کښې د دوو کلماتو معنی بیان کړې دي لکه څنګه چې د هغوی عادت دې چې په حدیث مبارک کښې کوم لفظ راشي نو که هغه په قرآن کریم کښې هم راغلې وی نو د هغې وضاحت او تفسیر کوي. اولنی کلمه "الذمة" ده او دویمه کلمه "الأمل" ده د اولنی کلمې معنی ئې کړې ده چې عهد او دویمې کلمې معنی ئې په قرابت «رشته دارئ» سره کړې ده کوم چې د امام ضحاک رحمته اختیار کړې شوې تفسیر دي، لکه هغوی د قرآن کریم د آیت مبارکه (لا یزیدون فی مؤمن الا و الذمة) (تفسیر هم په دې کلماتو سره کړې دې. (۴)

امام بخاری رحمته چې د "الذمة" کومه معنی بیان کړې ده نو ددې نه علاوه ددې لفظ نورې معنی هم شته، مثلاً: امان، ضمان، حرمت او حق وغیره. اهل ذمه ته هم ذمه ددې وجې نه

(۱) عمدة القاری: ۸۶/۱۵۔

(۲) فتح الباری: ۲۶۷/۶، ایاضا ارشاد الساری: ۲۳۳/۵۔

(۳) فتح الباری: ۲۶۷/۶۔

(۴) التوبة: ۱۰۔

(۵) فتح الباری: ۲۶۷/۶، روح المعانی: ۳۴۹/۱۰، سورة التوبة: الآية: ۹۔

ونیلې شی چې هغوی د مسلمانانو په عهد و امان کښې داخل شې (۱). او بعضې حضراتو ونیلې دی چې د "الان" اطلاق بعضې وخت کښې په عهد باندې هم کیږي (۲).
 ۲۹۹۱: حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو جَمْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ جُؤَيَّةَ بْنَ قُدَامَةَ التَّمِيمِيَّ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قُلْنَا أَوْصِنَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ . قَالَ أَوْصِيكُمْ بِذِمَّةِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ ذِمَّةُ نَبِيِّكُمْ، وَرِزْقُ عِبَائِكُمْ. (ار: ۱۳۲۸)

رجال الحديث

① آدم بن ابی ایاس: دا ابو الحسن آدم بن ابی ایاس عبد الرحمن عسقلانی رحمته الله دی.
 ② شعبه: دا امیر المؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج عتکی رحمته الله دی. ددې دواړو حضراتو حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون....." کښې تیر شوې دي (۳).
 ③ ابو جمره: دا ابو جمره نصر بن عمران بصری رحمته الله دی. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب اداء الخمس من الایمان" کښې راغلې ده (۴).

④ جویریة بن قدامة التميمی: دا جویریة بن قدامة بن مالک بن زهير تميمی سعدی رحمته الله دی (۵). اکثرو امامانو د رجالو دوی تابعی بنودلې دي او په لویو تابعینو کښې ئې د دوی شمار کړې دي (۶). د دوی نه علاوه یو بل شخصیت دې چې د هغه نوم جاريه بن قدامة دی. دا د حضرت علی عليه السلام په ملگرو کښې وو او دا صحابی دې (۷). اکثر ائمه رجال په دې دواړو شخصیاتو کښې جدائی کوي او وائی چې جاريه جدا شخصیت دې او جویریة جدا شخصیت دې، د راجح قول مطابق اولنې صحابی دې او دویم تابعی دې لیکن د حافظ ابن حجر او حافظ مغلطائی رحمهما الله وغیره میلان دې طرفته دې چې دا دواړه نومونه د یو شخصیت دي. یا جاريه نوم دې جویریة لقب دې، یا جویریة نوم دې او جاريه لقب دې خو بهر حال دا جدا جدا شخصیات نه دي بلکه د یو سړي دوه نومونه دي او دا صحابی دې (۸).

١) عمدة القاری: ۸۶/۱۵، روح المعانی: ۳۵۰/۱۰. _

٢) فتح الباری: ۲۶۷/۶. _

٣) قوله سمعت عمر..... عليه السلام "الحديث. تفرد به البخاری. انظر تحفة الاشراف: ۱۹/۸. _

٤) كشف الباری: ۶۷۸/۱. _

٥) كشف الباری: ۷۰۱/۲. _

٦) اكمال مغلطای: ۲۶۱/۳، رقم ((۱۰۳۶)) _

٧) الجرح والتعديل: ۴۶۳/۲، والثقات: ۱۶۶/۴، وتهذيب الكمال: ۱۷۴/۵، وفتح الباری: ۲۶۷/۶. _

٨) تهذيب الكمال: ۸۰/۴، رقم ((۸۸۶)) _

٩) الاصابة: ۲۱۸/۱، وفتح الباری: ۲۶۷/۶، وتهذيب التهذيب: ۱۲۵/۲. _

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ پہ خپل مؤقف باندې دا استدلال پیش کوي:

① جویریہ تسمی دې او جاريہ هم تسمی دې، ددې وجې نه دا خبره څه لرې نه ده چې دا دواړه شخصیات یو وي.

② مصنف ابن ابی شیبې رحمہ اللہ په روایت کښې د جویریہ په ځانې د جاريہ وضاحت موجود دې او حدیث د دواړو یو دې او دواړه دا حدیث د ابو جمره نه روایت کوي، ددې نه هم ذهن ته دا خبره راځي چې دا دواړه د یو شخصیت نومونه دي. (والله اعلم جویریہ بن قدامه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه روایت کوي او د دوی نه روایت کوونکې هم صرف ابو جمره نصر بن عمران رضی اللہ عنہ دي.)

په بخاری شریف کښې د دوی ذکر صرف د باب په دې حدیث کښې راغلې دي. باقی پنځو امامانو د دوی نه روایت نه دې اخستلې. (رضی الله عنه وأرضاه.

⑤ عمرو بن الخطاب: د دویم خلیفه، حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ دې د دوی حالات د "بده الوی" په اولنی حدیث کښې تیر شوي دي.)

د باب د حدیث شریف ترجمه: مونږ او وئیل، امیر المؤمنین: مونږ ته ښه خبره او کړې او وصیت او کړې وې فرمائیل، زه تاسو خلقو ته د الله تعالی د عهد سره د خیر ښیگرې وصیت کوم ځکه چې دا ستاسو د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د عهد او د ستاسو د اهل و عیال د رزق سبب دي. د حدیث شریف مزید تفصیل: دلته چې امام بخاری رحمہ اللہ کوم روایت ذکر کړو نو هغه ډیر زیات مختصر دې او باب سره د مناسبت د وجې نه ددې په ذکر کولو باندې امام بخاری رحمہ اللہ بس والې کړې دي، پوره حدیث امام جمال الدین مزی رحمہ اللہ په "تهذیب الکمال" کښې نقل کړې دي، جویریہ بن قدامه فرمائي:

"حججت، فمررت بالمدینة، فمررت بالمدینة، فخطب عمر، فقال: ان رأيت الليلة ديكا نقر في نقرة او نقرتين، فما كان إلا جمعة او نحوها حتى اصيب، قال: الشام، ثم اذن لاهل العراق، قال: وكنا آخر من دخل، قال: فكلما دخل قوم بكوا او ثنوا. قال: وكنت فيمن دخل فاذا عمامة او برد اسود قد عصب على طعنته، واذا الدماء تسيل، قال: قتلنا: او صنا، ولم يساله الوصية احد غيونا، قال: اوصيكم بكتاب الله: فانكم لن تضلوا ما اتبعتموه، قال: قلنا: او صنا، قال: اوصيكم بالهاجرين، فان الناس سيكثرون ويقلون، اوصيكم بالانصار؛

① (المصنف لابن أبي شيبة: ۵۹۳/۲، كتاب المغازی، رقم (۳۸۲۱۸)، وتعليقات تهذيب الكمال: ۱۷۶/۵)۔

② (تهذيب التهذيب: ۱۲۵/۲، رقم (۲۰۳))۔

③ (تهذيب الكمال: ۱۷۵/۵)۔

④ (تهذيب الكمال: ۱۷۶/۵، واکمال مغلطای ک ۲۶۱/۳، رقم (۱۰۳۶))۔

⑤ (كشف الباری: ۲۳۹/۱)۔

فانهم شعب الاسلام الذی لجا الیه، و اوصیکم بالاعراب؛ فانهم اصلکم و مادتکم، ثم سالتہ بعد ذلک، قال: انهم اخوانکم وعدو عدوکم، و اوصیکم بذمتکم؛ فانها ذمة نبيکم، و رزق عیالکم، قوموا عني، فما زاد علی هؤلاء الکلمات“ (۱).

یعنی: ”زُده چي د حج د مناسکو نه فارغ شوم او مدينې منورې ته لاړم نو حضرت عمر رضي الله عنه خطبه ارشاد او فرمائيله او وي وئيل چې ما د شپې په خوب کښې يو چرگ اوليدو چې هغه په ما يو يو يا دوه ټونگې اولگولې، ددې نه پس تقريباً يو هفته تيره شوې وه چې دوی زخمی شو، راوی وائی چې امير المؤمنين اول صحابه کرام رضي الله عنهم، بيا اهل مدينه ته د ملاقات اجازت ورکړو، بيا اهل شام ته، بيا اهل عراق ته او د ټولو نه په آخر کښې ورسره مونږ ملاقات او کړو، کله چې به يو قوم د ملاقات په غرض داخل شو نو هغوی به ژړل او تعريفونه به ئې کول. راوی وائی چې په ملاقات کوونکو کښې زه هم شامل ووم، چې داخل شوم نو اومې ليدل چې د هغوی په زخم باندې پټکی يا تور خادر سره پټې تړلې شوې وه او د زخم نه وينه بهيدله، مونږ ورته درخواست اوکړو چې وصيت راته اوکړئ، دا درخواست زمونږ نه علاوه بل چا نه وو کړې، امير المؤمنين او فرماييل: زه تاسو ته د ښيگرې وصيت په کتاب الله سره کوم ځکه چې ترڅو تاسو ددې تابعداري کوئ نو گمراه به نه شئ، مونږ او وئيل نور هم څه او فرمائې، وې فرماييل، زه تاسو ته دا وصيت کوم چې مهاجرينو سره ښه سلوک ساتئ، ځکه چې خلقي خو به زياتيږي ليکن دا مهاجرين به کميږي او انصارو سره درته د ښيگرې کولې عليه السلام کوم ځکه چې دوی د اسلام هغه کندنې دی د چا طرفته چې اسلام پناه اخستلې ده او باندېچيانو سره درته د ښه سلوک وایم ځکه چې هم دغه خلق ستاسو اصل او نښه دي، ستاسو ورونه دي او ستاسو د دشمنانو دشمنان دي، دغه شان زه تاسو ته دا حکم کوم چې دميانو سره ښه سلوک کوئ ځکه چې دا هغه خلق دی چې ستاسو نبي صلي الله عليه وسلم ورسره عهد کړې دې او هم دوی ستاسو اهل و عيال ته د رزق ملاويدلو دپاره سبب جوړيږي، په آخره کښې امير المؤمنين او فرماييل چې اوس ددې ځانې نه پاسئ، ددې نه پس ئې څه خبره اونه کړه“.

فائده: د حضرت عمر رضي الله عنه شهادت دا واقع د حضرت عمرو بن ميمون رضي الله عنه نه هم روايت شوې ده (په کوم کښې چې د باب د حديث ددې الفاظو ”او صيکم بذمة الله فانه ذمة نبيکم و رزق عیالکم“ په ځانې دا الفاظ منقول دی:

”واوصيه بذمة الله تعالى، وذمة رسوله صلى الله عليه وسلم ان يولي لهم يعهدهم، وان يقاتل من ورائهم، ولا يكلفوا الا طاقتهم“.

(۱) تهذيب الكمال: ۱۷۵/۵-۱۷۶. و اخرج اوله الامام البخاری فی تاريخه: ۲۴۱/۲، رقم (۲۳۲۵)، ومثله عند ابن ابي شيبه فی مصنفه: ۵۹۳/۲۰، كتاب المغازی، ما جاء فی خلافة عمرين الخطاب رضي الله عنهم، رقم (۳۸۲۱۸).

(۲) صحيح البخاری، كتاب فضائل اصحاب النبی صلي الله عليه وسلم، قصة البيعة..... رقم (۳۷۰۰).

”او زما نه پس چې کوم خلیفه راځي، هغی، خلیفه ته هم وصیت کوم چې هغه د الله تعالی او د هغه د رسول ﷺ د عهد خیال اوساتی داسې چې د دوی د عهد پوره والي او کړي، در دوی دپاره جنگ او کړي او د طاقت او قوت نه زیات بوج په دوی باندې وانه چولې شی“
ددې وجې نه ددې حدیث د پورته ذکر شوې حصې نه دا خبره معلومېږي چې د اهل جزیرې نه دې دومره قدرې جزیه وصول کړې شی څومره چې هغوی قوت او طاقت لری او په دې معامله کښې ورسره ظلم او زیاتې او نه کړې شی(۱).

د ورزق عیالکم مطلب: د باب د حدیث ددې الفاظو ”ورزق عیالکم“ مطلب دادې چې ددې اهل ذمه او اهل خراج نه چې کوم رقم وصولېږي نو هغه ستاسو د اهل و عیال دپاره رزق جوړېږي او د هغې په ذریعې سره تاسو ددې خپل اهل و عیال د ضرورتونو بندوبست کوئ(۲).
ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې چې ترجمه الباب ذمیانو سره د خیرنیکګرې اختیارولو و او په حدیث شریف کښې هم دغه خبره ده چې حضرت عمر رضی الله عنه ذمیانو سره د خیرنیکګرې کولو وصیت کړې وو.

④ باب: مَا أَقْطَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْبَحْرَيْنِ. وَمَا وَعَدَ مِنْ مَالِ الْبَحْرَيْنِ وَالْجُزْيَةِ، وَلِمَنْ يُقَسِّمُ الْقِيَّ عَوَ الْجُزْيَةِ

د ترجمه الباب وضاحت او مقصد: دا ترجمه الباب په دریو جزونو باندې مشتمل دې. په دې درې واړو جزونو کښې مصنف رضی الله عنه درې مختلف قسم احکامات بیان کړي دی او هم ددغه احکاماتو په ترتیب سره ئې درې حدیثونه هم ذکر کړي دي(۳). لکه د اولنې حدیث تعلق اولنې حکم سره، د دویم حدیث تعلق دویم حکم سره او د دزیم حدیث تعلق د دریم حکم سره دې د ترجمه الباب اولنې جزء ”ما اقطع النبي صلى الله عليه وسلم من البحرين“ دې.

د اقطاع لغوی او اصطلاحی معنی: ”اقطاع“ د باب افعال نه د ماضی مذكر صیغه ده، وئیلې شی ”اقطاع فلاناً أرضاً“ یعنی چاته زمکه ورکول. د هغه په نوم کول(۴).

د شریعت په اصطلاح کښې د وخت د خلیفه له طرفه د الله تعالی په ورکړې شوې مال کښې چاته څه ورکولو ته ”اقطاع“ وئیلې شی، لیکن ددې زیات استعمال په دې کیرې چې چاته زمکه د جائیداد په طور باندې ورکړې شی اوس د خلیفه خوښه ده چې چاته جائیداد ورکوی. نو هغه لره د دغه جائیداد مالګ جوړوی چې هغه دې زمکې لره آباده کړي یا ئې

(۱) فتح الباری: ۲۶۷/۶.

(۲) پورته حواله، والکرمانی: ۱۳۰/۱۳.

(۳) فتح الباری: ۲۶۸/۶، وعمدة القاری: ۸۶/۱۵.

(۴) القاموس الوحید، مادة: قطع(۳).

ورته خُصه خاص وخت پورې حواله کړې، ددې وجې نه چاته جائیداد ورکول کله خو د تمليک په طور وی او کله بغیر د تمليک نه وی.

هم ددې وجې نه فوج ته هم "مقطعين" وئيلې شی، يعنې د جائیداد خاوند (د) او دلته د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد ددې کار جواز ښودل دی چې خليفه يو اهل او قابل سړی ته هر وخت کښې زمکه د جائیداد په طور سره ورکولې شی لکه د نبی کریم صلی الله علیه و آله د بحرین زمکو لره جائیداد جوړول د باب د اولنې حديث شريف نه ثابت دی، چې نبی صلی الله علیه و آله ددې اراده کړې وه او په دې معامله کښې ئې انصارو سره خو ځله خبره هم کړې وه چې تاسو خلق دا زمکې واخلي لیکن هرکله چې هغوی انکار او کړو نو نبی صلی الله علیه و آله خپله اراده پریځودله.

د امام بخاری رحمته الله علیه د استدلال طریقه: امام بخاری رحمته الله علیه دلته د نبی صلی الله علیه و آله ددې ارادې نه استدلال کړې دې چې خبره مستقبل کښې کیدله نو هغه ئې په ماضی کښې واخستله گویا که نبی صلی الله علیه و آله دغه خلقو ته جائیداد ورکړو، د نبی صلی الله علیه و آله په حق کښې دا معامله بالکل واضحه ده ځکه چې نبی صلی الله علیه و آله د یو داسې کار حکم نه شی ورکولې چې هغه کار ناجائز وی. لهدا هم دا معلومه شوه چې دا کار يعنی چا ته جائیداد ورکول د وخت د خليفه له طرفه صحيح دی. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه لیکي:

"فاما إقطاعه صلی الله علیه و آله من البحرين قال حديث الاول دال على أنه صلى الله عليه وسلم هم بذلك، وأشار به على الانصار مراراً، فلما لم يقبلوا تركه، فنزل المصنف ما بالقوة منزلة ما بالفعل، وهو في حقه صلى الله عليه وسلم واضح لانه لا يامر الا بما يجوز فعله" (د).

د باب په حديث شريف کښې د بحرین نه مراد د عراق مشهور ښار دې (کوم چې اوس مستقل ریاست دې، وړاندې دا خبره تیره شوې ده چې اهل بحرین سره نبی صلی الله علیه و آله مصالحت کړې وو او په هغوی ئې جزیه لازم کړې وه. بیا په دې حديث شريف کښې چې د بحرین د زمکو انصارو ته د جائیداد په طور باندې د ورکولو کوم ذکر راغلې دې نو ددې نه مراد دا دې چې ددې زمکو نه کوم خراج او جزیه وصولیږي نو هغه به د انصارو دپاره خاص وی. ددې زمکو آمدن به انصارو ته ځی، دا مطلب او مقصد نه دې چې هغوی به ددې زمکو مالکان هم شی ځکه چې دصلحې زمکه نه تقسیميږي او نه چاته د جائیداد په توگه ورکړې کیدې شی. (د). والله اعلم

۲۹۹۲: (د). حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَسَا-
رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ دَعَا النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْأَنْصَارَ لِيَكْتُبَ لَهُمْ بِالْبَحْرَيْنِ فَقَالُوا

(۱) عمدة القاری: ۸۶/۱۵، والنهائة لابن الاثیر الجزري: ۸۲/۴ باب القاف مع التاء)۔

(۲) فتح الباری: ۲۶۸/۶، ومثله فی شرح القسطلانی: ۲۳۴/۵، وعمدة القاری: ۸۷/۱۵)۔

(۳) فتح الباری: ۲۶۸/۶، وارشاد الساری: ۲۳۳/۵، وعمدة القاری: ۸۷/۱۵)۔

(۴) قوله: "إنسا رحمته الله علیه" الحديث، مر تخريجه فی کتاب المساقاة باب القطائع)۔

لَا وَاللَّهِ حَتَّى تَكْتُبَ لِإِخْوَانِنَا مِنْ قُرَيْشٍ بِمِثْلِهَا. فَقَالَ ذَلِكَ لَهُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ يَقُولُونَ لَهُ قَالَ «فَالْتَكُمُ سَتَرُونَ بَعْدِي أُمَّةً، فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي». (ار. ۱۲۲۴۷)

رجال الحديث

- ① احمد بن يونس: دا احمد بن عبد الله بن يونس تميمی یربوعی رحمہ اللہ دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب من قال: ان الايمان هو العمل" کښې تيره شوې ده. (د).
- ② زهير: دا زهير بن معاوية بن حديج رحمہ اللہ دې د دوی تفصيلی حالات په کتاب الايمان، "باب الصلوة من الايمان" کښې راغلې دي. (د).
- ③ يحيى بن سعيد: دا مشهور تابعی، د مدينې منورې فقيه، حضرت يحيى بن سعيد الانصاري رحمہ اللہ دې د دوی مختصر تذکره په "پده الوحى" کښې او تفصيلی تذکره په کتاب الايمان، "باب صوم رمضان....." کښې تيره شوې ده. (د).
- ④ انس رضي الله عنه: د مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب من الايمان ان يجب لاجيه....." کښې راغلې دي. (د).
- د اثره ضبط او معنى: د باب په حديث کښې چې د "اثره" کوم لفظ راغلې دې نو دا مختلفو طريقو سره ضبط کړې شوې دي.
- ① ابن الاثير رحمہ اللہ دا لفظ همزه او ثاء د دواړو فتحې سره ضبط کړې دي. (د).
- ② صاحب مطالع او علامه جيانى رحمهما الله دا لفظ د همزه ضمه او د ثاء سکون سره "اثره" ضبط کړې دي.
- ③ بعضي حضراتو دا د همزه کسره او د ثاء سکون "اثره" سره ضبط کړې دي. (د).
- علامه ازهرى رحمہ اللہ فرمائی چې د "اثره" معنى ده استيثار. اود استيثار معنى ده خود غرضی او ذاتی فائده لټول، ددې ضد ايشاردې يعنې خپل ځان باندې نورو خلکو ته ترجيح ورکول. (د).

١ (كشف الباری: ۱۵۹/۲)۔

٢ (كشف الباری: ۳۶۷/۲)۔

٣ (كشف الباری: ۲۳۸/۱ و ۲۴۱/۲)۔

٤ (كشف الباری: ۴/۲)۔

٥ (النهاية في غريب الحديث والاثر: ۱/۲۲. باب الهمزة مع التاء)۔

٦ (عدة القاري: ۸۷/۱۵)۔

٧ (بیرته حواله، والقاموس الوحيد، مادة: اثر)۔

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت د ترجمة الباب اولنی جزء سره ددې حديث مناسبت ښکاره دې چې نبی ﷺ انصارو ته د جائیداد ورکولو اراده ښکاره کړه. ددې نه ددې کار جواز معلومېږي. کما مرقبل.

د ترجمة الباب دویم جزء، ”وما وعد من مال البحرين“ ددې ددې جزء مقصد دادې چې بادشاه وقت که په جزیه وغیره کښې چا ته خصوصی طور باندې څه مال وغیره ورکول او غواړي نو په شریعت کښې ددې گنجائش شته او ددې اجازت دې لکه د باب په دویم حديث شريف کښې دا مضمون راغلې دې چې حضرت جابر رضي الله عنه ته نبی ﷺ فرمایلي وو چې که د بحرین مال راغی نو مونږ به ترینه تاسو ته دومره دومره درکړو. دا دوی سره د نبی ﷺ وعده وه چې بیا د نبی ﷺ وفات نه پس د هغوی جانشین مبارک حضرت صدیق اکبر رضي الله عنه پوره کړه او د کوم مال وعده چې شوې وه نو هغه ئې حضرت جابر رضي الله عنه ته حواله کړو.

۲۹۹۳. حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَخْبَرَنِي رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ لِي «لَوْ قَدْ جَاءَنَا مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَجَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَالَ أَبُو بَكْرٍ مَنْ كَانَتْ لَهُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عِدَّةٌ فَلْيَأْتِنِي. فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ كَانَ قَالَ لِي «لَوْ قَدْ جَاءَنَا مَالُ الْبَحْرَيْنِ لَأَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». فَقَالَ لِي أَخُوهُ. فَخَوْتُ حَتَّى فَقَالَ لِي عُدَّهَا. فَعَدَّتُهَا فَإِذَا هِيَ ثَمَسِيَّةٌ، فَأَعْطَانِي أَلْفًا وَثَمَسِيَّةً. [ر: ۲۱۷۴]

رجال الحديث

- ① علی بن عبدالله: دا مشهور امام حديث حضرت علی بن عبدالله ابن المديني رضي الله عنه دې د دوی تفصیلي حالات په کتاب العلم، ”باب الفهم فی العلم“ کښې تیر شوې دي.
- ② اسماعیل بن ابراهیم: دا اسماعیل بن ابراهیم بن مقسم رضي الله عنه دې چې مشهور په ”بابن علیه“ سره دې د دوی مختصر تذکره په کتاب الايمان، ”باب حب الرسول ﷺ من الايمان“ کښې راغلې ده.

خبرداري: د علامه عینی او علامه قسطلانی رحبهما الله نه ددې حديث په سند کښې دا

(۱) عمدة القاری: ۱۵/ وارشاد الساری: ۵/ ۲۳۴-.

(۲) قوله: عن جابر رضي الله عنه "الحديث، مر تخريجه فی الکفالة، باب من تکفل عن میت دینا....".

(۳) کشف الباری: ۳/ ۲۵۶-.

(۴) کشف الباری: ۲/ ۱۲-.

تسامح اوشوه چې دې دواړو حضراتو اسماعیل بن ابراهیم د "ابن علیه" په ځانې ابو معمر بن اسماعیل بن ابراهیم گنړلې دې (۱). حالانکه ضحیح خبره داده چې دلته د اسماعیل نه مراد "ابن علیه" دې، ددې وجه داده چې د باب په حدیث کې د امام بخاری رحمته الله علیه شیخ ابن المدینی رحمته الله علیه دې او د اسماعیل بن ابراهیم شیخ روح بن القاسم او دا منلې شوې خبره ده چې د ابن المدینی په شیخانو کې چې د اسماعیل بن ابراهیم په نوم سره گوم شیخ دې نو هغه ابن علیه دې. ابن المدینی د ابو معمر نه روایت نه کوی، دغه شان د روح بن القاسم په شاگردانو کې ابو معمر داخل نه دې. بلکه د هغوی شاگرد خو ابن علیه دې (۲).

⑥ روح بن القاسم: دا ابو غیاث روح بن القاسم تمیمی عنبري بصری رحمته الله علیه دې (۳).

⑦ محمد بن المنکدر: دا مشهور تابعی محمد بن المنکدر رحمته الله علیه دې (۴).

⑧ جابر بن عبدالله رضی الله عنهما: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه دې (۵). ترجمه الباب سره د حدیث شریف مناسبت: حضرت جابر رضی الله عنه ددې حدیث شریف مناسبت ترجمه الباب د دویم جزء سره بالکل واضح دې، د تشریح ضرورت نه لری (۶).

تنبیه: مرشد، هذا الحديث في الخمس، باب ومن الدليل على ان الخمس لنواثب المسلمين..... د ترجمه الباب دریم جزء "ولمن يقسم الفئ والجزية" دې. په دې جزء کې امام بخاری رحمته الله علیه د حضرت عباس بن عبد المطلب رضی الله عنه حدیث ذکر کړې دې او ددې خبرې طرفته ئې اشاره کړې ده چې د مال فئ او د مال جزیه مصرفونه څه دی؟ دا کوم کوم ځانې کېنې خرج کیدې شی او کوم قسم خلق به ددې مستحق وی (۷). ددې مسئلې تفصیل په کتاب الخمس کېنې مختلفو ځایونو کېنې تیر شوې دې چې د جزېې وغیره مستحق کوم خلق دی. دغه شان د جزېې تعریف هم د کتاب الجزیه په شروع کېنې تیر شوې دې. د مال فئ تعریف: فئ هغه مال ته ویلې کیږی چې بغیر د جنگ او د قتال نه د کافرانو نه حاصل کړې شی (۸). بیا چې دلته په فئ باندې د جزېې کوم عطف کړې شوې دې نو دا د عطف الخاص علی العامرد قبیل نه دې، ځکه چې جزیه هم د مال فئ یو قسم دې (۹).

(۱) عمدة القاری: ۸۷/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۳۴/۵۔

(۲) انظر تهذيب الكمال: ۱۹/۳، و: ۹۲۵۲/۹، و: ۲۱/۶، و تحفة الاشراف: ۳۵۹/۲، رقم (۲۰۱۵)۔

(۳) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب ما جاء في غسل البول۔

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب صب النبي صلی الله علیه وسلم وضوءه.....۔

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين.....۔

(۶) عمدة القاری: ۸۷/۱۵۔

(۷) فتح الباری: ۲۶۹/۶۔

(۸) عمدة القاری: ۸۶/۱۵، وبدائع الصنائع: ۱۱۶/۷، کتاب السير، فصل في احكام الغنائم.....۔

(۹) عمدة القاری: ۸۶/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۹/۶۔

مال فن به خنجه تقسیمولې شی؟ دلته دا مسئله هم ده کومه کښې چې د صحابه کرامو رضی الله عنہم اختلاف هم دې چې د مال فن په تقسیمولو کښې به امام او حاکم کومه طریقه اختیاروی؟ په دې کښې درې مذهبنه دي:

① امام به په تقسیم کښې مساوات او برابری اختیاروی، ټولو ته به برابر حصه ورکوی. دا د حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه او د حضرت امام شافعی رحمته الله علیه مذهب دې او د امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه نه هم دا یو روایت دې.

② امام به په تقسیم کښې غوره والې اختیاروی، یعنی امام ته پکار دی چې د متخنبو او درجاتو خیال او لحاظ اوساتی، چاته زیات ورکړی او چاته کم ورکړی. دا د حضرت عثمان و حضرت عمر رضی الله عنه مذهب دې، هم دا قول د حضرت امام مالک رحمته الله علیه هم دې. حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه به د اسلام وړاندې والې او د نسب د برترئ وغیره لحاظ ضروری نه گڼلو او ددې خبرې قائل وو چې ددې کارونو تعلق آخرت سره دې، یو سړې اول اول او وړاندې مسلمان شوې دې نو د هغه دا عمل د الله تعالی دپاره دې، ددې اجر او ثواب هم په الله تعالی باندې موقوف دې، ددې وجې نه د مال په مستحق جوړیدلو کښې دا خبرې بنیاد جوړول پکار نه دي.

او حضرت عمر فاروق رضی الله عنه به د مرتبو او درجاتو خیال او لحاظ ساتلو، په دې بنیاد باندې به د مال د تقسیمولو په وخت به ئې حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها ته زیات مال ورکړو او حضرت حفصه رضی الله عنها ته کم، حالانکه دواړه د نبی صلی الله علیه و آله بیبیانې وې او حضرت حفصه رضی الله عنها ته به ئې فرمائیل چې لوري ستاسو په نسبت حضرت عائشه رضی الله عنها ته زیات مال ددې وجې نه ورکوم چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته هغه ستاسو په نسبت زیاته محبوبه وه. دغه شان د نبی صلی الله علیه و آله تعلق ستاسو د پلار په ځانې د هغې د والد صاحب حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره زیات وو؛ دغه شان حضرت عمر فاروق رضی الله عنه به د خپل ځوی حضرت عبدالله بن عمر په نسبت حضرت اسامه بن زید بن حارثه رضی الله عنه ته زیاته حصه ورکوله او ابن عمر ته به ئې فرمائیل چې اسامه ته په تاسو باندې دا فضیلت حاصل دې چې ستاسو په نسبت ورسره د نبی صلی الله علیه و آله تعلق زیات وو او ستاسو د والد صاحب نه د نبی صلی الله علیه و آله په نظر کښې د حضرت اسامه والد صاحب زیات خوښ وو.))

١) فتح الباری: ۲۶۹/۶، زکرة المفاتیح: ۱۰۴/۸، ویدایة المجتهد: ۴۰۳/۱.

٢) مرقاة المفاتیح: ۱۰۴/۸، وانظر للاستزادة: المصنف لابن ابی شیبة: ۴۷۲/۱۷-۴۷۶، کتاب السیر، ما قالوا فی الغروض وتودین الدواوین، رقم (۳۳۵۳۹)، والسنن الکبری للبیهقی: ۳۴۹/۶-۳۵۱، کتاب قسم الفی والغنیمة، باب التفضیل علی السابقه والنسب، رقم (۱۲۹۹۲-۱۲۹۹۸)، وکشف الاستار: ۲۹۲/۲-۲۹۵، کتاب الجهاد، باب قسمة الاموال و تدوین العطاء، رقم (۱۷۳۶)، وقصة اسامة بن زید اخرجه الترمذی ایضا، کتاب المناقب، باب مناقب زید بن حارثه، رضی الله عنه، رقم ((۲۸۱۳)).

⑤ په دې سلسله کېنې د احنافو مذهب دادې چې دا معامله امام ته سپارلې شوې ده. چاته ورکوی یا نه ورکوی، برابري کوی یا چاته زیات او چاته کم ورکوی، په دې کېنې امام ته اختیار دې. (۱)

هم دا یو روایت د امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه هم دې. (۲)

په مال فی کېنې به خمس ویستلې شی یا نه؟ د قرآن کریم د آیت: «واعلموا انما غنمتم من شی فان لله خمس»..... په رنرا کېنې په مال غنیمت کېنې خو خمس ویستلې کیږي لیکن په مال فی کېنې هم خمس شته یا نه، دا اختلافی مسئله ده. امام شافعی رحمته الله علیه د جمهور فقهاؤ د رانې نه جدا شوې دې او دا قول ئې اختیار کړې دې چې په مال فی کېنې هم خمس شته. دا مذهب نه په صحابه کرامو رضی الله عنهم کېنې د چا شته او نه د هغوی نه پس د یو تابعی وغیره شته، ددې وجه نه دې قول ته تفرد وئیکې کیږي، امام ابن المنذر رحمته الله علیه فرمائي:

”انفرد الشافعی بقوله: ان فی الفی الخمس کخمس الغنیمه، ولا یحفظ ذلك عن أحد من الصحابة ولا من بعدهم....“ (۳)

۲۹۹۴: (۴) وَقَالَ اِبْرَاهِيْمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ اُنَيْسِ اُتِيَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِمَالٍ مِنَ الْبُحْرَيْنِ فَقَالَ «اَنْتَوُا فِي الْمَسْجِدِ» فَكَانَ أَكْثَرُ مَالٍ اُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي إِيَّيْ قَادَيْتَ نَفْسِي وَقَادَيْتَ عَقِيلًا. قَالَ «خُذْ». فَخُذَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يَقْلُهُ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ. فَقَالَ أَمْرُبَعْضَهُمْ بِرَقْعَةٍ إِلَيَّ. قَالَ «لَا. قَالَ قَارُقَةُ أَنْتَ عَلَى. قَالَ «لَا». فَتَنَزَّاهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يَقْلُهُ فَلَمْ يَرَقْعَهُ. فَقَالَ أَمْرُبَعْضَهُمْ بِرَقْعَةٍ عَلَيَّ. قَالَ «لَا». قَالَ قَارُقَةُ أَنْتَ عَلَى. قَالَ «لَا». فَتَنَزَّاهُ أَحْمَلُهُ عَلَى كَاهِلِهِ ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ يَتْبَعُهُ بَصْرَةٌ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا عَبَّاسُ بْنُ جَرِيصٍ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَتَمَّ مِنْهَا ذَرْهَمٌ. (۵: ۴۱۱)

رجال الحديث

① ابراهيم بن طهمان: دا امام ابراهيم بن طهمان خراساني رحمته الله علیه دې. (۱)

(۱) شرح ابن بطال: ۳۴۰/۵، فتح الباری: ۲۶۹/۶، ورفقاۃ المفاتیح: ۹۸/۸.

(۲) المغنی لابن قدامة: ۳۲۰/۶-۳۲۱، کتاب الودیعة، باب قسمة الفی.....، فصل، رقم (۵۰۹۲).

(۳) فتح الباری: ۲۶۹/۶، ورفقاۃ المفاتیح: ۹۸/۸، ویدایة المجتهد: ۴۰۳/۱، العیویر النقی: ۲۹۴/۶، باب الخمس

فی الفی.....، والمغنی: ۳۱۳/۶، وشرح ابن بطال: ۲۵۱/۵، واعلاء السنن: ۸۷/۱۲.

(۴) مر هذا التعليق بهذا الاسناد فی الصلاة، باب القسمة وتعلیق.....، وذكر هناك من وصله.

(۵) د دوی د حالو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب من اغتسل عریانا وحده.

① عبد العزيز بن صهيب: دا عبد العزيز بن صهيب بنانی بصری رحمته الله دی، دوی حالات په کتاب الایمان، "باب حب الرسول....." کښې تیر شوې دی.

② انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رحمته الله دی، دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب الایمان أن یحب لایه ما یحب لنفسه" کښې تیره شوې ده.

ترجمة الباب سوه د حدیث شریف مناسبت: د حضرت انس رحمته الله د حدیث د ترجمة الباب دریم جز، سره مناسبت واضح دي، کوم حدیث کښې چې د حضرت عباس بن عبد المطلب رحمته الله یوه واقعہ ذکر کړې شوې ده، ځکه چې په ترجمه کښې دا سوال وو چې د مال فی او د مال جزیه مستحق څوک دی؟ نو بیا ددې خبرې جواب حضرت امام بخاری رحمته الله د حدیث په ذریعې سره اوکړو چې په دې کښې د ټولو مسلمانانو حق دي، په دې معامله کښې د فقیر او د مالدار هیڅ خصوصیت نشته، که څه خصوصیت وو نو حضرت عباس رحمته الله ته به د مال فی نه هیڅ هم نه ملاویدل ځکه چې هغه خو مالدار وو.

⑤ باب: إِمْرَ مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا ابْغِیْرَ جُرْمِهِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته الله دا فرمایشي دي چې یو سړي ذمی یا معاهد لږه قتل کړي او بغیر د څه جرم او بغیر د څه حق نه ذمی لږه قتل کړي نو دې ډیر سخت گناهگار دي او دده دا کار چې ذمی قتل کړي، په هیڅ صورت کښې به دا کار قابل قبول نه وي. یوه اهمه فائده: د ترجمة الباب په سلسله کښې د امام بخاری رحمته الله یو عادت دا هم دي چې ترجمه مقید راوړي او روایت مطلق راوړي، مقصد ئې داوی چې په روایت کښې د ترجمة الباب د قید لحاظ کړې شوې دي، د روایت اطلاق مراد نه دي. ددې عادت مطابق مصنف رحمته الله دا ترجمه هم مقید ذکر کړه او روایت مطلق دي ځکه چې په دې کښې د "بغیر جرم" قید موجود نه دي لیکن چونکه د شریعت د قاعدو نه دا خبره ثابته ده چې د جرم او د څه حق په بنیاد باندې خو مسلمان قتلول هم جائز دی نو ددې وجې نه د ذمی قتلول به هم جائز وي، ددې وجې نه د باب د حدیث شریف په دې الفاظو "من قتل معاهداً لم یر....." کښې به د بغیر جرم یا د بغیر حق قید خامخا ملحوظ وي ځکه چې گناهگار به صرف په هغه صورت کښې وي چې کله قتل په ناحقه او د څه جرم نه بغیر اوکړې شی.

① (کشف الباری: ۱۲/۲)

② (کشف الباری: ۴/۲)

③ (فتح الباری: ۲۶۹/۶)

④ (کشف الباری: ۱۷۵/۱)

⑤ (فتح الباری: ۲۷۰/۶)

ددې نه علاوه هم دا روایت د ابو معاویه عن الحسن بن عمرو عن مجاهد د طریق نه هم روایت دې. په هغې کښې د “بغیر حق” وضاحت شته. دغه شان د باب ددې حدیث مزید وضاحت د هغه روایت نه هم کیږي کوم چې د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه نه روایت دې، په هغې کښې دی: “من قتل معاهداً فی غیر کتبه، حرماً الله علیه الجنة....” (“چې” چا یو ذمی بغیر د څه حق نه قتل کړو نو الله تعالی به په هغه باندې جنت حرام کړي....”).

۲۹۹۵: (۲) حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَمْرِو حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا مُؤْمِرًا بِرَأْيِهِ الْجَنَّةَ، وَإِنْ رِجْعًا تَوَجَّدَ مِنْ مَيْدَرٍ أَوْ لَيْعِينَ عَامًّا». [۴۵۱۶]

رجال الحديث

① قيس بن حفص: دا قيس بن حفص ابو محمد دارمي بصري رحمته الله دې د دوی حالات په کتاب العلم، “باب وما أوتيتم من العلم....” کښې تیر شوي دي (۲).

② عبد الواحد: دا ابوبشر عبد الواحد بن زياد بصري رحمته الله دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، “باب الجهاد من الايمان” کښې تیره شوي ده (۲).

③ الحسن بن عمرو: دا مشهور محدث حضرت حسن بن عمرو فقيمي تميمي کوفي رحمته الله دې (۲) د دوی د حضرت مجاهد، سعيد بن جبیر، حکم بن عتيبه، ابو الزبير، منذر الثوري، محارب بن دثار، ابراهيم نخعي او د خپل ورور فضيل بن عمرو رحمته الله نه روایت نقل کوي. او د دوی نه په روایت کوونکو کښې امام سفيان ثوري، عبدالله بن المبارك، حسن بن صالح، حفص بن غياث، عبد الواحد بن زياد، ابو معاويه، ابوبکر بن عياش، محمد بن فضيل او د دوی وراړه عمرو بن الغفار بن عمرو رحمته الله وغيره د علم لوڼي لوڼي شخصيات شامل دي (۲).

¹ (السنن الكبرى للامام البيهقي: ۱۳۳/۸، كتاب القسامة، باب اثم من قتل ذميا بغير جرم..... رقم (۱۶۴۸۲)، والمصنف لابن ابي شيبة: ۳۱۴/۱، كتاب الديات، في قتل المعاهد، رقم (۲۸۵۲۶))

² (الحديث اخرجه ابو داود، كتاب الجهاد، باب في الوفاء للمعاهد وحرمة ذمته، رقم (۲۷۶۰)، والنسائي، كتاب القسامة، باب تعظيم قتل المعاهد، رقم (۴۷۵۱، ۴۷۵۲))

³ (قوله: عن عبد الله بن عمرو رحمته الله الحديث، اخرجه البخاري، ايضا، كتاب الديات، باب اثم من قتل ذميا بغير جرم، رقم (۶۹۱۴)، والنسائي، كتاب القسامة، باب تعظيم قتل المعاهد، رقم (۴۷۵۴)، وابن ماجه، كتاب الديات، باب من قتل معاهدا، رقم (۲۶۸۶))

⁴ (كشف الباري: ۵۲۶/۴)

⁵ (كشف الباري: ۳۰۱/۲)

⁶ (تهذيب الكمال: ۲۸۳/۶، وتهذيب التهذيب: ۳۱۰/۲، والتاريخ الكبير: ۲۹۸/۲، رقم (۲۵۳۵))

⁷ (د استاذانو او د شاگردانو دپاره اوگورې، تهذيب الكمال: ۲۸۳/۶، ۲۸۴)

امام علی بن المدینی رحمہ اللہ فرمائی چې ما د یحییٰ بن سعید الانصاری نه تپوس اوکړو چې په حسن بن عبيدالله او حسن بن عمرو کښې تاسو ته زیات محبوب څوک دی؟ وې فرمائیل چې په دواړو کښې زیات حسن بن عمرو دې "الحسن بن عمرو اثبتهما" (۱)، امام ابوبکر بن اثم د امام احمد رحمہ اللہ نه روایت کوی چې هغوی د حسن بن عمرو په باره کښې او فرمائیل "ثقة" (۲)، امام یحییٰ بن معین رحمہ اللہ فرمائی: "ثقة، حجة" (۳).

امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی: "لا بأس به، صالح" (۴). دغه شان علامه ذهبی، حافظ ابن حجر، امام ابن حبان، امام نسائی او علامه عجلې رحمہم دوی توثیق کړې دې (۵). امام سفیان ثوری رحمہ اللہ هم ددې حسن بن عمرو نه نقل کړې دی چې زما پلار عمرو زه د حضرت سعید بن جبیر رحمہ اللہ په خدمت کښې حاضر کړم، هغه وخت زه ډیر وړوکې ووم او قرآن کریم مې وئیلې وو، کله چې حضرت سعید بن جبیر رحمہ اللہ زما قرآن دانی اولیده نو زما والد صاحب ته ئې او فرمائیل: "تعلم من مثل هذا القرآن" (۶). چې "د داسې کس نه تاسو هم قرآن کریم زده کړئ" (۷).

حسن بن عمرو مزید فرمائی چې ابراهیم نخعی رحمہ اللہ د وفات په وخت دا وصیت کړې وو چې دده: کپړې ماته را کړئ (۸). دوی د عباسی خلیفه ابوجعفر المنصور د خلافت په اول وختونو کښې ۱۴۲ هجری کښې په کوفه کښې وفات شو (۹). د امام بخاری رحمہ اللہ نه علاوه امام ابوداؤد، نسائی او ابن ماجه رحمهم د دوی نه روایات اخستلې دي (۱۰). دغه شان په صحیح بخاری کښې ددوی ذکر صرف په دوو ځایونو کښې راغلې دې، یو خو ددې باب په حدیث کښې، کوم چې په دې طریق سره په کتاب الدیات (۱۱) کښې هم راغلې دې.

(۱) پورته حواله: ۶/۲۸۴، والجرح والتعديل: ۳/۲۹، رقم (۱۰۷)۔

(۲) پورته حواله جات)۔

(۳) تهذيب الكمال: ۶/۲۸۵، والجرح والتعديل: ۳/۲۹، رقم (۱۰۷)۔

(۴) پورته حواله جات)۔

(۵) الكاشف للذهبي: ۱/۳۲۸، والتقريب لابن حجر: ۱/۲۰۷، رقم (۱۲۷۱)، وتهذيب التهذيب: ۲/۳۱۰۔

(۶) تعليقات تهذيب الكمال: ۶/۲۸۵)۔

(۷) الطبقات لابن سعد: ۶/۳۴۱، وتهذيب الكمال: ۶/۲۸۵)۔

(۸) الطبقات الكبرى: ۶/۳۴۱)۔

(۹) پورته حواله، وتهذيب الكمال: ۶/۲۸۵)۔

(۱۰) تهذيب الكمال: ۶/۲۸۵)۔

(۱۱) صحيح بخاری، كتاب الدیات، باب اثم من قتل ذميا..... رقم (۶۹۱۴)۔

دویم په کتاب الادب (کښې)، رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑤ مجاهد دا شیخ القراء حضرت مجاهد بن جبرمکی رضی الله عنه دې، د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الفهم فی العلم" کښې راغلي ده.

⑥ عبدالله بن عمرو: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه دې. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون....." کښې تیر شوي دي.

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم بحث: د دې حديث د سند په باره کښې په امام بخاري رضی الله عنه باندې دا اعتراض کړې شوي دي چې دا حديث منقطع دي، ځکه چې د حضرت مجاهد سماع د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه نه ثابته نه ده،

لکه علامه برديجي رحمته الله په خپل کتاب "المتمل والبرسل" کښې ليکي:

"مجاهد عن ابن عمرو، ولم يسمع منه".

ددې نه علاوه امام دارقطني رحمته الله د امام بخاري رحمته الله طريق رد کولو سره وائي چې د: "مروان بن معاوية عن الحسن بن عمرو عن مجاهد عن جنادة بن ابی أمية عن عبدالله بن عمرو"، طريق زيات صحيح دي ځکه چې په دې کښې د حضرت مجاهد او د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه مينځ کښې د يو واسطې يعنې د جناده اضافه ده نو په دې سره به انقطاع د حديث منقطع کيدل ختم شي او حديث به متصل شي.

ليکن ددې حضراتو دا خبره د څو وجوهاتو د وجې نه صحيح نه ده:

① د امام مجاهد رحمته الله سماع د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنه نه ثابته ده، او دې مدلس هم نه دي چې د تدليس الزام پرې اولگولي شي.

② په دواړو طرقو کښې تطبيق هم ممکن دي چې امام مجاهد دا روايت اول د جناده نه اوريدلي وي، بيا چې کله د هغوی ملاقات حضرت عبدالله بن عمرو سره اوشو نو د هغوی نه

① (انظر صحيح بخارى، كتاب الادب، باب ليس الاصل بالمكافى، رقم (٥٩٩١)).

② (فتح البارى: ٢٧٠/٦، وعمدة القارى: ٨٨/١٥).

③ (كشف البارى: ٣٠٧/٣).

④ (كشف البارى: ٦٧٩/١).

⑤ (عمدة القارى: ٨٨/١٥).

⑥ (اخرجه النسائى فى الصغرى، كتاب القسامة، باب تعظيم قتل المعاهد، رقم (٤٧٥٤)، والكبرى: ٢٢١/٤، كتاب القسامة، تعظيم قتل المعاهد، رقم (٦٩٥٢)، وكتاب السير: ٢٢٥/٥..... رقم (٨٧٤٢)، واحمد فى مسنده: ٦٤٦/٢، مسند عبدالله بن عمرو..... رقم (٦٧٤٥)، والبيهقى فى الكبرى: ١٣٣/٨، رقم (١٢٤٨٣).

⑦ (٩٢٠٥، رقم (١١٧٣٣)).

⑧ (هدى السارى: ٥٢٦، وعمدة القارى: ٨٨/١٥، وايضا انظر تحفة الاشراف: ٢٨٥/٦، و٣٧٧).

نہی ہم اوریدلہی وی یا دواوہ پہ یو وخت د حضرت عبداللہ نہ اوریدلہی وی، ددی نہ پس چہ کلہ حضرت مجاہد دا روایت بیانوی نو کلہ د حضرت عبداللہ بن عمرو نہ نقل کوی او کلہ د جنادہ نہ^(۱).

⑤ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چہ د عبدالواحد پہ مقابلہ کنہی مروان اگرچہ اثبت دہی او ہغوی پہ سند کنہی د یو راوی اضافہ ہم نقل کرہی دہ لیکن د عبدالواحد تابعدار موجود دی لکہ ابو معاویہ نہی تابعداری کرہی دہ، ابن ماجہ دا پہ خپل طریق سرہ روایت کرہی دہ^(۲)، دغہ شان عمرو بن عبدالغفار فقیمی ہم د دوی تابعداری کوی، کوم چہ امام اسماعیلی نقل کرہی دہی نو پہ ظاہرہ د عبدالواحد روایت راجح دہ^(۳).

د اصیلی یو تسامح: صحیح بخاری د تولو نسخو پہ دہ خبرہ باندہی اتفاق دہی چہ د باب حدیث پہ ”مسند عبداللہ بن عمرو بن العاص رحمہ اللہ“ کنہی دی لیکن اصیلی رحمہ اللہ د ”الجرجانی عن الفہری“ د طریق نہ ”عبداللہ بن عمر“ بضم العین، بغیر وائ نقل کرہی دہی، او دا تصحیف دہی، ددی نشاندهی جیانی رحمہ اللہ کرہی دہ^(۴).

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ”من قتل معاهدا لم يرحم رائحة الجنة“:

الحجۃ: حضرت عبداللہ بن عمرو بن العاص رحمہ اللہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم نہ روایت کوی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چہ کوم کس یو ذمی قتل کرو نو ہغہ بہ د جنت خوشبو اونہ مومی دیرح معنی او ضبط: دلشہ فعل د ”یرح“ د لم جازمہ د وجہی نہ مجزوم دہی، ددی پہ ضبط کنہی درہی اقوال دی:

① ابو عبیدہ رحمہ اللہ فرمائی چہ دا د راحہ یراحہ روحانہ دہی.

② ابن التین رحمہ اللہ فرمائی چہ دا د اراحہ یریحہ اراحۃ نہ دہی، مزید فرمائی چہ اولنہی ضبط غورہ دہی او ہم دا قول د اکثر و دہی.

③ ابن الجوزی رحمہ اللہ فرمائی چہ دا د راحہ یریحہ نہ دہی.

او پہ درہی وارو صورتونو کنہی معنی یوہ دہ، علامہ جوہری رحمہ اللہ فرمائی چہ ددی معنی دہ بونی موندل، ”راح الشمی یراحہ ویریحہ: إذا وجد ریحہ“^(۵).

^(۱) پورتنہ حوالہو فتح الباری: ۶/۲۷۰، وتعلیقات الشیخ محمد عزامۃ علی المصنف: ۱۴/۳۱۴۔

^(۲) رواہ ابن ماجہ فی کتاب الدیات، باب من قتل معاهدا، رقم ((۲۶۸۶))۔

^(۳) ہدی الساری: ۵۲۶، وفتح الباری: ۶/۲۷۰۔

^(۴) فتح الباری: ۶/۲۷۰، وعمدة القاری: ۱۵/۸۸۔

^(۵) پورتنہ حوالہ جات، وارشاد الساری: ۵/۲۳۵، وشرح ابن بطال: ۸/۵۶۴، وشرح الکرمانی: ۱۳/۱۳۲، والصاح للجوہری: ۴۳۶، مادة: ”روح“۔

قوله: وإن ربحها توجد من مسيرة أربعين عاماً: او د جنت خوشبو خو د خلويښت کالو په مسافت کښې محسوسېږي.

د باب د حديث شريف مطلب دادې چې د جنت خوشبو چې دومره تيزه ده چې که يو سړي خلويښت کاله فاصله او مسافت کښې لرې وي نو هغه ئې هم محسوسولې شي ليکن د ذمی د قتل دا سزا ده چې قاتل به د داسې خوشبوئې نه هم محروم وي کومه خوشبو چې د خلويښتو کالو په مسافت هم محسوسېږي، جنت ته داخلیدل خو لرې خبره ده ددې مقصد وعيد دې چې جنت ته اول کوم خلق داخلېږي نو هغوی سره به دې نه داخلېږي، د خپلې سزا خوړلو نه پس به داخلېږي. يا دا چې الله تعالی ئې په خپل خاص رحمت سره معاف کړي. بهر حال د ذمی د قتل نه پرهيز ضروري دې او دا قتل د خټه حق او د خټه جرم نه بغير بالکل جائز نه دې.

يا د باب په حديث کښې چې کومه سزا بيان کړې شوې ده نو دا د مستحل سزا ده، يعنی کوم کس چې د خټه حق نه بغير د ذمی قتل لره جائز او حلال او گنېږي نو د هغه به دا سزا وي. په حديث کښې په مذکوره عدد کښې د راويانو اختلاف او ډېرې د اعداد توجیه: د جنت خوشبو به څومره مسافت او فاصلې سره محسوسېږي، په دې کښې مختلف روايات دي، د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه روايت کښې اکثره راويانو ”اربعين عاماً“ نقل کړې دې، او د عمرو بن عبدالغفار په روايت کښې د ”سبعين“ لفظ راغلې دې د کوم روايت تخریج چې اسماعيلي کړې دې، د حضرت ابوهريره رضي الله عنه (او د حضرت ابوبکره رضي الله عنه) په حديثونو کښې هم د ”سبعين“ لفظ راغلې دې او د مؤطا اود مسلم شريف (د) په روايت کښې، چې راوی ئې حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې، کښې د خمسائة سنة الفاظ راغلې دي يعنی پنځه سوه کاله. د عدد ددې اختلاف مشهوره توجیه هم هغه ده کومه چې محدثين او شارحين حضرات په

(۱) شرح ابن بطلال: ۳۴۱/۵، وعمدة القاري: ۸۹/۱۵، وارشاد الساري: ۲۳۵/۵.

(۲) انظر الجامع للترمذی. کتاب الديات، باب فيمن يقاتل نفساً..... رقم (۱۴۰۳)، ومسند ابی يعلى: ۴۶۷/۵. مسند ابی هريره، رقم (۶۴۲۱)، والسمندرک: ۱۳۸/۲، کتاب الجهاد، رقم (۲۵۸۱)، وشرح السنه: ۲۷۶/۵، کتاب القصاص، باب اثم من قتل معاهدا، وجامع الاصول: ۶۵۱/۲، کتاب الجهاد، رقم (۱۱۳۸)، وجمع الجوامع: ۳۱۰/۳، حرف الهمزة، رقم (۹۰۴۱).

(۳) شرح السنه: ۲۷۶/۵، کتاب القصاص، رقم (۲۵۱۶)، ومسند الامام الزار: ۹۱۰/۲، حديث ابی بکره، رقم (۳۶۴۰)، ومسند احمد، رقم (۲۰۷۴۳)، و(۲۰۷۸۹)، مسند ابی بکره نفع، و موارد الظمان ۳۶۸، رقم (۱۵۳۱-۱۵۳۲)، والسمندرک: ۱۳۷/۲، رقم (۲۵۷۹)، وسنن البيهقي الكبرى: ۲۲۹/۸-۳۳۰، رقم (۱۶۴۸۴).

(۴) الحديث اخرجه مسلم في كتاب اللباس والزينة، باب النساء الكاسيات العاريات، رقم (۵۵۸۲)، و(۷۱۹۴)، الا ان العدد المعين غير مذكور فيه، ومالك في المؤطا: ۹۱۳/۲، كتاب اللباس، باب مايكره للنساء لبسه من الثياب، رقم (۷).

داسې مقاماتو کښې ذکر کوي چې د حديث مراد د مسافت او د فاصلي لرې والي دې چې د جنت خوشبو د ډير لرې وخت نه محسوسېږي، نو د مسافت دا لرې والي په مختلفو عددونو

سره تعبير کړې شو، کله څلويښت کالوسره، کله اوييا او کله د پنځو سوو کالو ذکر او کړې شو(۱). ترجمه الباب سوه د حديث مناسبت: ترجمه الباب سوه د حديث مناسبت بالکل واضح دې، ترجمه الباب ذمی لره د څه حق او جرم نه بغير د قتل کولو په بدئ کښې وه، په حديث کښې هم ددې جرم سزا بيان کړې شوې ده چې د داسې مجرم به سخته سزا وي(۲)، ددې نه ددې خبرې اندازه لگولې شې چې په اسلام کښې د ذمی هم څومره قدرې حقوق دی چې يو مسلمان ددې خبرې نه ويړولې کيږي چې ذمی ته څه قسم تکليف او نه رسولې شي.

① باب: اخراج المودمين جزيرة العرب

د ترجمه الباب مقصد: د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد خو دلته واضح دې، دا وئيل غواړي چې يهوديانو ته په جزيرة العرب کښې د اوسيدلو اجازت نشته، يهوديان به ددې ځانې نه ويستلي کيږي(۳).

د جزيرة العرب تعريف او په دې کښې د کفارو د اقامت حکم: هيڅ يو کافر ته هم په جزيرة العرب کښې د اقامت اختيارولو او جزيرة العرب لره د وطن جوړولو اجازت نشته، په دې باندې د څلورو وارو امامانو رحمته الله علیهم اتفاق دې، البته د دوی په دې خبره کښې اختلاف دې چې ددې حکم اطلاق په کومو کومو علاقو يا په کومو کومو ښارونو باندې کيږي؟

① لکه د امام شافعي رحمته الله علیه په نزد دا حکم چې کفار په جزيرة العرب کښې اقامت اختيارولي نه شي، صرف د حجاز(۴) سره خاص دې، چې په دې کښې مکه مکرمه، مدينه منوره، خيبر، ينبع، فذک، يمامه او دې سره خوا کښې چې څومره علاقې دی دا ټولې په کښې داخل دي(۵). ② د امام اعظم ابو حنيفه رحمته الله علیه او د امام مالک رحمته الله علیه په نزد دا حکم ټول جزيرة العرب ته شامل دې يعنې د عدن ابين د آخری حد نه د عراق د کلو پورې په اوږدوالي سره او جده او ددې د مضافاتو نه تر د شام د کنارو په پلنوالي سره، قاله الاصمعي رحمه الله(۶).

يو اهم خبرداري: دلته ددې خبرې وضاحت هم پکار دې چې د کفارو د اقامت کوم ممانعت دې نو دا د دريو ورځو نه زيات وخت دپاره دې، که د دريو ورځو نه کم اقامت اختيار کړي، مثلاً د تجارت وغيره په غرض سره پاتې شي نو بيا ورته اجازت دې، ليکن د وخت د حاکم

① (الاجز: ۱۶/۱۷۱)۔

② (عمدة القاری: ۸۸/۱۵)۔

③ (عمدة القاری: ۸۹/۱۵)۔

④ (و اما سمي حجازا: لانه حجاز بين تهامة ونجد". انظر المغنی: ۹۲۸۶، اعلاء السنن: ۵۲۳/۱۲)۔

⑤ (المغنی: ۹۲۸۵۶، والاجز: ۶۴۹/۱۵، وشرح النووي علی مسلم: ۱۵/۲، اول کتاب المساقاة:)

⑥ (فتح القدیر: ۳۰۱/۵، والاجز: ۶۵۵/۱۵، والمغنی: ۹۲۸۵، رقم (۷۶۶۹)۔

اجازت به ضروری وی. البتہ د امام شافعی رحمہ اللہ پہ نزد ددی رعایت نہ مکہ مکرمہ او ددی حرم مستثنی دے، پہ مکہ مکرمہ کنبی ہیخ یو کافر تہ نہ د داخلیدو اجازت شته او نہ ورته د چا د داخلولو اجازت شته، کہ یو سړي خفیه طور سره دپټ، داخل شی نو دې به ترینه ویستلې شی، کہ دې دوران کنبی مړ شو او دفن هم شو لیکن وروستو معلومه شوه نو پدې شرط کہ چرته لاش ئې خراب شوې نه وی، نو دده قبر به پرانستلې شی او د حرم نه بهر به او غورخولې شی، ددې وجې نه دا د حرم شریف خصوصیت دې چې دلته هیخ یو کافر نه شی داخلیدلې.

د فریقینو دلیلونه: په پورتنی مسئله کنبی فریقین ددې ټولو روایتونو نه دلیل نیسی. په کومو روایتونو کنبی چې د مشرکینو او د یهودیانو، نصارو د جزیرة العرب نه د ویستلو حکم شوې دې، مثلاً: "أخرجوا المشرکین من جزیرة العرب" (۱) "یا لا یجتمع دینان فی جزیرة العرب" (۲) وغیرهما من الروایات.

البتہ د جزیرة العرب په اطلاق کنبی چونکه ددې حضراتو اختلاف دې، امام شافعی او امام احمد رحمهما الله ئې حجاز سره خاص کوی، ددې وجې نه د احضرت د پورتنی احادیثو په کلماتو "جزیرة العرب" باندې د "العامر اید به الخاص" اطلاق کوی او ددې نه "حجاز" مراد اخلی (۳).

دغه شان په یو روایت کنبی د "جزیرة العرب" په ځانې "الحجاز" راغلې دې. لکه د حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی اللہ عنہ روایت دې چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د وفات نه مخکې چې کوم آخری کلام فرمائیلې وو، نو هغه دا وو چې "أخرجوا اليهود من الحجاز" (۴).

او امام ابو حنیفه او امام مالک رحمهما الله دا ټول روایتونه په خپل عموم باندې حمل کوی او

(۱) فتح الباری: ۱۷۱/۶، رقم (۳۰۵۳)، والدر المختار: ۳۰۱/۳، کتاب الجهاد، فصل فی الجزية، والاوزار: ۵۰/۶۵۰ والمغنی: ۹۲۸۶، وحاشیة الدسوقي مع الشرح الكبير للدر: ۵۱۹/۲-۵۲۰، فصل عقد الجزية)۔

(۲) الحديث أخرجه البخاری فی نفس هذا الباب، وفی مواضع من صحیحة، ومسلم فی صحیحة، کتاب الوصية، باب ترک الوصية لمن لیس له شیء..... رقم (۴۲۰۱)، ولم یخرجه غیر الشیخین، من روایة ابن عباس رضی اللہ عنہما.)

(۳) انظر المؤطا للامام مالک بن انس: ۸۹۲/۲-۸۹۳، کتاب الجامع، باب فی اجلاء اليهود من المدينة..... (۱۷-۱۹)، وابن ابی شیبة: ۵۱۵/۱۷، رقم (۳۳۶۶۳)، وایضا برقم (۲۹۶۱۷)۔

(۴) شرح الکرماني: ۱۳۲/۱۳، وعمدة القاری: ۸۹/۱۵)۔

(۵) الحديث أخرجه ابن ابی شیبة: ۵۱۵/۱۷، کتاب السير، لا یجتمع اليهود والنصارى..... رقم (۳۳۶۶۲)، ونس ابی عاصم، الأحاد والمثنائی: ۴۰، رقم الترجمة (۱۰)، واحمد فی مسنده: ۵۲۰/۱، ۵۲۳، مسند ابی عبیده بن الجراح..... رقم (۱۶۹۱)، وایضا (۱۶۹۹)، والطیالسی فی مسنده: ۱۲۳/۱، رقم (۲۲۶)، والحمیدی فی مسنده: ۴۶/۱، رقم (۸۵)، والبخاری فی التاريخ الكبير: ۵۷/۴، رقم (۱۹۵۰)، باب السین، والدارمی فی سننه: ۳۰۵-۳۰۶، کتاب الجهاد، باب اخراج المشکین..... رقم (۲۴۹۸)، وابو یعلی فی مسنده: ۳۵۹/۱، رقم (۸۶۹)، والبيهقي فی الكبرى: ۹۳۵۰، کتاب الجزية، باب لا یسکن الحجاز..... رقم (۱۸۷۴۹)۔

دا فرمائی چې دا حکم ټول جزیرة العرب ته شامل دي، چې په دې کښې عراق، شام، جده او عدن وغيره ټول شامل دي. د احنافو او د مالکيه د امامانو استدلال هم د حضرت ابو عبیدہ رضی اللہ عنہ د پورتنی روایت نه دي، فرمائی چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم دا هم فرمائيلې وو: ”واخر جوار اهل نجران من جزيرة العرب“ (لکه هم په دې فرمان نبوی صلی اللہ علیہ وسلم باندې عمل کولو سره وروستو حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ خپل دور کښې اهل نجران ددې ځانې نه بهر وپستلې وو. ابن قدامه رحمہ اللہ د احنافو پورتنې دلیل رد کوي او فرمائی چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د نجران نصاری ددې وجې نه بهر نه وو وپستلې چې هغوی په جزیرة العرب کښې اوسیدل، بلکه ددې وجه دا وه چې هغوی سره نبی صلی اللہ علیہ وسلم صلح په دې شرط باندې کړې وه چې هغوی به سودی لین دین نه کوي، لیکن هرکله چې هغوی دا وعده پوره نه کړه نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ددې وعدي د نه پوره کولو د وجې نه هغوی د نجران نه بهر او وپستل رحمہم.

علامه ظفر احمد عثمانی رحمہم فرمائی چې په ظاهره باندې د ابن قدامه دا دعوی صحیح نه ده، بلکه د حضرت عمر رضی اللہ عنہ دا مذکوره کار د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د وصیت د پوره کولو دپاره وو، لکه د امام مالک رحمہم په مؤطا کښې کلام، د علامه سرخسی وضاحت او د علامه ابو عبید قول په دې باندې دلالت کوي رحمہم او هم دا د حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ نه هم نقل دی، علامه بلاذری د حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ رجهما الله نه نقل کوي چې:

”ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال في مرضه: “لا يبقون دينان في ارض العرب” فلما استخلف عمر بن الخطاب رضي الله عنه اجلى اهل نجران إلى النجراتية، واشترى عقاراتهم وأموالهم“ (په خپله هم د حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ عمل هم دا نقل کړې شوې دي چې کله هغوی خليفه جوړ شو نو هغوی دميان د مدينې منورې نه بهر او وپستل او د هغوی غلامان وغيره ئې په مسلمانانو باندې خرڅ کړل. او گوري، المصنف: ۵۱۶/۱، رقم: ۳۳۶۶۵.....

ددې وجې ندر اجد خبره داده چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د نجران کوم نصاری جلاوطن کړې

(۱) وفي الدر المختار: ويمنعون من استيطان مكة والمدينة لانهما من ارض العرب. وقال عليه السلام: لا يجتمع في ارض العرب دينان قال ابن عابدين رحمہم: قوله: لانهما من ارض العرب افاد ان الحكم غير مقصور على مكة والمدينة بل جزيرة العرب كلها كذلك الفتاوى الشامية: ۳۰۱/۳. مع الدر، فصل في الجزية. من كتاب الجهاد، وايضا انظر فتح القدير: ۳۰۱/۵، والهداية: ۲۹۶/۴ (۲۹۷)۔

(۲) ابن ابي شيبة في مصنفه: ۵۱۵/۱۷، كتاب السير، رقم (۳۳۶۶۲)، والدارمي في سننه: ۳۰۶/۲، رقم (۲۴۹۸)، وابن ابي عاصم في الاحاد والمثاني: ۴۰، واحمد في المسند: ۵۲۰/۱، رقم (۱۶۹۱)، والبيهقي في الكبرى: ۹۳۵۰/۱، رقم (۱۸۷۴۹)، وابو يعلى في مسنده: ۳۵۹/۱، رقم (۸۶۹)۔

(۳) المغني: ۹۲۸۶/۔

(۴) انظر المؤطا: ۸۹۳/۲، كتاب الجامع، باب في اجلاء اليهود من المدينة، رقم (۱۱۹)۔

(۵) فتوح البلدان: ۷۷-۷۸، صلح نجران)۔

وو، د هغې وجه هم دا وصيت وو، دې سره سره د هغوی د سود خورئ معامله هم وه، دغه شان هغوی د جنگ سامان يعنی اسونه او اسلحه وغيره هم تياره کړې وه، چې ددې وجې نه د هغوی له طرفه حضرت عمر رضي الله عنه ته مختلف خطرات پېښ وو چې دوی چرته مسلمانانو ته نقصان اونه رسوي، ددې خطراتو د وجې نه هغوی اهل نجران د يمن نه اوويستل او د عراق طرفته يې منتقل کړل. (۱)، والله اعلم بالصواب

د علامه طبري رحمته الله عليه خاص رائي: ددې مسئلې په باره کښې د علامه ابن جرير الطبري رحمته الله عليه رائي دا ده چې مذکوره حکم جزیره العرب سره خاص نه دي، بلکه کومه علاقه چې هم د مسلمانانو وي او د مسلمانانو غلبه وي نو داسې علاقه کښې به يو مشرک ته هم د اوسيدلو، د اقامت اختيارولو او د وطن جوړولو اجازت بالکل نه وي، خواه دغه د مسلمانانو مفتوحه علاقه وي يا ددغه علاقې اوسيدونکي مسلمانان شوې وي، په دې شرط چې مسلمانانو ته ددې مشرکانو ضرورت نه وي يا امام المسلمين دې مشرکانو سره د صلحې کولو په وخت دا وعده نه وي کړې چې تاسو به ددې علاقې نه مونږ ته اوباسو، نو که د دواړو ډلو مينځ کښې څه داسې شرط مقرر شوې نه وي نو د وخت په امام باندې به د داسې علاقې نه د مشرکانو ويستل واجب وي.....

علامه ابن بطلال رحمته الله عليه فرمائي: "قال الطبري: فيه من الفقه ان النبي صلى الله عليه وسلم بين لامة المؤمنين اخراجه كل من دان بغير دين الاسلام من كل بلدة للمسلمين؛ سواء كانت تلك البلدة من البلاد التي اسلم عليها اهلها، او من بلاد العتوة؛ اذالم يكن بالمسلمين ضرورة اليهم؛ ولم يكن الاسلام يومئذ ظهري غير جزيرة العرب ظهور قهر، فبان بذلك ان سييل كل بلدة قهر فيها المسلمون اهل الكفر، ولم يكن تقدم قبل ذلك من امام المسلمين لهم عقد صلح على اقرارهم فيها ان على الامام اخراجهم منها، ومنعهم القرا بها....." (۲).

البته ابن جرير طبري رحمته الله عليه په دې خپل قول کښې متفرد معلومېږي، ليکن په دې کښې هيڅ شک نشته چې که په دې باندې عمل کړې شوې وو نو نن به ډيرې داسې علاقې وې چې هلته به د کفر خاتمه بالکليه شوې وه او دا په موجوده او سابقه مسلمان رياستونو کښې چې کوم د غير مسلمو تسلط دې نو دا به نه وو.

په حرم مکې او په نورو مساجدو کښې د کفارو داخله پورته عبارت کښې چې دا کومه مسئله بيان کړې شوه نو دا د کفارو او د مشرکانو په جزیره العرب کښې د اقامت اختيارولو سره متعلق وه، اوس دلته يوه بله مسئله داده چې کفار په حرم مکې، مسجد حرام او په نورو

(۱) اعلاء السنن: ۵۲۴/۱۲، قال صاحب البدائع: انظر البدائع: ۱۱۴/۷، كتاب السير، قبيل فصل في احكام الغنائم.....) واما ارض العرب فلا يترك فيها كنسة ولا بيعة، ولا يباع فيها الخمر والخنزير، مصرا كان او قرية او ماء من مياه العرب، ويمنع المشركون ان يتخذوا ارض العرب مسكنا ووطنا، كذا ذكره محمد، ونفضيلا لارض العرب على غيرها، وتطهيرا لها عن الدين الباطل، قال عليه اسلام: لا يجتمع دينان في جزيرة العرب" (۲) شرح ابن بطلال: ۳۴۲/۵، وفتح الباري: ۲۷۲/۶، وعمدة القاري: ۹۰/۱۵.

مساجدو کنبې داخلیدې شی یا نه؟

په دې مسئله کنبې هم اختلاف دي، جمهور علماء ددې خبرې قائل دي چې کفار په حرم مکی، مسجد حرام وغيره کنبې داخلیدې نه شی البته دا حضرات په حرم، مسجد حرام او په نورو مساجدو کنبې دا فرق هم بیانوي چې په اول الذکر(حرم، مسجد حرام وغيره) کنبې خو څوک داخلیدې نه شی، د وخت په امام باندې د دوی منع کول واجب دی، او په نورو مساجدو کنبې دوی د مسلمانانو په اجازت او مرضی باندې داخلیدې شی، ددې نه بغیر داخلیدې نه شی (۱)، او د امام ابوحنیفه رحمته الله مشهور قول د جواز دې چې کفار په دې ټولو مقاماتو کنبې داخلیدې شی (۲).

د جمهورو دلیلونه: ① د الله تعالی ارشاد دي: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا الْمُشْرِكُونَ نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا** (۳).

په آیت کریمه کنبې د "المسجد الحرام" نه پوره حرم مراد دي (۴)، او ددې نه هم دا معلومیږي چې کفارو ته په حرم مکی او په مسجد حرام کنبې د داخلیدو اجازت نشته، د نبی صلی الله علیه و آله د دور نه تر نن وخته پورې هم په دې باندې عمل راروان دي.

② حضرت ابوموسی اشعري رضی الله عنه یو ځل حضرت عمر فاروق رضی الله عنه ته تشریف راوړلو او په لاس کنبې ئې یو خط وو، حضرت عمر افرمائیل چې خپل کاتب راوبله چې هغه دا خط اولولی، حضرت ابوموسی اشعري افرمائیل چې هغه خو په مسجد کنبې داخلیدې نه شی، وې فرمائیل ولې؟ حضرت ابوموسی افرمائیل چې هغه خو نصرانی دي، ددې واقعي نه هم دا معلومه شوه چې غیر مسلم په مسجد کنبې نه شی داخلیدې، دغه شان دا هم چې دا خبره د هغوی په نزد مشهوره وه (۵).

③ مشرکینو ته نجس وئیلې شوي دي، لهذا د هغوی داخله هم دغه شان په مسجد کنبې ممنوع کیدل پکار دی لکه څنگه چې جنب سړې، حائضه او نفساء ښځو دپاره ممنوع ده، بلکه د مشرک نجاست خو ددې نجاستونو نه زیات دي (۶).

④ ټولو مسجدونو سره متعلق چې کوم دلیل دي نو هغه د حضرت علی رضی الله عنه واقعه ده، هغوی یو مجوسی اولیده چې د مسجد په منبر باندې ناست وو، هغه د هغه ځانې نه راوکوز کړې شو

① انظر المغنی: ۹۲۸۷/۱، الام: ۵۴/۱، باب ممر الجنب والمشرک..... من کتاب الطهارة، و: ۱۷۷/۴، کتاب السير، مسألة اعطاء الجزية على سکنی بلد.....، والواجز: ۱۵۶۵-۶۵۲.

② المغنی: ۹۲۸۷، واعلاء السنن: ۵۲۹/۱۲، واحکام القرآن: ۱۱۴/۳.

③ التوبة: ۲۸.

④ المغنی: ۹۲۸۶، واحکام القرآن: ۸۹/۳، والواجز: ۶۵۰/۱۵، واعلاء السنن: ۵۲۹/۱۲.

⑤ المغنی: ۹۲۸۷، والواجز: ۶۵۲/۱۵.

⑥ پورته حواله جات.

او حضرت او وهلو او د ابواب کنده په طرف ئې بهر او ویستلو (۱) ددې واقعي نه د مسجد دخول مشروط کیدل معلوم شو چې اجازت په هرحال کښې ضروری دې
 دامام اعظم علیه السلام دلیلونه: ① نبي کریم صلی الله علیه و آله د ثقیف وفد په خپل مسجد کښې حصار کړې وو، حالانکه هغوی کافران وو او مساجد ټول برابر او یوشان دی، ددې وجې په مسجد حرام کښې کافر داخلیدې شی (۲).

② دغه شان نبي صلی الله علیه و آله حضرت شامه ابن اثال رضی الله عنه د شرک په حالت کښې په مسجد نبوی کښې حصار کړې وو (۳).

③ حضرت ابوسفیان بن حرب رضی الله عنه به هم د اسلام د قبولولو نه مخکښې مسجد نبوی ته صلحي دپاره تلو راتلو (۴).

د احنافو د مذهب تحقیق: دلته د علامه ظفر احمد عثمانی رحمته الله علیه د قول مطابق احنافو ته د امام اعظم رحمته الله علیه په قول باندې په پوهیدلو کښې مغالطه شوې ده. په دې بنیاد باندې اکثر د مذهب نقل کوونکو دا نقل کړې دی چې امام اعظم رحمته الله علیه ددې خبرې قائل دی چې کافر ته په مسجد حرام، حرم مکی او نورو مساجدو کښې د داخلیدو مطلقاً اجازت دي (۵).

لیکن د امام اعظم او په نورو علماء احنافو کښې د چا هم دا مذهب نه دې بلکه دوی ټول دا خبره د وخت د امام او د ښار د حکم په اجازت باندې موقوف ښائی چې که د دوی اجازت وی نو داخلیدې شی ورته نه شی داخلیدې. دغه شان د مذهب د نورو امامانو سره چې د احنافو کوم اختلاف دي، د هغې بنیاد هم دادې چې جمهور د منع کولو د وجوب قائل دی چې په امام باندې دا لازم دی چې کفارو لره په حرم کښې د داخلیدو نه منع کړي. او امام ابوحنیفه رحمته الله علیه د عدم وجوب قائل دي چې منع کول او کفارو لره په حرم کښې د داخلیدو نه منع کول واجب نه دي. د وخت امام چې څنگه مصلحت او مناسب گنځي هغه شان دې اختیار کړي، علامه آلوسی رحمته الله علیه د مذهبونو د اختلاف د نقل کولو نه پس د امام اعظم رحمته الله علیه د دلیل

(۱) المغنی: ۹۲۸۷، والاوجز: ۶۵۱/۱۵.

(۲) عن عثمان بن ابی العاص رضی الله عنه: ان وفد ثقیف لما قدموا علی رسول الله صلی الله علیه و آله ضرب لهم قبة فی المسجد. فقالوا: یا رسول الله، قوم انجاس افعال رسول الله صلی الله علیه و آله، انه لیس علی الارض من انجاس الناس شی، انما انجاس الناس علی انفسهم. "اللفظ للجاص: ۱۱۵/۳، التوبة: ۲۸، وكذا انظر سنن ابی داود، کتاب الخراج..... باب ما جاء فی خبر الطائف، رقم (۲۰۲۶)، ومسنند احمد: ۱۴۸/۵، حدیث عثمان بن ابی العاص، رقم (۱۸۰۷۴)، ومسنند ابی داود الطیالسی: ۵۰۱/۱، رقم (۹۸۱)، وما اسند عن عثمان....."

(۳) عن ابی هريرة رضی الله عنه قال: بعث النبی صلی الله علیه و آله خيلا قبل نجد، فجاءت برجل من بني حنیفة، يقال له: ثمانية بن اثال، فربطوه بسارية من سواری المسجد..... "انظر الصحيح للبخاری، کتاب المغازی، باب وفد بني حنیفة، وحديث ثمانية..... رقم (۴۳۷۲)."

(۴) السير الكبير مع شرحه للسرخسی: ۹۶/۱/۱، واعلاء السنن: ۵۳۰/۱۲، والاوجز: ۶۵۲/۱۵.

(۵) قال السوفی فی المغنی (۹۲۸۶): وقال ابو حنیفة: لهم دخوله كالحجاز كله" _

په طور باندې دا آیت کریمه هم نقل کړې دې (اولئك ماكان لهم أن يدخلوها إلا خاطفين) (دې آیت نه هم دا معلومېږي چې که کفار په حرم او زمونږ په مساجدو وغیره کښې داخلېږي نو ویرې محترمه به داخلېږي) (او دا د ویرې کیفیت به هم هله حاصلېږي چې کله دوی د مسلمانانو په اجازت سره داخلېږي. ددې تحقیق د نقل کولو سره پس علامه عثمانی رحمته الله علیه لیکي:

”وهذا هو مذهب الحنفية في هذا الباب، ولكنهم لا يرون المنع واجبا، فلو منعهم الامام والمسلمون عن ذلك كان حسنا، وان اذنوا لهم فيه لاجابة فلا بأس به، هذا هو الحق الذي ظهر لي من كلام القوم“ (٢).

علامه عثمانی رحمته الله علیه دلته ددې خبرې وضاحت کړې چې ”هذا هو الحق“ دوی ته ددې ضرورت ددې وجې نه پېښ شو چې د امام محمد رحمته الله علیه په اقوالو کښې ظاهري تعارض دې، په دې مسئله کښې د دوی دوه اقوال دي، لکه د دوی تصنيف ”الجامع الصغير“ د عبارت نه اجازت معلومېږي، فرماني: ”ولا بأس بان يدخل أهل الذمة المسجد الحرام“ (٣). په دې عبارت کښې د کراهت سره سره جواز طرفته اشاره ده. او د سير کبير (د عبارت نه ممانعت معلومېږي، ددې تعارض د ختمولو دپاره علامه عثمانی رحمته الله علیه دا پورتنی ارشادات او فرماييل. ځکه چې ممکن حده پورې د تعارض دفع کولو دپاره د جمع والی او د تطبيق صورت اختيارول پکار دی. د علامه عثمانی رحمته الله علیه د مؤقف تائيد د امام ابوبکر جصاص رحمته الله علیه ددې آیت کریمه (اولئك ماكان لهم أن يدخلوها إلا خاطفين) (د تفسير نه هم کيږي، فرماني چې د الله تعالی ددې ارشاد مبارک خلاصه داده چې که کفار مساجدو ته د اجازت نه بغير داخل شي نو په مسلمانانو باندې دا لازم دی چې دوی لره بهر اوباسی، که دغه شان معامله دوی سره اونه کړې شوه نو مساجدو ته د داخلیدو په وخت به کفار به ویرې او بې خطرې شي او د شریعت مطلوب دې کفارو لره ویرول او خوفزده کول دي (٤).

(١) (البقرة: ١١٤)۔

(٢) روح المعاني: ٩٦/١، سورة البقرة: ١١٤)۔

(٣) اعلاء السنن: ٥٣١/١٢)۔

(٤) اعلاء السنن: ٥٣٠/١٢، والدر المختار: ٣٠١/٣، كتاب السير، فصل في الجزية، وكتاب الحظر والاباحة: ٢٧٤/٥، فصل في البيع)۔

(٥) عن الزهري: إن ابا سفيان بن حرب كان يدخل المسجد في الهدنة، وهو كافر، غير أن ذلك لا يحل في المسجد الحرام، قال الله تعالى: (انما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام)، انظر السير الكبير: ٩٦/١/١، باب دخول المشركين المسجد، رقم الباب (٢٧)۔

(٦) اعلاء السنن: ٥٣١/١٢)۔

(٧) (البقرة: ١١٤)۔

(٨) احكام القرآن للجصاص الرازي: ١/٦١، سورة البقرة، ذكر وجوه النسخ)۔

د جمهورو د دلیلونو جواب: دامام اعظم عليه السلام له طرفه د جمهورو د دلیل د آیت کریمه یا ایها الذین

آمنوا انما البشر (کون نجس)..... مختلف جوابونه ورکړي شوي دي، لاندې هغه ذکر کولي شي:

① د بنو ثقیف وفد چې د نبی عليه السلام خدمت کښې حاضر شوې وو نو دا غزوة تبوک نه پس وو، دغه وخت سورة توبه هم نازل شوې وو، ددې باوجود نبی عليه السلام دا خلق په مسجد نبوی کښې حصار کړل. نو هر کله چې د دغه خلقو باطنی نجاست په مسجد نبوی کښې د حصارولو نه مانع نه شو نو په حرم او په حجاز کښې حصارول به په طریقه اولی سره ممنوع نه وی ځکه چې د طهارت کوم شرط دې نو هغه خو د مسجد د داخلیدو دپاره دې نه چې د نورو ځایونو دپاره، نو هر کله چې دغه خلق د طهارت نه بغیر په مسجد نبوی کښې داخل شو نو په نورو ځایونو کښې د دوی باطنی نجاست بنیاد جوړول او دوی منع کول به څنگه صحیح شی؟

② د آیت کریمه معنی دا هم کیدې شي چې په دې کښې کومه منع او نهی راغلې ده (فلا یقربوا المسجد الحرام) نو ددې تعلق د مشرکانو یو خاص ډلې سره دې، د کومې ډلې چې په مکه مکرمه کښې او په نورو مساجدو کښې د داخلیدو نه معانعت وو، نه هغوی ذمیان کیدي شو یعنی د عربو مشرکان، ددې وجې نه صرف دوه صورتونه کیدي شو چې یا خو اسلام قبول کړي یا توره چې په دې سره د دوی خټونه او وهلي شي؟

③ په آیت کریمه کښې چې د مکې مکرمې د داخلیدو نه کوم معانعت دې نو ددې تعلق یو خاص عمل سره دي یعنی حج. او مطلب دا دي چې اوس دا خلق د حج دپاره نه شي راتلي، ددې وجې نه نبی عليه السلام حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته حکم کړي وو، چې کله حج ته لاړ شي نو یوم النحر باندې په منی کښې دا اعلان او کړئ، "ان لا یحج بعد العام مشرک" (دې چې "ددې کال نه پس دې هېڅ یو مشرک هم حج له نه راځي".

④ د آیت کریمه معنی دا هم کیدې شي چې مشرکین اوس د غلبې په صورت کښې په مکه مکرمه کښې نه شي داخلیدي، دغه شان په مسلمانانو باندې د لویي کولو په صورت کښې هم نه شي داخلیدي، ددې مرسته ددې آیت کریمه نه هم کیږي (اولئک ما کان لهم ان یدخلوها) (د

(^۱) اعلاء السنن: ۱۲/۵۲۸.

(^۲) پورته حواله، واحکام القرآن: ۳/۱۱۴، سورة التوبة، هل يجوز دخول المشرك المسجد؟.

(^۳) اعلاء السنن: ۱۲/۵۲۸، واحکام القرآن: ۱/۸۸، سورة البقرة، الحث على نظافة البدن والنياب، وقال السرخسي في تاويل هذه الآية: الدخول على الوجه الذي كانوا اعتادوا في الجاهلية على ما روى انهم كانوا يطوفون بالبيت عراة، والمراد القرب من حيث التدبير والقيام بعمارة المسجد الحرام..... شرح كتاب السير

الكبير: ۱/۹۸، رقم (۲۷).

(^۴) الهداية: ۷/۲۳۹، كتاب الكراهية، مسائل متفرقة، وعمدة القاري: ۱۴/۳۰۰، رقم (۳۵۰۳)، باب هل يستشفع

الى اهل الذمة.....

(^۵) البقرة: (۱۱۴).

نو دا معلومه شوه که کافران ذمیان وی نو دوی هلته داخلیدی شی خکه چې په دې صورت کښې به دوی مقهور او مغلوب وی او حربی کافر نه شی داخلیدی، مگر دا چې د امام نه د امان اجازت واخلی او داخل شی نو بیا داخلیدی شی. هر چې د جهورو دویم او څلورم دلیل دې نو احناف هم ددې قائل دی چې په عامو مساجدو کښې د کافرانو داخلیدل د امام یا د عامو مسلمانانو په اجازت سره مشروط دی، ددې وجې نه دا دواړه د احنافو خلاف دلیل نه شی جوړیدی، لکه څنگه چې وړاندې تیر شو پاتې شوه دا خبره چې د شرک نجاست او پلټی د مسجد د داخلیدو نه مانع ده، نو دا مونږ نه منو خکه چې ددې تعلق د هغوی د باطن اود اعتقاد سره دې او دا څیز نه د مسجد د تقدس او پاکوالی دپاره نقصان ورکونکې

دې او نه د مسجد د ناپاکۍ سبب دې. (۱) والله اعلم بالصواب
د غیر مسلمو عبادت خانو ته د تلو حکم: فقهاء کرامو لیکلې دی چې د مسلمانانو دپاره د یهودیانو معبدونو، د عیسایانو کلیساگانو او د هندوانو مندورونو ته تلل مکروه دی. د کراهت وجه داده چې دا ځایونه د شیطان ځایونه دی، ددې وجې نه دې ځایونو ته د تللو نه ځان ساتل پکار دی، دا مطلب بالکل نه دې چې دې ځایونو ته د تللو دپاره د مسلمانانو حق نشته. والله اعلم. (۲)

قوله: وَقَالَ عُمَرُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَقْرَبُكُمْ مَا أَقْرَبُكُمْ اللَّهُ بِهِ: [۱۱۱۱]
او حضرت عمر رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت کوی فرمائی چې نبی صلی الله علیه و آله یهودیانو ته وئیلې وو چې زه هغه وخته پورې تاسو دلته برقرار ساتم ترڅو چې الله تعالی تاسو دلته برقرار ساتی. د مذکوره تعلیق تفصیل او مقصد: پورتنی کلمات رسول الله مبارک صلی الله علیه و آله د خیبر د یهودیانو دپاره ارشاد فرمائیلې وو، د خیبر د فتح کولو نه پس نبی صلی الله علیه و آله خپله اراده دا ښکاره کړې وه چې یهودیان ددې ځانې نه اووېستلې شی، ځکه چې اوس علاقه د مسلمانانو په ملکیت کښې راغلې وه، هر کله چې یهودیانو ته د نبی صلی الله علیه و آله ددې ارادې پته اولگیده نو هغوی د نبی صلی الله علیه و آله په خدمت کښې عرض او کړو چې مونږ ددې ځانې نه اوونه وېستلې شو، ددې په بدله کښې به زمونږ له طرفه عمل وی او مسلمانانو ته به نیم پید او او ورکولې شی، نبی صلی الله علیه و آله د دغه یهودیانو دا درخواست قبول کړو او دا وضاحت ئې هم او فرمائیلو چې مونږ ترکوم وخته پورې تاسو دلته باقی ساتل غواړو نو هغې پورې به اوسېږئ، چې کله مونږ ستاسو وېستل غواړو نو بیا به مونږ هغه وخت تاسو اوباسو، دا خبره یهودیانو اومنله، په دې خبره باندې دا معامله جاری وه، تردې چې دا خلق حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په دور کښې ددې

(۱) اعلاء السنن: ۱۲/۵۳۰.

(۲) الهدایه: ۲۳۹/۷، کتاب الکراهیه، مسائل متفرقه، والاوج: ۶۵۳/۱۵.

(۳) حاشیه ابن عابدین: ۲۷۴/۵، کتاب العظمر والاباحه، فصل فی البیع، والفتاوی الهندیه: ۳۴۶/۵، کتاب الکراهیه، الباب الرابع عشر فی اهل الذمه.....)

خانی نه او و یستل او د تیماء او د اریحاء طرفته نه اولیبرل).
 امام بخاری رحمہ اللہ په ترجمه الباب کښې د مذکوره مقصد ثابتولو او مدلل کولو دپاره دا تعلیق پیش کړو چې یهودیان او نور کافران به د جزیره العرب نه ویستلې شی، دوی ته به دلته د اوسیدو اجازت نه ورکړې کیږي.
 د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام بخاری رحمہ اللہ په خپل "صحیح" کښې کتاب الحرث کښې موصولاً ذکر کړې دی.

ترجمه الباب سره د تعلیق موافقت: ترجمه الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت بالکل واضح دی ځکه چې ترجمه الباب د یهودیانو د ویستلو وه او د تعلیق تعلق هم ددې سره دی. پورتنې ذکر شوي تفصیل بنه طریقې سره ددې خبرې وضاحت کوي.

۲۹۹۲ (C): ۳۱۷۷- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ يَمَّا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ خَرَجَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ «انْطَلِقُوا إِلَى يَهُودَ». فَخَرَجْنَا حَتَّى جِئْنَا بَيْتَ الْيَهُودِ رَأْسَ فَقَالَ «أَسْلِمُوا أَوْ لَكُمْ، وَأَعْلَمُوا أَنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ، وَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَجْلِبَكُمْ مِنْ هَذِهِ الْأَرْضِ، فَمَنْ يَجِدْ مِنْكُمْ بِمَالِهِ شَيْئًا فَلْيَبِعْهُ، وَإِلَّا فَاغْلَمُوا أَنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ».

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف نینسی رحمہ اللہ دی. د دوی مختصره تذکره د "بده الوسی" په دویم حدیث کښې تیره شوې ده.

② الليث: دا امام ابو الحارث لیث بن سعد فهمی رحمہ اللہ دی. د دوی تذکره د "بده الوسی" په دریم حدیث کښې تیره شوې ده.

③ سعيد المقبري: دا ابو سعد سعید بن کیسان مقبری مدنی رحمہ اللہ دی. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب الدين يسر"..... کښې بیان شوي دي.

(۱) انظر الصحيح للبخاری. کتاب الحرث، باب اذا قال رب الارض: افرک ما افرک الله..... رقم (۲۳۳۸).

(۲) پورته حواله. وکذا وصله مسلم في صحيحه، کتاب المساقاة، باب المساقاة..... رقم (۳۹۶۷).

(۳) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه: "الحديث، اخرجه البخاری ايضا، کتاب الاعتصام..... باب قوله تعالى: (وكان الانسان أكثر شئ جلا) رقم (۷۳۴۸)، وکتاب الاکراه، باب فی بيع المکره ونحوه..... رقم (۶۹۴۴)، و مسلم، کتاب الجهاد، باب اجلاء اليهود من الحجاز، رقم (۵۹۱)، و ابو داود، کتاب الخراج..... باب کیف کان اخراج

اليهود..... رقم (۳۰۰۳).

(۴) کشف الباری: ۱/ ۲۸۹.

(۵) کشف الباری: ۱/ ۳۲۴.

(۶) کشف الباری: ۲/ ۳۳۶.

۵) اییه: دلته د "اب" نه مراد د سعید المقبری والد صاحب ابو سعید کیسان بن سعید المقبری رضی الله عنه دی. رضی الله عنه

۵) ابوهریره رضی الله عنه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب امور الیمان" کښې تیر شوې دي. رضی الله عنه

قوله: قال: بينما نحن في المسجد خرج النبي صلى الله عليه وسلم، فقال:

انطقوا إلى يهود: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې مونږ صحابه کرام په مسجد کښې ناست وو چې نبی کریم صلی الله علیه و آله د خپلې حجرې نه راووتلو او وې فرمائیل، د یهودیانو طرفته لاړ شئ.

په حدیث شریف کښې د یهودیانو نه څوک مراد دی؟ پورتنی حدیث کښې دا راغلې دي چې "انطلقوا الی یهود" اوس سوال دادي چې ددې نه د یهودیانو کومه قبيله مراد ده؟ ددې سوال د جواب نه وړاندې په دې باندې ځان پوهه کړئ چې کله نبی صلی الله علیه و آله مدینې منورې ته تشریف راوړلو نو دغه وخت دغه ځانې کښې د کفارو درې قسمونه وو:

① کفار محاربین، چې باقاعده به ئې د دشمنی اعلان کوو، د جنگ دپاره راضی وو او د نبی صلی الله علیه و آله او د مهاجرینو د وجود برداشت کولو دپاره بالکل تیار نه وو.

② کفار مترددین، کوم چې ددې خبرې په انتظار کښې وو چې ګورو چې ددې مسلمانانو به څه انجام وي؟ که غالب شو نو مونږ به هم دوی سره شو، ورنه د خپل پلار نیکه په دین باندې به قائم پاتې شو. بیا د دوی هم درې قسمونه وو: یو خو هغه وو چې باطناً ئې د نبی صلی الله علیه و آله غلبه غوښتله، لکه بنو خزاعه، دویم هغه قسم خلق دی چې باطناً ئې د نبی صلی الله علیه و آله د شکست تمنا کوله لکه بنو بکر، دریم قسم هغه خلق وو چې ظاهراً خو نبی صلی الله علیه و آله سره وو او باطناً د نبی صلی الله علیه و آله د دشمنانو ملګری وو لکه منافقین.

③ د مدینې منورې یهودیان، یعنی بنونضیر، بنوقریظه او بنوقینقاع وغیره، دوی سره د نبی صلی الله علیه و آله دا معاهده شوې وه چې یو بل سره به نه جنگ کوو او نه به د یو بل خلاف د یو قبیلې مدد کوو. رضی الله عنه، لیکن چونکه د یهودیانو په فطرت کښې مکر او د هوکه بازی داخل ده، دلته هم ددې کار نه منع نه شو او ددې معاهدې پوره والې ئې اوښتې کړو، نو د ټولو نه مخکښې بنوقینقاع دا معاهده ماته کړه او په یهودیانو کښې د ټولو نه مخکښې هم دوی د مدینې منورې نه جلاوطن کړې شو، د دوی د جلاوطن کیدو دا واقعه د پنځلسم شوال دویمې هجری هجری ده. رضی الله عنه، د بنوقینقاع نه پس په یهودیانو کښې بنونضیر وعده خلافي او کړه، نبی صلی الله علیه و آله

۱) د دوی د حالاتو دپاره او ګورئ، کتاب الاذان، باب وجوب القراءة للامام والمأموم.....) _

۲) کشف الباری: ۶۵۹/۱ _

۳) انظر فتح الباری: ۳۳۰/۷، وکشف الباری، کتاب المغازی: ۱۷۸-۱۷۹ _

۴) کشف الباری، کتاب المغازی: ۱۸۲ _

دوی هم د مدینې منورې نه جلاوطن کړل او دا د څلورمې هجري د ابتدا، واقعه ده. بنو قریظه چونکه په غزوۀ خندق کېنې د قریشو ملګرتیا اوکړه او نبی ﷺ سره ټې خپله معاهده ماته کړه، ددې وجې نه دوی هم په ۵ هجري کېنې قتل کړې شو، د دوی ښځې او بچي غلامان کړې شول. د یهودیانو ددې قبیلو د جلاوطن کېدو دا ټول مذکورې واقعات چې دی نو دا د غزوۀ خیبر نه وړاندې دی او حضرت ابوهریره رضی الله عنه د خیبر د فتح کولو نه پس راغی او اسلام ټې قبول کړو، ددې وجې نه د حدیث دا الفاظ ”بینما نحن فی المسجد.....إلی

یهود“ مشکل ثابتېږي چې دلته د یهودیانو نه څوک مراد دی؟

د علامه قرطبي رحمته الله علیه د کلام د سیاق نه ذهن ته دا راځي چې دلته د یهودیانو نه مراد بنو نضیر دی. لیکن دا جواب په هغه صورت کېنې قابل قبول کیدې شی چې: د ”بینما نحن“ نه مراد ”بینما المسلمون“ وی، اوس به مطلب داوی چې دوی د یو زور امر حکایت بیانوی، چې په هغې کېنې دوی په خپله شریک نه وو، لیکن په اول وخت کېنې چې کوم حضرات مسلمانان شوې وو نو د هغوی نه ټې ددې په باره کېنې څه اوریدلې وو او د هغې نه تعبیر دوی د ”نحن“ په صیغې د متکلم سره اوکړو.

حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائی چې د باب په دې حدیث کېنې د کومو یهودیانو تذکره اوشوه نو د دوی د نسب وضاحت ما ته چرته ملاؤ نه شو چې دا څوک وو؟ ظاهره خو داده چې د بنوقینقاع، بنونضیر او بنو قریظه نه پس څه یهودیان په مدینه منوره کېنې پاتې شوي وو، هغوی ترینه مراد دی. لکه د باب په حدیث شریف کېنې چې کومه مکالمه ذکر ده نو دا دوی سره شوې وه، دغه دوران کېنې حضرت ابوهریره رضی الله عنه هم موجود وو، ددې مکالمې دوران کېنې نبی ﷺ د دوی د وېستلو اراده هم ښکاره کړه، دې دپاره چې جزیره العرب د یهودیانو او د نورو کافرانو نه بالکل پاک او صفا شی. وَالله اعلم بالصواب

قوله: فخرجنا حتی جئنا بیت المدراس: نومونږ اووتلو، تردې چې بیت المدراس ته راغلو. د بیت المدراس معنی: ددې لفظ دوه معنې بیان کړې شوې دي:

① بیت المدراس هغه ځانې ته وئیلې شی چرته چې به د یهودیانو عالم (رېی) هغوی ته د مذهبي کتابونو تعلیم ورکړو.

② د مدراس نه د یهودیانو هغه عالم مزاد دي، کوم چې به د هغوی کتاب لوسته او هغوی ته به ټې ښوده. په اولنی صورت کېنې د ظرفیت او په دویم صورت کېنې د فاعلیت معنی ده.

(۱) تفصیل دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: (۲۹۶)۔

(۲) فتح الباری: (۲۷۱/۶)۔
(۳) پورته حواله. و ذکر الحافظ رحمته الله علیه فیه وجوها اخری ایضا. انظرها ان شئت۔

(۴) ارشاد الساری: (۲۳۵/۵)۔

(۵) پورته حواله. قال الحافظ فی فتح الباری (۲۷۱/۶): والاول ارجح لان.... [بقیه بر صفحه آنده...]

پورته ترجمه کنبې اولنې صورت اختیار کړې شوې دي.

قال: «اسلموا تسلموا، واعلموا ان الارض لله ورسوله، وان اريد ان اجليكم من هذه الارض نبي ﷺ او فرمائيل، اسلام قبول کړئ، نو محفوظ او مامون به شئ، او په دې ځان پوهه کړئ چې زمکه د الله تعالی او د هغه د رسول ده، دغه شان دا چې زه تاسو ددې زمکې (حجاز مقدس) نه جلا وطن کول غواړم.

د نبي کریم ﷺ دا ارشاد مبارک "اسلموا تسلموا" د جوامع الکلم نه دي، چې د خپل اختصار باوجود په کنبې د دنیا او آخرت ټولې کاميابۍ راټولې شوې دي، دغه شان دا ارشاد مبارک د لفظي او معنوي بلاغت جامع مثال دي (۱). ددې حديث په نورو طُرُقو کنبې د "اسلموا تسلموا" جمله مکرر راغلې ده، چې نبي ﷺ دا خبره څو ځله ارشاد او فرمائيله، لیکن امام بخاري رحمه الله غالباً دلته د اختصار د وجې نه صرف یو جمله ذکر کړې ده (۲).

د "واعلموا....." جمله ابتدائیه مستانفه ده او مطلب دادې چې کله نبي ﷺ دا او فرمائيل چې "اسلموا تسلموا" نو گویا هغوی تپوس او کړو چې "لم قلت هذا وکرته؟" چې تاسو مونږ ته دا الفاظ ولي او وویل او دا مو ولې تکرار کړل یعنی ولې مو بار بار او وویل؟ ددې په جواب کنبې نبي ﷺ او فرمائيل چې په دې خبره ځان ښه پوهه کړئ چې زه ستاسو ويستل غواړم، که تاسو خلكو اسلام قبول کړو نو د جلاوطن کیدو نه به بچ شئ او د نورو مشکلاتو نه به هم بچ شئ کوم مشکلات چې د جلاوطنۍ نه هم زیات سخت کیدي شي (۳).

قوله: فمن یجد منکم مسلماً له شیئاً فلیبعه: ددې وجې نه د کوم سړي په ملکیت چې څه داسې څیز وي چې غیر منقول وي نو هغه دې دلته خرڅ کړي.

د یجد مشتق منه او معنی: په حدیث شریف کنبې چې د "یجد" لفظ راغلې دې نو دا د وجدان نه مشتق دې یا د وجد نه مشتق دې، د وجدان معنی ده موندل او د وجد معنی ده محبت که د وجدان نه مشتق او منلې شی نو په دې صورت کنبې به د پورتنۍ جملې مطلب دا شی چې هغه څیزونه چې د هغې منتقل کول سخت او مشکل وي لکه اونې وغیره، یا د هغې منتقل کول ناممکن وي لکه جائیداد وغیره نو که ددې څوک اخستونکې دلته ملاؤ شي، خرڅ ئې ممکن وي نو دا خرڅ کړئ، گویا نبي ﷺ ددې ارشاد مبارک په ذریعې سره دغه یهودیانو ته

بقیه از حاشیه گذشته [فی الروایة الاخری: حتی انی المدراس..... "ولکن رده العینی ﷺ (۸۹/۱۵) حیث قال: ما من ترجیع الان معنی انی المدراس ای جاء مکان دراستهم للتوراة ونحوها"] _

(۱) ارشاد الساری: ۲۳۵/۵ _
(۲) انظر الصحيح للبخاری، کتاب الاکراه، باب فی بیع المکره، رقم (۶۹۴۴)، ولسن ابی داود، کتاب الخراج..... باب کیف کان اخراج اليهود؟ رقم (۳۰۰۳) _

(۳) عدة القاری: ۹۰/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۱/۶، وارشاد الساری: ۲۳۵/۵ _

ددې خبرې اجازت ورکړو چې که تاسو ددې څیزونو خرڅول غواړئ نو بالکل خرڅولې شئ. که د وجد نه مشتق او منلې شی نو په دې صورت کښې به مطلب دا شی چې هغه څیزونه چې تاسو ته محبوب او خوښ دي نو هغه تاسو خرڅولې شئ. (۱).

قوله: وَالَا فَاعْلَمُوا أَنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ: او که داسې نه وی خرڅ مو نه کړل، نو پوهه شئ چې زمکه د الله تعالی او د هغه د رسول ده.

مطلب دادې چې تاسو خپل مملوکه څیزونه خرڅولې شئ، تاسو ته اجازت دي خرڅ ئې کړئ. ورنه ددې ځانې نه وتل خو ستاسو دپاره مقدر دی، ددې وجې نه په هر حال کښې چې وی تاسو به ددې ځانې نه ویستلې شئ، د الله تعالی مشیت هم دادې چې هغه ستاسو ددې زمکو وارشان مسلمانان او ګرځوی ددې وجې نه ددې ځانې نه اوځي. (۲).

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددې حدیث شریف مطابقت ترجمه الباب سره په دې معنی کښې دي چې په دې کښې د نبی صلی الله علیه و آله دا ارشاد مبارک نقل کړې شو چې: نبی صلی الله علیه و آله د یهودیانو د ویستلو اراده فرمائیلې وه، وجه دا وه چې نبی صلی الله علیه و آله د عرب په زمکه باندې د کفارو موجودګۍ نه خوښوله، لیکن قدرت ته دا منظوره نه وه چې دا خپله اراده ئې پوره کړې وې لیکن وصیت ئې اوکړو چې غیرمسلم د جزیره العرب نه اوباسئ، نو په دې وصیت باندې بیا وروستو حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د خپل خلافت په زمانه کښې عمل اوکړو او باقی پاتې ټول یهودیان او کفار ئې د هغه ځانې نه بهر کړل، دا د ترجمه الباب مقصود وو. (۳).

۲۹۹۷ (۲): حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَحْوَلِ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ يَوْمَ الْحَبِيسِ، وَمَا يَوْمَ الْحَبِيسِ ثُمَّ بَكَى حَتَّى بَلَ دُمْعُهُ الْخَصَى. قُلْتُ يَا أَبَا عَبَّاسٍ، مَا يَوْمَ الْحَبِيسِ قَالَ اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَجَعُهُ فَقَالَ «الْثَوْنِي بِكَتِفِ أَكْثَبَ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَصْلُوا بَعْدَهُ أَبَدًا». فَتَنَازَعُوا وَلَا يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيٍّ تَنَازُعٌ فَقَالُوا مَا لَهُ أَهْجَرُ اسْتَفْهِمُوهُ. فَقَالَ «ذُرْنِي، فَإِلَازِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ - فَأَمَرَهُمْ بِثَلَاثٍ قَالَ - أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ، وَأَجِزُوا الْوَفْدَ بِتَوْمًا كُنْتُ أَجِزُهُمْ». وَالثَالِثَةُ خَيْرٌ، وَمَا أَنْ سَكَتَ عَنْهَا، وَإِنَّمَا أَنْ قَالَهَا فَتَنِيَتْهَا. قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِنْ قَوْلِ سُلَيْمَانَ. (ار: ۱۱۴)

(۱) پورته حواله جات).

(۲) عمدة القاری: ۹۰/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۵/۵، وشرح الکرماني: ۱۳/۱۳۳).

(۳) هذا خلاصة ما ذكره العيني في العمدة: ۸۹/۱۵، وايضا انظر ارشاد الساری: ۲۳۵/۵، وشرح ابن

بطلان: ۳۴۱/۵-۳۴۲.

(۴) قوله: ابن عباس رضی الله عنه: "الحدث، مر تخريجه في كتاب العلم، باب كتابة العلم).

رجال الحديث

① محمد: دلته د امام بخاری رحمہ اللہ د شیخ محمد بارہ کنبی ہیڅ یو راوی دا وضاحت نه دي کړې چې د محمد نه څوک مراد دي؟ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ راځي داده چې د محمد نه مراد ابن سلام دي، ځکه چې د کتاب الوضوء په یو روایت کنبی "حدثنا محمد حدثنا ابن عیینة" راغلي دي. (په دي باندې حافظ رحمہ اللہ یقین کړې دي چې څنگه دغلته ابن سلام مراد دي نو دلته هم ابن سلام مراد دي) او د محمد بن سلام بیکندي رحمہ اللہ حالات په کتاب الايمان، "باب قول النبی ﷺ: انا اعلمکم باله....." کنبی تیر شوي دي.

② ابن عیینة: دا مشهور امام حضرت سفیان ابن عیینة رحمہ اللہ دي. د دوی تذکره د "بده الوسی" د اولنی حدیث په ضمن کنبی اجمالاً او په کتاب العلم، "باب قول المحدث: حدثنا....." کنبی تفصیلاً تیره شوي ده.

③ سلیمان: دا سلیمان بن ابی مسلم الاحول رحمہ اللہ دي.

④ سعید بن جبیر: دا مشهور تابعی حضرت سعید بن جبیر اسدي رحمہ اللہ دي.

⑤ عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس هاشمی رضی اللہ عنہما دي. د دوی دوو حضراتو تذکره د بده الوسی په "الحديث الرابع" کنبی ذکر کړې شوي دي.

١) انظر صحيح البخارى، كتاب الوضوء، باب غسل المرأة اياها الدم.....، رقم (٢٤٣) _

٢) فتح البارى: ٢٧١/٦، ورد عليه العيني _ كعادته مواضع شتى _ حيث قال: لا يلزم من قوله فى الوضوء: حدثنا ابن سلام عن ابن عيينة، ان يكون هنا ايضا ابن سلام عن ابن عيينة؛ لانه قال فى عدة مواضع: عن محمد بن يوسف البيكندي عن ابن عيينة، وروى الاسماعيلي هذا الحديث عن الحسن بن سفیان عن محمد بن خلاد الباهلي عن ابن عيينة..... " (انظر العمدة: ٩٠/١٥) هذا الكلام منه _ كما ترى _ ولكنه ايضا لا يخلو عن النظر؛ لانه كما لا يلزم من ان يكون ابن سلام، كذلك لا يلزم ان يكون ابن يوسف البيكندي، ولا سيما اذا صرح الامام البخارى رحمہ اللہ فى جميع المواضع من كتاب الوضوء بنسب محمد بن يوسف، الا محمدا الذى نحن بصدده، فانه قال هناك فقط: محمد عن ابن عيينة _ غير منسوب، كما ذكر هنا ايضا غير منسوب، ومن ثم لم يقل هناك فى الوضوء: ابن سلام _ كما اشرنا اليه الآن، ثم ان اراد العيني رحمہ اللہ بقوله: وروى الاسماعيلي..... "انه يمكن ان يكون ابن خلاد فهو مما لا يمكن لان ابن خلاد الباهلي لا يروى عنه الامام البخارى، ولا هو من شيوخه، نعم ابن خلاد من تلامذة ابن عيينة الامام، (انظر تهذيب الكمال: ١٦٩/٢ _ ١٧٠)، فلعل هذا الامر واقعه فى الحيرة، والله اعلم بالصواب. والعلامة القسطلاني ايضا جزم بقول الحافظ، انظر شرحه: ٢٣٥/٥ _

٣) كشف البارى: ٩٣/٢ _

٤) كشف البارى: ٢٣٨/١ و: ١٠٢/٣ _

٥) د دوى د حالو دپاره اوگورئ، كتاب التهجد، باب التهجد بالليل _

٦) كشف البارى: ٣٤٥/١ _

خبر دادي: حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه ددې روايت تشریح په کتاب العلم او کتاب المغازی کښې راغلې ده.^(١)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دې، "اخرجوا المشركين من جزيرة العرب" ليکن دا اشکال پرې کيږي چې ترجمة الباب خو د يهوديانو د ويستلو ده، او په حديث شريف کښې د مشرکانو د ويستلو تذکره ده، نو دا څنگه مطابقت شو؟

ددې جواب دادې چې لفظ د مشرک عام دې چې يهوديانو ته هم شامل دي، دلته د سوجه قابله خبره دا ده چې اکثر يهوديان د الله تعالی د وحدانيت قائل وي، د مسلمانانو نه پس د دنيا هم دا يو قوم دې چې د توحيد قائل دي، ددې باوجود د ذوی د ويستلو حکم دې نو د مشرکانو او د نورو کافرانو د ويستلو حکم خو به په طريقه اولی سره وي.^(٢) والله اعلم
دلته ددې خبرې لحاظ هم ساتل پکار دی چې د باب په روايت کښې د نسخو اختلاف دې، په يو نسخه کښې "اخرجوا المشركين....." او په دويمه نسخه کښې، کومه چې د جيانی نسخه ده، "اخرجوا اليهود....." راغلې دې، روايتی حیثيت سره دا اولنۍ نسخه زیاته غوره او راجح ده.^(٣)

١٤) باب: إِذَا عَدَرَ الْمُشْرِكُونَ بِالْمُسْلِمِينَ هَلْ يُعْفَى عَنْهُمْ

د ترجمه الباب مقصد: دلته د امام بخاری رحمته الله علیه مقصد دادې چې که مشرکان مسلمانانو سره د هوکه او کړۍ يا مسلمانانو سره وعده خلافی او کړۍ نو آیا دوی ته معافی کيدې شي؟
مصنف رحمته الله علیه په دې سلسله کښې څه فيصله کن خبره نه ده کړې، وجه داده چې په روايت الباب کښې کومه واقعه نقل شوې ده، په هغې کښې د امامانو او د فقهاؤ اختلاف دې، چې کومې ښځې نبی صلی الله علیه و آله ته زهر ورکړې وو نو آیا هغې ته سزا ورکړې شوې وه يا نبی صلی الله علیه و آله هغه معاف کړې وه.^(٤)

د مذکوره مسئلې تفصيل: قاضي عياض رحمته الله علیه فرماني چې په دې باب کښې روايتونه مختلف دي، چې نبی صلی الله علیه و آله دا يهودنږه قتل کړې وه يا نه؟ لکه د صحيح مسلم د حضرت انس رضي الله عنه د روايت، په ابوداؤد شريف کښې د حضرت جابر رضي الله عنه د روايت، دغه شان د ابن هشام رحمته الله علیه د

^(١) کشف الباری، کتاب العلم: ٣٣٠/٤، و کتاب المغازی: ٦٧٢-٦٧٧.

^(٢) عمدة القاری: ٩٠/١٥، وفتح الباری: ٢٧١/٦.

^(٣) فتح الباری: ٢٧١/٦.

^(٤) فتح الباری: ٢٧٢/٦، و عمدة القاری: ٩١/١٥.

^(٥) سنن ابی داود، کتاب الدیات، باب فیمن سقى رجلا سماً..... رقم ((٤٥١٠)).

^(٦) سيرة ابن هشام: ٣٣٨/٣، بقية امر خبير، امر خبير، امر الشاة المسمومة.

ذکر کړې تفصیل نه دا معلومېږي چې نبی ﷺ دغه ښځه نه وه قتل کړې، بلکله د حضرت انس رضی الله عنه د مسلم شریف روایت خو صراحتاً د قتل نفی کوي. فرمائي:

”ان امرأة يهودية أتت رسول الله صلى الله عليه وسلم بشاة مسومة، فأكل منها، فجي بها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسألهما عن ذلك، فقالت: أردت لأقتلك، قال: ما كان الله يسلطك على ذلك. قال: أو قال: على قال: قالوا: ألا نقتلها؟ قال: لا.“^(۱)

يعني ”يو يهودی ښځې نبی ﷺ ته د زهرو نه ډکه چيلی راوړله، نبی ﷺ د هغې نه لږ شان خوراک اوکړو، بيا دغه ښځه د نبی ﷺ خدمت کښې حاضره کړې شوه نو نبی ﷺ ددې ښځې نه په چيلی کښې د زهرو اچولو تپوس اوکړو نو هغې ښځې او وئيل چې زما ستاسو د قتل کولو اراده وه. نبی ﷺ او فرمائيل چې الله تعالی به تاسو ته ددې موقع نه درکوي، یا نې دا او فرمائيل چې الله تعالی به تاته په ماباندې تسلط نه درکوي صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو، چې آیا مونږ دا قتل نه کړو؟ نبی ﷺ او فرمائيل، نه.“

او د حضرت ابوسلمه په روایت کښې راغلې دې کوم چې د ابو داؤد شریف (۲) روایت دې، چې نبی ﷺ دغه ښځه قتل کړه، هم دا مضمون امام عبدالرزاق په ”مصنف“ کښې د معمر بن راشد (۳) او علامه ابن سعد رحمه الله په ”طبقات“ کښې د ”ابن لهيعة عن عمر مولى عقبة“ د طریق نه نقل کړې دي (۴). ددې تعارض د ختمولو دپاره امام بیهقي رحمه الله خو دا فرمائيلې دی چې کيدې شی چې نبی ﷺ اول معافی فرمائيلې وی لیکن ددې واقعي نه چې کوم دویم یعنی حضرت بشر بن البراء بن معرور رحمه الله متاثره شوې وو او ددې واقعي نه یو کال پس وفات شوې وو نو نبی ﷺ د دوی په قصاص کښې دا ښځه هم قتل کړه (۵). هم دا جواب علامه سهیلی رحمه الله هم کړې دې او نبی ﷺ چې دې ښځې ته کومه معافی کړې وه نو ددې وجه ئې دا ښودلې ده چې د نبی ﷺ دا عادت نه وو چې د خپل ذات دپاره د چا نه انتقام واخلی، ددې وجې نه ئې دې ښځې ته معافی کړې وه، بیا د حضرت بشر رحمه الله په بدله کښې قصاصاً قتل کړه (۶). البته

(۱) انظر صحيح مسلم، كتاب السلام، باب السم، رقم (۵۷۰۵)۔

(۲) سنن ابی داود، كتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سماً..... رقم ((۵۱۱))۔

(۳) المصنف لعبد الرزاق: ۵۳/۶. كتاب اهل الكتاب، هل يقتل ساحر هم؟ (۱۰۰۳). و: ۱۸۸/۱. كتاب الجامع، باب الحجامة..... رقم ((۱۹۹۸۳))۔

(۴) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۱۷۲/۱. ذكر علامات النبوة بعد نزول الوحي)۔

(۵) دلائل النبوة للبيهقي: ۲۶۲/۴. واختاره النووي في شرحه على مسلم: ۲۲۲/۲. وقال: قال القاضي: وجه الجمع بين هذه الروايات والاقتول انه لم يقتلها الا حين اطلع على سمها. وقيل له: اقتلها، فقال: لا فلما مات بشر بن البراء من ذلك سلمها لاوليائه. فقتلوا قصاصاً. فيصح قولهم: لم دقتلها اي: في الحال، ويصح قولهم: قتلها. اي: بعد ذلك. وكذا السيوطي، انظر الديباج: ۸۴۸/۲)۔

(۶) دروض الانف للسهلي: ۲/۴۴۳. فصل: وذكر الشاة المسومة.....)۔

حافظ ابن حجر رحمته الله د نبی صلی الله علیه و آله ددې معافۍ یو بله وجه هم لیکلې ده چې ممکنه ده چې د نبی صلی الله علیه و آله ددې معافۍ د وجې نه دا ښځه اسلام قبول کړې او ددې قتل د حضرت بشر رضی الله عنه د وفات پورې ددې وجې نه مؤخر کړې شو چې د حضرت بشر په وفات سره به د قصاص وجوب متحقق او ثابت شی، نو هر کله چې د قصاص وجوب متحقق شو نو دغه ښځه بیا قصاصاً قتل کړې شوه،^(۱) علامه سحنون مالکی رحمته الله خو په دې خبره باندې د محدثینو اجماع نقل کړې ده چې نبی صلی الله علیه و آله دغه ښځه قتل کړې وه،^(۲) لیکن څنگه چې پورتنۍ تفصیل نه معلومه شوه چې دا مسئله متفق علیه نه ده بلکه مختلف فیه ده، ددې وجې نه د اجماع دعوی کول صحیح نه دي. والله اعلم بالصواب

ددې نه پس چې امام بخاری رحمته الله په ترجمه الباب کښې کوم سوال ذکر کړې دي، هغه اوگورۍ چې په پورتنۍ مسئله کښې د فقهاؤ څه موقف دي؟ ددې جواب دادې چې دا کار په امام او حاکم باندې موقوف دي چې غدار او خیانتگر ته څه سزا ورکوي؟ که هغه خیال او کړې چې د قتل ضرورت نشته نو د تنبیه او خبردرای په طور باندې نوره سزا ورکولې شی او معافۍ ورته هم کولې شی، مثلاً د جرم نوعیت معمولی وی او که حاکم او امام ددې مجرم قتل مناسب او ضروري او گټور نو قتل دي کړي، مثلاً دا چې جرم ئې غیر معمولی وی لکه یو مسلمان قتل کړی وغیره وغیره، لکه نبی صلی الله علیه و آله عربیین قتل کړې وو ځکه چې هغوی نبی صلی الله علیه و آله سره وعده خلافې کړې وه او د نبی صلی الله علیه و آله شپونکې حضرت یسار رضی الله عنه ئې قتل کړې وو، علامه مهلب رحمته الله فرمائی:

”ويعني عن البشر اكين اذا غدروا بشي يستدرک اصلاحه وچبره، ويعصم الله تعالى منه، اذا رأى الامام ذلك، وإن رأى عقوبتهم عاقبهم بما يؤدى إليه اجتهاده، وإما إذا غدروا بالقتل أو ببالاستدرک چبره، ومالا يعتمد من شره، فلا سبيل إلى العقو كما فعل النبي صلى الله عليه وسلم في العرييين (عاقبتهم بالقتل)“^(۳)
په چا باندې زهر خوړلو سره د قتلولو حکم: دلته یوه بله مسئله هم ده، هغه دا چې که یو کس باندې زهر او خوړلې شی او هغه قتل شی نو زهر ورکونکې به قصاصاً قتل کولې شی یا نه؟ په دې مسئله کښې هم د علماؤ اختلاف دي، د جمهور علماؤ موقف هم دادې چې په دې کښې قصاص واجب دي او پورتنۍ مذکوره صورت کښې به زهر ورکونکې قتل کولې شی او د متقدمین احنافو حضراتو په نزد زهر ورکولو سره قصاص نه واجبېږي، اگرچه زهر خوړلو والا مړی شی.^(۴) لیکن د متاخرین احنافو فتوی د جمهورو په قول باندې ده، ځکه چې

(۱) فتح الباری: ۹۷/۷، وارشاد الساری: ۵/۲۳۷.

(۲) عمدة القاری: ۹۱/۱۵، وشرح النووي علی مسلم: ۲۲۲.

(۳) انظر لحدیث العربیین، صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب قصة عکل و عربیة، رقم (۴۱۹۲).

(۴) شرح ابن بطال: ۵/۳۴۷.

(۵) البحر الرائق شرح کنز الدقائق: ۹۱۸، کتاب الجنایات، باب ما یوجب... [بقیه بر صفحه آنده...]

په دې زمانه کېنې فساد نور هم زیات شوي دي نو د مفسدینو د شر نه عامه الناس لره محفوظ کول به هم دغه شان ممکن وي، امام رافعي رحمته الله علیه فرماني:

”والعمل على هذه الرواية في زماننا، لانه سامع الارض بالفساد، فيقتل دفعا لشدة“ (۱)

الشيخ محمد تقي العثبات حفظه الله: ”ولا شك ان زماننا اكثر فسادا، فالعمل بقول الجمهور اولى، ان شاء الله تعالى“، تكملة فتح الملمم: ۳۸/۲.

۲۹۹۸: (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ لَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ أُهْدِيَتْ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - شَاةٌ فِيهَا سَمٌ فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اجْعُوا إِلَيَّ مَنْ كَانَ هَاهُنَا مِنْ يَهُودٍ». فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ «إِنِّي سَابِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ قَهْلٍ أَنْتُمْ صَادِقِي عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ هُمُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «مَنْ أَبُوكُمْ». قَالُوا فُلَانٌ. فَقَالَ «كَذَبْتُمْ، بَلْ أَبُوكُمْ فُلَانٌ». قَالُوا صَدَقْتَ. قَالَ «قَهْلٍ أَنْتُمْ صَادِقِي عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ» فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي أَبِيْنَا. فَقَالَ هُمُ «مَنْ أَهْلُ النَّارِ». قَالُوا نَكُونُ فِيهَا لَيْسَ أَلَمٌ تَخْلُقُونَا فِيهَا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اخْشَوْا فِيهَا، وَاللَّهِ لَا تَخْلُقُكُمْ فِيهَا أَبَدًا». ثُمَّ قَالَ - هَلْ أَنْتُمْ صَادِقِي عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ. فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ. قَالَ «هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّاةِ سَمًا». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ». قَالُوا أَرَدْنَا أَنْ كُنْتُ كَاذِبًا نَتَرِيحُ، وَإِنْ كُنْتُ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ. (۴۰۳، ۱۵۴۴۱)

خبر داوي: دا سند معمولی اختلاف سره اوس يوه باب وړاندي په ”باب إخراج اليهود“ کېنې تير شوې دي.

په حديث شريف کېنې د مذکوره واقعي تفصيلات: د باب په حديث باندې د پوهيدلو دپاره دا ضروري ده چې مونږ ددې پس منظر او نورو جزئياتو او تفصيلاتو باندې هم نظر واچوو. هرکله چې خيبر فتح شو او د جنگ حالات برابر شو نو يهودي ښځې د نبی عليه السلام د دعوت پروگرام جوړ کړو، دغه وخت نبی عليه السلام ام المؤمنين حضرت صفيه عليها السلام سره وو، نو دغه ښځې يو ورپته کړې شوې چيلی د نبی عليه السلام خدمت کېنې حاضره کړه، دې ښځې ددې خبرې تحقيق د مخکېنې نه کړې وو چې نبی عليه السلام ته د نورو اندامونو په مقابل کېنې د چيلی خپه زياته خوښه ده نو ټوله چيلی کېنې دغه ښځې زهر گډ کړل او د هغې په دغه غوښه کېنې ئې زهر

بقية از حاشيه گذشته [القصص ورد المحتار: ۳۸۵/۵، والام للرافعي: ۴۲/۶، كتاب جراح العمد، الرجل بقى الرجل السم، والمغنى: ۲۱۲/۸] -

(۱) انظر تقارير الرافعي على رد المحتار: ۳۲۳/۲ -

(۲) قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه، الحديث، أخرجه البخاري ايضا، كتاب المغازي، باب الشاة التي سمت للنبي عليه السلام بخيبر، رقم (۴۲۴۹)، وكتاب الطب، باب ما يذكر في سم النبي عليه السلام، رقم (۵۷۷۷) -

زیات مقدار کنبی شامل کرل، چي کله دغه چیلن د نبی ﷺ او د صحابه کرامو وړاندې د خوراک دپاره پیش کړې شوه نو نبی ﷺ ترینه دغه مذکوره غوښه اوچته کړه، د هغې نه ئې بوتې باندې چک اولگوو لیکن د تیرولو وخت رانغې. نبی ﷺ سره نزدې حضرت بشر بن البراء بن معرور هم ناست وو هغوی هم ددې نه خه واخسته لیکن هغوی نمرئ تیره کړه او نبی ﷺ نمرئ واپس کړه، بیا ئې اوفرمائیل چې دا هډوکي ما ته وائی چې په دې کنبې زهر دی، بیا نبی ﷺ هغه ښځه راوغوښتله، تپوس ئې ترینه اوکړو نو هغې ددې خبرې اقرار اوکړو چې ما په دې کنبې زهر ګډ کړې دی.) ددې نه پس د باب حدیث شریف ته اوګورئ:

قوله قال: لما فتحت خيبر أهديت للنبي صلى الله عليه وسلم شاة. فيها سم:

حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائی چې هرکله خیبر فتح شو نو نبی کریم صلی الله علیه و آله ته په هدیه کنبې یو چیلن پیش کړې شوه چې زهر په کنبې اچولې شوې وو. صحیح مسلم په حوالې سره اوس تیر شو چې دا چیلن پیش کوونکې یو یهودی ښځه وه، اهل سیرو ددې ښځې نوم زینب بنت الحارث نقل کړې دې، دا د سلام بن مشکم ښځه وه او د مرحب خور یا وریره وه.)

د کلمه سم تحقیق: په کلمه سم کنبې درې لغتونه دي، دا د سین فتحه، ضمه او کسره درې واړو حرکتاتو سره لوستلې شوې دې او فتحه په کنبې افصح حرکت دې، ددې جمع سمام او سموم ددې معنی زهر ده.)

فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «اجْمَعُوا إِلَيَّ مَنْ كَانَ هَاهُنَا مِنْ يَهُودَ». فَجِيعُوا لَهُ فَقَالَ «إِنِّي سَأَبْلُغُكُمْ عَنْ شَيْءٍ قَبْلَ أَنْ تُصَادِقُوا عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ هُمُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «مَنْ أَبْوَكُمْ». قَالُوا فَلَا نَ. فَقَالَ «كَذَبْتُمْ، بَلْ أَبُوكُمْ فَلَانٌ». قَالُوا صَدَقْتَ.

نو نبی ﷺ اوفرمائیل، دلته چې خومره یهودیان دي، دا ټول جمع کړئ چې زه دوی سره ملاؤ شم، نو دوی ټول په یو ځایي باندې جمع کړي شو نو نبی ﷺ هغوی ته اوفرمائیل، زه ستاسو نه د یو خبرې تپوس کول غواړم، آیا تاسو به ماته په دې معامله کنبې رښتیا وایئ؟ ټولو اووئیل چې اوجی: نبی ﷺ اوفرمائیل، ستاسو پلار څوک دي؟ هغوی اووئیل چې فلانې دي، نبی ﷺ اوفرمائیل چې تاسو دروغزن یئ، بلکه ستاسو پلار خو فلانې دي. هغوی اووئیل چې تاسو رښتیا اووئیل.

ابن حجر رحمته الله لیکلې دی چې دلته د "فلان" ته څوک مراد اخستلې شوې دي، ماته معلومه نه شو.)

(^۱) انظر سيرة ابن هشام: ۳۵۲/۳/۲، امر الشاة المسمومة، ودلائل النبوة للبيهقي: ۴/۲۶۳.

(^۲) عمدة القاري: ۹۱/۱۵، وفتح الباري: ۹۷/۷، وسنن أبي داود، كتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سما..... رقم (۴۵۰۹)، ودلائل النبوة: ۴/۲۶۳، والروض الانف: ۲/۲۴۳.

(^۳) عمدة القاري: ۹۱/۱۵، وارشاد الساري: ۵/۲۳۶.

(^۴) ارشاد الساري: ۵/۲۳۶، وهدي الساري: ۴۱، الجزية والموادعة.

قَالَ «قَبْلَ أَنْتُمْ صَادِقِي عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ» فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي آبِنَا. فَقَالَ لَهُمْ «مَنْ أَهْلُ النَّارِ». قَالُوا لَكُنْ فِيهَا يَبِيرًا ثُمَّ تَخْلَفُونَا فِيهَا.

نبی ﷺ او فرمائیل، که زه ستاسو نه د خټه خبز په باره کښې تپوس او کړم نو آیا تاسو به رښتیا اووایئ؟ هغوی او وویل چې انې ابو القاسم! او جی! مونږ به رښتیا وایو. ځکه چې که مونږ تاسو ته دروغ او وایو نو هم به تاسو ته معلومه شی. لکه څنگه چې زمونږ د پلار نیکه په باره کښې تاسو ته معلومه شوه چې مونږ دروغ وایو، نو نبی ﷺ ترینه پوښتنه او کړه. جهنميان به څوک وی؟ هغوی جواب ورکړو چې څه ورځې خو به مونږ په جهنم کښې یو، بیا به تاسو خلق زمونږ ځایونه ډک کړئ.

سبحان الله! د بدبختۍ او د ضداو عنادا انتها ته او گورئ، یهودیانو په خپل مذکوره جواب کښې د خپلې یوې عقیدې اظهار کړې دي چې دا د دوی خپل یو خیال او گمان دي. د دوی خیال دا وو چې الله تعالی به یهودیانو ته دومره ورځې عذاب ورکوي څومره ورځې چې دوی د غوا د بچۍ عبادت کړې وو او هغه څلویښت ورځې دي، ددې نه زیات عذاب به مونږ ته نه راکړي کیږي (۱). د یهودیانو دا خیالی عقیده قرآن کریم هم ذکر کړې ده، د الله تعالی ارشاد دي: وَقَالُوا لَوْلَا نُنَزِّلُ آلَاءَنَا مَعَهُ وَذُرِّيَّةٌ قُلُوبُهَا أَتَتْهُم مِّنْ عِندِ اللَّهِ عَذَابٌ أَلِيمٌ يُخَلِّفُ اللَّهُ عَهْدَهُمْ فَمَا يَتَّقُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ دلته دوی ددې عقیدې اظهار کړې دي چې څو ورځې خو به مونږ ته سزا ملاو شي لیکن ددې نه پس ستاسو نمبر دي.

د «تخلفوننا هغوی او صرفې تحقیق:» "تخلفوننا" په اصل کښې تخلفوننا وو. لکه د ابوذر په نسخه کښې تخلفوننا راغلې دي، دلته ددې یو نون ساقط شوې دي، د حرف جازم او ناصب نه بغیر هم د نون حذف کول یو لغت دي او دا د خلف یخلف نه دي، ددې معنی ده د چا نائب او قائم مقام کیدل. ددې نه خلف هم دي، خلف هر هغه سړی ته وئیلې شي چې د چا نه پس راشي او د هغه نائب او خلیفه وي. لیکن په دې کښې یو فرق هم دي، که دا لفظ د لام سکون سره وي نو ددې معنی ده نائب فی الشرد شر په کارونو کښې نائب، او که د لام حرکت سره وي نو ددې معنی ده نائب فی الخیر د خیر په کارونو کښې نائب او قائم مقام (۲).

قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «اُخْشَوْا فِيهَا»، نو نبی ﷺ او فرمائیل چې هم تاسو په دې کښې خوار او ذلیل اوسیرئ.

سپي ته د شړلو او رټلو دپاره اخساوئیلې کیږي، یعنی لرې شه. دلته په دې جمله کښې دوه احتمالات کیدې شي. اول احتمال خو دا دي چې نبی ﷺ دوی ته بد دعا کړې ده، یعنی الله

(۱) الجامع لاحکام القرآن للقرطبي: ۱۰/۲.

(۲) عمدة القاری: ۹۱/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۶/۵.

تعالی دې اوکړی چې هم تاسو په دې کښې ذلت او خورائ سره داخل شئ. دویم احتمال دا دې چې دا زجر، توبیخ او رتنه ده یعنې تاسو په دې کښې ورک شئ.

قوله: وَاللّٰهِ لَا تَخْلُقُكُمْ فِیْهَا اَبَدًا :- په خدایې قسم مونږ به کله هم په جهنم کښې ستاسو ځانې ډک نه کړو.

یعنې ستاسو دا وهم او گمان بالکل باطل دې چې تاسو به د جهنم د سزا یو څو ورځې مستحق یئ. بیا به مونږ د هغې خشاک جوړ شو. دا خو کیدې نه شی چې مونږ د جهنم مستحق شو. زموږ خو پیدائش د جنت دپاره شوې ده. دلته که د چا په ذهن کښې دا اشکال پیدا شی چې گناهگار مسلمانان به هم جهنم ته داخلېږي. نو د نبی ﷺ دا پورتنی خبره څنگه صحیح شوه چې مونږ خو به جهنم ته نه داخلېږو؟

ددې جواب دادې چې گناهگار مسلمانان به په جهنم کښې د سزا خوړلو نه پس بالآخر راوځي، ددې وچې نه د مسلمانانو جهنم ته داخلیدل به عارضی وی. په خلاف د یهودیانو، یهودیان خو به په جهنم کښې همیشه دپاره اوسېږي، د جهنم نه ددې یهودیانو وتل ممکن نه دی، ددې وچې نه دلته د خلافت او د نیابت د معنی تصور هم نه شی کیدې.

ثُمَّ قَالَ - هَلْ اَنْتُمْ صَادِقِي عَنْ شَيْءٍ اِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ. فَقَالُوا نَعَمْ يَا اَبَا الْقَاسِمِ. قَالَ «هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّيْءِ شَيْءًا». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «مَا مَلَكَكُمْ عَلٰى ذَلِكَ». قَالُوا اَرَدْنَا اِنْ كُنْتُ كَاذِبًا نَسْتَرِيْهِ، وَاِنْ كُنْتُ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ.

نبی ﷺ بیا او فرمائیل، که زه ستاسو نه د یو څیز په باره کښې تپوس او کړم نو آیا تاسو به رښتیا او وایئ؟ هغې ټولو او وویل چې ای ابا القاسم! آوځی! نبی ﷺ تپوس او کړو چې آیا تاسو په دې چیلئ کښې زهر گډ کړې دی؟ هغوی او وویل چې آوځی! نبی ﷺ ترینه تپوس او کړو چې تاسو دا حرکت ولې او کړو؟ هغوی او وویل چې زموږ دا اراده وه چې که تاسو د خپل نبوت په دې دعوی کښې دروغ غږ یئ نو مونږ به ستاسو نه راحت حاصل کړو. ځکه چې مونږ به درته خلاص شو، او که تاسو واقعی نبی یئ نو دا زهر به تاسو ته نقصان و نه رسوي.

د باب په حدیث شریف کښې درې سوالات او د هغې جوابات ذکر دی، سوالات د نبی ﷺ له طرفه او جوابات د یهودیانو له طرفه وو، ددې یهودیانو دا بدبختی او بدنصیبی او وگورئ چې په درې واړو جواباتو کښې ئې دروغ وئیلې دی، په اولنی دوو جواباتو کښې خو ئې دروغ او ځواب نه ښکاره دې، او د دریم سوال په جواب کښې د یهودیانو دا وینا چې "آردنا ان کنت کاذبا نستریه، وان کنت نبیا لم یضرک" دا هم د دروغو نه خالی نه ده. ځکه چې د نبی ﷺ نبی کیدل. مبعوث من الله کیدل دوی ته د نمر په شان ښکاره وو، په قرآن کریم کښې د الله تعالی

^(۱) پورته حواله جات. وشرح الکرماني: ۱۳/۱۳۴.

^(۲) فتح الباری: ۱۰/۲۴۶، وشرح الکرماني: ۱۳/۱۳۴، وارشاد الساری: ۵/۲۳۶.

ارشاد دې: «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ» (۱) لیکن بنی اسرائیل چونکه خپل ځان د دنیا اعلیٰ ترین مخلوق گنړی او خپل نسب د ټولو نه غوره گنړی، د دې وجې نه دوی دا برداشت نه کړې شو چې اشرف الانبیاء والرسل، خاتم النبیین والمرسلین (ﷺ) د عربو او د بنو اسماعیل نه ولې راواستولې شو؟ هم دا وجه وه چې دوی همیشہ د نبی (ﷺ) او د هغوی ملګرو ته په تکلیف رسولو کښې لګیا وو او قیامت پورې به دوی په دې کښې مشغول وی. دا هغه ډله ده چې د همیشہ نه د اسلام او د مسلمانانو دشمنان دی، د دوی نه د خیر توقع ساتل بالکل عبث کار دې، د الله تعالیٰ ارشاد دې: «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودُ.....» (۲) قرآن کریم د دې واضح اعلان نه پس هم که دوی لره څوک خپل دوست گنړی نو دا بیوقوف نه دې نو څه دی؟

یو سوال او د هغې جواب: د باب حدیث شریف او د مسلم شریف روایت، چې اوس مخکښې تیر شو، دواړو کښې ظاهراً تعارض دې چې هلته کومه مکالمه نقل کړې شوه نو هغه د نبی (ﷺ) او د یو یهودی ښځې زینب بنت الحارث مینځ کښې وه او دلته چې کومه مکالمه ده نو هغه د نبی (ﷺ) او د یهودیانو مینځ کښې ده.

ددې جواب واضح دې چې په دې کښې هیڅ تعارض نشته، ممکنه ده چې نبی (ﷺ) دواړو سره خبرې اترې کړې وی او د زهر و په حقله کې تپوس کړې وی، لکه د باب په حدیث کښې د زهر د ګډ کولو وجه چې دا ښودلې ده چې: «إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَمِيعٌ، وَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ» چې د دې مفهوم نعوذ بالله د نبی (ﷺ) قتلول دی، هغه ښځې هم دا خپل مقصد بیان کړې وو چې: «أَرَدْتُ لَأَقْتُلَنَّكَ» (۳) چې هرکله د دواړو مقصود یو شو نو په ظاهره دا معلومه شوه چې ددغه ښځې دا کار د ټولو مشرکانو د مشورې نتیجه وه، د دې وجې نه نبی (ﷺ) د ټولو نه تپوس او کړو او ورته چې دا خبره په گوته کړه چې مونږ ته ستاسو د مکرو فریب ښه پته ده. (۴)

د عربو مشهور اديب ډاکټر منیر عجلانی د یو دستاويز انکشاف کړې دې کوم چې په آرمیني ژبه کښې وو، د هغې نه هم دا ثابتیږي چې نبی (ﷺ) ته د زهر و ورکولو دا عمل د یو کس کار نه وو، بلکه په دې کښې د یهودیانو ټول قوم شامل وو، د دې دستاويز متن دلته

(۱) البقرة (۱۴۶)۔

(۲) المائدة (۸۲)۔

(۳) الصحيح لمسلم، کتاب الطب، باب السم، رقم (۵۷۰۵)۔

(۴) پورته متن کښې چې کوم موقف دې نو د دې تائید د تاریخ نه هم کیږي، نبی (ﷺ) ته چې کومې ښځې زهر ورکړې وو نو د هغې پلار حارث، تره یسار، خاوند سلام بن مشکم او ورور مرحب یا زبیر د مسلمانانو په لاس باندې قتل شوي وو، د دې وجې نه دا ښځه د انتقام په اور کښې سوزیده او د نبی (ﷺ) د قتل چې ډیره زیاته تمنا لرله، نو نورو یهودیانو هم د دې د استعمالولو منصوبه جوړه کړه، دغه شان د نبی (ﷺ) په خوراک کښې زهر ګډ کړې شو. فتح الباری: ۴۹۷/۷، والروض الانف: ۲/۲۴۳، وعمدة القاری: ۹۱/۱۵، وستن ای داود، کتاب الدیات، باب فیمن سقی رجلاً سماً.....، رقم (۵۹۰۹)۔

ذکر کولی شی: "یقال ان الامة اليهودية تحسد امة النصارى، ولما جاء محمد ﷺ، وعظم امره، اجتمع رؤساء اليهود، وقالوا لى انفسهم:

"لنضبه الینا؛ بان تزودہ باحکام دیننا، فینشرها بین الناس، وبذلك تغلب على النصارى وانا جلیلهم".

ولكن المسلمين الذين اتصروا على اعدائهم، وفتحوا الفتوحات العظيمة لم يكثرثوا لليهود، ولم يقيموا لهم وزناً؛ بل اضطروا احياناً الى قتالهم،

فعاد رؤساء اليهود الى الاجتماع والتفكير فى اسلوب يتخلصون به من محمد.....، فاختراروا من نسايتهم فتاة جميلة، وقالوا لها: "يجب عليك ان تدعى محمداً الى وليمة، وتقتليه".

فعلقت البراءة ما امرها الرؤساء به: "انظر تعليقات على دلائل النبوة للبيهقى: ٢٥٨/٣.

کیدی شی چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په شهادت کښې هم ددې خلقو سازش شامل وى او دا د يو کس يعنى د "فیروز" عمل نه وى.

ايا دې ښځې اسلام قبول کړې وو؟ د بعضو رواياتو نه دا معلومېږي چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، لکه د امام زهري رحمۃ اللہ علیہ نه هم دا روايت نقل دې چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، هم په دې باندې امام سليمان اليتيمى رحمۃ اللہ علیہ هم يقين کړې دې، د دوى په روايت کښې دا الفاظ هم دي، کوم چې د دغه ښځې د اسلام په قبوليت باندې دلالت کوي:

"وقد استبان لى الآن انك صادق، وانا أشهدك ومن حضر أنى على دينك، وان لا إله إلا الله، وأن محمداً عبده

ودرسوله". "اوس ماته دا خبره واضحه شوه چې تاسو رښتوني يئ او زه تاسو او نورو حاضرينو لره گواه جوړوم او دا وایم چې زه ستاسو په دين باندې یم او دا چې د الله تعالى نه سوا هيڅوک معبود نشته او محمد ﷺ د هغه بنده او رسول دې".

دا جملې دغه ښځې هغه وخت اووئيلې چې کله هغې اوليدل چې په نبى ﷺ باندې ددې زهرو اثر اونه شو، نو ددې نه پس نبى ﷺ هغې ته معافى اوکړه، لکه څنگه چې د حافظ ابن

حجر رحمۃ اللہ علیہ قول اوس د باب د اولنى حديث په تشریح کښې تیر شو. د حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ د صنيع نه هم دا معلومېږي چې هغوى واقعى طور سره دا ښځه په صحابيئاتو کښې شماری، ددې وجې نه هغوى ددې ښځې ذکر په "الاصابة" کښې په القسم الاول کښې کړې دې. والله

اعلم بالصواب

نبى بشر وى: د باب په حديث کښې يهوديانو نبى ﷺ ته د زهرو ورکولو وجه دا بيان کړه چې "وان كنت ديبالم يضرك" چې که تاسو واقعى نبى يئ نو دا زهر به په تاسو باندې اثر نه

(١) فتح الباری: ٤٩٧/٧، والمصنف لعبد الرزاق: ٥٣/٦، کتاب اهل الكتاب، هل يقتل ساحرهم؟ رقم (١٠٠٥٣) والسيرة الحلبية: ٧٧٠/٢، غزوة خيبر والمراقة: ١١/٧٤، کتاب الفضائل..... الفصل الثانى، رقم (٥٩٣١)

(٢) الاصابة فى تمييز الصحابة: ٣١٤/٤.

کوی لیکن د دوی دا خبره غلطه ده، د نبی دپاره دا ضروری نه ده چې د زهر او اثر پری اونه شی، نبی چونکه بشر وی ددې وجې نه پرې د زهر او اثر هم کیدې شی، د جادو اثر پرې هم کیدې شی، کما یقیناً بعد اېوا بېلکه څنگه چې نور انسانی عوارض نبی ته پېښېږي نو دغه شان دا څیزونه پرې هم اثر کولې شی.

د نبی ﷺ معجزه: په نبی ﷺ باندې چې ددې زهر او ظاهري اثر اونه شو نو دا د نبی ﷺ معجزه وه، په عامو حالاتو باندې دا نه شی قیاس کیدې، لیکن ددې زهر او اثر د نبی ﷺ وفات په وخت کېښې ښکاره شو، په صحیح مسلم شریف کېښې د حضرت انس رضی الله عنه د روایت په آخره کېښې راغلې دی چې د نبی ﷺ په تالو مبارک کېښې ما ته د دغه زهر او اثرات ښکاره

طور سره معلومیدل، د نبی ﷺ په وفات کېښې یو ښکاره سبب دا زهر هم وو، ددې وجې نه به حضرت عبدالله بن مسعود قسم خوړلو سره فرمائیل چې نبی ﷺ ته الله تعالی د شهادت مرگ ورکړې دې. (۱)

حقیقی مؤثر د الله تعالی ذات دې: د باب د حدیث نه یو دا فائده معلومه شوه چې حقیقی مؤثر صرف د الله تعالی ذات دې، د هغه د اجازت او د حکم نه بغیر هیڅ یو څیز نه نقصان رسولی شی او نه چاته څه فائده ورکولې شی، او گورئ: د دغه زهریله خوراک نه حضرت بشر رضی الله عنه فوراً متاثر شو او نبی ﷺ د هغې د فوری اثراتو نه بچ پاتې شو او دغه وخت پرې زهر او اثر اونه کړو. (۲)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنی کېښې دې چې یهودیانو نبی ﷺ باندې د زهریله خوراک خوړلو کوشش او کړو، نو دغه شان یهودیانو د هوکه بازی او خیانت او کړو لیکن ددې باوجود نبی ﷺ ددې سازش ټول کړدارونه معاف کړل، هم ددې نه ترجمه ثابتېږي چې په دې صورت کېښې معاف کیدې هم شی او د ضرورت مطابق ورته نورې سزاگانې هم ورکړې کیدې شی. (۳) والله اعلم بالصواب

(۱) انظر الصحيح لمسلم. کتاب الطب، باب السم، رقم (۵۷۰۵)، وعمدة القاری: ۹۲/۱۵، وکشف الباری، کتاب المغازی: ۶۷۰، وتکملة فتح الملهم: ۳۱۲/۴.

(۲) اخرجه الحاكم في المستدرک: ۳/۶۰، کتاب المغازی:، رقم (۴۳۹۴)، قال عبدالله بن مسعود رضی الله عنه: لان احلف تسعا ان رسول الله ﷺ قتل احب الی من احلف واحدة انه لم يقتل، وذلك ان الله عز وجل اتخذه نبيا، واتخذة شهيدا. وايضا الطبقات الكبرى لابن سعد: ۸/۳۶۴، من كلام ام بشر بن البراء رضی الله عنه.

(۳) عمدة القاری: ۹۲/۱۵، وفتح الباری: ۱۰/۲۴۷.

(۴) عمدة القاری: ۹۱/۱۵.

① باب: دُعَاءُ الْإِمَامِ عَلَى مَنْ نَكَثَ عَهْدًا

د ترجمه الباب مقصد: دلته د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ مقصد او مطلب دادې چې که یو سړې وعده خلافي او کړې نو دده په حق کښې امام ته بد دعا کول جائز دي. (۱)

۲۹۹۹: (۱) حَدَّثَنَا أَبُو التُّعْمَارِ حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا عَاصِمٌ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسًا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنِ الْقَنُوتِ. قَالَ قَبْلَ الرُّكُوعِ. فَقُلْتُ إِنَّ فَلَانًا يَزْعُمُ أَنَّكَ قُلْتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَقَالَ كَذَبٌ. ثُمَّ حَدَّثَنَا عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَنَتَ شَهْرًا بَعْدَ الرُّكُوعِ يَدْعُو عَلَى أَجْيَاءٍ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ. قَالَ - بَعَثَ أَرْبَعِينَ أَوْ سَبْعِينَ - يَشْكُ فِيهِ - مِنَ الْقُرَاءِ إِلَى أَنَاسٍ مِنَ الْمَشْرُكِينَ، فَعَرَضَ لَهُمْ هَؤُلَاءِ فَقَتَلُوهُمْ، وَكَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَهْدٌ، فَمَارَأَيْتُهُ وَجَدَ عَلَى أَحَدٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ. (ار: ۹۵۷)

رجال الحديث

① ابو النعمان: دا ابو النعمان محمد بن فضل السدوسي رحمۃ اللہ علیہ دي. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: الدين النصيحة لله....." کښې تيره شوې ده. (۲)

② ثابت بن يزيد: دا ثابت بن يزيد بصری رحمۃ اللہ علیہ دي. (۳)

③ عاصم: دا عاصم بن سليمان بن ابي مسلم الاحول رحمۃ اللہ علیہ دي. (۴)

④ انس: د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاهيه ما يحب لنفسه" کښې راغلي دي. (۵)

او دا ټول سند په بصريانو باندې مشتمل دي. (۶)

خپه داوي: د دې حديث شريف پوره تشرېح په کتاب الوتر کښې او گوري:

يوه اهمه فائده: د يو کافر په حق کښې خيرې کول د نبی صلی اللہ علیہ وسلم عادت مبارک نه وو، ترڅو چې په د نبی صلی اللہ علیہ وسلم دا اميد وو چې دا کافر خپل باطل دين پرېخودلې شی او اسلام قبولې شی نو هغه ته به ئې خيرې نه فرمائيلې، او گوري انبي صلی اللہ علیہ وسلم ته دا وئيلې شوې وو چې قبيله دوس ته

١ (عمدة القاری: ۹۱/۱۵)

٢ قوله: سالت انسا رضي الله عنه: بالحديث، مر تخريجه في الوتر، باب القنوت قبل.....)

٣ (كشف الباری: ۷۶۸/۲)

٤ (د دوی د حالاتو دپاره او گوري، کتاب الاذان، باب بدء الاذان)

٥ (د دوی د حالاتو دپاره او گوري، کتاب الوضوء، باب الماء الذي يغسل به شعر الانسان)

٦ (كشف الباری: ۴/۲)

٧ (فتح الباری: ۲۷۳/۶، وعمدة القاری: ۹۲/۱۵)

خیرې او کړې، لیکن نبی ﷺ د هغوی په حق کینې د هدایت دعا او فرمائیله، لیکن ددې برخلاف چې هرکله بنوسلیم وعده خلافې او کړه، غدارۍ او خیانت نې او کړو نو نبی ﷺ د هغوی دپاره خیرې او فرمائیلې، ځکه چې د هغوی د هدایت نه نبی ﷺ مایوسه شوې وو، نو الله تعالی د نبی ﷺ خیرې قبولې کړې او د نبی ﷺ رښتون والې نې خلقو ته ښکاره کړو

چې مونږ د خپل نبی هیڅ یو خبره نږد کوو. (۱)، والله اعلم بالصواب
دویمه فائده: د مونږونو نه پس، دغه شان په خطبو کینې چې د مسلمانانو د دشمنانو او مخالفینو دپاره خیرې کیږي، د هغې اصل هم دا قصه ده، په کومه کینې چې نبی ﷺ د بنوسلیم دپاره د خیرو په طور یو میاشت پورې قنوت نازله لوستلې وه، نو ددې خبرې نه ددې کار جواز او مشروعیت ښه طریقه سره معلومیږي. (۲)

ترجمه الباب سوه د حدیث شریف مناسبت: ترجمه الباب سوه د حدیث شریف مناسبت واضح دي، ترجمه وعده خلافې کوونکو دپاره د خیرې کولو د جواز وه، هم دا جواز د باب د حدیث نه ثابتیږي.

① باب: أَمَانَ النَّسَاءِ وَجَوَارِهِنَّ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا مسئله بیانوي چې یوه ښځه چاته امان ورکړي او دا بیانوي چې که ښځه امان ورکړي نو ددې دا امان ورکول به معتبر وي. (۳)
د مسئلې تفصیل وړاندې راځي.

د جوارو معنی: جوار، بکس، الحیم وضاها. د باب مفاعله مصدر دي، ددې معنی ده اجاره او د اجاره معنی ده چاته پناه ورکول، مدد کول او حفاظت کول. (۴). اوس مطلب هم دا شو چې ښځه چاته امان هم ورکولې شي او پناه وغیره هم ورکولې شي.

۳۰۰: (۵) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ أَبَا مَرْثَةَ مَوْلَى أُمِّ هَانِيٍّ ابْنَةَ أَبِي طَالِبٍ يَقُولُ دَهَبَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَامَ الْفَتْحِ فَوَجَدَتْهُ يُغْتَسِلُ، وَفَاطِمَةُ ابْنَتُهُ تَسْرُةٌ، فَكَلَبَتْ عَلَيْهِ فَقَالَ «مَنْ هَذِهِ». فَقُلْتُ أَنَا أُمُّ هَانِيٍّ بِنْتُ أَبِي طَالِبٍ. فَقَالَ «مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِيٍّ». فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ قَامَ، فَصَلَّى ثَمَانِ رَكَعَاتٍ مُلْتَمِعًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، زَعَمَ ابْنُ

(۱) عمدة القاری: ۹۲/۱۵.

(۲) پورته حواله.

(۳) عمدة القاری: ۹۲/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۷/۵.

(۴) عمدة القاری: ۹۲/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۳/۶، وشرح الکرماني: ۱۳۵/۱۳.

(۵) قوله: أم هانئ ابنة أبي طالب: الحديث، مر تخريجه في كتاب الغسل، باب التستر في الغسل.....

أَمَى عَلَى أَنَّهُ قَاتِلٌ رَجُلًا قَدْ أَجَرْتَهُ فَلَانَ بْنَ هُبَيْرَةَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «قَدْ أَجَرْتَا مَنْ أَجَرْتَ بَأْمَهُانِي». قَالَتْ أُمُّ هَانِي: وَذَلِكَ صُغَى. [۲۷۶]

رجال الحديث

① عبدالله بن يوسف: دا عبدالله بن يوسف تينسی رحمہ اللہ دی.

② مالک: دا امام دارالہجرة مالک بن انس رحمہ اللہ دی. ددی دواوو حضراتو تذکرہ د”بہم الوسی“ پہ دویم حدیث کنبی تیرہ شوې ده.

③ ابو النضر: دا ابو النضر سالم بن ابی امیہ رحمہ اللہ دی چې د عمر بن عبیدالله مولى دی.

④ ابو مرہ: دا ابو مرہ یزید بن مرہ رحمہ اللہ دی چې د ام هانی رضی اللہ عنہا مولى دی. د دوی حالات په کتاب العلم، ”باب من تعدیث ینتشی بہ المجلس.....“ کنبی راغلې دی.

⑤ ام هانی: دا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د تره لور حضرت ام هانی رضی اللہ عنہا ده.

د حدیث شریف توجہ: حضرت ام هانی رضی اللہ عنہا فرمائی چې د فتح مکہ په کال زه د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خدمت اقدس کنبی حاضرہ شوم، اومې لیدل چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم غسل کوی او حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا د سترپوشی دپاره ولاړه وه، نو ما ورته سلام اوکړو، نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چې خوک دی؟ ما جواب کنبی او وویل چې ام هانی یم نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم ماته پخیر راغلې او وویل، هرکله چې د غسل نه فارغ شو نو نیت ئې اوترلو او اودریدل او بدن باندې یو کپړې اچولو سره ئې اته رکعتہ اوکړل. ما او وویل یا رسول الله! زما د ورور حضرت علی خیال دی چې هغه به هغه سرې قتلوی چاته چې ما پناه ورکړې ده، یعنی فلان ابن هبیره، نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل ائی ام هانی! تا چې چاته پناه ورکړې ده نو هغه ته مونږ هم پناه ورکړې ده او دا د ځانیت وخت خبره ده.

نبیخه امان ورکولې شی: د باب حدیث په دې مسئله کنبی واضح دی چې نبیخه امان ورکولې شی، دغه شان دا چې نبیخې کوم سرې ته امان ورکړې وی نو هغه لره قتلول حرام دی، د نبی صلی اللہ علیہ وسلم لورې مبارکې حضرت زینب رضی اللہ عنہا هم خپل خاوند حضرت ابو العاص بن الربیع رضی اللہ عنہ ته امان ورکړې وو. د دې نه هم جواز واضح دی، هم دا د حجاز او د عراق د جمهورو یعنی د

① (کشف الباری: ۲۸۹/۱، ۲۹۰، امام مالک دپاره نور اوگورئ، کشف الباری: ۸۰/۲)۔

② (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء، باب المسح علی الخفین)۔

③ (کشف الباری: ۲۱۴/۳)۔

④ (د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الغسل، باب التستر فی الغسل عند الناس)۔

⑤ (روی الطبرانی عن انس رضی اللہ عنہ: ان زینب بنت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اجارت ابا العاص، فاجاز النبی صلی اللہ علیہ وسلم جوارها.....) = المعجم الكبير: ۴۲۵/۲۲، ۴۲۶، ذکر سن زینب و وفاتها، ومن اخبارها، رقم (۱۰۴۸-۱۰۴۹)

وقد اخرجه الطبرانی عن ام سلمة رضی اللہ عنہا ايضا، انظر معجمه الكبير: ۲۲/۲۲۵، وما اسندت ام سلمة رضی اللہ عنہا ابو بكر بن عبد الرحمن..... عن ام سلمة..... رقم (۵۹۰)، وكذا انظر: ۲۲/۲۲۵، [بقية برصفحه آتنده...]

امام اعظم ابو حنیفہ، امام مالک، امام شافعی، احمد، ابو ثور، اسحاق بن راہویہ، ثوری او امام اوزاعی رحمہم اللہ وغیرہ مذهب دے۔ البتہ پہ مالکیہ کنبہ دوو حضراتو عبدالملک بن الماجشون او سخنون رحمہما اللہ جمہورو نہ جدا دا وئیلی دی جی د بنخہ اجازت ورکول د امام پہ اجازت باندی موقوف دی، کہ امام دا پناہ ورکول نافذ کړی خو صحیح ده ورنہ د بنخہ پناہ ورکول مردود او ناقابل قبول ده، لیکن دا قول شاذ دے۔رحمہم اللہ والقول ماقالہ الجمهور والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمۃ الباب سره د باب د حدیث شریف مناسبت پہ دے جملہ کنبہ دے، ”قد اُجِرنا من اُجرت“۔ نو ددے نہ ددے خبری جواز معلومی دے جی د بنخہ چاتہ امان ورکول صحیح او جائز دی۔

⑤ باب: ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَجَوَارُهُمْ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ

یعنی د مسلمانانو ذمہ او امان یو دے، معمولی سړی ہم ددے کوشش کولې شی۔
د ترجمۃ الباب مقصد: دلته د ترجمۃ الباب مقصد دادے جی کہ د مسلمانانو یو جماعت یا یو طبقہ یو حربی کافر ته امان ورکولې شی نو ددے حکم یو دے، د چا اختلاف سره به دا حکم نه بدلیږی، دا امان به د ټولو له طرفه معتبر وی۔ مطلب دا شو چې که یو حربی کافر ته د مسلمانانو له طرفه امان ورکولې شی نو دا امان به د ټولو له طرفه وی، خواه امان ورکونکي یو معمولی درجې والا سړی وی یا د شریفې طبقې سړی وی، غلام وی یا آزاد، سړی وی یا بنخه، ددے نه پس چاته دا حق نشته چې دا امان ختم کړی او چاته چې امان ورکړې شوې دے نو هغه ته خه قسم نقصان اورسوی۔رحمہم اللہ

په ترجمۃ الباب کنبہ مذکور لفظ د ”آدناهم“ نه مراد ”اقلهم عدداً“ دے، یعنې یو سړی هم امان ورکولې شی، خواه سړی وی یا بنخه۔۔۔۔۔رحمہم اللہ

بقیه از حاشیه گذشته [رقم (۱۰۴۷)]_ ایضا انظر نصب الرایۃ فی تخریج احادیث الهدایۃ: ۳/۳۹۶، رقم (۵۸۱۲-۵۸۱۳)۔

(۱) شرح ابن بطلال: ۳۴۹/۵، وعمدة القاری: ۹۳/۱۵، خلورو وارو مذهبونو دپاره اوگوری، المغنی: ۹۱۹۵/، والام: ۲۸۴/۴/۲، والمدونة الکبری: ۴۶/۲، والهدایۃ: ۵۶۴/۲، وفتح القدیر: ۲۱۰/۵، فصل الامان)۔

(۲) قا الحافظ فی الفتح (۲۷۳/۶): قال ابن المنذر: اجمع اهل العلم علی جواز امان المرأة الا شینا ذکره عبد الملك_ یعنی ابن الماجشون صاحب مالک_ لا احفظ ذلك عن غیره، قال: ان امر الامان الی الامام، وتناول ما ورد مما یخالف ذلك علی قضا یا خاصة، قال ابن المنذر: وفی قول النبی ﷺ _ یسعی بذمتهم ادناهم “دلالة علی اغفال هذا القائل (۳)۔

(۳) عمدة القاری: ۹۳/۱۵)۔

(۴) عمدة القاری: ۹۳/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۸/۵، وفتح الباری: ۲۷۴/۶)۔

(۵) پورته حواله جات)۔

ایا د غلام امان ورکول معتبر دی؟ پورته چې کوم مذهب نقل کړې شو نو دا د جمهورو دي، د امام مالک، شافعی، احمد، سفیان ثوري، اوزاعي، لیث او ابو ثور رضی الله عنہم مسلک هم دادي چې که یو غلام چاته امان ورکړي نو دا به معتبر وي، په احنافو کښې د امام محمد رضی الله عنه مسلک هم دا دي او امام اعظم او امام ابویوسف رحمهما الله دا وائی چې د غلام امان ورکول به هغه وخت معتبر وي چې کوم وخت دده مالک ده ته د قتال اجازت هم ورکړي، مطلب دادي چې د عبد ماذون چاته چې اجازت ورکړې شوې وي، امان ورکول معتبر دی، د غیر ماذون یعنی د عبد محجور امان غیر معتبر دي. اوس په عبد محجور کښې گویا ددې حضراتو اختلاف دي، د قتال دپاره چې کوم غلام ته اجازت ورکړې شوې وي نو هغه کښې هیڅ اختلاف نشته. ^(۱)

د ماشوم امان ورکول: ابن المنذر رحمته الله فرمائيې دی چې د ماشوم د امان ورکولو په غیر معتبر کیدو باندې د اهل علم اجماع ده. لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله ددې کلام سره اختلاف کوی او فرمائی چې دا حکم مطلق نه دي، بلکه مقید دي، لکه د صبی مراقب او د ممیز او فهم (چې په ښه بده باندې پوهیږي) امان ورکول معتبر دي. ^(۲) لیکن په خپله امام شافعی رحمته الله د ممیز ماشوم امان ورکول غیر معتبر گنړي، کالصی الغیر المیز ^(۳).

د احنافو په نزد ددې مسئلې تفصیل دادي چې که د امام ابوحنیفه رحمته الله په نزد ممیز ماشوم که د قتال نه منع کړې شوې وي نو د هغه امان غیر معتبر دي لیکن امام محمد رحمته الله ددې ماشوم د امان د صحت قائل دي چې دده امان ورکول صحیح او معتبر دی. او که ماشوم ممیز وي او د قتال اجازت ورته ورکړې شوې وي نو د ټولو په نزد دده امان مقبول او معتبر دي. ^(۴) د امام مالک رحمته الله شاگرد سحنون وائی چې د ممیز ماشوم امان مطلقاً معتبر دي، او د دوی نور شاگردان د ماشوم امان د امام په اجازت باندې موقوف گنړي. ^(۵) او د امام احمد رحمته الله نه په دې سلسله کښې دوه روایتونه نقل شوې دي، په یو روایت کښې د صحت قائل دي او په دویم کښې د غیر معتبر کیدو قائل دي. ^(۶)

^(۱) المدونة الكبرى: ۴/۲، والمغنی: ۹/۱۹۵، و کتاب الام: ۴/۲۸۴، باب فی الامان، واعلام الحديث: ۱۴۷۰/۲

^(۲) الهدایة: ۵۶۵/۲

^(۳) پورته حواله، والفتاوی الهندیة: ۱۹۸/۲

^(۴) فتح الباری: ۲۷۴/۶

^(۵) کتاب الام: ۴/۲۸۴، باب فی الامان، واذا امن من دون البالغين والمعنوه قاتلوا اولم یقاتلوا لم نجز امانهم

^(۶) الهدایة مع البناية للعینی: ۱۲۹/۷، کتاب السیر، فصل، و کتاب السیر الكبير مع شرحه للسرخسی: ۱۷۸/۱/۱

^(۷) المدونة الكبرى: ۴/۱۲، کتاب الجهاد، فی امان المرأة والعبد والصبی، والمنقذی: ۴/۳۴۶

^(۸) المغنی لابن قدامة: ۱۹۶/۹

د مجنون امان ورکول: د امت د جمهورو علماؤ په نزد د مجنون او د لیونی امان ورکول غیر معتبر دي، د کافر په شان په دې کښې هم د جاذبه اختلاف نشته. (۱).

۳۰۰۱ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا وَكَيْعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ خَطَبَنَا عَلَى فَقَالَ مَا عِنْدَنَا كِتَابٌ نَقْرُؤُهُ إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ فَقَالَ فِيهَا الْخِرَاحَاتُ وَأَسْنَانُ الْإِبِلِ، وَالْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ غَيْرِ إِلَى كَذَا، فَمَنْ أَخَذَتْ فِيهَا حَدَّثًا أَوْ أَوَى فِيهَا مُحَدِّثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ، لَا يَقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ، وَمَنْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ أَخْفَرُ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ مِثْلُ ذَلِكَ. (ل: ۱۷۷۱)

قوله: "خطبنا على": الحديث، مرتفع بوجه في كتاب العلم، باب كتابة العلم.

رجال الحديث

① محمد: د محمد نه مراد محمد بن سلام بيکندي دي. ددې وضاحت ابن السکن رحمهما الله کړې ده. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: انا أعلمكم بالله....." کښې تیر شوې دي. (۲).

② وکیع: دا د حدیثو مشهور امام حضرت وکیع بن الجراح رحمته الله دي. د دوی حالات په کتاب العلم، "باب كتابة العلم" کښې تیر شوې دي. (۳).

③ الاعمش: دا امام سلیمان بن مهران دي چې مشهور په اعمش رحمته الله دي. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب قلم دون قلم" کښې راغلي ده. (۴).

④ ابراهيم التيمي: دا مشهور محدث، د وخت امام ابراهيم بن يزيد بن شریک رحمته الله دي. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن....." کښې تیره شوې ده. (۵).

⑤ ابيه: د ابيه نه مراد د حضرت ابراهيم والد يزيد بن شریک رحمته الله دي. (۶).

⑥ علی: دا د نبی صلی الله علیه و آله خوم، خلورم خليفه، حضرت علی ابن ابی طالب رحمته الله دي. د دوی تفصیلی تذکره په کتاب العلم "باب إثم من كذب النبي صلى الله عليه وسلم" کښې بیان شوې ده. (۷).

(۱) پورته حواله، وفتح الباری ۶/۲۷۴، والسير الكبير مع السرخسی: ۱/۱/۲۰۰، کتاب الامان، رقم: (۴۶)۔

(۲) فتح الباری: ۶/۲۴۷، وکشف الباری: ۲/۹۳۔

(۳) کشف الباری: ۴/۲۱۹۔

(۴) کشف الباری: ۲/۲۵۱۔

(۵) کشف الباری: ۲/۵۴۴۔

(۶) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب فضائل المدينة، باب حرم المدينة۔

(۷) کشف الباری: ۴/۱۴۹۔

خبرداري: حضرت علي (عليه السلام) د باب د حديث تشریح مونږ په کتاب العلم، "باب کتابه العلم" د

او "فقاتل البدیة، باب حرمة البدیة" کښې بیان کړې ده. ترجمه الباب سره د حديث شریف مناسبت: ترجمه الباب سره د حديث شریف مناسبت په دې جمله کښې دي: "وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ" چې د مسلمانانو ذمه او عهد يو وي، لهذا که يو عاقل بالغ مسلمان چاته پناه ورکړي نو دا به معتبر وي. (۲).

حضرت امام بخاري (رحمه الله) په ترجمه الباب کښې ذکر کړې شوې کلماتو "يسعى بذمتهم أدناهم" په ذريعې سره هغه روايت طرفته اشاره فرمائيلې ده، کوم چې وړاندې د سفيان عن الاعمش طريق سره "باب اثم من عاهد ثم غدر" کښې راځي، د هغې الفاظ دادي: "و ذمة المسلمين واحدة يسعى بها أدناهم" هم دا معنی د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص (رضي الله عنه) نه هم مرفوعاً روايت ده، د هغوی د روايت تخريج امام احمد (۳) او ابن ماجه رحمهما الله وغيره (۴) کړې دي، فرمائي: "المسلمون تتكافؤ دماؤهم، وهم يد على من سواهم، يسعى بذمتهم أدناهم" (۵).

⑪ باب: إِذَا قَالُوا صَبَأْنَا وَلَكُمْ مِحْسُنُوا أَسْلَمْنَا

يعنی دا باب ددې خبرې په بيان کښې دي چې کله مشرکان "صبا نا" او وائي او "أسلمنا" ښه طريقي سره اونه وائي. د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاري (رحمه الله) دا وئيل غواړي چې که د جنگ دوران کښې مشرکان دا او وائي چې صبا ناي معنی مونږ د خپل زور دين نه واوريدو او دې جملې سره د دوی مقصد داوی چې مونږ اسلام قبلو، ستاسو په دين کښې داخلېږو، ليکن "أسلمنا" اونه وائي نو آيا د دوی دا وينا چې "صبا نا" ددې دپاره کافی ده چې دوی سره جنگ بندۍ اوکړې شي او د دوی مزید قتل بند کړې شي. (۶) نو د امام بخاري (رحمه الله) جواب په اثبات کښې دي چې آو اوس به دوی سره جنگ نه کيږي. او علامه ابن المنير (رحمه الله) فرمائي چې د ترجمه الباب مقصد دادي چې د مقصدونو اعتبار په

(۱) کشف الباری. کتاب العلم: ۲۲۳/۴-۲۶۱-.

(۲) فتح الباری: ۲۷۴/۶، و عمدة القاری: ۹۴/۱۵، وإرشاد الساری: ۲۳۸/۵-.

(۳) مسند الامام احمد: ۶۵۸-۶۵۷/۲، مسند عبدالله بن عمرو..... رقم (۶۷۹۷) وأيضاً برقم (۷۰۹۲ و ۶۶۹۲)-.

(۴) سنن ابن ماجه، کتاب الديات، باب المسلمون تتكافؤ دماؤهم، رقم (۲۶۸۵) وعن ابن عباس أيضاً، رقم (۲۶۸۳)-.

(۵) فتح الباری: ۲۷۴/۶، و عمدة القاری: ۹۴/۱۵، وإرشاد الساری: ۲۳۸/۵، دغه شان اوگوري، المصنف لابن أبي شيبة: ۱۰۷-۱۰۱/۱۸-.

(۶) فتح الباری: ۲۷۴/۶، و عمدة القاری: ۹۴/۱۵، شرح ابن بطلال: ۳۵۲/۵-.

دلیل او قرینو سره وی، دا دلیل خواه لفظی وی یا غیر لفظی، خواه په هر قسم ژبه کښې چې وی، دلته مناسب رانې هم د ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ معلومېږي چې ترجمه الباب عام اوساتلې شی او دا اووئیلې شی چې لفظ د "صبا" سره ترجمه خاص نه ده، بلکه هر قسم جمله چې دا مفهوم ادا کړی نو هغه به معتبر وی، دغه شان دا چې امان په هر قسم ژبه کښې ورکړې شی نو هغه به معتبر وی، مطلوب صرف دادې چې دغه کلمه یا دغه جمله امان ورکوی او مضمون امان او ذمی ته شامل وی.

د کلمه "صبا" صرفی او لغوی تحقیق: صبا، د باب نصر نه د جمع متکلم ماضی صیغه ده، ددې مصدر "صَبَّأ" دي، ددې معنی ده مذهب بدلول، وئیلې شی: "صبا فلان: اذا خرج من دینه الی دین غیره" هم په دې بنیاد باندې د مکې مکرمې مشرکانو نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته "صابی" وئیلې، خکه چې د مشرکانو د خیال او گمان مطابق نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خپل پلار نیکه د مذهب بت پرستی پرېخوډلې وه او دویم دین یعنی اسلام ئې اختیار کړې وو. (۱)

وَقَالَ ابْنُ عُمرٍ جَعَلَ خَالِدٌ يَقْتُلُ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَبْرَأَ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ».. (ر: ۳۸۳)

او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما فرمائی چې حضرت خالد بن ولید (هغوی) قتلول، نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم اوفرمائیل، ائی الله! خالد چې خه او کړل، نو زه د هغې نه د برات اعلان کوم. د مذکورہ تعلیق تخریج: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ پورتنې تعلیق مسنداً په کتاب المغازی کښې (۲)، دغه شان کتاب الاحکام کښې (۳) نقل کړې دي. ددې نه علاوه امام نسائی رحمۃ اللہ علیہ هم دا حدیث موصولاً روایت کړې دي (۴).

په تعلیق کښې د مذکورہ واقعی تفصیل: د حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما په پورتنی ذکرشده تعلیق کښې ډیر زیات اجمال او اختصار دي، په دې کښې چې کومه واقعه ذکر ده نو د هغې خلاصه دا ده چې حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم یو لښکر امیر جوړ کړو او د تبلیغ په غرض سره ئې د بنو جذیمه په طرف روان کړو، دا واقعه د غزوۍ حنین نه وړاندې ده، هرکله چې هغوی ته حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ د اسلام دعوت ورکړو نو هغې خلقو صحیح طریقې سره د اسلام اقرار اونه کړو، د "اسلمنا" په ځانې ئې "صبا" او وئیل، مقصد ئې دا وو چې مونږ ستاسو دین قبلوو، لیکن حضرت خالد بن ولید رضی اللہ عنہ د هغوی دا اقرار قبول نه کړو او د ظاهر لفظ په بنیاد باندې ئې د هغوی قتلول شروع کړل، کله چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته ددې اطلاع

(۱) فتح الباری: ۶/۲۷۴، وعمدة القاری: ۱۵/۹۴، والمتواری علی تراجم أبواب البخاری: ۱۹۹-.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۹۴، وفتح الباری: ۸/۵۸۵، والقاموس الوحید، مادة "صبا".

(۳) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب بعث النبی صلی الله علیه وسلم خالد بن ولید..... (رقم: ۴۳۳۹).

(۴) صحیح البخاری، کتاب الاحکام، باب إذا قضی الحاكم بجور أو..... (رقم: ۷۱۸۹).

(۵) سنن النسائی، کتاب آداب القضاة، باب الرد علی الحاكم إذا قضی بغير الحق، (رقم: ۵۴۰۷).

اوشوه نو ډیر زیات خفه شو او وې فرمائیل، ”اللهم! انی ابرأ الیک مما صنعت خالد“.
په دې کار باندې د خفگان کولو او د نبی ﷺ د ناراضه کیدو نه هم په واضحه توګه دا معلومېږي چې په هرقوم کېنې ددې مفهوم دپاره یعنې د اسلام د قبلولو دپاره کوم الفاظ استعمالېږي نو د هغې اعتبار به کولې شی، هم دغه الفاظ به د هغوی له طرفه کافی شافی ګنلې شی.

په مذکور واقع کېنې حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه چونکه اجتهاد کړې وو، چې په هغې کېنې ترینه خطا واقع شوه، ددې وجې نه نبی ﷺ هغه معذور او ګنړلو او هم ددې وجې نه ئې قصاص نه کړو، بلکه نبی ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ته مال ورکړو او د بنو جذیمه طرفته ئې روان کړو او د هغوی د مقتولینو دیت د بیت المال نه ادا کړې شو. (۱)

د حدیث شریف نه مستنبطه یو مسئله: علامه ابن بطال رحمته الله فرمائی چې که قاضی او حاکم یو ظالمانه فیصله اوکړي یا د اهل علمو د اقوالو او د دوی د رائي نه خلاف څه فیصله اوکړي نو دا فیصله به بالاتفاق مردود وي. البته که دا فیصله د اجتهاد په رنډا کېنې وی یا حاکم د خپل کار څه مناسب تاویل پیش کړي، لکه څنګه چې حضرت خالد بن ولید رضی الله عنه او کرل نو په دې صورت کېنې به حاکم ګناهګار خونه وی لیکن ضمان به پرې لازم شی عندعامة اهل العلم. بیا د امت د فقهاؤ په دې خبره کېنې اختلاف دې چې دا ضمان به څوک ادا کوي؟ آیا د بیت المال نه به ادا کولې شی یا به ئې د حاکم خاندان (عاقله) ادا کوي؟

①نو د حضرت امام اعظم ابوحنیفه، امام ثوري، احمد او اسحاق رحمهم الله قول دادې چې که دا فیصله د څه قتل یا د زخمی کولو وی نو دیت به د بیت المال نه ادا کولې شی.

②د امام شافعي، اوزاعي او د صاحبینو رحمهم الله مسلک دادې چې مذکوره دیت به د حاکم په عاقله او خاندان باندې لازم وی، د حاکم خاندان به دا ضمان ادا کوي.
③ابن الماجشون رحمته الله خو دا وائی چې په دې کېنې بالکل ضمان نشته. (۲)

ترجمة الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت: ترجمة الباب سره د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه ددې مذکوره تعلیق مناسبت په ظاهره واضح نه دې ځکه چې ترجمه خو د ”اذا قالوا: صهانا.....“ وه، لیکن ددې لاندې چې کوم حدیث ذکر شو نو هغې کېنې ددې خبرې تذکره نشته.

نو ددې اشکال جواب دادې چې د امام بخاري رحمته الله یو مشهور عادت دا هم دې چې هغوی بعضې وخت کېنې د حدیث یو جمله یا یو جزء ترجمه او ګرځوي، بیا دغه جمله یا جزء ترجمه کېنې نه ذکر کوي نو دلته هم دغه معامله ده چې ترجمه خو ئې د ”صهانا“ قائمه کړه لیکن دا

(۱) انظر صحيح البخاري، كتاب المغازي، باب بعث النبي صلى الله عليه وسلم خالد بن ولید إلى.....، رقم (۴۳۹)، وفتح الباری: ۲۷۴/۶، وعمدة القاری: ۹۴/۱۵.

(۲) شرح ابن بطال: ۸/۲۶۰-۲۶۱، كتاب الاحکام، باب إذا قضی الحاكم بجور.....، وعمدة القاری: ۹۴/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۴/۶، والمعنی: ۸/۲۸۸، آخر فصل من كتاب الجراح، رقم (۶۷۷۳).

نې په حديث كېنې ذكر نه كړه، بلكه ددې حديث يوه حصه نې نقل كړه او ددې طرفته نې اشاره او كړه او هم په دې نې اكتفاء او بس والې او كړو. (۱).

وَقَالَ عُمَرُ إِذَا قَالَ مُتْرَسٌ فَقَدْ آمَنَهُ، إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ الْأَلْسِنَةَ كُلَّهَا. [۲۹۸۹:۲]

او حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه او فرمايل چې كله يو مسلمان چاته داسې اوواڼي چې مۀ ويرېږه نو حقيقت كېنې ورته دۀ امان او پناه وركړه، ځكه چې الله تعالى خو په ټولو ژبو باندې پوهيږي.

د مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق امام عبدالرزاق صنعاني رحمته الله عليه په خپل "مصنف" كېنې د ابو وائل طريق سره موصولا نقل كړې دي. (۲).

د حضرت عمر رضي الله عنه مكمل فرمان: پورته ذكر شوې كلمات يعنې "إِذَا قَالَ: مُتْرَسٌ، فَقَدْ آمَنَهُ، إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ الْأَلْسِنَةَ كُلَّهَا" د حضرت عمر رضي الله عنه د فرمان يو جز ؤ، كوم چې دوى ملك فارس كېنې يو لښكر ته د هدايت نامې په طور ليږلې وو، هغه لښكر كوم چې په جهاد كېنې مصروف وو، مكمل متن لاندې ذكر كولې شى:

"عن أبي وائل قال: جاءنا كتاب عمرو بن نحره، قال: إذا حاصرتم قصرًا، فلا تقولوا: أنزلوا على حكم الله، فإنهم لا يديرون ما حكم الله؛ ولكن أنزلوهم على حكمكم، ثم اقتضوا فيهم، وإذا لقي الرجل الرجل، فقال: لا تخف، فقد آمنه، وإذا قال: مترس، فقد آمنه، إن الله يعلم الألسنة كلها" (۳).

يعنې: "د حضرت ابو وائل رضي الله عنه نه روايت دې چې مونږ ته د حضرت عمر رضي الله عنه يو خط راغى په داسې حالت كېنې چې مونږ د فارس د محل محاصره كړې وه، په هغې كېنې نې فرمائيلې وو چې كله تاسو د يو محل (يا د قلعه) محاصره او كړئ نو داسې مۀ وايئ چې د الله تعالى فيصله قبولولو سره لاندې راشئ، ځكه چې هغوى ته معلومه نه ده چې د الله تعالى فيصله څۀ ده؟ بلكه هغوى په خپله فيصله باندې لاندې راولئ، چې كله هغوى راكوز شى نو فيصله او كړئ، چې كله يو بنده د بل بنده سره ملاقات اوشى او هغه ورته اوواڼي چې مۀ ويرېږه نو حقيقت كېنې ورته دې ويونكى امان وركړو او كه "مترس" اوواڼى نو بيا نې هم امان وركړو. ځكه چې الله تعالى خو په ټولو ژبو باندې پوهيږي."

د "مترس" لغوى تحقيق او ضبط: "مترس" د فارسې ژبې جمله ده، ددې معنى ده "مۀ ويرېږه" او دا جمله د دوو څيزونو نه مركبه ده، دميم او ترس نه، ميم خو د اهل فارس په نزد د نفى معنى وركوي، او ترس د امر صيغه ده د ترسيدن نه، ددې معنى ده ويريدل، اوس ددې جملې معنى دا شوه چې "لا تخف" يعنې مۀ ويرېږه. (۴).

(۱) فتح الباري: ۲۷۴/۶، وعمدة القاري: ۱۵/۹۴.

(۲) المصنف لعبد الرزاق: ۱۵۰/۵، كتاب الجهاد، باب دعاء العدو، رقم (۹۴۹۲) و (۹۴۹۴).

(۳) پورته حواله، وعمدة القاري: ۱۵/۹۴، وتغليق التعليق: ۳/۸۳، وفتح الباري: ۶/۲۷۴-۲۷۵.

(۴) عمدة القاري: ۱۵/۹۴، وفتح الباري: ۶/۲۷۵.

ددې نه علاوه د حدیث د عالمانو ددې جملې په ضبط کښې هم اختلاف دي. امام اصیلې رحمته الله علیه خو دا د میم او د تاء فتحې او د راء سکون سره ضبط کړې ده او ابو ذر میم مکسور او تاء ساکن بنودلې ده.^(۱) حافظ ابن حجر رحمته الله علیه دا کلمه میم مفتوحه، تاء مشدده او راء ساکنه

سره ضبط کړې ده، بیا فرمائی: "وقد تخفف التاء، وبه جزم بعض من لقیناه من العجم"^(۲) او بعضې حضراتو دا کلمه د تاء سکون او د راء فتحې سره لوستلې ده، لیکن د علامه عینی رحمته الله علیه د قول مطابق راجح ضبط د امام اصیلې رحمته الله علیه دي چې ددې طرفته حافظ رحمته الله علیه هم په دې خپل قول کښې اشاره کړې ده "وبه جزم بعض من لقیناه من العجم"^(۳).

قوله: وقال: تکلم لا بأس. او حضرت عمر رضی الله عنه هرمان ته او فرمائیل، هیڅ خبره نه ده، خبره کوه.

ددې جملې تعلق یو بلې واقعې سره دي، چې د هغې تفصیل د کتاب الجزیه په شروع کښې راغلې دي.^(۴)

د حضرت انس رضی الله عنه روایت دي، د هغې خلاصه داده چې د فارس ښار د تستر د محاصرې دوران کښې هرمان گرفتار شو، بیا دې د حضرت انس رضی الله عنه په ملګرتیا کښې د حضرت عمر رضی الله عنه په خدمت کښې روان کړې شو، چې کله ده سره خلیفه ثاني خبرې اترې کول وغوښتل نو دې خاموشه شو، په دې باندې حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل، "تکلم، لا بأس عليك" ددې نه پس د دواړو مینځ کښې خبرې اترې شروع شوې، چې د هغې تفصیل اوږد دي.

حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې بیا حضرت عمر رضی الله عنه د هرمان د قتل احکامات جاری کول اوغوښتل نو حضرت انس رضی الله عنه اووئیل چې دا خو تاسو نه شئ کولې، ځکه چې تاسو خو ده ته "تکلم لا بأس عليك" وئیلې دي، حضرت عمر رضی الله عنه او فرمائیل آیا تاسو سره نور هم څوک شته چې ددې خبرې گواهی ورکړي چې ما دا جمله وئیلې ده؟ نو حضرت زبیر رضی الله عنه هم د حضرت انس رضی الله عنه موافقت اوکړو، په دې باندې حضرت عمر رضی الله عنه هرمان قتل نه کړو، بیا وروستو هرمان اسلام قبول کړو.^(۵)

د مذکوره اثر تخريج: د حضرت عمر رضی الله عنه مذکوره اثر مختصراً امام ابن ابی شیبې په خپل مصنف کښې^(۶) او یعقوب بن سفیان په خپل تاریخ کښې نقل کړې دي، دغه شان سعید بن

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۹۴-۹۵.

(۲) فتح الباری: ۶/۲۷۵.

(۳) پورته حواله، وعمدة القاری: ۱۵/۹۵.

(۴) انظر باب الجزية والموادعة مع أهل الذمة. د هرمان د اسلام د قبولولو واقعه.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۹۵، وفتح الباری: ۶/۲۷۵، والمصنف لابن أبي شيبه: ۱۸/۱۰۹-۱۱۰، کتاب السير، باب فی الأمان، ما هو؟ وكيف هو؟ رقم (۳۴۰۸۴)، وکتاب البعث والسرائا: ۱۸/۳۰۴، ما ذکر فی تستر، رقم (۳۴۵۰۶).

(۶) المصنف لابن أبي شيبه: ۱۸/۱۰۹-۱۱۰، رقم (۳۴۰۸۴)، وکتاب البعث والسرائا: ۱۸/۳۰۴، رقم (۳۴۵۰۶).

منصور په خپل سنن کښې^(۱) ددې تخریج کړې دې^(۲).
 د مذکوره اثر نه یو معلومه شوې فائده: علامه ابن المنیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې د مذکوره اثر نه دا فائده معلومه شوه چې که یو عام حاکم خپله یوه فیصله هیږه کړی او دوه سړی گواهی اوکړی چې حاکم دا فیصله کړې وه نو په حاکم باندې به دا لازم وی چې په هغه فیصله باندې عمل اوکړی او هغه نافذه کړي. دغه شان که چرته حاکم د یو کس په شهادت قبولو کښې پریشان شی، په دې کښې توقف اوکړي، بیا دویم کس د اولنی کس په موافقت کښې گواهی ورکړی نو اوس شک او شبهه ختمه شوه او دې سره به د اولنی کس گواهی هم نه متاثره کیږي^(۳)، والله اعلم بالصواب.

ترجمه الباب سره د تعلیق مناسبت: ترجمه الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت په دې معنی کښې دې چې په تعلیق کښې دا راغلې دی چې امان ورکونکې لاتخف او وائی یا متمرس، یا تکلم لا یاس، نو دې سره به امان متحقق شی. ځکه چې دا ټولې جملې په امان ورکولو باندې دلالت کوي، خواه هره ژبه چې استعمال کړي یا هر قسم تعبیر چې وی، نو اولنی دواړه جملې خو ظاهراً هم په دې خبره باندې دلالت کوي چې د کوم سړی په مخکښې دا جملې او وئیلې شی نو مراد د دینه امان دې او د دریمې جملې دلالت په دې معنی کښې دې چې مخاطب ته دا وئیلې کیږي چې ته مې ویرې او بې خطري خبرې اترې کوه، تاته به هیڅ هم نه وئیلې کیږي او هم دا امان دې، لکه څنگه چې مذکوره واقعیه هم په دې باندې دلالت کوي.

⑫ باب: الْمَوَادَعَةُ وَالْمَصَاحَةُ مَعَ الْمُشْرِكِينَ بِالْمَالِ وَغَيْرِهِ،

وَالْإِثْمَ مِنْ لَمِيفٍ بِالْعَهْدِ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددې کار د مشروعیت او جواز ښودل غواړي چې که مشرکانو سره د مصالحت کولو په وخت د مال وغیره ادا کولو ضرورت پېښ شی نو دا جائز دی. تفصیل وړاندې راځي^(۴).

په ترجمه الباب کښې چې کوم لفظ د “وغیره” راغلې دې نو ددې عطف په “بالمال” دې چې مشرکانو ته مال هم ادا کیدې شی، ددې نه علاوه قیدیان وغیره هم، یعنی که د مشرکانو کسان مسلمانانو سره قید وی نو د هغوی د آزادیدو په بدله کښې هم مصالحت کیدې شی، او بالعکس^(۵).

(۱) سنن سعید بن منصور: ۲/۲۵۲، کتاب الجهاد، باب قتل الاسارى..... رقم (۲۶۷۰)، وأخرجه البيهقي من طريق الثقفى عن حميد الطويل: ۹/ ۱۶۴، كتاب السير، باب كيف الامان؟ رقم ((۱۸۱۸۳)).

(۲) عمدة القارى: ۱۵/۹۵، وفتح البارى: ۶/۲۷۵، وتعليق التعليق: ۳/۴۸۳.

(۳) فتح البارى: ۶/۲۷۵.

(۴) عمدة القارى: ۱۵/۹۵.

(۵) پورته حواله، وفتح البارى: ۶/۲۷۵، وشرح القسطلاني: ۵/۲۳۹.

قوله: وقوله: "وإن جنحوا للسلم فاجنح لها وتوكل على الله: الآية (الانفال: ۱۱)

او د الله تعالى قول: او که مشرکانو د صلحې مطالبه او کړې نو تاسو هم صلح او کړئ. د ایت کریمه تفسیر: د پورتنی آیت کریمه ترجمه د امام بخاری رحمته الله علیه د تفسیر مطابق کړې شوې ده، هغوی د "جنحوا" تفسیر په "طلبوا" سره کړې دي، او نورو حضراتو مفسرینو ددې تفسیر په "مالوا" سره کړې دي، په دې صورت کښې به ترجمه دا شی "او که مشرکان د صلحې طرفته مائل شی نو تاسو هم دې طرفته مائل شی" او صلح او کړئ، "ځکه چې د جناح لغوی معنی ده مائله کیدل".^(۱)

او کلمه د "السلم" د سین فتحه او کسره سره، ددې معنی ده صلح، دا د ابو عبیده رضی الله عنه قول دي او ابو عمر رضی الله عنه فرمائی چې سلم که د سین فتحې سره وی نو ددې معنی ده صلح او که کسره وی نو ددې معنی ده اسلام.^(۲)

د ایت مبارکه نه د امام بخاری رحمته الله علیه استدلال او ترجمه الباب سره مطابقت: امام بخاری رحمته الله علیه د پورتنی آیت کریمه نه په دې خبره باندې استدلال کړې دي چې مشرکانو سره صلح کول جائز او صحیح کار دي.^(۳)

ددې نه ترجمه الباب سره مطابقت هم معلومېږي چې لږ کله مشرکانو سره صلح جائز ده نو دا صلح په مال سره هم کیدې شی او بغیر د مال نه هم کیدې شی، بغیر د مال نه د صلحې حکم خو امام بخاری رحمته الله علیه د کتاب په شروع کښې ذکر کړې وو او دلته ئې د هغې صلحې تذکره او کړه کومه صلح چې مال سره وی، دې سره چې څنگه د مفسف رحمته الله علیه مدعی ثابتې شوه نو دغه شان د صلحې دوه تقسیمونه هم مخې ته راغلل چې د صلحې یو قسم خو صلح بالمال دي او دویم صلح بغیر المال دي.

فائده: آیت کریمه چې په شرط سره مقید کړې شو چې "که دوی صلح کول او غواړي نو تاسو هم صلحه او کړئ" ددې نه دا معلومېږي چې د صلحې معامله مقیده ده، مطلق نه ده چې که دې سره د مسلمانانو نقصان کیږي نو بیا دي هم صلح او کړي شی بلکه دې خبرې ته به خیال کولې شی چې مسلمانان په کوم حال کښې دي، که د دوی حال سره صلح مناسب ده، په صلح کولو کښې ئې فائده ده نو صلح کول صحیح دی، ددې برخلاف که مسلمانان غالب وی او په صلح کولو کښې څه مصلحت او فائده هم نه وی نو بیا صلح کول صحیح نه دی.^(۴)

ترجمه الباب کښې د ذکر شوې مسئلې تفصیل: مشرکانو سره د مال نه بغیر خو صلح کول جائز دی، په دې کښې د هیچا اختلاف نشته، د مال نه بغیر صلح نبی صلی الله علیه و آله په حدیثه

(۱) پورته حواله جات، والقاموس الوحید، مادة جنح "وتفسير القرطبي: ۳۹/۸)۔

(۲) فتح الباری: ۲۷۵/۶، وعمدة القاری: ۹۵/۱۵)۔

(۳) فتح الباری: ۲۷۶/۶، وکتاب السير الكبير مع شرحه للرخسي: ۱۶-۳/۵، باب المواعدة)۔

(۴) فتح الباری: ۲۷۶/۶، والجامع لا حکام القرآن: ۴۰/۸)۔

کنبی^(۱) قریشو مشرکانو سره کړې وه، لیکن که مشرکانو ته د مال ورکولو ضرورت پېښ شې، د مال په بدله کنبی ورسره صلح کول وی او خداخواسته داسې حالات پېدا شې چې هغوی د مال اختلو ته بغیر په صلح کولو باندې نه راضی کیږي نو اوس به څه کیږي؟
 ① نو امام اوزاعی رحمته الله علیه خو په دې صورت کنبی دا فرمائی چې مشرکانو ته د صلح په بدله کنبی مال ادا کول جائز نه دی، البته د ضرورت په وخت جائز دی، مثلاً دا چې مسلمانان د جنگي نقصاناتو نه محفوظ کول وی نو بیا ورته مال ورکړي کیدي شې.

② امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمهما الله فرمائی چې صلح خو د عوض نه بغیر کیدل پکار ده، لیکن که د مجبورۍ حالت وی او د دشمن تعداد زیات وی، د مال ورکولو نه بغیر د اهل اسلام حفاظت ناممکن شې او دا خطر پېښه شې چې مسلمانانو ته به ډیر سخت نقصان اورسوی نو په داسې صورت کنبی د مال په عوض کنبی صلح کیدي شې. لان ذلك من معان الضرورات.

ددې په خلاف که صرف دا صورت وی چې مسلمانان کمزروي خو دی لیکن د مقابلې کولو طاقت لری نو د مال په ادا کولو باندې صلح کول جائز نه دی، که مسلمان قتل هم شې نو شهید به شې، چې لوڼې لوڼې فضیلتونه ئې دي، ددې نه علاوه د مسلمانانو شان ددې نه زیات اوچت او لوڼې دې چې مشرکانو ته د رحم درخواست او کړی او د جنگ بندئ دپاره ورته اوواڼی.

③ په دې مسئله کنبی د احنافو او د مالکیه په باره کنبی علامه ابن بطلال رحمته الله علیه فرمائی چې په دې سلسله کنبی د امام مالک او امام ابوحنیفه څه روایت او قول مونږ ته معلوم نه دي، لیکن علامه عینی رحمته الله علیه د احنافو مسلک د امام شافعی او د مالک د مسلک په شان نقل کړې دي، لکه فرمائی:

”مذهب أصحابنا ان للامام ان يصالحهم بمال ياخذ منهم، أو يدفعه إليهم، إذا كان الصلح خيراً إلى حق المسلمين لقوله تعالى: (وان جنحوا للسلم فاجنح لها)، والبال الذي يؤخذ منهم يصرف مصارف الجزية“^(۱)
 او د مالکیه مذهب هم په دې سلسله کنبی د ائمه ثلاثه په شان دي، په دې شرط چې څه فاسد شرط اونه لگوي، علامه دردير رحمته الله علیه ددې وضاحت کړې دي، فرمائی:
 ”ويجوز للامام..... المهادنة أي صلح الحرب مدة ليس لهوفيها، تحت حكم الاسلام، لمصلحة كالعجز عن

^(۱) د صلح حدیبه تفصیل دپاره اوگورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۳۵۹-۳۷۲-

^(۲) شرح ابن بطلال: ۳۵۵/۵، وفتح الباری: ۲۷۶/۶، وعمدة القاری: ۹۷/۱۵-

^(۳) شرح ابن بطلال: ۳۵۶/۵، وفتح الباری: ۲۷۶/۶، وعمدة القاری: ۹۷/۱۵-

^(۴) شرح ابن بطلال: ۳۵۶/۵، وعمدة القاری: ۹۷/۱۵-

^(۵) عمدة القاری: ۹۷/۱۵، دغه شان اوگورئ، کتاب السير الكبير مع السرخسی: ۳/۵-۱۶، باب المودة

تسالهم مطلقاً، او فی الوقت الحاضر.....، ان خلا عقد المهادنة..... عن شرط فاسد، فان لم تخل عنه لم تجز، کشرط بقاء مسلم اسير تحت ايديهم.....، وان بهال.....، (اللاخوف مما هو اشد ضرراً من دفع البال منهم اولهم.....) (۱).

د صلحي په بدله کښې مشرکانو ته د مال د ادا کولو مثالونه: په تاريخ کښې داسې ډير مثالونه موجود دي چې د مشرکانو د شر نه د محفوظ کيدو دپاره د ضرورت په وخت کښې مسلمانانو مال هم ادا کړې دي. علامه قرطبي رحمته الله عليه په خپل تفسير کښې نقل کړې دي چې نبی صلی الله علیه و آله عيینه بن حصن فزاری او حارث بن عوف مری ته د غزوۍ احزاب په موقع باندې د صلحي پيشکش کړې وو چې نبی صلی الله علیه و آله به دوی ته د مدينې منورې د کهجورو د پيداوار دريمه حصه ورکوي ليکن ددې دپاره به تاسو دا کار کوئ چې بنو غطفان واپس کړئ او د قريشو ملگرتيا پرېږدئ..... (۲).

سعید بن عبدالعزیز رحمته الله عليه فرمائي چې د جنگ صفين په موقع باندې حضرت معاويه رضي الله عنه مشرکانو سره د مال په بدله کښې صلح کړې وه هم دا د عبدالملک بن مروان په باره کښې هم روايت دي چې کله هغه عبداللہ بن زبیر رضي الله عنه سره په جنگ کښې مصروف وو نو دوی رومي بادشاه سره په دې خبره صلح کړې وه چې روزانه به درته زر ديناره ادا کوو..... (۳).

۳۰۰۲ (۴) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ هُوَيْنٍ الْمُفَضَّل - حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ بَشِيرِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حُثَمَةَ قَالَ انْطَلَقَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَهْلٍ وَحُيَصَّةُ بْنُ مَعُودٍ بَيْنَ زَيْدٍ إِلَى خَيْبَرَ، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ صُلْحٌ، فَاتَى حُيَصَّةُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَهْلٍ وَهُوَ يَتَسَحَّطُ فِي دَمٍ قَتِيلًا، فَقَدَفَتْهُ ثُمَّ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَأَنْطَلَقَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَهْلٍ وَحُيَصَّةُ ابْنًا مَعُودٍ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَقَدَفَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بَتَكَلَّمَ فَقَالَ «كَيْفَ كَيْفَ؟» وَهُوَ أَحَدُ الْقَوْمِ، فَكَتَفَتُكَلَّمَ فَقَالَ «أَتَحْلِفُونَ وَتَسْتَحْفُونَ قَاتِلَكُمْ أَوْ صَاحِبَكُمْ؟» قَالُوا وَكَيْفَ نَحْلِفُ وَلَمْ نَشْهَدْ وَلَمْ نَرَقَالَ «فَتُبْرِيكُمْ يَوْمَ يُؤْخَذُ بِحَمِيمِينَ». فَقَالُوا كَيْفَ نَأْخُذُ بِأَيِّمَانٍ قَوْمٍ كَقَارِئِ عَقَلَةٍ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ عِنْدِهِ. (ار: ۲۵۵۵)

رجال الحديث

① مسدد: دا مسدد بن مسرهد رحمته الله عليه دي. د دوی تذکره په کتاب الايمان، ”باب من الايمان ان يحب لاخيه ما يحب لنفسه“ کښې تيره شوې ده. (۵).

(۱) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي: ۵۲۷/۲، باب في الجهاد، فصل عقد الجزية)۔

(۲) الجامع لاحكام القرآن: ۴۱/۸)۔

(۳) عمدة القاري: ۹۷/۱۵، وشرح ابن بطال: ۳۵۵/۵، نیز حاشية الدسوقي على الشرح الكبير: ۵۲۷/۲)۔

(۴) قوله: عن سهل بن أبي حثمة: الحديث، مر تخريجه في كتاب الصلح، باب الصلح المشركين)۔

(۵) كشف الباري: ۲/۲)۔

- ۴) بشردا ابو اسماعیل بشر بن المفضل بن لاحق بصری رحمته الله دې د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: رب مبلغ أوعى....." کښې تیره شوې ده. ۵) یحیی دا مشهور محدث یحیی بن سعید الانصاری رحمته الله دې د دوی تذکره په "بده الوسی" کښې اجمالاً او په کتاب الایمان، "باب صوم رمضان احتساباً.." کښې تفصیل سره تیره شوې ده. ۶) بشیر بن یسار: دا بشیر بن یسار مدنی رحمته الله دې. ۷) سهل بن ابی حشمه: دا ابو محمد سهل بن ابی حشمه انصاری رحمته الله دې.

قوله: قال: انطلق عبد الله بن سهل ومحیصة بن مسعود بن زید إلى خيبر وهي يومئذ صلح: حضرت سهل بن ابی حشمه رحمته الله فرمائی چې حضرت سهل بن عبدالله او محیصه بن مسعود د خيبر طرفته روان شو او او دادغه ورځو کښې د صلحې والا زمکه وه **قوله: ففترقا فأتی محیصة إلى عبد الله بن سهل، وهو يتشحط في دمر قتيلاً، فدفنه ثم قدام المدينة:** هلته دا دواړه حضرات جدا شو، بیا حضرت محیصه د عبدالله بن سهل طرفته راغی، په داسې حالت کښې چې په وینو کښې لت پت مقتول پروت وو، نو هغوی حضرت عبدالله هلته دفن کړو، بیا مدینه متوره کښې حاضر شو. دلته واقعہ داده چې حضرت عبدالله بن سهل او حضرت محیصه بن مسعود رحمته الله نورو څه ملگرو سره د خيبر طرفته تشریف یوړلو، مقصد دا وو چې خپل اهل و عیال ته کهبجوري ورکړي چې د خپل اهل و عیال دپاره د خيبر کهبجوري راوړي، خيبر ته د رسیدلو نه پس دا دواړه حضرات جدا شو او په خپلو خپلو مصروفیاتو کښې مشغول شو، په مقررہ ورځ باندې چې کله حضرت محیصه د حضرت عبدالله بن سهل طرفته راغی نو وې لیدل چې په یو چینه یا کوهی کښې په وینو کښې لت پت پروت دي، سټ مبارک ئې مات شوې دي او د بدن نه ئې روح مبارک تلې دي، هلته د دوی نه علاوه څوک هم نه وو چې د قاتل معلومات اوشی، ددې وجې نه حضرت محیصه رحمته الله هغوی هلته دفن کړل او په خپله مدینې منورې ته واپس راغی.

۱) کشف الباری: ۲۲۲/۳.

۲) کشف الباری: ۲۳۸/۱، ۲۳۱/۲.

۳) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الوضوء، باب الوضوء من غیر حدث.

۴) د دوی د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب البیوع، باب بیع الثمر علی رؤوس النخل.

۵) د دوی دواړو د حالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الصلح، باب الصلح مع المشرکین.

۶) عمدة القاری: ۹۶/۱۵، والقسطلانی: ۲۳۹/۵، وسيرة ابن هشام: ۳۵۵/۲، تسمية النفر الدارين الذين اوصى لهم رسول الله (.....).

د-تشحط-معنی: دا د باب تفعل نه د مضارع صیغه ده. ددې ماده "شحط" ده. د حدیث عالمانو ددې لفظ څو معنې بیان کړې دي، لیکن مطلب د ټولو یو دی، یعنې په وینو کې لټ پټ کیدل، کما ذکرنا فوق ایضاً^(۱).

او "قتیل" د حال کیدو د وجې نه منصوب دې^(۲).

قوله: فانطلق عبدالرحمن بن سهل ومحضیه وحویصه ابنا مسعود الى النبی

صلی الله علیه وسلم: نو حضرت عبدالرحمن بن سهل، محیصه او حویصه د نبی ﷺ طرفته روان شو.

یعنې کله چې مدینې منورې ته اورسیدل نو ددې نه پس حضرت محیصه ﷺ د نورو دوو صحابه کرامو ﷺ سره د نبی ﷺ په خدمت اقدس کېنې حاضر شو، دې دپاره چې حضرت عبدالله بن سهل ﷺ سره کومه واقعه او شوه نو چې نبی ﷺ د هغې نه خبر کړي.

حضرت عبدالرحمن بن سهل ﷺ دا د حضرت عبد الله بن سهل ﷺ ورور. د حضرت حویصه او محیصه ﷺ وراړه^(۳) حضرت عبدالرحمن بن سهل بن زید بن کعب بن عامر بن عدی بن مجدعه بن حارثه حارثی انصاری ﷺ دې^(۴) دوی مور بی بی لیلی بنت رافع بن عامر بن عدی ده^(۵).

د ابن سعد، ابن عبدالبر او د دوی په اتباع کېنې د ابو نعیم اصفهانی خیال دا دې چې حضرت عبد الرحمن بن سهل ﷺ په غزوۀ احد، غزوۀ خندق او نورو ټولو غزواتو کېنې شریک وو^(۶) بلکه ابن عبدالبر یو قول دا هم نقل کړې دې چې دا بدری صحابی دې^(۷) ابن سعد مزید فرمائي چې دا هغه صحابی دې، چې د غزوۀ بدر نه پس د عمرې په نیت باندې وتلې وو لیکن په مکه مکرمه کېنې قریشو قیدی کړو، بیا د حضرت ابوسفیان ﷺ د ځوئی عمرو په بدله کېنې آزاد شو کوم چې په بدر کېنې گرفتار شوې وو^(۸).

^(۱) قال الخطابی فی اعلام الحديث: ۱۴۶۷/۲: يتشطح، أي: يضطرب في الدم. وقال ابن الاثير (النهاية: ۴۹۲/۲، باب الشين مع الحاء، و جامع الاصول: ۲۸۶/۱۰): معنا: يتخطط في دمه، ويضطرب، ويتمرغ. وقال الداودي. كما حكاه العيني في العمدة (۹۶/۱۵): المتشطح: المختضب.....^(۲)

^(۲) عمدة القاری: ۹۶/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۳۹/۵.

^(۳) دا د ابن اخی... ترجمه ده، په الاصابه کېنې ابن عم دې چې غلط دي، تفصیل به وړاندې راشی.

^(۴) انظر الاصابة: ۴۰۲/۲، و معرفة الصحابة: ۲۷۳/۳، و عمدة القاری: ۹۵/۱۵.

^(۵) الاصابة: ۴۰۲/۲، و معرفة الصحابة: ۲۷۳/۳.

^(۶) پورته حواله جات، والاستيعاب بهامش الاصابة: ۴۰۲/۲.

^(۷) الاستيعاب بهامش الاصابة: ۴۰۲/۲، وهو قول العسكري ايضاً: انظر الاصابة: ۴۰۲/۲.

^(۸) الاصابة: ۴۰۲/۲.

دې د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی او د دوی نه محمد بن کعب قرظی رضی الله عنه و غیره روایت کوی.

یو ځل مار حضرت عبدالرحمن بن سهل رضی الله عنه او خورلو، نبی ﷺ خبر شو نو وې فرمائیل چې دې عماره بن حزم ته بوځئ چې هغه ئې دم کړی صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض او کړو یا رسول الله! هغه وخت پورې به دې وفات شی، نبی ﷺ ته چونکه علم وو چې دۀ ته به شفاء حاصلیږي، ددې وجې نه ئې او فرمائیل چې اگرچه دې وفات شی بیا ئې هم بوځئ نو صحابه کرامو رضی الله عنهم دې د حضرت عماره بن حزم طرفته بوتلو او الله تعالی دوی ته شفاء ورکړه. حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه دوی لره د حضرت عتبه بن غزو ان رضی الله عنه د وفات نه پس د بصرې گورنر مقرر کړې وو.

محمد بن کعب قرظی رضی الله عنه فرمائی چې حضرت عبدالرحمن بن سهل رضی الله عنه په یو غزوه کښې وو، د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت زمانه وه او حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د شام امیر وو. دې دوران کښې د دوی مخې ته د شرابو څۀ منگي تیر شو نو دوی خپله نيزه واخسته او د هغوی طرفته متوجه شو او په هر منگي کښې ئې سوړې او کړو، د منگو او پوونکی چې کوم غلامان وو نو هغوی حضرت عبدالرحمن بن سهل رضی الله عنه سره په جگړه شو او خبره زیاته شوه. کله چې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه ته دا خبره اورسیدو نو هغوی او فرمائیل چې دې پریردئ. دې بوډا شوې دې او عقل ئې رخصت شوې دې. حضرت عبدالرحمن رضی الله عنه او فرمائیل چې هیڅکله نه زما عقل ختم شوې نه دې، لیکن خبره داده چې نبی ﷺ مونږ ددې خبرې نه منع کړې یو چې مونږ په خپلو لوښو یا خپلو خیتو کښې شراب واچوو.....

د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه وائي: په ائمه سیر او ائمه مغازی کښې د اکثر و امامانو رائي داده چې حضرت عبدالرحمن بن سهل بن زید الحارثی الانصاری او حضرت عبدالرحمن بن سهل انصاری دوه کسان نه دی، بلکه دا یو سړې دې، ددې وجې نه چې کله تراجم کښې د دوی تذکره راغله نو دې حضراتو دا یو کس شمار کړو او هیڅ تفريق ئې په کښې اونه کړو چې دا فلانې دې او دا فلانې دې. لیکن حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په دې دواړو کښې فرق او کړو چې دا جدا جدا دوه شخصیات دی، ددې وجې نه حافظ رحمته الله علیه د دواړو ترجمه جدا جدا لیکلې ده او دې خبرې ته ئې ترجیح ورکړې ده چې دا دوه کسان دی، فرمائی: ”الظاهر انها اثنان“.

ابن سعد رحمته الله علیه و غیره د حضرت عبدالرحمن بن سهل انصاری متعلق درې واقعات نقل کړې دی، کوم چې اوس مونږ ذکر کړل، یعنی د مار د خوړلو واقعه، د عمرې د ادا کولو دپاره

^۱ (الاصابة: ۴۰۱/۲)۔

^۲ (الاصابة: ۴۰۲/۲، ومعرفة الصحابة للاصبهاني: ۲۷۳/۳)۔

^۳ (معرفة الصحابة: ۲۷۴/۳)۔

^۴ (پورته حواله، والاصابة: ۴۰۲/۲، والاستيعاب: ۴۰۲/۲، ومعجم الصحابة: ۱۵۰/۲، باب العين، رقم (۶۲۵)۔

^۵ (الاصابة: ۴۰۲/۲)۔

مکي مکرمې ته د تلو او هلته د گرفتاريدو او د آزاديدو واقعه او د حضرت معاويه رضي الله عنه په دور کښې چې کومه واقعه پېښه شوې وه.

ددې درې وارو واقعاتو په باره کښې د حافظ رحمته الله عليه تحفظات دي، هغوی فرماني چې د مارد خوړلو کومه واقعه ده نو کيدې شي چې دا حضرت عبد الرحمن بن سهل الحارثي الانصاري سره هم پېښه شوې وي، دغه شان دا دواړه شخصيات شمار کيدې شي ليکن د قيد او د آزاديدو چې کومه واقعه ده نو هغه مشکله ده، ځکه چې د چا په باره کښې دا اختلاف وي چې دا بدری دې يا نه؟ او کوم چې دغه کال باندې د عمرې د ادا کولو نه پس گرفتار شوې وي هغه د خيبر په موقع باندې کم عمره نه شي کيدې، او د باب په حديث کښې ورته "أحدث القوم" (۱) فرمائيلې شوې دې دغه شان دا کوم چې د خيبر په موقع باندې کم عمر وي. د هغه په باره کښې شل، پنځويشت کاله پس حضرت معاويه رضي الله عنه دا نه شي ونيلې چې "انه شيخ ذهب عقله" ځکه چې دې وخت کښې به د دوی عمر زيات نه زيات څلويښت کاله وي او دا عمر داسې نه وي چې په دې باندې د بډوا توب اطلاق او کړې شي او په دې عمر کښې چاته ذاهب العقل او ونيلې شي. ددې وجې نه ښکاره داده چې دا دواړه جدا جدا کسان دي (۲) والله اعلم بالصواب

حويصه بن مسعود: دا حضرت حويصه بن مسعود بن كعب بن عامر بن عدی بن مجدعه انصاري رضي الله عنه دې (۳) ددوی کښت ابوسعد دې (۴) د غزوۀ بدر نه علاوه په نورو ټولو غزواتو کښې دې د نبی صلی الله علیه و آله سره شریک وو (۵).

ددوی د اسلام قبولولو واقعه: حضرت حويصه د خپل ورور محيصه رضي الله عنه مشر وو، ليکن د اسلام قبولولو شرافت مخکښې کشر ورور ته حاصل شو، بيا مشر ته حاصل شو. ابن اسحاق ذکر کړې دی چې د مشهور يهودی کعب بن اشرف د قتل نه پس نبی صلی الله علیه و آله صحابه کرامو رضي الله عنهم ته دا او فرمائيل چې تاسو ته په کوم يهودی باندې هم قدرت حاصليری نو هغه قتلوی ابن سبينه يا ابن شبينه نومې يو سرې يهودی تاجر وو، چې د کپړې تجارت به ئې کوو. ددې اعلان نه پس يو ورځ حضرت محيصه رضي الله عنه موقع بيا مونده او هغه ئې قتل کړو، په

(۱) پورته حواله، دغه شان اوگوری، حديث باب) _

(۲) الاصابه: ۴۰۲/۲ _

(۳) الاصابه: ۳۶۳/۱، والاستيعاب بهامش الاصابه: ۳۹۳/۱ _

(۴) الاستيعاب بهامش الاصابه: ۳۹۳/۱، ومعجم الصحابه: ۱۱۶/۳، رقم (۱۰۸۳)، باب الميم) _

(۵) الاستيعاب بهامش الاصابه: ۳۹۴/۱، والاصابه: ۳۶۲ _

(۶) قوله: "بضم الميم وفتح الحاء المهملة، وهو اخو حويصه..... ويقال فيهما جميعا بتشديد الباء وتخفيفا، انظر عمدة القاري: ۹۵/۱۵، وقال النووي: والاشهر هو التشديد". تهذيب الاسماء واللغات: ۱/۱۷۱) _

دې باندې حضرت حویصه رضی اللہ عنہ ډیر خفه شو چې په دغه وخت کېنې ئې لا اسلام قبول کړې نه وو، ده به خپل کشر ورور محیصه وهلو او دا به ئې ورته وئیل چې د الله دشمنه اتا هغه قتل کړو حالانکه ستا په خبیته کېنې چې کومه وازگه ده نو دا هم د هغه په اخستلې شوې مال سره جوړه شوې ده؟ حضرت محیصه رضی اللہ عنہ ورته په جواب کېنې اووئیل، په خدائې قسم ماته دده د قتل کولو حکم هغه ذات کړې دې چې که ستا د قتل کولو حکم ما ته راکړی نو تا به هم قتل کړم..... ددې په اوریدو سره حویصه ډیر حیران شو او د خپل ورور ته ئې په سوالیه انداز کېنې اووئیل چې په خدائې قسم که محمد صلی اللہ علیہ وسلم زما د سر وهلو حکم تا ته اوکړی نو آیا ما به هم قتل کړې؟ حضرت محیصه رضی اللہ عنہ په جواب کېنې اووئیل چې بالکل که هغوی ماته دا حکم اوکړی نو زه به په دې باندې ضرور عمل کوم. ددې په اوریدو سره حویصه اووئیل چې په خدائې قسم دا دین ډیر عجیبه دې کوم چې ته دې حال ته رارسولې ئې. ددې نه پس حضرت حویصه رضی اللہ عنہ اسلام قبول کړو.

حضرت حویصه رضی اللہ عنہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه روایت کوي. د دوی نه په روایت کوونکو کېنې محمد بن سهل بن ابی حشمه او د دوی نوسې حرام بن سعد بن محیصه شامل دي. رضی الله عنه وأرضاه خبرداری: د باب په حدیث کېنې د حضرت محیصه رضی اللہ عنہ نسب داسې بیان کړې شوې دي، ”محیصه بن مسعود بن زید“ او دا نسب صحیح نه دي، صحیح نسب دادې چې ”محیصه بن مسعود بن کعب“ اووئیلې شی. مولانا احمد علی سهارنبوری رحمته الله د علامه کرمانی وغیره حوالې سره لیکلې دي چې امام بخاری رحمته الله چې محیصه بن مسعود بن زید نقل کړې دې نو دا د دوی وهم دي.

وهم چاته لاحق شوې دي؟ علامه کرمانی رحمته الله وغیره دلته چې د امام بخاری رحمته الله طرفته کوم د وهم نسبت اوکړو. دا صحیح نه دي. ځکه چې دا د مصنف وهم نه دي بلکه د یو راوی وهم دي. د امام بخاری رحمته الله نه علاوه آثمه خمسو هم دا حدیث روایت کړې دي، چې په هغې کېنې امام ترمذی رحمته الله او په بعضې طرفو کېنې امام نسائی او امام مسلم رحمته الله په دې الفاظو او نسب کېنې د امام بخاری رحمته الله موافقت کړې دي، ددې نه هم دا معلومېږي چې دا د یو راوی وهم

(۱) هذه القصة لاسلامه اخراجها ابو داود في كتاب الخراج والامارة والفئ. باب كيف كان اخراج اليهود من المدينة؟ رقم (۳۰۰۲). وابن اسحاق في سيرة ابن هشام: ۴۴۱/۲. والطبرانی في الكبير: ۳۱۱/۲۰. رقم (۷۴۱). والاصبهاني في معرفة الصحابة: ۱۶۴/۲. رقم (۲۳۳۳). والحافظ في الإصابة: ۳۶۳/۱.

(۲) الاستيعاب بهامش الإصابة: ۳۹۴/۱.

(۳) حاشية صحيح البخاري للسهار نفوري: ۴۵۰/۱. والكرمانی: ۱۳۸/۱۳. وفتح الباری: ۲۷۶/۶.

(۴) سنن الترمذی. ابواب الديات. باب ما جاء في القسامة. رقم (۴۳۴۲، ۴۳۴۶، ۴۳۴۷).

(۵) سنن النسائی. كتاب القسامة..... ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين لخبر سهل..... رقم (۴۷۱۸ و ۴۷۱۹). وصحيح مسلم. كتاب القسامة..... باب القسامة. رقم (۴۳۴۷، ۳۴۴۶، ۳۴۴۷).

دې او په سلسله کښې امام بخاری رحمه الله لره ملامته کول صحیح نه دی. اوس په دې مسئله کښې حتمی خبره کول مشکل دی چې دا پورتنی راویانو کښې د کوم راوی وهم دې؟
د باب په حدیث شریف کښې د مذکورہ صحابه کرامو رضی الله عنہم د رشته دارئ نوعیت: ددې نه پس دلته یو بحث دا هم دې چې د باب په حدیث شریف کښې د څلورو صحابه کرامو حضرت عبدالله بن سهل، حضرت عبدالرحمن بن سهل، حضرت محیصه بن مسعود او حضرت حویصه بن مسعود رضی الله عنہم د رشته دارئ څه کیفیت دې او دا حضرات خپل مینځ کښې د یو بل څه دی؟
په دې سلسله کښې تحقیقی خبره داده چې حضرت محیصه و حویصه دواړه تروته دی او حضرت عبدالله او عبدالرحمن دواړه ورپرونه دی.

دیرو علماؤ او محدثینو ته ددې نه مغالطه شوې ده چې د نسب په بیانولو کښې هغوی محیصه بن مسعود بن زید و نیلې شوې دې، کما فی حدیث الباب ایضا په دې شان سره دا دواړه حضرات خپل مینځ کښې د تره بچی جوړېږي. او دا خبره بالکل غلطه ده، تردې چې په بعضې روایتونو کښې راویانو د "ابن عم لهما" الفاظ نقل کړي دي، د حافظ ابن حجر رحمه الله په شان محقق نه دلته تسامح اوشوه چې هغوی د حضرت عبدالرحمن بن سهل رضی الله عنہ په ترجمه ذکر کولو کښې دوی ته "ابن عم حویصه و محیصه" او و نیل، البته د حویصه او د محیصه نسب ئې بالکل صحیح بیان کړې دې او د علامه عینی الفاظ صحیح صورت حال واضعوی، هغوی فرمائی: "ابن امی حویصه و محیصه".

(۱) دا حدیث په مسند سهل بن ابی حثمه کښې شمار کړې شوی دی، اگرچه یو ځانې کښې د حضرت محیصه نوم هم راغلی دي. انظر تحفة الاشراف: ۳۲۲/۸، رقم (۱۱۲۴۱)، او ددې حدیث په طرقو کښې تلاش کولو سره دا خبره مخې ته راغله چې د سهل بن ابی حثمه نه دا حدیث دوه حضرات روایت کوي، بشیر بن یسار او ابولیلی بن عبدالله بن عبدالرحمن بن سهل دویم چې کوم راوی دې د دوی په طریق کښې چې روایات مروی دی نو په هغې کښې یا خو صرف محیصه بن مسعود دې او یا محیصه. د ذکر په کښې بالکل هیو ذکر نشته، او اولنی چې کوم راوی دې یعنی بشیر بن یسار نو د دوی د روایت چې کوم طرق دی په هغې کښې محیصه بن مسعود بن زید دی یا محیصه بن مسعود یا نور الفاظ بیا چې د بشیر بن یسار کوم شاگردان دی په هغوی کښې یحیی بن سعید الانصاری او سعید بن عبید شامل دی او د سعید بن عبید روایتونو کښې هم ذکر نه دی. ددې وجې نه په ظاهره دا معلومېږي چې مذکورہ وهم یحیی بن سعید یا د هغوی یو شاگرد ته پیښ شوی دې. والله اعلم بالصواب. ددې حدیث د طرقو دپاره اوگورئ تحفة الاشراف: ۸۹/۴، رقم (۴۶۴)، ددې حدیث د پوره تخریج دپاره اوگورئ جامع الاصول و تعلیقاته: ۲۸۰/۱۰، ۲۸۵، و ابن ماجه، ابواب الدیات، باب القسامه، رقم (۲۶۷۷-۲۶۷۸).

(۲) د امام نسائی د یو روایت نه ددې تائید کیږي، په هغې کښې دی: فجاء اخوه و عما حویصه و محیصه، وهما عما عبد الله بن سهل سنن نسائی. کتاب القسامه، باب اصل القسامه، رقم (۱۶۴۳۶).
الکبری للبيهقي: ۲۰۷/۸، ۲۰۸، کتاب القسامه، باب اصل القسامه، رقم (۱۶۴۳۶).

(۳) سنن النسائی. کتاب القسامه، ذکر اختلاف الفاظ الناقلين لخبر سهل، رقم (۴۷۱۷)، و فی رواية ابی داود، ایضا: ابنا عمه: حویصه و محیصه سننه، کتاب الدیات، باب القسامه، رقم (۴۵۲۰).

(۴) الاصابة: ۴۰۲/۲، و: ۳۶۳/۱.

(۵) عمدة القاری: ۹۵/۱۵.

په دې خان داسې پوهه کړې چې د حضرت محیصه نیکه د کعب دوه خامن مسعود او زید دې نور هم کیدې شی، د مسعود په اولاد کښې محیصه او حویصه دی او د زید په اولاد کښې سهل و غیره، بیا د سهل په اولاد کښې عبدالله بن سهل او عبد الرحمن بن سهل رضی الله عنهما دی. دغه شان دا حضرات خپل مینځ کښې تروونه او وریرونه شو.

دا تفصیل ښه یاد کړئ، اکثر دلته مغالطه کیږي. والله اعلم بالصواب

قوله: فقال: أتخلفون وتستحقون قاتلكم أو صاحبكم؟ قالوا: وكيف تخلف ولم

نشهد، ولم نر؟ نو نبی عليه السلام او فرمائیل، چې تاسو د قسم کولو دپاره تیار یئ. دغه شان به تاسو ته قاتل ملاؤ شی؟ دې حضراتو عرض او کړو چې مونږ په کوم بنیاد باندې قسم او کړو، حالانکه مونږ په موقع باندې موجود نه وو او نه مونږ څوک لیدلې دی؟

یعنی هر کله چې دې حضراتو نبی عليه السلام ته پوره واقعیه بیان کړه نو نبی عليه السلام او فرمائیل چې تاسو خلق قسم او کړئ چې فلانې قاتل دې، دغه شان به ستاسو مقصد حاصل شی او تاسو ته به قاتل ملاؤ شی. په دې باندې دې حضراتو د قسم کولو نه انکار او کړو او وې وئیل چې قسم خو به هغه سړي کوی چا ته چې قاتل معلوم وی او هغه په موقع باندې موجود هم وی، حالانکه زموږ معامله دغه شان نه ده.

قوله: قال: فتبریکم یهود یخمسین. فقالوا: کیف نأخذ ایمان قوم کفار؟ فعلقه

النبي عليه السلام من عند: نبي عليه السلام او فرمائیل چې یهودیان به پنځوس قسمونه او کړي او ستاسو په وړاندې به د براءت اظهار او کړي. دې حضراتو او وئیل، چې مونږ د یو کافر قوم په قسمونو باندې څنګه اعتماد او کړو؟ نو نبی عليه السلام په خپله باندې دیت ادا کړو.

په ”من عند“ کښې دوه احتمالات دی، یو خو دا چې نبی عليه السلام د خپل خاص مال نه دیت ادا کړو. دویم دا چې دا دیت د بیت المال نه ادا کړې شو.

ددې حضراتو صحابه کرامو رضی الله عنهم استحقاق ثابت شوې نه وو، ددې باوجود نبی عليه السلام دیت ددې وجې نه ادا کړو چې جګړه ختمه شی او ددې حضراتو تسلی هم اوشی، ځکه چې د هغوی په نزد عرف هم دا وو چې د دیت ملاویدو په صورت کښې به دا خبره ګټورلې کیده چې

د مقتول اولیاؤ سره انصاف شوې دي. والله اعلم

ددې نه علاوه دلته د قسامت مسئله بیان کړې شوې ده، د هغې تفصیل به انشاء الله دویم

جلد کښې راشی.

^۱ (ددې مسئلې صحیح شکل او نقشه داسې ده) _

^۲ (اوګورئ، اوجز المسالك: ۱۵/۱۶۴-۱۶۵) _

^۳ (عمدة القاری: ۱۵/۹۶) _

^۴ (عمدة القاری: ۱۵/۹۶، وشرح ابن بطلال: ۵/۳۵۵) _

^۵ (انظر، کتاب الدیات، باب القسامة) _

قوله: فذهب عبدالرحمن يتكلم: فقال: کبر، کبر - وهو أحدث القوم - فسكت،

فتكلماً: نو حضرت عبدالرحمن خبرې شروع کړې نو نبی ﷺ او فرمائیل چې مشرانو ته موقع ورکوه او دې په دغه راتلونکو کسانو کښې د ټولو نه کشر وو، نو دې خاموشه شو او حضرت محیصه و حویصه رضی الله عنهما خپله مدعا پیش کړه.

د حدیث نه مستفاد یو حکم: د نبی ﷺ د ارشاد مبارک "کبر کبر" نه دا حکم معلوم شو چې د مشرانو په موجودگي کښې کشرانو ته خبرې کول پکار نه دی. دا د ادب نه خلاف دی، حضرت محیصه و حویصه رضی الله عنهما چونکه دواړه مشران وو او حضرت عبدالرحمن کشر وو نو نبی ﷺ د مشرانو خیال ساتلو سره د هغوی وراړه عبدالرحمن رضی الله عنهما منع کړو چې د دوی په وړاندې تاسو خبره مه کوئ. (۱)

یو اعتراض او د هغې جوابونه: دلته دا یو اعتراض کیږي چې حضرت عبد الرحمن بن سهل چې د مقتول ولی وو، هغه خاموش کړې شو او حضرت حویصه او محیصه رضی الله عنهما ته د خبرې کولو دپاره اووئیلې شو، حالانکه د خبرې حق خو د مقتول د ولی وو؟

① ددې جواب دادې چې د نبی ﷺ مقصود دا وو چې د واقعې په صورت او کیفیت باندې ځان پوهه کړې شي، هرچه د دعوي حقیقت دې نو دلته د هغې متعلق بحث نه دی، ځکه چې که دا خبره مقصود وه نو بیا به حضرت عبدالرحمن خبره کوله چې د هغه حق هم وو.

② ددې خبرې احتمال هم دې چې حضرت عبدالرحمن په خپله دا دواړه حضرات د خپل طرفه د خبرې کولو دپاره وکیلان جوړ کړل چې خبره تاسو او کړئ. (۲) والله اعلم

په ترجمه الباب باندې یو اشکال: امام بخاری رحمه الله په ترجمه الباب کښې دا الفاظ ذکر کړې وو، "وإثم من لم یف بالعهده" په دې الفاظو باندې حافظ صاحب رحمه الله دا اعتراض کړې دې چې د باب په حدیث کښې خو یو څیز هم داسې نشته چې په دې جزء باندې دلالت کوي یا ددې موافقت کوي. (۳)

د مذکوره اشکال جوابونه: شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا کاندهلوی رحمه الله ددې اعتراض درې جوابونه کړې دي:

① مفسر رحمه الله په دې باب کښې څو څه مناسب حدیث ذکر کول غوښتل لیکن د هغې موقع ملاو نه شوه. کما هو المعروف عند الشافعي مثل هذه المواضع. (۴)

(۱) عمدة القاری: ۹۶/۱۵، وقد یوب الامام البخاری رحمه الله بابا ایضا فی کتاب الادب، ای: باب اکرام الکبیر..... و ذکر تحت حدیث الباب، رقم ((۶۱۴۳)) -

(۲) عمدة القاری: ۹۶/۱۵، و شرح الزرقانی: ۲۰۸/۴، رقم (۱۶۹۶)، و الاوجز: ۱۵/۱۶۸ -

(۳) فتح الباری: ۲۷۶/۶، و الابواب و التراجم: ۲۰۸/۱، و تعلیقات لامع الدراری: ۳۲۹/۷ -

(۴) الابواب و التراجم: ۲۰۸/۱، و تعلیقات لامع: ۳۲۵/۷ -

① په داسې ځایونو کېنې زما په نزد غوره توجیه داده چې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دلته قصداً د ذهنونو د متوجه کولو دپاره او په دې باندې د تنبیہ کولو دپاره چې ددې مناسب څه حدیث مې بل ځانې ذکر کړې دي، دلته ننې ذکر نه کړو... لکه وعده خلاف کس ته به د هغه په دې کار باندې چې کومه گناه وی، ددې ذکر په څو رایتونو کېنې راغلې دي، که امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ په یو روایت وغیره باندې انحصار کوو نو چاته دا وهم کیدې شو چې مذکورہ گناه دې قسم سره خاص ده حالانکه د مصنف مقصود څو دادې چې د وعده خلافی په گناه باندې مختلفو طریقو سره خبردارې او کړې شی، ددې وځې نه هغوی دلته څه خاص حدیث ذکر نه کړو.

په دې سلسله کېنې چې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ کوم مختلف حدیثونه ذکر کړې دي نو هغه دې ددې ترجمې مشارالیه او گټلې شی چې امام ددې ترجمې په ذریعې د هغه حدیثونو طرفته اشاره کړې ده، په کومو کېنې چې د وعده خلافی مذمت او د گناه تذکره راغلې ده.

② دا هم کیدې شی چې مذکورہ کوم روایت د وعده خلافی په مذمت کېنې بیان شوي دي نو امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددې په ذریعې سره په دې خبره باندې خبردارې کړې دي چې د وعدې پوره کول خپلول پکار دی. والله اعلم بالصواب

ترجمه الباب سره د حدیث شریف مطابقت: د حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ رائي داده چې ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت په دې جمله کېنې دي، ”انطلق عبدالله بن سهل ومحیصة....إلى خيبر، وهي يومئذ صلح“ او په دې معنی کېنې چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خیبر یهودیانو سره صلح کړې وه. د هغې شرط دا وو چې هغوی به نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته د خیبر د باغونو نیم پیداوار ورکوي. ددې نه هم دا ثابت شوه چې مشرکانو سره په دواړو صورتونو کېنې صلح کیدې شی، چې د مشرکانو نه مال واخستې شی نو داسې هم جائز دی او داسې هم چې د ضرورت په وخت کېنې مشرکانو ته مال ورکړې شی، دا د ترجمه الباب مقصود وو.

او د علامه مهلب رحمۃ اللہ علیہ مطابق د حدیث د آخری جزء نه ترجمه ثابتېږي، ”فعقله النبي صلى الله عليه وسلم من عتده“ چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم د خپل طرفه دیت ادا کړو، دا ئې ددې وځې نه ورکړې وو چې د مقتول وینه ضائع نه شی، دغه شان د یهودیانو تالیف هم مقصود وو چې کیدې شی دغه شان ددې یهودیانو دپاره د اسلام لاره جوړه شی، او دغه شان د یهودیانو د شرارت او رذالت نه د خپل ځان او د مسلمانانو حفاظت هم مقصود وو، دغه شان ترجمه الباب سره مطابقت ثابتېږي.

① (الابواب والتراجم: ۲۰۸/۱-۲۰۹، وتعليقات اللامع: ۳۲۵/۷)۔

② (پورته حواله جات)۔

③ (فتح الباری: ۲۷۶/۶)۔

④ (کشف الباری، کتاب المغازی: ۴۱۴، باب غزوة خيبر)۔

⑤ (شرح ابن بطلال: ۳۵۵/۵، وفتح الباری: ۲۷۶/۶)۔

او علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې حدیث سره د ترجمه الباب مناسبت د ”وہی یومئذ صلح“ نہ ہم حاصلیری او د ”فلعلہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم من عندہ“ نہ ہم حاصلیری خکہ چې مشرکانو سره مصالحت بالمال وو. (۱)

گویا علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ پورتنی دواړه اقوال جمع کړې دي رحمۃ اللہ علیہ.

⑬ باب: فَضْلُ الْوَقَاءِ بِالْعَهْدِ

د ترجمه الباب مقصد او ماقبل سره مناسبت: تیر شوې باب کښې چونکه د مصالحت او د موادعت ذکر وو، ددې وجې نه امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دلته دا اوونیل چې کله مصالحت کیږي نو بیا د هغې پوره کول ضروری وی او ددې وعدې د پوره کولو ډیر فضیلتونه دي او په خپله یو ښه صفت هم دې. (۲)

۳۰۰۳: (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سَفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ هِرْقُلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ كَانُوا تَجَارًا بِالشَّامِ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي مَادَّ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَبَا سَفْيَانَ فِي كُفَّارٍ قُرَيْشٍ. (۲: ۱۷)

رجال الحديث

- ① يحيى بن بكير: دا امام يحيى بن بكير رحمۃ اللہ علیہ دي.
- ② الليث: دا امام ابو الحارث ليث بن سعد فهمی رحمۃ اللہ علیہ دي. ددې دواړو حضراتو تذکره د ”بده الوحي“ په ”الحديث الثالث“ کښې تیره شوې ده. (۳)
- ③ يونس: دا يونس بن يزيد ايلي رحمۃ اللہ علیہ دي، د دوی مختصر تذکره په ”بده الوحي“ او تفصیلی تذکره په کتاب العلم، ”باب من يرد الله به خيرا....“ کښې راغلي ده. (۴)
- ④ ابن شهاب: دا امام محمد بن مسلم بن شهاب زهري رحمۃ اللہ علیہ دي. د دوی مختصر ترجمه په ”بده الوحي“ کښې تیره شوې ده. (۵)

(۱) عمدة القاری: ۹۵/۱۵۔

(۲) عمدة القاری: ۹۷/۱۵۔

(۳) قوله: عبدالله بن عباس رضي الله عنه اخبره: الحديث، مر تخريجه في بدء الوحي۔

(۴) كشف الباری: ۱/۳۲۳-۳۲۵۔

(۵) كشف الباری: ۱/۴۶۳، ۳/۲۸۲۔

(۶) كشف الباری: ۱/۳۲۶، الحديث الثالث۔

⑤ عبيدالله بن عبدالله بن عتبة: دا د مديني منوري فقيه عبيدالله بن عبدالله بن عتبة بن مسعود رضي الله عنه د دوی اجمالی تذکره په "بده الوسی" کښې او تفصیلی تذکره په کتاب العلم، "باب مقیم صماء الصغیر؟" کښې راغلې ده. (۱)

⑥ عبدالله بن عباس: د مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه حالات اجمالی طور په "بده الوسی" کښې او تفصیل سره په کتاب الايمان، "باب کفران العثم"، وکفر، دون کفر، کښې تیر شوې دي. (۲)

⑦ ابوسفیان: دا مشهور صحابی حضرت ابوسفیان صخر بن حرب رضي الله عنه د دوی تذکره د "بده الوسی" په "الحديث السادس" کښې تیره شوې ده. (۳)

د باب د حديث ترجمه: حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې حضرت ابوسفیان ابن حرب رضی الله عنه ما ته اووئیل چې د روم بادشاه زه د قريشو او د سولو سره خپل طرفته او غوښتم، کله چې زه د شام طرفته د تجارت په غرض سره تلې ووم، دا د هغه زمانې خبره ده چې کوم وخت نبی علیه السلام د قريشو د کفارو په معامله کښې حضرت ابوسفیان سره صلح کړې وه.

د باب حديث د بدء الوحی د شپږم حديث حصه ده، ددې مکمل تشریح هلته تیره شوې ده. (۴)
ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې د وعده خلافی مذمت او د وعدې د پوره کولو فضیلت په قرآن و حديث کښې ځانې په ځانې موجود دي حقیقت کښې امام بخاری د هغه حديث هغې سوال طرفته اشاره کړې ده، کوم سوال چې هرقل د ابوسفیان نه کړې وو چې "هل یغدر؟" آیا هغه وعده خلافی هم کوي؟ د سوال وجه دا وه چې وعده خلافی یو داسې عمل دی چې په ټوله معاشره کښې بد او سپک گڼلې شی او د پیغمبرانو په صفاتو کښې چې د انسانیت مقدس ترین هستیاني دي، دا عمل نه دي چې پیغمبران او انبیاء هم په دې صفت باندې متصف شی، ځکه چې هیڅ یو نبی کله هم غدار او وعده خلاف کیدي نه شی. (۵)

ددې نه د وعدې د پوره کولو فضیلت او اهمیت معلومېږي چې کوم صفت د انبیاء کرامو او د پیغمبرانو وی نو هغه به معمولی صفت نه وی، بلکه د هغې اهمیت به ډیر زیات وی، هم دا د امام بخاری رحمه الله مقصود هم دی. والله اعلم بالصواب.

(۱) کشف الباری: ۱/ ۴۶۶، و: ۳/ ۳۷۹.

(۲) کشف الباری: ۱/ ۴۳۵، و: ۲/ ۲۰۵.

(۳) کشف الباری: ۱/ ۴۸۰.

(۴) کشف الباری، الحديث السادس، من بدء الوحی: ۱/ ۴۸۵-۴۸۷.

(۵) ابن بطال: ۵/ ۳۵۶، وفتح الباری: ۶/ ۲۷۶، وعمدة القاری: ۱۵/ ۹۷، والقسطلانی: ۵/ ۲۴۰.

١٣) باب: هَلْ يُعْفَى عَنِ الذِّمِّي إِذَا سَحَرَ

د ترجمه الباب مقصد: که یو ذمی په یو مسلمان باندې جادو او کړو نو آیا دا ذمی معاف کیدې شی یا به دې قتلولې شی یا به بله څه سزا ورکولې شی؟
په دې مسئله کېنې چونکه اختلاف دې، د امت د فقهاؤ په دې کېنې اختلاف دې ددې وجې نه امام بخاری رحمه الله علیه د خپل عادت مطابق دا "هل" استفهامیه سره ذکر کړې ده، یقین سره ئې څه حکم نه دې بیان کړې لیکن کوم حدیث چې ئې ترجمه کېنې ذکر کړې دې، هغې سره د دوی مذهب معلومېږي چې دا ذمی به معاف کولې شی. (۱).

د امت د فقهاؤ د اختلاف تفصیل: ① علامه باجی د امام مالک رحمهما الله مسلک دا نقل کړې دې چې ذمی جادوگر به نه شی قتلولې لیکن دوه صورتونه داسې دی چې په دې دوو صورتونو کېنې به قتلولې شی:

(ا): د خپل سحر او جادو په ذریعې سره یو مسلمان ته نقصان اورسوی په دې صورت کېنې چونکه ده وعده خلافی کړې ده، ددې وجې نه دده سزا به قتل وی البته که اسلام قبول کړی نو بیا نه شی قتلولې.

(ب): د مسلمانانو نه علاوه د خپل مذهب په یو سړی باندې ئې جادو او کړو، ددې په نتیجه کېنې هغه سړې مړ شی نو قصاصاً به دې قتلولې شی او که هغه کس مړ نه شی نو صرف سزا به بیا دې جادوگر ته ورکولې شی. (۲).

② د امام احمد رحمته الله علیه په نزد باندې هم که ساحر په خپل سحر سره یو سړې قتل کړی نو دې به قصاصاً قتلولې شی، صرف په جادو باندې به د قتل سزا نه وی. (۳).

③ د امام شافعی رحمته الله علیه مذهب هم دا دې چې که د جادوگر په جادو سره څوک مړه شی نو دې به قتلولې شی او که څوک مړه نه شی نو بیا نه قتلېږي، په دې شرط چې دې په خپله ددې خبرې اقرار او کړې چې دا مقتول زما د جادو په نتیجه کېنې مړ شوې دې. (۴).

امام ابو حنیفه رحمته الله علیه فرمائی چې که جادوگر د خپل جادو اقرار او کړی یا څه دلیل سره دده سحر او جادو ثابت شی نو سزا به ئې قتل وی او دده توبه به هم نه قلیږي، په دې معامله

① (عمدة القاری: ۹۷/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۷/۶)۔

② (المنقی: ۹۱۰۲/، کتاب العقول، الباب الثاني فی قتل الغيلة، والاوز: ۹۰/۱۵)۔

③ (المغنی لابن قدامة: ۹۳۷/، کتاب المرتد، احکام السحر.....)۔

④ (قال الشافعی رحمته الله علیه: واذا سحر رجلا فمات، سئل عن سحره، فان قال: انا اعمل هذا لا قتل، فاخطئ: القتل واصيب، وقد مات من عملی ففیه الدية، وان قال: مرض منه، ولم يميت، اقسام اولياؤه: لمات من ذلك العمل، وكانت الدية، وان قال: عملی يقتل المعمول به، وقد عمدت قتله به، قتل به قوداً: انظر الام: ۲۵۵/۸، کتاب القسامة، باب الحكم فی الساحر.....)۔

کښې مسلمان، ذمی، آزاد او غلام ټول برابر دی. البته یو قول دا هم دې چې مسلمان ساحر خو به قتلولي شی او کتابی به نه شی قتلولي (۱).

د امام اعظم رحمته الله علیه دلیلونه: (۱) د امام اعظم رحمته الله علیه یو دلیل د ام المؤمنین حضرت حفصه واقعده ده، لکه د نافع عن ابن عمر د طریق نه روایت دې چې د حضرت حفصه یوې وینزې په حضرت حفصه باندې جادو او کړو، په معلوماتو کولو باندې د هغې جرم ثابت شو او هغې اقرار هم او کړو، حضرت حفصه حضرت زید ته او وئیل چې دادې قتل کړې شی. حضرت زید دا وینزه قتل کړه، البته دا خبره چې کله حضرت عثمان ته معلومه شوه نو هغه خفه شو، په دې باندې حضرت عبدالله بن عمر هغوی ته حاضر شو او د حقیقت نه ئې خبردار کړو.

د حضرت عثمان د خفه کیدو وجه هم دا وه چې دا کار د هغوی د اجازت نه بغیر شوې وو. ددې نه دا مطلب اخستل غلط دی چې حضرت عثمان د جادوگر د قتلولو قائل نه وو. (۲).

② حضرت امام اعظم دویم دلیل د حضرت عمر فرمان دې، حضرت بجاله فرمائی چې زه د جزء بن معاویه کاتب ووم، چې هغوی ته د حضرت عمر خط راغی چې "اقتلوا کل ساحر وساحرة، قتلنا ثلاث سواح" (۳).

③ دغه شان د حضرت عمر په باره کښې راځی چې هغوی یو جادوگر گرفتار کړو او سینې پورې ئې په زمکه کښې ښخ کړو، په دې حال کښې ئې پریخوډه، تردې چې هغه سرې مړ شو (۴). د حضرت حسن بصری نه روایت دې، فرمائی، "یقتل الساحر ولا یستتاب" (۵).

⑤ د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه هم د جادوگر سزا قتل روایت شوې ده، په جامع ترمذی کښې د حضرت جندب بن عبدالله نه منقول دی چې نبی فرمائی "حد الساحر فریة بالسيف" (۶). دا ټول روایتونه

(۱) احکام القرآن للجصاص: ۵۰/۱، وروح المعانی: ۳۳۹/۱، والاوجز: ۹۰/۱۵.

(۲) احکام القرآن: ۵۰/۱، وروح المعانی: ۳۳۹/۱، والمؤطا للامام مالک: ۸۷۱/۲، کتاب الدیات، باب ماجاء فی الغيلة والسحر، رقم (۱۴/۱۵۱۸).

(۳) انظر کلام الباجی فیہ فی المتنقی: ۹۱۰/۱، والاوجز: ۹۷/۱۵، وانظر ایضا السنن الکبری للبيهقي: ۱۳۶/۸، رقم (۱۶۴۹۹)، والمصنف لابن ابی شیبة: ۵۹۲/۱۴، کتاب الحدود، باب ما قالوا فی الساحر..... رقم (۲۹۵۸۳).

(۴) اخرجہ ابو داود، فی کتاب الخراج..... باب فی اخذ الجزية من المجوس، رقم (۳۰۴۳)، واحمد فی مسنده، حدیث عبدالرحمن بن عوف الزهري: ۱۹۰/۱، ۱۹۱، رقم (۱۶۵۷)، واحکام القرآن: ۵۱/۱، ومسنند ابی یعلی الموصلي، مسند عبدالرحمن بن عوف، رقم (۸۵۸).

(۵) احکام القرآن: ۵۱/۱، والمصنف لعبد الرزاق: ۹۴۸۰، کتاب العقول، باب قتل الساحر، رقم (۱۹۰۲۶).

(۶) المصنف لابن ابی شیبة، کتاب الحدود، باب ما قالوا فی الساحر..... رقم (۲۹۵۷۹).

(۷) رواه الترمذی فی کتاب الحدود، باب ما جاء فی حد الساحر، رقم (۱۴۶۰)، والحاكم فی المستدرک: ۴/۴۰۱، کتاب الحدود، رقم (۸۰۷۳)، والبيهقي فی الکبری: ۲۳۴/۸، کتاب القسامة..... [بقیه برصفاه آنندہ...]

په دې خبره باندې دلالت کوی چې ساحر به قتلولې شی. بیا چونکه په دې روایتونو او آثارو کېنې ددې خبرې تفریق نشته چې ساحر مسلمان وی یا غیرمسلم. ددې وجې نه امام اعظم ابو حنیفه فرمائی چې مطلقاً به ساحر قتلولې شی خواه مسلمان وی یا غیرمسلم وی. (۱).
 د ائمه ثلاثه دلیلو نه: ائمه ثلاثه چونکه مطلقاً د ساحر د قتلولو قائل نه دي. په دې خبره کېنې هغوی په مسلمان او غیرمسلم کېنې فرق کوی چې ساحر اهل کتاب به نه شی قتلولې نو په دې سلسله کېنې د هغوی دلیل د نبی هغه مشهوره واقعه ده. په کومه واقعه کېنې چې په نبی باندې جادو شوې وو چې لیبیدن الاعصم یهودی په نبی باندې جادو کړې وو. لیکن نبی هغه قتل نه کړو کما فی روایة الهاب.

د ابن قدامه وینا داده چې د قیاس تقاضه هم داده چې اهل کتاب جادوگر قتل نه کړې شی، ځکه چې دده شرک دده ددې کار نه زیاته لویه گناه ده. په دې شرک باندې دې نه قتلېږي چې دې مشرک دې نو د جادوگر کیدو په وجه به دده قتلول څنگه جائز شی؟ (۲).

د ائمه ثلاثه د دلیلو نه جوابونه: علامه ابن قدامه چې د خپل مسلک کوم دلیل پیش کړو. هغه دا وو چې نبی ﷺ ته بڼه پته هم اولگیده چې لیبیدن الاعصم یهودی په ما باندې جادو کړې دې لیکن ددې باوجود نبی ﷺ هغه قتل نه کړو. ددې نه معلومه شوه چې اهل کتاب جادوگر به نه شی قتلولې لیکن ددې حدیث نه استدلال کول په څر و جوهاتو سره صحیح نه دی.

① معامله چونکه د نبی ﷺ د خپل ذات اقدس وه او وړاندې دا خبره تیره شوې ده چې نبی ﷺ به د خپل ذات اقدس دپاره د هیچا نه څه قسم انتقام نه اخستلو. ددې وجې نه هغوی مبارک لیبیدن اعصم قتل نه کړو، ورنه دا خبره به لازم راغلې وه چې نبی ﷺ د خپل ذات دپاره انتقام واخستلو.

② علامه مهلب فرمائی، ددې جادو د وجې نه نبی ﷺ ته څه نقصان نه وو رسیدلې. نو ددې وجې نه نه د وجې سلسله بنده شوه، نه په شرعی احکاماتو کېنې څه مشکل او خلل واقع شو بلکه د خپل ذات حده پورې څه وهم واقع شوې وو لکه څنگه چې د حضرت عائشې (رضی الله عنها) د باب په حدیث کېنې دی، "حق کان یخيل اليه انه صائم شيئاً ولم يصنعه" بیا ددې نه علاوه دا خبره هم وه چې الله تعالی نبی ﷺ په دې حالت کېنې یو اخې پرینخودلو، بلکه د هغوی مبارک ئې پوره پوره مدد او فرمائیلو او علاج ئې ورته هم اوښودلو. ددې وجې نه نبی ﷺ دغه یهودی جادوگر معاف کړې وو.

لکه علامه ابن بطال (رحمته الله علیه) دا وجوهات بیانوي او لیکي چې:

بقیه از حاشیه گذشته [باب تکفیر الساحر..... رقم (۱۶۵۰۰)، والجامع الصغير مع فیض القدير للمناوی: ۴۹۸/۳، حرف الحاء، رقم (۳۶۸۸)، وسنن الدار قطنی. کتاب الحدود، رقم (۱۱۲)].

(۱) المعنی لابن قدامة: ۹۳۷، وفيه ايضاً: والقياس ايضاً يقتضي ذلك: لانه جناية اوجبت قتل المسلم، فاوجبت قتل الذمي كالقتل (۳).

(۲) المعنی: ۹۳۷، والاوجز: ۹۰/۱۵.

”وعلى هذا القول لاحجة لابن شهاب في أن النبي عليه السلام لم يقتل اليهودي الذي سحره لوجوه منها: أنه قد ثبت عن الرسول أنه كان لا ينتقم لنفسه، ولو عاقبه لكان حاكماً لنفسه. قال الهلب: وأيضاً فإن ذلك سحر لم يضربه عليه السلام، لأنه لم يفقد شيئاً من الوحي، ولا دخلت عليه داخله في الشيعة وإنما اعترأه شيء من التسخيل والتوهم، ثم لم يتركه الله على ذلك، بل تداركه، ثم عصه وأعلمه بموضع السحر.....“ (۱).

هر چه دا خبره ده چې شرک لویه گناه ده، ددې باوجود د شرک سزا قتل نه دې نو د جادو سزا څنگه قتل کیدې شي؟ نو ددې جواب دادې چې د یو انسان شرک اختیارول د هغه د ذات پورې محدود وی، ددې ضرر وړاندې چا ته نه رسیږي او د جادو معامله داسې نه ده. د هغې نقصان او ضرر متعدی وی ځکه چې ددې په ذریعې سره جادوگر خلقو ته نقصان رسوی نو د احنافو په نزد جادوگر مطلقاً د قطاع الطريق په حکم کښې دې چې څنگه د قطاع الطريق (ډاکو) سزا قتل دې نو دغه شان د جادوگر سزا هم قتل دې ځکه چې دا دواړه په دې خبره کښې مشترک دی چې دوی په زمکه کښې فساد خوروی (۲).

د مسلمان جادوگر حکم: پورته د کتابي یا د ذمی جادوگر حکم بیان کړې شوې دې لیکن که دا جادوگر مسلمان وی نو دده به څه سزا وی؟

① امام اعظم رحمته الله علیه چونکه د مسلمان او د غیر مسلم مینځ کښې د فرق کولو قائل نه دې نو ددې وجې نه د دوی په نزد د مسلمان جادوگر سزا هم قتل دې.

② هم دا قول د امام مالک او احمد رحمهما الله هم دې، په صحابه کرامو او تابعینو کښې حضرت عمرو بن عمر، عثمان، علی بن ابی طالب، قیس بن سعد، جندب او د حضرت عمر بن عبد العزيز رضی الله عنهم وغیره هم ددې قائل دی، ځکه چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله وسلم ارشاد دې، ”حد الساحر فريه بالسيف“ (۳).

③ او د امام شافعی رائي داده چې صرف د جادو د وجې نه به جادوگر نه شی قتلیدې، ترڅو چې دې جادوگر ددې خپل جادو په ذریعې سره څوک قتل کړې نه وی، هم دا قول د ابن المنذر او په یو روایت کښې د امام احمد رحمهم الله هم دې (۴). د دوی استدلال ددې نه دې

(۱) شرح ابن بطلان: ۳۵۸/۵-۳۵۹. وایضا فتح الباری: ۲۷۷/۶، وعدة القاری: ۹۸/۱۵.

(۲) الدر المختار: ۳/۳۲۴. قال ابن شجاع: فحكم في الساحر والساحرة حكم المرتد والمردة، وقال -حقلاً عن أبي حنيفة- إن الساحر قد جمع مع كفره السعي في الأرض بالفساد، والساعي بالفساد إذا قتل قتل. انظر البيان للصابوني: ۸۵/۱، والاحكام للرازي: ۵۱/۱.

(۳) الحديث مر تخريجه أنفاً.

(۴) المغنی لابن قدامة: ۹۳۵. کتاب قتال اهل البنی، فصل السحر، والام: ۲/۲۳۶، رقم (۲۸۲۳)، وهو قول ابن حزم كذلك، انظر المحلی: ۴۱۰/۱۲.

چې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا یو مدبرې وینزې په دوی باندې جادو او کړو نو هغوی دا وینزه خرڅه کړه (۱). ددې نه معلومه شوه چې د ساحر سزا قتل نه دي. ورته ددې وینزې خرڅول به جائز نه وو، بلکه دا به په هر حالت کېنې قتلولې شوه او هم دا قتل به واجب وو (۲).

دغه شان د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد مبارک دي. "لا یحل دم امرئ مسلم الا باحدى ثلاث....." (۳). په دې حدیث مبارک کېنې د درې قسمه خلکو وینه حلاله گرځولې شوې ده. یعنی قصداً قتل کوونکي. محسن زانی او مرتد. او دا کوم چې جادوگر دي نو دده نه د دریو لویو گناهونو صدور نه دي شوې. ددې وجې نه دده وینه حلالیدل پکار نه دی چې دې واجب القتل او گرځولې شی (۴).

د ائمه ثلاثه دلیلونه: د ائمه ثلاثه اولنې دلیل خو هغه دي کوم چې اوس پورته تیر شو. د دوی دویم دلیل د حضرت عمر هغه خط دي کوم چې هغوی حضرت جزء بن معاویه ته لیکلي وو، "اقتلوا کل ساحر....." (۵). چې ددې په نتیجه کېنې هغوی درې څلور جادوگران قتل کړي وو، دا خبره مشهوره هم شوه. ددې باوجود هیڅ یو صحابی په دې کار باندې نکیر او نکړو. گویا په دې باندې د ټولو صحابه کرامو رضی اللہ عنہم اجماع وه چې ساحر به قتلولې شی. د دوی دریم دلیل د حضرت حفصه رضی اللہ عنہا واقعه ده. کومه چې وړاندې تیره شوه چې هغوی خپله یوه جادوگره وینزه قتل کړې وه (۶).

د اختلاف مدار: حنفیه چې د جادوگر د قتل قائل دي نو ددې وجه داده چې دا کس فسادې دي او په زمکه کېنې فساد خوروی او کافر هم دي او د مالک په نزد دې زندیق دي او دده سزا بس قتل ده. او امام شافعي رحمته اللہ علیہ د جادوگر د کفر قائل نه دي، بلکه صرف یو گناه نې گنې. د گناه سزا تعزیر او تادیب خو کیدې شی لیکن قتل نه شی کیدې. البته دا چې ددې جادو په ذریعې سره دې څوک قتل کړی نو په دې صورت کېنې به دې قصاصاً قتلولې شی. نه چې د ارتداد، کفر او د زندیقیت د وجې نه به قتلولې شی (۷).

(۱) المغنی: ۹۳۵/، والسنن الکبری للبيهقي: ۲۳۷/۸، کتاب القسامه، باب من لا یكون سحره کفراً..... رقم (۱۶۵۰۶)، والمصنف لعبد الرزاق، کتاب العقول، باب قتل الساحر، رقم (۱۹۰۲۰-۱۹۲۰) _

(۲) المغنی: ۹۳۵/، والام: ۲۳۷/۲، کتاب الاستفتاء، الحكم فی الساحر والساحرة، رقم (۲۸۲۶) _

(۳) وتماه: ان یزنی بعد ما احصن، او یقتل انسانا فیقتل، او یکفر بعد اسلامه فیقتل. "رواه الترمذی فی الفتن، باب ما جاء لا یحل دم امرئ الا باحدى ثلاث، رقم (۲۱۵۹)، وابو داود فی الدیات، باب الامام یامر بالعفو فی الدم، رقم (۴۵۰۲)، والنسائی فی تحریم الدم، باب ذکر ما یحل به دم المسلم، رقم (۴۰۱۹)، عن عثمان رضی اللہ عنہ _

(۴) المغنی: ۹۳۵/، والام للشافعی: ۲۳۷/۲، الحكم فی الساحر والساحرة، رقم (۲۸۲۶) _

(۵) مر تخریجه آنفاً _

(۶) المغنی لابن قدامة: ۹۳۶/ _

(۷) احکام القرآن للعثماني: ۴۱/۱، والمنتقى للبايجي: ۹۱۰/۱، کتاب العقول _

یو اہم خبر دای: د پورتنی تفصیلاتو نه په ظاهره دا معلومیږي چې د حنفیه په نزد هر قسم جادو کفر دې لیکن دا خیال صحیح نه دې، لکه امام ابو منصور ماتریدی رحمه الله علیه فرمائی: ”إن القول بان السحر كفر على الاطلاق خطأ بل يجب البحث عن حقيقته، فان كان في ذلك رد مألوم من شرط الايمان فهو كفر، والا فلا“ (۱).

یو دویم خبر دای: بیا د احنافو په نزد دا حکم چې ساحر به قتلولې شی، په دې کښې ذمی، مسلم، آزاد، غلام، ښځه او سړې ټول برابر دی، نو دا حکم هغه وخت دې چې کله جادوگر د خپل جادو په ذریعې سره فساد خوروی، ددې برخلاف که دا جادوگر فسادی نه وی نو سړې خو به قتلولې شی لیکن ښځه به نه شی قتلولې، کما فی المرتد یقتل، والمرتدة لا تقتل، بل تحبس (۲) .. والله اعلم بالصواب

د ساحر توبه به قبلولې شی یا نه؟ جادوگر که دا او وائی چې زه توبه کوم نو دده توبه به قبلولې شی یا نه، په دې کښې اختلاف دې:

- ① دموالکو رحمته په زړه دده توبه مطلقاً نه شی قبلولې، په هر حال کښې به دې قتلولې شی (۳).
- ② او د شوافعو رحمتهم په نزد به مطلقاً قبلولې شی (۴).
- ③ د احنافو او د حنابلو رحمتهم په دې مسئله کښې دوه روایتونه دی، لکه ابن عابدین فرمائی چې په فتح القدیر (۵) کښې دی چې د ساحر توبه به نه شی قبلولې، ظاهر مذهب هم دادې (۶). هم دا خبره علامه ابن قدامه هم نقل کړې ده، هغوی لیکي:

”فيه روايتان، إحداهما: أنه لا يستتاب، وهو ظاهر ما نقل عن الصحابة، فإنه لم ينقل عن أحد منهم أنه استتاب ساحراً، وعن عائشة رضي الله عنها (۷)، أن الساحرة سئلت أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم وهم متوافرون هل لها من توبة؟ فما أفتاها أحد“ (۸).

(۱) احکام القرآن للعثماني: ۴۱/۱، اقوال الفقهاء في السحر والساحر، وروح المعاني: ۳۳۹/۱، وتفسير المدارك: ۶۱/۱.

(۲) احکام القرآن للرازي: ۶۱/۱، ورد المختار: ۳۲۳/۳.

(۳) ذكره الباجي في المنتقى: ۹۱۰/۲، والواجز: ۹۸/۱۵.

(۴) السنن الكبرى للبيهقي: ۲۳۶/۸، كتاب القسامة، باب قبول توبة الساحر..... وفتح الباري: ۲۰۲/۱۰، والنووي مع مسلم: ۲۲۱/۲، كتاب السلام، باب السحر.

(۵) فتح القدیر: ۳۳۳/۵، كتاب السير، باب احکام المرتدين.

(۶) حاشية ابن عابدين: ۳۲۳/۳، مطلب في الساحر..... باب المرتد.

(۷) انظر للقصه بتمامها السنن الكبرى للبيهقي: ۲۳۵/۸-۲۳۶، كتاب القسامة، باب قبول توبة الساحر..... رقم (۱۶۵۰۵)، وتفسير ابن جرير الطبري: ۳۶۶/۱-۳۶۷، سورة البقرة، الآية (۱۰۲).

(۸) المغني: ۹۳۶/، والواجز: ۸۸/۱۵.

لیکن تحقیقی قول ددې حضراتو په نزد هم دادي چې د جادوگر توبه مقبوله ده. لکه صاحب د مدارک علامه نسفی د پورتنی قول رد کوی او فرمائی چې د فرعون د جادوگرانو توبه قبوله کړې شوه. ددې وجې نه دا وینا غلطه ده چې د ساحر توبه مقبوله نه ده (۱).

او ابن قدامه فرمائی: ”والرواية الثانية: يستتاب، فان تاب قبلت توبته، لانه ليس باعظم من الشرك، والشرك يستتاب، ومعرفة السحر لا تمنع قبول توبته، فان الله تعالى قبل توبة سحرة فرعون، وجعلهم من أوليائه.....“ (۲). والله اعلم بالصواب

وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شَهَابٍ سُبُلَ أَعْلَى مِنْ سَعْوٍ مِنْ أَهْلِ الْعَهْدِ قَتَلَ قَالَ بَلَقْنَا أَنْ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَدْ ضَمِنَ لَهُ ذَلِكَ، فَلَمْ يَقْتُلْ مَنْ صَنَعَهُ، وَكَانَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ.

رجال الحديث

① ابن وهب: دا مشهور محدث او فقيه ابو محمد عبد الله بن وهب قرشي مصري رحمة الله عليه دي. د دوی تفصیلی تذکره په کتاب العلم، ”باب من یرد الله به خیراً یفقهه...“ کښې تیرد شوې ده (۳).

② یونس: دا یونس بن یزید ایلی قرشي دي. د دوی مختصر تذکره په پده الوسی کښې او تفصیلی تذکره په کتاب العلم کښې پورته ذکر شوې باب کښې راغلي ده (۴).

③ ابن شهاب: د ابن شهاب زهري حالات د ”پده الوسی“ په دریم حدیث کښې تیر شوې دي (۵). د مذکورہ تعلیق مقصد: په ترجمه الباب کښې مونږ دا وئیلې دي چې د اهل کتاب جادوگر په باره کښې د امام بخاری میلان دي طرفته دي چې دي به معاف کولې شی، ددې مدعا د ثابتولو دپاره امام بخاری د ابن شهاب دا تعلیق نقل کړې دي، ددې نه دا ثابتېږي چې دمی ساحر به معاف کولې شی لکه څنگه چې نبی پاک معاف کړې وو. لیکن ددې استدلال جواب مونږ د احتافو وغیره له طرفه وړاندې ذکر کړې دي.

د مذکورہ تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن وهب په خپل ”جامع“ کښې موصولاً نقل کړې دي (۶).

(۱) تفسیر المدارک: ۶۱/۱، البقرة: الآية: ۱۰۲، وروح المعانی: ۱/۳۳۹.

(۲) المغنی: ۹۳۶/۱، والاوجز: ۸۸/۱۵، سحر سره متعلق نور بحث دپاره اوگوری: کشف الباری، کتاب الطب، ص: ۹۶-۱۲۶.

(۳) کشف الباری: ۲۷۷/۳.

(۴) کشف الباری: ۱/۴۶۳، و: ۳/۲۸۲.

(۵) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۶) تغلیق التعلیق: ۳/۴۸۵، والفتح: ۶/۲۷۷، والعمدة: ۱۵/۹۷، اردو تغلیق: ۵/۴۵۸.

قوله: سئل: أعلم من سحر من أهل العهد قتل: د ابن شهاب نه تیوس او کړې شو چې په اهل عهد کښې که څوک جادو او کړې نو آیا د هغه سزا قتل ده؟

”سئل“ فعل ماضی مجهول دې او په اهل کښې همزه د استفهام دپاره ده او علی حرف جار دې چې د وجوب معنی ته متضمن او شامل دې (د). یعنی که په اهل عهد او اهل کتاب کښې څوک جادو او کړې نو آیا د هغه قتل واجب دی؟

قوله: قَالَ بَلَّغْنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَدْ صَنَعَ لَهُ ذَلِكَ، فَلَمْ يَقْتُلْ مِنْ صَنَعِهِ، وَكَانَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ: ابن شهاب ورته په جواب کښې او وویل چې مونږ ته دا خبره رارسیدلې ده چې په نبی باندې هم جادو کړې شوې وو لیکن هغوی جادوگر قتل نه کړو او هغه د اهل کتابو نه وو.

دلته امام بخاری ترجمه خود ذمی قائمه کړې ده او په سوال کښې ”اهل العهد“ اود ابن شهاب په جواب کښې ”اهل الکتاب“ ذکر دې، په دې کښې د اشکال څه خبره نشته ځکه چې د اهل کتابو نه مراد هم اهل عهد دی، ورته دا خو حربیان دی او قتل یې واجب دی (د). دغه شان د عهد او د ذمه یو معنی ده او ددې نه د ابن شهاب د جواب وضاحت هم کیږي چې د اهل کتاب نه مراد هم اهل ذمه او اهل عهد دی (د).

ترجمه الباب سره د تعلیق مناسبت: ترجمه الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت او مطابقت هم واضح دې کوم چې د پورتنۍ تقریر نه ظاهر دي.

۳۰۰۴: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سَحَرَ حَتَّى كَانَتْ يُغَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ صَنَعَ شَيْئًا وَلَمْ يَصْنَعْهُ. [۳۰۹۵، ۵۴۳۰، ۵۴۳۲، ۵۴۳۳، ۵۷۱۶، ۶۰۲۸]

رجال الحديث

① محمد بن المثنى: دا ابو موسى محمد بن المثنى بن عبید بصری دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، ”باب خلاوة الايمان“ کښې راغلې ده (د).

¹ (عمدة القاری: ۹۷/۱۵)

² (شرح الکرمانی: ۱۳۹/۱۳)

³ (عمدة القاری: ۹۷/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۷/۶)

⁴ (قوله عن عائشة رضي الله عنها الحديث، أخرجه البخاري أيضا، كتاب بدء الخلق، باب صفة ابليس و جنوده، رقم (۳۲۶۸)، وكتاب الطب، باب السحر، رقم (۵۷۶۳) و (۵۷۶۵-۵۷۶۶)، وكتاب الادب، باب قول الله تعالى: (ان الله يامر بالعدل.....)، رقم (۶۰۶۳)، وكتاب الدعوات، باب تكرير الدعاء، رقم (۶۳۹۱)، ومسلم، كتاب السلام، باب السحر، رقم (۵۷۰۳-۵۷۰۴).

⁵ (كشف الباری: ۲۵/۲)

② یحییٰ. دا امام یحییٰ بن سعید القطان دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، ”باب من الایمان ان یحب لایه.....“ کښې تیره شوې ده. (۱).

③ هشام دا هشام بن عروة بن الزبیر قرشی دې.

④ ابی د اب نه مراد حضرت عروة بن الزبیر دې ددې دواړو حضراتو حالات اجملاً په ”پدې الوحی“ کښې او تفصیل سره په ”کتاب الایمان“ کښې تیر شوې دی. (۲).

⑤ عائشة: د ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه حالات په ”پدې الوحی“ کښې تیر شوې دی. (۳).
قوله: أن النبی صلی الله علیه وسلم سحر، حتی کان یخیل إلیه أنه صنع شیئاً

ولم یصنعه..: د حضرت عائشې رضی الله عنہا نه روایت دې چې په نبی باندې جادو او کړې شو. چې د هغې په نتیجه کښې نبی ته دا وهم او گمان لاحق شو چې ما فلانې کار کړې دې او حقیقت کښې به ئې هغه کار نه وو کړې.

په دې حدیث مبارک کښې حضرت عائشې هغه مشهور واقعي طرفته اشاره کړې ده په کومه واقعه کښې چې په نبی باندې د جادو کیدو او د هغې په نتیجه کښې د اثرا تو د ظاهر کیدلو تذکره ده. دلته امام بخاری د هغې واقعي خه حصه نقل کړې ده او مکمل واقعه ئې په کتاب الطب. (۴) کښې نقل کړې ده او ددې پوره تشریح هم هلته ذکر شوې ده. (۵).

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت دغه شان دې چې نبی صلی الله علیه وسلم هغه یهودی لید بن الاعصم معاف کړې وو. باوجود ددې چې د هغه دا جرم ډیر لوئې او قبیح وو لکه څنگه چې اوس مونږ پورته ذکر کړل، دا خبره اگرچه د باب په حدیث شریف کښې نشته لیکن په تفصیلی واقعه او حدیث کښې موجود ده. (۶).

وقال الحافظ رحمته الله: ”واشار بالترجمة الى ما وقع في بقية القصة ان النبی صلی الله علیه وسلم لما عوقب امر بالبشر، فردمت، وقال: كرهت ان اثير على الناس شراً..“ لکه د کتاب الطب په روایت کښې راغلې دی:

”یا رسول الله، أفلا؟“ أي تشرت ”قَالَ رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما والله، لقد شغاني وأكره أن اثير على أحد من الناس شراً“ (۷).

(۱) کشف الباری: ۲/۲.

(۲) کشف الباری: ۲۹۱/۱، و: ۴۳۲/۲-۴۴۰.

(۳) کشف الباری: ۲۹۱/۱.

(۴) صحيح البخاری. کتاب الطب. باب السحر. رقم (۵۷۶۳).

(۵) کشف الباری. کتاب الطب. ص: ۱۰۴-۱۱۹.

(۶) فتح الباری: ۲۷۷/۶، و عمدة القاری: ۹۸/۱۵، وارشاد الساری: ۲۴۰/۵.

(۷) صحيح البخاری. کتاب الطب. باب هل يستخرج السحر؟ رقم (۵۷۶۵).

⑮ باب: مَا يُحَذِّرُ مِنَ الْغَدْرِ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری دلتہ دا فرمائی چې که کافرانو سره مصالحت اوشی نو ددې مطلب دا نه دی چې مسلمانان یې فکړه او د دشمن له طرفه غافل شی، بلکه بیدار اوسیدل پکار دی، کافران خلق دی، معلومه نه ده چې څه وخت وعده خلافی کوی او صلح ماته کړی او د عالمی حربی قوانینو خلاف ورزی او کړی او حمله آور شی. ددې وجې نه غافله کیدل صحیح نه دی بلکه هوښیار او بیدار اوسیدل پکار دی.

قوله: وقوله تعالى: وان يريدا أن يخذعوك فإن حسبك الله: الآية/الانفال: ١٢/
او د الله تعالی قول دی چې که دا کافران او مشرکان تاسو ته د هوکه درکول او غواړی نو الله تعالی ستاسو دپاره کافی دی.

وقوله تعالى..... ددې عطف په وړاندې لفظ غدر باندې دي، کلمه د حسب د سین مهمله سکون سره ده، چې ددې معنی ده کافی کیدل. (۱)

مطلب دادې چې که کافران او مشرکان تاسو سره صلح او کړی او دې صلح کولو سره د دوی نیت د هوکه کول وی، تیاری کول وی، مزید قوت او طاقت حاصلول وی او بیا تاسو ته مقابلې ته راتلل وی نو په دې کښې د ویریدلو هیڅ خبره نشته، ځکه چې د الله تعالی قهار او جبار ذات یواځې ستاسو دپاره کافی دی. (۲)

زمونږ په وړاندې چې کومه نسخه موجود ده نو په هغې کښې د آیت کریمه صرف هم دا حصه نقل کړې شوې ده کومه چې د ابوذر نسخه ده، او په ابن عساکر کښې د (عزیز حکیم) پورې ایتونه نقل کړې شوې دي. (۳) ددې نسخې په اعتبار سره پوره آیتونه د ترجمې سره لاندې ذکر کولې شی:

(وان يريدا أن يخذعوك فإن حسبك الله هو الذي أيدك بنصرة وبالْمُؤْمِنِينَ، وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) (۴).
”او که دا کافران او مشرکان تاسو ته د هوکه درکول او غواړی نو الله تعالی ستاسو دپاره کافی دی، دا هغه ذات دی چې د خپل نصرت او د مؤمنانو په ذریعې سره ئې تاسو ته قوت درکړو او د مؤمنانو زړونه ئې پیوست کړل، که د زمکې په مخ باندې څومره څه دی دا ټول هم

(۱) فتح الباری: ۲۷۷/۶، وقال العيني انه معطوف على ما يحذر..... انظر عمدة القاري: ۱۵: ۹۹ [علامه آلوسی رحمه الله د کلمه حسب متعلق لیکي. "فحسب صفة مشبهة بمعنى اسم الفاعل، والكاف في محل الجر. كما نص عليه غير واحد..... وقال الزجاج: انه اسم فعل بمعنى كفاك، والكاف في محل نصب." روح المعاني: ۲۸/ ۶]

(۲) ارشاد الساری: ۲۴۱/۵

(۳) پورته حواله، وعمدة القاري: ۹۹/ ۱۵، وروح المعاني: ۲۸/ ۶، والقرطبي: ۴۲/ ۸

(۴) الانفال: ۶۲-۶۳

تاسو خرچ کړې وې نو د دوی زړونه به تاسو ته وو جوړ کړې. لیکن الله تعالی هغه ذات دې چاچې د دوی مینځ کښې جوړ او موافقت پیدا کړو، بیشکه هغه غالب او حکمت والا دې.“ پورتنۍ آیت کریمه کښې دې خبرې طرفته اشاره ده چې که مسلمانانو ته دا معلومه شی چې دشمن چې کومه د صلحې خبره کوی نو دا سراسر د هوکه بازی ده او مکر و فریب دې، د تیاری کولو مهلت غواړي نو بیا هم ددې کافرانو خبره قبول پکار دی، په دې کښې څه ویره وغیره محسوسول پکار نه دی نو ددې وجې نه صلح دې او کړې شی او وړاندې معامله دې الله تعالی ته او سپارلې شی، د هغه په ذات باندې دې یقین او کړې شی لیکن ددې کافرانو له طرفه غافله کیدل او بې پرواه کیدل هم پکار نه دی.

حافظ ابن حجر لیکي: ”وفي هذه الآية إشارة إلى أن احتمال طلب العدو للمصلح خديعة لا ينتم من الاجابة إذا ظهر للمسلمين بل يعزوم ويتوكل على الله“ (۱).

علامه مهلب فرمائی چې ددې نه علاوه په دې آیت کریمه کښې ددې خبرې دلالت هم دې چې نبی ﷺ ټول ژوند مبارک کښې د مکر و فریب نه محفوظ وو، ددې خبرې ضمانت په دې آیت کریمه کښې ورکړې شوې دې، دا خصوصیت د نبی ﷺ نه علاوه هیچاته حاصل نه دې ځکه چې د الله تعالی ارشاد دې چې الله تعالی به تاسو خلق محفوظ ساتي (۲)، ددې وجې نه د امت اجماع ده چې نبی معصوم فی الرسالة دې او د خلقو د مکر و فریب او د هوکه بازی نه هم محفوظ پاتې شو (۳).

د ترجمه الباب او ایت کریمه مینځ کښې مناسبت: امام بخاری په ترجمه الباب کښې دا وئیلې وو چې کفارو سره د مصلحت کولو باوجود بیدار اوسیدل پکار دی او د آیت کریمه مفهوم دا وو چې که د کافرانو اراده د وعده خلافی کولو وی نو په دې کښې د پریشانی هیڅ خبره نشته. نو اوس د آیت کریمه او د ترجمه الباب مینځ کښې مناسبت دا شو چې الله تعالی باندې توکل کولو او یقین کولو سره دې مصلحت او کړې شی ځکه چې هغه ذات هرڅه کولې شی او د کفارو د مکر و فریب نه غافله کیدل هم پکار نه دی بلکه بیدار اوسیدل پکار دی.

دې سره سره د اسبابو انتظام هم کول پکار دی. دا د ټولو نه غوره طریقه ده. والله اعلم بالصواب

۳۰۰۵ (۲) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ سَمِعْتُ بُرَيْدَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا إِدْرِيسَ قَالَ سَمِعْتُ عَوْفَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ -

(۱) فتح الباری: ۲۷۷/۶.

(۲) قال الله عزوجل: (والله يعصمك من الناس) (المائدة/۶۷)۔

(۳) شرح ابن بطلال: ۳۵۷/۵.

(۴) قوله: عوف بن مالك (عليه السلام): الحديث، أخرجه ابو داود، كتاب الادب، باب ما جاء في المزاح، رقم (۵۰۰۰)، وابن ماجه، كتاب الفتن، باب اشراط الساعة، رقم (۴۰۴۲)، وباب الملاحم، رقم (۴۰۹۵)۔

صلى الله عليه وسلم - فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، وَهُوَ فِي قَبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ فَقَالَ «اعْدُدْ سِتًّا بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ، مَوْتِي، ثُمَّ فَتَحَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، ثُمَّ مَوْتَانِ يَأْخُذُ فِيكُمْ كَقَعَاصِ الْغَنَمِ، ثُمَّ اسْتِفَاضَهُ الْمَالُ حَتَّى يُغْضَى الرَّجُلُ مِائَةَ دِينَارٍ قَيْظَلٌ سَاجِطًا، ثُمَّ فَتْنَةٌ لَا يَبْقَى بَيْتٌ مِنَ الْعَرَبِ إِلَّا دَخَلَتْهُ، ثُمَّ هَذَانِ تَكُونُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الْأَصْفَرِ قَبْعِدُرُونَ، فَيَأْتُونَكُمْ تَحْتَ ثَمَانِينَ غَايَةً، تَحْتَ كُلِّ غَايَةٍ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا».

رجال الحديث

① الحميدي: دا ابو بكر عبدالله بن زبير حميدي مكي دي. د دوى تذكره د "بهذه الوسي" د اولنى حديث په ضمن كښې راغلې ده (د).

② الوليد بن مسلم: دا ابو العباس الوليد بن مسلم قرشى دي (د).

③ عبدالله بن العلاء بن زبر: دا ابو عبدالرحمن يا ابو زبر (د). عبدالله بن العلاء بن زبر بن عطار د بن عمرو ربعى. شامى دمشقى دي. دا د مشهور محدث ابراهيم بن عبدالله بن العلاء والد صاحب او د بشر بن العلاء ورور دي (د).

د دوى د څوئې ابراهيم د وينا مطابق دوى په ٧٥ هجرى كښې پيدا شو (د).

دې د بسر بن عبيد الله، يزيد بن ثور، ربيعه بن مرثد، سالم بن عبدالله بن عمر، ضحاک بن عبدالرحمن، عطيه بن قيس، عمر بن عبدالعزيز، قاسم بن محمد بن ابى بكر، قاسم بن عبدالرحمن، مكحول او د نافع (د ابن عمر د مولى، نه علاوه د نورو گڼو حضراتو نه د حديث روايت كوى.

او د دوى نه د دوى څوئې ابراهيم، زيد بن حباب، عمر بن ابى سلمه، الوليد بن مسلم، محمد بن شعيب، مروان بن محمد، شهابه بن سوار، ابو مسهر او ابو المغيرة وغيره د حديث روايت كوى (د). امام احمد بن حنبل فرمائى، "مقارب الحديث" (د).

١) كشف الباري: ١/٢٣٧.

٢) د دوى د حالاتو دپاره اوگورئ، كتاب موافيت الصلاة، باب وقت المغرب.

٣) قوله: زبر "يفتح الزارى المعجزة وسكون الموحدة، انظر التريب: ١/٥٢١، رقم (٣٥٣٢)، واكمال ابن ماكولا: ٤/١٦٢، وشرح القسطلاني: ١/٥٢٤.

٤) تهذيب الكمال: ١٥/٤٠٥، ٤٠٦، والاكمال لمغلطاي: ٨/١٠٩، رقم (٣١١٠).

٥) تهذيب الكمال: ١٥/٤١٠، وسير العلام النبلاء: ٧/٣٥١، والاكمال لمغلطاي: ٨/١٠٩، وكتاب الثقات لابن حبان: ٧/٢٧.

٦) د دوى استاذانو او شاگردانو دپاره اوگورئ تهذيب الكمال: ١٥/٤٠٦، ٤٠٧.

٧) تهذيب الكمال: ١٥/٤٠٧، و تهذيب التهذيب: ٥/٣٥٠، وسير اعلام النبلاء: ٧/٣٥٠.

عباس دوری، ابوبکر بن ابی خیشمہ، عثمان بن سعید دارمی او معاویہ بن صالح د امام یحییٰ بن معین نہ نقل کړې دی چې هغوی فرمائی، ”ثقة“ (۱).

دغه شان امام ابو داؤد فرمائی، ”ثقة“ (۲).

امام نسائی فرمائی، ”لیس به یاس“ (۳).

ابن سعد د دوی شمار په شامیانو کښې ”الطبقة الخامسة“ کښې کړې دي. دغه شان فرمائی، ”کان ثقة إن شاء الله“ (۴).

عبد الرحمن بن ابراهیم د حیم فرمائی، ”کان ثقة، وکان من أشراف البلد“ (۵).

هشام بن عمار فرمائی: ”بم، ثقة، سمع من القاسم أبي عبد الرحمن وعمر بن عبد العزيز، هو قديم“ (۶).

امام ابو حاتم فرمائی، ”یکتب حدیثه“ (۷).

مزید فرمائی، ”هو أحب إلى من أبي معید حفص بن غیلان“ (۸).

امام دارقطنی فرمائی، ”ثقة یجمع حدیثه“ (۹).

ابن حبان د دوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دي (۱۰).

امام عجلې او حافظ ابن عبد الرحیم هم دوی ته ثقہ وئیلې دي (۱۱).

او ابن شاهین هم دي په ”الثقات“ کښې ذکر کړي دي (۱۲).

د حضرت عبدالله بن العلاء انتقال په ۱۶۴ یا ۱۶۵ هجري کښې او شو، سيعد بن عبد العزيز د

(۱) تهذيب الكمال: ۴۰۷/۱۵-۴۰۸، وتهذيب التهذيب: ۳۵۰/۵، وتاريخ بغداد: ۱۰/ وتاريخ عثمان بن سعيد الدارمي: ۱۵۳، رقم (۵۳۴)۔

(۲) تهذيب الكمال: ۴۰۸/۱۵، وتاريخ بغداد: ۱۷/۱۰، وسير اعلام النبلاء: ۳۵۱/۷۔

(۳) تهذيب الكمال: ۴۰۸/۱۵، والاكمال للمغلطاي: ۱۰۹/۸۔

(۴) الطبقات الكبرى لابن سعد: ۴۶۸/۷۔

(۵) تهذيب الكمال: ۴۰۸/۱۵، وتهذيب التهذيب: ۳۵۰/۵، وسير اعلام النبلاء: ۳۵۰/۷، والمعرفة والتاريخ للنفوسى: ۱۰/۱، وفى سنة خمس وستين ومائة۔

(۶) المعرفة والتاريخ للنفوسى: ۲/۲۲۸، رقم (۲۳۱)، وتهذيب الكمال: ۴۰۹/۱۵۔

(۷) تهذيب الكمال: ۴۰۹/۱۵، وتهذيب التهذيب: ۳۵۰/۵۔

(۸) الجرح والتعديل: ۱۵۸/۵، رقم (۵۹۲)، بورت حواله جات۔

(۹) تهذيب الكمال: ۴۰۹/۱۵، وسير اعلام النبلاء: ۳۵۱/۷، وتهذيب التهذيب: ۳۵۱/۵۔

(۱۰) كتاب الثقات: ۲۷/۷۔

(۱۱) الاكمال للمغلطاي: ۱۰۹/۸، وتهذيب التهذيب: ۳۵۱/۵۔

(۱۲) بورت حواله جات۔

دوی د جنازې مونځ او کړو، د وفات په وخت د دوی عمر ۸۵ کاله وو (رحمه الله تعالى رحمة واسعة خبردارې. حضرت عبدالله بن العلاء بن زبر متفق علیه ثقه دې. لیکن معلومه نه ده څه وجه او شوه چې ابن حزم ظاهري د خپل عادت موافق ده ته ضعیف وئیلې دې او د دې نسبت نه د امام یحیی بن معین طرفته کړې دې چې هغوی ده ته ضعیف وئیلې دې. لیکن د دې جرح هیڅ اعتبار نشته، د دې وجوهات لاندې ذکر کولې شی: اول دا چې دا جرح مبهمه ده، ابن حزم د دې وجې نه ده بیان کړې چې دې ولې ضعیف دې او مبهم جرح معتبر نه وی.)

دویم دا چې د یحیی ابن معین طرفته کوم نسبت کړې شوې دې نو دا په ظاهره صحیح نه معلومېږي ځکه چې وړاندې مونږ ذکر کړې دی چې امام ابن معین دوی ته ثقه وئیلې دی (دریم دا چې د امام مسلم نه علاوه نورو پنځو امامانو د دوی روایات قبول کړې دی، دا هم د دې خبرې دلیل دې چې دې ضعیف نه دې.)

⑤ بسو بن عبدالله: دا جلیل القدر فقیه بسو بن عبدالله حضرمی شامی دې. ۲. دې د واثله بن الاسقع، عمرو بن عبسه، رویف بن ثابت، سنان بن عرفه، عبدالله بن محیریز او د ابو ادریس خولانی رضی الله عنهم نه روایت کوي. او د دوی نه چې څوک روایت کوي نو په هغوی کسبې عبدالله بن العلاء بن زبر، عبد الرحمن بن یزید بن جابر، زید بن واقد، داؤد بن عمرو الاودی رحمهم الله وغیره شامل دي.)

امام عجلې او امام نسائی فرمائی، ”ثقة“.)

(۱) پورته حواله جات. و تهذیب الکمال: ۱۵/۴۱۰، و کتاب الثقات: ۲۷/۷.

(۲) المحلی لابن حزم: ۱۰۵/۶، کتاب الطاعة، حکم استعمال او انی اهل الکتاب، رقم (۱۰۲۴)، و میزان الاعتدال للذهبی: ۲/۴۶۴، رقم (۴۶۶)، و تهذیب التهذیب: ۳۵۱/۵.

(۳) قواعد فی علوم الحديث للعشمانی: ۱۷۴-۱۷۵، و: ۲۶۸، و شرح نخبة الفكر: ۱۳۶، و الجرح مقدم علی التعديل..... قال الحافظ: له فی البخاری حدیثان، احدهما: فی تفسیر الاعراف بمتابعة زید بن واقد، كلاهما عن بسري بن عبيدة الله، والآخر: فی الجزية، و روى له اصحاب السنن. هدى السارى: ۵۸۳، حرف العين، الفصل التاسع سياق اسماء من طعن.....).

(۴) قال ابن حجر رحمه الله في التهذيب (۳۵۱/۵): قال شيخنا في شرح الترمذي: لم اجد ذلك عن ابن معين بعد البحث، و وقع في المحلی لابن حزم في الكلام على حديث ابی ثعلبة في آنية اهل الکتاب: عبد الله بن العلاء ليس بالمشهور (انظر المحلی: ۱۰۵/۶)، وهو متعقب بما تقدم.)

(۵) میزان الاعتدال: ۲/۴۶۴، و سير اعلام النبلاء: ۴/۵۹۲، و الاكمال لمغلطای: ۲/۳۸۴.

(۶) تهذیب الکمال: ۴/۷۵، و سير اعلام النبلاء: ۴/۵۹۲، و الاكمال للمغلطای: ۲/۳۸۴.

(۷) د استادانو او شاگردانو د پاره نه او گوري، تهذیب الکمال: ۴/۷۶.

(۸) پورته حواله، و تهذیب التهذیب: ۱/۴۳۸.

ابو مسهر فرمائی، ”أحفظ أصحاب أبي إدريس عنه يسر بن عبد الله“ (۱).

مروان بن محمد فرمائی، ”هو من كبار أهل المسجد، ثقة من أهل العلم“ (۲).

حافظ ذهبی فرمائی، ”ثقة.....“ (۳) ”وكان من علماء دمشق“ (۴).

د حدیث اصولو سره د دوی خومره شوق وو او ددې دپاره به ئې خومره محنت کوو نو ددې اندازه د دوی ددې قول نه کیږي، فرمائی:

”إنه كان ليبلغني الحديث في البصر، فأرحل فيه مسيرة أيام“ (۵).

چې ”کله به ماته معلومه شوه چې په فلانی ښار کښې حدیث موجود دې نو ما به د هغې د حصول دپاره خو ورځې سفر کوو“.

د اصول سته اصحابو د دوی روایات اخستلې دي (۶).

تقریباً په ۱۱۰ هجري کښې د اموی خلیفه هشام بن عبد الملک په خلافت کښې دوی وفات شو (۷). رحمه الله رحمة واسعة.

خبرداري. ابن حبان د دوی ترجمه په کتاب الثقات کښې درج کړې ده لیکن دې ئې تبع تابعی بنودلې دي (۸). دا خبره په ظاهره صحیح نه ده ځکه چې دې د واثله بن اسقع او د عمرو بن عبسه په شان جلیل القدر صحابه کرامو (۹) نه روایت کوي. ددې وجې نه به ئې دوی لیدلې هم وي. ملاقات به ئې هم ورسره کړې وي، لهذا دې تبع تابعی نه دې بلکه تابعی دي. (۱۰) ابو ادريس دا مشهور بزرگ تابعی ابو ادريس عائد الله بن عبدالله خولانی دې د دوی حالات په کتاب الايمان، ”باب بای ترجمه“ کښې راغلې دي (۱۱).

⑩ عوف بن مالک: دا مشهور صحابی حضرت عوف بن مالک الاشجعی دي (۱۲).

د حدیث شریف سند سره متعلق یوه فائده: زمونږ د نظر وړاندې چې کوم حدیث دې هغې کښې عبدالله بن العلاء ددې خبرې وضاحت کړې دې چې هغوی دا حدیث براه راست د بسر بن عبدالله نه اوریدلې دي، ”قال: سمعت يسر بن عبد الله.....“ او هم دا روایت امام طبرانی هم

(۱) پورته حواله جات، وسیر اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴، والثقات لابن حبان: ۱۰۹/۶. _

(۲) تهذيب الكمال: ۷۶/۴، وتهذيب التهذيب: ۴۳۸/۱. _

(۳) سير اعلام النبلاء: ۷۷/۴. _

(۴) تهذيب الكمال: ۷۷/۴. _

(۵) تهذيب الكمال: ۷۷/۴، وتهذيب التهذيب: ۴۳۸/۱، وسير اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴. _

(۶) سير اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴. _

(۷) كتاب الثقات للتميمي: ۱۰۹/۶. _

(۸) كشف الباري: ۴۸/۲. _

(۹) د دوی د حالاتو دپاره اوگوري: كتاب الصلح، باب الصلح مع المشركين. _

روایت کړې دې. په هغې کښې ددې دواړو مینځ کښې د یو دریم راوی زید بن واقد تذکره هم ده (۱). د حافظ صاحب د تصریح مطابق د طبرانی دا روایت د اصول حدیث په اصطلاح کښې د "البریدی متصل الاسناد" (۲)

"والبریدی متصل الاسناد: ما زید بن اثناء اسناده راو، ومن لم یزده اتقن من زاده، وشرطه ان یقیم التصدیق بالسامع فی موضع الیادة فی روایة من لم یزدها، والاترجحت الیادة، وكان الخبر البریدی فیہ مدلسا او منقطعا او مرسلًا خفیًا"، وانظر ایضا شرح النخبة: ۹۲، ثم المخالفة..... (۳). د قبیل نه دې او دې سره د صحیح بخاری د روایت په صحت کښې څه فرق نه پریوځی، ځکه چې اول په دې روایت کښې د سماع وضاحت دې.

او دویم دا چې امام ابو داؤد (۴)، ابن ماجه (۵) او اسماعیلی (۶) رحمهم الله هم دا حدیث مختلفو ترکیبونو سره نقل کړې دې او په هیڅ یو طریق کښې هم زید بن واقد نشته (۷).

قوله: قال: أتیت النبی صلی الله علیه وسلم فی غزوة تبوک: حضرت عوف بن مالک فرمائی چې زه د نبی په خدمت کښې حاضر شوم، کوم وخت چې دوی مبارک په غزوة تبوک کښې وو.

د تبوک غزوه چونکه په نهمه هجری کښې شوې وه نو صحابی چې کومه خپله واقعه نقل کړې ده هغه د نهمې هجری ده (۸). د مستدرک حاکم په روایت کښې ددې بیان هم دې چې دا واقعه د سحر د وخت ده (۹).

قوله: وهو فی قبة من آدم: او نبی ﷺ په یو قبه کښې آرام فرما وو چې د خرمن نه جوړه شوې وه.

قبه د قاف پیش سره او باء مشدده مفتوحه سره، ددې اطلاق په هر هغه څیز باندې کیږي کوم چې گول جوړ شوې وی، لکه گنبد، خیمه وغیره لیکن دلته هغه خیمه مراد ده کومه چې د

(۱) رواه الطبرانی فی المعجم الكبير: ۴۰/۱۸-۴۱. ابو ادریس الخولانی عن عوف، رقم (۷۰).

(۲) قال العلامة العثماني رحمه الله فی قواعد علوم الحديث (۴۵).

(۳) انظر سنن ابی داود، کتاب الادب، باب ما جاء فی المزاح، رقم (۵۰۰).

(۴) انظر سنن ابن ماجه، کتاب الفتن، باب اشراط الساعة، رقم (۴۰۴۲).

(۵) السنن الكبرى للبيهقي: ۹۳۷/۴، رقم (۱۸۸۱۷)، کتاب الجزية، باب مهادة الائمة بعد رسول.....

(۶) عمدة القاری: ۱۵، وفتح الباری: ۲۷۷/۶.

(۷) عمدة القاری: ۹۹/۱۵، وفتح الباری، کتاب المغازی، باب غزوة تبوک: (۶۳۲).

(۸) قال: دخلت علی رسول الله ﷺ فی غزوة تبوک فی آخر السحر..... انظر المستدرک للحاکم: ۳۰/۳ کتاب معرفة الصحابة، ذکر مناقب عوف بن مالک..... رقم (۶۳۲۴)، وايضا انظر معرفة الصحابة، للصاهباني: ۴ باب من اسمه: عوف.

پورته نه گول وی ددې جمع قباب او قبیة ده).

د سنن ابی داؤد په روایت کښې ددې نه پس دا اضافه هم ده

قوله: "فسلمت، فرد، وقال: ادخل. فقلت: أكلی یا رسول الله! قال: كلك،

فدخلت". نو ما سلام او کړو. هغوی جواب راکړو او وې فرمائیل چې دننه راشه: ما

او وئیل چې دننه پوره پورته درشم؟ نښې رضی الله عنه او فرمائیل، بالکل: نو زه دننه داخل شوم.

مطلب دادې چې خیمه چونکې وره وه، گنجائش کم وو. ددې وجې نه حضرت عوف بن مالک

د گپ شپ په طریقې سره تپوس او کړو چې مکمل داخل شم؟ نښې رضی الله عنه د هغوی په گپ باندې

پوهه شو ددې وجې نه ئې جواب هم د هغوی په انداز کښې ورکړو چې او: پوره پوره داخل

شه، د خیمې د وړوگوالی پرواه مه کوه.

لکه عثمان بن ابو العاتکه د حدیث راوی، فرمائی: "إنما قال: ادخل کلّی، من صغرة القبة" (۲).

ددې طریق نه دا هم معلومه شوه چې صحابه کرامو رضی الله عنهم به نښې رضی الله عنه سره مزاح کوو یعنې گپ

شپ به ئې لگوو).

قوله: فقال: اعدد ستاً بین یدی الساعة موتی ثم فتح بیت المقدس: نو نښې

تپوس او کړو، د قیامت دپاره شپږ څیزونه شمار کړه (یو) زما وفات، (دویم) د بیت المقدس

فتح. مطلب دادې چې ددې شپږو کارونو د واقع کیدو نه مخکښې به قیامت نه قائمېږي،

لکه په حدیث کښې د "ستا" نه مراد "ست علامات لقیام القیامة" دی (۳).

په دې کښې اولنئ نشانی په ۱۱ هجری ربیع الاول کښې ثابته وه، کله چې نښې رضی الله عنه ددې دنیا

نه تشریف فرما شو او دویمه نشانی د حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه په زمانه کښې

پنځلسمه هجری کښې ثابته شوه چې هغه کال باندې بیت المقدس فتح شو (۴).

قوله: ثم موتان يأخذ فيكم كقصاص الغنم: بیا به په کثرت او ډیروالی سره مرگونه

په تاسو کښې داسې خوربیري لکه څنگه چې په گډو چیلو کښې یو خاص بیماری خوربیري

او ټول خاروی اچانگ هلاک کړي.

د موتان ضبط: موتان د میم پیش او د واو سکون سره دې، او بعضې حضراتو دا وئیلی دی

چې پیش سره د بنو تمیم لغت دې. د دوی نه علاوه د عربو نور قبائل ئې فتحې سره لولی،

(۱) عمدة القاری: ۹۹/۱۵ _

(۲) سنن ابی داود. کتاب الادب، باب ما جاء فی المزاح، رقم (۵۰۰۰) _

(۳) حواله بالا، رقم (۵۰۱)، وفتح الباری: ۶/۲۷۷-۲۷۸ _

(۴) بذل المجهود: ۴۰۱/۱۳، رقم (۵۰۰۰) _

(۵) عمدة القاری: ۹۹/۱۵، وفتح الباری: ۶/۲۷۸ _

(۶) البداية والنهاية: ۵۵/۷، فتح بیت المقدس علی یدی عمر بن الخطاب، والکامل لابن الاثیر: ۲/۳۴۷ _

لکه بلید، احمق او بیوقوف، ته "موتان القلب" هم وئیلې شی لیکن د میم مضموم کیدل غوره او مشهور دی. (۱)

بیا ابن جوزی فرمائی چې بعضې محدثین حضرات ددې لفظ په ادا کولو کښې غلطی کوی، ځکه چې دا هغوی د میم او د واو ضمې سره لولی او دا بالکل غلط دي. موتان خو هغه زمکې ته وئیلې شی په کومه زمکه باندې چې زمینداری نه کیږي او د هغې څه انتظام وغیره نه کیږي (۲) او د ابن السکین په روایت کښې دا لفظ تشبیه سره "موتتان" دي، چې ددې لفظ دلته هیڅ موقع او محل نشته. (۳)

د موتان معنی: قزاز او خطابي ددې کلمې معنی "مرگ" بیان کړې ده، او ابن الاثیر بیزري وغیره ددې معنی "الموت الکثیر الوقوم" ښودلې ده. (۴) یعنې کثرت سره د مرگونو واقع کیدل چې ددې تعبیر ویا، سره کیدې شی ځکه چې وبائی مرضونو مثلاً طاعون وغیره سره هم مرگونه کثرت سره واقع کیږي.

د قعاص ضبط: قعاص د قاف پیش او د عین مهمله فتحې سره دي، هم دا راښی د لغت او د حدیث د جمهورو امامانو مثلاً د ابن قرقول، ابن الاثیر وغیره هم ده. (۵) لیکن حافظ ابن حجر دا عقاص لیکلې دي یعنې عین ئې په قاف باندې مقدم ښودلې دي (۶)، چې صحیح نه دي او دا د حافظ صاحب وهم دي. (۷)

د قعاص معنی: قعاص یو قسم بیماری ده چې ځناورو ته لگي، چې ددې په نتیجه کښې د دوی د پوزې نه یو توره ماده راوځي او فوری مرگ واقع کیږي. دا د القعص نه مشتق دي چې ددې معنی ده فوری مرگ، "یقال: قعصته وإقعصته: إذا قتلته سریعًا" (۸) او د ابن فارس وینا داده

(۱) عمدة القاری: ۹۹/۱۵، وارشاد الساری: ۲۴۱/۵، وفتح الباری: ۲۷۸/۶.

(۲) عمدة القاری: ۹۹/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۸/۶، وکشف المشکل: ۱۱۰۸/۱، مسند عوف بن مالک، رقمه (۲۳۴۲)، ومشارق الانوار: ۳۹۰/۱، المیم مع الواو.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۰/۱۵، وارشاد الساری: ۲۴۱/۵.

(۴) النهاية فی غریب الحديث والاثار: ۳۷۰/۴، باب المیم مع الواو، وعمدة القاری: ۹۹/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۸/۶، وارشاد الساری: ۲۴۱/۵، واعلام الحديث للخطابی: ۱۴۶۸/۲.

(۵) النهاية لابن الاثیر: ۸۸/۴، وعمدة القاری: ۱۰۰/۱۵، والقاموس الوحید، مادة: قعص ("فتح الباری: ۲۷۸/۶).

(۶) فی هامش طبعه بولاق: کذا فی نسخ الشارح التي بایدینا، والذي فی نسخ البخاری بتقدیم القاف علی العین، وبه ضبط القسطلانی، وهو فی کتب اللغة، والمتعین من قول ابی عبيد، ومنه اخذ: الاقصاص. (انظر تعليقات محب الخطيب على فتح الباری: ۲۷۸/۶).

(۷) النهاية: ۸۸/۴، وفتح الباری: ۲۷۸/۶، وعمدة القاری: ۱۰۰/۱۵، وارشاد الساری: ۲۴۱/۵.

چې دا د سینې بیماری ده، ددې دوو چې نه دومره قدرې تکلیف وی چې گویا خټ ماتېږي. (۱)
د ثم موتان ... مطلب: په دې جمله کېنې د قیامت په نزدې علامتونو کېنې درېم نمبر
 علامت ښودلې شوې دي، چې دومره کثرت سره به مرگونه وی لکه څنگه چې ویا خوره شی
 او څنگه چې په ځناورو کېنې ویا خورېږي او فوراً په سوونو ځناور هلاک کړي. دغه شان
 پورته ذکر کړې شوې ویا به هم په زرگونو لکونو خلق فنا کړي. د شارحینو وینا ده چې دا
 نشانی هم د طاعون عمواس په شکل کېنې واقع شوې ده، چې په دې کېنې په دریو ورځو
 کېنې تقریباً اویا زره کسان وفات شوي وو چې په کېنې صحابه کرام رضی الله عنهم هم شامل
 وو. دا طاعون د بیت المقدس د فتح کولو نه پس د حضرت عمر فاروق په زمانه کېنې په
 ۱۷ هجری کېنې خور شوې وو. (۲)

لکه په خپله د حدیث راوی حضرت عوف بن مالک نه امام حاکم (۳) نقل کړې دی چې د
 پورتنۍ ذکر شوی طاعون مصداق طاعون عمواس دي، دغه شان د حافظ ابن کثیر (۴) او د
 علامه تورېشتي رائي هم داده. (۵)

قوله: ثم استفاضة المال (۱) **حتى يعطى الرجل مائة دينار فيظل ساخطاً:**
 بیا به د مال کثرت وی. تردې چې که چاته سل دیناره هم ورکړې شی نو بیا به هم هغه خفه وی.
 په دې جمله کېنې د قیامت د نزدیکت څلورمه نشانی بیان شوې ده چې یو زمانه به داسې
 راشي چې مال به ډیر زیات وی، تقریباً هر سړې به مالدار وی، ددې وجې نه که چاته سل
 دیناره هم ورکړې شی (چې یو لوڼې رقم شمارلې شی، او ورته اوو نیلې شی چې دا دینارونه
 واخله نو هغه به خفه شی چې دا دومره معمولی رقم ولې را کوي؟ او دې لره به سپک گنږي. (۲)
 دا څلورمه نښه د خلیفه ثالث حضرت عثمان بن عفان په دور خلافت کېنې او موندلې شوه
 چې کله د فتوحاتو ډیروالې شو او مسلمانانو د کفر لوڼې لوڼې مرکزونه فتح کړل نو مال و
 دولت ډیر زیات شو او تقریباً هر سړې مالدار او دولت مند شو. (۳)

(۱) عمدة القاری: ۱۰۰/۱۵، وفتح الباری: ۲۷۸/۶.

(۲) پورته حواله جات، وارشاد الساری: ۲۴۱/۵، والبدایة والنهایة: ۷۸/۷، شی من اخبار طاعون عمواس.

(۳) المستدرک للحاکم: ۴/۶۹، کتاب الفتن والملاحم، رقم (۸۲۰۳).

(۴) البدایة والنهایة: ۲۲۶/۶، فصل فی ترتیب الاخبار بالغیوب.....

(۵) کتاب المیسر: ۱۱۵۱/۴، رقم (۴۰۵۲)، باب الملاحم من کتاب الفتن، وشرح الطیبی: ۷۷/۱۰، وفیضان

القدیر للمناوی، رقم (۴۶۵۷).

(۶) قال العلامة الخطابی رحمه الله: استفاضة المال: کثرتو، واصله التفرق والانتشار، یقال: فاض الماء، وفاض
 الحدیث: اذا انتشر. "اعلام الحدیث: ۴/۶۹ (۱).

(۷) عمدة القاری: ۱۰۰/۱۵، وشرح القسطلانی: ۱/۵ (۲۴).

(۸) پورته حواله جات، ۲۷۸/۶.

قوله: ثم فتنة لا يبقى بيت من العرب إلا دخلته: بیا به فتنه خوره شی. د عربو هیخ یو کور به پاتې نه شی چې په هغې کښې دا فتنه داخله نه شی په دې جمله کښې د پنځمې نښې بیان دې چې بیا به یو داسې زمانه راشی چې هر طرفته به فتنه وی، لوټ مار به وی، د خلقو د مال و جان ضمانت به نه وی، د عربو هیخ یو کور او هیخ یو ځای به ددې فتنې نه محفوظ پاتې نه شی او هر سړې به ددې نه متاثره وی ددې علامت ابتداء د حضرت عثمان د شهادت نه اوشوه چې د هغوی د شهادت نه پس فتنې خورې شو او ترننه پورې جاری دی. (الله تعالی ته علم دې چې دا صورت حال به کوم وخت پورې جاری وی.

قوله: ثم هدنة تكون بینکم و بین بنی الاصفر فیغدرون فیأتونکم تحت ثمانین غایة تحت کل غایة اثنا عشر الفاً: بیا صلح ده، چې ستاسو او درومیانو مینځ کښې به وی، نو هغوی به وعده خلافي اوکړی. تاسو سره د جنگ کولو دپاره به د اتیاؤ (۸۰) بیرغو لاندې راشی، د هر بیرغ لاندې به دولس زره کسان وی ټول لښکر به تقریباً په لس لاکه کسانو باندې مشتمل وی.

د هدنة معنی او ضبط: هدنة د هاء پیش او د دال سکون سره دې ددې معنی ده سکون، راحت البته دلته ددې معنی ده صلح ددې دواړو مینځ کښې فرق دادې چې صلح عام ده او هدنة خاص ده. که د جنگ شروع کیدو نه پس صلح اوشی نو دې ته هدنة وائی او ددې د نوم وجه داده چې ددې صلحې د وجې نه د دواړو فریقو مینځ کښې سکون واقع شی او د پریشانی حالت ختم شی. (او د بنو الاصفرة مراد رومیان دی).

د غایة معنی او د روایتونو اختلاف: دلته د غایة معنی ده بیرغ، چونکه په لښکر کښې د راتلونکو کسانو دپاره دا د حد او د انتها حیثیت لری چې بیرغ اوړونکې سړې چرته اوږدېږی نو هلته نور لښکریان هم اوږدېږی او که هغه روان شی نو نور لښکریان هم روان شی، ددې وجې نه بیرغ ته غایة وئیلې شی.

”قال الجوالیقی: “غایة و رایة واحد، لانها غایة المتهم، اذا وقفت وقف، واذا مشت تبعها“ (۱).

لکه د سنن ابی داؤد (۲) یو روایت چې د ذومخبر نه روایت دې، په هغې کښې د ”رایه“ لفظ

(۱) پورته حواله جات)۔

(۲) فتح الباری: ۶/۲۷۸، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۰)۔

(۳) پورته حواله جات، وکشف الباری: ۱/۵۳۸، واعلام الحديث للخطابی: ۲/۱۴۶۹)۔

(۴) فتح الباری: ۶/۲۷۸، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۰، وشرح ابن بطلال: ۵/۳۵۸، ولسان العرب: ۱۰/۱۶۳ باب العین، مادة غیا)۔

(۵) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب الصلح مع العدو، رقم (۲۷۶۷)، وکتاب الملاحم، باب ما ی ذکر فی قرن المانة، رقم (۴۲۹۲)۔

دې (۱) او علامه ابن الجوزی فرمائی چې دا لفظ بعضې حضراتو "غابه" بيا، موحده سره روايت كړې دې ددې معنی ده ځنگل، گویا كه چې د غیر مسلمو لښكر سره د نيزو كوم كثرت وى نو د هغې د وجې نه دې ته ځنگل (غابه) وئيلې شوې ده. (۲) او علامه خطابی فرمائی چې گټرو اونو ته "غابه" وئيلې شى او دلته لفظ د استعارې په طور استعمال شوې دې لكه د غابه نه مراد هغه بيرغونه دى كومې چې د لښكر د اميرانو دپاره اوچتولې شى او دې سره سره نيزو ته هم حركت وركولې شى، گویا كه چې د بيرغ د اوچتولو او نيزو ته د حركت وركولو چې كوم عمل دې نو د هغې نه تعبير په غابه سره كړې شوې دې (۳).

شپږمه نښه: پورتنى جمله كښې د قيامت په علامتونو كښې شپږم علامت بيان كړې شوې دې چې د مسلمانانو او د كافرانو مينځ كښې به يو خطرناك جنگ واقع شى. بيا به صلح اوشى، ليكن كافران به وعده خلافې او كړې او د لويې حملې دپاره به جمع شى، د كفارو د لښكر تعداد به تقريباً لس لاکه وى. (۴) دا نښه تردې وخت پورې واقع شوې نه ده. د امام مهدى د تشريف راوړلو نه پس به دا نښه هم واقع شى.

د قيامت د علامتونو ترتيب: دلته مناسب معلوميرى چې د قيامت نه مخكښې مخكښې كوم لوڼې لوڼې واقعات او حادثات به ښكاره كيږي، نو د احاديثو په رڼا كښې د هغې څه تفصيل هم بيان كړې شى.

د قيامت د علامتونو دوه قسمونه دي، وړوكى علامتونه او لوڼې علامتونه.

د وړوكي علامتونو تعداد ډير زيات دې (۵) او هم دا علامتونه به د لويو علامتونو دپاره د مقدمې په شان وى.

(۱) هذا ما قاله ابن حجر فى الفتح (۲۷۸/۶)، ولكنى لم اجد فيها ما قاله الحافظ، ولعله من اختلاف النسخ، نعم، قد ورد الحديث بلفظ راية بدل غاية فى المستدرک للحاكم، فقيه: فيقبلون فى ثمانين راية، كل راية اثنا عشر الفا. انظر المستدرک: ۳/ ۶۳۰، رقم (۶۳۲۴)، اخرجه من طريق ابى بكر احمد بن سلمان بن الحسن الفقيه)۔

(۲) عمدة القارى: ۱۵/ ۱۰۰، وفتح البارى: ۲۷۸/ ۶، وكشف المشكل: ۱۳۳/ ۴، مسند عوف: رقم (۲۳۴۲)۔

(۳) پورته حواله جات، واعلام الحديث للخطابى: ۱۴۶۹/ ۲، ولسان العرب: ۱۰/ ۱۶۳، مادة "غيا"۔

(۴) شرح الكرماني: ۱۳/ ۱۴۱، د حساب په اعتبار سره دا تعداد ۹ لاکه ۲۰ زره جوړيږي حافظ صاحب فرماني (۲۷۸/ ۶): وَجَمَلَةُ الْعَدَدِ الْمَشَارِ إِلَيْهِ تَسَعَمَانَةُ الْفِ وَتِسْتُونَ الْفَا۔

(۵) حضرت شاه رفيع الدين د احاديثو په رڼا كښې د قيامت تقريباً ۲۷ واړه علامتونه ذكر كړې دي، په هغې كښې يو څو دلته ذكر كولې شى: چې كله بادشاهان د زمكې او د ملك پيداوار خپل ذاتى دولت جوړ كړى، يعنې دا په شرعى مصرف كښې نه خرچ كوي، بركه به د تاوان په طور ادا كوي. خلق به امانت د غنيمت په شان پاك او حلال گټې، خاوند به د خپلې ښځې اطاعت كوي. د دين علم به د دنيوى غرض دپاره حاصلولې شى، شراب خوړى او زناكارى به زياته شى. د باطل مذهبونو، د دروغژن حديثونو او د بدعتونو به ترقى وى. اوگورئ، كتاب د قيامت نه مخكښې [بقية بر صفحه آتند۔۔۔]

علماؤ لیکلې دی چې کله واره علامات ټول ښکاره شې نو داسې به اوشی چې عیسیایان به په ډیرو ملکونو باندې غلبه او کړی او قبضه به ئې کړې په عربو او د شام په ملک کې به د ابوسفیان په اولاد کې یو سړې پیدا شې چې سادات به قتل کړی، دهغه حکومت به په مصر او شام وغیره کېږي وی، (۱).

دې دوران کې به د روم د بادشاه د عیسیایانو یو فرقې سره جنگ او دویمې فرقې سره به صلح اوشی، جنگ کوونکې فرقې به د روم پایه تخت قسطنطنیه باندې قبضه او کړې. بادشاه به دارالخلافه پرېږدي او شام ته به راشی او د عیسیایانو د صلح پسند ډلې په مدد سره به اسلامی فوج د یو خطرناک جنگ نه پس په قابض فوج باندې فتح یاب شې، د دشمن د شکست نه پس به په موافق فرقه کې یو سړې اوواڼی چې "غلب الصلیب....." ددې په اوریدو سره به په اسلامی لښکر کې یو سړې ده سره په جگړه شې او اوبه وائی چې "یل الله غلب" چې نه؛ الله تعالی دین اسلام غالب شو او ددې په برکت سره فتح نصیب شوه. دواړه به خپل خپل قوم د مدد دپاره راطلب کړی چې ددې د وجې نه به خانه جنگی شروع شې. د اسلام بادشاه به شهید شې، عیسیایان به په شام باندې قبضه او کړی او ددې دواړو عیسائی ډلو به خپل مینځ کې صلح اوشی (۲). باقی مسلمانان به مدينې منورې ته واپس شل، د عیسیایانو حکومت به خیبر پورې خور شې.

د امام مهدی تلاش: دې وخت کې به مسلمانان په دې پريشانۍ کې وي چې حضرت امام مهدی تلاش کول پکار دی، دې دپاره چې دې زمونږ ددې مصیبتونو د دفع کولو ذریعه جوړه شې او د دشمن د پنځې نه مو نجات نصیب شې. حضرت امام مهدی به دې وخت مدينې منوره کې وي لیکن ددې ویرې د وجې نه به مکې مکرمې ته لاړ شې چې خلق چرته زما په شان کمزورې سړې ددې لوڼې او عظیم الشان کار دپاره منتخب نه کړی، ددغه زمانې اولیاء کرام او ابدال عظام به دې تلاش کوي (۳).

امام مهدی به اوپیژندلې شې: دې دوران کې به امام مهدی د رکن او د مقام ابراهیم مینځ کې طواف کوي، د سړو یو جماعت به دې اوپیژنی او دده په لاس باندې به بیعت او کړی، د

بقیه از حاشیه گذشته] به څه کیږي؟ ۲۳-۲۴، بتغییر و تصرف) دغه شان اوگورئ جامع الترمذی، کتاب

الفتن، باب فی علامه حلول المسخ والخسف، رقم (۲۲۱۰)، عن علی و (۲۲۱۱)، عن ابی هریره (رضی الله عنه)۔

(۱) کنز العمال، کتاب الفتن والإهواء.....، قسم الاقوال، رقم (۳۱۰۳۳-۳۱۰۳۵)، و فیض القدير للمناوی: ۱۶۸/۴، حرف السین، رقم (۴۷۶۸)، والمستدرک: ۵۴۷/۴، کتاب الفتن والملاحم، رقم (۸۵۲۰)۔

(۲) د باب د حدیث په الفاظو یم هدته تګون بینکم و بین بنی الاصف، فیغذرون "کښې دې واقعي طرفته اشاره ده، دغه شان اوگورئ سنن ابی داود، کتاب الملاحم، ما ی ذکر من ملاحم الروم، رقم (۴۲۹۲)، والمستدرک للحاکم: ۴۶۷/۴، کتاب الفتن والملاحم، رقم (۸۲۹۸)، وصحیح ابن حبان، رقم (۶۷۰۸)۔

(۳) سنن ابی داود، کتاب المهدی، رقم (۴۲۸۶)۔

بیعت په وخت به د آسمان نه دا آواز راشی، ”هَذَا خَلِيقَةُ اللَّهِ الْمَهْدِي، فَاسْتَبْعَالُهُ وَأَطِيعُوا“، دا آواز به ټول عام او خاص خلق واورى دې وخت کښې به د امام مهدى عمر مبارک څلویښت کاله وى.)

د امام مهدى فوج: د خلافت په مشهوریدو سره به د مدینې منورې فوجونه امام مهدى له مکې مکرمې ته راشی، د شام، عراق او د یمن اولیا، کرام او ابدال عظام به دده په ملګرتیا کښې او د عربو د ملکونو ډیر زیات سړى دده په فوجونو کښې داخل شی. دې به په کعبه مبارکه کښې مدفون خزاني راوباسی او په مسلمانانو کښې به نې تقسیم کړی، کومو ته چې رتاج الکعبه وئیلی شی.)

د اهل خراسان لښکر: کله چې دا خبر اسلامى دنیا کښې خور شی نو د خراسان نه به د حارث نومې سړى په مقدمه الجیش کښې کمان د منصور نومې سړى سره وى، دې به یو لویې فوج واخلي او د امام مهدى د مدد دپاره به حاضر شی.)

د عیسائی فوجونو اجتماع: د عربو د فوجونو د جمع کیدو چې عیسایان واورى نو دوى به ېلم د څلورو وارو طرفونو نه د فوجونو د جمع کولو کوشش کوی، د خپلو ملکونو او د روم د ملکونو نه به ګټر فوجونه د امام مهدى د مقابلې کولو دپاره په شام کښې جمع شی، د دوى د فوجونو به دې وخت کښې اویا بیرغ وى (۴) او د هر بیرغ لاندې به دولس زره فوجیان وى.)

عیسایانو سره د امام مهدى جنګ: حضرت امام مهدى به د مکې مکرمې نه مدینې منورې ته واپس شی او د نبی کریم ﷺ زیارت باندې به مشرف شی او ددې نه پس به د شام په طرف روان شی، دمشق سره نژدې به د عیسائی فوجونو سره مخامخ شی، دې وخت کښې به د امام مهدى فوج په دریو ډلو کښې تقسیم شی، یو ډله به د عیسائی فوج د ویرې له وجې نه اوتختی، الله تعالی به د دوى توبه هیڅکله قبوله نه کړی، باقى مانده فوج کښې به څه شهیدان شی اود بدر او احد د شهیدانو مرتبې ته به اورسى او څه به کامیاب شی او همیشه دپاره به د ګمراهی او د خراب انجام نه بچ شی.

په دویمه ورځ به بیا حضرت مهدى د عیسایانو د مقابلې دپاره راوځی، په دې ورځ به د

(۱) پورته حواله، ومشکاة المصابیح، کتاب الفتن، باب اشرار الساعة، من الحسان، رقم (۵۴۵۶)).

(۲) الحديث: أخرجه ابو داود، کتاب المهدى، رقم (۲۸۶)، وموارد الظمان: ۴۶۴، رقم (۱۸۸۱)، والمصنف لعبد الرزاق، رقم (۲۰۹۳۴)، باب المهدى، والمعجم الكبير: ۳۹۰/۲۳، مجاهد عن ام سلمة، رقم (۹۳۱)، ومسند احمد: ۶۳۵/۸، رقم (۷۷۲۲۴)، مسند ام سلمة (رضي الله عنها).

(۳) وفي آخر هذا الحديث: ”وجب على كل مؤمن نصره“ سنن ابى داود، کتاب المهدى، رقم (۴۲۹۰)).

(۴) د اویا لفظ په ظاهره د قلم سبقت دې، صحیح ۸۰ دی، لکه څنگه چې د باب په حدیث کښې راغلي دي. ددې تشریح هم وړاندې تیره شوې ده.

(۵) د باب د حدیث الفاظو کښې ”فیاتونکم تحت ثمانین غایه، تحت کل غایه اثنا عشر الفا“ دې واقعی طرفته اشاره ده.

مسلمانانو یوه ډله دا عهد او کړی چې د فتح موندلو یا شهادت نه بغیر به میدان نه پریرېدو. دوی به ټول په ټوله شهیدان شی، باقی لږ کسان به امام مهدی خان سره واپس لښکرگاه ته بوځی په دریمه ورځ به بیا دغه شان اوشی چې یو ډله به دا عهد او کړی چې د فتح موندلو یا شهادت نه بغیر به میدان نه پریرېدو او دوی ټول به هم شهیدان شی، په صبا به بیا دغه شان اوشی او کوم لږ خلق چې پاتې شی هغوی به د امام مهدی په ملگرتیا کښې لښکرگاه ته واپس لاړ شی.

د امام مهدی فتح په څلورمه ورځ به امام مهدی هغه تعداد بوځی کوم چې د رسدگاه محافظین وی او په تعداد کښې به ډیر زیات کم وی، دوی به دشمن ته شکست ورکړی او په دې ورځ به الله تعالی اسلامي لښکر ته فتح نصیب کړی. عیسایان به دومره قدرې اووژلي شی چې د باقی کسانو د دماغو نه به د حکومت هغه بوټی ختم شی او انتهای ذلت او رسوا کیدلو سره به او تختی.

ددې نه پس به امام مهدی انتهای انعامات او اکرامونه په مجاهدینو کښې تقسیم کړی لیکن په دې مال باندې به چاته هم څه خوشحالی ملاؤ نه شی، وجه به دا وی چې د جنگ د وجې نه به ډیر خاندانونه او قبیلې داسې وی چې په سلو کسانو کښې به یو یو کس بچ وی. ددې نه پس به امام مهدی د اسلامي خلافت په نظم ونسق کښې مصروف شی او څلورو واړو طرفونو ته به خپل فوجونه خواره کړی.

د قسطنطنیه ازادی او د دجال ښکاره کیدل: امام مهدی چې ددې کارونو نه فارغ شی نو د قسطنطنیه د فتح کولو دپاره به روان شی، چې د بحیره روم ساحل ته اورسی نو د قبيله بنواسحاق اویا زره بهادر کسان به په کشتو کښې سواره کړی او د استنبول د فتح کولو دپاره به ئې مقرر کړی، چې کله دا کسان د ښار فسیل ته نژدې اورسی نو د تکبیر نعره به اوچته کړی چې د هغې په برکت سره به فسیل او غورځیرې، مسلمانان به حمله کولو سره په ښار کښې داخل شی.

امام مهدی به لا د ملک په انتظام وغیره مصروف وی چې دا افواه به خوره شی چې دجال د مسلمانانو تباهی او کړه. ددې خبر په اوریدو سره به امام مهدی د شام په طرف روان شی او د خبر د تحقیق کولو دپاره به پنځه یه نهه سواره کسان اولیرې، چې تحقیقات اوشی نو پته به اولگی چې دا هسې افواه وه لیکن څه موده پس به دجال ښکاره شی.

د دجال بدصورتی، بداخلاقی او غلط هوکتنه: دجال به د یهودو د قوم نه وی، دده لقب به

(۱) الصحيح لمسلم، کتاب الفتن، باب فی فتح قسطنطنیه..... رقم (۷۲۳۵)، وباب اقبال الروم فی کثرة القتل..... رقم (۷۲۳۸)۔

(۲) مسلم، کتاب الفتن، باب اقبال الروم فی کثرة القتل..... رقم (۷۲۳۸)، واحمد فی مسنده: ۳۱/۲، مسند ابن مسعود، رقم (۳۶۴۳)، و: ۴۵/۲ (۴۱۴۶)، وابو داود الطیالسی: ۲۰۱/۱، رقم (۳۸۴)، وآخرون۔

(۳) مسلم، کتاب الفتن..... باب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل..... رقم (۷۲۹۳)، عن ابی هريرة۔

مسیح^(۱) وی او بنی سترگه به ئی پرسیدلې وی^(۲)، ویخته به ئی گلگوتی^(۳)، به یو لونی خرباندي به سور وی، اول به دده ظهور د عراق او د شام مینخ کنبې اوشی هلته به دې د نبوت دعوی او کړی ددې ځای نه به اصفهان ته لاړ شی^(۴)، دلته به ورسره اويا زره یهودیان وی، دلته راتلو سره به دجال د ځداني دعوی او کړی او بنه فساد به خور کړی.

د خلقو د ازمینست دپاره به الله تعالی دده نه خلاف عادت ډیر کارونه ښکاره کړی^(۵)، لکه ده سره به یو اور وی چې د هغې نه به دې په دوزخ سره تعبیر کوی او یو باغ به ورسره وی چې هغې ته به جنت وائی، مخالفین به په اور کنبې او ملگری به جنت کنبې اچوی، لیکن دغه اور به حقیقت کنبې د باغ په شان او باغ به حقیقت کنبې د اور خاصیت لری^(۶)، دده په حکم سره به په زمکه کنبې ښځې کړي شوې خزاني ده سره شی^(۷)، بعضې کسانو ته به وائی چې زه ستاسو مړه مور پلار ژوندی کوم دې دپاره چې تاسو زما د ژوندی کولو دا قدرت اووینئ او زما د خدایې یقین اوکړئ نو دې به شیطانانو ته حکم اوکړی چې د دوی د والدینو هم شکل شی او د زمکې نه راوځئ نو شیطانان به هم دغه شان اوکړی. دجال به حرمینو ته نه شی داخلیدي^(۸)، دغه شان به دې ډیرو ملکونو باندې تیر شی، د مکې مکرمي طرفته به راشی لیکن په مکه مکرمه باندې به د فرشتو ځوکی وی، ددې وجې نه به هلته داخل نه شی^(۹)، ددې ځای نه به د مدینې منورې اراده اوکړی، دغه وخت به د مدینې

^(۱) بخاری، کتاب الفتن، باب ذکر الدجال، رقم (۷۱۲۵-۷۱۲۶)، عن ابی بکر، ومسلم، کتاب الفتن..... باب ذکر الدجال..... رقم (۷۳۲۲)، عن ابن عمر رضی الله عنهما _

^(۲) صحیح البخاری، کتاب الفتن، باب ذکر الدجال، رقم (۷۱۲۳)، ومسلم، کتاب الفتن..... باب ذکر الدجال..... رقم (۷۳۲۲)، والترمذی، کتاب الفتن، باب فی صفة الدجال، رقم ((۲۲۴۱)) _

^(۳) فی روایة مسلم: انه شاب ققط _ کتاب الفتن، باب ذکر الدجال..... رقم (۷۳۳۳)، من روایة النواس بن سمعان الکلابی، رضی الله عنه _

^(۴) مسلم، کتاب الفتن..... باب فی بقیة من احادیث الدجال، رقم (۷۳۵۳)، عن ام شریک _

^(۵) مسلم شریف، کتاب الفتن..... باب ذکر الدجال..... رقم (۷۳۳۳)، عن النواس بن سمعان الکلابی _

^(۶) مسلم شریف، کتاب الفتن..... باب ذکر الدجال..... رقم (۷۳۳۱)، والبخاری، کتاب احادیث الانبیاء، باب ما ذکر عن بنی اسرائیل، رقم (۳۴۵۰)، عن حذیفه رضی الله عنه _

^(۷) مسلم شریف، کتاب الفتن..... باب ذکر الدجال..... باب ذکر الدجال..... رقم (۷۳۳۳)، عن النواس بن سمعان الکلابی _

^(۸) البخاری، کتاب الفتن، باب لا یدخل الدجال المدینة، رقم (۷۳۳۳)، ومسلم، کتاب الفتن..... باب فی صفة الدجال، وتحريم المدینة علیه..... رقم (۷۳۳۵)، عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه _ وفی قصة تمیم الداری رضی الله عنه: وانی مخیر کم عنی، انی انا المسیح، وانی اوشک لی فی الخروج، فاخرج فاسیر فی الارض، فلا ادع قریة الا هیظنها فی اربعین لیلہ، غیر مکة وطیبة، فهما محرمتان علی کلثامها، کلما اردت ان ادخل واحدة، او واحدا منهما، استقبلنی ملک یدہ السلف صلتا، یصدنی عنها، وان علی کل نقب منها.... [بقیه برصفحه آئنده....]

منورې او وۀ دروازې وی، د هرې دروازې په حفاظت باندې به دوه دوه فرشتې مقررې وی چې د هغوی د ویرې له وجې نه به د جال د خپل فوج سره هم هلته داخل نه شی. دغه شان مدینه منوره کښې به درې ځله زلزله راشي چې د هغې د وجې نه به منافقان وغیره اویریرې او بهر ته به اوځي او د دجال په جال کښې به گرفتار شی. (۱)

د عیسی علیه السلام نازلیدل او امام مهدی سره ملاقات: امام مهدی به د دجال نه مخکښې دمشق ته رسیدلې وی او د جنگ تیاری به یې کړې وی، دې دوران کښې به مؤذن د مازیگر اذان کوي، خلق به د مانځه په تیاری کښې مشغول وی چې حضرت عیسی به د دوو فرشتو په اورو باندې تکیه لگولو سره د آسمان نه د دمشق د جامع مسجد په مشرقی میناره باندې تشریف فرما شی او اواز به اوکړي چې پورې راوړئ نو پورې به حاضرې کړې شی. لاندې راکوزیدو نه پس به ددې دواړو حضراتو ملاقات اوشي، امام مهدی به ورسره ډیر زیات خوش اخلاقي او عاجزی سره مخامخ شی او ورته به وائی یا نبی الله! امامت اوکړئ. حضرت عیسی ښه به ورته او فرمائی چې امامت هم تاسو اوکړئ. نو امام مهدی به مونځ ورکړي او حضرت عیسی ښه به ورپسې اقتداء اوکړي. (۲)

د اسلامي لښکر او د دجالي فوج مقابله: د مونځ نه چې فارغ شی نو امام مهدی به قیادت حضرت عیسی ته سپارل غواړي نو هغوی به ورته او فرمائی چې نه قیادت هم تاسو اوکړئ زۀ خو صرف د دجال د قتلولو دپاره راغلي يم.

شپه به خیر و عافیت سره تیره کړي ددې نه پس به امام مهدی یو لوڼي لښکر واخلی او میدان ته به راشي، حضرت عیسی ښه به اس او نیزه او غواړي چې د دجال د شر نه د مخ زمکه پاکه کړي، نو عیسی ښه به په دجال باندې او اسلامي لښکر به د دجال په لښکر باندې حمله اوکړي، ډیر زیات خطرناک جنگ به شروع شی. دې وخت کښې به د حضرت عیسی ښه ساه دا خاصیت وی چې ترڅو ئې نظر رسی نو هغې پورې به ئې ساه هم اثر کوي او کوم کافر ته چې د حضرت عیسی ښه ساه رسیږي نو هلته به هغه ختمیږي. (۳)

د دجال تختیدل: د عیسی ښه د مقابلې کولو نه به دجال ویریري او د لد مقام ته به او تختی،

بقیه از حاشیه گذشته [ملائکه یحرسونها..... قال رسول الله ﷺ : هذه طيبة، هذه طيبة، هذه طيبة "یعنی المدینه....." صحیح مسلم، الفتن، باب قصة الجساسة، رقم ((۷۳۸۶-۲۹۴۲))..

(۱) صحیح بخاری، کتاب الفتن، باب ذکر الدجال، رقم ((۷۲۱۵-۷۱۲۶))..

(۲) پورته حواله، رقم ((۷۱۲۴))، و مسلم، کتاب الفتن..... باب قصة الجساسة، رقم ((۷۳۸۶))، والترمذی، کتاب الفتن، باب..... الدجال لا یدخل المدینه، رقم ((۲۲۴۲))، عن انس بن مالک (رضی الله عنه)..

(۳) مسلم، کتاب الفتن..... باب ذکر الدجال..... رقم ((۷۳۳۳))، عن النّوّاس بن سَمْعان، والمصنف لابن ابی شیبۀ: ۲۹۳/۲۱، کتاب الفتن، رقم ((۳۸۸۰۴))، عن ابن سیرین، والمعجم الكبير للطبرانی: ۹۶۰/، رقم ((۸۳۹۲))، عن عثمان بن ابی العاص (رضی الله عنه)، ومجمع الزوائد: ۳۴۲/۷..

(۱) مسلم شریف، کتاب الفتن..... باب ذکر الدجال..... رقم ((۷۳۳۳))، عن النّوّاس بن سَمْعان)..

حضرت عیسیٰ ﷺ به ورپسې شی او بیا به نې مومې او په نیزې سره به نې هلاک کړې. خلقو ته به د دۀ هلاکت ښکاره کړې چې دجال مردار شو. د دجال د قتلولو نه پس به ددۀ د لښکر همت ختم شی او ټول به تباہ وبریاد شی، یهودیان چې ددې لښکر زیاته حصه به وی، ته به هیڅ څیز پناه نه ورکوی، هر کانې او بوتې به نې په ننه کوی چې انې د الله بنده! دا یهودی او گوره او دې قتل کړه، لیکن غرقد نومې اونه به ورته پناه ورکوی او ددۀ حال به نه ښکاره کوی.)

د متاثره ښارونو نوې تعمیر او د انصاف قانمول: د دجال د فتني د ختمیدو نه پس به حضرت مهدی او عیسیٰ ﷺ د هغې ښارونو دوره او کړی کوم چې دجال تباہ کړې وی، متاثره خلقو ته به تسلی ورکړي، د لوڼې اجر خوشخبري به ورته ورکړي او د هغوی د دنیوی نقصانونو ازاله به اوکړي.)

دویم طرفته به حضرت عیسیٰ ﷺ د خنزیر د قتل، د صلیب د ماتولو او د کفارو نه د جزیه قبولولو احکامات جاری کړي او ټول کافران به د اسلام طرفته راوبلې. د الله تعالی په فضل و کرم سره به هیڅ یو کافر په اسلامی ښارونو کښې پاتې نه شی، ظلم او بې انصافی به ختمه شی او هر طرفته به انصاف او عدل پورته وی، ټول خلق به د الله تعالی په عبادت کښې سرگرم وی. د امام مهدی د خلافت وخت به اووه (۷)، اته (۸) یا نهه (۹) کاله وی نو ابتدائي اووه کاله به د عیسایانو د فتني د ختمولو او د ملک په انتظام کښې، اتم کال دجال سره په جنگ کښې او نهم کال به د حضرت عیسیٰ ﷺ په ملگرتیا کښې تیر شی. دې حساب سره به د دوی عمر ۴۹ کاله وی. ددې نه پس به حضرت مهدی وفات شی.

په حضرت عیسیٰ ﷺ باندې وحی: د امام مهدی د تجهیز او تکفین نه پس به ټول کارونه د حضرت عیسیٰ ﷺ لاس ته راشي، ټول مخلوقات به ډیر زیات امن و امان سره ژوند تیروي، په حضرت عیسیٰ ﷺ باندې به وحی نازله شی چې زه په خپلو بندگانو کښې داسې طاقت ورنه بندگان ښکاره کوم چې په هیڅ یو کس کښې به د هغوی د مقابلې کولو طاقت نه وی، ددې وجې نه به حضرت عیسیٰ ﷺ مخلصین واخلی او کوه طور ته به منتقل شی.)

(۱) پورته حواله، وباب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل..... رقم (۷۲۹۹)، عن ابی هريرة..... و سنن ابی داود، کتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم (۴۳۲۱)، والبخاری، کتاب الجهاد، باب قتال اليهود، رقم (۲۹۲۶)

(۲) التصريح بما تواتر فی نزول المسيح: ۱۱۸، الحديث الخامس، عن التواس.

(۳) ابو داود، کتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم (۴۳۲۴)، والصنف لابن ابی شيبه: ۲۱/۲۳۵، کتاب الفتن، رقم ((۳۸۶۸۱))

(۴) عن ابی سعيد الخدري..... يملک سبع سنين ۳ ابو داود، کتاب المهدی (۲۸۵)، وايضا، رقم ((۴۲۸۶))

(۵) الصنف لابن ابی شيبه: ۲۱/۲۸۷، کتاب الفتن، ما ذکر فی فتنه الدجال، رقم ((۳۸۷۹۳))

(۶) ابو داود، رقم ((۴۲۸۶-۴۲۸۷))

(۷) مسلم شريف، کتاب الفتن..... باب ذکر الدجال..... رقم (۷۳۳۳)، عن التواس بن سمان

والترمذی، کتاب الفتن، باب ما جاء فی فتنه الدجال (۲۲۴۰))

د یاجوج و ماجوج راوتل: د مذكوره وحی په تعمیل كولو كښې به حضرت عیسی د كوه طور په قلعه كښې نزول او فرمائی: (كومه چې نن صبا موجوده ده) او د جنگ سازو سامان په مهیا كولو كښې به سرگرم وی چې دې دوران كښې به د یاجوج و ماجوج قوم د سكندر دیوال مات كړی او په مخ د زمكې باندې به څلور واړو طرفونو ته خواره شی، په مضبوطه قلعه كښې د پناه اخستلو نه بغیر به د دوی نه د بچ كیدو هیڅ صورت نه وی، دوی به د خلقو په قتل و غارت كښې هیڅ پرواه نه كوی.

د یاجوج و ماجوج تباہ كاری: د دوی تعداد به دومره زیات وی چې كله د دوی اولنی ډله بحیره طبریه (۱) ته راوړسې نو د هغې ټولې اوبه به اوڅكې او هغه سمندر به اوچ شی، چې كله وروستنۍ ډله دلته راوړسې نو هغوی به وائی چې كیدې شی دلته هډو اوبه تیرې شوې نه دی، دوی ټول به په ظلم و ستم، قتل و غارت، پرده اخستلو، تكلیف رسولو او قید كولو كښې مشغول شی، په دې حالت كښې چې كله دوی شام ته اورسېږي نو اوبه وائی چې مونږ خو د زمكې والا خلق نیست نابود كړل، راځائې چې اوس د آسمان والا هم ختم كړو نو په آسمان باندې به غشی وروی چې د الله تعالی قدرت سره به په وینو لیت پیت واپس راشی، ددې په لیدلو سره به دوی ډیر خوشحاله شی چې اوس خو زموږ نه سوا هیڅوك نشته (۲).

د حضرت عیسی ﷺ دعا او د یاجوج و ماجوج هلاکت: د یاجوج و ماجوج ددې فتنې دوران كښې به په مسلمانانو باندې د خوراك سختی راشی، آخر به حضرت عیسی ﷺ د دعا كولو دپاره پاسی، ددوی ملگری به وروستولاروی او آمین به وائی نو الله تعالی به یو قسم بیماری

”نفق“ (۳) نازله كړی، دې مرض سره به د یاجوج و ماجوج قوم په یو شپه كښې ختم شی (۴). چونكه د دومره مرگونو د وجې نه به ډیره سخته بدبوئی خوره شی، ددې وجې نه به حضرت عیسی ﷺ بیا خپلو ملگرو سره دعا او كړی نو الله تعالی به اوږدو اوږدو څټونو او جسمونو والا ”عنقا“ نومې ځناور راواستوی نو دغه څاروی به بعضې اوخوری او نور به مختلفو جزیرو او سمندرونو كښې او غورزوی او د هغوی د وینو وغیره نه به د زمكې مخ صفا كولو دپاره څلوېښت ورځې باران اووریږي، دا باران به دومره قدرې زیات وی چې هیڅ یو پوخ او كچه مكان به د سسیدلو نه بغیر پاتې نه شی.

د امن و برکت اووه كاله او د حضرت عیسی ﷺ وفات: دې باران سره به پیداوار ډیر زیات

(۱) تفسیر البیضاوی مع الشهاب: ۲۳۶/۶، سورة الكهف/ ۹۹)۔

(۲) الطبرية-فتح الطاء والباء- بحيرة من اعمال الاردن في طرف الغور وفي جبل، وجبل الطور مظل عليها..... معجم البلدان للحموي بتصرف: ۱۷/۴، باب الطاء والباء.....)۔

(۳) مسلم، رقم (۷۳۳۳-۷۳۳۴)، حديث النواس بن سميان، وترمذي، كتاب الفتن، رقم (۲۲۴۰)۔

(۴) نفق د نون او غین فتحې سره هغه چينجی ته وائی كوم چې د اوبښ او د چيلۍ په پوزه كښې وی، دغه شان اوگوری كتاب السير للتوربشتي: ۱۱۶۷/۴، رقم (۴۱۰۴)۔

(۵) مسلم، رقم (۷۳۳۳)، ترمذي، رقم (۲۲۴۰)۔

برکتناک او زیات شی، داسې چې یو سیر غله او د یو غوا یا د یو چیللی شوده پټی به د یو خاندان دپاره کافی کیږي (۱)، ټول خلق به ډیر زیات عیش و عشرت کښي وی، په مخ د زمکه به د مؤمنانو نه سوا نور هیڅوک نه وی، کینه او حسد وغیره به د خلقو نه پورته شی، ماران او مضرخناور (درندگان) به خلقو ته څه نقصان نه رسوي د یاجوج او ماجوج د قوم چې د تورو کوم نیامونه او کمانونه وغیره وی هغه به د خشاک په طور په کار راځي (۲)، دا حالات به اووه کالو پورې جاری وي ددې نه پس به رو رو خواهشات نفسانیه شروع شی، دا ټول واقعات د عیسی سره متعلق دي، په زمکه باندې به د حضرت عیسی قیام څلویښت کاله وی، حج به اوکړي، نکاح به اوکړي، اولاد به ئې پیدا شی، بیا به دوی مبارک وفات شی او د نبی ﷺ په روضه مبارکه کښي به دفن شی (۳).

د حضرت عیسی د وفات نه پس به قبيله قحطان (د کښي جهجاه نومې سړې د دوی خليفه شی، چې عدل او انصاف سره به د خلافت امور پوره کوي، د دوی نه پس به یو څو نور داشاهان وی، چې د هغوی په زمانه کښي به بیا کفریه او جاهلانه رسومات عام شی او علم به ډیر زیات کم شی (۴).

د شېبې اوږدیدل او د توبې دروازه بندیدل: څه موده پس به د ذی الحجه په میاشت کښي د نوې اختر د ورځې نه پس شپه دومره اوږده شی چې مسافرو به تنگه شی، ماشومان به د خوب نه بيدار شی او څاروی به د څرن کولو دپاره بې قراره شی، اخر دا چې خلق به د ویرې او د پریشانۍ د وجې نه په ژړا ژړا سره توبه کوي، د دریو څلورو شپو په مقدار باندې چې کله داسې حالت تیر شی نو ددې نه پس به د پریشانۍ په حالت کښي نمر د سپوږمۍ په شان معمولی رنړا سره د مغرب نه راوخیژي، دې وخت کښي به ټول خلق د الله تعالی د وحدانیت

(۱) جامع ترمذی، رقم (۲۲۴۰)، ومسلم، رقم ((۷۳۳۳))۔

(۲) ويستوقد المسلمون من قسېهم ونشابههم "انظر الجامع للترمذی، کتاب الفتن، باب ماجاء فی فتنه الدجال، رقم (۲۲۴۰)، من رواية التواس (کتاب الفتن)۔

(۳) پورته حواله جات، وابو داود، کتاب الفتن، رقم (۴۳۲۳)، وابن ابی شیبې: ۲۱/۲۰۰، کتاب الفتن، رقم (۳۸۶۲۹)، ومسنند احمد: ۲/۲۹۰، رقم (۷۸۹۰)، مسند ابی هريرة: ۲/۴۳۷، رقم (۹۶۳۰)، والتصريح بما تواتر فی نزول المسيح: ۲۴۰، احاديث اخرى مما اخرجه المحدثون..... رقم (۵۸)، و: ۳۹۲، رقم (۱۰۱)، واحياء علوم الدين: ۴۷۳، کتاب آداب النکاح، ربع العادات، الباب الاول..... والفردوس بما نور الخطاب: ۴/۳۶۵، فصل، والعلل المتناهية: ۲/۴۳۳، رقم (۱۵۲۹)، ذکر عیسی، وعمدة القاری: ۱۶/۴۰، ومشكاة المصابيح، باب نزول عیسی..... کتاب الفتن، رقم (۵۵۰۸)۔

(۴) جامع ترمذی، کتاب الفتن، باب بلا ترجمة، رقم (۲۲۲۸)، ومسلم، کتاب الفتن، باب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل بقبر..... رقم (۷۲۶۸-۷۲۶۹)، وبخاری، کتاب المناقب، باب ذکر قحطان، رقم (۳۵۱۷)، وکتاب الفتن، باب تغییر الزمان حتی..... رقم (۷۱۱۷)۔

(۵) صحيح بخاری، کتاب الفتن، باب ظهور الفتن، رقم (۷۰۶۱-۷۰۶۶)، عن غير واحد من الصحابة)۔

اقرار او کړی لیکن بې فائدي..... ځکه چې دې وخت کښې به د توبې دروازه بنده شی، ددې نه پس به نمر د خپل معمول د رنډا سره د مشرق نه راخیږي^(۱).
 د دابة الارض ښکاره کیدل: خلق به په دې حالت کښې وی چې د صفا غره به د زلزلې د وجې نه اوشلیری چې د هغې نه به یو عجیبه قسم ځناور ښکاره شی^(۲). لکه د شکل په اعتبار سره به دا ځناور د اووه قسمه ځناورو سره مشابهت لری، په مخ کښې د سپرې سره. خپو کښې اوبښ سره، خټ کښې اس سره، لکښ کښې غوښ سره، کوناتي کښې هوسئ سره، په ښکرونو کښې باره سینګی سره او په لاسونو کښې د بیزو سره^(۳)، دې سره سره به ډیر زیات فصیح اللسان وی^(۴).

ددې ځناور په یو لاس کښې به د حضرت موسی همسا، په دویم لاس کښې به ورسره د حضرت سلیمان گوتمه وی، ددې رفتار به ډیر زیات تیز وی چې دا چا پسې شی نو څوک به هم ترینه بچ کیدی نه شی، دا ځناور به په هر انسان باندې یو ښه لګوی، که د ایمان والا وی نو د موسی په همسا سره به د هغه په مخ باندې یو لکیره راښکي چې د هغې د وجې نه به ددې مؤمن مخ روښانه شی، که کافر یا منافق وی نو د حضرت سلیمان په گوتمي سره به د هغه په پوزه یا خټ باندې تور مهر لګوی چې د هغې د وجې نه به ددې انسان مخ بې رونته شی، که په یو دسترخوان باندې څو کسان ناست وی نو د هر یو سپر د ایمان او کفر په پته اولګی، دا ځناور چې ددې کار نه فارغ شی نو غائب به شی.
 د مغرب نه چې نمر راوخیږي او دابة الارض ښکاره شی نو ددې نه پس به د شپیلې پوک وهلو پورې شپې شلې (۱۲۰) کاله زمانه وی^(۵).

د ایماندارو د مرکې هوا: دابة الارض چې غائب شی نو ددې نه پس به د جنوب د طرف نه یو مزیداره هوا او چلیپری چې د هغې د وجې نه به د هر مؤمن په ترڅ (بغل) کښې یو درد پیدا شی چې د هغې د وجې نه به ترتیب سره افضل، فاضل او بیا ناقص وفات کیدل شروع شی، شرط

(^۱) بخاری، کتاب الفتن، باب (بلا ترجمة)، رقم (۷۱۲۱)، ومسلم، کتاب الايمان، باب بيان الزمن الذي لا يقبل.....، رقم (۳۹۶)، وفيه بحث نفيس في روح المعاني: ۴۲۴/۸- ۴۲۷، سورة الانعام، الآية: ۱۵۸)۔

(^۲) قال الله جل ذكره: (واذا وقع القول عليهم اخرجنا لهم دابة من الارض تكلمهم.....) (النمل: ۸۲)، وتفسير الكشف والبيان: ۵۱۰/۴- ۵۱۲)۔

(^۳) قد اختلف الروايات في صفات هذه الدابة، انظر المصدر السابق، ومفاتيح الغيب للرازي: ۲۴/ ۵۷۳، سورة النمل، وتفسير السمعاني: ۱۱۴/۴ او ۱۱۵)۔

(^۴) روح المعاني: ۳۱۲/۲۰، سورة النمل، تفسير الآية ۸۲، واخبار مكة للفاكهي: ۳۹/۴، ذكر الدابة وخروجها.....، رقم (۲۳۴۶- ۲۳۴۷)۔

(^۵) تفسير الكشف والبيان: ۵۱۰/۴- ۵۱۲، و روح المعاني: ۳۱۱/۲۰- ۳۱۵، تفسير السمرقندي: ۵۰۵/۲، وفتح القدير: ۱۸۹/۴، وفتح الباري، كتاب الرقاق: ۳۵۴/۱۱، باب بلا ترجمة، رقم (۶۵۰۶)، واخبار مكة للفاكهي: ۴/ ۳۹، باب الدابة وخروجها، ومن اين تخرج من مكة)۔

به دا وی چې بس فاسق نه وی. (۱).

دغه شان قیامت ته نژدې به دا ښه هم ښکاره شی چې څاروی، کانی او چابک وغیره به کثرت سره گویا کیږي، چې کورونو کښې دننه کوم امور دی د هغې او د نورو خبرو اترو خبر به ورکوي. (۲).

د حبشیانو غلبه او په شام کښې د خلقو اجتماع: چې کله ټول مؤمنان ددې دنیا نه رخصت شي نو حبشیان به غالب شي، ټوله دنیا کښې به د هغوی حکومت خور شي، دوی به خانه کعبه وړانه کړي (خو حج به بند شي) (۳)، قرآن کریم به د زړونو، ژبو او کاغذونو نه پورته شي، د الله تعالی او د آخرت ویره به د زړونو نه ختمه شي، شرم و حیا به ختمه شي خلق به برسرام د خرو او سپو په شان بدفعلي کوي. (۴)، د حاکمانو ظلم او جهالت به زیات شي، جهالت به دومره قدرې زیات شي چې هیڅوک به لفظ "الله" وئیلو والا پاتې نه شي. (۵).

چې د ټولې دنیا دا حالت وی نو دې دوران کښې به نسبتاً د شام په ملک کښې امن او ارزانی زیاته وي نو ټول خلق به د خپلو بچو سره د شام په طرف روان شي. (۶).

اور به خلقو لوه په شام کښې جمع کړي: کله چې د قیامت واقع بالکل نژدې شي نو یو ډیر لوښی اور به د جنوب له طرفه ښکاره شي د خلقو طرفته به راځي، د هغې نه د بچ کیدلو دپاره به خلق و اړخطا منډې وهي او اور به مسلسل دوی پسې لگیدلې وي، آخر به دا اور دې خلقو لره شام (محشر) ته اورسوی، ددې نه پس به هغه اور غائب شي، دې وخت کښې به د مجموعی طور آبادي اکثریت په شام کښې وي. (۷). ددې نه پس به د قیامت د قائمیدو اولنې

(۱) مسلم، کتاب الفتن، باب ذکر الدجال.....، رقم (۷۳۳۳)، ورقم (۷۳۴۱)، والترمذی، رقم (۲۲۴۰)۔

(۲) عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: والذي نفسي بيده لا تقوم الساعة حتى تكلم السباع الانس. وحتى تكلم الرجل عذبه صوته، وشراك نعله، وتخبره فخذه، بما احدث اهله من بعده". رواه الترمذی، وقال: هذا حديث حسن غريب.....، کتاب الفتن، باب ما جاء في كلام السباع، رقم (۲۱۸۱)۔

(۳) صحيح البخاری، کتاب الحج، رقم (۱۵۹۱) و (۱۵۹۶)، ومسلم، کتاب الفتن، رقم (۸۳۹۵)، ومسنند الطيالسي: ۶۹۶/۲، رقم (۲۴۹۴)، مسند ابی هريرة، وابن حبان، کتاب التاريخ، باب بدء الخلق، ذكر الموضع الذي يبائع فيه المهدي، رقم (۶۸۲۷)۔

(۴) صحيح البخاری، رقم ۱۵۱۶، مسند احمد: ۳۱۲/۲، رقم (۸۰۹۹)، ومسنند ترك الحاكم: ۴۹۹/۴، رقم (۸۳۹۵) ومسنند الطيالسي: ۶۹۶/۲، رقم (۲۴۹۴)، مسند ابی هريرة، وابن حبان، کتاب التاريخ، باب بدء الخلق، ذكر الموضع الذي يبائع فيه المهدي، رقم (۶۸۲۷)۔

(۵) مسلم، کتاب الفتن، رقم (۷۳۳۳)، والترمذی، کتاب الفتن، رقم (۲۲۴۰)، عن النوايس بن سمان۔

(۶) مسلم، کتاب الايمان، باب ذهاب الايمان آخر الزمان، رقم (۲۳۴/۱۴۸)، والترمذی، کتاب الفتن، باب منه، رقم (۲۲۰۷)۔

(۷) المستدرک للحاکم: ۵۴۹/۴، کتاب الفتن والملاحم، رقم (۸۵۳۸)، عن عبدالله بن مسعود۔

(۸) ابو داود، کتاب الملاحم، باب امارات الساعة، رقم (۴۳۱۱)، ومسلم..... [بقية برصفحه آتنده...]

علامت داوی چې خلق به درې څلور کاله په غفلت کښې پراته وی او دنیوی نعمتونه، مالونه او شهوتونه به زیات شی.

د شپیلۍ اواز، مرکونه او د کائنات د نظام فنا کیدل: د جمعة المبارک په ورځ، چې د عاشورې ورځ به هم وی،^(۱) سحر به خلق په خپلو خپلو کارونو کښې مشغول وی چې اچانک به یو باریک آواز واوریدلې شی، دا به د شپیلۍ آواز وی، ټولو طرفونو کښې به دا آواز یو شان اوریدې شی او خلق به حیران وی چې دا آواز څنگه او د کوم څانې نه راځي؟ ورور به دا آواز د آسماني بجلۍ د گډ په شان سختیږي او تیزیږي، خلقو کښې به ددې د وجې نه ډیره بې قراری او بې چینی خوره شی، چې کله دا آواز پوره سخت شی نو خلق به د ویرې او د هیبت د وجې نه مړه کیدل شروع شی، په زمکه باندې به زلزله راشي،^(۲) ددې ویرې نه به خلق کورونه پرېږدي او د میدانونو په طرف به روان شی، وحشی ځناور به ویريږي او هغوی به هم انسانانو سره ملاؤ شی،^(۳) ځانې په ځانې به زمکه او شلیږي،^(۴) سمندرونه به اوخوټکيږي،^(۵) لوڼې لوڼې غرونه به د مالوچو په شان والوزي،^(۶) د خاورو د وجې نه به په ټوله دنیا باندې تیاره خوره شی، دغه آواز به وخت په وخت سختیږي، تردې چې ددې د زیات هیبت ناک کیدو د وجې نه به اسمانونه او شلیږي او ستوری به ریزه ریزه شی،^(۷) ددې نه څه موده پس به دوباره د پیدائش او د تخلیق عمل شروع شی، بیا به دویم ځل باندې شپیلۍ پوک وهلې شی او ټول خلق به د قبرونو نه راوځي او میدان حشر کښې به جمع کیږي او د حساب کتاب عمل به شروع شی.^(۸)

الله تعالی دې مونږ ټول ددې ورځې د سختو نه محفوظ وساتي او الله تعالی دې مونږ ټول د

بقیه از حاشیه گذشته [کتاب الفتن، رقم (۷۲۴۲-۷۲۴۳)، والمترمذی، کتاب الفتن، رقم (۲۱۸۳)، وصحیح

البخاری مع فتح الباری: ۳۷۸/۱۱، رقم (۶۵۲۲)، کتاب الرقاق، باب الحشر]۔

^(۱) مسلم، کتاب الفتن، رقم (۷۳۴۱)، حدیث عروۃ بن مسعود]۔

^(۲) قال الله تعالی: (إذا زلزلت الأرض زلزالها) (الزلزال/۱)۔

^(۳) قال الله تعالی: (وإذا الوحوش حشرت) (التکویر/۵)۔

^(۴) قال الله تعالی: (يوم تشقق الأرض عنهم سراعاً) (ق/۴۴)۔

^(۵) قال الله تعالی: (وإذا البحار فجرت) (الانفطار/۳)۔

^(۶) قال الله تعالی: (وإذا الجبال نسفت) (المرسلات/۱۰)، وقال أيضاً: (وتكون الجبال كالعهن المنفوش)

(القارعة/۵)۔

^(۷) قال جل ذكره: (إذا السماء انفطرت، وإذا الكواكب انتثرت) (الانفطار/۱-۲)۔

^(۸) مسلم شریف، کتاب الفتن، باب فی خروج الدجال، رقم (۷۳۴۱)، عن عروۃ بن مسعود الثقفی، وباب

ما بین الفتنین، رقم (۷۳۷۴)، والبخاری فی التفسیر، سورة الزمر، رقم (۴۹۳۵)۔ دا ټول تفصیلات د حضرت

شاه ربیع الدین دهلوی رحمۃ اللہ علیہ د رسالې "علامات قیامت" نه لږ بدلون او حذف سره اخستلې شوې دی، او گوړی

مذکورہ رساله مطبوعه مع "قیامت نه مخکښې به څه کیږي؟" ص: ۴۴، ۲۳۔

نبی ﷺ د شفاعت مستحق او گرځوی آمین
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله
کښې دې، ”فيعدرون“ چې دغه روميان به د هوکه او وعده خلافی او کړي، ددې وجې نه بې
پرواه او غافله کيدل پکار نه دی، بلکه هوښيار تياسره تيارې هم کول پکار دی. (۱) والله اعلم بالصواب

⑤ باب: كَيْفَ يُبْذَرُ إِلَى أَهْلِ الْعَهْدِ

يعني د مصالحت او د معاهدې د ختميدو اطلاع دشمن ته څنگه وركړې شي؟
د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری دلته دا فرمائی چې كه اهل عهد سره صلح شوې وي او بيا
دې مصالحت او صلح ددې خبرې تقاضه او كړه چې دا وعده او عهد برقرار او نه ساتلی شي نو
څه كول پكار دي؟

ددې سوال جواب په هغې آيت كريمه او حديث مبارك كښې موجود دې كوم چې په باب كښې
ذكر دی چې دا كافران د څه اعلان په ذريعه يا په بلې څه ذريعه سره خبر كړې شي چې اوس
مونږ دا عهد او وعده برقرار ساتل نه غواړو، لهذا د فلانی تاريخ نه يا د نن نه دې معاهده
ختمه او گټلې شي. (۲)

قوله: وقوله: (وَأَمَّا تخافن من قوم خيانة فأنبذ إليهم على سواء: الآية) الانفال: ۵۸/

او د الله تعالى دا وينا چې كه تاسو صلى الله عليه وسلم ته د يو قوم له طرفه دا ويره پيښه وي
چې دوی به وعده خلافی او بدعهدي او كړي نو دوی ته د دوی عهد او وعده واپس كړئ دې
دپاره چې تاسو او دا خلق برابر شئ.

د”نبذ“ معنی: پورته په ترجمة الباب كښې، دغه شان په آيت كريمه او راتلونكي حديث كښې
د”نبذ“ د مختلفو مشتقاتو ذكر دې، دا د باب ضرب نه دې، ددې اصل معنی ده ويشتل ليكن
دلته ددې نه مراد دې وعده ماتول. (۳)

د سواء معنی او د ايت تفسير: حضرت ابن عباس خو د سواء معنی بيان كړې ده مثل سره، او
امام كسانې ددې تفسير په عدل سره كوی. (۴)

علامه ازهرې فرمائی چې مطلب دادې چې كه تاسو يو قوم سره صلح او كړئ، معلومه شي چې
هغوی وعده خلافی كول غواړي نو بيا هم تاسو په وعده ماتولو كښې جلدی مه كوئ، بلکه
خبر ورته اوليرئ چې تاسو وعده ماتوئ، دغه شان به تاسو او دشمنان په دې علم كښې برابر

(۱) عمدة القاری: ۹۹/۱۵.

(۲) فتح الباری: ۲۷۹/۶. وعمدة القاری: ۱۰۰/۱۵. وقال ابن بطال رحمه الله: اجمع العلماء ان للامام ان يبدا من
بخاف خيانه وغدره بالحرب بعد ان يعلمه بذلك. انظر شرحه: ۳۶۰/۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۰/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۲۷۹/۶. وعمدة القاری: ۱۰۱/۱۵.

شئ چې معاهده ختمه شوي ده، بيا پرې حمله او کړئ. (۱)
 ۳۰۰۶: (حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنَا حَمِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ
 قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - فِيمَنْ يُؤَذِّنُ يَوْمَ النَّحْرِ يَمْنَى لَا يَحْجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا
 يَطُوفُ بِالْبَيْتِ غُرَبَاءَ. وَيَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ يَوْمَ النَّحْرِ، وَإِنَّمَا قِيلَ الْأَكْبَرُ مِنْ أَجْلِ قَوْلِ النَّاسِ
 الْحَجَّ الْأَصْغَرَ. فَتَبَدَّ أَبُو بَكْرٍ إِلَى النَّاسِ فِي ذَلِكَ الْعَامِ، فَلَمْ يَحْجَّ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ الَّذِي حَجَّ فِيهِ
 النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مُشْرِكًا. (ر: ۳۶۲)

رجال الحديث

- ① ابو اليمان: دا مشهور محدث ابو اليمان حکم بن نافع دي.
- ② شعيب: دا شعيب بن ابي حمزه دي. ددې دواړو حضراتو تذکره د "بده الوحي" په "الحديث السادس" کښې تيره شوې ده. (۲)
- ③ زهري: د مشهور محدث ابن شهاب زهري حالات "بده الوحي" کښې راغلې دي. (۳)
- ④ حميد بن عبد الرحمن: دا مشهور تابعي محدث، حضرت حميد بن عبد الرحمن بن عوف دي. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب تطوع قيام رمضان من الايمان" کښې تيره شوې ده. (۴)
- ⑤ ابو هريره: رضي الله عنه: د مشهور صحابي حضرت ابو هريره رضي الله عنه تذکره د کتاب الايمان په شروع کښې تيره شوې ده. (۵)

د حديث شريف ترجمه: حضرت ابو هريره فرمائي چې حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه په مني کښې د اعلان کولو دپاره نورو خلقو سره زه هم اوليږلم، اعلان دا وو چې ددې کال نه پس به هيڅ يو مشرک حج ته نه راځي، نه به څوک بربنډ د کعبه الله طواف کوي. او د حج اکبر ورځ يوم النحر ده او دې ته د "حج اکبر" وئيلو. وجه داده چې خلق به دې ته "حج اصغر" وئيلي. نو حضرت ابوبکر رضي الله عنه دې کال باندې خلقو دشمنۍ ته د معاهدې د ختمولو او ماتولو اطلاع ورکړه. په دې وجه باندې د حجة الوداع په کال هيڅ يو مشرک حج ته رانغې په کوم کال چې نبی کریم صلی الله علیه و آله حج او کړو. د مشرکانو د منع کولو وجه: پورتنی حديث کښې دا راغلې دي چې مشرکان د بيت الله د حج نه منع کړې شوې وو، ددې وجه علامه مهلب دا بيان کړې ده چې نبی صلی الله علیه و آله ته دا ويره وه چې

(۱) پورته حواله جات)

(۲) قوله: إن أبا هريرة رضي الله عنه: الحديث، مر تخريجه في الحج، باب لا يطوف بالبيت عريان.....)

(۳) كشف الباري: ۱/ ۴۷۹ - ۴۸۰)

(۴) كشف الباري: ۱/ ۳۲۶، الحديث الثالث)

(۵) كشف الباري: ۲/ ۳۱۶)

(۶) كشف الباري: ۱/ ۶۵۹)

مشرکان خدا نخواستہ خُہ شرارت اونیہ کری. خُہ مکر و فریب اونیہ کری، ددی و جی نہ هغوی منع کری شو جی ددی کال نہ پس به هیخ یو مشرک حج تہ نہ راخی، دغہ شان دې سرہ دا فائندہ ہم اوشوہ جی د الله تعالیٰ پہ حکم سرہ د مشرکانو د نجاست نہ بیت الله شریف پاک کری شو، د الله تعالیٰ ارشاد دې: «إِنَّمَا الْبَشَرُ لِنَفْسٍ فَلَا يَصْبِرُوا إِلَّا قَلِيلًا» (البقرہ: ۲۰۷) ددی نہ علاوہ د الله تعالیٰ پہ ارادی سرہ طواف کول ہم د بی لباسی پہ حالت کنبی منع کری شو خُکہ جی دا کار د الله تعالیٰ د کور د ادب او د تعظیم نہ خلاف دې. (۱) والله اعلم

ترجمہ الباب سرہ د آیت او د حدیث مناسبت: ترجمہ الباب سرہ د آیت کریمہ او د حدیث مناسبت پہ دی معنی کنبی دې جی پہ ترجمہ کنبی د یو کار متعلق سوال وو جی ددی خُہ طریقہ کیدل پکار دی؟ نو د هغی جواب پہ آیت کریمہ کنبی موجود دې، دغہ شان پہ حدیث شریف کنبی ہم ددی سوال جواب موجود دې. د فقہ حنفی پہ مشہور کتاب ”ہدایہ“ کنبی دی:

”وإن صالحهم مدة، ثم رأى نقص الصلح أنفع لهذا الإجماع، وقتلهم لأنه عليه السلام هذا الوادة التي كانت بينه وبين أهل مكة، ولأن الصلحة لما تبدلت كان التبدل جهاداً، وإيقاع العهد ترك الجهاد صورةً ومعق، فلا بد من التبدل تحريضاً عن الغدر، وقد قال عليه السلام: ”وفاء لا غدر“ (۲) ولا بد من اعتبار مدة يبلغ خبر التبدل إلى جميعهم، ويكتفى في ذلك ببعض مدة يتمكن ملكهم بعد علمه بالتبدل من إنفاذ الخبر إلى أطراف مملكته لأن بذلك ينتفى الغدر.

قال: وإن بدوا بخيانة قاتلهم، ولم ينذروا الإجماع إذا كان ذلك باتفاقهم، لأنهم صاروا ناقضين للعهد، فلا حاجة إلى نقصه، بخلاف ما إذا دخل جماعة منهم، ققطعوا الطريق، ولا منعة لهم، حيث لا يكون هذا نقضاً للعهد، ولو كانت لهم منعة، وقتلوا المسلمين علانية يكون نقضاً للعهد في حقهم، دون غيرهم لأنه بغير إذن ملكهم، ففعلهم لا يلزم غيرهم، حتى لو كان بأذن ملكهم صاروا ناقضين للعهد لأنه باتفاقهم معق“ (۳)

(۱) مفتی (۲۸/۲۸)

(۲) شرح ابن بظال: ۵۶۰/۵، ۳۸۹، وفتح الباری: ۲۷۹/۶.

(۳) قال العلامة الزيلعي رحمه الله عن هذا الحديث (ما ملخصه): لم يجده مرفوعاً، ولا حمد واصحاب السنن وابن حبان من حديث عمرو بن عبسة أنه غزا مع معاوية، فكان يقول: الله أكبر، وفاء لا غدر. “انظر الدراية في تخریج احادیث الهدایة للزیلعی: ۳/۳۹۰-۳۹۱، رقم (۵۷۹۵)، وكذا انظر سنن ابی داود، رقم (۲۷۵۹)، والترمذی، رقم (۱۵۸۰)، ومسند احمد، حدیث عمرو بن عبسة ۸۰۳/۵، رقم (۱۷۱۴۰)، ومسند الطیالسی ۹/۲، ۱۰، رقم (۱۲۵۱)، وسنن النسائی الکبری: ۵/۲۲۳، کتاب السیر، رقم (۸۷۳۲)، وآخرون.

(۴) الهدایة: ۲/۵۶۳، کتاب السیر، باب الموادة ومن يجوز امانه.

⑫ باب: اِثْمٌ مِّنْ عَاهِدَتُمْ عَدَرَ

د ترجمه الباب مقصد: به دې باب کښې امام بخاری د ټگنۍ او وعده خلافی گناه بیان کړې ده چې معاهده اوشی او بیا د خپل طرفنه وعده خلافی کول او ټگنۍ کول نو دا ډیر لوښې سخت جرم، لویه گناه او حرام کار دې برابره خبره ده که یو مسلمان سره وی یا غیر مسلم سره وی (۱).
قوله: والذین عاهدت منهم ثم ینقضون عهدهم فی کل مرة وهم لا

یتقون: / الانفال: ۵۶

أو د الله تعالی دا وینا چې تاسو چا سره معاهدې کړې دي، بیا هر ځل هغوی خپله وعده ماتوی او دوی د وعده خلافی د انجام نه نه ویریری.

د آیت کریمه شان نزول او تفسیر: قاضی بیضاوی فرمائی چې دلته د وعده خلافو نه مراد د بنو قریظه یهودیان دی، هغوی نبی ﷺ سره معاهده کړې وه چې مونږ به ستاسو خلاف د هیچا څه مدد نه کوو لیکن هغوی بدعهدی او کړه او د اسلحو په ذریعې سره ئې د مشرکانو مدد او کړو، چې کله پوښتنه اوشوه او حقیقت حال معلوم شونو وې وئیل چې زموږ نه هیر شو بیا ورسره نبی ﷺ صلح او کړه لیکن هغوی وعده خلافی او کړی او د غزوۀ خندق په موقع ئې د نبی ﷺ خلاف د مشرکانو مدد او کړو او مشهور یهودی کعب بن اشرف د مدینې منورې نه د مکې مکرمې سفرف ددې وجې نه او کړو چې دمکې مکرمې مشرکان خپل ملگری جوړ کړي (۲).

د آیت کریمه نه دا خبره معلومیږي چې وعده خلافی او د هوکه بازی ډیر لوښې جرم دي (۳)، ورنه داسې به ددې مذمت نه وو شوې، ځکه چې په دې آیت کریمه کښې د یهودیانو ددې کار خرابی او قباحیت بیان کړې شوې دي.

د آیت کریمه او ترجمه الباب مینځ کښې مناسبت: ترجمه الباب سره د آیت کریمه مناسبت واضح دي ځکه چې په ترجمه الباب کښې وعده خلافی ته گناه وئیلې شوې ده، د هغې دلیل په آیت کښې موجود دي چې دا کار ډیر خراب او ناکاره کار دي، د هیڅ یو مسلمان دپاره دا مناسب نه ده چې هغه دا کار لوکړي، ددې وجې نه ددې نه ځان ساتل پکار دي.

ددې نه پس امام بخاری په ترجمه کښې درې حدیثونه ذکر کړي دي، اولنې حدیث د حضرت عبداللہ بن عمرو رضی اللہ عنہ دي.

۳۰۷: (۴) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

(۱) فتح الباری: ۲۸۰/۶، و عمدة القاری: ۱۰۱/۱۵.

(۲) القسطلانی: ۲۴۲/۵، و تفسیر البیضاوی مع حاشیته للشهاب الخفاجی: ۴/۹۴، سورة الانفال: ۶۵.

(۳) عمدة القاری: ۱۰۱/۱۵.

(۴) قوله: عن عبدالله.....: الحدیث، مر تخریجه فی الايمان، باب علامة المنافق، انظر كشف الباری: ۲۸۳/۲.

وسلم- «أَرَبُّهُ خِلَالُ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَتْ مُنَافِقًا خَالِصًا مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خُصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خُصْلَةٌ مِنَ الْبِفَاقِ حَتَّى يَذْعَبَهَا». ار ۱۳۴

رجال الحديث

- ① قتيبه بن سعيد: دا مشهور محدث قتيبه بن سعيد ثقفی بغلانی دی. د دوی تذکره په کتاب الايمان، ”باب افشاء السلام.....“ کښې تيره شوي ده. (۱)
 - ② جرير بن عبد الحميد بن قرط الضبي دي. د دوی حالات په کتاب العلم، ”باب من جعل لاهل العلم اياماً معلومة“ کښې تير شوې دي. (۲)
 - ③ الاعمش: دا سليمان بن مهران دي چې په اعمش کوفی سره مشهور دي. د دوی ترجمه په کتاب الايمان، ”باب ظلم دون ظلم“ کښې راغلي ده. (۳)
 - ④ عبدالله بن موه: دا مشهور تابعی حضرت عبدالله بن مره کوفی دي.
 - ⑤ مسروق: دا مشهور تابعی حضرت مسروق ابن اجدع ابو عائشه دي. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الايمان، ”باب علامة المنافق.....“ کښې تيره شوې ده. (۴)
 - ⑥ عبدالله بن عمرو: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه دي. د دوی حالات په کتاب الايمان، ”باب المسلم من سلم المسلمون.....“ کښې راغلي دي. (۵)
- د حديث مبارک ترجمه: حضرت عبدالله بن عمرو فرماني چې نبی فرمائيې دی چې خلور عادتونه او خصلتونه داسې دي چې دا په کوم کس کښې وي نو دا به خالص منافق وي، يعنی چې خبرې کوي او دروغ وائي، وعده او کړي نو د هغې خلاف ورزي او کړي، چا سره عهد او کړي نو بد عهدی او کړي او جنگ کوي نو دې دوران کښې کنخل کوي، د حد نه تجاوز کوي او په کوم کس کښې چې ددې خلورو عادتونه نو په هغه کښې به د منافقت يو خصلت وي، تردې چې دا يو هم پريږدي.
- دا حديث چونکه په کتاب الايمان (۱) کښې مکمل وضاحت سره تير شوې دي. ددې وجې نه دلته صرف په ترجمه باندې بس والې کړې شوې دي.

(۱) کشف الباری: ۲/ ۱۸۹.

(۲) کشف الباری: ۳/ ۲۶۸.

(۳) کشف الباری: ۲/ ۲۱.

(۴) کشف الباری: ۲/ ۲۸۰- ۲۸۱.

(۵) کشف الباری: ۱/ ۶۷۹.

(۶) کشف الباری: ۲/ ۲۷۳- ۲۷۵، ۲۸۳- ۲۹۰.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه ددي حديث مطابقت ترجمه الباب سره واضح دي ځكه چې په دې كښې يوه جمله د ”واذا عاهدتكم“ ده چي د مناقب خصلت دي، ددي وجي نه په يو حقيقي مؤمن كښې دا خيز نه شي كيدي، لكه څنگه چې نور بيكاره خصلتونه نه دي كيدل پكار. دويم حديث مبارك د حضرت علي رضي الله عنه دي.

۳۰۰۸: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّمِيمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ عَلِيٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ مَا كَتَبْنَا عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَّا الْقُرْآنَ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ، قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «الْمَدِينَةُ حَرَامٌ مَا بَيْنَ عَابِرٍ إِلَى كَذَا، فَمَنْ أَحْدَثَ حَدَّثًا، أَوْ آوَى مُحَدِّثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ، لَا يَقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلَا صَرْفٌ، وَذَمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاجِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَذْنَاؤُهُمْ. فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ، لَا يَقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ، وَمَنْ وَالَى قَوْمًا يَغْيِرُونَ مَوَالِيَهُ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ، لَا يَقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ» [ار: ۱۷۷۱]

رجال الحديث

- ① محمد بن كثير: دا محمد بن كثير بصرى دى. د دوى تذكره په كتاب العلم، ”باب الغضب فى الموعدة.....“ كښې تيره شوې ده. (۱)
- ② سفیان: دا مشهور محدث سفیان بن سعید الثوري دى. د دوى حالات په كتاب الايمان، ”باب علامة المنافق“ كښې تير شوې دى. (۲)
- علامه عینی رحمته الله دلته سفیان ته ابن عیینه وئيلې دى (عمدة القاری: ۱۵/۱۰۲) دا صحیح نه ده ځكه چې د محمد بن كثير په استاذانو كښې د ابن عیینه نوم نه ملاوړېږي او گوري تهذيب الكمال: ۲۶/۳۳۵ دوى ته غالباً ددي خبرې نه مغالطه شوې ده چې د محمد بن كثير په نوم سره يو راوى هم دې چې واقعى د ابن عیینه شاگرد دى او دې ئې شيخ دى نو دا د نظر په سبقت باندې محمول كيدي شي، او گوري تهذيب الكمال: ۲۶/۳۳۹، ۱۱/۱۸۷-۱۸۸.
- ③ الاعمش: دا سليمان بن مهران كوفى اسدى دى، د دوى حالات هم په كتاب الايمان، ”باب ظلم دون ظلم“ كښې راغلې دي. (۳)

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۱، وشرح القسطلانی: ۵/۲۴۲.

(۲) قوله: عن علي رضي الله عنه: ”الحديث، مر تخريجه فى كتاب العلم، باب كتابة العلم.“

(۳) كشف الباری: ۳/۵۳۶.

(۴) كشف الباری: ۲/۲۸۷.

(۵) كشف الباری: ۲/۲۵۱.

⑤ ابراهیم التیمی: دا ابراهیم بن یزید شریک دې د دوی تذکره په کتاب الا بیان، "باب خوف المؤمن من ان یحبط....." کښې تیره شوې ده.)

⑥ ایبه: د ایبه نه مراد یزید بن شریک تیمی کوفی دې.)

⑦ علی: د حضرت علی بن ابی طالب حالات په کتاب العلم، "باب اثم من کذب علی....." کښې راغلي دي.)

دا حدیث شریف چونکه وړاندې مختلفو ځایونو کښې تیر شوې دې، هلته ددې تفصیل سره وضاحت هم شوې دې، ددې وجې نه مونږ هغه دلته دوباره نه ذکر کوو.)

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: د علامه عینی د وینا مطابق ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت ددې جملې نه ثابتیږي، "فمن أحدث حدثا أو آوى محدثا....." ځکه چې په دین کښې څه نوې خبره پیدا کول، پیدا کوونکی ته پناه ورکول، حفاظت کول وغیره داسې کارونه دي چې په دې کښې د بدعهدۍ او د غدر معنی موندلې شي، ددې وجې نه په حدیث شریف کښې مذکوره ټول کسان د لعنت مستحق هم او گرځیدل.) چې "فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين"

او د حافظ صاحب رائي داده چې دا ترجمه ددې جملې "من اغفر مسلما...." نه ثابتیږي، ځکه چې د اغفار بالغاء المعجبة معنی ده وعده خلافې کول.) نو په دې جمله کښې دا کار بنودلې شوې دې چې مسلمان سره د هوکه او وعده خلافې کول د لعنت او د ملامتیا مستحق څیز دې. والله اعلم بالصواب

درېم حدیث د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۳۰۰۹: قَالَ أَبُو مُوسَى حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَجْتَبُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا فَفَقِيلَ لَهُ وَكَيْفَ تَرَى ذَلِكَ كَابِنًا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ إِي وَالَّذِي نَفْسِي أَمْسَى هُرَيْرَةً بِيَدِهِ عَنْ قَوْلِ الصَّادِقِ الْمُضْطَوِّقِ. قَالَ أَوْعَمَ ذَلِكَ قَالَ تُنْتَهَكُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَيَسُدُّ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ قُلُوبَ أَهْلِ الذِّمَّةِ، فَيَنْعَمُونَ مَا فِي أَيْدِيهِمْ.

(^۱) کشف الباری: ۲/۵۴۴.

(^۲) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب فضائل المدينة، باب حرم المدينة).

(^۳) کشف الباری: ۴/۱۴۹.

(^۴) اوگوری، کشف الباری، کتاب العلم: ۴/۲۳۳. وکتاب فضائل المدينة، باب حرم المدينة، وکتاب الحزبة، باب ذمة المسلمين وجوارهم (واحدة).

(^۵) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۲.

(^۶) فتح الباری: ۶/۲۸۰، وارشاد الساری: ۵/۲۴۳).

رجال الحديث

- ① ابو موسی: دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبید عنزی بصری دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب خلاوة الایمان" کښې تیره شوې ده. (د)
- ② هاشم بن القاسم: دا ابو النضر هاشم بن قاسم تیمی، کنانی، لیشی دې. (د)
- ③ اسحاق بن سعید: دا اسحاق بن سعید بن عمرو بن سعید بن العاص دې. (د)
- ④ ایبه: دا ایبه نه مراد سعید بن عمرو بن سعید دې. (د)
- ⑤ ابو هريره: د حضرت ابو هريره (رضی الله عنه) حالات په کتاب الایمان کښې شروع کښې تیر شوې دی. (د)
- دا حدیث موصول دې یا معلق؟ صحیح بخاری شریف په اکثر و نسخو کښې تعلیقاً "قال ابو موسی....." راغلې دې، هم دا خبره اصحاب اطراف (د) علامه اسماعیلی، امام حمیدی (د) او ابو نعیم هم کړې ده لیکن په بعضی نسخو کښې "حدثنا ابو موسی" راغلې دې چې ددې خبرې طرفته اشاره ده چې دا حدیث موصول دې، لیکن دا صحیح نه ده، اولنې قول صحیح دې چې دا حدیث معلق دې. (د)
- پورتنۍ صیغه به په سماع باندې محمول وی یا نه؟ بیا د اصول حدیث په عالمانو کښې په دې خبره کښې اختلاف دې چې آیا دا صیغه یعنی قال وغیره د عننه قائم مقام کیدو سره په سماع باندې محمول کیږي یا نه؟ نو بعضې خو دې لره په سماع باندې محمول کوی او بعضې ئې نه محمول کوی لیکن په دې مسئله کښې تحقیقی قول هم دادې چې که د راوی یا د محدث عادت دا وی چې هغه ددې نه سماع مراد اخلي او په دې کښې ئې استعمالوی نو په سماع باندې به محمول وی او که داسې نه وی نو بیا به په سماع باندې محمول نه وی. علامه ابن الصلاح، خطیب، علامه عراقی، حافظ ابن حجر او علامه عینی وغیره دې ته راجع وئیلې دي. (د)

١ (کشف الباری: ۲/۲۵)۔

٢ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب وضع الماء عند الخلاء)۔

٣ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب العیدین، باب ما یکره من حمل السلاح.....)۔

٤ (د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الوضوء، باب الاستنجاء بالحجارة)۔

٥ (کشف الباری: ۱/۶۵۹)۔

٦ (تحفة الاشراف بمعرفه الاطراف: ۹۵۰۴/، رقم (۱۳۰۸۷))۔

٧ (الجمع بین الصحیحین: ۲۶۱/۳ افراد البخاری، رقم (۲۵۷۹))۔

٨ (عمدة القاری: ۱۵/۱۰۲، وفتح الباری: ۶/۲۸۰، وارشاد الساری: ۵/۲۴۳)۔

٩ (انظر تدریب الراوی: ۱/۲۱۹، النزه الحادی عشر، الفرع الثالث: التعلیق الذی یذکره الحمیدی.....، وفتح

الباری: ۲۸۰، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۲، وایضا انظر قواعد فی علوم الحدیث: ۱۶۳-۱۶۴)۔

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابو نعیم اصفهانی رحمۃ اللہ علیہ په خپل "مستخرج" کښې، امام احمد رحمۃ اللہ علیہ په مسند کښې او ابو یعلیٰ رحمۃ اللہ علیہ په خپل مسند کښې موصولاً نقل کړې دي.

قوله: قال: کیف اُتمر إذا لم تجتبوا دیناراً، ولا درهماً؟ فقیل له: وکیف ترى ذلك

کانناً یا ابا هريرة؟ حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ فرماني چې هغه وخت به ستاسو څه حال وی چې کوم وخت تاسو ته په خراج کښې څه درهم، دینار نه ملاویري؟ نو ورته اوونیلې شو ائې ابو هريره! ستاسو په خیال کښې به دا څنگه او ولې وی؟

د تجتبوا صرفی او لغوی تحقیق: د "تجتبوا" کلمه د باب افتعال نه د جمع مذکر حاضر صیغه

ده، په حالت د جزم کښې ده، په مجرد کښې دا د الجبایه، بالجیم و الباء الموحدة، وبعده الالف یاء. نه مشتق ده، ددې معنی ده مطلقاً ټیکس لیکن دلته ددې نه مراد خراج او جزیه ده، ځکه چې دا

هم یو قسم ټیکس دی چې په کفارو باندې لازمولې شی. په دې جمله کښې حضرت ابو هريره هغه پېشن گوښی ذکر کړې ده کومه چې هغوی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه د مستقبل په باره کښې اوریدلې وه چې آئنده به یو داسې زمانه راشی چې په خراج او جزیه کښې به تاسو ته هیڅ هم نه ملاویري، اهل ذمه وغیره به تاسو ته ټیکس نه ادا کوی. په دې باندې اوریدونکو د حیرانتیا اظهار او کړو چې ائې ابو هريره! یا داسې هم کیدې شی چې ذمیان مونږ ته جزیه وغیره نه ادا کوی؟

قوله: قال: ای والذي نفس أبي هريرة بيده عن قول الصادق المصدوق:

حضرت ابو هريره رضی اللہ عنہ او فرمائیل چې او اقسم دې د هغه ذات چې د چا په قبضه قدرت کښې د ابو هريره روح دي، دا خبره د صادق او مصدوق نه د اوریدلو نه پس تاسو ته کوم

کلمه د "ای" د همزه کسرې او د یاء سکون سره ده، دا حرف ایجاب دي.

بیا د صادق معنی خو ښکاره ده لیکن د مصدوق څه معنی ده، په دې کښې دوه اقوال دي:

① مصدوق یعنی نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته چې کومه خبره او ښودلې شوه نو رښتیا ورته او ښودلې شوه مثلاً جبرائیل چې ورته کومه خبره هم کړې ده نو رښتیا ئې کړې ده.

② مصدوق په معنی د البصديق (اسم مفعول) یعنی د چا چې تصدیق کړې شوې وی، ددې معنی په صحیح والی کښې هم څه شک نشته.

قوله: قالوا: عمر ذاك؟: خلقو تپوس او کړو چې داسې به ولې وی یعنی ذمیان چې مونږ ته د

① فتح الباری: ۲۸۰/۶، تغلیق التعليق: ۴۸۵/۳، وعمدة القاری: ۱۰۲/۱۵، ومسند الامام احمد: ۳۳۲/۲، رقم

(۸۳۶۸)، مسند ابی هريرة..... ومسند ابی یعلی: ۵۰۶/۵، رقم ((۶۶۰۰)).

② عمدة القاری: ۱۰۲/۱۵، وفتح الباری: ۲۸۰/۶، وارشاد الساری: ۲۴۳/۵.

③ ارشاد الساری: ۲۴۳/۵.

④ پورته حواله، وعمدة القاری: ۱۰۲/۱۵، وشرح الکرماني: ۱۴۳/۱۳.

جزیه را کولو نه انکار کوی نو دا ولی؟

قوله: قال: تنتهك ذمة الله وذمة رسوله صلى الله عليه وسلم فيشد الله عز وجل

قلوب أهل الذمة فيمنعون ما في أيديهم: حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ او فرمائیل: د الله تعالیٰ او د هغه د رسول صلی اللہ علیہ وسلم سره وعدې او عهد به ماتولی شی نو نتیجه به داشی چې الله تعالیٰ به د ذمیانو زړونه سخت کړی، دهغې نتیجه به بیا دا وی چې دا خلق به تاسو ته جزیه وغیره نه درکوی.

د پورتنی حدیث مبارک په عبارت کښې ددې خبرې وجه ښودلې شوې ده چې ذمیان به د جزیه او خراج ادا کولو نه ولې منکر شی؟ ددې وجه به دا وی چې کوم حقوق اسلام ورکړې دی، هغه به پامال کړي شی، دوی سره به سختی او ظلم کولې شی، چونکه د وعدې پوره والی ضروری دې، الله تعالیٰ او د هغه رسول صلی اللہ علیہ وسلم ددې حکم ورکړې دې نو کله چې ددې حکم خلاف ورزی کيږي، دوی د ظلم و ستم نشانه ګرځولې کيږي نو د الله تعالیٰ له طرفه به مواخذه هم کيږي. دهغې اثرات به هم وی، ددې نه په حدیث شریف کښې په دې کلماتو سره تعبیر کړې شوې دې.

“فيسعون ما في أيديهم” چې هغوی به تاسو ته جزیه او خراج نه ادا کوی.

“تنتهك” فعل مجهول دې، د باب افتعال نه فعل مضارع مؤنث صیغه ده، ددې معنی ده پرده

اخستل، ظلم و ستم او بې حرمتی وغیره، او د “ما في أيديهم” نه مراد جزیه وغیره ده. (۱)

ددې معنې نور احادیث: امام حمیدي فرمائی چې امام مسلم هم د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ د باب

حدیث په شان یو مرفوع روایت په بل طریق سره نقل کړې دې. (۲) چې دهغې الفاظ دا دی:

“منعت العراق درهمها وققيزها، ومنعت الشام مديها ودينارها، ومنعت مصر إردتها ودينارها، وعدتم من

حيث بدأتم، وعدتم من حيث بدأتم، وعدتم من حيث بدأتم.....” (۳)

چې “عراق به خپل قفيز او درهم منع کړی، شام به خپل مد او دینار منع کړی، مصر به خپل

اردب (۴) او دینار منع کړی او تاسو به هلته واپس شئ د کوم ځانې نه چې تاسو شروع کړې وه...”

په دې حدیث شریف کښې افعال خو د ماضی بیان کړې شوې دی لیکن مراد ددې نه مستقبل

دې، ځکه چې په دې کښې ددې خبرې طرفته اشاره ده چې دا بیان کړې شوې څیز به خامخا

(۱) فتح الباری: ۲۸۰/۶، وعمدة القاری: ۱۰۲/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۴۴/۵.

(۲) فتح الباری: ۲۸۰/۶، وعمدة القاری: ۱۰۲/۱۵، والجمع بین الصحیحین: ۲۶۱/۳، افراد البخاری، رقم (۲۵۷۹) و: ۲۹۵/۳، افراد مسلم، رقم (۲۶۷۶).

(۳) اخرجه مسلم فی الفتن، باب لا تقوم الساعة يحسر الفرات عن جبل من ذهب، رقم (۷۲۷۷)، وايضا اخرجه

ابو داود، کتاب الخراج.....، باب فی ايقاف ارض السواد وارض العنوة، رقم (۳۰۳۵).

(۴) اردب تقريباً د پنځه ويشتو پاؤنو و وزن پيمانه ده، يو پاؤن تقريباً نيم سير وي، القاموس الوحيد،

مادة: اردب (۳).

واقع کيڙي نو د مبالغه کولو دپاره د ماضي افعال راوړلې شوې دي چې د مستقبل په معنی کښې اخستلې شوې دي.)

د حضرت جابر رضي الله عنه نه هم د داسې مفهوم يو حديث روايت دې، فرماني: ”يوشك اهل العراق ان لا يحيي اليهم قفيز ولا درهم، قال ابو نضرة: قلنا من اين ذاك؟ قال: من قبل العجم ينعون ذاك، ثم قال: يوشك اهل الشام ان لا يحيي اليهم دينار ولا مدي، قلنا: من اين ذاك؟ قال: من قبل الروم.....“ (۱)

يعنی ”نزدې ده چې اهل عراق ته به د درهم او د قفيز ادائيگي نه کيږي، د حديث راوي ابو نضرة وائي چې مونږ او وئيل چې دا به د چا له طرفه وي؟ هغوی رضي الله عنه او فرمايل، د عجميانو له طرفه چې هغوی به ددې ادا کول بند کړي. حضرت جابر رضي الله عنه بيا او فرمايل چې نزدې ده چې اهل شام ته به د دينار او د مد ادائيگي نه کيږي. مونږ ابو نضرة، تپوس او کړو، دا به د چا له طرفه وي؟ وې فرمايل، دا به د روميانو له طرفه وي.“

فائده: ددې حديثونو يو معنی او مطلب خو هم هغه دې د کوم چې پورته ذکر اوشو چې د ذميانو له طرفه به خراج او جزيه بنده کړې شي، ددې وجه به داوي چې دوی سره به ناروا سلوک کيږي ليکن ابن الاثير جزري فرماني چې ددې مطلب دا هم کيدې شي چې نبي صلى الله عليه وسلم په دې حديثونو کښې ددې خبرې پيشن گوښې کړې ده چې دا خلق به ډير زر اسلام قبول کړي او دا کوم ټيکس او جزيه وغيره چې پرې لازم کړې شوې دي نو دا به د اسلام د قبولولو د وجې نه ختم شي، دغه شان به دا خلق د خپل اسلام په ذريعې سره ددې خراج او ټيکسونو منع کوونکي جوړ شي کوم ټيکسونو وغيره چې په دوی باندې لازم وو.)

ددې نه پس ابن الاثير جزري هغه مطلب بيان کړو کوم چې امام بخاري په خپل ترجمه الباب کښې ذکر کړې دې.) دې سره د امام بخاري رائي ته طاقت او قوت ملاويږي.

ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت: ترجمه الباب سره د تعليق مناسبت داسې دي چې په ترجمه الباب کښې د وعدې د پوره کولو او د نه پوره کولو په صورت کښې د گناه کار کيدو بيان او کړې شو، ددې حديث نه هم د عهد د پوره کولو فضيلت او د نه پوره کولو په صورت کښې د سزا انجام معلومېږي.

لکه ذميانو سره که د هغوی د وعدې لحاظ او خيال اوساتلې شي، الله تعالی او د هغه رسول صلى الله عليه وسلم چې ورته کوم حقوق ورکړې دي د هغې خيال اوساتلې شي نو ددې شمره او ميوه به د جزيه او خراج په صورت کښې ملاويږي، ورنه که داسې نه وي نو د ملاويدونکي مال نه به هم مسلمانان محروم شي چې دنيوی نقصان دې او د آخرت نقصان ددې نه علاوه دې.

(۱) فتح الباری: ۶/۲۸۰، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۲.

(۲) الحديث اخرجه مسلم، كتاب الفتن، باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل..... رقم (۷۳۱۵).

(۳) جامع الاصول في احاديث الرسول: ۱۰/۵۳.

(۴) جامع الاصول في احاديث الرسول: ۱۰/۵۳.

باب بلا ترجمه

د ترجمې مقصد دلته دا باب د ترجمې نه بغير دې. (۱) او د تير شوې باب په شان فصل دې، دې کښې چې امام بخاری کوم روایتونه نقل کړي دي، د هغې تعلق ددې باب سابقه مضمون د عهد پور د کولو وغيره سره دې. (۲)

۳۰۱۱، ۳۰۱۰. (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي حُمَزَةَ قَالَ سَمِعْتُ الْأَعْمَشَ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا وَابِلٍ شَهِدْتُ صَقِينَ قَالَ نَعَمْ، فَسَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ حُنَيْفٍ يَقُولُ اتَّبِعُوا رَأْيَكُمْ، وَأَيُّنِي يَوْمَ أُنِي جَنْدَلٌ وَلَوْ أَسْطِيطُ أَنْ أَرْدَأُ أَمْرَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - لَرَدَدْتُهُ، وَمَا وَصَعْنَا أَسْيَافَنَا عَلَى عَوَاتِقِنَا لَأَمْرِ يُفْطِنُنَا إِلَّا سَهْلٌ بَنَى إِلَى أَمْرِ، نَعْرِفُهُ غَيْرَ أَمْرِنَا هَذَا.

رجال الحديث

- ① عبد الله بن عثمان بن جبلة عبدان دې. د دوی تذکره د بدم الوسی په "الحديث الخامس" کښې تیره شوې ده. (۴)
- ② ابو حمزه: دا ابو حمزه محمد بن میمون السکری دې. (۵)
- ③ الاعمش: دا مشهور محدث سلیمان بن مهران دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیر شوې دي. (۶)
- ④ ابو وائل: دا مشهور تابعی بزرگ حضرت ابو وائل شقیق بن سلمه دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله" کښې تیره شوې ده. (۷)
- ⑤ سهل بن حنيف: دا مشهور انصاری صحابی حضرت سهل بن حنيف بن واهب رضي الله عنه دې. (۸)

(۱) قال الحافظ في الفتح (۲۸۱/۶): كذا هو بلا ترجمة عند الجميع (۱).

(۲) پورته حواله، وعمدة القاری: (۱۰۲/۱۵).

(۳) قوله: سهل.....: الحديث، أخرجه البخاري في نفس هذا الباب، رقم (۳۱۸۲)، وكتاب المغازی، باب غزوة الحديبية، رقم (۱۸۹)، وكتاب التفسير، باب قوله: (إذ يباعدونك تحت الشجرة فعلم ما في قلوبهم.....)، رقم (۴۸۴)، وكتاب الاعتصام.....، باب ما يذكر من ذم الرأي.....، رقم (۷۳۰۸)، ومسلم، كتاب الجهاد، باب صلح الحديبية.....، رقم (۴۶۳۴)، والنسائي في الكبرى، كتاب التفسير، قوله تعالى: (وهو الذي أنزل السكينة.....)، رقم (۲/۱۱۵۰۴).

(۴) كشف الباری: (۴۶۱/۱).

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الغسل، باب نفص البدین من.....).

(۶) كشف الباری: (۲۵۱/۲).

(۷) كشف الباری: (۵۵۹/۲).

(۸) د دوی د حالاتو دپاره اوگوری، کتاب الجنائز، باب من قام لجنازة يهودی).

قوله: قال: سئلت أبا وائل شهدت صفين؟ قال: نعم: امام اعمش فرمائی چې ما د ابو وائل نه تپوس او کړو چې ایا تاسو د صفین په جنگ کې شریک وئ؟ هغوی او فرمائیل. او.

صفین: صفین، بکراتین و تشدید الفاء. د عراق مشهور دریاب، د فرات په غاړه باندې د رقه او بالس مینځ کېنې د یو ځانې نوم دې. دې مقام ته د حضرت علی (علیه السلام) او د حضرت امیر معاویه (رضی الله عنه) د فوجونو مینځ کېنې د جنگ د وجې نه شهرت ملاو شو. دا جنگ په یکم صفر المظفر ۳۷ هجری کېنې شوی وو، د فریقینو په تعداد کېنې اختلاف دې. د صحیح قول مطابق د حضرت علی (علیه السلام) په لښکر کېنې یولاک شل زره او د حضرت معاویه (رضی الله عنه) فوجیان لس زره کم یولاک وو، په دې جنگ کېنې دواړو طرفونو ته اویا زره کسان شهیدان شو، چې په دې کېنې پنځویش زره ملگری د حضرت علی (علیه السلام) او پنځه څلویش زره کسان د حضرت معاویه شامل وو، د حضرت علی (علیه السلام) له طرفه پنځویش بدری صحابه کرام (رضی الله عنهم) هم شهیدان شو. دا جنگ یو سل (۱۱۰) ورځو پورې جاری وو او د فریقینو مینځ کېنې لس کم سل ځله جنگونه او مخامخ کیدل اوشو. (۱)

قوله: فسمعت سهل بن حنيف يقول: اتمهوا رأيكم..... نو ما د سهل بن حنيف نه واوریدل چې ائي خلقو! تاسو خپله رائي متهم او گنډئ. دا حدیث په مغازی کېنې راغلي دي، هلته ددې پوره تشریح هم شوې ده، چې د هغې خلاصه د حدیث د ترجمې سره مونږ دلته ذکر کوو:

”په جنگ صفین کېنې چې کله د حضرت علی (علیه السلام) او حضرت معاویه (رضی الله عنه) مینځ کېنې جنگ شروع شو نو رو رو د حضرت علی (علیه السلام) ملگری غالب راتلل، نزدې وه چې حضرت معاویه (رضی الله عنه) ته مکمل شکست اوشی چې په دې وخت کېنې د حضرت عمرو بن العاص (رضی الله عنه) په رائي سره په دې خبره باندې اتفاق اوشو چې قرآن کریم به حکم (فیصله کوونکې) او گړخو، په دې باندې د حضرت علی (علیه السلام) بعضې ملگرو اعتراض او کړو چې مونږ په دې وخت کېنې غالب یو. په دې باندې حضرت سهل بن حنيف (رضی الله عنه) او فرمائیل، ”اتمهوا رأيکم“ ائي خلقو! تاسو خپل ځان او خپله رائي هم متهم او گنډئ، ضروری نه ده چې ستاسو دا رائي صحیح وی، کیدې شی چې د مخالف فریق رائي صحیح وی، ځکه چې په صلح حدیبیه کېنې زه موجود ووم، هغه وخت زما رائي دا وه چې جنگ کیدل پکار دی او صلح نه، ددې باوجود مونږ خپله رائي پریخوده او د نبی کریم (صلی الله علیه و آله) په رائي باندې مو عمل او کړو نو د هغې نتیجه او انجام ښه شو حالانکه هلته معامله د اسلام او د کفر وه او دلته معامله د مسلمانو خپل مینځ کېنې ده، ددې وجې نه په دې معامله کېنې خپله رائي حتمی گنډل او د مسلمانانو په قتل باندې اصرار کول

پکار نه دی او مونږ دا تورې د خټه داسې کار دپاره اوچتې کړې نه دی چې هغه څیز مونږ په ویره او خوف کېښي اچوی لیکن دا تورې هغه کار زمونږ دپاره آسانولې شو لیکن د جنگ

صفتین معامله دیره عجیبه شوې ده، ددې نه د خلاصی صورت اوس ذهن ته نه راځي.»^(۱)

۳۰۱۱ (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَدَمَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِيهِ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو وَائِلٍ قَالَ كُنَّا بِصِقِينَ فَقَامَ سَهْلُ بْنُ حَنْفٍ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ اتَّبِعُوا أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ، وَلَوْ تَرَى وَقَالَ لَقَاتَلْنَا، فُجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ فَقَالَ «بَلَى». فَقَالَ أَلَيْسَ قَتَلْنَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتَلَاهُمْ فِي النَّارِ قَالَ «بَلَى». قَالَ فَعَلَى مَا نَعْطَى الدِّينَةَ فِي دِينِنَا أَوْ جَعَلْنَا بِحُكْمِ اللَّهِ يَنْتَنَّا وَيَنْتَهُمُ فَقَالَ «ابْنَ الْخَطَّابِ، إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا». فَأَنْطَلَقَ عُمَرُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ مِثْلُ مَا قَالَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَتَرَكْتُ سُورَةَ الْفَتْحِ، فَقَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَيَّ عُمَرُ إِلَى آخِرِهَا. فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْفَتْهُ هُوَ قَالَ «نَعَمْ». [۳۹۵۳، ۴۵۶۳، ۴۸۷۸]

رجال الحديث

① عبدالله بن محمد: دا امام عبدالله بن محمد بن عبدالله مسندی دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب امور الايمان" کېښي تيره شوې ده. (۲)

② يحيى بن ادم: دا يحيى بن آدم کوفی دې. (۳)

③ يزيد بن عبد العزيز: دا ابو عبدالله يزيد بن عبد العزيز بن سياه اسدي (۴)، جمانی، کوفی دې او د قطبه بن عبد العزيز ورور دې. (۵)

دې دخپل پلار عبد العزيز، اعمش، رقبه من مصلقه، عبيد الله بن عمر، اسماعيل بن ابي خالد، هشام بن عروة، مسعر، حجاج بن ارقطه او د محمد بن عمرو بن علقمه وغيره نه روايت کوي.

(۱) اوگوري: کشف الباری، کتاب المغازی، باب غزوة الحديبية..... ۴۰۰-۴۰۳، نور اوگوره، عمدة القاری: ۱۰۳/۱۵

(۲) قوله: سهل بن حنيف: بالحديث، مر تخريجہ آنفا.

(۳) کشف الباری: ۶۵۷/۱.

(۴) د دوی د حالو دپاره اوگوري، کتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه.

(۵) قوله: سياه: بکسر السين المهملة، وتخفيف الياء آخر الحروف، وبالياء، وصلًا وقفاً، منصرف وغير منصرف، والاصح الانصراف. عمدة القاری: ۱۰۴/۱۵.

(۶) تهذيب الكمال: ۱۹۳/۳۲، وتهذيب التهذيب: ۳۴۶/۱۱.

او د دوی نه چې کوم خلق روایت کوی نو په هغوی کېنې اسحاق بن منصور سلولی، ابو احمد زبیری، ابو معاویه الضریر، عمرو بن عبد الغفار تمیمی، علی بن میسره رازی، هاشم بن عبد الواحد الجشاس او ابو نعیم رحمهم الله وغیره شامل دی. (۱)

امام احمد رحمته الله فرمائی، "ثقة" (۲)

امام یحیی بن معین رحمته الله فرمائی، "ثقة" (۳)

امام ابو داؤد رحمته الله فرمائی، "ثقة" (۴)

امام ذهبي رحمته الله فرمائی، "ثقة" (۵)

ابن حبان رحمته الله دې په کتاب الثقات کېنې ذکر کړې دي. (۶)

ددې نه علاوه حافظ ابن حجر، حافظ یعقوب بن سفیان، امام دارقطنی، امام ابو حاتم او امام

ترمذی رحمهم الله او نورو کسانو ورته هم ثقة وئيلي دي. (۷)

د امام بخاری رحمته الله نه علاوه امام مسلم، ابو داؤد او نسائی وغیره رحمهم الله هم د دوی نه

روایت اخستلي دي. (۸) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑥ عبد العزيز: دا عبد العزيز بن سياه اسدي، حماني (۹)، کوفي رحمته الله دي. (۱۰)

دې د خپل والد سياه او د حبيب ابن ابي ثابت، ابن ابي عمره، اعمش، شعبي، مسلم الملائي

الاعور او د حکم بن عتيبه وغیره رحمهم الله نه روایت کوي.

او کوم کسان چې د دوی نه روایت کوي نو په هغوی کېنې ددوی څوئي يزيد او عبدالله بن

نمير، ابو معاويه، يعلى بن عبيد، يونس بن بکیر، عبيد الله بن موسى، وکیع او ابو نعیم وغیره

رحمهم الله شامل دي. (۱۱)

۱) د استاذانو او شاگردانو دپاره اوگورئ، تهذيب الكمال: ۱۹۴/۳۲.

۲) پورته حواله، وتهذيب التهذيب: ۳۴۷/۱۱، والجرح والتعديل: ۹۳۴۳/۱، رقم (۱۱۶۹).

۳) تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي، رقم (۵۷)، پورته حواله.

۴) تهذيب الكمال: ۱۹۵/۳۲، وتهذيب التهذيب: ۳۴۷/۱۱.

۵) الكاشف: ۳۸۷/۲، رقم (۶۳۳۷).

۶) الثقات: ۶۲۳/۷، وتهذيب الكمال: ۱۹۵/۳۲.

۷) تقريب التهذيب، رقم (۷۷۷۷)، تعليقات تهذيب الكمال: ۱۹۵/۳۲، وتهذيب التهذيب: ۳۴۷/۱۱، والجرح

والتعديل، رقم (۱۱۶۹)، وسنن الترمذی، مناقب عمار بن ياسر، رقم (۳۷۹۹)، وحاشية سبط ابن العجمي على

الكاشف: ۳۸۷/۲، والمعرفة والتاريخ للفسوي: ۱۷۷/۳، الكنى.....، ومن يعرف بالكنى).

۸) تهذيب الكمال: ۱۹۵/۳۲، والكاشف: ۳۸۷/۲.

۹) قوله: الحماني: بكسر الملهمة..... وشدة ميم وبنون. انظر تعليقات تهذيب التهذيب: ۳۴۰/۶، وتوضيح

المشتبه، باب الجيم: ۴۱۷/۲.

۱۰) تهذيب الكمال: ۱۴۴/۱۸، وتهذيب ابن حجر: ۳۴۰/۶، والجرح والتعديل: ۴۵۰/۵، رقم (۱۷۸۹).

۱۱) د استاذانو او د شاگردانو د تفصيل دپاره اوگورئ تهذيب الكمال: ۱۴۵/۱۸.

امام یحیی بن معین رحمته او امام ابو داؤد رحمته فرمائی، ”ثقة“ (۱)

ابو حاتم رحمته فرمائی، ”محلہ الصدق“ (۲)

ابن حبان رحمته دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (۳)

ابن سعد رحمته فرمائی، ”کان من خيار الناس، وله احاديث“ (۴)

امام ذهبي رحمته فرمائی، ”شيعى صدوق“ (۵)

امام ابو ذرعه رحمته فرمائی، ”لا باس به، هو من كبار الشيعة“ (۶)

د دوى نه علاوه حافظ ابن حجر، امام عجلې، امام ابن نمير او حافظ يعقوب بن سفيان وغيره

رحمهم الله هم د دوى توثيق کړې دې چې دا ثقة دې. (۷)

د امام ابو داؤد رحمته نه علاوه باقى پنځو امامانو د دوى روايت اخستلې دې. (۸)

د ابو جعفر منصور د خلافت دوران کښې وفات شو. رحمه الله رحمة واسعة

⑤ حبيب ابن ابي ثابت: دا حبيب بن ابي ثابت دينار کوفى رحمته دې. (۹)

⑥ ابو وائل: حضرت ابو وائل رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان ”باب خوف المؤمن...“ کښې راغلې

دي. (۱۰)

دا حديث د تير شوي حديث دويم طريق دې، په دې طريق کښې د زوې طريق په نسبت تفصيل

لږ زيات دې ځکه چې په دې کښې د حضرت ابو جندل په معامله کښې د نبى ﷺ او حضرت

عمر رضي الله عنه مينځ کښې چې کومه مکالمه شوې وه د هغې تذکره په کښې هم شته، چې د هغې

تفصيل په مغازى کښې راغلې دې. (۱۱)

١ (تهذيب الكمال: ۱۴۵/۱۸-۱۴۶، وتهذيب التهذيب: ۳۴۱/۶)۔

٢ (تهذيب الكمال: ۱۴۶/۱۸، والجرح والتعديل، رقم (۱۷۸۹)، وتهذيب ابن حجر: ۳۴۱/۶)۔

٣ (الثقات لابن حبان: ۱۱۴/۷)۔

٤ (الطبقات الكبرى: ۳۶۳/۶، وتعليقات تهذيب الكمال: ۱۴۶/۱۸)۔

٥ (الكاشف: ۶۵۵/۱، رقم (۳۳۹۱))۔

٦ (تهذيب الكمال: ۱۴۶/۱۸، وتهذيب التهذيب: ۳۴۱/۶، والجرح والتعديل: ۴۵۱/۵)۔

٧ (تقريب التهذيب، رقم (۴۱۱۴)، وتهذيب التهذيب: ۳۴۱/۶، وتعليقات تهذيب الكمال: ۱۴۶/۱۸)۔

٨ (الكاشف: ۶۵۵/۱، وتهذيب الكمال: ۱۴۶/۱۸)۔

٩ (الطبقات الكبرى: ۳۶۳/۶)۔

١٠ (د دوى حالاتو دپاره اوگورئ، كتاب الصوم، باب صوم داود عليه السلام)۔

١١ (كشف الباری: ۵۵۹/۲)۔

١٢ (كشف الباری، كتاب المغازى، باب غزوة الحديبية: ۳۶۷-۳۶۹)۔

ترجمة الباب سره مناسبت: تیر شوی باب کنبی امام بخاری رحمته الله دا وئیلی وو چې د غدر او د وعده خلافی انجام بهر حال خراب دي. هم دا نتیجه د حضرت ابو وائل رضی الله عنه ددي حديث نه هم ثابتیږي ځکه چې قريشو د صلح حدیبیه نه پنځ کومه وعده خلافی او کړه د هغی نتیجه د هغوی دپاره دا شوه چې د فتح مکې په ذریعې سره مسلمانان په هغوی باندې غالب شو او قريش مقهور او مغلوب شو، ددي نه معلومه شوه چې د وعده خلافی انجام خراب وی او د وعدي د خیال او لحاظ ساتلو انجام غوره وی. لکه علامه عینی رحمته الله وغیره فرماني:

”تعلق هذا الحديث بالباب المترجم من حيث ما آل امر قريش، لي نقضهم العهد من الغلبة عليهم والقهر بفتح مكة فانه يوضح ان مآل الغدر مذموم، ومقابل ذلك ممدوح“ (۱)

۳۰۱۲: (حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ قَدِمْتُ عَلَى أُمِّي وَهِيَ مُتَرِكَةٌ فِي عَهْدِ قُرَيْشٍ، إِذْ عَاهَدُوا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَمَذَّيْلَهُمْ، مَعَ أَبِيهَا، فَاسْتَفْتَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ أُمِّي قَدِمَتْ عَلَى، وَهِيَ رَاغِبَةٌ، أَفَأَصْلُهَا قَالَتْ «نَعَمْ، صِلِيهَا» [۲۴۷۷]

رجال الحديث

① قتيبه بن سعيد: دا شيخ الاسلام قتيبه بن سعيد ثقفی رحمته الله دي. د دوی تذکره په کتاب الايمان، باب ايشاء السلام من الايمان، “کنبی تيره شوي ده” (۲)

② حاتم بن اسماعيل: دا ابو اسماعيل حاتم بن اسماعيل کوفی رحمته الله دي (۳)

③ هشام بن عروة عن ابيه: د حضرت هشام بن عروة بن زبير بن عوام رحمته الله او د هغوی د والد صاحب یعنی د عرو د تذکره په “بدء الوحي” او “کتاب الايمان،” “باب احب الدين الى الله آدمه” کنبی راغلي ده (۴)

⑤ اسماء بنت أبي بكر: د حضرت اسماء بنت ابي بكر رضی الله عنها تفصیلی حالات په کتاب العلم، “باب من اجاب الفتيا باشارة اليد” کنبی تیر شوي دي (۵)

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۳، وفتح الباری: ۶/۲۸۱۔

(۲) قوله: عن اسماء بنت.....: بالحديث، مر تخريجه في الهبة، باب الهدية للمشرکين۔

(۳) كشف الباری: ۲/۱۸۹۔

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوگوري، کتاب الرضوء، باب، بعد استعمال فضل وضوء الناس۔

(۵) كشف الباری: ۱/۲۹۱، ۲/۴۳۲۔ ۴۰ (۴)۔

(۶) كشف الباری: ۳/۴۸۷۔

قوله: قالت: قدمت علی أُمی: حضرت اسماء فرمائی چې زما مور ماته راغله. د حضرت اسماء د مور بی بی مختصر تعارف: دلته د ټولو نه مخکې خبره خو دا ده چې د حضرت اسماء د مور نوم څه وو؟ په دې کښې مختلف اقوال دي: د ابن سعد، ابوداؤد طیالسی او د حاکم د روایت نه دا معلومېږي چې ددې نوم قتيله (مصغرا) وو د حضرت عبدالله بن زبیر روایت دي: “قدمت قتيلة بنت عبد العزی بن سعد من بنی مالک بن حسل علی ابنتها: أساء بنت أبي بکر الیهده، وكان أبوبکر طلقها فی الجاهلیة بهدایا: ذریب وسن ورقظ (۱)، فابت أساء أن تقبل هدیتها أو تدخلها فی بیتها، وأرسلت إلی عائشة: سل رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقال: لتدخلها” (۲) (اللفظ لابن سعد) یعنی “قتيله بنت عبد العزی بن سعد خپلې لور حضرت اسماء بنت ابوبکر (رضی الله عنه) کړه د صلح په ورځو کښې راغله، حضرت ابوبکر (رضی الله عنه) ورته د جاهلیت په زمانه کښې طلاق ورکړې وو، څه سامان ئې هم خان سره راوړلو مثلاً اوسکې، غوړې او زیورات وغیره. حضرت اسماء (رضی الله عنه) د هدیو د قبولولو نه انکار او کړو او ورته ئې کور ته د راتلو اجازت هم ورنه کړو او د حضرت عائشې (رضی الله عنه) طرفته ئې پیغام اولیږه چې په دې باره کښې د نبی (صلی الله علیه وسلم) نه ټپوس او کړې. نبی (صلی الله علیه وسلم) او فرمائیل چې هغه دې کور ته داخلیدې شی.” د پورتني روایت نه چې څنگه دا خبره معلومه شوه چې ددې نوم قتيله وو، نو دا هم معلومه شوه چې دا د حضرت اسماء (رضی الله عنه) حقیقي مور وه، ددې وجې نه دا د حضرت اسماء (رضی الله عنه) رضاعی مور تصور کول هم دې (۳). او زبیر بن بکار (رضی الله عنه) ددې نوم قيله او ابن ماکوله قتلہ نقل کړې دي، کیدې شی چې دا چې د تصغیر په طور قتيله جوړ کړې وی (۴). او علامه داودی (رحمته الله علیه) ددې نوم ام بکر نقل کړې دي چې د هغې په باره کښې ابن التین (رحمته الله علیه) فرمائی چې کیدې شی دا کنیت وی (۵).

(۱) د ابوداؤد طیالسی په روایت کښې دا لفظ طاء مهمله سره قط راغلې دي، ددې معنی ده د غوړ والی. غالباً هم دا لفظ صحیح دي، قرظ (ظاء معجمه سره) ددې معنی ده گوشت، ددې دلته هیڅ مطلب نه جوړېږي، ددې وجې نه مونږ دلته ددې ترجمه په زیوراتو، کالوسره کړې ده ترجیحا لروایة الطیالسی. انظر: ۲۸۹/۲، رقم (۱۷۴۴)، او د حاکم (۵۲۷/۲) په روایت کښې “أفضا” راغلې دي، ددې معنی ده پښیر (کچ)، ددې معنی احتمال هم کیدي شی.

(۲) الطبقات الکبری: ۲۵۲/۸، ترجمه اسماء بنت ابی بکر و مستند ابی داود الطیالسی: ۲۸۸/۲، ۲۸۹، رقم (۱۷۴۴)، والحاکم: ۵۲۷/۲، رقم (۳۸۰۴)، کتاب التفسیر، سورة الممتحنة، ومطالب العالیة: ۳۸۷/۳، رقم (۳۷۷۸)، سورة الممتحنة من کتاب التفسیر، وجمهرة انساب العرب: ۱/۱۳۷.

(۳) فتح الباری: ۵/۲۳۳.

(۴) پورته حواله، والا کمال لابن ماکولا: ۷/۱۳۰، باب قيلة وقتله.

(۵) فتح الباری: ۵/۲۳۳.

د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ خوئی عبد الله رضی اللہ عنہ هم ددی نه وو. (۱)

قوله: وهي مشركة: دې حال کښې دا مشرکه وه.

راجح هم داده چې د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا د مور انتقال د شرک په حالت کښې شوې دې،

بعضې حضراتو چې دې د اسلام د قبولیت وينا کړې ده نو دا غلطه ده. (۲)

قوله: في عهد قریش إذ عاهدوا رسول الله صلى الله عليه وسلم ومدتهم: دې

ورځو کښې چې کله قریشو د نبی صلی اللہ علیه وسلم سره صلح کړې وه.

دلته د عهد نه مراد "صلح حدیبیه" ده.

او مطلب دادې چې حضرت اسماء رضی اللہ عنہا کره مور راغله نو دا د صلح حدیبیه او د فتح مکه

مینځ کښې چې کوم وخت وو دغه وخت کښې راغلې وه. (۳)

مع ايها: خپل پلار سره.

په دې کښې ضمير مجرور د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا طرفته راجع کیږي، یعنی د هغې مور سره د

هغې نیکه هم وو. او دا غلط او تصحیف دې صحیح لفظ "ابنها" دې، یعنی خپل خوئی سره

راغلې وه، چې د هغه نوم حارث بن مدرک بن عبید بن عمرو بن مخزوم دې، کما قاله الزیاد بن

بکار، حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی:

"ولم أره ذكر أبي الصحابة، فكانه مات مشركاً" (۴)

بیا د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا د نیکه په نوم کښې هم اختلاف دې، بعضو وئیلې دی چې

عبد العزی نوم دې او هم دا مشهور دې. (۵)

او د علامه قسطلانی رحمته اللہ علیہ کلام په دې کښې ګډوډ دې لکه کله هغه د عبد العزی نوم

لیکي. (۶) او کله د حارث بن مدرک. (۷) لیکن دا غلط دې، اصل کښې خو حارث بن مدرک ئې

د خوئی نوم دې، دغه شان مدرک بن عبید خاوند شو.

قوله: فاستفتت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت: يا رسول الله صلی اللہ علیه وسلم، إن

أُمِّي قدمت علي وهي راغبة أفصلها؟ قال: نعم، صليها. : نو حضرت اسماء

(۱) پورته حواله.

(۲) فتح الباری: ۲۳۴/۵، وعمدة القاری: ۱۷۴/۱۳، کتاب الهبة باب الهدية للمشرکین، رقم (۲۶۲۰).

(۳) فتح الباری: ۲۳۴/۵، وعمدة القاری: ۱۰۴/۱۵، وشرح القسطلانی: ۲۴۵/۵.

(۴) فتح الباری: ۲۳۴/۵، وايضا عمدة القاری: ۱۷۳/۱۳، وارشاد الساری: ۳۶۲/۴.

(۵) فتح الباری: ۲۳۴/۵، وعمدة القاری: ۱۷۴/۱۳، والاصابة: ۲۲۹/۴، رقم (۴۶).

(۶) لم أجده في شرح القسطلانی.

(۷) شرح القسطلانی: ۲۴۵/۵.

ﷺ نه تپوس او کړو چې يا رسول الله ﷺ زما مور ماته راغلې ده او ددې خبرې طرفته ميلان لری چې زه ورسره صله رحمی او کړم؟ نبی ﷺ او فرمائيل، چې بالکل ورسره صله رحمی او کړه.

د فاسقتت او د قلت ضمير غائب د حضرت اسماء ﷺ طرفته راجع دې او د ابوذر او د حموی په نسخه کښې فاسقتت و قلت ضمير متکلم سره دې. (۱) او د "وهی راغېه" دوه معنی دی:

① وهی راغېه فی آن تاخذ منی بعض البال چې هغه مانه د څه مال اخستلو باره کښې رغبت لری مطلب دا شو چې هغه ماته راغلې ده او ماته د هغې د راتگ مقصد دادې چې زه ورته څه مال ورکړم، یعنی څه پري خرچ کړم او دا جائز ده چې يو ښځه خپلې مور يا پلار ته څه مال وغيره ورکړی، اگرچه مال د خاوند وی او مور پلار مشرکان وی. په دې باندې امام بخاری رحمه الله په کتاب الادب کښې دوه ترجمې هم قائم کړې دي. (۲)

② وهی راغېه فی الاسلام چې هغه د اسلام په قبلولو کښې رغبت لری، مطلب دادې چې هغه د اسلام د قبلولو په نيت راغلې ده. (۳)

هم ددې مطلب د بيانولو د وجې نه بعضې حضراتو ددې د مسلمانيدو قول نقل کړې دي، چې هغه ابو موسیٰ ﷺ داسې رد کړې دي چې په هيڅ يو روايت کښې دا منقول نه دی چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، صحيح مطلب هم هغه دي کوم چې پورته تير شو چې دا د مال اخستلو دپاره راغلې وه، ددې وجې نه حضرت اسماء ﷺ تپوس هم کړې وو چې که د اسلام د قبوليت په نيت راغلې وه نو د اجازت ضرورت بالکل نه وو. (۴)

ددې نه علاوه ددې جملې نورې معنې هم بيان کړې شوې دي. (۵)، په هغه ټولو کښې راجع قول دغه اولنې قول دي کمايدل عليه صنيع البخاري ايضاً

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ما قبل ترجمة الباب سره ددې حديث تعلق او مناسبت په دې معنی کښې دي چې د غدر نه کولو تقاضه داده چې رشته دارانو سره صله رحمی او ښه سلوک جائز وی، اگرچه هغوی غير مذهب وی او بيشکه دا حديث ددې تقاضې مطابق دي. (۶)

(۱) پورته حواله.

(۲) صحيح بخاری، کتاب الادب، باب صلة الوالد المشرک، وباب صلة المرأة امها ولها زوج. نور اوگوره، کشف الباری، کتاب الادب: ۳۴۲-۳۴۴.

(۳) فتح الباری: ۵/۲۳۴، وعمدة القاری: ۱۳/۱۷۴، وارشاد الساری: ۵/۲۴۵.

(۴) فتح الباری: ۵/۲۳۴، وعمدة القاری: ۱۳/۱۷۴.

(۵) فتح الباری: ۵/۲۳۴.

(۶) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۴، وفتح الباری: ۶/۲۸۲.

د حضرت شیخ الحدیث صاحب راہی: لکه څنگه چې تاسو دا خبره او کتلہ چې امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دلته په ترجمه الباب کښې صرف ”باب“ وئیلې دې او وړاندې مونږ د بخاری د شارحینو په حوالې سره دا نقل کړې دی چې دا کالفصل من السابق، دې یعنی کوم مقصد چې د ماقبل باب وو هم هغه مقصد ددې باب هم دې او دا ددې تتمه ده. لیکن حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې ددې باب دپاره دا ترجمه قائمیدې شی ”باب مضار الغدر و مناقم عدمه.... ای الوفاء“^(۱)

یعنی ددې باب د قائمو مقصد دادې چې د بدعهدۍ، وعده خلافۍ نقصانات او د وعدې د پوره کولو فائدې او مصلحتونه بیان کړي شی.

بیشکه د باب احادیث بالکل ددې ترجمه الباب مطابق او موافق دی. اولنې حدیث چې د هغې تعلق حدیبیه سره وو نو دغه شان به دې ترجمې سره هم موافق شی ځکه چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم او صحابه کرامو رضی اللہ عنہم د صلح حدیبیه د شرطونو پوره والې او کړو اگرچه د بعضې کسانو زړونه مطمئن نه وو لیکن د هغې میوه د ”فتح مکه“ په شکل کښې ښکاره شوه. ددې وجې نه الله تعالی صلح حدیبیې ته فتح مبین او فرمائیل. او دویم حدیث یعنی د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا حدیث د هغې تعلق هم د صلح حدیبیه سره دې ځکه چې د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا مذكوره مور دې ته راغلې وه نو دغه د صلح حدیبیې ورځې وې، ددې وجې نه مسلمانانو او په خپله حضرت اسماء رضی اللہ عنہا د صلح حدیبیه د شرطونو د لحاظ ساتلو د وجې نه دې ښځې ته هیڅ هم اونه وئیل، هیڅ ضرر او نقصان نې ورنه کړو بلکه فائده ئې ورته اورسوله حالانکه دا مشرکه ښځه وه او هر قسم کار ورسره ممکن وو، نو ددې نه د وعدې د پوره کولو اهمیت او فائده ښه طریقې سره واضح کیري. والله اعلم بالصواب

۸ باب: الْمَصَاحَةُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ وَقْتٍ مَعْلُومٍ

د ترجمه الباب مقصد: امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ دلته دا فرمائی چې کفارو سره کوم مصلحت او کړې شی نو هغه د دریو ورځو دپاره هم کیدې شی او ددې دپاره څه وخت هم مقرر کیدې شی. د صلحې زیات مدت څومره دې؟ په مقرر وخت کښې په مصالحت کولو کښې اتفاق دې، په دې کښې څه اختلاف نشته لیکن اختلاف په دې کښې دې چې د مصالحت زیات نه زیات مدت او وخت څومره دې؟

په ائمه اربعه کښې د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ او په یو روایت کښې د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ راځي داده چې ددې مصالحت زیات نه زیاته موده لس کاله مقرریدې شی، که ددې نه زیاته موده مقرر کړې شو نو هغه به باطله وی، د هغې د زیاتوالی به هیڅ اعتبار نه وی. ^(۲)

(۱) الابواب والتراجم للکاندهلوی: ۱/۲۰۹.

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۴، وفتح الباری: ۶/۲۸۲.

(۳) المغنی: ۹۲۳۸، رقم (۷۵۹۱)، والام: ۴/۲، المهادنة علی النظر للمسلمین، رقم (۱۳۳۵۶).

دا حضرات استدلال د صلح حدیبیہ نہ کوی چې نبی ﷺ په صلح حدیبیہ کنې لس کال موده مقرر کړې وه، لکه څنگه چې په ابوداؤد او سیرت د ابن اسحاق (کنې د لس کالو وضاحت موجود دي

او امام اعظم ابوحنیفه، امام مالک او په یو روایت کنې امام احمد رحمهم الله تعالی فرمائی چې که دا موده د لسو کالو نه زیاته وی نو بیا هم جائزه ده، ددې دارومدار د وخت په امام

باندې دي، هغه چې څومره وخت او موده مقررول مناسب گنړي نو هغه مقررولي شي (۱) او د صلح حدیبیہ د مودې نه استدلال کول بې محله دي، ځکه چې که حضور اقدس ﷺ لس کاله موده مقرر کړې وه نو ددې نه دا څنگه ثابت شوه چې ددې نه زیاتوالي ممکن نه دي او نبی ﷺ دا لس کاله موده انتهائی او آخری موده گرځولې دي؟ دغه وخت د مصلحت تقاضه دا وه ددې وجې نه نبی ﷺ لس کاله موده مقرر کړې وه.

دغه شان امام ابوحنیفه رحمته الله علیه فرمائی چې دا یو عقد دي چې د لسو کالو دپاره جائز دي نو ددې نه زیاتې مودې دپاره به هم جائز وی لکه څنگه چې په اجاره کنې وی (۲).

۳۰۱۳: (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُمَانَ بْنِ حَكِيمٍ حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُونُسَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَغْتَبِرَ أَرْسَلَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ يَتَأَذَّنُ لَهُمْ لِيَدْخُلَ مَكَّةَ، فَأَشْرَطُوا عَلَيْهِ أَنْ لَا يَقِيمَ بِهَا إِلَّا ثَلَاثَ لَيَالٍ، وَلَا يَدْخُلَهَا إِلَّا بِجِلْبَانِ السَّيَاحِ، وَلَا يَدْعُو مِنْهُمْ أَحَدًا، قَالَ فَأَخَذَ يَكْتُبُ الشَّرْطَ بَيْنَهُمْ عَلَى بَنِي أَبِي طَالِبٍ، فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالُوا لَوْ عَلَيْنَا أَنْكَ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ نَمْنَعَكَ وَكَبَا يَعْنَاكَ، وَلَكِنْ اكْتُبْ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ. فَقَالَ «أَنَا وَاللَّهِ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَنَا وَاللَّهِ رَسُولُ اللَّهِ». قَالَ وَكَانَ لَا يَكْتُبُ قَالَ فَقَالَ لِعَلِي «أَمْرُ رَسُولِ اللَّهِ». فَقَالَ عَلَى وَاللَّهِ لَا أَفْعَاهُ أَبَدًا. قَالَ «فَارْنِيهِ». قَالَ فَأَرَاهُ إِيَّاهُ، فَمَحَاهُ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَدِيهِ،

(۱) قال ابن المنذر: اختلف العلماء في المدة التي كانت بين رسول الله ﷺ وبين أهل مكة عام الحديبية؟ قال عروة: كانت أربع سنين، وقال ابن جريج: كانت ثلاث سنين، وقال ابن اسحاق: كانت عشر سنين. انظر تفسير القرطبي: (٤٠/٨) -

(۲) امام قرطبي رحمته الله علیه فرمائی: وقال ابن حبيب عن مالك رحمته الله علیه: تجوز مهادنة المشركين السنة والستين والثلاث، والى غير مدة. الجامع لاحكام القرآن: ٤١/٨، وانظر ايضا بداية المجتهد: ٤٣٩/٣، الفصل السادس في جواز المهادنة..... والهداية: ٢٠٤/٤، باب المواعدة، من كتاب السير -

(۳) المغني (٩٢٣٨) -

(۴) قوله: البراء: الحديث، مر تخريجه في كتاب العمرة باب كم اعتمر النبي ﷺ (؟) -

قَلَمًا دَخَلَ وَمَضَى الْأَيَّامُ أَوْ أَعْلَيَّا قَفَّالُوا مُرْصَاجِيكَ فَلْيَرْجِعْ. فَذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «نَعَمْ» ثُمَّ ارْجِعْ. (ار: ۱۶۸۹)

رجال الحديث

- ① احمد بن عثمان بن حكيم: دا ابو عبدالله احمد بن عثمان بن حكيم بن دينار ازدي كوفي رحمته الله
- ② شريح بن مسلمه: دا شريح بن مسلمه كوفي رحمته الله دي
- ③ ابراهيم بن يوسف: دا ابراهيم بن يوسف بن ابي اسحاق كوفي رحمته الله دي
- ④ ابي: د اب نه مراد يوسف بن ابي اسحاق رحمته الله دي
- ⑤ ابواسحاق: دا مشهور محدث ابواسحاق عمرو بن عبدالله كوفي سبيعي رحمته الله دي د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب الصلوة من الايمان" كښې تير شوې دي
- ⑥ البواء: د براء بن عازب رحمته الله حالات هم په كتاب الايمان كښې پورتنى مذكوره باب كښې تير شوې دي

د باب د حديث شريف توجه: حضرت براء بن عازب رحمته الله فرماني چې كله نبی صلی الله علیه و آله د عمرې د ادا كولو اراده او كړه نو په مكه مكرمه كښې د داخلیدو دپاره ئې د اهل مكه نه اجازت طلب كولو دپاره پيغام واستوو. نو اهل مكه دا شرط اولگوو چې تاسو به دلته صرف درې ورځې قیام كوئ، اسلحه به د سره بند وئ او د اهل مكه هيڅ يو كس به هم تاسو ځان ته راتلو ته نه پرېږدئ. حضرت براء رحمته الله فرماني چې د فريقينو مينځ كښې كوم شرائط مقرر كړې شوي نو دا حضرت علي رحمته الله ليكل نو هغوی اوليكل، "هذا ما قاض عليه محمد رسول الله" په دې باندې د مكې مكرمې قريشو او ونيول چې كه زمونږ دا يقين وو چې تاسو د الله تعالى رسول يئ نو مونږ به تاسو منع كړې نه وئ او ستاسو نه به مو بيعت كړې وو ليكن دا اوليكن، "هذا ما قاض عليه محمد بن محمد الله" نبی صلی الله علیه و آله او فرمائيل، په خدا قسم زه محمد بن عبدالله يم، په خدائي قسم زه د الله تعالى رسول يم. حضرت براء رحمته الله فرماني چې حضرت علي رحمته الله ددې په ليكلو باندې رضا نه وو نو نبی صلی الله علیه و آله ورته او فرمائيل چې د "رسول الله" الفاظ وران كړه. هغوی او فرمائيل، په خدائي قسم زه به دا كلمات وران نه كړم. نبی صلی الله علیه و آله او فرمائيل چې ما ته اوښايه، هغوی ورته اوښودل نو نبی صلی الله علیه و آله په خپلو لاسونو مباركو باندې هغه وران كړل. كله چې نبی صلی الله علیه و آله په مكه مكرمه كښې داخل شو او مذكوره ورځې هم تيرې شوې نو كفارو

(۱) ددې څلور وواړو حضرتانو د جالتو دپاره اوگورئ كتاب الوضوء، باب اذا القى على ظهر المصلى قذراً..

(۲) كشف الباری: ۲/۳۷۰.

(۳) كشف الباری: ۲/۳۷۵.

حضرت علی رضی اللہ عنہ ته او وئیل چي خیل آقا ته او وایه چي ددي خائي نه تشریف یوسی. دا خبره هغوی نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته او کړه نو نبی صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چي صحیح ده. او بیا روان شو.

د جلیان معنی او ددي ضبط: ولاید علیها الا بجلان السلام په دي کښي جلیان د جیم او د لام ضمه او باء مشدده سره دي. دغه شان د جیم ضمه، د لام سکون او باء مخففه سره هم ضبط کړي شوې دي جلیان د څرمنې هغه تهیلنی ته وئیلې شی چي په هغې کښي تیکي د تورې سره کیخو دي شی علامه ابن الاثیر رحمته اللہ علیہ فرمائی "شبه الجراب من الادم، ويوضع فيه السيف مغموداً" (۱) ترجمه الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمه الباب سره د باب د حدیث شریف مناسبت په دي جمله کښي دي چي "ان لا یقیم بها الا ثلاث لیل" (۲) ددي نه دا ثابتیږي چي د مقرر وخت دپاره صلح کیدی شی.

(۱۹) باب: الْمَوَادَعَةُ مِنْ غَيْرِ وَقتٍ

د ترجمه الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمته اللہ علیہ ددي خبرې جواز بیانوي چي د وخت او د مدت د مقررولو نه بغیر که صلح او کړي شی نو ددي هم گنجائش شته، که امام په دي کښي مصلحت گنځي او د هغه رائي وی نو صحیح ده (۳).

په مذکوره مسئله کښي اختلاف: پورته چي کومه مسئله ذکر شوه نو په دي کښي هم د امامانو اختلاف دي.

① د احنافو، شوافعو او د مالکيه رائي داده چي د وخت د مقررولو نه بغیر هم صلح کول صحیح ده (۴).

ددې حضراتو دلیل هم هغه حدیث دي کوم چي امام بخاری رحمته اللہ علیہ تعلیقاً ذکر کړي دي. په هغې کښي دي چي نبی صلی اللہ علیہ وسلم اهل خیبر سره د غیر معینه وخت دپاره صلح کړي وه، ددې وجي نه که امام او د اهل رائي دا خیال وی او ددي ضرورت هم وی چي صلح او کړي شی نو جائز ده، علامه ابن بطال رحمته اللہ علیہ فرمائی:

"ليس في أمر البهادره حد عند أهل العلم لا يجوز غيره، وإنما ذلك على حسب الحاجة والاجتهاد في ذلك إلى الامام وأهل الرأي" (۵)

(۱) القاموس الوحيد، باب الجیم، مادة جلب، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۵، والنهایة فی غریب الحدیث: ۲۸۲/۱، باب الجیم مع اللام، وکشف المشکل: ۲/۲۵۰، من مسند البراء، رقم (۸۵۸).

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۵، د حدیث شریف د مزید وضاحت دپاره او گوړی، کشف الباری، کتاب المغازی، باب صلح الحديبية: ۳۶۵-۳۶۷.

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۱۰۵، وفتح الباری: ۶/۲۸۲.

(۴) پورته حواله جات، وابن بطال: ۳۶۷/۵، وارشاد الساری: ۵/۲۴۶، والام: ۴/۱۸۹، رقم (۱۳۳۵۷).

(۵) شرح ابن بطال: ۵/۳۶۷.

⑦ ددی خلاف حنابلہ ددی خبری قائل دی چې دغه شان صلح کول صحیح نه دی (وَقَوْلُ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أَفْرَكُمْ مَا أَفْرَكُمُ اللَّهُ بِهِ» . [ر: ۲۲۳۸])
او د نبی ﷺ قول مبارک ترخو چې الله تعالی تاسو دلته برقرار ساتی نو زه به هم تاسو برقرار ساتم.
د مذکوره تعلیق مقصد: حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا حدیث امام بخاری رحمته الله علیه دلته ددی و چې نه ذکر کړو چې امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه کښې کوم موقف اختیار کړو نو چې دا په هغې باندې دلیل شی چې د وخت مقررولو نه بهر هم صلح کول صحیح دی لکه څنگه چې دا حدیث پرې دلالت کوی

د مذکوره تعلیق تخريج: مذکوره تعلیق امام بخاری رحمته الله علیه په کتاب المزارة (کښې موصولاً نقل کړې دي. ددی موصول روایت یو حصه مصنف دلته لیکلې ده.)
ددې نه علاوه دا حدیث امام مسلم رحمته الله علیه هم موصولاً نقل کړې دي (ترجمة الباب سره د تعلیق ماسبت: ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت واضح دي ځکه چې ترجمة الباب د غیر معینه وخت د صلحې کولو د جواز وه او ددی دعوی دلیل په حدیث شریف کښې موجود دي. والله اعلم بالصواب.)

②۰ باب: بَابُ طَرَحِ حَيْفِ الْمُشْرِكِينَ فِي الْبُرِّ وَلَا يُؤْخَذُ لَهُمْ مَمْنٌ

د ترجمه الباب مقصد: ددی ترجمه الباب دوه جزونه دي:

① طرح حیف المشركين في البر (دلايؤخذلهم ممن)
د اولنی جزء مقصد دادې چې مشرکان د قتل کولو نه پس کوهی ته غورځول هم جائز دی، بلکه غوره کار دي، دې دپاره چې په لاره باندې تیریدونکو خلقو ته تکلیف نه وی په دې شرط چې په دغه کوهی کښې اوبه نه وی او شاړ کوهی وی، گنی که اوبه په کښې وی نو بیا په کښې غورځول جائز نه وی (دویمه خبره داده چې په دې کښې د مشرکانو بې عزتی ده او تدفین او تکفین خو اعزاز او اکرام دي او مشرکان ددې اعزاز او اکرام مستحق نه دي.
د حیف ضبط او معنی: حیف: بکسر الحیم وفتح الیاء. د حیف جمع ده او ددی معنی ده لاش، چې کله

① (المغنی لابن قدامة: ۹۲۳۸، رقم (۷۵۹۰))

② (الصحيح للبخاری، کتاب المزارة، باب اذا قال رب الارض افرك..... رقم (۲۳۳۸))

③ (عمدة القاری: ۱۵/۱۰۵، وفتح الباری: ۶/۲۸۲)

④ (الصحيح لمسلم، کتاب المساقاة، باب المساقاة والمعللة بجزء من التمر..... رقم (۳۹۶۷))

⑤ (عمدة القاری: ۱۵/۱۰۵، وشرح ابن بطلال: ۵/۳۶۸، وارشاد الساری: ۵/۲۴۶)

بونی شروع کری۔)

د دوم جز، مقصد دادی چې د مشرکانو د بدنونو او د لاشونو بیع کول جائز نه ده، ددې وجې نه که چرته دوی وارثان د دوی د لاشونو په بدله کښې مال ورکول غواړي نو ددې اخستل به جائز نه وي، دا د جمهورو مذهب دې، په دې کښې د چا اختلاف منقول نه دې، کما صر به التووی رحمہ اللہ۔)

د جمهورو دلیلونه: ① د دوی یو دلیل د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت دې، کوم چې امام ترمذی رحمہ اللہ روایت کړې دې چې مشرکانو او غوښتل چې د یو مشرک سړی بدن واخلي نو نبی ﷺ انکار او فرمائیلو۔)

② دوم دلیل هغه واقعہ ده کومه چې ابن اسحاق رحمہ اللہ ذکر کړې ده چې مشرکانو نبی کریم ﷺ ته دا درخواست راوړلو چې مونږ ته د نوفل بن عبدالله بدن راکړه، دې په خندق کښې پریوتلې وو او مړ شوې وو نو نبی ﷺ او فرمائیل، ”لا حاجة لنا في جسده، ولا ثمنه“ چې مونږ ته نه ده د قیمت ضرورت شته او نه د بدن ابن هشام وائی چې مشرکانو د نوفل بن عبدالله د بدن قیمت لس زره درهمه لگولې وو۔)

③ ددې نه علاوه دا وجه هم ده چې دا مرداره ده او د مرداري نه مالک کیدل جائز دی او نه عوض اخستل، لکه څنگه چې د حضرت جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہما په یو حدیث مبارک کښې د مرداري او د بتانو دواړو قیمتونو اخستلو ته ناجائز وئیلې شوې دی، فرمائی چې د فتح مکې په ورځ رسول الله مبارک ﷺ او فرمائیل:

”إن الله ورسوله حرم بيع الخمر والميتة والخنزير والأصنام.....“۔)

① عمدة القاری: ۱۰۵/۱۵، والنهاية للجزري: ۳۲۵/۱، باب الجیم مع الباء۔

② عمدة القاری: ۱۰۵/۱۵، وشرح ابن بطال: ۳۶۸/۵، وارشاد الساری: ۲۴۶/۵۔

③ قال ﷺ: وإما الميتة والخمر والخنزير، فاجمع المسلمون على تحريم بيع كل واحد منها. انظر شرح النووي على مسلم: ۲/۲۳۔

④ الجامع للترمذی، ابواب الجهاد، لا تغادی جيفة المشركين، رقم (۱۷۱۵)۔

⑤ قال ابن اسحاق.....: نوفل بن عبدالله بن المغيرة، سالوا رسول الله ﷺ ان يبيعهم جسده، وكان اقتحم الخندق، فتورط فيه، فقتل، فغلب المسلمون على جسده، فقال رسول الله ﷺ: لا حاجة لنا في جسده ولا بشئ منه، فخلي بينه وبينهم۔ قال ابن هشام: اعطوا رسول الله ﷺ بجسده عشرة آلاف درهم، فيما بلغني عن الزهري. انظر السيرة النبوية: ۲۶۵/۳، قتلى المشركين (في غزوة الخندق)۔

⑥ ابن بطال: ۳۶۸/۵، وفتح الباری: ۲۸۳/۶، وعمدة القاری: ۱۰۵/۱۵، والقسطلانی: ۲۴۶/۵۔

⑦ الحديث أخرجه البخاري في البيوع، باب بيع الميتة والأصنام، رقم (۲۳۳۶)، ومسلم في صحيحه في المساقاة، باب تحريم بيع الخمر والميتة، رقم (۴۰۴۸-۴۰۴۹)، والترمذی في البيوع، باب في بيع جلود الميتة، رقم (۲۹۷)، وابو داود في الاجارة، باب في ثمن الخمر والميتة، رقم (۳۴۸۶)..... [بقية برصفاه آتندہ۔۔۔]

چې "الله تعالیٰ او د هغه رسول د شرابو، مردار، خنزیر او د بتانو بیعه حرامه گرځولې ده" حضرت گنګو هی فرمائی

"ولایوخذلن شمن" فان البیعه وإن کان فیہ توهین للبیعه، ولکنه لا یخلو عن اعزاله ایضاً لما فیہ من جعله ذا خطا إذا البیعه لا یرى فیها لریعة فیہ ولا هو ذو خط، فلهینا عن بیع اجساد البشر لکن لثلا یلزم فیہ اعزالها" (۱) ددې مطلب دادې چې "د مشرکانو د بدنونو عوض به نه اخستلې کیږي، ددې وجه داده چې د بیع د وجې نه اگرچه د مبیع توهین کیږي لیکن دې سره سره د مبیع اکرام او اعزاز هم کیږي، هغه داسې چې ددې مبیع څه حیثیت وو ددې وجې نه خرڅه شوه، ځکه چې په کومو څیزونو کښې د خلقو رغبت نه وی او څه حیثیت ئې نه وی نو د هغې څیزونو بیع خو بالکل هېو کیږي نه، ددې وجې نه مونږ د مشرکانو د بدنونو د اخستلو نه منع کړې شوې یو، دې دپاره چې دې بیع سره د هغوی اعزاز او اکرام لازم رانه شي، نو ددې وجې نه مطلقاً ممانعت اوکړې شو، نو دغه شان به په خلقو کښې دې طرف ته نه څه رغبت وی او نه به د خلقو په نزد ددې څه حیثیت وی"

۳۰۱۴: حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثُومٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ يَنْتَازِسُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - سَاجِدًا وَحَوْلَهُ نَاسٌ مِنْ قُرَيْشٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِذْ جَاءَ عَقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ بِسَلَى جَزْوٍ، فَقَدَّرَهُ عَلَى ظَهْرِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَلَمْ يَرَفْعْ رَأْسَهُ حَتَّى جَاءَتْ فَاطِمَةُ - عَلَيْهَا السَّلَامُ - فَأَخَذَتْ مِنْ ظَهْرِهِ، وَدَعَتْ عَلَى مَنْ صَنَعَ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ الْمَلَأَ مِنْ قُرَيْشٍ، اللَّهُمَّ عَلَيْكَ أَبَا جَبَلٍ بْنَ هِشَامٍ، وَعُقْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ، وَشَيْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ، وَعُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ، وَأُمَيَّةُ بْنُ خَلْفٍ - أَوْ أَبِي بْنَ خَلْفٍ -». فَلَقَدَّرَ أَنْتَهُمْ قَتَلُوا يَوْمَئِذٍ، فَأَلْقَوْا فِي بَيْتٍ، غَيْرَ أُمَيَّةَ أَوْ أَبِي، فَإِنَّهُ كَانَ رَجُلًا ضَعِيفًا، فَلَمَّا جَرَوْهُ تَقَطَّعَتْ أَوْصَالُهُ قَبْلَ أَنْ يُلْقَى فِي الْبَيْتِ. (۲۳۷)

دا حدیث بعینه هم دې سند سره په کتاب الوضوء (۲) کښې تیر شوې دې حدیث مبارک ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله په سجده کښې وو او غیر چاپېره د قریشو څه مشرکان ناست وو، اچانک عقبه بن ابی معیط رضی الله عنه نبی صلی الله علیه و آله ته د اوبښ بچه دانې راوړه او د نبی کریم صلی الله علیه و آله په ملا مبارکه ئې واچوله نو نبی صلی الله علیه و آله خپل سر

بقیه از حاشیه گذشته [و النسانی فی البیوع، باب بیع الخنزیر، رقم (۴۶۶۹)، وابن ماجه فی التجارات، باب مالا یحل بیعه، رقم (۲۱۶۷)].

(۱) لایع الدراری: ۳۲۸/۷.

(۲) قوله: عن عبدالله رضی الله عنه: الحدیث، مر تخریجه فی الوضوء، باب اذا القی علی ظهره (...).

(۳) کتاب الوضوء، باب اذا القی علی ظهر المصلی قدر (...).

مبارک د سجدې نه اوچت نه کړو تردې چې حضرت فاطمه عليها السلام تشريف راوړلو او هغه څيز نې د نبی کریم صلی الله علیه و آله د ملا مبارکې نه اوچت کړو، کوم خلعو چې داغلط حرکت کړې وو نو د هغوی دپاره ئې خبرې او فرمائيل، نبی کریم صلی الله علیه و آله ددې خلعو دپاره خبرې کولو کښې او فرمائيل چې اې الله! دقریشو دا ډله گرفتاره کړه، اې الله! يو جهل بن هشام، عتبه بن ربیع، شبيه بن ربیع، عقبه بن ابی معیط او امیه بن خلف یا ابی بن خلف «راوی ته شک دي، گرفتار کړه» راوی حضرت عبدالله وائی چې، په خدائې قسم! ما دا ټول اوليدل چې په غزوۀ بدر کښې مردار کړې شونو دا ټول کوهی ته او غورځولې شو، علاوه د امیه یا ابی بن خلف نه، د هغې وجه دا شوه چې دې ډير د ډيل ډول سړې وو، کله چې دې صحابه کرامو رضی الله عنهم رابښکۀ نو دده اندامونه يا جوړونه کهلاؤ شو مخکښې ددې نه چې دې کوهی ته واچولې شی

د حديث شريف داخري جزء «فانه کان رجلا.....» تشریح: ددې حديث په آخری جزء کښې يو

لفظ د اوصال راغلې دې، چې د وصل جمع ده، ددې معنی اندام هم دې او جوړ هم (د)، او د مذکورہ جملې مطلب دادې چې کله صحابه کرامو رضی الله عنهم امیه بن خلف کوهی ته د غورځولو دپاره رابښکۀ نو ممکنه نه شوه، ځکه چې دده اندامونه مات شوې وو.

ددې بنيادی وجه دا شوې وه چې دا د رمضان المبارک ورځې وې او ډيره گرمی وه (د)، نو د مرگ نه پس ډير وخت پورې په دې حالت کښې پراته وو چې ددې وجې نه ئې بدنونه پرسيدلي وو او تور شوې وو، نو کله چې دوی کوهی ته غورځولې شو نو د امیه بن خلف بدن دروند وو، ددې وجې نه ممکن نه شوه چې دې کوهی ته واچولې شی، ددې وجې نه دې هم په دې حالت باندې پريځودلې شو (د).

ددې حديث نور تشریحات په کتاب الجهاد او کتاب المغازی کښې راغلې دي (د).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: د ترجمة الباب اولنی جزء سره خودحديث مطابقت په دې جمله کښې دې، «..... فالتقوا فی بئر» ددې نه ددې کار وضاحت سره جواز معلومېږي چې په غیر آباد کوهیانو کښې د مشرکانو لاشونه غورځول جائز دی.

د ترجمة الباب دویم جزء سره د حديث مناسبت په دې معنی کښې دې چې عرفاً دا خبره معلومه ده چې که ددې مقتولینو د وارثانو په ذهن کښې دا خبره راتله چې مونږ به مال خرچ کړو نو ددې لاشونو حاصلول به مونږ ته ممکن شی ددې باوجود هغوی ددې کوشش اونه کړو، ځکه چې هغوی ته ددې بڼه پته وه چې دا کوشش به ضائع وی، په دې خبره باندې د ترمذی شریف پورتنې مذکورہ حديث هم دلالت کوي (د)، کوم چې مونږ وړاندې بیان کړو،

^(۱) (مجمع بحار الانوار: ۵/۶۳، مادة وصل، باب: و.ص.)

^(۲) (کما فی المغازی: وکان یوما حاراً، باب دعاء النبی صلی الله علیه و آله علی..... رقم (۳۹۶۰))

^(۳) (لامع الدراری وتعلیقاته: ۷/۳۲۸)

^(۴) (کشف الباری، کتاب الجهاد: ۱/۷۳۰-۷۳۳، و کتاب المغازی: ۱۰۰)

^(۵) (په دې حديث باندې اگرچه کلام شوې دي (لیکن دا گواه جوړیدي شی، [بقیه بر صفحه آندوه...])

دغه شان د ابن اسحاق رحمته الله روایت هم په دې معامله کېږي واضح دي. د حافظ ابن حجر رحمته الله د قول مطابق په مذکوره مسئله باندې د باب د حدیث نه د امام بخاری رحمته الله استدلال هم ددې نکتي او د عرف په بنیاد باندې دي (۱).

د باب د حدیث نه مستنبطه یوه فائده امام طبري رحمته الله فرماني

”د هر سرې خواه هغه مسلمان وی یا کافر، مړې پتول او ددې دفن کول فرض دی. د خلقو د نظرونو نه د پټ ساتلو دپاره چې هر قسم طریقه اختیارولې شی نو د هغې اختیارول ضروري دی. ددې وجه او دلیل د نبی کریم صلی الله علیه و آله هغه حکم دي په کوم حکم کېږي چې د بدر کوهي کېږي د مشرکانو د غورځولو دپاره ونیلي شوې وو او فراخه خانې کېږي هغوی وانه چولې شو. ددې وجهي نه په دې معامله کېږي د نبی کریم صلی الله علیه و آله اقتداء او تابعداری کول زیات غوره او مستحب ده لیکن په هر حال کېږي به موقع محل ته کتلي شی. داسې نه چې..... مسلمانان په کفن دفن کېږي مصروف وی او دشمن پري دوباره حمله اوکړي.

هرکله چې حربي مشرکانو سره د نبی کریم صلی الله علیه و آله دا طریقه وه نو هغه مشرکان چې د میان او اهل عهد دی، که د هغوی یو کس مړ شی. د هغه څوک ولی نه وی. نه ئې څوک د مذهب ملگری او مسلمان موجود وی نو د سنتو په رنډا کېږي دده لاش پتول او دفن کول غوره دي. لکه د حضرت علی رضی الله عنه د والد صاحب ابو طالب په وفات باندې نبی کریم صلی الله علیه و آله فرمائيې وو ”اذفب قواره.....“ (۲) چې ”لاړ شی او هغه پټ کړئ“.

البته که د څه مصروفیت یا د بل څه مانع د وجې نه مسلمانان دا اونه کړي نو زما په خیال کېږي په دې کېږي څه حرج نشته ځکه چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله په اکثر و جنگونو کېږي چې په هغې کېږي قتلونه هم شوې وو نو کوم ذکر چې د بدر متعلق او شو داسې ذکر د یو جنگ متعلق هم نشته چې په هغې کېږي د مشرکانو مړې پټ کړې شوې وی (۳) والله اعلم بالصواب

بقیه از حاشیه گذشته [اوگوری جامع ترمذی. ابواب الجهاد، باب لا تقادی جیفه..... رقم (۱۷۱۵)، وفتح الباری: ۲۸۳/۶، شرح ابن بطال: ۳۶۸/۵] _

(۱) شرح ابن بطال: ۳۶۸/۵، والمتواری: ۹۹۱، وفتح الباری: ۲۸۳/۶، وتعلیقات اللامع: ۳۲۸/۷ _

(۲) الحدیث اخرجه ابن ابی شیبہ فی مصنفه: ۳۷۹/۷، و۳۸۱، کتاب الجنائز، باب فی الرجل يموت له القربة المشرك، يحضره ام لا؟ رقم (۱۹۶۲)، وابو داود فی الجنائز، رقم (۳۲۱۴)، والنسائی فی الطهارة، رقم (۱۹۰)، وانظر كذلك تعلیقات محمد عوامه علی المصنف، کتاب الجنائز، باب فی المسلم يغسل المشرك.....

رقم (۱۱۲۶۷)، په دې معنی کېږي نور احادیث هم موجود دي، په سنن بیهقی کېږي د عرین یعلى بن مرة عن ابيه د طریق نه مروی دی، حضرت یعلى فرماني سافرت مع النبي صلی الله علیه و آله فبر مرة، فباريته مریعة انسان الا امره بلفنه، لا یسأل المسلم هوا کافر“، سنن کبری: ۲۸۷/۳، کتاب الجنائز، باب وجوب العمل الجنائز من الفسل....، رقم (۳۱۱)

ددې نه علاوه اوگوری، د مصنف ابن ابی شیبہ رحمته الله پورتنی ذکر شوې باب: ۳۷۸/۷، ۳۸۱ _

(۳) شرح ابن بطال: ۳۶۹/۵ _ ۳۷۰ _

۲۱_ باب: اِثْمُ الْغَادِرِ لِلْبَرِّ وَالْفَاجِرِ

د ترجمه الباب مقصد په دې باب کښې امام بخاری رحمته الله علیه دا بیانوی چې بدعهدي کول گناه ده، برابره خبره ده که دا بدعهدي یو نیک سړی سره او کړې شی یا یو بد سړی سره او کړې شی، او دغه شان بدعهدي کوونکې په خپله نیک سړې وی یا بد سړې وی، لکه حافظ صاحب او علامه عینی رحمهما الله وغیره لیکي:

قوله: "أَي: سواء كان من بر لفاجر أو بر، ومن فاجر لبر أو فاجر" (د دې وجې نه نجات په هیڅ صورت کښې نشته، په هر حال کښې به گناهگار وی او دا د منافقت علامت دې

حافظ مزید فرمائی چې کوم ترجمه الباب د باب اِثْم من عاهد ثم غدر دې بابونه وړاندې تیر شو نو دهغې او ددې باب مینځ کښې د عموم خصوص نسبت دې، مطلب دادې چې وړاندې کوم باب تیر شو نو هغه عام وو او دا باب خاص دې.

او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه په دواړو بابونو کښې دا فرق بیانوی چې په دې کښې د گناه د نوعیت د اختلاف طرفته اشاره ده چې د غدر مختلف نوعیتونه دي. دې حساب سره ددې گناه هم ده، ددې وجې نه امام بخاری رحمته الله علیه ددې مطلب بیانولو دپاره مختلفې ترجمې قانمې کړې دي.)

او حضرت گنگوهی رحمته الله علیه د نیک او فاجر د دواړو د ذکر توجیه کوی او فرمائی: لما كان من الامور البتة مالا كراهة فيه اذا ارتكبتها مؤمن كامل في إيمانه، ولا يمكن من ارتكابه الفاسق الغير الآمن على إيمانه توهم أن الغدر لعله من هذا القبيل، فرفعها باطلاق الرواية، ولفظ "كل" الدال على العموم (د دې مطلب دادې چې په ناکاره کارونو کښې بعضې داسې دي چې که یو مؤمن هغه او کړی نو په کښې هیڅ کراهت نشته، بد نه گنولې کیږي، لیکن که هم دغه عمل یو فاسق او ناقص مسلمان او کړی نو هغه ته ددې اجازت نه شی ورکولې او هغه ددې نه منع کولې شی، لکه څنگه چې د یوم الشک روژه ده، چونکه د غدر او وعده خلافی متعلق هم چاته دا گمان کیدې شو چې دا کار هم ددې قبیل نه دې چې کامل مؤمن ئې او کړی نو څه باک به په کښې نه وی او غیر کامل، فاسق او ناقص مسلمان ئې او کړی نو هغه به گناهگار وی نو امام بخاری رحمته الله علیه دا وهم د روایت د اطلاق په ذریعې سره او لفظ "کل" چې په عموم باندې دلالت کوی. ددې په ذریعې سره ختم کړې دې چې بدعهدي خواه نیک سړې او کړې یا بد، دواړه به گناهگار وی، والله اعلم بالصواب

(فتح الباری: ۶/۲۸۴، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۶) _

(فتح الباری: ۶/۲۸۴) _

(الابواب والتراجم للکانهلوی: ۱/۲۰۹) _

(پورته حواله، ولامع الدراری: ۷/۳۲۹) _

۳۰۱۵ (حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَابِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ .
 ۳۰۱۶ وَعَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «لِكُلِّ غَادِرٍ لَوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» قَالَ أَحَدُهُمَا يَنْصَبُ وَقَالَ الْآخَرُ - يُرَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعْرَفُ بِهِ ».

رجال الحديث

- ① ابو الوليد: دا ابو الوليد هشام بن عبد الملك طيالسی رحمته الله دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" کښې تيره شوې ده. (ح)
- ② شعبه: دا امير المؤمنين فی الحديث شعبه بن الحجاج عتکی رحمته الله دې د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من....." کښې راغلې دی. (ح)
- ③ سليمان الاعمش: دا سليمان بن مهران دې چې په اعمش سره مشهور دې. د دوی ترجمه په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تيره شوې ده. (ح)
- ④ ابو وائل: دا ابو وائل شقيق بن سلمه دې. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله....." کښې تيره شوې ده. (ح)
- ⑤ عبدالله: د مشهور صحابی حضرت عبد الله بن مسعود رحمته الله حالات په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تير شوې دی. (ح)
- ⑥ ثابت: دا ابو محمد ثابت بن اسلم بُناني دې. د دوی تذکره په کتاب العلم "باب القراءة والعرض على المحدث" کښې تيره شوې ده. (ح)
- ⑦ انس: د حضرت انس رحمته الله حالات په کتاب الايمان، "باب من الايمان....." کښې راغلې دی. (ح)

١ (قولهما: عن عبدالله رحمته الله، وعن انس رحمته الله : "اما حديث عبدالله فاخرجه البخارى فى هذا الموضع فقط. واخرجه مسلم فى الجهاد باب فى تحريم الغدر. رقم (٤٥٣٣-٤٥٣٥)، وابن ماجه. كتاب الجهاد. باب الوفاء بالبيعة. رقم (٢٨٧٢)، اما حديث انس فاخرجه البخارى فى هذا الموضع، واخرجه مسلم. كتاب الجهاد. باب تحريم الغدر. رقم (٤٥٣٦) -

٢ (كشف البارى: ٣٨/٢) -

٣ (كشف البارى: ٦٧٨/١) -

٤ (كشف البارى: ٢٥١/٢) -

٥ (كشف البارى: ٥٥٩/٢) -

٦ (كشف البارى: ٢٥٧/٢) -

٧ (كشف البارى: ١٨٣/٣) -

٨ (كشف البارى: ٤/٢) -

د حدیث شریف سند سره متعلق یو اهم وضاحت: تاسو گورئ چې دا حدیث دوه صحابه کرام رضی الله عنہم روایت کوی. په پورتنی سند کښې چې د "وعن ثابت....." کوم الفاظ دي. د هغې قائل حضرت شعبه بن الحجاج رضی الله عنه دي. د مسلم شریف په روایت کښې ددې وضاحت موجود دي. چې د هغې طریق دادې. "عبدالرحمن بن مهدی عن شعبه عن ثابت عن انس" (۱) او امام اسماعیلی هم دا روایت د "ابوعلیقة عن ابی الولید شیخ البخاری" طریق سره دوو سندونو سره نقل کړې دي او دواړو ځایونو کښې دا فرمائی چې دې سره په هغه سړي (۲) باندې رد کيږي چا چې دا کار جائز ښودلې دي چې دا په ابو الولید باندې عطف دي. دغه شان به دا روایت د "الاعمش عن ثابت....." د طریق نه شی. حالانکه حقیقت کښې داسې نه ده بلکه دا د "شعبه عن ثابت....." د طریق نه دي. ددې نه علاوه امام مزی رحمته الله علیه هم په تهذیب (۳) کښې د اعمش عن ثابت روایت په بخاری کښې شامل کړې نه دي او په دې باندې ئې د بخاری علامت نه دي لگولې (۴).

قوله: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لكل غدر لواء يوم القيامة: د نبی کریم صلی الله علیه و آله نه روایت دي چې هغوی او فرمائیل چې د هر وعده خلاف دپاره به د قیامت په ورځ یو بیرغ وي.

قوله: قال أحدهما ينصب وقال الآخر: يرى يوم القيامة يعرف به: په دواړو کښې یو او فرمائیل چې نصب کولې به شی او دویم او فرمائیل چې څه ښودلې شی نو د هغې نه به پیژندلې شی.

په مسلم شریف کښې چې ددې حدیث کوم روایت دي نو په هغې کښې نه خو کلمه د ينصب شته او نه د "یری" (۵) شته. دلته د راویانو شک شوې دي چې یو خو "ينصب" نقل کړې او دویم "یری" نقل کړې دي لیکن دې سره د روایت په صحت باندې څه اثر نه کيږي ځکه چې دواړه روایتونه د بخاری د شرط موافق دي. دلته د شک د ذکر کولو وجه صرف داده چې التباس اونه شی (۶).

(۱) انظر صحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٣٦)۔

(۲) قال به الكرمانی ایضا، انظر شرحه الكواكب الدراري: ١٤٧/١٣، وعمدة القاري: ١٥/١٠٦۔

(۳) تهذيب الكمال: ٧٧/١٢، (ترجمة سليمان بن مهران الاعمش رضی الله عنه)۔

(۴) فتح الباري: ٢٨٤/٦۔

(۵) پورته حواله، وصحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٣٦)۔

(۶) دا د علامه عینی رحمته الله علیه (١٠٧/١٥) رائي ده چې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه روایت کوونکو راویانو ته شک شوې دي لیکن دا څوک دي، دا معلومه نه شوه. البته زمونږ..... [بقیه بر صفحه آندۀ...]

۳۰۱۶: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ تَائِفٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ « لِكُلِّ غَادِرٍ لَوَاءٌ يَنْصَبُ لِقَدْرَتِهِ » [۵۸۲۳، ۵۸۲۴، ۶۵۶۵، ۶۶۹۴]

رجال الحديث

- ① سلیمان بن حرب: دا سلیمان بن حرب الوشحي دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب من کره ان یعود فی الکفر کما یکره ان....." کښې تیره شوې ده (۱)
- ② همداد: دا حماد بن زید دې د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المعاص من امر الجاهلية....." کښې تیر شوې دی (۲)
- ③ ایوب: دا ایوب بن ابی تمیمه کيسان سختیانی دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" کښې تیره شوې ده (۳)
- ④ نافع: دا نافع دې چې د ابن عمر مولى دې د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ذکر العلم والفتيا فی المسجد" کښې تیره شوې ده (۴)
- ⑤ ابن عمر: حضرت عبدالله بن عمر حالات په کتاب الايمان، "باب الايمان....." کښې راغلې دی (۵)

قوله: قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: لكل غادر لواء ينصب لغدرته: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرماني چې مادي کريم عليه السلام نه واوريدل چې دهر وعده خلاف

بقیه از حاشیه گذشته [راني داده چې د اجدهما نه مراد حضرت ابن مسعود او د الآخر نه مراد حضرت انس رضي الله عنهما دي، په دې باندې قرينه غالباً دا ده چې امام بخاري رحمه الله دا روايت د دواړو صحابو نه يوځاني نقل کړې دي، ددې وجې نه ددې کلماتو نزدې محمل هم دا دواړه صحابه کيدې شي، خصوصاً چې هر کله د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه د روايت صرف يو طريق بيان کړې شوې وي والله اعلم بالصواب (۱)
قوله: عن ابن عمر رضي الله عنهما: "الحديث، أخرجه البخاري، كتاب الادب، باب ما يدعى الناس بأبائهم، رقم (۶۱۷۷-۶۱۷۸)، وكتاب الحيل، باب اذا غضب جاريته فزعم.....، رقم (۶۹۶۶)، وكتاب الفتن، باب اذا قال عند قوم شيئاً.....، رقم (۷۱۱۱)، ومسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (۴۵۲۹-۴۵۳۲)، وابو داود، باب الجهاد، باب في الوفاء بالعهد، رقم (۲۷۵۶)، والترمذي، ابواب السير، باب ما جاء ان لكل غادر لواء.....، رقم (۱۵۸۱)

(۱) كشف الباري: ۱۰۵/۲-

(۲) كشف الباري: ۲۱۹/۲-

(۳) كشف الباري: ۲۶/۲-

(۴) كشف الباري: ۴/۶۵۱-

(۵) كشف الباري: ۱/۶۳۷-

دپاره به د قیامت په ورځ یو بیرغ وی چې د هغه د وعده خلافی د وجې نه به ښخولې شی د بغدوته په بڼه کښې احتمالات د بغدوته بڼه خو یا سببه ده یا صرف جاره ده. په دواړو صورتونو کښې غدرته مجرور دي او ددې مضاف محذوف دي کومه چې کلمه د سبب ده یا کلمه د قدر ده، ای بسبب غدرته فی الدنيا او بقدر غدرته“ (۱) مطلب دادې چې د وعده خلاف دپاره کوم بیرغ ښخولې شی نو د هغې وجه او سبب به ددې انسان په دنیا کښې وعده خلافی وی.

په دویم صورت کښې به مطلب دا شی چې په دنیا کښې د وعده خلافی کوم مقدار وی نو د هغې په اندازه به بیرغ هم وی “بقدر غدره“ (۲) ددې دویمې معنې تائید د مسلم شریف د روایت نه هم کیږي، چې په هغې کښې د “بقدر غدره“ (۳) وضاحت دي (۴).

بیرغ به چرته لگولې شی؟ په اکثر روایتونو کښې ددې خبرې وضاحت موجود نه دي چې هر وعده خلاف ته د بیرغ ښخولو کومه سزا ورکولې شی نو ددې محل به څه وی؟! البته په مسلم شریف کښې چې د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه کوم روایت دي نو په هغې کښې په دې الفاظو سره ددې وضاحت راغلې دي، “لکل غادر لواء عند استه يوم القيامة“ (۵) چې ددې محل او مقام به شاته ملادین باندې پورته ځانې وی.

د لکل غادر لواء مختلفې معنې او مطلبونه: د قیامت په ورځ چې وعده خلاف ته کوم بیرغ لگولې شی نو ددې وجه به څه وه؟

د حدیث شارحینو ددې مختلف جوابونه ذکر کړي دي:

① علامه تورېشتي رحمته الله علیه فرمائي چې الله تعالی به وعده خلاف سرې په ټول محشر کښې د قیامت په ورځ رسوا کړي، په دنیا کښې چې ده کومه وعده خلافی کړې وه د هغې د بیان دپاره به دا بیرغ او لگولې شی چې دا بدعهده دي او په دې سره به دا انسان پیژندلې کیږي، لکه څنګه چې د یو لښکر قائد په خپل بیرغ سره پیژندلې شی“ (۶).

② علامه ابن المنیر رحمته الله علیه فرمائي چې گویا دي وعده خلاف انسان سره به دده د قصد او د ارادې خلاف عمل او کړې شی، ځکه چې بیرغ عموماً په سر باندې وی لیکن دده بیرغ به لاندې وی چې دې ښه ذلیل او رسوا شی، ځکه چې سترګې غالباً د بیرغونو طرفته ځي، نو

(۱) عمدة القاری: ۱۰۶/۱۵.

(۲) کما فی حدیث ابی سعید الخدری رضی الله عنه: لکل غادر لواء يوم القيامة، یرفع له بقدر غدره..... “انظر الصحيح لمسلم، کتاب الجهاد، باب تحریم الغدر، رقم (۴۵۳۸).“

(۳) پورته حواله.

(۴) فتح الباری: ۲۸۴/۶.

(۵) انظر، صحيح مسلم، کتاب الجهاد، باب تحریم الغدر، رقم (۴۵۳۷).

(۶) کتاب السير: ۸۵۹/۳، رقم (۲۷۰۷)، وعمدة القاری: ۱۰۶/۱۵.

ددې وعده خلاف انسان دا کار به هم د قیامت په ورځ ددې سبب وی چې د خلقو سترگې به په دې بیرغونو باندې لگیدلې وی کوم بیرغونه چې ددې بدعهدو دپاره لگولې شوې وی دغه شان به دا خلق ښه ذلیل او رسوا شی.)

⑤ امام قرطبی فرمائی چې د "لکل غادر لواء" په دې جمله کښې نبی کریم ﷺ اهل عرب هغه کار سره مخاطب کړې دی کوم کار چې به دې اهل عرب په خپله کوو لکه د اهل عرب عادت وو چې هغوی به د وفا دپاره سپین بیرغ او د بدعهدۍ دپاره تور بیرغ اوچتولو یعنې دې دواړو رنگونو به په دې کارونو باندې دلالت کوو، دې دپاره چې خلق بدعهدو لره ملامته کړی. مذمت ئې او کړی، ددې وجې نه د حدیث تقاضه هم داده چې بدعده انسان سره د قیامت په ورځ هم داسې اوشی چې دده دا کار مشهور شی او اهل محشر ئې مذمت بیان کړی. هرچه وفاداری ده نو ددې په باره کښې څه حدیث خو نه دې راغلې لیکن دا څه لري نه ده چې ددې د تعریف او مدح دپاره هم دغه شان بیرغ پورته کړې شی او خلق ددې خلقو تعریف او کړی، خصوصاً هرکله چې د نبی کریم ﷺ دپاره "لواء الحمد" ثابت وی ددې وجې نه د لواء الوفاء کیدل هم څه لري نه ده.)

ترجمه الباب سره د درې واړو احادیثو مناسبت: پورته د دریو حدیثونو ذکر راغلی دي، یو د حضرت ابن مسعود، دویم د حضرت انس او دریم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما، ترجمه الباب سره ددې درې واړو حدیثونو مناسبت په دې کلماتو کښې موجود دي، "لکل غادر لواء" ځکه چې لفظ د "کل" په عموم باندې دلالت کوی، ددې نه دا معلومیږي چې بدعده څو ځایه د نیک سړي نه اوشی یا د بدسړي نه لیکن په هر صورت او هر حال کښې مذموم او د ګناه کار دي.) د حدیث نه راوتلې شوي بعضي فائدې:

غدر او وعده خلافی کول حرام دی: د پورتنی احادیثو نه یو خو دا خبره معلومه شوه چې وعده خلافی حرامه ده. خصوصاً چې هرکله دا کار یو حاکم یا والی او کړی، ځکه چې ددې کار نقصان او ضرر متعدی وی او د الله تعالی مخلوق ددې نه متاثره کیږي، دویمه وجه داده چې حاکم چونکه د وعدې په پوره کولو باندې قدرت لري، د هغه دپاره څه مانع نه وی، ددې وجې نه چې حاکم هم بدعده کوی نو دا ډیره عجیبه او د عقل نه لرې خبره ده

(فتح الباری: ۶/۲۸۴)۔

(۲) پورته حواله، والمفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم، باب النهی عن الغدر، من کتاب الجهاد: ۱۱/۵۴)

(۳) قال المهلب: اخبر علي بن ابي طالب ان عقوبة الغادر يوم القيامة ان يرفع له لواء، يعرف الناس بفدرته، فيظنون منه بعين المعصية، وهذه عقوبة من نوع ما قال الله في عاقبة الكاذبين على الله: (ويقول الشهاد هؤلاء الذين كذبوا على ربهم) (هود: ۱۸)، وانما قال البخاري: باب اثم الغادر للبر والفاجر، لمعم قوله عليه السلام: لكل غادر لواء..... فدخل فيه من غدر من بر او فاجر، دل ان الغدر حرام لجميع الناس، برهم وفاجرهم، لان الغدر ظلم، وظلم الفاجر حرام كظلم البر التقى. انظر شرح ابن بطلال: ۵/۳۷۰ - ۳۷۱)۔

حضرت قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی، مشہورہ خو دادہ چې دا حدیث مبارک د حاکم او والی په مذمت کښې راغلې دې، چې دوی خپل قوم، رعیت او خپل فوج سره کومې وعدې کړې دي او هغه پوره نه کړي، یا د خپل ولایت او حکومت هغه ضروریات پوره نه کړي، د کومو ضروریاتو ذمه داری چې ئې په خپله اخستلې ده، نو هرکله چې د خیانته او کړو او رعیت سره ئې د نرمۍ او د مهربانۍ سلوک اونه کړو نو د دې خپلې وعدې او عهد سره غداری او کړه.

قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ مزید فرمائی چې بعضې حضراتو دا وئیلې دي چې د حدیث مراد رعیت لره د امام د نافرمانۍ نه منع کول او بندول دي، لکه د رعیت دپاره دا جائز نه دي چې هغوی د امام خلاف خروج او بغاوت اوکړي او د هغه نافرمانۍ اوکړي، ځکه چې په دې سره ډیرې فتنې پیدا کیدې شي بیا قاضی صاحب رحمۃ اللہ علیہ اولنی قول ته ترجیح ورکوي او فرمائی، ”والصحيح الاول“.

لیکن حدیث لره یو معنی سره خاص کول مناسب نه دي هرکله چې د دویمې معنی احتمال هم لری، ددې وجې نه حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې معلومه نه ده چې ددې حدیث په عموم باندې حمل کولو کښې څه خیز مانع دې؟ بیا د حدیث راوی حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په خپله هم ددې نه هغه معنی مراد اخلي کومه چې قاضی عیاض مرجوحه ښودلې ده، لکه د کتاب الفتن په روایت کښې ددې عبارت زیاتوالې هم راغلې دي. ”وإنما قد پایعنا هذا الرجل علی یوم الله ورسوله، وإنی لأعلم غدراً أعظم من أن یبایع رجل علی یوم الله ورسوله، ثم ینصب له القتال، وإنی لأعلم أحداً منکم خلعه، ولا یبایع فی هذا الامر الا کانت القیصل یبقی وینه“.

مطلب دادې چې مونږ د هغه سړي (یزید بن معاویه) په لاس د الله تعالی او د رسول ﷺ په شرط باندې بیعت کړې دي او زما په نزد ددې نه زیاته لویه وعده خلافی نشته چې د یو سړي په لاس باندې د الله تعالی او د رسول ﷺ په شرط سره بیعت اوکړې شي بیا هم ورسره جنگ اوکړې شي. که ماته په تاسو کښې د چا په باره کښې معلومه شوه چې هغه د یزید بن معاویه بیعت مات کړې دي یا ئې په دې معامله کښې د هغه بیعت اختیار کړې نه دي نو زما او د هغه مینځ کښې به فیصله وی، یعنې زما او د هغه تعلق به ختم وی.

ددې وجې نه حدیث په عموم باندې محمول کول زیات مناسب دي. والله اعلم. د قیامت په ورځ به کوم نسبت سره اواز کولې شي؟ د باب د حدیث په بعضې طرُقو کښې دا الفاظ هم راغلې دي. ”هذه غدرة فلان بن فلان“.

^(۱) فتح الباری: ۲۸۴/۶، واکمال المعلم شرح مسلم للقاضی عیاض: ۱۹/۶-۲۰، باب تحریم الغدر.

^(۲) الصحيح للبخاری، کتاب الفتن، باب اذا قال عند قوم شیئا، ثم.....، رقم ((۷۱۱۱)).

^(۳) فتح الباری: ۲۸۴/۶، وبه قال العینی فی العدة: ۱۵/۱۰۶.

^(۴) مثلاً اوگوری صحیح بخاری، کتاب الادب، باب ما یدعی الناس بأبائهم، رقم (۶۱۷۷-۶۱۷۸)، وکتاب الفتن، باب من قال عند قوم شیئا.....، رقم ((۷۱۱۱)).

یعنی د بیرغ لگیدو نه پس به د مزید رسوائی او ذلت دپاره دا اعلان هم کیږي چې دا د فلاني چې د فلاني خوي دې دهغه د وعده خلاف نتیجه ده، ددې نه دا معلومیږي چې د قیامت په ورځ به اولاد ته د پلار په نوم سره آواز کولې شی.

او د طبرانی د یو روایت نه کوم چې د ابوامامه باهلی رضی الله عنه نه روایت دې، نه دا معلومیږي چې اولاد ته به د مور په نوم سره آواز کولې شی.

ددې تعارض دوه جوابونه دي:

- ① د طبرانی د پورتنی مذکوره روایت سند ډیر زیات ضعیف دي. ددې وچي نه ددې نه استدلال صحیح نه دي او په مقابلله کښې د صحیحینو وغیره روایت دي. بیا په ابو داؤد وغیره کښې د حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه یو مرفوع حدیث دي، چې په هغې کښې د پلارانو په نومونو سره دېلني وضاحت دي: “انکم تدعون يوم القيامة باسائکم واسماء آبائکم، فاحسنوا اسائکم”^(۱)
 - ② که دا روایت هم تسلیم کړې شی کوم روایت کښې چې د مور په نوم سره د آواز کیدو تذکره ده نو د باب په حدیث کښې چې کومه خبره ده هغه به ددې عام نه خاص وی.
- لکه ابن دقیق العید رحمته الله فرمائي: “وان ثبت انهم يدعون بامهاتهم فقد يخض هذا من العموم”^(۲)
- امام بخاری رحمته الله په دې مسئله باندې په کتاب الادب کښې مستقلة ترجمه هم قائم کړې ده
- (و) الله اعلم بالصواب

۳۰۱۷: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَوْمَ قَتَمٍ

(۱) المعجم الكبير: ۲۵۰/۸، رقم (۷۹۷۹)، سعيد بن عبد الله الاودي عن ابي امامة، ومجمع الزوائد: ۴۵/۳، الجنائز، باب تلقين الميت بعد دفنه، وقال الهيثمي: وفي اسناده جماعة لم اعرفهم، والجامع الكبير للسيوطي: ۳۴۹/، حرف الهمزة، رقم (۲۵۷۱)، وتهذيب سنن ابي داود لابن قيم: ۴۵۴/۲، باب ما يدعى الناس..... واخرج ابن عدي من حديث انس مثله، وقال: منكر، “انظر الكمال له: ۳۴۳/۱، ولسان الميزان: ۵۲۳/۱، ترجمة اسحاق بن ابراهيم الطبري، رقم (۱۰۸۳)۔

(۲) سنن ابي داود، كتاب الادب، باب في تغيير الاسماء، رقم (۴۹۴۸)، والسنن الكبرى للبيهقي: ۹۵۱۵، كتاب الضحايا، باب في حسن الاسماء، رقم (۲۶۹۴)، وشرح السنة للبخاري: ۳۸۲/۶، كتاب الاستئذان.....، باب تحسين الاسماء، رقم (۳۲۵۲)، وموارد الظمان كتاب الادب، باب ما جاء في الاسماء، رقم (۱۹۴۴)، ومسنند احمد: ۱۹۴/۵، رقم (۲۲۰۳۵)، وشعب الايمان: ۳۹۳/۶، باب في حقوق الاولاد...، الستون من شعب...، رقم (۸۶۳۳)

(۳) فتح الباري: ۲۸۴/۶، دغه شان اوگوري، فتح الباري: ۵۶۳/۱۰، وشرح ابن بطال: (۹۳۳۵)۔

(۴) صحيح بخاري، كتاب الادب، باب ما يدعى الناس بأبائهم، د حديث مزید وضاحت دپاره اوگوري: كشف الباري، كتاب الادب: ۵۹۶، ۵۹۷، والابواب والتراجم للكاندهلوي: (۱۱۸/۲)۔

(۵) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنه: “الحديث، مر تخريجه في الحج، باب لا يحل القتال بمكة)۔

مَكَّةَ «لَا هِجْرَةَ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَبَيَّةٌ، وَإِذَا اسْتَنْفَرْتُمْ فَاغْرُوْا». وَقَالَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ «إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَمَةُ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ الْقِتَالُ فِيهِ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ يَحِلَّ لِي إِلَّا سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ، فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، لَا يَعْصِدُ شَوْكُهُ، وَلَا يَنْقَرُ صَيْدُهُ، وَلَا يَنْقَطُ لَقَطَتُهُ إِلَّا مَنْ عَرَفَهَا، وَلَا يَخْتَلِي خِلَاهُ». فَقَالَ الْعَبَّاسُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَّا الْإِذْخِرُ، فَإِنَّهُ يَقْنِيهِمْ وَلِيُوتِيَهُمْ. قَالَ «إِلَّا الْإِذْخِرُ». ار: ۱۱۵۱۰

رجال الحديث

- ① علی بن عبدالله: دا مشهور محدث علی بن عبدالله ابن المدینی رحمہ اللہ دی. د دوی تذکرہ پہ کتاب العلم، ”باب الفہم فی العلم“ کنبی راغلی دہ. رحمہ
- ② جریر: دا جریر بن عبد الحمید رحمہ اللہ دی.
- ③ منصور: دا منصور بن معتمر سلمی کوفی رحمہ اللہ دی. ددی دواہو حضراتو تذکرہ پہ کتاب العلم، ”باب من جعل لاہل العلم.....“ کنبی تیرہ شوې دہ. رحمہ
- ④ مجاہد: دا لوئی مفسر حضرت مجاہد بن جبرمکی رحمہ اللہ دی. د دوی حالات پہ کتاب العلم، ”باب الفہم فی العلم“ کنبی بیان شوې دی. رحمہ
- ⑤ طاوس: دا طاوس بن کیسان یمانی رحمہ اللہ دی. رحمہ
- ⑥ ابن عباس رضی اللہ عنہما: د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما حالات د ”بہم الوسی“ پہ اولنی حدیث کنبی راغلی دی. رحمہ
- د باب خلورم حدیث د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دی، ددی حدیث تشریح وړاندې پہ مختلفو مقاماتو کنبی تیرہ شوې دہ. رحمہ
- ترجمۃ الباب سرہ د حدیث شریف مطابقت: ترجمۃ الباب سرہ ددی حدیث پہ مناسبت کنبی څہ غموض دی. چې د هغې د لرې کولو دپارہ مختلفو حضراتو دا لاندینی اقوال ارشاد فرمائیلي دي:
- ① علامہ کرمانی رحمہ اللہ فرمائی چې ترجمۃ الباب سرہ د حدیث مناسبت ددی قول نہ کیدی

① (کشف الباری: ۲۹۷/۳)۔

② (کشف الباری: ۲۶۸/۳-۲۷۲)۔

③ (کشف الباری: ۳۰۷/۳)۔

④ د دوی د حالاتو دپارہ اوگوری، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)۔

⑤ (کشف الباری: ۴۲۵/۱، دغه شان اوگوری، کشف الباری: ۲۰۵/۲)۔

⑥ (کشف الباری، کتاب الجہاد: ۵۵/۱-۵۶؛ ۲۴۷؛ ۲/۲-۶۴۸/۱۰۷)۔

شی، "وإذا استغفرتم فانفروا" ځکه چې ددې مطلب هم دادې چې حاکمانو او والیانو سره بدعهدي مه کوئ او د دوی مخالفت مه کوئ، ځکه چې امام کله د نفیرد وتلو حکم او کړی نو وتل واجب دی، نو هم دا کار ددې خبرې تقاضه کوی چې وعده خلافی دې حرام وی، "لان إيجاب الوفاء بالخروج مستلزم لتحریم الغدر" (۱)

② علامه کرمانی رحمته الله مزید فرمائی چې یا امام بخاری رحمته الله د ابن عباس رضی الله عنهما دا حدیث دلته نقل کولو سره دې خبرې طرفته اشاره فرمائی چې ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله په مکه مکرمه کښې قتل وقاتل او جنگ کولو سره څه وعده خلافی نه ده کړې، ځکه چې دا خو د الله تعالی په حکم سره وو، الله تعالی د نبی کریم صلی الله علیه و آله دپاره د ورځې په څه حصه کښې جنگ کول جائز گرځولې وو، ددې وجې نه څوک دې دا خیال نه کوی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله په مکه مکرمه کښې جنگ کولو سره بدعهدي کړې ده، ددې وجه ښکاره ده ځکه چې که د الله تعالی اجازت نه وو نو نبی صلی الله علیه و آله دپاره به په مکه مکرمه کښې هیڅکله جنگ کول جائز نه وو،

لکه علامه کرمانی رحمته الله لیکي: "أو أشار إل أن النبی صلی الله علیه وسلم لم یقدر باستحلال القتال بمکة بل کان باحلال الله له ساعة، ولولا ذلك لما جاز له" (۲)

او هم دا رائي د علامه سندھی رحمته الله هم ده. (۳)

③ ابن بطال رحمته الله د ترجمه الباب او د حدیث مناسبت بیانولو کښې فرمائی:

د بندگانو دپاره د الله تعالی د حرام کړې شوې څیزونو حیثیت د وعدو او د میثاق په شان دې، گویا الله تعالی دوی نه ددې خبرې وعده اخستلې ده چې دوی به ددې حرام کړې شوې څیزونو او منهیاتو نه ځان ساتي او دې کښې به نه مبتلا کیږي، نو کوم کس چې ددې خلاف ورزی کوی گویا هغه دا وعده پوره نه کړې او الله تعالی سره ئې چې کومه وعده کړې وه نو د هغې خلاف ورزی ئې اوکړه او د وعدو نه پوره کوونکې، د وعدو خلاف ورزی کوونکې به غادرینو او عهد ماتونکو کښې دي. (۴)

④ دغه شان کله چې نبی کریم صلی الله علیه و آله مکه مکرمه فتح کړه نو د مکې په اوسیدونکو ئې فضل او احسان اوکړو، برابره خبره ده چې مسلمانان وی یا منافقین او دا خبره واضحه ده چې په

(۱) شرح الکرماني: ۱۳/۴۸، وفتح الباری: ۶/۲۸۴، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۷.

(۲) شرح الکرماني: ۱۳/۴۹، وفتح الباری: ۶/۲۸۴، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۷.

(۳) صحيح البخاری بحاشیة السندی: ۲/۲۰۶، دار المعرفه بیروت.

(۴) شرح ابن بطال: ۵/۳۷۱، ومثله عن العلامة الکنکوهي رحمته الله فی اللامع (۷/۳۲۹)، حیث قال ومطابقتها بالترجمة من حیث انه قال فی خطبته یومئذ: فان دمانکم واموالکم علیکم حرام کحرمة یومکم هذا، فی بلدکم هذا، فی شهرکم هذا، فکان التعرض بشئ منها غدرا وهتکا لحرمة الله تعالی (۵).

هغوی کښې منافقان هم وو، بیا نبی ﷺ دا خبره او فرمائيله چې مکه مکرمه د قیامت پورې د الله تعالی حرمت سره حرامه ده او دا چې دلته د هیڅا دپاره قتل و قتال حلال او جائز نه دی، چې هرکله معامله دا ده نو په دې کښې چاسره وعده خلافی کول جائز نه دی، خواه هغه نیک وی یا بد وی ځکه چې د نبی کریم ﷺ اعلان امان او معافۍ دې ټولو ته شاملې دی. (۱)

⑤ ابن المنیر رحمته الله فرمائی ترجمه الباب سره د حدیث مطابقت داسې دې چې نبی کریم ددې خبرې وضاحت کړې دې چې په مکه مکرمه کښې قتل و قتال حرام دی، علاوه د هغه وخت نه د کوم وخت چې الله تعالی په خپله نبی کریم ﷺ ته اجازت ورکړو، ددې هیڅکله دا مطلب نه دې چې دلته مؤمن او صالح وژل حرام دی ځکه چې په دې سره هرځانې او هره ټکره موصوف ده چې یوځانې کښې هم د یو مؤمن بنده قتل جائز نه دې، بلکه د مکې مکرمې د حرمت تخصیص د هغه فاجر دپاره دې چې د قتل مستحق هم وی چې د داسې کس قتل هم په مکه مکرمه کښې جائز نه دې، ددې وجه هغه عهد دې کوم چې الله تعالی مکې مکرمې سره خاص کړې دې چې دلته د فاجر سړی قتل هم صحیح نه دې.

اوس که یو سړی یو فاجر سره د مکې مکرمې نه علاوه په یو بل ځانې کښې څه وعده او کړی نو دغه وعده پوره کول لازم دی، ددې خلاف کول حرام دی.

دغه شان په اولنی حدیث کښې چې د نیک سړی او بد سړی سره د وعده خلافی کولو کوم عموم دې نو هغې کښې به قوت راشی او دواړو سره به وعده خلافی کول حرام او گرځی. (۲)

⑥ حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائی:

ددې خبرې هم احتمال دې چې امام بخاری ددې حدیث دلته په ذکر کولو سره د هغه سبب طرفته اشاره کړې وی کوم چې د مکې مکرمې د فتح کولو سبب وو.

لکه د فتح مکه سبب دا وو چې قریشو د نبی کریم ﷺ ملگرې قبيله بنو خزاعه سره وعده خلافی کړې وه، کله چې د بنو خزاعه او بنو بکر کوم چې د قریشو ملگری وو، مینځ کښې جنگ شروع شو او قریشو د بنو بکر مدد او کړو او په بنو خزاعه باندې دواړو قریش او بنو بکر، حمله او کړه او ډیر کسان ئې د دوی قتل کړل، دغه شان د قریشو او د نبی کریم ﷺ مینځ کښې چې کومه د لسو کالو د صلحې معاهده شوې وه، هغه قریشو ماته کړه.

ددې وعده خلافی انجام د قریشو دپاره داسې ښکاره شو چې مسلمانانو پرې حمله او کړه او مکه مکرمه ئې فتح کړه او قریش ډیر زیات ذلیل او خوار شو او امن و امان ئې طلب کړو، د قوت، عزت، شان و شوکت نه پس خوار او ذلیل شو، تردې چې د اسلام په قبلولو باندې

(۱) شرح ابن بطلال: ۳۷۱/۵.

(۲) المتواری علی تراجم ابواب البخاری: ۲۰۰.

مجبور شو، حالانکه په زړه سره ئې مسلمانیدل نه غوښتل.^(۱)
 گویا امام بخاری رحمته الله علیه په ترجمه الباب کښې د "البر" په ذریعې سره د مسلمانانو طرفته او د "الفاجر" په ذریعې سره د بنو خزاعه طرفته اشاره فرمائیږي ده ځکه چې په هغوی کښې ډیر کسان دغه وخت پورې مسلمانان شوې نه وو.^(۲) والله اعلم بالصواب
 براعت اختتام: د امام بخاری رحمته الله علیه عادت دادې چې هغه د هر کتاب په آخره کښې یو لفظ راوړي چې په اختتام باندې دلالت کوي، دې سره د کتاب د اختتام سره سره د انسان د خاتمي طرفته هم اشاره کیږي چې څنگه دا کتاب ختم شو نو دغه شان به ستاسو د ژوند کتاب هم یوه ورځ ختم شي او بند به شي، ددې وجې نه غافل مه اوسېږئ.^(۳)
 دلته براعت اختتام یا د کتاب په خاتمه باندې چې کوم لفظ دلالت کوي نو هغه د حافظ صاحب رحمته الله علیه د قول مطابق په دې جمله کښې دي "فهو حرام بحرمه الله الیوم القيامة" لکه په یوم القيامة کښې د انسان د خاتمي طرفته هم اشاره ده.^(۴)
 او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمته الله علیه د نورو کلماتو او جملو نه براعت ثابت کړې دي. لکه هغوی فرمائي: ① "فاذا استغفرتم فانقروا" په دې کښې د براعت اختتام طرفته اشاره ده.

② "یوم القيامة" کښې ددې طرفته دلالت دي.

③ لفظ د "الاخر" په براعت باندې دلالت کوي کوم چې د یو خاص قسم گیاه دپاره استعمالیږي، ددې نه استدلال په دې طور سره دي چې په بعضې طرُقو کښې ددې نه پس ددې الفاظو زیاتوالي هم روایت شوې دي، "فانه لقیورهم" چې "دا د دوی د قبرونو دپاره دي"، په دې کښې د انسان خاتمه یعنی د قبر تذکره موجود ده.

④ یاد اچې جهاد سراسر د مرګ یادونکې دي ځکه چې دا انسان ته مرګ یادوي.^(۵) والله اعلم بالصواب

(۱) تفصیلی واقعي دپاره اوگوری، کشف الباری، کتاب المغازی، باب غزوة الفتح، ۴۹۰-۴۹۲، وسیره ابن هشام، بدء فتح مکه: ۲/۲۶۳.

(۲) فتح الباری: ۶/۲۸۵، والابواب والتراجم للکاندهلوی: ۱/۲۰۹.

(۳) اوگوری، کشف الباری، بدء الوحی: ۱/۵۵۳.

(۴) فتح الباری: ۱۳/۵۴۳، کتاب التوحید، باب قول الله تعالی: (ونضع الموازين.....) رقم (۷۵۶۳).

(۵) رواه ابن عبد البر من رواية عبد الوارث..... انظر الاستذکار: ۷/۲۳۶، کتاب الجامع، ما جاء فی تحریم المدينة، رقم (۶۷۳/۴۵)، دغه شان اوگوری، الصحيح للبخاری، کتاب الجنائز، باب الاخر والحشيش فی القبر، رقم (۱۳۴۹).

(۶) الابواب والتراجم للکاندهلوی: ۱/۲۰۹.

د فرض الخمس والجزية والموادعة خلاصه: كتاب فرض الخمس والجزية كنبې ټول احاديث ۱۱۲ دی، چې په هغې كنبې ۱۷ معلق او ۹۹ موصول دی، په دې كنبې ۲۷ حديثونه وړاندې تیر شوي دي او ۴۹ حديثونه داسې دي چې هغه امام بخاري رحمه الله په اول ځل باندې دلته ذکر کړي دي په اول ځل چې کوم احاديث ذکر کړي شوي دي نو په هغې كنبې ۱۲ احاديث داسې دي چې د هغې تخريج امام مسلم رحمه الله نه دې کړي گویا متفق عليه حديثونه ۳۳ دي او په دې كنبې د صحابه کرامو رضي الله عنهم او د تابعينو وغيره رضي الله عنهم ۲۰ آثار هم دي. (۱) والله اعلم

وهذا آخر ما اردنا ايرادا هنا من شرح احاديث كتاب الخمس والجزية من صحيح البخاري، رحمه الله تعالى، للشيخ الامام المحدث الجليل سليم الله خان، حفظه الله ورعا، ومتعنا الله بطول حياته بصحة وعافية.

وقد وقع الفراغ من تسييد، وإعادة النظر فيه، ثم تصحيح ملازم الطبع يوم الثلاثاء ۲۷ رمضان المبارك ۱۳۳۱ هـ الموافق ۷ ستمبر ۲۰۱۰ م.

والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات، وصلى الله على النبي الامي وآله وصحبه وتابعيهم، وسلم عليه ما دامت الارض والسموات.

رتبه و راجع نصوصه وعلق عليه حبيب الله محبذ كريا عضو قسم التحقيق والتصنيف الاستاذ بالجامعة الفاروقية، ووقفه الله تعالى لاتهام باقي الكتب كما يحبه ويريضاه وهو على كل شئ قدير، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم، ويليه إن شاء الله "كتاب بدء الخلق".

...

مصادر ومراجع

- ١- القرآن الكريم
- ٢- الأحاد والمثاني، الامام الحافظ ابو بكر احمد بن عمرو بن ابى عاصم الشيباني، رحمه الله، المتوفى ٢٨٤ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ٣- الابواب والتراجم لصحيح البخارى، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوى رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٢ هـ / ١٩٨٢ م، ابيج ايم سعيد كهنى كراتي.
- ٤- الاحسان بتوحيب صحيح ابن حبان، امام ابو حاتم محمد بن حبان بسقى رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٢ هـ، مؤسسة الرسالة بيروت.
- ٥- احكام القرآن، امام ابو بكر احمد بن علي رازي جصاص، رحمه الله، متوفى ٢٤٠ هـ، دار الكتاب العربي و دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية ١٢٢٢ هـ.
- ٦- احكام القرآن، الامام ابو بكر محمد بن عبد الله المعروف بابن العربي رحمه الله، المتوفى ٥٢٣ هـ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية ١٢٢٢ هـ.
- ٧- احكام القرآن، تأليف جماعة من العلماء الربانيين، على ضوء ما افاده حكيم الامة اشرف على التهانوى، رحمه الله، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية، كراتشي، الطبعة الاولى ١٣١٣ هـ.
- ٨- احياء علوم الدين، امام محمد بن محمد الغزالي رحمه الله تعالى، متوفى ٥٠٥ هـ، دار احياء التراث العربي بيروت.
- ٩- اخبار المدينة، الامام ابو زيد عمر بن شبة النميري البصري، رحمه الله، المتوفى ٢٣٢ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ١٠- اخبار مكة في قديم الزهر وحديثه، الامام ابو عبد الله محمد بن اسحاق المكي الفاكهي، رحمه الله، المتوفى ٢٤٢ هـ، دار خضر، بيروت، ١٢١٣، الطبعة الثانية.
- ١١- ارشاد الساري شرح صحيح البخارى، ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٢٣ هـ، المطبعة الكبرى الاميرية مصر، طبع سادس ١٣٠٢ هـ.
- ١٢- الاسامي والكنى، الامام ابو عبد الله احمد بن حنبل الشيباني، رحمه الله، المتوفى ٢٢١ هـ، مكتبة دار الاقص، الكويت، الطبعة الاولى ١٤٠٦ هـ.
- ١٣- الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الامصار و علماء الاقطار ---، ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٢ هـ، دار احياء التراث العربي بيروت، الطبعة الاولى ١٢٢١ هـ.
- ١٤- الاستيعاب في اسماء الاصحاب (بها مش الاصابة)، ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٢ هـ، دار الفكر بيروت، ومطبوع في مجلدين، الطبعة الاولى ١٢٢١ هـ.
- ١٥- اسد الغابة في معرفة الصحابة، عز الدين ابو الحسين، علي بن محمد الجزري المعروف بابن الاثير، رحمه الله تعالى، المتوفى ٥٣٠ هـ، دار الكتب العلمية بيروت.
- ١٦- الاسماء المبهمة، الخطيب البغدادي، رحمه الله، المتوفى ٢٣٣ هـ.

- ١٤- الاشياء والنظائر مع شرحه للحوى . العلامة زين الدين بن ابراهيم المعروف بابن نجيم الحنفى . ر. حبه الله . المتوفى ٩٤٠ هـ . ادارة القرآن والعلوم الاسلامية . كراتشى .
- ١٨- اعلام الحديث . امام ابو سليمان حمد بن محمد الخطاين . رحمه الله تعالى . متوفى ٢٨٨ هـ . مركز احياء التراث الاسلامى جامعة امر القري مكة المكرمة .
- ١٩- اعلام السنن . علامه فخر احمد عثمانى . رحمه الله تعالى . متوفى ١٢٩٢ هـ . ادارة القرآن كراتشى .
- ٢٠- الاقتناع فى حل الفاظ ابى شجاع . للامام محمد بن احمد الشربيني الخطيب . رحمه الله . المتوفى ٩٤٤ هـ . دار الفكر . بيروت ١٢٣٥ هـ .
- ٢١- اكمال تهذيب الكمال . العلامة الهام علاء الدين مغطاي بن قليج الحنفى . رحمه الله . المتوفى ٤٣٣ هـ . الفاروق الحديثة للطباعة والنشر . الطبعة الاولى ١٢٢٢ هـ .
- ٢٢- الاكمال فى رفع الارتياح عن المؤتلف والمختلف فى الاسماء والكنى والانساب . الامير الحافظ ابن مأكولا . رحمه الله . المتوفى ٢٤٥ هـ . دائرة المعارف العثمانية . الهند .
- ٢٣- اكمال المعلم شرح صحيح المسلم . العلامة القاضى ابو الفضل عياض اليمصى رحمه الله . المتوفى ٥٢٢ هـ . الام (انظر كتاب الام) .
- ٢٤- اكمال اكمال المعلم شرح صحيح المسلم . ابو عبد الله محمد بن خلفه الوشائى الابى المالكى . رحمه الله تعالى . المتوفى ٨٢٨ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت .
- ٢٥- الانساب . ابو سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور السمعاني . رحمه الله تعالى . متوفى ٥٣٣ هـ . دار الجنان . بيروت . طبع اول ١٣٠٨ هـ / ١٩٨٨ م .
- ٢٦- اوجز المسالك الى مؤطا مالك . شيخ الحديث حضرت مولانا زكريا الكاندهلوى . رحمه الله . متوفى ١٣٠٢ هـ . مطابق ١٩٨٢ م . دار القلم . دمشق . الطبعة الاولى ١٢٢٢ هـ .
- ٢٧- البحر الرائق شرح كنز الدقائق . العلامة بن نجيم المصرى الحنفى . رحمه الله . المتوفى ٩٤٠ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت .
- ٢٨- بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع . ملك العلماء علاء الدين ابو بكر بن مسعود الكاسانى . رحمه الله تعالى . متوفى ٥٨٤ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت .
- ٢٩- بداية المجتهد . علامه قاضى ابو الوليد محمد بن احمد بن رشد القرطبي . متوفى ٥٩٥ هـ . مصر طبع خاص . ودار الكتب العلمية . بيروت . الطبعة الثالثة ١٢٢٢ هـ .
- ٣٠- البداية والنهاية . حافظ عماد الدين ابو الفداء اسماعيل بن عمر المعروف بابن كثير . رحمه الله تعالى . متوفى ٤٤٣ هـ . مكتبة المعارف بيروت . طبع ثانيا ١٩٤٤ م .
- ٣١- البدر السارى حاشية فيض البارى . حضرت مولانا بدر عالم مريضى صاحب . رحمه الله تعالى . متوفى ١٢٨٥ هـ . ريان بكتهد دهل . مطبوعه : ١٩٨٠ م .
- ٣٢- بذر المحمود فى حل ابو داود . علامه خليل احمد سهارنهورى . رحمه الله تعالى . متوفى ١٣٢٦ هـ . مطبعة ندوة العلماء لكهنؤ ١٣٢٣ هـ / ١٩٤٣ م . و مركز الشيخ ابى الحسن الندوى . يوبى . الهند . الطبعة الاولى ١٣٢٤ هـ .

- ٣١- البناية شرح الهداية، العلامة بدر الدين عيني محمود بن احمد، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٥ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ١٣٦٠ هـ.
- ٣٢- تاج العروس من جواهر القاموس، ابو الفيض سيد محمد بن محمد المعروف بالمرتضى الزبيدي، رحمه الله تعالى، متوفى ١٢٠٥ هـ، دار مكتبة الحياة، بيروت ودار الهداية.
- ٣٥- تاريخ الاسلام اردو، مولانا اكبر شاه نجيب آبادي، نفيس اكيڏي، اردو بازار كراچي.
- ٣٦- تاريخ الامم والملوك (تاريخ الطبري)، الامام ابو جعفر محمد بن جرير الطبري، رحمه الله، المتوفى ٢٢٠ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثالثة ١٣٦٠ هـ.
- ٣٧- تاريخ بغداد او مدينة السلام، حافظ احمد بن علي المعروف بالخطيب البغدادي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٣٣ هـ، دار الكتاب العربي بيروت.
- تاريخ الطبري، انظر (تاريخ الامم والملوك).
- ٣٨- تاريخ عثمان بن سعيد الدارمي، المتوفى ٢٨٠ هـ، عن ابى زكريا يحيى بن معين، المتوفى ٢٢٣ هـ، دار البامون للتراث، ١٢٠٠ هـ.
- ٣٩- التاريخ الصغير، امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخاري، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٦ هـ، دار المعرفة بيروت.
- ٤٠- التاريخ الكبير، امير المؤمنين في الحديث محمد بن اسماعيل البخاري، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٥٦ هـ، دار الكتب العلمية بيروت.
- تاريخ مدينة دمشق و ذكر فضلها و تسميتها من حلها من الاماثل، ابو القاسم علي بن الحسن ابن هبة الله الشافعي، رحمه الله، المتوفى ٥٤١ هـ، دار الفكر، بيروت ١٩٩٥ م.
- ٣٣- تحفه اثنا عشرية (فارسي)، شاه عبد العزيز محدث دهلوي، رحمه الله، متوفى ١٢٣٩ هـ، سهيل اكيڏي، لاهور، باكستان.
- ٣٣- تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف، ابو الحجاج جمال الدين يوسف بن عبد الرحمن المزني، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٢٣ هـ، المكتب الاسلامي بيروت، طبع دوم ١٣٠٣ هـ.
- ٣٤- تحفة الباري بشرح صحيح البخاري، شيخ الحديث زكريا بن محمد الانصاري، رحمه الله تعالى، المتوفى ٩٣٦ هـ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الاولى ١٣٢٥ هـ.
- ٣٥- تدريب الراوي بشرح تقريب النواوي، حافظ جلال الدين عبد الرحمن سيوطي رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ هـ، المكتبة العلمية مدينته منورة.
- ٣٦- تذكرة الحفاظ، حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن عثمان الذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ هـ، دائرة المعارف العثمانية، الهند.
- ٣٧- التصريح بما تواتر في نزول المسيح، امام العصر، المحدث الكبير محمد النور شاه الكشميري، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٥٢ هـ، مكتبة دار العلوم كراتشي.

- ٢٨- التعليق المجد المطبوع مع الموطأ لمحمد ، ابو الحسنات محمد عبد الله الكنتوي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٣٠٢ هـ ، قد يسي كتب خانه كراتشي -
- ٢٩- تعليقات الخطيب على الفتح المطبوع مع فتح الباري ، محب الدين الخطيب ، رحمه الله تعالى
- ٣٠- تعليقات على بذل المجهود ، شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٣٠٢ هـ ، المكتبة التجارية ، ندوة العلماء لكتبة الطبعة الثالثة ١٣٩٣ هـ / ١٩٧٣ م ، ومركز الشيخ أبي الحسن الندوي الهندي
- ٣١- تعليقات على تحرير تقريب التهذيب الدكتور بشار عواد معروف ، والشيخ شعيب ارنؤوط ، حفظهما الله ، مؤسسة الرسالة ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٣١٤ هـ -
- ٣٢- تعليقات على تهذيب التهذيب ، المطبوع بذييل تهذيب التهذيب -
- ٣٣- تعليقات على تهذيب الكمال ، دكتور بشار عواد معروف ، حفظه الله تعالى ، مؤسسة الرسالة ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٣١٣ هـ -
- ٣٤- تعليقات على الكاشف للذهبي ، شيخ محمد عوامة / شيخ احمد محمد نمر الخطيب حفظهما الله ، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن ، الطبعة الاولى ١٣١٣ هـ -
- ٣٥- تعليقات على كوكب الدرر ، مولانا شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٣٠٢ هـ -
- ٣٦- تعليقات على لامع الدراري ، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٣٠٢ هـ / ١٩٨٢ م ، مكتبة امدايه ، مکه مکرمه -
- ٣٧- تعليقات على المصنف ، الشيخ محمد عوامة ، حفظه الله ورعاه ، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية ، كراتشي ، الطبعة الثانية ، ١٣٢٨ هـ -
- ٣٨- تغليق التعليق ، حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر رحمه الله تعالى ، متوفى ٨٥٢ هـ ، المكتب الاسلامي ، ودار عمار ، والمكتبة الاثرية ، لاهور ، باكستان -
- ٣٩- تفسير آيات الاحكام من القرآن ، الشيخ محمد علي الصابوني ، حفظه الله ورعاه ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولى ، ١٣٢٥ هـ -
- ٤٠- تفسير البغوي المسمى بعلامه التازيل ، الامام ابو محمد الحسين بن مسعود البغوي ، رحمه الله ، المتوفى ٥١٢ هـ ، دار المعرفة ، بيروت -
- ٤١- تفسير البيضاوي مع حاشية الشهاب ، الامام ابو سعيد عبد الله بن عمر البيضاوي ، رحمه الله ، المتوفى ٦٨١ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولى ، ١٣١٤ هـ -
- تفسير الشعلي (النظر الكشف والبيان) -
- ٤٢- تفسير السمرقندي المسمى بحر العلوم ، الامام الفقيه نصر بن محمد ابو الليث السمرقندي ، رحمه الله ، المتوفى ٢٢٥ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت -
- ٤٣- تفسير السمعاني ابو المظفر منصور بن محمد السمعاني رحمه الله المتوفى ٢٨٩ هـ دار الوطن الرياض ، ١٣١٨ هـ

- ٣- تفسير الطبري (جامع البيان) ، امام محمد بن جرير الطبري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢١٥ هـ ، دار المعرفة ، بيروت .
- ٤- تفسير القرآن العظيم ، حافظ ابو الغداء عماد الدين اسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٤٣ هـ ، دار احياء الكتب العربية .
- ٥- تفسير القرطبي (الجامع لاحكام القرآن) ، امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاري القرطبي ، رحمه الله تعالى متوفى ٤٤١ هـ ، دار الفكر ، بيروت .
- ٦- التفسير الكبير ، (تفسير الرازي او مفاتيح الغيب) ، الامام ابو عبد الله فخر الدين محمد بن عمر الرازي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٦٠٦ هـ ، مكتب الاعلام الاسلامي ، ايران .
- ٧- تفسير المنار ، السيد الامام محمد رشيد رضا المصري ، رحمه الله ، المتوفى ١٣٣٥ م ، دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٣٣٦ هـ .
- ٨- تفسير النسفي (مدارك التنزيل وحقائق التأويل) ، ابو البركات عبد الله بن احمد النسفي ، رحمه الله ، المتوفى ٤١٠ هـ ، المكتبة العلمية ، لاهور ، باكستان .
- ٩- تقريب التهذيب ، حافظ ابن حجر عسقلاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٥٢ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٣١٣ هـ .
- ١٠- تقارير الرافي المسماة : التحرير المختار لرد المحتار ، الامام العلامة عبد القادر بن مصطفى البيساري الرافي الحنفي ، رحمه الله ، المتوفى ١٣٣٣ هـ ، مكتبة رشيديه ، كوئته .
- ١١- التقرير و التحرير في علم الاصول ، الجامع بين اصطلاح الحنفية والشافعية ، ابن امير الحاج ، رحمه الله ، المتوفى ٨٤٩ هـ ، دار الفكر ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٣١٤ هـ .
- ١٢- تكملة فتح المهمل ، مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مد ظله ، مكتبة دار العلوم كراتشي و دار احياء التراث العربي ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٣٣٦ هـ .
- ١٣- التلخيص الحبير في تخريج احاديث الرافي الكبير ، حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله ، متوفى ٨٥٢ هـ ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور ، و دار الكتب العلمية ، بيروت ١٣١٩ هـ .
- ١٤- تلخيص المستدرک (مع المستدرک) ، حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمانى ذهبي رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٣٨ هـ ، دار الفكر بيروت .
- ١٥- التمهيد لما في الموطأ من المعاني والاسانيد ، حافظ ابو عمرو يوسف بن عبد الله بن محمد عبد البر مالكي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٣٣٣ هـ ، المكتبة التجارية ، مكة المكرمة .
- ١٦- تازيه الشريعة المرفوعة عن الاحاديث الشيعية الموضوعة ، الامام ابو الحسن علي بن محمد ابن عراق الكنتاني ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٩٣٣ هـ ، دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الثانية ١٢٠١ هـ .
- ١٧- توير المقياس من تفسير ابن عباس ، المنسوب الى عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ، المتوفى ٦٨ هـ ، جمعه محمد بن يعقوب الفيروز آبادي ، رحمه الله ، المتوفى ٨١٤ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت .
- ١٨- توضيح المشبهة ، حافظ شمس الدين ذهبي ، رحمه الله ، متوفى ٤٢٨ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٣٣٢ هـ .

- ١٠- تهذيب الاسماء و اللغات . امام معى الدين ابو زكريا يحيى بن شرف النووي . رحمه الله تعالى . متوفى ٧٤٦ هـ . ادارة الطباعة المنيرية -
- ١١- تهذيب تاريخ دمشق الكبير . الامام الحافظ ابو القاسم علي المعروف بابن عساكر الشافعي . رحمه الله . المتوفى ٥٥٤ هـ . دار المسيرة . بيروت . الطبعة الثالثة ١٣٩٩ هـ -
- ١٢- تهذيب التهذيب . حافظ ابن حجر عسقلاني . رحمه الله تعالى . متوفى ٨٥٢ هـ . دائرة المعارف النظامية . حيدر آباد دكن ١٣٢٥ هـ -
- ١٣- تهذيب سنن ابي داود . الامام ابن قيم الجوزية . رحمه الله . المتوفى ٧٥١ هـ . مطبعة انصار السنة المحمدية . ١٣٦٤ هـ -
- ١٤- تهذيب الكمال . حافظ جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن مزي . رحمه الله تعالى . متوفى ٧٢٢ هـ . مؤسسة الرسالة . طبع اول . ١٣١٢ هـ -
- ١٥- الثقات (كتاب الثقات) . حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بسقي . رحمه الله . متوفى ٢٥٢ هـ . دائرة المعارف العثمانية . حيدر آباد ١٣٩٣ هـ -
- ١٦- جامع الاصول من حديث الرسول . علامه مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد بن الاثير الجزري . رحمه الله . متوفى ٦٠٦ هـ . دار الفكر . بيروت -
- ١٧- جامع البيان (ديكهنه) . تفسير الطبري
- ١٨- جامع الترمذي . (سنن ترمذي) . امام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي . رحمه الله تعالى . متوفى ٢٤٩ هـ . سعيد كراشي / دار احياء التراث العربي -
- ١٩- الجامع الصغير من احاديث البشير النذير . الامام جلال الدين السيوطي . رحمه الله . المتوفى ٩١١ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت -
- ٢٠- الجامع لاحكام القرآن (تفسير القرطبي) -
- ٢١- جامع المسانيد و السنن . الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابي حاتم الرازي . رحمه الله . المتوفى ٤٤٢ هـ . دار الفكر . بيروت . الطبعة الثانية ١٣٣٢ هـ -
- ٢٢- الجرح والتعديل . الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابي حاتم الرازي . رحمه الله تعالى . المتوفى ٣٣٤ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت . الطبعة الثانية ١٣٣٢ هـ -
- ٢٣- جمع الجوامع (الجامع الكبير و الجامع الصغير و زوائد) . الامام جلال الدين السيوطي . رحمه الله . المتوفى ٩١١ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت . الطبعة الاولى ١٣٣١ هـ -
- ٢٤- جمهرة انساب العرب . ابو محمد علي بن احمد بن سعد بن حزم الاندلسي . رحمه الله . المتوفى ٢٥٦ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت . ١٣٣٢ هـ . الطبعة الثالثة -
- ٢٥- الجوهرة النقية في الرد على البهيق . المطبوع في ذيل السنن الكبرى . العلامة علام الدين الشهيد بابن التركماني . رحمه الله . المتوفى ٤٥٥ هـ . نشر السنة . ملتان . باكستان
- ٢٦- حاشية ابن عابدين (النظر رد المحتار)
- ٢٧- حاشية الجمل على الجلالين (الفتوحات الالهية) . الامام العلامة سليمان الجمل رحمه الله المتوفى ١٣٠٣ هـ . قديمي

- ٩٦ - حاشية الدسوقي على الشرح الكبير ، الامام العلامة محمد بن احمد الدسوقي المالكي ، رحمه الله ، المتوفى ١١٣٠ هـ ، دار الكتب العلمية ، الطبعة الثانية ١٣٢٢ هـ .
- ٩٧ - حاشية سبط ابن العجوى على الكاشف ، امام برهان الدين ابراهيم بن محمد سبط ابن العجوى الحلبي ، رحمه الله ، متوفى ٨٢١ هـ ، شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن .
- ٩٨ - حاشية السندی على البخاری ، امام ابو الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندی ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١١٣٨ هـ ، دار المعرفة ، بيروت .
- ٩٩ - حاشية السندی على مسلم ، المطبوع مع صحيح مسلم ، الامام ابو الحسن السندی ، رحمه الله ، متوفى ١١٣٨ هـ ، قديس كتب خانة كراتشي .
- ١٠٠ - حاشية السهارةغوري ، المطبوع مع صحيح البخاری ، مولانا احمد علي السهارةغوري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٢٩٤ هـ ، طبع قديس .
- ١٠١ - حاشية الشهاب المسبابة : عناية القاضي وكفاية الراضي ، علي البيضاوي ، القاضي شهاب الدين احمد بن محمد بن عمر الخفافي ، رحمه الله ، المتوفى ١٠٦٩ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت .
- ١٠٢ - الحاوي في سيرة الامام الطحاوي ، المطبوع مع شرح معاني الآثار ، امام اهل السنة العلامة محمد زاهد الكوثري ، رحمه الله .
- ١٠٣ - الخصائص الكبرى ، الامام جلال الدين السيوطي ، رحمه الله تعالى ، ٩١١ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت .
- ١٠٤ - خصائص نبوي شرح شمائل ترمذي (اردو) شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوي رحمه الله متوفى ١٢٠٢ هـ .
- ١٠٥ - خلاصة الخزرجي ، (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) ، علامه صفی الدین خزرجی ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٩٣٣ هـ ، بعد ، مكتب المطبوعات الاسلامية بحلب .
- ١٠٦ - دائره معارف اسلاميه (اردو) ، اساتذہ جامعہ پنجاب ، دانش گاہ پنجاب ، لاہور ، نقش ثانی ١٩٨٠ م .
- ١٠٧ - الدر المختار ، علامه علاء الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٠٨٨ هـ ، مكتبه عارفین ، پاکستان چوک کراتشي .
- ١٠٨ - الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج ، ابو الفضل عبد الرحمن بن ابی بكر جلال الدين السيوطي ، رحمه الله ، المتوفى ٩١١ هـ ، ادارة القرآن كراتشي ، الطبعة الاولى ١٣١٢ هـ .
- ١٠٩ - ديوان الحاسبة (المحشى) ، ابو تمام حبيب بن اوس الطائي ، رحمه الله ، المتوفى ٢٠٢ هـ ، دار الحديث ملتان ، پاکستان .
- ١١٠ - ذخائر الوارث في الدلالة على مواضع الحديث ، العلامة عبد الغني بن اسماعيل بن عبد الغني التالبي ، رحمه الله ، متوفى ١٢٢٢ هـ ، دار المعرفة ، بيروت .
- ١١١ - رد المحتار ، علامه محمد امين بن عمر بن عبد العزيز عابدين شامي ، رحمه الله ، متوفى ١٢٥٢ هـ ، مكتبه رشيديه ، كوثله .
- ١١٢ - رساله شرح تراجم ابواب البخاری ، (مطبوعه مع صحيح البخاری) ، حضرت مولانا شاه ولي الله ، رحمه الله ، متوفى ١١٤٦ هـ ، قديس .

- ١١٢- رفع العاجب عن مختصر ابن الحاجب ، تاج الدين ابو النصر عبد الوهاب بن علي السبكي ، رحمه الله ، المتوفى ٥٤٤هـ ، عالم الكتب ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٣١٩ هـ -
روائع البيان (انظر تفسير آيات الاحكام) -
- ١١٥- روح المعاني في تفسير القرآن العظيم و السبع المثاني ، ابو الفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسي بغدادى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٢٤٥ هـ ، مكتبة امدادية ، ملتان -
- ١١٦- الروض الالنف في تفسير احاديث السيرة النبوية لابن هشام ، الامام المحدث ابو القاسم عبد الرحمن السهيلي ، رحمه الله ، المتوفى ٥٥٨ هـ ، عبد التواب اكيلى ، ملتان -
- ١١٤- زاد المعاد من هدى خير العباد ، حافظ شمس الدين ابو عبد الله بن ابى بكر المعروف بابن القيم ، رحمه الله ، متوفى ٥٤١ هـ ، مؤسسة الرسالة -
- ١١٨- سبل السلام شرح بلوغ المرام ، السيد الامام محمد بن اسماعيل الصنعاني المعروف بالامير ، رحمه الله ، المتوفى ١١٨٢ هـ ، دار احياء التراث العربى ، بيروت ، الطبعة الخامسة -
- ١١٩- سنن ابن ماجه ، امام ابو عبد الله محمد بن ماجه ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٤٣ هـ ، قديمى / دارالكتاب المصرى قاهرة ،
- ١٢٥- سنن ابى داود ، امام ابو داود سليمان بن الاشعث السجستاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٤٥ هـ ، ابيج ايم سعيد كهنفى / دار احياء السنة النبوية -
- ١٢١- سنن الدار قطنى ، حافظ ابو الحسن على بن عمر الدارقطنى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٨٥ هـ ، دار نشر الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٣٢٢ هـ / ٢٠٠٢ م -
- ١٢٢- سنن الدارمى ، امام ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٥ هـ ، قديمى
- ١٢٣- سنن سعيد بن منصور ، الامام الحافظ سعيد بن منصور بن شعبة الخراسانى المكي ، رحمه الله ، المتوفى ٢٢٤ هـ ، دارالكتب العلمية ، بيروت -
- ١٢٤- السنن الصغرى للنسائى ، امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعيب النسائى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٣ هـ ، قديمى / دارالسلام رياض -
- ١٢٥- السنن الكبرى للبيهقى ، امام حافظ ابو بكر احمد بن الحسين بن علي البيهقى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٥٨ هـ ، دارالكتب العلمية بيروت -
- ١٢٦- سير اعلام النبلاء ، حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٢٨ هـ ، مؤسسة الرسالة -
- ١٢٧- سير اعلام النبلاء ، حافظ ابو عبد الله شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان ذهبي ، رحمه الله ، متوفى ٤٢٨ هـ ، مؤسسة الرسالة -
- السير الكبير (انظر كتاب السير الكبير) -
- ١٢٨- السيرة الحلبية (السان العيون) ، علامه على بن برهان الدين الحلبي ، رحمه الله ، المتوفى ١٢٢٢ هـ ، المكتبة الاسلامية ، بيروت -

- ١٢٩ - السيرة النبوية ، الامام ابو محمد عبد الملك بن هشام المعافري ، رحمه الله ، متوفى ٢٣٣ هـ ، مطبعة مصطفى البابي الحلبي بمصر ، ١٣٥٥ هـ ، والمكتبة العلمية ، بيروت .
- ١٣٠ - شرح علل الترمذي ، الامام الحافظ ابن رجب الحنبلي ، رحمه الله ، المتوفى ٧٥٠ هـ .
- ١٣١ - الشرح الكبير ، للامام الدردير المالكي ، رحمه الله ، المتوفى ١٢٠١ هـ ، المطبوع من حيث المتن مع حاشية الدسوقي ، رحمه الله ، دار الكتب العلمية ، بيروت .
- ١٣٢ - شرح التوضيح (التلويح) ، العلامة سعد الدين التفتازاني الشافعي ، رحمه الله ، المتوفى ٧٤٣ هـ ، مير محمد كتب خانة ، كراچی .
- ١٣٣ - شرح ابن بطلان ، امام ابو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك المعروف بابن بطلان ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٢٩ هـ ، مكتبة الرشيد ، الرياض ، الطبعة الاولى ، ١٣٢٠ هـ .
- ١٣٤ - شرح الزرقاني على الموطأ ، شيخ محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني المصري ، رحمه الله ، متوفى ١٣٣ هـ ، دار الفكر ، بيروت .
- ١٣٥ - شرح السنة ، الامام المحدث ابو محمد الحسين بن مسعود البغوي ، رحمه الله ، ٥٢٦ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٣٢٢ هـ .
- شرح الطيبي (ديكهي) ، الكشاف عن حقائق السنن
- ١٣٦ - شرح سنن ابن ماجه المسمى ب انجاح الحاجة ، الشيخ عبد الغني المجدي الدهلوي ، رحمه الله ، المتوفى ١٢٩٥ هـ ، وتعليقات لغفر الحسن المحدث الكنگوهي ، رحمه الله ، قديس كتب خانة ، كراچی .
- ١٣٧ - شرح السيرة الكبير الامام محمد بن احمد السرخسي رحمه الله المتوفى ٢٩٠ هـ دار الكتب العلمية بيروت
- شرح الشفاء (انظر : نسيم الرياض)
- شرح القسطلاني (ديكهي ارشاد الساري)
- ١٣٨ - شرح الكرماني (الكوكب الداراي) علامه شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٨٢ هـ ، دار احیاء التراث العربی بیروت .
- ١٣٩ - شرح مشكل الآثار ، الامام المحدث ابو جعفر احمد بن محمد سلامة الطحاوي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٣٢١ هـ ، مؤسسة الرسالة بيروت ، الطبعة الثانية ١٣٢٢ هـ .
- ١٤٠ - شرح معاني الآثار الامام المحدث ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله ، المتوفى ٣٢١ هـ ، مير محمد كتب خانة آرا م باغ ، كراچی .
- ١٤١ - شرح النقاية ، الامام علي بن محمد سلطان القاري الحنفي ، رحمه الله ، المتوفى ١٠١٢ هـ ، الحج ايمر سعيد كهنی ، كراچی .
- ١٤٢ - شرح النووي على صحيح مسلم امام ابو زكريا يحيى بن شرف النووي رحمه الله تعالى المتوفى ٦٤٦ هـ قديس
- ١٤٣ - الشفاء بتعريف حقوق المصطفى ، للامام القاضي عياض المالكي اليحصبي ، رحمه الله ، المتوفى ٥٢٢ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٣٢٢ هـ .

- ١٣٢- الشرائع المحمدية ، الامام ابو عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله ، المتوفى ٢٤٩ هـ ، دار الكتب العلمية بيروت ١٣٢٤ هـ .
- ١٣٥- الصحاح (قاموس عربي - عربي) ، الامام اسماعيل بن حماد الجوهري ، رحمه الله ، المتوفى ٣٣٣ هـ ، دار المعرفة ، بيروت ، الطبعة الثانية ، ١٣٢٨ هـ .
- ١٣٦- الصحيح للبخاري ، امام ابو عبد الله محمد بن اسمعيل البخاري ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٢٥٢ هـ ، قديمي كتب خانة ، كراچی / دار السلام ، رياض ، الطبعة الاولى ١٣١٤ هـ .
- ١٣٧- الصحيح لسلیم ، امام مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٦١ هـ ، قديمي كتب خانة ، كراچی / دار السلام ، رياض .
- الضعفاء الكبير (انظر كتاب الضعفاء الكبير) .
- ١٣٨- الطبقات الكبرى ، الامام ابو محمد بن سعد ، رحمه الله ، المتوفى ٢٣٠ هـ ، دار صادر بيروت .
- ١٣٩- طرح التشريب في شرح التقریب ، امام زين الدين ، ابو الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقي ، المتوفى ٨٠٦ هـ ، ولادة الحافظ ابو زرعة العراقي ، المتوفى ٨٢٦ هـ ، مكتبة نزار مصطفى الباز ، مكة المكرمة .
- ١٤٠- العلل الواردة في الاحاديث النبوية ، الشيخ الامام ابو الحسن علي بن عمر الدارقطني ، رحمه الله ، المتوفى ٢٨٥ هـ ، دار طيبة ، الطبعة الثانية ١٣٢٢ هـ .
- ١٤١- العلل المتناهية في الاحاديث الواهية ، الامام عبد الرحمن ابن الجوزي ، رحمه الله ، المتوفى ٥٩٤ هـ .
- ١٤٢- عمدة القاري ، الامام بدر الدين ابو محمد بن محمود احمد العيني ، رحمه الله ، متوفى ٨٥٥ هـ ، ادارة الطباعة المنيرية .
- ١٤٣- غريب الحديث ، الامام احمد بن محمد الخطابي البستي ، رحمه الله ، المتوفى ٢٨٨ هـ ، جامعة ام القرى ، مكة المكرمة ، ١٣٠٢ هـ .
- ١٤٣- الفاروق ، مولانا شبل نعماني ، دار الاشاعت ، كراچی .
- ١٤٥- فتاوى قاضي خان بهامش الفتاوى الهندية (العالمگیری) ، الامام فخر الدين حسن بن منصور الفرغاني ، رحمه الله ، المتوفى ٥٩٢ هـ ، نوراني كتب خانة پشاور .
- ١٤٦- الفتاوى الهندية (العالمگیری) ، العلامة الامام الشيخ نظام و جماعة من علماء الهند ، نوراني كتب خانة ، پشاور .
- ١٤٧- فتح الباري شرح صحيح البخاري ، الامام زين الدين عبد الرحمن بن احمد ابن رجب الحنبلي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٤٨٥ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولى ١٣٢٤ هـ .
- ١٤٨- فتح الباري ، حافظ احمد بن علي المعروف بابن حجر العسقلاني ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٨٥٢ هـ ، دار الفكر بيروت .
- ١٤٩- فتح الملهم شيخ الاسلام علامه شيرازي احمد عثمانی رحمه الله متوفى ١٣٢٩ هـ دار احیاء التراث العربی بیروت
- ١٥٠- فتح القدير ، (تفسیر) الجامع بين فني الرواية و الدراية من علم التفسير ، الامام محمد بن علي الشوكاني ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٢٥٠ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت .

- ٣١- فتح القدير ، امام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٨٦١ هـ ، مكتبة رشيدية ، كوئته -
- ٣٢- فتوح البلدان ، الامام الجغرافي احمد بن يحيى بن جابر بن داود البلاذري ، رحمه الله ، المتوفى ٢٤٩ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، ١٢٠٣ هـ -
- ٣٣- الفردوس بمأثور الخطاب ، ابو شجاع شيرويه بن شهر دار بن شيرويه الديلي الهمداني ، الملقب بـ الكيا ، رحمه الله ، المتوفى ٥٠٩ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت -
- ٣٤- الفقه الحنفي وادلته ، الشيخ اسعد محمد سعيد الصاغري ، حفظه الله ، دار الكلم الطيب ، بيروت ، الطبعة الثالثة ، ١٣٣٢ هـ -
- ٣٥- فيض الباري ، امام العصر علامه انور شاه كشميري ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٣٥٢ هـ ، مطبعة دار البامون ، الطبعة الاولى -
- ٣٦- فيض القدير شرح الجامع الصغير ، العلامة محمد عبد الرؤوف المناوي ، رحمه الله ، المتوفى ١٠٣١ هـ ، دار الكتب العلمية ، الطبعة الثالثة ، ١٣٢٤ هـ -
- ٣٧- القاموس الوحيد ، مولانا وحيد الزمان بن مسيح الزمان قاسم كنز الوى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ١٢١٥ هـ ، ادارة اسلاميات لاهور - كراچي -
- ٣٨- قواعد في علوم الحديث العلامة المحقق ظفر احمد العثماني رحمه الله المتوفى ١٣٩٢ هـ ادارة القرآن كراچي
- ٣٩- الكشاف ، شمس الدين ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان ذهبي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٢٨ هـ ، شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن ، طبع اول ١٣١٣ هـ -
- ٤٠- الكشاف عن حقائق السنن ، (شرح الطيب) امام شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبى ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٤٣٣ هـ ، ادارة القرآن كراچي -
- ٤١- الكامل في التاريخ ، علامه ابو الحسن عز الدين علي بن محمد ابن الاثير الجوزي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٣٠ هـ ، دار الكتب العربي بيروت -
- ٤٢- الكامل في ضعفاء الرجال ، امام حافظ ابو احمد عبد الله بن عدى جرجاني رحمه الله تعالى ، متوفى ٣٣٥ هـ ، دار الفكر ، بيروت -
- كتاب اخبار المدينة (انظر : اخبار المدينة)
- كتاب اخبار مكة (انظر : اخبار مكة)
- كتاب الاسماء المبهمة (انظر : الاسماء المبهمة) -
- ٤٣- كتاب الامم (الامم) ، امام منجد بن ادريس الشافعي ، رحمه الله ، متوفى ٢٠٢ هـ ، دار المعرفة ، بيروت ، طبع ١٢٣٣ هـ / ١٩١٣ م -
- ٤٤- كتاب الاموال امام حميد بن مغفل بن قتيبة ابن زنجويه رحمه الله المتوفى ٢٥١ هـ مركز فيصل للبحوث
- ٤٥- كتاب الاموال ، الامام ابو حبيب القاسم بن سلام الهروي الازدي ، رحمه الله ، المتوفى ٢٣٢ هـ ، دار الفكر ، بيروت ، ١٣٩٠ هـ -

- ١٤٦- كتاب الخراج، الامام ابو يوسف، يعقوب القاسي، رحمه الله، المتوفى ١٨٢ هـ.
- ١٤٧- كتاب الخراج، الامام يحيى بن آدم القرشي، رحمه الله، المتوفى ٢٠٢ هـ، المكتبة العلمية، لاهور، باكستان، الطبعة الاولى ١٩٤٢ م.
- ١٤٨- كتاب السيرة الكبير الامام محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله المتوفى ١٨٩ هـ، دار الكتب العلمية بيروت
- ١٤٩- كتاب السنة، الامام الحافظ ابو بكر احمد بن عمرو بن ابي حاتم الضحاك بن مخلد الشيباني، رحمه الله، المتوفى ٢٨٤ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ١٥٠- كتاب الضعفاء الكبير، ابو جعفر محمد بن عمر بن موسى بن حباد العقيلي المكي، رحمه الله تعالى، متوفى ٢٣٣ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ١٥١- كتاب العين، الامام ابو عبد الرحمن خليل بن احمد الفراهيدي، رحمه الله، المتوفى ١٤٠ هـ، دار مكتبة الهلال.
- ١٥٢- كتاب المبسوط، الامام شمس الائمة ابو بكر محمد بن ابي سهل السرخسي، رحمه الله، المتوفى ٢٨٢ هـ، دار المعرفة، بيروت، الطبعة الثالثة ١٣٩٨ هـ.
- ١٥٣- كتاب المجروحين من المحدثين، الامام محمد بن حبان البستي، رحمه الله، المتوفى ٢٥٤ هـ، دار الصبيح، الرياض، الطبعة الاولى ١٣٢٠ هـ.
- ١٥٤- كتاب المغازي، الامام محمد بن عمر الواقدي، رحمه الله، المتوفى ٢٠٤ هـ، مؤسسة الاعلى، بيروت.
- ١٥٥- كتاب الميسر في شرح مصابيح السنة، الامام ابو عبد الله الحسن التوريشي، رحمه الله، المتوفى ٣٢١ هـ، مكتبة مصطفى نزار الباز، مكة المكرمة، الطبعة الاولى ١٣٣٣ هـ.
- ١٥٦- الكتب الستة (موسوعة الحديث الشريف) بأشراف ومراجعة فضيلة الشيخ صالح بن عبد العزيز آل الشيخ، دار السلام، الرياض.
- ١٥٧- الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل، الامام جار الله محمود بن عمر الزمخشري، المتوفى ٥٢٨ هـ، دار الكتاب العربي، بيروت، لبنان.
- ١٥٨- كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة، الحافظ نور الدين علي بن ابي بكر الهيثمي، ٨٠٤ هـ، بتحقيق الشيخ حبيب الرحمن الاعطى، مؤسسة الرسالة، الطبعة الثانية ١٤٠٢ هـ.
- ١٥٩- كشف الباري، شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب مدظلهم، مكتبة فاروقيه، كراتشي
- ١٦٠- كشف الخفاء ومزيل الالباس، شيخ اسماعيل بن محمد عجلوني، رحمه الله، متوفى ١١٣٣ هـ، دار احياء التراث العربي، بيروت.
- ١٦١- الكشف والبيان، المعروف ب (تفسير الثعلبي)، الامام العلامة ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراهيم، رحمه الله، المتوفى ٢٢٨ هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الاولى ١٣٢٥ هـ.
- ١٦٢- كنز العمال، علامه علاء الدين علي المتقي بن حسان الدين الهندي، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٥٥ هـ، مكتبة التراث الاسلامي، حلب.
- ١٦٣- الكوثر الجاري الى رياض احاديث البهاري، الامام احمد بن اسماعيل الكوراني الحنفي، رحمه الله، المتوفى ٨٨٣ هـ، دار احياء التراث العربي بيروت، الطبعة الاولى ١٣٢٩ هـ.

١٩٥- الكوكب الدرري حضرت مولانا رشيد احمد گنگوہی رحمہ اللہ تعالیٰ . متوفی ١٣٣٣ھ . ادارة القرآن کراچی
الکواکب الدراری (دیکھئے . شرح الکرماتی)

١٩٦- لامع الدراری حضرت مولانا رشيد احمد گنگوہی رحمہ اللہ تعالیٰ متوفی ١٣٣٣ھ . مکتبہ امدادیہ مکہ مکرمہ

١٩٧- لسان العرب ، ابو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الفریق مصری . رحمہ اللہ تعالیٰ .
متوفی ٧٤١ھ . نشر ادب الجوزة . قم . ایران . ١٣٥٥ھ و دار صادر . بیروت .

١٩٨- لسان المیزان ، الحافظ احمد بن حل المعروف بابن حجر العسقلانی . رحمہ اللہ . متوفی ٨٥٢ھ . بتحقيق
الشيخ عبد الفتاح ، رحمہ اللہ ، دار البشائر الاسلامية . الطبع الاول ، ١٣٣٣ھ .

١٩٩- البوطا ، الامام مالک بن انس . رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ١٨٤ھ . دار احیاء التراث العربی بیروت .

٢٠٠- البوطا ، الامام محمد الحسن الشیبانی رحمہ اللہ ، المتوفی ١٨٩ھ . قدیمی کتب خانہ کراچی .

٢٠١- المتواری علی تراجم ابواب البخاری . علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المتیر .
الاسکندرانى ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ٧٣٨ھ . مظہری کتب خانہ کراچی .

٢٠٢- مجمع بحار الانوار ، علامہ محمد بن طاہر پلثی . رحمہ اللہ تعالیٰ . متوفی ٩٨٢ھ . دائرة المعارف العشانیہ
حیدر آباد . ١٣٩٥ھ .

٢٠٣- مجمع الزوائد امام نور الدین علی بن ابی بکری الہیثمی رحمہ اللہ تعالیٰ متوفی ٨٠٤ھ . دار الفکر . بیروت

٢٠٤- المجموع (شرح المہذب) . امام معنی الدین ابو زکریا یحییٰ بنی شرف النووی رحمہ اللہ تعالیٰ . متوفی
٥٢٦ھ . شركة من علماء الازھر .

٢٠٥- مجموعہ رسائل ابن عابدین . العلامة المحقق السيد محمد امین آفندی الشہید بابن عابدین .
رحمہ اللہ . المتوفی ١٢٥٢ھ . مکتبہ عثمانیہ ، کوئٹہ .

٢٠٦- المحلی ، علامہ ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ تعالیٰ . متوفی ٢٥٦ھ . المکتب التجاری
بیروت / دارالکتب العلمیہ بیروت .

٢٠٧- المدونة الكبرى . الامام مالک بن انس رحمہ اللہ ، المتوفی ١٤٩ھ . دار صادر . بیروت .

٢٠٨- مرقاۃ المفاتیح (شرح مشکوٰۃ المصابیح) . علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ تعالیٰ .
متوفی ١٠١٣ھ . امدادیہ ملتان و دارالکتب العلمیہ بیروت .

٢٠٩- المستدرک علی الصحیحین ، حافظ ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری . رحمہ اللہ
تعالیٰ . متوفی ٤٢٥ھ . دار الفکر . بیروت .

٢١٠- مسند ابی داؤد الطیالسی . الامام البحدث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمہ اللہ . متوفی ٢٥٢ھ . دار
الکتب العلمیہ . بیروت . الطبعة الاولى ١٣٣٥ھ .

مسند ابی یعلی الوصلی . الامام شیخ الاسلام ابو یعلی احمد بن علی الوصلی . رحمہ اللہ . المتوفی ٢٥٧ھ . دار
الکتب العلمیہ . بیروت . الطبعة الاولى ١٣١٨ھ .

٢١١- مسند احمد . امام احمد بن حنبل . رحمہ اللہ تعالیٰ . متوفی ٢٤١ھ . المکتب الاسلامی . دار صادر . بیروت

- ٢١٣ - مسند اسحاق بن راهويه ، الامام اسحاق بن ابراهيم بن مغلد بن راهويه الحنظلي ، رحمه الله ، المتوفى ٢٣٨ هـ ، مكتبة الايمان ، المدينة المنورة ، الطبعة الاولى ، ١٢١٢ هـ -
- ٢١٤ - مسند البزار (البحر الزخا) ، الامام ابو بكر احمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار ، رحمه الله ، المتوفى ٢٤٢ هـ ، مؤسسة علوم القرآن مكتبة العلوم والحكيم بيروت والمدينة المنورة ، ١٢٠٩ هـ ، الطبعة الاولى
- ٢١٥ - مسند الحميدي ، امام ابو بكر عبد الله بن الزبير الحميدي ، رحمه الله ، متوفى ٢٢٩ هـ ، المكتبة السلفية ، مدينة منورة -
- ٢١٦ - السوي مع المصنف ، الامام ولي الله الدهلوي ، رحمه الله ، المتوفى ١١٤٢ هـ ، كتب خانة رحيمية ، دهل -
- ٢١٧ - مشارق الانوار على صحاح الآثار ، القاضي ابو الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي البسقي المالكي ، رحمه الله ، المتوفى ٥٢٢ هـ ، دار التراث -
- ٢١٨ - مشكاة المصابيح ، شيخ ابو عبد الله ولي الدين خطيب محمد بن عبد الله ، رحمه الله ، متوفى ٥٢٤ هـ - بعد ، قديس -
- ٢١٩ - المصنف لابن ابي شيبة ، حافظ عبد الله بن محمد بن ابي شيبة المعروف بأبي بكر بن ابي شيبة ، رحمه الله تعالى متوفى ٢٣٥ هـ ، بتحقيق الشيخ محمد عوامة ، حفظه الله ، دار قرطبة ، بيروت ، الطبعة الاولى ، ١٣٢٠ هـ
- ٢٢٠ - المصنف لعبد الرزاق ، الامام عبد الرزاق بن همام صنعائي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٢٢١ هـ ، مجلس على كرابي ، ودار الكتب العلمية ، بيروت -
- ٢٢١ - المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية ، الحافظ ابن حجر العسقلاني ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٨٥٢ هـ ، دار الباز ، مكة المكرمة -
- ٢٢٢ - معالم السنن ، الامام ابو سليمان حمد بن محمد الخطابي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٢٢٨ هـ ، مطبعة انصار السنة المحمدية ، ١٣٨٠ م / ١٣٧٤ هـ -
- ٢٢٣ - المعجم الاوسط ، الامام ابو القاسم سليمان بن احمد الطبراني ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٣٢٠ هـ ، دار الحرمين ، القاهرة ، ١٣١٥ هـ -
- ٢٢٤ - معجم البلدان ، علامة ابو عبد الله ياقوت حموي رومي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٣٢٩ هـ ، دار احياء التراث العربي ، بيروت -
- ٢٢٥ - معجم الصحابة ، الامام الحافظ ابو الحسين عبد الباقي بن قانع البغدادي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٥٢١ هـ ، مكتبة نزار مصطفى الباز ، مكة المكرمة ، الرياض ، الطبعة الاولى ، ١٣١٨ هـ -
- ٢٢٦ - المعجم الكبير امام سليمان بن احمد بن ايوب الطبراني رحمه الله تعالى متوفى ٣٢٠ هـ ، دار الفكر ، بيروت
- ٢٢٧ - المعجم الفهرس للفاظ الحديث النبوي ، أ - وى - منسك ، وى - پ - منسج ، مطبعة بريل في مدينة ليدن ١٩٦٥ م -
- ٢٢٨ - معجم مقاييس اللغة ، امام احمد بن فارس بن زكريا قزويني رازي ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٣٨٥ هـ ، دار الفكر ، بيروت -
- ٢٢٩ - المعجم الوسيط ، دكتور ابراهيم النس ، دكتور عبد الحليم ملتصر ، عطية الصوالحي ، محمد خلف الله احمد ، مجمع اللغة العربية ، دمشق -

- ٣٣٠ - المعرفة و التاريخ ، ابو يوسف يعقوب بن سليمان الفسوي الفارسي ، رحمه الله ، المتوفى ٢٢٤ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، ١٣١٩ هـ -
- ٣٣١ - معرفة السنن و الآثار ، الامام ابو احمد بن الحسين البيهقي ، رحمه الله ، المتوفى ٢٥٥ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت -
- ٣٣٢ - معرفة الصحابة ، الامام الحافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله الاصبهاني ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٢٣٠ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولى ، ١٢٢٢ هـ -
- مغازي الواقدي (انظر كتاب المغازي) -
- ٣٣٣ - المغرب ، ابو الفتح ناصر الدين مطرزي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٦١٠ هـ ، ادارة دعوة الاسلام ، كراتشي
- ٣٣٤ - المغني ، امام موفق الدين ابو محمد عبد الله بن احمد بن قدامة ، رحمه الله تعالى ، متوفى ٥٣٠ هـ ، دار الفكر ، بيروت -
- مفاتيح الغيب (انظر التفسير الكبير) -
- ٣٣٥ - المفردات في غريب القرآن ، العلامة حسين بن محمد المعروف بالرغب الاصفهاني ، رحمه الله ، المتوفى ٥٠٢ هـ ، قديمي كتب خاله ، كراتشي -
- ٣٣٦ - المفهم لها شكل من تلخيص كتاب مسلم ، الامام ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهيم القرطبي ، رحمه الله ، المتوفى ٦٥٦ هـ - مقدمة فتح الباري (ديكهنه ، هدي الساري) -
- ٣٣٧ - مكيال اكمال الاكمال ، الامام ابو عبد الله محمد بن محمد بن يوسف السنوسي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٨٩٥ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت -
- ٣٣٨ - المتنظم في تاريخ الملوك و الامم ، الامام ابو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد ابن الجوزي ، رحمه الله ، المتوفى ٥٩٤ هـ ، دار صادر ، بيروت ، ١٣٥٨ هـ ، الطبعة الاولى -
- ٣٣٩ - المتتقى شرح الموطأ ، القاضي ابو الوليد سليمان بن خلف الباني ، رحمه الله ، المتوفى ٢٩٢ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الاولى ، ١٣٢٠ هـ -
- ٣٤٠ - منهاج السنة النبوية ، الامام الهامم ابو العباس احمد ابن تيمية الحراني ، رحمه الله ، المتوفى ٧٢٨ هـ ، مؤسسة قرطبة ، ١٤٠٦ ، الطبعة الاولى -
- ٣٤١ - موارد الطمان الى زوائد ابن حبان ، الامام ابو الحسن علي بن ابي بكر الهيثمي ، رحمه الله ، المتوفى ٨٠٤ هـ ، دار الكتب العلمية ، بيروت -
- ٣٤٢ - الواهب للدولية المطبوع مع الشبائل المحمدية ، الامام الشيخ ابراهيم بن محمد بن احمد الشافعي البهيجوري ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ١٢٤٤ هـ ، فاروق كتب خاله ، ملتان -
- ٣٤٣ - الموطوعات ، الامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزي ، رحمه الله تعالى ، المتوفى ٥٩٤ هـ ، قرآن محل ، اردو بازار كراتشي ، و دار الكتب العلمية ، بيروت ، الطبعة الثالثة ، ١٣٢٢ هـ -

- ٢٢٢ - موسوعة الامام الشافعي (كتاب الام)، الامام المحدث الفقيه محمد بن ادريس الشافعي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٢٠٤ هـ، دار قتيبة، الطبعة الثانية، ١٣٢٤ هـ.
- ٢٢٥ - ميزان الاعتدال في نقد الرجال، حافظ شمس الدين محمد احمد بن عثمان ذهبي، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٢٨ هـ، دار احياء التراث العربية، مصر، ١٣٨٢ هـ.
- ٢٣١ - نسيم الرياض في شرح شفاء القاضى عياض، الامام شهاب الدين احمد بن محمد بن عمر الخطاى، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٠٦٩ هـ، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الاولى، ١٣٢١ هـ.
- ٢٣٤ - نصب الراية في تخريج احاديث الهداية، الحافظ جمال الدين عبد الله بن يوسف الزيلعي، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٣٣ هـ، مؤسسة الريان، بيروت/ دار القبلة للثقافة الاسلامية، جدة، الطبعة الاولى، ١٣١٨ هـ.
- ٢٣٨ - النكت الطرائك على الاطراف، الامام الحافظ احمد بن علي بن جهر العسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٨٥٢ هـ، المكتب الاسلامي، بيروت.
- ٢٣٩ - النهاية في غريب الحديث و الاثر، علامه مجد الدين ابو السعادات المبارك بن محمد ابن الاثير، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٠٦ هـ، دار احياء التراث العربي بيروت.
- ٢٥٠ - الزايل الصيب في الكلم الطيب، ابو عبد الله محمد بن ابي بكر الزرعي الذمشي، المعروف بابن القيم، رحمه الله تعالى، المتوفى ٤٨١ هـ، دار الكتاب العربي، بيروت الطبعة الاولى، ١٤٠٥ هـ.
- ٢٥١ - وفيات الاعيان، قاضى شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلكان، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٨١ هـ، دار صادر، بيروت.
- ٢٥٢ - الهداية، برهان الدين ابو الحسن علي بن ابي بكر المرغيناني، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٤٣ هـ، مكتبة شركت علميه، ملتان، ومكتبة البشرى، كراتشي، الطبعة الاولى، ١٣٢٨ هـ.
- ٢٥٣ - هدى السارى (مقدمة فتح الباري)، حافظ ابن جهر عسقلاني، رحمه الله تعالى، متوفى ٥٤٣ هـ، دار السلام، الرياض، الطبعة الاولى، ١٣٢١ هـ.